ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΜΝΗΜΕΙΑ
ΕΛΛ. ΙΣΤΟΡΙΑΣ
8

Γ. ΦΥΛΛΑ

ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ

Κ.Ε.Ι.Ν.Ε

Δεφ. Π. Διο

(10)

KEINE 2885 4a

ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ - 8

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΨΥΛΛΑ

ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ ΤΟΥ ΒΙΟΥ ΜΟΥ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΜΝΗΜΕΙΑ
ΤΗΣ
ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
8

ΓΡΑΦΕΙΟΝ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ
ΑΘΗΝΑΙ 1974

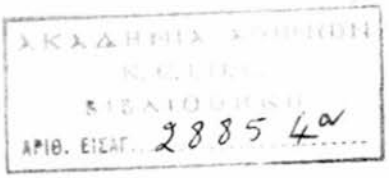
ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΝΕΩΤΕΡΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΨΥΛΛΑ

ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ
ΤΟΥ ΒΙΟΥ ΜΟΥ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ
ΝΙΚΟΛΑΟΥ Κ. ΛΟΥΡΟΥ
ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ

ΕΚΔΟΣΙΣ ΚΑΙ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ
ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ Γ. ΠΡΕΒΕΛΑΚΗ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΟΥ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ
ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΝΕΩΤΕΡΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΑΘΗΝΑΙ 1974

ΕΚΔΙΔΕΤΑΙ ΕΠΙ ΤΗ 150Η ΕΠΕΤΕΙΩ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ ΤΟΥ 1821

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΨΥΛΛΑΣ

Κι ὁ Γεώργιος Ψύλλας εἶναι πάντοτες τὸ ἀγαθὸ τέκνο τῆς πατρίδας, ὁπού μιλεῖ φρονίμως καὶ πατριωτικῶς εἰς τὸ δίκιον καὶ λέγει τὴν γνώμη του ἐλεύτερα.

ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Εἶχα τὴν τύχη νὰ μοῦ ἐμπιστευθεῖ ὁ Πλοίαρχος Π.Ν. κ. Ἀνδρέας Ψύλλας, γυιὸς τοῦ ἀείμνηστου Ναυάρχου Ἀλεξάνδρου Ψύλλα, τὸ ἀνέκδοτο χειρόγραφο τῶν Ἀπομνημονευμάτων τοῦ προπάππου του Γεωργίου Ψύλλα, πού γεννήθηκε τὸ 1794 [1] στὴν Ἀθήνα, ὅπου καὶ πέθανε στὶς 18 Ἰανουαρίου 1878 [2]. Σὲ ἀνακοίνωσή μου πρὸς τὴν ὁλομέλεια τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν [3] παρουσίασα τὸ ἀνέκδοτο αὐτὸ κείμενο, πού τώρα δημοσιεύεται ἀπὸ τὴν Ἀκαδημία στὰ πλαίσια τοῦ προγράμματος ἐκδόσεων γιὰ τὸν ἑορτασμὸ τῆς 150ῆς ἐπετείου τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821.

Στὰ Ἀπομνημονεύματά του ὁ Ψύλλας δὲν ἀναφέρεται σ' ὅλα τὰ σπουδαῖα γεγονότα τῆς ἐποχῆς του, πού τὰ θεωρεῖ γνωστά, ἀλλὰ ἁπλώνεται σὲ ἄπειρες ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρουσες λεπτομέρειες γιὰ πρόσωπα καὶ πράγματα πού συνδέονται μὲ τὴ δική του δράση. Τοῦτο καθόλου δὲν μειώνει τὴν ἀξία τῶν Ἀπομνημονευμάτων, γιατὶ ἡ δράση τοῦ Ψύλλα καὶ ἀξιόλογη ὑπῆρξε καὶ πολύπλευρη. Ἔτσι γιὰ πάμπολλα θέματα μπορεῖ κανεὶς νὰ ἀντλήσει πληροφορίες ἀπὸ τὰ Ἀπομνημονεύματα : γιὰ τὴν παιδεία στὰ τελευταῖα χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας, γιὰ τὰ πολιτικὰ καὶ τὰ στρατιωτικὰ γεγονότα τοῦ Ἀγώνα, γιὰ τὶς ἐθνοσυνελεύσεις, γιὰ τὸν τύπο, γιὰ τὸν Καποδίστρια, γιὰ τὸν Ὄθωνα καὶ τὴν Ἀντιβασιλεία, γιὰ τὴ διοίκηση ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀπελευθέρωση, γιὰ τὴν ἐκλογὴ τῆς ὁριστικῆς πρωτεύουσας τοῦ κράτους, γιὰ τὴ Γερουσία, γιὰ τὴν Κυβέρνηση Μαυροκορδάτου στὰ χρόνια τοῦ Κριμαϊκοῦ Πολέμου κλπ.

Σύμφωνα μὲ τὰ Ἀπομνημονεύματα, τὸ ξεκίνημα τοῦ Γεωργίου Ψύλλα πρέπει νὰ ἦταν περίπου τὸ ἀκόλουθο :

Ἕνα ἀγοράκι ἕως ὀκτὼ χρόνων, ἀδύνατο καὶ καχεκτικό, ἀλλὰ συνάμα

1. Ἡ χρονολογία αὐτὴ ἀναφέρεται ἀπὸ ὅλους, ἀλλὰ δὲν γνωρίζω τὴν πηγή της.

2. *Ἐφημερίς*, ἀρ. 20, 20 Ἰανουαρίου 1878 : «Σήμερον, τῇ 10 π.μ., κηδεύεται σεβαστὸς ἀνὴρ τοῦ 1821, ὁ Γεώργιος Ψύλλας, ἀποβιώσας προχθές.»

3. Ν. Λ ο ύ ρ ο υ, «Ἀποσπάσματα ἀπὸ τὴν χειρόγραφη καὶ ἀνέκδοτη Αὐτοβιογραφία τοῦ Γεωργίου Ψύλλα», *Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, τ. 45 (1970), σσ. 11-22.

ἔξυπνο καὶ ἀτίθασο, τριγυρνᾶ στὰ στενὰ σοκάκια τῆς Πλάκας, κάτω ἀπὸ τὸν ἱερὸ βράχο τῆς Ἀκροπόλεως. Ὁ πατέρας του λεγόταν Παντολέων Ψύλλας καὶ ἦταν πιθανὸν ἀπόγονος τοῦ Ἰωάννου Ὕψηλα, ποὺ ἔζησε στὴν Ἀθήνα στὰ τέλη τοῦ ΙΣ' αἰώνα [1]. Στὰ 1801 [2] ὁ Παντολέων Ψύλλας στρατολογήθηκε ἀπὸ τὴν Πύλη καὶ ἐντάχθηκε ὡς «ναυτικὸς στρατιώτης» στὶς δυνάμεις ποὺ ἡ Τουρκία ἔστειλε κατὰ τῶν Γάλλων στὴν Αἴγυπτο. Ἔτσι ἡ γυναίκα του Ἰσιδώρα (ἀπὸ τὸ γένος τῶν Καλλιακιδῶν) μὲ τὰ δύο μικρὰ παιδιά της, τὸ Γεώργιο καὶ τὴν Ἀγάθη, ἔμεινε ἀπροστάτευτη. Γιὰ νὰ τὰ ζήσει, ἀναγκάστηκε νὰ ξενοδουλεύει. Ἐπίσης ἀποφάσισε νὰ τοποθετήσει τὸ μικρὸ γυιό της «εἰς τὸ ἐργαστήριον ὑποδηματοποιοῦ τινος . . ., διὰ νὰ μὴ τρέχῃ εἰς τοὺς δρόμους ἀτακτῶν καὶ διὰ νὰ διδαχθῇ καὶ τὴν τέχνην τοῦ ὑποδηματοποιοῦ». [3]

Ἀλλὰ τὸ ἀτίθασο ἀγοράκι εἶχε ἄλλη κλίση : τοῦ ἄρεσαν τὰ γράμματα, ποὺ τελικὰ ἔγιναν καὶ ἡ μοίρα του. Πῆγε στὸ σχολεῖο Κουβελάνου καὶ ἔπειτα, μὲ ὑποτροφία τοῦ Διονυσίου Πετράκη, στὴ σχολὴ Ντέκα, ὅπου σύντομα κατόρθωσε νὰ μάθει «περισσότερα γράμματα παρὰ ὅσα ἐγνώριζαν οἱ δεσποτάδες» [4] τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ἀφοῦ τέλειωσε τὶς σπουδές του στὴν Ἀθήνα, ἡ Φιλόμουσος Ἑταιρεία, ἐκτιμώντας τὶς ἱκανότητες καὶ τὶς ἐπιδόσεις του, τοῦ ἔδωσε ὑποτροφία, γιὰ νὰ τὶς συνεχίσει στὴν Εὐρώπη.

Παρὰ τὶς παρακλήσεις τῆς μητέρας του, ποὺ δὲν ἤθελε νὰ τὸν ἀποχωριστεῖ, καὶ τὸν ἔντονο δικό του δισταγμὸ νὰ ἐγκαταλείψει «μητέρα χήραν καὶ ἐν στερήσει καὶ ἀδελφὴν πρὸς τούτοις περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς ἥβης» [5], πῆρε τὴ μεγάλη ἀπόφαση νὰ ξενιτευτεῖ. Περνώντας ἀπὸ τὰ Μέγαρα, τὴν Κόρινθο καὶ τὴν Πάτρα, ἔφτασε στὴν Τεργέστη, ὅπου ἔμεινε 3-4 μῆνες στὸ σπίτι τοῦ Νικολάου Ζωγράφου, ποὺ τοῦ πρότεινε νὰ τὸν κρατήσει γιὰ γραμματέα του. Στὴν Πάτρα ἔκανε τὴν προσωπικὴ γνωριμία τοῦ Σπυρίδωνος Τρικούπη, γραμματέα τοῦ ἐκεῖ Ἀγγλικοῦ Προξενείου, ποὺ πρωτύτερα εἶχε συγχαρεῖ μὲ ἐπιστολή του τὸν Ψύλλα γιὰ τὶς προόδους του στὰ γράμ-

1. Δ. Καμπούρογλου, *Αἱ Ἀθῆναι κατὰ τὰ ἔτη 1775 - 1795*, Ἀθήνα 1931, σ. 23· Δ. Σισιλιάνου, «Αἱ παλαιότεραι Ἀθῆναι», ἐφημ. *Καθημερινή*, ἀρ. 9720, 14 Δεκεμβρίου 1943· καὶ τοῦ ἰδίου, *Παλαιαὶ καὶ νέαι Ἀθῆναι*, τ. Α', Ἀθήνα 1953, σ. 163.

2. Βλ. σ. 1, ὑποσ. 3.

3. Βλ. φ. 1α.

4. Βλ. φ. 10α.

5. Βλ. φ. 16α.

ματα. Πηγαίνοντας πρὸς τὴν Πίζα, ὅπου ἔφτασε τὸν Ὀκτώβριο 1816, πέρασε ἀπὸ τὴ Βενετία. Ἐκεῖ συνάντησε τὸν Ἀνδρέα Μουστοξύδη καὶ στὴ Φλωρεντία γνώρισε τὸν Παναγιώτη Κοδρικά. Πολλὴ χάρη ἔχουν οἱ διηγήσεις τοῦ Ψύλλα γιὰ τὶς περιπέτειές του στὸ ταξίδι αὐτὸ καὶ γιὰ τὶς ἰδιοτροπίες τοῦ Κοδρικᾶ.

Στὴν Πίζα παρουσιάστηκε στὸ Μητροπολίτη Οὐγγροβλαχίας Ἰγνάτιο, ποὺ θὰ τοῦ χορηγοῦσε τὰ μέσα γιὰ τὴ συντήρησή του. Ὁ Ἰγνάτιος συμβούλεψε τὸν Ψύλλα, ἀφοῦ διδάχτηκε στὴν Πίζα γεωμετρία, ἄλγεβρα, φυσική, λατινικά, γαλλικὰ καὶ λίγα γερμανικά, νὰ συνεχίσει τὶς σπουδές του στὴν Ἰένα, ὅπου ἡ Κόμισσα Ἔδλιγγ (τὸ γένος Στούρτζα), σύζυγος τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν τοῦ Δούκα τῆς Βαϊμάρης, θὰ ἀναλάμβανε, ὡς ἐκπρόσωπος τῆς Φιλομούσου Ἑταιρείας, τὴ συντήρησή του.

Ὁ Ψύλλας ἔφτασε στὴν Ἰένα στὶς ἀρχὲς Ὀκτωβρίου 1817 (π.ἡ.). Ἐκεῖ παρακολούθησε μαθήματα φιλοσοφίας, μαθηματικῶν, φυσικῆς, λατινικῶν, ἱστορίας κ.ἄ. καὶ δέχτηκε ἔντονη τὴν ἐπίδραση τοῦ κινήματος τοῦ φιλελευθερισμοῦ, ποὺ μιὰ ἀπὸ τὶς σπουδαιότερες ἑστίες του ἦταν τότε τὸ Πανεπιστήμιο τῆς Ἰένας.

Ἀπὸ τὴν Ἰένα ὁ Ψύλλας πῆγε μιὰ ἢ δυὸ φορὲς στὴν πρωτεύουσα τοῦ Δουκάτου τῆς Βαϊμάρης, γιὰ νὰ ἐκκλησιασθεῖ στὸ ἐκεῖ ρωσικὸ παρεκκλήσιο. Στὸ περίφημο θέατρο τῆς πόλεως μάλιστα εἶχε τὴν εὐκαιρία νὰ γνωρίσει τὸ Δούκα καὶ τὴ Δούκισσα τῆς Βαϊμάρης καὶ νὰ τοὺς ἀπαγγείλει στίχους ἀπὸ τὴν Ἰλιάδα.

Ὕστερα ἀπὸ τὴ δολοφονία τοῦ Kotzebue (1819), ποὺ τὸν θεωροῦσαν ἕνα ἀπὸ τοὺς κυριώτερους ἐχθροὺς τοῦ φιλελευθερισμοῦ, καὶ τὶς φοιτητικὲς ταραχὲς ποὺ ἀκολούθησαν, ὁ Ψύλλας καὶ οἱ ἄλλοι Ἕλληνες σπουδαστὲς ποὺ βρίσκονταν στὴν Ἰένα ἀναγκάστηκαν νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν πόλη καὶ νὰ συνεχίσουν τὶς σπουδές τους στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Γοττίγγης.

Ἡ εἴδηση γιὰ τὴν ἔκρηξη τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 βρῆκε τὸν Ψύλλα στὸ Βερολίνο. Ἀμέσως ἀποφάσισε νὰ γυρίσει στὴν πατρίδα του, γιὰ νὰ ὑπηρετήσει τὸν Ἀγώνα. Ἀλλὰ στὴν Ἀθήνα κατάφερε νὰ φτάσει ὕστερα ἀπὸ πολλὲς καθυστερήσεις καὶ περιπέτειες, λίγο πρὶν οἱ Τοῦρκοι μὲ τὸν Ὀμὲρ Βρυώνη εἰσβάλουν στὴν Ἀττική.

Στὴν Ἀθήνα, ὅπου ἡ κατάσταση ἦταν ἀρκετὰ συγκεχυμένη, δὲν ἄρ-

γησε νὰ ἐκλεγεῖ μέλος τῆς Ἐφορείας τῆς πόλεως. Ἡ κατάληψη τῆς Ἀθήνας ἀπὸ τοὺς Τούρκους τὸν ἀνάγκασε ὡστόσο νὰ καταφύγει προσωρινὰ στὴν Αἴγινα, ὅπου εἶχε ἤδη στείλει μητέρα καὶ ἀδελφή. Αὐτὸ ὅμως δὲν τὸν ἐμπόδισε νὰ ἀναπτύξει ἀξιόλογη δράση καὶ ἐκεῖ καί, ἀργότερα, στὶς συνελεύσεις τῆς Ἐπιδαύρου καὶ τοῦ Ἄστρους. Ἡ δράση του αὐτή, ὅπως καὶ ὅλη ἡ μετέπειτα πολιτεία του χαρακτηρίζονται ἀπὸ ἀνιδιοτέλεια, ἁγνὸ πατριωτισμό, φιλελεύθερο πνεῦμα, ἀνθρωπισμὸ καὶ παρρησία.

Σὰν γραμματισμένος καὶ γλωσσομαθής, μὲ προσόντα ποὺ δὲν τὰ εἶχαν πολλοὶ τὰ χρόνια ἐκεῖνα, δέχτηκε τὴν πρόταση τοῦ Βρεταννοῦ Συνταγματάρχη Stanhope[1] νὰ καλύψει μὲ τὴν πέννα του μιὰ σπουδαία ἀνάγκη καὶ τῆς Ἀθήνας καὶ τοῦ Ἀγώνα γενικώτερα: τὴν ἀνάγκη νὰ κυκλοφορήσουν κατάλληλες ἐφημερίδες γιὰ τὴν ἐνημέρωση τοῦ λαοῦ. Ἔτσι ἀνέλαβε τὴν ἔκδοση τῆς *Ἐφημερίδος Ἀθηνῶν*[2], ποὺ τυπωνόταν στὴν «τυπογραφία» ποὺ ὁ Stanhope πρόσφερε «ἐν ὀνόματι τοῦ Κομιτάτου (τοῦ Λονδίνου) εἰς τοὺς Ἀθηναίους»[3].

Ὁ Ψύλλας ἀνάγγειλε τὴν ἔκδοση τῆς *Ἐφημερίδος Ἀθηνῶν* μὲ τὴν «Εἰδοποίησιν» τῆς 18 Ἰουλίου 1824, ποὺ παρουσιάζει ξεχωριστὸ ἐνδιαφέρον. Τὰ ἑπόμενα ἀποσπάσματα ἀπ' αὐτὴν δείχνουν τὴν ἰδεολογικὴ τοποθέτηση καὶ τοὺς σκοποὺς τῆς ἐφημερίδας: «Διὰ νὰ φυλάξῃ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος τὴν ἐλευθερίαν, ὁποὺ μὲ τόσον αἷμα ἀγόρασε καὶ μὲ ἕνα τόσον φρικτὸν ὅρκον ἔμπροσθεν τοῦ Θεοῦ καὶ ὅλου τοῦ κόσμου ἀποφάσισε νὰ στερεώσῃ, ἀνάγκη πᾶσα νὰ φωτισθῇ. Εἰς τοῦτο ἔχοντας καὶ ἡμεῖς χρέος νὰ συνεργήσωμεν τὸ κατὰ δύναμιν καὶ στοχαζόμενοι ὅτι ἕνας ἀπὸ τοὺς πολλοὺς δρόμους μὲ τοὺς ὁποίους τὰ ἔθνη φθάνουν εἰς τὸν φωτισμόν των εἶναι καὶ ἡ ἐλεύθερη κοινοποίησις τῶν στοχασμῶν τοῦ ἀνθρώπου, ἀποφασίσαμεν νὰ ἐπιχειρισθοῦμεν μίαν ἐφημερίδα μὲ τὸ ὄνομα *Ἐφημερὶς Ἀθηνῶν*. Καί, διὰ νὰ δείξωμεν πόσον σφικτὰ εἴμεθα προσκολλημένοι εἰς τὴν παρρησίαν, ἐκλέγομεν διὰ γνωμικὸν τῆς ἐφημερίδος μας τὸ ἀκόλουθον: *Ἡ παρρησία εἶναι ἡ ψυχὴ τῆς δικαιοσύνης*. Χωρὶς αὐτὴν ὁ λαός,

1. Βλ. σ. 109, ὑποσ. 1. Γιὰ τὸ Stanhope βλ. C. M. Woodhouse, *The Philhellenes*, Λονδίνο 1969, σσ. 105-108 καὶ *passim*.

2. Γιὰ τὴν *Ἐφημερίδα Ἀθηνῶν* βλ. τὸ ἐξαίρετο βιβλίο τῆς Αἰκ. Κουμαριανοῦ, *Ὁ τύπος στὸν Ἀγώνα*, Ἀθήνα 1971, τ. Α', σσ. ν' - ξβ' (εἰσαγωγή), 55 - 287 (ἐπιλογὴ κειμένων ἀπὸ τὴν ἐφημερίδα) καὶ *passim*.

3. Stanhope πρὸς Ἀθηναίους, 20 Ἀπριλίου 1824: *Ἐφημερὶς Ἀθηνῶν*, ἀρ. 1, 20 Αὐγούστου 1824.

μένοντας ἀνίδεος ἀπὸ ὅσα λέγουν καὶ ἐνεργοῦν οἱ παραστάται του, δὲν θὰ εἶναι ἀρκετὸς νὰ τοὺς γνωρίζῃ, ἀκολούθως μήτε καλὴν ἐκλογὴν θὰ ἠμπορῇ νὰ κάμνῃ, πρᾶγμα ἀπὸ τὸ ὁποῖον κρέμεται ἡ εὐτυχία καὶ ἡ δυστυχία του... Ἡμεῖς, στοχαζόμενοι ὅτι μὲ τὲς ἐλεύθερες λογοτριβές, ὅσον σφαλερὲς καὶ ἂν εἶναι, ὁ νοῦς τῶν ἀνθρώπων φωτίζεται καὶ καταντᾷ ἀπὸ ὀλίγον–ὀλίγον εἰς τὴν τελείαν ἀλήθειαν, δεχόμεθα πᾶσαν γνώμην γραμμένην μὲ καλὸν σκοπόν, καὶ ἂς εἶναι καὶ ἐναντία εἰς τὴν ἐδικήν μας· εἴμεθα ὅμως πάντα μὲ τὴν γνώμην ἐκείνων ὅσοι θέλουν τὴν Διοίκησιν θεμελιωμένην ἐπάνω εἰς τὸ παραστατικὸν [1] σύστημα... Ἡ ἐπιθυμία μας εἶναι νὰ ἰδοῦμεν τὲς ἐκλογὲς τῶν κοινῶν ὑπουργῶν τῆς πατρίδος, παραστατῶν, κριτῶν, ἐφόρων καὶ τῶν λοιπῶν, νὰ γίνωνται μὲ ὅλην τὴν δυνατὴν ἐλευθερίαν· οἱ νόμοι νὰ εἶναι ἁπλοῖ καὶ εὐρύχωροι, τὰ κριτήρια ἀνοικτά, ὀγλήγορα καὶ εὐθηνά... Τὸ στρατιωτικὸν καὶ ναυτικὸν τοῦ ἔθνους μας ἔχει νὰ βλέπῃ εἰς τὴν ἐφημερίδα νὰ κηρύττωνται τὰ ἀνδραγαθήματά του, καὶ εἰς ὅσα ἄδικα τοὺς κατακρίνουν νὰ τοὺς δικαιολογοῦμεν ὅσον δυνάμεθα... Τὴν περισσοτέραν ὅμως δύναμιν τῆς τυπογραφίας, δύναμιν ὁποὺ ἀνοίγει στάδιον δόξης εἰς τὴν Διοίκησιν καὶ εἰς ὅλον τὸ ἔθνος, θὰ τὴν ἐξοδεύωμεν διὰ τὴν ὁμόνοιαν τῶν Ἑλλήνων. Τὰ πάθη καὶ ἡ διχόνοια παραλύουν τὴν δύναμιν τῆς Διοικήσεως, ἀφανίζουν τὸ ἐμπόριον, τὲς τέχνες καὶ τὴν γεωργίαν, καὶ καταβασανίζουν ἀκολούθως τὸν ἀγαθόν μας λαὸν μὲ τὴν ταλαιπωρίαν, μὲ τὴν πεῖναν καὶ μὲ τὸν θάνατον... Ὅσον διὰ τὴν ξένην πολιτικήν, ἡ ἐπιθυμία μας εἶναι νὰ πορεύεται ἡ Ἑλλὰς φιλικὰ μὲ ὅλα τὰ ἔθνη καὶ νὰ τὰ βλέπωμεν προκόπτοντα καὶ εὐτυχισμένα, διότι τότε ἠμποροῦμεν νὰ ὠφελούμεθα καὶ ἡμεῖς μὲ τὴν συναναστροφήν των...»

Παρὰ τὴν ἐξάρτηση τῆς *Ἐφημερίδος Ἀθηνῶν* ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Γκούρα [2], ὁ Ψύλλας ἔδωσε σ' αὐτὴν τὴν προσωπική του σφραγίδα. Ἔτσι ἡ *Ἐφημερὶς Ἀθηνῶν*, ποὺ εἶναι γραμμένη σὲ ἁπλὴ καὶ στρωτή, ἂν καὶ ὄχι χωρὶς ἰδιοτυπίες, γλώσσα [3] καὶ ποὺ ἔζησε ἀπὸ τὸν Αὔγουστο 1824 ὡς τὸν Ἀπρίλιο 1826 [4], ἀποτελεῖ, μαζὶ μὲ τὰ *Ἀπομνημονεύματα* τοῦ Ψύλλα καὶ τὶς ἀγορεύσεις του στὴ Γερουσία, σπουδαία πηγὴ γιὰ τὴ μελέτη τῆς προσω-

1. Ἀντιπροσωπευτικό.
2. Κουμαριανοῦ, *ἔ.ἀ.*, τ. Α', σ. μ'.
3. Βλ. Α. Ἀγγέλου, *Οἱ λόγιοι καὶ ὁ Ἀγώνας*, Ἀθήνα 1971, σσ. 96-97.
4. Βλ. σ. 109, ὑποσ. 2.

πικότητας καὶ τῶν ἰδεῶν του. Ὁ Ψύλλας δὲν περιορίζει τὴν ἐφημερίδα του μόνο στὴν εἰδησεογραφία. Μὲ γλαφυρότητα καὶ μὲ βάση τὸν πατριωτισμὸ καὶ τὰ συμφέροντα τοῦ λαοῦ ἀπευθύνει ἐκκλήσεις, συμβουλεύει καὶ ἀγωνίζεται νὰ δημιουργήσει στοὺς πολίτες συνείδηση τῶν ὑποχρεώσεων καὶ τῶν δικαιωμάτων τους [1].

Πολλὲς φορὲς ξανάρχεται στὴν ἐφημερίδα τὸ ζήτημα τῆς παρρησίας, ποὺ ἤδη στὴν Εἰδοποίηση τῆς 18 Ἰουλίου 1824 τὴν εἶχε ὁρίσει σὲ ὑποσημείωση ὡς ἑξῆς : «Παρρησίαν λέγομεν τὸν εὐγενῆ καὶ ἀνοικτὸν τρόπον μὲ τὸν ὁποῖον ἕνα φιλελεύθερον ἔθνος τελειώνει τὰς κοινάς του ὑποθέσεις. Ὅταν λόγου χάριν τὰ κριτήρια, βουλευτήρια, οἱ λογαριασμοὶ καὶ τ.λ. ἑνὸς ἔθνους εἶναι ἀνοικτὰ εἰς τὸν καθένα καὶ οἱ πολῖται εἶναι ἐλεύθεροι νὰ ὁμιλοῦν καὶ νὰ γράφουν τὴν γνώμην των διὰ τὰ κοινὰ συμφέροντα, τότε λέγομεν ὅτι βασιλεύει εἰς τὸ ἔθνος ἐκεῖνο ἡ παρρησία, τὸ φῶς, ἡ ἀλήθεια, ὁ νόμος.»

Ἡ ἐλευθεροτυπία καὶ ἡ ἑρμηνεία τῆς σχετικῆς μ' αὐτὴν παραγράφου η΄ τοῦ Νόμου τῆς Ἐπιδαύρου [2] εἶναι ἕνα ἄλλο θέμα ποὺ ἀπασχολεῖ τὴν *Ἐφημερίδα Ἀθηνῶν*. Ἡ θέση τοῦ Ψύλλα στὸ θέμα αὐτὸ συνοψίζεται σὲ ὅσα ἔγραφε στὸ φύλλο τῆς 25 Αὐγούστου 1825 : «Ἐγὼ ἠμπορῶ νὰ καυχηθῶ ὅτι εἰς τὴν ἐν Ἄστρῳ Ἐθνικὴν Συνέλευσιν [3] ἐφώναξα περισσότερον ἀπὸ κάθε ἄλλον διὰ τὴν ἀπόλυτον ἐλευθερίαν τοῦ τύπου, ἐννοώντας ὅμως πάντα τὸ ἀπόλυτος, ὄχι ξεσχισμένην.»

Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ προσπάθεια ποὺ κάνει ὁ Ψύλλας μὲ τὴν ἐφημερίδα του γιὰ τὴ διαμόρφωση ὑγιοῦς κοινῆς γνώμης, «τὴν ὁποίαν τρέμουν ὡς καὶ αὐτοὶ οἱ τύραννοι, καὶ διὰ κανόνα τῶν πράξεών τους μεταχειρίζονται οἱ ἀληθινοὶ βασιλεῖς τῶν ἐλευθέρων ἐθνῶν», γιατὶ πιστεύει ὅτι «μόνη ἐκείνη θέλει καταπαύσει τῆς σκοτεινῆς ἀπάτης τὰ ἀποτελέσματα, ἐκείνη θέλει τρομάξει τὴν νυκτοβάτρα λοξοπολιτικήν» [4].

Ἡ *Ἐφημερὶς Ἀθηνῶν* καυτηριάζει ἀδιάκοπα τὸν ἐμφύλιο σπαραγμό,

1. Κουμαριανοῦ, *ἔ.ἀ.*, τ. Α΄, σ. νς΄.

2. Ἡ παράγραφος η΄ τοῦ Νόμου τῆς Ἐπιδαύρου ἔχει ὡς ἑξῆς : «Οἱ Ἕλληνες ἔχουσι τὸ δικαίωμα νὰ κοινοποιῶσιν ἄλλως τε καὶ διὰ τῶν τύπων τὰς δοξασίας των, ἀλλὰ μὲ τοὺς ἀκολούθους τρεῖς ὅρους : α΄. νὰ μὴ γίνεται λόγος κατὰ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας· β΄. νὰ μὴν ἀντιβαίνωσιν εἰς τὰς κοινῶς ἀποδεδεγμένας ἀρχὰς τῆς ἠθικῆς· γ΄. νὰ ἀποφεύγωσι πᾶσαν προσωπικὴν ὕβριν.»

3. Βλ. φφ. 65β - 67α.

4. *Ἐφημερὶς Ἀθηνῶν*, ἀρ. 102 - 103, 30 Ὀκτωβρίου 1825.

κάνει παραινέσεις γιὰ συμφιλίωση καὶ ὁμόνοια, ἐνῶ συνάμα στηλιτεύει τὴν κάμψη τοῦ ἐπαναστατικοῦ ἐνθουσιασμοῦ ποὺ παρατηρήθηκε τὸ 1825. Συχνὰ ἐπίσης ἀσχολεῖται μὲ τὸ ζήτημα τῆς παιδείας, καὶ στὰ φύλλα της βρίσκονται πολλὲς πληροφορίες γιὰ τὰ σχολεῖα, ἰδίως τῆς Ἀθήνας.

Τέλος, πρέπει νὰ ἀναφερθεῖ ἕνα ἄρθρο τοῦ Ψύλλα ἐξαιρετικῆς σημασίας γιὰ τὴν ἐθνικὴ ποίηση, ποὺ δημοσιεύτηκε στὸ φύλλο τῆς 11 Νοεμβρίου 1825 μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς ἐκδόσεως τοῦ *Ὕμνου εἰς τὴν Ἐλευθερίαν* τοῦ Σολωμοῦ. Ἰδοὺ μερικὰ ἀποσπάσματα :

«Ἕνα ἀπὸ τὰ πολλὰ ὁποὺ ὑστερεῖται ἕως τώρα τὸ γένος μας εἶναι καὶ ἡ *ἐθνικὴ ποίησις*. Μὲ ὅλον ὁποὺ ἡ φύσις τὸ ἐπλούτισε μὲ μίαν ἔξοχον φαντασίαν καὶ θαυμαστὴν ἐξυπνάδα, τὸ ἐτριγύρισε μὲ τόσα ἐξωτερικὰ (τῶν τόπων του) κάλλη, καὶ ἡ θεὰ Τύχη τὸ ἐπροικοδότησε μὲ μίαν τόσον ἁρμονικὴν καὶ ὡραιότατην γλῶσσαν, ἡ σκληρότης τῆς ξένης διοικήσεως τοῦ ἐσήκωνε κάθε τρόπον καὶ ὄρεξιν τοῦ νὰ ξετυλίζῃ αὐτὰ τὰ φυσικά του προτερήματα, τοῦ ἔσμιγε μὲ χολὴν καὶ πικρίαν τὴν γλυκειὰν νοστιμάδα ὁποὺ τὸ ἐπότιζεν ἡ θεωρία τῶν ἀξιολόγων βουνῶν καὶ κοιλάδων του, καὶ ἡ σοφολογιωτάτικη κακοβέσουλη ἀνατροφή, γενικὸν ἀποτέλεσμα τοῦ σκότους τῶν μεσαίων αἰώνων, τοῦ ἐγέμιζε τὸ κεφάλι καὶ τὴν γλῶσσαν μὲ ἄψυχες σκελεθρόμορφες ἰδέες καὶ λέξες. Μόλις δύο χιλιάδες καὶ τόσους χρόνους ὕστερα ἀπὸ τὸν χρυσὸν αἰῶνα της ἤκουσεν ἡ Ἑλλὰς νὰ τραγουδῇ ὁ Κορνάρος τὰ ἐρωτικο-ἡρωικὰ πάθη τοῦ Ἐρωτόκριτου μὲ τῆς κρητικῆς διαλέκτου τὲς χάρες. Καί, ὀλίγους χρόνους πρὶν γένῃ ἡ Κωνσταντινούπολις τὸ θέατρον τῆς τουρκικῆς αἱματοχυσίας καὶ τῶν τόσων ἀνηκούστων κακῶν, ἔψαλε χαριέστατα ὁ Χριστόπουλος τὰ τρυφερὰ τῶν ἐρώτων αἰσθήματα καὶ τὰ γλυκὰ σισυρίσματα τῆς πλόσκας καὶ τῆς βαρέλας. Αὐτὰ μόνον εἶναι ὅσα γνωρίζομεν ἀληθινὰ ἐθνικὰ ποιήματα καὶ ὅσα ἀνέκδοτα περιφέρονται ἀπὸ στόμα εἰς στόμα τῶν κλεφτῶν καὶ τῶν ἄλλων βουνήσιων τῆς Ἑλλάδος κατοίκων τραγούδια...

Εἰς τὸν σημερινὸν ὅμως βρασμὸν τῶν περιστάσεων, εἰς τὲς ἡμέρες τοῦτες, μέσα εἰς τὲς ὁποῖες τὰ τιμιώτερα καὶ ὑψηλότερα πάθη τοῦ ἀνθρώπου ἄναψαν ὡς τὸν ὕστερον βαθμόν, σήμερον, λέγω, ὁποὺ ποταμοὶ αἱμάτων ἐκδικοῦνται *πίστιν, πατρίδα, ἐλευθερίαν, τιμήν, τάφους προγόνων* κ.τ.λπ. καὶ κατὰ λόγον φυσικὸν ἔπρεπε νὰ γεννηθοῦν καὶ ποιηταὶ καὶ ποιή-

ματα ἄξια τῆς μεγάλης τούτης ἐποχῆς, κοντὰ εἰς ἄλλες πολλὲς αἰτίες, πιστεύομεν δυνατὰ ὅτι τὰ δεσμὰ τῆς ψυχρῆς σοφολογιωτάτικης ἀνατροφῆς, μὲ τὰ ὁποῖα οἱ περισσότεροι κατεβαίνομεν καὶ εἰς τὸν τάφον, ἐμπόδισαν τὴν γονιμότητα τῆς φαντασίας πολλῶν, οἱ ὁποῖοι, φλογιζόμενοι ἀπὸ τὲς μεγάλες τοῦτες ἰδέες καὶ φλογίζοντας αὐτοὶ πάλιν τοὺς πολλοὺς ἀντιστρόφως, ἠμποροῦσαν νὰ σύρνουν βιαίως τοὺς λαοὺς τῆς Ἑλλάδος ὅπου ἤθελαν μὲ τὴν δύναμιν τῆς θεοπνεύστου λύρας τους. Εὐτύχησεν ὅμως μὲ ὅλα αὐτὰ τὸ ἔθνος μας νὰ ἀποκτήσῃ ἕναν ὡραιότατον ὕμνον εἰς τὴν Ἐλευθερίαν, γραμμένον εἰς τὴν Ζάκυνθον ἀπὸ τὸν Κόμιτα Διονύσιον Σολωμὸν καὶ ἐκδεδομένον εἰς Μεσολόγγι κατὰ τὸ 1825. Τὸ ποίημα τοῦτο ἐμεταφράσθη εἰς τὴν γαλλικὴν καὶ ἰταλικὴν γλῶσσαν, μαζὶ μὲ τὴν ὁποίαν μετάφρασιν ἐξεδόθη εἰς Μεσολόγγι· ἐπαινέθη πολλὰ εἰς τὲς ἐφημερίδες τῆς Εὐρώπης· καὶ ὅμως εἰς τοὺς λαοὺς τῆς Ἑλλάδος μένει ἀκόμη ἀγνώριστον, ἐνῷ ἔπρεπεν *οἱ στρατιῶται τῆς ἐλευθερίας* νὰ τὸ βαστοῦν ὡς ἐγκόλπιον καὶ τὰ παιδάριά μας νὰ τὸ ἔχουν, καὶ ὅταν κοιμοῦνται, ὑποκάτω εἰς τὸ προσκέφαλόν τους...»

Τὸ τελευταῖο φύλλο τῆς *Ἐφημερίδος Ἀθηνῶν* κυκλοφόρησε λίγες μέρες ὕστερα ἀπὸ τὴν πτώση τοῦ Μεσολογγίου καὶ ἐνῶ ὁ Ἀγώνας περνοῦσε σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ κρίσιμες φάσεις του.[1]

Στὶς δύσκολες αὐτὲς περιστάσεις τὸ ἔθνος ἔστρεψε τὶς ἐλπίδες του στὸν Ἰωάννη Καποδίστρια. Ὁ Ψύλλας τὸν θαύμαζε καὶ αἰσθανόταν εὐγνωμοσύνη γι' αὐτόν. Γιατὶ αὐτὸς ἦταν ἡ κυρίαρχη φυσιογνωμία πίσω ἀπὸ τὴ Φιλόμουσο Ἑταιρεία τῆς Βιέννης, ποὺ τοῦ ἔδωσε τὰ μέσα γιὰ τὶς σπουδές του στὴν Εὐρώπη. Ὡστόσο, ὅταν ἦρθε ἡ ὥρα νὰ ἐκλεγεῖ Κυβερνήτης, ὁ Ψύλλας δὲν ἄφησε τὰ αἰσθήματά του νὰ τὸν παρασύρουν σὲ λύσεις παράτυπες καὶ βεβιασμένες. Ἀλλὰ μὲ τὴ σύνεση ποὺ τὸν χαρακτήριζε ἐπέμεινε νὰ γίνει ἡ ἐκλογὴ ἀπὸ μιὰ ἀδέσμευτη Ἐθνικὴ Συνέλευση μὲ ὅλους τοὺς τύπους καὶ τὶς ἐγγυήσεις ποὺ ἀπαιτοῦσε μιὰ τόσο σημαντικὴ γιὰ τὸ ἔθνος ἀπόφαση.

Ὅταν ὁ Καποδίστριας ἔφτασε στὴν Ἑλλάδα, ὁ Ψύλλας βρισκόταν στὴν Αἴγινα, μὴ ἔχοντας στὴν τσέπη του «πλέον τοῦ ἑνὸς ταλλήρου».[2] Ὁ Κυβερνήτης, ἐκτιμώντας τὰ προσόντα του, τὸν διόρισε μέλος τοῦ Πανελ-

1. Βλ. Κ. Γ. Καζαντζῆ - Ζαμανίκου, *Τύπος καὶ '21. Ὁ Γ. Ψύλλας καὶ ἡ «Ἐφημερὶς τῶν Ἀθηνῶν»*, Ἀθήνα 1971, σσ. 87 - 89.

2. Βλ. φ. 94β.

ληνίου καὶ Πρῶτο Γραμματέα τοῦ Τμήματος Ἐσωτερικῶν καὶ τρεῖς μῆνες ἀργότερα, τὸν Ἀπρίλιο 1828, Ἔκτακτο Ἐπίτροπο Κάτω Μεσσηνίας. Ὁ Ψύλλας μὲ πολὺ δισταγμὸ δέχτηκε τὸ διορισμό, γιατὶ ἡ διοικητικὴ αὐτὴ περιοχή, ὅπου περιλαμβανόταν καὶ ἡ Δυτικὴ Μάνη, ἦταν ὁ «δυσκολοκυβερνητότερος νομὸς τοῦ κράτους».[1] Μὲ πολλὴ ἐπιτηδειότητα, ψυχραιμία καὶ ἀξιοπρέπεια, ὄχι ὅμως καὶ χωρὶς περιπέτειες, ἀγωνίστηκε νὰ ἐκτελέσει τὴν ἀποστολή του, κυρίως ὀργανώνοντας τὴν ἐκλογὴ δημογεροντιῶν καὶ προσπαθώντας νὰ ἐξασφαλίσει τὴν ἐπιβολὴ τοῦ νόμου.

Τὸν Ἰούλιο 1829 βρίσκουμε τὸν Ψύλλα πληρεξούσιο τῆς Ἀττικῆς στὴν Δ' Ἐθνικὴ Συνέλευση τοῦ Ἄργους. Ἡ πολιτεία του καὶ στὴν περίπτωση αὐτὴ χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἀνεξαρτησία γνώμης, παρ' ὅλο ποὺ θεωρεῖται «μέλος τῆς ἀντιπολιτεύσεως ἢ τοὐλάχιστον ὡς ἀποκλίνων πρὸς αὐτήν, ἔχων φίλον στενὸν τὸν Σπ. Τρικούπην».[2]

Ὕστερα ἀπὸ τὴ Συνέλευση τοῦ Ἄργους ὁ Ψύλλας διορίστηκε δικαστὴς στὰ νησιά. Δὲν δέχτηκε ὅμως τὸ διορισμό, καὶ γιὰ πολιτικοὺς λόγους ἀλλὰ καὶ γιατὶ θεωροῦσε τὸν ἑαυτό του ἀκατάλληλο γιὰ μιὰ τέτοια θέση. Ἐξάλλου ὁ διορισμὸς αὐτὸς φανέρωνε δυσμένεια ἐκ μέρους τοῦ Καποδίστρια, ποὺ ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι οὔτε σὲ ἀκρόαση δὲν θέλησε νὰ δεχτεῖ τὸν Ψύλλα, ὅταν ὁ τελευταῖος ζήτησε νὰ τὸν ἐπισκεφθεῖ καὶ νὰ τοῦ ἐξηγήσει τοὺς λόγους τῆς ἀρνήσεώς του. Ἔτσι ὁ Ψύλλας ἀναγκάστηκε νὰ ἐγκατασταθεῖ στὴν Αἴγινα, «ἰδιωτεύων καὶ περιμένων τὸν προσδοκώμενον Ἡγεμόνα τῆς Ἑλλάδος Λεοπόλδον»[3]. Τότε, «βλέπων καθημερινῶς τὴν μεγάλην ἀνάγκην τὴν ὁποίαν εἶχαν οἱ σπουδάζοντες ἀπὸ λεξικὰ πρὸς βοήθειαν εἰς τὰς μελέτας των»[4], συνέλαβε τὴν ἰδέα νὰ συγγράψει τὴν *Ἐπιτομὴ Λεξικοῦ τῆς παλαιᾶς ἑλληνικῆς γλώσσης εἰς τὴν σημερινήν*, ποὺ ἡ ἔκδοσή της ἀναγγέλθηκε τὸ 1832, ἀλλὰ πραγματοποιήθηκε τὸ 1836 στὴν Ἀθήνα «ἐπιστασίᾳ καὶ διορθώσει Δ. Πανταζῆ, Ἀθηναίου». Τοῦτο εἶναι μία ἀκόμη ἀπόδειξη τοῦ ἐνδιαφέροντός του γιὰ τὴν παιδεία.

Ἡ ἄφιξη τοῦ Ὄθωνα στὴν Ἑλλάδα βρῆκε τὸν Ψύλλα στὴν Ἀθήνα

1. Βλ. φ. 95α.
2. Βλ. φ. 122β.
3. Βλ. φ. 127α.
4. *Ἐθνικὴ Ἐφημερίς*, ἀρ. 56, 26 Νοεμβρίου 1832.

ἀσχολούμενο μὲ διάφορα ζητήματα τῆς ἰδιαίτερης πατρίδας του. Ἡ Ἀντιβασιλεία δὲν ἄργησε νὰ τὸν χρησιμοποιήσει, διορίζοντάς τον, τὸ Μάρτιο 1833, Διοικητὴ Εὐβοίας — ὅπου κατάφερε τὴν ἀναίμακτη παράδοση τοῦ φρουρίου τῆς Καρύστου ἀπὸ τοὺς Τούρκους — καί, ἕνα μήνα ἀργότερα, Γραμματέα τῆς Ἐπικρατείας (δηλαδὴ Ὑπουργὸ) ἐπὶ τῶν Ἐσωτερικῶν. Ὁ διορισμὸς αὐτὸς ὀφείλεται κυρίως στὴν ἐκτίμηση καὶ τὴ φιλία τοῦ Τρικούπη, ποὺ ἦταν Πρόεδρος τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου.

Ὁ Ψύλλας ἀνέλαβε τὰ ὑπουργικά του καθήκοντα, ὕστερα ἀπὸ σοβαροὺς δισταγμοὺς καὶ μόνο ἀφοῦ ὁ Τρικούπης τὸν βεβαίωσε «περὶ τοῦ εἰλικρινοῦς καὶ φιλελευθέρου χαρακτῆρος τῶν μελῶν τῆς Ἀντιβασιλείας».[1] Καὶ ὁ λόγος ἦταν, ὅπως ὁ ἴδιος ἐξηγεῖ, «συνταγματικόν τι πρόβλημα, τὸ ὁποῖον ἔπρεπε προλαβόντως νὰ λυθῇ, ὡς πρὸς τὴν θέσιν εἰς τὴν ὁποίαν ἐκλήθημεν νὰ ὑπηρετήσωμεν τὴν βασιλείαν καὶ τὴν πατρίδα ἡμεῖς οἱ διορισθέντες γραμματεῖς τῆς ἐπικρατείας, ἂν δηλ. ἔπρεπε νὰ θεωρώμεθα ὡς ὑπουργοὶ ὑπεύθυνοι ἐνώπιον τοῦ ἔθνους, καὶ νὰ ἔχωμεν ἑπομένως ἀνεξαρτησίαν τινὰ εἰς τὴν ἐξάσκησιν τῶν καθηκόντων μας, ἢ νὰ εἴμεθα ἁπλᾶ ὄργανα τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας, ἤτοι ἁπλῶς γραμματικοὶ τῆς Ἀντιβασιλείας, ἐνεργούσης δι' ἡμῶν ἀπολύτως ὅ,τι ἤθελε νομίσει καλὸν νὰ πράξῃ εἰς τὴν διοίκησιν τῆς πατρίδος».[2]

Τὰ σπουδαιότερα ἀπὸ τὰ ζητήματα ποὺ ἀπασχόλησαν τὸν Ψύλλα σὰν Ὑπουργὸ τῶν Ἐσωτερικῶν ἦταν ἡ ἐπιλογὴ τῶν πρώτων νομαρχῶν, ἡ ἀποκατάσταση τῶν ἀγωνιστῶν καὶ ὁ «προσδιορισμὸς» τῆς νέας πρωτεύουσας τοῦ κράτους. Στὸ τελευταῖο αὐτὸ ζήτημα τὰ μέλη τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου δὲν κατάφεραν νὰ συμφωνήσουν καὶ ἀποφάσισαν νὰ ὑποβάλουν στὴν Ἀντιβασιλεία ξεχωριστὲς εἰσηγήσεις. Εἶχαν χωριστεῖ σὲ δυὸ παρατάξεις. Ἐκπρόσωπος τῆς μιᾶς ἦταν ὁ Τρικούπης, ποὺ πρότεινε γιὰ ὁριστικὴ πρωτεύουσα τὸν Ἰσθμό. Μαζί του συμφώνησαν ὁ Μαυροκορδᾶτος καὶ ὁ Πραΐδης. Ἐκπρόσωπος τῆς ἄλλης παρατάξεως ἦταν ὁ Ψύλλας, ποὺ πρότεινε τὴν Ἀθήνα. Μὲ τὸν Ψύλλα τελικὰ συντάχθηκε καὶ ὁ Κωλέττης, ἀφοῦ προηγουμένως εἶχε δηλώσει ὅτι πρωτεύουσα τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους θεωροῦσε τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ εἶχε προτείνει σὰν προσωρινὴ ἕδρα τῆς Κυβερνήσεως τὰ Μέγαρα.

1. Βλ. φ. 136α.
2. Αὐτόθι.

Ὁ Ψύλλας κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ὑπουργίας του δὲν ἀπέφυγε τὶς προστριβὲς μὲ τὴν Ἀντιβασιλεία, ἰδίως ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀνακάλυψη τῆς συνωμοσίας ποὺ κατέληξε στὴν περίφημη δίκη τοῦ Κολοκοτρώνη. Τὸ ζήτημα αὐτὸ ἄλλωστε στάθηκε καὶ ἡ αἰτία γιὰ τὴν ἀπομάκρυνση τοῦ Τρικούπη, τοῦ Ψύλλα καὶ τοῦ Πραΐδη ἀπὸ τὸ Ὑπουργικὸ Συμβούλιο τὸν Ὀκτώβριο 1833 καὶ τὸ διορισμό τους σὲ ἄλλες θέσεις.

Ὁ Ψύλλας διορίστηκε τότε Νομάρχης Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας καὶ «Σύμβουλος τῆς Ἐπικρατείας εἰς ἔκτακτον ὑπηρεσίαν». Ἔτσι εἶχε τὴν τύχη νὰ βρεθεῖ στὴν Ἀθήνα, ὅταν δημοσιεύτηκε «τὸ ὁριστικὸν περὶ τῆς πόλεως Ἀθηνῶν ὡς Πρωτευούσης τοῦ Ἑλλην. Βασιλείου διάταγμα»[1], καί, ὡς Νομάρχης, αὐτὸς νὰ ὀργανώσει τὴν τελετὴ γιὰ τὸν πανηγυρισμὸ (11 Φεβρουαρίου 1834) τοῦ μεγάλου αὐτοῦ γεγονότος. Ἰδιαίτερη ἱκανοποίηση αἰσθάνεται, γιατὶ «ἡ περὶ ἐκλογῆς τῆς πρωτευούσης γνώμη του ὑπερίσχυσεν»,[2] ὅπως κατόπιν ὑπερίσχυσε τελικὰ καὶ ἡ γνώμη του γιὰ τὴν ἀνέγερση τῶν Ἀνακτόρων στὴ θέση Μπουμπουνίστρα.[3]

Ἕνα ἀσήμαντο ἐπεισόδιο καὶ διάφορες ραδιουργίες γίνονται ἀφορμὴ νὰ μετατεθεῖ ἀπὸ τὴ Νομαρχία Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας στὴ Νομαρχία Εὐβοίας (Μάιος 1834), ὅπου ἀντιμετώπισε ἐξαιρετικὰ δυσεπίλυτα προβλήματα, ποὺ εἶχαν προκύψει ἀπὸ τὴν ἀνάγκη στεγάσεως τῶν Σαμίων παροίκων, τὴν ἀντίθεση αὐτοχθόνων καὶ ἑτεροχθόνων, τὰ παράπονα τῶν Ὀθωμανῶν τοῦ νησιοῦ, κλπ.

Ἕνα περίπου χρόνο ἀργότερα παύθηκε καὶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτή, μὲ προσωπική, ὅπως φαίνεται, παρέμβαση τοῦ Ἀρμανσπεργκ. Καί, μέχρι νὰ διοριστεῖ Γερουσιαστὴς τὸ 1844, παρέμεινε ἄμισθος Σύμβουλος τῆς Ἐπικρατείας. Κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ ἀσχολήθηκε κυρίως μὲ περιουσιακά του ζητήματα, ποὺ τὸν ὁδήγησαν σὲ ἀτέλειωτους δικαστικοὺς ἀγῶνες.[4]

Χωριστὸ ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ πολιτεία τοῦ Ψύλλα ὡς Γερουσιαστῆ, ὅπως φανερώνεται ἀπὸ τὴ συνδυασμένη μελέτη τῶν Ἀπομνημονευμάτων του καὶ τῶν *Πρακτικῶν* τῆς Γερουσίας. Καὶ στὴν περίπτωση αὐτὴ

1. Βλ. φ. 144β.

2. Βλ. φ. 144α.

3. Βλ. σ. 224, ὑποσ. 2.

4. Οἱ δικαστικοὶ αὐτοὶ ἀγῶνες, ποὺ μὲ ἀρκετὲς λεπτομέρειες τοὺς ἐκθέτει στὰ Ἀπομνημονεύματά του (φφ. 155α - 170β), παρουσιάζουν εἰδικὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ νεοελληνικοῦ δικαίου.

διατηρεῖ τὴν ἀνεξαρτησία τῆς γνώμης του καὶ δὲν διστάζει, ὅταν τὸ γενικώτερο συμφέρον ὑπαγορεύει τὴν ἀνάγκη, νὰ ὑποστηρίζει ἀπόψεις διαφορετικὲς ἀπὸ τὶς θέσεις τῶν κομματικῶν φίλων του. Συνήθως βρίσκεται στὴν ἀντιπολίτευση, πρᾶγμα ποὺ ἐνισχύει τὴ ροπή του πρὸς τὸν ἀντίλογο καὶ τὸν φέρνει συχνὰ στὸ προσκήνιο τῶν συζητήσεων. Ὁ Ψύλλας ὅμως παίρνει τὸ λόγο στὴ Γερουσία καὶ γιὰ ἕνα ἄλλο σκοπό : «ὅπως προκαλέσω τὴν συζήτησιν, ἥτις μοὶ ἐφαίνετο πολὺ ἀναγκαία διὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς συνταγματικῆς πορείας τὴν ὁποίαν ἀνέλαβε τὸ ἔθνος· καὶ ἐνόμιζα ἐντροπὴν διὰ τὸ σῶμα ἐκεῖνο τῶν γερόντων . . . νὰ κάθη⟨ν⟩ται ἐκεῖ 40-50 ἄνδρες καὶ νὰ ἀκούωσι μόνον ἀναγινωσκόμενα τὰ νομοσχέδια τῶν ὑπουργῶν, καὶ μὲ τὸ ναί, ναὶ νὰ κλείεται ἡ συνεδρίασις.» [1]

Ὅταν ἦταν Γερουσιαστής, ὁ Ψύλλας κλήθηκε νὰ ἀναλάβει τὸ Ὑπουργεῖο Ἐκκλησιαστικῶν καὶ Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως στὴν Κυβέρνηση Μαυροκορδάτου, ποὺ σχηματίστηκε κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ Κριμαϊκοῦ Πολέμου. Ἂν καὶ ἡ ὑγεία του εἶχε σοβαρὰ κλονιστεῖ, δέχτηκε τὴ θέση αὐτὴ καὶ μάλιστα ἔδειξε μεγάλο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ σύνταξη τῶν προγραμματικῶν δηλώσεων τῆς Κυβερνήσεως, ὑποδεικνύοντας νὰ περιληφθεῖ σ' αὐτὲς σὰν κεντρικὴ ἰδέα ἡ ἀρχὴ τῆς διοικητικῆς ἀποκεντρώσεως.

Οἱ προστριβὲς τοῦ Ὄθωνα μὲ τὴν Κυβέρνηση, ἡ παρουσία τοῦ στρατοῦ κατοχῆς, ἡ χολέρα, καθὼς καὶ ἄλλα θέματα ποὺ ἀνάγονταν στὴν εἰδικώτερη ἁρμοδιότητα τοῦ Ὑπουργείου Ἐκκλησιαστικῶν καὶ Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως, ὅπως ἡ ἀκανθώδης ἐκλογὴ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Κορινθίας, ἔκαμαν γιὰ τὸν Ψύλλα ἰδιαίτερα ἐπίπονη τὴν ἄσκηση τῶν ὑπουργικῶν του καθηκόντων καὶ ἐπιδείνωσαν περισσότερο τὴν κατάσταση τῆς ὑγείας του. Ἕνα ἀπὸ τὰ θέματα αὐτά, ἡ ἀντίθεση τῶν καθηγητῶν τῆς Ἰατρικῆς Σχολῆς Μακκᾶ καὶ Αἰγινήτη καὶ οἱ φοιτητικὲς ταραχὲς ποὺ ξέσπασαν ἐξ αἰτίας της, ὁδήγησε τελικὰ στὴν παραίτηση τοῦ Ψύλλα, ὕστερα ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν τιμωρήθηκαν οἱ ὑπεύθυνοι γιὰ τὶς ταραχές.

Ἡ ἀποδοχὴ τῆς παραιτήσεως τοῦ Ψύλλα συνοδεύτηκε μὲ τὴν παρασημοφόρησή του ἀπὸ τὸ Βασιλέα μὲ τὸν ἀργυροῦν σταυρὸν τοῦ Σωτῆρος. Ἦταν ἡ πρώτη φορὰ ποὺ ὁ Ὄθων τοῦ ἔδινε τὸ χέρι! Ὁ ἀπερχόμενος Ὑπουργὸς βρῆκε τότε τὴν εὐκαιρία νὰ τοῦ ἐκθέσει τὶς ἀπόψεις του γιὰ

1. Βλ. φ. 174β.

τὰ καθήκοντα τοῦ Ἀνώτατου Ἄρχοντα, τονίζοντάς του ὅτι ὁ Βασιλιάς, ὡς ἀνεύθυνος, δὲν πρέπει νὰ ἀναμειγνύεται στὴ διοίκηση τοῦ κράτους, ἀλλὰ μιὰ μόνη φροντίδα νὰ ἔχει : τὴν ἐκλογὴ τοῦ Προέδρου τῆς Κυβερνήσεως, ὁ ὁποῖος «θέλει διευθύνει τὸ πᾶν, διανέμων εἰς ἕκαστον τῶν ὑπ' αὐτοῦ προτεινομένων συνυπουργῶν του τὸ κατάλληλον εἰς ἕκαστον αὐτῶν μέρος τῆς δημοσίας ὑπηρεσίας». [1]

Ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὰ παραπάνω, ὁ Ψύλλας δὲν ἦταν σύμφωνος μὲ τὴ στάση τοῦ Ὄθωνα, ἀπέδιδε ὅμως τὴν εὐθύνη τῶν σφαλμάτων του σ' ἐκείνους ποὺ τὸν ὑπηρετοῦσαν καὶ τὸν συμβούλευαν. Γι' αὐτὸ καί, μολονότι στὴ Γερουσία ὑπῆρξε σχεδὸν πάντα ἀντιπολιτευόμενος, ποτὲ δὲν σκέφτηκε, ὅπως λέγει, «νὰ πολεμήσω τὴν δυναστείαν εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Βασιλέως, ποτὲ δὲν εἰσῆλθον εἰς καμμίαν μυστικὴν ἑταιρείαν σκοπὸν ἔχουσαν τὴν κατάργησιν τῆς δυναστείας». [2]

Ὕστερα ἀπὸ τὴν ἔξωση τοῦ Ὄθωνα καὶ ἐνῶ διαρκοῦσε ἡ Μεσοβασιλεία (1862-1863), ὁ Ψύλλας ἀπέφυγε νὰ ἀναμειχθεῖ στὰ πολιτικά, πρᾶγμα πού, ὅπως φαίνεται, συντέλεσε στὸ νὰ θεωρηθεῖ Ὀθωνιστὴς καὶ νὰ κληθεῖ μάλιστα στὴν Ἀστυνομία γιὰ ἀνάκριση. Ὅταν ὅμως ἀργότερα συστήθηκε τὸ Συμβούλιο τῆς Ἐπικρατείας ποὺ πρόβλεπε τὸ Σύνταγμα τοῦ 1864, δέχτηκε νὰ ἀναλάβει τὴν ἀντιπροεδρία τοῦ βραχύβιου αὐτοῦ συμβουλευτικοῦ σώματος. Αὐτὴ ἦταν ἡ τελευταία δημόσια θέση του. Ὕστερα ἀπὸ τὴν κατάργηση τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας, τὸ Νοέμβριο 1865, ξαναγύρισε, ὁριστικὰ πιά, ὡς συνταξιοῦχος, στὴν ἰδιωτικὴ ζωὴ καί, ἀπὸ τὸ Μάιο 1867, ἐπιδόθηκε στὴ συγγραφὴ τῶν Ἀπομνημονευμάτων του, ποὺ τὰ τέλειωσε τὸ Σεπτέμβριο 1869. [3]

Ὁ Γεώργιος Ψύλλας ἔζησε σὲ μιὰ πολὺ κρίσιμη περίοδο τῆς ἱστορίας τοῦ ἔθνους. Μὲ τὸ ἕνα πόδι στὰ χρόνια τῆς σκλαβιᾶς καὶ τὸ ἄλλο στὰ χρόνια τῆς ἐλευθερίας, δέχτηκε κατὰ τὸν πιὸ χαρακτηριστικὸ καὶ ἔντονο τρόπο

1. Βλ. φ. 192β.

2. Βλ. φ. 197α.

3. Σύζυγος τοῦ Γεωργίου Ψύλλα ἦταν ἡ Μαργαρίτα Βιτάλη, γιὰ τὴν ὁποία βλ. Τρ. Εὐαγγελίδου, *Ἡ παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας*, Ἀθήνα 1936, τ. Α΄, σ. 245. Γιὰ τὰ παιδιά τους καὶ γενικώτερα τοὺς ἀπογόνους τους βλ. Ἀπομνημονεύματα, φ. 206β· *Ἐφημερίδα*, ἀρ. 19, 19 Ἰανουαρίου 1878, ὅπου τὸ ἀγγελτήριο τῆς κηδείας τοῦ Γ. Ψύλλα, ποὺ τὸ ὑπογράφουν ὅλοι οἱ στενοὶ συγγενεῖς του· *Μητρῷον Α΄ Νεκροταφείου Ἀθηνῶν (Α΄ Ζώνη - 1ον Τμῆμα)*, ἐκδ. Ε. Ἀγγελομάτη - Τσουκαράκη καὶ

τὶς ἐπιδράσεις τῶν παραγόντων ἐκείνων — καὶ κυρίως τῆς παιδείας — ποὺ βοήθησαν τὸ ἔθνος στὴν ἀναγέννησή του. Καὶ ἀργότερα, μὲ τὴ σειρά του, βοήθησε καὶ ὁ ἴδιος στὴν ἀναγέννηση αὐτὴ μὲ τὴ δραστηριότητα ποὺ ἀνέπτυξε σὰν δημόσιος λειτουργός, δημοσιογράφος, λόγιος, ἀκόμα καὶ σὰν ἁπλὸς πολίτης. Ὁ Ψύλλας ἦταν μιὰ πολύπλευρη προσωπικότητα. Ἦταν προικισμένος μὲ ἐξαιρετικὰ προσόντα καὶ συνδύαζε τὴ σωφροσύνη μὲ τὸ θάρρος ἢ καὶ μὲ τὴν ἐπιθετικότητα, ὅταν οἱ περιστάσεις τὸ ἐπέβαλλαν, τὴν ἀξιοπρέπεια μὲ τὴν καταδεκτικότητα, τὴν εὐγένεια καὶ τὴ διπλωματικότητα μὲ τὴν ἐπιμονὴ στὴν ἐπιδίωξη τῶν σκοπῶν του. Πίστευε στὴν ἱερότητα τοῦ νόμου. Ὑπῆρξε πάντα φιλελεύθερος, δημοκρατικὸς καὶ ἀνθρωπιστὴς καὶ σ' ὅλη του τὴ ζωὴ σὰν κριτήριο τῶν πράξεών του εἶχε τὸ συμφέρον τοῦ ἔθνους καὶ τοῦ λαοῦ.

Ἡ πολύπλευρη δράση τοῦ Ψύλλα, ἡ παρρησία τῆς γνώμης του καὶ ἡ ροπή του πρὸς τὸν ἀντίλογο προκάλεσαν πολλὲς φορὲς δυσμενεῖς κρίσεις γι' αὐτόν, ἰδίως ἐκ μέρους τῶν κομματικῶν του ἀντιπάλων. Οἱ περισσότεροι ὅμως ἀπὸ τοὺς συγχρόνους του τὸν ἐκτιμοῦσαν καὶ ἀναγνώριζαν τὶς ἱκανότητες καὶ τὴν ἀκεραιότητά του. Ὁ Μακρυγιάννης γράφει γι' αὐτὸν στὰ Ἀπομνημονεύματά του :[1] «Κι ὁ Γεώργιος Ψύλλας εἶναι πάντοτες τὸ ἀγαθὸ τέκνο τῆς πατρίδας, ὁπού μιλεῖ φρονίμως καὶ πατριωτικῶς εἰς τὸ δίκιον καὶ λέγει τὴν γνώμη του ἐλεύτερα.» Καὶ ὁ Τερτσέτης μαρτυρεῖ : «Ὅταν ὁ Σολωμὸς ἀνάφερνε τὸ ὄνομα τοῦ Ψύλλα, ἐκολλοῦσαν τὰ χείλη εἰς τὸ στόμα του.»[2]

Ν. Κ. ΛΟΥΡΟΣ

Δ. Τσουκλίδου - Πέννα, Ἀθήνα 1972, σσ. 33 - 34· Σισιλιάνου, «Αἱ παλαιότεραι Ἀθῆναι», ἐφημ. *Καθημερινή*, ἀρ. 9721, 15 Δεκεμβρίου 1943· καὶ τοῦ ἰδίου, *Παλαιαὶ καὶ νέαι Ἀθῆναι*, τ. Α', σ. 165.

1. Ἰ. Μακρυγιάννη, *Ἀπομνημονεύματα* (τ. Β' τοῦ *Ἀρχείου τοῦ Στρατηγοῦ Ἰωάννου Μακρυγιάννη*, ἔκδ. Ἰ. Βλαχογιάννη, Ἀθήνα 1907), σ. 454.

2. Γ. Τερτσέτη, *Ἀνέκδοτοι λόγοι*, ἔκδ. Ν τ. Κονόμου, Ἀθήνα 1970, σ. 211.

ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΗ

Τὰ 'Απομνημονεύματα τοῦ Γεωργίου Ψύλλα, κείμενο ἰδιόγραφο, ἀποτελοῦνται, ὡς πρὸς τὴν ἐξωτερικὴ μορφὴ τοῦ χειρογράφου, ἀπὸ τὰ ἑξῆς ἑπτὰ τμήματα μὲ τὰ χαρακτηριστικὰ ποὺ σημειώνονται ἀντιστοίχως :

Τμῆμα α' (φφ. 1α - 6β). 'Απὸ ἕνα τευχίδιο ἄρραφο ἕξη φύλλων. Διαστάσεις φύλλων $0,150 \times 0,100$ μ. Στίχοι κατὰ σελίδα 21 περίπου. Χάρτης λευκὸς κιτρινισμένος.

Τμῆμα β' (φφ. 7α - 85β). 'Απὸ 79 λυτὰ φύλλα, ποὺ ἔχουν ἀποκοπῆ μὲ μαχαίρι ἀπὸ δύο «δεδεμένα βιβλία», τὰ ὁποῖα ἐχρησιμοποιοῦντο γιὰ 'Ημερολόγιο.[1] Τὰ φύλλα αὐτὰ συγκροτοῦν ὀκτὼ σύνολα ποὺ χαρακτηρίζονται μὲ τὰ ἑξῆς γράμματα : Β (φφ. 7α - 26β), Γ (φφ. 27α - 31β), Δ (φφ. 32α - 36β), Ε (φφ. 37α - 39β), Ζ (φφ. 40α - 43β), Η (φφ. 44α - 50β), Θ (φφ. 51α - 82β), Ι (φφ. 83α - 85β).[2] Διαστάσεις φφ. 7α - 43β : $0,205 \times 0,135$ μ.· φφ. 44α - 85β : $0,201 \times 0,128$ μ. Στίχοι κατὰ σελίδα 30 περίπου. Χάρτης λευκὸς κιτρινισμένος.

Τμῆμα γ' (φφ. 86α - 115β). 'Απὸ δύο τεύχη, φύλλων 14 (86α - 99β) καὶ 16 (100α - 115β), ποὺ τὸ καθένα τους ἔχει ἴχνη (ὀπὲς) αὐτοτελοῦς συρραφῆς. Στὸ πρῶτο φύλλο (86α)[3] τοῦ πρώτου τεύχους καὶ στὸ πρῶτο φύλλο (100α) τοῦ δευτέρου τεύχους ὑπάρχει ἡ ἔνδειξη «Βιβλ. Γ. σημ. Κ». Διαστάσεις φύλλων $0,209 \times 0,148$ μ. Στίχοι κατὰ σελίδα 30 περίπου. Χάρτης λευκὸς κιτρινισμένος.

Τμῆμα δ' (φφ. 116α - 121β). 'Απὸ τρία δίφυλλα λυτά, χωρὶς ἴχνη συρραφῆς. Διαστάσεις φύλλων $0,206 \times 0,148$ μ. Στίχοι κατὰ σελίδα 30 περίπου. Χρῶμα χάρτου ὑποκύανο.

Τμῆμα ε' (φφ. 122α - 199β). 'Απὸ 39 δίφυλλα λυτά, χωρὶς ἴχνη συρ-

1. Βλ. φ. 207α.

2. Περισσότερες λεπτομέρειες βλ. εἰς : σ. 6, ὑποσ. 1 καὶ 2· σ. 40, ὑποσ. 4· σ. 41, ὑποσ. 1· σ. 48, ὑποσ. 4 καὶ 5· σ. 56, ὑποσ. 1· σ. 57, ὑποσ. 1· σ. 61, ὑποσ. 1 καὶ 2· σ. 66, ὑποσ. 1 καὶ 2· σ. 78, ὑποσ. 1 καὶ 2· σ. 124, ὑποσ. 2 καὶ 3.

3. Βλ. σ. 129, ὑποσ. 1 καὶ 2.

ραφῆς. Διαστάσεις φύλλων 0,206 × 0,148 μ. (ἐκτὸς τοῦ φύλλου 167, πού οἱ διαστάσεις του εἶναι 0,204 × 0,100 μ.). Στίχοι κατὰ σελίδα 30 περίπου. Χάρτης λευκὸς κιτρινισμένος.

Τμῆμα ς' (φφ. 200α - 201β). Ἀπὸ ἕνα δίφυλλο λυτό, χωρὶς ἴχνη συρραφῆς. Διαστάσεις φύλλων 0,190 × 0,145 μ. Στίχοι κατὰ σελίδα 30 περίπου. Χάρτης λευκὸς κιτρινισμένος.

Τμῆμα ζ' (φφ. 202α - 207β). Ἀπὸ τρία δίφυλλα λυτά, χωρὶς ἴχνη συρραφῆς. Διαστάσεις φύλλων 0,206 × 0,148 μ. Στίχοι κατὰ σελίδα 30 περίπου. Χρῶμα χάρτου ὑποκύανο.

Μαζὶ μὲ τὸ χειρόγραφο τῶν Ἀπομνημονευμάτων πρέπει νὰ ἀναφερθῇ καὶ τὸ χειρόγραφο τοῦ *Παραρτήματος Α' (φφ. 208α - 213β)*, πού ἀποτελεῖται ἀπὸ τρία δίφυλλα μὲ τὰ στοιχεῖα Α (φφ. 208α - 209β), Β (φφ. 210α - 211β) καὶ Γ (φφ. 212α-213β). Διαστάσεις φύλλων 0,144 × 0,101 μ. Στίχοι κατὰ σελίδα 22 περίπου. Χάρτης λευκὸς κιτρινισμένος.

Τὸ χειρόγραφο τῶν Ἀπομνημονευμάτων φέρει τρεῖς ἀριθμήσεις φύλλων ἢ σελίδων : Α, Β, Γ.

Ἡ ἀρίθμηση Α βαίνει κατὰ φύλλο, ἔχει γίνει ἀπὸ τὴν ὑπηρεσία τῶν Γενικῶν Ἀρχείων τοῦ Κράτους καὶ εἶναι συνεχὴς καὶ ἀδιατάρακτη. Οἱ ἀριθμοὶ (1-207) ἔχουν σημειωθῆ μὲ μολύβι στὴν ἄνω ἀριστερὴ γωνία τῆς σελίδος *recto* κάθε φύλλου.

Ἡ ἀρίθμηση Β βαίνει κατὰ σελίδα, ἔχει γίνει ἀπὸ τὸν συγγραφέα τῶν Ἀπομνημονευμάτων, παρουσιάζει ὅμως ἐπαναλήψεις, κενὰ καὶ ἄλλες ἀνωμαλίες. Οἱ ἀριθμοὶ ἔχουν σημειωθῆ στὴν ἄνω δεξιὰ ἢ στὴν ἄνω ἀριστερὴ γωνία κάθε σελίδος.

Ἡ ἀρίθμηση Γ ἀποτελεῖ ὑπόλειμμα ἀπὸ τὴν ἀρίθμηση τοῦ Ἡμερολογίου τοῦ Ψύλλα καὶ βαίνει ἀντίστροφα (ἀπὸ τὸν μεγαλύτερο ἀριθμὸ πρὸς τὸν μικρότερο) κατὰ σελίδα. Παρουσιάζει καὶ αὐτὴ κενὰ καὶ καλύπτει μόνο τὰ φφ. 7α - 43β τῆς ἀριθμήσεως Α. Οἱ ἀριθμοὶ βρίσκονται ἀνάστροφα στὴν κάτω δεξιὰ ἢ στὴν κάτω ἀριστερὴ γωνία κάθε σελίδος.

Τὸ χειρόγραφο τοῦ Παραρτήματος Α', στὸ ὁποῖο συνεχίζεται ἡ ἀρίθμηση Α (φφ. 208α-213β), δὲν φέρει ἀρίθμηση κατὰ σελίδα.

Τὸ χειρόγραφο βρίσκεται μέσα σὲ χάρτινο περίβλημα, χρώματος ὤχρας, διαστάσεων 0,50 × 0,22 μ., τὸ ὁποῖο εἶναι διπλωμένο εἰς τρία. Ἐπὶ τοῦ

περιβλήματος ὑπάρχουν ἡ ἔνδειξη «Γεν. Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους. Χειρόγραφα. Ἀριθ. 252», καὶ ἡ σημείωση διὰ χειρὸς τοῦ Δημητρίου Καμπούρογλου «Χειρόγραφον ἀνῆκον εἰς τὸν κ. Ἀλέξανδρον Ἀνδρέου Γ. Ψύλλαν, Δ. Γρ. Κ.»

Τὸ κείμενο τῶν Ἀπομνημονευμάτων καλύπτει ὅλα τὰ φύλλα τοῦ χειρογράφου ἐκτὸς ἀπὸ τὸ φ. 27β, ποὺ εἶναι ἄγραφο,[1] τὰ φφ. 39β[2] καὶ 40β,[3] στὰ ὁποῖα ὑπάρχουν τμήματα ἀπὸ τὸ Ἡμερολόγιο τοῦ Ψύλλα, καὶ τὸ φ. 207β, στὸ ὁποῖο ὑπάρχει μόνο ἡ λέξη «Αὐτοβιογραφία» (ἀνάστροφα). Ὑπολείμματα ἀπὸ τὸ Ἡμερολόγιο ὑπάρχουν καὶ στὰ φφ. 26β,[4] 57α,[5] 83α,[6] 84α,[7] καὶ 85α,[8] ποὺ χρησιμοποιήθηκαν καὶ γιὰ τὰ Ἀπομνημονεύματα.

Τὸ κείμενο τῶν Ἀπομνημονευμάτων ἐκδίδεται κατὰ τὴν σειρὰ τοῦ χειρογράφου, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν παράγραφο «Μετὰ τοῦτο... χαλίσικος» τοῦ φ. 75α, ποὺ μεταφέρθηκε καὶ παρεμβλήθηκε στὸ κείμενο τοῦ φ. 74α, στὸ ὁποῖο καὶ ἀνήκει.[9]

Ἡ λέξη «Αὐτοβιογραφία», ποὺ ὑπὸ τύπον τίτλου ὑπάρχει (ἀνάστροφα) στὸ φ. 207β,[10] ἀποτελεῖ ἴσως ἔνδειξη ὅτι ὁ Ψύλλας εἶχε κάποτε σκεφθῆ νὰ χαρακτηρίσῃ μὲ τὸν ὅρο αὐτὸ τὴν ἔκθεση τῶν σημαντικωτέρων γεγονότων τῆς ζωῆς του, ἀντικαθιστώντας τὸν ἀρχικὸ τίτλο της «Ἀπομνημονεύματα τοῦ βίου μου», ποὺ ἐπαναλαμβάνεται στὰ περισσότερα φύλλα τοῦ χειρογράφου.[11]

Γιὰ τὸν χρόνο συγγραφῆς τῶν Ἀπομνημονευμάτων ὑπάρχουν ρητὲς μαρτυρίες σ' αὐτά, σύμφωνα μὲ τὶς ὁποῖες ὁ Ψύλλας ἄρχισε τὴν σύνταξή τους τὸν Μάιο 1867[12] καὶ τὴν τελείωσε στὶς 8 Σεπτεμβρίου 1869[13] (φφ. 7α - 207α). Πρὶν ὅμως τελειώσῃ, τὸν Ἰούνιο 1868,[14] ἀντικατέστησε τὸ

1. Ἔχει μόνο τὴν ἔνδειξη: «ὄπισθεν σελ. 48».
2. Βλ. σ. 61, ὑποσ. 1.
3. Βλ. σ. 62, ὑποσ. 1.
4. Βλ. σ. 40, ὑποσ. 1.
5. Βλ. σ. 86, ὑποσ. 1.
6. Βλ. σ. 124, ὑποσ. 3.
7. Βλ. σ. 126, ὑποσ. 1.
8. Βλ. σ. 127, ὑποσ. 2.
9. Βλ. σ. 112, ὑποσ. 2 καὶ 3.
10. Βλ. σ. 333, ὑποσ. 4.
11. Βλ. σ. 1, ὑποσ. 1.
12. Βλ. φ. 207α.
13. Αὐτόθι. Στὰ φφ. 206β καὶ 207α ὑπάρχουν ἑπτὰ σημειώσεις διὰ χειρὸς Ψύλλα, ποὺ ἀποτελοῦν

πρῶτο φύλλο τοῦ χειρογράφου του μὲ ἕνα ἑξάφυλλο τευχίδιο (φφ. 1α - 6β), μικροτέρων διαστάσεων,[1] θέλοντας προφανῶς νὰ ἐκθέσῃ κάπως ἐκτενέστερα τὰ σχετικὰ μὲ τὰ πρῶτα χρόνια τῆς ζωῆς του. Ὁ Ψύλλας χρησιμοποίησε γιὰ τὴν συγγραφὴ μεγάλου μέρους τῶν Ἀπομνημονευμάτων του (φφ. 7α - 85β) τὰ ἄγραφα φύλλα τῶν δύο «δεδεμένων βιβλίων» τοῦ Ἡμερολογίου του. Τὰ φύλλα αὐτὰ στὶς 30 Ἰανουαρίου 1870 τὰ ἀπέσπασε ἀπὸ τὰ βιβλία τοῦ Ἡμερολογίου καὶ τὰ ἐνοποίησε μὲ τὰ ὑπόλοιπα φύλλα τοῦ χειρογράφου τῶν Ἀπομνημονευμάτων.[2]

Μερικὰ χρόνια ἀργότερα, τὸν Ἰούλιο τοῦ 1876,[3] ὁ Ψύλλας συνέταξε τὸ κείμενο τοῦ Παραρτήματος Α' (φφ. 208α - 213β), ὅπου ἐκθέτει τὰ σχετικὰ μὲ τὶς σπουδές του στὴν Ἀθήνα καὶ στὸ ἐξωτερικὸ ἕως τὸ 1821. Δὲν εἶναι γνωστὸ γιατί συνέταξε τὴν ἔκθεση αὐτὴ καὶ βεβαίως οὔτε ἂν εἶχε πρόθεση νὰ τὴν συσχετίσῃ μὲ τὰ Ἀπομνημονεύματά του ἤ, πρᾶγμα ἀπίθανο, νὰ ἀντικαταστήσῃ μ' αὐτὴ κάποιο τμῆμα τους.

Μὲ τὶς ἄμεσες καὶ ρητὲς μαρτυρίες τοῦ Ψύλλα γιὰ τὸν χρόνο συγγραφῆς τῶν Ἀπομνημονευμάτων καὶ τοῦ Παραρτήματος Α' δὲν συμφωνοῦν ὡρισμένες ἔμμεσες ἐνδείξεις ποὺ ὑπάρχουν σ' αὐτὰ καὶ εἰδικώτερα ἡ χρήση τῆς λέξεως *ἐσχάτως*[4] ἐν σχέσει μὲ γεγονότα παλαιότερα τοῦ 1867. Οἱ ἐνδείξεις αὐτὲς καὶ τὰ ἀντίστοιχα γεγονότα εἶναι :

φ. 63β : «... ἰδοὺ καὶ ἐμβαίνει εἰς τὴν αἴθουσαν εἷς ἐκ τῆς οἰκογενείας τῶν Πετιμεζάδων, ὁ μετὰ ταῦτα καὶ *ἐσχάτως* διορισθεὶς Γερουσίας μέλος...» Πρόκειται γιὰ τὸν Βασίλειο Πετιμεζᾶ, ποὺ διωρίστηκε μέλος τῆς Γερουσίας στὶς 26 Φεβρουαρίου 1861.[5]

προσθῆκες μεταγενέστερες τοῦ 1869. Τρεῖς ἀπ' αὐτὲς εἶναι χρονολογημένες ὡς ἑξῆς (μὲ τὴ σειρὰ ποὺ βρίσκονται στὸ χειρόγραφο) : 1876, 1875, 30 Ἰανουαρίου 1870. Βλ. καὶ σ. 332, ὑποσ. 1.

14. Βλ. σ. 1, ὑποσ. 1.

1. Βλ. παραπάνω, σ. κγ'.

2. Βλ. φ. 207α.

3. Βλ. φ. 213α.

4. Πρέπει ἐξ ἀρχῆς νὰ σημειωθῇ ὅτι ὁ Ψύλλας χρησιμοποιεῖ τὴν λέξη *ἐσχάτως* μὲ τὴν γνωστὴ σημασία της (τελευταίως), ὅπως προκύπτει ἀπὸ δύο ἀναφορές του πρὸς τὸν Κυβερνήτη, ἀρ. 870, 28 Ἰανουαρίου 1829 καὶ ἀρ. 1159, 15 Ἀπριλίου 1829 : Γενικὰ Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους, Γενικὴ Γραμματεία, φάκ. 184 καὶ 196.

5. Βλ. τὸ σχετικὸ διάταγμα στὰ *Πρακτικὰ τῶν συνεδριάσεων τῆς Γερουσίας*, περίοδος Ζ', σύνοδος Α', σ. 25 (συνεδρίαση 17 Μαρτίου 1861).

φ. 121α : «Καθ' ὅσον ὅμως ἀπέβλεπε τὴν ἐδικήν μου περὶ παραιτήσεως ἀναφοράν, τὴν ὁποίαν ἔδωκα πρὸς τὸν Κυβερνήτην, ἀναχωροῦντα *ἐσχάτως* ἐκ Καλαμῶν...» Ὁ Κυβερνήτης ἀνεχώρησε ἀπὸ τὴν Καλαμάτα κατὰ τὴν τελευταία ἑβδομάδα τοῦ Μαρτίου 1829, ὅπως ἀποδεικνύει ἡ χρονολογία τῆς ἀναφορᾶς τοῦ Ψύλλα (26 Μαρτίου 1829)[1] σὲ συσχετισμὸ μὲ τὴν πληροφορία ὅτι στὶς 30 Μαρτίου 1829 ὁ Καποδίστριας βρισκόταν στὴ Μεθώνη.[2]

φ. 161β : «...ὁ γραμματισμένος Ὀσμὰν Ἐφέντης Σιάτος, μάρτυς, ὅστις καὶ Πρέσβυς *ἐσχάτως* τῆς Πύλης διωρίσθη ἐνταῦθα...» Ὁ Ὀσμὰν Ἐφέντης, ὁ ὁποῖος ἀπέθανε τὸ 1851,[3] διωρίστηκε Ἐπιτετραμμένος τῆς Τουρκίας στὴν Ἀθήνα τὸν Νοέμβριο 1848 (ν.ἡ.).[4]

φ. 203α : «...ὡς τοῦτο ἐξέφρασα καὶ κατὰ τὴν ἐν Γερουσίᾳ *ἐσχάτως* λαβοῦσαν χώραν περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου συζήτησιν...» Ἡ συζήτηση αὐτὴ ἀφωροῦσε στὸ ἀπαραβίαστο τοῦ ἀπορρήτου τῶν ἐπιστολῶν καὶ ἔγινε ἐπὶ Κυβερνήσεως Γενναίου Κολοκοτρώνη καὶ Ὑπουργοῦ Δικαιοσύνης τοῦ Εὐστ. Ἡλιοπούλου,[5] ἤτοι τὸ 1862.

φ. 211α (Παράρτημα Α') : «...ἐφρόντισεν ἡ Ἐπιτροπὴ τῆς Φιλομούσου Ἑταιρείας νὰ διδάσκεται ἡ μὲν ἰταλικὴ γλῶσσα ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Τατλίκαρα ἢ Τζελεπῆ Γιάγκου (*ἐσχάτως* δὲ ὀνομασθέντος Εἰρηναίου), ἡ δὲ γαλλική...»[6] Ὁ Τατλίκαρας, ὁ ὁποῖος πέθανε τὸ 1835[7], εἶχε ἤδη μετονομασθῆ σὲ Εἰρηναῖο τὸ 1824.[8]

1. Βλ. σ. 179, ὑποσ. 2.

2. *Ἐπιστολαὶ Ἰ. Ἀ. Καποδίστρια*, ἔκδ. E. A. B é t a n t, μετάφρ. Μ. Σχινᾶ, τ. Γ', Ἀθήνα 1842, σ. 75.

3. Wyse πρὸς Palmerston, ἀρ. 76, 6/18 Ὀκτωβρίου 1851 : F.O.32/192, φ. 99. Μικροταινίες τῶν τόμων F.O.32/192 καὶ F.O.32/165 (βλ. καὶ τὴν ἑπόμενη ὑποσημείωση) βρίσκονται στὸ Κέντρον Ἐρεύνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.

4. Lyons πρὸς Palmerston, ἀρ. 121, 27/8 Νοεμβρίου 1848 : F.O.32/165, φ. 90. Βλ. καὶ σ. 259, ὑποσ. 1.

5. Βλ. φ. 199β.

6. Πρέπει νὰ σημειωθῆ ὅτι στὰ Ἀπομνημονεύματα (φ. 16α) χρησιμοποιεῖται, προκειμένου γιὰ τὴν μετονομασία τοῦ Τατλίκαρα, ἀντὶ τῆς λέξεως *ἐσχάτως* ἡ φράση *μετὰ ταῦτα* : «...διὰ τοῦ διδασκάλου Ἰωάννου Τατλίκαρα, *μετὰ ταῦτα* ἐπικληθέντος Εἰρηναίου...»

7. Μ. Ι. Γ(ε δ ε ώ ν), «Ἡ ἑλληνικὴ κοινότης Ραιδεστοῦ κατὰ τὸν ΙΗ' αἰῶνα», *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*, τ. ΚΖ' (1907), σ. 554, ὑποσ. 2.

8. *Ἐφημερὶς Ἀθηνῶν*, ἀρ. 4, 18 Σεπτεμβρίου 1824.

Σύμφωνα μὲ τὶς ἐνδείξεις αὐτὲς ὡρισμένα τμήματα τῶν 'Απομνημονευμάτων πρέπει νὰ γράφηκαν ὄχι πολὺ μετὰ τὸ 1829 (φ. 121α), τὸ 1848 (φ. 161β), τὸ 1861 (φ. 63β) καὶ τὸ 1862 (φ. 203α). Αὐτὸ ὅμως δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ πιθανό, ἐκτὸς ἐὰν ἀμφισβητηθῇ ἡ ἀκρίβεια τῆς πληροφορίας τοῦ Ψύλλα ὅτι ἔγραψε τὰ 'Απομνημονεύματά του στὰ 1867 - 1869. Τὸ πιθανώτερο εἶναι ὅτι ὁ Ψύλλας, συντάσσοντας τὰ 'Απομνημονεύματά του, ἀνέτρεχε σὲ παλαιότερα σημειώματά του ἢ στὸ 'Ημερολόγιό του, καὶ ὅτι ἀπὸ αὐτὰ θὰ προέρχεται ἡ λέξη ἐσχάτως. 'Ο ἴδιος ἄλλωστε μᾶς πληροφορεῖ[1] ὅτι στὰ δύο βιβλία τοῦ 'Ημερολογίου του, τὰ ἄγραφα φύλλα τοῦ ὁποίου χρησιμοποίησε γιὰ τὰ 'Απομνημονεύματά του, «εὑρίσκονται ὁμοίως σημειώσεις διάφοροι ἀφορῶσαι τόν τε ἰδιωτικόν μου βίον καὶ τὰ τρέχοντα τῆς ἡμέρας ἐπί τινα ἔτη». Τὴν ἐκδοχὴ αὐτὴ ἐνισχύει καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι ἀκόμη καὶ ἐπιστολὲς[2] ἔχουν παρεμβληθῇ αὐτολεξεὶ στὸ κείμενο τῶν 'Απομνημονευμάτων. 'Η χρήση τῆς λέξεως ἐσχάτως εἶναι πιὸ δύσκολο νὰ ἐξηγηθῇ στὴν περίπτωση τοῦ Παραρτήματος Α′, τὸ κείμενο τοῦ ὁποίου, κατὰ ρητὴ δήλωση τοῦ Ψύλλα, γράφηκε «ἐκ μνήμης κατὰ μῆνα 'Ιούλιον τοῦ ἔτους 1876».[3]

Τὰ 'Απομνημονεύματα τοῦ Ψύλλα καθυστέρησαν νὰ δοῦν τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος κυρίως ἀπὸ σεβασμὸ τῶν ἀπογόνων του πρὸς τὴν ἐπιθυμία τοῦ συγγραφέα τους : «Ἔγραψα», λέγει, «τὰ 'Απομνημονεύματα ταῦτα διὰ τὰ τέκνα μου μᾶλλον παρὰ δι' ἐπίδειξιν καὶ οὔτε ἔχω τὴν διάθεσιν νὰ ἐκθέσω ταῦτα, ἢ ἐγὼ ἢ τὰ τέκνα μου, εἰς τὴν δημοσιότητα, εἰμὴ καθόσον ἤθελε κριθῇ ἀναγκαῖον τοῦτο καὶ μόνον διὰ τὰ γεγονότα τὰ ἀφορῶντα τὴν ἱστορίαν τῆς πατρίδος.»[4]

Σύμφωνα μὲ ὅσα στοιχεῖα ἔχω ὑπ' ὄψη μου, ὁ πρῶτος πιθανώτατα στὸν ὁποῖο οἱ ἀπόγονοι τοῦ Ψύλλα παρουσίασαν τὸ χειρόγραφο τῶν 'Απομνημονευμάτων εἶναι ὁ Νικόλαος Λεβίδης, ποὺ σὲ πρόχειρο σημείωμά του[5] ἀναφέρει τὰ ἑξῆς : «'Απομνημονεύματα Γεωργίου Ψύλλα. Τὸ ἔργον ἐγράφη κατὰ τὸ 1868 ἔτος. Εἶναι τὰ μάλιστα σπουδαῖον. Οὐδόλως μειοῦ-

1. Βλ. φ. 207α.
2. Βλ. φφ. 78α - 79α. Πβλ. καὶ σ. 88, ὑποσ. 2.
3. Βλ. φ. 213α.
4. Βλ. φ. 207α.
5. Τὸ σημείωμα αὐτὸ (βλ. καὶ παρακάτω, σ. λδ′) βρίσκεται στὴν κατοχὴ τῆς οἰκογενείας Ψύλλα.

ται ἡ ἀξία αὐτοῦ, διότι ἀναφέρει λεπτομερείας ἀφορώσας τὸν ἰδιωτικὸν βίον τοῦ συγγραφέως κατὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν αὐτοῦ· τοὐναντίον αὗται παριστῶσι τὴν τότε κατάστασιν τῶν Ἀθηνῶν, εἶναι δὲ πολύτιμοι. Ἡ δ' ἀνάμειξις τοῦ ἀνδρὸς εἰς τὰ κοινὰ ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν (καὶ ἐποχῶν σπουδαιοτάτων) διαφωτίζει πολλὰ ἱστορικὰ γεγονότα. Ἡ δημοσίευσις τοῦ ἔργου ἐπιβάλλεται καὶ χάριν τῆς μνήμης τοῦ ἀνδρὸς καὶ χάριν τῆς ἱστορίας. Ἐταξινόμησα τὰς σελίδας. Ν. Δ. Λεβίδης.»

Παρακινημένος ἴσως ἀπὸ τὸ περιεχόμενο τοῦ παραπάνω σημειώματος, ὁ ἐγγονὸς τοῦ Γεωργίου Ψύλλα Ναύαρχος Ἀλέξανδρος Ἀνδρέα Ψύλλας[1] ἐμπιστεύθηκε τὴν «ἔκδοσιν τῶν Ἀπομνημονευμάτων τοῦ Γ. Ψύλλα μετὰ τῶν συναφῶν σημειωμάτων, ἐγγράφων καὶ ἐντύπων»[2] στὸν Δημήτριο Καμπούρογλου, ὁ ὁποῖος στὶς 7 Φεβρουαρίου 1928 ἀνακοίνωσε ὑπὸ τὸν τίτλο «Νέον ἱστορικὸν φῶς» ἀπὸ τὶς «Παρενθέσεις» (ἐπιφυλλίδες), ποὺ μὲ τὸ ψευδώνυμο Ἀναδρομάρης ἔγραφε στὴν ἐφημερίδα *Ἑστία*, τὴν ὕπαρξη τῶν Ἀπομνημονευμάτων, προσθέτοντας : «Μολονότι καὶ ἡ ἐλαχίστη γραμμὴ τῶν Ἀπομνημονευμάτων αὐτῶν εἶναι τιμητικὴ διὰ τὸν ἄνδρα καὶ τὸν οἶκόν του, ἐν τούτοις, σεβόμενοι τὴν ἐπιθυμίαν του, θ' ἀνακοινώσωμεν μόνον τὰ ἀφορῶντα τὴν ἱστορίαν τῆς πατρίδος γεγονότα.» Ὁ Καμπούρογλους δημοσίευσε στὶς «Παρενθέσεις» τοῦ Φεβρουαρίου 1928 (ἑπτὰ συνολικὰ) μερικὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ τὰ Ἀπομνημονεύματα, καθὼς καὶ σημειώματα γιὰ θέματα γιὰ τὰ ὁποῖα πῆρε ἀφορμὴ ἀπ' αὐτά,[3] σχεδιάζοντας νὰ ἐκδώσῃ «πλήρη τὰ Ἀπομνημονεύματα ταῦτα» στὸ ἱστορικὸ του ἔργο.[4] Ὁ Καμπούρογλους πέθανε τὸ 1942, χωρὶς νὰ ἔχῃ πραγματοποιήσει τὸ σχέδιό του αὐτό.

1. Βλ. παραπάνω (σ. κε') τὸ σημείωμα τοῦ Δ. Καμπούρογλου στὸ περίβλημα τῶν Ἀπομνημονευμάτων.

2. Πληροφορία τοῦ Δ. Καμπούρογλου στὴν ἐφημερίδα *Ἑστία*, ἀρ. 12.054, 29 Φεβρουαρίου 1928.

3. *Ἑστία*, ἀρ. 12.035, 12.039, 12.042, 12.046, 12.049, 12.052, 12.054, τῆς 7, 11, 14, 18, 21, 25, 29 Φεβρουαρίου 1928.

4. *Ἑστία*, ἀρ. 12.049, 21 Φεβρουαρίου 1928. Ἡ δήλωση αὐτὴ τοῦ Καμπούρογλου ὅτι θὰ ἐξέδιδε «πλήρη» τὰ Ἀπομνημονεύματα ἔρχεται σὲ ἀντίφαση μὲ τὴν προηγούμενη δήλωσή του ὅτι θὰ ἀνακοίνωνε ἀπ' αὐτὰ μόνο τὰ μέρη τὰ ἀναφερόμενα στὴν «ἱστορίαν τῆς πατρίδος». Τοῦτο σημαίνει εἴτε ὅτι ὁ Καμπούρογλους ἀναθεώρησε στὸ μεταξὺ τὴν ἀρχική του ἀπόφαση εἴτε ὅτι μὲ τὴ λέξη «πλήρη» ἁπλῶς ἀντιδιαστέλλει τὴν πρόχειρη δημοσίευση ὀλίγων ἀποσπασμάτων στὴν *Ἑστία* ἀπὸ τὴν συστηματικὴ ἔκδοση τοῦ μεγαλύτερου μέρους τῶν Ἀπομνημονευμάτων ποὺ σχεδίαζε νὰ περιλάβῃ στὸ ἱστορικό του ἔργο.

Τὸ 1936 ὁ Ἀλέξανδρος Ψύλλας «εἶχεν ἐμπιστευθῆ... μικρὰ ἀποσπάσματα τοῦ Ἡμερολογίου (γρ. τῶν Ἀπομνημονευμάτων) τοῦ πάππου του, ἀναφερόμενα εἰς τὰ τελευταῖα ἔτη τῶν προεπαναστατικῶν Ἀθηνῶν», καὶ στὸν Ἀλέξανδρο Γέροντα. Τὰ ἀποσπάσματα αὐτὰ (ἢ μέρος αὐτῶν) τὰ δημοσίευσε τὸ 1963 ὁ γυιὸς τοῦ τελευταίου κ. Δημήτριος Γέροντας στὸ περιοδικὸ *Ἀθηναϊκά*,[1] χαρακτηρίζοντάς τα «περικοπὴν τοῦ Ἡμερολογίου (γρ. τῶν Ἀπομνημονευμάτων) τοῦ Γεωργίου Π. Ψύλλα, ἥτις διαλαμβάνει τὰ πρῶτα ἔτη τῶν σπουδῶν του ἐν Ἀθήναις, ὡς καὶ περὶ τοῦ τρόπου ἐκμαθήσεως καὶ διδασκαλίας τῶν στοιχειωδῶν γραμμάτων κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰῶνος, ὑπὸ τὸ καθεστὼς τῆς Τουρκοκρατίας»[2].

Ἡ περικοπὴ ὅμως αὐτὴ δὲν συμπίπτει ἀπολύτως μὲ τὸ ἀντίστοιχο τμῆμα (φφ. 1α - 6β) τῶν Ἀπομνημονευμάτων, ἀλλὰ ἀποτελεῖ συνδυασμὸ τούτου μὲ τμῆμα (φφ. 208α - 210α) τοῦ κειμένου τοῦ Παραρτήματος Α΄. Ἀναζητώντας τὸ χειρόγραφο τῆς παραλλαγῆς τῶν *Ἀθηναϊκῶν*, ρώτησα σχετικὰ τὸν κ. Δημήτριο Γέροντα, ὁ ὁποῖος εὐγενῶς μὲ πληροφόρησε ὅτι τέτοιο χειρόγραφο δὲν ἔχει ὑπ' ὄψη του καὶ ὅτι ἡ περικοπὴ ποὺ δημοσίευσε προέρχεται ἀπὸ ἕνα δακτυλογραφημένο κείμενο ποὺ ὁ Ἀλέξανδρος Ψύλλας εἶχε δώσει στὸν πατέρα του.

Σκοπὸς τοῦ συντάκτη τῆς παραλλαγῆς τῶν *Ἀθηναϊκῶν* ἦταν προφανῶς νὰ ἐξομαλύνῃ καὶ νὰ συμπληρώσῃ τὸ ἕως τὸ φ. 6β τμῆμα τῶν Ἀπομνημονευμάτων. Ποιὸς ὅμως καὶ πότε συνέταξε τὴν παραλλαγή; Ὁ Γεώργιος Ψύλλας ἀνάμεσα στὸ 1876 (ἔτος συντάξεως τοῦ Παραρτήματος Α΄) καὶ τὸ 1878 (ἔτος τοῦ θανάτου του), ὁ Ἀλέξανδρος Ψύλλας τὸ 1936 (ἢ προηγουμένως) ἢ κάποιος ἄλλος σὲ χρόνο ἄγνωστο; Πιθανώτερη φαίνεται ἡ δεύτερη ἐκδοχή.

Τὸ 1940 ὁ Δημήτριος Γατόπουλος κατάφερε νὰ πάρῃ ἐπίσης τὴν ἄδεια γιὰ τὴν παρουσίαση ὡρισμένων κεφαλαίων τῶν Ἀπομνημονευμάτων, τὰ ὁποῖα δημοσίευσε τὸν ἴδιο χρόνο στὸ περιοδικὸ *Νέον Κράτος*.[3] Στὸ τεῦχος

1. Δ. Γ έ ρ ο ν τ α, «Τινὰ περὶ τῆς παιδείας ἐν Ἀθήναις κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς Τουρκοκρατίας (ἐκ τοῦ Ἡμερολογίου τοῦ Γεωργίου Π. Ψύλλα)», *Ἀθηναϊκά*, τεῦχος 26 (Χριστούγεννα 1963), σσ. 51-58. Βλ. καὶ Δ. Κ α μ π ο ύ ρ ο γ λ ο υ - Δ. Γ έ ρ ο ν τ α, *Ἱστορία τῶν Ἀθηναίων*, Ἀθήνα 1969, τ. Δ΄, σ. 128.

2. Γ έ ρ ο ν τ α, «Τινὰ περὶ τῆς παιδείας...», ἔ.ἀ., σ. 52.

3. Δ. Γ α τ ό π ο υ λ ο υ, «Τὰ ἀνέκδοτα Ἀπομνημονεύματα τοῦ Ἀθηναίου ἀγωνιστοῦ Γ. Ψύλλα»,

τοῦ Ἰουνίου 1940 ἔγραφε εἰσαγωγικῶς τὰ ἑξῆς[1] : «Ὁ Πλοίαρχος ἐ.ἀ. τοῦ Βασιλικοῦ Ναυτικοῦ κ. Ἀλέξανδρος Ψύλλας εἶχε τὴν εὐγενῆ καλωσύνην πρό τινος νὰ θέσῃ εἰς τὴν διάθεσίν μας πρὸς μελέτην καὶ χρῆσιν εἰς τὰ Ἱστορικὰ Σημειώματά[2] μας μερικὰ ἐκ τῶν ἀγνώστων ἐγγράφων τῆς ἐποχῆς τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἀγῶνος ποὺ ἐφυλάσσοντο ἐπιμελῶς εἰς τὸ ἀρχεῖον τοῦ πάππου του Γεωργίου Ψύλλα... Μεταξὺ τῶν ἐγγράφων αὐτῶν τοῦ ἀρχείου τοῦ Γεωργίου Ψύλλα περιεσώθη εἰς ἀρίστην κατάστασιν καὶ τὸ σπουδαιότατον καὶ ἀνέκδοτον χειρόγραφον τῶν Ἀπομνημονευμάτων τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς Ἀθηναϊκῆς δημοσιογραφίας. Ἡ ὕπαρξις τοῦ χειρογράφου τούτου ἦτο ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν γνωστή... Ἀλλ' οἱ ἀπόγονοι τοῦ ἀπομνημονευτοῦ ἔκριναν ὅτι, λόγῳ τῶν ἐλευθέρων καὶ αὐστηρῶν χαρακτηρισμῶν, εἰς ὡρισμένα σημεῖα τοῦ χειρογράφου, μερικῶν ἐκ τῶν ἀρχηγῶν καὶ ἄλλων προσώπων τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἀγῶνος, ἐπεβάλλετο ἐπιφύλαξις ὡς πρὸς τὴν δημοσίευσιν τῶν Ἀπομνημονευμάτων... Ὁπωσδήποτε αἱ δυσχέρειαι ποὺ ἐκράτησαν ἀνέκδοτον καὶ ἄγνωστον ἐπὶ τόσα ἔτη τὸ περιεχόμενον τοῦ ἐν λόγῳ χειρογράφου παρεκάμφθησαν κάπως, ὅταν, τελευταίως, ὁ ἔγγονὸς τοῦ ἀπομνημονευτοῦ κ. Ἀλέξανδρος Ψύλλας μᾶς ἐπέτρεψε, κατόπιν ἐπιμόνων παρακλήσεών μας, νὰ φέρωμεν εἰς τὴν δημοσιότητα τμηματικῶς ὡρισμένα κεφάλαια τῶν Ἀπομνημονευμάτων τοῦ Γεωργίου Ψύλλα, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων καὶ σειρὰν σημειωμάτων μας ἐγράψαμεν εἰς τὴν *Ἑστίαν*[3]». Τὸν Ἰούλιο 1940 ὁ Γατόπουλος προσέθεσε στὸ ἑπόμενο τεῦχος τοῦ ἰδίου περιοδικοῦ[4] : «Ἔχομεν λόγους νὰ ἐλπίζωμεν ὅτι λίαν προσεχῶς θὰ καταστῇ δυνατὴ ἡ δημοσίευσις ὁλοκλήρου τοῦ πολυτίμου ἱστορικοῦ χειρογράφου, τῆς ὁποίας θὰ προηγηθῶσι προφορικαὶ ἀνακοινώσεις τοῦ ἐγγονοῦ τοῦ ἀπομνημονευτοῦ κ. Ἀλεξάνδρου Ψύλλα εἰς τὸν "Παρνασσὸν" ἢ ἀλλαχοῦ, πιθανώτατα ἐντὸς τοῦ προσεχοῦς Ὀκτωβρίου.» Ὡστόσο ὁ πόλεμος καὶ ἡ κατοχὴ ποὺ ἀκολούθησαν ἐμπόδισαν τὴν πραγματοποίηση τῆς δημοσιεύσεως.

Νέον Κράτος, τεύχη 34 - 36 (Ἰουνίου - Αὐγούστου 1940), σσ. 657 - 667, 721 - 730, 812 - 822.

1. *Αὐτόθι*, σσ. 657 - 658.

2. Στὴν *Ἑστία*.

3. *Ἑστία*, ἀρ. 17.717, 17.720, 17.724, 17.727, 17.731, 17.734, 17.812, 17.815, 17.819, 17.822, 17.826, 17.829, 17.833, τῆς 1, 4, 8, 11, 15, 18 Φεβρ. καὶ τῆς 9, 12, 16, 19, 23, 26, 30 Μαΐου 1940.

4. *Νέον Κράτος*, τεῦχος 35, σ. 730.

Κατὰ τὴν διάρκεια τῆς κατοχῆς ὁ 'Αλέξανδρος Ψύλλας διάβασε τὰ 'Απομνημονεύματα τοῦ πάππου του σὲ μιὰ συντροφιὰ ποὺ συγκεντρωνόταν στὸ σπίτι τοῦ κ. Κώστα Μπίρη, στὴν ὁποία, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Ναύαρχο καὶ τὸν οἰκοδεσπότη, μετεῖχαν καὶ οἱ κ. Τάκης Λάππας καὶ Γεώργιος Φουσάρας († 1965). Στοὺς τελευταίους δύο — ἀλλὰ ἴσως καὶ στὸν κ. Μπίρη — ὁ 'Αλέξανδρος Ψύλλας ἔδωσε ἀντίγραφα διαφόρων τμημάτων τῶν 'Απομνημονευμάτων ποὺ εἰδικώτερα τοὺς ἐνδιέφεραν.[1] 'Απὸ τὰ ἀντίγραφα αὐτά, ποὺ ὁ ἴδιος ὁ Ναύαρχος τὰ ἑτοίμαζε στὴν γραφομηχανή, ἐπειδὴ σὲ κανένα δὲν ἐμπιστευόταν τὸ πολύτιμο χειρόγραφο,[2] προέρχονται τὰ ἀποσπάσματα ποὺ ὁ κ. Λάππας δημοσίευσε στὸ ἔργο του *'Οδυσσέας 'Αντρούτσος*,[3] ἴσως δὲ καὶ τὰ ἀποσπάσματα ποὺ δημοσίευσε ὁ Φουσάρας στὸ περιοδικὸ *'Αρχεῖον Εὐβοϊκῶν Μελετῶν*.[4]

Μετὰ τὸν θάνατο τοῦ 'Αλεξάνδρου Ψύλλα (1958)[5] τὸ χειρόγραφο τῶν 'Απομνημονευμάτων περιῆλθε στὸ γυιό του κ. 'Ανδρέα Ψύλλα, Πλοίαρχο τοῦ Πολεμικοῦ Ναυτικοῦ. Τὸ 1969 ὁ τελευταῖος τὸ ἐμπιστεύθηκε στὸν 'Ακαδημαϊκὸ κ. Νικόλαο Λοῦρο, ὁ ὁποῖος τὸ παρουσίασε στὴν 'Ακαδημία 'Αθηνῶν, στὴν δημόσια συνεδρίαση τῆς ὁλομελείας της τῆς 29 'Ιανουαρίου 1970.[6] Ἡ 'Ακαδημία 'Αθηνῶν ὕστερα ἀπὸ πρόταση τοῦ κ.

1. Τὴν πληροφορία γιὰ τὶς συγκεντρώσεις ποὺ γίνονταν στὸ σπίτι τοῦ κ. Μπίρη ὀφείλω στὸν κ. Λάππα, τὸν ὁποῖο εὐχαριστῶ θερμῶς.

2. 'Επίσης κατὰ πληροφορία τοῦ κ. Λάππα.

3. 'Αθήνα 1961, σσ. 174, 200, 217, 225 - 226, 286.

4. Γ. Φουσάρα, «Ἡ μετεπαναστατικὴ Χαλκίδα στὰ ἀνέκδοτα 'Απομνημονεύματα τοῦ Γεωργίου Ψύλλα», *'Αρχεῖον Εὐβοϊκῶν Μελετῶν*, τ. Η' (1961), σσ. 122 - 151. Πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι ὁ Φουσάρας (*αὐτόθι*, σ. 124) ἀφήνει νὰ ἐννοηθῇ ὅτι ὁ ἴδιος ἀντέγραψε τὰ τμήματα τῶν 'Απομνημονευμάτων ποὺ δημοσίευσε. Λέγει : «Μέσα στὰ χρόνια τῆς κατοχῆς μοῦ εἶχε ἐπιτρέψει καὶ μένα (ὁ 'Αλ. Ψύλλας) ν' ἀντιγράψω τὰ δυὸ ἀποσπάσματα ὅπου ὁ Γεώργιος Ψύλλας μιλεῖ γιὰ τὶς δυὸ θητεῖες του σὰν Νομάρχης Εὐβοίας...»

5. *Μητρῷον Α' Νεκροταφείου 'Αθηνῶν (Α' Ζώνη - 1ον Τμῆμα)*, ἔκδ. Ε. 'Αγγελομάτη-Τσουγκαράκη καὶ Δ. Τσουκλίδου-Πέννα, 'Αθήνα 1972, σ. 34.

6. Ν. Λούρου, «'Αποσπάσματα ἀπὸ τὴν χειρόγραφη καὶ ἀνέκδοτη Αὐτοβιογραφία τοῦ Γεωργίου Ψύλλα», *Πρακτικὰ τῆς 'Ακαδημίας 'Αθηνῶν*, τ. 45 (1970), σσ. 11 - 22. 'Αποσπάσματα ἀπὸ τὰ 'Απομνημονεύματα τοῦ Ψύλλα δημοσίευσε (σὲ πρώτη παρουσίαση) καὶ ἡ Αἰκ. Κουμαριανοῦ στὸ ἔργο της *Ὁ τύπος στὸν 'Αγώνα*, 'Αθήνα 1971, τ. Α', σσ. λς' καὶ νζ' - νη'. 'Αποσπάσματα ἀπὸ τὰ 'Απομνημονεύματα βρίσκονται καὶ σὲ ἄλλα ἔργα, ἀποτελοῦν ὅμως ἀναδημοσιεύσεις ἀπὸ μελέτες ποὺ ἔχουν ἤδη ἀναφερθῆ.

Λούρου[1] ἀποφάσισε τὴν δημοσίευση τῶν 'Απομνημονευμάτων ἀπὸ τὸ Κέντρον 'Ερεύνης τῆς 'Ιστορίας τοῦ Νεωτέρου 'Ελληνισμοῦ.[2]

Τὸ χειρόγραφο τῶν 'Απομνημονευμάτων ἀγοράστηκε στὸ μεταξὺ (Μάιος 1970) ἀπὸ τὰ Γενικὰ 'Αρχεῖα τοῦ Κράτους, ὅπου ἤδη ἀπόκειται.

Τὸ 'Ημερολόγιο ποὺ ὁ Γεώργιος Ψύλλας ἔγραφε «ἐπί τινα ἔτη» καταχωρίζοντας σ' αὐτὸ «τὰ τρέχοντα τῆς ἡμέρας»,[3] γιὰ τὸ ὁποῖο ἐπανειλημμένως ἔγινε λόγος παραπάνω,[4] δηλαδὴ τὰ δύο «δεδεμένα βιβλία» ἀπὸ τὰ ὁποῖα προέρχεται τμῆμα τοῦ χειρογράφου τῶν 'Απομνημονευμάτων, δὲν γνωρίζω ἂν σώζεται ἀκόμη καὶ ποῦ βρίσκεται. Πάντως δὲν βρίσκεται στὸ ἀρχεῖο τῆς οἰκογενείας Ψύλλα, ὅπως προκύπτει ἀπὸ δήλωση τοῦ κ. 'Ανδρέα Ψύλλα ὅτι, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ὑλικὸ ποὺ εὐγενῶς ἔθεσε ὑπ' ὄψη τοῦ κ. Λούρου καὶ ἐμοῦ, κανένα ἄλλο στοιχεῖο σχετικὸ μὲ τὸν Γεώργιο Ψύλλα ἢ τὸ ἔργο του δὲν ὑπάρχει στὴν κατοχὴ τῆς οἰκογενείας του.[5]

Τὸ ὑλικὸ[6] αὐτὸ ἀποτελεῖται ἀπὸ ἐπιστολές, σημειώματα, ἀποκόμματα ἐφημερίδων κλπ. Τὰ σπουδαιότερα ἀπ' αὐτὰ εἶναι : α') Ἕνα ἀντίτυπο τῆς «Εἰδοποιήσεως» γιὰ τὴν ἔκδοση τῆς *'Εφημερίδος 'Αθηνῶν* (18 'Ιουλίου 1824). β') Αὐτόγραφη ἐπιστολὴ τοῦ Γ. Ψύλλα πρὸς τὸν Gropius (1/13 Αὐγούστου 1824) μὲ τὴν ὁποία τοῦ ἀποστέλλει τὸ παραπάνω ἀντίτυπο τῆς «Εἰδοποιήσεως» καὶ τοῦ ζητεῖ τὴν συμπαράστασή του γιὰ τὴν *'Εφημερίδα 'Αθηνῶν*, «τὸ μικρὸν τοῦτο τοῦ καλοῦ σπέρμα». γ') Αὐτόγραφη ἐπιστολὴ τοῦ Γ. Ψύλλα πρὸς τὸν 'Ιωάννη Βαρβάκη (4 Νοεμβρίου 1824) μὲ τὴν ὁποία τοῦ ζητεῖ νὰ βοηθήσῃ τὴν Φιλόμουσο 'Εταιρεία στὴν νέα της προσπάθεια

1. *Π.Α.Α.*, τ. 45 (1970), σ. 22.

2. *Αὐτόθι*, σσ. 309*, 373*.

3. Βλ. φ. 207α.

4. Βλ. σσ. κγ', κδ', κε', κς', κη'. Βλ. καὶ σ. 88, ὑποσ. 2.

5. Τὸ 1943 ὁ Δημήτριος Σισιλιᾶνος, στηριζόμενος σὲ στοιχεῖα ποὺ τοῦ ἔδωσε ὁ 'Αλέξανδρος Ψύλλας, ἔγραφε : «'Ο Γ. Ψύλλας ἔγραψεν 'Ημερολόγιον τῆς ζωῆς του, ὅπερ κατέχει ὁ ἐγγονός του 'Αλέξ. Ψύλλας...» (Δ. Σισιλιάνου, «Αἱ παλαιότεραι 'Αθῆναι», ἐφημ. *Καθημερινή*, ἀρ. 9720 καὶ 9721 τῆς 14 καὶ 15 Δεκεμβρίου 1943). Ἂν ὁ Σισιλιᾶνος δὲν συγχέῃ τὸ 'Ημερολόγιο μὲ τὰ 'Απομνημονεύματα τοῦ Ψύλλα, ἡ πληροφορία του αὐτὴ ἀποτελεῖ μαρτυρία ὅτι τὸ 'Ημερολόγιο χάθηκε μετὰ τὸ 1943. 'Ο Σισιλιᾶνος ἐπανέλαβε αὐτολεξεὶ τὴν παραπάνω πληροφορία δέκα χρόνια κατόπιν στὸ βιβλίο του *Παλαιαὶ καὶ νέαι 'Αθῆναι* (τ. Α', 'Αθήνα 1953, σ. 165), χωρὶς ὅμως νὰ λέγῃ ἂν ἐκ νέου ἐπαλήθευσε τὴν ἀκρίβειά της. Ἂν τοῦτο ἔγινε, ὁ *terminus a quo* μετατίθεται ἀπὸ τὸ 1943 στὸ 1953.

6. Τὸ ὑλικὸ αὐτὸ εἶχε ἐπίσης τεθῆ ὑπ' ὄψη τῶν Καμπούρογλου καὶ Γατόπουλου (βλ. παραπάνω, σσ. κθ', λα').

γιὰ τὸν «φωτισμὸν τῶν νέων τῆς Ἑλλάδος» καὶ τὴν *Ἐφημερίδα Ἀθηνῶν*, «τὴν ὁποίαν ἐκδίδω, μόνον καὶ μόνον μὲ σκοπὸν διὰ νὰ ὠφελήσω τὰς κατωτέρας τάξεις τοῦ λαοῦ τῆς Ἑλλάδος».[1] δ΄) Αὐτόγραφο σημείωμα τοῦ Γ. Ψύλλα (ἀχρονολόγητο) σχετικὸ μὲ τὴν Ἱστορία (τῆς Ἐπαναστάσεως) τῶν Ἀθηνῶν ποὺ ἔγραφε.[2] ε΄) Τὸ αὐτόγραφο σημείωμα τοῦ Νικολάου Λεβίδη (ἀχρονολόγητο), τὸ ὁποῖο παρετέθη *in extenso* σὲ προηγούμενες σελίδες.[3]

Ἡ Ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν ἢ τῆς Ἐπαναστάσεως τῶν Ἀθηνῶν, τὴν ὁποία, σύμφωνα μὲ τὸ ὑπ' ἀρ. δ΄ σημείωμα, ἑτοίμαζε ὁ Γ. Ψύλλας, πρέπει νὰ ἦταν, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ σημείωμα, ἔργο πολυσέλιδο, ποὺ ὅμως δὲν μοῦ εἶναι γνωστὸ οὔτε ἂν ὁλοκληρώθηκε οὔτε ἂν σώζεται.[4]

Ἀπὸ γλωσσικὴ ἄποψη τὰ Ἀπομνημονεύματα τοῦ Ψύλλα, γραμμένα σὲ ἁπλῆ καθαρεύουσα, εἶναι κείμενο ὁμαλὸ στὸ μεγαλύτερο μέρος του. Παρουσιάζουν ὡστόσο ὡρισμένες ἀδυναμίες, ποὺ πρέπει νὰ σημειωθοῦν.

Τὰ ὀρθογραφικὰ σφάλματα δὲν λείπουν. Μερικὰ ἀπ' αὐτά, πού, ἕνεκα τῆς ἐπαναλήψεώς τους ἢ ἄλλου λόγου, δὲν μπορεῖ νὰ ἀποδοθοῦν σὲ παραδρομή, εἶναι: ἐπανειλημένως, ἐξεράγη, μονήδριον, ἀλάξω, στρῶμμα, κεκμηκεῖαν, Τουρκοκρατείαν, οἰωνεί, ἐνεθάρυνε, ὀρθώτερον, ἑμαυτὸν κλπ.

Τὸ εὐφωνικὸ *ν* στὸ τρίτο ἑνικὸ πρόσωπο τῶν ρημάτων δὲν χρησιμοποιεῖται μὲ συνέπεια.

Ὡρισμένοι τύποι, ἰδίως ρηματικοί, ἐναλλάσσονται μὲ ἄλλους, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ἔλλειψη ὁμοιομορφίας. Π.χ. ἔμαθα (φ. 2α) – ἔμαθον (φ. 26α),

1. Βλ. τὴν «Εἰδοποίηση» καὶ τὶς ἐπιστολὲς πρὸς τὸν Gropius καὶ τὸν Βαρβάκη εἰς Γ α τ ό π ο υ λ ο υ, «Τὰ ἀνέκδοτα Ἀπομνημονεύματα τοῦ Ἀθηναίου ἀγωνιστοῦ Γ. Ψύλλα», *ἔ.ἀ.*, σσ. 819 - 822.

2. Τὸ περιεχόμενο τοῦ σημειώματος αὐτοῦ εἶναι τὸ ἑξῆς: *Recto*: «Εἰς τὴν Ἱστορίαν τῶν Ἀθηνῶν (Γ.Ψ.) φέρονται σημειά τινα εἰς σχολίασιν, | τὰ ἑξῆς: | α. Βρίκιον *Ἀθηνᾶ* ἐξ Ὕδρας σελ. Β. | β. ἡ αὐταδέλφη μου Ἀγάθη Ψύλλα σελ. Δ. | γ. Χ'' Ζαχαρίτζας σελ. Ζ. | δ. Καϋράκ ἢ Μουσουλοὺκ οἰκία σελ. Ζ. | ε. Ἀστυνομία Γράιτζ σελ. Η. | ζ. Ἀστυνόμος Τεργέστης ἐν οἰκίᾳ Ζωγράφ⟨ου⟩ σελ. Η. | η. Ζωγράφος Νικόλαος σε⟨λ.⟩ Θ. | θ. οἱ λόγοι τοῦ Ζωγράφου περὶ τῆς συνδρομῆς τοῦ Καποδιστρ⟨ίου⟩ σε⟨λ.⟩ Θ. | ι. ὁ Χ'' Ζαχαρίτζας ὀνομασθεὶς τουρκολάτρης εἰς Αἴγιναν, Ι. | Κ. Σατραπεία Εὐβοίας ἐν σελ. 6 τοῦ τετραδίου 4. | Λ. ἐκκλησία Ἁγίας σελ. ὁμ. | Μ. Μασσῶν καὶ Ρεβελάκης σελ. 3 ὁμ. | Ν. βασκαθῶ (βασκαν⟨ία⟩) σελ. 4 ὁμ. | Ξ. Μελέτης, Φυλὴ σελ. 4 τοῦ 5ου φυλλαδίου. | Ο. Μωρὰ σχέδια πολεμικὰ σελ. α φυλλαδίου 6. | Π. ἡ μυστηριώδης ἀρχὴ τῶν Φιλικῶν σελ. β τοῦ φυλλαδίου 6. | Ρ. ὁπλαρχηγοὶ χωρίων Ἀττικῆς σελ. 3 φυλλ. 6. | Σ. Σελ. 512 εἰς τὸ τέλος περὶ ἐκλογῶν ἐν Σίφνῳ.» *Verso*: «Περὶ σχολίων ἀναγκαίων διὰ τὴν ὑπ' ἐμοῦ γραφομένην Ἱστορίαν τῆς ἐπαναστάσεως Ἀθηνῶν.»

3. Βλ. παραπάνω, σσ. κη'-κθ'.

4. Βλ. καὶ Σ τ ι λ τ ά ν ο υ, «Λί παλαιότεραι Ἀθῆναι», *Καθημερινή*, ἀρ. 9721, 15 Δεκεμβρίου 1943· καὶ τοῦ ἰ δ ί ο υ, *Παλαιαὶ καὶ νέαι Ἀθῆναι*, τ. Α΄, σ. 165.

εἶχα (φ. 19α) – εἶχον (φ. 19α), ἐγνώριζα (φ. 19α) – ἐγνώριζον (φ. 18β), ἦτον (φ. 63α) – ἦν (φ. 62β), ἦτον (φ. 32β) – ἦσαν (φ. 37α), εἰσήγαγεν (φ. 36α) – εἰσῆξεν (φ. 2β), συνεβούλευσε (φ. 6α) – ἐσυμβούλευσε (φ. 31α), προσεπάθησε (φ. 12β) – ἐπροσπάθουν (φ. 12β), ἐπαναλαμβάνετο (φ. 8β) – ἐπανελάμβανον (φ. 24α). Ἰδιαίτερα χτυπητὴ εἶναι ἡ ποικιλία τῶν τύπων μὲ τὸ ρῆμα θέλω ὡς βοηθητικό. Π.χ. θέλω ὑποχρεώσω (φ. 157α), θέλω ὑποχρεώσει (φ. 157α), θέλει κάμω (φ. 173α), θέλεις καθυποβληθῇς (φ. 141β), θέλετε δυνηθῆ (φ. 126β), θέλει στεφανωθῆ (φ. 46α), θέλει λάβωσι (φ. 149β), θέλουσιν ἐξασκήσει (φ. 149β). Τὸ ἀριθμητικὸ *δύο* ἀπαντᾷ ἄλλοτε μὲ ω (τὶς περισσότερες φορὲς) καὶ ἄλλοτε μὲ ο. Τέλος ἂς ἀναφερθοῦν οἱ τύποι *τὄνομα* (φφ. 22α, 24β καὶ *passim*) – *τοὔνομα* (φ. 103β), Πανεπιστημεῖον (φφ. 21β, 25α καὶ *passim*) – Πανεπιστήμιον (φφ. 190α, 192α), Κωλέτης – Κολέτης – Κολέττης (*passim*).

Ἐπίσης δὲν λείπουν οἱ ἀδυναμίες ὡς πρὸς τὴν σύνταξη ἢ τὴν διατύπωση. Π.χ. βλ. τὴν ἀπόλυτη ὀνομαστικὴ τοῦ φ. 44α («... διαβαῖνον... τρεχαντήριον..., ἔκρινα...»), τὸ ἀναπόδοτο τοῦ φ. 59β («Ἀπῆλθον... Νοῦτζον»), τὴν ἀδέξια διατύπωση στὰ φφ. 52α («Οὕτω παρ. χάρ.... ὅλον μου τὸ σῶμα») καὶ 58α («Ἀλλ' αἴφνης... τοῦ Δημητρίου»), τὴν χρήση τοῦ ρήματος *συνοδεύομαι* μὲ τὴν πρόθεση *μετὰ* στὰ φφ. 142β, 144β καὶ 191β. Πρέπει ἀκόμη νὰ ἀναφερθῇ ὁ συμφυρμὸς ποὺ σὲ ὡρισμένες περιπτώσεις γίνεται ἀνάμεσα στὸν πλάγιο καὶ τὸν εὐθὺ λόγο. Π.χ. βλ. φφ. 11α («Τῷ ἀπεκρίθησαν... ἐπ' ἐκκλησίας») καὶ 53β («Ὁ δὲ Ἑλβετὸς... φυλακίσῃς»).

Τέλος ἀδυναμίες παρουσιάζουν ἡ στίξη καὶ ἡ παραγραφοποίηση τοῦ κειμένου, τὸ ὁποῖο, σημειωτέον, δὲν ἔχει διαιρεθῆ ἀπὸ τὸν συγγραφέα σὲ κεφάλαια ἢ ἄλλες ἑνότητες.

Κατὰ τὴν ἔκδοση τὰ ὀρθογραφικὰ σφάλματα διωρθώθηκαν σιωπηρῶς (π.χ. ἀλάξω – ἀλλάξω, φ. 65α), ἐκτὸς ἀπὸ τὶς περιπτώσεις ποὺ εἶναι ἀντιληπτὰ καὶ ἀκουστικῶς, π.χ. κρατῶντα (φ. 1β), παρηνόμησαν (φ. 118β). Ἔτσι, σύμφωνα μὲ τὸν κανόνα αὐτόν, τὸ *περὶ ἐμαυτοῦ* διωρθώθηκε σὲ *περὶ ἐμαυτοῦ* (φ. 84β), ἀλλὰ τὸ *μεθ' ἐμαυτοῦ* (φ. 87α) ἔμεινε ἀδιόρθωτο. Ἐπίσης ἀμετάβλητοι ἔμειναν οἱ τύποι *ἦτο - ἦτον*. Στὰ ἄλλα ρήματα ὡστόσο ἡ ἀνωμαλία ὡς πρὸς τὴν χρήση τοῦ εὐφωνικοῦ *ν* στὸ τρίτο ἑνικὸ πρόσωπο τακτοποιήθηκε σιωπηρῶς. Στὰ κύρια ὀνόματα ἀκολουθήθηκε ἡ ἐπικρα-

τοῦσα σήμερα ὀρθογραφία. Οἱ βραχυγραφίες ποὺ κρίθηκε ὅτι ἔπρεπε νὰ ἀναλυθοῦν ἀναπτύχθηκαν ἐντὸς παρενθέσεως (π.χ. βλ. Σταῦρ'' – Σταῦρ(ος), φ. 79β). Δὲν ἀναπτύχθηκαν οἱ συγκεκομμένες λέξεις (π.χ. βλ. Σπυρ., φ. 79β).

Τὰ συντακτικὰ σφάλματα διωρθώθηκαν, ὅπου τοῦτο ἦταν δυνατὸ νὰ γίνῃ μὲ τὴν προσθήκη, τὴν ἀφαίρεση ἢ τὴν ἀντικατάσταση μιᾶς ἢ δύο λέξεων, δηλαδὴ χωρὶς πολλὲς ἀλλαγές. Σ' ὅλες ἀνεξαιρέτως τὶς περιπτώσεις οἱ προσθῆκες τέθηκαν σὲ ἀμβλυγώνιες ἀγκύλες (⟨ ⟩)[1] καὶ οἱ ὀβελισμοὶ σὲ ὀρθογώνιες ([ ]). Οἱ ἀντικαταστάσεις δηλώθηκαν σὲ ὑποσημειώσεις, ὅπου, μετὰ τὴν ἔνδειξη *χφ.*, ἀναφέρονται οἱ τύποι τοῦ χειρογράφου.

Ἐπίσης διωρθώθηκαν ἡ στίξη καὶ ἡ παραγραφοποίηση, καὶ τὸ κείμενο διαιρέθηκε σὲ 14 ἑνότητες. Πρὶν ἀπὸ κάθε ἑνότητα προστέθηκε κεφαλαιώδης περίληψη τοῦ περιεχομένου της.

Οἱ ὑποσημειώσεις ἔχουν εἰδικὸ χαρακτῆρα: κυρίως ἀναφέρονται στὶς ἰδιοτυπίες τοῦ χειρογράφου καὶ στὶς διορθώσεις τοῦ ἐκδότη καὶ παραπέμπουν σὲ ἔγγραφα ἢ ἄλλα κείμενα τῶν ὁποίων γίνεται μνεία στὰ Ἀπομνημονεύματα. Σὲ πολλὲς περιπτώσεις βοηθοῦν, ἄμεσα ἢ ἔμμεσα, στὴν χρονολόγηση γεγονότων γιὰ τὰ ὁποῖα δὲν δίδονται ἐπαρκῆ χρονολογικὰ στοιχεῖα στὸ κείμενο.

Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὶς παραπεμπτικὲς ἐνδείξεις (ἀριθμοὺς ἐντὸς παρενθέσεως ἢ ἁπλὲς παρενθέσεις, χωρὶς ἀριθμούς) ποὺ ὑπάρχουν μετὰ ἀπὸ ὡρισμένες λέξεις τοῦ χειρογράφου, ὁ Ψύλλας εἶχε τὴν πρόθεση νὰ συνοδεύσῃ τὰ Ἀπομνημονεύματά του μὲ ἐπεξηγηματικὲς σημειώσεις, ποὺ δὲν γνωρίζω ἂν τελικὰ τὶς συνέταξε. Οἱ ἐνδείξεις αὐτὲς δηλώθηκαν στὴν ἔκδοση μὲ ἀστερίσκους (π.χ. βλ. τὴν λέξη *περιβόλου** στὸ φ. 8β). Οἱ ἐλάχιστες ὑποσημειώσεις τοῦ χειρογράφου δόθηκαν καὶ στὴν ἔκδοση ὑπὸ μορφὴν ὑποσημειώσεων, στὶς ὁποῖες προτάχθηκε ἡ ἔνδειξη *Ὑποσ. χφ.* (π.χ. βλ. σ. 79, ὑποσ. 2).

Θερμῶς εὐχαριστῶ ὅλους ὅσοι μ' ὁποιοδήποτε τρόπο μὲ βοήθησαν στὴν ἔκδοση τῶν Ἀπομνημονευμάτων τοῦ Γεωργίου Ψύλλα. Εἰδικώτερα

1. Τὰ γράμματα ποὺ ἀποκόπηκαν ἀπὸ τὸ χειρόγραφο, ὅταν ὡρισμένα τμήματα τῶν Ἀπομνημονευμάτων ἀποσπάσθηκαν ἀπὸ τὸ Ἡμερολόγιο (βλ. παραπάνω, σ. κγ'), ἔχουν ἐπίσης τεθῆ σὲ ἀμβλυγώνιες ἀγκύλες, ἀλλ' ἔχουν τυπωθῆ μὲ πλάγια στοιχεῖα.

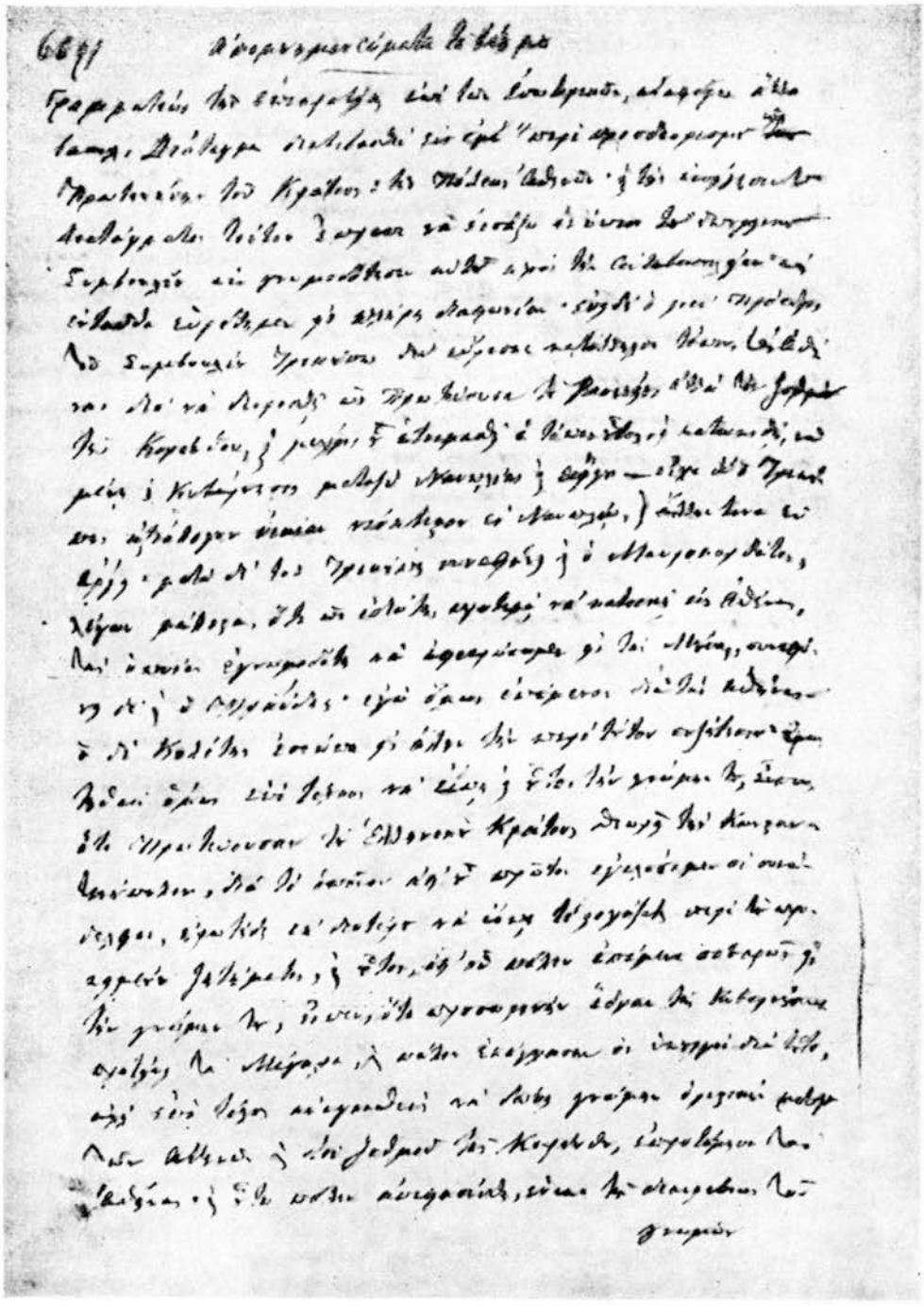
εὐχαριστῶ τοὺς Διευθυντὲς καὶ τὸ προσωπικὸ τῶν Γενικῶν Ἀρχείων τοῦ Κράτους, τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν, τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς καὶ τῶν Κέντρων Ἐρεύνης τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν γιὰ τὰ ποικίλα βοηθήματα ποὺ ἔθεσαν στὴν διάθεσή μου καὶ γιὰ τὴν προθυμία μὲ τὴν ὁποία δέχτηκαν νὰ μὲ διαφωτίσουν σὲ διάφορα εἰδικὰ ζητήματα ποὺ ἀνέκυψαν κατὰ τὴν ἔκδοση. Ἐπίσης εὐχαριστῶ τὸν κ. Ἀνδρέα Ψύλλα, δισέγγονο τοῦ συγγραφέα τῶν Ἀπομνημονευμάτων, τὴν κ. Δέσποινα Θεμελῆ Κατηφόρη καὶ τὸν κ. Χρῆστο Λοῦκο γιὰ τὸ σχετικὸ μὲ τὸν Γεώργιο Ψύλλα ὑλικό, ἀνέκδοτο ἢ ἐκδεδομένο, ποὺ μοῦ ὑπέδειξαν ἢ μοῦ παρεχώρησαν. Εὐχαριστῶ ἀκόμη ὅλους τοὺς συνεργάτες μου στὸ Κέντρον Ἐρεύνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ γιὰ τὴν πρόθυμη καὶ οὐσιαστικὴ βοήθειά τους σ' ὅλες τὶς φάσεις τῆς ἐργασίας μου. Τέλος ἐπιθυμῶ ἰδιαιτέρως νὰ εὐχαριστήσω τὸν κ. Πέτρο Μάτση γιὰ τὴν σύνταξη τοῦ εὑρετηρίου καὶ τὴν διόρθωση τῶν τυπογραφικῶν δοκιμίων.

Ε. ΠΡΕΒΕΛΑΚΗΣ

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ ΚΑΙ ΣΥΜΒΟΛΑ

φ.	:	**φύλλο**
φφ.	:	φύλλα
χφ.	:	τὸ χειρόγραφο τῶν Ἀπομνημονευμάτων
*	:	παραπεμπτικὴ ἔνδειξη στὸ χφ. χωρὶς ἀντίστοιχη σημείωση (βλ. σ. λς')
⟨ ⟩	:	προσθῆκες τοῦ ἐκδότη (βλ. καὶ σ. λς', ὑποσ. 1)
[ ]	:	ὀβελιστέα, κατὰ τὸν ἐκδότη
( )	:	ἀνάπτυξη βραχυγραφίας, ὅταν στὴν παρένθεση περικλείεται τμῆμα λέξεως
(***)	:	φθορὰ στὸ χφ.
Πρακτικά	:	*Πρακτικὰ τῶν συνεδριάσεων τῆς Γερουσίας* (βλ. καὶ σ. 274, ὑποσ. 2).

Σημ.— Στὶς χρονολογίες γίνεται γενικὰ χρήση τοῦ παλαιοῦ ἢ Ἰουλιανοῦ ἡμερολογίου. Στὶς λίγες περιπτώσεις ποὺ χρησιμοποιήθηκε τὸ νέο ἢ Γρηγοριανό, τοῦτο δηλώθηκε μὲ τὴν ἔνδειξη *(ν. ἡ.)*. Τὰ δύο ἡμερολόγια χρησιμοποιήθηκαν συγχρόνως μόνο ὅπου εἰδικοὶ λόγοι τὸ ἀπαιτοῦσαν.

Γ. Ψύλλα, *Ἀπομνημονεύματα* (φ. 137β)

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΨΥΛΛΑ

ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ ΤΟΥ ΒΙΟΥ ΜΟΥ

Α'

ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΧΡΟΝΙΑ

(1801 – 1816)

Οἱ γονεῖς τοῦ Ψύλλα.– Ὁ Ψύλλας στὸ γραμματοδιδασκαλεῖο τοῦ ἐφημερίου Βησσαρίωνος.– Στὸ σχολεῖο Κουβελάνου.– Στὴν σχολὴ Ντέκα.– Στὴν οἰκία Μαρμαροτούρη.– Χειροτονεῖται ἀναγνώστης.– Τὸ πάθος του γιὰ τὸ κολύμπι.– Ἡ φτώχεια τῆς οἰκογενείας του.– Διακοπὴ τῶν σπουδῶν του.– Στὸ Μοναστήρι τῆς Ἁγίας Τριάδος.– Ἐπανάληψη τῶν σπουδῶν του.– Ἡ Φιλόμουσος Ἑταιρεία.– Ὁ διδάσκαλος Διονύσιος Πύρρος ὁ Θετταλός.– Βραβεῖο στὶς δημόσιες ἐξετάσεις τῆς σχολῆς Ντέκα.– Ἐντύπωση ἀπὸ τὸν λόγο του στὴν καθομιλουμένη.– Ὁμιλία στὴν ἐκκλησία κατὰ τὴν ἑορτὴ τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος.– Ὑπότροφος τῆς Φιλομούσου Ἑταιρείας γιὰ σπουδὲς στὴν Εὐρώπη.

Ἐνθυμοῦμαι[1] ὅτι ὁ πατήρ μου Παντολέων Ψύλλας[2] ἦτον ἀπὼν εἰς 1α
τὴν Αἴγυπτον, στρατολογηθεὶς[3] ὡς ναυτικὸς στρατιώτης εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς Πύλης κατὰ τῆς ἐν Αἰγύπτῳ τῶν Γάλλων κατοχῆς. Ἐνθυμοῦμαι ὅτι ἡ μήτηρ μου Ἰσιδώρα, τοῦ γένους Καλλιακιδῶν[4], ἐπροσπάθει νὰ μὲ τοποθετήσῃ εἰς τὸ ἐργαστήριον ὑποδηματοποιοῦ τινος, γνωρίμου της καὶ φίλου ἴσως τοῦ πατρός μου (ὅστις ἐπρομήθευεν αὐτῷ τὰ ὑποδήματα αὐτοῦ), καὶ διὰ νὰ μὴ τρέχω εἰς τοὺς δρόμους ἀτακτῶν καὶ διὰ νὰ διδαχθῶ καὶ τὴν τέχνην τοῦ ὑποδηματοποιοῦ.

Ἀλλὰ πάλιν ἐνθυμοῦμαι ὅτι, ἔχων φίλον καὶ συμπαίκτορα τὸν πρωτό-

1. Στὸ φ. 1α τοῦ χφ., πρὶν ἀπὸ τὸν πρῶτο στίχο τοῦ κειμένου, σημειώνονται: ὁ τίτλος «Ἀπομνημονεύματα τοῦ βίου μου (Γεωργίου Ψύλλα)» καὶ ἡ χρονολογικὴ ἔνδειξη «Ἰούνιον (1868) ἔγραφον».

Ὁ τίτλος «Ἀπομνημονεύματα τοῦ βίου μου» ἐπαναλαμβάνεται καὶ στὰ φφ. 7α, 28α, 32α, 37α, 38β–39α, 40α, 41α–82β, 84α–86α, 87α–115β, 116β–155α, 158α, 160α, 162α–207α.

Ἡ ἔνδειξη «Ἰούνιον (1868) ἔγραφον» ἀφορᾷ στὸν χρόνο συγγραφῆς τῶν φφ. 1α–6β. Γιὰ τὸν χρόνο συγγραφῆς τοῦ ὑπολοίπου κειμένου βλ. φ. 207α.

2. Βλ. μνεία τοῦ «Παντελέου Ψύλλα» στὴν ἀπὸ 23 Αὐγούστου 1801 ἐπιστολὴ τῆς γυναίκας του καὶ ἐννέα ἄλλων Ἀθηναίων γυναικῶν πρὸς τοὺς προκρίτους τῆς Ὕδρας (*Ἀρχεῖον τῆς Κοινότητος Ὕδρας 1778–1832*, ἔκδ. Ἀ. Λ ι γ ν ο ῦ, τ. Α', Πειραιεὺς 1921, σσ. 265–266). Ἐπίσης βλ. μνεία τοῦ «Παντελίου Ψύλλα» καὶ τῆς κόρης του «Ἀγαθῆς» σὲ πωλητήριο τοῦ 1825 (*Ὁ Κῶδιξ τοῦ Νοταρίου Ἀθηνῶν Παναγῆ Πούλου, 1822–1833*, ἔκδ. Γ. Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ, Ἀθήνα 1957, σ. 328).

3. Ἀρχὲς τοῦ 1801 (βλ. *Ἀρχεῖον τῆς Κοινότητος Ὕδρας*, τ. Α', σ. 265, σὲ συσχετισμὸ μὲ τὶς σσ. 237, 240, 241, 257, 273–274, 285).

4. Ἡ Καλλιάκων (*Κῶδιξ τοῦ Νοταρίου Ἀθηνῶν Παναγῆ Πούλου*, σ. 660).

τοκον υἱὸν τοῦ γειτονος Ἐλευθερίου Μανδρᾶ, τέκτονος καὶ κτηματίου, καὶ ζητήσας αὐτὸν Δευτέραν τινὰ τῆς ἑβδομάδος καὶ μὴ εὑρὼν αὐτὸν εἰς τὴν οἰκίαν του, πληροφορηθεὶς δὲ παρὰ τῆς μητρός του ὅτι ἐτοποθετήθη εἰς
1β τὸ σχολεῖον[1] τὸ ὁποῖον διεύθυνεν ὁ τῆς ἐνορίας | ἐφημέριος Βησσαρίων, οἰκονόμος τὸ ἀξίωμα καὶ πνευματικὸς καὶ ράπτης ἐνταυτῷ χωρικῶν ἐνδυμάτων, κατοικῶν δὲ καὶ διδάσκων καὶ ἐργαζόμενος ἐντὸς τοῦ εὐρυχώρου τῆς ἐκκλησίας περιβόλου, προσῆλθον καὶ ἐγώ, μὲ τὸν σκοπὸν νὰ ἴδω τὸν φίλον μου Μῆτρον[2], καί, κύψας παρὰ τὴν θύραν τοῦ διδακτηρίου, εἶδον αὐτὸν καθήμενον μεταξὺ πολλῶν καὶ ἄλλων παιδίων καὶ κρατῶντα *(sic)* εἰς χεῖρας τὴν πινακίδα. Τότε ὁ ἐφημέριος καὶ διδάσκαλος, ὅστις ἐγνώριζεν ἴσως ὅλα τὰ μέλη τῶν οἰκογενειῶν τοῦ μικροῦ ποιμνίου τῆς ἐνορίας του, κατανοήσας με, καλεῖ ἐξ ὀνόματος νὰ τὸν πλησιάσω καὶ νὰ ἀποφασίσω νὰ μάθω γράμματα. Μὲ ἐκάθισε πλησίον του, μοὶ προσέφερεν ὀλίγα σῦκα καὶ μοῦ ἔγραψεν εἰς τὴν πινακίδα (καταχρηστικῶς *πελεκίδα*) τὰ 24 γράμματα τοῦ ἀλφαβήτου καὶ μετ' ὀλίγας στιγμάς, ἰδὼν ὅτι ἐξέμαθον τὸ τακτικὸν ἀλφάβητον, μοῦ ἔγραψε καὶ τὸ σύνθετον, δηλ. αω, βψ κ.τ.λ. Ἀλλὰ
2α καὶ τοῦτο μέχρι τῆς μεσημβρίας τὸ | ἔμαθα καὶ ἐγνώρισα καλῶς τὰ γράμματα, ὅτε ἡ μήτηρ μου, ἀναζητοῦσά με εἰς τὰς γειτονικὰς οἰκίας, ἦλθεν εἰς τὸ σχολεῖον καὶ μὲ εὗρε παρὰ τὸ πλάγιον τοῦ διδασκάλου, μεταξὺ τῶν 15–20 παιδίων τῶν διδασκομένων τὰ γράμματα. Τότε δὲ προετράπη καὶ αὕτη ἀπὸ τὸν διδάσκαλον νὰ μοῦ ἀγοράσῃ ἀμέσως μίαν φυλλάδα (οὕτως ὠνομάζετο τὸ πρῶτον ἔντυπον βιβλίον τῆς μαθήσεως τῶν γραμμάτων), τὴν ὁποίαν καί, ἀμέσως ἀγοράσασα, μοὶ ἔφερεν ὁμοῦ μὲ τὸ πρόγευμά μου.

Οὕτω λοιπὸν ἄρχισα τὰ μαθήματά μου, τὰ ὁποῖα ἐντὸς ἑνὸς ἔτους καὶ ὀλιγώτερον ἐτελείωσα, διδαχθεὶς μετὰ τὴν φυλλάδα τὴν Ὀκτώηχον καὶ τὸ Ψαλτήριον καὶ ἐπρόκειτο[3] πλέον νὰ διδαχθῶ καὶ τὸν Ἀπόστολον λεγόμενον, τὰς Πράξεις δηλ. τῶν Ἀποστόλων καὶ τὰς Ἐπιστολὰς κ.τ.λπ., ὅλα ταῦτα διδασκόμενα τότε εἰς ἐκμάθησιν τῶν γραμμάτων, ἀλλὰ χρησιμεύοντα

1. Γιὰ τὰ σχολεῖα τῶν Ἀθηνῶν βλ. τὴν ἑπόμενη μελέτη, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία : Τ. Γριτσοπούλου, *Διάγραμμα τῆς ἱστορίας τῶν σχολείων τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν*, Ἀθήνα 1964 (ἀνάτυπο μὲ νέα σελίδωση ἀπὸ τὸ περιοδικὸ *Ἀθηναϊκά*, τεύχη 28 καὶ 29).

2. Βλ. μνεία τοῦ Μήτρου Μανδρᾶ στὸν *Κώδικα τοῦ Νοταρίου Ἀθηνῶν Παναγῆ Πούλου*, σσ. 127, 230–231.

3. *Χφ.* προκειμένου.

συγχρόνως καὶ εἰς ἀνάγνωσιν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις ἐκ μέρους τῶν παιδίων τῶν ἐνοριῶν. Ἡ πτωχή μου μήτηρ ὅμως ἢ δὲν εὗρεν Ἀπόστολον νὰ μοῦ ἀγοράσῃ ἢ δὲν ἠδύνατο δι' ἀνέχειαν καί, ζητήσασα νὰ δανεισθῇ ἀπὸ τὴν γειτονικὴν οἰκίαν τῆς χήρας Ντέκα κανὲν ἀντίτυπον, ἤκουσε | παρ' αὐτῆς 2β
ὅτι ἦτο πλέον περιττὸν νὰ διαμένω ἀκόμη εἰς τὸ γραμματοδιδασκαλεῖον, ὡς γνωρίζων ἤδη ἐντελῶς τὴν ἀνάγνωσιν, παρεκινήθη δὲ συγχρόνως νὰ μὲ εἰσάξῃ εἰς ἓν τῶν ἑλληνικῶν σχολείων, καὶ οὕτω μὲ εἰσῆξεν εἰς τὸ τοῦ διδασκάλου Κουβελάνου, κείμενον ἀκριβῶς κατὰ τὴν θέσιν ὅπου σήμερον ἵσταται τὸ ὡρολόγιον τῆς πόλεως [1].

Ἐκεῖθεν δὲ μετὰ ἓν ἢ δύο περίπου ἔτη μὲ εἰσῆξεν εἰς τὸ σχολεῖον τοῦ διδασκάλου Ἰ. Βενιζέλου, τὸ οἰκοδομηθὲν κατὰ τὸ 1750 ἔτος [2], καὶ ἐτέθην ὑπὸ τὴν ὑποτροφίαν τοῦ Ἡγουμένου τῆς Μονῆς Πετράκη, τοῦ ἀοιδίμου Διονυσίου [3]. Καὶ ἐνταῦθα διέμεινα μέχρι τοῦ 1816 ἔτους, ἀκούσας τά τε ἐκεῖ διδασκόμενα μαθήματα κατὰ πρῶτον μὲν παρὰ τοῦ Ἰ. Βενιζέλου [4], δεύτερον παρὰ τοῦ Δαμασκηνοῦ, ἀδελφοῦ τοῦ μόνου ἐπιζῶντος ἐκ τεσσάρων ἀδελφῶν Ἀναργύρου Πετράκη, μετὰ τὴν ἀποβίωσιν τοῦ Βενιζέλου, καὶ κατόπιν παρὰ τοῦ Ἰ. Παλαμᾶ, καὶ τὴν ἀριθμητικήν, γεωμετρίαν καὶ μέρος βοτανικῆς καὶ γεωγραφίας παρὰ τοῦ Διονυσίου Πύρρου, διδάξαντος κατὰ τὸ 1814(?) [5]. Δὲν εὑρίσκει τις εἰς τὴν τυχαίαν ταύτην ἐκπαίδευσίν μου ἀναλογίαν τινὰ ὡς πρὸς τὴν συνάντησιν τοῦ Σωκράτους μὲ τὸν Ξενοφῶντα, τοῦ ἐφημερίου δηλ. καὶ ἐμοῦ; |

Σχόλιον Λον. Γνωρίζω ἐκ παραδόσεως ὅτι τὸ σχολεῖον τὸ λεγόμενον τοῦ Κουβελάνου [6] 3α
ἦτον ἐξ ἀρχῆς οἰκία ἰδιωτικὴ Ἀθηναίου [7] ὅστις, ἐκπαιδευθεὶς δὲν γνωρίζω ποῦ [8], ἐκτὸς

1. Παραπομπὴ χφ. στὸ *Σχόλιον Λον* (βλ. παρακάτω). Γιὰ τὸ ρολόι τῆς πόλεως βλ. Δ. Καμπούρογλου, *Αἱ παλαιαὶ Ἀθῆναι*, Ἀθήνα 1922, σσ. 126–127.

2. Παραπομπὴ χφ. στὸ *Σχόλιον Βον* (βλ. παρακάτω).

3. Παραπομπὴ χφ. στὸ *Σχόλιον Γον* (βλ. παρακάτω).

4. Ὁ Ἰωάννης Βενιζέλος (Μπενιζέλος) ἔγραψε «Ἱστορίαν τῶν Ἀθηνῶν», τὴν ὁποία βλ. (ἀνασυγκροτημένη) εἰς Θ. Ν. Φιλαδελφέως, *Ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἀπὸ τοῦ 1400 μέχρι τοῦ 1800*, Ἀθήνα 1902, τ. Β', σσ. 263–313. Πβλ. *αὐτόθι*, τ. Β', σσ. 255–263· καὶ Γριτσοπούλου, *ἔ.ἀ.*, σσ. 17–18.

5. Τὸ ἐρωτηματικὸ εἶναι τοῦ χφ.

6. Σαμουὴλ Κουβελᾶνος. Γι' αὐτὸν βλ. Φιλαδελφέως, *ἔ.ἀ.*, τ. Β', σσ. 231, 247, 267.

7. Ὁ Ἀθηναῖος αὐτὸς ἦταν ὁ Γρηγόριος Σωτήρης ἢ Σωτηριανός, ποὺ κατόπιν ἔγινε Μητροπολίτης Μονεμβασίας. Γι' αὐτὸν καὶ γιὰ τὸ σχολεῖο ποὺ ἵδρυσε στὴν Ἀθήνα βλ. Μπενιζέλου, «Ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν», *ἔ.ἀ.*, τ. Β', σσ. 266–267· Φιλαδελφέως, *ἔ.ἀ.*, τ. Β', σσ. 209–231· Κ. Μπόνη,

τῶν Ἀθηνῶν, καὶ ἐπανελθὼν εἰς τὴν πατρίδα του, προσέλαβε μαθητὰς εἰς τὴν ἰδίαν του οἰκίαν, μετὰ δέ τινα χρόνον, χειροτονηθεὶς ἀρχιερεὺς καὶ διορισθεὶς Ἐπίσκοπος (Μονεμβασίας, νομίζω), ἀφιέρωσε τὴν οἰκίαν του ταύτην εἰς τὴν κοινότητα τῶν Ἀθηναίων, συσκευασμένην ἐντελῶς εἰς σχολεῖον καὶ προικισμένην μὲ βιβλιοθήκην καὶ μὲ ὄργανα καὶ σφαίρας γεωγραφικὰς καὶ ἀστρονομικάς, ὡς ἐγὼ ἔφθασα νὰ ἴδω αὐτοῖς ὀφθαλμοῖς. Ἴσως δὲ καὶ μέχρι τινὸς ἐμισθοδότει αὐτὸς οὗτος τοὺς κατὰ καιρὸν διδασκάλους, ὧν εἷς ὑπῆρξε καί τις Δημήτριος Βόδας [1] ἐξ Ἠπείρου. Ἀλλὰ μετὰ τὴν ἀποβίωσιν τοῦ διδασκάλου Κουβελάνου τὸ μὲν σχολεῖον τοῦτο ἐγκα⟨τε⟩λείφθη, καὶ ἡ διδασκαλία τῶν νέων συνεκεντρώθη εἰς τὸ τοῦ Ἰ. Ντέκα, ὅπου μετεκομίσθησαν καὶ τὰ βιβλία καὶ τὰ λοιπὰ ἀντικείμενα. Ἡ εἴσοδος εἰς τὸ σχολεῖον τοῦτο εὑρίσκετο ἀπέναντι πλατείας τινὸς εὐρυχώρου, ἐχούσης πέριξ πολλὰ|
3β τουρκικὰ καφενεῖα, εἰς τὰ ὁποῖα διημέρευον καὶ ἀκόμη διενυκτέρευον μόνον οἱ ἐκ τῶν Ὀθωμανῶν προκριτώτεροι καὶ πλουσιώτεροι, ἀλλ' οὐδεὶς ἐκ τῶν Ἑλλήνων, καὶ διὰ τοῦτο βεβαίως ἔγινεν ἀνάγκη νὰ ἐγκαταλειφθῇ τὸ σχολεῖον ἐκεῖνο, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἡ κοινότης δὲν ἔπραξε πρότερον, μὴ θέλουσα νὰ λυπήσῃ τὸν πρὸ πολλοῦ χρόνου διδάσκοντα ἐκεῖσε γέροντα ἱερέα καὶ πνευματικὸν Κουβελᾶνον, ὅστις ἄλλοτε ἐδίδαξε καὶ εἰς Κέαν εὐδοκίμως καὶ τοῦ ὁποίου μαθητὴς ἐχρημάτισε καὶ ὁ Ἰάκωβος Ρώτας.

Σχόλιον Βον. Τὸ σχολεῖον τοῦτο ᾠκοδομήθη ἀπὸ τὸν ἐν Βενετίᾳ ἐμπορευόμενον Ἰ. Ντέκαν [2] κατὰ τὸ 1750, ὡς ἡ ἐπιγραφὴ [3] ἥτις σῴζεται μέχρι σήμερον εἰς τὸ σχολεῖον τοῦτο, ἤδη μετασχηματισθὲν εἰς δύο οἰκίας ἀπέναντι τῆς οἰκίας Δημ. Καλλιφρονᾶ. Τὸ σχέδιον τῆς σχολῆς ταύτης, καλουμένης τότε ὑπὸ τοῦ λαοῦ Διδασκαλεῖον ἢ Δασκαλεῖον,
4α εἶχεν | ὡς ἐξῆς. Εἰσερχόμενός τις εἰς αὐτήν, ἀπήντα αὐλὴν εὐρύχωρον, ἔχουσαν ἐν μέσῳ πηγάδιον, δεξιόθεν δὲ καὶ ἀριστερόθεν ἦσαν οἰκοδομημένα δώδεκα δωμάτια, ἀνὰ ἓξ εἰς ἑκάστην πλευράν. Ἀπέναντι εὑρίσκοντο ἐπὶ μὲν τῶν κατωγείων ἀριστερόθεν εὐρύχωρον μαγειρεῖον καὶ δεξιόθεν τραπεζαρεῖον καὶ παρ' αὐτὸ σιταποθήκη κ.τ.λπ., ἄνωθι δὲ τῶν κατωγείων τούτων ἦτον ἡ αἴθουσα τῶν παραδόσεων ἀριστερόθεν, καὶ εὐρύχωρος αἴθουσα τοῦ διδασκάλου, ἔμπροσθεν δὲ τῶν δύο τούτων αἰθουσῶν ὑπῆρχε διάδρομος πλατύτατος

Ἀνέκδοτον ἐπιτάφιον ἐπίγραμμα εἰς τὸν Μητροπολίτην Μονεμβασίας Γρηγόριον Σωτηριανὸν τὸν Ἀθηναῖον, Ἀθήνα 1957· καὶ Γ ρ ι τ σ ο π ο ύ λ ο υ, *ἔ.ἀ.*, σσ. 19–20.

8. Στὴν Ἰταλία, «ὅπου διέτριβε γυμναζόμενος τά τε ἑλληνικὰ καὶ λατινικὰ» (Μ π ε ν ι ζ έ λ ο υ, «Ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν», *ἔ.ἀ.*, τ. Β', σ. 266).

1. Γιὰ τὸν Δ. Βόδα βλ. Φ ι λ α δ ε λ φ έ ω ς, *ἔ.ἀ.*, τ. Β', σσ. 227–229.

2. Γιὰ τὴν σχολὴ Ντέκα βλ. Μ π ε ν ι ζ έ λ ο υ, «Ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν», *ἔ.ἀ.*, τ. Β', σσ. 267–268· Φ ι λ α δ ε λ φ έ ω ς, *ἔ.ἀ.*, τ. Β', σσ. 231–238· Δ. Κ α μ π ο ύ ρ ο γ λ ο υ, *Αἱ παλαιαὶ Ἀθῆναι*, σσ. 231–233· Δ. Κ α μ π ο ύ ρ ο γ λ ο υ – Δ. Γ έ ρ ο ν τ α, *Ἱστορία τῶν Ἀθηναίων*, Ἀθήνα 1969, τ. Δ', σσ. 121–130· καὶ Γ. Σ. Π λ ο υ μ ί δ η, «Σχολεῖα στὴν Ἑλλάδα συντηρούμενα ἀπὸ κληροδοτήματα Ἑλλήνων τῆς Βενετίας (1603–1797)», *Θησαυρίσματα*, τ. Θ' (1972), σσ. 240–242.

3. Βλ. τὴν ἐπιγραφὴ τῆς σχολῆς Ντέκα εἰς Δ. Κ α μ π ο ύ ρ ο γ λ ο υ, *Μνημεῖα τῆς Ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων*, τ. Α', Ἀθήνα 1891, σσ. 211–212.

καὶ μακρότατος καὶ μεταξὺ τῶν μνησθέντων [1] δύο δωματίων αἴθουσά τις ἀνοικτή, ἐπὶ τοῦ πρὸς βορρᾶν τοίχου τῆς ὁποίας καὶ ὑπεράνω [ἐπὶ] τοῦ ἐπὶ τοῦ τοίχου τούτου παραθύρου ἡ φέρουσα τὴν ἐπιγραφὴν τῆς ἀνιδρύσεως τῆς σχολῆς ἐπιγραφή[ν], ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω. Τὰ 12 δωμάτια ἔνθεν καὶ ἔνθεν τῆς αὐλῆς ἔμελλον νὰ χρησιμεύωσιν εἰς ἐνοίκισιν δώδεκα μαθητῶν, ὑποτρόφων τοῦ ἰδίου κτήτορος Ἰ. Ντέκα, ὡς καὶ τὸ μαγειρεῖον καὶ τὸ τραπεζαρεῖον κ.τ.λπ. | Ὁ ἀοίδιμος ἐκεῖνος ἀνὴρ εἶχε προσδιωρισμένον ποσὸν χρημάτων εἰς ὑποτροφίαν 12 μαθητῶν, ἀνὰ 25 φλωρία εἰς ἕκαστον, καὶ διακόσια εἰς μισθὸν τοῦ διδασκάλου κατ' ἔτος, καὶ οἱ ὁρισμοὶ οὗτοι τοῦ μακαρίτου ἀνδρός, οὗς καὶ ἐν τῇ διαθήκῃ [2] αὐτοῦ ἔγραψε, διετηρήθησαν μέχρι τῆς εἰσβολῆς τῶν Γάλλων εἰς Βενετίαν περὶ τὰ τέλη τοῦ περασμένου αἰῶνος. Τότε δὲ ἔπαυσαν νὰ ἔρχωνται ἐκεῖθεν τὰ κληροδοτήματα ταῦτα, ἤτοι οἱ τόκοι τῶν εἰς τὴν Χρηματιστικὴν Τράπεζαν τῆς Δημοκρατίας κατατεθειμένων κεφαλαίων. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς εἰρήνης καὶ τὴν εἰς χεῖρας τῆς Αὐστρίας παράδοσιν τοῦ τόπου μὲ κενὰς χεῖρας ἐπανῆλθον οἱ πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἀπολήψεως τῶν κληροδοτημάτων ἐκείνων ἀποσταλέντες ἐπανειλημ|μένως ἀντιπρόσωποι τῆς κοινότητος τῶν Ἀθηναίων, λαμβάνοντες πάντοτε ἀπάντησιν ὅτι τὰ κεφάλαια ἐκεῖνα διηρπάγησαν, καὶ διηρπάγησαν ἀνεπιστρεπτεί. 4β 5α

Σχόλιον Γον. Συνετηρεῖτο δὲ τὸ σχολεῖον τοῦτο τοῦ Ντέκα μέχρι τοῦ 1806, μισθοδοτουμένου τοῦ διδασκάλου ἀπὸ τὴν κοινότητα καὶ ἄνευ μαθητῶν ὑποτρόφων. Τότε δὲ ὁ Ἡγούμενος τῆς Ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Πετράκη (οὕτω καλεῖται μέχρι τῆς σήμερον τὸ ἓν τέταρτον τῆς ὥρας ἀπέχον τῆς πόλεως Ἀθηνῶν πρὸς ἀνατολὰς Μοναστήριον τῶν Ἀσωμάτων), τότε, λέγω, ὁ Ἡγούμενος Διονύσιος καὶ ἐνταυτῷ ἰατρὸς πρακτικός, ἀγράμματος μὲν αὐτὸς ἀλλὰ εἰς ἄκρον φιλομαθὴς καὶ φιλάνθρωπος, προσελθὼν πρὸς τὸν τότε Μητροπολίτην Ἀθηνῶν Γρηγόριον τὸν Λέσβιον καὶ πρὸς τοὺς προεστῶτας τῆς πόλεως, ἐπρότεινε νὰ ἀναλάβῃ αὐτὸς δι' ἐξόδων τῆς μονῆς τὴν μισθοδοσίαν τοῦ διδασκάλου καὶ νὰ χορηγῇ | εἰς 12 πτωχοὺς μαθητὰς τὸν ἐνιαύσιον αὐτῶν ἄρτον, ἀνὰ ἓξ κοιλὰ [3] σίτου εἰς ἕκαστον, πρὸς τούτῳ δὲ νὰ πληρώνῃ αὐτὸς καὶ τὸν κεφαλικὸν φόρον ἑκάστου (χαράτζ) [4]. Αὕτη δὲ ἡ κατάστασις διήρκεσεν ἀπὸ τοῦ 1806 μέχρι τοῦ 1821, ὅτε ἐξερράγη ἡ ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας ἐπανάστασις τῆς Ἑλλάδος. Ὁ ἡγούμενος οὗτος ἀπέστειλεν εἰς τὴν Εὐρώπην τὸν ἀνεψιόν του Ἀνάργυρον Πετράκην, διὰ νὰ σπουδάσῃ τὴν ἰατρικήν, σκοπῶν ἴσως νὰ τὸν συ- 5β

1. *Χφ.* μνησθεισῶν.

2. Βλ. τὴν διαθήκη τοῦ Ἰ. Ντέκα εἰς Φ ι λ α δ ε λ φ έ ω ς, *ἔ.ἀ.*, τ. Β', σσ. 363–384· καὶ Κ. Μ έ ρ τ ζ ι ο υ, «Ὁ Ἀθηναῖος εὐεργέτης Ἰωάννης Ντέκας», *Ἀθηναϊκά*, τεῦχος 31–32 (1965), σσ. 1–12. Βλ. καὶ Κ α μ π ο ύ ρ ο γ λ ο υ – Γ έ ρ ο ν τ α, *ἔ.ἀ.*, τ. Δ', σσ. 124–128.

3. Ἕνα κοιλὸ = τριάντα περίπου κιλά.

4. Βλ. Κ α μ π ο ύ ρ ο γ λ ο υ, *Μνημεῖα*, τ. Α', σσ. 165–168, ὅπου ὑποσχετικὸ «γράμμα περὶ συντηρήσεως τῆς σχολῆς Ντέκα ἀπὸ 1 Μαΐου 1806»· περιοδικὸ *Χρυσαλλίς*, τ. Δ' (1866), σσ. 49–51, ὅπου σχετικὴ ἐπιστολὴ τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου Ε' τοῦ Δεκεμβρίου 1807· καὶ Φ ι λ α δ ε λ φ έ ω ς, *ἔ.ἀ.*, τ. Β', σ. 238.

στήσῃ διάδοχόν του εἰς τὴν ἡγουμενίαν καὶ εἰς τὴν ἀνάργυρον θεραπείαν τῶν πολιτῶν, τὴν ὁποίαν τέσσαρες μέχρις αὐτοῦ (τοῦ Διονυσίου) ἡγούμενοι τῆς εἰρημένης μονῆς ἐξήσκουν ἀπ' ἀρχῆς τῆς ἀνεγέρσεώς της καθ' ὃν τόπον κεῖται σήμερον. Διότι, ὡς ἐκ παραδόσεως γνωρίζω, ὁ πρῶτος ἱδρυτὴς τῆς μονῆς ταύτης, Πετράκης ὀνόματι, ἀπῴκησεν εἰς Ἀθήνας
6α ἐκ | Λακεδαίμονος μὲ ἐπιστημονικὴν ἰατρικὴν παιδείαν καί, ἄγαμος ὢν καὶ φιλήσυχος, κατῴκησεν εἰς τὴν Μονὴν τὴν λεγομένην Καρέα παρὰ τοὺς δυτικο-νοτίους πρόποδας τοῦ Ὑμηττοῦ. Ἀλλὰ διὰ τὴν τότε σπάνιν ἰατρῶν, προσκαλούμενος νὰ ἐπισκέπτεται πολλοὺς ἐν τῇ πόλει ἀσθενεῖς καὶ διὰ τὴν μακρὰν ἀπόστασιν (1 1/2 ὥραν κειμένης τῆς μονῆς ἀπὸ τὴν πόλιν), συνεβούλευσε τοὺς μονάζοντας ἐκεῖσε νὰ κατέλθωσι πλησίον τῆς πόλεως, ὡς καὶ ἔπραξαν, καὶ ἀνήγειραν ἐκ βάθρων τὴν ὁποίαν μέχρι τῆς σήμερον βλέπομεν Μονὴν τῶν Ἀσωμάτων. Ὁ δὲ περὶ οὗ ὁ λόγος πρῶτος ἱδρυτὴς τῆς μονῆς Πετράκης, ἐξ οὗ καὶ τὸ μέχρι τοῦ νῦν ὄνομα αὐτῆς, ζῶν ἔτι, ἔλαβε πρόνοιαν νὰ ἀφήσῃ διάδοχον ἕνα ἐκ τῶν ἀνεψιῶν του, διδάξας αὐτόν, πρακτικῶς ἴσως, τὴν τέχνην τῆς ἰατρικῆς, καὶ οὗτος πάλιν ἄλλον ἀνεψιὸν μέχρι τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος ἀνωτέρω Διονυσίου, ὅστις καὶ αὐτός, ἐκτὸς τοῦ εἰς τὴν
6β Εὐρώπην ἀποσταλέντος | ἀνεψιοῦ του Ἀναργύρου, ἐδίδασκε πρακτικῶς ἕτερον ἀνεψιόν, αὐτάδελφον τοῦ Ἀναργύρου, Ἀθανάσιον τὄνομα, φονευθέντα ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανοὺς κατ' ἀρχὰς τῆς Ἐπαναστάσεως. Ἐξέτεινα τὴν περὶ τῆς Μονῆς Πετράκη διήγησίν μου, διότι καὶ ἐγὼ χρεωστῶ τὴν μετρίαν μου ἐκπαίδευσιν καὶ τὴν ὁποίαν ἐκ τούτου ἔκαμα πρόοδον εἰς τὴν κοινωνικὴν ἀνάπτυξίν μου, χρεωστῶ, λέγω, ταῦτα εἰς τὴν φιλάνθρωπον καὶ φιλόμουσον διάθεσιν τοῦ ἀοιδίμου ἐκείνου Διονυσίου Πετράκη, τοῦ ἀναλαβόντος αὐθορμήτως τὴν μισθοδοσίαν τοῦ διδασκάλου καὶ τὴν ὑποτροφίαν τῶν δώδεκα μαθητῶν, εἷς τῶν ὁποίων ἐχρημάτισα καὶ ἐγὼ ἐπί τινα ἔτη. Εἴη αἰωνία ἡ μνήμη τοῦ ἀνδρὸς τούτου [1]. |

7α Ἀλλ' [2] ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ τῆς εἰς τὸ σχολεῖον Κουβελάνου καὶ μετὰ ταῦτα εἰς τὸ Διδασκαλεῖον (Ντέκα) φοιτήσεώς μου περιπέτειαι οἰκογενειακαὶ καὶ πενία ἄκρα καταλαβοῦσα τὴν μητέρα μου καὶ ἀναγκάσασα αὐτὴν νὰ ἀποσυρθῇ τῆς τοῦ πατρός μας οἰκίας καί ποτε μὲν νὰ ἐνοικῇ εἰς δωμάτια τοῦ περιβόλου τῆς ἐνοριακῆς ἐκκλησίας*, ἀφοῦ πρότερον κατ' ἀπόφασιν τῆς συνόδου*[3] ἐχωρίσθη τοῦ πατρός μας ἀπὸ τραπέζης καὶ κοίτης καὶ ἐγηροκόμησεν ἐπὶ μισθῷ τὸν διὰ τὸ προβεβηκὸς γῆρας κατάκοιτον διαβιοῦντα πατέρα τοῦ παντοτεινοῦ σχεδὸν προεστῶτος Σπυρ. Καπετανάκη — εἰς τὸ μεταξὺ δὲ τοῦτο τῆς ἐν τῇ οἰκίᾳ Καπετανάκη διατριβῆς μας ἀπεβίωσεν ὁ πατήρ μας Παντολέων Ψύλλας — κατὰ τὴν διάρκειαν,

1. Στὸ τέλος τοῦ φ. 6β ὑπάρχει ἡ ἔνδειξη : «Ἀκολουθεῖ σελ. 3 (σημ. Β)». Βλ. καὶ ὑποσ. 2.

2. Στὴν ἀρχὴ τοῦ φ. 7α ὑπάρχουν οἱ ἐνδείξεις «Β» (στὴν πάνω ἀριστερὴ γωνία) καὶ «3» (δηλ. σελ. 3, στὴν πάνω δεξιὰ γωνία). Βλ. καὶ ὑποσ. 1.

3. Βλ. παρακάτω, φ. 170α.

λέγω, ταύτην ἡ μήτηρ μου, μὴ δυναμένη νὰ ἐπιτηρῇ τὴν ἐκτὸς τῆς οἰκίας διαγωγήν μου, παρεκάλεσε τὸν γείτονά μας διδάσκαλον, ἀλλ' οὐχὶ καὶ πραγματικῶς τοιοῦτον, Ἰωάννην Μαρμαροτούρην [1], τὸν μεταφραστὴν τοῦ βίου τοῦ Ρώσου Στρατηγοῦ Σοβαρὼφ [2] καὶ ἐκδότην [3] τῶν εἰς τὸν μακάριον Ἰὼβ ὑπομνημάτων τῶν Ἁγίων Πατέρων [4], παρεκάλεσε, λέγω, τὸν ἄνδρα τοῦτον νὰ μὲ προσλάβῃ εἰς τὸν οἶκόν του, διὰ νὰ ἐπαγρυπνῇ τὴν διαγωγήν μου καὶ νὰ ἀπολαμβάνῃ παρ' ἐμοῦ μικράς τινας οἰκιακὰς ὑπηρεσίας.

Οὗτος ὁ Ἰ. Μαρμαροτούρης περιέστειλέ τινας κακάς μου ἕξεις, καὶ τότε ἤρχισα νὰ ἐπιμεληθῶ εἰς τὰ μαθήματά μου, διότι εἶχα σχεδὸν λησμονήσει καὶ αὐτὴν τὴν ἀνάγνωσιν, τῆς ὁποίας κατ' ἀρχὰς | εἰς πολλὰ ὀλίγον 7β
διάστημα καιροῦ ἔγινα ἐγκρατής, ὡς εἶπον, εἰς τὸ γραμματοδιδασκαλεῖον, καὶ δὲν εὐδοκίμουν τώρα, φοιτῶν εἰς τοῦ Βενιζέλου, ὅστις καὶ πολὺ μὲ ηὐνόει, εἰμὴ εἰς τὴν γραφήν. Παρὰ τῷ Μαρμαροτούρῃ εὑρισκόμενος ἀκόμη, ἐχειροτονήθην ἀναγνώστης ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῆς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Σπυρίδωνος εἰς Πειραιᾶ ὑπὸ τοῦ Ἐπισκόπου Θηβῶν, διότι τῆς μονῆς ταύτης ἡγούμενος ἦτον ὁ ἀδελφὸς τοῦ Μαρμαροτούρη Συμεών [5].

Τὸ μέγιστον τῶν ἐλαττωμάτων μου ἦτον ὅτι πᾶσαν Κυριακὴν ἢ ἄλλην τινὰ ἑορτήν, ὀλίγον μετὰ τὴν μεσημβρίαν, ἀπηρχόμην εἰς τὰς δεξαμενὰς τῆς Ἁγίας Τριάδος, παρὰ τὴν πρὸς τὴν Ἐλευσῖνα ὁδόν, ἢ καὶ εἰς τὰς τῶν κήπων τοῦ Βουνοῦ λεγομένων, νὰ κολυμβῶ μετὰ τῶν τυχόντων ἐκεῖ καὶ

1. Ὁ Μαρμαροτούρης ἦταν ἕνας ἀπὸ τοὺς πρώτους ἐφόρους τῆς Φιλομούσου Ἑταιρείας.

2. *Βίος καὶ κατορθώματα Κόμητος Σωβάρωφ Ριμνίκου, ἐκείνου τοῦ Γενικοῦ Στρατάρχου τῶν δύο μεγίστων Αὐτοκρατόρων Ρωσσίας τε καὶ Γερμανίας, μεταφρασθεὶς ἐκ τῆς γερμανικῆς τῇ ἰταλικῇ φωνῇ εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς ἑλληνικὴν διάλεκτον παρὰ Ἰωάννου Μαρμαροτούρη, Ἀθηναίου*, Τεργέστη 1799. (Σύμφωνα μὲ μνεία Ἀνδρ. Παπαδοπούλου-Βρετοῦ, *Νεοελληνικὴ Φιλολογία*, τ. Β', Ἀθήνα 1857, σ. 110, ἀρ. 298).

3. *Χφ.* ἐκδότου.

4. *Σειρὰ τῶν Πατέρων εἰς τὸν μακάριον Ἰώβ, συλλεχθεῖσα παρὰ Νικήτα Μητροπολίτου Ἡρακλείας, νεωστὶ μετατυπωθεῖσα σπουδῇ καὶ δαπάνῃ τοῦ ἐξ Ἀθηνῶν Ἰωάννου Μαρμαροτούρη, μετὰ ἀκριβοῦς ἐπιμελείας διορθωθεῖσα παρὰ Γεωργίου Χρυσοφοῦ τοῦ ἐξ Εὐρίπου, προσφωνηθεῖσα δὲ τῷ Ὑψηλοτάτῳ, Ἐκλαμπροτάτῳ τε καὶ Μεγαλοπρεπεστάτῳ Αὐθέντῃ καὶ Ἡγεμόνι πάσης Οὐγγροβλαχίας, κυρίῳ κυρίῳ Ἰω. Μιχαὴλ Σούτζῳ*, Βενετία 1792. (Σύμφωνα μὲ μνεία τοῦ Παπαδοπούλου-Βρετοῦ, *ἔ.ἀ.*, τ. Α', Ἀθήνα 1854, σ. 118, ἀρ. 331).

5. Γιὰ τὸ Μοναστήρι τοῦ Ἁγίου Σπυρίδωνος καὶ γιὰ τὸν Σ. Μαρμαροτούρη βλ. Ἰ. Μελετοπούλου, *Πειραϊκά*, Ἀθήνα 1945, σσ. 18–21.

κολυμβώντων παιδίων. Καὶ διὰ μὲν τὴν πρώτην φορὰν τῆς ἐκ τῆς οἰκίας ἀπομακρύνσεώς μου ὁ Μαρμαροτούρης μὲ ἐτιμώρησε κατακλείσας με εἰς τὴν ἀποθήκην τῶν τροφίμων καὶ διατάξας τοὺς τῆς οἰκίας του νὰ μὴ μοῦ δώσῃ κανεὶς οὔτε ψωμίον οὔτε νερόν, καὶ οὕτως ἔμεινα ἐκεῖ κλεισμένος ὑπὲρ τὰ δύο ἡμερονύκτια, τρώγων μόνον τυρίον τὸ ὁποῖον εὑρίσκετο ἐκεῖ, ἀλλὰ κανεὶς δὲν μοὶ ἔδιδε νερόν, διὰ νὰ πίω. Μὲ ἐλευθέρωσε τέλος καὶ μὲ ἠρώτησεν ἂν μοὶ ἤρεσεν αὐτὴ ἡ ἱστορία καὶ ἂν θέλω πάλιν νὰ ὑπάγω εἰς τὰς στέρνας.

Καὶ μόλον τοῦτο ἡ ποινὴ αὕτη δὲν ὑπῆρξεν ἀρκούντως δραστική, ὥστε νὰ μὲ ἀπαλλάξῃ ἀπὸ τὸ δευτέραν φύσιν καταντῆσαν εἰς ἐμὲ ἐλάττωμα τῆς
8α καθ' ἑκάστην ἑορτὴν ἀπὸ τῆς οἰκίας | ἀπομακρύνσεώς μου καὶ τῆς εἰς τὰς δεξαμενὰς διατριβῆς, διότι εὐθὺς τὴν ἀκόλουθον πρώτην ἑορτήν, κατὰ τὴν ἔξιν μου, ὀλίγον μετὰ τὴν μεσημβρίαν, ὅτε ἀνεπαύοντο ὅλοι οἱ ἐν τῷ οἴκῳ, ἐξῆλθον εἰς τὴν συνήθη μου διασκέδασιν, καὶ μάλιστα τὴν φορὰν ταύτην εἰς τὰς στέρνας τοῦ Βουνοῦ, διὰ νὰ μὴ κατανοηθῶ καὶ συλληφθῶ, εὑρισκόμενος πλησίον, εἰς τὰς στέρνας τῆς Ἁγίας Τριάδος δηλονότι. Ἐδῶ ἡ μήτηρ μου ἔφθασε περὶ τὸ δειλινὸν ἀναζητοῦσά με, τὴν ὁποίαν ἰδόντες μακρόθεν οἱ συγκολυμβηταί μου, ἀνέκραξαν, καὶ ἐγώ, ἀμέσως ἐξελθὼν τῆς δεξαμενῆς, ἔφυγον δρομαίως καὶ γυμνός, διὰ νὰ μὴ μὲ προφθάσῃ καὶ συλλάβῃ ἡ μήτηρ μου. Ἴσχυσαν ὅμως αἱ προτροπαὶ καὶ αἱ ὑποσχέσεις της ὅτι δὲν ἔχω τίποτε νὰ φοβηθῶ ἀπὸ τὸν παιδαγωγόν μου Μαρμαροτούρην, διότι ἀπῆλθε, μοὶ ἔλεγεν, οὗτος οἰκογενειακῶς εἰς τὸν συγγενικόν του κῆπον εἰς Πατήσια, διὰ νὰ διασκεδάσῃ ὀλίγας ἡμέρας, καὶ μάλιστα μοὶ ἔλεγεν ὅτι ἐλυπήθη, διότι δὲν εὑρέθην καὶ ἐγὼ εἰς τὴν συνοδείαν του, ἀλλ' ὅτι μὲ περιμένει νὰ ἀπέλθω καὶ ἐγὼ εἰς Πατήσια.

Ἤλθον λοιπὸν εἰς τὴν πόλιν μετὰ τῆς μητρός μου, πεισθεὶς εἰς τοὺς λόγους της, καὶ εἰσῆλθον εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Μαρμαροτούρη, καὶ διὰ νὰ βεβαιωθῶ ἂν τῷ ὄντι εἶχον ἀναχωρήσει εἰς Πατήσια καὶ διὰ νὰ ἐφοδιασθῶ καὶ ἐγὼ μὲ ὅ,τι μοὶ ἦτον ἀναγκαῖον, διὰ νὰ διατρίψω τὰς ὀλίγας ἡμέρας εἰς τὸν κῆπον, ἡ δὲ ὥρα ἦτον περὶ τὸ ἑσπέρας. Ἀλλ' εἰσελθὼν εἰς τὴν οἰκίαν, εὗρον ὑπὸ τὴν στοὰν τὸν Μαρμαροτούρην, ὅστις, λαβὼν τὴν χεῖρα τῆς μητρός μου, τὴν ἀπεμάκρυνε τῆς αὐλῆς, κλαίουσαν διὰ τὴν μελετωμένην νὰ ἐπιφέρῃ παιδείαν, καί, κλείσας ἀποτόμως κατόπιν αὐτῆς τὴν αὐλο-

θύραν, μὲ ἔδεσε σφιγκτότατα εἰς μίαν τῶν στηλῶν τῆς στοᾶς καὶ μὲ χονδρήν τινα μάστιγα μὲ ἔδειρεν ἀνηλεῶς, ἅπαξ καὶ δὶς ἐπαναλαβὼν τὴν πρᾶξιν. Μὲ ἀφῆκε δὲ δεδεμένον εἰς τὴν στήλην εἰκοσιτέσσαρας ὥρας καὶ μετὰ ταῦτα μὲ ἀπέλυσεν, ἐπαναλαβὼν πάλιν τὴν πρώτην του νουθεσίαν καὶ προσθέσας ὅτι ἔχει καὶ ἄλλας μεγαλυτέρας ποινὰς νὰ μοὶ ἐπιβάλῃ |.

'Αλλὰ τὴν ἐρχομένην Κυριακήν, περὶ τὴν ὥραν ἐκείνην καθ' ἣν μοὶ 8β
ἐπήρχετο ὁ πυρετὸς τῆς ἀναχωρήσεως ἐκ τῆς οἰκίας καὶ ἡ πρὸς τὰς δεξαμενὰς φοίτησις, οἱ διαλογισμοί μου ἐπάλευσαν μεταξύ των. Καὶ ἤδη ἀνιστάμην, διὰ νὰ ἐξέλθω, ἀλλὰ πάλιν ὁ φόβος τῆς τιμωρίας μὲ ἐκράτει ὀπίσω, καὶ πάλιν ἐπαναλαμβάνετο ἡ αὐτὴ σκηνή, μέχρις οὗ, παρελθούσης, φαίνεται, τῆς ὥρας τῆς προσβολῆς, ἔμεινα ἥσυχος καὶ διὰ παντὸς ἔκτοτε μέχρι τῆς σήμερον μένω ἐλεύθερος τοῦ πάθους ἐκείνου, τὸ ὁποῖον ἴσως – οὐχὶ ἴσως ἀλλὰ βεβαίως – ἤθελεν ἔχει συνεπείας κακὰς εἰς τὸν μέλλοντα βίον μου. Διὰ τοῦτο ἔστω αἰωνία ἡ μνήμη τοῦ μακαρίου ἐκείνου ἀνδρὸς 'Ιωάννου τοῦ Μαρμαροτούρη, τοῦ σώσαντός με ἀπὸ τὴν δεινὴν ἐκείνην ἠθικὴν ἀσθένειαν.

Καὶ ἐγὼ μέν, ὡς ἀνωτέρω εἶπον, ἐξηκολούθουν ἢ μᾶλλον ἤρχισα ἀπὸ τοῦδε νὰ συναισθάνωμαι ἐμαυτὸν καὶ νὰ ἐπιμελῶμαι εἰς τὰ μαθήματά μου καὶ νὰ πρωτεύω οὕτως εἰπεῖν μεταξὺ τῶν συμμαθητῶν μου εἰς τὸ Διδασκαλεῖον, καὶ ἡ μήτηρ μου, κατατρυχομένη ἀπὸ τὴν παντελῆ ἔνδειαν καὶ ἀναγκαζομένη καὶ νὰ σταχυολογήσῃ ποτὲ κατὰ τὸ θέρος εἰς τὸ χωρίον Μαρκόπουλον, κατοικοῦσα εἰς ἓν τῶν δωματίων τοῦ περιβόλου* τῆς ἐνορίας μας, ἐνοικίασε μετὰ τὴν ἀποβίωσιν τοῦ πατρός μας τὴν πατρικήν μας οἰκίαν, καὶ αὐτή, συσκευάσασα μικρόν τι κατώγαιον δωμάτιον ἐν αὐτῇ, διέμενεν ἐπί τινα χρόνον μετὰ τῆς ἀδελφῆς μου 'Αγάθης[1], ἀποζῶσα ἐκ τῆς ἐργασίας αὐτῆς καὶ τῆς θυγατρός της. Τοῦτο ὅμως δὲν διήρκεσεν | 9α
ἐπὶ πολύ, διότι ἀπεβλήθη τῆς οἰκίας ὑπὸ τοῦ ἐνοικιαστοῦ, ὡς ἐνοικιάσασα ἐπ' ἰδίῳ ὀνόματι καὶ ὠφελείᾳ ἕνα ἢ δύο ἐλαιολάκκους εἰς ἕνα τῶν γειτόνων μας καὶ διὰ τὴν μεγάλην τοῦ ἔτους ἐκείνου εὐφορίαν κατασταθέντων πολυζητήτων τῶν ἐλαιολάκκων*. Μετῴκησε λοιπόν, ἄκουσα, εἰς ἓν ἄλλο ἐκκλησιαστικὸν δωμάτιον τῆς ἐνορίας τοῦ 'Αγίου 'Αθανασίου εἰς τοῦ Ψυρρῆ*[2],

1. Βλ. σ. 1, ὑποσ. 2.

2. Βλ. Καμπούρογλου, *Αἱ παλαιαὶ 'Αθῆναι*, σ. 275.

ἀποσπάσασα καὶ ἐμὲ ἀπὸ τὴν οἰκίαν τοῦ Μαρμαροτούρη ἐκ πνεύματος ἐκδικήσεως, καθ' ὃ ὄντος αὐτοῦ συγγενοῦς μετὰ τοῦ ἐνοικιαστοῦ τῆς οἰκίας μας καὶ διότι, ἐκτὸς τῆς τροφῆς, τίποτε ἄλλο δὲν ἀπελάμβανον διὰ τὴν πολλὴν ὑπηρεσίαν τὴν ὁποίαν ἔκαμνα εἰς τὴν οἰκίαν αὐτὴν — ἐγὼ ἐσάρωνα τὰ δωμάτια καὶ τὰς αὐλάς, ἐγὼ ἔπλυνα τὰ πιάτα καὶ τὰ μαχαιροπήρωνα καὶ χουλιάρια, ἐγὼ ἐκράτου⟨ν⟩ καὶ διεσκέδαζα τὸ νήπιον κοράσιον καὶ τὸ ἔφερον καὶ ἔξω, τὰ δὲ μαθήματά μου ἐμελέτων μόνον καθ' ὁδόν, ἀπερχόμενος εἰς τὴν σχολήν.

Ἀλλ' ἐδῶ ἐδοκιμάσαμεν τὴν μεγίστην δυστυχίαν, ἥ τε μήτηρ καὶ ἐγὼ καὶ ἡ ἀδελφή μου. Καὶ πρῶτον μὲν τὸ δωμάτιον αὐτὸ ἦτο μὲν ἀνώγαιον, ἀλλ' ὑπ' αὐτὸ ὑπῆρχε τὸ ἀναγκαῖον (ὁ ἀπόπατος) τῶν ἐνοικούντων καὶ τῶν κατὰ τὰς ἑορτὰς ἐκκλησιαζομένων καὶ μηδαμῶς φροντιζόντων νὰ κάθηνται ὅπου ἔπρεπε διὰ τὴν ἀνάγκην των, δεύτερον δὲ ἡ παντελὴς ⟨ἔλλειψις⟩ τῶν πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαίων. Ἐκτὸς τῶν ἓξ κατ' ἐνιαυτὸν κοιλῶν τῆς ἀπὸ τῆς Μονῆς Πετράκη ὑποτροφίας μου, ἀπὸ κανὲν ἄλλο μέρος σχεδὸν δὲν ἐπεριμέναμεν καμμίαν βοήθειαν, διότι καὶ ἀπὸ τὴν ἐνοικίασιν τῆς πατρικῆς οἰκίας οὐδὲ λεπτὸν ἔλαβεν ἡ μήτηρ μας, ὡς δαπανηθέντων τῶν ἐνοικίων
9β (23 | γροσίων κατ' ἔτος) εἰς ἐπισκευὴν καὶ πρὸς εὐρωπαϊκωτέραν ἄλλην μετασκευασίαν αὐτῆς. Τότε δὲ κατὰ πρῶτον ἄρχισεν ἡ μήτηρ μου νὰ σκέπτεται πῶς νὰ μὲ τοποθετήσῃ πάλιν εἰς οἶκόν τινα, διὰ νὰ τρέφωμαι μὲν ἐγὼ ἐκεῖθεν, αἱ δύο δὲ γυναῖκες νὰ συντηρῶνται μὲ τὰ τῆς ὑποτροφίας, ἢ καὶ νὰ μὲ ἑταιριάσῃ εἰς κανὲν ἐργαστήριον τεχνίτου ἢ ἐμπόρου ὑπὸ μισθόν, ἀλλά, μὴ θέλοντος ἐμοῦ νὰ ἀποσυρθῶ τῆς σχολῆς, ἠναγκάσθη νὰ ἀπέλθῃ εἰς Λεβαδείαν, διὰ νὰ ζητήσῃ ἀπὸ τοὺς ἐκεῖ εὐκαταστάτους κατοίκους βοήθειάν τινα, λαβοῦσα ἐντεῦθεν συστάσεις συγγενῶν πρὸς τοὺς ἐν Λεβαδείᾳ συγγενεῖς των.

Ἀλλὰ καὶ πρὸ τούτου ὁ ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι ἐνταῦθα Ἐπίσκοπος Ὠρεοῦ [1], ὅστις ἦτον ἐνταυτῷ καὶ Ἡγούμενος τῆς Μονῆς τοῦ Δαφνίου, ἰδὼν καὶ ἀκούσας με ἀναγινώσκοντα καὶ ψάλλοντα ἐν τῇ τῆς μονῆς ἐκκλησίᾳ, ὅπου εὑρέθην κατὰ τύχην εἰς τὴν ἑορτὴν (23 Αὐγούστου), μὲ ἐζήτησεν ὡς ὑποτακτικὸν καὶ μὲ προσέλαβεν εἰς τὴν κατοικίαν του ἐπί τινα χρόνον, ἀλλά,

1. Πρόκειται γιὰ τὸν Ἐπίσκοπο Ἀγάπιο, γιὰ τὸν ὁποῖο βλ. Χ ρ υ σ. Θ έ μ ε λ η, «Ἡ Ἐπισκοπὴ Ὠρεῶν», *Θεολογία*, τ. ΚΔ' (1953), σ. 64.

μὴ ἀπεχόμενον τῆς φοιτήσεως εἰς τὴν σχολήν, μὲ ἀπέλυσεν. Ὅτε δὲ ἡ μήτηρ μας, ὡς εἶπον, ἀπῆλθεν εἰς Λεβαδείαν, ἕτερος ἐπίσκοπος, παρῃτημένος τῆς Ἐπισκοπῆς Ὕδρας καὶ Αἰγίνης, Παΐσιος, μὲ ἐζήτησε καὶ μὲ προσέλαβεν εἰς τὴν οἰκίαν του ὁμοῦ μὲ τὴν μικρὰν ἀδελφήν μου, ἀλλὰ καὶ οὗτος μετά τινα χρόνον μὲ ἀπέλυσε διὰ τὸν ἴδιον λόγον, ἀφοῦ πρῶτον μὲ παρήγγειλε νὰ προσευχηθῶ πρὸς τὸν Θεὸν ἐκτενῶς λέγων: «Γνώρισόν μοι, Κύριε, ὁδὸν ἐν ᾗ πορεύσομαι.» Ὁ Θεὸς ὅμως γνωρίζει ἂν ἐγώ, ὑπακούων εἰς τὴν νουθεσίαν τοῦ ὄντως ἁγίου ἐκείνου ἀνδρός*, ἔμελλον νὰ κατασταθῶ καλύτερος εἰς τὸν μέλ|λοντα βίον μου. Ὅπως καὶ ἂν ἔχῃ ὅμως τὸ πρᾶγμα, ἐγὼ *10α*
δὲν ὑπήκουσα εἰς τὴν συμβουλὴν τοῦ γέροντος ἐπισκόπου καὶ ἀπεμακρύνθην ἀπ' αὐτοῦ καὶ δὲν διέκοψα τὰς σπουδάς μου.

Μετὰ δὲ ταῦτα ἄλλος πάλιν ἱερομόναχος, Φιλάρετος ὄνομα, ἐφημέριος τῆς ἐκκλησίας Καπνικαρέας, ὁ λογιώτερος μεταξὺ τῶν τότε ἐνταῦθα ἱερέων, κατοικῶν εἰς τὴν σχολὴν τοῦ Ντέκα καὶ διδάσκων παιδία εἰς τὴν ἀνάγνωσιν, μὲ προσέλαβε πλησίον του, καὶ ἔμενα εὐχαριστημένος, ὡς εὑρισκόμενος ἡμέραν καὶ νύκτα εἰς τὸ σχολεῖον, ἀλλ' ἀσθενήσας ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ καὶ διὰ πολλὰ ἔτη καταβαλλόμενος ἀπὸ διαλείποντας πυρετούς, ὑπήκουσα τέλος εἰς τὴν φωνὴν τῆς μητρός μου καὶ ἀπεμακρύνθην τοῦ σχολείου μὲ ἀπόφασιν νὰ μὴ ἐπανέλθω πλέον, ἐπειδή, καθὼς ἔλεγον οἱ ἄνθρωποι εἰς αὐτήν, ἐγὼ ἔμαθα «περισσότερα γράμματα παρὰ ὅσα γνωρίζουν οἱ δεσποτάδες».

Καὶ ποῦ ἐπῆγον νομίζετε; Ἐπῆγον εἰς μικρόν τι μονύδριον, Ἁγίαν Τριάδα, εἰς Μαρκόπουλον, τὸ ὁποῖον ἡγουμένευεν ὁ ἀδελφὸς τοῦ ἀναδόχου μου μοναχὸς Διονύσιος Κηρύκος, ἀγράμματος παντελῶς καὶ τεχνίτης σχοινᾶς. Οὗτος, διατελῶν πρότερον ὡς μοναχὸς ἐν τῇ Μονῇ τῆς Πεντέλης καὶ ἐργαζόμενος ἐκεῖ τὴν τέχνην του εἰς λογαριασμὸν τῆς μονῆς, ὢν δὲ ἄνθρωπος ὀξύχολος, ἐρίσας, φαίνεται, μετά τινος τῶν τῆς μονῆς προεστώτων ἢ καὶ μετὰ τοῦ ἡγουμένου, ἦλθεν εἰς Μαρκόπουλον καί, ζητήσας ἀπὸ τὴν κοινότητα νὰ τῷ παραχωρηθῇ ἡ ἐκκλησία μετὰ τῆς περιοχῆς της καί τινος μικροῦ δωματίου ἐντὸς αὐτῆς, ἔλαβε τὴν κατοχὴν τοῦ μονυδρίου ἐκείνου, κατῴκησεν ἐν αὐτῷ κατὰ μόνας καὶ ἐργαζόμενος τὰ τῆς τέχνης του, σάκκους δηλ., σχοινία κ.τ.λ., ἔχων δέ, φαίνεται, καί τινα ἄλλην μικρὰν περιουσίαν, συνεσκεύασε καλῶς τὸ μονύδριον, ἐκόμισε νερὸν εἰς αὐτό, ἐφύτευσεν

εἰς τὴν αὐλὴν κηπάδιον, ἔξωθεν τῆς μονῆς ἐφύτευσεν ἀμπελῶνα, ᾠκοδόμησε
10β πλησίον τοῦ χωρίου Μαρκοπούλου ἀνεμόμυλον, | ἠγόρασε καὶ δύο ζευγα-
ρίων γῆν, ᾠκοδόμησεν ἐν τῷ μονυδρίῳ δωμάτιά τινα ἄλλα, συνεκρότησε
μελισσῶνα καὶ τέλος ἐπεμελήθη πολὺ διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ μονυ-
δρίου πρὸς συγκρότησιν αὐτοῦ καὶ ἐνοίκησιν καὶ ἄλλων μοναχῶν. Ἀλλά, μὴ
ἔχων τοιούτους ἄλλους, καὶ μάλιστα ἱερέα, προσέλαβεν ἐμέ, διὰ νὰ μὲ προά-
ξῃ, μὲ τὸν καιρὸν καὶ ὅταν ἔμελλον νὰ φθάσω εἰς τὴν νόμιμον ἡλικίαν, εἰς
ἱερέα καὶ εἰς ἡγούμενον. Εἰς τοῦτο ἔπεισε πρῶτον τὴν μητέρα μας καὶ
ὕστερον καὶ ἐμέ.

Ἀπῆλθον λοιπὸν εἰς τὸ χωρίον Μαρκόπουλον μετὰ τῆς μητρὸς καὶ
ἀδελφῆς μου, καὶ αὗται μὲν ἔμειναν ἐν τῷ χωρίῳ, ἐγὼ δὲ ἐν τῷ μονυδρίῳ
ἐπὶ τρεῖς ἢ τέσσαρας μῆνας. Εἰς τὰς συγκροτουμένας δὲ ἐνίοτε πανηγύρεις
τῶν χωρικῶν ἐλάμβανον τὸ θάρρος νὰ συντάττω καὶ νὰ ἐκφωνῶ λογύδρια,
συνηθίσας εἰς τοῦτο παιδιόθεν, διότι οἱ διδάσκαλοι τῶν ἑλληνικῶν μαθη-
μάτων μᾶς ἔδιδον τοιαῦτα λογύδρια, διὰ νὰ τὰ ἐκφωνῶμεν κατὰ τὰς θρη-
σκευτικὰς μεγάλας ἑορτάς, Πάσχα, Χριστούγεννα, Θεοφάνεια κ.λ.

Περὶ δὲ τὰ τέλη τοῦ θέρους τούτου καθ' ὃ εὑρισκόμην ἐν τῷ μονυδρίῳ
(1811?)[1] διέβη ἐκεῖθεν ὁ ἱεροκήρυξ Κύριλλος ἐκ Πάρου, τὸν ὁποῖον ἡ
κοινὴ φήμη ὠνόμαζεν ἀσκητήν, ἐπειδὴ ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ ὄρους τοῦ Ἄθωνος,
ὅπου πρὶν ἐμόναζε, καὶ περιήρχετο τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου Πελάγους καὶ
τὰ χωρία τῆς Ἑλλάδος, κηρύττων τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ καὶ ἐξομολογῶν
τοὺς προσερχομένους πρὸς αὐτὸν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον. Οὗτος λοιπὸν ὁ
ἱεροκήρυξ ἢ ἀσκητής, καταντήσας εἰς τὸ Μαρκόπουλον καὶ γνωρίσας τοὺς
11α ἱερεῖς τοῦ χωρίου, | ἠρώτησεν αὐτοὺς ἂν τις ὑπάρχῃ ἐν τῷ χωρίῳ ἢ ἔρχεται
ἄλλοθεν, διὰ νὰ κηρύττῃ εἰς τὸν λαὸν τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ. Τῷ ἀπεκρίθησαν
ἀρνητικῶς, ὡς ἦτον καὶ ἀληθές, ἀλλὰ τῷ εἶπον συγχρόνως ὅτι «εὑρίσκεται
ἐδῶ παιδίον ὁπωσοῦν πεπαιδευμένον καὶ αὐτὸς μᾶς κάμνει κάποτε λόγους
ἐπ' ἐκκλησίας». «Ποῦ εἶναι τὸ παιδίον τοῦτο;» ἠρώτησεν ὁ ἱεροκήρυξ.
«Εἶναι ἐδῶ πλησίον, εἰς τὸ μονύδριον τῆς Ἁγίας Τριάδος.» Καὶ τῷ διηγή-
θησαν ἑπομένως καὶ πῶς καὶ διατί ἤμην ἐκεῖ. «Ἐπιθυμῶ νὰ ἴδω τὸ παιδίον»,
τοῖς εἶπε. Καὶ οὗτοι μὲ εἰδοποίησαν καὶ ἦλθον εἰς τὸ χωρίον καὶ εὗρον τὸν
ἱεροκήρυκα ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς, ὅπου κατέλυσε, καθή-

1. Τὸ ἐρωτηματικὸ εἶναι τοῦ χφ.

μενον μετὰ τῶν ἱερέων εἰς τὰ πρόθυρα τῆς ἐκκλησίας, περὶ ἑσπέραν, μετὰ τὸν ἑσπερινόν. Ἅμα δὲ μὲ εἶδεν ὁ ἱεροκήρυξ, εὐθὺς μοὶ ἀπέτεινε τὸν λόγον τοῦτον : «Οὐ ποιεῖ ἀγρὸς σπουδαίους, οὐδὲ ἄστυ φαύλους κ.τ.λπ.», ὅσα Ἰσίδωρος ὁ Πηλουσιώτης ἔγραφεν ἔν τινι ἐκ τῶν ἐπιστολῶν αὐτοῦ τῶν ἐκδεδομένων εἰς τὴν *Ἐγκυκλοπαιδείαν* τοῦ Πατούσα[1], τὴν ὁποίαν εἶχον παραδοθῆ, εὑρισκόμενος εἰς τὸ σχολεῖον. Καὶ ἐξ ἐκείνης τῆς στιγμῆς δὲν ἔπαυσε νὰ παρακινῆ καὶ ἐμὲ καὶ τὴν μητέρα μου νὰ ἐπιστρέψω εἰς τὴν πόλιν, διὰ νὰ ἐπαναλάβω τὰς σπουδάς μου, καὶ μοὶ ἔδωκε πρὸς τούτοις καὶ συστατικὴν ὡραίαν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν διδάσκαλον Ἰωάννην Παλαμᾶν, καὶ οὕτως ἐπανῆλθον εἰς τὴν πόλιν καὶ ἐπανέλαβον τὰ μαθήματά μου.

Ἀναχωρῶν ὅμως ἀπὸ τὸ χωρίον Μαρκόπουλον, παρεκλήθην ἀπὸ δύο χωρικούς, γνωρίμους μου, νὰ παραλάβω μαζί μου δύο παῖδας, διὰ νὰ τοὺς διδάξω τὴν ἀνάγνωσιν καὶ γραφήν, τοῦτο δὲ καὶ ἔπραξα, καὶ διότι εἶχον ἀνάγκην νὰ προσπορίζωμαι παρ' αὐτῶν βοήθειάν τινα πρὸς ἐπάρκειαν τῶν ἐξόδων μου καὶ διὰ τὴν | γνωριμίαν τὴν πρὸς τὰς οἰκογενείας των. Τοῦτο δὲ *11β*
ἔδωκεν ἀφορμὴν καὶ εἰς ἄλλους ἐν τῇ πόλει γονεῖς νὰ μοὶ συστήσωσι τὰ τέκνα των πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπόν, καὶ οὕτως ἠρχίσαμεν νὰ ἔχωμεν ὁπωσοῦν τὰ μέσα τοῦ ζῆν ἐπαρκέστερα, διότι ὁ μηνιαῖος μισθὸς τῆς διδασκαλίας δι' ἕκαστον παιδίον ἦτο ἓν γρόσιον (1 δραχμὴ περίπου), ἐκτὸς ἄλλων τινῶν φιλοδωρημάτων, τὰ ὁποῖα κατὰ καιροὺς μᾶς ἐπρόσφερον οἱ γονεῖς των. Περιῆλθε δὲ μετ' ὀλίγον καὶ ἡ πατρική μας οἰκία εἰς τὴν κατοχήν μας, ὡς ἀποβιώσαντος τοῦ ἐνοικιαστοῦ Λουὶ Καϋρὰκ*[2] μετὰ τριετίαν ἀπὸ τῆς ἐνοικιάσεως, ἥτις ἔμελλε νὰ λήξῃ μετὰ μίαν ἑξαετίαν κατὰ τὰ συμπεφωνημένα.

Καθ' ὅλον δὲ τοῦτο τὸ διάστημα δὲν ἔλειπον ἀπὸ τῆς εἰς τὴν σχολὴν φοιτήσεως, καταπιστευόμενος τὴν ἐποπτείαν τῆς διαγωγῆς τῶν παιδίων εἰς τὴν μητέρα μου καὶ τὴν γύμνασιν τῶν τῆς μικροτέρας τάξεως φοιτητῶν εἰς τὴν ἀδελφήν μου, τὴν ὁποίαν εἶχον διδάξει καὶ τὴν ἀνάγνωσιν καί πως καὶ τὴν γραφὴν πρό τινος χρόνου. Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο ἐδιδάχθημεν

1. Ἰωάννου Πατούσα, *Ἐγκυκλοπαιδεία φιλολογικὴ εἰς τέσσαρας τόμους διῃρημένη, πρὸς χρῆσιν τῶν φιλολόγων καὶ φιλομαθῶν τῆς ἑλληνικῆς γλώττης συναρμοσθεῖσα...*, Βενετία 1710. Ἀνατυπώθηκε πολλὲς φορές.

2. Γιὰ τὴν οἰκογένεια Cayrac βλ. Καμπούρογλου - Γέροντα, *ἔ.ἀ.*, τ. Γ', σσ. 154–156 καὶ τ. Δ', σσ. 169–170.

καὶ τὸν Ὅμηρον παρὰ τοῦ διδασκάλου Ἰ. Παλαμᾶ, καὶ τότε μάλιστα συνεστήθη καὶ ἡ Φιλόμουσος ὀνομασθεῖσα Ἑταιρεία*[1], καὶ ἐν τῷ ἰδίῳ χρόνῳ, ἀφιχθέντα ἐνταῦθα τὸν Διονύσιον Πύρρον τὸν Θετταλόν, τὸν αὐτοκαλούμενον «ἰατροφιλόσοφον» καὶ χειροῦργον, διώρισεν ἡ Φιλόμουσος Ἑταιρεία συμφώνως μετὰ τῆς κοινότητος διδάσκαλον τῶν ἐπιστημῶν[2]. Τούτου τὰ μαθήματα ὅσα ἔφθασε νὰ παραδώσῃ ἤκουσα ἀνελλιπῶς ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους ἐγὼ μόνος ἀπὸ τῆς πρώτης τάξεως τῶν μαθητῶν τοῦ Ἰ. Παλαμᾶ, τὴν ὁποίαν τάξιν ἀπετελοῦμεν τρεῖς ἡμεῖς, ἐγὼ δηλ., ὁ μακαρίτης Νικόλα-(ος) Καρόρης[3] καὶ ὁ μακαρίτης Στάμος Σεραφείμ, ἀλλὰ οἱ δύο οὗτοι
12α συνταξιῶταί μου δὲν γνωρίζω ποῖον | λόγον εἶχον καὶ δὲν ἠθέλησαν νὰ ἀκούσουν τὰ μαθήματα τοῦ διδασκάλου Πύρρου. Συνεκροτήθη δὲ ἡ τάξις τῶν μαθητῶν τοῦ Πύρρου ἀπὸ μαθητὰς κατωτέρων τάξεων τοῦ Παλαμᾶ καὶ ἀπὸ ἀλλαχόθεν φοιτήσαντας νέους[4], οἷον ἐξ Αἰγίνης, ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνον Λογοθέτην, δύο παῖδας τοῦ ἰατροῦ Ζωγράφου, τὸν Γεώργιον καὶ Ἰωάννην, ὁμοίως ἐξ Αἰγίνης, καὶ Περεγρῖνον, Ἠπειρώτην.

Ἐδίδαξε δὲ ὁ Πύρρος εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὴν ἀριθμητικήν, ὑπαγορεύων αὐτὴν ἐκ χειρογράφου, καὶ ἐν τῷ μεταξὺ τῆς ἑβδομάδος τὴν βοτανικήν, ὁμοίως ἐκ χειρογράφου. Μετὰ δὲ τὴν ἀριθμητικὴν ἐδίδαξεν ὁμοίως τὴν γεωμετρίαν καὶ ἐξακολούθησιν τῆς βοτανικῆς, καὶ μετὰ τὴν ἐπίπεδον γεωμετρίαν ἀνέλαβε νὰ μᾶς διδάξῃ καὶ τὴν τριγωνομετρίαν, ἀλλ' ἐδῶ μετὰ τρία ἢ τέσσαρα μαθήματα ἐκόμπωσεν (προσέκοψεν) ὁ διδάσκαλος, μὴ δυνηθεὶς νὰ λύσῃ τὸ πρόβλημα περὶ οὗ ἐπρόκειτο οὔτε τὴν πρώτην, οὔτε τὴν δευτέραν ἡμέραν, ἴσως δὲ οὔτε καὶ τὴν τρίτην. Τότε ἐγώ, ὁ εὐδοκιμώτερος τῶν ἀκροατῶν του, ὁμιλήσας πρὸς τοὺς συμμαθητάς μου τὰ δέοντα καὶ ὑπο-

1. Γιὰ τὴ Φιλόμουσο Ἑταιρεία τῶν Ἀθηνῶν βλ. τὸ περιοδικὸ *Ἑρμῆς ὁ Λόγιος*, 1814, τεῦχος 6, σσ. 98–100 (ὅπου τὸ καταστατικό της, τὸ ὁποῖο φέρει χρονολογία 1 Σεπτεμβρίου 1813)· Ἐ. Π ρ ω τ ο ψ ά λ τ η, «Νέα στοιχεῖα περὶ τῆς ἐν Ἀθήναις Ἑταιρείας τῶν Φιλομούσων», *Ἀθηνᾶ*, τ. ΞΑ' (1957), σσ. 253–288· Κ. Κ α ι ρ ο φ ύ λ α, «Ἡ Ἑταιρεία τῶν Φιλομούσων εἰς τὰς Ἀθήνας», *Ἀθηναϊκά*, τεῦχος 15 (1960), σσ. 17–32 καὶ τεῦχος 16 (1960), σσ. 33–46· καὶ Κ α μ π ο ύ ρ ο γ λ ο υ - Γ έ ρ ο ν τ α, ἔ.ἀ., τ. Δ', σσ. 375–400.

2. Δ ι ο ν υ σ ί ο υ Π ύ ρ ρ ο υ τ ο ῦ Θ ε τ τ α λ ο ῦ, *Περιήγησις ἱστορικὴ καὶ βιογραφία*, Ἀθήνα 1848, σσ. 69–72.

3. Ὁ Ν. Κ α ρ ό ρ η ς ἔγραψε ἀργότερα σπουδαῖο ἡμερολόγιο γιὰ τὰ γεγονότα στὴν Ἀττικὴ ἀπὸ 29 Ἰουνίου 1826 ἕως 11 Ἀπριλίου 1827, ποὺ δημοσιεύτηκε στὸ *Ἀθηναϊκὸν Ἀρχεῖον*, ἐκδ. Ἰ. Β λ α χ ο γ ι ά ν ν η, τ. Α', Ἀθήνα 1901, σσ. 32–222.

4. *Χφ.* φοιτησάντων νέων.

δείξας εἰς αὐτοὺς ὅτι δὲν θέλομεν δυνηθῆ νὰ ἐξέλθωμεν ἀπὸ τὴν παροῦσαν καὶ ἀπὸ τὰς μελλούσας ἄλλας δυσχερείας τῆς διδασκαλίας τοῦ Πύρρου, ὡς ἐνασχολουμένου εἰς πολλὰ ἄλλα ἔργα καὶ οὐχὶ εἰς τὴν ἀποκλειστικὴν διδασκαλίαν, διὰ τὴν ὁποίαν ἐμισθοδοτεῖτο ἁδρῶς (2.000 γρόσια = 2.000 δραχ. – τότε), ἔπεισα αὐτοὺς νὰ ἀποστῶμεν ἀπὸ τὰς παραδόσεις του, ἕως οὗ καὶ ἐκεῖνος ἀποστῇ τῶν πολλῶν ἄλλων ἐνασχολήσεων ἃς μετέρχεται. Αὗται δὲ ἦσαν ἰατρικαὶ ἐπισκέψεις πρὸς πάντα ἀσθενῆ ὅστις προσεκάλει αὐτὸν εἰς τοῦτο, ἡ κατασκεύασις τῶν φαρμάκων (τὰ ὁποῖα ἑτοίμαζεν αὐτός, διότι δὲν ὑπῆρχε τότε φαρμακεῖον ἐνταῦθα), ⟨ἐνασχόλησις⟩ εἰς χαλκογράφησιν γεωγραφικῶν πινάκων, εἰς κατασκευὴν ὁδομέτρων, εἰς ζωγραφικὴν καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἀλλ' ὁ Πύρρος, μὴ θελήσας νὰ ὑπακούσῃ εἰς τὸν περιορισμὸν τοῦτον, ἀνεχώρησεν εἰς Χαλκίδα, ἀφοῦ πρῶτον | προσεπάθησε διὰ 12[B]
παντοίων μέσων νὰ καταβάλῃ τὴν δικαίαν ἀντίστασιν ταύτην ἐκ μέρους τῶν μαθητῶν του καὶ δὲν ἠδυνήθη.

Ἐν τούτοις ἡ Φιλόμουσος Ἑταιρεία ἔλαβε μεγάλην ἀνάπτυξιν καὶ ἐσωτερικῶς καὶ εἰς τὰ ἔξω, ἀπολαύσασα συνδρομητὰς παμπόλλους καὶ οὐχὶ ὀλίγους εὐεργέτας*[1]. Ἐπροσπάθουν δὲ τὰ μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς καὶ μάλιστα Πέτρος ὁ Ρεβελάκης*[2] νὰ καταστήσωσιν αὐτὴν ἀξίαν τῆς ὑπολήψεως τὴν ὁποίαν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τῆς συστάσεώς της προσεκτήσατο, ἐπισκέπτοντο δηλ. καθ' ἡμέραν τὰς σχολὰς τὰ μέλη ταῦτα ἐκ διαδοχῆς καὶ τότε, περὶ τὸ τέλος τῶν ἐνιαυσίων μαθημάτων, πρὶν τῆς μικρᾶς συνηθισμένης διακοπῆς, τότε κατὰ πρῶτον ἔλαβον τὴν φροντίδα νὰ προκαλέσωσι δημοσίας ἐξετάσεις ἐν τῇ σχολῇ τοῦ Ντέκα ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ διδασκάλου Παλαμᾶ. Ἐκόσμησαν ὅσον τὸ δυνατὸν λαμπρότερον τὰς αἰθούσας καὶ τοὺς προδόμους, ἀναρτήσαντες κλάδους δάφνης καὶ στεφάνους περικλείοντας διαφόρους ἐπιγραφάς, ὥστε κατέστη τι πανηγυρικώτερον πρωτοφανῶς τὸ θέαμα ἐκεῖνο εἰς τοὺς συρρεύσαντας κατὰ τὴν τελευταίαν ἡμέραν τῶν ἐξετάσεων, τοὺς διαφόρων τάξεων πολίτας, οἷον τοὺς προεστῶτας τῆς κοινότητος καὶ λοιποὺς προκρίτους, καὶ τοὺς γονεῖς τῶν μαθητῶν. Καὶ αἱ μὲν εἰς τὰ καθέκαστα τῶν μαθημάτων ἐξετάσεις ἐπεραιώθησαν κατὰ τὴν διάρ-

1. Σύμφωνα μὲ τὸ καταστατικὸ τῆς Φιλομούσου Ἑταιρείας (βλ. παραπάνω, σ. 14, ὑποσ. 1): «Ἕκαστος τῶν μελῶν μὲ ἐτήσιον συνεισφορὰν τριῶν ἱσπανικῶν ταλλήρων θέλει βοηθεῖ τὴν Ἑταιρείαν, ὅστις καὶ καλεῖται *συνήγορος*· ὅσοι δὲ βοηθήσωσι μὲ γενναίαν τινὰ δόσιν καλοῦνται *εὐεργέται*.»

2. Ὁ Πέτρος Ρεβελάκης ἦταν ἕνας ἀπὸ τοὺς πρώτους ἐφόρους τῆς Ἑταιρείας.

κειαν μιᾶς ἑβδομάδος, ἡ δὲ τελευταία, ἡ πανηγυρική, ἦτον προσδιωρισμένη διὰ τὴν ἐκφώνησιν διαφόρων λογυδρίων, οἷον γυμνασμάτων, τὰ ὁποῖα τῶν διαφόρων τάξεων οἱ μαθηταὶ εἶχον παραγγελθῆ νὰ συντάξουν καὶ ἐκφωνήσουν ἐνώπιον τῆς ὁμηγύρεως [1]. Ἐνθυμοῦμαι δὲ ὅτι εἰς πολλοὺς ἐκ τῶν
13α μαθητῶν τῶν κατωτέρων τάξεων ἔδωκα ἐγὼ τοιαῦτά | τινα λογύδρια, ὡς μὴ δυναμένων ἁπάντων νὰ πράξωσι τοῦτο ἀφ' ἑαυτῶν. Ἀλλ' οἱ τῆς πρώτης τάξεως μαθηταὶ (Στάμος Σεραφείμ, Νικόλαος Καρόρης καὶ Γεώργιος Ψύλλας [2]) συνέταξαν αὐτοὶ τοὺς λόγους των, τοὺς ὁποίους καὶ ἐξεφώνησαν, ἀρξαμένου πρώτου τοῦ Νικ. Καρόρη, ὅστις μετὰ τὸν εἰς ἀρχαίαν ἑλληνικὴν φράσιν συντεταγμένον λόγον, ἀνέγνω καί τινα ᾠδὴν ἐν σαπφικῷ μέτρῳ, τοῦ δὲ Στάμου Σεραφεὶμ ἀπαγγείλαντος καὶ αὐτοῦ λόγον εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν φράσιν. Ἐγὼ ὅμως, ὅστις καὶ ποίημα ἔμμετρον ἐν ἡρωικῷ μέτρῳ εἶχον συντεταγμένον καὶ λόγον ὁμοίως εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλλην. φράσιν, ἀλλὰ καὶ ἕτερον εἰς τὴν καθομιλουμένην, θεωρήσας ἐν τῷ μεταξὺ τῆς ἀπαγγελίας τῶν λόγων τῶν πρώτων δύο συνταξιωτῶν μου ὅτι τὸ πλῆθος τῶν περιισταμένων πολιτῶν, μηδ' αὐτῶν τῶν προεστώτων καὶ προκρίτων ἐξαιρουμένων, εἶχον ἀρχίσει νὰ βαρύνωνται καί πως καὶ νὰ νυστάζωσιν, ὡς μὴ ἐννοοῦντες τὰ ἀπαγγελλόμενα, ἄρχισα τὴν ἀπαγγελίαν τῶν συντεταγμένων παρ' ἐμοῦ γυμνασμάτων ἀπὸ τὸν εἰς τὴν καθομιλουμένην φράσιν γεγραμμένον λόγον καὶ τότε εἶδον μὲ εὐχαρίστησιν ἄκραν νὰ ἀνανήψωσιν οἱ ἀκροαταὶ καὶ νὰ δακρύσωσι σχεδὸν ἀπὸ τὴν χαράν των. Μετὰ δὲ τὸ πέρας τῆς ἐπιδεικτικῆς ταύτης πανηγύρεως οἱ ἔφοροι τῆς Φιλομούσου Ἑταιρείας μετὰ τῶν διδασκάλων, συσκεψάμενοι, ἀπέδωκαν εἰς μὲν τὸν Νικ. Καρόρην τὸ πρῶτον βραβεῖον, δακτυλίδιον χρυσοῦν, ὁποῖα ἦσαν τὰ ἀποδιδόμενα εἰς τοὺς εὐεργέτας τῆς Ἑταιρείας γνωριστικὰ σύμβολα, εἰς δὲ τὸν Στ. Σεραφεὶμ τὸ δεύτερον τῶν βραβείων, ὁποῖον δὲν ἐνθυμοῦμαι, εἰς ἐμὲ δὲ τὸ τρίτον, τὸ ὁποῖον ἦτον ἓν βιβλίον. Ἀλλὰ πολλοὶ τῶν πορευθέντων εἰς τὴν σκηνὴν ταύτην πολιτῶν, θεωρήσαντες ἄδικον τὴν τοιαύτην τῶν βραβείων ἀπονομήν, συγχαίροντές μοι διὰ τὰς μεγάλας, ὡς ἔλεγον,

1. Γιὰ τὴν πανηγυρικὴ αὐτὴ ἐκδήλωση τῆς σχολῆς Ντέκα βλ. Καμπούρογλου, *Μνημεῖα*, τ. Α', σ. 214, ὅπου σχετικὴ ἔκθεση τοῦ Ἰωάννου Παλαμᾶ μὲ χρονολογία 27 Μαΐου 1814.

2. Γεώργιος Ψύλλας ἢ «Ψυλλίδης», σύμφωνα μὲ ἐπιγραφὴ τὴν ὁποία βλ. εἰς Καμπούρογλου, *Μνημεῖα*, τ. Α', σ. 212. Γιὰ τὴν ἐπιγραφὴ αὐτὴ βλ. καὶ Δ. Καμπούρογλου, *Ὁ Ἀναδρομάρης τῆς Ἀττικῆς*, Ἀθήνα 1920, σσ. 32–33.

προόδους μου, μὲ ἐπαρηγόρουν διὰ τὴν ἀδικίαν, ἐνῷ ἐγὼ ὁμολογῶ ὅτι καθόλου δὲν ἐλυπήθην | διὰ τοῦτο, ἔχων τὴν ἐνδόμυχον συναίσθησιν ὅτι εὐχα- 13β
ρίστησα πλέον τῶν ἄλλων τὸ ἐκλεκτὸν ἀκροατήριον ἢ μᾶλλον ὅλον τὸ ἀκροατήριον τῶν τε συμπολιτῶν μου καὶ τῶν πορευθέντων ἐκεῖ ἐξ ἄλλων τῆς Ἑλλάδος τόπων καὶ ἀλλοδαπῶν ἴσως προσώπων.

Αὕτη ἡ δημοσία ἐπίδειξις τῶν προόδων τῆς μαθητευομένης νεολαίας τῶν Ἀθηνῶν καὶ πρὸ πάντων ἡ ἐδική μου ἀπαγγελία τοῦ εἰς τὴν κοινὴν ἑλληνικὴν φράσιν συντεταγμένου λόγου τοσαύτην ἐπροξένησε καὶ ἐντὸς τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἐκτὸς ἐντύπωσιν, ὥστε μετ' οὐ πολλὰς ἡμέρας ὁ μὲν κύριος Σπυρίδων Τρικούπης, τὸν ὁποῖον ποσῶς δὲν ἐγνώριζον, ὅστις δὲ κατ' αὐτὸν τὸν καιρὸν ἐγραμμάτευεν εἰς τὸ ἐν Πάτραις Ἀγγλικὸν Προξενεῖον, μοὶ ἔγραψεν ἐπιστολὴν συγχαίρων διὰ τὰς προόδους μου καὶ προτρέπων με εἰς τὴν περαιτέρω ἐξακολούθησιν τῶν σπουδῶν μου, εὐθὺς δὲ μετὰ τὴν διάλυσιν τῆς ὁμηγύρεως τῶν ἐξετάσεων οἱ προεστῶτες τῆς πόλεως μετὰ καὶ ἄλλων εἰς τὴν σχολὴν παρευρεθέντων προκρίτων πολιτῶν, ἀναλογιζόμενοι τὰ πράγματα ὅσα εἶδον καὶ ἤκουσαν καὶ συσκεπτόμενοι καὶ συζητοῦντες μετ' ἀλλήλων, ἔλεγον μέν τινες, καὶ οἱ πλεῖστοι, ὅτι τὰ λογύδρια δὲν ἠδύναντο νὰ εἶναι ἔργα τῶν μαθητῶν, ἀλλά, γεγραμμένα παρὰ τοῦ διδασκάλου Παλαμᾶ, ἐδόθησαν πρὸς τοὺς μαθητὰς πρὸς ἀπαγγελίαν, καί τινων εἰπόντων ὅτι, ἂν ὁ Ψύλλας εἶναι ὁ συντάξας τὸν λόγον ὃν ἐξεφώνησε, τότε αὐτὸς δύναται νὰ κάμνῃ λόγους καὶ ἐπ' ἐκκλησίας. Καί, διὰ νὰ βεβαιωθῶσι περὶ τούτου, ἐπεφόρτισαν τὸν προεστῶτα Παναγ. Ζαχαρίτζαν, γείτονά μου, νὰ μοὶ εἴπῃ νὰ συντάξω καὶ ἐκφωνήσω λόγον ἐπ' ἐκκλησίας κατὰ τὴν προσεχεστάτην ἑορτὴν τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος*, | ὅτε ἐγίνετο ἐνταῦθα 14α
μία ἀπὸ τὰς λεγομένας μονοκκλησίας καὶ αἱ ὁποῖαι δὲν ὑπερέβαινον τὰς τρεῖς κατ' ἔτος, ἐξ ὧν ἡ μία ἐγίνετο κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἁγίου Ἱερομάρτυρος Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου, ἡ ἄλλη τὴν Δευτέραν τῆς Διακαινησίμου καὶ ἡ τρίτη κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος (τὴν 27 τοῦ μηνὸς Ἰουλίου). Ἐλέγοντο δὲ μονοκκλησίαι, διότι καμμία ἄλλη ἐκκλησία δὲν ἀνοίγετο κατ' αὐτὰς τὰς ἡμέρας, ὅπως συνέρχεται ἅπας ὁ λαὸς τῆς πόλεως εἰς τὸ λεγόμενον Καθολικόν[1], ὅπερ ἦτον ἡ εὐρυχωροτέρα

1. Καθολικό, δηλ. καθεδρικὸς ναός, τῶν Ἀθηνῶν ἦταν τὰ χρόνια ἐκεῖνα ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος ποὺ βρισκόταν στὴν περιοχὴ τοῦ Δημοπρατηρίου (βλ. Καμπούρογλου - Γέροντα, ἔ.ἀ., τ. Β', σσ. 445–446).

ἐκκλησία τῆς πόλεως, κειμένη εἰς τὸ κέντρον καὶ ἀκριβῶς ἐκεῖ ὅπου σήμερον ὑπάρχει ἡ πλατεῖα ἡ λεγομένη τοῦ Τζαβέλλα.

Τὴν ἐντολὴν ταύτην τῶν προεστώτων τῆς πατρίδος μου ἐδέχθην μὲ δισταγμὸν ὄχι μικρόν, διότι ἔμελλον νὰ ἐκτεθῶ ἐνώπιον πλήθους λαοῦ καὶ διότι τὸ ὑποκείμενον τοῦ λόγου μου δὲν ἔβλεπον πῶς ἠδυνάμην προσφυῶς νὰ τὸ πραγματευθῶ καὶ πόθεν νὰ ἀρυσθῶ τὰς ἀφορμὰς τῆς συνυφάνσεως τῆς ὁμιλίας. Ἀλλ' οὐχ' ἧττον ἐμελέτησα σπουδαίως τὰς ὀλίγας σημειώσεις τοῦ βίου τοῦ Ἁγίου ὅσαι ἐμπεριέχονται συντομώτατα εἰς τὴν ἐν τῷ Μηναίῳ τοῦ Ἰουλίου ἀκολουθίαν αὐτοῦ καὶ συνέταξα ὅσον ἠδυνήθην κάλλιστα τὸν λόγον. Νομίζω δὲ ὅτι οὔτε κἂν τὸν ἔδειξα εἰς κανένα τῶν διδασκάλων μου πρὸς διόρθωσιν, ὡς ἄλλοτέ ποτε, θέλων νὰ λαλήσω κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ Πάσχα ἰδιοσύντακτόν τι λογύδριον, τὸ ὑπέβαλα πρῶτον ὑπὸ τὴν κρίσιν καὶ διόρθωσιν τοῦ διδασκάλου Παλαμᾶ, ὅστις, ἀποδεχθεὶς καὶ ἐπαινέσας αὐτό, μὲ ἐσυμβούλευσε νὰ τὸ ἐκφωνήσω εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Μονῆς Πετράκη, συντάξας αὐτὸς τὸ προοίμιον τοῦ λόγου.

Κατὰ τὴν παραμονὴν λοιπὸν τῆς ἑορτῆς τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος ὁ Παν. Ζαχαρίτζας μὲ παρήγγειλε νὰ προσέλθω εἰς τὸν Μητροπολίτην, διὰ νὰ λάβω τὴν ἄδειάν του, ἀσπαζόμενος τὴν δεξιὰν αὐτοῦ, ἀλλ' οὗτος δὲν
14β μὲ ἠξίωσε τῆς παρουσίας του, | διὰ δὲ τοῦ διακόνου του μοὶ ἔδωκε τὴν ἄδειαν τῆς ἐκφωνήσεως τοῦ λόγου. Καὶ τοῦτο ὅταν ὁ Ζαχαρίτζας ἔμαθε παρ' ἐμοῦ, ἐρωτήσας με, ὅτι δηλ. δὲν μὲ ἠξίωσε τῆς παρουσίας του, ἔσεισεν ἀπειλητικῶς τὴν κεφαλήν, ἔκτοτε δὲ φαίνεταί μοι ὅτι ἤρχισαν φανερώτερον αἱ δυσαρέσκειαι μεταξὺ τῶν προεστώτων τῆς πόλεως καὶ τοῦ Μητροπολίτου, αἵτινες κατὰ τὸ 1819 κατέληξαν εἰς τὴν ἀπὸ τῆς ἐπισκοπῆς παραίτησιν τοῦ Γρηγορίου, διευθύναντο ⟨ς⟩ τὰ ἐκκλησιαστικὰ τῆς ἐπαρχίας Ἀθηνῶν καὶ Λεβαδείας ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1800 ἔτους*[1].

Ἦλθε τέλος ἡ ἡμέρα τῆς ἑορτῆς, καὶ ἐγὼ ἀπὸ βαθείας πρωίας προσῆλθον εἰς τὸ Καθολικόν, ἀνέγνωσα τὴν ἀκολουθίαν τοῦ ὄρθρου, ἔψαλλον μετὰ τῶν ἱερέων πρὶν τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Ἐπισκόπου Ὠρεοῦ, ὅστις ἔμελλε νὰ τελέσῃ τὴν θείαν ἱερουργίαν, καὶ ἔμενον ἐκεῖ παρὰ τὸ λεγεῖον (τράπεζαν τῆς ἀναγνώσεως), κατέχων εἴτε ἡμικατέχων τὸ ὄπισθεν τοῦ λεγείου στασίδιον, ὅπερ ἦτο πλησίον τοῦ ἐπισκοπικοῦ θρόνου. Ἀλλ' ὁ Ἐπίσκοπος,

1. Χρυσ. Παπαδοπούλου, *Ἡ Ἐκκλησία τῶν Ἀθηνῶν*, Ἀθήνα 1928, σσ. 75–76.

καταλαβὼν μετ' ὀλίγον τὸν θρόνον του καὶ ἰδὼν τὸν διδάσκαλον Πύρρον ἐκεῖ πλησίον ἱστάμενον, ἴσως ἐκτὸς στασιδίου, ῥήξας φωνὴν μεγάλην καὶ ἐπιπληκτικὴν κατ' ἐμοῦ, μὲ ἠνάγκασε νὰ ἀποσυρθῶ περίλυπος καὶ ἐκ τοῦ στασιδίου καὶ ἐκ τοῦ λεγείου, καὶ διὰ τὴν δημοσίαν ἐκείν⟨ην⟩ ἐπίπληξιν νὰ διστάσω πολλὴν ὥραν ἂν ἔπρεπε νὰ ἐκφωνήσω ἢ μὴ τὸν λόγον. Ὑπερίσχυσεν ὅμως ὁ στοχασμὸς ὅτι ἔπρεπε νὰ ἐκφωνήσω τὸν λόγον, καθὼς καὶ ἔπραξ⟨α⟩ τοῦτο εἰς τὴν κατάλληλον ὥραν τῆς λειτουργίας, καθ' ἣν δηλ. ψάλλεται συνήθως τὸ κοινωνικόν. Ἀλλ' εἰς τὸν οἰκεῖον τόπον θέλω λαλήσει πῶς ὁ θυμοειδὴς οὗτος Ἐπίσκοπος, ὅστις τοσοῦτον μὲ παρεπίκρανε διὰ τῆς δημοσίας | ἐπιπλήξεώς του ἐν τῷ ναῷ τοῦ Θεοῦ καὶ ἐνώπιον πλήθους *15ᵃ* λαοῦ, πῶς, λέγω, ὁ ἄνθρωπος οὗτος κατήντησε νὰ λάβῃ τὴν ἀνάγκην μου μετ' οὐ πολὺ διάστημα χρόνου καὶ νὰ προσπέσῃ τρόπον τινὰ εἰς τὸ ἔλεος ἑνὸς νεανίου 17–18 ἐτῶν (ἴδε σχόλιον)[1].

Τὴν δὲ ἐπιοῦσαν ἡμέραν τῆς ἑορτῆς οἱ προεστῶτες τῆς πόλεως μὲ προσεκάλεσαν εἰς τὸ Κονσέγιο (Δημαρχεῖον)[2], καί, παρόντων αὐτῶν τε καὶ ἄλλων προκρίτων πολιτῶν, ἐγερθεὶς ὁ νεώτερος καὶ λογιώτερος μεταξὺ αὐτῶν, μοὶ ἀπέτεινε προσφώνησιν ἐπαινετικὴν τῶν προόδων μου καὶ παροτρυντικὴν εἰς τὰς διὰ τὸ μέλλον σπουδάς μου, ἐπιλέξας ὅτι πρέπει ἡ πατρίς μας νὰ ἀναδείξῃ ἐκ τῶν σπλάγχ⟨ν⟩ων της ἄνδρας δυνατοὺς νὰ καθέξωσι τὰς διδασκαλικὰς ἕδρας καὶ νὰ μὴ τρέχωμεν ἐκτὸς τῆς ἡμετέρας πατρίδος πρὸς ἀναζήτησιν διδασκάλων. Τοῦτο δὲ εἶπεν ἴσως, διότι ἐρρέθη ὅτι ὁ κύριος Ἀντώνιος Μαρκέλλος, εἷς τῶν προκρίτων Αἰγινητῶν, ὁ κτήτωρ οὕτως εἰπεῖν τῆς παρὰ τὸν λιμένα πόλεως, προσέφερεν ἐκ μέρους τῆς κοινότητος τῆς Αἰγίνης μισθὸν ἀνώτερον πρὸς τὸν διδάσκαλον Ἰω. Παλαμᾶν, διὰ νὰ διδάξῃ εἰς Αἴγιναν τὴν ἐκεῖ νεολαίαν, καὶ οὕτως ἡ ἡμετέρα κοινότης εὑρέθη εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ αὐξήσῃ τὸν κατ' ἀρχὰς συμπεφωνημένον τοῦ διδασκάλου μισθόν. Ὁ δὲ Νικ. Λογοθέτης, ὁ προσφωνήσας με, ἐνεχείρισέ μοι μετὰ τοῦτο ἓν χρηματικὸν δῶρον συνιστάμενον ἐκ 10 ταλλήρων, ἐπειπὼν ὅτι εἶναι μὲν μικρὸν τοῦτο, ἀλλ' ἡ πατρὶς θέλει φροντίζει καὶ εἰς τὸ ἑξῆς νὰ μεριμνᾷ περὶ ἐμοῦ.

1. Ἐδῶ τὸ χφ. παραπέμπει σὲ σχόλιο ποὺ τελικὰ δὲν ἔγινε ἢ ποὺ χάθηκε.

2. Γιὰ τὸ Κονσέγιο ἢ Κουσέγιο βλ. Μπενιζέλου, «Ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν», ἔ.ἀ., τ. Β', σ. 276· Φιλαδελφέως, ἔ.ἀ., τ. Α', σ. 244· καὶ Καμπούρογλου, *Αἱ παλαιαὶ Ἀθῆναι*, σσ. 128–129.

Ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης καὶ τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ Διονυσίου Πύρρου ἀπὸ τῆς διδασκαλίας τῶν ἐπιστημῶν, ὡς ἀνωτέρω εἴπομεν, ἡ Ἐφορεία τῆς Φιλομούσου Ἑταιρείας ἤρξατο νὰ μεριμνᾷ περὶ ἀντικαταστά-
15β σεως αὐτοῦ, ὡς | γνωρίζουσα μεγάλην τὴν αὔξησιν τῶν συνδρομῶν[1], καὶ διὰ τοῦτο προσεκάλεσε μὲν αὐτὴ κατ' εὐθεῖαν τὸν περίφημον τοῦ τότε καιροῦ διδάσκαλον Βαρδαλάχον, ἔγραψε δὲ καὶ εἰς τὰς ἔξω καὶ ἐν Εὐρώπῃ ἐπιτροπὰς νὰ ἀναζητήσωσι καὶ συστήσωσιν ἄλλους τοιούτους μετὰ τὴν παραίτησιν τοῦ Βαρδαλάχου, τὴν μὴ παραδοχὴν δηλ. τῆς προτάσεώς της ὑπ' αὐτοῦ. Ἀλλ' ἔλαβον ἀπάντησιν ὅτι ἦτον πολὺ δύσκολον νὰ εὕρωσι τότε διδάσκαλον ὁποῖον ἐζήτουν καὶ ὅτι ἔπρεπε νὰ ἐκλέξωσι μεταξὺ τῶν εὐφυεστέρων καὶ ἐπιμελεστέρων σπουδαστῶν τῆς πατρίδος των δύο ἢ τρεῖς νέους καὶ τούτους νὰ στείλωσιν εἰς τὰς ἀκαδημίας τῆς Εὐρώπης, διὰ νὰ καταρτισθῶσι τελειοδίδακτοι εἰς τὰ ἀναγκαῖα μαθήματα, ὥστε αὐτοὶ νὰ ἀναλάβωσιν εἰς τὸ μέλλον τὴν ἐκπαίδευσιν τῆς νεολαίας τῆς πατρίδος. Καὶ τότε ἀπεύθυναν οἱ τῆς Φιλομούσου Ἑταιρείας ἔφοροι τὰ βλέματά των πρὸς ἐμέ, τὸν Στάμον Σεραφεὶμ καὶ τὸν Νικόλαον Καρόρην καὶ μᾶς ἐπρό-⟨τει⟩ναν, ἂν θέλωμεν, νὰ ἀπέλθωμεν εἰς τὴν Εὐρώπην πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς τελειοποιήσεως τῆς ἐκπαιδεύσεώς μας. Ἀλλ' οἱ μὲν γονεῖς τοῦ Ν. Καρόρη καὶ Σεραφεὶμ δὲν ἔστερξαν κατ' οὐδένα λόγον νὰ συγχωρήσωσι τὰ τέκνα των νὰ δεχθῶσι τὴν πρότασιν ταύτην, ἀλλὰ καὶ ἠπείλησαν, ὡς ἠκούσθη, νὰ προδώσωσι τὴν Φιλόμουσον Ἑταιρείαν εἰς τὰς τουρκικὰς ἀρχάς, ἐὰν ἐπέμενον οἱ ἔφοροι εἰς τὴν ἀπόφασίν των, ἥτις ἦτον πολλὰ ἀσπαστὴ ἀπὸ τοὺς εἰρημένους νέους. Εἶχον δὲ τούτους τοὺς λόγους οἱ γονεῖς τῶν εἰρημένων νέων : πρῶτον ὁ πατὴρ τοῦ Σεραφεὶμ εἶχε μόνον τέκνον τοῦτον τὸν
16α υἱὸν καὶ δὲν ἠδύνατο νὰ τὸν ἴδῃ ἀπομα|κρυνόμενον ἀπὸ πλησίον του, οἱ δὲ γονεῖς τοῦ Ν. Καρόρη ἐφοβοῦντο διὰ τὴν ἀποδημίαν τοῦ υἱοῦ των, ὡς ἀσθενικοῦ τὴν κρᾶσιν.

Ἔμεινα λοιπὸν ἐγὼ μόνος ὅστις ἐδέχθην τὴν πρότασιν τῆς Ἐφορείας καὶ ἐξετέλεσα αὐτήν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ μὲ ὀλίγας δυσκολίας καὶ θλίψεις, διότι ἔμελλα νὰ ἐγκαταλείψω μητέρα χήραν καὶ ἐν στερήσει καὶ ἀδελφὴν πρὸς τούτοις περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς ἥβης. Ἀλλ' οὐχ ἧττον ὑπερενίκησα τὰς δυσκο-

1. Βλ. τοὺς λογαριασμοὺς ἐσόδων καὶ ἐξόδων τῆς Φιλομούσου Ἑταιρείας τῶν Ἀθηνῶν εἰς Π ρ ω τ ο ψ ά λ τ η, ἔ.ἀ., σσ. 274–280.

λίας καὶ τὰς στενοχωρίας μου ταύτας, λαβὼν ὑπόσχεσιν παρὰ τῶν ἐφόρων τῆς Ἑταιρείας ὅτι θέλουν φροντίζει περὶ τῆς περιθάλψεως τῆς μητρὸς καὶ ἀδελφῆς μου, εἰς τὴν ὁποίαν πρὸς τούτοις ἀνέθεσα τὴν διδασκαλίαν τῶν μαθητῶν τοὺς ὁποίους, ὡς ἀνωτέρω εἶπον, ἐδίδασκον τὴν ἀνάγνωσιν καὶ γραφὴν καὶ τῶν ὁποίων τὴν διαγωγὴν ἐσύστησα εἰς τὴν ἐπίβλεψιν τῆς μητρός μου. Καὶ ταῦτα μὲν ἔπραττον, μὴ φανερώνων εἰς τὴν μητέρα μου τὸν κύριον σκοπὸν τῆς εἰς Εὐρώπην ἀποδημίας μου, διότι τοῦτον δὲν ἠδύνατό ποτε νὰ ἀκούσῃ, χωρὶς νὰ ἀρχίσῃ τοὺς κοπετοὺς καὶ τοὺς θρήνους, εὗρον δὲ πρόφασιν ὅτι ἀπέρχομαι εἰς τὴν νῆσον Σπετζῶν, νὰ γίνω οἰκοδιδάσκαλος ἑνὸς τῶν ἐκεῖ προυχόντων, ὅστις τῷ ὄντι μὲ εἶχε ζητήσει διὰ τοῦ διδασκάλου Ἰωάννου Τατλίκαρα, μετὰ ταῦτα ἐπικληθέντος Εἰρηναίου*[1], καὶ τοῦτο πολὺ καλῶς ἐγνώριζεν ἡ μήτηρ μου. Ἀλλ' ἡ ⟨σπαρ⟩αξι⟨κάρδ⟩ιος σκηνὴ τῆς ἑσπέρας τῆς παραμονῆς τῆς ἀναχωρήσεώς μου μένει ἀκόμη μέχρι σήμερον ἀνεξάλειπτος εἰς τὴν μνήμην μου, ἐπειδή, ὅταν ἐγὼ τῇ εἶπον ὅτι ἔμελλον νὰ ἀναχωρήσω τὴν ἐπιοῦσαν, | ἐκείνη, εἴτε ὑποπτευθεῖσα εἴτε *16β* καὶ ἀκούσασα παρά τινος ἄλλου τὸν κύριον σκοπόν μου, ἔρρηξε φωνὰς γοεράς, μοὶ ἔδειξε τὸ στῆθος καὶ μὲ ἐξώρκισεν εἰς τὸ γάλα μὲ τὸ ὁποῖον μὲ ἀνέθρεψε καὶ τέλος, ὅταν ἐγώ, μὴ ὑποφέρων πλέον τοὺς κοπετοὺς τούτους, ἐσηκώθην νὰ ἀποχωρήσω καὶ νὰ διαμείνω ἐκτὸς τῆς οἰκίας τὴν νύκτα ἐκείνην, ὥρμησεν ἐπάνω μου, διὰ νὰ μὲ ἐμποδίσῃ, καί, κρατοῦσα τὸ ἐπίβλημά μου, ἐξέσχισε μέρος αὐτοῦ, καὶ οὕτως ἠδυνήθην νὰ ἀπαλλαχθῶ ἀπὸ τὰς χεῖράς της.

Τότε ἀπῆλθον εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Μιχαὴλ Τυρναβίτου, μέλους τῆς Ἐφορείας, ὡς μὴ ἔχοντος οἰκογένειαν, ὅπως διανυκτερεύσω παρ' αὐτῷ. Δὲν ἀπῆλθον δὲ εἰς τὸ σχολεῖον Ντέκα, ὅπου ἐκράτουν ἓν δωμάτιον, εἰς τὸ ὁποῖον εἶχον μάλιστα ἀποθέσει προτοῦ καὶ τὰ ἀναγκαῖα ἐνδύματά μου κρυφίως ἀπὸ τὴν μητέρα μου, διὰ νὰ μὴ τρέξῃ ἐκεῖ κατόπιν μου καὶ μὲ εὕρῃ καὶ ἐπαναληφθῶσιν αἱ σκηναὶ αἵτινες ἔλαβον χώραν ἐν τῇ πατρικῇ μας οἰκίᾳ. Οὗτος δὲ ὁ Μ. Τυρναβίτης* μὲ ὑπεδέχθη πατρικῶς, μὲ παρηγόρησε διὰ τὰ συμβάντα καὶ τὴν ἐπιοῦσαν ἦλθεν εἰς τὴν οἰκίαν πρὸς τὴν μητέρα μου καί, εἰπὼν αὐτῇ πολλοὺς καὶ καλοὺς λόγ⟨ους⟩, τὴν ἔπεισεν ὁπωσοῦν νὰ μείνῃ ἥσυχος καὶ νὰ μὲ συγχωρήσῃ μὲ τὴν μητρικὴν εὐχήν της

1. Γιὰ τὸν Τατλίκαρα βλ. Γριτσοπούλου, *ἔ.ἀ.*, σ. 22.

νὰ ὑπάγω ὅπου ἦτον ἀπόφασις νὰ ὑπάγω. Οὕτω λοιπόν, ἀπελθὼν καὶ ἐγὼ
εἰς τὴν οἰκίαν καὶ εὑρὼν τὴν μητέρα μου κλινήρη, ὡς ἀσθενήσασαν ὁπωσοῦν
ἀπὸ τὴν λύπην καὶ ταραχήν της, ἠσπάσθην τὴν δεξιάν της, ἔλαβον τὴν εὐχήν
17ᵃ της καὶ ἀνεχώρησα διὰ τῶν | Μεγάρων εἰς Κόρινθον καὶ ἐκεῖθεν διὰ τοῦ
Κόλπου εἰς Πάτρας καὶ ἐκεῖθεν εἰς Τεργέστην.

Β'

ΣΠΟΥΔΕΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ

(1816 - 1821)

Τὸ ταξίδι ἕως τὴν Τεργέστη.—Φιλοξενία ἀπὸ τὸν Ν. Ζωγράφο.—Συνάντηση στὴν Βενετία μὲ τὸν Μουστοξύδη.—Γνωριμία στὴν Φλωρεντία μὲ τὸν Κοδρικᾶ.— Σπουδὲς στὴν Πίζα ὑπὸ τὴν προστασία τοῦ Ούγγροβλαχίας Ἰγνατίου (Ὀκτώβριος 1816 - Αὔγουστος 1817).— Τὸ ταξίδι ἕως τὴν Ἰένα.— Τὸ πρῶτο ἑξάμηνο σπουδῶν στὴν Ἰένα.— Ἐπίσκεψη στὴν Βαϊμάρη καὶ συνάντηση μὲ τὸν Δούκα.— Ἡ κλίση τοῦ Ψύλλα στὰ μαθηματικά.— Οἱ δεξιώσεις τοῦ καθηγητῆ Andrée.— Συνέχιση σπουδῶν στὴν Ἰένα.— Ὁ ἀντίκτυπος ἀπὸ τὸν φόνο τοῦ Kotzebue.— Σπουδὲς στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Γοττίγγης.— Τὰ νέα γιὰ τὴν Ἐπανάσταση βρίσκουν τὸν Ψύλλα στὸ Βερολῖνο.— Ἡ ἀπόφαση γιὰ τὴν ἐπιστροφὴ στὴν Ἑλλάδα.—Συγκέντρωση Ἑλλήνων φοιτητῶν στὴν Λειψία.— Βιέννη.— Γκράτς.—Τεργέστη.— Τὸ ἐπεισόδιο Jouffroy.— Ὁ Ν. Ζωγράφος καὶ οἱ προβλέψεις του γιὰ τὴν ἔκβαση τοῦ Ἀγῶνος.— Ἀναχώρηση ἀπὸ τὴν Τεργέστη.— Ἀργοστόλι.— Καλαμάτα.— Σπέτσες.— Ὕδρα.— Ἄφιξη στὸν Πειραιᾶ.

Εἰς Ἐλευσῖνα καὶ Μέγαρα ἐξενίσθην ὑπὸ δύο τῶν προκρίτων πολιτῶν. Διενυκτέρευσα εἰς τὴν πρώτην κωμόπολιν ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ παπ(α)-Γεωργάκη, εἰς Μέγαρα δὲ εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ παπ(α)-Ἐλευθερίου, τὸν ὁποῖον καὶ ἐγνώριζα προσωπικῶς, ὡς μαθητεύσαντα πρό τινος χρόνου εἰς τὴν σχολὴν τοῦ Ντέκα, παρὰ τῷ ἱερομονάχῳ Φιλαρέτῳ*. Οὗτος δὲ ὁ παπ(α)-Ἐλευθέριος, καὶ διὰ νὰ μοῦ συντέμῃ τὴν εἰς Κόρινθον ὁδὸν καὶ νὰ γνωρίσω τὰς Σκιρωνίδας Πέτρας, μολονότι ἦτον ἀπηγορευμένον νὰ διαβαίνωσιν ἐκεῖθεν οἱ τυχόντες, διευκόλυνεν εἰς ἐμέ, ὡς εἷς τῶν προκρίτων, τὴν ἐντεῦθεν διάβασιν.

Εἰς Κόρινθον εἶχον συστατικὰ πρὸς τὸν ἀξιόλογον ἄρχοντα Θεοχάρην Ρέντην, μέλος καὶ ἐπίτροπον τῆς Φιλομούσου Ἑταιρείας*, καὶ οὗτος πάλιν μὲ ἐσύστησεν εἰς τὸν τότε ἐκεῖ διδάσκαλον, τὸν ἱερομόναχον Ἰωάσαφ*, ἐνοικοῦντα εἰς τὸ σχολεῖον, ὅπου διέμεινα ξενιζόμενος ἐπί τινας ἡμέρας, ἕως οὗ εὑρέθη πλοῖον (βρασέρα) ἐκπλέον εἰς Πάτρας. Ἐντὸς δὲ τοῦ πλοίου δὲν ἦσαν ἄλλοι ἐπιβάται, εἰμὴ εἷς μόνον Ἕλλην καὶ δύο Ἄγγλοι, μετὰ τῶν ὁποίων ἠναγκάσθην νὰ συνοικήσω περὶ τὰς 25–30 [περίπου] ἡμέρας ἐντὸς μικρᾶς τινος ἐκκλησίας εἰς Τριζόνια, ἕνεκα τῆς μεγάλης τρικυμίας ἥτις μᾶς κατέλαβε καὶ μᾶς ἠνάγκασε νὰ καταφύγωμεν ἐκεῖσε καὶ ἕνεκα τοῦ ἐπικρα-

τήσαντος καθ' ὅλον τὸ διάστημα ἐκεῖνο ἐναντίου ἀνέμου. Ἀλλά, κοπάσαντος τέλος, ἐφθάσαμεν εἰς Πάτρας εἰς ἓξ ὥρας περὶ τὰ μέσα τῆς Μεγάλης Ἑβδομάδος, διότι ἦτον ἀρχὴ τῆς Τεσσαρακοστῆς, ὅτε ἀνεχώρησα ἀπὸ τὰς Ἀθήνας, καί, ἂν δὲν λανθάνωμαι, πέμπτη Ἀπριλίου 1816. |

17β Εἰς Πάτρας πάλιν, ἔχων γράμματα συστατικὰ πρὸς τὸν Σπυρ. Τρικούπην, ἐξενίσθην παρ' αὐτῷ, εἰς τὴν κατοικίαν δηλ. τοῦ γιασακτζῆ[1] τοῦ Προξενείου, διότι ὁ ἴδιος Τρικούπης κατῴκει ἐντὸς τοῦ Προξενείου. Ἐνταῦθα διέμεινα ἀρκετὰς ἡμέρας, ἕως ὅτου πάλιν εὑρέθη πλοῖον (βρίκιον) γαλαξειδιώτικον, τὸ ὁποῖον ἐλάμβανε φορτίον ἀραβοσίτου ἐκ Μεσολογγίου, μὲ τὸν πλοίαρχον τοῦ ὁποίου ἐσυμφώνησεν ὁ Τρικούπης περὶ τοῦ ναύλου καὶ τῆς διατροφῆς μου διὰ γρόσια ἑκατόν. Ἀπὸ δὲ τὸν λιμένα τῶν Πατρῶν ἀνήχθημεν ἐν πλοιαρίῳ μετὰ τοῦ ἐπιστάτου τοῦ φορτίου καὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ φορτωτοῦ καὶ ἐφθάσαμεν εἰς τὸ πλοῖον, τὸ ὁποῖον ἦτον ἠγκυροβολημένον ἔμπροσθεν τοῦ Μεσολογγίου, ἀλλὰ μακρὰν αὐτοῦ διὰ τὸ ἀβαθὲς τῶν ὑδάτων. Καὶ τὴν μὲν πρώτην καὶ δευτέραν ἡμέραν ὁ Γαλαξειδιώτης πλοίαρχος, ἄνθρωπος οὐχὶ πολὺ πολιτισμένος, μὲ ἔταξε νὰ γευθῶ καὶ νὰ δειπνήσω μὲ τὸν συρφετὸν τῶν ναυτῶν του, πρὸς δὲ τούτοις, ὅταν τὴν πρώτην ἡμέραν τῆς εἰς τὸ πλοῖον ἀφίξεώς μας διώρισε νὰ ἑτοιμάσωσι τὴν λέμβον τοῦ πλοίου, διὰ νὰ ὑπάγῃ αὐτὸς καὶ οἱ ἔμποροι τοῦ φορτίου εἰς Μεσολόγγιον, ἐπιθυμῶν καὶ ἐγὼ νὰ ἴδω τὴν πόλιν ταύτην, πατρίδα τοῦ διδασκάλου μου Παλαμᾶ, νὰ γνωρ(ί)σω δὲ καὶ κανένα ἐκ τῶν συγγενῶν του, ἀπετράπην μὲ τρόπον πολλὰ ἀπότομον ἀπὸ τὸν πλοίαρχον, ὅστις καὶ μὲ ἤθελεν ἐκβάλει ἀπὸ τὴν λέμβον, ὅπου εἶχον εἰσέλθει, ἐὰν δὲν ἐμποδίζετο ἀπὸ τὴν παρατήρησιν τῶν ἐμπόρων. Ἀλλὰ μὲ ἐκδικήθη χαιρεκάκως, ὅτε, ἐξελθόντα εἰς τὴν πόλιν καὶ ἀναζητοῦντα κανένα τῶν συγγενῶν τοῦ διδασκάλου Παλαμᾶ, μὲ ἐβίασεν ὁ εἰσπρ(ά)κτωρ τοῦ κεφαλικοῦ φόρου (χαρὰτζ) νὰ πληρώσω καὶ πάλιν τὸν αὐτὸν φόρον τὸν ὁποῖον εἶχα πληρώσει εἰς Ἀθήνας, τὴν ἀπόδειξιν ὅμως δὲν εἶχα φροντίσει νὰ φέρω μαζί μου, ἀναχωρῶν ἐκεῖθεν. Σημειώσατε δὲ ὅτι οὔτε ἐν Κορίνθῳ οὔτε ἐν Πάτραις, ὅπου διέμεινα πολλὰς
18α ἡμέρας, | δὲν ἔπαθόν τι τοιοῦτον, ὁποῖον ἔπαθον ἐνταῦθα, πατήσας μόνον μίαν περίπου ὥραν τὸ ἔδαφος τῆς πόλεως Μεσολογγίου.

1. Yasakçi : καβάσης, κλητήρας.

Κατὰ δὲ τὴν εἰς τὸ πλοῖον (τὸ βρίκιον) ἐπιστροφήν μας ἐξήλθομεν ἐπί τινος τῶν νησιδίων τῶν πέριξ τῆς πόλεως, καὶ εἶδον τὸ πλῆθος τῶν ἰχθύων τοὺς ὁποίους[1] εἶχον ἁλιεύσει οἱ περὶ τὸ ἐπιτήδευμα τοῦτο ἐνασχολούμενοι καὶ οἱ ὁποῖοι μᾶς ἐφιλοφρόνησαν προσφέροντές μας βραστὰ ὀψάρια ἐκ τῶν μεγάλων λεβήτων καὶ μόλις ἔχοντες νὰ μᾶς δώσωσι καὶ ὀλίγον ἄρτον.

Ἀνεχωρήσαμεν τέλος διὰ Τεργέστην μετὰ μίαν ἢ δύο ἡμέρας τῆς εἰς Μεσολόγγιον ἀφίξεώς μας, καί, ὅτε πάλιν ὁ ὑποπλοίαρχος μὲ ἐκάλεσεν εἰς τὸ γεῦμα τῶν ναυτῶν, ὁ πλοίαρχος μὲ προσεκάλεσεν εἰς τὴν ἐδικήν του τράπεζαν, ὅπου συνέτρωγον καὶ οἱ ἔμποροι ἐπιβάται, τῶν ὁποίων, φαίνεται, τὰς παρατηρήσεις περὶ ἐμοῦ ἐξετίμησεν ἐπὶ τέλους ὁ ἄνθρωπος οὗτος, καὶ ἔκτοτε μὲ εἶχε περὶ πολλοῦ. Ἐγὼ δὲ πάλιν κατὰ τὴν ἀκριβῶς τεσσαρακονθήμερον κάθαρσιν εἰς τὴν ὁποίαν ὑπεβλήθημεν ἀπὸ τὴν ὑγειονομικὴν ἀρχὴν τῆς Τεργέστης ἐδίδαξα πολλοὺς ἐκ τῶν ναυτῶν τὴν ἀριθμητικήν, ἀντέγραψα καὶ ἔδωκα εἰς τὸν πλοίαρχον φυλλάδιόν τι, *Σάλπισμα Πολεμιστήριον*[2] ἐπιγραφόμενον, τοῦ ὁποίου καὶ τὴν ἐπὶ κεφαλίδος εἰκόνα ἀπεμιμήθην, διότι ἐπιτηδευόμην παιδιόθεν τὴν ζωγραφικήν, καὶ κατὰ παράκλησιν τοῦ πλοιάρχου ἐζωγράφησα εἰς τὴν πρῷραν τοῦ πλοίου τὸν Λεωνίδαν καὶ ἐξῆλθον εἰς τὴν πόλιν μετὰ τεσσαράκοντα ἀκριβῶς ἡμέρας ἀπὸ τῆς ἀφίξεως τοῦ πλοίου εἰς τὸν λιμένα τῆς Τεργέστης. Τόσον μεγάλη ἦτο ἡ αὐστηρότης τῶν ὑγειονομικῶν ἀρχῶν τὸν καιρὸν ἐκεῖνον. |

Εἰς Τεργέστην διέμεινα τρεῖς-τέσσαρας μῆνας, ξενιζόμενος παρὰ τῷ 18β
κυρ. Νικολάῳ Ζωγράφῳ, Ἀθηναίῳ, εἰς τὸν ὁποῖον ἤμην συστημένος καὶ ὅστις ὀλίγον ἔλειψε νὰ μὲ κρατήσῃ πλησίον του ὡς γραμματέα τοῦ ἐμπορικοῦ του οἴκου, εἰς τόπον τοῦ κυρ. Στεφάνου Καραθεοδωρῆ, σκοποῦντος νὰ ἐπαναλάβῃ τὰς διακοπείσας πρό τινος χρόνου σπουδάς του ἐν Πίσῃ τῆς Ἰταλίας. Δὲν ἠδυνήθη μόλον τοῦτο νὰ μὲ ἀποτρέψῃ ἀπὸ τὸν σκοπόν μου, μετέβαλε δὲ μόνον τὴν διεύθυνσίν μου, ἥτις ἦτον ἡ Γερμανία, καὶ ῥητῶς τὸ Μόναχον τῆς Βαυαρίας (ὅπου ὁ γνωστὸς ἑλληνιστὴς Θείρσιος εἶχε συστήσει ἐκπαιδευτήριον διὰ νέου⟨ς⟩ Ἕλληνας, πρὸς τὸν ὁποῖον νομίζω ὅτι ἤμην καὶ συστημέν⟨ος⟩), [ἀλλ' ὁ Ζωγράφος] παραστήσας μοι τὴν σκληρότητα τοῦ κλίματος, τὴν δυσκολίαν τῆς ἐκμαθήσεως τῆς γερμανικῆς γλώσ-

1. *Χφ.* τὰ ὁποῖα.

2. Τοῦ Κοραῆ. Πρώτη ἔκδοση: Ἀλεξάνδρεια 1801, σχῆμα 8ο, σσ. 23.

σης καὶ ἑπομένως τὸ πολυδάπαν⟨ον⟩ καὶ τὴν πολυετῆ ἐκεῖσε διατριβήν μου, ἐνῷ ἐν Ἰταλίᾳ, μοὶ ἔλεγε, καὶ τὸ κλῖμα γλυκὺ καὶ τὰ ἔξοδα ὀλιγώτερα καὶ τὴν γλῶσσαν ἐγνώριζον ὁπωσοῦν ⟨καὶ ἐ⟩δυνάμην ἐντὸς τριῶν ἢ τεσσάρων ἐτῶν τὸ πολὺ νὰ προσλάβω ὅ,τι ἐν Γερμανίᾳ ἔπρεπε ἐντὸς τ⟨οῦ⟩ διπλασίου χρονικοῦ διαστήματος νὰ ἀποκτήσω. Ὑπήκουσα λοιπὸν εἰς τὴν συμβουλὴν τοῦ Ζωγράφου, καὶ διὰ ταῦτα καὶ διότι ἐκεῖνος ἔμελλε νὰ μοὶ χορηγήσῃ τὰ μέσα τῆς περαιτέρω ὁδοιπορίας μου καὶ ἴσως καὶ τῆς ἐπί τινα χρόνον
19ν συντηρήσεώς μου, ὡς ἐπιφορτισμένος εἰς τοῦτο | ἀπὸ τὴν Ἐφορείαν τῆς Φιλομούσου Ἑταιρείας [1]. Ἀπῆλθον λοιπὸν περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ φθινοπώρου τοῦ ἔτους 1816 ἐκ Τεργέστης εἰς Βενετίαν ὁμοῦ μὲ τὸν Στέφ. Καραθεοδωρῆν, διευθυνόμενοι ἀμφότεροι εἰς Πίσαν.

Ἀλλ' ἐγώ, πρὶν ἀναχωρήσω ἀπὸ Τεργέστην, πολλὰς ἑβδομάδας ἴσως πρότερον, εἶχα γράψει πολλὰ γράμματα εἴς τε τὴν μητέρα μου καὶ εἰς διαφόρους φίλους καὶ γνωρίμους εἰς Ἀθήνας. Τὰ γράμματα ταῦτα εἶχον γράψει εἰς κοινὸν χαρτίον, ὄχι ταχυδρομικόν, τὰ εἶχα ἐσφραγισμένα καὶ ἐφρόντιζα νὰ τύχω εὐκαιρίας τινὸς πλοίου ἐξ Ὕδρας, ὥστε διά τινος ἐπιβάτου νὰ πέμψω τὰ γράμματα εἰς Ἀθήνας. Ἐφύλαττον δὲ ταῦτα ἐντὸς διαφόρων βιβλίων μου καί, ὅταν ἔγινεν ἀνάγκη νὰ ἀναχωρήσω ἀπὸ Τεργέστην, διέρριψα τὰ βιβλία ταῦτα εἰς ἓν μεγάλον κιβώτιον τῶν πολλῶν βιβλίων τοῦ συνοδοιπόρου μου Καραθεοδωρῆ καὶ οὕτως ἐξεπλεύσαμεν εἰς Βενετίαν. Ὅτε δὲ ἐφθάσαμεν πλησίον τῆς πόλεως καὶ ἤρχοντο πρὸς ἡμᾶς διάφοροι λέμβοι, ὁ Καραθεοδωρῆς μοὶ λέγει ὅτι, ἂν εἶχα γράμματα ἐπάνω μου ἐσφραγισμένα, ἔπρεπε νὰ τὰ ἐκσφραγίσω, διότι ἄλλως θέλω ἀναγκασθῶ νὰ πληρώσω πρόστιμον πολὺ διὰ τοῦτο. Ἐξεσφράγισα λοιπὸν τὰ ὁποῖα ἔφερον εἰς τὸν κόλπον μου συστατικὰ γράμματα, δὲν ἐνθυμήθην δὲ ποσῶς τὰ ἐν τῷ κιβωτίῳ καὶ μεταξὺ τῶν βιβλίων μου ἐναποτεθειμένα, διότι οὔτε ἐγνώριζα ὅτι οἱ ἀστυνομικοὶ κλητῆρες (sbirri) ἔμελλον νὰ ἐρευνήσωσι καὶ τὰ βιβλία μήπως εὑρίσκεται καί τι μεταξὺ αὐτῶν ἀπηγορευμένον νὰ εἰσέλθῃ ἢ νὰ διέλθῃ κἂν διὰ τῆς Βενετίας. Ὅθεν, ὅταν οἱ κλητῆρες, ἀνοίξαντες τὸ κιβώτιον καί, ἀναγινώσκοντες τὰς ἐπιγραφὰς τῶν βιβλίων, εὗρον ἐντὸς ἑνός, δύο, τριῶν καὶ πολλῶν γράμματα σφραγισμένα, κατέλιπον μὲν τὴν περαιτέρω τῶν τίτλων ἔρευναν, ἀνεζήτουν δὲ μόνον γράμματα σφραγισμένα.

1. Ὁ Ν. Ζωγράφος ἦταν ἐπίτροπος τῆς Φιλομούσου Ἑταιρείας στὴν Ἰταλία.

Ὁ Καραθεοδωρῆς σχετλιάσας μοὶ εἶπεν ὅτι τὴν ἔπαθα καὶ ὅτι ἔπρεπε | νὰ 19β
πληρώσω τοῦτο τὸ λάθος μου ἀκριβά. Ἤρχισα νὰ δυσανασχετῶ καὶ νὰ
λέγω εἰς τοὺς φύλακας ὅτι αὐτὰ εἶναι γράμματα τὰ ὁποῖα εἶχα γράψει νὰ
στείλω εἰς Ἀθήνας διά τινος ἐμπορικοῦ πλοίου, ὅτι εἶμαι εἰς θέσιν νὰ τὰ
ξεσχίσω, διότι δὲν ἔχω πλέον σκοπὸν νὰ τὰ στείλω εἰς τὸν πρὸς ὃν ὅρον
των κ.τ.λπ. Οἱ φύλακες ἀπεκρίνοντο ὅτι τὰ γράμματα, κατὰ τὸν νόμον,
θὰ παραδοθῶσιν εἰς τὸ ταχυδρομεῖον, καὶ ἐκεῖ πρέπει νὰ εἴπω ὅ,τι δύναμαι
πρὸς δικαιολόγησίν μου. Ἀποβάντες λοιπὸν εἰς τὴν πόλιν, ἀπήλθομεν ὁμοῦ
μὲ τὸν Καραθεοδωρῆν εἰς τὸ ταχυδρομεῖον, ἀκολουθοῦντες τοὺς κλητῆρας,
οἵτινες παρέδωκαν εἰς τὸν ἐπιστάτην τὰ γράμματα, καὶ οὗτος, ἀφοῦ τὰ
ἐζύγισεν, εἶπεν ὅτι πρέπει νὰ πληρώσω δύο τάλληρα. Εἶπον ἐγώ, εἶπεν ὁ
Καραθεοδωρῆς τὰ δικαιολογήματά μας, ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος ἐπέμεινεν ἄκαμ-
πτος καὶ ψυχρός, λέγων μόνον ὅτι οὗτος εἶναι ὁ νόμος. Ἐπλήρωσα λοιπὸν
ἀκριβὰ τὸ λάθος μου ἢ μᾶλλον τὴν ἄγνοιαν τοῦ νόμου καί, λαβὼν ὀπίσω τὰ
γράμματα, τὰ ἔσχισα καὶ τὰ ἔρριψα σχεδὸν εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ ταχυδρο-
μικοῦ ἐπιστάτου, ὅστις καὶ τότε παντελ⟨ῶς⟩ δὲν συνεκινήθη, ἀλλ' ἐξηκο-
λούθει λέγων: «Οὗτος εἶναι ὁ νόμ⟨ος⟩.»

Μετὰ δύο ἢ τριῶν ἡμερῶν διατριβὴν εἰς Βενετ⟨ίαν⟩, ὅπου εἴδομεν καὶ
ἐγνωρίσαμεν τὸν Ἀνδρέαν Μουστοξ⟨ύ⟩δην, τὸν τότε προσφάτως συγγρά-
ψαντα τὴν περὶ ⟨τ⟩ῶν τεσσάρων ἵππων διατριβήν[1], τὴν ἀπόδοσιν τῶν
ὁποίων εἶχον ἐκτελέσει οἱ Γάλλοι κατ' ἐκεῖνον τὸν καιρὸν καὶ τοὺς ὁποίους
εἴδομεν τοποθετημ⟨έ⟩νους πάλιν κατ' ἐκείνας τὰς ἡμέρας εἰς τὴν ἀρχ⟨ι-
κὴν⟩ θέσιν των, ἐπὶ τῆς πλευρᾶς δηλ. τῆς εἰσόδου εἰς τὸν μέγαν ναὸν ἐν τῇ
μεγάλῃ πλατείᾳ, ἀνεχωρήσαμεν ἐκ Βενετίας διὰ θαλάσσης καὶ διὰ τοῦ
ποταμοῦ Πάδου εἰς Φερράραν καὶ ἐκεῖθεν εἰς Βονωνίαν, ἐντεῦθεν δὲ διὰ
τοῦ Ἀπεννίνου εἰς | Φλωρεντίαν. Ἀπηντήσαμεν δὲ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ 20α
ὄρους τούτου τὴν περιβόητον καταστᾶσαν μετὰ ταῦτα Πριγκιπέσσαν τοῦ
Γάλλες, ἐπανακάμψασαν ἀρτίως ἐξ Ἑλλάδος[2], ὡς ἐπληροφορήθην μετ'

1. *Sui Quattro Cavalli della Basilica di S. Marco in Venezia*, Πάδοβα 1816.

2. Ἡ Πριγκιπέσσα τοῦ Γάλλες (Princess of Wales) Καρολίνα ἐπισκέφθηκε τὴν Ἀθήνα τὸν Μάιο τοῦ 1816 (βλ. Καμπούρογλου, *Μνημεῖα*, τ. Α', σσ. 230, 335· Καμπούρογλου - Γέροντα, *ἔ.ἀ.*, τ. Δ', σσ. 400–403· καὶ Α. Μηλιαράκη, «Ἡ Φιλόμουσος Ἑταιρεία ἐν Ἀθήναις καὶ ἡ Πριγκιπέσσα τῆς Οὐαλλίας (1816)», περ. *Ἑστία*, τ. ΚΖ' (1889), σσ. 65–67).

ὀλίγας ἡμέρας τῆς εἰς Πίσαν ἀφίξεώς μου ἀπὸ ἐπιστολὴν γνωρίμου τινὸς καὶ ὁμηλίκου συμπολίτου μου, Ἀπολλοδώρου (Ἀποστόλου) Κακούρη, ὅστις προσελήφθη ἐξ Ἀθηνῶν εἰς τὴν θεραπείαν τῆς Πριγκιπέσσης.

Εἰς Φλωρεντίαν φθάσαντες, κατελύσαμεν, νυκτὸς ἤδη οὔσης, ἔν τινι τῶν ἐκεῖ ξενοδοχείων, ὅπου μᾶς ὡδήγησεν ὁ ἀμαξηλάτης μας καὶ ὅπου, ἂν ἠθέλαμεν μείνει καὶ τὰς ὀλίγας ἡμέρας τὰς ὁποίας ἀπεφασίσαμεν νὰ διέλθωμεν ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ, ἠθέλομεν ἐξοδεύσει τὰ 9/10 τῶν ὅσων μετὰ ταῦτα ἐξωδεύσαμεν, ἐπειδὴ τὴν ἐπιοῦσαν τῆς ἀφίξεώς μας, εὑρόντες ὁμογενεῖς τινας παρά τινι καφενείῳ, ἐσυμβουλεύθημεν παρ' αὐτῶν νὰ ἐνοικιάσωμεν δωμάτιον εἰς ἰδιωτικὴν οἰκίαν καὶ δι' ἕνα μῆνα, ἂν χρειασθῇ, διὰ τὸ ὁποῖον ἠθέλαμεν πληρώσει δύο τὸ πολὺ τάλληρα, νὰ γευώμεθα δὲ μετ' αὐτῶν εἰς ξενοδοχεῖον, ταπεινὸν μὲν τὴν ὄψιν, ἀλλὰ καθάριον καὶ πολὺ εὐθηνόν, καὶ τοῦτο ἐπράξαμεν δι' ὅλον τὸ χρονικὸν διάστημα τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ διατριβῆς μας, ἔχοντες φαγητὸν καὶ ποτὸν τοσοῦτον καὶ τοιοῦτον, ὁποῖον καὶ ὁπόσον εἰς τὰ μεγάλα καὶ πολυτελῆ ξενοδοχεῖα, μὲ πληρωμὴν ἑνὸς πέμπτου μόνον τῆς εἰς ἐκεῖνα ἀπαιτουμένης.

Παρὰ δὲ τῶν ἰδίων τούτων ὁμογενῶν ἐμάθομεν ὅτι ὁ κύριος Παναγ. Κοδρικᾶς εὑρίσκετο τότε εἰς Φλωρεντίαν καὶ ἀμέσως ἐσπεύσαμεν ἐγὼ καὶ ὁ Καραθεοδωρῆς νὰ τὸν ἀναζητήσωμεν εἰς τὸ κατάλυμά του, ὅπου ὅμως, ἐλθόντες, ἐπληροφορήθημεν ὅτι κατ' ἐκείνην τὴν ὥραν εὑρίσκετο εἰς τὴν Λαυρεντιανὴν λεγομένην Βιβλιοθήκην τῶν χειρογράφων, καὶ ἐκεῖ, ἐλθόντες, εὕρομεν τὸν ἄνδρα, τὸν ἠκολουθήσαμεν δέ, ἐξελθόντα, εἰς τὸ κατάλυμά του, καὶ μεταξὺ τοῦ διαλόγου ὁ Κοδρικᾶς ἐφέρθη ὡς παιδαγωγὸς πρὸς τὸν
20 Καραθεοδωρῆν, εἰπόντα «Παρισίους» καὶ μετὰ ταῦτα | «Παρίσια» καὶ ἀναγκασθέντα ἐπὶ τέλους νὰ εἴπῃ «Παρίσι», διότι εἶπεν ὁ Κοδρικᾶς ὅτι οἱ Γάλλοι οὕτως ὀνομάζουσι τὴν πρωτεύουσαν τοῦ βασιλείου των, καὶ πολλὰ τοιαῦτα ἐφιλολόγησεν ὡς πρὸς τὴν διαφθοράν, κατ' αὐτόν, τῆς ἱεραρχικῆς γλώσσης τοῦ ἔθνους. Ἐμὲ δέ, εἰπόντα «Γάλλους», διέκοψε θυμοειδῶς καί, σχηματίσας διὰ χειρός, ἐφώνησε: «Τσοὶ γάλλους τοὺς σφάζομεν καὶ τοὺς τρώγομεν.» Ἀλλ' ἰδών με ἀγανακτήσαντα εἰς τὴν παρατήρησίν του ταύτην, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν εἶδεν εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Καραθεοδωρῆ, διότι οὗτος εἶχε ψυχρότερον τοῦ ἐδικοῦ μου αἷμα, μὲ ἐδυσώπησεν εἰπὼν ὅτι ἐπ' ἐμοῦ εἶχε δικαίωμα νὰ φερθῇ οὕτως, ὡς ὢν συμπολίτης μου. Τοιαύτη ὑπῆρξεν

ἡ πρώτη γνωριμία μας μετὰ τοῦ Κοδρικᾶ, ὅστις τότε, ἢ ἄλλοτε, μοὶ ἔλεγεν ὅτι, προσελθών τις εἰς αὐτὸν ἐκ τῶν ὁμογενῶν ἐν Φλωρεντίᾳ, τὸν ἠρώτησεν ἂν εἶναι «ἕνας κάποιος Κοδρικᾶς», καὶ τοῦτο τὸν ἐδαιμόνισε καὶ ἀπεκρίνατο πρὸς αὐτὸν ὅτι ἔχασαν ὁμοῦ μὲ τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν πρέπουσαν συμπεριφοράν, διότι μετέφρασεν, ἔλεγεν, ὁ προσελθὼν εἰς αὐτὸν τὴν ἰταλικὴν φράσιν «un certo Codricas».

Ἀλλ' ἀφίχθημεν τέλος εἰς Πίσαν, καί, ὅτε προσῆλθον πρὸς τὸν Οὐγγροβλαχίας Ἰγνάτιον[1] καὶ ἐπέδωκα αὐτ⟨ῷ⟩ τὰς συστατικὰς ἐπιστολάς, μοὶ εἶπεν ὅτι κακῶς ἐσυμβουλεύθην νὰ ἔλθω εἰς Ἰταλίαν διὰ τὴν ἐκπαίδευσίν ⟨μου⟩, ὅτι εἰς τὴν Ἰταλίαν ἡ διδασκαλία τῶν ἐπιστημῶν δὲ⟨ν⟩ διαφέρει ἀπὸ τὴν τῆς Ἑλλάδος (sic)[2], ὅτι ἔπρεπε νὰ ἀπέλθω εἰς Γερμανίαν, ὅπου δύναταί τις νὰ εἴπῃ ὅτι διδάσκονται ἐντελῶς αἱ ἐπιστῆμαι. Καὶ τότε μὲν ἀπῆλθον οὕτως, σχεδὸν ἀπηλπισμένος, ἐπειδὴ καὶ τὰ χρηματικά μου μέσα εἶχον σχεδὸν ἐξαντληθῆ καὶ ὁ Οὐγγροβλαχί⟨ας⟩ Ἰγνάτιος ἐλέγετο ὅτι θέλει μοὶ χορηγεῖ τὰ ἀναγκαῖα ἔξοδα. | Μετ' ὀλίγας ἡμέρας ὅμως ἦλθεν εἰς Πίσαν 21ᵃ
ὁ Κοδρικᾶς καὶ οὗτος κατώρθωσε νὰ πείσῃ τὸν Ἰγνάτιον νὰ μὴ μὲ ἐγκαταλείψῃ. Καὶ λοιπόν, προσκαλέσας με παρ' ἑαυτῷ, μοὶ ἐπανέλαβε πάλιν τὰ αὐτὰ περὶ τῆς ἀβουλίας τῶν παρακινησάντων με νὰ ἀλλάξω διεύθυνσιν καὶ νὰ ἔλθω εἰς Ἰταλίαν, ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ καιρὸς ἦτον ἤδη πρὸς τὸν χειμῶνα (ὁ μὴν ἦτον Ὀκτώβριος), διὰ τοῦτο μοὶ εἶπεν ὅτι θέλω λαμβάνει παρ' αὐτοῦ 18 (δεκαοκτὼ) τάλληρα γερμανικὰ κατὰ μῆνα, διατρίβων ἐν Πίζῃ καὶ ἀκροώμενος τὰ ἐκεῖ διδασκόμενα μαθήματα, ἀλλὰ μετὰ τὰς διακοπὰς καὶ κατ' ἀρχὰς τοῦ φθινοπώρου ἐξάπαντος πρέπει νὰ ἀπέλθω εἰς Γερμανίαν.

Διέτριψα λοιπὸν ἀπὸ Ὀκτώβριον τοῦ 1816 μέχρις Αὐγούστου 1817 ἐν Πίσῃ, ἀκούων μαθήματα τὰ ἑξῆς: 1ον τῆς ἰταλικῆς γλώσσης, τὴν ὁποίαν, ἂν καὶ ἐγνώριζον ὁπωσοῦν, διδαχθεὶς αὐτὴν εἰς Ἀθήνας, ὡς καὶ

1. Ἐδῶ πρέπει νὰ ὑπομνησθῇ ὅτι μὲ πρωτοβουλία τοῦ Ἰγνατίου καὶ τοῦ Καποδίστρια εἶχε ἱδρυθῆ καὶ τεθῆ ὑπὸ τὴν προστασία τοῦ πρώτου ἡ Φιλόμουσος Ἑταιρεία τῆς Βιέννης, πού τὸ καταστατικό της ἀποτελοῦσε «ἐπέκτασιν τοῦ καταστατικοῦ τῆς Φιλομούσου Ἑταιρείας τῶν Ἀθηνῶν, εἴς τινα δὲ σημεῖα καὶ πιστὴν ἐκείνου ἀντιγραφήν» (Γ. Λαΐου, «Ἡ Φιλόμουσος Ἑταιρεία τῆς Βιέννης (1814–1820)», *Ἐπετηρὶς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου*, τ. ΙΒ' (1962), σ. 168). Ἐκτὸς τῆς μελέτης τοῦ Λαΐου, γιὰ τὴν Φιλόμουσο Ἑταιρεία τῆς Βιέννης βλ. καὶ Ἐ. Κούκκου, *Ὁ Καποδίστριας καὶ ἡ παιδεία, 1803–1822. Α'. Ἡ Φιλόμουσος Ἑταιρεία τῆς Βιέννης*, Ἀθήνα 1958, σσ. 37 κ.ἑ.· καὶ Ἐ. Πρωτοψάλτη, *Ἰγνάτιος Μητροπολίτης Οὐγγροβλαχίας (1766–1828)*, τ. Α', Ἀθήνα 1959, σσ. 131 κ.ἑ.

2. Τὸ *sic* εἶναι τοῦ χφ.

τὴν γαλλικήν, ἔπρεπεν ὅμως νὰ ἐνασχοληθῶ εἰς καλυτέραν ἐκμάθησιν αὐτῆς· 2ον τὴν γεωμετρίαν, ὡς μάθημα εὔκολον πρὸς κατάληψιν εἰς τὴν ἀσθενῆ μου γνῶσιν τῆς γλώσσης· 3ον φυσικήν, πειραματικὴν καὶ θεωρητικήν, ὑπὸ δύο διαφόρους καθηγητάς· 4ον κατ' ἰδίαν μελέτην τῆς λατινικῆς γλώσσης· 5ον τὰ στοιχεῖα τῆς ἀλγέβρης ὑπό τινος Διονυσίου Καμπάνη, σπουδάζοντος τότε εἰς Πίσαν, ἀλλὰ διδαχθέντος τὴν μαθηματικὴν καὶ ἐν Κυδωνίαις καὶ ἐν Πίσῃ· 6ον ἔλαβον δὲ καί τινα μαθήματα εἰς τὴν γερμανικὴν γλῶσσαν, ἀλλὰ μόνον τόσα, ὅσα μὲ ἔκαμαν δυνατὸν νὰ ἀναγινώσκω τὸν γοτθικὸν αὐτῆς γραφικὸν τύπον, διότι καὶ πολὺ δύσκολος μοὶ ἐφαίνετο ἡ ἐκμάθησις τῆς γλώσσης ταύτης καὶ ἀκόμη δὲν ἐπίστευον ὅτι ἤθελεν ἐξάπαντος πραγματοποιηθῆ ἡ εἰς Γερμανίαν μετάβασίς μου, ἤτις ἴσως καὶ ἤθελε μείνει ἀπραγματοποίητος, ἐὰν περὶ τὰ μέσα τοῦ θέρους δὲν ἐλάμβανεν ὁ Μητρο-
21β πολίτης Ἰγνάτιος ἐπιστολὴν[1] τῆς ἐν Βαϊμὰρ Κοντέσσης | Ἐδλιγγ, τὸ γένος Στούρζα καὶ Μαυρογένη[2], ἥτις ἔγραφεν εἰς τὸν Ἰγνάτιον νὰ παρακινήσῃ τοὺς ἐν Ἰταλίᾳ Ἕλληνας σπουδαστὰς νὰ ἀπέλθωσιν ἐκεῖ, εἰς τὸ Πανεπιστημεῖον δηλ. τῆς Ἰένης, ὅπου ἦτο πρόθυμος καὶ ὁ Δοὺξ τοῦ Βαϊμὰρ νὰ συνεισφέρῃ εἰς τὰ ἔξοδα τῶν σπουδαστῶν ἐκεῖ Ἑλλήνων.

Ἀνεχώρησα λοιπὸν ἀπὸ Πίσαν περὶ τὰ μέσα τοῦ μηνὸς Αὐγούστου ὁμοῦ μὲ τὸν Ἀλέξανδρον Γλαράκην, ὅστις πρὸ ὀλίγου καιροῦ εἶχεν ἔλθει εἰς τὸ Πανεπιστημεῖον ἐκεῖνο ὡς ὑπότροφος τῆς ἐν Λιβόρνῳ ἑλληνικῆς κοινότητος ἢ Ἐκκλησίας, ὡς ἐλέγετο*[3], καὶ πάλιν διήλθομεν διὰ Φλωρεντία⟨ς⟩, Βολωνίας, Φερράρας καὶ Βενετίας, κατευθυνόμενοι εἰς Τεργέστην, ὅθεν ἐμέλλομεν νὰ ἀναβῶμεν εἰς τὴν ἄνω Γερμανίαν. Ἀπὸ δὲ Φλωρεντίας ἀπελθόντες, εὕρομεν εἰς τὴν ἰδίαν ἅμαξαν ἥτις ἔμελλε νὰ μᾶς φέρῃ ἕως εἰς τὴν Φερράραν δύο Ἄγγλους, μὲ τοὺς ὁποίους συνεδειπνήσαμεν ἐν τῷ ξενοδοχείῳ τῷ κειμένῳ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ Ἀπεννίνου, παρὰ τῷ χωριδίῳ τῷ καλουμένῳ «Scarica l' Asino», ὅ ἐστι «Ξεφόρτωσε τὸν γάιδαρον». Καθ'

1. Βλ. τὴν ἐπιστολὴ αὐτή, ἡ ὁποία φέρει χρονολογία 1/13 Μαρτίου 1817, εἰς Π ρ ω τ ο ψ ά λ τ η, *ἔ.ἀ.*, τ. Β', Ἀθήνα 1961, σσ. 82–83.

2. Τὸ ὀρθό : Μουρούζη. Βλ. E. R(i z o) - R(a n g a b é), *Livre d'or de la noblesse phanariote et des familles princières de Valachie et de Moldavie*, ἔκδ. β', Ἀθήνα 1902, σ. 238· καὶ Κ ο ύ κ κ ο υ, *ἔ.ἀ.*, σ. 90.

3. Τοῦτο εἶναι ἀκριβές. Βλ. N. B. Τ ω μ α δ ά κ η, «Ναοὶ καὶ θεσμοὶ τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος τοῦ Λιβόρνου», *Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν*, τ. ΙΣ' (1940), σ. 110· καὶ Κ ο ύ κ κ ο υ, *ἔ.ἀ.*, σσ. 91–92, 95.

ὅλην ὅμως τὴν ἡμέραν οὐδὲ γρῦ δὲν ἐλαλήσαμεν μετ' αὐτῶν ὁδοιποροῦντες, ἀλλὰ περὶ τὸ τέλος τοῦ δείπνου εἷς ἐκ τῶν δύο ἐκείνων μᾶς ἠρώτησεν οὕτως: «Μᾶς συγχωρεῖτε, κύριοι, δυνάμεθα νὰ σᾶς ἐρωτήσωμεν ἂν εἶσθε Ἕλληνες;» Εἰς δὲ τὴν καταφατικήν μας ἀπάντησιν, πάλιν ἐρωτᾷ μὲ εὐγένειαν ἂν ἠμποροῦν νὰ μάθωσι ποῦ ὑπάγομεν. Τοῖς εἴπαμεν ὅτι ὑπάγομεν εἰς τὴν Γερμανί⟨αν⟩. «Καὶ πρὸς τίνα σκοπόν, παρακαλοῦμεν, ἂν μᾶς ἐπιτρέπεται νὰ μάθωμεν;» «Διὰ νὰ σπουδάσωμεν», τοῖ⟨ς⟩ ἀπεκρίθημεν. Τότε δὲ λέγουσι πρὸς ἡμᾶς: «Ὦ Ἕλλην⟨ες⟩, μεγάλον ὀργασμὸν βλέπομεν εἰς τὸ ἔθνος σας καὶ πιστε⟨ύο⟩μεν ὅτι δὲν θέλει παρέλθει πολὺς καιρὸς καὶ θέλει γένει ἐπανάστασις κατὰ τῶν Τούρκων.» Ἀλλ' ἡμεῖς ἀφελῶς τοῖ⟨ς⟩ ἀπεκρίθημεν ὅτι τοῦτο εἶναι ἀδύνατον, τὸ μικρόν μα⟨ς⟩ | ἔθνος νὰ ἀναλάβῃ τόσον μεγάλον 22ᵃ
ἀγῶνα κατὰ τῆς κολοσσαίας Αὐτοκρατορίας τῶν Τούρκων. «Ἡμεῖς», ἀπήντησαν, «εἴδομεν ἐν Ἀγγλίᾳ ναύτας Ἕλληνας (Σπετζιώτας) τόσον ρωμαλέους, ὥστε, ἐάν τις δοκιμάσῃ νὰ ἐμπήξῃ καρφὶ εἰς τὸν βραχίονά τινος ἐξ αὐτῶν, τὸ καρφὶ θὰ λυγίσῃ.» Δὲν εἶναι τοῦτο προφητεία; Δὲν εἶναι ὀλίγον τὸ χρονικὸν διάστημα τὸ μεταξὺ τοῦ 1817 (Αὔγουστος), ὅτε μᾶς προεῖπον τὴν Ἐπανάστασιν, καὶ τοῦ 1821 τὸν Μάρτιον, καθ' ὃν καιρὸν ἀνεπετάσθη ἡ σημαία τῆς ἑλληνικῆς ἀνεξαρτησίας εἰς τὴν Μονὴν τῆς Ἁγίας Λαύρας ἐν Καλαβρύτοις;

Εἰς Τεργέστην φθάσαντες, δὲν εὕρομεν ἐκεῖ τὸν Ζωγράφον, ὡς ἀπόντα εἰς τὰ λουτρά, καὶ μετά τινας ἡμέρας ἀπήλθομεν εἰς Βιέννην, ὅπου ἐγνωρίσαμεν τὸν κύριον Γεώργιον Σταύρου[1], διευθύνοντα τότε τὸν ἐμπορικὸν οἶκον τοῦ πατρός του καὶ φιλοφρονήσαντα ἡμᾶς δι' ἑνὸς γεύματος καὶ συστήσαντα εἰς ἡμᾶς δύο νέους, Καρούσους τὄνομα, οἵτινες ἐξεπαιδεύοντο προκαταρκτικῶς εἰς τὰ λύκεια τῆς Βιέννης καὶ θέλοντας τότε νὰ συμπληρώσωσι τὰς σπουδάς των εἰς τὴν ἄνω Γερμανίαν, ὅπου καὶ ἡμεῖς ἀπερχόμεθα. Καὶ ναὶ μὲν μᾶς ἐχρησίμευσαν οἱ νεώτεροι ἡμῶν οὗτοι ἀδελφοὶ ὡς πρὸς τὴν γερμανικὴν γλῶσσαν, τὴν ὁποίαν ἀκριβῶς ἐγνώριζον, μᾶς ἔκαμαν ὅμως νὰ ἐξοδεύσωμεν πλέον τοῦ δέοντος, διατάττοντες αὐτοὶ τὰ πάντα, καὶ τὸ ποῦ δηλονότι ἔπρεπε νὰ καταλύωμεν καὶ ὁποῖα φαγητὰ ἔπρεπε νὰ τρώγωμεν, καὶ εἰς πᾶσαν ἡμῶν παρατήρησιν ἠκούομεν παρ' αὐτῶν ἐπιπλή-

1. Ὁ Γεώργιος Σταῦρος, ὁ ἱδρυτὴς τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης, ἦταν ἕνα ἀπὸ τὰ ἱδρυτικὰ καὶ ἀπὸ τὰ πιὸ δραστήρια μέλη τῆς Φιλομούσου Ἑταιρείας τῆς Βιέννης (βλ. Κ ο ύ κ κ ο υ, ἔ.ἀ., σσ. 57 κ.ἑ.).

ξεις διὰ τὴν φειδωλίαν μας. Οὕτω λοιπὸν διήλθομεν διὰ τῆς Πράγας τῆς Βοημίας καὶ τῆς Λειψίας καὶ ἐφθάσαμεν εἰς Βαϊμὰρ (Weimar) τῆς Σαξονίας, ὅπου ἐγνωρίσαμεν τὴν ἄνω εἰρημένην Κοντέσσαν Ἔδλιγγ, ἥτις μᾶς ὑπεδέχθη φιλοφρονέστατα, καὶ ἐκεῖθεν κατέβημεν εἰς Ἰέναν, ὅπου τὸ Πανεπιστημεῖον. Ἀλλὰ καθ' ὁδὸν ἀπηντήσαμεν νέους ἐνδεδυμένους μὲ ἔνδυμα
22β ἀσυνήθιστον, μὲ κόμας τῆς κεφαλῆς μακρὰς καὶ μὲ | πώγωνας ὡσαύτως, ὡς οἱ παρ' ἡμῖν κληρικοί, ἐφίππους, κρούοντας κιθάρας, καὶ πεζοὺς, ψάλλοντας. Ἐρωτήσαντες δέ, ἐμάθομεν ὅτι ἦσαν οὗτοι σπουδασταὶ ἐπιστρέφοντες ἀπὸ τὴν ἐν Βαρτβούργῃ πανηγυρισθεῖσαν τότε ἑορτὴν τῆς Μεταρρυθμίσεως τῆς Ἐκκλησίας τῶν Διαμαρτυρομένων (Reformations-Fest) εἰς τιμὴν τοῦ Λουθήρου, ἥτις ἑορτὴ μόνον ἀπὸ αἰῶνα εἰς αἰῶνα πανηγυρίζεται, καὶ τότε ἦτον τὸ τριακοσιοστὸν ἔτος ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς Μεταρρυθμίσεως, ἤτοι ἡ τρίτη πανήγυρις εἰς τιμὴν τοῦ Λουθήρου [1].

Εἰς δὲ τὴν πόλιν τῆς Ἰένης φθάσαντες ἐγὼ καὶ ὁ Ἀλ. Γλαράκης, ἐνοικιάσαμεν ὁμοῦ οἰκίαν, αἴθουσαν δηλ. καὶ κοιτῶνα, ἀλλὰ μετ' ὀλίγας ἡμέρας ὁ Γλαράκης, λαβὼν ἐπιστολὴν ἀπὸ τὸν ἀδελφόν του Γεώργιον, εὑρισκόμενον εἰς Γόττιγγαν, ἀνεχώρησε, διὰ νὰ μένῃ ἐκεῖ παρ' αὐτῷ. Ἐγὼ δὲ ἐπεδόθην εἰς τὴν ἐκμάθησιν τῆς γερμανικῆς γλώσσης, μόλις εὑρὼν διδάσκαλον γνωρίζοντα ὁπωσοῦν τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, τὸν Ἀλέξανδρον Κάππ, ὅστις σήμερον διατρίβει εἰς Ἑλβετίαν, ἔχων σύζυγον διευθύνουσαν ἐκεῖ κορασίων ἐκπαιδευτήριον. Συγχρόνως ὅμως ἤκουα καὶ πάλιν ἀριθμητικὴν καὶ γεωμετρίαν, διότι ἡ γλῶσσα τῶν ἐπιστημῶν τούτων εἶναι συμβολική, καὶ πειραματικὴν φυσικὴν ὁμοίως. Ἐνταῦθα εὕρομεν καὶ ἄλλους τινὰς Ἕλληνας, οἷον τὸν μακαρίτην Λιβέριον Λιβερόπουλον [2], Παπαδόπουλον Θετταλόν, με⟨τα⟩φραστὴν τοῦ δράματος *Ἡ ἐν Ταυρίδι Ἰφιγένεια* τοῦ Γέτου [3], ἕνα ἀνεψιὸν τοῦ Μητροπολίτου Ἰγνατίου, Φώτιον, καὶ κατό-

1. Μαζὶ μὲ τὴν Μεταρρύθμιση ἑωρτάστηκε τότε (6/18 Ὀκτωβρίου 1817) στὴν Wartburg καὶ ἡ τέταρτη ἐπέτειος τῆς Μάχης τῶν Ἐθνῶν (Λειψίας). Ὁ ὅλος ἑορτασμός, στὸν ὁποῖο πρωτοστάτησαν οἱ φοιτητὲς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ἰένας, εἶχε καὶ χροιὰ πολιτική. Τὸ πανεπιστήμιο αὐτὸ ἦταν τότε ἕνα ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα κέντρα τοῦ φιλελευθερισμοῦ.

2. Λιβέριος Λιβερόπουλος ἢ Κύριλλος Λιβέριος (βλ. Σ. Κουγέα, «Ἡ πρώτη νεοελληνικὴ μετάφρασις τῆς *Ἰφιγενείας* τοῦ Goethe, ὁ μεταφραστὴς καὶ οἱ παρακινηταὶ αὐτῆς», *Ἑλληνικά*, τ. Ε' (1932), σσ. 376–388, 426· Κούκκου, *ἔ.ἀ.*, σσ. 90, 91, 194· καὶ Κ. Κώνστα. «Ὁ Λιβέριος Λιβερόπουλος, ἀρχηγὸς τῆς ἐπαναστατημένης Ἀθήνας (1821–1822)», *Ἀθηναϊκά*, τεῦχος 36 (1967), σσ. 9–16).

3. Johann Wolfgang von Goethe, *Ἰφιγένεια ἡ ἐν Ταύροις. Τραγῳδία εἰς πέντε*

πιν ἡμῶν ἄλλους τινὰς ἐλθόντας, τὸν Νικόλαον Γκίκαν (Μολδαβο-Ἕλληνα), δύο ἀδελφοὺς Βαρβάκη, Ἰωάννην, τὸν πρεσβύτερον, καὶ Γεώργιον, τὸν ἐπιζῶντα πενθερὸν τοῦ Σπύρου Καραϊσκάκη, καὶ Ζήσην Λεπωρίδην[1], Ὀνούφριον Ἀποστολίδην, Νικ. Νέγρην καί τινας ἄλλους, τοὺς πλείστους τῶν ὁποίων ἐδίδαξα τὴν ἀρχαίαν | ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ὡς μὴ κατόχους 23α
αὐτῆς.

Παρῆλθε λοιπὸν τὸ πρῶτον ἐξάμηνον τῆς ἐν Ἰένῃ διατριβῆς μου μὲ τὴν περὶ τὰ ἄνω ρηθέντα μαθήματα καὶ ἀκροάματα ἐνασχόλησίν μου. Τὰ δὲ ἔξοδά[2] μου μοὶ διεβιβάζοντο κατ' εἰσήγησιν μὲν τῆς Κομιτίσσης Ἔδλιγγ[3], διαταγῇ δὲ τοῦ γενικοῦ Προέδρου τῆς Φιλομούσου Ἑταιρείας*, τοῦ Κόμιτος Ἰωάννου Καποδιστρίου, ἀπὸ τὸν ἐν Βιέννῃ ἐμπορικὸν οἶκον τοῦ Γεωργίου Σταύρου.

Ἐπεσκέφθην δ' ἅπαξ ἢ δὶς τὴν πρωτεύουσαν τοῦ δουκάτου τῆς Βαϊμαρίας, καὶ διότι ἔπρεπε νὰ ἑκλησιαζώμεθα οἱ ἐν Ἰένῃ Ἕλληνες εἰς τὸ ἐκεῖ ρωσικὸν παρεκκλήσιον κατὰ τὰς μεγάλας τοὐλάχιστον ἑορτάς, ὅτε καὶ ἡ Δούκισσα, σύζυγος τοῦ Διαδόχου τῆς ἡγεμονίας, ἀδελφὴ τοῦ Αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου, μᾶς ἔβλεπε καὶ μὲ ἄκραν εὐγένειαν μᾶς προσεφώνει καὶ μᾶς ἠρώτα ἐὰν εἴχομεν καμμίαν ἀνάγκην, ἀλλ' ὠφελούμεθα συγχρόνως καὶ ἀπὸ τὰς θεατρικὰς παραστάσεις, τὰς ὁποίας προτοῦ μὲν διεύθυνον ἀμφότεροι οἱ μεγάλοι τῆς Γερμανίας ποιηταὶ Γέτε καὶ Σχίλλερ, τότε δέ, μὴ ὑπάρχοντος τοῦ δευτέρου, ὁ πρῶτος ἦτον ὁ διευθύνων. Τοσαύτην δ' ὑπόληψιν ἀπήλαυσεν ἡ πόλις ἐκείνη διὰ τὴν ἐκλεκτὴν ὁμήγυριν τῶν δύο τούτων ποιητῶν καὶ ἄλλων μεγάλων φιλολόγων τῆς Γερμανίας ἥτις περιεστοίχιζε τὸν φιλόκαλον αὐτῆς Ἡγεμόνα, ὥστε ὠνομάσθη «αἱ Ἀθῆναι τῆς Γερμανίας». Εἰς τὸ θέατρον τοῦτο εὑρισκόμενος τὴν πρώτην φορὰν τῆς εἰς

πράξεις, μεταφρασθεῖσα ἐκ τοῦ γερμανικοῦ ὑπὸ Ἰωάννου Παπαδοπούλου, Ἰένα 1818. Βλ. καὶ Κουγέα, *ἔ.ἀ.*, σσ. 361–388 καὶ 425–426.

1. Γεώργιος Ζήση Λεπωρίδης (βλ. Κούκκου, *ἔ.ἀ.*, σσ. 66, 91, 186, 209).

2. Βλ. σχετικοὺς λογαριασμοὺς εἰς Κούκκου, *ἔ.ἀ.*, σσ. 185–186.

3. Ἡ Κόμισσα Edling γράφει σὲ ἐπιστολή της πρὸς τὸν Ἰγνάτιο ἀπὸ 24/6 Μαΐου 1818 (Πρωτοψάλτη, *ἔ.ἀ.*, τ. Β', σσ. 93–94): «Psilas d' Athènes et Papadopoulo se distinguent par leur application et leur intelligence.» Παρατηρεῖ ὡστόσο γενικὰ γιὰ τοὺς Ἕλληνες φοιτητὲς τῶν γερμανικῶν πανεπιστημίων ὅτι σπουδάζουν χωρὶς πρόγραμμα, ὅτι θέλουν νὰ τὰ μάθουν ὅλα καὶ ὅτι στὸ τέλος δὲν μαθαίνουν τίποτε.

Γερμανίαν [1] ἀφίξεώς μου, ὁμοῦ καὶ μὲ τοὺς ἄλλους ὁμογενεῖς συμμαθητάς μου, εἶδον κατὰ τὴν διαμέσου τῆς παραστάσεως συνήθη διακοπὴν νὰ προσέλθῃ πρὸς ἡμᾶς αὐλικός τις ὑπηρέτης, καί, ἀφοῦ μᾶς ἠρώτησεν ἐὰν εἴμεθα Ἕλληνες καὶ ποῖος μεταξὺ ἡμῶν εἶναι ὁ Ἀθηναῖος, μὲ προσεκάλεσεν ἐκ μέρους τοῦ Δουκὸς νὰ ἀναβῶ εἰς τὸ θεωρεῖόν του, ὅπου εὑρίσκετο καὶ ἡ ἀξιόλογος καὶ πολλὰ πεπαιδευμένη Ἑλληνὶς Κοντέσσα Ἐδλιγγ. Παρου-
23β σιασθέντα δέ, | μὲ ἠρώτησεν ὁ Δοὺξ ἂν ὁμιλῶ γερμανικά. Εἶπον : «Οὐχί, διότι μόλις εἶμαι τρεῖς ἢ τέσσαρας μῆνας εἰς Γερμανίαν.» Τῷ εἶπον δὲ ὅτι ξένην γλῶσσαν γνωρίζω ὁπωσοῦν καλῶς τὴν ἰταλικήν, καὶ τότε ἤρχισε νὰ μὲ ἐρωτᾷ περὶ διαφόρων πραγμάτων τῶν Ἀθηνῶν καὶ μάλιστα περὶ τῶν σῳζομένων ἀρχαιοτήτων. Τῷ ἀπήντησα ὅσον ἠδυνήθην καλῶς, ἀλλὰ μετὰ ταῦτα μὲ ἐρωτᾷ πῶς μοὶ φαίνεται ἡ προφορὰ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ὡς προφέρουσιν αὐτὴν οἱ Γερμανοί, καὶ τῷ ἀπεκρίθην ὅτι, ὅταν ἀκούω προφερομένην οὕτω τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, νομίζω ὅτι ἀκούω γλῶσσαν γερμανικήν*. Τότε μὲ παρεκάλεσε νὰ εἴπω τι ἐκ τοῦ προχείρου, διὰ νὰ ἀκούσῃ πῶς ἡμεῖς προφέρομεν, καὶ τῷ ἀπήγγειλα δέκα ἕως δεκαπέντε στίχους ἀπὸ τὸ Α τῆς Ἰλιάδος. «Τοῦτο ἠχεῖ (klingt)», λέγει, «ὡς ἰταλικὸν καὶ εἶναι πολὺ ἁρμονικώτερον τοῦ ἡμετέρου.» Ἀλλ' ἐγὼ τῷ ἐπρόσθεσα ὅτι ὁμοῦ μὲ τὸ ἁρμονικὸν συνδέει ἡ ἡμετέρα γλῶσσα καί τι ἀνδρικόν, ὡς διαφέρουσα τῆς ἰταλικῆς, στερουμένης πάρα πολὺ γραμμάτων συμφώνων. Τότε ἐπανελήφθη ἡ διακοπεῖσα παράστασις, καὶ ἐγὼ κατέβην εἰς τὴν ἐν τῇ πλατείᾳ τοῦ θεάτρου θέσιν μου.

Κατὰ δὲ τὰς διακοπὰς τὰς θερινὰς τῶν μαθημάτων, ἐπιθυμῶν νὰ ἀκούσω τὴν ἐρχομένην ἐξαμηνίαν ἀνώτερα μαθηματικά, διστάζων ὅμως ἂν ἠδυνάμην νὰ ἀκούσω κωνικὰς τομὰς καὶ τὰ τοιαῦτα, μαθήματα εἰς τὰ ὁποῖα εἶχον μεγίστ⟨ην⟩ κλίσιν, ἤκουσα ὅτι τοιαῦτα μαθήματα δὲν παραδίδονται δημοσίως, διότι οἱ πλεῖστοι τῶν σπουδαστῶν ἀσχολοῦνται εἰς μαθ⟨ή⟩ματα βιοποριστικά, ὀλίγοι δέ τινες, οἱ θέλοντες νὰ τελειοπ⟨οιη⟩θῶσιν εἰς τὰς μαθηματικὰς ἐπιστήμας, διδάσκονται ἰδιαιτέρ⟨ως⟩ παρά τινος τῶν καθηγητῶν πληρώνοντες αὐτὸν ἀδρότερον. Τότε καὶ ὁ Λιβέριος, ὅστις καὶ αὐτὸς ἐπεθύμει νὰ ἀκούσῃ τὴν ὑψηλὴν λεγομένην μαθηματικήν, μοὶ εἶπε νὰ συμφωνήσωμεν οἱ δύο μὲ τὸν καθηγητὴν τῆς ἀστρονομίας κύριον Μύνχωβ

1. Ἐννοεῖ : εἰς Βαϊμάρην.

(Münchow), διὰ νὰ μᾶς παραδώσῃ τὸ μάθημα τοῦ διαφορικοῦ καὶ ὁλοκληρωτικοῦ λεγομένου λογισμοῦ, καί, εἰς τοὺς δισταγμούς μου ἂν εἶμαι εἰς κατάστασιν νὰ ἀκούσω τοῦτο τὸ μάθημα, χωρὶς νὰ νομίζω τὸν ἑαυτόν μου ἀρκετὰ δυνατὸν εἰς τὴν | ἄλγεβραν, μοὶ ἐπρότεινε νὰ μελετήσωμεν μαζὶ τὸ 24α
μάθημα τοῦτο ἐν τῷ μεταξὺ τῶν διακοπῶν, διότι ἔλεγεν ὅτι ἐκεῖνος ἦτο δυνατὸς εἰς αὐτό, καὶ οὕτως ἐπράξαμεν, ἀλλ' ἐγὼ εὗρον ὅτι ἤμην δυνατώτερός του. Ἠρχίσαμεν μόλον τοῦτο τὸ μάθημα τοῦ διαφορικοῦ καὶ ὁλοκληρωτικοῦ λογισμοῦ φοιτῶντες καθ' ἡμέραν τὸ πρωὶ εἰς τὸ ἔξω τῆς πόλεως Ἰένης ἀστεροσκοπεῖον, ὅπου κατῴκει ὁ καθηγητής, καὶ παρεδιδόμεθα μέρος τοῦ μαθήματος, τὸ ὁποῖον τὴν ἐπομένην πρωίαν ἔπρεπε νὰ ἐπαναλαμβάνωμεν ἐνώπιον τοῦ καθηγητοῦ. Ὅθεν καὶ ἐμελετῶμεν αὐτὸ ὁμοῦ μὲ τὸν Λιβέριον ἐν τῷ δωματίῳ μου, κειμένῳ ἐπὶ τῆς εἰς τὸ ἀστεροσκοπεῖον φερούσης ὁδοῦ. Καὶ ἐγὼ ἐπανελάμβανον μόνος τὸ μάθημα ἐνώπιον τοῦ καθηγητοῦ ἐπὶ πέντε ἢ ἓξ ἡμέρας, τὴν δὲ ἑβδόμην εἶπον πρὸς τὸν Λιβέριον νὰ ἐξηγήσωμεν καὶ τὸ μήπω παραδοθὲν ἑπόμενον μάθημα, ἀλλὰ τότε — δὲν ἠξεύρω πῶς — ὁ ἄνθρωπος μοὶ λέγει ὅτι πολὺ τὸ ἐπῆρα ἐπάνω μου. Ἀλλ' ἐγώ, μετὰ τὴν ἐνώπιον τοῦ καθηγητοῦ ἐπανάληψιν τοῦ μαθήματος τῆς προηγουμένης ἡμέρας, παρεκάλεσα αὐτὸν νὰ μοὶ ἐπιτρέψῃ νὰ ἐξηγήσω καὶ τὸ μήπω παραδοθὲν ἑπόμενον, καὶ οὕτως ἔπραξα, καὶ ὁ καθηγητὴς μὲ ἐπῄνεσε, λέγων ὅτι καλῶς ἐνόησα καὶ δὲν εἶχέ τι νὰ προσθέσῃ ἢ ἀφαιρέσῃ ἀπὸ τὴν ἐξήγησίν μου. Τοιοῦτον δέ τι ἔπαθον καὶ ἐν Γοττίγγῃ παρὰ τῶν συμμαθητῶν μου Πολυζωίδου καὶ Μαύρου. Ἐπειδὴ δηλ., ἐρωτηθείς ποτε παρ' αὐτῶν νὰ τοῖς λύσω ἀπορίαν τινὰ τὴν ὁποίαν εἶχον εἰς τὸ κείμενον συγγραφέως Ἕλληνος, καὶ τὴν ἀπορίαν των ταύτην, ἥτις τοὺς ἐβασάνιζεν ἐπὶ πολλὴν ὥραν, ἐγὼ τὴν ἔλυσα ἀμέσως, διορθώνων ἓν τυπογραφικὸν λάθος, ἀνέκραξαν ἀμφότεροι ὅ,τι καὶ ὁ Λιβέριος, ὡς ἐξεθέμην ἀνωτέρω. Ἀλλὰ καὶ ὁ Λιβέριος μετὰ ταῦτα, ὅτε, διδάσκων νέον τινὰ Γκίκαν τὴν ἀριθμητικὴν ἐν Γοττίγγῃ καὶ προσκόψας που εἰς τὴν ἐξήγησιν τοῦ θεωρήματος, μὲ ἠρώτησε περὶ τούτου, ἐκεῖ τυχαίως παρευρεθέντα, ἐγὼ δὲ ἀμέσως τοῦ ἔλυσα τὴν ἀπορίαν, ὡμολόγησε τὴν πρὸς τὰ μαθηματικὰ ἀφυΐαν του καὶ ἀπεφάσισεν, | ὡς μοὶ εἶπε, νὰ ἐπιδοθῇ ἐφεξῆς εἰς τὴν σπουδὴν τῆς 24β
φιλοσοφίας. Ὁ δὲ Μαῦρος, ὅστις σφοδρότερον εἶχεν ἐπιπέσει κατ' ἐμοῦ, διότι ἐκ τοῦ προχείρου ἔλυσα τὴν ἀπορίαν του, μετανοήσας ὕστερον, κατέ-

θετο εἰς τὴν οἰκίαν μου, ἀπόντος, ἓν πλῆρες σῶμα τῆς Ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Τέννεμαν (δωδεκάτομον)[1], προσενεγκών μοι αὐτὸ ὡς δῶρον, καὶ οὕτω συνδιηλλάγη ἐφεξῆς μετ' ἐμοῦ καὶ ἐγένετό μοι ἐγκάρδιος φίλος.

Ἀλλ' ἂς ἐπανέλθω εἰς τὴν ἐν Ἰένῃ πρώτην χειμερινὴ⟨ν⟩ διατριβήν μου, ὅθεν παρεξέβην. Μεταξὺ τῶν καθηγητῶν τοὺς ὁποίους ἐγνώρισα ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ ὑπῆρξε καί τις καθηγητὴς τῶν νομικῶν, Ἀνδρέας (André⟨e⟩) τὄνομα. Οὗτος μὲ ἐκάλεσε πρῶτος καὶ μόνος εἰς ἀφεσπερίδα τινὰ παρ' ἑαυτῷ καὶ μὲ συνίστα ὡς ξένον εἰς πολλοὺς τῶν φοιτητῶν ἐκ τῶν παρευρισκομένων, ἕκαστος δὲ αὐτῶν μετά τινα μικρὰν συνδιάλεξιν μετ' ἐμοῦ μὲ ἠρώτα ἂν γνωρίζω τὴν σπαθασκίαν ⟨καὶ⟩ μὲ ἐσυμβούλευε νὰ τὴν ἐκμάθω, συμβουλὴν τὴν ὁποίαν ἤρχισα νὰ βάλλω εἰς πρᾶξιν μετά τινος τῶν ὁμογενῶν συμμαθητῶν μου, ὁ ὁποῖος ὅμως μετὰ 3–4 μαθήματα ἀπέστη τῆς διδασκαλίας. Καὶ ἐγὼ ἐξηκολούθησ⟨α⟩ ἀκόμη ἐπὶ ὀλίγας τινὰς ἡμέρας καὶ παρῃτήθην ὁμοί⟨ως⟩. Ἔλαβον δὲ καί τινα μαθήματα τοῦ πλαγιαύλου, ἀλλὰ καὶ τούτων παρῃτήθην. Πάλιν δὲ ὁ ἄνω ρηθεὶς καθηγητὴς Andrée μὲ προσεκάλεσεν εἰς γεῦμα ὁμοῦ καὶ τὸν Λιβέριον, τὸ δὲ γεῦμα ἔδωκεν εἰς τιμὴν ἑνὸς περιφήμου παιδαγωγοῦ τοῦ ἐν Βερολίνῳ ἐκπαιδευτηρίου τῶν κωφῶν, εἰς τὸ τέλος τοῦ ὁποίου γεύματος, ἐγερθείς, ἔφερε ποτήριον χρυσοῦν προσφερθὲν αὐ⟨τῷ⟩ ὑπὸ τῶν φοιτητῶν εἰς οὓς ἐδίδαξέ τι μάθημα δωρεὰν καί, τοῦτο δείξας, εἶπεν ὅτι ἐπιθυμεῖ νὰ ἐγκαινιάσω τὸ ποτήριον ἐγώ, ὁ Ἀθηναῖος, ὅπερ καὶ ἔπραξα, κακ⟨ῶς⟩ ἢ καλῶς ἀπαγγείλας πρόποσίν τινα ἐκ τοῦ προχείρου. |

25ᵃ Κατὰ τὸ διάστημα τῶν θερινῶν διακοπῶν, ἐνῷ οἱ πλεῖστοι τῶν συμμαθητῶν μου Ἑλλήνων ἐξήρχοντο εἰς μακρὰς ἐκδρομάς, ἐγὼ ἔμενα ἐκεῖ σχεδὸν μόνος καὶ ἠναγκασμένος εἶχον συναναστροφὴν μετὰ τῶν Γερμανῶν φοιτητῶν, ὠφελούμενος εἰς τὴν γερμανικὴν διάλεκτον οὕτω πλέον τῶν ἄλλων. Εἰς δὲ τὴν ἀρξαμένην πάλιν σχολικὴν ἐξαμηνίαν τοῦ φθινοπώρου τοῦ 1818 ἤκουσα τὰ ἑξῆς μαθήματα : ὀρυκτολογίαν, συμβουλευθεὶς καὶ

1. W. G. Tennemann, *Geschichte der Philosophie*, τόμοι 11, Λειψία 1798–1819. Τοῦ ἔργου ὑπάρχει καὶ σύνοψη *(Grundriss der Geschichte der Philosophie*, Λειψία 1812, 1816²), ἡ ὁποία μεταφράστηκε ἑλληνικὰ ἀπὸ τὸν Κούμα : *Σύνοψις τῆς Ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας, συγγραφεῖσα μὲν γερμανιστὶ ὑπὸ Βιλ. Γοτλ. Τεννεμάννου, μεταφρασθεῖσα δὲ εἰς χρῆσιν τοῦ φιλολογικοῦ τῆς Σμύρνης Γυμνασίου ὑπὸ Κ. Μ. Κούμα*, Βιέννη 1818 (καὶ Ἀθήνα 1973 : ἐπανέκδοση ἀπὸ τὸ Κέντρον Ἐρεύνης τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν).

προτραπεὶς εἰς τοῦτο ὑπὸ τοῦ Λιβερίου, φυσιοφιλοσοφίαν (Naturphilosophie) ὑπὸ τοῦ Ὄκεν (Oken)[1], ἐξακολούθησιν τῆς σπουδῆς τῆς γερμανικῆς γλώσσης, φυσικὴν πειραματικὴν καὶ κατ' ἰδίαν μελέτην τῆς λατινικῆς γλώσσης.

Ἀλλ' εἰς τὸ τέλος τῆς ἐξαμηνίας ταύτης καὶ ἀρχὰς τῆς ἑπομένης συνέβη τὸ δρᾶμα τῆς δολοφονίας τοῦ Κοτζεμποῦ ἀπὸ τὸν Σάνδ [2], καὶ τότε ἄρχισαν οἱ διαπληκτισμοὶ καὶ αἱ καθημεριναὶ μονομαχίαι μεταξὺ τῶν φοιτητῶν, εἰς τρόπον ὥστε καὶ ἡμεῖς (οἱ Ἕλληνες) αὐτοπροαιρέτως ἀπεφασίσαμεν νὰ ἀπομακρυνθῶμεν τοῦ Πανεπιστημείου τῆς Ἰένης καὶ διαταγὴν ἐλάβομεν μυστικὴν ὑπὸ τῆς προστάτιδός μας Κοντέσσης Ἐδλιγγ περὶ τούτου. Ἐνῷ δὲ ἠκούσθη ὅτι ἡτοιμαζόμεθα νὰ ἀναχωρήσωμεν ἐκεῖθεν, ὁ Πρύτανις τοῦ Πανεπιστημείου καλεῖ τινας ἐξ ἡμῶν καὶ ἐξ ὀνόματος τῆς Δουκίσσης, συζύγου τοῦ Διαδόχου τῆς ἡγεμονίας Βαϊμαρίας, μᾶς ἐρωτᾷ ἂν ἀναγκαζώμεθα νὰ ἀναχωρήσωμεν ἀπὸ Ἰέναν διὰ τὸ μέτρον τὸ ὁποῖον ἠναγκάσθη νὰ λάβῃ ἡ Κυβέρνησις τοῦ Μεγάλου Δουκὸς μετὰ τὸ συμβὰν τοῦ φόνου τοῦ Κοτζεμποῦ. Ἠναγκάσθη δηλ. ὁ Μέγας Δούξ πρῶτον νὰ περιστείλῃ τὴν ἐλευθερίαν τῆς διδασκαλίας εἰς τὸ κράτος του, καὶ ρητῶς εἰς τὸ Πανεπιστημεῖον τῆς Ἰένης, καί, ἀφοῦ τοῦτο δὲν ἐδέχθη ὁ Δούξ, προτιμήσας μᾶλλον, ὡς ἐλέγετο, νὰ παραιτηθῇ τοῦ θρόνου παρὰ νὰ περιστείλῃ | τὴν ἐλευθέραν διδασκαλίαν ἣν παρέλαβεν ἀπὸ τοὺς προκατόχους του 25β
καὶ ἥτις ὑπῆρξεν, ἐν Ἰένῃ μάλιστα, ἡ ἀποκαταστήσασα τὴν ἀναμόρφωσιν τῆς θρησκείας καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοσούτων ἄλλων ἐπιστημῶν — ἐδῶ ἐδίδαξεν ὁ Λούθηρος — ἠναγκάσθη ὅμως νὰ δεχθῇ τὴν δευτέραν πρότασιν τῶν δυνάμεων τῆς Εὐρώπης, νὰ μὴ δέχεται δηλονότι φοιτητὰς εἰς τὸ κράτος του πρὸς ἐκπαίδευσίν των, ἐὰν δὲν φέρωσι τακτικὴν ἰδιαιτάτην εἰς τοῦτο ἄδειαν ἀπὸ τὰς οἰκείας κυβερνήσεις. Ἂν λοιπόν, εἶπεν ὁ Πρύτανις, εἶναι οὗτος ὁ λόγος δι' ὃν ἐγκαταλείπομεν τὴν Ἰέναν, ἡ Δούκισσα μένει ἐγγυητὴς ὑπὲρ ἡμῶν τῶν Ἑλλήνω⟨ν⟩, ὡς μὴ ἐχόντων Κυβέρνησιν νὰ μᾶς ἐπιτρέψῃ τοιαύτην ἄδειαν. Ἀλλ' ἡμεῖς ἤμεθα ἀποφασισμένοι πλέον εἰς τὴν ἀναχώρησίν μας, διότι ἡ διατριβή μας εἰς Ἰένην κατήντησεν ὀχληρὰ διὰ τὰς καθη-

1. Laurentius Oken (1779–1851).

2. Ὁ Karl Sand ἦταν φοιτητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ἰένας. Δολοφόνησε τὸν Kotzebue (11/23 Μαρτίου 1819), σὰν ἐχθρὸ τοῦ φιλελευθερισμοῦ.

μερινὰς μονομαχίας, εἰς τὰς ὁποίας μέχρι τέλους ἐμέλλομεν ἴσως νὰ περιπλεχθῶμεν καὶ ἡμεῖς*, καὶ διότι εἴχαμεν τὴν ἄνω ρηθεῖσαν μυστικὴν τῆς Κοντέσσης παραγγελίαν καὶ διότι τέλος ὅλοι οἱ φοιτηταὶ τῆς Γερμανίας μεταβάλλουσι πάντοτε τόπους ἀκροάσεως μαθημάτων, οὐδὲ αὐτῶν τῶν μαθητῶν τῶν βαναύσων τεχνῶν ἐξαιρουμένων*.

Ἀπήλθομεν λοιπὸν περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ φθινοπώρου τοῦ ἔτους 1819 ἀπὸ Ἰένης εἰς Γόττιγγαν, πόλιν τῆς Ἀννοβερίας, ἔχουσαν Πανεπιστημεῖον, τὸ ὁποῖον ὅμως πρὸ δύο περίπου ἐτῶν ἦτον ἐγκαταλελειμμένον καὶ ἀφωρισμένον ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς φοιτητὰς τῶν διαφόρων ἄλλων τῆς Γερμανίας κρατῶν, ἕνεκα ταραχῶν αἵτινες ἔλαβον χώρα⟨ν⟩[1] μεταξὺ μαθητῶν καὶ κρεοπωλῶν, τὰς ὁποίας ὅπως καταπαύσῃ ἡ Κυβέρνησις, εἶχε στείλει σῶμα στρατιωτῶν τοῦ ἱππικοῦ μὲ τὸ ὁποῖον συνεκρούσθησαν οἱ μαθηταί. Καὶ διότι τινὲς ἐξ αὐτῶν ἔλαβον ὀλίγα τραύματα κατὰ τὴν συμπλοκήν, συνώμοσαν καὶ ἀπεχώρησαν πανδημεὶ ἐκεῖθεν. Οἱ δὲ ἰθαγενεῖς τοῦ κρά-
26ᵃ τους, ἀπειληθέντες ὡς πρὸς τὴν μέλλου|σαν ἀποκατάστασίν των εἰς τὸν τόπον, ἐπιστρέψαντες, συνετήρησαν ἐν τῷ μεταξὺ τὴν ὕπαρξιν τοῦ Πανεπιστημείου. Ἐνταῦθα μᾶς εὗρον ἔπειτα οἱ κύριοι Μαῦρος, Πολυζωίδης, Θεόκλητος Φαρμακίδης καὶ Ἀσώπιος καὶ Μανοῦσος[2] καὶ Ἰωαννίδης ἐκ Σμύρνης, ὅστις ἔφερεν ὑπὸ τὴν κηδεμονίαν του καὶ δύο νεανίας ἐκ Χίου, Βλαστὸν καὶ ἕτερον ὁμοίως Βλαστόν, ὁμοῦ μὲ τοὺς ὁποίους ἦλθε καὶ ὁ Πινιατέλης. Ἦτο δὲ ἐκεῖ καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Γλαράκης, μόνος, τοῦ ἀδελφοῦ του Γεωργίου ἀναχωρήσαντος πρὸ πολλοῦ εἰς Παρισίους.

Ἐν Γοττίγγῃ ἤκουσα τὰ ἑξῆς μαθήματα : μεταφυσικὴν παρὰ τῷ καθηγητῇ Σχιούλτζ (Schulz), συγγραφεῖ τοῦ *Αἰνεσιδήμου*[3] κατὰ τῆς περιβοήτου φιλοσοφίας τοῦ Κάντ· αἰσθητικὴν παρὰ τῷ καθηγ. Βουτερβέκ[4], συγγραφεῖ φιλολογικῆς τινος ἱστορίας τῶν Ἱσπανῶν[5]· βοτανικὴν παρὰ

1. Στὶς 29/11 Ἰουλίου 1818.

2. Θεόδ. Μανούσης (βλ. Κουγέα, *ἔ.ἀ.*, σσ. 366, 381, ὅπου τὰ ὀνόματα καὶ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων φοιτητῶν τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Γοττίγγης).

3. Αἰνησίδημος - Aenesidemus (βλ. καὶ φ. 212β). (G. E. Schulze), *Aenesidemus, oder über die Fundamente der von dem Herrn Prof. Reinhold in Jena geliefferten Elementarphilosophie, nebst einer Vertheidigung des Skepticismus gegen die Anmaassungen der Vernunftkritik*, Helmstedt, 1792.

4. Friedrich Bouterwek (1766–1828).

5. Ἀρχικὰ δημοσιεύτηκε στὸ ἔργο τοῦ Bouterwek *Geschichte der neuern Poesie und Beredsamkeit* (1801–1819). Κατόπιν δημοσιεύτηκε καὶ χωριστά, γαλλικά, ἱσπανικὰ καὶ ἀγγλικά.

τῷ καθηγ. Σχράδερ[1]· περὶ ἑλληνικῆς συντάξεως παρὰ τῷ καθηγ. Δίσσεν[2]· καὶ ἔνθεν κἀκεῖθεν ἀνθολογῶν διάφορα ἄλλα μαθήματα, ὡς παρ. χάρ. ⟨γεωγραφίαν καὶ ἐθν⟩ογραφίαν[3] παρὰ τῷ καθηγητῇ Ἐρένῳ (Heren)[4] (***)[5]· ἀρχάς τινας τῆς ἀγγλικῆς γλώσσης ἐπὶ ἕνα μόλις μῆνα. Ὁμοῦ μὲ τὸν Ἀσώπιον διῆλθον τὸ ὅλον διάστημα τῆς ἐνταῦθα διατριβῆς μου. Ἀλλ' ἐνταῦθα εὑρισκόμενοι, μετὰ ἓν ἔτος ἐλάβομεν οἱ ὑπότροφοι τῆς Φιλομούσου Ἑταιρείας διαταγὴν[6] τοῦ ἐν Βιέννῃ Γεωργίου Σταύρου, διαβιβασθεῖσαν αὐτῷ παρὰ τοῦ Ἰωάννου Καποδιστρίου[7], νὰ μεταβῶμεν εἴς τι Πανεπιστημεῖον τῆς Ἰταλίας. Καὶ οἱ μὲν ἕτεροι δύο τῶν ὑποτρόφων ὑπήκουσαν καὶ ἀπῆλθον, ἐγὼ δέ, ὅστις ἐξ Ἰταλίας μετετέθην εἰς Γερμανίαν τῇ συγκαταθέσει βεβαίως τοῦ Καποδιστρίου, περὶ τοῦ ὁποίου ἐλέγετο ὅτι ὁ ἴδιος εἶχε διατάξει καὶ τὴν ἀπὸ Ἰένης ἀπομάκρυνσίν μας, ὅπως μὴ κατηγορῆται προστατεύων νέους Ἕλληνας ἐν μέσῳ τῆς δημοκρατικῆς ἀναρχίας*, ἐγώ, λέγω, θεωρῶν ὅτι ἡ ἀπὸ τόπου εἰς τόπον συχνὴ μετάθεσίς μου μοὶ ἦτον ἐπιβλαβής, καὶ μάλιστα ἡ ἀπὸ Γερμανίας εἰς Ἰταλίαν (ἀπὸ ἵππου εἰς ὄνον), πεισθεὶς εἰς τοῦτο καὶ ἀπὸ τοὺς φίλους μου Μαῦρον, Λιβέριον καὶ λοιποὺς καὶ νομίζων ὅτι ἠδυνάμην νὰ μεταπείσω δι' ἐκθέσεώς[8] μου τὸν Καποδίστριαν νὰ μὲ ἀφήσῃ ἀκόμη εἰς Γόττιγγαν, ἔμεινα ἐκεῖσε καὶ διήνυσα ἀκόμη ἓν ἐξάμηνον, βοηθηθεὶς καὶ ἀπὸ τὸν φίλον μου κύρ. Μαῦρον, ὅστις ὅμως μετὰ τοῦ Πολυζωίδου εἶχον ἀπέλθει κατ' ἀρχὰς τοῦ χειμερινοῦ ἑξαμήνου εἰς Βερολῖνον καὶ ἐκεῖ ἀπεκατεστάθησαν.

Περὶ δὲ τὰς ἀρχὰς τῆς ἀνοίξεως, συνεννοηθεὶς μὲ τὸν Μαῦρον, ἀπῆλθον εἰς Βερολῖνον καί, ἐκεῖ διαμένων καὶ καραδοκῶν τὸ μέλλον μου, ἔμαθον τὴν ἐπανάστασιν τῆς πατρίδος. Ὅθεν ἀμέσως ἀπεφάσισα νὰ ἐπανέλθω

1. Heinrich Adolph Schrader (1767–1836).

2. Ludolf Georg Dissen (1784–1837).

3. Ἡ προσθήκη ἔγινε μὲ βάση τὸ ἀντίστοιχο κείμενο τοῦ φ. 213β.

4. Arnold Heeren, ἱστορικὸς (1760–1842).

5. Οἱ ἀστερίσκοι δηλώνουν ἐδῶ κείμενο ἐκτάσεως ἑνὸς περίπου στίχου, τὸ ὁποῖο ἀποκόπηκε κατὰ τὸν ἀποχωρισμὸ τῶν Ἀπομνημονευμάτων ἀπὸ τὸ Ἡμερολόγιο (βλ. φ. 207α).

6. Ἀπὸ 15/27 Ἀπριλίου 1820 (βλ. Κ ο ύ κ κ ο υ, ἔ.ἀ., σσ. 94–95· πβλ. καὶ Π ρ ω τ ο ψ ά λ τ η, ἔ.ἀ., τ. Β', σ. 122).

7. Κ ο ύ κ κ ο υ, ἔ.ἀ. σ. 93.

8. Βλ. τὴν ἔκθεση (ἐπιστολὴ) αὐτὴ τοῦ Ψύλλα πρὸς τὸν Καποδίστρια, μὲ χρονολογία 15 Σεπτεμβρίου 1820, εἰς Κ ο ύ κ κ ο υ, ἔ.ἀ., σ. 194· πβλ. καὶ σ. 108.

26β εἰς 'Αθήνας | καὶ [1] ἔλαβον τὸ διαβατήριόν μου ἀπὸ τὴν 'Αστυνομίαν τοῦ Βερολίνου, ἑτοιμαζόμ⟨ενος⟩ νὰ ἀναχωρήσω μόνος, διότι οἱ δύο ἄλλοι φίλοι, Μαῦρος καὶ Πολυζωίδης, δὲν ἐσκόπουν κατ' ἀρχὰς νὰ διακόψουν τὰς σπουδάς των. 'Αλλ' ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ὁ Μαῦρος, ἐνθουσιώδης γενόμενος ἀπὸ τὰ κηρύγματα τῶν ἐφημερίδω⟨ν⟩ ὑπὲρ τῆς 'Ελλην. 'Επαναστάσεως, ἀπεφάσισε καὶ αὐτὸς νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὸν ἀγῶνα, καὶ ἐβίαζε δὲ καὶ τὸν Πολυζωίδην νὰ πράξῃ τὸ αὐτό. 'Αλλ' οὗτος, ἀδρανοῦς ὢν χαρακτῆρος (τὸν ὠνομάζομεν Pomadig), ἀνθίστατο, ἕως οὗ οἱ ἐν Γοττίγγῃ ὁμογενεῖς μαθηταὶ μᾶς ἔγραψαν ἐπιστολήν, ἀναγγέλλοντές μας τὴν ἀπόφασίν των εἰς τὸ νὰ λάβουν μέρος εἰς τὸν ἀγῶνα καὶ προτρέποντες καὶ ἡμᾶς νὰ πράξωμεν οὕτω καὶ νὰ κατέλθωμεν πάντες εἰς Λειψίαν, ὅπου θέλουν ἀπέλθει καὶ αὐτοί, καὶ ἐκεῖθεν, συσκεφθέντες, νὰ ἀκολουθήσωμεν κατὰ γενικὴν ἀπόφασιν ὅπου ἤθελε φανῇ ὅτι δυνάμεθα νὰ φανῶμεν χρήσιμοι εἰς τὴν πατρίδα.

Κατέβημεν τότε εἰς Λειψίαν [2], εὕρομεν τοὺς ἐκ Γοττίγγης συμμαθητάς μας, ἤλθομεν εἰς τὴν ἐκεῖ ἑλλην. ἐκκλησίαν τὴν ἡμέραν τῶν Βαΐων, καί, ὅτε ὁ ἱερεὺς μᾶς ἐνεχείριζε, κατὰ τὸ ἔθιμον, τὸν κλάδον τῆς δάφνης, ἔλεγεν εἰς ἕκαστον ἐξ ἡμῶν : «Τοῦτο ἔστω δι' ὑμᾶς τὸ σύμβολον τῆς νίκης.» Συνεσκέφθημεν ὅλοι ὁμοῦ ποῖον δρόμον νὰ πάρωμεν καὶ ἀπεφασίσθη νὰ καταβῶμεν εἰς Βιέννην, ὅπου οἱ περισσότεροι ἐξ ἡμῶν εἶχον τὰς σχέσεις των, καὶ ἐκεῖθεν νὰ διαβῶμεν εἰς Ρουμουνίαν, ὅπου ὁ 'Αλέξανδρος Ὑψηλάντης εἶχε πρῶτος ἀναπετάσει τὴν σημαία⟨ν⟩ τῆς ἐλευθερίας. Τοῦτο δὲ καὶ ἐπράξαμεν, διαβαίνοντες 15 Ἕλληνες μαθηταί, ὡς ἐν θριάμβῳ, διὰ Δρέσδης καὶ Πράγας [3] καὶ πολλῶν ἄλλων πόλεων, κωμοπόλεων καὶ πολιχνίων, παρακολουθούμενοι καὶ θαυμαζόμενοι ὑπὸ τῶν κατοίκων [4]. |

1. Στὸ φ. 26β, πρὶν ἀπὸ τὸν πρῶτο στίχο τοῦ κειμένου τῶν 'Απομνημονευμάτων, ὑπάρχει ἡ ἑξῆς σημείωση, ὑπόλειμμα ἀπὸ τὸ 'Ημερολόγιο τοῦ Ψύλλα : «'Ημερολόγιον. (1) 'Ο Ἅγιος Δαμαλᾶν παρετήρησε τὴν σύμπτωσιν τῆς ἡμέρας ταύτης μὲ τὴν ἑορτὴν τῆς Ὑπα[ν]πα⟨ντῆς⟩ τοῦ Σωτῆρος. 'Ανήκει εἰς τὴν ἀντικρὺ σελίδα 300.» Σημειωτέον ὅτι τὸ φ. 26β, τὸ ὁποῖο στὴ σελίδωση τῶν 'Απομνημονευμάτων ἔχει ἀριθμὸ 47 (ἄνω ἀριστερά), ἔχει σύμφωνα μὲ ἄλλη, παλαιότερη, σελίδωση τὸν ἀριθμὸ 301 (κάτω ἀριστερά).

2. Οἱ Ψύλλας, Μαῦρος καὶ Πολυζωίδης, σύμφωνα μὲ ἐπιστολὴ τοῦ τελευταίου πρὸς Δουδούμη, ἀπὸ 4/16 'Απριλίου 1821 (Π. 'Ενεπεκίδη, *Ρήγας–Ὑψηλάντης–Καποδίστριας*, 'Αθήνα 1965, σσ. 274–275), ἔφθασαν στὴν Λειψία στὶς 3/15 'Απριλίου, Κυριακὴ τῶν Βαΐων.

3. Στὴν Πράγα ἔφθασαν στὶς 11/23 'Απριλίου 1821 καὶ τὴν ἑπομένη ἀνεχώρησαν γιὰ τὴν Βιέννη (βλ. 'Ενεπεκίδη, *ἔ.ἀ.*, σσ. 373–374).

4. Στὸ φ. 26β, μετὰ τὸν τελευταῖο στίχο τοῦ κειμένου τῶν 'Απομνημονευμάτων, ὑπάρχει ἡ

'Αλλ' [1] εἰς Βιέννην φθάσαντες, εὕρομεν φραγμὸν ἀνυπέρβλητον διὰ 27α
τὴν περαιτέρω ὁδοιπορίαν μας. Ἡ 'Αστυνομία τῆς πόλεως ἐκείνης οὐδὲ
πρὸς τὴν Βλαχομπογδανίαν μᾶς ἐσυγχώρει νὰ προχωρήσωμεν, ὡς ἦτο ἡ
ἀπόφασις πάντων, ἐκτὸς ἐμοῦ, οὐδὲ πρὸς τὴν Ἑλλάδα. Ἦ λοιπὸν ἔπρεπε
νὰ ἐπιστρέψωμεν ὅθεν ἤλθομεν ἢ νὰ μένωμεν ἐν Βιέννῃ. Καὶ οἱ μὲν ἄλλοι
συμμαθηταί μου Ἕλληνες μετά τινας προσπαθείας ἀτελεσφόρους ἠναγκά-
σθησαν νὰ ὑποκύψουν εἰς τὴν ἀνωτέραν βίαν, καί τινες ἐνοικίασαν καὶ δω-
μάτια καὶ εἰς διαφόρους τῶν ἐκεῖ σχολῶν ἐνεγράφησαν, ἐγὼ δέ, καὶ τὴν
μητέρα καὶ ἀδελφὴν ἐνθυμούμενος ἐγκατα(λε)λειμμένας ἐν μέσῳ τῶν δεινῶν
τῆς ἐπαναστάσεως καὶ παντὸς μέσου ὑπάρξεως στερούμενος, ὥστε καὶ
ἐν Λειψίᾳ ἠναγκάσθην νὰ ζητήσω συνδρομήν τινα γλισχροτάτην καὶ ἐν
Βιέννῃ [2], ἀλλ' ὅπου ἡ ἐκεῖ τῶν ὁμογενῶν κοινότης μοὶ ἐχορήγησε δαψιλῆ
τοιαύτην συνδρομήν, τὴν ὁποίαν συνώδευσε καὶ μὲ πολλὰ εὐγενῆ ἐπιστολήν,
φανεῖσαν εἰς ἐμὲ κρείττονα καὶ αὐτῶν τῶν χρημάτων, ἐγώ, λέγω, ἐπέμεινα
διὰ τοὺς λόγους τούτους κρούων καθ' ἑκάστην καὶ ἐπὶ ἡμέρας πολλὰς τὰς
θύρας τῆς 'Αστυνομίας, ὥστε ἠνάγκασα τὸν ἀτέραμνον [3] ἐκεῖνον Διευ-
θυντὴν νὰ μοὶ χορηγήσῃ ἐπὶ τέλους τὴν ἄδειαν τῆς εἰς Τεργέστην διαβά-
σεώς μου.

Ἐνταῦθα ὅμως χρεωστῶ νὰ σημειώσω δύο περιστάσεις αἱ ὁποῖαι
συνέβησαν περὶ τὴν ἔκδοσιν τῆς ἀδείας ταύτης εἴτε τῆς ἐπιθεωρήσεως τοῦ
ἐν Βερολίνῳ ἐκδοθέντος διαβατηρίου μου. Καὶ πρῶτον, τὴν ἡμέραν καθ'
ἣν μοὶ ἐπροσδιόρισε νὰ μοὶ δώσῃ ἐπιθεωρημένον τὸ διαβατήριον μὲ ἐρωτᾷ
ἄν, ἀπερχόμενος προτοῦ εἰς τὴν ἄνω Γερμανίαν, διέβην διὰ τῆς Βιέννης.
Τῷ εἶπον: «Ναί.» Δεύτερον, μὲ ἐρωτᾷ κατὰ ποίαν περίπου ἐποχὴν χρόνου.
Τῷ ἀπεκρί|θην [4]: «Περὶ τὸν 'Οκτώβριον τοῦ ἔτους 1818.» [5] Τότε, δει- 28α

σημείωση: «Ἐξακολούθησις ἐν τῷ παρόντι βιβλίῳ, ἐν σελίδι 1⟨11⟩, σημειουμένου εἰς τὸ κάτω μέρος τῆς σελίδος τοῦ ἀριθμοῦ, ἄνω δὲ φερούσης τῆς σελίδος σημεῖον Γ.» Βλ. καὶ τὴν ἑπόμενη ὑποσημείωση.

1. Στὸ φ. 27α, τὸ ὁποῖο προηγουμένως εἶχε ἀριθμὸ σελίδος 48 (ἄνω ἀριστερὰ) καὶ 111 (κάτω ἀριστερά), πρὶν ἀπὸ τὸν πρῶτο στίχο τοῦ κειμένου τῶν 'Απομνημονευμάτων, ὑπάρχει ἡ σημείωση: «Σημεῖον Γ. Ἐξακολούθησις τῶν 'Απομνημονευμάτων τοῦ βίου μου. Ὅρα σελίδα 47 τοῦ παρόντος βιβλίου καὶ 301 εἰς τὸ κάτω μέρος τῆς σελίδος.» Βλ. καὶ σ. 40, ὑποσ. 1 καὶ 4.

2. Πβλ. Κούκκου, ἔ.ἀ., σ. 195.

3. Σκληρόν.

4. Τὸ κείμενο τῶν 'Απομνημονευμάτων συνεχίζεται ἀπὸ τὸ φ. 27α στὸ φ. 28α. Τὸ φ. 27β εἶναι ἄγραφο καὶ φέρει μόνο τὴν ἔνδειξη: «ὄπισθεν σελ. 48».

κνύων μοι ἕνα μεγάλον τόμον κείμενον ἐπὶ τῆς γραφικῆς του τραπέζης —καὶ πλῆθος τοιούτων τόμων ἐπλήρουν τὰς βιβλιοθήκας τὰς παρὰ τοὺς τοίχους τῆς μεγάλης ἐκείνης αἰθούσης— μὲ ἐρωτᾷ ἂν εὑρίσκω τὸ ὄνομά μου εἰς τὴν σελίδα τὴν ὁποίαν εἶχε σημειώσει. Ἀλλ' ὅταν τῷ ἔδειξα τὸ ὄνομά μου, τὸ σημειωμένον ἐν τῇ σελίδι ἐκείνῃ, θεωρήσας με ἀσκαρδαμυκτὶ κατὰ πρόσωπον, μοὶ ἀποτείνει τὴν ἐμφαντικὴν ταύτην ἐρώτησιν: «Καὶ διατί, κύριε, ἡ ἀλλαγὴ αὕτη τοῦ ὀνόματος;» Τὸ ἐκ Βερολίνου διαβατήριον ἔφερε τὸ καθ' αὐτὸ ὄνομά μου Γεώργιος Ψύλλας, Ἕλλην, ἀλλὰ τὸ ἐξ Ἰταλίας διαβατήριον ἔφερεν ὄνομα Θουκυδίδης Σίλας, ὁ δὲ λόγος τῆς τοιαύτης ἐγγραφῆς τοῦ ὀνόματός μου ὑπῆρξεν οὗτος: Ὅτε ἔμελλον νὰ ἀναχωρήσω ἐκ Πίσης διὰ τὴν Γερμανίαν ὁμοῦ μὲ τὸν Ἀλ. Γλαράκην, ἔχων ἐκεῖνος ἀνάγκην νὰ καταβῇ εἰς Λιβόρνον δι' ὑποθέσεις του, ὅθεν ἔμελλε νὰ λάβῃ καὶ τὸ διαβατήριόν του ἀπὸ τὸ ἐκεῖ Ὀθωμανικὸν Προξενεῖον, τὸ διευθυνόμενον ἴσως ἀπὸ Ἰταλούς, παρεκλήθη νὰ ζητήσῃ καὶ δι' ἐμὲ διαβατήριον, διὰ νὰ μὴ κοπιάζω καὶ ἐξοδεύωμαι ἀπερχόμενος μόνον χάριν ἑνὸς διαβατηρίου εἰς Λιβόρνον. Καὶ ὄντως ἔλαβε καὶ δι' ἐμὲ διαβατήριον, ἀλλ' οἱ Ἰταλοί, μὴ δυνάμενοι νὰ προφέρωσι τὸ στοιχεῖον Ψ, οὐδὲ νὰ τὸ γράψωσιν ἀκολούθως, ἔγραψαν, ἀντὶ Psylla, Sila. Θέλοντες δὲ καὶ τὸ ὄνομα ἐκτὸς τοῦ ἐπιθέτου, καὶ τοῦ Γλαράκη μὴ γνωρίζοντος τὸ βαπτιστικὸν ὄνομά μου Γεώργιος, ἐνθυμηθέντος δὲ τυχαίως ὅτι ἀπὸ τὸν διδάσκαλον Πύρρον εἶχον ὀνομασθῆ Θουκυδίδης [1], ἔγραψαν οἱ Ἰταλοὶ Tucidide Sila. Καὶ ἦτον ἀστεῖον νὰ βλέπῃ τις κατὰ τὴν εἰς Γερμανίαν ἀνάβασίν μου τοὺς Γερμανοὺς ὑπαλλήλους τῶν ἀστυνομικῶν καταστημάτων, ὅταν ἀνεγίνωσκον τὰ δύο ταῦτα
28β ὀνόματα, νὰ ἀτενίζωσι πρός με | θαυμαστικῷ τῷ τρόπῳ καὶ νὰ ἐκφράζωσι διὰ τῆς γλώσσης των τὴν ἔκπληξίν των (potztausend wetter!).

Εἰς τὴν ἐρώτησιν λοιπὸν ταύτην τὴν ἐμβριθεστάτην τοῦ ἀστυνόμου τῆς Βιέννης, ὅστις ἐνόμιζεν ἴσως ὅτι ἤθελε μὲ συγχύσει καὶ ἐξάξει τι μυστήριον, ἀπήντησα ἀταράχως καὶ ἀφελῶς, ἐκθέσας αὐτῷ τὸ γεγονός, προσθεὶς μάλιστα ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἀπορῇ, διατὶ ἔχω δύο ὀνόματα, ἐνῷ πολλοὶ

5. Τὸ ὀρθό: 1817 (βλ. παραπάνω, σσ. 31–32).

1. Βλ. Διονυσίου Πύρρου τοῦ Θετταλοῦ, *Γεωγραφία μεθοδικὴ ἁπάσης τῆς οἰκουμένης*, Βενετία 1818, σ. 324, ὅπου μεταξὺ τῶν συνδρομητῶν τοῦ ἔργου ἀναφέρεται καὶ ὁ «Γεώργιος ὁ καὶ Θουκυδίδης Ψύλλας». Γιὰ τὴν ἀλλαγὴ τῶν ὀνομάτων τῶν μαθητῶν τοῦ Διονυσίου βλ. τὸ ἔργο του *Περιήγησις ἱστορικὴ καὶ βιογραφία*, σσ. 70–71.

παρ' αὐτοῖς δίδουσι πλέον τῶν δύο καί, καθὼς ἀκούω, κάποτε καὶ δέκα καὶ εἴκοσιν ὀνόματα! Ἔγραψε τότε εἰς τὸ διαβατήριον καὶ μοὶ τὸ ἐνεχείρισεν, ἐγὼ δὲ χαίρων καὶ σκιρτῶν ἔτρεξα ἀμέσως εἰς τὸ ταχυδρομεῖον, ἐζήτησα θέσιν εἰς τὴν διλιγένσαν (diligent [1]), παραδοὺς καὶ τὸ διαβατήριόν μου καὶ προκαταβαλὼν τὴν τιμὴν τῆς θέσεώς μου εἰς τὴν ταχυδρομ. ἅμαξαν, καὶ ἀνυπομόνως περιέμεινα τὴν μετὰ 12 ὥρας ἀναχώρησίν μου. Οὕτως ὡδοιπόρησα μόνος ἐπὶ τῆς ἁμάξης αὐτῆς, μὴ ἐχούσης ἄλλον ἐπιβάτην, καὶ ἐπὶ τρία νυχθήμερα ἐντὸς αὐτῆς, καταβαίνων κάποτε κάπου, ὅπου ὁ ἁμαξηλάτης ἔμελλε νὰ ἀλλάξῃ τοὺς ἵππους, καὶ ἁρπάζων κατεσπευσμένος ὀλίγην τροφήν. Καὶ τοῦτο, ἕως οὗ τὴν τρίτην νύκτα ἐφθάσαμεν περὶ τὴν 2αν ὥραν μετὰ τὸ μεσονύκτιον εἰς τὴν πόλιν Γράτζ, ὅπου ὁ ἁμαξηλάτης μὲ ἀπεβίβασεν εἴς τι ξενοδοχεῖον, ὅπου μοὶ εἶπεν ὅτι δύναμαι νὰ ἀναπαυθῶ ἐπ' ὀλίγας ὥρας, ἀλλὰ μοῦ ἐζήτησε τὸ διαβατήριον, διὰ νὰ φροντίσῃ ἐκεῖνος τὴν ἐπιθεώρησίν του ἐγκαίρως, ἐπειδή, εἶπε, λίαν πρωὶ ἔπρεπε νὰ ἀναχωρήσωμεν ἐκεῖθεν.

Ἀλλὰ μόλις εἶχον παρέλθει δύο ὧραι, ἀφ' οὗ μὲ ἄφησε, καὶ μόλις εἶχον κλείσει ὀλίγον τὰ | βλέφαρά μου, καὶ ἀκούω τὸν ἁμαξηλάτην κρούοντα τὴν 29ᵃ
θύραν τοῦ δωματίου καὶ λέγοντά μοι νὰ ἔλθω ἐγὼ εἰς τὸ ἀστυνομικὸν κατάστημα νὰ διορθώσω τὸ πρᾶγμα, «διότι», μοὶ εἶπεν, «ἡ Ἀστυνομία εὑρίσκει πλημμελὲς τὸ διαβατήριόν σου». Τρέχω τότε ἀμέσως εἰς τὸ κατάστημα τῆς Ἀστυνομίας καὶ εἰς μίαν μεγάλην αἴθουσαν βλέπω ὀκτὼ ἕως δέκα ἄνδρας σκυμμένους ἐπὶ διαφόρων τραπεζῶν καὶ γράφοντας ἢ ἀναγινώσκοντας ὑπὸ τὸ φῶς τῶν λύχνων. Εἷς δὲ μεταξὺ αὐτῶν, ὁ γεραρώτερος, μοὶ ἀναγγέλλει ὅτι δὲν δύναμαι νὰ ἀπέλθω εἰς Τεργέστην διὰ τῆς Λουβιάνας (Laibach), ὅθεν διαβαίνει ἡ ταχυδρομικὴ ἅμαξα, καὶ μοὶ δεικνύει τὴν ἀπαγόρευσιν ταύτην γεγραμμένην ἐν τῷ διαβατηρίῳ καὶ ἔχουσαν οὕτω : «Gut für Triest mit Vermeidung von Laibach», τοῦτ' ἔστι «καλὸν διὰ Τεργέστην, ἀλλ' ἀποφεύγων τὴν Λουβιάναν» [2]. Τότε ἠρώτησα ἂν τις δύναται νὰ φθάσῃ εἰς Τεργέστην δι' ἄλλης ὁδοῦ, ἐννοεῖται ἐπίσης συντόμου καὶ μὲ τὰ αὐτὰ ἔξοδα, ἀλλ' ἐγερθεὶς ὁ ἀνὴρ ἐκεῖνος καὶ θεωρήσας τοὺς ἐν τοῖς

1. Diligence : ἅμαξα.

2. Ἡ ἀπαγόρευση αὐτὴ ἐντάσσεται προφανῶς στὰ μέτρα τὰ ὁποῖα εἶχαν τότε ληφθῆ γιὰ τὴν προστασία τῶν προσωπικοτήτων ποὺ μετεῖχαν στὸ συνέδριο τοῦ Laibach.

τοίχοις ἀνηρτημένους διαφόρους πίνακας, μοὶ λέγει ὅτι εἶναι μὲν καὶ ἄλλη ὁδὸς φέρουσα εἰς Τεργέστην, ἀλλ' εἶναι κατὰ πολὺ ἀπωτέρα τῆς διὰ Λουβιάνας καὶ ἐπομένως δαπανηροτέρα. Αὕτη φέρει εἰς Τεργέστην διὰ Τυρολίου.

Εἰς δὲ τὴν κατὰ συνέπειαν τῆς ἀπαντήσεως ταύτης ἀγανάκτησίν μου καὶ τὴν δικαίαν καταφορὰν κατὰ τῆς ἀλόγως ὑπόπτου καὶ τυραννικῆς Ἀστυνομίας τῆς Βιέννης, ἐκεῖνος, ἀντὶ νὰ ὀργισθῇ διὰ τοῦτο, ἐπανέλαβε πάλιν νὰ ἐπιθεωρήσῃ ἀκριβέστερον τοὺς πίνακας καὶ εἶπέ μοι πάλιν ὅτι δὲν ὑπάρχει ἄλλη ὁδὸς φέρουσα εἰς Τεργέστην μακρὰν τῆς Λουβιάνας, εἰμὴ ἐκείνη, ἡ διὰ Τυρολίου. Ἀλλὰ συγχρόνως, λαβὼν τὸν κάλαμον εἰς χεῖρας, διαγράφει ἐν ἀγανακτήσει τὴν φράσιν «μὲ ἀποφυγὴν τῆς Λουβιάνας» καί, τυλίξας τὸν χάρτην τοῦ διαβατηρίου, μοὶ ἐγχειρίζει αὐτὸ ὄρθιος καί, εἰς τὴν ἐρώτησίν μου τί πρέπει νὰ πληρώσω, μοὶ ἀποκρίνεται : «Τίποτε, κύριε | 29β Ψύλλα· ὕπαγε εἰς τὸ καλόν, ὕπαγε συνοδευμένος μὲ τὰς εὐχάς μας εἰς τὴν ὡραίαν πατρίδα σου, εἰς τὴν ὁποίαν εὐχόμεθα ἐγκαρδίως πᾶσαν ἐπιτυχίαν εἰς τὸν δίκαιον ἀγῶνά της· γνωρίζεις», μοὶ λέγει, «αὐτούς;» δεικνύων τὰς τὴν αἴθουσαν κοσμούσας προτομάς· «τούτων οἱ πλεῖστοι εἶναι συμπολῖταί σας.» «Ναί», ἀποκρίνομαι, «ἀλλ' ἐσεῖς τιμᾶτε τοὺς προγόνους καὶ μισεῖτε ἡμᾶς τοὺς ἀπογόνους αὐτῶν τῶν ἀνδρῶν.» «Ὄχι», ἀνέκραξε, «σᾶς ἀγαπῶμεν καὶ εὐχόμεθα κρείττονα τύχην εἰς τὴν πατρίδα σας.» Καὶ οὕτω μὲ προπέμπει αὐτὸς καὶ ὅλοι οἱ λοιποὶ μέχρι τῶν προπυλαίων τοῦ καταστήματος, ἐπαναλαμβάνοντες τὰς αὐτὰς πάντοτε εὐχάς [1].

Εἰς Λουβιάναν δὲ φθάσας καὶ δύο μόνον ὡρῶν καιρὸν ἔχων νὰ διαμείνω ἐκεῖσε μέχρι τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ ταχυδρομείου καὶ ζητήσας νὰ ἴδω τὸν Καποδίστριαν, ἐπληροφορήθην ὅτι ἦτον εἰς ἐξοχὴν δύο ὥρας ἀπέχουσαν τῆς πόλεως. Μοὶ ἦτον ἀνάγκη νὰ ἴδω τὸν ἄνθρωπον, διὰ νὰ τὸν παρακαλέσω νὰ ἀποδώσῃ εἰς τὸν φίλον μου Μαῦρον ὅσα χρήματα μοὶ ἔδωκε

1. Τὸ 1849 ὁ Ψύλλας, ἀγορεύοντας στὴ Γερουσία, ἀναφέρθηκε ὡς ἐξῆς στὰ παραπάνω γεγονότα καὶ στὴ δυσκολία μὲ τὴν ὁποία ἀπέσπασε ἀπὸ τὴν Ἀστυνομία τῆς Βιέννης τὴν ἄδεια νὰ ἐπιστρέψῃ στὴν Ἑλλάδα : «Ὅτε κατὰ τὸ 1821 ἤθελον νὰ ἐπανέλθω εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἡ Ἀστυνομία ἐκείνη μετὰ δίμηνον ἐπίμονον αἴτησίν μου μοὶ ἐπέτρεψε μὲν ν' ἀναχωρήσω, μοὶ ἀπηγόρευσεν ὅμως νὰ διέλθω διὰ τῆς πόλεως Λουβιάνης, ὅπου εἶχον συνέλθει οἱ βασιλεῖς διὰ τὰ πράγματα τῆς Νεαπόλεως. Τὴν διαταγὴν ταύτην τῆς Ἀστυνομίας τῆς πρωτευούσης κατακρίνουσαι αἱ τῶν ἐπαρχιῶν ἀστυνομίαι, μοὶ ἐπέτρεψαν νὰ διέλθω ὅθεν ἤθελον καὶ μὲ συνώδευσαν μὲ δάκρυα καὶ μὲ εὐχὰς ἀπερχόμενον.» (*Πρακτικὰ τῶν συνεδριάσεων τῆς Γερουσίας*, περίοδος Β', σύνοδος Β', σ. 119 — συνεδρίαση 10 Μαρτίου 1849.)

κατὰ τὸ ἐξάμηνον διάστημα τῆς ἄνευ ἐξόδων ἐγκαταλείψεώς μου εἰς Γόττιγγαν, ἀλλά, μὴ εὐτυχήσας νὰ τὸν εὕρω, τῷ ἔγραψα ἱκετηρίαν ἐπιστολὴν περὶ τούτου καὶ ἀπῆλθον εἰς Τεργέστην. Ἐδῶ δὲ πάλιν πρὸ τῆς εἰς τὴν πόλιν εἰσόδου μου ἀστυνομικός τις φύλαξ μὲ ἐρωτᾷ εἰς ποῖον εἶμαι συστημένος. Τῷ εἶπον «εἰς τὸν Νικόλ. Ζωγράφον, ἔμπορον», καὶ μοὶ ἐγχειρίζει γραμμάτιον ἔντυπον, διατάττον με νὰ παρουσιασθῶ ἐντὸς δύο ἡμερῶν εἰς τὴν Ἀστυνομίαν, ὅπως ἐκεῖθεν λάβω τὴν ἄδειαν τῆς περαιτέρω διαμονῆς μου.

Προσῆλθον λοιπὸν ἐντὸς τοῦ ὡρισμένου χρόνου εἰς τὴν Ἀστυνομίαν καὶ ἐκεῖ, ἐρωτηθεὶς ὑπό τινος, φαινομένου διευθυντοῦ τῆς Ἀστυνομίας, περὶ τοῦ ὀνόματος καὶ ἐπωνύμου μου, ἀκούω | νὰ μοὶ ἀπαγγείλῃ, θεωρῶν 30ο
χαρτίον τι κείμενον ἐνώπιόν του, ὅτι, ἀναχωρῶν ἀπὸ Βερολῖνον, ἔκαμα νὰ ἐννοήσουν οἱ ἄνθρωποι ὅτι ἀπέρχομαι, ὅπως λάβω μέρος εἰς τὰ πράγματα τῆς πατρίδος μου. «Δὲν γνωρίζω», τῷ εἶπον, «ἂν ἔκαμα νὰ ἐννοήσουν τοῦτο οἱ ἄνθρωποι, ἀλλ' ἅμα ἤκουσα τὰ συμβάντα τῆς πατρίδος μου, δὲν ἠδυνάμην πλέον νὰ μένω μακρὰν εἰς τὰ ξένα, καὶ διὰ τὰ οἰκονομικά μου καὶ διότι ἔχω εἰς τὴν πατρίδα μου μητέρα καὶ ἀδελφὴν χωρίς τινος προστασίας ἀνδρός, τοσοῦτον ἀναγκαίας εἰς τὰς παρούσας περιστάσεις, καὶ τέλος, φθάνων εἰς τὴν πατρίδα μου, θέλω πράξει ὅ,τι ὁ Θεὸς καὶ τὸ χρέος μου μὲ ὑπαγορεύσῃ.» «Πολὺ καλῶς εἶπες, φίλε μου», μοὶ λέγει. «Ὅταν φθάσῃς εἰς τὴν πατρίδα σου, πρᾶξον ὅ,τι ὁ Θεὸς σὲ φωτίσῃ· ἐδῶ μόνον, παρακαλῶ, ἐν ὅσῳ χρόνῳ διαμείνῃς, νὰ μὴ πράξῃς τι ἀπηγορευμένον ἀπὸ τοὺς κανόνας τῆς τάξεως καὶ δημοσίας ἀσφαλείας.» «Καὶ πῶς», λέγω, «μὴ μᾶς νομίζετε τόσον μωρούς, ὥστε νὰ ζητήσωμεν νὰ ἐπαναστατήσωμεν καὶ νὰ κατακτήσωμεν καὶ ἄλλους τόπους καὶ τόσον μακρὰν ἡμῶν ἀπέχοντας;» «Ὄχι», λέγει, «δὲν ἐνόησα τοῦτο, ἀλλὰ γνωρίζετε ὅτι ἐνταῦθα ὑπάρχουσι πολλοὶ ὁμογενεῖς σας καὶ μεταξὺ αὐτῶν πολλοὶ νέοι μὲ κεφαλὰς ἐξημμένας· μὴ δώσετε λοιπόν, παρακαλῶ, ἀφορμὰς ἐνταῦθα καὶ εἰς αὐτούς, διὰ νὰ ἐξάψετε πλειότερον τὰς κεφαλάς των.» «Καὶ πῶς δύναμαι νὰ πράξω τοῦτο;» «Μὴ συγγράψετε», μοὶ λέγει, «φυλλάδια ἢ ἄσματα πατριωτικὰ καὶ δημοσιεύσετε τοιαῦτα.» «Τοῦτο», εἶπον, «οὔτε σκοπὸν ἔχω νὰ πράξω, οὔτε δὲ ἔχω τὴν πρὸς τοῦτο ἀπαιτουμένην ἱκανότητα.»

Τὸν δὲ διάλογόν μου τοῦτον μετὰ τοῦ Διευθυντοῦ τῆς τεργεσταίας

'Αστυνομίας ἀνεκοίνωσα πρὸς τὸν Νικ. Ζωγράφον, εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ
30β ὁποίου ἐξενιζόμην. Οὗτος ὅμως μοὶ εἶπεν ὅτι ὁ 'Αστυνόμος | εἶχε κάπως ἀφορμὴν νὰ μοὶ ἀποτείνῃ τοιαύτας παραγγελίας καὶ μοὶ διηγήθη τὰ ἑξῆς, ἅτινα εἶχον συμβῆ πρό τινων ἡμερῶν ἐν Τεργέστῃ.

Εἰς τὴν Τεργέστην ἐκυκλοφόρησε νεωστὶ ἐκδεδομένον φυλλάδιον κατὰ τῆς 'Ελλην. 'Επαναστάσεως ὑπὸ Γάλλου τινός, Geoffroi [1] ὀνόματι, ἂν καλῶς ἐνθυμοῦμαι. 'Εννοεῖται δὲ ὅτι τὸ φυλλάδιον ἐκεῖνο ἦτο πλῆρες ὕβρεων κατὰ τοῦ ἑλλην. ἔθνους. Μετὰ τὴν ἐν Λουβιάνᾳ διάλυσιν τῆς συνελεύσεως τῶν βασιλέων καὶ βασιλικῶν πληρεξουσίων τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων, Γάλλος τις ἐσύχναζεν εἰς τὴν ἐν Τεργέστῃ 'Ελλην. Λέσχην καὶ οὗτος ἐψιθυρίζετο ὅτι ἦτον ὁ τοῦ ἄνω εἰρημένου φυλλαδίου συγγραφεύς, τὸν ὁποῖον δύο ἐκ τῶν νέων ὁμογενῶν μας ἀπεφάσισαν νὰ προκαλέσωσιν εἰς μονομαχίαν πρὸς ἱκανοποίησιν τῆς τιμῆς τοῦ ἔθνους. Καὶ δή, προσελθόντες εἰς αὐτὸν δὶς καὶ τρὶς καὶ ἐρωτήσαντές τον ἂν εἶναι ὁ κύριος Geoffroi, καὶ ἐκείνου ἀρνουμένου, τέλος, βεβαιωθέντες ἀπὸ τοὺς γνωρίζοντας αὐτὸν καλῶς, ἐξέσπασαν ἀπ' αὐτοῦ τὰ ἐπὶ τοῦ στήθους του παράσημα, λέγοντες ὅτι ἀναξίως φέρει ταῦτα, μὴ φανερώνων ποῖος εἶναι ἕνεκα δειλίας. Τότε δὲ ὁ Γάλλος, προσελθὼν εἰς τὴν 'Αστυνομίαν, κατεμήνυσε τοὺς προσβαλόντας αὐτόν, ζητήσας ἱκανοποίησιν. 'Αλλ' ὁ Διευθυντὴς τῆς 'Αστυνομίας τῷ ἀπήντησεν ὅτι ἤθελε πράξει φρονίμως νὰ ἀπέλθῃ ἐκ Τεργέστης, διότι, ἐχόντων οὕτω τῶν πνευμάτων τῆς ἐκεῖ ἑλλην. νεολαίας καὶ τῆς ρυμοτομίας τῆς πόλεως οὔσης ἀνωμάλου, ὡς κειμένης ἐπὶ λιμένος πλήρους ἀπὸ πλοῖα διαφόρων ἐθνῶν, καὶ μάλιστα ἑλληνικῶν, διώρυγος δὲ ὁμοίως ἐκ τοῦ λιμένος εἰσβαλούσης εἰς τὴν πόλιν, καὶ ταύτης ὁμοίως γεμούσης τοιούτων
31α πλοίων, δὲν | δύναται ἡ 'Αστυνομία νὰ τῷ ἐγγυηθῇ περὶ τῆς ἀσφαλείας τοῦ προσώπου του. Καὶ εἰς τὰς παρατηρήσεις ταύτας πεισθεὶς ὁ Γάλλος, ἀνεχώρησεν εἰς Βενετίαν, ὁ δὲ Διευθυντὴς τῆς 'Αστυνομίας, καλέσας τοὺς λεγομένους προκρίτους (ἀντιπροσώπους) τοῦ γένους (τοῦ ἐκεῖ ἑλληνικοῦ),

1. Πρόκειται γιὰ τὴν ἀπὸ 2/14 'Απριλίου 1821 ἐπιστολὴ (ἀπὸ τὸ Laibach) τοῦ Γάλλου δημοσιογράφου Achille de Jouffroy, ποὺ δημοσιεύθηκε στὴν ἀνθελληνικὴ ἐφημερίδα *Gazette de France*, στὸ φύλλο τῆς 13/25 'Απριλίου 1821 ὑπὸ τὸν τίτλο «Insurrection de la Grèce» (βλ. J. Dimakis, *La guerre de l' indépendance grecque vue par la presse française*, Θεσσαλονίκη 1968, σσ. 143–145· καὶ Γ. Λαῖου, *'Ανέκδοτες ἐπιστολὲς καὶ ἔγγραφα τοῦ 1821*, 'Αθήνα 1958, σσ. 24, 110, 124, 133, 138).

τοῖς ἐξέθεσε τὰ γεγονότα καὶ τοὺς ἐσυμβούλευσε νὰ στείλωσιν εἰς Βενετίαν εἶδός τι πρεσβείας, ὅπως ζητήσωσι παρὰ τοῦ Γάλλου συγχώρησιν διὰ τὸ νεανικὸν τόλμημα τὸ τολμηθὲν κατ' αὐτοῦ ὑπὸ τῶν δύο θερμοκεφάλων μελῶν τῆς κοινότητός των, διότι, εἶπεν ὁ 'Αστυνόμος, ὁ προσβληθεὶς ἐκεῖνος Γάλλος εἶναι ἄνθρωπος σημαντικὸς καὶ ἐν Λουβιάνῃ ἀπετέλει μέλος τῆς ἐκεῖ γαλλικῆς πρεσβείας.

Τοῦτο δὲ καὶ ἔπραξαν οἱ ὁμογενεῖς, πέμψαντες εἰς Βενετίαν δύο τῶν προκρίτων μεταξὺ αὐτῶν, εἰς τοὺς ὁποίους ὁ Γάλλος, εὐχαριστηθεὶς πολὺ διὰ τὴν διαγωγὴν ταύτην τῶν ἐν Τεργέστῃ 'Ελλήνων, ὄχι μόνον ἐσυγχώρησε τὸ πρὸς αὐτὸν γενόμενον ἀδίκημα, ἀλλὰ τοῖς εἶπεν ἐμπιστευτικῶς ὅτι τὸ φυλλάδιον ἐκεῖνο τὸ εἶχε γράψει καθ' ὑπαγόρευσιν τοῦ Αὐτοκράτορος τῆς Ρωσίας 'Αλεξάνδρου, τοῦ ὁποίου τοῖς ἔδειξε καὶ ἰδιοχείρους διορθώσεις αὐτοῦ ἐν τῷ χειρογράφῳ.

Ταῦτα μοὶ διηγήθη ὁ Νικόλ. Ζωγράφος, ὅστις βεβαίως ἐγνώριζε καλῶς τὰ πράγματα, ὡς εἷς ὢν τῶν τὰ πρῶτα ἐκεῖ φερόντων 'Ελλήνων διὰ τὴν κρείττονα τῶν λοιπῶν ἐκπαίδευσίν του καὶ τὴν εὐγλωττίαν του. Τοῦτον καὶ τὸν 'Ιάκωβον Ρώταν ἀπέστελλον οἱ ἐν Τεργέστῃ ὁμογενεῖς ὡς ἀντιπροσώπους των εἰς τὰς αὐστριακὰς ἀρχὰς καὶ εἰς αὐτὸν τὸν Αὐτοκράτορα, ὁσάκις | ἐπρόκειτο νὰ διαπράξωσί τι ἀναγκαῖον πρὸς τὰ συμφέροντα τῆς *31β*
ἑλλην. κοινότητος. 'Ως ἐπληροφορήθην, ὁ Νικ. Ζωγράφος ἐλάλει κάλλιστα τὴν μητρικὴν του γλῶσσαν, ἐλάλει ὁμοίως ὡς Τοσκᾶνος τὴν ἰταλικήν, καὶ τὴν γαλλικὴν ἐξαίρετα. 'Αλλὰ καὶ εἰς αὐτὸν καὶ εἰς ἐμὲ ἡ μυστικότης τοῦ φυλλαδίου ἐκείνου ἐφαίνετο αἴνιγμα σχεδὸν ἀνεξήγητον*.

Ἔμεινα δὲ εἰς Τεργέστην 20 – 30 ἡμέρας, διὰ νὰ εὕρω εὐκαιρίαν πλοίου ἀπερχομένου εἰς 'Ελλάδα, ἀλλὰ καὶ ὁ Ζωγράφος πάλιν μὲ ἀπέτρεπεν, ὡς καὶ ὅταν κατὰ πρῶτον διευθυνόμην εἰς Γερμανίαν καὶ ὅτε μὲ ἔπεισε νὰ προτιμήσω τὴν 'Ιταλίαν. Καὶ τότε μὲν ἴσως εἶχε καί τινα ἰδιοτελῆ σκοπόν, προσπαθῶν κυρίως νὰ μὲ κρατήσῃ παρ' ἑαυτῷ, διὰ νὰ τῷ χρησιμεύσω εἰς τὸ ἐμπορικὸν γραφεῖόν του, τώρα ὅμως, ὅτε εἶχεν ἀποσυρθῇ ἀπὸ τὸ ἐμπόριον καὶ ἡσύχαζεν εἰς τὴν ἐξοχικήν του οἰκίαν, τὸ πρᾶγμα διέφερε, αἱ δὲ συμβουλαί του προήρχοντο τῷ ὄντι ἀπὸ φιλάνθρωπον σκοπόν, διὰ νὰ μὴ ριφθῶ ματαίως εἰς τὸ πῦρ τῆς ἐπαναστάσεως, τῆς ὁποίας δὲν ἔβλεπε καλὸν τὸ τέλος, καὶ περὶ τούτου ἐσυζητοῦμεν σχεδὸν καθημέ-

ραν καὶ κάποτε σφοδρότερον τοῦ δέοντος, ὡς ἀπὸ μέρους μου. «Εἶδον», μοὶ ἔλεγε, «τὸν Πρίγκιπα Καντακουζηνὸν εἰς Τεργέστην, διαβάντα ὀλίγας ἡμέρας πρὶν τῆς ἐκεῖ ἀφίξεώς σου, τῷ ἔδωκα γεῦμα καὶ τὸν ἠρώτησα[1] ἂν ὑπῆρχον παρ' αὐτοῖς τὰ ἀναγκαῖα μέσα πρὸς εὐόδωσιν τοῦ σκοποῦ (διότι καὶ ὁ Δημήτριος Ὑψηλάντης ἀγνώριστος ὑπῆρχε μετ' αὐτοῦ)[2], εἰς τὴν ἐρώτησιν δὲ ταύτην ὁ Καντακουζηνὸς ἀπήντησεν ὅτι εἰς τοὺς Ἕλληνας στρατιώτας θέλει δεικνύει τοὺς εἰς τὰς πόλεις καὶ τὰ ἐχθρικὰ φρούρια ἐμπεριεχομένους θησαυρούς, καὶ αὐτὰ εἶναι τὰ μέσα τὰ ὁποῖα ἔχομεν.» Ἔπαυσε δὲ τότε νὰ μὲ ἀποτρέπῃ, ὅταν ὁ ἐν Τεργέστῃ Ἀντωνόπουλος, καλέσας με καὶ χορηγήσας 23 φλωρία διὰ ἐφόδιόν μου εἰς τὴν Ἑλλάδα, εἶπεν ὅτι τοῦτο πράττει διαταγῇ τοῦ Καποδιστρίου[3]. Τό⟨τε⟩ μοὶ εἶπεν ὁ Ζωγράφος ὅτι, καὶ ἂν θέλω ἐγὼ νὰ μείνω, ἐκεῖνος δὲν μὲ κρατεῖ. Τότε
32α λέγει: «Ἂν θέλῃς καὶ ἄλλα χρήματα, σοὶ δίδω ἐγώ[4], | διότι»,[5] ἔλεγεν, «ἂν ὁ ἀνὴρ ἐκεῖνος δὲν εἶχε πολλὰς πιθανότητας περὶ τῆς αἰσίας ἐκβάσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἀγῶνος, δὲν ἤθελε συντελέσει διὰ τῆς συνδρομῆς του ταύτης, προπέμπων οὕτως εἰς φανερὰν καταστροφὴν τοὺς νέους ὑμᾶς.» Διότι καὶ εἰς ἄλλους ὑποτρόφους τῆς Ἑταιρείας ἐχορήγησε τὴν αὐτὴν ἐπίσης χρηματικὴν συνδρομήν.

Τότε δὲ ἦλθον ἐκ Βιέννης καὶ οἱ λοιποὶ τῶν ἐν Γερμανίᾳ συσπουδαστῶν μου, ἐκτὸς τοῦ Ἀσωπίου, ὅστις ἔμεινεν εἰς Λειψίαν, καὶ τοῦ Πολυζωίδου, ὅστις ἔμεινεν εἰς Βιέννην. Τότε εἴδομεν ἐν τῷ μέσῳ τῆς πλατείας τῆς Τεργέστης καὶ τὸν ἐκ Μολδαβίας Νικ. Γκίκαν[6] αἴφνης σκιρτῶντα καὶ καταφιλοῦντα ἡμᾶς μὲ ἄφθονα δάκρυα χαρᾶς διὰ τὴν ἀνάστασιν τῆς πατρίδος, εἰς τὴν ὁποίαν ἔδραμε καὶ οὗτος νὰ συναγωνισθῇ, δοκιμάσας ἄπειρα καθ'

1. *Χφ.* ἠρώτησεν.

2. Τὶς ἴδιες μέρες (τέλη Μαΐου 1821, π.ἡ.) εἶχε περάσει ἀπὸ τὴν Τεργέστη καὶ ὁ Δ. Ὑψηλάντης. Ἐπειδὴ ὅμως ἐμφανίστηκε μὲ ψευδώνυμο, δὲν ἀναγνωρίστηκε ἀπὸ τὸν Ζωγράφο (βλ. Κ. Δ ι α μ ά ν τ η, *Δημήτριος Ὑψηλάντης*, Ἀθήνα 1966, σσ. 36, 41–43).

3. Βλ. Κ ο ύ κ κ ο υ, *ἔ.ἀ.*, σ. 109.

4. Στὸ φ. 31β, μετὰ τὸν τελευταῖο στίχο τοῦ κειμένου τῶν Ἀπομνημονευμάτων, ὑπάρχει ἡ σημείωση: «Ἀκολουθεῖ εἰς σημ. Δ τοῦ παρόντος βιβλίου, σελ. 57, ἄνωθεν». Βλ. καὶ τὴν ἑπόμενη ὑποσημείωση.

5. Στὸ φ. 32α, ποὺ προηγουμένως εἶχε ἀριθμὸ σελίδος 57, πρὶν ἀπὸ τὸν πρῶτο στίχο τοῦ κειμένου, ὑπάρχει ἡ ἔνδειξη: «Στοιχ. Δ».

6. Βλ. Λ α ῒ τ ο υ, *Ἀνέκδοτες ἐπιστολὲς καὶ ἔγγραφα τοῦ 1821*, σσ. 117–119.

ὁδὸν ἐμπόδια, ἕως οὗ φθάσῃ εἰς Τεργέστην. Τότε πλέον ἠνοίχθη καὶ ἓν μέρος πρὸς τὸν λιμένα δι' ὅλους ἡμᾶς καὶ διὰ πολλοὺς ἄλλους ὁμογενεῖς, ἔκ τε Τεργέστης καὶ ἐκ Βιέννης, καί, ἐπιβάντες εἰς πλοῖον Κεφαλλῆνός τινος Φωκᾶ, ἀπήραμεν πρὸς τὴν Ἑλλάδα.

Ἀλλά, φθάσαντες εἰς Κεφαλληνίαν, εἰς Ἀργοστόλιον, τὴν πατρίδα τοῦ πλοιάρχου, ἠναγκάσθημεν πάλιν νὰ μένωμεν ἐπί τινας ἡμέρας ἐντὸς τοῦ πλοίου, ἐπειδὴ ἡ τοπικὴ ἐκεῖ ἀρχὴ δὲν ἤθελε νὰ μᾶς ἀφήσῃ οὔτε εἰς τὴν πόλιν νὰ ἐξέλθωμεν οὔτε νὰ ἀπέλθωμεν εἰς τὴν ἐπαναστατημένην Ἑλλάδα, μᾶς ἔδιδεν ὅμως τὰ μέσα νὰ ἀπέλθωμεν εἰς πᾶν ἄλλο μέρος τῆς Ὀθωμανικῆς Ἐπικρατείας. Ὅτε ὅμως εἴδομεν ὀλίγον μακρὰν τοῦ λιμένος πλοῖον πολεμικὸν ὑπὸ ἀγγλικὴν σημαίαν, καὶ ταύτην ὑποναυάρχου σημαίαν, ἐσπεύσαμεν νὰ ὑπογράψωμεν ἀναφοράν, ἐξαιτούμενοι τὴν ἐκ τῆς νήσου ἐκείνης ἀπόλυσίν μας διὰ τὸ μέρος ὅπου ἕκαστος ἡμῶν ἐπεθύμει νὰ ἀπέλθῃ. Ὁ δὲ Ὑποναύαρχος (Commodore Ἀδάμς [1], ὡς ἐμάθομεν ἔπειτα τὸ ὄνομά του) ἐνέγραψεν ἀμέσως καὶ προθυμότατα ἐν τῇ ἀναφορᾷ νὰ μᾶς ἀφήσωσιν ἐλευθέρους νὰ ἀπέλθωμεν ὅπου θέλομεν, διευκολύνοντες μάλιστα τὴν εἰς τοῦτον τὸν σκοπὸν ἐπιθυμίαν μας μὲ πλοῖον τοῦ λιμένος αὐτῶν. Καὶ τοιουτοτρόπως ἐναυλώσαμεν βρατζέραν κεφαλληνίαν, ὅπου ἐπέβημεν [2] ἅπαντες, ἐκτὸς τῶν
μεθ' ἡμῶν ἐκ Τεργέστης συμπλευσάντων Ἑπτανησίων, διευθυνομένων καὶ 32β
τούτων εἰς Πελοπόννησον πρὸς τὸν Ἀγῶνα, εἰς τοὺς ὁποίους δὲν ἐσυγχωρήθη νὰ ἔλθωσιν ἐκεῖθεν μεθ' ἡμῶν. Μεταξὺ τούτων ὑπῆρξε καὶ ὁ μεταφραστὴς τῆς *Ἐλευθερωμένης Ἱερουσαλὴμ* τοῦ Τάσσου Γουζέλης [3]. Ὅτε ὅμως κατ' ἀρχὰς ἐμποδίσθημεν νὰ λάβωμεν ἐλευθέραν κοινωνίαν εἰς τὴν πόλιν τοῦ Ἀργοστολίου καὶ ἠρωτήσαμεν τὸν λόγον τῆς ἀπαγορεύσεως ταύτης, φίλος τις μᾶς εἶπεν ὅτι τὴν ἐσπέραν ἐκείνην καθ' ἣν ἐφθάσαμεν εἰς τὸν λιμένα καὶ διεδόθη ὁ λόγος ὅτι νέοι σπουδασταὶ καὶ διάφοροι ἄλλοι πατριῶται ἔφθασαν ἐξ Εὐρώπης κατευθυνόμενοι εἰς τὴν Ἑλλάδα, διὰ νὰ συναγωνισθῶσιν ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς πατρίδος, ἡ νεολαία τῆς πόλεως ἐκείνης, ἐμφορηθεῖσα ἀπὸ ζωηρότατον πατριωτικὸν αἴσθημα, συνῆλθε

1. Προφανῶς πρόκειται γιὰ τὸν Ὑποστράτηγο Frederick Adam, ὁ ὁποῖος ἀντικαθιστοῦσε τότε προσωρινῶς τὸν Ἀρμοστὴ Maitland.

2. *Χφ.* ἐπιβάντες.

3. *Ἡ Ἱερουσαλὴμ ἐλευθερωμένη. Ποίημα ἡρωικὸν τοῦ Τορκουάτου Τάσσου, μεταφρασθὲν... εἰς τὴν ἁπλῆν ἑλληνικὴν διάλεκτον... παρὰ τοῦ Δημητρίου Γουζέλη*, Βενετία 1807.

πάραυτα, ἐστιχούργησε καὶ ἐδημοσίευσεν ᾄσματα πατριωτικὰ καὶ ἡτοιμάζετο τὴν ἐπιοῦσαν, ἅμα ἐμέλλομεν νὰ ἐξέλθωμεν τοῦ πλοίου, νὰ μᾶς ὑποδεχθῶσι μὲ λαμπροτάτας ἐπιδείξεις εἰς τὰς πλατείας τῆς πόλεως, ὥστε αἱ τοπικαὶ ἀρχαὶ ἠναγκάσθησαν νὰ λάβωσι τὸ μέτρον τῆς ἀπαγορεύσεως τῆς εἰς τὴν πόλιν ἐξόδου μας.

Ἐκ δὲ τῆς Κεφαλληνίας ἀπάραντες, διευθύνθημεν πρὸς τὰς Καλάμας τῆς Μεσσηνίας καί, πλησίον ὄντες ἤδη τοῦ κόλπου τούτου, εἴδομεν πλοῖον μέγα, ὡς πολεμικόν, θαλασσοποροῦν πρὸς ἡμᾶς, μὴ γνωρίζοντες δὲ τὴν πολεμικὴν κατάστασιν τῶν μερῶν ἐκείνων καὶ ὑποπτεύσαντες μήτι τὸ πλοῖον ἐκεῖνο ἦτο τουρκικόν, ἀνεκρούσαμεν πρῷραν καὶ ἀπεμακρύνθημεν κωπηλατοῦντες ὅλαις δυνάμεσιν ἀπὸ δείλης μέχρι τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου καὶ προσπαθοῦντες νὰ καταφύγωμεν εἰς νησίδιόν τι φα⟨ι⟩νόμενον πλησίον ἡμῶν, διὰ νὰ προφυλαχθῶμεν οὕτως ἀπ⟨ὸ⟩ τὴν αἰχμαλωσίαν. Εἴχομεν δὲ καί τινα ὅπλα ἐν τῷ πλοιαρίῳ ἡμῶν, ἀλλὰ δυστυχῶς χωρὶς ἀρκετῶν πολεμεφοδίων, καὶ τὰ ὅπλα ταῦτα ἦτον ἀκόμη ἀδοκίμαστα, ὡς νεοαγορα-
33ᵃ σθέντα. Ἐχάθη ὅμως τὴν ἐπαύριον ἀπ' ἔμπροσθέν μας τὸ πλοῖον | ἐκεῖνο, καὶ ἡμεῖς ἐφθάσαμεν καὶ ἐξημερώθημεν εἰς τὸν λιμένα τοῦ Ἁρμυροῦ, πλησίον τῶν Καλαμῶν, ὅθεν, ἐξελθόντες, ὡδεύσαμεν εἰς τὰς Καλάμας καὶ ἐχαιρετήθημεν κατὰ τὴν εἰς Ἁρμυρὸν ἀπόβασίν μας ἀπὸ στῖφος γυναικῶν Λακώνων, αἵτινες μᾶς ἔλεγον: «Καλῶς ἤλθατε, ἀφεντάδες μας. Τώρα ἐλπίζομεν καὶ ἡμεῖς νὰ ἰδῶμεν ἐλευθερίαν.»

Ἐν δὲ ταῖς Καλάμαις οἱ μὲν ἄλλοι τῶν συσπουδαστῶν καὶ λοιπῶν παρακολουθησάντων ἡμᾶς ἐκ Τεργέστης ἡτοιμάζοντο κατὰ τὰς ὀλίγας ἡμέρας τῆς ἐκεῖ διαμονῆς μας νὰ βαδίσωσιν εἰς τὰ Τρίκορφα, ὅπου ἦτο τὸ γενικὸν στρατόπεδον καὶ ὅπου εὑρίσκετο ὁ Δημ. Ὑψηλάντης, ἐγὼ ὅμως ἐδίσταζα νὰ πράξω οὕτω, διότι δὲν μὲ ἄφηνεν ἥσυχον ὁ στοχασμὸς τῆς μητρὸς καὶ ἀδελφῆς μου. Καὶ τέλος, ὅταν ὁ νέος Σταῦρ(ος) Μαρμαροτούρης, υἱὸς τοῦ ἐκπαιδεύσαντός με μακαρίτου Ἰωάννου Μαρμαροτούρη, περὶ οὗ ἐλάλησα κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς παρούσης βιογραφίας μου, ὅταν, λέγω, ὁ νέος οὗτος, ὁ παρακολουθήσας με καὶ τὸν Ἀνάργυρον Πετράκην ἐκ Τεργέστης, μὴ δυνάμενος ἕνεκα σωματικῆς ἀσθενείας νὰ ἀναβῇ μετὰ τῶν λοιπῶν εἰς Τρίκορφα, εὗρε καὶ ἐναύλωσε πλοῖον κεφαλλήνιον (βρατσέραν), διὰ νὰ τὸν φέρῃ εἰς Ὕδραν, μοῦ ἐζήτησε δὲ νὰ τὸν δανείσω ἐγὼ τριάκοντα τάλ-

ληρα, ὅσος ἦτον ὁ ναῦλος, τότε, καὶ διὰ νὰ ἐκπληρώσω τὸν παντοτεινόν μου σκοπόν, νὰ ἴδω καὶ ἀποκαταστήσω τὰς ἀδυνάτους γυναῖκας, μητέρα καὶ ἀδελφήν, καὶ διὰ νὰ ἀνακουφίσω καὶ τὸν υἱὸν τοῦ μακαρίτου διδασκάλου Ἰ. Μαρμαροτούρη εἰς τὸ βάρος τῶν ἐξόδων τῆς ἐπανόδου του εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ διότι δὲν ἦτον ἄλλη εὐκαιρία εἰς τοῦτο, ἐπέβην καὶ ἐγὼ εἰς τὸ πλοῖον ἐκεῖνο, καὶ ἐφθάσαμεν μετὰ τριῶν ἢ τεσσάρων ἡμερῶν διάπλουν εἰς Σπέτζας.

Ὡδηγήθημεν λοιπόν, ἅμα φθάσαντες ἐκεῖσε, νὰ παρουσιασθῶμεν εἰς τὸ τοπικὸν συμβούλιον, τὴν λεγομένην καντζελλαρίαν, ὅπως δώσωμεν ἐξομολόγησιν τῆς αἰτίας τῆς ἐκεῖ ἀφίξεώς μας καὶ ὅσων νεωτέρων εἰδήσεων ἠδυνάμεθα νὰ εἴμεθα | κάτοχοι, καί, ἀφοῦ τοῖς εἴπομεν πάντα ὅσα ἐγνωρί- 33β
ζομεν νέα διατρέχοντα εἰς τὰς πόλεις δι' ὧν διέβημεν, οἱ ἐν τῇ γερουσίᾳ ἐκείνῃ παρακαθήμενοι γεραροὶ τῆς νήσου πρόκριτοι ἐπέμειναν νὰ ἐρωτῶσιν ἐμὲ τί λέγουν καὶ τί φρονοῦν οἱ ἐν Εὐρώπῃ ἄξιοι λόγου ὁμογενεῖς περὶ τοῦ κινήματος τῶν Ἑλλήνων: «Ἔχουσιν ἆρα ἐλπίδας τινὰς περὶ τῆς εὐοδώσεώς του ἢ πιστεύουσι τοὐναντίον;» Τότε ἐγὼ τοῖς διηγήθην τί ἔπραξεν ὁ Ἰωάννης Καποδίστριας ὡς πρὸς ἡμᾶς τοὺς νέους, τοὺς ἐκπαιδευομένους ἐν Εὐρώπῃ ὑπὸ τὴν προστασίαν του, καὶ πῶς τὴν πρᾶξιν ταύτην, τὴν χορήγησιν δηλ. τοῦ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐφοδίου μας, ἡρμήνευσ⟨εν⟩ ἢ ἐσχολίασεν ὁ Νικόλαος Ζωγράφος, εἷς ἐκ τῶν νοημονεστέρων ὁμογενῶν μας ἐν Τεργέστῃ. Ἀλλὰ μεταξὺ τῶν προκρίτω⟨ν⟩ ἐκείνων παρεκάθητο καί τις, εὐρωπαϊκῶς ἐνδεδυμένος, ὅστις, ὅταν ἤκουσε τὸ ὄνομα Ζωγράφος, ἔρριξε φωνὴν μεγάλην κατηγορῶν τὸν Ζωγράφον ὡς δειλὸν καὶ ὡς μὴ γνωρίζοντα ἄλλο νὰ πράττῃ, εἰμὴ νὰ λέγῃ λόγια, καὶ πῶς δὲν ἔρχεται καὶ αὐτὸς εἰς τὴν πατρίδα. Οἱ λόγοι δὲ οὗτοι, προφερθέντες μὲ τόνον ἐπιπληκτικόν, ὡς μοὶ ἐφάνη, μὲ ἔκαμαν νὰ σιωπήσω καὶ ποτὲ πλέον νὰ μὴ θελήσω νὰ εἴπω καὶ εἰς ἄλλους τοιοῦτόν τι γεγονὸς καὶ νὰ τὸ ἐξηγήσω ὡς τὸ ἐξήγει ὁ Ζωγράφος. Ποῖος ὅμως νὰ ἦτον ὁ καταφερθεὶς κατὰ τοῦ Ζωγράφου ; Ἐγὼ νομίζω ὅτι ἦτον ὁ Γκίκας Καρα⟨κα⟩τζάνης.

Ἐξῆλθον λοιπὸν περίλυπος ἀπὸ τὴν γερουσίαν (καντζελλαρί⟨αν⟩) διὰ τὸ συμβὰν ἐκεῖνο, καὶ ἰδοὺ παρὰ τὴν παραλίαν μὲ ἀπαντᾷ ὁ πλοίαρχος ὅστις μᾶς ἔφερεν εἰς Σπέτζας καὶ μᾶς λέγ⟨ει⟩ (εἰς ἐμὲ καὶ εἰς τὸν Μαρμαροτούρην) νὰ τῷ μετρήσωμεν τὸν συμπεφωνημένον ναῦλον, ἂν καὶ ἡ συμφωνία μας ἦτο διὰ τὴν Ὕδραν, ἐπειδὴ ὅμως ἐπληροφορήθη ὅτι οὔτε ἐδῶ

οὔτε εἰς Ὕδρα⟨ν⟩ θέλει εὕρει ἐργασίαν, ἡ δὲ Ὕδρα μόλις ἀπέχει ὀλίγα
34α μίλι⟨α⟩ ἐντεῦθεν, δυνάμεθα εὐκόλως μὲ ναῦλον ἑνὸς περίπου | γροσίου νὰ φθάσωμεν ἐκεῖ. Δὲν ἐδυσκολεύθημεν λοιπὸν καθόλου εἰς τὴν παραδοχὴν τῆς προτάσεως ταύτης τοῦ πλοιάρχου, ἀλλ' ἀμέσως ἐνεχείρισα τὸ κλειδίον τοῦ κιβωτίου μου, ὄντος ἀκόμη ἐντὸς τοῦ πλοίου, εἰς τὸν Μαρμαροτούρην, διὰ νὰ ἀπέλθῃ εἰς τὸ πλοῖον καὶ νὰ ἐκβάλῃ ἐκ τοῦ κιβωτίου τριάκοντα τάλληρα, νὰ μετρήσωμεν εἰς τὸν πλοίαρχον διὰ τὸν ναῦλον. Ἀλλ' ἐπιστρέφει ἐντὸς ὀλίγου ὁ Μαρμαροτούρης καὶ μοὶ ἀναγγέλλει ὅτι δὲν εὗρεν ἐν τῷ κιβωτίῳ κανὲν τάλληρον, μολονότι ἀνεκάτωσεν ὅλα τὰ ἐν αὐτῷ εὑρισκόμενα πράγματά μου. Τοῦτο ἀμέσως διηγήθην εἷς τινα ἀρχαῖον ἐν Πίσῃ συμμαθητήν μου Ἰδομενέα, ἰατρόν, καὶ τὸν παρεκάλεσα νὰ μοὶ εἴπῃ τί δυνάμεθα νὰ πράξωμεν περὶ τούτου — διότι ἦσαν ἐν τῷ κιβωτίῳ τάλληρα ἑκατὸν — καὶ ἂν δὲν δυνάμεθα διὰ τῆς τοπικῆς ἀρχῆς νὰ εὕρωμεν δικαιοσύνην. Ἀλλ' ὁ φίλος μοὶ εἶπεν ὅτι εἶναι σχεδὸν ἀδύνατον νὰ ἀναμειχθῇ ἡ γερουσία εἰς τοῦτο, διότι δὲν ὑπάρχουσιν ἀποδείξεις. Ἠρώτησε μόλον τοῦτο ἕνα τῶν προκρίτων, καὶ οὗτος τῷ εἶπεν ὅτι δὲν ἠμπόρει ἡ τοπικὴ ἀρχὴ νὰ πράξῃ τίποτε, μὴ ἔχουσα προφανεῖς ἀποδείξεις καὶ διότι, ἔλεγεν, ἂν θελήσωσιν ἐν Σπέτζαις νὰ ἐκβιάσωσι τὸν πλοίαρχον, Κεφαλλῆνα ὄντα, θέλουν περιμένει ἀντεκδικήσεις ἀπὸ τοὺς συμπολίτας του, μὲ τοὺς ὁποίους ἔρχονται σχεδὸν καθ' ἑκάστην εἰς συνάφειαν ἕνεκα τῆς ἁπανταχοῦ τῶν δύο νήσων ἐνεργουμένης ναυτιλίας. Μοὶ ἔδωκεν ὅμως νύξεις τινὰς ὁ φίλος Ἰδομενεὺς πρὸς ὁδηγίαν μου διὰ τὴν ἀνακάλυψιν αὐτῆς τῆς κλοπῆς, νὰ ἐρευνηθῇ δηλ. τὸ κιβώτιον, μήπως εἶναι διερρηγμένον εἰς κανὲν αὐτοῦ μέρος κ.τ.λπ. Τότε εἶπον τῷ πλοιάρχῳ τὸ συμβεβηκός, καὶ οὗτος ἤρχισε νὰ μοὶ λέγῃ ὅτι, ἐὰν εἴμεθα χρεωκόποι, δὲν ἔπρεπε νὰ συμφωνήσωμεν ναύλους καὶ ἔπειτα νὰ τοὺς κηρύξωμεν καὶ κλέπτας. Τότε πέμπω πάλιν τὸν Μαρμαροτούρην εἰς τὸ πλοῖον μὲ τὴν δοθεῖσάν μοι ὁδηγίαν, καὶ ἀμέσως ἐξέρχεται ὁ νέος φέρων μεθ' ἑαυτοῦ τὸ κιβώτιον. Μὲ καλεῖ εἰς τὴν προκυμαίαν καὶ μοὶ δεικνύει τὴν θραῦσιν τοῦ κιβωτίου περὶ τὴν κλειδαριάν, τὴν ὁποίαν θραῦσιν δεικνύομεν εἰς τοὺς πέριξ καὶ εἰς τὸν πλοίαρχον, καὶ οὗτος,
34β συναθροίσας τοὺς ἐκτὸς τοῦ πλοίου ναύτας, εἰσῆλθεν | εἰς τὸ πλοῖον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἠκούσθησαν ἐπί τινα λεπτὰ τῆς ὥρας κραυγαὶ κλαυθμῶν, καὶ μετὰ τοῦτο ἐξέρχεται ὁ πλοίαρχος φέρων τὸ βαλάντιον μὲ τὰ 100 τάλληρα

καί, γονυπετῶν, ζητεῖ συγχώρησιν, λέγων ὅτι τὸ ἔγκλημα ἐκεῖνο ἔπραξεν ὁ μοῦτζος (ὑπηρέτης) κ.τ.λ. «Μάθε λοιπόν, κύριε, νὰ μὴ ὀνομάζῃς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους χρεωκόπους καὶ συκοφάντας, καὶ ὁ Θεὸς ἂς σὲ συγχωρήσῃ· ἰδοὺ καὶ ὁ ναῦλός σου, τάλληρα 30.» Οὕτως ἐτελείωσε καὶ ἡ σκηνὴ αὕτη, καὶ ἀπεπλεύσαμεν ἔπειτα εἰς Ὕδραν.

Καὶ ἐνταῦθα λοιπὸν πάλιν ὡδηγήθημεν, κατὰ τὰ νενομισμένα, πρὸς τὴν γερουσίαν (καγκελλαρίαν) καὶ ἐνταῦθα ἠρωτήθημεν περὶ τῶν ὅσα ἐγνωρίζομεν νεώτερα, ἐρχόμενοι ἐξ Εὐρώπης. Καὶ εἴπομεν μὲν εἰς αὐτοὺς τὰ γενικῶς διαθρυλούμενα, ἀλλ' ἐγὼ ἀπέκρυψα εἰς τὰ βάθη τῆς καρδίας μου ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον, θελήσας νὰ εἴπω εἰς τοὺς προκρίτους τῶν Σπετζῶν, εὗρον τὸν διάβολόν μου ἀπὸ τὸν Καρακατζάνην. Ἀφοῦ ὅμως ἐξήλθομεν τῆς αἰθούσης τῶν συνεδριάσεων, αἰσθάνομαι κατόπιν μου βαδίζοντα ἄνδρα κεκαλυμμένον ἔχοντα τὸν ἕνα τῶν ὀφθαλμῶν, ὁ ὁποῖος, λαμβάνων μου τὴν χεῖρα, μὲ ὁδηγεῖ εἴς τι παρακείμενον δωμάτιον καὶ ἐπαναλαμβάνει νὰ μὲ ἐρωτήσῃ τί λέγουσι καὶ τί φρονοῦσιν ἐν Εὐρώπῃ οἱ νοημονέστεροι τῶν ἡμετέρων ὁμογενῶν. Καὶ τότε ἔλυσα τὴν σιωπὴν καὶ τῷ διηγήθην τὰ περὶ τῆς πρὸς ἡμᾶς τοὺς ὑποτρόφους τῆς Φιλομούσου Ἑταιρείας διαγωγῆς τοῦ Καποδιστρίου καὶ τὰ περὶ ταύτης συμπεράσματα τοῦ Ζωγράφου, ἅτινα ἀκούσας ἐκεῖνος δακρύων, μοῦ ἔσφιγξε τὴν δεξιὰν καὶ μὲ προέπεμψε μὲ εὐχὰς καὶ εὐλογίας. Καὶ οὗτος δὲ ἦτον ὁ Λάζαρος Κουντουριώτης, ὡς ἐπληροφορήθην μετὰ ταῦτα καὶ ὅτε εἶδον αὐτὸν πάλιν περὶ τὸ ἔτος 1830, διαβαίνων διὰ τῆς | νήσου Ὕδρας εἰς Αἴγιναν, ἐπιστρέφων ἐκ Ναυπλίου. [ἐκ Ναυπλίου] 35ᵃ

Μετὰ δὲ 2–3 ἡμερῶν διατριβὴν ἐν Ὕδρᾳ ἀπήραμεν τέλος εἰς Ἀθήνας, τὸν τελικὸν σκοπὸν τοῦ μακροῦ ἐκείνου διάπλου μας, ὅπου ἐφθάσαμεν τὴν ἐπιοῦσαν μετὰ τὸ δειλινόν, εἰς τὸν Πειραιᾶ δηλονότι.

Γ′

ΑΘΗΝΑ/ΑΙΓΙΝΑ

(1821)

Συνάντηση τοῦ Ψύλλα μὲ τὴν μητέρα του καὶ τὴν ἀδελφή του.– Ὁ Ὁμὲρ Βρυώνης ἀπειλεῖ τὴν Ἀττική. – Στὸ Μοναστήρι τοῦ Ἁγίου Σπυρίδωνος.– Ἐπίθεση χωρικῶν κατὰ τῆς οἰκίας Ζαχαρίτσα.– Συνέλευση τῶν πολιτῶν.– Συζήτηση γιὰ τὴν ἄμυνα τῆς πόλεως.– Συνάντηση Ψύλλα καὶ Λιβερίου, Ἀρχηγοῦ Ἀττικῆς.– Ἐκλογὴ Ἐφορείας.– Ὁ Ψύλλας μέλος τῆς Ἐφορείας.– Ἐνέργειες γιὰ τὴν ἀπομάκρυνση τῶν ἀμάχων.– Διάλυση τοῦ μεθοριακοῦ στρατοπέδου Ἀττικῆς.– Ἀπροθυμία τῶν ἀμάχων νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν πόλη.– «Ἔφθασαν οἱ Τοῦρκοι.»– Ἀναχώρηση τῶν ἀμάχων.– Στὴν Αἴγινα.– Θερμὸς ὑποστηρικτὴς τοῦ Ἀγῶνος.– Ἡ ἐμπιστοσύνη τῶν Ἀθηναίων πρὸς τὸν Ψύλλα.– Ἀποχώρηση τοῦ Ὁμὲρ Βρυώνη ἀπὸ τὴν Ἀθήνα.– Σποραδικὲς συγκρούσεις στὴν Ἀττική.– Μάχη στὸ Χαλάνδρι (2 Νοεμβρίου 1821) καὶ ἡρωικὸς θάνατος τοῦ Ἀναστασίου Λέκκα.– Ἐπιστροφὴ τῶν ἀρχῶν καὶ τῶν μαχίμων στὴν Ἀθήνα.–Προσπάθειες γιὰ τὴν κατάληψη τῆς Ἀκροπόλεως.

Ἐδῶ εὕρομεν πλῆθος γυναικοπαίδων ἐσκηνωμένων πέριξ τῆς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Σπυρίδωνος καὶ ὑπὸ τὰς σκιὰς τοῦ μικροῦ ἐλαιῶνος, διότι ἥ τε αὐλὴ καὶ τὰ δωμάτια καὶ ὁ νάρθηξ καὶ αὐτὴ ἡ ἐκκλησία ἦτο πλήρης γυναικῶν, παιδίων καὶ γερόντων. Ἐδῶ εὗρον τὴν ἀδελφήν μου μεταξὺ πολλῶν ἄλλων γυναικῶν ἔν τινι δωματίῳ παρακειμένῳ εἰς τὸ ἡγουμενεῖον, περὶ δὲ τῆς μητρός μου, ἐρωτήσας, ἔμαθον ὅτι ἦτο τότε εἰς τὴν πόλιν, καὶ τοῦτο μὲ ἔκαμε νὰ ὑποπτεύσω μήπως δὲν ὑπῆρχε πλέον εἰς τὴν ζωὴν ἐξ αἰτίας ἀπαισίων τινῶν ὀνείρων. Ἐν γένει δὲ ἤμην καθ' ὅλην σχεδὸν τὴν ἐν Εὐρώπῃ διατριβήν μου πολλὰ ἀνήσυχος περὶ τῆς καταστάσεως τῆς μητρὸς καὶ ἀδελφῆς καὶ καθ' ὅλον σχεδὸν ἐκεῖνο τὸ διάστημα (4 – 4 1/2 ἔτη) ἅπαξ μόνον ἔλαβα ἐπιστολήν των. Τόσον ἦτον δυσκολωτάτη ἡ τότε κοινωνία, καὶ μάλιστα ὅτε ἐπρόκειτο νὰ φροντίσωσι γυναῖκες ἀδύνατοι περὶ τῆς ἀσφαλοῦς τῶν ἐπιστολῶν ἀφίξεως εἰς τὸν πρὸς ὃν αὐτῶν ὅρον. Εἶδον ὅμως περὶ τὸ ἑσπέρας τὴν φιλτάτην μητέρα μου καὶ εὐχαριστήθην εἰς ἄκρον.

Εὐθὺς δὲ συνέλαβον καὶ τὴν ἰδέαν νὰ τὴν ἐκπέμψω εἰς Αἴγιναν ὁμοῦ
35β μὲ τὴν οἰκογένειαν τοῦ Μαρμαροτούρη,| ὡς καὶ ἔπραξα μετά τινας ἡμέρας, ἐπειδὴ ὅλος ὁ κόσμος ἐφοβεῖτο τὴν εἰσβολὴν τῶν ἐχθρῶν, οἵτινες ὑπὸ ἀρχηγὸν τὸν Ὁμὲρ Βρυώνην, καταδιώξαντες πανταχόθεν τῆς Ἀνατολικῆς

Ἑλλάδος τὰ [1] ἑλληνικὰ στρατεύματα, εὑρίσκοντο εἰς τὰ μεθόρια τῆς Βοιωτίας καὶ Ἀττικῆς καὶ ἐσκόπουν βεβαίως νὰ εἰσβάλωσι καὶ ἐνταῦθα, ὅπως ἐλευθερώσωσι τοὺς ἐν τῇ Ἀκροπόλει πολιορκουμένους πρὸ πολλῶν μηνῶν Τούρκους καὶ Τουρκαλβανούς. Ἀλλά, μὲ ὅλον τοῦτον τὸν φόβον, αἱ οἰκογένειαι δὲν ἤθελον νὰ ἀναχωρήσωσιν εἰς τὰς παρακειμένας νήσους Σαλαμῖνα καὶ Αἴγιναν, διότι ὑπῆρχον καὶ ἄνθρωποι οἱ ὁποῖοι ἐνόμιζαν ὅτι δὲν ἤθελεν ἀποφασίσει ὁ Ὁμὲρ Βρυώνης νὰ εἰσβάλῃ εἰς τὴν Ἀττικήν, ὡς οὖσαν πάντοθεν περικυκλωμένην ἀπὸ ὑψηλὰ ὄρη, καί, ὡς ἔλεγεν ὁ φρονιμώτερος μεταξὺ τῶν προκρίτων Ἀθηναίων Σπυρίδων Πατούσας, ἡ Ἀττικὴ ὁμοιάζει πηγάδιον, καὶ δὲν θέλουν τολμήσει νὰ ριφθῶσιν ἐντὸς αὐτοῦ οἱ περὶ τὸν Ὁμὲρ Βρυώνην, διότι, ἂν καὶ εὐκόλως, ἔλεγε, δύνανται νὰ εἰσέλθωσι, δυσκόλως ὅμως θέλουν δυνηθῆ νὰ ἐξέλθουν, καταλαμβανομένων ὄπισθεν αὐτῶν τῶν ὀρέων τούτων. Ἦτο δὲ καὶ ἄλλος στρατηγικὸς λόγος, ὅτι, ἀπερχομένων ἐκτὸς τῶν Ἀθηνῶν τῶν γυναικοπαίδων, φόβος πανικὸς ἦτο πιθανὸν νὰ καταλάβῃ τοὺς πολεμιστὰς ἄνδρας ἕνεκα τούτου. Ἀλλ' ὕστερον ἐφάνη ὅτ⟨ι⟩ κάκιστα ἐσυλλογίζοντο οἱ συλλογιζόμενοι οὕτω, διό⟨τι⟩, εἰσβαλόντων τῶν Ὀθωμανῶν εἰς τὴν Ἀττικὴν καὶ καταλαβόντων τὴν πόλιν, ὀλίγον ἔλειψε νὰ αἰχμαλωτισθῶσι καὶ νὰ φονευθῶσι τὰ 9/10 σχεδὸν τῶν χριστιανικ⟨ῶν⟩|οἰκογενειῶν, αἵτινες ὅμως ὡς ἐκ θαύματος ἐσώθησαν ἅπασαι καὶ 36ν
κατέφυγον εἰς τὰς εἰρημένας νήσους.

Κατὰ δὲ τὴν εἰς Πειραιᾶ ἄφιξίν μου εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἔλαβον καλὴν ὑποδοχὴν ὑπὸ τοῦ Ἡγουμένου τῆς μονῆς Συμεὼν Μαρμαροτούρη καὶ Καίσαρος Βιτάλη, ἰατροῦ. Τούτων δὲ ὁ πρῶτος μὲ εἰσήγαγεν ἀμέσως εἰς τοῦ κυρίου Παναγῆ Ζαχαρίτζα, τοῦ καὶ χατζῆ γενομένου (προσκυνητοῦ) κατὰ τὴν ἐξ Ἀθηνῶν ἀποδημίαν μου, καὶ εὕρομεν αὐτὸν κείμενον, ὡς πάσχοντα, ἔν τινι δωματίῳ τοῦ κατ' ἔμπροσθεν τῆς μονῆς μεγάλου οἴκου τῶν Καϋράδων [2], ὅστις σήμερον, κατεδαφισθείς, ἐσχηματίσθη εἰς πλατεῖαν εὐρυχωροτάτην καὶ τερπνοτάτην παρὰ τὴν ἀκτὴν τοῦ λιμένος. Πρὸς τὸν Χατζῆ Ζαχαρίτζαν τοῦτον—ὅμως προκληθεὶς μᾶλλον ὑπὸ τοῦ Ἡγουμένου Μαρμαροτούρη, ἐπειδὴ ὁ Χατζῆς μὲ ἐδέχθη ψυχρῶς—ἀνεκοίνωσα τὸ παρηγορητικὸν ἐκεῖνο περιστατικὸν τῆς τοῦ Καποδιστρίου πρός με διαγωγῆς,

1. *Χφ.* τόν.
2. Cayrac (βλ. σ. 13, ὑποσ. 2).

ἀλλ' αὐτὸς οὔτε μὲ ἀπεσόβησεν, ὡς ὁ Καρακατζάνης ἐν Σπέτζαις, οὔτε ὅμως ἦν δάκρυ χαρᾶς ἔσταξεν ἀπὸ τοὺς ὀφθαλμούς του.

Τὴν δὲ ἐπιοῦσαν ἡμέραν τῆς ἀφίξεώς μου εἰς Πειραιᾶ ἀνέβην εἰς τὴν πόλιν καὶ ἐν τῇ ἀγορᾷ εὗρον πλῆθος ἀνδρῶν ἐνόπλων, πολιτῶν Ἀθηναίων, χωρικῶν τῆς Ἀττικῆς, Σαλαμινίων καὶ ἄλλων, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ γνωστοὶ καὶ φίλοι, κατασπαζόμενοί με, ἐφιλοφρόνουν διὰ κερασμάτων ρακίου ἢ καφὲ καὶ μὲ ἠτένιζον χαίροντες καὶ ἔλεγον ὅτι ἠνδρώθην καλῶς. Ἤμην δὲ ἐνδεδυμένος εὐρωπαϊκὰ ἐνδύματα καὶ ἔφερον καὶ σπάθην παρὰ τὴν ὀσφύν. Ἀλλ' ἐν μέσῳ τῶν δεξιώσεων τούτων καὶ τῆς χαρμοσύνου συνεν-
36β τεύξεώς μου μετὰ φίλων καὶ συμπολιτῶν, τοὺς ὁποίους ἔβλεπον | κατὰ πρῶτον τότε μετὰ τεσσάρων καὶ ἐπέκεινα ἐτῶν ἀπουσίαν, ἀκούω αἴφνης θόρυβον καὶ κρότον, κλειομένων διὰ μιᾶς τῶν θυρῶν καὶ παραπετασμάτων τῶν ἐργαστηρίων τῆς μακρᾶς ἀγορᾶς, καὶ ἄνδρας ἀόπλους τρέχοντας νὰ κρυφθῶσιν εἰς τὰς οἰκίας των, καὶ κατόπιν στίφη χωρικῶν ἐνόπλων βαδιζόντων μὲ βῆμα πολεμικὸν πρὸς τὸ μέρος ὅπου ἡ οἰκία τοῦ Ζαχαρίτζα, καὶ λόγον ἀκούω διαδιδόμενον ὅτι ἀπήρχοντο οὗτοι, διὰ νὰ καταστρέψουν τὸν Χατζῆν. Τότε ἐξέρχομαι καὶ ἐγὼ ἔμφοβος ἔκ τινος ἐργαστηρίου, ὅπου εὑρέθην, καί, θέλων νὰ πορευθῶ εἰς τὴν οἰκίαν Μαρμαροτούρη, ὅπου εἶχον καταλύσει, ἐλθὼν ἐκ Πειραιῶς, εἶδον τὸν Σπυρ. Πατοῦσαν βαδίζοντα πρὸς τὸ μέρος τῆς οἰκίας τοῦ καπετὰν Δημητράκη (Αἰσ⟨ώ⟩που)*, ἀλλ' οὗτος οὔτε μὲ εἶδεν, ὄπισθέν του βαδίζοντα, οὔτε μὲ ἤκουσε, καλοῦντα αὐτὸν κατ' ὄνομα. Εἰσελθὼν μάλιστα εἰς τὴν οἰκίαν, ἔκλεισε τὴν θύραν, δι' ἧς ἐσκόπουν καὶ ἐγὼ νὰ εἰσέλθω, ἐπειδὴ ἠκούοντο ἤδη πυροβολισμοὶ ἀπὸ τὸ μέρος τῆς οἰκίας τοῦ Ζαχαρίτζα, κατέμπροσθεν τῆς ὁποίας ἔκειτο καὶ ἡ οἰκί⟨α⟩ Μαρμαροτούρη. Παρὰ τὴν οἰκίαν ὅμως τοῦ Αἰσώπου ἔκειτο καὶ ἡ οἰκία Μερτρούδ, ἀπὸ τὸν ἐξώστην τῆς ὁποία⟨ς⟩ ἰδόντες με φίλοι τινὲς ἐκεῖ εὑρεθέντες (ὁ Ἀναγνώστης Σκουζὲς μεταξὺ τῶν ἄλλων), μὲ ἐκάλεσαν νὰ εἰσέλθω ἐκεῖ, διότι ἐκείνην τὴν οἰκίαν κατῴκει τότε καὶ μετὰ ταῦτα ὁ κύριος Γρόπιους, Πρόξενος τῆς Αὐστρίας, ὅπου εἰσῆλθο⟨ν⟩ καὶ διέμεινα, μέχρις οὗ ἐκόπασαν οἱ πυροβολισμοὶ καὶ οἱ ἄνθρωποι ἤρχισαν νὰ ἐξέρχωνται ἀφόβως ἐκ τῶν οἰκιῶν των [1]. |

1. Στὸ φ. 36β, μετὰ τὸν τελευταῖο στίχο τοῦ κειμένου τῶν Ἀπομνημονευμάτων, ὑπάρχει ἡ σημείωση : «Ὅρα συνέχειαν εἰς σελίδα στοιχείου Ε, σελ. ἄνω 71.» Βλ. καὶ τὴν ἑπόμενη ὑποσημείωση.

Ἤκουσα[1] δὲ καὶ τότε εὐθὺς τὰς αἰτίας αἵτινες ἐγέννησαν τὴν σκηνὴν 37ᵃ
ταύτην, ἀλλὰ καὶ μετὰ ταῦτα περὶ τὸ δειλινὸν τῆς ἰδίας ἡμέρας, ὅτε, παύσαντος τοῦ κινήματος, συνεκαλέσθη γενικὴ τῶν πολιτῶν συνέλευσις εἰς τὴν αὐλὴν τῆς ἐκκλησίας τοῦ Μεγάλου Μοναστηρίου*[2]. Ἦσαν λοιπὸν αἱ αἰτίαι αὗται ὅτι ὁ Χατζῆ Ζαχαρίτζας, ἐπιθυμῶν νὰ δεσπόζῃ ἀπολύτως εἰς τὰ πράγματα τῆς πατρίδος καὶ μὴ δυνάμενος νὰ ἐπιτύχῃ εἰς τοῦτο διὰ τῶν δυνάμεων τοῦ τόπου, συνεκέντρωσε περὶ ἑαυτὸν δύναμιν ξενικὴν ἐκ τῶν ἐπικούρων Ὑδραίων καὶ Ἑπτανησίων καὶ τούτων τοὺς ἀρχηγοὺς ἐπεριποιεῖτο εἰς ἄκρον, εἰς οὐδὲν λογιζόμενος τοὺς ἄλλους. Καὶ οὗτοι ἦσαν οἱ καταλαβόντες τὴν οἰκίαν του καὶ ἀποκρούσαντες τοὺς κατ' αὐτῆς ὁρμήσαντας χωρικοὺς τὴν πρωίαν τῆς ἡμέρας ταύτης, καθ' ἣν ὅμως εὐτυχῶς δὲν συνέβη κανὲν δυστύχημα, ἐπειδή, ἅμα εἶδον οἱ πολιορκηταὶ ὠχυρωμένην τὴν οἰκίαν καὶ ἤκουσαν ἐξ αὐτῆς τινας πυροβολισμοὺς εἰς τὸν ἀέρα, ὠπισθοδρόμησαν, καὶ οἱ ἀρχηγοί των κατέφυγον εἰς τὸ μέτρον τῆς συγκαλέσεως τῶν πολιτῶν, ὅπως διὰ τοῦ μέτρου τούτου δυνηθῶσιν ἴσως νὰ φθάσωσιν εἰς τὸν σκοπόν των, νὰ ταπεινώσωσι δηλ. τὸν Ζαχαρίτζαν ἢ τοὐλάχιστον, ἐκθέτοντες δημοσίως τοὺς λόγους τῶν κατ' αὐτοῦ αἰτιάσεων, δώσωσιν ἀπολογίαν τοῦ κινήματός των, καὶ ὅπερ καὶ ἐγένετο, διότι ἐν τῇ συνελεύσει ταύτῃ τῶν πολιτῶν ὁ καπετὰν Μελέτης ἐκ τῆς Φυλῆς, ὁ ἀρχηγὸς τῆς κατὰ τὴν Ἀττικὴν ἐπαναστάσεως, κατηγόρησε τὸν Ζαχαρίτζαν διὰ τὴν πρὸς τοὺς ξένους ἄκραν αὐτοῦ οἰκειότητα καὶ τὴν πρὸς τοὺς ἐντοπίους περιφρόνησίν του. Εἶπεν ὅτι ἐκείνους μόνον ἐσυμβουλεύετο εἰς πᾶσαν περίστασιν, ὅτι ἔστειλε πρὸς τὸν Ὑψηλάντην εἰς Πελοπόννησον, νὰ ζητήσῃ ἀρχηγόν, χωρὶς τὴν εἴδησίν των καὶ τὰ τοιαῦτα. Καὶ οὗτος μὲν ταύτας ἐξέφερε τὰς κατηγορίας κατὰ τοῦ Ζαχαρίτζα, μὴ παρόντος ἐν τῇ συνελεύσει, οἱ δὲ φίλοι αὐτοῦ ἐδικαιολόγουν ὅπως κάλλιον ἠδύναντο τὸν ἄνδρα, οἱ δὲ ἀγαθοὶ καὶ φιλήσυχοι τῶν πολιτῶν, | ἀναλαβόντες θέσιν συμβιβαστῶν, ἐπρότεινον λήθην τῶν 37ᵇ
παρελθόντων, ἐσύστησαν τὴν ἀναπόφευκτον ἀνάγκην τῆς ὁμονοίας, τὴν ὁποίαν καὶ ἐγὼ τότε ἐν τῷ μέσῳ τοῦ λαοῦ ὑπεστήριζα στεντορείως, καί, σύρας μάλιστα τὴν σπάθην, ἐπρότεινα νὰ ὁρκισθῶμεν ἅπαντες ἐπὶ τῷ ὀνό-

1. Στὸ φ. 37α, τὸ ὁποῖο προηγουμένως εἶχε ἀριθμὸ σελίδος 71, πρὶν ἀπὸ τὸν πρῶτο στίχο τοῦ κειμένου, ὑπάρχει ἡ ἔνδειξη : «Στοιχ. Ε».

2. Βλ. Καμπούρογλου, *Αἱ παλαιαὶ Ἀθῆναι*, σσ. 90, 122.

ματι τῆς ὁμονοίας. Ἀλλ' εἰς τὴν πρότασίν μου ταύτην ὀλίγοι παρηκολούθησαν διὰ τὸ καινοφανές, ἠκολούθησαν ὅμως τὴν ἄλλην, ἀπ' ἄλλους γενομένην, πρότασιν, νὰ πορευθῶμεν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Ζαχαρίτζα πρὸς διαλλαγὴν καὶ πρὸς περαιτέρω σύσκεψιν μετ' αὐτοῦ περὶ τῶν ἀναγκῶν τοῦ τόπου. Εἰς τὴν πρότασιν δὲ ταύτην, ἂν καὶ ἐναντιώθην ὁπωσοῦν λέγων ὅτι δὲν πορεύονται οἱ πολλοὶ πρὸς τὸν ἕνα, ἀλλ' ὁ εἷς ἔρχεται πρὸς τοὺς πολλούς, δὲν εἰσηκούσθην, διότι ἔλεγον οἱ φιλήσυχοι ὅτι ἔπρεπε διὰ πάσης θυσίας νὰ κατορθωθῇ ἡ διαλλαγὴ ἕνεκα τῶν σοβαρῶν περιστάσεων τῆς πατρίδος, ἥτις ἠπειλεῖτο κατ' ἐκείνας τὰς στιγμὰς ἀπὸ τὴν εἰσβολὴν τῶν περὶ τὸν Ὀμὲρ Βρυώνην ἐχθρικῶν στρατευμάτων, ἅτινα δὲν ἀπεῖχον εἰμὴ ὀλίγας ὥρας μακρὰν τῆς πόλεως.

Ἀπήλθομεν λοιπὸν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Σταύρου Πατούσα, ἥτις ἦτο τότε τὸ Δημαρχεῖον καὶ ἔκειτο παρὰ τὴν οἰκίαν τοῦ Ζαχαρίτζα, ὅπου εὕρομεν αὐτόν. Καί, μετὰ τὰς πρώτας ἐγκλήσεις καὶ ἀντεγκλήσεις καὶ τὰς ἀμοιβαίας ἀπολογίας καὶ τὴν ἀπόφασιν τῆς συνελεύσεως τῶν πολιτῶν περὶ συνδιαλλαγῆς καὶ ὁμονοίας, ἔπεσεν ὁ λόγος περὶ τῶν κατεπειγουσῶν ἀναγκῶν τῆς πατρίδος, τῶν ὁποίων ἡ πρωτίστη τότε ἦτον πῶς νὰ δυνηθῶμεν νὰ ἐμποδίσωμεν τοὺς ἐχθροὺς ἀπὸ τῆς εἰς τὴν πόλιν εἰσβολῆς, διότι οἱ εἰς τὰ μεθόρια εὑρισκόμενοι στρατιῶται τῆς Ἀττικῆς (εἰς Λιάτανι [1]) ἔγραφαν ἐπανειλημμένως ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐκστρατεύσωσιν ἐκεῖ καὶ πολῖται Ἀθηναῖοι (ἐπειδὴ μόνον χωρικοὶ στρατιῶται καὶ Σαλαμίνιοι ἀπετέλουν τὸ ἐκεῖ στρατόπεδον), διότι ἐβαρύνθησαν πλέον, ἔλεγον, προσκαρτεροῦντες καὶ μα-
38α χόμενοι ἐκεῖ, οἱ | δὲ πολῖται μένουσιν ἐντὸς τῶν οἰκιῶν καὶ ἀναπαύσεών των. Ἀλλ' οἱ πολῖται ἔλεγον ὅτι εἶναι πρόθυμοι νὰ ἐκστρατεύσωσι καὶ αὐτοί, οἱ πλεῖστοι ὅμως ἐξ αὐτῶν ἐστεροῦντο ὅπλων. Τότε εἶπέ τις τῶν παρευρισκομένων ὅτι τὰ εἰς Πειραιᾶ σταθμεύοντα τρία ὁλλανδικὰ πλοῖα ἐπώλουν ὅπλα καὶ προτείνει νὰ γένῃ δημόσιος ἔρανος πρὸς ἀγορὰν ὅπλων, διὰ νὰ ὁπλισθῶσιν ἐξ αὐτῶν οἱ ἀπορώτεροι τῶν πολιτῶν, καὶ τότε ἐγώ, ὑποστηρίξας τὴν πρότασιν ταύτην, ὑπεσχέθην νὰ καταβάλω πᾶσαν τὴν χρηματικήν μου περιουσίαν, συνισταμένην εἰς 70 περίπου τάλληρα. Ἀλλ' ἡ πρότασις ἀφέθη ἀπὸ τοὺς ἄλλους ἀνυποστήρικτος, καὶ ὁ μακαρίτης Νικόλαος Καρόρης μὲ ἐσυμβούλευσε φιλικῶς νὰ μὴ ἀφαρπάζωμαι οὕτως εἰς τὸ ἑξῆς ἀπὸ πα-

1. Λιάτανι ἢ Λιάτανη· σήμ. Ἅγιος Θωμᾶς.

τριωτικὰ τοιαῦτα αἰσθήματα, ἐνῷ οἱ πλεῖστοι, καὶ πολλὰ ἔχοντες, σιωπῶσι καὶ οὐδὲ ὀβολὸν συνεισφέρουσιν. Ὁ κοινότερος ὅμως λόγος ὅστις ἔκαμε νὰ μὴ γένῃ παραδεκτὴ ἡ πρότασις τῆς ἀγορᾶς ὁλλανδικῶν ὅπλων ἦτον ὅτι δὲν ἠδύναντο τότε ἀκόμη οἱ Ἕλληνες νὰ μεταχειρίζωνται ἁρμοδίως τὰ τοιαῦτα ὅπλα καὶ τὰ ὁποῖα ὠνόμαζον περιφρονητικώτερον σολτάδους.

Τὴν δ' ἑσπέραν τῆς ἰδίας ἡμέρας κατέβην εἰς τὸν Πειραιᾶ καὶ ἐκεῖ διέμεινα ὀλίγας τινὰς ἡμέρας, ἀναβαίνων ἐνίοτε εἰς τὴν πόλιν, ἐνασχολούμενος ἐν τούτοις εἰς τὴν ἀπομάκρυνσιν τῆς μητρὸς καὶ ἀδελφῆς μου εἰς Αἴγιναν. Ἐγὼ δὲ ἀκόμη σκοπὸν εἶχον νὰ ἀπέλθω εἰς Πελοπόννησον, ὅπου ἦσαν καὶ οἱ λοιποὶ μετ' ἐμοῦ ἐκ Γερμανίας ἀναχωρήσαντες συμμαθηταὶ καὶ φίλοι μου. Ἀλλ' ἐνῷ ἐκαθήμην μίαν ἑσπέραν εἰς τὸν ἐξώστην τοῦ δωματίου τοῦ Ἡγουμένου, ὅπου πάντοτε καὶ διενυκτέρευον καὶ ἐκοιμώμην, ἰδοὺ καὶ μὲ προσφωνεῖ τις ἐκ τῶν ναυτικῶν ἀξιωματικῶν ὑδραϊκοῦ πολεμικοῦ πλοίου (*Ἀθηνᾶ*), ἀνήκοντος εἰς τὴν οἰκογένειαν τῶν Κουντουριωτῶν, ὅπερ ἐστάθμευε πρὸ πολλοῦ ἐντὸς τοῦ λιμένος Πειραιῶς κατ' αἴτησιν | βεβαίως *38β*
τῆς τοπικῆς ἀρχῆς, ἢ μᾶλλον τοῦ Ζαχαρίτζα, πρὸς ἀσφάλειαν δῆθεν τοῦ τόπου ἐκ μέρους τῆς θαλάσσης καὶ διὰ νὰ εἶναι πρὸς τούτοις ἀποθήκη τῶν ἀναγκαίων πολεμεφοδίων, ἀλλὰ κυρί⟨ως⟩ πρὸς ἀσφάλειαν αὐτῶν τῶν ἰδίων προεστώτων, Ζαχαρίτζα καὶ λοιπῶν, ἐν καιρῷ κινδύνου, εἴτε ἐξωτερικοῦ ἢ ἐσωτερικοῦ, ἐμφυλίου δηλονότι. Ἀξιωματικὸς λοιπὸν ἐκ τοῦ πλοίου τούτου, ἐρωτήσας με ἂν ἐγὼ ἤμην ὁ Ψύλλας, μὲ προσκαλεῖ ἐξ ὀνόματος τοῦ ἄρτι ἀφιχθέντος ἐκ Πελοποννήσου Ἀρχηγοῦ καὶ εὑρισκομένου ἐν τῷ πλοί⟨ῳ⟩ ἡ *Ἀθηνᾶ* νὰ προσέλθω πρὸς αὐτὸν ἐπὶ τῆς ἐπίτηδες σταλείσης εἰ⟨ς⟩ τὴν παραλίαν τῆς μονῆς πολεμικῆς λέμβου. Καὶ ἠπόρησα μὲν διὰ τὴν πρόσκλησιν ταύτην, ὡς μὴ γνωρίζων ποῖος ἦτον ὁ καλῶν με Ἀρχηγός, ἀπῆλθον ὅμως εἰς τὸ πλοῖον καί, ἐπιβὰς ἐπ' αὐτοῦ, εὗρον παρὰ τὴν ἀναβάθραν περιμένοντά με τὸν συμμαθητὴν καὶ φίλον μου Λιβέριον, ὅστις, ἐναγκαλισθεὶς καὶ ἀσπασάμενός με ἐγκαρδίως, μὲ ὡδήγησεν εἰς τὴν αἴθουσαν τοῦ πλοίου καὶ μοὶ ἀνέγνω καὶ μοὶ ἀνήγγειλε τὰ περὶ τῆς εἰς Ἀθήνας ἀποστολῆς του, πολλὰ παρακαλέσας με νὰ τὸν συνδράμω εἰς τὸ ἐπίπονον καὶ κινδυνῶδες στάδιον εἰς τὸ ὁποῖον ἀπεδύθη. Ἀλλ' ἐγὼ ὑπόσχεσιν θετικὴν οὐδεμίαν ἔδωκα εἰς αὐτόν, ἔχων πάντοτε κατὰ νοῦν τὴν εἰς Πελοπόννησον μετάβασίν μου παρὰ τῷ ἐν Τρικόρφοις γενικῷ στρατοπέδῳ.

Κατὰ δὲ τὴν πρωίαν τῆς ἐπιούσης ἡμέρας ὁ Λιβέριος, περιμενόμενος ὑπὸ πλήθους πολιτικῶν στρατιωτῶν [1] ἐπίτηδες καταβάντων εἰς Πειραιᾶ, ἐξῆλθε καί, παρὰ τούτων συνοδευόμενος, ἀνέβη εἰς τὴ⟨ν⟩ πόλιν, ὅπου τῷ ἐγένετο λαμπροτέρα ὑποδοχή, καὶ κατέλυσεν εἰς τὰ μέγαρα τῆς Ἐπισκοπῆς καὶ μετὰ δύο ἡμέρας συνεκάλεσε γενικὴν συνέλευσιν τῶν πολιτῶν πρὸς
39α ἐκλογὴν μελῶν | τοπικοῦ συστήματος, ὅπερ ἐκαλεῖτο τότε Ἐφορεία [2]. Εἰς τὴν συνέλευσιν ταύτην παρευρέθην καὶ ἐγὼ καὶ λόγον τινὰ ἐλάλησα περὶ τοῦ σκοποῦ τῆς ἐκλογῆς, περὶ τοῦ σοβαροῦ τῶν περιστάσεων, περὶ τῆς εὐσυνειδησίας δι' ἧς ἔπρεπε νὰ ἐνεργηθῇ ἡ ἐκλογὴ κ.τ.λπ. Ἐκάθηντο δὲ ἐν τῷ μικρῷ ἐκκλησιδίῳ τῆς Ἐπισκοπῆς, τῷ ἐν τῷ κήπῳ καὶ τιμωμένῳ εἰς ὄνομα τοῦ Ἁγίου Διονυσίου (τοῦ Ἀρεοπαγίτου), ὅ τε Μητροπολίτης Ἀθηνῶν Διονύσιος, ἀνεψιὸς τοῦ ἀοιδίμου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Γρηγορίου, τοῦ ἀπαγχονισθέντος πρὸ μικροῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει, καὶ ὁ Ἀρχηγὸς τῶν κατὰ τὴν Ἀττικὴν πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν πραγμάτων — οὗτος ἦτον ὁ τίτλος [3] του — καί τινες ἄλλοι ἐκ τῶν προκρίτων πολιτῶν, ἐν οἷς καὶ ὁ Ζαχαρίτζας, ἡ δὲ πληθὺς τῶν πολιτῶν ἵσταντο ἐν τῷ εὐρυχώρῳ κήπῳ. Ἐπροτάνθησα⟨ν⟩ *(sic)* λοιπὸν τὰ ὀνόματα τῶν μελλόντων νὰ ἀποτελέσωσι τὴν Ἐφορείαν : καὶ πρῶτον τὸ τοῦ Ζαχαρίτζα, δεύτερον τὸ τοῦ Σπυρίδωνος Πατούσα, τρίτον τὸ τοῦ Παναγιώτου Σκουζέ, τέταρτον τὸ τοῦ Γεωργίου Σκουζέ, πέμπτον τὸ τοῦ Χατζῆ Γκικάκη, καὶ εἰς ἕκαστον τῶν ὀνομάτων τούτων, ἐκφωνούμενον παρὰ τοῦ πολίτου Χαϊμαντᾶ, ὁ λαὸς ἐπευφήμει, ἀποδεχόμενος τὴν ἐκλογήν. Ἀλλ' ὅτε τις ἐπρόφερε τὸ ὄνομα τοῦ Σταύρου Πατούσα, πρῶτος ὁ Χαϊμαντᾶς καὶ κατόπιν αὐτοῦ ἅπας ὁ λαὸς ἀνέκραξαν ὄχι.

Τότε δέ, στραφεὶς πρός με, παρόντα ἐν τῷ ἐκκλησιδίῳ, ὁ Ζαχαρίτζας, μοὶ λέγει : «Ὑμεῖς δέ, κύριε Ψύλλα, διατί δὲν λαμβάνετε μέρος εἰς τὴν

1. Ὡς πρὸς τὴν σημασίαν τῆς ἐκφράσεως «πολιτικοὶ στρατιῶται» πβλ. παρακάτω φ. 58β («στράτευμα πολιτικόν»), φ. 83α («πολῖται στρατιῶται») καὶ φ. 83β («πολιτικὴν στρατιωτικὴν δύναμιν»).

2. Βλ. τὸ πρακτικὸ τῆς ἐκλογῆς τῶν ἐφόρων ἀπὸ τὴ συνέλευση εἰς *Ἀθηναϊκὸν Ἀρχεῖον*, ἔκδ. Ἰ. Βλαχογιάννη, τ. Α', σ. 515.

3. Στὸ πρακτικὸ ποὺ ἀναφέρθηκε στὴν προηγούμενη ὑποσημείωση ὁ Λιβέριος ὑπογράφει ὡς «Πληρεξούσιος ἀρχηγὸς τῶν ἐν Ἀθήναις στρατευμάτων». Στὸ κείμενο τοῦ πρακτικοῦ ἀναφέρεται ὡς «Πληρεξούσιος ἀρχηγὸς τῆς Ἀττικῆς». Βλ. καὶ Δ. Σ ο υ ρ μ ε λ ῆ, *Ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν*, ἔκδ. β', Ἀθήνα 1853, σ. 16.

ὑπηρεσίαν ταύτην τῆς πατρίδος;» Τῷ ἀπεκρίθην ὅτι σκοπὸν ἔχω νὰ λάβω μέρος εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς πατρίδος ἀλλ' οὐχὶ ἐνταῦθα : «Ὑπεσχέθην νὰ ἀπέλθω ἐκεῖ ὅπου καὶ οἱ λοιποὶ ἐκ Γερμανίας ἐλθόντες συμμαθηταί μου.» «Καὶ πῶς», λέγει, «δὲν εἶναι καὶ ἐδῶ μέρος τῆς γενικῆς πατρίδος, ἔχον ἀνάγκην τῆς ὑπηρεσίας τῶν τέκνων της;» Τότε ὁ μὲν Μητροπολίτης μὲ παρεκίνει νὰ δεχθῶ τὴν πρότασιν καὶ νὰ ἀσπασθῶ τὴν δεξιάν του, ὅπως ἔπραξαν καὶ οἱ λοιποί, ἀλλ' ὁ Χαϊμαντᾶς ἐφώναξεν : «Ὄχι, διότι εἶναι πολὺ νέος ὁ Ψύλλας.» Εἰς τὴν φωνὴν ὅμως τοῦ Χαϊμαντᾶ ὁ λαὸς ἐσιώπησε καὶ δὲν ἐπανέλαβε τὸ ὄχι, καὶ οὕτω, πάλιν προσκληθεὶς παρὰ τοῦ Μητροπολίτου, ἐδέχθην καὶ ἠσπάσθην τὴν δεξιάν του [1]. | Ἀλλ' [2] ὁ Νικόλαος Χαϊμαντᾶς *40α*
οὗτος δὲν ἠδύνατο νὰ ἔχῃ κανὲν προσωπικὸν πάθος οὔτε κατ' ἐμοῦ οὔτε κατὰ τῆς μητρὸς ἢ ἀδελφῆς μου, ὅπως κινηθῇ ἐκ τούτου εἰς τὴν ἀντίστασιν τῆς ἐκλογῆς μου· εἶχε μάλιστα λόγον προσωπικῆς συμπαθείας πρὸς ἡμᾶς, ὡς στενότατος ἡμῶν γείτων. Ἦτον ὅμως πολίτης ἀκεραίου χαρακτῆρος καὶ ἐν πεποιθήσει ἐνόμιζεν ὅτι, ὡς πολὺ νέος ἐγὼ τότε, ἤμην ἀκατάλληλος διὰ τὴν θέσιν ταύτην, καί, ἐπειδὴ ἐκ μακρᾶς πείρας ἐγνώριζε τίς ἦτον ὁ πολυμήχανος Ζαχαρίτζας, εἶδε δὲ αὐτὸν τοῦτον νὰ προτείνῃ τὴν ἐκλογήν μου, ὑπώπτευσε, καὶ δικαίως, ὅτι ὁ σκοπός του ἦτον νὰ μὲ καταστήσῃ ὄργανον τῶν θελήσεών του παρὰ τῷ Ἀρχηγῷ Λιβερίῳ, τοῦ ὁποίου ἐπληροφορήθη ὅτι ἤμην συμμαθητὴς καὶ στενὸς φίλος. Τοῦτο δὲ δὲν ὤκνησεν οὐδὲ ἐβράδυνε νὰ μοὶ τὸ ἐξομολογηθῇ, εὐθὺς τὴν ἰδίαν ἐκείνην ἡμέραν ἐλθὼν εἰς τὴν οἰκίαν μας. Μὲ ἐσυμβούλευσε δὲ ταυτοχρόνως νὰ εἶμαι προσεκτικὸς πρὸς τὰς μηχανορραφίας τοῦ Ζαχαρίτζα, ἂν θέλω νὰ κερδίσω τὴν ἀγάπην τῶν συμπολιτῶν μου.

Ἐπελήφθημεν λοιπὸν ἀμέσως τῶν ἔργων μας οἱ νεωστὶ ἐκλεχθέντες

1. Στὸ φ. 39α, μετὰ τὸν τελευταῖο στίχο τοῦ κειμένου τῶν Ἀπομνημονευμάτων, ὑπάρχει ἡ σημείωση : «Ὅρα στοιχ. Ζ, σελίδ. 76 (ἐν τούτῳ τῷ βιβλίῳ)». Τὸ κείμενο τῶν Ἀπομνημονευμάτων συνεχίζεται ἀπὸ τὸ φ. 39α στὸ φ. 40α. Βλ. καὶ τὴν ἑπόμενη ὑποσημείωση.

Στὸ φ. 39β ὑπάρχει ἡ ἑξῆς σημείωση : «Τὴν 3ην Νοεμβρίου 1826, τὴν νύκτα, ἡ ὥρα μεταξὺ 4 – 5 μετὰ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου, ἀπέθανεν ἡ καλή μου μητέρα Σιδερὴ Ψύλλαινα, καταγομένη ἀπὸ τὴν οἰκογένειαν τῶν Καλλιάκων. Ὁ Θεὸς νὰ τὴν ἀναπαύσῃ εἰς τοὺς κόλπους τοῦ Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαάκ. Τὴν 8ην τοῦ ἰδίου ἐπέστρεψα ἀπὸ Αἴγιναν, ὅπου εἶχα ὑπάγει πρό τινων ἡμερῶν τοῦ θανάτου της, καὶ ἔκλαυσα εἰς τὸν τάφον της, εἰς Ἀμπελάκι Σαλαμῖνος, εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Πέτρου.»

2. Στὸ φ. 40α, ποὺ προηγουμένως εἶχε ἀριθμὸ σελίδος 76, πρὶν ἀπὸ τὸν πρῶτο στίχο τοῦ κειμένου, ὑπάρχει ἡ ἔνδειξη «Στοιχεῖον Ζ».

ἡμεῖς ἔφοροι καὶ ὡς πρῶτόν μας καθῆκον ἐνομίσαμεν νὰ ἐπισπεύσωμεν τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν γυναικοπαίδων καὶ τῶν γερόντων εἰς τὰς παρακειμένας νήσους, ὡς ἐφεστῶτος καθ' ἑκάστην ἡμέραν καὶ ὥραν τοῦ κινδύνου τῆς εἰσβολῆς τῶν ἐχθρῶν, καὶ διὰ προκηρύξεως προσεκαλέσαμεν τοὺς πατέρας τῶν οἰκογενειῶν νὰ πράξωσι τοῦτο. Ἀλλὰ πάλιν ἠναγκάσθημεν νὰ περιορίσωμεν τὸ ποσὸν τῶν τε τροφίμων καὶ τῶν ἐπίπλων τὰ ὁποῖα ἔμελλον νὰ φέρωσι μεθ' ἑαυτῶν οἱ ἀποδημοῦντες, καὶ πάντοτε διὰ τὸν λόγον μήποτε ἀπο-
41α θαρρυνθῶσιν ἐκ τούτου οἱ [1] | πολεμισταί, θεωροῦντες ὡς ἄφευκτον τὴν εἰσβολὴν τῶν ἐχθρῶν, ἥτις κατά τινας ἐφαίνετο ἀπίθανος. Καί, ὅτε ἐγὼ ἐπέμενον ἐν τῷ συμβουλίῳ τῆς Ἐφορείας νὰ ἀφήσωμεν τὸν κόσμον ἐλεύθερον νὰ ἐκβάλῃ καὶ αὐτὰ τὰ καρφία ἀπὸ τοὺς τοίχους τῶν οἰκιῶν των, ἤκουσα τὸν νοημονέστερον τῶν συναδέλφων μου Πατοῦσαν λέγοντα ὅ,τι ἤδη εἶπον ὅτι ἤκουσα παρ' αὐτοῦ, ὅτι δηλ. ἡ Ἀττικὴ ὁμοιάζει μὲ πηγάδιον κ.τ.λ., κ.τ.λ.

Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ τούτῳ καὶ κατ' αὐτὰς τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ διορισμοῦ μας ὁ Ζαχαρίτζας ἐσυμβούλευσε τὸν Λιβέριον νὰ καταλύσῃ ἐκτὸς τῆς πόλεως, εἰς τὸν Πύργον τοῦ Χασεκῆ, τὸν νῦν Βοτανικὸν Κῆπον, διὰ νὰ ἔχῃ δῆθεν καὶ ὀλίγον καιρὸν ἡσυχίας καὶ ἀναπαύσεως κατὰ τὴν μεσημβρίαν ἑκάστης ἡμέρας καὶ κατὰ τὸν καιρὸν τῆς νυκτός· εἶχεν ὅμως τὸ μέτρον τοῦτο καί τινα λόγον ἀπόκρυφον ἐν τῇ διανοίᾳ τοῦ Ζαχαρίτζα, καὶ οὗτος ἦτον ὁ λόγος τῆς ἀτομικῆς του ἀσφαλείας κατά τε τῶν ἐξωτερικῶν ἐπιδρομῶν καὶ κατὰ τῶν ἐνδεχομένων ἐσωτερικῶν στάσεων.

Δὲν παρῆλθον δὲ ἡμέραι πολλαί, καὶ ἐπολλαπλασιάζοντο καθ' ἑκάστην αἱ εἰδήσεις περὶ τῆς εἰσβολῆς τῶν ἐχθρῶν ὡς ἀναποφεύκτως ἐπικειμένης, καὶ τότε ἀπεφασίσθη νὰ καταρτισθῇ τι προσωρινὸν ὀχύρωμα εἰς τὸν λιμένα τοῦ Πειραιῶς, ὅπως δυνηθῶσιν οἱ μήπω ἀποδημήσαντες τῶν ἀδυνάτων μελῶν τῆς κοινωνίας (καὶ οἱ πλεῖστοι αὐτῶν διέμενον πάντοτε εἰς Πειραιᾶ),

1. Τὸ κείμενο τῶν Ἀπομνημονευμάτων συνεχίζεται ἀπὸ τὸ φ. 40α στὸ φ. 41α. Στὸ φ. 40β ὑπάρχει ὑπὸ τὴν ἔνδειξη «1838 Φεβρουάριος» τὸ ἑξῆς κείμενο: «...παρ' αὐτῶν; Ὁ Χριστιανισμὸς δὲ κρίνομεν ὅτι εἶναι ἐκεῖνος ὅπου ἁρμόζει περισσότερον εἰς τὸν ἀνθρώπινον νοῦν καὶ εἰς τὴν καρδίαν, καὶ μάλιστα αὐτὴ ἦτον ἡ ἐξ ἀρχῆς πρότασίς μου, ὅτι εἶναι ἡ μόνη θρησκεία ἥτις δύναται νὰ καταστηθῇ παγκόσμιος, ἀλλ' αὐτὴ εἶναι καὶ ἡ μόνη θρησκεία ἥτις ἔδειξε τὸ φαινόμενον τοῦτο, τὸ νὰ στερεωθῇ ἐπάνω εἰς τὴν μαρτυρίαν αἵματος, ἀρχίζουσα ἀπὸ αὐτὸν τὸν θεμελιωτήν της Θεάνθρωπον κ.τ.λπ., κ.τ.λπ. (ὄπισθεν σελ. 76).» Σελ. 76 εἶναι τὸ φ. 40α.

ὅπως δυνηθῶσι δηλ. ἐν καιρῷ ἐπιδρομῆς, ἠσφαλισμένοι ἐν τῷ ὀχυρώματι τούτῳ, ⟨νὰ⟩ ἐπιβιβασθῶσιν ἀκινδύνως ἐπὶ τῶν πλοίων καὶ ἀποπλεύσωσιν εἰς τὰς νήσους. Καὶ τὸ μέτρον τοῦτο ἤρχισε νὰ τίθεται εἰς ἐνέργειαν, συναπτομένου τοῦ μοναστηρίου μετὰ τῆς οἰκίας Μερτροὺδ (νῦν προκυμαίας Σουσκία) διὰ τοίχου, ἄσκοπον διόλου καὶ μάταιον μέτρον, ἐπειδὴ ὁ ἐχθρός, καταλαμβάνων τὰ περὶ τὸ στόμιον τοῦ λιμένος ἀκρωτήρια, δὲν ⟨θὰ⟩ ἄφηνε νὰ ἐκπλεύσῃ κανὲν πλοῖον, καὶ τοῦτο | εἴδομεν καὶ τότε, μετὰ δύο σχεδὸν *41β* ἡμέρας ⟨ἀπὸ⟩ τῆς ἐπιχειρήσεως τοῦ ἔργου, καὶ πολὺ ὕστερον εἶδον ἐγώ, καὶ ἐκινδύνευσα νὰ φονευθῶ ἢ νὰ αἰχμαλωτισθῶ, ὡς περαιτέρω θέλω ἱστορήσει.

Καὶ τότε μέν, τρεῖς ἢ τέσσαρας ὥρας πρὶν τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου, ἐφάνησαν ἐρχόμενοι εἰς τὴν πόλιν οἱ ἐν τῷ στρατοπέδῳ τῶν μεθορίων πρὸ πολλῶν ἡμερῶν εὑρισκόμενοι στρατιῶται ἐκ Σαλαμῖνος, οἵτινες, εἰσελθόντες καὶ παρουσιασθέντες ἐνώπιον τοῦ Ἀρχηγοῦ καὶ τῆς Ἐφορείας, ἀνήγγειλαν ὅτι τὸ στρατόπεδον ἐκεῖνο διελύθη, ὡς μὴ δυνάμενο⟨ν⟩ πλέον νὰ ἀντισταθῇ εἰς τὰς ἐχθρικὰς δυνάμεις, καὶ οἱ μὲν ἄλλοι ἐ⟨κ⟩ τῶν χωρίων τῆς Ἀττικῆς ἀπῆλθον ἕκαστος εἰς τὰ ἴδια, διὰ νὰ φρο⟨ν⟩τίσωσι περὶ τῆς ἐξασφαλίσεως (τῆς δυνατῆς) τῶν οἰκογενειῶν των, ἐκεῖνοι δὲ ἀπέρχονται εἰς τὴν νῆσόν των, διότι ἀποδημοῦσιν ἤδη πολὺν καιρὸν καὶ εἶναι πολλὰ κεκμηκότες καὶ ἀνάλλαγοι, δὲν νομίζουσι δέ, ἐκτὸς τούτου, ὅτι, καὶ ἂν μείνωσιν ἐν τῇ πόλει, δύνανται νὰ συντελέσωσιν εἰς τὴν ἀσφάλειαν αὐτῆς, μαχόμενοι μεταξὺ δύο ἐχθρῶν, τῶν τε τῆς Ἀκροπόλεως καὶ τῶν ἔξωθεν ἐρχομένων, συμβουλεύουσι δὲ μάλιστα καὶ τοὺς ἐν τῇ πόλει νὰ ἄρωσι καὶ αὐτοὶ τὴν πολιορκίαν καὶ νὰ σωθῶσιν ἕκαστος ὅπου δύναται. Καὶ ταῦτα εἰπόντες, ἀνεχώρησαν πρὸς τὸν πορθμὸν τὸν ἀπέναντι τῆς νήσου των.

Ἡμεῖς δέ, συσκεφθέντες περὶ τοῦ πρακτέου, ἀπεφασίσαμεν νὰ μείνωμεν τὴν ἐπερχομένην ἐκείνην ἑσπέραν καὶ νύκτα καὶ νὰ μὴ λύσωμεν τὴν πολιορκίαν, πρὶν φανῇ βεβαίως ἐρχόμενος ὁ ἐχθρός, διότι καὶ οἱ Σαλαμίνιοι ἐκ συμπερασμοῦ ἔλεγον ὅτι δύναται νὰ φθάσῃ τὴν νύκτα ταύτην ἢ τὴν ἑπομένην ἡμέραν. Ἦτο δὲ φρόνιμος ἡ ἀπόφασις αὕτη, διὰ νὰ δοθῇ ὁπωσοῦν ὁ ἀνάλογος καιρὸς διὰ τὰς ἐν τῇ πόλει εὑρισκομένας ἀκόμη οἰκογενείας καὶ διὰ τὰς ἐν Πειραιεῖ, νὰ ἀποχωρήσωσιν ἄνευ θορύβου καὶ ταραχῆς εἰς τὰς νήσους. Καὶ δὴ μετὰ τὴν ἀπόφασιν ταύτην ἀπέστειλαν ἐμέ, τὸν νεώτερον μεταξὺ

τῶν μελῶν τῆς Ἐφορείας, εἰς Πειραιᾶ, ὅπως μετὰ τοῦ ἐκεῖ εὑρισκομένου
42α Πέτρου Ρεβελάκη κατορθώσωμεν νὰ | πείσωμεν τὸ ἐκεῖ εὑρισκόμενον ἄπειρον πλῆθος νὰ ἀποπλεύσωσιν ἀμέσως τὴν νύκτα ἐκείνην.

Ἀλλά, καίτοι περιελθόντες πανταχόθεν ὅθεν ἦσαν ἐσκηνωμέναι αἱ οἰκογένειαι, καίτοι προτρέψαντες αὐτὰς μὲ ὅλας ἡμῶν τὰς δυνάμεις εἰς τοῦτο, δὲν ἐδυνήθημεν νὰ κατορθώσωμεν τίποτε, διότι ἄλλοι μὲν περιέμενον νὰ ἴδωσι τοὺς ἄνδρας καὶ γονεῖς των καὶ ἀπ' αὐτοὺς νὰ βεβαιωθῶσι περὶ τοῦ ἐπικειμένου κινδύνου καὶ μετ' αὐτῶν νὰ ἀναχωρήσωσιν, ἄλλοι δὲ ἔλεγον ὅτι οἱ διαδώσαντες τὴν εἴδησιν ταύτην Σαλαμίνιοι τὴν διέδωκαν, ἐπὶ σκοπῷ ὥστε, ἀποχωρούντων τῶν Ἀθηναίων, νὰ διαρπάσωσι τὰς οἰκίας των. Ἀλλὰ καὶ τὰ καιόμενα ἤδη εἰς Κηφισίαν καὶ Χαλάνδρι πυρὰ ἔλεγον ὅτι ἀνάφθησαν ἀπ' αὐτοὺς τοὺς ἰδίους Σαλαμινίους, ὅπως βεβαιώσωσι διὰ τούτου τὴν ψευδῆ αὐτῶν εἴδησιν. Καὶ οὕτω διήλθομεν ὅλην ἐκείνην τὴν νύκτα κοπιῶντες εἰς μάτην, ὅτε, περὶ τὴν αὐγὴν τῆς ἐπιούσης ἡμέρας, εἴδομεν πολλοὺς ἀναβαίνοντας εἰς τὴν πόλιν καὶ ἄλλους καταβαίνοντας εἰς Πειραιᾶ καὶ διαδίδοντας λόγον ὅτι ψευδὴς ἦτον ἡ εἴδησις τῶν Σαλαμινίων καὶ ἐχθρὸς πούποτε δὲν ἐφάνη. Διὰ τοῦτο ἠρχίσαμεν καὶ ἡμεῖς νὰ ὑποπτεύωμεν ὀπωσοῦν καί, ὡς ἄσιτοι σχεδὸν καὶ πεινῶντες, ἐζητήσαμεν [1] εἰς τὴν μονήν, εἰς τὸ δωμάτιον τοῦ Ἡγουμένου, ὀλίγον ἄρτον, διὰ νὰ ἀναπαύσωμεν τὴν πεῖνάν μας, ἐγώ, ὁ Ρεβελάκης καὶ ὁ Μιχαὴλ Μασσών*[2].

Ὅτε δὲ εἴχομεν μόλις γευθῆ ὀλίγον ἄρτον, ἀκούομεν μεγάλας κραυγὰς «ἔφθασαν οἱ Τοῦρκοι» καὶ εἴδομεν μετὰ πολλοῦ θορύβου τὸν κόσμον ἐκεῖνον νὰ τρέχῃ πρὸς τὰ ἀκρωτήρια τοῦ λιμένος, ὡσανεὶ ἐδιώκοντο παρὰ *(sic)* πόδα ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν. Καὶ τότε καὶ ἡμεῖς, ἐγερθέντες, ἀπήλθομεν νὰ ζητήσωμεν πλοῖόν τι ἐκ Κύθνου εἰς τὸ ὁποῖον ἀφ' ἑσπέρας εἴχομεν ἐναποθέσει μερικὰ πράγματά μας, ἐπειδὴ ὅλα σχεδὸν τὰ ἐν τῷ λιμένι πλοῖα εἶχον
42β ἀποσυρθῆ τὴν νύκτα | ἐκτὸς τοῦ λιμένος, φοβούμενοι μήπως, καταλαβὼν ὁ ἐχθρὸς τὰ ἀκρωτήρια, ἐγκλείσῃ αὐτοὺς εἰς τὸν λιμένα καὶ τοὺς ἀφανίσῃ. Τοῦτο δὲ ἦτον, ὅπερ ἀνωτέρω ἔλεγον, ὅτι καθίστα τὸ μέτρον τῆς περιτοιχίσεως τοῦ μοναστηρίου μετὰ τῆς οἰκίας Μερτροὺδ ἄσκοπον κατὰ πάντα λόγον.

1. *Χφ.* νὰ ζητήσωμεν.

2. Διδάσκαλος, Ἀθηναῖος ἀπὸ μητέρα καὶ Γάλλος ἀτὸ πατέρα.

Ἀλλά, βαδίζοντες πρὸς τὰ ἀκρωτήρια πρὸς ἀναζήτησιν τοῦ γνωστοῦ μας πλοίου (σκούνας), ἰδοὺ καὶ ἀκούω μίαν φωνὴν ἔκ τινος μικρᾶς λέμβου καλοῦσαν ἐμὲ νὰ ἐπιβῶ, ἂν ἐπεθύμουν, διὰ νὰ μὲ φέρῃ ὅπου ἤθελον. Καὶ τοῦτο ἦτον βεβαίως τῆς Θείας Προνοίας ἔργον διὰ τὸν ἑξῆς λόγον : διότι, ἐμβάντες εἰς τὸ γνωστόν μας κυθναῖον πλοῖον καὶ θεωροῦντες τὸν κατατρομαγμένον ἐκεῖνον κόσμον τρέχοντα ἄνω – κάτω καὶ μόλις δυναμένων ὀλιγίστων προσώπων νὰ ἐπι(βι)βάζωνται εἰς πολλὰ ὀλίγας καὶ μικροτάτας λέμβους, αἵτινες τοὺς ἔφερον εἰς τὰ ἐκτὸς τοῦ λιμένος μεγαλύτερα πλοῖα καὶ εἰς τὰ τρεχαντήρια τῆς Αἰγίνης καὶ Σαλαμῖνος, συλλογιζόμενοι δὲ ἀφ' ἑτέρου μέρους ὅτι τὰ δυστυχῆ ταῦτα ὄντα — γυναῖκες, παιδία καὶ γέροντες — ἦσαν ἐκτεθειμένα νὰ γένωσιν ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν θύματα σφαγῆς καὶ αἰχμαλωσίας τῶν ἤδη εἰς τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν εἰσβαλόντων ἐχθρῶν, ὡς ἐβεβαιώθη ἀπὸ τοὺς προσφάτως καταβάντας εἰς Πειραιᾶ, βλέποντες δὲ συγχρόνως ἐλλιμενισμένα ἐν Πειραιεῖ τρία μεγάλα ἐμπορικὰ ὁλλανδικὰ πλοῖα μένοντα εἰς ἐντελῆ ἀπάθειαν ἐν τῷ μέσῳ τῆς ταραχῆς ταύτης καὶ τοῦ θορύβου, ἀπεφασίσαμεν νὰ ἐπικαλεσθῶμεν ἐν ὀνόματι τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τῆς φιλανθρωπίας τὴν συνδρομὴν τῶν πλοιάρχων | αὐτῶν. 43ᵃ

Καὶ δὴ ἀπῆλθον ἐγὼ πρὸς τὸ μεγαλύτερον μεταξὺ τῶν ἄλλων καί, ἀπευθύνας τὸν λόγον ἀπὸ τῆς λέμβου πρὸς πρόσωπον τὸ ὁποῖον ἠτένιζε προσεκτικῶς πρὸς ἐμέ, τῷ εἶπον πρῶτον εἰς ἰταλικὴν γλῶσσαν τὸν σκοπὸν τῆς πρὸς τὸ πλοῖον προσεγγίσεώς μου, ἀλλ' ἐκεῖνος [1], νεώτερος τὴν ἡλικίαν, ἀπήντησε διὰ σχημάτων ὅτι δὲν ἐννοεῖ ἰταλικά· ἐπανέλαβον τὴν ὁμιλίαν γαλλιστί, ἀλλὰ καὶ τότε ἀπήντησεν ὁμοίως διὰ σχημάτων ὅτι δὲν μὲ ἐννοεῖ· τῷ ὁμιλῶ τρίτον γερμανιστί, καὶ τότε, καλῶν με διὰ χειρονομίας καὶ λέξεώς τινος ἥτις μοὶ ἐφάνη ὡς στάι (στῆθι) καὶ ἀποχωρήσας δρομαίως ἐκεῖθεν, ἦλθε φέρων μεθ' ἑαυτοῦ ἄνδρα ὅστις μὲ ἠρώτησε γερμανιστὶ τί ζητῶ. Τότε τῷ εἶπον τί ζητῶ, καὶ ἐκεῖνος μὲ προσεκάλεσε νὰ ἀναβῶ εἰς τὸ πλοῖον νὰ πάρω κάτι, νὰ μὲ φιλεύσῃ δηλονότι. Ἀλλ' ἐγὼ ἐπανέλαβον τὴν παράκλησίν μου ἐντονώτερον, εἰπὼν πρὸς αὐτὸν ὅτι ὁ κίνδυνος ἐπίκειται, ὅτι καιρὸς δὲν μένει μεταξὺ σκέψεως καὶ ἀποφάσεως. Ἀλλ' ἐκεῖνος ἐπέμεινεν εἰς τὴν πρότασίν του νὰ ἀναβῶ εἰς τὸ πλοῖον, προσθεὶς

1. *Χφ.* ἐκεῖνοι.

ὅτι πρέπει νὰ θέσωμεν καί τινας ὅρους συμβάσεως μεταξύ μας, διὰ νὰ ἀποφασίσῃ νὰ μᾶς δώσῃ τὴν ζητουμένην συνδρομήν. Ἀνέβην λοιπὸν εἰς τὸ πλοῖον, ὅπου μοὶ λέγει ὁ πλοίαρχος ὅτι εἶναι πρόθυμος νὰ θέσῃ εἰς κίνησιν ὅλας τὰς λέμβους καὶ τῶν τριῶν πλοίων, διὰ νὰ μεταφέρωσι τὸν κόσμον εἰς τὰ μεγαλύτερα πλοῖα, ὡς μὴ δυνάμενα νὰ προσεγγίσωσιν εἰς τὴν ξηράν, πρὸς ἐπιβίβασιν τῶν ἀνθρώπων, ἀλλά, μὴ γνωρίζοντες οἱ τῶν πλοίων ἐκείνων ναῦται τὴν γλῶσσαν τοῦ λαοῦ τῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ θορύβου ὄντος δεινοῦ, ἦτο φόβος μήπως οἱ ἐπὶ τῶν λέμβων ἐκείνων ναῦται πάθωσί τι κακόν, ὡς ζητούντων
43β πολλῶν συγχρόνως | νὰ ἐπιβιβάζωνται, καὶ ἀκόμη κινδυνεύσουσι *(sic)* τοιουτοτρόπως νὰ καταποντισθῶσι καὶ αἱ λέμβοι. Μοὶ προτείνει λοιπὸν νὰ ἀναλάβω ἐγώ, ὡς ἐντόπιος, τὴν διεύθυνσιν τῆς ἐπιβιβάσεως τῶν ἀνθρώπων ἐπὶ τῶν λέμβων του, καὶ ἐγὼ δέχομαι. Καὶ οὕτως ἤρχισεν ἡ ἐπιβίβασις ἀπὸ τῆς ἑνάτης πρωινῆς ὥρας καὶ ἐτελείωσε τὴν πέμπτην μετὰ μεσημβρίαν, ὅτε πλέον δὲν ἐφαίνετο καμμί⟨α⟩ ψυχὴ ζῶσα εἰς τὴν παραλίαν. Εἶχε δὲ πολὺ δίκαιον ὁ πλοία⟨ρ⟩χος, ζητήσας νὰ γένῃ τὸ πρᾶγμα ὡς ἐγένετο, διότι συνέβη δὶς καὶ τρὶς νὰ ἐπιπέσῃ τοσοῦτον πλῆθος ἀνθρώπων ἐπὶ τῶν λέμβων, ὥστε ἠναγκάσθην νὰ ἀναχαιτίσω τὴν ἐπιβίβασίν των διὰ τῆς ὑλικῆς βίας. Καὶ πολλάκις ἠναγκάσθην μὲ λύπην μου νὰ ἀποπέμψω νέους, φίλους καὶ γνωστούς μου, διὰ νὰ παραλάβω γυναῖκας, παιδία καὶ γέροντας, τοὺς ὁποίους, παραλαμβάνοντα τὰ τρεχαντήρια, μετέφερον καὶ ἀπεβίβαζον σπουδαίως εἰς Ψυττάλειαν, καί, ἐπανερχόμενα, παρελάμβανον ἄλλους καὶ ἄλλους, καὶ τοιουτοτρόπως ἠδυνήθησαν νὰ ἐπιβιβάσωσι καὶ σώσωσιν ὅλον ἐκεῖνο τὸ πλῆθος εἰς τόσον ὀλίγου χρόνου διάστημα. Ἀλλὰ καὶ ἐδῶ βεβαίως πρέπει νὰ ἀποδοθῇ δόξα καὶ εὐχαριστία εἰς τὴν παντοδύναμον Θείαν Πρόνοιαν, ἥτις ἐτύφλωσε σχεδὸν τοὺς ἐχθρούς, καὶ δὲν ὥρμησαν ἀμέσως ἀπὸ τῆς πρωίας εἰς Πειραιᾶ, ὅτε δὲν ἤθελε δυνηθῇ νὰ σωθῇ καμμία ψυχὴ ζῶσα ἀπὸ τὴν σφαγὴν καὶ αἰχμαλωσίαν [1]. |

44α Καὶ [2] οὕτω, μετὰ τὴν ἐπιβίβασιν ὅλων ἐκείνων τῶν οἰκογενειῶν καὶ τὴν ἀπὸ τοῦ Πειραιῶς ἀπομάκρυνσίν των, ἰδοὺ βλέπομεν ἐκ τοῦ πλοίου

1. Στὸ φ. 43β, μετὰ τὸν τελευταῖο στίχο τοῦ κειμένου, ὑπάρχει ἡ σημείωση: «Ὅρα βιβλ. δεύτερον, σημ. Η, σελ. 83». Βλ. καὶ τὴν ἑπόμενη ὑποσημείωση.

2. Στὸ φ. 44α, ποὺ προηγουμένως εἶχε ἀριθμὸ σελίδος 83, πρὶν ἀπὸ τὸν πρῶτο στίχο τοῦ κειμένου, ὑπάρχει ἡ ἔνδειξη: «Σημεῖον Η».

ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐπέβην τέλος καὶ ἐγὼ — ἦτο δὲ τοῦτο ἰδιόκτητον Κεφαλλῆνός τινος — ἓν ἀπόσπασμα τουρκικοῦ ἱππικοῦ φθάσαν εἰς Πειραιᾶ καὶ πυροπολῆσαν ἓν μέρος τῆς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Σπυρίδωνος, ὅπου ἐλέγετο ὅτι εὑρίσκετο ἐγκαταλελειμμένος πολίτης τις κλινήρης ἀπὸ πληγὴν ἣν ἔλαβε πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν, μαχόμενος, καὶ νοσηλευόμενος παρὰ τῆς νέας ἀρραβωνιαστικῆς του. Καὶ τὴν μὲν νέαν ἐλέγετο ὅτι ἀπήγαγον αἰχμάλωτον, αὐτὸν δὲ τὸν πολίτην ἀφῆκαν νὰ γένῃ παρανάλωμα τοῦ πυρός. Εἰς δὲ τὸ ἄνω εἰρημένον πλοῖον κατέφυγον, μὴ δυνηθεὶς νὰ εὕρω τὸ γνωστὸν ἐκεῖνο ἐκ Κύθνου, ὅπου εἶχον ἐναποτεθειμένα τὰ πράγματά μου καὶ ὅπου ἄφησα τοὺς δύο μου φίλους, Πέτρον Ρεβελάκην καὶ Μιχαὴλ Μασσών, ἀναλαβών, ὡς εἶπον, τὴν διεύθυνσιν τῆς ἐπιβιβάσεως τῶν οἰκογενειῶν εἰς τὰς ὁλλανδικὰς λέμβους*. Ἐν τῷ πλοίῳ τούτῳ εὗρον τὸν Μητροπολίτην Ἀθηνῶν Διονύσιον καὶ πολὺ μέρος τῆς ἀριστοκρατίας τοῦ τόπου καταβεβλημένους ἀπὸ τὴν λύπην καὶ ἀπελπισίαν των. Ἔσπευσα ὅμως, ὅσον ἠδυνάμην, νὰ τοὺς παρηγορήσω καὶ ἐνθαρρύνω, καὶ μάλιστα τὸν Μητροπολίτην, τὸν ὁποῖον κατώρθωσα νὰ μεταλάβῃ μαζί μου ὀλίγης τροφῆς, διατελοῦντα ἄσιτον πρὸ δύο σχεδὸν ἡμερῶν, ὡς ἤκουσα.

Περὶ δὲ λύχνων ἀφάς, διαβαῖνον ὑπὸ τὸ πλοῖον ἐκεῖνο τρεχαντήριον αἰγιναῖον, ἐλθὸν προσφάτως ἐκεῖθεν, καὶ εὑρὸν τὰ πράγματα εἰς τὴν ὁποίαν περιέγραψα κατάστασιν, ἀναχωροῦν ⟨δὲ⟩ εἰς τὰ ὀπίσω, ἔκρινα κατάλληλον τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἀπέλθω καὶ ἐγὼ | εἰς Αἴγιναν, ὅπου εἶχον προπέμψει ἀπὸ 44β
πολλῶν ἡμερῶν τὴν μητέρα καὶ ἀδελφήν μου ὁμοῦ μὲ τὴν οἰκογένειαν Μαρμαροτούρη. Ἀλλ' ἀναβὰς εἰς τὴν ἀγροτικὴν οἰκίαν τοῦ Λογοθέτου, ὅπου ἔμαθον ὅτι κατῴκουν αἱ εἰρημέναι οἰκογένειαι, καὶ ἀκούσας ὅτι ἡ μήτηρ μου ἦτον ἀποῦσα εἰς Ἀθήνας, ὅπου ἀπῆλθε τὴν παραμονὴν αὐτὴν τῆς εἰς τὴν πόλιν εἰσβολῆς τῶν Τούρκων, καὶ ἐπὶ δύο ἡμέρας περιμένων τὴν ἐπάνοδόν της καὶ μὴ θεωρῶν αὐτὴν ἐπανερχομένην, ἤρχισα μετὰ τῆς ἀδελφῆς μου νὰ πιστεύω ὅτι ἦ θῦμα ἦ αἰχμάλωτος ἔπεσεν ἡ ἀγαθὴ ἐκείνη γυνὴ εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων. Θείᾳ χάριτι ὅμως τὴν τρίτην ἡμέραν ἐθεάθη μακρόθεν ἐρχομένη εἰς τὸ ἀγροκήπιόν μας, βαστάζουσα εἰς χεῖρας τὸ οἰκιακόν μας ἄντλημα, χάριν τοῦ ὁποίου ἀπῆλθεν εἰς Ἀθήνας τὴν ἑσπέραν τὴν πρὸ τῆς εἰσβολῆς τῶν ἐχθρῶν εἰς τὴν πόλιν, καί, ἁρπάσασα αὐτὸ σπουδαίως ἐκ τῆς οἰκίας μας, ὅπου τὸ εἶχε παραχωσμένον εἴς τινα γωνίαν τοῦ κατωγαίου

ὁμοῦ μὲ τὰ ἄλλα χαλκώματα, κατῆλθε τὴν ἐπιοῦσαν εἰς Πειραιᾶ, μετεφέρθη διά τινος τῶν σῳζόντων τὰς οἰκογενείας τρεχαντηρίου (πλοί⟨ου⟩) εἰς Ψυττάλειαν, διέμεινεν ἐκεῖ δύο ἡμέρας ἄσιτος δι' ἔλλειψιν τροφῆς καὶ ὕδατος, καὶ τέλος, τυχοῦσα εὐκαιρίας δι' Αἴγιναν, ἐπανῆλθε τὴν τρίτην ἡμέραν πρὸς χαράν μας μεγάλην εἰς τὸ χωρίον τοῦ Λογοθέτου.

Ἐν Αἰγίνῃ ἐν τούτοις διέμεινα καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς ἀπ' Ἀθηνῶν ἀποδημίας μου μέχρι τοῦ μηνὸς Ὀκτωβρίου (περὶ τὰ τέλη αὐτοῦ), ἐνεργῶν καὶ λέγων καθ' ὅλας τὰς δυνάμεις μου ὅ,τι ἐνόμιζα σωτήριον διὰ τὴν πατρίδα, διότι ἐννοεῖται βεβαίως ὅτι εὑρέθησαν καί τινες ἄνθρωποι οἱ ὁποῖοι δὲν ἠσπάζοντο τὸ κίνημα τῆς ἐπαναστάσεως καὶ οὗτοι εἰς περιστάσεις δυσ-
45ᵃ χερεῖς ἐπειρῶντο νὰ | ἐμπνεύσωσιν εἰς τὸν λαὸν τὴν ἀπελπισίαν ὡς πρὸς τὴν ἔκβασιν τοῦ κινήματος καὶ νὰ κατορθώσωσιν οὕτω τὴν ὑποτροπήν του εἰς τὴν προτέραν δουλικήν του κατάστασιν, ὥστε καί τινες τῶν ἀγαθῶν πολιτῶν ἐπηρεάσθησαν ἐνίοτε ἀπὸ τὰς εἰσηγήσεις ταύτας καὶ ἤρχισαν νὰ λαλῶσι παρρησίᾳ κατὰ τῆς ὑποθέσεως ταύτης τῆς ἐθνικῆς. Ἠκούσθη παραδείγματος χάριν μετ' οὐ πολλὰς ἡμέρας τῆς μεταναστεύσεώς μας ἀπὸ τὴν πατρίδα ὅτι χωρικοί τινες, στενοχωρηθέντες εἰς Σαλαμῖνα ἀπὸ παντοειδεῖς στερήσεις, οἷον οἰκημάτων καὶ τροφῶν, ἐξῆλθον εἰς τὴν Ἀττικὴν καί, ἀπελθόντες, ἐπροσκύνησαν τὸν Ὁμὲρ Βρυώνην. Τὸ ἄκουσμα λοιπὸν τοῦτο μοὶ τὸ ἀναγγέλλει τις ἐκ τῶν νομιζομένων προκρίτων τοῦ τόπου, εἰς δὲ τὴν ἀπάντησίν μου ὅτι μετ' ὀλίγον θὰ ἴδωσι τί ἐποίησαν οἱ ἀπονενοημένοι ἐκεῖνοι, ὑπέλαβεν ὁ πρόκριτος : «Τί λέγεις! Τοὐναντίον καὶ ἡμεῖς, πιστεύω, μετ' οὐ πολὺ θέλομεν ἀκολουθήσει τὸ παράδειγμα ἐκείνων.» Τότε δέ, σύρας ἐγὼ τὴν σπάθην ἐκ τῆς θήκης, ἐπέπεσον κατὰ τοῦ ἀνθρώπου ἐκείνου καὶ κατεδίωξα αὐτόν, φεύγοντα, μέχρις οὗ, προλαβών, ἐκρύβη ἐντός τινος παρατυχόντος οἰκήματος καὶ οὕτως ἀπηλλάγη μὲν καὶ ἐκεῖνος ἀπὸ τὰς κακοποιήσεις καὶ τὸν φόνον ἴσως, καὶ ἐγὼ δὲ ἀπὸ τὸ ἔγκλημα τὸ νεανικόν, ἂν καὶ δικαιολογημένον. Περιεστάλη ὅμως ἐκ τούτου καὶ αὐτὸς καὶ οἱ ὅμοιοί του ἀπὸ τὴν διάδοσιν τοιούτων εἰσηγήσεων. Ὁ πρόκριτος οὗτος (ὁ αὐτονομιζόμενος) ἦτον ὁ Σπυρίδων Μισαραλιώτης, γαμβρὸς τοῦ Σπυρίδωνος Χωματιανοῦ, τοῦ καὶ Λογοθέτου.

Ἀλλὰ καὶ ἄλλοτε πάλιν συνέπεσε νὰ ἀκούσω ἔν τινι καφενείῳ τὸν Παναγιώτην Βλάχον, οἰκοκύριον εὐκατάστατον καὶ δημοτικόν, νὰ κακίζῃ

τὸ κίνημα καὶ νὰ τὸ ἀποδίδῃ εἰς ἐνεργείας τῶν ἐξ Εὐρώπης Ἑλλήνων λογιωτάτων, προσθέντα[1] μάλιστα ὅτι εἷς μεταξὺ τούτων ἤμην καὶ ἐγώ. Ἀπὸ δὲ λόγου εἰς λόγον ἐξήφθην κατὰ τοῦ ἀνθρώπου τόσον, ὥστε νὰ τὸν προσβάλω σφοδρότατα διὰ ὕβρεων|βαναυσοτάτων ἐνώπιον καὶ πολλῶν ἄλλων 45β
συμπολιτῶν μου καὶ Αἰγινητῶν, καὶ αὐτοῦ ἀκόμη τοῦ ἀγαθοῦ πατριώτου Νικολ. Χαϊμαντᾶ, γυναικαδέλφου του. Ἀλλ' οὗτοι πάντες μὲ πολλὴν πραότητα μοὶ παρετήρησαν ὅτι ἐξετράπην πάρα πολύ, καὶ ἐγὼ τότε, ἐλθὼν εἰς συναίσθησιν καὶ ἀπολογούμενος ἰδίως εἴς τινας ἐξ αὐτῶν, εἶπον ὅτι δὲν ἐνόμισα τόσον πολλὰ κακὰς τὰς ἐκφράσεις ἐκείνας, διότι καθημερινῶς ἤκουα τὸν διδάσκαλον Παλαμᾶν νὰ τὰς ἐπιχέῃ ἐπὶ τῶν κεφαλῶν τῶν μαθητῶν του, ὁσάκις δὲν ἦτον εὐχαριστημένος ἀπὸ τὴν ἐπιμέλειαν αὐτῶν εἰς τὰ μαθήματά των, καὶ βεβαίως ἔμειναν ἔκτοτε εἰς τὸ στῆθός μου τὰ τοιαῦτα, μ'ὅλην τὴν πολυετῆ εἰς τὴν Εὐρώπην ἀποδημίαν μου. Πόσον εἶναι κακὸν νὰ ἐκτρέπωνται οἱ διδάσκαλοι τῆς νεολαίας εἰς τοιαύτας βαναύσους ὕβρεις!

Οὐχὶ δὲ μόνον δι' ἀπειλῶν καὶ ὀργῆς ἐπροσπάθουν νὰ κατασιγάσω τὴν ἐγκυμονοῦσαν ταύτην ἀπελπιστικὴν ἰδέαν τῶν συμπολιτῶν μου, ἥτις ἐπὶ τέλους ἠδύνατο νὰ αὐξήσῃ εἰς βαθμὸν ὀλέθριον, ἀλλὰ καὶ δι' ἐλπίδων τὰς ὁποίας εἷς τινας ἔδιδον ἀπὸ καιρὸν εἰς καιρὸν περὶ τῆς ἐπιτυχίας τοῦ δεινοῦ τούτου ἐπιχειρήματος τῆς ἐπαναστάσεως ἐδυνήθην νὰ ἐπιτύχω τοῦ σκοποῦ. Ἦτο παρ. χάρ. πολίτης τις ἐκ τῶν μᾶλλον εὐκαταστάτων τῆς δευτέρας τάξεως, ἀλλ' ὡς ἄνθρωπος χαρακτῆρος ἁπλουστάτου, ⟨ὅστις⟩, θεωρῶν καὶ ἀναλογιζόμενος τὰ παρόντα πράγματα, εὑρίσκετο εἰς ἀέναον οὕτως εἰπεῖν ἀπελπισίαν καὶ σωματικὴν διὰ τοῦτο καχεξίαν· ὠνομάζετο δὲ Φυλακτὸς Δεμερτζῆς. Τοῦτον ἐγνώριζεν ἐκ τοῦ πλησίον ὁ Στάμος Σεραφεὶμ καὶ ὁπωσδήποτε ἐπεχείρει νὰ τὸν ἐκβάλῃ ἀπὸ τὴν ἄκραν του μελαγχολίαν διὰ πολλῶν καὶ ἄλλων λόγων, καὶ δὴ τῷ εἶπεν ἐπὶ τέλους ὅτι ἐγὼ (ὁ Ψύλλας) ἐγνώριζά τι μυστικὸν τὸ ὁποῖον εἰς ἐκεῖνον δὲν | ἄφηνε καμμίαν ἀμφιβολίαν 46α
ὅτι ἡ ἐπανάστασις τῆς πατρίδος θέλει ἐπὶ τέλους στεφανωθῆ μὲ ἐπιτυχίαν. Τοῦτο δὲ ἦτον ἡ πρᾶξις τοῦ Καποδιστρίου[2] πρὸς τοὺς ὑποτρόφους τῆς Φιλομούσου Ἑταιρείας, τὴν ὁποίαν εἶχον διηγηθῆ πρὸς τὸν Σεραφείμ. Εἶπε λοιπὸν οὗτος πρὸς τὸν Μ⟨π⟩άρμπα Φυλακτὸν (θεῖον Φυλακτὸν ὀνο-

1. *Χφ.* προσθείς.
2. Βλ. παραπάνω, σσ. 48, 51, 53, 55.

μαζόμενον ἕνεκα τοῦ ἁπλοῦ καὶ ἀκάκου ἤθους του) νὰ ἑτοιμάσῃ ἓν εἶδος φαγητοῦ, ὡς ἐκεῖνος καλῶς ἐγνώριζε, διότι ἦτο bon vivant *(sic)*, ὡς εἰπεῖν γαστρονόμος, καὶ νὰ μᾶς καλέσῃ νὰ συνδειπνήσωμεν εἰς τόπον ὅπου νὰ μὴ εἶναι πολλοὶ οἱ συνδαιτυμόνες, ἄλλ' οὔτε μέλη οἰκογενειῶν. Ἔπραξε λοιπὸν τοῦτο ὁ ἀγαθὸς Φυλακτός, καὶ μίαν ἑσπέραν συνήλθομεν ἔν τινι καφενείῳ, ἐκεῖνος, ἐγὼ καὶ ὁ Σεραφεὶμ καὶ ὁ ἰδιοκτήτης τοῦ καφενείου, καὶ μετέσχομεν τοῦ ἑτοιμασθέντος δείπνου. Ἀλλὰ περὶ τῆς προθέσεως τοῦ δείπνου καὶ περὶ τοῦ σκοποῦ μὲ εἶχε προειδοποιημένον ὁ Σεραφείμ, καὶ τότε, ὅτε δηλ. «πόσιος καὶ ἐδητύος ἐξ ἔρον ἔντομεν *(sic)* »[1], λαβὼν ἐγὼ ποτήριον πλῆρες οἴνου ρητινίτου (καὶ ἄλλος τότε πούποτε δὲν ὑπῆρχεν), ἀνέκραξα, ἀσκεπὴς τὴν κεφαλήν : «Τὸ ποτήριον τοῦτο τὸ πίνω εἰς ὑγείαν τοῦ Ἰωάννου Καποδιστρίου, ἀπὸ τὸν ὁποῖον πολὺ ἐλπίζεται ἡ σωτηρία τῆς πατρίδος.» Καὶ ἤρχισα τότε νὰ ἐξιστορῶ τὴν εἰρημένην πρὸς τοὺς ὑποτρόφους πρᾶξίν του καὶ τὴν δύναμιν καὶ ὑπόληψιν ἣν ἀπελάμβανεν οὐχὶ μόνον ἐν Ρωσίᾳ ἀλλ' εἰς ἅπασαν σχεδὸν τὴν Εὐρώπην. Ἐνθουσιασθεὶς δὲ τότε ὁ θεῖος Φυλακτὸς καὶ κρατῶν καὶ οὗτος τὸ ποτήριον ἀσκεπής, λέγει : «Ἂς ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν πατρίδα μας (Ἀθήνας) ἐλεύθεροι, καὶ ἐγὼ νὰ διανείμω τὴν περιουσίαν μου μεταξὺ σοῦ (τοῦ Ψύλλα) καὶ τῶν τέκνων μου ἐξ ἡμισείας.»

Ταῦτα δὲ καὶ ἄλλα τούτοις ὅμοια ἔπραττον, οὐχὶ ἐρειδόμενος εἰς δη-
46β μοσίαν τινὰ ἀξίαν μου, ἐπειδὴ εὐθὺς μετὰ τὴν ἐξ Ἀθηνῶν | φυγήν μου οὐδ' ἐνθυμήθην πλέον τὴν δημοτικήν μου ἐκείνην ἀξίαν τῆς Ἐφορείας, ἀλλ' ἐνήργουν ὡς ἁπλοῦς πολίτης, πεποιθὼς μόνον εἰς τὴν κοινὴν τῶν συμπολιτῶν μου γνώμην καὶ εἰς τὴν ἱερότητα τῶν πραγμάτων. Καὶ οὐδέποτε, καθ' ὅλον τὸ διάστημα τοῦτο, μὲ ἐγκατέλιπεν ἡ ἐμπιστοσύνη καὶ ἡ ὑπόληψις τοῦ λαοῦ, μ' ὅλην ἐκείνην τὴν νεανικὴν σφοδρότητα τοῦ χαρακτῆρός μου. Ὅθεν καὶ ἀπεστελλόμην ἀείποτε εἰς ἀποστολὰς ἐκ μέρους τῶν ἐν Αἰγίνῃ προσφύγων Ἀθηναίων, σκοπὸν ἐχούσας τὰ κοινὰ πράγματα. Ἐστάλην παρ. χάριν εἰς Πειραιᾶ, διὰ νὰ πληροφορηθῶ ποίου ἔθνους πολεμικὸν πλοῖον κατέπλευσεν εἰς τὸν λιμένα καὶ πρὸς ποῖον σκοπόν, ὅτε καὶ ἐπανῆλθον μὲ ὀφθαλμίαν ἕνεκα τῆς κακουχίας τοῦ διάπλου. Καί, ὅτε πάλιν ἐπληροφορήθημεν ἐν Αἰγίνῃ περὶ τῆς ἀπ' Ἀθηνῶν ἀποχωρήσεως τοῦ Ὀμὲρ Βρυώνη, μαθόντος τὴν ἅλωσιν τῆς Τριπόλεως, ἀπεστάλην εἰς Σαλαμῖνα,

1. Κατὰ τὸ «πόσιος καὶ ἐδητύος ἐξ ἔρον ἔντο» τῆς Ἰλιάδος (Α 469).

ὁμοῦ μὲ τὸν Ἡγούμενον Διονύσιον Πετράκην τὸν νεώτερον καὶ μήπω φέροντα τὸ ἀξίωμα τοῦ ἡγουμένου, ὡς ζῶντος ἀκόμη τότε τοῦ θείου του Διονυσίου, τοῦ ἀγαθοῦ ἐκείνου ἀνδρὸς τοῦ συστήσαντος τὴν ὑποτροφίαν εἰς τὴν σχολὴν τοῦ Ντέκα, καὶ μὲ τὸν Παναγ. Σκουζέν, διὰ νὰ συνεννοηθῶμεν μετὰ τῶν ἐκεῖ προσφύγων συμπολιτῶν περὶ τοῦ μέτρου τῆς ἐπανακάμψεώς μας εἰς Ἀθήνας καὶ τῆς ἐπαναλήψεως τῆς πολιορκίας. Ἐδῶ δὲ κατὰ πρῶτον, προκειμένου λόγου περὶ πολεμικοῦ ἀρχηγοῦ ἐντοπίου καὶ πολλῶν κακιζόντων τὴν μέχρι τοῦδε πολυαρχίαν, μὴ δυναμένων ὅμως νὰ ἀνεύρωσι μεταξὺ τῶν νέων ἀρχηγῶν τῆς πόλεως ἄξιόν τινα νὰ ἀναλάβῃ τὴν διοίκησιν ὅλου τοῦ σώματος τῶν ἐνόπλων πολιτῶν, ἂν καὶ κατ' ἄλλον τρόπον εὑρίσκοντο πολλοὶ μεταξὺ αὐτῶν ἔχοντες ἀνδρείαν πολεμικὴν καὶ πατριωτικὸν ἦθος, ἐδῶ, λέγω, ἐπρότεινα αὐ|τὸς ἐμαυτόν, ἀλλ' ὑπὸ τὸν ὅρον 47α
τῆς συνδρομῆς τῶν εὐκαταστάτων μεταξὺ αὐτῶν, διὰ νὰ δύναμαι νὰ ἐπαρκῶ εἰς τὰς δαπάνας, καὶ [διὰ] τῆς ὑποχρεώσεως τῶν τέκνων καὶ τῶν συγγενῶν των νέων νὰ καταταχθῶσιν ὑπὸ τὴν σημαίαν μου. Ἀλλὰ τὴν πρότασίν μου ταύτην ἤκουσαν μὲν μὲ κάποιαν ἀποδοχήν, δὲν ἐπραγματοποίησαν δὲ ἐπὶ τέλους, διότι καὶ ἐγὼ ὁ ἴδιος ἐδίσταζα νὰ ἐπιμείνω εἰς ἀπαίτησιν ἥτις ἦτον ὑπὲρ τὰς δυνάμεις τῆς ἡλικίας καὶ τῆς ἀνατροφῆς μου. Ἐὰν ὅμως εὕρισκα πρόθυμον συνδρομὴν καὶ προτροπὴν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῆς προτάσεώς μου ταύτης, δὲν ἤθελα δυνηθῆ νὰ τὴν ἀποφύγω, κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Κλέωνος. Τίς ἠξεύρει ὅμως ἂν ἔμελλον νὰ ἐπιτύχω τοῦ σκοποῦ ὡς ἐκεῖνος ;

Ἀποχωρήσαντος λοιπὸν τοῦ Ὁμὲρ Βρυώνου ἐξ Ἀθηνῶν καὶ τοῦ Ἀρχηγοῦ Λιβερίου συσκεπτομένου συνεχῶς μετὰ τῶν μελῶν τῆς Ἐφορείας καὶ ἄλλων γνωρίμων πολιτῶν περὶ τοῦ μέτρου τῆς ἐπανόδου εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ τῆς ἐπαναλήψεως τῆς πολιορκίας τῶν μόνων ἐντοπίων ἐναπομεινάντων ἐκεῖ Ὀθωμανῶν, ἀποσπάσματα μικρὰ καὶ σποραδικὰ Ἀθηναίων ἐνόπλων ἀπέβαινον εἰς τὴν Ἀττικὴν καὶ ἐσταχυολόγουν οὕτως εἰπεῖν τὰ ἀναγκαῖα πρὸς συντήρησίν των μέσα, οἷον ἐλαιόκαρπον, σιτηρὰ καὶ βοσκήματα, ἁρπάζοντες αὐτὰ ἀπὸ συναντώμενα ἄλλα Ὀθωμανῶν ἀποσπάσματα. Εἰς δὲ τὴν Αἴγιναν ἐγίνοντο συμβούλια παρὰ τοῖς ἐκεῖ ἄρχουσι τῶν Ἀθηναίων, νὰ καλέσωσι δύναμιν ἐκ Πελοποννήσου μὲ ἀρχηγὸν Πελοποννήσιον ἢ νὰ φέρωσι τοιαύτην ἐξ Ὕδρας ὁμοῦ μὲ πολεμικὸν πλοῖον, ὡς εἶχον καὶ πρὸ τῆς φυγῆς μας πρὸ ⟨τοῦ⟩ προσώπου τοῦ Ὁμὲρ Βρυώνη. Εἰς τὰς ἀποφάσεις

ὅμως ταύτας ἐγὼ ἠναντιούμην ἰσχυρῶς, ἀναμιμνήσκων τὴν παρελθοῦσαν διχόνοιαν, τὴν τοσοῦτον βλάψασαν τὰ πράγματα τῆς πατρίδος, καὶ τὸ περιττὸν τῆς συγκαλέσεως ξενικῶν δυνάμεων καὶ πλοίων, | διότι πάντες ὡμολόγουν ὅτι ἡ δύναμις τῶν ἐν Ἀθήναις ἐχθρῶν ἦτον πολὺ ἐλαττωμένη, ὡς ἀποχωρησάντων ὁμοῦ μὲ τὸν Ὀμὲρ Βρυώνην καὶ πάντων τῶν ἐπὶ τῆς πρώτης πολιορκίας εὑρεθέντων Ἀλβανῶν ὡς χωροφυλάκων (σεϊμένηδων), καὶ διότι βλέπομεν ὅτι οἱ συμπολῖταί μας θαρρούντως ἀποβαίνουσιν ἤδη εἰς τὴν Ἀττικὴν καὶ μάχονται σποράδην μὲ τοὺς Ὀθωμανοὺς κ.τ.λπ., καὶ ὅτι, ἀντὶ νὰ φροντίζωμεν περὶ ξενικῶν δυνάμεων καὶ πλοίων πολεμικῶν, ἔπρεπε νὰ φροντίσωμεν πῶς νὰ ἐξοπλίσωμεν ὅσον οἷόν τε περισσοτέρους πολίτας μὴ ἔχοντας ὅπλα καὶ μὴ δυναμένους νὰ ἀγοράσωσι τοιαῦτα ἐξ ἰδίων πόρων. 47β

Ἀλλ' αἱ ζωηραὶ καὶ ἔντονοι αὗται παραστάσεις μου, αἱ ὁποῖαι καὶ τοῦ παλαιοῦ φίλου καὶ συμμαθητοῦ μου Λιβερίου ἐκίνησαν τὴν χολὴν καὶ ἐν γερμανικῇ γλώσσῃ μὲ ἠπείλησεν, ἂν δὲν σιωπήσω, αἱ παραστάσεις μου, λέγω, αὗται ἤθελον ὁμοιάσει τὴν φωνὴν τοῦ βοῶντος ἐν ἐρήμῳ, ἂν μικρὸν μετὰ ταῦτα δὲν ἤθελον κομισθῆ εἰς Αἴγιναν καὶ ἐκτεθῆ ἐν τῇ μεγάλῃ τῆς πόλεως πλατείᾳ 8–10 κεφαλαὶ Ὀθωμανῶν πεσόντων εἰς μάχην μετά τινος ἀποσπάσματος Ἀθηναίων ἥτις ἔλαβε χώραν κατὰ τὸ χωρίον Χαλάνδρι [1]. Τὴν δὲ μάχην ταύτην συνῆψαν οἱ Ὀθωμανοί, ἐξελθόντες τῆς πόλεως ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ διὰ τὴν ἀνδρείαν καὶ σύνεσίν του ἐπαινουμένου παρὰ πάντων Χασὰν Πέλλια, κατὰ τοῦ ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ Ἀναστασίου Λέκκα ἀποσπάσματος, ὅστις ὅμως ἔπεσεν, εὐκλεῶς μαχόμενος καὶ διώκων ἀπροφυλάκτως πάντῃ τοὺς ἐχθρούς. Οὗτοι δὲ κατήντησαν διωκόμενοι ἐντὸς τῆς πόλεως καὶ κατόπιν εὐθὺς ἐκλείσθησαν ἐν τῇ Ἀκροπόλει, συνελθόντων καὶ ἄλλων ἀποσπασμάτων διεσκορπισμένων ἀλλαχόθεν κατὰ τὴν Ἀττικήν.

Τότε δὲ πλέον ἐφάνη εἰς πάντας ἔχων δίκαιον ὁ Ψύλλας, ὁ | ὑπερασπιζόμενος θερμῶς καὶ εἰλικρινῶς τοὺς πολεμιστὰς συμπολίτας του κατὰ τῶν κακιζόντων αὐτοὺς μελῶν τῆς ἀριστοκρατίας, καὶ τότε πλέον ἐλησμόνησαν τὰ περὶ ξενικῆς δυνάμεως καὶ πολεμικῶν πλοίων σχέδιά των καὶ ἀμέσως ἐξέπλευσαν εἰς Ἀθήνας ὅ τε Γενικὸς Ἀρχηγὸς Λιβέριος καὶ τὰ μέλη τῆς Ἐφορείας καὶ πάντες οἱ ἐν ἡλικίᾳ τοῦ φέρειν ὅπλα. 48α

1. 2 Νοεμβρίου 1821.

Ἀλλὰ τὴν φορὰν ταύτην δὲν ἠρκέσθησαν πλέον νὰ ἐγκλείσωσι μόνον τοὺς Τούρκους εἰς τὴν Ἀκρόπολιν [1] καὶ νά τοὺς ἀναγκάσωσι διὰ τῆς πείνης καὶ δίψης νὰ παραδοθῶσι, διότι ἐγνώριζον ὅτι ἦσαν ἀρκούντως ἐφωδιασμένοι ἀπὸ ὅλα τὰ εἰς πολιορκίαν ἀναγκαῖα. Ἀπεφάσισαν λοιπὸν νὰ τοὺς ἐκπορθήσωσι δι' ἐφόδου καὶ τοῦτο ἔπραξαν ἀλλ' οὐχὶ ἐντελῶς, ἐπειδὴ δὲν ἠδύναντο βεβαίως νὰ ἀναβῶσι διὰ κλιμάκων τρία ὑψηλὰ τείχη τὰ ὁποῖα περιέκλειον τότε τὸ κέντρον τῆς Ἀκροπόλεως. Διετήρησαν ὅμως τὸν ἐκτὸς πρῶτον περίβολον, τὸν ἄνωθεν τοῦ Ὠδείου, καὶ τὸ μεταξὺ τούτου διάστημα ἔμενεν οὐδέτερον, μὴ δυναμένων οὔτε τῶν Ἑλλήνων οὔτε τῶν Ὀθωμανῶν νὰ κρατήσωσι τὸ μέρος τοῦτο.

Ἀπόπειραι ὅμως πολλαὶ πολλάκις ἐγένοντο πρὸς περαιτέρω προχώρησιν τῶν ἡμετέρων, καὶ μάλιστα ὅτε, διαβαίνων ἐντεῦθεν ὁ Ἠλίας Μαυρομιχάλης εἰς Κάρυστον, ἠθέλησε νὰ δοκιμάσῃ μὲ τὸν στρατόν του ἡνωμένον μετὰ τῶν Ἀθηναίων ἂν ἠδύνατο νὰ ἐκπορθήσῃ δι' ἐφόδου τὸ παρὰ τῶν Τούρκων κατεχόμενον κέντρον τῆς Ἀκροπόλεως. Καὶ φαίνεται μὲν ὅτι ὁ ἀνὴρ ἐκεῖνος εἶχε πληροφορηθῆ παρά τινος ὅτι ἀπὸ τὸ φαινόμενον μέγα σπήλαιον πρὸς τὴν ἀρκτικὴν πλευρὰν τῆς Ἀκροπόλεως ἦτό ποτε ἀναβάθρα πρὸς τὸ μέρος τοῦτο καὶ ὅτι ὀλίγη ἀφαίρεσις χώματος ἐξ αὐτῆς ἔφερε κατ' εὐθεῖαν εἰς τὸν σκοπόν. Ὅθεν συγκαλεῖ τοὺς προύχοντας καὶ καπετανέους τῶν Ἀθηναίων καὶ προτείνει εἰς αὐτοὺς σχέδιον πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον. Εὑρέθην δὲ καὶ ἐγὼ εἰς τὸ πολεμικὸν τοῦτο συμβούλιον, ὅπου μετὰ τὴν ἔκθεσιν τοῦ σχεδίου ὁ Ἠλίας Μαυρομιχάλης — ἄλλως ἀξιότιμος καὶ γενναῖος ἀνὴρ — ἐρωτᾷ τὸν ἕνα κατόπιν τοῦ ἄλλου τοὺς λοχαγοὺς τῶν Ἀθηναίων τίς ἐξ αὐτῶν ἀναλαμβάνει νὰ βάλῃ πρῶτος τὴν κλίμακα ἐπὶ τοῦ τοίχου ἐκείνου τῆς Ἀκροπόλεως | τοῦ περικλείοντος [2] τὸν ὀμφαλὸν αὐτῆς. 48β
Καὶ ἐπειδὴ πάντες ἐσιώπων, ὁ Μαυρομιχάλης ὑπόσχεται ἀμοιβὴν 1.000 γροσίων εἰς τὸν μέλλοντα νὰ ἀναλάβῃ τὸ καθῆκον τοῦτο. Καὶ πάλιν σιωπή. Διπλασιάζει τὴν ἀμοιβήν. Καὶ πάλιν οὐδεμία ἀπάντησις. Λέγει πρὸς τὸν Δημήτριον Λέκκαν κατ' ὄνομα, ἀδελφὸν τοῦ Ἀναστασίου, τοῦ θριαμβεύσαντος [3] κατὰ τὴν ἐν Χαλανδρίῳ μάχην : «Πῶς σιωπᾷς, καπετὰν Λέκκα;

1. Ἡ δεύτερη πολιορκία τῆς Ἀκροπόλεως ἄρχισε στὶς 3 Νοεμβρίου 1821.
2. *Χφ.* τὸ περικλεῖον.
3. *Χφ.* τὸν θριαμβεύσαντα.

Διατί δὲν ἀναλαμβάνεις τὸ προτεινόμενον καθῆκον; Ἐγὼ δὲν ἤθελον ἀπαιτήσει τοῦτο ἀπὸ σᾶς, ἂν οἱ ἐδικοί μου ἄνδρες ἐγνώριζον ὡς σεῖς τὸν τόπον.» Τότε ὁ Λέκκας εἶπεν ἀφελῶς : «Μπέη, ἡ καρδιά μου εἶναι ὁπωσοῦν ραγισμένη διὰ τὸν πρόσφατον θάνατον τοῦ ἀδελφοῦ μου.» Καὶ πάλιν ἐπέρχεται σιωπή. Τότε ἀναλαμβάνω ἐγὼ νὰ ἐξηγήσω πρὸς τὸν Μαυρομιχάλην ὅτι τὸ σχέδιόν του τοῦτο ἦτον ἀδύνατον νὰ ἐκτελεσθῇ, καὶ διὰ τοῦτο δὲν προθυμοποιοῦνται οἱ ἄνδρες μας νὰ ἀναλάβωσι τοῦτο, διότι θέλουν ἀπολεσθῶσι πολλοὶ ἄνδρες ματαίως. Ἐξέρχεται τότε φωνὴ ἀπό τινα τῶν προκρίτων Ἀθηναίων πρός με λέγουσα : «Μὴ κρυώνῃς τὰς καρδίας τῶν παλληκαρίων, κύριε Ψύλλα, ἐκθέτων τὰ πράγματα ὡς τὰ ἐκθέτεις.» Τότε καὶ ὁ Ἠλίας Μαυρομιχάλης ἐπαναλαμβάνει πρός με τὰ ἴδια, ἀλλ' ἐμοῦ ἐπιμένοντος, καταντᾷ καὶ εἰς ἀπειλήν. Ἀναγκαίως λοιπὸν ἔπρεπε νὰ σιωπήσω, ἀφοῦ πρῶτον εἶπον εἰς τοὺς παρακαθημένους νὰ ἀπέλθωσιν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Γάλλου Προξένου Φωβέλ, ὅπου θέλουσιν εὕρει τὸ σχῆμα τῆς Ἀκροπόλεως χυτὸν εἰς γύψον καὶ ἐξ αὐτοῦ θέλουσι πληροφορηθῆ ἂν τὸ προτεινόμενον σχέδιον ἦτό ποτε δυνατὸν νὰ ἐκτελεσθῇ. Τότε ὅμως εἷς ἐκ τῶν Ἀθηναίων λοχαγῶν, Λουκᾶς Νίκας τὄνομα, πολίτης ἀξιόλογος, συνετὸς καὶ ἀνδρεῖος,
49a φιλοτιμηθείς, λέγει πρὸς τὸν Μαυρομιχάλην : «Ἐγὼ ἀναλαμβάνω,|Ἀρχηγέ, τὸ προτεινόμενον εἰς ἡμᾶς ἔργον, ἀλλὰ δὲν ἀπαιτῶ καὶ οὔτε δέχομαι διὰ τοῦτο καμμίαν ἀμοιβήν· θέλω προσπαθήσει νὰ ἐκτελέσω τὸ ἔργον, δι' ἀγάπην τῆς πατρίδος καὶ διὰ ⟨νὰ⟩ μὴν εἴπητε ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι εἶναι δειλοί.» Καὶ μετὰ τὴν ὁμιλίαν ταύτην τοῦ Λουκᾶ Νίκα καὶ τὴν ἐπευφημίαν ἥτις ἀπεδόθη εἰς αὐτόν, ἤρχισαν νὰ ἑτοιμάζωνται τὰ πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ σχεδίου.

Καὶ ὁ μὲν Λουκᾶς Νίκας, πιστὸς εἰς τὸν λόγον του, ἔθεσε πρῶτος τὴν κλίμακα ἐπὶ τοῦ τοίχου τοῦ πρὸ τοῦ περιβόλου τῆς Ἀκροπόλεως καὶ πρῶτος ἀνέβη αὐτήν, ἀλλά, τραυματισθεὶς καιρίως, ἔπεσεν ἀπ' αὐτῆς καὶ μετὰ δύο ἡμέρας ἀπεβίωσεν ἐκ τοῦ τραύματος. Ὁμοίως δὲ καὶ πάντες οἱ λοιποὶ ἔπραξαν ἕκαστος τὸ μέρος τὸ ὁποῖον ἐτάχθη νὰ πράξῃ, τὸ ἀποτέλεσμα ὅμως ὑπῆρξεν ἡ ἀποτυχία μετὰ τῆς ἀπωλείας πολλῶν ἀνδρῶν, ἐπειδὴ οὕτως ἔμελλε νὰ τελειώσῃ ἡ ὑπόθεσις, ὡς ἐγὼ πρὸ τῆς ἐκτελέσεως διετεινόμην καὶ διεμαρτυρούμην.

Δ'

ΠΛΗΡΕΞΟΥΣΙΟΣ ΣΤΗΝ ΕΠΙΔΑΥΡΟ/ΚΟΡΙΝΘΟΣ/ΑΘΗΝΑ (1822)

Πληρεξούσιος Ἀττικῆς στὴν Συνέλευση τῆς Ἐπιδαύρου.– Ἡ ἐκλογὴ τοῦ Προέδρου τοῦ Ἐκτελεστικοῦ. – Στὴν Κόρινθο Β' Γραμματεὺς τῆς Βουλῆς.– Φόνος καὶ κακοποίηση Τούρκων Ἀκροκορίνθου παραδοθέντων διὰ συνθήκης.– Ἡ σχετικὴ συζήτηση στὴν Βουλὴ καὶ τὰ φιλάνθρωπα αἰσθήματα τοῦ Ψύλλα. – Ἐπιστροφὴ στὴν Ἀθήνα.– Μέριμνα τοῦ Ψύλλα γιὰ τὴν προστασία τῶν διὰ συνθήκης παραδοθέντων Τούρκων τῆς Ἀκροπόλεως.– Ἐπὶ κεφαλῆς φρουρᾶς γιὰ τὴν προστασία τους.– Φόνος τῶν παραδοθέντων Τούρκων.– Κατηγορίες τοῦ Ψύλλα κατὰ τῶν ἐφόρων.– Ἔριδες γιὰ τὴν κατοχὴ τῆς Ἀκροπόλεως. – Παράδοση τῆς Ἀκροπόλεως στὸν Ὀδυσσέα Ἀνδροῦτσο.

Ἀλλά, συγχρόνως μὲ τὰ γεγονότα ταῦτα, ἐν Ἐπιδαύρῳ (ἐν τῇ καθ' αὐτὸ Πιγιάδᾳ) συνήρχοντο ἐκ τῶν διαφόρων ἐπαρχιῶν ὅσαι ἦραν τὰ ὅπλα ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας ἀντιπρόσωποι τῶν λαῶν πρὸς καταρτισμὸν κεντρικῆς Κυβερνήσεως, καὶ τοῦτο ἔπραξε καὶ ἡ Ἀττικὴ τελευταία, μὴ συνεργοῦντος εἰς τοῦτο τοῦ Γενικοῦ Ἀρχηγοῦ, μᾶλλον δὲ ἀποτρέποντος τὰς ἐνεργείας ἄλλων, διότι, ὡς διωρισμένος εἰς τὴν θέσιν ταύτην ὑπὸ τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτρόπου[1] τῆς Ἀρχῆς Δημ. Ὑψηλάντου, ἐναντίαν ἔχοντος καὶ τούτου γνώμην εἰς τὴν Συνέλευσιν τοῦ ἔθνους, ἐνόμιζε καθῆκον νὰ παρεμβάλλῃ προσκόμματα εἰς τοῦτο ἢ τοὐλάχιστον νὰ ἀδιαφορῇ. Οἱ δὲ Ἀθηναῖοι ἦσαν ὅλως προσηλωμένοι εἰς τὴν πολιορκίαν τῆς Ἀκροπόλεως. Ὅθεν καὶ ἀπροσδοκήτως εἶδον παρὰ τὴν κλίνην μου ἐν Αἰγίνῃ, ὅπου εἶχον ἀπέλθει πρό τινος χρόνου, τοὺς συμπολίτας μου Διονύσιον Πετράκην τὸν νεώτερον καὶ Σπυρίδωνα Πατοῦσαν καλοῦντάς με νὰ γένω ἀμέσως ἕτοιμος, ὅπως ἀπέλθωμεν ὁμοῦ εἰς Ἐπίδαυρον ὡς ἀντιπρόσωποι τῆς Ἀττικῆς, ἐπιδεικνύοντές μοι | τὴν ἐπίσημον πρᾶξιν[2] τῆς ἐκλογῆς ἡμῶν. 49β

Ἀπῆλθον λοιπὸν μετ' αὐτῶν εἰς Ἐπίδαυρον, ἀλλά, καθ' ἣν ἡμέραν

1. Τὸ ὀρθό: ὑπὸ τοῦ Πληρεξουσίου τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτρόπου.

2. Βλ. τὴν πράξη αὐτή, μὲ χρονολογία 1 Ἰανουαρίου 1822, εἰς Σ ο υ ρ μ ε λ ῆ, ἔ.ἀ., σσ. 282 - 283. Ἔχει δημοσιευθῆ καὶ στὸ *Ἀθηναϊκὸν Ἀρχεῖον*, ἔκδ. Β λ α χ ο γ ι ά ν ν η, τ. Α', σσ. 520 - 521, ἀλλὰ μὲ τὴν λανθασμένη χρονολογία 1 Ἰανουαρίου 1823.

ἐφθάσαμεν ἐκεῖσε, ἡ συνεδρίασις τῶν πληρεξουσίων περιεστράφη εἰς τὴν ἀνάγνωσιν καὶ ἐπιψήφισιν τοῦ ὅλου σχεδίου τοῦ Συντάγματος· ὥστε δὲν ἐλάβομεν μέρος κανὲν εἰς τὴν σύνταξιν τῶν κατὰ μέρος διατάξεων αὐτοῦ [1].

Ἀλλὰ εἰς τὴν μετὰ ταῦτα ἐνεργηθεῖσαν ἐκλογὴν τῶν μελῶν τοῦ Ἐκτελεστικοῦ Σώματος ἐδώκαμεν γνώμην καὶ ψῆφον, καὶ μάλιστα κατὰ τὴν ἐκλογὴν τοῦ Προέδρου τοῦ σώματος, ἥτις ἐπροτάθη νὰ γένῃ δημοσίως καὶ παμψηφεὶ εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου, ἐγὼ ἀντεπρότεινα νὰ θέσωμεν τρεῖς ὑποψηφίους τοὐλάχιστον εἰς τρεῖς διαφόρους κάλπας καὶ διὰ μυστικῆς ψηφοφορίας νὰ ἐκλέξωμεν τὸν Πρόεδρον. «Καὶ ποίους ἄλλους ἔχεις ἱκανοὺς διὰ τὴν σοβαρὰν αὐτὴν θέσιν;» φωνάζει ὁ Γρηγόριος Κωνσταντᾶς. Ἐγὼ λέγω: «Ὄχι διότι δὲν θέλω τὸν Μαυροκορδᾶτον, ἀλλὰ διότι ἐπιθυμῶ νὰ φανῇ ὅτι ἡ ἐκλογὴ ἔγινεν ἀνεπηρεάστως καὶ κατὰ συνείδησιν. Ἀλλ' ἐπειδὴ μὲ προκαλεῖτε, σᾶς προτείνω ἓν ἀκόμη ὄνομα, τὸ τοῦ Λαζάρου Κουντουριώτου, τοῦ πρώτου τούτου πολίτου τῆς Ἑλλάδος.» «Ἀλλ' αὐτὸς δὲν γνωρίζει», λέγει ὁ Κωνσταντᾶς, «οὔτε τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, καὶ πῶς θέλει διαλέγεσθαι καὶ συνεννοεῖσθαι μὲ ξένους μάλιστα πράκτορας, μεθ' ὧν πρέπει νὰ ἔλθῃ τὸ ἔθνος (ἡ Κυβέρνησις) εἰς διαφόρους σχέσεις;» «Ἀλλὰ μήπως», ἀπήντησα, «εἶναι ὑποχρεωμένοι ὅλοι οἱ δημόσιοι ἄνδρες ἑνὸς κράτους νὰ γνωρίζωσι ξένας γλώσσας, διὰ νὰ ἐνεργῶσι τὴν δημοσίαν λειτουργίαν των; Ἀρκεῖ μόνον νὰ χαίρωσι τὴν ἐμπιστοσύνην
50α τῆς πατρίδος των ἕνεκα τῆς ἀρετῆς καὶ ἱκανότητός των, | καὶ ὁ τρόπος τῆς συννενοήσεως αὐτῶν μὲ τοὺς ξένους εὑρίσκεται εἰς πιστοὺς διερμηνεῖς.» Ἀλλ' ὅμως ἡ γνώμη τῶν περισσοτέρων ὑπερίσχυσε, καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδᾶτος ἀνεδείχθη Πρόεδρος τοῦ Ἐκτελεστικοῦ.

Κατ' αὐτὸν δὲ τοῦτον τὸν καιρόν, περὶ τὴν λῆξιν δηλονότι τῆς Πρώτης Ἐθνικῆς Συνελεύσεως, ἔπεσε καὶ ὁ Ἀκροκόρινθος, καὶ ἡ Συνέλευσις ἀπεφάσισεν ἀμέσως νὰ μεταβῇ ἡ Διοίκησις (οὕτως ὠνομάζετο τότε ἡ Κυβέρνησις) εἰς Κόρινθον, τὴν ὁποίαν νὰ καταστήσῃ προσωρινῶς κέντρον ἢ ἕδραν ἢ πρωτεύουσαν τοῦ κράτους. Ἐκεῖ ἀπῆλθον καὶ ἐγώ, ὡς ἐκλεχθεὶς Δεύτερος Γραμματεὺς τῆς Βουλῆς, τῶν δύο ἄλλων συναδέλφων μου ἀναχωρησάντων εἰς Ἀθήνας καὶ ἐφοδιασάντων με μὲ τὸ κατάλοιπον τῆς χορηγίας

1. Βλ. τὴν ἀπὸ 14 Ἰανουαρίου 1822 ἐπιστολὴ τῶν πληρεξουσίων τῆς Ἀττικῆς πρὸς τοὺς ἐφόρους τῶν Ἀθηνῶν (*Ἀθηναϊκὸν Ἀρχεῖον*, ἔκδ. Βλαχογιάννη, τ. Α', σσ. 519 - 520).

ἣν εἶχον λάβει ἀπὸ τὴν κοινότητα, ὅτε ἀνεχώρησαν εἰς Ἐπίδαυρον. Ἦτον δὲ τοῦτο γρόσια ἑκατὸν (100), καὶ διὰ τοῦ γλισχροτάτου ⟨τούτου⟩ ποσοῦ ἔζησα δύο περίπου μῆνας (ἰσοδύναμον μὲ 10–12 τάλληρα), καὶ ἤθελον ἴσως ἀναγκασθῶ νὰ ἐξακολουθήσω στενοχωρούμενος μὲ τὰ λείψανα ἀκόμη τοῦ ἰδίου, ἂν εὕρισκα ἐν Κορίνθῳ, κατεστραμμένῃ τότε ὑπὸ τοῦ πολέμου, ἄλλα τινὰ ἀναγκαῖα τοῦ βίου ἐφόδια, οἷον ἐνδύματα καὶ ὑποδήματα, ἕνεκα τῶν ὁποίων ἐζήτησα ἐνὸς μηνὸς ἀπουσίας ἄδειαν καὶ ἀπῆλθον εἰς Ἀθήνας.

Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ τῆς ἐν Κορίνθῳ διατριβῆς μου χρονικῷ διαστήματι, ἡμέραν τινά, ἐξελθὼν τῆς πόλεως χάριν περιπάτου, εἶδον ἐν τοῖς ἀγροῖς πτώματα ἀνθρώπων προσφάτως πεφονευμένων, περὶ ὧν δὲν ἀμφέβαλον ὅτι ἦσαν Ὀθωμανοὶ ἐκ τῶν τοῦ Ἀκροκορίνθου καταβάντων διὰ συνθήκης καὶ μήπω ἀναχωρησάντων εἴτε ἑκουσίως ἢ ἀκουσίως. Τὸ δὲ θέαμα τοῦτο ἐνεποίησε μὲν εἰς τὴν ψυχήν μου, ὡς ἦτον ἐπόμενον, ὀδύνην τινά, ἀλλ' ἄλγος μὲ κατέλαβεν, ὅτε, εἰσερχό|μενος εἰς τὴν πόλιν καὶ διὰ τῆς ἀγορᾶς 50ᵇ
πορευόμενος εἰς τὸ κατάλυμά μου, εἶδον ἐκεῖ πλῆθος ἀνθρώπων περικυκλούντων γυναῖκα Ὀθωμανίδα καὶ θεωμένων (οἰκτρὸν θέαμα!) αὐτήν, πολλὰς φέρουσαν πληγὰς ἐπὶ τοῦ σώματός της, κρατοῦσαν εἰς τὴν μίαν χεῖρα τεμάχιον ἄρτου καὶ προσπαθοῦσαν νὰ ἐμβάλῃ αὐτὸ εἰς τὸ στόμα της, τὸ ὁποῖον ὅμως, ἀντὶ νὰ ἀνοίγεται κατὰ τὸ φυσικὸν αὐτοῦ μέρος, ἠνοίγετο ἄνωθεν, ⟨κατὰ⟩ τὸ διερρηγμένον διὰ τῆς πληγῆς ἐπανωσάγωνον, καὶ εἰς τοῦτο ἐδοκίμαζεν ἡ ἀθλία νὰ ἐμβάλῃ τὴν τροφήν της. Τόσον δὲ ἦτο σπαραξικάρδιος ἡ θέα αὕτη, ὥστε τινὲς τῶν πέριξ αὐτῆς θεατῶν ἐπρότειναν εἰς τοὺς φέροντας μεταξύ των ὅπλα νὰ φονεύσωσι τὴν γυναῖκα διὰ μιᾶς ἔτι καιρίας πληγῆς, ὅπως τὴν ἐλευθερώσωσιν ἀπὸ τὰς φρικτὰς ἐκείνης τῆς καταστάσεως ὀδύνας.

Ὑπὸ τὴν ἐντύπωσιν λοιπὸν τοιαύτης φρικώδους θέας εἰσῆλθον εὐθὺς εἰς τὸ Βουλευτήριον καί, ζητήσας παρὰ τοῦ Προέδρου Δημητρίου Ὑψηλάντου τὸν λόγον, ἐξέθεσα περιπαθῶς ὅσα πρὸ μιᾶς στιγμῆς εἶδον, προσκαλέσας τὴν Βουλὴν νὰ διαβιβάσῃ τὴν ὑπόθεσιν πρὸς τὸ Ἐκτελεστικὸν Σῶμα, ὅπως λάβῃ τὴν φροντίδα τῆς ἀνευρέσεως τοῦ αὐτουργοῦ τοῦ ἐγκλήματος τούτου καὶ λάβῃ εἰς τὸ μέλλον αὐστηρὰ μέτρα, ὅπως μὴ ἐπαναλαμβάνωνται ὑπὸ τὰς ὄψεις αὐτὰς τῆς Κυβερνήσεως τοιαῦται πράξεις, ἐμφαίνουσαι μεγίστην θηριωδίαν καὶ κατ' ἀνθρώπων τοὺς ὁποίους ἔπρεπε νὰ προστατεύῃ

ἡ ἱερότης τῶν συνθηκῶν καὶ κατὰ γυναικῶν μάλιστα, τὰς ὁποίας, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, αὐτὴ ἡ ἰδία των φυσικὴ ἀδυναμία ἔπρεπε νὰ ὑπερασπίζῃ [1]. |
51α Εἰς [2] δὲ τοὺς λόγους μου τούτους ψυχρῶς ἀπήντησεν ὁ Πρόεδρος Δημ. Ὑψηλάντης ὅτι ἐπαινεῖ μὲν τὰ φιλάνθρωπα αἰσθήματά μου, ἀλλ' ἔπρεπε νὰ γνωρίζω ὅτι τοιαῦται πράξεις παρακολουθοῦν πάντοτε τὰς ἐπαναστάσεις. Τότε ὅμως, λαβὼν τὸν λόγον ὁ Σωτήριος Χαραλάμπης, ὁ φημιζόμενος ὡς ὁ πρῶτος ἀρξάμενος τὴν Ἐπανάστασιν, εἶπε πολλούς, καλοὺς καὶ γενναίους καὶ φιλανθρώπους λόγους, ἐνδιατρίψας εἰς τὴν ὑπόθεσιν ἐπὶ μακρὸν καὶ τέλος προκαλέσας τὴν Βουλὴν νὰ κάμῃ τὰς δεούσας παρατηρήσεις εἰς τὴν Κυβέρνησιν, διὰ νὰ τιμωρῇ τὰς τοιαύτας πράξεις καὶ νὰ φροντίζῃ ὅλαις δυνάμεσι νὰ τὰς προλαμβάνῃ. Ἐγὼ δὲ ἐθαύμασα τὴν εὐγλωττίαν τοῦ ἀνδρός, ὡς ὄντος ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὀλιγολόγου, οὐχ' ἧττον δὲ καὶ τὴν φιλανθρωπίαν τοῦ ἤθους του, τὴν ὁποίαν ἀπέδειξεν ἐν τῇ ἀγορεύσει του ταύτῃ, ἐνῷ, ἄν τις τὸν παρετήρει ἁπλῶς εἰς τὸ πρόσωπον, ἐνόμιζεν ὅτι θεωρεῖ μᾶλλον ἄνδρα ἀφιλόστοργον καὶ σκληροκάρδιον.

Ἐξήγησα ὅμως ἐν ἐμαυτῷ τοὺς λόγους τοῦ Προέδρου, ὅτε, μετὰ τὴν λῆξιν τῆς συνεδριάσεως, πλησιάσας πρός με ὁ παρὰ τῷ Ὑψηλάντῃ σύμβουλος Ἀναγνωστόπουλος, ἐπανέλαβε τοὺς ἰδίους τοῦ Ὑψηλάντου λόγους, προσθεὶς ἀκόμη καὶ ὅτι συμφέρει νὰ γίνωνται ταῦτα, καὶ μάλιστα ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους τῆς δευτέρας καὶ τρίτης τάξεως τῶν πολιτῶν, διὰ νὰ συνηθίσουν, ἔλεγεν, εἰς τὴν αἱματοχυσίαν, διὰ νὰ ἐκτεθῶσι, δεύτερον, ὡς πρὸς τοὺς Ὀθωμανοὺς καὶ νὰ μὴ ζητήσωσιν εἰς ἐναντίαν τινὰ περίπτωσιν, ἤτοι εἰς πρόσκαιρόν τινα ἀπελπισίαν, προδίδοντες τὸν ἀγῶνα, νὰ ἔχωσι δικαιολόγημα πρὸς τοὺς Ὀθωμανοὺς ὅτι ἀπὸ τοὺς μεγάλους ἠναγκάσθησαν νὰ ἄρουν τὰ ὅπλα κατ' αὐτῶν, καὶ τρίτον, διὰ νὰ μὴν ἀφήσωσι τοὺς Τούρκους νὰ ἐξέλθωσι ζῶντες καὶ νὰ ἐπανακάμψωσιν ἔπειτα μὲ τοὺς στρατοὺς τῆς Πύλης
51β ὡς ὁδηγοὶ καὶ σύμβουλοι αὐτῶν, ὡς γνωρίζοντες καὶ τὰ πρόσωπα | καὶ τὸν τόπον, καὶ πρὸς τούτοις ὅτι, ἐμπνεόμενοι πολὺ περισσότερον τῶν ἔξωθεν εἰσελευσομένων ὁμογενῶν αὐτῶν ἀπὸ πνεῦμα ἐκδικήσεως, θέλουσι διαπράξει τὰ φρικτότερα κατὰ τῶν Ἑλλήνων κακά, ὡς εἴδομεν τοῦτο συμβὰν

1. Στὸ φ. 50β, μετὰ τὸν τελευταῖο στίχο τοῦ κειμένου, ὑπάρχει ἡ σημείωση: «Ὅρα σελ. 96 τοῦ παρόντος βιβλίου, σημεῖον Θ.» Βλ. καὶ τὴν ἑπόμενη ὑποσημείωση.

2. Στὸ φ. 51α, ποὺ προηγουμένως εἶχε ἀριθμὸ σελίδος 96, πρὶν ἀπὸ τὸν πρῶτο στίχο τοῦ κειμένου, ὑπάρχει ἡ ἔνδειξη: «σημεῖον Θ».

ἤδη ἐν Λεβαδείᾳ. Εἰς τὰς ἰησουιτικὰς ὅμως διασκέψεις ταύτας τοῦ 'Αναγνωστοπούλου, τοῦ μὴ νομίζοντος ἴσως, χωρὶς νὰ τὸ γνωρίζῃ, ὅτι ποτὲ ὁ σκοπὸς δὲν ἐξαγνίζει τὰ μέσα, ἀντέταξα τὸν λόγον τῆς θείας δικαιοσύνης, ὅστις πρέπει νὰ εἶναι πάντοτε ὁδηγὸς τῶν πράξεών μας· ἀντέταξα δεύτερον λόγον ὅτι, καθὼς ἡμεῖς φερόμεθα πρὸς τὸν ἡττημένον ἐχθρόν μας, οὕτω πρέπει νὰ φοβώμεθα ὅτι θέλει φερθῆ καὶ ἐκεῖνος πρὸς ἡμᾶς, νικημένους· ὅτι ἡ παράβασις τῶν συνθηκῶν καὶ τοῦ ἐπ' αὐτῶν δοθέντος ὅρκου θέλει ἐπισύρει καθ' ἡμῶν τὴν ὀργὴν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν ἀποστροφὴν τοῦ ἐξευγενισμένου κόσμου, ἀπὸ τὴν συμπάθειαν τοῦ ὁποίου καὶ τὴν συνδρομὴν πρέπει νὰ ἀπεκδεχώμεθα τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ἀγῶνος τὸν ὁποῖον ἀνελάβομεν, μικρὸν ἔθνος πρὸς κολοσσαίαν αὐτοκρατορίαν.

Εἶπον ἤδη ἀνωτέρω ὅτι, κατατρυχόμενος ἀπὸ παντοίας στερήσεις, ἀπεφάσισα νὰ ἀπέλθω εἰς 'Αθήνας καὶ τοῦτο ἔπραξα, λαβὼν τὴν ἄδειαν παρὰ τοῦ Προέδρου τῆς Βουλῆς. Κατέπλευσα δὲ εἰς Πειραιᾶ μὲ μικρὸν φιλελλήνων σῶμα, ἀποτελοῦν μοῖραν πυροβολικοῦ καὶ φέρον μεθ' ἑαυτοῦ ἕνα ἢ δύο ὅλμους καὶ σφαίρας βομβῶν στελλομένας ἀπὸ τὴν Κυβέρνησιν [1] καὶ ληφθείσας ἐκ τοῦ πυροβολικοῦ τοῦ 'Ακροκορίνθου, διὰ νὰ χρησιμεύσωσι κατὰ τῶν ἐν τῇ 'Ακροπόλει 'Οθωμανῶν. Κατ' ἀρχὰς λοιπὸν καὶ μέχρις ἐσχάτων ὑπῆρξα ὁ διερμηνεὺς τῶν φιλελλήνων τούτων, τῶν ἐχόντων ἀρχηγὸν τὸν Συνταγματάρχην Βουτιέρον, διότι καὶ μετὰ τὴν λῆξιν τῆς ἀδείας μου ἐπεφορτίσθην παρὰ τοῦ | Μινίστρου ('Υπουργοῦ) τῶν Οἰκονομικῶν 52α
νὰ συλλέξω, ⟨παραμένων ἐν 'Αθήναις⟩, τὸν κατὰ κεφαλὴν φόρον τὸν ὀνομασθέντα ψυχιάτικον καὶ ψηφισθέντα παρὰ τῆς Βουλῆς [2], ὅπως χρησιμεύσῃ εἰς τὰς μεγάλας* ἀνάγκας τῆς πατρίδος. 'Αλλὰ καὶ μετὰ τοῦτο, θεωρῶν ὅτι μᾶλλον χρήσιμος καθίσταμαι, διαμένων ἐν τῇ ἰδιαιτέρᾳ μου πατρίδι καὶ ἐνεργῶν τὸ κατὰ δύναμιν εἰς τὴν πρόοδον τῆς πολιορκίας καὶ ὡς ἁπλοῦς πολίτης, ἔδωκα τὴν παραίτησίν [3] μου ἀπὸ τῆς θέσεώς μου εἰς τὴν Βουλήν, τοῦτο δὲ ἐξηκολούθησα πράττων πάντοτε καὶ μὴ ζητήσας ποτὲ δημοσίαν

1. Ὕστερα ἀπὸ πρόταση τοῦ Ψύλλα (βλ. *Ἀρχεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας μέχρι τῆς ἐγκαταστάσεως τῆς βασιλείας*, τ. Α', 'Αθήνα 1971, σσ. 4, 71).

2. *Ὑποσ. χφ.*: Ἡ αὐτῆς τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως.
Ἡ «συνεισφορὰ» αὐτὴ ψηφίστηκε ἀπὸ τὸ Βουλευτικὸ στὶς 19 'Ιανουαρίου 1822 (*αὐτόθι*, τ. Α', σσ., 2, 7, 148 - 149).

3. *Αὐτόθι*, τ. Α', σσ. 17, 86, 207.

ὑπηρεσίαν μέχρι τῆς ἐλεύσεως τοῦ Ἰωάννου Καποδιστρίου κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔτους 1828. Συνεκακοπάθουν δὲ καὶ συνεκινδύνευον μετὰ τῶν συμπολιτῶν μου ἀναμειγνυόμενος ἐν δέοντι εἰς τὰς πολιορκητικὰς ἐπιχειρήσεις καὶ εἰς τὰ διοικητικά, συμβουλεύων ἐκ τῶν ἐνόντων τὰ βέλτιστα. Οὕτω, παρ. χάρ., ἀνελθών ποτε μετὰ τοῦ Συνταγματάρχου Βουτιέρου εἰς τὰ περὶ τὸν ὀμφαλὸν τῆς Ἀκροπόλεως κατεχόμενα ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων μέρη καὶ εἰσελθὼν μετ' αὐτοῦ ἔν τινι τότε κατασκευαζομένῃ ὑπονόμῳ παρὰ τοῦ Κώστα Λαγουμτζῆ, εἰς τὴν ὁποίαν εἰσήλθομεν ἀμφότεροι ἕρποντες, καὶ ἐγὼ μέν, εἰσελθὼν πρὸ τοῦ Βουτιέρου, ὅπως, σταθεὶς μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ ὑπονομοποιοῦ Κώστα, διερμηνεύω τὰ παρὰ τούτου πρὸς ἐκεῖνον λεγόμενα, ἐκινδύνευσα νὰ γένω παρανάλωμα βόμβας ριφθείσης ἄνωθεν τῆς ἐμῆς σχεδὸν κεφαλῆς, ἥτις ἐγέμισεν ἀπὸ χώματα, ὡς καὶ ὅλον μου τὸ σῶμα. Ἀλλὰ θείᾳ βοηθείᾳ ἡ σφαῖρα ἐξερράγη ἀμέσως, πεσοῦσα ἐπὶ τῆς ὑπονόμου, ἥτις κατ' ἐκεῖνο μόνον τὸ μέρος ὅπου ἐγὼ ἱστάμην δὲν ἦτον ἐσκαμμένη
52β εἰς πέτραν, ὡς ἦ[τ]σαν τὰ μέρη αὐτῆς ὑπὸ τὰ ὁποῖα ἵσταντο, | ἢ μᾶλλον εἶρπον, ὁ ὑπονομοποιὸς καὶ ὁ Βουτιέρος.

Ἀλλ' ὅταν τέλος πάντων οἱ ἐν τῇ Ἀκροπόλει ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τοῦ φθινοπώρου [1] πολιορκούμενοι στενότατα Ὀθωμανοὶ ἠναγκάσθησαν νὰ παραδοθῶσι [2] διὰ συνθήκης [3], τὴν ὁποίαν τὰ μέρη ὑπέγραψαν ἐνόρκως καὶ ἐνώπιον τῶν προξένων τῶν ξένων δυνάμεων, τότε, φοβούμενος ἐγὼ μήπως παραβιασθῶσι καὶ ἐνταῦθα αἱ συνθῆκαι αὗται, ὡς εἰς Κόρινθον, δὲν ἔπαυσα δηλῶν εἰς τοὺς ἐν τοῖς πράγμασι συμπολίτας μου, καὶ ἐξαιρέτως πρὸς τοὺς ἔχοντας τὴν μεγαλυτέραν ἐπιρροήν, νὰ ἀνοίξωσι καλῶς τοὺς ὀφθαλμούς τω⟨ν⟩ μήποτε συμβῇ κανὲν ἀπαίσιον καὶ καταισχύνῃ τὸ ὄνομα τῶν Ἀθηνῶν, τὸ τόσον γνωστὸν εἰς τὸν ἔξω κόσμον, καὶ χρησιμεύσῃ ὡς πρόσκομμα εἰς τὴν συμπάθειαν τῆς χριστιανικῆς Εὐρώπης, ἐκ τῆς ὁποίας μάλιστα ἠλπίζομεν τὴν ἀγαθὴν ἔκβασιν τοῦ ἀγῶνος καὶ οὐχὶ ἐκ τῆς ἡμετέρας δυνάμεως. Πρὸς ἐνίσχυσιν δὲ τῶν παραινέσεών μου τούτων καὶ θεωρήσας ἀρχάς τινας παρασπονδήσεως τῶν συνθηκῶν, ἔγραψα ἓν εἶδος διαμαρτυρήσεως πρὸς τὴν

1. Βλ. παραπάνω, σ. 73, ὑποσ. 1.

2. 10 Ἰουνίου 1822.

3. Βλ. τὴν συνθήκη (9 Ἰουνίου 1822) εἰς Κ. Π α π α ρ ρ η γ ο π ο ύ λ ο υ, *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*, τ. Ε', Ἀθήνα 1925, σ. 65 (φωτοτυπία ἐκτὸς κειμένου)· πβλ. καὶ Σ ο υ ρ μ ε λ ῆ, *ἔ.ἀ.*, σσ. 40 - 42.

Ἐφορείαν τῆς πόλεως καὶ ἐπέδωκα αὐτὴν εἰς τοὺς ἔχοντας τὴν μεγαλυτέραν ἐπιρροήν, ὡς εἶπον ἀνωτέρω. Εἶπον δὲ ρητῶς ὅτι, ἐκτὸς τῶν κατακρημνισθέντων τριῶν Ὀθωμανῶν ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως καὶ θανατωθέντων διὰ τούτου τοῦ τρόπου, πρᾶξιν τὴν ὁποίαν ἐπροσπάθησαν νὰ δικαιολογήσουν λέγοντες ὅτι οἱ Ὀθωμανοὶ οὗτοι διεπράξαντο τὰ μεγαλύτερα κακουργήματα κατά τινων Ἑλλήνων αἰχμαλώτων, τοὺς ὁποίους καὶ ἀνεσκολώπισαν (ἀλλά, ἐὰν τὸ πρᾶγμα ἦτο βέβαιον, ἔπρεπε, τοῖς εἶπον, νὰ μὴ τοὺς συμπεριλάβωσιν ἐν ταῖς συνθήκαις, ἀλλὰ νὰ ζητήσωσι φανερῶς τὴν ἐξαίρεσίν των), ἐκτός, λέγω, τοῦ γεγονότος τούτου, βλέπω[ν] καθ' ἡμέραν νὰ εἰσέρχωνται στίφη ἐνόπλων καὶ ἀόπλων ἀνδρῶν εἰς τὸ Διοικητήριον (νῦν | στρατῶνα), 53ᵃ ὅπου εἶχον τοποθετήσει τὸ πλῆθος τῶν Ὀθωμανῶν, ἀνδρῶν, γυναικῶν καὶ παιδίων, ἐκτὸς μικρῶν ἐξαιρέσεων διά τινας σημαντικὰς οἰκογενείας, τὰς ὁποίας ἐξένιζον εἰς τοὺς οἴκους των φίλοι τών τινες ἐκ τῶν ἡμετέρων. Ἐνωχλοῦντο δὲ οὕτω καὶ ἐληστεύοντο οἱ δυστυχεῖς ἐκεῖνοι ἀπὸ ἀνθρώπους ἀσυνειδήτους καὶ εἰς ἄκρον πενομένους, οἵτινες ἔμενον ἐν Ἀθήναις, ἀπολέσαντες οἰκίας καὶ πατρίδα, οἷον Χίους καὶ Κυδωνιεῖς κ.τ.λπ. Ἐφώναξα ἰσχυρῶς νὰ ληφθῇ μέτρον τι πρὸς παρεμπόδισιν τῆς καθημερινῆς αὐτῆς ἄνευ λόγου ἐπισκέψεως τοῦ πλήθους εἰς τὸ Διοικητήριον, διότι ἐφοβούμην τέλος πάντων ὅτι αἴφνης ἠδύνατο νὰ συμβῇ καί τι σοβαρώτερον καὶ νὰ παραβιασθῇ ἡ συνθήκη. Ἐκτὸς δὲ τούτου ἐσυμβούλευα τὴν ὅσον τὸ δυνατὸν ταχίστην ἀποστολὴν τῶν ἀνθρώπων τούτων εἰς τὰ μέρη τῆς Ἀνατολῆς, ὅπου ἐπεθύμουν νὰ ἀπέλθουν καὶ ἔμελλον, κατὰ τὰς συνθήκας, νὰ ἀπέλθουν δαπάνῃ τῶν Ἑλλήνων.

Ἀπεφάσισαν τέλος οἱ δυνατοὶ τῶν μελῶν τῆς Ἐφορείας νὰ ἐνδώσωσιν ἐν μέρει εἰς τὰς παραστάσεις μου, καὶ ὁ πρῶτος ἐξ αὐτῶν, Θωμᾶς ὁ Χωματιανός, πενθερὸς τοῦ Ἰωάννου Βλάχου, ὅστις εἰς ἄλλην τινὰ περίστασιν παραινέσεώς μου μοὶ εἶπε νὰ σιωπήσω, διότι τέλος πάντων εἶμαι μιᾶς πιστολιᾶς ἄνθρωπος, μοὶ λέγει : «Καὶ ποῖος ἠμπορεῖ νὰ φυλάξῃ τοὺς Τούρκους; Ἠμπορεῖς νὰ πράξῃς τοῦτο σύ;» «Μάλιστα», ἀπεκρίθην. Τότε ἀπεφασίσθη νὰ μοὶ δοθῇ μικρά τις φρουρὰ κληρήρων, 5 τὸν ἀριθμόν, διὰ νὰ ἐκτελέσω τὸ δεινὸν ἐκεῖνο ἔργον τῆς διατηρήσεως τῶν Ὀθωμανῶν ἀπὸ τὰς καθημερινὰς εἰσβολάς, νὰ εἴπω οὕτω, τοῦ πλήθους τῶν ἐνόπλων οἵτινες τοὺς ἐπεσκέπτοντο. |

53β Καὶ ἀνέλαβον ἀμέσως τὸ ἔργον καὶ ἔκλεισα τὴν μίαν τῶν πυλῶν, τὴν πρὸς ἀνατολάς, καί, καθήσας παρά τινι λιτῇ κλίνῃ πρὸ τοῦ δυτικοῦ πυλῶνος, ἐφρούρουν ἐκεῖ, μὴ ἐπιτρέπων εἰς κανένα νὰ εἰσέλθῃ, ἐκτὸς τῶν εἰσαγόντων ἀναγκαίως τὰ τρόφιμα εἰς τοὺς ἐνοικοῦντας. Τότε δὲ ἔβλεπον ἑκατοστύας ἀνδρῶν ἐνόπλων προσερχομένων καὶ ζητούντων νὰ εἰσέλθωσιν, ὅπως ἴδωσιν, ἔλεγον, τοὺς Ὀθωμανούς, καί, εἰς τὴν ἄρνησίν μου, τρίζοντας τοὺς ὀδόντας καὶ ἀτενίζοντάς με μὲ ὄμμα ἀπειλητικόν, νὰ ἀποχωρῶσι. Τότε εἰς τὴν ὁμοίαν ἄρνησίν μου πρὸς τὸ σῶμα τῶν φιλελλήνων ἔλαβον ἐπιστολὴν ὑβριστικὴν παρά τινος Γερμανοῦ μεταξὺ τούτων καί, καλέσας Ἑλβετὸν ἐκ τοῦ ἰδίου σώματος, ἐπέδειξα τὴν ἐπιστολὴν καὶ τὸν ἠρώτησα περὶ τῶν κανόνων τῆς ἱπποτικῆς, ἂν δηλ. ὑποχρεοῦμαι, ὡς ἐκ τῆς θέσεως ἣν κατέχω, νὰ ζητήσω ἱκανοποίησιν προσωπικὴν διὰ μονομαχίας ἤ πως ἄλλως. Ὁ δὲ Ἑλβετὸς μοὶ ἀπήντησεν ὅτι «ἔχεις δικαίωμα νὰ διατάξῃς νὰ συλληφθῇ ὁ ὑβριστὴς ἐκεῖνος καὶ νὰ τὸν φυλακίσῃς.» Ἀλλὰ τὴν ἐπιοῦσαν ἔλαβον ἄλλην ἐπιστολὴν τοῦ Γερμανοῦ, ζητοῦντος δι' αὐτῆς συγχώρησιν, διότι ἐκ κουφότητος μοὶ εἶχε γράψει τὴν προλαβοῦσαν ἡμέραν. Ἐν αὐτῷ δὲ τῷ μαρτυρίῳ οὕτως εἰπεῖν ἐνεκαρτέρησα σχεδὸν δέκα πέντε ἡμερονύκτια καί, ἀσθενήσας, ἔδωκα τὴν παραίτησίν μου καὶ ἀνεχώρησα εἰς Σαλαμῖνα, ὅπου τότε παρῴκουν ἡ μήτηρ καὶ ἀδελφή μου.

Ἀλλ' ἐν ᾧ καιρῷ διέτριβον ἐν Σαλαμῖνι καὶ κατ' αὐτὴν τὴν εἰς Πειραιᾶ
54α διάβασίν μου, καὶ ἄνδρες πλοίαρχοι, ἔχοντες | συμφέρον νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τῶν ναύλων, διαπορθμεύοντες τὰς τουρκικὰς οἰκογενείας εἰς Ἀσίαν, μὲ ἐπολιόρκουν, κηρύττοντες τὴν ἀνάγκην καὶ τὸ συμφέρον τῆς ἐξοντώσεως τῶν διὰ συνθήκης παραδοθέντων εἰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων Ὀθωμανῶν, καί τις μάλιστα πρωτοϊερεὺς ἐν Σαλαμῖνι ἤρχετο συχνάκις νύκτα εἰς τὸ κατάλυμά μου, ὅπως πληροφορηθῇ παρ' ἐμοῦ ἂν οἱ Ἀθηναῖοι ἔχουν σκοπὸν νὰ φονεύσουν τοὺς Τούρκους. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι τὸ ἀπὸ μέρους μου κήρυγμα ἦτον ἡ ἀκριβὴς ἐκπλήρωσις τῶν ἐν τῇ συνθήκῃ ὑποχρεώσεων ἡμῶν, νὰ προπέμψωμεν δηλ. αὐτοὺς εἰς τὴν Ἀνατολὴν μὲ ἴδιά μας ἔξοδα, καὶ τὰ ἔξοδα ταῦτα ἔδωκαν ἀφορμὴν ἀτελευτήτων διαπραγματεύσεων μεταξὺ τῶν ἀρχόντων τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν ἐκ διαφόρων μερῶν εἰς Πειραιᾶ καταπλευσάντων πλοιάρχων πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἢ μᾶλλον πρὸς λαφυραγωγίαν. Ἕνεκα δὲ τῆς ἀναβολῆς ταύτης, τῆς κατὰ τὴν ἐμὴν πεποίθησιν σκοπίμου

—διότι ὁ Ἰωάννης Βλάχος, ὁ σημαντικώτερος τότε μεταξὺ τῶν ἀρχόντων (ἐφόρων), μοὶ εἶπεν, εἰς ἀπάντησιν τῆς ἐπιμόνου προτροπῆς μου ὅπως ἐνεργήσωσι τὸ ταχύτερον τὴν ἀποπομπὴν τῶν Ὀθωμανῶν, ὅτι εἶμαι πολὺ ἁπλοῦς, νομίζων ὅτι τὰ Ἀθηναιόπουλα ἤθελον ἀφήσει ποτὲ τὰς χανούμισσας (κυρίας) καὶ τὰς κόρας (καδίνας) τῶν Ὀθωμανῶν νὰ ἀναχωρήσωσιν ἐντεῦθεν — ἕνεκα λοιπὸν τῆς ἀναβολῆς ταύτης ἐπῆλθε τὸ τραγικὸν ἐκεῖνο συμβὰν τῆς ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ καὶ ἐν ὀλίγαις ὥραις καταστροφῆς [1] τῶν Ὀθωμανῶν ἐν τῷ Διοικητηρίῳ καὶ τῆς διαρπαγῆς τῶν ἐπίπλων καὶ λοιπῶν πραγμάτων ὅσα τοῖς ἐσυγχωρήθη διὰ τῆς συνθήκης νὰ φέρωσι μεθ' ἑαυτῶν, τῆς αἰχμαλωσίας πολλῶν γυναικῶν | καὶ παρθένων, καὶ ὅλων τῶν μετὰ ταῦτα παρακολουθησάντων τὴν καταστροφὴν ταύτην δεινῶν, ἅτινα θέλει γράψει ἢ καὶ ἔγραψεν ἕως σήμερον ἡ ἱστορία. 54β

Κατὰ τῆς διαγωγῆς ὅμως ταύτης τῶν διευθυνόντων τὰ πράγματα τῆς πατρίδος μου δὲν ἀπέκαμνα λαλῶν μὲ ὅλην τὴν δύναμιν τῆς ψυχῆς μου. Διὰ τοῦτο, ὅταν, διαβάντος τοῦ Δράμαλη Πασᾶ διὰ Μεγάρων εἰς Πελοπόννησον καὶ λόγου διαδοθέντος ἐν Σαλαμῖνι ὅτι παρὰ τὸν πορθ⟨μ⟩όν τῆς Φανερωμένης ὁ Πασᾶς, εὑρὼν πλοῖα καὶ φορτηγὰς ἐκεῖσε λέμβους, ἔμελλε νὰ ἐπιπέσῃ εἰς Σαλαμῖνα, οἱ δὲ διάφοροι ἐκεῖ πρόσφυγες ἔλαβον τὰ ὅπλα καὶ ἀπῆλθον εἰς τὸν πορθμὸν πρὸς ἀντίκρουσιν τῶν ἐχθρῶν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν ἔλαβε χώραν, διότι ἡ εἴδησις αὕτη ἦτον ἐντελῶς ψευδής, κατὰ τὴν ἐκεῖθεν ἐπιστροφὴν ἑνὸς σώματος Ἀθηναίων εἰς τὸ χωρίον Ἀμπελάκια ἐπυροβόλησέ τις τῶν ἐν τῷ καφενείῳ τῷ[ν] μᾶλλον συχναζομένῳ κατὰ τοῦ Ἡγουμένου Γαβριήλ [2], ἑνὸς τῶν ἀρχηγῶν τοῦ ἀποσπάσματος ἐκείνου καὶ μέλους τῆς Ἐφορείας τῶν Ἀθηνῶν. Ἀλλ' εὐτυχῶς ἡ βολὴ ἀπέτυχεν, ἡ συκοφαντία ὅμως κατ' ἐμοῦ παρ' ὀλίγον νὰ ἐπιτύχῃ, ἐπειδὴ καὶ ἐγὼ ἔτυχον τότε εὑρεθεὶς ἐν τῷ καφενείῳ ἐξ οὗ ἐξεσφενδονίσθη ἡ κατὰ τοῦ Γαβριὴλ Χουντουμάδη [3] βολή. Διὰ τοῦτο ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Μητροπολίτου Ἀθηνῶν ἔγινε λόγος ὑπό τινος τῶν ἐκεῖ τότε παρευρεθέντων ὅτι ὁ Ψύλλας διὰ τῶν κατηγοριῶν του κατὰ τῆς διαγωγῆς τῶν ἐφόρων εἶναι ἡ κυρία αἰτία τῆς σκηνῆς ταύτης. Τοῦτο δὲ ἀνηγγέλθη πάραυτα εἰς ἐμὲ παρά τινος ἐκεῖ εὑρεθέντος

1. 28 Ἰουνίου 1822.

2. Ἡγουμένου τῆς Μονῆς Βρανᾶ.

3. Κατὰ τὸν Σουρμελῆ (ἔ.ἀ., σ. 47), τὸ ἐπώνυμο τοῦ Γαβριὴλ ἦταν Ἀναστασίου. Βλ. καὶ Καμπούρογλου, *Μνημεῖα*, τ. Γ', σ. νε' τοῦ παραρτήματος.

φίλου μου, ἐγὼ δέ, ἀμέσως παρελθὼν εἰς τὸ μέσον, ἐζήτησα λόγον διὰ τὴν
55α συκοφαντίαν ταύτην, καὶ κανεὶς δὲν ἠθέλησε | νὰ ὑποστηρίξῃ τὸ πρᾶγμα, διότι ἀπέδειξα συγχρόνως τὴν κυρίαν αἰτίαν τῆς ἀποπείρας ἐκείνης κατὰ τοῦ Γαβριήλ, ὡς οὔσης ταύτης τῆς πρὸς τοὺς Σαλαμινίους στρατιώτας αὐστηρᾶς του διαγωγῆς, διότι, ὡς ὢν οὗτος ἔφορος τῆς Οἰκονομίας*, παρημέλει μὲν τούτους κατὰ τὴν διανομὴν τῶν σιτηρεσίων, ἐμπόδιζε δὲ καὶ ἐτιμώρει τὰς γυναῖκας αὐτῶν, ὁσάκις αὗται λαθραίως ἐσύναζαν τὸν ἐθνικὸν ἐλαιόκαρπον καὶ τὸν ἔφερον εἰς Σαλαμῖνα.

Ὅτε δὲ πάλιν μετὰ τὸν φόνον τοῦ Γεωργίου Σκουζὲ καὶ τὴν κάθειρξιν τῶν προκρίτων [1] εἰς τὰ ὑπόγεια τῆς Ἀκροπόλεως ἐκ διαταγῆς τοῦ Ἰωάννου Βλάχου καὶ Νικολ. Ζαχαρίτζα, τοῦ τυφλῶς ἀκολουθοῦντος τὸν πρῶτον, ὁ Νικόλαος Σαρῆς ἐξέβαλεν αὐτοὺς ἀπὸ τὴν κατοχὴν τῆς Ἀκροπόλεως καὶ οὗτοι ἀπῆλθον [2] εἰς τὴν Μεγαρίδα πρὸς τὸν Δημ. Ὑψηλάντην, σταθμεύοντα ἐκεῖ μετὰ τοῦ Νικηταρᾶ, ἦλθε δὲ νυκτὸς ὁ Σαρῆς εἰς Σαλαμῖνα καὶ προσεκάλεσε τοὺς ἐκεῖ μένοντας γνωριμωτέρους τῶν Ἀθηναίων, τότε ἀπῆλθον κἀγὼ μετ' αὐτῶν εἰς Ἀθήνας, καὶ τότε συνεστήθη Ἐφορεία ἀπὸ Σπυρ. Πατοῦσαν, Παναγ. Σκουζὲν (ἀδελφὸν τοῦ φονευθέντος Γεωργίου) καὶ Σπυρίδωνα Γκικάκην, ὅτε, εὑρεθεὶς ἡμέραν τινὰ εἰς τὸ κατάστημά των, θεωρῶ ἐλθόντα πρὸς αὐτοὺς ἕνα τῶν σιτιστῶν τοῦ Νικηταρᾶ, ἔνοπλον μέχρις ὀδόντων καὶ ζητοῦντα ἐπιτακτικῶς ἀπὸ τοὺς ἐφόρους τὰ σιτηρέσια τῶν στρατιωτῶν. Ἦσαν δὲ οὗτοι οἱ ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ Ὑψηλάντου καὶ Νικηταρᾶ κατελθόντες εἰς Ἀθήνας, διὰ νὰ ἐγκαθιδρύσωσιν εἰς τὴν πρώτην των ἀξίαν
55β τοὺς Βλάχον καὶ Ζαχαρίτζαν, μᾶλλον δὲ | διὰ νὰ καταλάβωσιν αὐτοὶ εἰς λογαριασμόν των τὴν Ἀκρόπολιν, γέμουσαν τότε λαφύρων. Ἀφοῦ ὅμως ἐγὼ ἤκουσα τὴν ἐπιτακτικὴν ἐκείνην αἴτησιν τοῦ σιτιστοῦ, ἥτις ἐτελείωνε μὲ τὴν φράσιν «φθάνει σας πλέον, Ἀθηναῖοι», δὲν ἠδυνήθην νὰ κρατήσω τὴν ἀγανάκτησίν μου καὶ τῷ ἀποτείνω τὴν ἑξῆς ἐρώτησιν ὀργίλος: «Τί σὲ ἠδίκησαν, ὦ ἄνθρωπε, οἱ Ἀθηναῖοι καὶ τίς σὲ κατέστησε ἄλλων δικαστήν, τῶν Ἀθηναίων;» Τότε δὲ ὁ παλληκαρᾶς μου, θεὶς τὴν χεῖρα ἐπὶ τὴν πιστόλα,

1. Γιὰ τὴν αἰτία τοῦ φόνου τοῦ Σκουζὲ καὶ τῆς καθείρξεως τῶν προκρίτων βλ. Ἰ. Μακρυγιάννη, *Ἀπομνημονεύματα* (τ. Β' τοῦ *Ἀρχείου τοῦ Στρατηγοῦ Ἰωάννου Μακρυγιάννη*, ἔκδ. Ἰ. Βλαχογιάννη, Ἀθήνα 1907), σσ. 80 - 81.

2. *Χφ.* ἀπελθόντες.

μὲ ἐρωτᾷ πάραυτα τίς ἤμην ἐγὼ ὅστις ἐτόλμησα νὰ ἀποτείνω πρὸς αὐτὸν τοιούτους λόγους, καί, πρὶν ἐγὼ προφθάσω νὰ τῷ ἀπαντήσω, ὁ Μιχαὴλ Μασσών*, παρακαθήμενος πλησίον μου, ἐγερθείς, τῷ λέγει σταθερῶς κατὰ μέτωπον : «Οὗτος εἶναι ἐκεῖνος ὅστις σοῦ δίνει τὸ ψωμὶ ὅπου τρώγεις», ἐννοῶν διὰ τούτου ὅτι εἶμαι εἷς ἐκ τῶν πολιτῶν διὰ τῆς συνδρομῆς τῶν ὁποίων τρέφονται ἐπὶ πολλὰς ἤδη ἡμέρας οἱ στρατιῶται οἵτινες ἦλθον εἰς Ἀθήνας, οὐχὶ διὰ νὰ συμμαχήσουν μετὰ τῶν πολιτῶν κατὰ τοῦ κοινοῦ ἐχθροῦ, ἀλλὰ μὲ σκοπὸν κατακτήσεως. Ἐκεῖνος ὅμως ἐξέλαβε τὴν φράσιν τοῦ Μασσῶνος ὡς νὰ ἐσήμαινεν ὅτι ἐγὼ εἶμαι ὁ ἐπὶ τῶν σιτηρεσίων ἔφορος τῆς πόλεως καὶ εἶπε μὲ ὀργήν : «Τοῦτον ζητῶ καὶ ἐγώ.» Καὶ ἐδοκίμασε νὰ βάλῃ χεῖρα ἐπάνω μου, λέγοντος πρὸς αὐτὸν ὅτι εἶναι ἄνανδρος νὰ ἐπιτεθῇ ἔνοπλος κατὰ τοῦ ἀόπλου ἐμοῦ, μὴ βαστάζοντος | μήτε ράβδον. Ἀλλὰ 56ᵃ
δὴ τότε, θαρρήσαντες οἱ ἔφοροι, μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης συνεσταλμένοι ἐνώπιον τοῦ αὐθάδους σιτιστοῦ (τζαούση), ἤρχισαν νὰ κραυγάζωσιν ἀποτόμως κατ' αὐτοῦ καὶ νὰ τὸν προσβάλλωσι μὲ κερτόμεα [1] ἔπεα, ὁ δὲ παλληκαρᾶς νὰ ἀποχωρῇ ἀπειλητικῷ τῷ βήματι. Καὶ ἰδοὺ μετ' ὀλίγας στιγμὰς θεωροῦμεν πρὸ τῆς θύρας τοῦ καταστήματος τῆς Ἐφορείας πλῆθος πολιτῶν ἐνόπλων, ὁδηγουμένων ὑπὸ τοῦ Βλάχου καὶ Ζαχαρίτζα, οἵτινες, ἐμβάντες εἰς τὴν αἴθουσαν, ἐκάλεσαν ἐξ ὀνόματος καὶ ἐκ διαταγῆς τοῦ Στρατηγοῦ (Νικηταρᾶ) τὰ μέλη τῆς Ἐφορείας νὰ ἀπέλθωσι πρὸς αὐτόν. Ἡ δὲ πρόσκλησις αὕτη δὲν ἐφάνη βεβαίως ἄσχετος μὲ τὰ πρὸ μικροῦ λαβόντα χώραν μεταξὺ ἡμῶν καὶ τοῦ σιτιστοῦ, καὶ μάλιστα πρόσκλησις διαβιβαζομένη ὑπὸ ἀντιπάλων συνοδευομένων ἀπὸ διακοσίους τόσους ὁπλοφόρους. Καὶ οἱ μὲν ἔφοροι ἠγέρθησαν ἀμέσως καὶ παρηκολούθησαν τὴν ἐκστρατείαν ἐκείνην, ὡς καὶ ἐγὼ ἔπραξα, καίτοι μὴ προσκαλούμενος μήτε ἐμπεριλαμβανόμενος εἰς τὴν διαταγὴν τοῦ Στρατηγοῦ, νομίσας ὅμως χρέος μου ἀπαραίτητον νὰ μὴ ἀπομακρυνθῶ τοῦ κινδύνου τὸν ὁποῖον ἔτρεχον οἱ ἔφοροι καὶ τὸν ὁποῖον μοὶ ἐφαίνετο ὅτι ἐπροκάλεσα κατὰ μέγα μέρος ἐγώ, ἀντιταχθεὶς εἰς τὸν ἀγέρωχον καὶ ἀπειλητικὸν τρόπον τοῦ ἀξιωματικοῦ τοῦ Νικηταρᾶ.

Ἀπήλθομεν λοιπὸν εἰς τὸ κατάλυμα τοῦ Στρατηγοῦ, διαβάντες διὰ πολλοῦ πλήθους ἐνόπλων ἀνδρῶν καὶ εὑρόντες τὸν Στρατηγὸν μεταξὺ

1. *Χφ.* κερτομέα.

ἄλλου τοιούτου πλήθους καθήμενον, ἐμπρὸς ἔχοντα φιάλην (κέραμον, κανάτα) πλήρη οἴνου καὶ ἀκούοντα τὸν ἀγορεύοντα Γεώργιον Ἀθανασιάδην, ἕνα τῶν γραμματικῶν του, τοῦ ὁποίου ἐπροφθάσαμεν νὰ ἀκούσωμεν τοῦτο τὸ μέρος τῆς ἀγορεύσεώς του, ὅτι δηλ. μερικοὶ λογιώτατοι εἶναι ἐκεῖνοι
56β οἱ ὁποῖοι ἐνεργοῦν τὰ τοιαῦτα. | Καὶ βεβαίως ὁ τόπος καὶ ὁ χρόνος καθ' ὃν ἐξεφέρετο ἡ γνώμη αὕτη τοῦ γραμματικοῦ δὲν μᾶς ἔκαμε νὰ ἐννοήσωμεν ἄλλο τι, εἰμὴ ὅτι ὁ λόγος περιεστρέφετο εἰς τὴν λαβοῦσαν χώραν πρὸ ὀλίγου σκηνὴν μᾶλλον παρὰ εἰς ἄλλας προηγουμένας ἐνεργείας ἐκ μέρους ἡμῶν τῶν ἐχόντων τὸ προσὸν τοῦτο. Ἀλλ' ἅμα εἰσήλθομεν εἰς τὴν αἴθουσαν, ἡ ἀγόρευσις διεκόπη, ὁ δὲ Στρατηγός, προσκαλέσας ἡμᾶς νὰ παρακαθήσωμεν πλησίον του, ἤρχισε νὰ μᾶς κηρύττῃ ὁμόνοιαν καὶ τὰ τοιαῦτα, εἰς τὰ ὁποῖα ἡμεῖς προθύμως ἀπηντήσαμεν ὅτι εἴμεθα ἐντελῶς σύμφωνοι, καὶ τότε μᾶς ἐπρότεινε νὰ ἀπέλθωμεν ὅλοι ὁμοῦ πρὸς τὸν Πρίγκιπα (Ὑψηλάντην), διὰ νὰ εἴπωμεν καὶ ἀκούσωμεν καὶ παρ' αὐτοῦ τὰ συμφέροντα τῆς πατρίδος. Ὅθεν, ἐγερθέντες ἅπαντες, ἐβαδίζομεν εἰς τὸ κατάλυμα τοῦ Ὑψηλάντου ἐν μέσῳ ἀπειροπληθῶν ἐνόπλων, ὅτε καθ' ὁδόν, ἐναγκαλισθεὶς ἐμὲ ὁ Νικηταρᾶς, μὲ προέτρεπε μυστικῷ τῷ λόγῳ νὰ συνεργήσω παρὰ τοῖς συμπολίταις μου, τοῖς τε ἐν τῇ Ἀκροπόλει καὶ τοῖς ἐν τῇ πόλει, ὅπως ἀποφασίσωσι καὶ δεχθῶσιν ὡς φρούραρχον ἕνα ἀξιωματικόν του, καὶ ἴσως ἐνόει τὸν εἰρημένον τζαούσην του. Ἐγὼ δέ, καίτοι προσποιούμενος ὅτι συγκατατίθεμαι εἰς τὴν πρότασίν του ταύτην, τῷ ἀπήντων ὅτι «ἔχομεν καὶ ἡμεῖς οἱ Ἀθηναῖοι ἀξίους πολίτας, ὁποῖος ὁ Σπυρ. Πατούσας, οἵτινες δύνανται καὶ πρέπει νὰ ἐκλεχθῶσιν ὡς ἀνώτεροι φρούραρχοι τῆς Ἀκροπόλεως, δεδόσθω καὶ μὲ τὸν προτεινόμενον παρ' ὑμῶν ἀξιωματικόν». Καί, μὲ τοιούτους διαλόγους ὁδὸν |
57α ποιοῦντες [1], κατηντήσαμεν εἰς τὸ κατάλυμα τοῦ Ὑψηλάντου, τὸ ὁποῖον ἐπλημμύρισε καὶ αὐτὸ ἀπὸ ἐνόπλους διαφόρων τόπων εἰς τοιοῦτον βαθμόν, ὥστε, κατὰ τὸ λεγόμενον, δὲν ἠδύνατό τις νὰ ρίψῃ κάτω βελόνην.

Ἐνταῦθα δὴ πάλιν ἤρχισεν ἡ παράστασις σκηνῆς ἄλλης, διότι ὁ Ὑψηλάντης, ἀναλαβὼν θέσιν κατηγόρου καὶ δικαστοῦ, προσεπάθησε διὰ πολλῶν λόγων καὶ ἐπὶ πολλὰς ὥρας νὰ εὕρῃ ἀφορμὴν ὅπως καταδικάσῃ τοὺς περὶ τὸν Σαρῆν καὶ τοὺς φίλους του καὶ τὴν Ἐφορείαν. Ἀλλ' ὁ Στάμος Σεραφεὶμ

1. Στὴν ἀρχὴ τοῦ φ. 57α ὑπάρχει ἡ ἔνδειξη «Σεπτέμβριος 1843», ἡ ὁποία ὅμως εἶναι διαγεγραμμένη. Προφανῶς πρόκειται γιὰ ὑπόλειμμα τοῦ Ἡμερολογίου τοῦ Ψύλλα.

ἀνέπτυξε κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην ἱκανότητα λόγου καὶ πατριωτικὸν θάρρος ἀξιόλογον, ὥστε δὲν ἔγινε χρεία συνδρομῆς ἐκ μέρους κανενὸς ἄλλου μεταξὺ τῶν παρευρεθέντων εἰς τὴν σκηνὴν ταύτην γνωρίμων πολιτῶν πρὸς διασκέδασιν τῶν κατηγοριῶν τοῦ Ὑψηλάντου. Καταλαβούσης δὲ τῆς ἑσπέρας τὴν ἀπειροπληθῆ ταύτην συνάθροισιν, ἐγώ, διατελῶν ἄσιτος δι' ὅλης τῆς ἡμέρας καὶ εἰς ἄκρον κεκμηκώς, ἔτι δὲ στενοχωρούμενος καὶ ἀπὸ ἄλλην τινὰ φυσικήν μου ἀνάγκην, ἐξῆλθον τῆς οἰκίας ἐκείνης μετὰ βίας, συνωθῶν καὶ συνωθούμενος ὑπὸ τοῦ πλήθους, καί, ἐμβὰς εἰς τὴν πλησιεστέραν ἐκεῖ φιλικὴν οἰκίαν, τοῦ Καρόρη, ἐδείπνησα καὶ ἀνεπαύθην τὴν νύκτα ἐκείνην.

Ἔμαθον δὲ τὴν ἐπιοῦσαν ὅτι ὁ Ὑψηλάντης, ἀφήσας μετὰ τὴν πολλὴν συζήτησιν τὴν αὐστηρότητά του, ἐξένισε φιλικῷ τῷ τρόπῳ τὰ μέλη τῆς Ἐφορείας, παραθεὶς τράπεζαν καὶ συνδειπνήσας μετ' αὐτῶν καὶ πείσας αὐτοὺς ὅπως πέμψωσιν ἀπὸ κοινοῦ εἰς τοὺς ἐν τῇ Ἀκροπόλει δύο πρέσβεις, οἵτινες ἔμελλον νὰ καταφέρωσι τὸν Σαρῆν καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν νὰ παραδώσωσι τὴν Ἀκρόπολιν εἰς χεῖρας τοῦ Πρίγκιπος. Ἦσαν δὲ οἱ πρέσβεις οὗτοι ἐκ μὲν τοῦ Ὑψηλάντου | ὁ Νικόλαος Θησεύς, παρακολουθῶν πάντοτε τὸν 57β
Πρίγκιπα, ἐκ δὲ τῆς Ἐφορείας ὁ Σπυρ. Πατούσας. Ἀλλ' ἀποτυχούσης, ὡς ἦτον ἐπόμενον, καὶ τῆς πρεσβείας ταύτης, οἱ περὶ τὸν Ὑψηλάντην ἤρχισαν νὰ λαμβάνωσι μέτρα πρὸς βιαίαν ἐκδίωξιν τῶν ἐν τῇ Ἀκροπόλει, καὶ δὴ περιέβαλον μὲν κάπως τὸ φρούριον δι' ἐνόπλων, ἀπέστειλαν δὲ πρὸς τοὺς ἐν τῇ Ἀκροπόλει ἔγγραφον ἀπειλὴν [1] ὅτι, ἂν ἐντὸς τριῶν ἡμερῶν δὲν παραδώσωσι τὸ φρούριον, αὐτοὶ μὲν οἱ ἐν τῷ φρουρίῳ θέλουσι στενῶς πολιορκηθῆ, οἱ δὲ ἐν τῇ πόλει οἰκογενεῖς αὐτῶν θέλουσι πάθει πολλὰ διὰ τοῦτο. Περὶ δὲ τοῦ περιεχομένου τῆς ἀπειλητικῆς ταύτης ἐπιστολῆς πληροφορηθεὶς ἐγὼ καὶ ὁ Στάμος Σεραφεὶμ καὶ ὑποπτεύοντες μήπως οἱ περὶ τὸν Σαρῆν, παροξυνθέντες ἐκ τούτου, ἀπαντήσωσι μὲ τρόπον σκληρὸν καὶ οὕτω τὰ πράγματα καταντήσωσι τῷ ὄντι εἰς ἀνεπανόρθωτόν τινα κατάστασιν καὶ ὁ ἐμφύλιος πόλεμος ἐκραγῇ βίαιος καὶ καταστρέψῃ καὶ τὴν πόλιν καὶ ἐν γένει τὰ συμφέροντα τῆς γενικῆς πατρίδος, ἐσκέφθημεν καὶ ἀπεφασίσαμεν μὲ κίνδυνον τῆς ζωῆς μας νὰ ἀνεβῶμεν τὴν νύκτα εἰς τὴν Ἀκρόπολιν, ὅπως συμβουλεύσωμεν τὸν Σαρῆν καὶ τοὺς μετ' αὐτοῦ νὰ ἀπαντήσωσιν εἰς τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Ὑψηλάντου καὶ Νικηταρᾶ μὲ τρόπον εὔσχημον, χωρὶς ὅμως

1. Βλ. τὸ σχετικὸ ἔγγραφο εἰς Καμπούρογλου, *Μνημεῖα*, τ. Γ', σ. η' τοῦ παραρτήματος.

νὰ φαίνωνται ποσῶς ὅτι ἐνδίδουσιν εἰς τὴν παραχώρησιν τοῦ φρουρίου εἰς χεῖρας αὐτῶν.

Ἀνέβημεν λοιπὸν εἰς τὴν Ἀκρόπολιν τὴν ἰδίαν ἐκείνην νύκτα, εὕρομεν τὸν Σαρῆν καὶ τὸν ἐπείσαμεν νὰ γράψῃ πρὸς τὸν Ὑψηλάντην καὶ Νικηταρᾶν ὡς ἡμεῖς ἐμέλλομεν νὰ τῷ ὑπαγορεύσωμεν. Ἔστησε δ' ἐκεῖνος ἀμυδρὸν
58α φῶς λυχναρίου κατὰ γῆς καὶ ἤρχισε νὰ γράφῃ καθ'|ὑπαγόρευσίν μας. Ἀλλ' αἴφνης βλέπομεν ἱστάμενον παρὰ τὴν θύραν τοῦ δωματίου ἐν ᾧ εὑρισκόμεθα τὸν Γεώργ. Λέκκαν (ἄλλως Δελῆ – Ρουμάνην καλούμενον), ἕνα τῶν τριῶν ἀδελφῶν Λέκκα, τοῦ ἐν τῇ μάχῃ τοῦ Χαλανδρίου πεσόντος Ἀναστασίου καὶ τοῦ Δημητρίου. Οὗτος δέ, ἀφοῦ ἐπ' ὀλίγον ἠκροάσθη σιωπηλῶς τὰ πρὸς τὸν Σαρῆν ὑφ' ἡμῶν ὑπαγορευόμενα, πλησιάζει πρὸς τὸν Σαρῆν καὶ τῷ λέγει : «Δὲν εἶναι αὐτὸς ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον πρέπει νὰ ἀπαντήσῃς εἰς αὐτοὺς τούς... [1], ἀλλὰ οὕτω πρέπει νὰ τοὺς γράψῃς.» Καί, στρέφων τὸ στόμιον τοῦ τουφεκίου πρὸς τὸν χάρτην, λέγει : «Ἐσύ, Πρίγκιπα, καὶ σύ, Νικήτα, νὰ ξεκουμπιστῆτε ἀπ' ἐδῶ, καὶ φρούριον ἡμεῖς δὲν σᾶς δίδομεν, διὰ νὰ τὸ ἀφήσετε νὰ τὸ πάρουν οἱ Τοῦρκοι, ὡς ἀφήσατε προσφάτως τὸν Ἀκροκόρινθον. Νὰ φύγετε λοιπὸν ἀμέσως αὔριον ὅθεν ἤλθατε, διότι, μὰ τὸν Θεόν, θέλει γεμίσει ἡ πόλις ἀπὸ καπέλλα (ἐννοῶν τοὺς περὶ τὸν Ὑψηλάντην εὐρωπαϊκῶς ἐνδεδυμένους).» Καὶ ὥρμησεν ἀμέσως εἰς τὴν πρὸς τὸ κατάλυμα τοῦ Ὑψηλάντου σκοπεύουσαν κανονοστοιχίαν καὶ ἔδραξεν εὐθὺς τὸ ὑπέκκαυμα, διὰ νὰ πυροβολήσῃ κατ' αὐτοῦ, καὶ μόλις ἠδυνήθημεν, ὁ Σαρῆς καὶ ἡμεῖς καὶ ἄλλοι ἄνδρες τοῦ φρουρίου, νὰ ἀναχαιτίσωμεν τὴν ὀργὴν τοῦ ἀνδρὸς τούτου [2].

Ἀλλὰ μετὰ τρεῖς ἢ τέσσαρας ἡμέρας [3] ἦλθεν ὁ Ὀδυσσεὺς Ἀνδρίτζου μετὰ τοῦ Ἰωάννου Γούρα καὶ πολλῶν συνάμα στρατιωτῶν εἰς Ἀθήνας, καὶ εἰς τούτους παρέδωκεν ὁ Σαρῆς τὸ φρούριον ὡς ἦτο, πλῆρες λαφύρων καί
58β τινων γυναικῶν Ὀθωμανίδων. Πρὸς τὸν Ὀδυσσέα τοῦτον, ὅστις,|ἀφοῦ τὰ

1. Τὰ ἀποσιωπητικὰ εἶναι τοῦ χφ.

2. Ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ὁ Ψύλλας ἐκθέτει τὶς ἔριδες γιὰ τὴν κατοχὴ τῆς Ἀκροπόλεως (σσ. 84 - 88) παρουσιάζει τέτοιες ὁμοιότητες (γεγονότων, εἰκόνων, φράσεων) μὲ τὸν τρόπο ποὺ τὶς ἐκθέτει ἕνα στιχούργημα ἀνώνυμου ποιητῆ τὸ ὁποῖο δημοσιεύτηκε τὸ 1855 στὴν *Πανδώρα* (ἀρ. 129, τ. ς', σ. 216) καὶ ἀναδημοσιεύτηκε ἀπὸ τὸν Βλαχογιάννη στὰ *Ἀπομνημονεύματα* τοῦ Μακρυγιάννη (*ἔ.ἀ.*, σσ. 82 - 83), ὥστε πρέπει νὰ θεωρηθῇ βέβαιο εἴτε ὅτι ὁ Ψύλλας εἶχε ὑπόψη του τὸ στιχούργημα, ὅταν ἔγραφε τὸ σχετικὸ μέρος τῶν Ἀπομνημονευμάτων του, εἴτε ὅτι καὶ τὸ στιχούργημα καὶ τὰ Ἀπομνημονεύματα, ποὺ γράφτηκαν στὰ 1867–1869, εἶχαν κοινὴ πηγή. Ἡ πηγὴ αὐτὴ ἦταν ἴσως τὸ Ἡμερολόγιο τοῦ Ψύλλα.

3. 27 Αὐγούστου 1822.

πάντα διέθεσεν ἐνταῦθα ὡς ἤθελε καὶ ἐπεθύμει καὶ Γενικὸς Ἀρχιστράτηγος τῆς Ἀνατολικῆς Χέρσου Ἑλλάδος αὐτοχειροτονήθη, ἑτοιμάζετο νὰ ἐκστρατεύσῃ πρὸς τὰ ἄνω μέρη τῆς Ἀνατολ. Ἑλλάδος, προσήλθομεν ἐγὼ καὶ ὁ Μιχαὴλ Μασσών, νὰ τὸν ὑποδείξωμεν ὅτι τὸ μέγα ὄφελος τὸ ὁποῖον ἤθελε παρέξει καὶ εἰς ἑαυτὸν καὶ εἰς τὴν πατρίδα ἦτο νὰ ὑποχρεώσῃ τὰ ἐν ἡλικίᾳ τέκνα τῶν πολιτῶν νὰ συνοδεύσωσιν αὐτὸν εἰς τὴν μελετωμένην ἐκστρατείαν καὶ νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν διὰ τῆς κοινῆς ἐκείνης μεθόδου στρατολογίαν ἐθελοντῶν ἐμμίσθων. Ἀλλ' ἐκεῖνος, ἀντὶ νὰ ἀκούσῃ μὲ προσοχὴν τοὺς λόγους μας, ἀπήντησεν ἐξ ἐναντίας ὅτι στράτευμα πολιτικὸν δὲν καταλαμβάνει πῶς δύναται νὰ τῷ χρησιμεύσῃ, εἶπε δὲ πρὸς ἡμᾶς νὰ προτρέψωμεν τοὺς συμπολίτας μας νὰ εἰσφέρωσι προθύμως τοὺς ὁποίους ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς στρατολογίας εἶχεν ἐπιβάλει φόρους καὶ αὐτὸς γνωρίζει ποῖοι εἶναι οἱ κατάλληλοι νὰ καταταχθῶσιν ὑπὸ τὰς σημαίας του, προσθεὶς ὅτι οἱ στρατιῶταί του δὲν πρέπει νὰ γνωρίζωσιν εἰς τὸν κόσμον τοῦτον οὔτε πατέρα οὔτε μητέρα οὔτε ἀδελφούς, διὰ νὰ ἐξαρτῶνται ὅλως ἀπ' αὐτοῦ. Ὅθεν καὶ ἐξήλθομεν περίλυποι μετὰ τὴν ἀπάντησιν ταύτην, διότι ἐνομίζομεν, κρίνοντες ὡς ἐκ τοῦ ὀνόματός του (Ὀδυσσεύς), ὅτι ἤθελεν ἀσπασθῆ τὴν γνώμην μας ταύτην καὶ ἤθελε συμπαραλάβει εἰς τὴν ἐκστρατείαν τὰ τέκνα τῆς πατρίδος, διὰ νὰ τὰ γυμνάσῃ εἰς τὸν στρατιωτικὸν βίον καὶ εἰς τοὺς κινδύνους τοῦ πολέμου, καθ' ὃ φημιζόμενος ὡς ὁ στρατηγικώτερος τῶν τότε ὁπλαρχηγῶν. 59ᵃ
Ἀλλὰ δὲν ἀπορῶ πλέον, ἀφοῦ καὶ ἀπὸ τὸν Συνταγματάρχην Φαβιέρον ἔλαβον τὴν ἰδίαν ἀπάντησιν, ὅτε, κατὰ τὰ 1824, τῷ ἔκαμα ἀπαράλλακτόν τινα μὲ τὴν ἀνωτέρω πρότασιν.

Ε'

ΠΛΗΡΕΞΟΥΣΙΟΣ ΣΤΟ ΑΣΤΡΟΣ / ΑΙΓΙΝΑ / ΑΘΗΝΑ

(1823)

Ἐκλογὴ πληρεξουσίων Ἀττικῆς γιὰ τὴν Β' Ἐθνικὴ Συνέλευση καὶ μετάβασή τους στὸ Ναύπλιο.— Ἡ κατάσταση στὸ Ναύπλιο.— Ἐργασίες τῆς ἐκεῖ Συνελεύσεως.— Μετάβαση τῆς στρατιωτικῆς μερίδος στὸ Ἄστρος καὶ συμμετοχὴ ὅλων τῶν πληρεξουσίων στὴν ἐκεῖ Συνέλευση.— Τὸ ζήτημα τῶν ἑτεροχθόνων.— Ἡ Ἐπιτροπὴ γιὰ τὴν ἀναθεώρηση τοῦ Συντάγματος τῆς Ἐπιδαύρου.— Κακουχίες καὶ στερήσεις.— Ὁ «Νόμος τῆς Ἐπιδαύρου».— Τὸ ἄρθρο του γιὰ τὴν ἐλευθεροτυπία.— Ἡ βασκανία.— Ὁ Ψύλλας διώκτης τῆς θρησκείας (!).— Ὀδυσσέας καὶ Ψύλλας στὴν Τριπολιτσά.— Ὁ Ψύλλας ἀσθενὴς καὶ ἐνδεὴς στὴν Αἴγινα.— Διδάσκαλος καὶ κατόπιν δικαστὴς στὴν Ἀθήνα.

Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ τῶν συμβάντων τούτων ἐπροκηρύχθη συγκάλεσις Ἐθνικῆς Συνελεύσεως, καὶ αὕτη ἔμελλε νὰ λάβῃ χώραν εἰς Ἄργος. Ἐνηργήθη διὰ τοῦτο καὶ εἰς τὴν ἡμετέραν πόλιν ἐκλογὴ ὡς ἀκολούθως. Συνῆλθον οἱ ἐκλογεῖς τῶν χωρίων ἐν τῇ πόλει καὶ ἐντὸς τοῦ καταστήματος τῆς Ἐφορείας, καὶ ἐκεῖ ἐπροτάθη τὸ ὄνομα τοῦ Χ''Παναγῆ Ζαχαρίτζα, μετὰ δὲ τοῦτον ἐπροτάθη καὶ τὸ ὄνομά μου, ἀλλ' ἐγὼ ἀπεποιήθην νὰ δεχθῶ, εἰπὼν εἰς τοὺς ἐκλογεῖς νὰ ἐκλέξωσιν οἰκοκυραίους καὶ ὄχι λογιωτάτους, διότι ἀκούω πολλαχόθεν νὰ καταδικάζεται ἡ παροῦσα κυβερνητικὴ κατάστασις τῆς πατρίδος, ὡς διευθυνομένων τῶν πραγμάτων ἀπὸ λογιωτάτους. «Ἐκλέξατε λοιπὸν οἰκοκυραίους καί, ἂν οὗτοι ὡς ἐκ τῆς παρελθούσης ἐποχῆς ἔχωσι χρείαν βοηθῶν πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν σημερινῶν καθηκόντων μὲ τὰ ὁποῖα ἐπιφορτίζονται, τότε δότε εἰς αὐτοὺς συμβούλους, ἐκλέγοντες αὐτοὺς μεταξὺ τῶν λεγομένων λογιωτάτων.» Καὶ τὴν γνώμην μου ταύτην ἀπεδέχθησαν ἐπὶ τέλους οἱ ἐκλογεῖς καὶ μὲ ἐψήφισαν σύμβουλον[1] παρὰ τῷ Πληρεξου-
59β σίῳ Χ''Ζαχαρίτζᾳ | εἰς τὴν Δευτέραν Ἐθνικὴν Συνέλευσιν. Ταύτην δὲ πρώτην φορὰν μοὶ ἐδόθησαν γρόσια 300 διὰ ἔξοδα ὁδοιπορικὰ καὶ εἰς διατροφήν μου ἐκ μέρους τῆς κοινότητος. Ἂς φαντασθῇ τώρα ἕκαστος πῶς ἠδυνήθην νὰ

1. Ὁ Ψύλλας ὑπογράφει ἐν τούτοις σὲ ἀποφάσεις τῆς Συνελεύσεως σὰν πληρεξούσιος (βλ. *Ἀρχεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας, 1821–1832. Αἱ Ἐθνικαὶ Συνελεύσεις*, τ. Α', Ἀθήνα 1971, σσ. 101, 111).

ἐπαρκέσω εἰς διάστημα τριῶν ἐτῶν ἀπὸ τῆς ἐκ Γερμανίας ἐπανόδου μου πρὸς συντήρησίν μου καὶ τῶν δύο γυναικῶν, τῆς μητρὸς καὶ ἀδελφῆς μου, διὰ τοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου τῶν ἑκατὸν ταλλήρων τὰ ὁποῖα ἔφερον μετ' ἐμοῦ ἐκεῖθεν καὶ ἑκατὸν γροσίων τὰ ὁποῖα μοὶ ἀφῆκεν ὁ Διονύσιος Πετράκης, συνάδελφός μου ἐν τῇ Πρώτῃ ἐν Ἐπιδαύρῳ Ἐθνικῇ Συνελεύσει, καὶ τῶν τριακοσίων τούτων γροσίων μὲ τὰ ὁποῖα μὲ ἐφωδίασαν ἀποστείλαντές με εἰς τὴν Δευτέραν Ἐθν. Συνέλευσιν!

Ἀπῆλθον λοιπὸν μετὰ τοῦ Χ''Ζαχαρίτζα εἰς Ἄργος, ἀλλ' εὕρομεν, φθάσαντες εἰς Ναύπλιον, δύο ἐθνικὰς συνελεύσεις, τὴν μὲν συγκροτουμένην ἐν Ναυπλίῳ ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν ἢ μᾶλλον ὑπὸ τὴν βίαν τοῦ στρατιωτικοῦ στοιχείου τῆς τε Πελοποννήσου καὶ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, ὅπου καὶ ἡμεῖς οἱ πληρεξούσιοι τῶν ἐπαρχιῶν τῶν δύο τούτων τμημάτων ἔπρεπε κατ' ἀνάγκην νὰ μείνωμεν, ἕνεκα τοῦ φόβου ἀπέναντι τῶν ἰσχυρῶν στρατιωτικῶν ἀρχηγῶν τῶν ἐχόντων τοὺς βιαιοτέρους στρατιώτας, τοὺς ὁποίους ἐστρατολόγησαν πανταχόθεν μὲ τὸν τρόπον τὸν ὁποῖον, ὡς ἀνωτέρω εἶπον, ἐκήρυξεν ὁ Ὀδυσσεὺς Ἀνδρίτζου ὅτι ἔπρεπε νὰ στρατολογῶνται οἱ ἄξιοι νὰ φέρωσι τὸ ὄνομα τοῦ στρατιώτου καὶ διὰ τῶν ὁποίων πρῶτος ἐκεῖνος ἤνοιξε τὴν κατὰ τῆς πρώτης πολιτικῆς Κυβερνήσεως ἀντίστασιν, φονεύσας τὸν Παλάσκαν καὶ Νοῦτζον [1].

Ἀλλ' ἐν Ναυπλίῳ διαμένοντες, ἐκινδυνεύσαμεν νὰ γένωμεν θύματα τῆς ἐνσκηψάσης ἐκεῖ τότε πανώλους, ἂν δὲν ἐφεύγομεν τρέχοντες σχεδὸν εἰς τὸ χωρίον Ἄρειαν, ὅπου δὲν εὕρομεν οἰκίαν, εἰμὴ ἓν ἄθλιον κατώγειον, ἡμιστέγαστον, ἐν καιρῷ χειμῶνος, καὶ ἐδῶ διε|τρίψαμεν ἐπὶ ἕνα σχεδὸν ὁλόκληρον μῆνα, ὑποστάντες τὰς μεγαλυτέρας κακουχίας, ἐκ τῶν ὁποίων ὅμως, χάρις τῷ πανοικτίρμονι Θεῷ, οὐδεὶς ἐξ ἡμῶν ἠσθένησε τότε, μολονότι ἐν τῷ αὐτῷ καλυβίῳ ἐσυνδιαιτώμεθα ὁ Ζαχαρίτζας καὶ ἐγώ, ὁ Δαμασκηνὸς Πετράκης, διδάσκαλος, καὶ ὁ Παναγ. Ποῦλος, παρακολουθοῦντές μας, καὶ τις ἐξ Εὐρυτανίας πληρεξούσιος, Ζῶτος καλούμενος. Ἐπανήλθομεν δὲ εἰς Ναύπλιον μετὰ ἕνα μῆνα καὶ κατελύσαμεν εἰς οἰκίαν τουρκικήν, τῆς ὁποίας τὰ δωμάτια εἶχαν [2] ὅλα παράθυρα ἄνευ ὑέλων (τζαμίων), καὶ ἐδῶ πρῶτον *60α*

1. Βλ. Σπ. Τρικούπη, *Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως*, ἔκδ. γ', Ἀθήνα 1888, τ. Β', σ. 176.

2. *Χφ.* ἦσαν.

ἠσθάνθην τὸν ἑαυτόν μου ζυμούμενον μὲ ἐλαφρόν τινα πυρετὸν καὶ τότε ἠσθάνθην τὴν ἀνάγκην ὅπως προμηθευθῶ μὲ κανὲν στρῶμα, διότι ἕως τότε στρῶμα εἶχον ἕνα ἐλαφρὸν τάπητα καὶ μίαν ναυτικὴν κάπαν διὰ σκέπασμα. Ἀναζητῶν λοιπὸν εἰς τὸν ἀχυρῶνα τῆς οἰκίας μήπως ἠδυνάμην νὰ εὕρω ὀλίγα ἄχυρα, διὰ νὰ μοὶ χρησιμεύσουν ὡς ὑπόστρωμα, ἄχυρα μὲν δὲν εὗρον, εὗρον ὅμως μίαν παλαιὰν σέλλαν (σάγμα) καί, ταύτην λαβών, ὑπέστρωσα καί, καθημέραν ἐξερχόμενος μετὰ τοῦ Πούλου εἰς γυμναστικὸν περίπατον, ἔρριπτον πέτρας μεγάλας, διὰ νὰ κινήσω ἐφίδρωσίν τινα εἰς τὸ σῶμά μου, καὶ διὰ τῶν μέσων τούτων, χάρις πάλιν τῷ πανοικτίρμονι Θεῷ, ἐσώθην ἀπὸ ἰσχυροτέραν ἄλλην ἀσθένειαν, διότι καὶ τὰ πτώματα ἀκόμη πολλῶν προσφάτως φονευμένων Ὀθωμανῶν ἔκειντο ἐρριμμένα καὶ ἄταφα εἰς τὰς ὁδοὺς καὶ τὰς ρύμας τῆς πόλεως καὶ πλῆθος ἄπειρον ἀνθρώπων ἦσαν συσσωρευμένοι εἰς τὴν στενόχωρον ταύτην πόλιν τοῦ Ναυπλίου.

Τί ὅμως ἔπραττεν ἐν τούτῳ τῷ μεταξὺ ἡ ἐν Ναυπλίῳ Ἐθνικὴ Συνέλευσις; Τίποτε ἄλλο περὶ τούτου δὲν γνωρίζω εἰμὴ τὸ ἑξῆς: Συνεκλήθημεν δηλ. ἡμέραν ρητὴν οἱ πληρεξούσιοι τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος, κατοικοῦντες σχεδὸν ὅλοι ὁμοῦ εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν οἰκίαν, νὰ παρευρεθῶμεν
60β εἰς τὴν γενικὴν συνεδρίασιν. | Ἀλλά, μόλις δυνηθέντες νὰ εἰσέλθωμεν εἰς τὸν οἶκον ὅπου ἐλάμβανον χώραν αἱ συνεδριάσεις, διὰ τὸ πλῆθος τοῦ ὄχλου ὅστις περιεστοίχει αὐτόν, ἕως νὰ καταντήσωμεν εἰς τὴν αἴθουσαν τῶν συνεδριάσεων (παλαιοῦ τινος στρατῶνος), εὕρομεν καθήμενον ἐν γωνίᾳ τινὶ τὸν Δημ. Ὑψηλάντην ὡς Πρόεδρον, ἠκούσαμεν δὲ καί τινα τῶν γραμματέων αὐτοῦ (ἴσως τὸν Φιλήμονα) ἀγορεύοντα. Μὴ δυνάμενοι ὅμως νὰ εὕρωμεν καθίσματα — ἀλλὰ καὶ ὄρθιοι νὰ στεκώμεθα ἦτον πολὺ κοπιαστικόν, διότι οἱ πλεῖστοι ἐξ ἡμῶν ἦσαν προβεβηκότες τὴν ἡλικίαν, ἐστενοχωρούμεθα δὲ καὶ ἀπὸ τὸ ἄμετρον πλῆθος ὅπερ ἐπλήρου τὴν αἴθουσαν, ἀλλ' οὐδὲ διεκρίνομεν ποῖοι μεταξὺ τούτων ἦσαν καὶ ποῖοι δὲν ἦσαν πληρεξούσιοι ἀντιπρόσωποι τῶν ἐπαρχιῶν — ὄντες δὲ ἐσωτερικῶς ἐναντίοι τῆς Συνελεύσεως ταύτης, ὡς ἐνεργηθείσης ὑπὸ τὴν στρατιωτικὴν πίεσιν, ἀπεχωρήσαμεν πάραυτα εἰς τὰ καταλύματά μας καὶ οὔτε ἐπατήσαμεν πλέον ἐκεῖ διὰ πολλὰς ἡμέρας.

Αἴφνης ὅμως παρουσιάζεται ἐνώπιόν μας εἰς τὸ δωμάτιον τῶν Ἀθηναίων, ὅπου συνεχῶς διέτριβον τὴν ἡμέραν, ἐκτὸς τοῦ Χ''Ζαχαρίτζα καὶ

ἐμοῦ, καὶ ὁ Ἰωάννης Λογοθέτης (Χοντροδῆμος ἄλλως καλούμενος) καὶ Ἰαννούλης Νάκος, πληρεξούσιοι τῆς ἐπαρχίας Λεβαδείας, καὶ Νικ. Βρυζάκης, τῆς ἐπαρχίας Θηβῶν, παρουσιάζεται, λέγω, ἐνώπιόν μας ὁ Σάλας, ὑπασπιστὴς τοῦ Ὑψηλάντου, καὶ μετὰ τὸν συνήθη χαιρετισμὸν λέγει ὅτι ὑπῆρξεν εὐτυχὴς νὰ μᾶς εὕρῃ ἐκεῖ πολλοὺς συνηθροισμένους, ὥστε νὰ μὴ ἀναγκασθῇ νὰ ἀναζητῇ ἕκαστον ἀλλαχόσε, καὶ ὅτι ἦλθε κατὰ πρῶτον πρὸς τοὺς πληρεξουσίους τῆς Ἀττικῆς, φέρων δύο ψηφίσματα τῆς Ἐθν. Συνελεύσεως πρὸς ὑπογραφὴν ἐκ μέρους ἡμῶν. | Καὶ ἀμέσως ἐξάγει ἐκ τοῦ θυλακίου του δύο ἔγγραφα, τὰ ὁποῖα ἐγχειρίζει πρὸς τὸν Ζαχαρίτζαν, καὶ οὗτος τὰ παραδίδει εἰς ἐμὲ πρὸς ἀνάγνωσιν. Ἐκ δὲ τῶν ψηφισμάτων τούτων τὸ μὲν ἦτο ψήφισμα παύσεως τοῦ τότε Διοικητοῦ τῆς νήσου Νάξου, Ὑδραίου τινός, τὸ δὲ ψήφισμα ἐκτελέσεως τῆς παύσεώς του καὶ τῆς ἀποπομπῆς αὐτοῦ ἐκ τῆς νήσου ἐκ μέρους τῶν κατοίκων, ἂν δὲν ἤθελεν ὑπακούσει καὶ συμμορφωθῇ μὲ τὰς διατάξεις τοῦ ψηφίσματος. Καὶ ἐνῷ ὅλοι ἡμεῖς ἠκούσαμεν μὲ ἄκραν δυσαρέσκειαν τὸ περιεχόμενον τῶν ἐγγράφων τούτων, οὐδεὶς ὅμως ἐτόλμησε νὰ εἴπῃ τι ἐναντίον αὐτῶν, ὥστε ἐζητήθη μελανοδοχεῖον καὶ γραφίς, διὰ νὰ ἀρχίσῃ ἀπὸ τὸν Ζαχαρίτζαν ἡ ὑπογραφὴ τῶν ψηφισμάτων, τὰ ὁποῖα ἔφερον τρεῖς μόνας ὑπογραφάς, τὴν τοῦ Ὑψηλάντου, τοῦ Θεοδώρου Κολοκοτρώνη καὶ τὴν τοῦ Ὀδυσσέως Ἀντρίτζου. Μελανοδοχεῖον ὅμως σχεδὸν ἄχρηστον κατενόησεν ὁ Σάλας ἐπί τινος ὑψηλῆς θέσεως ἐν τῷ δωματίῳ, τὸ ὁποῖον, παρασκευάσας αὐτὸς ὁ ἴδιος καὶ καταστήσας εὔχρηστον δι' ὕδατος, ἔδωκεν εἰς τὸν Ζαχαρίτζαν νὰ ὑπογράψῃ. Ἀλλ' οὗτος, προσποιηθεὶς ὅτι δὲν εὑρίσκει τὰ ὀμματοϋάλιά του, ἐρευνῶν παντοῦ εἰς τοὺς κόλπους του, ἐπειδὴ βεβαίως ἐδίσταζε νὰ ὑπογράψῃ, εἶδεν ἀμέσως τὸν Σάλαν νὰ τῷ προσφέρῃ τὰ ἐδικά του ὀμματοϋάλια καὶ τότε, μὴ συλλογισθεὶς πλέον νὰ προσποιηθῇ ὅτι δὲν βλέπει καλῶς μὲ τὰ ξένα ὀμματοϋάλια, ἔλαβεν ἀνὰ χεῖρας τὴν γραφίδα καὶ ἦτον εἰς τὴν στιγμὴν νὰ ὑπογράψῃ. Ἀλλὰ τότε τῷ λέγω ἐγὼ «στῆθι» καί, πρὸς τὸν Σάλαν ἀποτεινόμενος, τῷ λέγω : «Κύριε Σάλα, οὔτε ἡ ἔλλειψις μελανοδοχείου οὔτε ἡ ἔλλειψις τῶν ὀμματοϋαλίων ἔφερε τὴν ἀναβολὴν τῆς ὑπογραφῆς τῶν ὁποίων μᾶς ἐφέρατε ἐγγράφων, ὁ δὲ | κύριος τούτου λόγος εἶναι ὅτι, πρῶτον, ἡμεῖς δὲν ἐλάβομέν ποτε μέρος εἰς τὰς συνεδριάσεις τῆς Συνελεύσεως, διότι, ἅπαξ μόνον ἐλθόντες, μετὰ μεγάλης δυσκολίας ἠδυνήθημεν ἕνεκα τῆς ἀταξίας τοῦ περι-

61α

61β

στοιχοῦντος τὸν τόπον πλήθους νὰ πλησιάσωμεν εἰς τὴν αἴθουσαν, καὶ ἐκεῖ πάλιν οὔτε νὰ καθήσωμεν οὔτε νὰ σταθῶμεν κἂν ὄρθιοι ἠμπορέσαμεν, ἀλλὰ ⟨καὶ⟩ εἰς τὴν περίστασιν τῆς συζητήσεως καὶ ἀποφάσεως τῶν ψηφισμάτων τούτων οὐδὲ κατ' ἐπίνοιαν εὑρέθημεν παρόντες· δεύτερον, νομίζομεν ὅτι τὸ χρέος μας ὡς πληρεξουσίων δὲν εἶναι νὰ παύωμεν καὶ νὰ διορίζωμεν διοικητικοὺς ὑπαλλήλους, διότι τοῦτο εἶναι δικαίωμα τῆς Διοικήσεως, ἡμεῖς δὲ ἤλθομεν μόνον νὰ ἀναθεωρήσωμεν τὸν θεσμὸν τοῦ πολιτεύματος καί, ἐκλέξαντες τὰ μέλη τῆς νέας Κυβερνήσεως, νὰ ἀπέλθωμεν εἰς τὰ ἴδια· καὶ τρίτον, φοβούμεθα τὰς συνεπείας τῆς ἐφαρμογῆς τῶν ψηφισμάτων τούτων ἐκ μέρους τῶν κατοίκων μιᾶς νήσου κατὰ διοικητικοῦ ὑπαλλήλου Ὑδραίου.»

Μόλις δὲ ἔφθασα νὰ τελειώσω τοὺς λόγους τούτους καὶ ἐνῷ ἀνέλαβεν ὁ Σάλας νὰ ἀποκριθῇ εἰς ἐμέ, ἐξώρμησεν ἀμέσως ὁ Ἰω(άννης) Λογοθέτης μὲ τὴν μεγίστην ἀγανάκτησιν νὰ καταφέρεται κατὰ τῶν αἰτίων τῆς διαιρέσεως τοῦ ἔθνους, καταντήσαντος διὰ τοῦτο εἰς τὸν κρημνὸν τῆς ἀπωλείας. Ἀλλὰ μεταξὺ τῶν αἰτίων τούτων περιελάμβανε καὶ αὐτὸν τὸν Σάλαν, διότι ὡμίλει εἰς δεύτερον πληθυντικὸν πρόσωπον, καί, ὅτε ὁ Σάλας μόλις
62α ἔφθασε νὰ εἴπῃ «τί πταίω ἐγώ; ἐγὼ ἀποστολὴν μόνον ἐκπληρῶ φέρων|πρὸς ὑμᾶς τὰ ἔγγραφα ταῦτα», ὁ Λογοθέτης ἄρχισε νὰ τῷ λέγει : «σὺ καὶ οἱ ὅμοιοι σοῦ ἐφέρατε τὸ ἔθνος εἰς τὸ χεῖλος τῆς ἀβύσσου, κουνιδόκωλοι [1]», καὶ ὁ Βρυζάκης νὰ τὸν ὑβρίζῃ μὲ γλῶσσαν τουρκικήν. Τότε ὁ Σάλας, ἐγερθείς, ἔφυγεν ἔξω τοῦ δωματίου, ἀλλ' αἱ ὕβρεις καὶ αἱ φωναὶ τὸν παρηκολούθουν καὶ ἐκεῖ καὶ καταβαίνοντα τὴν κλίμακα τοῦ οἴκου, ἕως οὗ ἔγινε τέλος ἄφαντος.

Ἐγὼ δὲ τότε, ἐκπλαγεὶς διὰ τὸ θάρρος ἢ μᾶλλον θράσος τῶν ἀνδρῶν τούτων, τοὺς ὁποίους ὁ Κοραῆς ἄλλως ὠνόμασε τουρκογέροντας [2] καὶ οἱ ὁποῖοι πολλάκις, φαίνεται, ὑπερησπίσθησαν τὰ δίκαια τοῦ λαοῦ μὲ κίνδυνον τῆς ζωῆς των κατὰ τῆς Τουρκοκρατίας, ἐκπλαγείς, λέγω, διὰ τοῦτο, ἤρχισα νὰ συλλογίζωμαι περὶ τῶν συνεπειῶν τὰς ὁποίας τοιαύτη διαγωγὴ ἐκ μέρους ἡμῶν ἤθελε προκαλέσει, καὶ μάλιστα κυρίως κατ' ἐμοῦ, ὅστις

1. Κουνιδόκωλος· πιθ. κονιδόκωλος = τεμπέλης, τιποτένιος, ἄσχημος (ἀρχεῖο τοῦ Κέντρου Συντάξεως Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ Νέας Ἑλληνικῆς Γλώσσης τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν).

2. Βλ. *Κοραῆς: Ἅπαντα τὰ πρωτότυπα ἔργα*, ἔκδ. Γ. Βαλέτα, Ἀθήνα 1964–1965, τ. Α', σ. 1215 καὶ τ. Β', σ. 481.

πρῶτος ἔσχον τὸ θάρρος νὰ παρεμποδίσω τὴν ὑπογραφὴν τῶν ψηφισμάτων ἐκείνων, τὰ ὁποῖα ἠδύνατο νὰ τὰ ὀνομάσῃ τις φερμάνια καὶ τὰ ὁποῖα ἔφερον τὴν ὑπογραφὴν τῶν τριῶν κορυφαίων τῆς στρατιωτικῆς ἀντιπολιτεύσεως, τοῦ Ὑψηλάντου, Θεοδώρου Κολοκοτρώνη καὶ Ὀδυσσέως Ἀνδρίτζου. Παρεδόθην λοιπὸν καθ' ἑμαυτὸν *(sic)* εἰς τὴν θείαν προστασίαν καὶ ἔμενον καραδοκῶν τὸ ἀποτέλεσμα τῆς σκηνῆς ἐκείνης, ὅτε, παρ' ἐλπίδα, μετὰ τριῶν ἢ τεσσάρων ἡμερῶν παρέλευσιν, καλεσθεὶς ὁ παρ' ἡμῖν καὶ μεθ' ἡμῶν συνδιαιτώμενος Ζῶτος εἰς συμβούλιον συγκεκροτημένον ἀπό τινα τῶν προεξαρχόντων μελῶν τοῦ κόμματος τούτου, ἐπεφορτίσθη παρ' αὐτῶν νὰ ἀπέλθῃ εἰς Ἄστρος, ὅπου συνεκροτεῖτο ἡ ἄλλη Ἐθνικὴ Συνέλευσις, διὰ νὰ πραγματευθῇ μετὰ τῶν | κορυφαίων τῆς μερίδος ἐκείνης περὶ ἑνώσεως τῶν *62β* διεστώτων. Καὶ ἐνῷ ὁ Ζῶτος ἡτοιμάζετο διὰ νὰ ἀναχωρήσῃ εἰς Ἄστρος, εὑρεθεὶς ἐγὼ μόνος μετ' αὐτοῦ ἐν τῷ καταλύματι, τῷ εἶπον νὰ φερθῇ εἰς τὴν ἀποστολὴν ταύτην ὡς καλὸς πατρι(ώ)της καὶ νὰ μὴ ἐπιμείνῃ πολὺ ὑποστηρίζων τὰς προτάσεις καὶ τοὺς ὅρους τῶν ἀνθρώπων παρὰ τῶν ὁποίων ἀπεστέλλετο εἰς Ἄστρος. Ἐκεῖνος δὲ τότε, οἱονεὶ ὁρκίσας με καὶ θεωρήσας πέριξ αὐτοῦ μήποτε τὸν ἀκούωσι καὶ οἱ ἄψυχοι τοῖχοι, μοὶ λέγει ἐμπιστευτικῶς : «Ἐγὼ θέλω προσπαθήσω νὰ ἀπαλλαχθῶμεν ἀπὸ τοὺς λῃστὰς τούτους.» Τοῦτο δὴ καὶ ἐγένετο, οὐχὶ βεβαίως διὰ τῆς διπλωματικῆς ἱκανότητος τοῦ Ζώτου, ἀλλὰ διὰ τὴν κραυγὴν τῆς ἐθνικῆς γνώμης, ἥτις ἐξεφράσθη μὲ τὸν ἰσχυρότατον τρόπον ἐκ τοῦ στόματος τῶν ἄνω εἰρημένων γερόντων Λογοθέτου καὶ Βρυζάκη κ.τ.λ., τοὺς ὁποίους ὑπελάμβανον οἱ κομματάρχαι τῆς στρατιωτικῆς μερίδος ὅτι ἔμελλον νὰ τοὺς ἔχωσι κωφὰ καὶ ἄλαλα ὄργανα τῶν σκοπῶν των.

Ἀπήλθομεν λοιπὸν πάντες οἱ ἐν Ναυπλίῳ πληρεξούσιοι εἰς Ἄστρος, ἀλλὰ καταλύματα εὐτελῆ καὶ οἱονεὶ ἀχυρῶνες μᾶς προσδιωρίσθησαν εἰς τὸ ἀπέναντι μέρος τοῦ τμήματος ὅπου ἦν ὁ τόπος τῶν συνεδριάσεων, τὸ λαμπρὸν σχολεῖον τοῦ Καρτζιώτου, καὶ ἐντεῦθεν πάλιν ἤρχισαν νέαι διαπραγματεύσεις ἐκ μέρους τῶν ἀρχηγῶν τῆς στρατιωτικῆς μερίδος, προτεινούσης νέους ὅρους συμβιβασμοῦ μετὰ τῶν προυχόντων, τῶν πολιτικῶν τῆς Πελοποννήσου καὶ τῶν ναυτικῶν νήσων, καὶ τέλος, μὴ γενομένων δεκτῶν τῶν προτάσεων τούτων, ἀπεφασίσθη νὰ λάβωμεν μέρος εἰς τὰς συνεδριάσεις ἁπλῶς καὶ χωρὶς ὅρων.

63α Ἀλλὰ κατὰ τὴν παραμονὴν τῆς εἰς τὴν συνεδρίασιν | πρώτης ἡμῶν ἐμφανίσεως, μαθὼν ἐγὼ περὶ τοῦ ἀντικειμένου περὶ οὗ ἐπρόκειτο νὰ γένῃ ψήφισμα — τοῦτο δὲ ἦτον νὰ ἀποκλεισθῶσιν οἱ ξένοι [1] ἀπὸ τὰς δημοσίας θέσεις τῆς Ἑλλάδος — καὶ μελετήσας ἐνδεχομένως τὸ πρᾶγμα, μὴ ἔχων δὲ χάρτην καὶ μελάνην, ὅπως καταγράψω τὰς περὶ τούτου σκέψεις μου, λαβὼν κλῆματίδα καὶ ὑποκαύσας αὐτὴν εἰς κατάστασιν ἄνθρακος, ἔγραψα δι' αὐτῆς εἰς τεμάχιόν τι χάρτου ὅ,τι εἶχον ἐναντίον τοῦ ψηφίσματος. Ἐνθυμοῦμαι δὲ ὅτι, μετὰ τὴν ἔκθεσιν τῶν σκέψεών μου τούτων κατὰ τοῦ ψηφίσματος ἐν τῇ συνεδριάσει τῆς ἐπιούσης ἡμέρας καὶ ὅτε πρῶτον ἤδη εἰσήλθομεν ἐντὸς τοῦ Βουλευτηρίου, ἡ Συνέλευσις ἀπεδέχθη μὲ ἐνθουσιασμὸν καὶ ἔπαινον τὴν γνωμοδότησίν μου, καὶ ἔκτοτε ἤρχισα νὰ γίνωμαι γνωστότερος μεταξὺ τῶν συναδέλφων μου, τῶν πληρεξουσίων τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ στρατιωτικοῦ ἀρχηγοῦ αὐτῆς εἴτε Ἀρχιστρατήγου, ὡς ἀνηγορεύθη ἐν Ἀθήναις, Ὀδυσσέως Ἀνδρίτζου.

Τοιαύτην δέ τινα πρότασιν περὶ ἀποκλεισμοῦ τῶν ξένων [2] ἀπὸ τὰ δημόσια ὑπουργήματα δὲν ἔπαυσαν νὰ προτείνωσί τινες καὶ κατὰ τὴν ἐν Ἄργει Τετάρτην Ἐθνικὴν Συνέλευσιν καὶ τελευταῖον ἐν Ἀθήναις κατὰ τὴν Συνέλευσιν τῆς Τρίτης Σεπτεμβρίου, πάντοτε ὅμως εὑρισκέ τις ἐμὲ ἐναντίον εἰς τὴν πρότασιν ταύτην. Διότι κατὰ μὲν τὴν ἐν Ἄργει Συνέλευσιν, ὡς μέλος αὐτῆς, ἐξέφρασα δημοσίως τὴν γνώμην μου, ἂν καὶ δὲν ἐτέθη τότε εἰς συζήτησιν ἡ πρότασις αὕτη, διαμαρτυρηθέντος προφορικῶς, ὡς ἐλέγετο, τοῦ Κυβερνήτου κατ' αὐτῆς μέχρι παραιτήσεως, κατὰ δὲ τὴν ἐν Ἀθήναις τῆς Τρίτης Σεπτεμβρίου Ἐθν. Συνέλευσιν, ἂν καὶ δὲν ἤμην μέλος αὐτῆς, πάλιν δὲν ἔπαυσα συμβουλεύων τοὺς γνωρίμους καὶ φίλους μου νὰ καταψηφίσωσιν αὐτήν.

63β Καὶ | ὧδε σημειῶ γεγονός τι λαβὸν χώραν ἐπὶ τούτου ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ μακαρίτου Στάμου Σεραφείμ. Ἐνῷ δηλ. ἡ πρότασις αὕτη εἶχεν ὑποβληθῆ εἰς τὴν Συνέλευσιν [3] διὰ πολλῶν καὶ διαφόρων σχεδίων ψηφισμάτων καὶ ἡ ἐπ' αὐτῶν συζήτησις καὶ ἀπόφασις ἔμελλε νὰ λάβῃ χώραν ἐντὸς δύο ἢ τριῶν ἡμερῶν ἀπὸ τῆς ἡμέρας καθ' ἣν εὑρέθην, μίαν Κυριακὴν πρωί, ἐν τῇ εἰρη-

1. Βλ. τὴν ἑπόμενη ὑποσημείωση.

2. Ὑποσ. χφ.: Ξένους ἐνόουν τοὺς ἑτερόχθονας, Ἕλληνάς τε καὶ μή.

3. Τῆς Τρίτης Σεπτεμβρίου.

μένῃ οἰκίᾳ, ἰδοὺ καὶ ἐμβαίνει εἰς τὴν αἴθουσαν εἷς ἐκ τῆς οἰκογενείας τῶν Πετιμεζάδων, ὁ μετὰ ταῦτα καὶ ἐσχάτως διορισθεὶς Γερουσίας μέλος, καί, κρούων τὴν σπάθην του, λέγει πρὸς τὸν Σεραφείμ, ἴσως δὲ καὶ πρὸς ἐμὲ ἀναφερόμενος : «Κάθεσθε λοιπὸν ἀποβεβλημένοι τῶν δημοσίων θέσεων σεῖς, οἱ ὁποῖοι εἶσθε τέκνα τῆς πατρίδος καὶ ἀγωνισταί, καὶ οἱ ξένοι κατέχουσιν αὐτὰς καὶ ἀπολαμβάνουσι τὰς ἐξ αὐτῶν ὠφελείας. ἀλλ' αὔριον ἢ μεθαύριον θὰ ἴδωσι πὼς κατέχουσιν ἀδίκως αὐτὰς τὰς θέσεις, διότι πάντες σχεδὸν οἱ πληρεξούσιοι τῶν ἐπαρχιῶν θέλομεν ψηφίσει τὸν ἀποκλεισμὸν τῶν ξένων ἀπὸ τὰ δημόσια ὑπουργήματα.» Ξένους δὲ καὶ τώρα καὶ πάντοτε δὲν ἐνόουν μόνον τοὺς ἀλλοεθνεῖς, ἀλλὰ καὶ πάντας τοὺς ὁμογενεῖς ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν ὅσαι δὲν ἔλαβον μέρος εἰς τὸν ἐθνικὸν ἀγῶνα τῆς ἀνεξαρτησίας, ἢ καί, ἀφοῦ κατ' ἀρχὰς ἔλαβον μὲν μέρος εἰς αὐτόν, τὸν ἐγκατέλειψαν δὲ προώρως καὶ ὑπετάχθησαν ἐκ νέου εἰς τὸν ὀθωμανικὸν ζυγόν. Εἰς τοὺς ἀνωτέρω ὅμως λόγους τοῦ Στρατηγοῦ Πετιμεζᾶ ἀπήντησα | ἐγὼ ὡς ἑξῆς : «Εὐχαριστοῦμεν 64α
ὑμῖν, Στρατηγέ, διὰ τὰ ἀγαθὰ ὑπὲρ ἡμῶν αἰσθήματά σας ταῦτα, ἀλλ' ἡμεῖς νομίζομεν ὅτι δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ νομοθετηθῇ τοιοῦτον μέτρον ἀποκλεισμοῦ μήτε ἐν τῷ Συντάγματι μήτε διὰ ψηφίσματος, διότι, ἂν τοιοῦτόν τι ἦτον ἀναγκαῖον, ἦτον τότε, ὅτε ἔμελλε νὰ ὑπάρξῃ ἐξουσία ἀπόλυτος, κυβερνῶσα τὸ κράτος· ἀλλὰ τώρα, ὅτε πρόκειται νὰ κυβερνώμεθα συνταγματικῶς καὶ νὰ ἔρχεται κατ' ἔτος ἡ Βουλὴ τῶν ἀντιπροσώπων τῶν ἐπαρχιῶν, τοιαύτη ἀνάγκη δὲν ὑφίσταται, διότι οἱ ἀντιπρόσωποι οὗτοι θέλουν ἐπιβλέπει τὰς πράξεις τῆς ἐξουσίας καὶ θέλουν ἐξελέγχει πᾶν ἀδίκημα πραττόμενον παρ' αὐτῆς καὶ διὰ τῆς παντοδυνάμου ἀλλὰ συγχρόνως καὶ πατριωτικῆς ψήφου των θέλουν περιορίζει τὰς αὐθαιρέτους αὐτῆς πράξεις, μία τῶν ὁποίων θέλει βεβαίως θεωρεῖται καὶ ἡ ἀδικία ἥτις σήμερον γίνεται, παραμελουμένων τῶν ἀγωνιστῶν ἢ τῶν τέκνων αὐτῶν καὶ προτιμωμένων εἰς τὰ ὑπουργήματα τῶν νεηλύδων.» Καὶ ὁ μὲν ἁπλοῦς στρατιωτικὸς Πετμεζᾶς, συναισθανθεὶς τὴν ἰσχὺν τῶν συλλογισμῶν τούτων, εἶπεν ὅτι «ἂν τὸ πρᾶγμα ἔχῃ ὡς ὑμεῖς λέγετε, καλῶς· διότι ἐγώ, κρατῶν τὴν σπάθην ταύτην, δὲν φοβοῦμαι νὰ μοῦ τὴν ἀφαιρέσῃ κανείς· ἐγὼ δι' ἐσᾶς μεριμνῶ μᾶλλον». Καὶ ταῦτα μὲν ⟨εἶπεν⟩ ὁ Πετμεζᾶς, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἰδοὺ καὶ εἰσέρχονται ὁ Δημ. Καλλιφρονᾶς καὶ ὁ Σταῦρος Βλάχος, ἀμφότεροι πληρεξούσιοι | Ἀττικῆς, καί, λαβόντες 64β
μέρος εἰς τὴν ἐξακολούθησιν τῆς συζητήσεως, εἶχον τὸ κατ' ἀρχὰς τὴν ἐναν-

τίαν τῆς ἐδικῆς μου γνώμην, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ὁ μὲν Βλάχος μὲ ἐδικαίωσεν, ὁ δὲ Καλλιφρονᾶς ἐπέμεινε μέχρι τέλους εἰπὼν ὅτι «ἐν ψηφισματάκι θέλει λάβει χώραν βεβαίως» [1].

Ἀλλ' ἐπανέλθωμεν ὅθεν ἐξέβημεν, εἰς τὴν Συνέλευσιν τοῦ Ἄστρους. Ὑφίστατο ἐκεῖ ἐπιτροπὴ [2] πρὸς ἀναθεώρησιν τοῦ Συντάγματος τῆς Ἐπιδαύρου, κατὰ τοῦ ὁποίου ὑπῆρχε πρὸ πολλοῦ κατακραυγή τις, ὡς περιέχοντος διατάξεις καταστρεπτικὰς ἐν μέρει τῆς ἐλευθερίας τῶν πολιτῶν καὶ τοῦ δημοσίου πλούτου, τὴν δὲ κατακραυγὴν ταύτην εἶχεν ὑποθάλψει τὸ στρατιωτικὸν μάλιστα στοιχεῖον. Καὶ μία μὲν τῶν διατάξεων τούτω⟨ν⟩ ἦτον ὅτι ἔδιδε τὸ δικαίωμα εἰς τὴν Κυβέρνησιν νὰ λαμβάνῃ ἕκτακτα μέτρα [3], ὅταν ἡ ἀνάγκη ἤθελε τὸ καλέσει, τοῦτο δὲ ἐξήγουν οἱ ὁπλαρχηγοὶ ὅτι ἀπέβλεπεν αὐτοὺς καί, ἰσχυούσης τῆς διατάξεως ταύτης, αὐτοὶ μᾶλλον τῶν ἀνδρῶν πάσης ἄλλης τάξεως ἐκινδύνευον νὰ γένωσι θύματα τῆς φιλαρχίας ἢ τοῦ φθόνου τῶν ἐν τῇ Κυβερνήσει ὀλιγαρχῶν. Δευτέρα δὲ διάταξις [4] ὑπῆρχε τὸ νὰ δύναται ἡ Κυβέρνησις, ὁμοίως ἐν καιρῷ ἀνάγκης, νὰ ἐκποιῇ ἐθνικὰ κτήματα. Καὶ τούτου εἶχε γένει μάλιστα μία τις ἀνάλογος χρῆσις, ἐψηφίσθη [5] δηλ. νὰ πληρώνωνται οἱ στρατιῶται τὸν μηνιαῖον μισθὸν αὐτῶν ἀνὰ ἓν στρέμμα γῆς ἐθνικῆς κατὰ μῆνα, καὶ ἐπιτροπαὶ ἐπὶ τούτῳ ἐσυστήθησαν, εἰς μίαν τῶν ὁποίων εἶχον διορισθῆ καὶ ἐγώ. Ἡ ἀντίστασις
65ᵃ ὅμως τῶν στρατιωτικῶν καὶ εἰς τοῦτο τὸ|μέτρον ἐμπόδισε τὴν ἐκτέλεσίν του. Εἰς τὴν ἐπιτροπὴν λοιπὸν τῆς ἀναθεωρήσεως τοῦ Συντάγματος, συγκειμένην ἀπὸ μέλη ἐκλελεγμένα ὑπὸ τῶν πληρεξουσίων ἑκάστου τμήματος, ἐπρόκειτο νὰ ἐκλέξωσι καὶ οἱ πληρεξούσιοι τοῦ τμήματος τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος δύο μέλη, ἦσαν δὲ ταῦτα ὁ Κ. Ζῶτος καὶ ἐγώ [6], πρὸς τὸν ὁποῖον ὁ Ὀδυσσεὺς Ἀνδρίτζου (τοῦ ὁποίου τὴν γνώμην ἐζήτουν πάντοτε οἱ τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος πληρεξούσιοι) εἶπε νὰ προσέξω μὴ ὁ Νέγρης μὲ

1. Βλ. τὸ ψήφισμα Β' τῆς Συνελεύσεως τῆς Τρίτης Σεπτεμβρίου (*Πρακτικά*, σσ. 720–721).

2. Ἡ ἐπιτροπὴ αὐτὴ ἦταν ἐπταμελὴς (*Ἀρχεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας, 1821–1832. Αἱ Ἐθνικαὶ Συνελεύσεις*, τ. Α', σσ. 55–56, 76).

3. Προσωρινὸν Πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος, ἄρθρο ξβ' (*Αὐτόθι*, σ. 30).

4. Ἄρθρο ξδ' (*Αὐτόθι*).

5. Νόμος ἀρ. 14, 7 Μαΐου 1822 (*Ἀρχεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας μέχρι τῆς ἐγκαταστάσεως τῆς βασιλείας*, τ. Α', σσ. 167–168).

6. Ἔτσι ἡ ἐπιτροπὴ ἔγινε ἐννεαμελὴς (*Ἀρχεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας, 1821–1832. Αἱ Ἐθνικαὶ Συνελεύσεις*, τ. Α', σσ. 76, 82).

γ... [1] δελεάσῃ, ἐπειδὴ ὁ Νέγρης ἦτο καὶ μέλος καὶ Πρόεδρος τῆς ἐπιτροπῆς περὶ ἧς ὁ λόγος.

Ἐδῶ δὲ πάλιν ὑπέφερα πολλὰς στερήσεις καὶ κακουχίας καθ' ὅλην τὴν ἐν Ἄστρει διατριβήν μου, ἐπειδή, συνοικοῦντες ἐν καλυβίῳ γεωργικῷ ἄνθρωποι πλείονες τῶν τεσσάρων καὶ μὴ ἔχοντες τὸν τρόπον νὰ ἔχωμεν καθαρὰ ἐν καιρῷ ἐνδύματα, διότι οὔτε οἰκογένειαι ὑπῆρχον τότε ἐκεῖ, ἀλλ' οὔτε καὶ ἄνδρες ἐπιτήδειοι εἰς τὸ ἔργον τοῦ νὰ πλύνωσι τὰ ὑποκάμισα καὶ λοιπὰ ἀσπρόρρουχά μας, ἐγὼ τοὐλάχιστον ἐκινδύνευσα νὰ γένω βορὰ τῶν φθειρῶν, ὥστε ἠναγκάσθην νὰ παραγγείλω τῇ μητρί μου εἰς Ἀθήνας διά τινος ἀπεσταλμένου πρὸς τὸν Ζαχαρίτζαν ὅπως οἰκονομήσῃ καὶ μοὶ στείλῃ δι' αὐτοῦ δύο - τρία ὑποκάμισα καὶ ἄλλα τόσα ἐσώβρακα, τὰ ὁποῖα μοῦ ἦσαν τῆς πρώτης ἀνάγκης. Ἀλλὰ καὶ ἀφοῦ, μετ' ὀλίγας ἡμέρας, ἔλαβα τὰ ἐνδύματα ταῦτα, ἔκαμε χρεία νὰ ὑπάγω εἰς παράμερόν τινα τόπον καὶ νὰ ἀρχίσω ἐκεῖ καθαρίζων ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν φθειρῶν καὶ τῶν κονίδων τὸ ἐπίβλημα καὶ τὸ πανταλόνι μου καὶ οὕτω νὰ ἀλλάξω καὶ ὑποκάμισον. Πῶς ὅμως νὰ συγκοιμηθῶ πάλιν εἰς τὸ ἴδιον ἔδαφος μὲ τοὺς λοιποὺς συνοίκους μου, καὶ μάλιστα γουναροφόρους; Κατέσχον λοιπὸν ὡς κλίνην μου τοιχάριόν τι δύο πήχεις ὑψηλότερον τοῦ ἐδάφους καὶ 3/4 τῆς πήχεως πλατύ, ὅπερ|εἰς τὰς χωρικὰς 65β
ἐκείνας κατοικίας ἐχρησίμευεν, ὅπως χωρίζῃ τὸ μέρος τῆς διαίτης τῶν ἀνθρώπων ἀπὸ τῶν ζώων. Ἐπὶ τοῦ τοιχαρίου λοιπὸν τούτου εὗρον ὁπωσοῦν ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τὰς φθείρας, ἀλλ' ὁ ὕπνος μου ἦτον καὶ δὲν ἦτον ὕπνος, διότι πᾶσαν στιγμὴν μοὶ ἐπήρχετο ὁ φόβος τῆς πτώσεώς μου ἐκεῖθεν. Ἂν δὲ ἐνθυμηθῶ καὶ τὰ τῆς τροφῆς μας, αὕτη συνίστατο πάντοτε εἰς τὸ διάστημα ἐκεῖνο ἀπὸ ἐλαίας καὶ ψωμίον καὶ μαγείρευμα ἀπὸ χόρτα ἄγρια, εἰς τὰ ὁποῖα ὁ Ζαχαρίτζας, βράζοντα εἰς τὴν χύτραν, ἔρριπτε καὶ μίαν φούκταν ἐλαιῶν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἐλαίου, διότι ἦτον Μεγάλη Τεσσαρακοστή, ἀλλὰ καὶ δὲν εὑρισκέ τις πούποτε τίποτε φαγώσιμον νὰ ἀγοράσῃ.

Συνετάχθη δὲ τέλος καὶ τὸ τροπολογημένον σχέδιον καὶ καθυπεβλήθη εἰς τὴν γενικὴν συνεδρίασιν τῆς Συνελεύσεως [2] μετὰ παρέλευσιν καὶ συζήτησιν πολλῶν ἑβδομάδων. Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ἀφίχθη καὶ ὁ Μαυροκορδᾶτος ἐκ τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος, κατὰ τὴν παραμονὴν αὐτὴν τῆς εἰς τὴν

1. Τὰ ἀποσιωπητικὰ εἶναι τοῦ χφ.
2. Στὶς 12 Ἀπριλίου 1823 (*Αὐτόθι*, τ. Α', σσ. 60, 83-84).

Συνέλευσιν εἰσαγωγῆς τοῦ σχεδίου τοῦ πολιτεύματος, καὶ οἱ κορυφαῖοι τῶν Πελοποννησίων πληρεξουσίων παρεκάλεσαν καὶ τοῦτον καὶ τὸν Κωνσταντῖνον Ζωγράφον, ἀφιχθέντα καὶ αὐτὸν τότε ἐξ Ἰταλίας, ὅπου ἐσπούδαζε τὴν ἰατρικήν, τοὺς παρεκάλεσαν νὰ συνεδριάσωσι μετὰ τῆς ἐπιτροπῆς μας, διὰ νὰ γνωμοδοτήσωσι καὶ οὗτοι ἂν καλῶς ἔχῃ τὸ πολίτευμα οὕτω τροποποιημένον. Συνήλθομεν λοιπὸν πάλιν καὶ ἐλάβομεν ὑπὸ σκέψιν τὸ σύνταγμα τοῦτο, τὸ ὁποῖον, κατὰ πρότασιν τοῦ Θ. Νέγρη, ὠνομάσαμεν Νόμον τῆς Ἐπιδαύρου.

Καὶ περὶ μὲν τῶν λοιπῶν αὐτοῦ διατάξεων δὲν ἔγινε καμμία σπουδαία παρατήρησις, ἐπὶ δὲ τῶν ἀρκτικῶν αὐτοῦ διατάξεων, τῶν περὶ τῆς ἐλευθερίας τοῦ τύπου, ὁ Μαυροκορδᾶτος ἐπρότεινεν ὅτι ἦτον ἀνάγκη νὰ τεθῶσι
66α περιορισμοί τινες, διὰ νὰ μὴ καταντᾷ εἰς | ἀκολασίαν ἡ ἐλευθερία τοῦ τύπου. Τότε δὲ ἐγώ, ἀσπασθεὶς τὴν γνώμην ταύτην τοῦ Μαυροκορδάτου, διετύπωσα ἀμέσως τρεῖς διατάξεις περιοριζούσας τὸν τύπον [1]: πρῶτον, ὅτι δὲν εἶναι συγκεχωρημένον νὰ γράφῃ τις κατὰ τῆς θρησκείας, δεύτερον, νὰ γράφῃ κατὰ τῆς δημοσίας ἠθικῆς, καὶ τρίτον, κατὰ τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων, καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὰς μὴ ἐπισήμους αὐτῶν πράξεις. Ἅπαντες δὲ συνήνεσαν εἰς τὰς διατάξεις ταύτας, καὶ οὕτως ἔχον τὸ Σύνταγμα ἔμελλε νὰ ὑποβληθῇ τὴν ἐπιοῦσαν ἡμέραν εἰς τὴν γενικὴν συνεδρίασιν τῶν πληρεξουσίων [2]. Ὅτε ὅμως τὴν ἡμέραν ταύτην ἐβάδιζα πρὸς τὸν τόπον τῶν συνεδριάσεων, ἀπαντῶ καθ' ὁδὸν τὸν Γεώργιον Γλαράκην μετά τινος φίλου καὶ συμμαθητοῦ του, Στεφάνου Κανέλλου, μὴ ὄντας πληρεξουσίους. Εὐθὺς δὲ μοὶ λέγει ὁ Γλαράκης: «Τί ἀπεφασίσατε περὶ τύπου; Ἐμάθομεν ὅτι ἐπροσθέσατε εἰς τὸ Σύνταγμα τοιούτους περιορισμούς, ὥστε ἦτον κάλλιον νὰ νομοθετήσετε λογοκρισίαν.» Ἀλλ' ἐγώ, σπεύδων νὰ προφθάσω εἰς τὴν συνεδρίασιν, δὲν ἀντήλλαξα μετ' αὐτοῦ καμμίαν λέξιν. Καθ' ὁδὸν ὅμως ἐμελέτησα καθ' ἑμαυτὸν *(sic)* τοὺς λόγους τοῦ Γλαράκη, μὲ τὸν ὁποῖον ἐσυμφώνει καὶ ὁ Σ. Κανέλλος, καὶ ἤρχισα νὰ συλλογίζωμαι περὶ τῆς γενικότητος τῶν περιορισμῶν ἐκείνων καὶ τῶν συνεπειῶν αὐτῶν, ὥστε ἐσχημάτισα ἐν ἐμαυτῷ παλινῳδῶν ἐναντίαν γνώμην. Παρατηρητέον δὲ ἐνταῦθα πόσον ὀλίγον ἐγνωρίζαμεν οἱ πάντες τότε τὰ συνταγματικὰ πράγματα, ὥστε οὔτε ὁ Μαυρο-

1. Πβλ. τὸν Νόμο τῆς Ἐπιδαύρου, ἄρθρο η' (*Αὐτόθι*, τ. Α', σ. 90).

2. Στὶς 13 Ἀπριλίου 1823. *Αὐτόθι*, τ. Α', σσ. 61, 98–103. Πβλ. καὶ Γ. Δημακοπούλου, *Ἡ διοικητικὴ ὀργάνωσις κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν, 1821–1827*, Ἀθήνα 1966, σσ. 139–140.

κορδᾶτος οὔτε ὁ Γλαράκης ἐσκέφθησαν ἢ εἶπον ὅτι ἡ ἐλευθερία τοῦ τύπου ἢ μᾶλλον ἡ ἀκολασία αὐτοῦ περιορίζεται διὰ νόμων, πολλοῦ γε καὶ δεῖ νὰ γνωρίζωμεν ὅ,τι κατὰ τὸ 1843 ἔμαθον | παρὰ τοῦ 'Αμερικανοῦ Δόκτορος 66β
How⟨e⟩ (Χάου), ὅτι δηλονότι δὲν πρέπει νὰ ψηφίζωνται ἐν τοῖς συντάγμασι τὰ φυσικὰ δίκαια τοῦ ἀνθρώπου, διότι, ἐὰν μία Συντακτικὴ Συνέλευσις δύναται νὰ κηρύξῃ ἐλεύθερον τὸν τύπον, τοῦτο δίδει τὸ δικαίωμα εἰς μίαν ἄλλην νὰ κηρύξῃ τὸ ἐναντίον, ὥστε μόνον διὰ νόμων, δυναμένων νὰ μεταβάλλωνται ἢ νὰ τροποποιῶνται ἑκάστοτε, πρέπει νὰ περιορίζεται καὶ νὰ τιμωρῆται ἡ ἀκολασία τοῦ τύπου.

Ὅτε δὲ ἦλθον εἰς τὸν τόπον τῶν συνεδριάσεων καὶ ἤρχισεν ἡ ἀνάγνωσις καὶ ψήφισις τοῦ Συντάγματος ἄρθρου (*sic*) πρὸς ἄρθρον, τότε ἀμέσως ἠγέρθην νὰ ζητήσω τὴν ἀπάλειψιν τῶν περιοριστικῶν ἐκείνων διατάξεων, ἀλλ' εὗρον πᾶσαν σχεδὸν τὴν ὁλομέλειαν τῶν πληρεξουσίων ἐναντίαν μου. Ἐξέθηκα τὰς σκέψεις μου περὶ τῶν συνεπειῶν τοῦ περιορισμοῦ τοῦ ἀποβλέποντος τὴν θρησκείαν, λέγων ὅτι δὲν δύναμαι νὰ γράψω κατὰ τῆς θρησκείας τῶν εἰδωλολατρῶν, τῶν Ὀθωμανῶν, τῶν Ἰσραηλιτῶν. «Καὶ ποῖος σὲ ἐμποδίζει;» ἐφώναξαν πολλοὶ συνάμα. «Μὲ ἐμποδίζει ἡ διάταξις.» «Ἂς προστεθῇ τότε», λέγουσί τινες, «εἰς τὴν λέξιν *θρησκείας* ἡ λέξις *χριστιανικῆς*.» «Ἀλλὰ καὶ τότε», λέγω, «θέλων νὰ γράψω κατὰ τῶν Διαμαρτυρουμένων, κατὰ τῶν Καθολικῶν καὶ τοιούτων, εὑρίσκομαι ἐμποδισμένος ἀπὸ τὴν γενικὴν λέξιν *χριστιανικῆς*.» Τότε προσθέτει ὁ ἐκ Κύθνου πρωτοϊερεὺς καὶ οἰκονόμος[1] | τὴν λέξιν *Ἀνατολικῆς*. Εἰς τὴν 67α
πρότασιν ταύτην εὑρέθην ὁπωσοῦν ἐμπερδευμένος, ἀλλὰ μὲ ἦλθεν εὐθὺς εἰς τὸν νοῦν ἀνέκδοτόν τι, τὸ ὁποῖον ἐνθυμήθην, καὶ λέγω : «Καὶ ἆρα εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Χριστιανικὴν Θρησκείαν δὲν εἶναι πιθανὸν νὰ παρεισέφρυσαν καταχρήσεις, τὰς ὁποίας, ἂν ζητήσω νὰ πολεμήσω, ἔχω νὰ φοβοῦμαι τὸ ξίφος τοῦτο τοῦ Δαμοκλέους, τὴν περὶ τῆς θρησκείας διάταξιν τοῦ Συντάγματος;» Τότε ⟨ἤρχισε⟩ νὰ φωνάζῃ ὁ Οἰκονόμος καὶ ἄλλοι : «Μὴ βλασφημῇς! Ποῖαι καταχρήσεις εἰσέφρυσαν εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν; Λέγε μίαν καὶ μόνην, νὰ ἴδωμεν.» Τότε ἐγὼ λέγω : «Ἡ βασκανία εἶναι πρᾶγμα; Δύναμαι νὰ πολεμήσω τὴν πρόληψιν ταύτην ;» «Διατί ὄχι;» ἀνέκραξαν πολλοί. «Δὲν δύναμαι, σᾶς λέγω, διότι θέλω καταδικασθῆ ὡς γράφων

1. Ἀθανάσιος Χωματιανὸς (Οἰκονόμος).

κατὰ τῆς Ἀνατολικῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, ὡς ὑπαρχούσης εἰς τὸ Εὐχολόγιον εὐχῆς τοῦ Μεγάλου Βασιλείου κατὰ βασκανίας.» Καὶ τότε ἀνέκραξαν σχεδὸν ἅπαντες : «Ἐμπρός, ἐμπρός! Οὗτοι (δηλ. ἐγὼ καὶ οἱ φίλοι μου) θέλουν νὰ παρατείνουν τὴν ψήφισιν τοῦ Συντάγματος διὰ λόγους πολιτικούς.» Καὶ εὐθὺς ἀνεγνώσθησαν τὰ ἄρθρα πάντα τοῦ Συντάγματος καὶ ἐψηφίσθησαν, καθὼς καὶ τὸ σύνολον αὐτοῦ.

67β Τὸ δὲ ἀνέκδοτον τὸ ὁποῖον ἀνωτέρω ἀνέφερον ὅτι ἐνθυμήθην|κατὰ τὴν στιγμὴν τοῦ δισταγμοῦ μου καὶ τῆς δυσχερεστάτης θέσεως εἰς ἣν εὑρέθην, ἐρωτηθεὶς αἴφνης ἐντονώτατα ποῖαι καταχρήσεις εἰσέφρυσαν εἰς τὴν Ἀνατολικὴν τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν, εἶναι τὸ ἑξῆς : Ἐσυνήθιζαν οἱ διδάσκαλοί μας Παλαμᾶς καὶ Πύρρος νὰ περιπατῶσι περὶ τὸ ἑσπέρας ὁμοῦ μέ τινας τῶν ἀνωτέρων μαθητῶν ἕως εἰς τὴν Μονὴν Πετράκη καί, ἐντὸς αὐτῆς εἰσερχόμενοι, νὰ ξεκουράζωνται καθήμενοι εἰς τὸν πρόναον (νάρθηκα τῆς ἐκκλησίας), ἔμπροσθεν τοῦ ὁποίου ἔθαλλεν ὡραῖόν τι δένδρον πορτοκαλίου, τοῦτο δὲ τὸ δένδρον εἴδομεν αἴφνης ξηρόν, χωρὶς πρότερον νὰ φανῇ ὅτι ἔπαθέ τι καὶ ὑπέκειτο εἰς μαρασμόν. Ὅθεν ὁ διδάσκαλος Πύρρος ἠρώτησε τὸν Ἡγούμενον Διονύσιον (ἰατρὸν) πῶς ἔγινε τοῦτο εἰς τὸ ὡραῖον ἐκεῖνο δένδρον, ὁ δὲ Ἡγούμενος μειδιῶ⟨ν⟩ ἀπεκρίθη ὅτι αὐτὸς μὲν δὲν γνωρίζει τὸν λόγον τῆς ἀποξηράνσεως τοῦ δένδρου, οἱ δὲ περὶ αὐτὸν λέγουν ὅτι *τὸ ἔπιασε τὸ μάτι*, ὅτι δηλ. ἔπαθε ἀπὸ βασκανίαν, καὶ ἐρωτᾷ ἀμέσως τὸν Πύρρον, γελάσαντα ἐπὶ τούτῳ, ἂν ἔχεταί τι ἀληθείας ἡ περὶ βασκανίας ἰδέα τοῦ λαοῦ. Ὁ δὲ Πύρρος ἀπεκρίθη ὅτι τοῦτο εἶναι ἀνόητος δεισιδαιμονία. Ὁ δὲ Ἡγούμενος «ἀλλά, διδάσκαλε,» λέγει, «πῶς ὁ Μέγας Βασίλειος συνέταξεν ἐπίτηδες εὐχὴν κατὰ βασκανίας, καὶ αὕτη εὑρίσκεται εἰς τὰ εὐχολόγια;» Τότε ὁ Πύρρος λέγει ὅτι ὁ Μέγας Βασίλειος ἔγραψε τὴν εὐχὴν ἐκείνην, διὰ νὰ κατα-

68α σιγάσῃ τὴν ἐκ τῆς δεισιδαιμονίας ταύτης|ἐνοχλοῦσαν τοὺς ἁπλουστέρους ἰδέαν.

Ἀλλ' ἂς ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν Ἐθνικὴν ἐν Ἄστρει Συνέλευσιν, ἥτις, ὡς εἶπον, ἐψήφισεν εἰς μίαν στιγμὴν τὸ ὀνομασθὲν *Νόμος τῆς Ἐπιδαύρου* σύνταγμα καὶ μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἔμελλε νὰ διαλυθῇ. Τί δὲ μανθάνω τὴν ἐπιοῦσαν τῆς ψηφίσεως ἡμέραν περὶ τῆς συζητήσεως ἥτις καὶ μόνη ἔλαβε χώραν ὑπ' ἐμοῦ περὶ τῆς ἀνωτέρω διατάξεως τῆς περιοριζούσης τὴν ἐλευθερίαν τοῦ τύπου ὡς πρὸς τὴν θρησκείαν ; Μανθάνω ὅτι

καλόγηρός τις, Γερμανὸς τὄνομα, ὁ μετὰ ταῦτα ἱεροκήρυξ καὶ συντάκτης τῆς *Εὐαγγελικῆς Σάλπιγγος*[1], ἀναβὰς ἐπὶ δένδρου, ἤρξατο νὰ δημοκοπῇ, κηρύττων σταυροφορίαν κατὰ τοῦ κόμματος τῶν πολιτικῶν (ἐννοεῖται τῶν ἀποκρουόντων τὸ σύστημα τῆς στρατοκρατίας), καὶ νὰ λέγῃ ὅτι θέλουσι νὰ καταστρέψωσι τὴν θρησκείαν, ὡς ἐδοκίμασε νὰ πράξῃ τοῦτο χθὲς ἐν τῇ γενικῇ συνεδριάσει τῶν πληρεξουσίων ὁ Ψύλλας. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι τὸ κήρυγμα τοῦτο ἀπετείνετο πρὸς τὸ πλῆθος τῶν ἐκεῖ συσσωρευμένων στρατιωτῶν καὶ ἄλλων ἁπλουστέρων ἀνθρώπων καὶ ἡ κατ' ἐμοῦ συκοφαντία διεδόθη ἐκεῖθεν εἰς διάφορα μέρη τῆς Πελοποννήσου καὶ ἀλλαχοῦ, ὥστε, ὅταν, διαλυθείσης τῆς Συνελεύσεως καὶ τῆς Κυβερνήσεως ἐγκαθιδρυθείσης εἰς Τρίπολιν, ⟨ἔ⟩μελλον νὰ ἀπέλθω καὶ ἐγὼ ἐκεῖ μετὰ τοῦ Χατζῆ Ζαχαρίτζα, διὰ νὰ περιμείνωμεν τὴν ἐκλογὴν τοῦ βουλευτοῦ ἢ βουλευτῶν Ἀττικῆς, ἀπετρεπόμην ἀπὸ | τὸν διδάσκαλον Νικηφόρον Παμπούκην, Πελο- *68β*
ποννήσιον, νὰ ἀπέλθω εἰς Τρίπολιν, ἐπειδή, ἔλεγε, [ὅτι] τὸ ὄνομά μου εἶχε καταντήσει ἀποτρόπαιον μεταξὺ τῶν κατοίκων τῶν χωρίων τῆς Πελοποννήσου. Ἀλλ' οὐχ ἧττον ἀπῆλθον εἰς Τρίπολιν, καὶ οὐδὲν κακὸν μοὶ συνέβη, καί, ὅτε ἀπηρχόμην μετὰ ταῦτα εἰς Μεσσηνίαν ὡς Ἔκτακτος Ἐπίτρ⟨οπ⟩ος ἐπὶ τοῦ Κυβερνήτου Ἰω(άννου) Καποδιστρίου, ἱερεύς τις πρεσβύτερος, ἀπαντήσας με καθ' ὁδὸν καὶ πληροφορηθεὶς περὶ τοῦ ὀνόματος καὶ τοῦ διορισμοῦ μου, μὲ ἐσυγχάρη διὰ τοῦτο, λέγων ὅτι «μοῦ εἶναι πρὸ πολλοῦ γνωστὸν τὸ ὄνομά σου καὶ ἀπὸ τὸν καιρὸν τῆς ἐν Ἄστρει Ἐθν. Συνελεύσεως». Τότε ἐγὼ τὸν ἠρώτησα : «Εἶναι λοιπὸν ἐπὶ κακῷ γνωστὸν τὸ ὄνομά μου, διότι συνέβη τι ἐν τῇ Συνελεύσει ἐκείνῃ, τὸ ὁποῖον ἔφερε κακὴν ὑπόληψιν κατ' ἐμοῦ;» «Ὄχι, ἄρχοντά μου,» ἀπεκρίθη ὁ σεβάσμιος ἐκεῖνος γέρων, «δὲν ἐπιστεύσαμεν ἡμεῖς οὐδὲ πιστεύομέν ποτε εἰς τοιαύτας συκοφαντίας, γνωρίζοντες τὰς πηγάς των. Ἂς μᾶς βλέπετε καὶ χωρικοὺς καὶ βόσκοντας πρόβατα· ἡμεῖς συλλογιζόμεθ⟨α⟩ καὶ κρίνομεν ἡσύχως περὶ τῶν πραγμάτων.»

Ταύτην δὲ τὴν παρήγορον ὁμιλίαν περὶ τοῦ προσώπου μου, τὸ ὁποῖον ἡ ἀμάθεια εἴτε ἡ μοχθηρία τινῶν ἐζήτησε νὰ | ἀμαυρώσῃ, εὗρον πολὺ πρωτύ- *69α*
τερα καὶ ἐν Αἰγίνῃ παρά τινος ἱερομονάχου Ἁγιορείτου, ὅτε, εὐθὺς μετὰ τὴν διάλυσιν τῆς Συνελεύσεως καὶ τὴν ἀπὸ Τριπόλεως ἐπάνοδόν μου, διέβην

1. *Εὐαγγελικὴ Σάλπιγξ. Σύγγραμμα περιοδικόν, θεολογικόν, ἠθικὸν καὶ ἱστορικόν*, Ναύπλιο – Ἀθήνα 1834-1838.

διὰ τῆς νήσου ταύτης. Συνέβη δηλ. ἐν μιᾷ Κυριακῇ, ἐπιστρέψας ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν, νὰ εὕρω ἐν τῇ οἰκίᾳ ὅπου ἐξενιζόμην τὸ βιβλίον τῶν Ἀποστόλων, καί, λαβὼν αὐτὸ ἀνὰ χεῖρας, ἀνεγίνωσκον καὶ ἐξήγουν εἰς τοὺς παρακαθημένους οἰκογενεῖς τὸ ἀνάγνωσμα τῆς ἡμέρας ἐκείνης ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ. Ὅτε δὲ ἐτελείωσα, βλέπω εἰσελθόντα εἰς τὴν αἴθουσαν τὸν ἄνω εἰρημένον Ἁγιορείτην καὶ ἐρωτῶντα περὶ ἐμοῦ τίς ἤμην καὶ πῶς ὠνομαζόμην, καὶ τοῦτο μὲ πολλὴν περιέργειαν. Ὁ ἄνθρωπος φαίνεται ὅτι, ἔξω τῆς αἰθούσης εὑρεθείς, ἤκουσε καὶ τὸ ὄνομά μου προφερόμενον καὶ τοὺς ἐπὶ τῆς Ἁγίας Γραφῆς λόγους μου. Ὅτε δὲ ἤκουσεν ὅτι ὀνομάζομαι Ψύλλας καὶ πάλιν ἠρώτησε ποίαν συγγένειαν καὶ ἂν ἔχω τινὰ συγγένειαν μὲ τὸν ἐν τῇ Συνελεύσει τοῦ Ἄστρους Ψύλλαν καὶ ἤκουσεν ὅτι ἐγὼ αὐτὸς εἶμαι ἐκεῖνος, τότε, περιπτύξας με ἐγκαρδίως, ἐξεφώνησεν ὅτι ἀμέσως θέλει ἀπέλθει εἰς Πόρον, διὰ νὰ ἀναγγείλῃ εἰς τὸν ἐν ⟨τῇ⟩ μονῇ τῆς νήσου ἐκείνης ἡγούμενον καὶ τοὺς ἄλλους Ἁγιορείτας ἀδελφοὺς καὶ πατέρας νὰ ἀλλάξωσιν ἰδέαν περὶ ἐμοῦ, φρονοῦντες ὅτι ἤμην ἄπιστος καὶ διώκτης τῆς θρησκείας, ἐνῷ ἐκεῖνος ἔλεγεν ὅτι δὲν ἤκουσέ ποτε ἄλλοτε τόσον εὐσεβεῖς καὶ διδακτικοὺς λόγους. Καὶ ταῦτα μὲν ὡς ἐν παρενθέσει.

Τί δὲ ἔπραξα, διατρίψας ἡμέρας τινὰς ἐν Τριπόλει ; Τίποτε ἄλλο, διότι
69β καὶ σκοπὸν δὲν εἶχον νὰ πράξω τι, ἀλλ' ἀπῆλθον μηχανικῶς πως ἐκεῖσε, καὶ μόνον ἴσως διὰ νὰ ἴδω|τὴν πρώην μὲν πρωτεύουσαν τῆς Πελοποννήσου, ἤδη δὲ καταστᾶσαν πρωτεύουσαν τῆς Ἑλλάδος. Ἐδῶ ὅμως ἐγνωρίσθην πλησιέστερον μὲ τὸν Ὀδυσσέα, ὡς συγκατοικήσας μετ' αὐτοῦ ἐν τῇ αὐτῇ οἰκίᾳ καὶ πολλάκις καὶ περὶ πολλῶν συνδιαλεχθεὶς μετ' αὐτοῦ. Μοὶ ἐπρότεινε δὲ ὁ ἀνὴρ αὐθόρμητος νὰ μὲ συστήσῃ πρὸς τὸν Μαυροκορδᾶτον, Γενικὸν Γραμματέα διωρισμένον τότε τῆς Κυβερνήσεως, διὰ νὰ μοὶ δώσῃ ὑπηρεσίαν, ἀλλ' ἐγὼ τῷ εἶπον ὅτι γνωρίζω καὶ γνωρίζομαι ἀπὸ τὸν Μαυροκορδᾶτον καὶ μόνος ἠδυνάμην νὰ τῷ ζητήσω ὑπηρεσίαν τινά, ἂν ἤθελον· δὲν θέλω ὅμως. «Καὶ τί θέλεις κάμει λοιπόν ;» «Θέλω κάλλιον καὶ ἐπιθυμῶ νὰ σὲ ἀκολουθήσω ὡς γραμματεύς σου.» «Κα⟨τα⟩λαμβάν⟨ω⟩», λέγει τότε, «τοὺς σκοπούς σας! Σεῖς θέλετε, καθὼς ἔχετε τὴν δύναμιν τοῦ κονδυλίου, νὰ λάβετε εἰς χεῖρας καὶ τὴν δύναμιν τῆς σπάθης καὶ νὰ μᾶς καταβάλετε ἡμᾶς! Ἀλλὰ συλλογίσθητε καλῶς ὅτι, ἐὰν ἡμεῖς θέλωμεν, δύνασθε νὰ προαχθῆτε εἰς τὸ στρατιωτικὸν στάδιον· ἄλλως σᾶς κάμνομ⟨εν⟩ μίαν ὥραν ἀρχύ-

τερα νὰ χαθῆτε. Εἶσαι παρ. χάρ. μαζί μου εἰς ἐκστρατείαν; Σοὶ διορίζω θέσι⟨ν⟩ τινὰ νὰ τὴν φυλάξῃς μὲ ὀλίγους ἄνδρας καὶ ἐγὼ ἔρχομαι εἰς ἐπικουρίαν σου καὶ σὲ σῴζω, καὶ ἀναδεικνύεσαι, ὡς ἀνδραγαθήσας καὶ τηρήσας τὴν θέσιν σου ἐναντίον πολλῶν ἐχθρῶν. Ἀλλ' ὅταν δὲν θέλω, τότε σὲ ἀφήνω καὶ χάνεσαι.» «Καὶ διατί νὰ φοβῆσθε», τῷ ἀπήντησα, «ἀπὸ ἡμᾶς, οἵτινες ζητοῦμεν ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν καὶ ἐμπειρίαν σας νὰ κατασταθῶμεν καὶ πολεμικοί, ὡς εἴμεθα καὶ πεπαιδευμένοι; Ἡμεῖς ὄχι μόνον δὲν θέλομεν νὰ σ⟨ᾶς⟩ ρίψωμεν ἀπὸ τὴν θέσιν τὴν ὁποίαν | κατέχετε, ἀλλὰ καὶ θέλομεν σᾶς εὐγνω- 70ᵃ
μονεῖ. Ἐλπίζομεν ὅμως νὰ γένωμεν καὶ ἡμεῖς ἄξιοι διάδοχοί σας, ὅταν ἔλθῃ ὁ καιρός μας, καὶ ὄχι ζητοῦντες τὴν πτῶσίν σας μίαν ὥραν ἀρχύτερα. Τὸ δὲ νὰ θέλωμεν νὰ ἐνώσωμεν τὴν γραφίδα μετὰ τῆς σπάθης, τοῦτο εἶναι πολλὰ ὠφέλιμον διὰ τὴν πατρίδα, καί, ἂν ἦτον εὔκολον εἰς ὑμᾶς τοὺς στρατιωτικούς, ἔπρεπε νὰ πράξετε ὑμεῖς τοῦτο, διότι πόσον διαφορετικὸς θὰ ἦτον ὁ Ὀδυσσεύς, φορῶν τὴν σπάθην, νὰ δύναται νὰ κινῇ καὶ τὸν κάλαμον!» Ἀλλ' εἰς μάτην αἱ σκέψεις αὗται! Ὁ ἀνὴρ οὗτος ἦτο μᾶλλον πάντων τῶν ὁμοίων του φιλύποπτος, διότι, καὶ ἐνῷ ἐλέγοντο μεταξὺ ἡμῶν τὰ ἀνωτέρω, ἐκεῖνος κατεγίνετο νὰ μεταμφιεσθῇ, διὰ νὰ μὴ διακρίνεται καθ' ὁδόν, ὡς μέλλων νὰ ἀναχωρήσῃ λίαν πρωὶ τὴν ἐπαύριον, φοβούμενος ἐνέδραν τινὰ ἀπὸ μέρους τῶν ἐχθρῶν του. Ἀλλ' οὐδὲ ἐκοιμᾶτό ποτε, ὡς ἐλέγετο, εἰς τὸ αὐτὸ μέρος, ἐν στρατοπέδῳ εὑρισκόμενος, διὰ νὰ μὴ γνωρίζωσι τοῦτο οἱ ἐπίβουλοί του.

Ἀναχωρήσας τέλος πάντων ἐκ Τριπόλεως καὶ διανυκτερεύσας ἐν ὑπαίθρῳ εἰς τοὺς Μύλους, ἐξύπνησα τὴν ἐπιοῦσαν μὲ πυρετὸν καί, οὕτως ἔχων, διέβην διὰ θαλάσσης εἰς Ναύπλιον καὶ ἐκεῖθεν διὰ ξηρᾶς εἰς Ἐπίδαυρον, σπεύδων νὰ ἐπανέλθω ὅσον τὸ ταχύτερον διὰ τῆς Αἰγίνης εἰς Ἀθήνας, ὅπως ἐπιτύχω τὴν ἀπαλλαγήν μου ἀπὸ τὸν διαρκῶς βασανίζοντά με πυρετὸν διὰ τῶν περιποιήσεων τῆς μητρὸς καὶ ἀδελφῆς μου. Ἀλλά, φθάσας εἰς Αἴγιναν οὕτως ἔχων, προετράπην ἐπιμόνως ἀπὸ τὸν φίλον καὶ συμμαθητήν μου Γεώργιον Ζωγράφον νὰ μείνω ἐν τῇ οἰκίᾳ του καὶ νὰ λάβω τὴν θεραπείαν τῆς νόσου μου παρ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου, ἐξασκοῦντος καὶ τότε καὶ μετὰ ταῦτα, μέχρι τῆς σήμερον, τὸ ἐπάγγελμ⟨α⟩ τοῦ ἰατροῦ, διὰ νὰ μὴ χειροτερεύσῃ, | 70ᵇ
ἔλεγε, περισσότερον ἡ ἀσθένειά μου. Μὲ ἐξένισε λοιπὸν ἀδελφικώτατα ἐν τῇ κοινῇ τῆς οἰκογενείας τῶν Ζωγράφων οἰκίᾳ[ς], μοὶ ἐχορήγησε τὰ ἀναγκαῖα

φάρμακα καὶ κατὰ τὴν τρίτην νύκτα τῆς ἐν τῇ κλίνῃ διαμονῆς μου, ὅτε ἄρχισε νὰ ρέῃ ἄφθονος ὁ ἱδρώς, μὲ ἐφωδίασε μὲ ὑποκάμισα καὶ ἐδικά του καὶ τῆς συζύγου του, διὰ νὰ ἀλλάζω τὰ ἐκ τοῦ ἱδρῶτος μουσκευόμενα ἄλλα. Ἐν δὲ τῷ μεταξὺ τούτῳ, εἰδοποιηθεῖσα ἐν Ἀθήναις, ἦλθε καὶ ἡ μήτηρ μου μόνη, χωρὶς τῆς ἀδελφῆς μου, νομίζουσα ὅτι ἡ ἀσθένειά μου δὲν ἤθελεν ἐπὶ πολὺ διαρκέσει καὶ ἔμελλον νὰ ἀπέλθω μετ' αὐτῆς εἰς Ἀθήνας. Καὶ τῷ ὄντι, μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἀπὸ τῆς εἰς Αἴγιναν ἀφίξεώς μου, χάρις εἰς τὸν εὔσπλαγχνον Κύριον καὶ εἰς τὴν ἀδελφικὴν ἐπιμέλειαν τοῦ φίλου μου Ζωγράφου ἀπηλλάγην μὲν τῆς ἀσθενείας, ἀλλ' ἐνομίσθη ἀναγκαῖον νὰ διατρίψω τρεῖς ἢ τέσσαρας ἀκόμη ἡμέρας εἰς Αἴγιναν, ἕως οὗ γένῃ τελειοτέρα ἡ ἀνάρρωσις. Τὴν τρίτην ὅμως ἡμέραν ἐπῆλθεν ὑποτροπή, καὶ πάλιν ἠναγκάσθην νὰ μένω εἰς τὴν κλίνην καὶ πάλιν νὰ λαμβάνω ἰατρικά, καὶ δεινοτέρα ἐπῆλθεν ἡ νόσος. Ἀλλὰ χάρις πάλιν τῷ πανοικτίρμονι Θεῷ ἀπηλλάγην μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἀπὸ τοῦ πυρετοῦ, καὶ ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ἦλθεν εἰς Αἴγιναν καὶ ἡ ἀδελφή μου. Δὲν ἀπέρασαν ὅμως πολλαὶ ἡμέραι, καὶ ὑπέπεσα εἰς μίαν φοβερὰν διάρροιαν καὶ ἀπ' αὐτῆς πάλιν ἀπηλλάγην μὲ πολλὴν δυσκολίαν. Τέλος ἐπῆλθε διαλείπων πυρετός, ὅστις μὲ ἐβασάνισε πλέον τοῦ ἑνὸς ἔτους. Ἐμέναμεν δὲ ἐν Αἰγίνῃ καὶ ἐξενιζόμεθα καὶ ἐτρεφόμεθα ἐγώ, ἡ μήτηρ καὶ ἡ ἀδελφή μου ἐν τῇ οἰκίᾳ τῶν [1] Ζωγράφων, εἰς τοὺς ὁποίους ὀφείλω εὐγνωμοσύνην αἰώνιον καὶ λυποῦμαι πολύ, ὅτι δὲν ἔλαβον εὐκαιρίαν νὰ προσφέρω
71ᵃ καὶ ἐγὼ εἰς τὴν οἰκογένειαν ταύτην κανὲν|ὑλικὸν δεῖγμα τῆς εὐγνωμοσύνης μου. Καὶ ἔλαβα μέν ποτε ἀφορμήν τινα εἰς τοῦτο, ὅτε ὁ Γ. Ζωγράφος ἐνεπιστεύθη εἰς ἐμὲ τὴν ἀνατροφὴν καὶ ἐκπαίδευσιν ἑνὸς τῶν υἱῶν του, ἀλλά, δὲν γνωρίζω διὰ ποίους λόγους, τὸ παιδίον τοῦτο δὲν τὸ ἄφησαν νὰ μένῃ διὰ πολὺν καιρὸν ἐν τῇ οἰκίᾳ μου, ὅπου βεβαίως, ἂν ὄχι πολλήν, εἶχεν ὅμως τὴν ἐπίβλεψίν μου, καὶ ἴσως δὲν ἤθελε μείνει, ὡς ἔμεινεν, ὄχι πολὺ σπουδαῖος ἄνθρωπος.

Ἐν τοιαύταις δὲ περιστάσεσιν εὑρισκόμενος ἐν Αἰγίνῃ, ὅπως ἀνωτέρω ἀνέφερον, καὶ μὴ ἔχων οὐδ' ὀβολὸν εἰς τὸν κόλπον μου, ἐκτός τινων τριῶν ἢ τεσσάρων παράδων, ἐξελθὼν Κυριακήν τινα ἐκ τῆς ἐκκλησίας καὶ ἰδὼν ἔξωθεν αὐτῆς αὐγὰ εἰς πώλησιν, ἔλαβον ἀνὰ χεῖρας δύο, διὰ νὰ μοὶ χρησιμεύσωσιν ὡς πρόγευμα, ἀλλ' ἅμα ἔδωκα εἰς τὸν πωλητὴν τοὺς ἐν τῷ κόλπῳ

1. *Χφ.* τοῦ.

μου παράδες, μοῦ τοὺς ἐπέστρεψεν ὡς κιβδήλους (κάλπικους) καὶ μοῦ ἀφῄρεσε τὰ αὐγὰ ἀπὸ τὰς χεῖρας. Κατεβυθίσθην λοιπὸν τότε εἰς ἄκραν μελαγχολίαν καί, ἐλθὼν εἰς τὴν οἰκίαν, ἔγραψα πρός τινας τῶν ἐκεῖ γνωρίμων μου νὰ μὲ δανείσωσι πέντε ἢ δέκα γρόσια, ἀλλὰ κανεὶς δὲν μὲ ἤκουσεν. Ὅθεν ἐσκέφθην νὰ γράψω πρὸς τὸν Ὀδυσσέα, εὑρισκόμενον τότε εἰς Σαλαμῖνα, διὰ νὰ τῷ ζητήσω χρηματικήν τινα συνδρομήν, εἴτε ὡς δάνειον εἴτε ὡς βοήθημα εἰς τὴν ὁποίαν εὑρισκόμην μεγάλην στενοχωρίαν. Ἤλπιζον δὲ ὅτι μετὰ τὰς ἐξηγήσεις ἃς ἔλαβον μετ' αὐτοῦ ἐν Τριπόλει καὶ τὸν σκοπὸν τὸν ὁποῖον τῷ εἶπον ὅτι εἶχον νὰ τὸν παρακολουθήσω ὡς γραμματεύς του, ἤλπιζον, λέγω, ὅτι δὲν ἤθελε διστάσει νὰ μοὶ χορηγήσῃ | τὴν εὐτελῆ αὐτὴν 71ᵃ
βοήθειαν, τὴν ὁποίαν περιώριζα εἰς γρόσια ἑκατόν. Ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος δὲν ἀνταπεκρίθη εἰς τὰς ἐλπίδας μου — ἐφημίζετο εἰς ἄκρον φιλάργυρος — ἔστειλε δὲ τὴν ἐπιστολήν μου ἐκείνην πρὸς τὸν Γούραν εἰς Ἀθήνας, καὶ οὗτος, ἐπιδείξας αὐτὴν εἰς τοὺς δημογέροντας, τοὺς προέτρεψε νὰ μοὶ δώσωσιν ἐκεῖνοι βοήθειαν. Καὶ οὕτως οἱ δημογέρο⟨ν⟩τες ἔστειλαν εἰς Αἴγιναν τὸν Ἡγούμενον τοῦ Ἁγί⟨ου⟩ Σπυρίδωνος Μαρμαροτούρην, νὰ μοὶ φέρῃ δύο κοιλὰ σίτου καὶ δύο τάλληρα καὶ νὰ μὲ ἐπαναφέρῃ εἰς Ἀθήνας μὲ τὸ πλοῖον ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἦλθεν εἰς Αἴγιναν.

Ἐλθὼν λοιπὸν τότε εἰς Ἀθήνας, εὗρον τὸν Ὀδυσσέα ὅλως ἀμνημονοῦντα τοὺς λόγους καὶ τὸν σκοπόν μου τὸν ὁποῖον τῷ ἐφανέρωσα ἐν Τριπόλει, ἐπειδὴ ἐν δημοσίᾳ τινι συνεδριάσει τῶν πολιτῶν τὴν ὁποίαν οὗτος συνεκάλεσε πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἐνοικιάσεως τῶν μοναστηριακῶν εἰσοδημάτων ἐκ μέρους του, διὰ νὰ συντηρῇ ἐκεῖνος τὰ στρατεύματα καθ' ὅλας τὰς ἀνάγκας, ἀπαλλάττων, ἔλεγεν, οὕτω τοὺς πολίτας ἀπὸ τὰ βάρη τὰ ὁποῖα ἔπιπτον μέχρι τοῦδε εἰς τὴν ράχιν τοῦ λαοῦ — ἀπέτυχε δὲ τοῦ σκοποῦ του, ὡς μὴ γενομένης δεκτῆς τῆς προτάσεώς του, ἀντιστάντος εἰς τοῦτο θαρραλέως τοῦ Στάμου Σεραφεὶμ — περὶ τὸ τέλος τῆς συνεδριάσεως ἐπρότεινεν ὁ ἴδιος Ὀδυσσεύς, ὅστις ὄχι πρὸ πολλοῦ ἐνώπιον πολλῶν πολιτῶν, ἁπαντῶν εἰς τὸν Σπῦρον Χ''Γκικάκην λέγοντα περὶ ἐμοῦ ὅτι ναὶ μὲν διεκρίθη ὁ Ψύλλας ἐν τῇ Συνελεύσει, ἀλλ' εἶναι λογιώτατος, ἁπαντῶν, λέγω, εἰς αὐτόν, ἔλεγεν «ὄχι, ὄχι, κὺρ Χατζῆ, δὲν εἶναι | ἁπλοῦς λογιώτατος 72ᵃ
ὁ Ψύλλας, εἶναι ἄνθρωπος τῆς δουλειᾶς», αὐτὸς λοιπὸν οὗτος ὁ Ὀδυσσεύς, ὅστις εἶχε τοιαύτην ὑπόληψιν περὶ ἐμοῦ, ἐπρότεινεν εἰς τὴν συνέλευσιν

τῶν Ἀθηναίων νὰ μὲ διορίσωσι διδάσκαλον τῶν ἑλληνικῶν μαθημάτων. Καὶ τὸν διορισμὸν τοῦτον εὑρέθην ἀναγκασμένος νὰ δεχθῶ ἕνεκα τῶν περιστάσεών μου τῶν οἰκονομικῶν καὶ τῆς ὑγείας μου — ἔπασχον ἀπὸ διαλείποντα πυρετὸν ἐπὶ ἓν ἔτος σχεδόν. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον καιρόν, συστηθέντος ἐν Ἀθήναις ἐπαρχιακοῦ δικαστηρίου, διωρίσθην μέλος αὐτοῦ.

ς'

ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΑΘΗΝΩΝ / ΠΟΛΙΟΡΚΙΑ ΤΗΣ ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ (1824 - 1827)

Ὁ Ψύλλας ἐκδότης τῆς "Ἐφημερίδος Ἀθηνῶν".– Δημοσίευση ἐπιστολῆς προσβλητικῆς γιὰ τὸν Πρόεδρο τῆς Βουλῆς καὶ τὸν Ζαχαρίτσα.– Πρόταση γιὰ ἀντικατάσταση τοῦ Ψύλλα.– Φήμη ὅτι ὁ Γκούρας θὰ κατέστρεφε τὴν Ἀθήνα.– Ἡ πρώτη συνάντηση Ὀδυσσέα καὶ Stanhope.– Ὀδυσσέας καὶ Ψύλλας στὴν Ἀκρόπολη.– Ἄρθρο τοῦ Ψύλλα κατὰ τοῦ Ὀδυσσέα.– Συνομιλίες Γκούρα καὶ Ψύλλα.– Ἐκλογὴ πληρεξουσίων Ἀττικῆς γιὰ τὴν Γ' Ἐθνικὴ Συνέλευση τῆς Ἐπιδαύρου.– Ὁ Ψύλλας ἀρνεῖται χρηματικὸ βοήθημα τοῦ Γκούρα.– Βελτίωση τῶν οἰκονομικῶν τοῦ Ψύλλα.– Ὁ Γκούρας ἀσθενὴς στὴν Ἀκρόπολη.– Ἀμετάκλητη ἀπόφαση τοῦ Φαβιέρου νὰ ἀποσυρθῇ μὲ τὸ τακτικὸ στὰ Μέθανα.– Ἡ μάχη στὸ Χαϊδάρι (8 Αὐγούστου 1826).– Νέα ἄρνηση τοῦ Φαβιέρου νὰ παραμείνῃ στὴν Ἀττική.– Ὁ Φαβιέρος καὶ ἡ εἴσοδος τοῦ Κριεζώτη στὴν Ἀκρόπολη.– Ὁ Ψύλλας στὸ Ἀμπελάκι τῆς Σαλαμίνας.– Εἴσοδος 300 Ἀθηναίων ὑπὸ τοὺς Ν. Ζαχαρίτσα καὶ Γ. Καλλιφρονᾶ στὴν πολιορκούμενη Ἀκρόπολη.– Συζητήσεις καὶ προετοιμασίες γιὰ ἐνδεχόμενη κατάληψη τῆς Μουνιχίας.– Ἀποστολὴ τοῦ Ψύλλα σὲ ἀγγλικὸ πλοῖο στὸ λιμάνι τοῦ Πειραιᾶ.– Ἡ ἀπόβαση στὴν Μουνιχία.– Ἡ μάχη στὸ Καματερό.– Διαπραγματεύσεις γιὰ τὴν ἕνωση τῶν συνελεύσεων τῆς Αἴγινας καὶ τῆς Ἑρμιόνης.– Κατάσταση τῶν πολιορκουμένων στὴν Ἀκρόπολη.– Ὑπόμνημα τοῦ Ψύλλα γιὰ τὴν ἀντικατάσταση τῆς φρουρᾶς της.– Ὁ Ψύλλας καὶ ἡ ἐκλογὴ τῆς Ἀντικυβερνητικῆς Ἐπιτροπῆς.– Διανομὴ τροφίμων ἀμερικανικῆς προελεύσεως στὴν Αἴγινα.

Καὶ πάλιν μετά τινα καιρόν, ἐλθὼν εἰς Ἀθήνας ὁ Συνταγματάρχης Ἄγγλος Στανώπ, ἐδωρήσατο εἰς τὴν κοινότητα τῶν Ἀθηναίων τυπογραφίαν καὶ ἐζήτησε ρητῶς νὰ διευθύνω ἐγὼ ἐφημερίδα, τῆς ὁποίας καὶ τὸ πρόγραμμα καὶ τὸ γνωμικὸν «[The] publicity is the soul of [the] justice» («Ἡ παρρησία εἶναι ἡ ψυχὴ τῆς Δικαιοσύνης») ἔδωκεν ὁ ἴδιος[1]. Ἀνέλαβον λοιπὸν τὴν διεύθυνσιν τῆς *Ἐφημερίδος τῶν Ἀθηνῶν*[2] καὶ διετήρησα

1. L. Stanhope, *Greece in 1823 and 1824, being a series of letters and other documents on the Greek Revolution*, νέα ἔκδοση, Λονδῖνο 1825, σσ. 167–170, 435.

2. *Ἐφημερὶς Ἀθηνῶν*, φύλλα 1–103 καὶ 1–37, 20 Αὐγούστου 1824 – 15 Ἀπριλίου 1826. Βλ. καὶ Αἰκ. Κουμαριανοῦ, *Ὁ Τύπος στὸν Ἀγώνα*, Ἀθήνα 1971, τ. Α', σσ. ν'–ξβ' καὶ 55–287· Κ. Γ. Καζαντζῆ–Ζαμανίκου, *Τύπος καὶ '21. Ὁ Γ. Ψύλλας καὶ ἡ «Ἐφημερὶς τῶν Ἀθηνῶν»*, Ἀθήνα 1971· Κ. Παπαλεξάνδρου, *Φρούρια ἐλευθερίας. Ὁ ἑλληνικὸς τύπος πρὸ καὶ κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 21*, Ἀθήνα 1971, σσ. 116 - 123· Ἰ. Κ. Μαζαράκη - Αἰνιᾶνος, *Τὰ ἑλληνικὰ τυπογραφεῖα τοῦ Ἀγῶνος, 1821 - 1827*, Ἀθήνα 1970 (ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ χριστουγεννιάτικο τεῦχος τῆς *Νέας Ἑστίας* 1970), σσ. 33 - 38.

αὐτὴν ἐπὶ ἓν καὶ ἥμισυ ἔτος περίπου, ὅτε, ἐκπολιορκηθέντος τοῦ Μεσολογγίου, ὁ Σατράπης Κιουταχῆς ἔμελλε νὰ ἐπιπέσῃ βαρὺς κατὰ τοῦ μόνου ἀκόμη μένοντος ἀσύλου τῆς ἑλληνικῆς ἀνεξαρτησίας ἐν τῇ Στερεᾷ Ἑλλάδι, τῆς πόλεως καὶ Ἀκροπόλεως Ἀθηνῶν. Ἐν δὲ τῷ μεταξὺ τῆς πολυχρονίου ταύτης διευθύνσεώς μου τῆς *Ἐφημερίδος τῶν Ἀθηνῶν* συνέβησαν δύο τινὰ οὐχὶ λόγου ἀνάξια περιστατικά, τὰ ἑξῆς.

Πρῶτον ἐστάλη ἐνταῦθα ἐπιστολὴ ἐκ Σαλαμῖνος ἀπὸ τὸν διδάσκαλον Ἰωσὴφ Διστομίτην, μετὰ ταῦτα Ἐπίσκοπον Φωκίδος [1], ἐμπεριέχουσα φράσεις τινὰς τοῦ Βουλευτοῦ Ἀττικῆς Χατζῆ Ζαχαρίτζα προσβλητικὰς κατὰ τῶν Ἀθηναίων, ὡς ὑποστηριζόντων ἐνθέρμως τὸν τότε Ἐπισκοπικὸν
72β Ἐπίτροπον τῆς χηρευούσης Ἐπισκοπῆς Ἀθηνῶν | Νεόφυτον Μεταξᾶν, Ἐπίσκοπον Ἀταλάντης τότε, τὸν ὁποῖον τοῦτον ἄνδρα δὲν ἠνόει ὁ Ζαχαρίτζας. Ἀνέφερε δὲ ἡ ἐπιστολὴ ὅτι διὰ τῆς φιλίας τοῦ Προέδρου τῆς Βουλῆς Πανούσου Νοταρᾶ ἔμελε νὰ περιορίσῃ πολὺ τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ Ἀθηνῶν καὶ νὰ διδάξῃ τοὺς Ἀθηναίους νὰ χορεύουν εἰς τὸ ταψί! Τὴν ἐπιστολὴν ταύτην ἐπέδειξε δημοσίως ὁ Στάμος Σεραφεὶμ εἰς τὴν Λέσχην τῶν Ἀθηναίων [2] καὶ ἐπροκάλεσε τὴν συγκατάθεσιν τῶν παρευρισκομένων νὰ μὲ προτρέψωσιν εἴτε νὰ μοὶ ἐπιβάλωσι τὴν δημοσίευσίν της ἐν τῇ *Ἐφημερίδι τῶν Ἀθηνῶν*, εἰς δὲ τὴν ἐρώτησίν μου ἂν λαμβάνωσιν ἐκεῖνοι τὴν εὐθύνην τῆς καταχωρίσεως, ἀπήντησαν καταφατικῶς. Ἐδημοσίευσα [3] λοιπὸν τὴν ἐπιστολὴν καὶ μετ' οὐ πολλὰς ἡμέρας καλοῦμαι ἀπὸ τὸν Ἔπαρχον Μιχαὴλ Σοῦτζον εἰς τὸ Ἐπαρχεῖον. Οὗτος δέ, λαμβάνων με κατὰ μέρος, μοὶ ἐπιδεικνύει διαταγὴν [4] τῆς Κυβερνήσεως παραγγέλλουσαν εἰς αὐτὸν νὰ μὲ συλλάβῃ καὶ στείλῃ εἰς Ναύπλιον, ὅπως δώσω λόγον διὰ τὰς προσβολὰς τὰς δημοσιευθείσας ἐν τῇ *Ἐφημερίδι τῶν Ἀθηνῶν* κατὰ τοῦ Προέδρου τῆς Βουλῆς καὶ κατὰ τοῦ Βουλευτοῦ Ζαχαρίτζα. Ἀφοῦ δὲ μοὶ ἐπέδειξε τὴν διαταγὴν ταύτην ὁ ρηθεὶς Ἔπαρχος Μ. Σοῦτζος, μὲ ἐρωτᾷ

1. 1852–1855.

2. Βλ. Κουμαριανοῦ, *ἔ.ἀ.*, τ. Α', σσ. ξ'–ξα'.

3. *Ἐφημερὶς Ἀθηνῶν*, ἀρ. 24, 22 Νοεμβρίου 1824. Ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ εἶναι τὸ «κατηραμένον γράμμα», ποὺ ὁ Γρηγόριος Κωνσταντᾶς ἀναφέρει σὲ ἐπιστολή του τῆς 9 Μαρτίου 1825 πρὸς τὸν Νεόφυτο (βλ. Γριτσοπούλου, *ἔ.ἀ.*, σσ. 27–29).

4. Ἐκτελεστικὸ πρὸς Ὑπουργεῖο Ἀστυνομίας, ἀρ. 1575, 10 Δεκεμβρίου 1824, καὶ Βουλευτικὸ πρὸς Ἐκτελεστικό, ἀρ. 299, 12 Ἰανουαρίου 1825 : Κ. Κώνστα, «Ἀθηναϊκὰ τοῦ ξεσηκωμοῦ : ἐννιὰ ἱστορικὰ ἔγγραφα τοῦ 1824 - 1825», *Ἀθηναϊκά*, τεῦχος 34 (1966), σσ. 2 - 3.

ἂν θέλω νὰ ὑπάγω εἰς Ναύπλιο⟨ν⟩ αὐτοθελήτως καὶ χωρὶς νὰ ἀναγκασθῇ νὰ μὲ στείλῃ διὰ τῆς βίας, καὶ ἐγὼ ἀπεκρίθην ὅτι ἀπέρχομαι μόνος, ἀλλ' ἐξαιτοῦμαι ὀλίγων ἡμερῶν προθεσμίαν, διὰ νὰ διαθέσω τὰ τῆς οἰκίας μου καὶ τὰ πράγματα τῆς ἐφημερίδος, καὶ εἰς τοῦτο συγκατένευσεν ὁ Ἔπαρχος, καὶ ἐγὼ ἡτοιμαζόμην νὰ ἐπέλθω εἰς Ναύπλιον, μολονότι καὶ τὸ δίκαιον εἶχον ὑπὲρ ἐμαυτοῦ νὰ μὴ ὑπακούσω εἰς διαταγὴν παράνομον, ὡς ἀποσπώμενος τῶν φυσικῶν μου δικαστῶν, τοῦ ἐπαρχιακοῦ ἐνταῦθα δικαστηρίου, καὶ τὴν προστασίαν τοῦ | παντοδυνάμου Στρατηγοῦ καὶ Φρουράρχου τῆς 73α
Ἀκροπόλεως Ἰω(άννου) Γκούρα, ἂν ἤθελα τὴν ἐπικαλεσθῶ. Μόλις ὅμως εἶχε λήξει ἡ προθεσμία καὶ προσελθὼν εἰς τὸν Ἔπαρχον, διὰ νὰ τῷ ἀναγγείλω τὴν μέλλουσαν νὰ λάβῃ χώραν τὴν ἐπιοῦσαν ἀποδημίαν μου, καὶ πάλιν ἐκεῖνος, λαμβάνων με κατὰ μέρος, μὲ ἐρωτᾷ ἂν τῷ ὄντι ἀπεφάσισα νὰ ἀναχωρήσω, εἰς δὲ τὴν καταφατικὴν ἀπάντησίν μου, μοὶ λέγει ὅτι ἐκεῖνος ἠδύνατο νὰ ἀναστείλῃ ὅλως διόλου τὴν ἐκτέλεσιν τῆς κατ' ἐμοῦ διαταγῆς τῆς Κυβερνήσεως, ἀλλὰ μὲ προτρέπει νὰ γράψω καὶ δι' αὐτοῦ ἀπευθύνω ἀναφορὰς πρός τε τὸν Πρόεδρον τῆς Βουλῆς καὶ τὸν Α. Μαυροκορδᾶτον, Γενικὸν Γραμματέα τῆς Κυβερνήσεως. Ἀνέλαβα δὲ καὶ ἔγραψα τὴν πρὸς τὸν Πρόεδρον τῆς Βουλῆς ἀναφοράν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τὴν πρὸς τὸν Μαυροκορδᾶτον, μ' ὅλην τὴν ἀπὸ μέρους τοῦ Ἐπάρχου ἐπιμονήν, εἰπὼν εἰς αὐτὸν ὅτι ἀναφέρομαι μὲν εἰς τὸν Πρόεδρον τῆς Βουλῆς, διότι εἰς ταύτην ἀνετέθη μᾶλλον ἡ φροντὶς τῆς προστασίας τῶν δικαιωμάτων τοῦ πολίτου κατὰ τῶν παρεκτροπῶν τῆς διοικήσεως, εἰς δὲ τὸν Μαυροκορδᾶτον δὲν ἔχω λόγον τινὰ νὰ γράψω. Ἀλλὰ καὶ τὴν πρὸς τὸν Πρόεδρον τῆς Βουλῆς ἀναφοράν μου εὗρεν ὁ Σοῦτζος γεγραμμένην ὄχι τόσον ἱκετευτικῶς, ὡς ἐνόμιζεν, ἀλλὰ μὲ τρόπον ὅστις ἠδύνατο μᾶλλον νὰ ἐρεθίσῃ, διότι τῷ ὄντι ἐξέθετον τὰ δίκαιά μου μὲ τὴν ἀνήκουσαν ἀξιοπρέπειαν καὶ ἐζήτουν ὡς πολίτης ἐλεύθερος τὴν ἀκριβῆ τοῦ νόμου ἐκτέλεσιν. Καὶ τέλος εἶπον πρὸς τὸν Ἔπαρχον : «Εἰς τὰ λατομεῖα![1] Πηγαίνω εἰς Ναύπλιον.» Ἀλλ' ἐκεῖνος μοὶ εἶπεν ὅτι θέλει ἐνεργήσει ἐκεῖ διὰ τῶν φίλων του νὰ παύσῃ | ἡ καταδίωξίς 73β

1. Βλ. *Corpus Paroemiographorum Graecorum*, ἔκδ. E. L. Leutsch–G. Schneidewin, τ. Α', Γοττίγγη 1839, σ. 398: «Εἰς λατομίας: παροιμία ἐπὶ τῶν προκρινόντων τοὺς χείρονας τόπους ἢ τοὺς καλοὺς οἰκεῖν, ἐπὶ τῷ ἐκφυγεῖν κακά· ὅτι Φιλόξενος ὁ διθυραμβοποιός, μὴ ἀνεχόμενος τῶν Διονυσίου τοῦ τυράννου ποιημάτων ὡς φαύλων, εἰς λατομίας ἦλθε, φαυλότατον χωρίον.» Πβλ. καὶ *αὐτόθι*, τ. Β', Γοττίγγη 1851, σ. 382.

μου, ὡς καὶ ἐγένετο, κατορθώσαντος τὸ πρᾶγμα δι' ἐπερωτήσεως ἐν τῇ Βουλῇ τοῦ φίλου μου Σπυρ. Τρικούπη.

Δευτέρα καταφορὰ ἐναντίον μου ἠγέρθη, ὅτε, ἐκραγείσης τῆς ἐν Πελοποννήσῳ στάσεως κατὰ τῆς Κυβερνήσεως τοῦ Γ. Κουντουριώτου, ἐδημοσίευσα τὴν στάσιν ἐν τῇ *'Εφημερίδι τῶν 'Αθηνῶν* [1], κατακρίνων μάλιστα αὐτήν. Εὐθὺς δὲ μετὰ τὴν δημοσίευσιν ταύτην ἐκλήθην εἰς τὸ Δημαρχεῖον, ὅπου παρεκάθητο καὶ ὁ Ἔπαρχος Σοῦτζος καὶ ὁ Νικόλαος Λογοθέτης, πρῴην εἷς τῶν ἀρχόντων τῆς πόλεως 'Αθηνῶν, ἀλλὰ προσφάτως ἐπανελθὼν ἀπὸ τὰς 'Ιονίους Νήσους, ὅπου εἶχε καταφύγει ἐν ἀρχῇ τῆς 'Επαναστάσεως, καὶ προετράπην ἀπό τε τὸν Ἔπαρχον καὶ τοὺς λοιποὺς δημογέροντας νὰ μὴ διανείμω τὸ φύλλον ἐκεῖνο τῆς ἐφημερίδος, διότι, ἔλεγον, θέλει εἶναι πολὺ βλαπτικὸν εἰς τὰ συμφέροντα τῆς πατρίδος. Εἰς δὲ τὴν ἀπάντησίν μου ὅτι δὲν βλέπω κανένα λόγον νὰ φοβηθῶ τὴν βλάβην ταύτην, ἐξ ἐναντίας μάλιστα, κατακρίνων τὰ στασιαστικὰ ἐκεῖνα κινήματα, καὶ ἐναντίον τῶν ἀτομικῶν μου συμφερόντων (διότι τότε ἔλαβον συνδρομὰς κατὰ πρῶτον ἀπὸ τὸν 'Ανδ. Ζαΐμην καὶ ἄλλους), νομίζω ὅτι ὑπηρετῶ οὕτω τὰ συμφέροντα τῆς πατρίδος, μοὶ ἀνταπήντησαν ὅτι ἐξωτερικῶς βλάπτονται ταῦτα, διαδιδομένης τῆς εἰδήσεως εἰς τὸν ἔξω κόσμον. «'Αλλά», τοῖς εἶπον μέ τινα τρόπον χλεύης καὶ ὀργῆς συνάμα, «ὅταν ἐντεῦθεν κινῶνται στρατεύματα εἰς τὴν Πελοπόννησον, διὰ νὰ πολεμήσουν τοὺς ἀντάρτας, ὅταν τὸ πρᾶγμα τοῦτο εἶναι βούκινον, ἡ *'Εφημερὶς τῶν 'Αθηνῶν*, ἀναφέρουσα μὲ κατάκρισιν τὸ γεγονός, θέλει γένει παραίτιος τῆς βλάβης τῶν συμφερόντων τῆς πατρίδος;» Καὶ καταστρέψας τὸ φύλλον ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐκράτουν
74ᵃ καὶ μοὶ | ἐπεδείκνυον ὡς τι πειστήριον ἐγκληματικόν, ἀπεχώρησα ἐκεῖθεν, διαμαρτυρόμενος ὅτι εἰς τοιαύτας διαταγὰς παρανόμους ὑπακοὴν δὲν ὀφείλω * [2]. |

75ᵃ Μετὰ [3] τοῦτο, ἀλλὰ βραδύτερον, συνήχθησαν οἱ ἄρχοντες οὗτοι εἰς τὸ 'Επαρχεῖον, συνέταξαν ἀναφορὰν πρὸς τὴν Κυβέρνησιν καὶ ἐζήτησαν νὰ διατάξῃ αὕτη ὅπως ἀρθῇ ἀπ' ἐμοῦ ἡ τυπογραφία καὶ ἡ διεύθυνσις τῆς

1. 'Αρ. 22, 15 Νοεμβρίου 1824.

2. Ὁ ἀστερίσκος ἐδῶ δηλώνει ὅτι μετὰ τὴ λέξη «ὀφείλω» παρεμβάλλεται στὸ κείμενο τοῦ φ. 74α προσθήκη ἀπὸ τὸ φ. 75α («Μετὰ τοῦτο... χαλίσικος»). Βλ. καὶ τὴν ἑπόμενη ὑποσημείωση.

3. Μετὰ τὸ στίχο 15 τοῦ φ. 75α ὑπάρχει ἡ ἔνδειξη «*Συνέχεια τῆς παραγράφου ἐκείνης (σελ. 142)» καὶ κατόπιν τὸ κείμενο «Μετὰ τοῦτο... χαλίσικος». 'Αριθμὸ σελίδος 142 ἔφερε προηγουμένως τὸ φ. 74α.

ἐφημερίδος καὶ ἀνατεθῇ εἰς τὸν Νικ. Καρόρην[1]. Ἡ δὲ Κυβέρνησις διέταξε[2] τῷ ὄντι τὸν Σοῦτζον νὰ ἐνεργήσῃ τὸν σκοπὸν τῆς ἀναφορᾶς τῶν ἀρχόντων, ἀλλ' οὗτος, μὴ τολμῶν νὰ πράξῃ τοῦτο, διότι ἡ κοινὴ γνώμη δὲν ἤθελε τὸ ἀνεχθῇ, ἔκαμε πάλιν τὴν ἀνάγκην φιλοτιμίαν καί, ἐμπιστευτικῶς ἐπιδείξας μοι τὴν διαταγήν, εἶπέ μοι ὅτι, ὢν φίλος μου, δὲν θέλει νὰ ἐκτελέσῃ τὴν διαταγὴν ἐκείνην — Φαναριώτης χαλίσικος[3]. |

Καὶ ταῦτα μὲν ὡς πρὸς τὴν διεύθυνσιν τῆς ἐφημερίδος. Ἐν δὲ τῇ ἀρχῇ 74ᵃ
τῆς ἐπιχειρήσεώς μου ταύτης, ὅτε μάλιστα δὲν εἶχεν ἀποχωρήσει ἀκόμη ἐντεῦθεν ὁ Συνταγματάρχης Στανώπ, συνέβη τι τὸ ὁποῖον ἠδύνατο νὰ φέρῃ ἀξιοθρήνητα κακὰ εἰς τὴν πόλιν, διότι, εὑρεθὲν τυχαίως εἴτε καὶ ἀνορυχθὲν ἀπὸ παλαιόχαρτά τινα ἐπίτηδες φυλλάδιον περιέχον φιλιππικάς τινας κατηγορίας κατὰ τοῦ τυράννου, ὅστις ὅμως δὲν κατωνομάζετο, ἐνομίσθη συντελεστικὸν εἰς τὴν ἐκτὸς τῶν πραγμάτων τῆς πόλεως εὑρισκομένην τότε φατρίαν — τὴν περὶ τὸν Ἰω(άννην) Βλάχον — νὰ ἐφαρμοσθῇ εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Στρατ. Γκούρα ὡς τυράννου καὶ νὰ ἀποδοθῇ ἡ σύνταξίς του καὶ ἡ εἰς τὸ κεντρικώτερον μέρος τῆς ἀγορᾶς παράρριψίς του, ὅπου δῆθεν τὸ φυλλάδιον ἐκεῖνο εὑρέθη, νὰ ἀποδοθῇ, λέγω, εἰς τὴν ἐν τοῖς πράγμασι τότε φατρίαν, τὴν περὶ τὸν Ἀν. Πετράκην, ἥτις τῷ ὄντι περιεῖχε καί τινας νέους λογίους, μόνους δυνατοὺς νὰ γράψωσιν εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν γλῶσσαν — τοιαύτη ἦτον ἡ γλῶσσα τοῦ φυλλαδίου. Ἕρμαιον ἄρα θεωρήσαντες τὸ χαρτίον ἐκεῖνο οἱ περὶ τὸν Βλάχον, καί τινες ἁπλούστεροι τῶν πολιτῶν ἐμβληθέντες παρὰ τῶν κορυφαίων τοῦ κόμματος εἰς πανικὸν φόβον, πανούργως καὶ ἐπιτηδείως διαδωσάντων ὅτι ἡσυχίαν ποτὲ δὲν δύναται νὰ εὕρῃ ὁ τόπος, ἐὰν ἡ ἐναντία φατρία, ἡ καλουμένη τῶν λογιωτάτων, δὲν καταβληθῇ κατὰ

1. Χ'' Ζαχαρίτζας πρὸς Βουλευτικό, 13 Ἰανουαρίου 1825 : Κ ώ ν σ τ α, «Ἀθηναϊκὰ τοῦ ξεσηκωμοῦ», ἔ.ἀ., σσ. 3 - 4. Πβλ. καὶ τὴν πρόταση (Ἀπρίλιος 1825) τοῦ Γρηγορίου Δικαίου νὰ ἀνατεθῇ ἡ σύνταξη τῆς ἐφημερίδος στὸν Γεώργιο Γεννάδιο (*Ἀρχεῖα Λαζάρου καὶ Γεωργίου Κουντουριώτου, 1821–1832*, ἔκδ. Ἀ. Λ ι γ ν ο ῦ, τ. Δ', Πειραιεὺς 1926, σσ. 336–338· καὶ Κ ο υ μ α ρ ι α ν ο ῦ, ἔ.ἀ., τ. Α', σ. νη').

2. Ἡ σχετικὴ διαταγὴ συνετάχθη σύμφωνα μὲ τὴν ἐπόμενη πρόταση τοῦ Βουλευτικοῦ (Βουλευτικὸ πρὸς Ἐκτελεστικό, ἀρ. 363, 30 Ἰανουαρίου 1825 : Κ ώ ν σ τ α, ἔ.ἀ., σ. 4) : «... ἐπειδὴ τὸ εἰς Ἀθήνας εὑρισκόμενον πιεστήριον ἐδόθη δῶρον πρὸς τοὺς Ἀθηναίους ἀπὸ τὸν Στανχόπ,... καὶ ἑπομένως εἶναι κτῆμα τῶν Ἀθηναίων, νὰ δοθῇ διαταγὴ ἀπὸ τὴν Διοίκησιν δὲν κρίνεται εὔλογον· προβάλλεται ὅμως πρὸς τὸ Σ(εβαστὸν) Ἐκτελεστικὸν νὰ διαταχθῇ ὁ Ἔπαρχος τῶν Ἀθηνῶν νὰ ἐξετάσῃ τὴν κοινὴν γνώμην τῶν Ἀθηναίων, καὶ τότε νὰ παραδώσῃ τὸ πιεστήριον εἰς ὅποιον τὸ κοινὸν εὐαρεστηθῇ.»

3. Ἀπὸ τὸ τουρκ. halis : γνήσιος, ἀνόθευτος.

74β κράτος,| παρεκινήθησαν νὰ στείλωσιν εἰς τὴν Ἀκρόπολιν πρὸς τὸν Στρατηγὸν καὶ Φρούραρχον Γκούραν πρεσβείαν συγκειμένην ἀπὸ τοὺς εὐκατα-⟨στα⟩τοτέρους μὲν ἀλλὰ καὶ ἁπλουστέρους τῶν πολιτῶν, ὅπως ζητήσωσιν ἀπ' αὐτὸν παραδειγματικὴν τιμωρίαν κατὰ τῶν ἐνόχων τῶν σκανδάλων, ὁποῖον καὶ τὸ προκείμενον φυλλάδιον. Διέδωσαν δὲ κατὰ τὴν πόλιν τὴν θορυβώδη φήμην ὅτι ὁ Στρ. Γούρας, πληροφορηθεὶς τὰ περὶ τοῦ φυλλαδίου ἐκείνου, ὠργίσθη κατὰ τῶν κατοίκων τῆς πόλεως ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ἐν τῇ ὀργῇ του ἀπεφάσισε μανιακὴν ἐκδίκησιν κατ' αὐτῶν, νὰ κατέλθῃ δηλ. εἰς τὴν πόλιν καὶ διὰ πυρὸς καὶ σιδήρου νὰ κατατεφρώσῃ καὶ ἐξοντώσῃ καὶ πόλιν καὶ πολίτας. Ταῦτα μαθὼν ἐγώ, ἀπεφάσισα, καίτοι πυρέσσων καὶ εἰς ἄκραν ἀδυναμίαν διατελῶν ἐκ τούτου, νὰ ἀναβῶ εἰς τὴν Ἀκρόπολιν καὶ νὰ ἀποτρέψω ὅλαις δυνάμεσι τὸν Γκούραν ἀπὸ τὰ διαδιδόμενα περὶ αὐτοῦ κινήματα. Ἀναβαίνων λοιπὸν εἰς τὴν Ἀκρόπολιν, ἀπήντησα τοὺς συνιστῶντας τὴν πρεσβείαν γέροντας καθημένους παρὰ τὴν κάτω πύλην, ὡς κεκμηκότας. Καὶ πρῶτον προσῆλθον πρὸς τὴν μητέρα τοῦ Ὀδυσσέως, γυναῖκα φρόνιμον καὶ νουνεχῆ, διὰ νὰ πληροφορηθῶ παρ' αὐτῆς πρῶτον ἂν τὰ διαδοθέντα εἰς τὴν πόλιν εἶχοντο ἀληθείας καὶ κατὰ πόσον, ὥστε ἐκ τῶν πληροφοριῶν αὐτῆς νὰ κανονίσω τὴν πρὸς τὸν Γούραν διαγωγήν μου. Καὶ ἡ μὲν μήτηρ τοῦ Ὀδυσσέως, μολονότι δὲν ἐγνώριζε τίποτε περὶ τοῦ πράγματος, μοὶ εἶπεν ὅμως ὅτι δὲν ἐπίστευε νὰ καταντήσῃ ὁ Γούρας εἰς τοιαῦτα κινήματα, διότι εἰς τὴν Εὐρώπην, εἶπε, σατιρίζουν καὶ βασιλεῖς καὶ αὐτοκράτορας. |

75α Προσῆλθον δὲ μετὰ ταῦτα πρὸς τὸν Στρατηγὸν Γούραν, τὸν ὁποῖον εὗρον ἡλιαζόμενον ἐν ὑπαίθρῳ, καί, ἀφοῦ τῷ εἶπον πολλὰ περὶ τοῦ προκειμένου, ἠγέρθη καί, ἀγκαλισθείς με, κατέβη μετ' ἐμοῦ εἰς τὴν πόλιν καὶ ἐν τῷ κεντρικωτέρῳ μέρει τῆς ἀγορᾶς, καθίσας με παρ' ἑαυτῷ καὶ φιλοφρονήσας μὲ δροσιστικόν τι ποτόν, διελέγετο φιλικώτατα μαζί μου ἐνώπιον τοῦ πλήθους τῶν πολιτῶν καὶ στρατιωτῶν, ἀπορούντων εἰς τοιαύτην αἴφνης ἐπελθοῦσαν γαλήνην, μετὰ τὴν ὁποίαν εἶχε διεγείρει τὸ κόμμα ἐκεῖνο φοβερὰν τρικυμίαν. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Συνταγματάρχης Στανώπ, διαβὰς ἔμπροσθεν ἡμῶν τυχαίως καὶ ὢν καὶ αὐτὸς πρότερον πληροφορημένος περὶ τῶν διαδοθέντων, ὡς ἤκουσε παρ' ἐμοῦ τὸ τέλος τῆς ὑποθέσεως, ἀπορήσας καὶ ἐπευφημήσας τὴν πρᾶξίν μου, ἀπῆλθεν*. |

'Αλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ 'Οδυσσεὺς 'Ανδρίτζου, ὅτε κατὰ πρῶτον εἰδοποιήθη 75β
παρὰ τοῦ Συνταγ. Στανώπ, προσφάτως ἐλθόντος εἰς 'Αθήνας, ὅτι ἔμελλε νὰ ἀναβῇ εἰς 'Ακρόπολιν, διὰ νὰ τῷ προσφέρῃ τοὺς χαιρετισμούς του, ἔκρινε καλὸν νὰ μὲ καλέσῃ ἀπὸ πρωΐας εἰς τὴν ἐν 'Ακροπόλει οἰκίαν του, ὅπως τῷ χρησιμεύσω ὡς διερμηνεὺς μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ μέλλοντος νὰ ἐπισκεφθῇ αὐτὸν Στανὼπ καὶ τῶν περὶ αὐτὸν δύο-τριῶν ἄλλων "Αγγλων. Καὶ τοῦτο ἔπραξε, διότι ἐγνώριζεν ὅτι ὁ Συνταγ. [1] Στανὼπ μοὶ εἶχε γράψει ἐκ Μεσολογγίου ἐπιστολὴν [2] ἐν ᾗ μοὶ ἐπρότεινε νὰ ἀναλάβω τὴν διεύθυνσιν ἐφημερίδος ἐν τῇ καθέδρᾳ τῆς Κυβερνήσεως, ἐκτὸς δὲ τούτου, ἐπειδή, κατὰ τὸ σχέδιον τὸ ὁποῖον τῷ ἔδωκεν ὁ Σοφιανόπουλος, ὅστις ἠδύνατο νὰ τῷ γένῃ διερμηνεύς, οὗτος ἔμελλε νὰ παρασταθῇ εἰς τὴν σκηνὴν ὡς ἁπλοῦς καὶ ἀπαίδευτός τις ἰατρὸς τοῦ φρουρίου, ἐνδεδυμένος στολὴν Πελοποννησίου βλάχου, καὶ ἐνώπιον τῶν ξένων νὰ δώσῃ ἔκθεσιν περὶ τῆς καταστάσεως τῶν ἐν τῇ 'Ακροπόλει ἀσθενῶν δῆθεν καὶ τετραυμα⟨τι⟩σμένων ἐν ταῖς μάχαις στρατιωτῶν πρὸς θαυμασμὸν τῶν ξένων. Καὶ τοῦτο μὲν κατ' ἀρχὰς ἔγινεν οὕτως, ἀλλὰ μετὰ ταῦτα, ῥίψας τὸ προσωπεῖον ὁ Σοφιανόπουλος, ἔκοψε καὶ ἔρραψε περὶ πολιτικῆς μετὰ τῶν ξένων, καὶ τέλος εἰς τὸ πρόγευμα 76α
τὸ ὁποῖον ἔδωκεν ὁ 'Οδυσσεὺς εἰς τοὺς ξένους ἀμέσως τὴν ἡμέραν ἐκείνην παρεκάθησε καὶ ὁ Σοφιανόπουλος καὶ ἐγὼ μετὰ τούτων εἰς τὸ|πρόγευμα, ὅπου συνεφωνήθη νὰ ἐνεργήσωσιν ἀμφότεροι, ὅ τε Κολονέλος Στανὼπ καὶ ὁ 'Οδυσσεύς, νὰ συγκροτηθῇ συνέλευσις ἐν 'Αμφίσσῃ, ὅπου νὰ παρευρεθῶσι καὶ ὁ Λόρδος Βυρὼν καὶ Μαυροκορδᾶτος μετὰ τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος καὶ ὁ 'Οδυσσεὺς καὶ Στανὼπ μετὰ τῶν τῆς 'Ανατολικῆς, ὅπως λάβωσιν ὑπ' ὄψιν τὴν τότε γενικὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐπιφέρωσι τὴν ἀναγκαίαν διόρθωσιν ἐπ' αὐτῶν. Ἦτο δὲ τότε ἡ Κυβέρνησις μεμερισμένη εἰς δύο, ὑπῆρχον δηλ. δύο κυβερνήσεις ἀντιποιούμεναι ἑκάστη ἐξ αὐτῶν τὴν νομιμότητα τῆς ὑπάρξεώς της ὑπὲρ ἑαυτῆς, ἑδρεύουσαι δὲ ἡ μὲν μία ἐξ αὐτῶν ἐν Τριπόλει, ἡ δὲ ἄλλη ἐν Κρανιδίῳ.

'Αλλὰ ταῦτα μὲν περιγράφονται λεπτομερέστερον ἐν τῇ γενικῇ ἱστορίᾳ τῆς Ἑλληνικῆς 'Επαναστάσεως, ἐγὼ δὲ μόνον ἐν παρόδῳ ἀναφέρω καὶ

1. *Χφ.* Στρατ.
2. Stanhope, *ἔ.ἀ.*, σ. 64. Ἡ ἐπιστολὴ εἶναι τῆς 2 'Ιανουαρίου 1824 (ν.ἡ.;).

μόνον ἐπιψαύω ἁπλῶς τὸ γεγονός, διὰ νὰ εἴπω τί συνέβη μετὰ τὴν πρώτην ταύτην συνδιάλεξιν τοῦ Ἄγγλου Στανὼπ καὶ τοῦ Ὀδυσσέως ὡς πρὸς τὴν πρὸς ἐμὲ ὑπόληψιν τοῦ Ὀδυσσέως κατὰ τὴν αὐτὴν ἐκείνην ἡμέραν τῆς πρώτης αὐτοῦ συνεντεύξεως. Ἀφοῦ δηλ. μετὰ τὸ πρόγευμα ἀπεχώρησαν εἰς τὴν πόλιν οἱ περὶ τὸν Στανὼπ καὶ ἀφοῦ ἐπλησίαζεν ἡ ἑσπέρα, καὶ ἐγώ, ἀποχαιρετῶν τὸν Ὀδυσσέα, ἤμην ἕτοιμος νὰ κατέλθω εἰς τὴν οἰκίαν μου, ἐκεῖνος μοὶ λέγει νὰ μείνω παρ' αὐτῷ τὴν ἑσπέραν καὶ τὴν νύκτα, διότι ἤμην ἀκόμη ἀναγκαῖος. Καὶ οὕτως, ἀφοῦ ἔφθασε τὸ μεσονύκτιον, παρετέθη|
76β πάλιν τράπεζα*, μετὰ τὴν σύνταξιν ἐπιστολῶν διαφόρων πρός τε τὸν Λόρδον Βυρών, Μαυροκορδᾶτον καὶ λοιποὺς σημαντικοὺς ὁπλαρχηγοὺς τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος ἐκ μέρους τοῦ Ὀδυσσέως, τοῦ καὶ ὑπαγορεύοντος αὐτάς, τοῦ δὲ Σοφιανοπούλου καὶ ἐμοῦ γραφόντων. Καὶ ἐν τῷ δείπνῳ τούτῳ δὲν παρεκάθησεν ἄλλος, παρὰ τὸν Ὀδυσσέα, Σοφιανόπουλον καὶ ἐμέ, ὅτε, περὶ τὸ τέλος τοῦ γεύματος, ὁ Ὀδυσσεὺς ἀποτείνει πρὸς ἡμᾶς αἴφνης τὴν ἐρώτησιν τί στοχαζόμεθα ἡμεῖς καὶ ὁ κόσμος περὶ αὐτοῦ. Καὶ ἐγὼ μὲν δὲν ἀπεκρίθην εἰς τὴν ἐρώτησιν ταύτην καθόλου, ὁ δὲ Σοφιανόπουλος τῷ λέγει ὅτι εἶναι μέγας ἀνήρ, μέγας στρατηγός, ἄριστος πολίτης καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἀλλ' ἐκεῖνος ἠρνεῖτο πάντα ταῦτα καὶ τέλος λέγει ὅτι ὁμοιάζει μὲ ἰχθύν, ὅστις, ἕρπων ἐν τῷ βυθῷ τῆς θαλάσσης, ἀναπηδᾷ κάποτε ὑπεράνω τῆς ἐπιφανείας αὐτῆς καὶ ἐξαφνίζει τὸν κόσμον. «Τοιοῦτος εἶσαι καὶ σύ, Σοφιανόπουλε», λέγει, «ὁ δὲ Ψύλλας εἶναι καὶ αὐτὸς τοιοῦτος ἰχθύς, ἀλλὰ τὰς ἀναπηδήσεις του τὰς κάμνει πρὸς τὰ κάτω καὶ ὄχι πρὸς τὰ ἄνω.» Ὅτε δὲ ἐγὼ ἡτοιμαζόμην νὰ ζητήσω ἐξήγησιν περὶ τοῦ χαρακτηρισμοῦ τὸν ὁποῖον μοὶ ἀπέδωκε, διακόψας με ἀμέσως, μᾶς λέγει : «Ὅ,τι καὶ ἂν εἶναι ἕκαστος ἐξ ὑμῶν ἂς εἶναι· τοῦτο ὅμως ζητῶ ἀπ' ἀμφοτέρους ὑμᾶς, νὰ ἐνεργήσετε, ὥστε ὁ Ἄγγλος αὐτὸς νὰ πεισθῇ νὰ μείνῃ παρ' ἡμῖν ἐν Ἀθήναις.» Καὶ οὕτως ἐτελείωσε καὶ αὐτὴ ἡ νυκτερινὴ σκηνὴ ἐν τῇ Ἀκροπόλει.

Ἀλλὰ καὶ ὅταν ἐφρουρεῖτο αἰχμάλωτος ἐν τῷ ἐνετικῷ τῆς Ἀκροπόλεως
77α πύργῳ, μὲ ἀνεζήτησεν, ὡς ἤκουσα παρὰ τοῦ τότε φρουροῦντος|Ἰω(άννου) Μαμούρη, ὅστις μοὶ ἔδωκε καὶ τὴν ἄδειαν νὰ προσέλθω πρὸς αὐτόν. Δὲν ἔκρινα ὅμως καλὸν νὰ κινδυνεύσω κατὰ τὴν ἐκεῖ ἀνάβασίν μου, οὖσαν πολλὰ δύσκολον, ὑπώπτευα δὲ κάπως καὶ αὐτὸν τὸν αἰχμάλωτον, κατὰ τοῦ ὁποίου

ἔγραψα ἄρθρον [1] σφοδρότατον, ὅτε συνεμάχησε μὲ τοὺς Τούρκους κατὰ τῆς πατρίδος του.

Ὅτε δέ, κινδυνεύοντος τοῦ Μεσολογγίου, πολὺς ἐγένετο λόγος περὶ σχεδίου τινὸς σκοπὸν ἔχοντος τὴν ἀναγόρευσιν τοῦ Δουκὸς τοῦ Ὀρλεὰνς εἰς Βασιλέα τῆς Ἑλλάδος καὶ ὁ Στρατηγὸς Ρόσχης (Roche) ἐν Ναυπλίῳ διένειμε δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ δῶρα εἰς πολλοὺς τῶν βουλευτῶν καὶ ἄλλων γνωρίμων ἐκεῖ Ἑλλήνων, ὡς καὶ εἰς τὸν ἐν Ἀθήναις Στρατηγὸν Γούραν, τὸν ὁποῖον ὁ Σοφιανόπουλος δὲν ἄφηνεν οὐδὲ στιγμὴν ἀδίδακτον περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς ἐκτελέσεως τοῦ ἀνωτέρω σχεδίου, ὑπεγράφη δὲ ἀφ' ἑτέρου μέρους ἡ πρὸς τὴν Ἀγγλίαν περὶ ἀποκλειστικῆς προστασίας ἀναφορὰ [2] ἀπὸ πολλοὺς τῶν διακεκριμένων τῆς Ἑλλάδος προσώπων, προεκηρύχθη [3] δὲ ταυτοχρόνως καὶ ἡ συγκάλεσις τῆς Τρίτης Ἐθν. Συνελεύσεως ἐν Ἐπιδαύρῳ, ὁ Στρατηγὸς Γούρας μὲ προσεκάλεσε πολλάκις νύκτωρ εἰς τὴν Ἀκρόπολιν καί, ἔχων πλησίον του τὸν Σοφιανόπουλον, ἔρριπτεν εἰς μέσον τὰ διάφορα ζητήματα τῆς ἡμέρας, προκαλῶν συζήτησιν ἐπ' αὐτῶν μεταξὺ ἐμοῦ καὶ τοῦ Σοφιανοπούλου. | Ἐννοεῖται δὲ ὅτι τὸ κυριώτερον τῶν ζητημάτων τού- 77β
των ἦτον ἡ ζητηθεῖσα ἀγγλικὴ προστασία. Καὶ ἀφοῦ πολλάκις ἤκουσε τοὺς λόγους τοῦ ἑνὸς καὶ τοῦ ἄλλου ἐξ ἡμῶν καὶ ἀφοῦ ὁ Σοφιανόπουλος ἀπεπειράθη ἰδιαιτέρως νὰ μὲ ἀποτρέψῃ τοῦ νὰ συνηγορῶ ὑπὲρ τῆς ἀγγλικῆς προστασίας, ὁ Γούρας ἐπὶ τέλους μοὶ λέγει: «Ἄκουσον, γερο - Ψύλλα· ἂν πρόκειται νὰ προτιμήσω μεταξὺ Γαλλίας καὶ Ἀγγλίας, ἐγὼ εἶμαι ἕτοιμος νὰ ἀποθάνω Γάλλος.» Εἰς ταῦτα δὲ ἐγὼ ἀπήντησα ὅτι, ἐὰν πρόκειται νὰ χάσωμεν τὴν ἀνεξαρτησίαν μας, τότε «ὁ σῴζων σῴζου».

Καὶ ἐνταῦθα ἐτελείωσαν πλέον αἱ νυκτεριναὶ συνεδριάσεις ἐν τῇ Ἀκροπόλει, καὶ ἡ ἐκλογὴ τῶν πληρεξουσίων τῆς Ἀττικῆς ἐνηργήθη, ἐκλεχθέντος ἐμοῦ καὶ τοῦ Ἰω(άννου) Βλάχου [4]. Ἀλλ' ἐγώ, θεωρῶν τὴν ἀδελφήν μου βαρέως ἔχουσαν καὶ σχεδὸν οὖσαν ἐν τῷ θνήσκειν, μὴ ἔχων δέ τινα ἄλλον στενὸν συγγενῆ νὰ γένῃ προστάτης καὶ παρήγορος τῆς γηραιᾶς καὶ εἰς ἄκρον τε-

1. *Ἐφημερὶς Ἀθηνῶν*, ἀρ. 37, 21 Ἰανουαρίου 1825.

2. *Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Διονυσίου Ρώμα*, ἔκδ. Δ. Καμπούρογλου, τ. Α', Ἀθήνα 1901, σσ. 592–603.

3. Βλ. τὴν σχετικὴ προκήρυξη (25 Σεπτεμβρίου 1825) εἰς Α. Μάμουκα, *Τὰ κατὰ τὴν ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος*, τ. Δ', Πειραιεὺς 1839, σσ. 36–37.

4. Κατὰ τὸν Σουρμελῆ, *ἔ.ἀ.*, σ. 141, ἡ ἐκλογὴ ἔγινε στὶς 17 Ἰανουαρίου 1826.

θλιμμένης μητρός μου, οὐδ' εἰς τὴν συνεδρίασιν τῆς ἐκλογῆς παρευρέθην καί, ἐκλεχθείς, παρητήθην πρὸς τὴν Δημογεροντίαν, ἥτις μὲ ἐπεφόρτισε νὰ ἐκλέξω ἐγὼ τὸν ἀντικαταστάτην μου εἰς τὴν Ἐθν. Συνέλευσιν. Ἀλλ'
78α ἐγώ, ἀποφυγὼν νὰ ἐκλέξω ὁ ἴδιος τὸ πρόσωπον, ὑπέδειξα | μόνον ὡς κατάλληλον τὸν Στάμον Σεραφεὶμ καὶ ἄφησα τὴν Δημογεροντίαν νὰ ἐνεργήσῃ, ἂν ἤθελε, τὸν διορισμόν [1] του.

Ἀπερχομένων [2] δὲ τέλος τῶν πληρεξουσίων εἰς Ἐπίδαυρον καὶ μετὰ τούτων καὶ αὐτοῦ τοῦ Στρατηγοῦ Γούρα, ὡς ἀντιπροσώπου ἐκ μέρους τοῦ στρατοῦ, βλέπω ἐνώπιόν μου ἐν τῇ κατοικίᾳ μου ἕνα τῶν πιστῶν δορυφόρων τοῦ Γούρα [3], Μπαλαούρα ὀνόματι, καὶ μοῦ ἐπιδίδει ἐπιστολίδιον ἐκ Πειραιῶς τοῦ Στρατηγοῦ Γούρα, τὸ ὁποῖον ἀφοῦ ἀνέγνωσα, εἶδον τὸν Μπαλαούραν νὰ ἐκβάλῃ ἐκ τοῦ θυλακίου του ἓν κομπόδεμα περιέχον χρυσίον καὶ θέλοντα νὰ μοὶ τὸ ἐγχειρίσῃ. Ἰδοὺ δὲ αὐτολεξεὶ τὸ περιεχόμενον τῆς ἐπιστολῆς, αὐτογράφου :

Ἀδελφὲ γερο - Ψύλλα,

Ἐπειδὴ ὁ Χριστὸς λέγει ὅποιος ἔχει ψωμὶ καὶ τρώγει νὰ δίδῃ καὶ τοῦ ἀδελφοῦ του καὶ ἐπειδὴ ἐγὼ ἔχω ψωμὶ καὶ τρώγω, διὰ τοῦτο σοῦ στέλλω 25 φλωρία, διὰ νὰ ἔχῃς καὶ σὺ ψωμὶ νὰ τρώγῃς.

Ὁ ἀδελφός σου
Γερο - Γούρας

Υ.Γ. Νὰ ἔλθῃς εἰς τὴν Συνέλευσιν.

Ἐν δὲ τῷ μεταξὺ τῆς ἀναγνώσεως τῆς ἐπιστολῆς ταύτης καὶ τῆς προσφορᾶς τοῦ στρατιώτου τὴν ὁποίαν ἡτοιμάζετο νὰ μοὶ κάμῃ, διαλογισμὸς ἀνέβη εἰς τὸν νοῦν μου ἂν πρέπῃ νὰ δεχθῶ τὸ δῶρον τοῦ Γούρα, τὸ ὁποῖον ἤθελε μὲ ταπεινώσει ἐνώπιον τῶν συμπολιτῶν μου καὶ ἐμοῦ αὐτοῦ· ἀλλ'
78β ἀφ' ἑτέρου μέρους | νὰ ἀποβάλω τὸ δῶρον ἑνὸς τυράννου (τοιοῦτος ἐνομίζετο παρὰ πάντων) ἔτρεχα ὄχι μικρὸν κίνδυνον· ἀλλὰ τέλος, ἐναποθέσας πρὸς στιγμὴν τὸ δῶρον εἰς χεῖρας τοῦ στρατιώτου, ἔγραψα τὴν ἐξῆς ἀπάντησιν πρὸς τὸν Γούραν :

1. Πράγματι ὁ Σεραφεὶμ διωρίστηκε πληρεξούσιος (πβλ. Μ ά μ ο υ κ α, ἔ.ἀ., τ. Δ', σ. 53).
2. Τέλη Μαρτίου 1826.
3. *Χφ.* Γούκα.

Γέροντα,

Σὲ εὐχαριστῶ πολὺ διὰ τὴν καλοκαγαθίαν σου πρὸς ἐμέ, ὡς πρὸς τὴν συνδρομὴν τὴν ὁποίαν ἐνόμισες καλὸν νὰ μοὶ κάμῃς. Ἐπειδ⟨ὴ⟩ ὅμως καὶ ἐγὼ πρὸς τὸ παρὸν ἔχω ὀλίγον ψωμὶ καὶ τρώγω, παρακαλῶ νὰ λάβῃς ὀπίσω τὴν συνδρομὴν ταύτην καὶ νὰ τὴν φυλάττῃς καί, ὅταν λάβω ἀνάγκην, ἐγὼ θέλω σὲ παρακαλέσω νὰ μοὶ τὴν δώσῃς.

Ὁ ἀδελφός σου
Γ. Ψύλλας

Υ.Γ. Εἰς τὴν Συνέλευσιν δὲν δύναμαι νὰ ἔλθω διὰ τὰς περιστάσεις τῆς οἰκογενείας μου.

Ἀλλὰ καὶ πάλιν, περὶ τὸ ἑσπέρας τῆς ἰδίας ἡμέρας, λαμβάνω μὲ τὸν ἴδιον στρατιώτην ἄλλην ἐπιστολὴν αὐτόγραφον τοῦ Γούρα, ἔχουσαν οὕτως :

Ἀδελφὲ γερο-Ψύλλα,

Δὲν σοῦ ἔστειλα τὴν χρηματικὴν συνδρομήν, διὰ νὰ σὲ κάμω νὰ ἔλθῃς εἰς τὴν|Συνέλευσιν· εἰς τοῦτο κάμε ὅπως κρίνεις. Σοῦ ἔστειλα τὰ 25 φλωρία, 79α *μόνον ἐπειδὴ ὁ Χριστὸς λέγει ὅποιος ἔχει ψωμὶ καὶ τρώγει νὰ δίδῃ καὶ τοῦ ἀδελφοῦ του. Διὰ τοῦτο πάλιν σοὶ τὰ στέλνω, καὶ νὰ τὰ λάβῃς.*

Ὁ ἀδελφός σου
Γιάννης Γούρας

Ἀλλ' εἰς τὴν ἐπιστολὴν ταύτην δὲν ἀπήντησα πλέον ἐγγράφως, οὐδὲ τὰ χρήματα ὅμως ἔλαβα· εἶπον μόνον πρὸς τὸν στρατιώτην νὰ εἴπῃ πρὸς τὸν Στρατηγὸν ὅτι καὶ πάλιν τὸν εὐχαριστῶ καὶ ἐμμένω εἰς ὅ,τι τῷ ἔγραψα τὴν πρωΐαν.

Καὶ ὅ,τι ἔγραφον πρὸς τὸν Γούραν, ὅτι εἶχον καὶ ἐγὼ τότε ὀλίγον ψωμὶ νὰ τρώγω, ἦτον τόσον ἀληθές, ὥστε ὄχι μόνον τὰ εἰσοδήματά μου ἐπήρκουν εἰς τὰς ἀνάγκας μου, ἀλλ' ἔγινε δυνατὸν εἰς ἐμὲ νὰ δανείσω χίλια γρόσια καὶ πρὸς τὸν Συνταγματάρχην Φαβιέρον, εὑρεθέντα εἰς οἰκονομικὰς δυσχερείας, ὅτε ἔμελλε νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν κατὰ τῆς Εὐβοίας ἐκστρατείαν [1]

1. 12 Φεβρουαρίου – 29 Μαρτίου 1826 (βλ. Κ. Διαμάντη, «Ἡ ἐκστρατεία τοῦ Φαβιέρου εἰς Κάρυστον τῷ 1826 κατὰ τὰ Ἀπομνημονεύματα τοῦ Στρατηγοῦ Πίσσα», *Ἀρχεῖον Εὐβοϊκῶν Μελετῶν*, τ. ΙΖ' (1971), σσ. 1–17).

του, καὶ ἄλλα δισχίλια γρόσια μετὰ ταῦτα, ὅτε, πρὸ τοῦ Πάσχα, τὴν Μεγάλην Πέμπτην καὶ Παρασκευήν, οἱ παρ' αὐτοῦ στρατολογηθέντες ἄτακτοι στρατιῶται, ὀνομαζόμενοι δὲ σταυροφόροι, ἐπειδὴ διά τινος σταυροῦ τὸν ὁποῖον ἔφερον ἐπὶ τοῦ στήθους διεκρίνοντο ἀπὸ τὰ λοιπὰ τότε ἀδιοργάνιστα στρατιωτικὰ σώματα, ὅτε, λέγω, οἱ στρατιῶται οὗτοι, στερούμενοι πρὸ πολλοῦ μισθοῦ καὶ ἐνδυμάτων, ἠπείλουν μὲν τὴν διαρπαγὴν τῆς ἀγορᾶς,|
79β ἠνάγκασαν δὲ καὶ τὸν Φαβιέρον νὰ φυλακίσῃ τὰ μέλη τῆς Δημογεροντίας καί τινας ἄλλους ἐκ τῶν γνωριμωτέρων πολιτῶν, ὅπως συνεισφέρωσι τὸ ποσὸν γροσίων χιλιάδων δέκα πρὸς περίθαλψιν τῶν στρατιωτῶν, ὅτε, μαθὼν ἐγὼ τὸ γεγονὸς τοῦτο, ἦλθον εἰς τὸ κατάστημα τῆς Δημογεροντίας καί, προσκαλέσας ἐκεῖ τὸν Σταῦρον Βλάχον καὶ Σπυρ. Πατοῦσαν, τοὺς προέτρεψα νὰ συνεισφέρῃ ἕκαστος αὐτῶν ἀνὰ 2.000 γρόσια, ὡς θέλω πράξει πρῶτος ἐγώ, καὶ διὰ τοῦ παραδείγματός μας θέλουν φιλοτιμηθῆ ἢ καὶ πειθανα(γκα)σθῆ καὶ ἄλλοι τινὲς τῶν συμπολιτῶν μας νὰ συνεισφέρωσιν ἕκαστος ἀνάλογόν τι ποσὸν χρημάτων, ἀνὰ 100 δηλ. ἢ 200 γροσίων, πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ ὅλου ἀπαιτουμένου ποσοῦ τῶν 10.000 γροσίων. Χρεωστῶ δὲ νὰ ὁμολογήσω ὅτι πρῶτος ὁ Σταῦρ(ος) Βλάχος καὶ δεύτερος ὁ Σπυρ. Πατούσας ἐφάνησαν πρόθυμοι εἰς τὴν παραδοχὴν τῆς προτάσεώς μου, καὶ οὕτως ἐν μιᾷ ἢ δύο περίπου ὥραις συνεπληρώθη τὸ ποσὸν τοῦτο, καὶ οἱ συμπολῖται ἀπεφυλακίσθησαν, καὶ ἡ γαλήνη ἐπανῆλθεν εἰς τὴν πόλιν. Ἀλλὰ πόθεν εἶχον τὰ εἰσοδήματα ταῦτα, ὕστερον ἀπὸ τὴν ἄκραν πενίαν τὴν ὁποίαν ὑπέφερα πρὸ τριῶν ἐτῶν; [1] Κατὰ τὸ πλεῖστον μέρος τὰ εἰσοδήματά μου ταῦτα προήρχοντο ἀπὸ συνδρομὰς τῆς *Ἐφημερίδος τῶν Ἀθηνῶν* καὶ ἐν μέρει ἀπὸ ἀμοιβὰς διδασκαλίας τῆς ἑλλην. γλώσσης, τὴν ὁποίαν,
80α παρακαλούμενος, προσέφερον εἴς τινας|Ἄγγλους περιηγητάς, οἷον τὸν κ. Hipsley, Waddington καὶ τὸν φιλέλληνα Hastings· ὥστε ἐκ τῶν εἰσοδημάτων τούτων τῶν δύο ἐτῶν ἐδυνήθην νὰ ἐπαρκέσω εἰς τὰς ἀνάγκας μου μέχρις ὀλίγων μηνῶν πρὸ τῆς ἀφίξεως τοῦ Κυβερνήτου Ἰω. Καποδιστρίου, ὅτε ἠναγκάσθην νὰ πωλήσω, ἄκων, τὴν παρ' ἐμοὶ κατατεθεῖσαν ὡς ἐχέγγυον σπάθην τοῦ Ἐμμανουὴλ Καλλέργη, τὸν ὁποῖον ἐδάνεισα γρόσια 200. Καὶ κατ' αὐτὴν τὴν στιγμὴν τῆς ἀφίξεως τοῦ Καποδιστρίου δὲν εὑρέθην ἔχων πλέον τοῦ ἑνὸς ταλλήρου εἰς τὸ θυλάκιόν μου.

1. Βλ. παραπάνω, σσ. 77, 90 – 91, 106 – 107.

'Αλλ' ἐπάνειμι ὅθεν ἐξέβην. Τὸ ἡρωικὸν Μεσολόγγιον ἐξεπορθήθη, διαρκούσης τῆς ἐν 'Επιδαύρῳ Βας 'Εθν. Συνελεύσεως [1], ἡ ἀδελφή μου ἀπεβίωσεν, ὁ δὲ Γούρας, ἐπανελθὼν ἐξ 'Επιδαύρου, ἔπεσεν ἀσθενὴς ἐν τῇ ἐν 'Ακροπόλει οἰκίᾳ του, ὅπου πολλοὶ καὶ τῶν μὴ ἀγαπώντων ἀλλὰ φοβουμένων αὐτὸν ἀνέβαινον πρὸς ἐπίσκεψίν του καὶ ὅπου καὶ ἐγὼ ἀπῆλθον, νὰ δοκιμάσω μᾶλλον τὴν πρὸς ἐμὲ διάθεσίν του μετὰ τὴν μὴ παραδοχὴν τῆς δωρεᾶς του, ἣν μοὶ παρέσχε τόσον αὐθόρμητος καὶ χριστιανικῶς, ἀναχωρῶν εἰς 'Επίδαυρον πρὸ 20–30 ἡμερῶν. Εὗρον δὲ αὐτὸν κατάκοιτον, περικυκλωμένον ἀπὸ πολλούς, καί, ὡς ἤκουσε τὸ ὄνομά μου, εὐθὺς ἀνεπήδησεν ἐκ τῆς κλίνης καὶ ἐφώνησέ μοι λέγων : «'Ελθέ, ἀδελφὲ Ψύλλα, νὰ σὲ ἐναγκαλισθῶ καὶ καταφιλήσω, διότι ὅ,τι μοὶ ἔλεγες ὅτι θὰ γένῃ εἰς τὴν Συνέλευσιν τοῦτο καὶ ἔγινεν.» Οὕτω λοιπὸν ἔμαθον ὅτι καὶ εἰς αὐτὰς τὰς σκληροτέρας καρδίας ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ εἰλικρίνεια | φέρει πολλάκις τὴν ἐναν- *80β*
τίαν παρὰ τὴν ὁποίαν προσδοκᾷ τις ἐντύπωσιν, καθὼς εἶδον ὅτι συνέβη ἐν Ναυπλίῳ κατὰ τὴν παρουσίασιν τῶν δύο ἐκείνων ψηφισμάτων πρὸς ὑπογραφὴν ἀπὸ μέρους τῶν ἀντιπροσώπων τῆς 'Ανατολικῆς 'Ελλάδος (ἴδε φύλλ.) [2].

'Εν τούτοις ὅμως μετὰ τὴν ἐκπόρθησιν τοῦ Μεσολογγίου βαρὺς περιεμένετο νὰ κατέλθῃ ὁ Κιουταχῆς πρὸς ἐκπόρθησιν καὶ τοῦ τελευταίου ἀσύλου τῆς ἑλλην. ἀνεξαρτησίας κατὰ τὴν Στερεὰν 'Ελλάδα, τῆς 'Ακροπόλεως 'Αθηνῶν. Καὶ τότε ὁ μὲν Κολονέλος Φαβιέρος ἡτοιμάζετο νὰ ἀποχωρήσῃ εἰς Μέθανα [3], ἐγκαταλιπὼν τὸ στάδιον τοῦ πολέμου, εἰς Μέθανα, τόπον ὀχυρὸν μὲν καὶ ἐκ φύσεως, ὡς ἐκεῖνος τὸν ἐγνώριζεν, ὀλίγης δὲ πρὸς ἐντελῆ ἀσφάλειαν τεχνητῆς ὀχυρώσεως χρῄζοντα, ἀλλ' οἱ πολῖται ἡμεῖς, οἱ ἐκ τῶν γνωριμωτέρων, συνερχόμενοι, συνεβουλευ⟨ό⟩μεθα καὶ ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῆς πατρίδος καὶ ὑπὲρ τῆς ἐξασφαλίσεως τῶν γυναικῶν, παιδίων καὶ γερόν⟨των⟩ εἰς νῆσόν τινα, καὶ ὡς τοιαύτην ἐπρότεινα ἐγὼ τὴν Κέαν, πιστεύων ὅτι ἐν Σαλαμῖνι μὲν καὶ ἐν Αἰγίν⟨η⟩ ἠδύναντο ὁπωσοῦν νὰ ἔχωσιν ἀσφάλειαν, ἀλλὰ ἀφ' ἑτέρου μέρους ἐφανταζόμην ὅτι ἡ μεγάλη ἐν ταῖς νήσοις ταύταις

1. Ἤτοι «τῆς Γ' 'Εθνικῆς τῶν 'Ελλήνων Συνελεύσεως, συγκροτηθείσης ἐν 'Επιδαύρῳ (τὸ δεύτερον) κατὰ μῆνα 'Απρίλιον ,αωκς'» (Μάμουκα, ἔ.ἀ., τ. Δ', σ. 41).

2. 'Ασυμπλήρωτη παραπομπὴ στὰ *φφ. 60β–62β*.

3. Γιὰ τὸν λόγο γιὰ τὸν ὁποῖο ὁ Φαβιέρος ἀποσύρθηκε στὰ Μέθανα βλ. Μακρυγιάννη, *Ἀπομνημονεύματα*, ἔκδ. Ἰ. Βλαχογιάννη, σ. 186.

συρροὴ τῶν στρατιωτικῶν καὶ ναυτικῶν δυνάμεων τῆς Ἑλλάδος περὶ τὸ[ν] στάδιον τοῦ πολέμου ἐν ταῖς Ἀθήναις δὲν ἤθελεν ἐπιφέρει μικρὰν ἐνόχλησιν
81α εἰς τοὺς κατοίκους καὶ τοὺς | παροίκους αὐτῶν, ὡς τοῦτο εἴδομεν κατόπιν διὰ μακρᾶς καὶ θλιβερᾶς πείρας. Ὅτε δὲ πάλιν εἴδομεν τὸν Συνταγματάρχην Φαβιέρον καταβάντα μεθ' ὅλου αὐτοῦ τοῦ στρατοῦ καὶ τῶν ἀποσκευῶν του εἰς Πειραιᾶ, διὰ νὰ ἐκπλεύσῃ εἰς Μέθανα, τότε, συμβούλιον πάλιν λαβόντες οἱ προκριτώτεροι τῶν πολιτῶν, ἀπεφάσισαν καὶ ἔστειλαν ἐμὲ καὶ τὸν Στρατηγὸν Μακρυγιάννην ὡς πρεσβευτὰς πρὸς τὸν Φαβιέρον εἰς Πειραιᾶ, διὰ νὰ τὸν παρακαλέσωμεν ἐκ μέρους τῆς πόλεως νὰ μείνῃ ἐκεῖ, ὀχυρώνων ἐκ τῶν ἐνόντων τὸν τόπον τοῦτον, διὰ νὰ εἶναι δεύτερον τοῦτο φρούριον ἐν Ἀθήναις, ὥστε νὰ εὑρεθῇ ὁ ἐχθρὸς ἐν μέσῳ δύο πυρῶν. Ἀλλ' ὁ Φαβιέρος ἀπήντησεν ὅτι δὲν ἦτον δυνατὸν νὰ κάμῃ τὰς ἀναγκαίας ὀχυρώσεις τότε, ὅτε ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν περιεμένετο ὁ φοβερὸς στρατὸς τοῦ Κιουταχῆ.

Ἀπῆλθε δὲ εἰς Σαλαμῖνα, διὰ νὰ εὕρῃ ἐκεῖ τὰ ἀναγκαῖα διὰ τὴν ἐπιβίβασιν τοῦ στρατοῦ καὶ τῶν ἀποσκευῶν πλοῖα, μὴ εὑρὼν τοιαῦτα ἐν Πειραιεῖ. Καὶ ἐκεῖ πάλιν ἀπέστειλαν ἡμᾶς τοὺς ἰδίους οἱ πολῖται, διὰ νὰ πείσωμεν τὸν Φαβιέρον νὰ μείνῃ ἐν τῇ νήσῳ ἐκείνῃ καὶ καταλάβῃ τὴν Μονὴν τῆς Φανερωμένης πρὸς ἐξασφάλισιν τῶν ἀποσκευῶν καὶ ἐκεῖθεν διὰ τοῦ στενοτάτου ἐκείνου πορθ⟨μ⟩οῦ νὰ ἐξέλθῃ, καταλάβῃ τὴν Ἐλευσῖνα καὶ ἐν καιρῷ κινδύνου νὰ ἀποχωρῇ διὰ τοῦ ἰδίου πορθμοῦ εἰς Σαλαμῖνα, ὥστε τοιουτοτρόπως νὰ δύναται νὰ ἐνοχλῇ κατὰ νῶτον τὸν ἐχθρὸν καὶ νὰ χρησι-
81β μοποιήσῃ τὸν σημαντικὸν τακτικόν, | ὅστις ἀνέβαινεν εἰς τρεῖς περίπου χιλιάδας ἀνδρῶν. Τὸν ἐπροφθάσαμεν εἰς Σαλαμῖνα, τῷ εἴπομεν τὰς σκέψεις μας, ἐγὼ δὲ τῷ ἐπρόσθεσα ὅτι ὑπὸ τὰς σημαίας του θέλουν ὑπηρετεῖ καὶ ὅλοι οἱ ἄνδρες οἵτινες δὲν εἶναι κατατεταγμένοι εἰς τὰ ἄτακτα στρατιωτικὰ σώματα καὶ ὅτι τότε ὁ ἀριθμὸς τῶν στρατιωτῶν του θέλει ἀναβῇ εἰς δέκα καὶ ἐπέκεινα χιλιάδας, ἐπειδὴ ἡ νῆσος ἐκείνη περιεῖχε τότε τοὺς ἐξ Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας καὶ τῆς Φωκίδος πρόσφυγας. Ἀλλ' ἐκεῖνος μοὶ ἀπεκρίνετο πάντοτε ὅτι τῷ ὁμιλῶ ὡς σχολαστικὸς («vous me parlez toujours comme de l' école») καὶ οὕτως ἔμεινεν ἄκαμπτος εἰς τὴν ἀπόφασίν του νὰ ὀχυρωθῇ εἰς Μέθανα, διότι μοὶ ἔλεγεν ὅτι ὅλοι οὗτοι οἱ πέριξ τόποι θέλουν πλημμυρήσει ἀπὸ Τούρκους. «Ναί», τῷ ἀπεκρίθην ἐγώ, «ἀλλ' αἱ νῆσοι δὲν ἔχουν φόβον.» «Καὶ πῶς», εἶπε, «δὲν θέλουν καταπλεύσει στόλοι

τουρκικοὶ ἐνταῦθα;» «Δὲν φοβοῦμαι», εἶπον, «τοῦτο, ἀλλά, καὶ ἂν γένῃ, τί ὠφελεῖ νὰ εἶσθε σεῖς ὠχυρωμένος εἰς Μέθανα;» «Διὰ νὰ σὲ σώσω», εἶπε, «καταφυγόντα ἐκεῖ.» «Ἂς λείπῃ τοιαύτη σωτηρία», εἶπον. Καὶ ἐδῶ ἐτελείωσεν ἡ ἀποστολή μας, καὶ ἐπανήλθομεν ἄπρακτοι εἰς Ἀθήνας. Τὰ μετὰ ταῦτα ὅμως συμβάντα ἔδειξαν ὅτι ἐγὼ δὲν ὡμίλουν «ἀπὸ τὸ σχολεῖον», ἀλλ' ὅτι ἐκεῖνος, μὴ γνωρίζων τὸν τόπον, τὰς περιστάσεις καὶ τὰ πρόσωπα, ἔκαμε | πολλάκις τοιαῦτα λάθη, ὥστε ἐγὼ μὲν ἱστάμην ἐνώπιον αὐτοῦ ὡς 82α
μᾶλλον στρατηγικός, ἂν καὶ δὲν εἶχόν ποτε ἄλλοτε διατρέξει στάδιον στρατιωτικὸν καὶ ἐνταυτῷ ἔνδοξον, ὡς ἐκεῖνος.

Ἐπειδὴ δέ, ἀφοῦ τέλος πάντων ὁ Κιουταχῆς κατέβη εἰς Ἀθήνας, χωρὶς νὰ ἀπαντήσῃ που καθ' ὁδὸν τὴν παραμικρὰν ἀντίστασιν, καὶ ἤρχισε νὰ πολιορκῇ[1] τὰς Ἀθήνας, τότε οἱ Ἕλληνες ὁπλαρχηγοὶ τῶν ἀτάκτων στρατευμάτων, καταλαβόντες τὴν Ἐλευσῖνα καὶ συσσωματωθέντες περὶ τὰς τρεῖς περίπου χιλιάδας, προσεκάλεσαν καὶ τὸν Φαβιέρον, οὗτος[2] ἦλθε μετὰ πολλῶν τακτικῶν στρατιωτῶν, καὶ τότε ἐδόθη ἡ ἐν Χαϊδαρίῳ μάχη[3], ἥτις ἀπέτυχεν ἐντελῶς, καί, καθὼς ἐλέγετο μάλιστα, ἕνεκα τῆς πεισματώδους ἐπιμονῆς αὐτοῦ τοῦ Φαβιέρου, μὴ θελήσαντος νὰ ἀκούσῃ τὸ παρὰ τῶν λοιπῶν ὁπλαρχηγῶν σχέδιον τῆς μάχης. Ἡττηθέντες δὲ τοιουτοτρόπως, οἱ μὲν τῶν ἀτάκτων στρατευμάτων ἀρχηγοὶ ἀπεσύρθησαν εἰς Ἐλευσῖνα, ὁ δὲ Φαβιέρος διεβίβασε τὸν στρατόν του εἰς Σαλαμῖνα, παρὰ τὴν Φανερωμένην, καὶ αὐτὸς μετά τινων ἀνωτέρων ἀξιωματικῶν ἦλθεν εἰς Ἀμπελάκι.

Ἐνταῦθα δὲ ὁ πολύμητις Χατζῆ Ζαχαρίτζας ἐκίνησε γυναῖκάς τινας θαρραλέας νὰ ἔλθωσι μετὰ πολλῶν ἄλλων γυναικῶν ὑπὸ τὸν ἐξώστην τοῦ καταλύματος τοῦ Κολονέλου καὶ νὰ φωνάζωσι νὰ μὴ φύγῃ πάλιν εἰς Μέθανα, ἀλλά, μένων πλησίον τοῦ πεδίου τῆς μάχης, νὰ προσπαθήσῃ νὰ δώσῃ χεῖρα βοηθείας εἰς τοὺς πολιορκουμένους ἐν τῇ Ἀκροπόλει γονεῖς, ἀδελφοὺς καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν. Εἰς τὰς φωνὰς|δὲ ταύτας ὁ Φαβιέρος ἀπαντῶν, ἐζή- 82β
τησεν ἀπὸ τὰς γυναῖκας δι' ἐμοῦ ἂν οἱ ἐκτὸς τῆς πολιορκίας μένοντες γο-

1. Οἱ Τοῦρκοι ἄρχισαν νὰ πολιορκοῦν τὴν Ἀθήνα στὶς 3 Ἰουλίου 1826· τὴν κατέλαβαν, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη, στὶς 3 Αὐγούστου.

2. *Χφ.* ὅστις καί.

3. 8 Αὐγούστου 1826.

νεῖς, ἀδελφοὶ καὶ υἱοὶ τῶν γυναικῶν ἐκείνων ὑπόσχωνται αὗται ὅτι θέλουν καταταχθῆ ὑπὸ τὰς σημαίας ἐκείνου. Ἀλλὰ τοιαύτην ἐρώτησιν ἐγὼ δὲν ἔκρινα νὰ ἀποτείνω πρὸς τὰς γυναῖκας καὶ εἶπον τοῦτο πρὸς τὸν Φαβιέρον, τὸν ἐβεβαίωσα ὅμως ὅτι τοῦτο, καθὼς καὶ ἄλλοτε τῷ εἶχον εἴπει, θέλει γένει οὕτω, διότι ὅσοι τῶν ἐν ἡλικίᾳ πολ⟨ι⟩τῶν δὲν κατετάχθησαν μέχρι τοῦδε εἰς τὰ τάγματα τῶν ἀτάκτων στρατευμάτων οὗτοι βεβαίως θέλου⟨σιν⟩ ἀκολουθήσει ὡς ἐθελονταὶ τὸν τακτικὸν στρατόν. Καὶ τότε εἶπεν εἰς τὰς γυναῖκας νὰ ἀπέλθωσιν εἰς τὴν Φανερωμένην, διὰ νὰ πείσωσι τοὺς στρατ⟨ιώ⟩τας νὰ μείνωσι πλησίον τοῦ πεδίου τοῦ πολέμου, ἔδωκε δηλ. μίαν εὔσχημον ἄρνησιν.

Ἄλλοτε πάλιν, προσκληθεὶς ἐκ Μεθάνων, διὰ νὰ συμπράξῃ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ σχεδίου τῆς εἰς τ⟨ὴν⟩ Ἀκρόπολιν εἰσόδου τοῦ Στρατηγοῦ Κριεζώτου [1], ἐπ⟨έ⟩μενε λέγων πρὸς ἐμέ, μέχρι στοιχήματος, ὅτι τὸ σχέδιον ἐκεῖνο ματαιοῦται, διότι οἱ Τοῦρκοι, γνωρίζοντες τοῦτο ἀπὸ ἄλλας ἀποτυχούσας ἀποπείρας, δὲν θέλουσιν ἀφήσει τοὺς Ἕλληνας νὰ ἐνδυναμώσωσιν οὕτω τὴν φρουρὰν τῆς Ἀκροπόλεως. Ἀλλ' ἐγὼ τῷ ἔλεγον ὅτι τοι-
83ᵃ αῦται νυκτεριναὶ ἐπιδρομαὶ ἐπέτυχον πολλάκις, ὅτι οἱ 200 – 3⟨00⟩ [2] | Ἕλληνες [3] περὶ τὸν Κριεζώτην, ἔχοντες ὁδηγὸν τὸν Δημήτριον Λέκκαν μὲ ἑκατὸν Ἀθηναίους, δὲν θέλουσιν ἀπαντήσει παρὰ μικράν τινα ἀντίστασιν πλησίον τῆς Ἀκροπόλεως, κατὰ τὴν πολιορκητικὴν μόνον γραμμὴν τῶν Τούρκων, ἀλλ' ἡ γραμμὴ αὕτη, πολεμουμένη ἀπ' ἔμπροσθεν ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν τῆς Ἀκροπόλεως, ἀπ' ὄπισθεν δὲ ὑπὸ τῶν περὶ τὸν Κριεζώτην, δὲν θέλει δυνηθῆ νὰ ἀνθέξῃ ἐπὶ πολύ. Καὶ πάλιν ὁ Φαβιέρ(ος) μὲ τὴν συνήθη του πρὸς ἐμὲ φράσιν («vous me parlez toujours de l' école») : «Δὲν ἔχουσι» λέγει, «περιπόλους οἱ Τοῦρκοι; Θὰ ἀφήσωσι τοὺς περὶ τὸν Κριεζώτην νὰ φθάσωσι τόσον πλησίον;» Τότε τῷ εἶπον ὅτι ἀνέγνωσα κάπου ὅτι οἱ Τοῦρκοι τὴν νύκτα μένουσι πάντοτε εἰς τὰ ὀχυρώματά των καὶ δὲν ἐξέρχονται ἐκεῖθεν, διὰ νὰ συγκροτῶσι νυκτερινὰς μάχας· ἀλλά, καὶ ἂν ἔχωσι

1. Γ. Ντεγιάννη, *Ὁ Νικόλαος Κριεζώτης*, τ. Α', Ἀθήνα 1967, σσ. 245–250.

2. Στὸ φ. 82β, μετὰ τὸν τελευταῖο στίχο τοῦ κειμένου, ὑπάρχει ἡ σημείωση: «Ὅρα σημ. Ι τοῦ παρόντος βιβλίου, ἐν ἀρχῇ, ἐν σελ. 160.» Βλ. καὶ τὴν ἑπόμενη ὑποσημείωση.

3. Στὸ φ. 83α, ποὺ προηγουμένως εἶχε ἀριθμὸ σελίδος 160, πρὶν ἀπὸ τὸν πρῶτο στίχο τοῦ κειμένου, ὑπάρχει ἡ ἔνδειξη: «Σημ. Ι». Ἐπίσης ὑπάρχει ἡ διαγεγραμμένη ἔνδειξη «1841 Ἰανουάριος», ὑπόλειμμα τοῦ Ἡμερολογίου τοῦ Ψύλλα.

περιπόλους, αἱ περίπολοι, μὴ γνωρίζουσαι τοὺς ξένους τόπους καὶ βλέπουσαι ἐν τῷ σκότει τῆς νυκτὸς 200 ἢ 300 ἄνδρας μεταξὺ τῶν θάμνων κινουμένους, θέλει φαντάζονται ὅτι εἶναι δεκαπλάσιοι τὸν ἀριθμὸν ἀφ' ὅσοι πραγματικῶς εἶναι. Τὴν ἐπιοῦσαν δὲ ἡμέραν, ἐπιστρέψαντα τὰ πλοῖα τὰ ὁποῖα ἔφερον τὸν στρατὸν αὐτὸν εἰς τὴν παραλίαν τοῦ Φαλήρου, ἀνήγγειλαν τὴν εὐχάριστον εἴδησιν ὅτι, κατὰ τὰ ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως συνθήματα, ὁ στρατὸς ὅλος εἰσῆλθε[1] σῶος καὶ ἀβλαβὴς εἰς τὴν Ἀκρόπολιν, μηδενὸς ἀπολεσθέντος, καὶ τότε ὁ Φαβιέρ(ος) μοὶ εἶπεν ὅτι τοῦτο ἔγινε, διότι οἱ στρατιῶται ἦσαν πολῖται στρατιῶται. Καὶ ὅμως αὐτὸς οὗτος ὁ Φαβιέρος|ἐξετέλεσεν ὁμοίαν τινὰ νυ- 83β
κτερινὴν εἰσδρομὴν[2] εἰς τὴν Ἀκρόπολιν, διὰ τὴν ὁποίαν ἀπέθανεν ἐγκαυχώμενος.

Ὅτε δὲ πάλιν εἶδον αὐτὸν εἰς Μέγαρα μεταξὺ πλήθους στρατιωτῶν ἀτάκτων καὶ τῶν ἀρχηγῶν αὐτῶν, παραλαβών με κατὰ μέρος, μοὶ ἔλεγεν ὅτι, ἂν τῷ ἐδίδετο ἡ Σαλαμὶς καὶ ἡ Μεγαρὶς διὰ πέντε ἔτη ὑπὸ τὴν ἀπόλυτον κυριαρχίαν του, ὑπέσχετο νὰ ἐκδιώξῃ τὸν Κιουταχῆν ἀπὸ τὰς Ἀθήνας. Καὶ τότε ἐγὼ τῷ ἀνέμνησα τὴν συμβουλὴν τὴν ὁποίαν τῷ ἔδωκα κατ' ἀρχάς, νὰ καταλάβῃ τὴν Μονὴν τῆς Φανερωμένης[3], ὡς ὀχυρὰν θέσιν, καὶ ἐξ αὐτῆς νὰ ἀναπτύξῃ τὴν στρατιωτικὴν αὐτοῦ δύναμιν εἰς Ἐλευσῖνα : προσλαμβάνων εὐκόλως ὑπὸ τὰς σημαίας του καὶ πᾶσαν τὴν πολιτικὴν στρατιωτικὴν[4] δύναμιν τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος τὴν κατοικοῦσαν τότε ἐν Σαλαμῖνι, ἤθελεν ἔχει τώρα πραγματικῶς ὅ,τι ζητεῖ ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ τῷ δοθῇ ἀπ' ἄλλους, δηλ. ἀπὸ τὴν Κυβέρνησιν, ἥτις δὲν ἔχει καμμίαν δύναμιν νὰ ἀποβάλῃ οὔτε ἀπὸ τὴν Σαλαμῖνα οὔτε ἀπὸ τὴν Ἐλευσῖνα καὶ τὰ λοιπὰ πέριξ μέρη τοὺς καταλαβόντας αὐτὰ ὁπλαρχηγοὺς τῶν ἀτάκτων στρατευμάτων. Καὶ ⟨προσέθεσα⟩ ὅτι ἂς ἐννοήσῃ κἂν τώρα ὅτι δὲν εἶχε δίκαιον νὰ μοὶ εἴπῃ πολλάκις ὅτι λαλῶ ὡς ἀπὸ σχολεῖον («vous me parlez toujours de l' école»).

Ἀλλ' ἂς ἐπανέλθω πάλιν εἰς τὸν χρόνον ἀφ' οὗ διέκοψα τὸν μίτον τῆς διηγήσεως τῶν Ἀπομνημονευμάτων τοῦ βίου μου. Ὀλίγον πρὶν τῆς εἰσβολῆς

1. 12 Ὀκτωβρίου 1826.
2. 1 Δεκεμβρίου 1826.
3. Βλ. παραπάνω, σ. 122.
4. Βλ. παραπάνω, σ. 60, ὑποσ. 1.

τοῦ Κιουταχῆ ἡ ἀδελφή μου ἀπεβίωσεν, ἀφήσασα λύπην ἄφατον εἰς τὴν γηραιὰν μητέρα μου, τὴν ὁποίαν μετέφερα εἰς Ἀμπελάκι τῆς Σαλαμῖνος, ὅπου ἐσκόπουν νὰ μετακομίσω καὶ τὴν τυπογραφίαν, ὡς ἔπραξα καὶ δὶς ἄλλοτε, διὰ νὰ ἐξακολουθήσω ἐκεῖ τὴν ἔκδοσιν τῆς *Ἐφημερίδος Ἀθηνῶν*. Τοῦτο ὅμως δὲν ἐσυγχώρησεν ὁ πανσθενὴς Γούρας, ραδιουργηθείς, ὡς ἐλέγετο, ἀπὸ τὸν Ἀλέξανδρον Σοῦτζον καὶ Χρηστίδην, ὑποσχεθέντας εἰς αὐτὸν |
84α νὰ [1] ἀναλάβωσιν ἐκεῖνοι τὴν ἔκδοσιν τῆς ἐφημερίδος ἐντὸς τῆς πολιορκίας, ὡς ἐγίνετο καὶ ἐν τῇ πολιορκίᾳ τοῦ Μεσολογγίου, πρᾶγμα ἀδύνατον καὶ ἄσκοπον, διότι οὔτε νὰ ἐργασθῶσιν ἠδύναντο οἱ τυπογράφοι ἐν τῷ στενοτάτῳ περιβόλῳ τῆς Ἀκροπόλεως οὔτε νὰ διαδίδωσιν ἐκτὸς αὐτῆς τὰ ἐκτυπούμενα φύλλα. Ἐγὼ λοιπὸν ἔμενα εἰς Ἀμπελάκι μετὰ τῆς μητρός μου, ἐνεργῶν τὸ κατὰ δύναμιν τὰ συμφέροντα τῇ πατρίδι ὁμοῦ μέ τοὺς ἐκεῖ καταφυγόντας συμπολίτας μου, καί, μίαν ἡμέραν πρὶν φθάσῃ ὁ Κιουταχῆς εἰς Ἀθήνας, λαμβάνω ἐπιστολὴν ἀπό τινας τῶν ἐν Ἀθήναις φίλων μου, οἵτινες μὲ προσεκάλουν νὰ ἐπανέλθω, περιγράφοντές μοι τερπνὴν τὴν ἐκεῖ διατριβήν των, εἰς δὲ τὸ τέλος τῆς ἐπιστολῆς ἀνεγινώσκετο ἰδιόχειρος σημείωσις τοῦ Γούρα, ἡ ἑξῆς: «Νἀρθῇς, νἀρθῇς, νἀρθῇς.» Καὶ πραγματικῶς ἀπεφάσισα καὶ κατέβην εἰς τὸν λιμένα, διὰ νὰ ἐκπλεύσω εἰς Ἀθήνας, ὄχι βεβαίως ⟨διὰ⟩ νὰ διαμείνω διὰ παντὸς ἐκεῖσε, διότι οὔτε σκόπιμον ἔβλεπον ἐκεῖ τὴν παρουσίαν μου οὔτε μὲ ἄφηνεν ἡ συνείδησις νὰ ἐγκαταλείψω ἐρήμην πάσης περιθάλψεως καὶ παραμυθίας τὴν ἐκ τῆς ἡλικίας καὶ τῆς ἄκρας λύπης καταβεβλημένην μητέρα μου, ἀλλὰ μόνον διὰ νὰ ἴδω διὰ δύο ἢ τρεῖς ἡμέρας τοὺς φίλους μου καὶ νὰ ἐπανέλθω. Μόλις ὅμως εἶχον ἐπιβῇ εἰς τὸ πλοιάριον τὸ μέλλον νὰ ἐκπλεύσῃ εἰς Πειραιᾶ, καὶ ἰδοὺ φθάνει ἐκεῖ πλοῖον, κομίζον τὴν εἴδησιν ὅτι ὁ Κιουταχῆς ἦτον ἤδη εἰς τὰς Ἀθήνας· καὶ οὕτως ὑπέστρεψα, εὐχαριστῶν τὸν Θεόν, διότι καὶ τὴν φορὰν ταύτην μὲ ἐλύτρωσεν ἀπὸ τὸν θάνατον ἢ τὴν αἰχμαλωσίαν ἥτις μὲ ἐπερίμενε, χωρὶς νὰ ἔχω
84β σκοπόν τινα [νὰ] | ἢ καθῆκον νὰ ἐκπληρώσω.

Οὐχὶ δὲ περὶ ἐμαυτοῦ μόνον ἐφρόνουν ὅτι ἤθελεν εἶσθαι ἄσκοπος ἡ ἐν Ἀθήναις διαμονή μου καὶ ὁ κατὰ συνέπειαν ἀποκλεισμός μου ἐν τῷ στενοχωροτάτῳ περιβόλῳ τῆς Ἀκροπόλεως, ἀλλ' ἐκήρυττον δημοσίως καὶ περὶ

1. Στὴν ἀρχὴ τοῦ φ. 84α ὑπάρχει ἡ διαγεγραμμένη ἔνδειξη «1841 Φεβρουάριος», ὑπόλειμμα τοῦ Ἡμερολογίου τοῦ Ψύλλα.

πάντων τῶν λοιπῶν συμπολιτῶν μου καὶ ἔλεγον ὅτι μόνη ἡ πρὸ τοσούτου χρόνου τρεφομένη καὶ μισθοδοτουμένη τακτικὴ φρουρὰ τῆς Ἀκροπόλεως ἠδύνατο νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τὴν φρούρησιν αὐτῆς καὶ νὰ ἀνθέξῃ ἐπὶ πλείονα χρόνον, ἔχουσα ἄφθονα τά τε πολεμεφόδια καὶ τὰς ἀναγκαίας τροφὰς καὶ τὸ πόσιμον ὕδωρ. Ἡμεῖς δὲ οἱ ἐκτὸς μένοντες πολῖται θέλομεν συντελέσει δραστικώτερον εἰς λύσιν τῆς πολιορκίας, περισπῶντες παντοιοτρόπως τὸν ἐχθρὸν κατὰ νῶτον. Ἀλλ' οὐδεὶς μὲ ἤκουσεν, ἐφρόνουν δὲ μάλιστα οἱ μᾶλλον εὐθαρσεῖς καὶ φρόνιμοι μεταξὺ αὐτῶν ὅτι, μένοντες ἐν Ἀθήναις, ἠδύναντο νὰ διατηρήσωσι καὶ τὴν πόλιν αὐτὴν ἀπόρθητον ἐναντίον τῆς τρανῆς ἀποδείξεως τὴν ὁποίαν τοῖς ἔδιδον ὅτι μιᾶς ὥρας περίπου περίβολος, ἀσθενῶς τετειχισμένος καὶ φρουρούμενος ἀπὸ 2.000 μόνον, δὲν ἠδύνατο νὰ ἀνθέξῃ εἰς ἔφοδον 30.000 στρατιωτῶν, ὅσους ὑπελογίζετο ὅτι ἔφερε μεθ' ἑαυτοῦ ὁ Κιουταχῆς πραγματικῶς, καὶ κατ' ὄνομα 70.000. Οὐχ' ἧττον ὅμως ἡ ἀπόφασις τῶν πολιτῶν νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς Ἀθήνας ἐκ Σαλαμῖνος ὑπῆρξε σταθερά, καὶ μολονότι ἐγὼ ἐτροπολόγησα τὴν ἀρχικήν μου γνώμην συμβουλεύσας ν' ἀνέλθῃ εἷς μόνον ἐξ ἑκάστης οἰκογενείας, οἱ δὲ λοιποὶ τῶν ἀνδρῶν νὰ μείνωσιν ἔξω. Καὶ οὕτως ἐξέπλευσαν περὶ τοὺς 300 Ἀθηναίους μετὰ τοῦ Νικολάου Ζαχαρίτζα καὶ Γιαννούλη Καλλιφρονᾶ, καὶ ἀφοῦ μάλιστα ἐβεβαιώθη ὅτι ὁ Κιουταχῆς ἦτον ἤδη εἰς τὰς Ἀθήνας· καὶ τοῦτο ὑπῆρξε τὸ πρῶτον παράδει⟨γ⟩μα τῆς εἰς τὴν Ἀκρόπολιν εἰσδρομῆς διὰ τοῦ ἐχθρικοῦ στρατοπέδου, δοθὲν ἀπὸ ἁπλοῦς πολίτας καὶ οὐχὶ ἀπὸ ἐξ ἐπαγγέλματος στρατιώτας [1].

Ἡμεῖς δὲ οἱ ἐναπολειφθέντες ἐν Σαλαμῖνι ἐφροντίζαμεν παντοιοτρόπως νὰ συνιστῶμεν τὴν κατάληψιν τῆς Μουνιχίας, τὴν ὁποίαν ἐξ ἀρχῆς, καὶ πρὶν τῆς εἰσβολῆς | τοῦ [2] Κιουταχῆ, ἐσυμβουλεύσαμεν καὶ ἐσυστήσαμεν πρὸς 85α
τὸν Συνταγματάρχην Φαβιέρον, καὶ ἡ γνώμη αὕτη, καταντήσασα κοινὴ γνώμη διὰ τῶν προσπαθειῶν μας, παρέσχε τὸ ἐνδόσιμον εἰς τὸν Καραϊσκάκην νὰ ἐκπλεύσῃ ἐξ Ἐλευσῖνος εἰς Πειραιᾶ νυκτός, διὰ νὰ κατασκοπεύσῃ τὸν τόπον ἂν εἶναι ὀχυρὸς πρὸς σύστασιν στρατοπέδου καὶ ἂν κατέχεται ἀπὸ ἐχθρούς. Ἐπανελθὼν δὲ οὗτος ἐκ Πειραιῶς εἰς Ἀμπελάκι καὶ ἐρωτη-

1. 3 Ἰουλίου 1826 (Ν. Καρόρη, «Ἡμερολόγιον», *Ἀθηναϊκὸν Ἀρχεῖον*, ἔκδ. Βλαχογιάννη, τ. Α', σ. 33).

2. Στὴν ἀρχὴ τοῦ φ. 85α ὑπάρχει ἡ διαγεγραμμένη ἔνδειξη «1841 Φεβρουάριος».

θεὶς ὑπὸ τοῦ Χ''Ζαχαρίτζα καὶ ἐμοῦ περὶ τῆς γνώμης ἣν ἔλαβε, κατασκοπεύσας τὰ κατὰ τὸν Πειραιᾶ, μᾶς ἐκάλεσεν ἔν τινι κατὰ μέρος οἰκίᾳ, ὅπου παρευρέθη καὶ ὁ Στρατηγὸς Βάσσος καὶ Νάκος Πανουργιᾶς, ὅστις εἶχε συνοδεύσει τὸν Καραϊσκάκην εἰς τὴν νυκτερινὴν ἐκείνην κατασκόπευσιν, καὶ μᾶς εἶπεν ὅτι εὗρε τὸν τόπον ἀληθινὰ ζαβόν, σκληρόν, ἀπότομον, ἐπιτήδειον εἰς στρατοπεδείαν, ἀλλ' ὅτι καὶ Τούρκους εἶδεν ἐκεῖ περὶ τὰ χαράγματα τῆς ἡμέρας καὶ νερὸν δὲν ἔχει ὁ τόπος. Ἐγὼ δὲ τῷ εἶπον τότε ὅτι Τοῦρκοι ὑπάρχουσι μόνον ὀλίγοι εἰς τὸν Πύργον τοῦ Τελωνείου καὶ εἰς τὸ Μοναστήριον τοῦ Ἁγίου Σπυρίδωνος ἴσως, ἀλλ' εἰς τὴν κορυφὴν τῆς Μουνιχίας δὲν ἦν κανείς, διότι πρὸ ἡμερῶν ἀπῆλθον ἐγὼ εἰς Ψυττάλειαν μετά τινος φιλέλληνος Γερμανοῦ καὶ ἐθεωρήσαμεν ἀμφότεροι διὰ τηλεσκοπίου τὸν λόφον ἐκεῖνον καὶ δὲν εἴδομεν ψυχὴν ζῶσαν νὰ κινῆται ἐκεῖ. Περὶ δὲ τοῦ νεροῦ ὁ μὲν Ζαχαρίτζας τῷ εἶπεν ὅτι ἔχει ὕδωρ ὁ Πειραιεὺς φρεάτιον, ἀλλ' ὁ Καραϊσκάκης ἀπήντησεν ὅτι εἶδε τοιοῦτον, ἀλλ' ἦτον, εἶπε, βουλωμένον (κεχωσμένον) ἀπὸ τοὺς Τούρκους, ἦτο δὲ τοῦτο, καθὼς ὅλοι ἐσυμπεράναμεν, μία ἐκ τῶν ἀρχαίων δεξαμενῶν | ὅσαι ἐπιπολάζουσι μέχρι τοῦδε εἰς διάφορα μέρη τῆς χερσονήσου τοῦ Πειραιῶς. Ἐγὼ δὲ ἐπὶ τέλους, θέλων νὰ διευκολύνω τὸ πρᾶγμα, εἶπον ὅτι εἴμεθα πρόθυμοι νὰ κάμωμεν καὶ μὲ τὸ ἀναγκαῖον εἰς τὸν στρατὸν ὕδωρ, ὡς θέλει κάμνομεν καὶ περὶ τῶν τροφῶν καὶ ἄλλων ἀναγκαίων, θέλομεν δηλ. προμηθεύει τὸν στρατὸν μὲ πλοιάρια γεμᾶτα νερὸν καθημέραν. Τότε ὅμως ὁ Καραϊσκάκης, λαβὼν τόνον στρατηγικοῦ ἀνδρός, μοὶ λέγει ὅτι δὲν γνωρίζω ἀπὸ στρατόπεδον, ὅτι ἐκεῖνος δὲν συνιστᾷ στρατόπεδον τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει νερόν, καὶ μάλιστα δὲν τὸ ἔχει ὄπισθεν τῆς θέσεως τοῦ στρατοπέδου, καὶ λ⟨οι⟩πά. Ἐπειδὴ ὁ Ζαχαρίτζας ἐπέμενε λέγων ὅτι τὸ πηγάδι τὸ λεγόμενον τοῦ Στρατιώτου ὑπάρχει καὶ δὲν εἶναι πιθανὸν νὰ κατεχώσθη ἀπὸ τοὺς Τούρκους, ὁ Καραϊσκάκης ἀπεφάσισε τὴν προσεχῆ νύκτα νὰ ἐκπλεύσωσιν εἰς Πειραιᾶ ὁ Στρατηγὸς Βάσσος καὶ Λέκκας, ἂν καλῶς ἐνθυμοῦμαι, διὰ νὰ σκοπεύσωσιν ἀκριβέστερον τὰ περὶ τοῦ νεροῦ καὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν Τούρκων, ἡμεῖς δὲ οἱ ἐν Ἀμπελακίῳ νὰ ἑτοιμάσωμεν ἀξίνας καὶ πτυάρια πρὸς κατασκευὴν ὀχυρωμάτων, ἅμα ἤθελεν εὑρεθῆ, μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν τῶν σκοπευτῶν, ὅτι εἶναι καταλήψιμος ὁ Πειραιεύς, δι' ἔλλειψιν σημαντικῆς ἐχθρικῆς δυνάμεως καὶ ὕπαρξιν ἀφθόνου ὕδατος. Τοῦτο δὲ καὶ ἔγινεν. Ἐξέπλευσαν δηλ. τὴν προσεχῆ νύκτα οἱ δια-

85β

ταχθέντες εἰς τοῦτο, οἱ δὲ λοιποὶ ἐνησχολήθημεν εἰς ἀνεύρεσιν τῶν ἀναγκαίων εἰς τὴν ὀχυροποιίαν ὀργάνων μέχρι τῆς πρωΐας τῆς ἑπομένης ἡμέρας [1]. |

Προσέχοντες [2] δὲ πάντοτε πρὸς τὸν Πειραιᾶ καὶ τὴν Ἀκρόπολιν, κατε- 86α
νοήσαμεν πρὸς τὸ πρῶτον τῶν δύο μερῶν πολεμικὸν πλοῖον προσωρμισμένον, καὶ εὐθὺς συνέλαβεν ὁ Χ''Ζαχαρίτζας τὴν ἰδέαν νὰ ἐκπλεύσω ἐγὼ πρὸς τὸ πλοῖον ἐκεῖνο, διὰ νὰ ἴδω ἐκ τοῦ πλησίον τὰ ἐν Πειραιεῖ καὶ διὰ νὰ πληροφορηθῶ καὶ περὶ πάντων ἐν γένει τῶν περὶ Ἑλλάδος φρονημάτων τῶν Εὐρωπαίων ἀξιωματικῶν. Εἴχομεν δὲ πρόφασιν εὔλογον πρὸς τοῦτο τὴν ἑξῆς. Ὀλίγον χρόνον δηλ. πρὸ τῆς εἰσβολῆς τοῦ Κιουταχῆ εἰς Ἀθήνας, αἱ εὐρωπαϊκαὶ κυβερνήσεις εἶχον ἀποσπάσει ἀπὸ τὴν Κυβέρνησιν τοῦ Σουλτάνου φιρμάνιον (διάταγμα) δι' οὗ ἀπηγορεύετο εἰς τὸν τουρκικὸν στρατὸν ἡ διὰ πυροβόλων καταστροφὴ τῶν ἀρχαιοτήτων τῆς Ἀκροπόλεως, τὸ δὲ διάταγμα τοῦτο εἶχεν ἐπιφορτισθῆ ὁ Πρόξενος τῆς Αὐστρίας κύρι(ος) Γρόπιος νὰ ἐπιδώσῃ πρὸς τὸν Κιουταχῆν [3], μεταβαίνων εἰς Ἀθήνας ἐπὶ εὐρωπαϊκοῦ τινος πολεμικοῦ πλοίου. Τὴν ἀποστολὴν ὅμως ταύτην δοκιμάσας πρό τινων ἡμερῶν νὰ ἐκπληρώσῃ, καταπλεύσας εἰς τὸν Πειραιᾶ μετ' ἐμοῦ, ὅπου τὸν περιέμενε τὸ ἀγγλικὸν πολεμικὸν πλοῖον *Σιριγγαπατάμ* [4], δὲν ἐφάνη τρόπος, μὲ ὅλας τὰς προσπαθείας τοῦ Πλοιάρχου Δούνδας [5], νὰ φέρῃ εἰς τέλος, ἐπειδὴ οἱ Τοῦρκοι δὲν ἐτόλμησαν ἢ δὲν ἠθέλησαν νὰ πλησιάσωσιν εἰς τὸν λιμένα, οὐδὲ κἂν πλησίον αὐτοῦ, κατὰ τὴν εἴσοδον δηλ. τῆς χερσονήσου, ὅπου ἀξιωματικοί τινες ἐκ τῶν τοῦ πλοίου, ἐξελθόντες, ὕψωσαν σημαίαν ἀγγλικὴν καὶ ἐπὶ πολὺ ἀνέμενον νὰ ἴδωσι πλησιάζοντα Ὀθωμανόν τινα, διὰ νὰ εἰδοποιήσωσι δι' αὐτοῦ τὸν Πασᾶν περὶ τοῦ σκοποῦ τῆς ἐκεῖ παρουσίας τοῦ πλοίου. Ὁ δὲ Γρόπιος ὄχι μόνον αὐτὸς δὲν ἠθέλησε νὰ ἀναβῇ εἰς τὴν πόλιν πρὸς συνέντευξιν τοῦ Πασᾶ, φοβούμενος τοὺς Τούρ-

1. Στὸ φ. 85β, μετὰ τὸν τελευταῖο στίχο τοῦ κειμένου, ὑπάρχει ἡ σημείωση: «Συνέχεια εἰς βιβλ. Γον, σημ. Κ, σελ. 166». Βλ. καὶ τὴν ἑπόμενη ὑποσημείωση.

2. Στὸ φ. 86α, ποὺ προηγουμένως εἶχε ἀριθμὸ σελίδος 166, πρὶν ἀπὸ τὸν πρῶτο στίχο τοῦ κειμένου, ὑπάρχει ἡ ἔνδειξη: «Βιβλ. Γ, σημ. Κ.».

3. Γιὰ τὸ φιρμάνι αὐτὸ καὶ τὴν ἐπίδοσή του στὸν Κιουταχῆ ἀπὸ τὸν Gropius βλ. Ἐ. Π ρ ω τ ο ψ ά λ τ η, *Ἱστορικὰ ἔγγραφα περὶ ἀρχαιοτήτων καὶ λοιπῶν μνημείων τῆς ἱστορίας κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ τοῦ Καποδίστρια*, Ἀθήνα 1967, σσ. κε', λ', 33–34, 87–88.

4. *Seringapatam*.

5. R. Dundas.

κους, ἀλλὰ καὶ τὸν πλοίαρχον ἀπέτρεψε, ἀποφασίσαντα νὰ πράξῃ τοῦτο, εἰπὼν ὅτι ἐνδέχεται νὰ κινδυνεύσῃ καθ' ὁδὸν καὶ νὰ δολοφονηθῇ ἴσως, διὰ νὰ τὸν γυμνώσωσι καὶ τοῦ συλήσωσι τὰ μετάλλινα κομβία τῆς στολῆς του,
86β νομίζοντες | αὐτὰ ἀργυρᾶ. Καὶ οὕτως ἀπέτυχεν ἡ πρώτη αὕτη ἀπόπειρα τοῦ Προξένου Γροπίου. 'Αλλ' ἀναχωρῶν τέλος εἰς Αἴγιναν οὗτος, ὅπου παρῴκησε μετὰ τῶν προσφύγων 'Αθηναίων, παρήγγειλεν εἰς ἐμέ, ἅμα ἴδω πολεμικὸν πλοῖον εἰς τὸ ἑξῆς ἐν Πειραιεῖ ἢ πρὸ τοῦ λιμένος, νὰ ὑπάγω πρὸς αὐτόν.

Τοῦτο λοιπὸν γνωρίζων ὁ Χ'' Ζαχαρίτζας, μὲ προέτρεψεν, ἅμα ἐφάνη τὸ κατ' ἀρχὰς μνημονευθὲν πλοῖον πρὸς τὸ μέρος τοῦ Πειραιῶς, νὰ ἐκπλεύσω ἐκεῖσε ἐπὶ μικροῦ τινος σαλαμινίου πλοιαρίου, κατ' αὐτὴν μάλιστα τὴν περίστασιν καθ' ἣν καὶ ἀποστολὴ ἐπίτηδες εἶχε σταλῆ πρὸς κατασκόπευσιν νυκτερινὴν τῶν κατὰ τὸν Πειραιᾶ. 'Εξέπλευσα δ' ἀμέσως καί, ὢν πλησίον τοῦ Πειραιῶς, εἶδον τὸ πολεμικὸν πλοῖον ἠγκυροβολημένον ἐν τῷ μέσῳ τοῦ λιμένος καὶ τὴν σημαίαν διέκρινα οὖσαν ἀγγλικήν, ὥστε δὲν μοὶ ἔμεινε καμμία ἀμφιβολία ὅτι ἐπὶ τοῦ πλοίου τούτου εὑρίσκετο ὁ φίλος Γρόπιος. Καὶ θαρρῶν εἶπον πρὸς τὸν διστάζοντα νὰ ε⟨ἰ⟩σέλθῃ εἰς τὸν λιμένα Σαλαμίνιον πλοίαρχον νὰ προχωρήσῃ, ἂν νομίζῃ ὅτι κατὰ τὴν εἰς τὸν λιμένα εἴσοδόν μας δὲν τρέχομεν κίνδυνον, καὶ ὁ πλοίαρχος, εἰπὼν ὅτι κατὰ μὲν τὴν εἴσοδον δὲν ἔχομεν φόβον, ἀλλ' εἰς τὴν ἔξοδον οἱ πολλαχόθεν τοῦ βάθους τοῦ λιμένος φαινόμενοι Τοῦρκοι δύνανται νὰ καταλάβουν τὰ ἀκρωτήρια καὶ νὰ μᾶς φονεύσουν ἢ νὰ μᾶς αἰχμαλωτίσουν, ἐπροχώρησεν, ἀκούσας τὴν ἀπάντησίν μου ὅτι κατὰ τὴν ἔξοδον, ἂν ἴδωμεν τοὺς Τούρκους κατέχοντας τὰ ἀκρωτήρια, θέλομεν μένει ὑπὸ τὴν σκέπην τῆς ἀγγλικῆς σημαίας καὶ δι'
87α αὐτοῦ τοῦ τρόπου θέλομεν | ἐξέλθει ἀκινδύνως ἐκεῖθεν. Ἔλαβον ὅμως Θεοῦ φωτίσει τὴν πρόνοιαν νὰ ἀναπετάσω ἐπί τινος κονταρίου λευκόν τι προσόψιον, διὰ νὰ ἴδωσιν οἱ Τοῦρκοι μακρόθεν ὅτι ἔρχομαι μὲ εἰρήνης σημεῖον.

'Αλλὰ μόλις ἐπλησιάσαμεν εἰς τὸ πολεμικὸν ἐκεῖνο πλοῖον, καὶ ἀμέσως ἀπὸ τοῦ καταστρώματος ἐρωτώμεθα τίνες εἴμεθα καὶ τί ζητοῦμεν ἐκεῖ. «Εἴμεθα ἀπεσταλμένοι», ἀποκρίνομαι, «ἀπὸ τὴν κοινότητα τῆς Σαλαμῖνος, διὰ νὰ ἴδωμεν τί πλοῖον εἶναι τοῦτο.» «Καὶ δὲν σᾶς ἤρκει», λέγουσι, «νὰ πληροφορηθῆτε μακρόθεν ἐκ τῆς σημαίας τί πλοῖον εἶναι τοῦτο;» «Ναί», ἀποκρίνομαι, «ἀλλ' ἐγὼ ἔχω καί τινα ἴδιον σκοπόν· ἐπιθυμῶ νὰ ἴδω τὸν Πρόξενον τῆς Αὐστρίας κύρ. Γρόπιον καὶ περὶ αὐτοῦ ἐρωτῶ ἂν εὑρίσκεται

ἐπὶ τοῦ πλοίου, διότι μοὶ ἔγραφεν, ἅμα ἴδω ἐν τῷ λιμένι τοῦ Πειραιῶς πλοῖον πολεμικόν, νὰ ἔλθω νὰ τὸν εὕρω, ἔμελλε δὲ νὰ ἔλθῃ ἐνταῦθα ἐπὶ πολεμικοῦ πλοίου, διὰ νὰ ἐπιδώσῃ εἰς τὸν Κιουταχῆν φιρμάνιον ὑπὲρ τῶν ἀρχαιοτήτων.» «Καὶ ποῦ εἶναι», ἐρωτῶσιν, «ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ; Δύνασαι νὰ μᾶς τὴν δείξῃς;» «Δὲν τὴν ἔλαβα μεθ' ἑμαυτοῦ (*sic*) », εἶπον. Τότε λέγουσι : «Καὶ δὲν ἠξεύρετε ὅτι ἐπεδόθη ἤδη πρό τινων ἡμερῶν τὸ φιρμάνιον ἐκεῖνο; Καὶ ὁ Γρόπιους δὲν εἶναι σήμερον εἰς τὸ πλοῖον τοῦτο, ἀλλὰ σπεύσατε νὰ ἀναχωρήσετε. Δὲν βλέπετε τοὺς Τούρκους τρέχοντας πρὸς τὰ ἀκρωτήρια, διὰ νὰ σᾶς ἐμποδίσωσι τὴν ἔξοδον;» Καὶ τῷ ὄντι ἐβλέπομεν ἤδη τοὺς Τούρκους σπεύδοντας πρὸς τὰ ἀκρωτήρια. Ἀλλὰ τότε ἐπεκαλέσθην τὴν φιλανθρωπίαν τῶν Ἄγγλων, νὰ μᾶς ἀφήσωσι νὰ μείνωμεν παρ' αὐτοῖς καὶ νὰ ἐξέλθωμεν τοῦ λιμένος, ὅτε καὶ τὸ πλοῖον | ἐκεῖνο ἔμελλε νὰ ἐκπλεύσῃ. «Τοῦτο δὲν *87β*
γίνεται», ἀποκρίνονται, «διότι κατ' αὐτὴν τὴν ὥραν περιμένομεν ἐνταῦθα τὸν Πασᾶν ἤ τινας τῶν ἀξιωματικῶν του καὶ δὲν θέλομεν νὰ εἴπωσι περὶ ἡμῶν ὅτι κάμνομεν τὸν κατάσκοπον τῶν Ἑλλήνων, βλέποντες ὑμᾶς πλησίον μας· ἀπέλθετε, ἕως ἔχετε τὸν καιρὸν νὰ ἐξέλθετε τοῦ λιμένος· δὲν ἐμάθατε», λέγουσιν, «ὅτι τὴν νύκτα ταύτην ἐφόνευσαν ἐνταῦθα καὶ αἰχμαλώτισαν Ἕλληνας καὶ ἐφόρτωσαν κεφαλάς, κομίσαντες αὐτὰς εἰς Ἀθήνας;» Τότε εἶπον πρὸς τὸν πλοίαρχον τοῦ ἡμετέρου πλοιαρίου νὰ ἀποχωρήσῃ πρὸς τὰ ἔξω, ὅστις, διαμαρτυρόμενος, μοὶ ἔλεγεν ὅτι ἐπῆρα τὰ παιδιά του εἰς τὸν λαιμόν μου. Ἀλλὰ τὸν εἶπα ὅτι καὶ ἐγὼ συγκινδυνεύω ὁμοῦ μὲ αὐτόν, καὶ ὁ Θεὸς βοηθός! Καὶ ὄντως ὁ πολυεύσπλαγχνος Θεὸς μᾶς ἔσωσε καὶ τὴν φορὰν ταύτην ἐκ τοῦ προφανοῦς κινδύνου, διότι οἱ Τοῦρκοι, ἰδόντες ἐκ τοῦ πλησίον τὸ λευκὸν προσόψιον καὶ νομίσαντες ἴσως ὅτι ἤλθομεν νὰ διαπραγματευθῶμεν μεσιτείᾳ τῶν Ἄγγλων περὶ ἀπελευθερώσεως τῶν προσφάτως, τὴν αὐγὴν δηλ. ἐκείνην, αἰχμαλωτισθέντων ὀλίγων στρατιωτῶν, ἐν οἷς ἦν καί τις γραμματικὸς τοῦ Βάσσου, ἔπαυσαν νὰ τρέχωσι πρὸς κατάληψιν τῶν ἐπικαίρων θέσεων τοῦ στομίου τοῦ λιμένος, ἐκ τοῦ ὁποίου ἐξήλθομεν μετὰ πολλοῦ κόπου καὶ καταρῶν τοῦ Σαλαμινίου πλοιάρχου, καὶ τοῦτο μᾶς ἐφάνη ὡς νὰ ἐξήλθομεν ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ Ἅδου. Ἐπανελθόντες δὲ εἰς Ἀμπελάκι, εὕρομεν κλαυθμοὺς καὶ ὀδυρμοὺς διὰ τοὺς ἀπολεσθέντας στρατιώτας, περὶ τῆς ἀπωλείας τῶν ὁποίων εἶχαν φέρει | τὴν εἴδησιν οἱ περὶ τὸν Βάσσον *88α*
καταπλεύσαντες ἐκεῖ, πρὶν ἡμεῖς ἐπανακάμψωμεν ἐκ τοῦ Πειραιῶς.

Ἐματαιώθη ἐπομένως πᾶν σχέδιον περὶ καταλήψεως τοῦ Πειραιῶς, καὶ ὁ Καραϊσκάκης ἀνεχώρησε πρὸς τὰ μέρη τῆς Βοιωτίας. Οὐχ' ἧττον ὅμως ἡ ἰδέα δὲν ἐξηφανίσθη ὅλως διόλου, ἀλλ' ἐγίνοντο πάντοτε προσπάθειαι πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον, καὶ μάλιστα μετὰ τὴν ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως ἔξοδον τοῦ Μακρυγιάννη [1], συνοδευομένου καὶ παρὰ τοῦ Παναγιώτου Πούλου, ἐδόθη νέα καὶ δραστηριωτέρα ὥθησις πρὸς τοῦτο, διότι καὶ οἱ ἐν τῇ Ἀκροπόλει ἀποκλεισμένοι ἐθεώρουν τὴν κατάληψιν τοῦ Πειραιῶς ὡς μόνην αὐτῶν σωτηρίαν. Ἐλήφθη λοιπὸν φροντὶς μεγάλη παρὰ τῆς ἐν Αἰγίνῃ τότε διατριβούσης Κυβερνήσεως [2] πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ σχεδίου τούτου, καὶ εὑρέθη ὁ Συνταγματάρχης Γόρδων (Ἄγγλος) ὡς τὸ καταλληλότερον πρὸς ἐκτέλεσιν πρόσωπον. Οὗτος δὲ μετὰ τοῦ Στρατηγοῦ Μακρυγιάννη ἐκάλεσαν καὶ ἐμέ, ἢ μᾶλλον ὁ Γόρδων μὲ ἐκάλεσε νὰ τὸν ἀκολουθήσω ὡς γραμματεύς του. Ἀλλ' ἐγὼ ἀπεποιήθην [μὲν] τὸν τίτλον τοῦτον, εἰπὼν ὅτι, πληρεξούσιος [3] ὢν τῆς πατρίδος μου εἰς τὴν ἐν Αἰγίνῃ τότε συγκροτηθεῖσαν Ἐθν. Συνέλευσιν [4], δὲν ἠδυνάμην νὰ δεχθῶ τὴν θέσιν γραμματικοῦ τοῦ Γόρδωνος, δὲν θέλω λείψει ὅμως νὰ παρακολουθήσω τὴν ἐκστρατείαν ὡς ἐθελοντής. Τότε λαμβάνω προσκλητήριον ὑπογεγραμμένον ἀπὸ τὸν Γόρδωνα καὶ Μακρυγιάννην ἐν ᾧ μὲ προσεκάλουν νὰ λάβω μέρος ὡς γραμματεὺς τῆς ἐκστρατείας· καὶ οὕτως ἠκολούθησα μετ' αὐτῶν εἰς πάσας τὰς
88β προπαρασκευὰς τῆς ἐκστρατείας | καὶ εἰς ὅλα τὰ συμβούλια ἄτινα ἔλαβον χώραν καὶ εἰς Μέγαρα καὶ εἰς Σαλαμῖνα μέχρι τῆς στιγμῆς τῆς ἐπιβιβάσεώς μας διὰ τὴν κατάληψιν τοῦ Πειραιῶς, ὅπου καὶ ἀπέβημεν [5] εἰς τὴν ἄκραν τῆς Μουνιχίας ἐν ἄκρᾳ σιωπῇ καὶ ἀσφαλείᾳ. Δύο ὅμως ἐκ τῶν σχεδίων τὰ ὁποῖα εἶχον προαποφασ(ι)σθῇ καὶ διὰ τὴν παραδοχὴν τῶν ὁποίων εἶχον ἐγὼ καταβάλει πολλὴν προσπάθειαν δὲν ἐξετελέσθησαν ἀκριβῶς, τῶν ὁποίων σχεδίων τὸ μὲν ἓν ἦτο νὰ εἰσπλεύσῃ ὁ Ἄστιγξ μετὰ τοῦ πρωτοφανοῦς τότε ἐν Ἑλλάδι ἀτμοπλοίου ἡ *Καρτερία* ἐντὸς τοῦ λιμένος Πειραιῶς καὶ νὰ καταστρέψῃ διὰ τῶν τρομερῶν αὐτοῦ πυροβόλων τὰς δύο θέσεις

1. 17 Νοεμβρίου 1826.

2. Διοικητικὴ Ἐπιτροπὴ τῆς Ἑλλάδος.

3. Πβλ. σσ. 117–118, 135.

4. Στὴν Αἴγινα εἶχαν συνέλθει μόνο οἱ συμπολιτευόμενοι πληρεξούσιοι (Δημακοπούλου, *ἔ.ἀ.*, σ. 209).

5. *Χφ.* ἐπέβημεν. Ἡ ἀπόβαση ἔγινε τὴν νύκτα τῆς 24 πρὸς 25 Ἰανουαρίου 1827.

τὰς ὁποίας κατεῖχον οἱ Τοῦρκοι πέριξ αὐτοῦ, τὸ Μοναστήριον, λέγω, τοῦ Ἁγίου Σπυρίδωνος καὶ τὸν Πύργον τοῦ Τελωνείου, τὸ δὲ ἄλλο σχέδιον ἦτο οἱ περὶ τὸν Βάσσον καὶ Βούρβαχην καὶ Παναγ. Νοταρᾶν νὰ φανῶσι μόνον κατὰ τὸ μέρος τοῦ Καματεροῦ, ἀλλ' ἅμα ἴδωσι τοὺς Τούρκους ὁρμῶντας κατ' αὐτῶν, νὰ ἀποχωρήσωσι, χωρὶς νὰ ἀντισταθῶσι διόλου. Καὶ ὁ μὲν Ἄστιγξ δὲν εἰσέπλευσε τὴν νύκτα εἰς τὸν λιμένα τοῦ Πειραιῶς, ἀλλὰ τὴν ἐπομένην πρωΐαν, ἐλθὼν εἰς τὴν ἄκραν τῆς Μουνιχίας καὶ σκοπεύσας πρὸς τὴν μονὴν καὶ τὰ πέριξ τοῦ λιμένος, εἶπε πρός με : «Ἀληθῶς οἱ Τοῦρκοι δὲν ἔχουν κανὲν κανόνι πούποτε ἐκεῖ κάτω.» Καὶ ἐγὼ τῷ ἀπήντησα : «Βλέπετε ὅτι ἐγὼ εἶχον δίκαιον, ὅταν σᾶς ἔλεγον ὅτι δὲν ἔχουν κανόνια ἐκεῖ!» Καὶ τοῦτο τὸ ἔλεγον, ἐπειδὴ κάποτε, ἢ διὰ χαρᾶς σημεῖον ἢ βλέποντες πολεμικὸν ἑλληνικὸν πλοῖον διαβαῖνον παρὰ τὸν λιμένα Πειραιῶς, ἐπυροβόλουν ἅπαντες διὰ μιᾶς μὲ τὰ τουφέκιά των, ποτὲ ὅμως δὲν | ἠκούσθη νὰ πυροβολήσωσι μὲ κανόνια, τὰ ὁποῖα ἂν εἶχον, ἤθελαν κάμει καὶ αὐτῶν χρῆσιν, διὰ νὰ δείξωσι μάλιστα ὅτι εἶναι καλῶς ὠχυρωμένοι εἰς τὸ μέρος ἐκεῖνο. Καὶ τότε πλέον κατέβη τῆς Μουνιχίας ὁ Ἄστιγξ καί, εἰσβαλὼν εἰς τὸν λιμένα, ἄρχισε νὰ καταστρέφῃ τὰ οἰκοδομήματα τῆς μονῆς καὶ τοῦ πύργου, ἀλλ' ἦτον ὀλίγον ἀργά, διότι οἱ ἐν τῇ μονῇ Τοῦρκοι δὲν ἠδύναντο νὰ φύγωσιν ἐκεῖθεν ἐν καιρῷ ἡμέρας, περικυκλωμένοι ὡς ἦσαν ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας στρατιώτας οἵτινες κατέβησαν καὶ ἐπυροβόλουν, ἅμα ἀπέβημεν εἰς Μουνιχίαν, πρὶν διαλάμψῃ ἀκόμη τὸ λυκαυγὲς τῆς ἡμέρας. Ἐνέμειναν λοιπὸν ἐγκαρτεροῦντες καθ' ὅλον τὸν ἀδιάκοπον πυροβολισμὸν τῆς *Καρτερίας*, ἀπεκδεχόμενοι βοήθειαν ἀπὸ τὸ παρὰ τὴν πόλιν γενικὸν στρατόπεδον, ὅπερ καὶ ἐγένετο, διότι οἱ Ὀθωμανοὶ κατεβίβασαν τότε ἐκ τῆς πόλεως ἓν κανόνιον καί, στήσαντες αὐτὸ πρὸς τὸ μέρος ὅπου κεῖται σήμερον τὸ κοινοταφεῖον, ἤρχισαν πυροβολοῦντες κατὰ τοῦ ἀτμοκινήτου, τὸ ὁποῖον ἔσπευσε νὰ ἐξέλθῃ τοῦ λιμένος, διὰ νὰ μὴ πάθῃ τόσον, ὥστε νὰ μὴν εἶναι εἰς κατάστασιν νὰ κινηθῇ πλέον. Ἀλλ' ἂν ὁ Ἄστιγξ εἰσέπλεε, κατὰ τὸ σχέδιον, ἀμέσως τὴν στιγμὴν τῆς ἀποβάσεως τοῦ λοιποῦ στρατοῦ εἰς Μουνιχίαν, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα οἱ ἐν τῇ μονῇ καὶ τῷ πύργῳ Τοῦρκοι ἤθελον φύγει ἐν τῷ σκότει τῆς νυκτὸς ἐκεῖθεν, καὶ ἡμεῖς ἠθέλαμεν εἶσθαι κύριοι καὶ τοῦ λιμένος καὶ τῶν πέριξ αὐτοῦ θέσεων, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον κατωρθώθη μετὰ μῆνας ὕστερον καὶ μετὰ πολλὰς θυσίας καὶ ἄλλας δαπάνας, διότι ἐνεκαρτέ- *89α*

ρησαν οἱ στρατιῶται ἐν καιρῷ χειμῶνος, κατατρυχόμενοι ἀπὸ [1] τὸ ψῦχος καὶ τὰς βροχὰς ἐν ὑπαίθρῳ καὶ κοιμώμενοι ὁμοίως, τὰ δὲ πλοιάρια ἅτινα
89β ἐκόμιζον τὰς τροφὰς εἰς τὸ στρατόπεδον, | ἀναγκαζόμενα νὰ προσορμίζωνται ὄπισθεν τῆς Μουνιχίας ἄκρας, ἐν τῷ μικρῷ ἐκεῖ λιμενίσκῳ, ἔτρεχον κίνδυνον νὰ καταστραφῶσιν ἀπὸ τὰς γρανάτας τὰς ὁποίας οἱ Τοῦρκοι ἐξηκόντιζον κάτωθεν, ἐκ τῆς μονῆς, καθ' ἡμῶν τῶν ἐν τῇ ἄκρᾳ, αἱ δὲ πλεῖσται [2] ἐξ αὐτῶν κατέπιπτον εἰς τὸν λιμενίσκον τοῦτον. Καὶ μόνον ὁ Συνταγματάρχης Γόρδων καὶ ὁ Δημήτριος Καλλέργης εἶχον δύο σκηνάς, ἐγὼ δὲ μετὰ τοῦ Μακρυγιάννη ἐχώναμεν τὴν κεφαλήν μας εἰς διάφραγά τινα τοῦ λόφου τὰ ὁποῖα [3] τυχαίως εὕρομεν ἐπὶ τῆς ἄκρας.

Τί δὲ συνέβη ὡς πρὸς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ σχεδίου τῆς ἐπιδείξεως, τῆς ἁπλῆς ἐπιδείξεως, τὴν ὁποίαν ἐπεφορτίσθησαν οἱ περὶ τὸν Βάσσον, Μπούρμπαχην καὶ Παναγ. Νοταρᾶν νὰ ἐκτελέσωσιν; Οἱ καλοί μου οὗτοι ἐνόμισαν θέσιν κατάλληλον νὰ ὀχυρωθῶσι τὴν ἐπιοῦσαν τῆς εἰς Πειραιᾶ ἀποβάσεως ἡμῶν τὸ χωρίον Καματερὸν καὶ νὰ δεχθῶσι τὴν ὁποίαν τοῖς ἐπρόσφερον οἱ Τοῦρκοι μάχην [4], καὶ τοιουτοτρόπως ἔπεσεν ὁ Βούρβαχης καὶ δύο-τρεῖς Γάλλοι μετ' αὐτοῦ καί τινες ἄλλοι, οἱ δὲ λοιποὶ ἔφυγον καταδιωκόμενοι καὶ ἐσώθησαν εἰς Ἐλευσῖνα, καταστήσαντες διὰ τῆς ἥττης των ταύτης θρασυτέρους τοὺς Ὀθωμανούς, οἵτινες, ἂν δὲν τοῖς ἐδίδετο ἀφορμὴ νὰ νικήσωσι κατὰ κράτος τὴν πτέρυγα ταύτην, δὲν ἤθελον λάβει τὸ θάρρος νὰ δοκιμάσωσι τὴν ἐπιοῦσαν τὴν κατὰ τῆς Μουνιχίας ἔφοδον, τὴν ὁποίαν ἂν καὶ δὲν ἐξεπόρθησαν, δοκιμάσαντες ὅμως τὰς δυνάμεις ἑαυτῶν τε καὶ τὰς ἡμετέρας, μᾶς περιεκύκλωσαν μὲ πολλὰ τῇδε κἀκεῖσε ἀνεγερθέντα ὀχυρώματα, διὰ νὰ μὴ δυνάμεθα νὰ κινηθῶμεν ἔξω καὶ κάτω τῆς Μουνιχίας ἄκρας, καὶ οὕτω κατώρθωσαν νὰ πολιορκοῦν δύο φρούρια συγχρόνως, τήν τε Ἀκρόπολιν καὶ ἡμᾶς, ἐπὶ πολὺν χρόνον, ἐπειδὴ τὸ ἀρχικὸν σχέδιον τῆς καταλήψεως
90α τοῦ Πειραιῶς | σκοπὸν εἶχε νὰ ἐνοχλῆται τὸ στρατόπεδον τοῦ Κιουταχῆ καὶ ἀπὸ νυκτερινὰς ἐκδρομὰς τῶν ἐν τῇ Ἀκροπόλει καὶ συγχρόνως ἀπὸ τοιαύτας ἐπιδρομὰς ἐκ μέρους ἡμῶν, εὐκολυνομένων διὰ τοῦ πυκνοῦ καὶ μακροῦ ἐλαιῶνος τοῦ μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ Πειραιῶς.

1. *Χφ.* ὑπό.
2. *Χφ.* τὰ δὲ πλεῖστα.
3. *Χφ.* τὸν ὁποῖον.
4. 27 Ἰανουαρίου 1827.

Τότε δὲ κατέλιπον καὶ ἐγὼ τὴν Μουνιχίαν καὶ ἀπῆλθον εἰς Αἴγιναν, διὰ νὰ ἐπαναλάβω τὴν ἐν τῇ ἐκεῖ συγκροτουμένῃ Ἐθν. Συνελεύσει θέσιν μου, τὴν ὁποίαν οὐδεὶς μοὶ διεφιλονίκησε, διότι ὁ ἀντ' ἐμοῦ εἰς Ἐπίδαυρον σταλεὶς Σ. Σεραφεὶμ ἀνεγνώριζε τὸ δικαίωμά μου τοῦτο καὶ πρὸς τούτῳ εἶχα λάβει προσφάτως ἐκ τῶν ἐν τῇ Ἀκροπόλει Ἀθηναίων καὶ ἄλλο ἔγγραφον πληρεξουσιότητος διὰ τὴν μέλλουσαν νὰ ἐπαναληφθῇ τότε Ἐθν. Συνέλευσιν. Ἀλλ' ἐνῷ αὕτη ὑπὸ τὰς ὄψεις τῆς Κυβερνήσεως ἐν Αἰγίνῃ ἐνησχολεῖτο εἰς προκαταρκτικάς τινας ἐργασίας, ἄλλη Συνέλευσις συνεκροτεῖτο ἐν Ἑρμιόνῃ ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τοῦ στρατιωτικοῦ στοιχείου καὶ τὴν φορὰν ταύτην τοῦ ἰσχυροτέρου τῶν ναυτικῶν νήσων κόμματος, καὶ τὰ πράγματα τῆς πατρίδος περιῆλθον οὕτως εἰς ἄκραν ἀμηχανίαν, καὶ φόβος ὑπῆρχεν ἐμφυλίων πάλιν σπαραγμῶν. Ἔλαβον ὅμως τὴν μετριοπάθειαν οἱ ἐν Ἑρμιόνῃ νὰ στείλωσιν εἰς τὴν ἐν Αἰγίνῃ Κυβέρνησιν πρεσβείαν συνισταμένην ἐξ ἀντιπροσώπων τῶν ναυτικῶν νήσων, ὅπως διαπραγματευθῶσι τὴν ἕνωσιν τῶν διεστώτων ὑπό τινας ὅρους, τοὺς ὁποίους ἡ πρεσβεία αὕτη, παρουσιασθεῖσα ἐνώπιον τοῦ Προέδρου τῆς Διοικητικῆς Ἐπιτροπῆς Ἀνδρέου Ζαΐμη, ἐπρότεινε καὶ προεκάλει ἐπὶ τούτοις τὴν ἕνωσιν τῶν δύο μερῶν εἰς Τροιζῆνα. Ὁ δὲ Ζαΐμης ἀπήντησεν ὅτι αὐτὸς μόνος δὲν δύναται νὰ ἀποφασίσῃ τι περὶ τῶν προτάσεων τούτων, θέλει σπεύσει ὅμως νὰ συγκαλέσῃ τοὺς πληρεξουσίους τῶν ἐπαρχιῶν, ἐνώπιον τῶν ὁποίων ἡ πρεσβεία δύναται νὰ προτείνῃ ὅσας ἔχει προτάσεις, καὶ οἱ πληρεξούσιοι θέλουσιν ἀποφασίσει ἐν τῷ δικαιώματί των ὅ,τι περὶ τούτων ἤθελον κρίνει εὔλογον καὶ ὀρθόν. | Προτοῦ ὅμως 90β
συγκαλέσῃ πάντας τοὺς πληρεξουσίους εἰς τὸν τόπον τῶν συνεδριάσεων, προσεκάλεσεν ὀλίγους τινὰς ἐκ τούτων, ἐν οἷς καὶ ἐμέ, μᾶς ἐξέθεσε τὰ τῆς πρεσβείας καὶ τὴν ἀπάντησιν τὴν ὁποίαν τοῖς ἔδωκεν, ἀλλὰ παρετήρησε, καὶ φρονίμως, ὅτι πρέπει νὰ ἐκλεχθῶσι μεταξὺ τῶν πληρεξουσίων τρεῖς ἢ τέσσαρες, ἐκ τῶν ἱκανωτέρων, νὰ ἀπαντήσωσιν εἰς τὰς προτάσεις τῶν πρεσβευτῶν, διὰ νὰ μὴν ἀρχίσωσιν ὅλοι νὰ λαλῶσι καὶ νὰ προκαλέσωσι τοιουτοτρόπως σύγχυσιν καὶ θόρυβον, ἀπαντῶντες καὶ συζητοῦντες μετὰ τῶν ψυχρῶν, ὡς ἔλεγε, κεφαλῶν τῶν Ὑδραιο - Σπετζιωτῶν, τῶν ὀλίγα μὲν λαλούντων, ἀλλὰ πολλάκις βαθέως κρινόντων τὰ πράγματα, καὶ οὕτω καταστήσωμεν ἀνέφικτον τὴν διαλλαγήν, δώσωμεν δὲ εἰς αὐτοὺς δίκαιον νὰ μᾶς ἐκθέσωσιν εἰς τὴν κοινὴν τοῦ ἔθνους γνώμην καὶ τὰ πράγματα τῆς πατρί-

δος εἰς τοιαύτας κρισίμους περιστάσεις καταντήσωσιν εἰς παντελῆ ὄλεθρον.

Ἡ δὲ γνώμη αὕτη τοῦ Ζαΐμη ἐγένετο παμψηφεὶ παραδεκτή, καὶ ἐξελέχθησαν οἱ ἑξῆς ὡς μέλλοντες νὰ ἀπαντήσωσιν εἰς τὰς προτάσεις καὶ εἰς τοὺς λόγους τῶν πρεσβευτῶν : Χριστόδουλος Κλονάρης, Γεώργιος Αἰνιάν, Γεώργιος Ψύλλας καὶ Νικόλαος Χρυσόγελος, οἵτινες καὶ παρευρέθημεν εἰς τὴν γενικὴν τῶν πληρεξουσίων συνεδρίασιν καί, ἀκούσαντες τὰς προτάσεις καὶ τοὺς λόγους τῶν πρεσβευτῶν, ἀπηντήσαμεν ἕκαστος ἐκ διαδοχῆς ὅ,τι ἐνομίζομεν καλὸν νὰ ἀπαντήσωμεν. Καὶ περὶ μὲν τῶν πρώτων δύο δὲν ἐνθυμοῦμαι νὰ ἀναφέρω τί ἕκαστος αὐτῶν εἶπε, μοὶ ἐφάνη ὅμως τότε ὅτι δὲν ἦσαν ἰσχυροὶ οἱ λόγοι αὐτῶν καὶ οἱ πρεσβευταὶ ἐφαίνοντο ἔχοντες ὑπὲρ
91ᵃ ἑαυτῶν τὸ δίκαιον. Ὅ,τι ὅμως | εἶπον ἐγὼ εἶναι τὸ ἑξῆς : «Κύριοι, εἰς τὰς προτάσεις σας τὰς περὶ ἑνώσεως λέγετε ὅτι ὑπάρχει ὅρος νὰ ἀποδεχθῶμεν ὅσα ἡ ἐν Ἑρμιόνῃ Συνέλευσις ἐψήφισεν ἄνευ συζητήσεώς τινος καὶ παρατηρήσεως ἢ τροποποιήσεως. Εἰς τὸν ὅρον τοῦτον ἐγώ, πληρεξούσιος τῆς πατρίδος μου, δὲν δύναμαι νὰ συγκα⟨τα⟩τεθῶ τυφλῶς, ἀλλὰ χρεωστῶ, πρὶν ἀποφασίσω τι, νὰ σκεφθῶ, νὰ συζητήσω, νὰ ἀκούσω τὸν λόγον καὶ τὸν ἀντίλογον καὶ τότε νὰ φέρω τὴν ψῆφόν μου ἐν πλήρει πεποιθήσει. Ὅρος ἄλλος ὑπάρχει εἰς τὰς προτάσεις σας νὰ ἀναγνωρίσωμεν ἀπὸ τοῦδε καὶ νὰ ἀποφασίσωμεν ὅτι Κυβερνήτης τῆς Ἑλλάδος εἶναι ὁ Ἰωάννης Καποδίστριας. Καὶ εἰς τὸν ὅρον τοῦτον δὲν δύναμαι νὰ συγκατατεθῶ ἄνευ τῶν προηγουμένων διατυπώσεων τὰς ὁποίας ὁ κανονισμὸς τῆς Συνελεύσεως ἤθελε διατάξει. Διὰ τοῦτο θεωρῶ ὅτι ἡ ἕνωσις ὑπὸ τοιούτους ὅρους εἶναι σχεδὸν ἀνέφικτος.» Τοσαῦτα εἰπών, ἐκάθησα εἰς τὴν ἕδραν μου, οὖσαν πλησίον τῆς τοῦ Ζαΐμη. Τότε δὲ οὗτος, στραφεὶς πρός με, μοὶ εἶπε χαμηλῇ τῇ φωνῇ : «Εὖγε, πατριῶτα Ψύλλα ! Μὴ δῷς ἑτέρῳ τὴν δόξαν σου καὶ τὰ συμφέροντά σοι [1] ἔθνει ἀλλοτρίῳ.» [2] Ἀλλ' ἐγώ, ἐμβλέψας πρὸς αὐτὸν ὀλίγον ὀργίλος, τῷ ἔδωκα οὕτω νὰ ἐννοήσῃ ὅτι δὲν εἶμαι κατὰ τῆς ἐκλογῆς τοῦ Καποδιστρίου, δὲν ἐπιθυμῶ ὅμως οὔτε πρέπει νὰ δεχθῶ ἐκ τῶν προτέρων πρότασιν ὡς ἀπόφασιν καὶ ὁμιλῶ μόνον περὶ τῶν τύπων.

Ἐν τούτοις καὶ ἀδιακόπως καὶ πολὺς ἐγίνετο λόγος περὶ τῆς παρατάσεως τῆς ἀντιστάσεως τῶν φρουρούντων τὴν Ἀκρόπολιν καὶ περὶ τῆς δια-

1. *Χφ.* σου.
2. Βαρούχ, δ', 3.

λύσεως τῆς πολιορκίας αὐτῆς. Καὶ περὶ μὲν τοῦ δευτέρου τούτου μέτρου πολλοὶ ἔλεγον νὰ ἀρθῇ τὸ ἐν Μουνιχίᾳ | στρατόπεδον καὶ νὰ τοποθετηθῶσι 91β διάφορα ἀποσπάσματα κατὰ ⟨τὰ⟩ μέρη ἐκεῖνα ὅθεν διέβαινον οἱ κομίζοντες τὰς τροφὰς καὶ τὰ ἄλλα ἐπιτήδεια εἰς τὸ ἐν Ἀθήναις γενικὸν στρατόπεδον τοῦ Κιουταχῆ. Τοιαύτης δὲ γνώμης ἦτο καὶ ὁ Καραϊσκάκης, καὶ ἀπόπειρα ἐγένετο ὅπως καταληφθῇ ὁ ὅρμος τοῦ Ὠρωποῦ [1], ὅπου ἦσαν αἱ ἀποθῆκαι τῶν εἰς Ἀθήνας διαβιβαζομένων τροφίμων, ἀλλ' ἡ ἔφοδος ἀπέτυχεν ἐντελῶς. Ἐξ ἄλλου δὲ πάλιν μέρους, οἱ ἐν Ἀκροπόλει ἐπέμενον νὰ γένῃ τὸ ταχύτερον ὅ,τι ἦτο δυνατόν, διὰ νὰ ἀπαλλαχθῶσιν ἀπὸ τὰ δεινὰ τῆς πολυχρονίου πολιορκίας. Ἔλεγον δὲ διὰ τῶν γραμμάτων τὰ ὁποῖα ἀπὸ καιρὸν εἰς καιρὸν ἐξέπεμπον νύκτωρ μὲ τολμηρόν τινα πεζοδρόμον ὅτι ἔπασχον πολὺ ἀπὸ λοιμικὰς νόσους, ἀπὸ στέρησιν νεροῦ καὶ ἄρτου, διότι μόνον ἓν ποτήριον τοῦ καφὲ (φλιντζάνι) διενέμετο εἰς πᾶσαν ψυχὴν καθημέραν διὰ ποτὸν καὶ μία δραὰξ κριθῆς, τὴν ὁποίαν ἔπρεπε νὰ ἐψήσουν εἰς τὸν φοῦρνον, καίοντες αὐτὸν πάλιν μὲ κριθὴν δι' ἔλλειψιν ξύλων.

Τότε ἔγραψα καὶ ἐγὼ ὑπόμνημα εἰς τὴν Κυβέρνησιν, προτροπῇ τοῦ κυρίου Σ. Τρικούπη, μέλους αὐτῆς, περιέχον τὸ ἑξῆς σχέδιον : νὰ ἐκλεχθῶσι τετρακόσιοι ἕως πεντακόσιοι ἄνδρες μεταξὺ τῶν ἔξω στρατιωτῶν καὶ οὗτοι νὰ εἰσδράμωσι νύκτωρ εἰς τὴν Ἀκρόπολιν, διὰ νὰ ἀλλάξωσι τὴν κεκμηκυῖαν ἐκεῖ παλαιὰν φρουράν, ἥτις πάλιν διὰ συνθήματος μεταξὺ τοῦ [2] ἐν Πειραιεῖ στρατοπέδου νὰ ἐξέλθῃ τῆς Ἀκροπόλεως, ἀφήνουσα ἐκεῖ τὴν νέαν. Ἀπεδείκνυον δὲ τὸ δυνατὸν τῆς πολεμικῆς ταύτης ἐπιχειρήσεως διὰ τῶν προηγουμένων | παραδειγμάτων τῆς κατ' ἀρχὰς τῆς πολιορκίας 92α ἐξόδου πολλῶν διὰ μιᾶς ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν καὶ τῆς τρὶς ἐπιτυχούσης εἰσδρομῆς, τῆς τῶν περὶ τὸν Ζαχαρίτζαν, τῆς τοῦ Κριεζώτου καὶ τῆς τοῦ Φαβιέρου [3]. Ἡ δὲ νέα φρουρὰ ἠδύνατο νὰ προμηθευθῇ ἐν τῇ αἰφνιδίᾳ αὐτῆς ἐφόδῳ εἰς τὴν Ἀκρόπολιν καὶ μὲ ξυλείαν ἐκ τῶν πέριξ καὶ κάτωθεν τῆς Ἀκροπόλεως παλαιῶν οἰκιῶν, ὡς τοῦτο συνέβη κατὰ τὴν πρώτην εἰσδρομήν, ὅτε, καταβάντες οἱ νέοι μετὰ τῶν ἐκεῖ εὑρεθέντων ἀνδρῶν, ἐξεδίωξαν ἀπὸ πολλὰς τοιαύτας οἰκίας τοὺς κατέχοντας αὐτὰς Ὀθωμα-

1. 3–4 Μαρτίου 1827.
2. *Χφ.* τῶν.
3. Βλ. παραπάνω, σσ. 125, 127.

νούς. Καὶ αἱ τρεῖς δὲ αὗται ἐπιχειρήσεις κατωρθώθησαν τότε, ὅτε δὲν ὑπῆρχε κατειλημμένη ἡ Μουνιχία, ἥτις ἤθελε προσφέρει ἤδη μεγίστην βοήθειαν πρὸς τὴν ἐπιτυχίαν τῶν ὑποβαλλομένων τούτων στρατιωτικῶν κινήσεων. Ἀλλά, καὶ ἂν δὲν ἐπετύγχανον νὰ προμηθευθῶσιν ἔξωθεν ξύλα, ἡ νέα φρουρὰ ἠδύνατο εὐκολώτερον νὰ ἀνθέξῃ εἰς τὰς κακουχίας, τὰς ὁποίας ὑπέστη ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον ἡ πρώτη, καὶ τοῦτο δι' ὀλίγον μόνον καιρόν, ἐπειδὴ τὰ πάντα τότε προεμήνυον τὴν ταχεῖαν λύσιν τοῦ ζητήματος τοῦ πολέμου. Καὶ εἰς τοῦτο μάλιστα εἶχον ἴδει ἐπιστολὴν αὐτόγραφον τοῦ Βασιλέως τῆς Βαυαρίας Λουδοβίκου πρὸς τὸν ἐνταῦθα τότε μεταξὺ ἡμῶν εὑρισκόμενον Στρατηγὸν Ἔιδεκ, ἥτις τὸν ἐβεβαίου ὅτι ἡ ὑπόθεσις τῶν Ἑλλήνων συζητεῖται ἤδη ἐν τοῖς ἀνακτοβουλίοις τῆς Εὐρώπης ἐπιμελῶς καὶ ⟨ἔλεγεν⟩: «Εἴπατε εἰς τοὺς ἀνδρείους μας ὀλίγον ἀκόμη νὰ ἐγκαρτερήσωσι, καὶ οἱ ἀγῶνες αὐτῶν θέλουσι στεφθῆ μὲ ἐπιτυχίαν.» Καὶ μετέφρασα τὴν ἐπιστολὴν
92β καὶ τὴν ἔπεμψα πρὸς τοὺς ἐν τῇ | Ἀκροπόλει. Ἤθελον δὲ καὶ οἱ πρῶτοι φρουροί, μὲ ὅλας τὰς ἀνηκούστους κακουχίας, ἐγκαρτερήσει ἀκόμη ἕνα καὶ δύο μῆνας, ὅτε πλέον καὶ ἔφθασεν ἐπισήμως τὸ πρωτόκολλον [1] τῶν τριῶν μεγάλων δυνάμεων, ἂν δὲν ἐπεσπεύδετο ἡ παράδοσις [2] τῆς Ἀκροπόλεως καὶ ἐκ διαταγῆς τοῦ Ἀρχιστρατήγου Τζοὺρτζ καὶ διὰ τῶν προσπαθειῶν τοῦ ἐν τῇ Ἀκροπόλει Φαβιέρου καὶ τῶν ἔξωθεν, οἷον Δερινοῦ κ.τ.λπ.

Ἀλλ' ἂς ἐπανέλθω εἰς τὸ ὑπόμνημά μου. Τοῦτο ἔστειλεν ἡ Κυβέρνησις τότε πρὸς τὸν ἐν Πειραιεῖ Ἀρχηγὸν τοῦ στρατοῦ Καραϊσκάκην, εἴτε αὐτὸ τὸ ἴδιον εἴτε ἐν ἀντιγράφῳ μὲ τὴν ὑπογραφὴν ἐν αὐτῷ τοῦ ὀνόματός μου. Ἄνθρωπος δὲ εὑρεθεὶς ἐν τῇ σκηνῇ αὐτοῦ μοὶ εἶπεν ὅτι, ὅταν ἔλαβε τὸ ὑπόμνημα καὶ εἶδε τὴν ὑπογραφήν μου, ἤρχισε νὰ λέγῃ καὶ νὰ χειρονομῇ τὰ ἐξ ἀμάξης ἐναντίον μου, κατὰ τὴν συνήθειάν του. Καὶ ἦτον βέβαια σφάλμα τῆς Κυβερνήσεως νὰ κάμῃ γνωστὸν τὸ ὄνομα ὄχι μόνον ἐμοῦ, ἀλλὰ καὶ παντὸς ἄλλου μὴ ἔχοντος ὑπόληψιν στρατηγικοῦ ἀνθρώπου, ὁποῖος ἐγώ. Οὕτω δὲ οὐδὲ κἂν ἐλήφθη ὑπ' ὄψιν ἀπὸ τὸν Ἀρχηγὸν οὐδὲ ἀπὸ τοὺς ἄλλους οἵτινες μετὰ ταῦτα ἐσχεδίασαν καὶ ἐξετέλεσαν τὴν ὀλεθρίαν ἐκείνην ἐκστρατείαν τῆς Κωλιάδος.

1. Ἡ συνθήκη τοῦ Λονδίνου τῆς 24/6 Ἰουλίου 1827.
2. 25 Μαΐου 1827.

Ἡ Συνέλευσις ἐν τούτοις κατηρτίσθη ἐν Τροιζῆνι [1], συνελθόντων ἐκεῖ καὶ τῶν δύο μερῶν, ἀλλ' ἐγὼ δὲν ἠθέλησα νὰ λάβω μέρος, θεωρῶν τὴν πίεσιν | τὴν ὁποίαν ἐξήσκει ἐκεῖ τὸ στρατιωτικὸν στοιχεῖον. Ἤκουσα ὅμως 93α
ὅτι κατὰ τὴν γενομένην ἐκλογὴν τῶν μελῶν τῆς Κυβερνήσεως [2], μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῶν ἄλλων πράξεων, τὸ ὄνομά [3] μου ἐψηφίζετο ὡς ἓν ἐκ τῶν τριῶν, καὶ ἄνθρωποι ἐκεῖθεν ἐρχόμενοι μὲ ἐβεβαίουν ὅτι ἦτο πιθανώτατον νὰ λάβω τὰς ἀναγκαίας εἰς τοῦτο ψήφους, ἀλλὰ τελευταῖον ἔμαθον ὅτι ὁ Θ. Κολοκοτρώνης, ἀνοίξας τὴν ποδιὰν τῆς φουστανέλλας του, ἐψηφολόγησε προσωπικῶς ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἐκ Λεβαδείας Ἰωαννούλη Νάκου, πολλὰ σχετικοῦ μὲ τὸν Ἀνδρέαν Μεταξᾶν. Αὐτὸς δὲ οὗτος ὁ Κολοκοτρώνης, μὲ διεβεβαίου μετὰ ταῦτα ὁ Διονύσιος Μούρζινος, εἶχεν ἀπόφασιν, ἂν ὁ Ἰωάννης Καποδίστριας δὲν ἤθελε δεχθῇ τὴν ἐκλογήν του ὡς Κυβερνήτης τῆς Ἑλλάδος, εἶχε, λέγω, ἀπόφασιν νὰ ἐνεργήσῃ καταρτισμὸν Κυβερνητικῆς Ἐπιτροπῆς συνισταμένης ἀπὸ Ἀνδρ. Ζαΐμην, Σπυρ. Τρικούπην καὶ ἐμέ.

Ἐν Αἰγίνῃ δὲ τότε διατρίβων, ἐγνωρίσθην μὲ τὸν φιλέλληνα Ἀμερικανὸν Μίλλερ, καὶ οὗτος μοὶ ἔκαμε τὴν ἑξῆς πρότασιν : «Φίλε», λέγει, «ἤκουσα ὅτι φοβεῖσθε τὸν Θεὸν καὶ διὰ τοῦτο σᾶς ἀναθέτω τὴν φροντίδα τῆς διανομῆς ἀλεύρων καί τινων ἄλλων πραγμάτων ἐξ ὅσων αἱ φιλελληνικαὶ ἐν Ἀμερικῇ ἐπιτροπαὶ μοὶ ἀπέστειλαν εἰς τὴν Ἑλλάδα, νὰ διανείμω μεταξὺ τῶν ἐχόντων ἀνάγκην τούτων, διότι ἐγὼ θέλω περιέλθει τὴν Πελοπόννησον διὰ τὸν αὐτὸν σκοπόν.» [4] «Ἠκούσατε», τῷ εἶπον, «ὅτι φοβοῦμαι τὸν Θεόν. Ναί! Ἀλλὰ φοβοῦμαι καὶ τοὺς ἀνθρώπους καὶ διὰ τοῦτο δὲν δύναμαι νὰ ἀναλάβω τὸ ἔργον τοῦτο μόνος, ἐνταῦθα μάλιστα ὅπου πολὺς λαὸς ἔχει ἄκραν ἀνάγκην τοιούτων βοηθημάτων καὶ ὑπὸ τὰς γνωστὰς περιστάσεις εἰς τὰς ὁποίας εὑρισκόμεθα. Ἂν ὅμως μὲ συντροφεύσετε καὶ μὲ δύο - τρεῖς ἄλλους εὐυπολήπτους ἄνδρας, τότε εὐχαρίστως ἀναδέχομαι νὰ πράξω τὸ ἔργον τὸ ὁποῖον μοὶ προτείνετε.» «Εἴπετέ μοι λοιπόν», μοὶ λέγει, «ποίους γνωρίζετε | καταλλήλους εἰς τοῦτο.» «Πρῶτον», εἶπον, «τὸν Σεβ. 93β
Ἐπίσκοπον Ταλαντίου, Ἐπισκοπικὸν δὲ Τοποτηρητὴν Ἀθηνῶν, εὑρισκόμενον ἤδη ἐν Ὕδρᾳ, πρὸς τὸν ὁποῖον ὅμως, ἂν γράψετε, ὡς θέλω πράξει

1. 19 Μαρτίου – 5 Μαΐου 1827.
2. Τῆς τριμελοῦς Ἀντικυβερνητικῆς Ἐπιτροπῆς.
3. Βλ. Μ ά μ ο υ κ α, ἔ.ἀ., τ. Ζ', Ἀθήνα 1840, σ. 135.
4. Πβλ. *Ἀθηναϊκὸν Ἀρχεῖον*, ἐκδ. Κ. Δ ι α μ ά ν τ η, Ἀθήνα 1971, σ. 424.

καὶ ἐγώ, εἶμαι βέβαιος ὅτι δὲν θέλει ἀρνηθῆ νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὸ θεάρεστον τοῦτο ἔργον· δεύτερον πρόσωπον εὐυπόληπτον σᾶς προτείνω τὸν Ἀνάργυρον Πετράκην· καὶ τρίτον, διότι ἐν Αἰγίνῃ οἱ Ψαριανοὶ ἔχουσι μεγάλην ἰσχύν, συμφέρει καὶ εἶναι ἀναγκαῖον μάλιστα νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὸ ἔργον καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Κανάρης.» Ἐδέχθη λοιπὸν ὁ Μίλλερ τὰ ὀνόματα καὶ προσεκάλεσεν ἕνα ἕκαστον τῶν ἀνδρῶν τούτων ὅπως λάβῃ μέρος εἰς τὴν διανομὴν τῶν βοηθημάτων. Καὶ μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἀφίχθη ἐξ Ὕδρας ὁ Ἐπίσκοπος Ταλαντίου Νεόφυτος, ὅστις καὶ πρῶτος ἔφερεν εἰς Αἴγιναν τὴν χαρμόσυνον εἴδησιν τῆς δημοσιεύσεως ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς ἐφημερίσι τοῦ περὶ ἀποκαταστάσεως τῆς Ἑλλάδος πρώτου πρωτοκόλλου τῶν τριῶν μεγάλων δυνάμεων, τὴν ὁποίαν εἴδησιν ἔμαθεν εἰς Πόρον παρὰ τοῦ ἐκεῖ διατρίβοντος τότε Ἀλεξ. Μαυροκορδάτου.

Τότε δὲ ἠρχίσαμεν τὸ ἔργον τῆς διανομῆς τῶν βοηθημάτων, ἢ μᾶλλον ἐγὼ μόνος ἤρχισα τὴν ἐκτέλεσίν του καὶ ἐπεφόρτισα δύο - τρεῖς νέους ἐξ Ἀθηνῶν νὰ καταγράψωσι τὰ μέλη τῶν οἰκογενειῶν ὅσας ἤθελον γνωρίσει ὅτι ἔχουσιν ἀνάγκην κατεπείγουσαν καὶ ἀπόλυτον αὐτῶν. Εὑρέθη δὲ ὁ ἀριθμὸς περὶ τὰς 8.000. Ἐζυγίσαμεν τὰ ἐν βαρελίοις ἀξιόλογα ἄλευρα καὶ
94α κατὰ τὴν ἀναλογίαν τοῦ ποσοῦ τούτων καὶ τῶν παστῶν κρεάτων | ἐδίδομεν εἰς ἑκάστην οἰκογένειαν τόσα ἄλευρα, ὥστε εἰς ἕκαστον μέλος νὰ ἀναλογῇ ποσὸν ἀλεύρου τεσσάρων ὀκάδων, καὶ κρέατος δὲν ἐνθυμοῦμαι πόσον. Εἰς τὸ τέλος ὅμως τῆς ἐργασίας ἐφάνη ψηλαφητῶς ὅτι εἶχα δίκαιον νὰ ζητήσω συμπράκτορα τῆς διανομῆς καὶ τὸν Κωνστ. Κανάρην, ἐπειδή τινες ἐκ τῶν τῆς ἀριστοκρατίας, ζητήσαντες καὶ οὗτοι νὰ λάβωσι μέρος εἰς τὰ βοηθήματα, χωρὶς νὰ ἔχωσι τὴν κατεπείγουσαν ἀνάγκην τούτων, συνεμάχησαν μέ τινας ἐκ τῶν τοῦ ὄχλου καὶ ἤρχισαν νὰ διαβάλλωσι τοὺς διανομεῖς τῶν βοηθημάτων ἢ καὶ νὰ ὁρμήσωσι μάλιστα εἰς τὴν ἀποθήκην, ὅπου εἶχε μείνει ἓν καὶ μόνον βαρέλιον ἀλεύρου, ὅπως χρησιμεύσῃ καὶ ὡς βοήθημα καὶ ὡς ἀμοιβὴ τῶν ἀνθρώπων τοὺς ὁποίους ἀπησχολήσαμεν εἴς τε τὴν καταγραφὴν τῶν οἰκογενειῶν καὶ τῶν μελῶν αὐτῶν καὶ εἰς τὸ ζύγισμα καὶ διανομὴν τῶν βοηθημάτων. Καὶ τότε ἐχρησίμευσε πολὺ ἡ παρουσία τοῦ Κανάρη, διότι ἄλλως οὐδὲ ἐγὼ δὲν ἠξεύρω τί ἠθέλαμεν ὑποφέρει ἐξ αὐτῆς τῆς ὀχλαγωγίας, ἥτις ἔφθασε νὰ διαβάλῃ καὶ αὐτὸν τὸν ἀγαθὸν Ἐπίσκοπον, ὡς σφετερισθέντα δῆθεν εἴδη τινὰ ἐκ τῶν ἐνδυμάτων, σκεπασμάτων καὶ ὑποδημάτων,

τὰ ὁποῖα καὶ αὐτὰ ἐπρόκειντο εἰς διανομήν, ἀλλὰ περὶ τῶν ὁποίων ἐκρίναμεν καλὸν νὰ πωληθῶσι, καὶ τὰ ἐκ τῆς πωλήσεως χρήματα νὰ διανεμηθῶσι πάλιν ἀναλόγως εἰς τὰς ἐνδεεῖς οἰκογενείας· ἄλλως ἦτον ἀνέφικτος ἡ διανομή των. Τὸν Κανάρην ὅμως δὲν ἄφησα νὰ αὐτοδικήσῃ, ἀλλά, μετ' αὐτοῦ προσελθὼν εἰς τὴν 'Αστυνομίαν, κατήγγειλα τὴν πρᾶξιν τῶν ὀχλαγωγῶν καὶ ἐζήτησα τὴν τιμωρίαν τῶν πρωταιτίων, οἵτινες, δύο ἢ τρεῖς τὸν ἀριθμόν, ἐκρίθη εὔλογον νὰ ὑποστῶσι φυλάκισιν τριῶν – τεσσάρων ὡρῶν μετὰ προηγουμένην ἐπίπληξιν[1] ἐκ μέρους τοῦ 'Αστυνόμου καὶ Κανάρη.

1. *Χφ.* ἐπέπληξιν.

Ζ'

ΕΚΤΑΚΤΟΣ ΕΠΙΤΡΟΠΟΣ ΚΑΤΩ ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ

(1828-1829)

Ὁ Ψύλλας μέλος τοῦ Πανελληνίου καὶ Α' Γραμματεὺς τοῦ Τμήματος Ἐσωτερικῶν.—Διορίζεται Ἔκτακτος Ἐπίτροπος Κάτω Μεσσηνίας.—Μετάβαση στὴν Μεσσηνία.—Σύσταση ἐπαρχιακῶν δημογεροντιῶν στὴν Μεσσηνία.—Διευθέτηση διαφορῶν Πλάτσας καὶ Μηλέας.—Ἀνάρμοστη ὑποδοχὴ τοῦ Ψύλλα στὸ Ἄρμυρό.—Μετάβασή του στὸν Κάμπο Ζαρνάτας καὶ ἀπόπειρα προσεταιρισμοῦ του ἀπὸ τὸν Δ. Μούρτζινο.—Ἐκλογὴ ἐπαρχιακῆς δημογεροντίας Ζαρνάτας.—Θορυβώδεις σκηνὲς τὴν ἡμέρα τῆς ἐκλογῆς.—Ἀνάρμοστη ὑποδοχὴ τοῦ Ψύλλα στὴν Καρδαμύλη.—Ἐκλογὴ ἐπαρχιακῆς δημογεροντίας Ἀνδρούβιστας.—Ἐκστρατεία Κακαβουλαίων κατὰ τῶν Κιτριῶν.—Ἐπιστροφὴ τοῦ Ψύλλα στὴν Μεσσηνία.—Ἄφιξη γαλλικοῦ στρατοῦ στὸ Πεταλίδι.—Αὐθαίρετη ἐνέργεια τῆς δημογεροντίας Τριπόλεως ἐξοργίζει τὸν Ἰ. Καποδίστρια.—Δυσπιστία Ἰ. Καποδίστρια πρὸς τὸ γαλλικὸ ἐκστρατευτικὸ σῶμα.—Ὁ Στρατηγὸς Νικήτας.—Ἡ περιουσία του.—Γνώμη τοῦ Ψύλλα γιὰ τοὺς ὁπλαρχηγοὺς καὶ τοὺς προύχοντες.—Στάση στὸ Ἄρμυρό.—Συνάντηση τοῦ Ψύλλα μὲ τὸν Κυβερνήτη στὸν Πόρο.—Τὸ Πανελλήνιο καὶ ἡ ἐκλογὴ τῶν πληρεξουσίων γιὰ τὴν Δ' Ἐθνικὴ Συνέλευση.—Ἀνωμαλίες στὴν Μάνη.—Ὁ Καποδίστριας ζητεῖ ἀπὸ τὸν Ψύλλα νὰ ἐπανέλθῃ στὴν θέση του.—Ἐπιστροφὴ τοῦ Ψύλλα στὴν Μεσσηνία καὶ προσπάθειες γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῆς τάξεως.—Ὁ Ψύλλας ζητεῖ ἀπὸ τοὺς Μαυρομιχαλαίους τὴν παράδοση τοῦ ὑπόδικου Κατσάκου.—Οἱ Μαυρομιχαλαῖοι ἔρχονται ἔνοπλοι στὴν Φρουζάλα.—Ὁ Ψύλλας ἀξιώνει τὸν ἀφοπλισμὸ τοῦ Κατσάκου.—Ὁ Κατσάκος παρουσιάζεται ἄοπλος.—Συνάντηση Ψύλλα καὶ Μαυρομιχαλαίων μὲ τὸν Κυβερνήτη στὸ Λεοντάρι.—Οἱ Μαυρομιχαλαῖοι δέχονται νὰ παρουσιασθοῦν στὴν Αἴγινα.—Ἀντικατάσταση τῆς δημογεροντίας Ἀνδρούσας.—Διωγμὸς δημογέροντα τῆς Πλάτσας ἀπὸ τὸν Χρηστέα.—Σύσταση «ὑπόπτου» ἑταιρείας καὶ φόβοι τοῦ Καποδίστρια.—Ὁ Ψύλλας ὑποβάλλει παραίτηση.—Διευθέτηση τοῦ ζητήματος τῆς δημογεροντίας Ἀνδρούσας.—Ἐκλογὴ ἐπαρχιακῆς δημογεροντίας Μαΐνης.—Φιλοξενία τοῦ Ψύλλα ἀπὸ τοὺς Μαυρομιχαλαίους στὸ Λιμένι.—Ὁ Ἰ. Καποδίστριας δὲν ἀποδέχεται τὴν ἐκλογή του ὡς πληρεξουσίου τῆς ἐπαρχίας Καλαμάτας στὴν Ἐθνικὴ Συνέλευση.—Ἡ παραίτηση τοῦ Ψύλλα γίνεται δεκτή.

94β Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ τούτῳ καὶ μέχρι τῆς ἀφίξεως τοῦ Ἰω(άννου) Καποδιστρίου ἔζων ἐν Αἰγίνῃ ὅσον ἐνδέχεται οἰκονομικῶς, ἀλλ' ἔφθασε τέλος ἡ ἐντελὴς ἔλλειψις τῶν μέσων διὰ τῶν ὁποίων ἠδυνάμην νὰ συντηρηθῶ εἰς τὸ ἑξῆς, ἐπειδὴ κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς εἰς Αἴγιναν ἀφίξεως τοῦ Κυβερνήτου δὲν μοῦ ἔμεινε πλέον τοῦ ἑνὸς ταλλήρου. Ἀλλ' ἰδοὺ πάλιν ἡ Θεία Πρόνοια καὶ ὁ Κυβερνήτης, τὸν ὁποῖον μόνον ἐπὶ ποδὸς καὶ ἐπὶ ὀλίγα λεπτὰ καὶ μετὰ πολλῶν ἄλλων εἶχα λάβει τὴν τιμὴν νὰ ἴδω, μοὶ ἀποστέλλει διορισμὸν ὡς μέλους τοῦ Πανελληνίου καὶ Αου Γραμματέως τοῦ Τμήματος τῶν Ἐσωτε-

ρικῶν [1]. Ἂν δὲ καὶ ἐπὶ τρεῖς περίπου μῆνας οὐδὲ προσδιώρισεν οὐδὲ ἐχορήγησε μισθόν τινα εἰς τὰ μέλη, εἶχον ὅμως τὴν βεβαιότητα ὅτι ἤθελε προβλέψει τέλος πάντων περὶ τούτου, καὶ εἷς ἕκαστος ἐξ ἡμῶν ἠδύνατο ἐν ἀνάγκῃ νὰ εὕρῃ πίστωσιν παρά τινι τῶν εὐκαταστάτων συμπολιτῶν του, ὡς ἔπραξα καὶ ἐγώ, δανεισθεὶς παρὰ τοῦ μακαρίτου Γεωργίου Μεταξᾶ, ἀδελφοῦ τοῦ Ἐπισκόπου Ἀθηνῶν.

Διήνυσα λοιπὸν τρεῖς περίπου μῆνας ἐν τῷ συμβουλίῳ ἐκείνῳ τῆς Ἐπικρατείας καὶ τὸν Ἀπρίλιον λαμβάνω γράμμα παρὰ τοῦ Σπυρ. Τρικούπη, Γενικοῦ Γραμματέως, ἐκ Ναυπλίου, νὰ ἀπέλθω ἐκεῖ κατὰ διαταγὴν τοῦ Κυβερνήτου, ὅστις μὲ ὠνόμασεν Ἔκτακτον Ἐπίτροπον τῆς Κάτω Μεσσηνίας [2], περιλαμβάνοντος ὅμως τοῦ τμήματος τούτου καὶ τὴν Δυτικὴν Μάνην. Ἀλλ' ἐγὼ|πολὺ ἐδίστασα νὰ δεχθῶ τὸν διορισμὸν τοῦτον, πρῶτον, διότι 95ᵃ
ἀκόμη μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης δὲν εἶχον ἀναδεχθῇ καμμίαν διοικητικὴν ὑπηρεσίαν καί, δεύτερον, διότι διωρίσθην εἰς τὸν δυσκολοκυβερνητότερον νομὸν τοῦ κράτους. Ὑπωπτευόμην δὲ πρὸς τούτοις ὅτι μοὶ ἐδόθη ὁ κλῆρος οὗτος τῆς διοικήσεως πρὸς ποινήν, ἕνεκα ἐξορμήσεώς τινος ἐκ μέρους μου κατά τινα συνεδρίασιν ἐν τῷ Πανελληνίῳ, καθ' ἣν εἶπον ὅτι κακῶς συμβουλεύεται ὁ Κυβερνήτης ὑπὸ τῶν περιστοιχούντων αὐτὸν προσώπων καὶ ἀναλίσκεται εἰς μικράς τινας πράξεις, ἐνῷ περιμένει τὸ ἔθνος νὰ ἴδῃ τελούμενα μεγάλα πράγματα, ὡς ἤλπιζε καὶ ἐλπίζει. Οἱ ἀνωτέρω λοιπὸν λόγοι μὲ ἐκράτουν εἰς δισταγμὸν ἂν ἔπρεπε νὰ δεχθῶ τὸν διορισμὸν ἐκεῖνον. Τυχὼν ὅμως τότε ἐν Αἰγίνῃ διαβαίνων ὁ κύριος Πρόκες, τὸν ὁποῖον ἐγνώριζα πρὸ πολλοῦ καὶ ἐδίδαξα κάπως τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἐν Ἀθήναις, ἀκούσας τοὺς δισταγμούς μου, μὲ προέτρεψε θερμῶς νὰ δεχθῶ τὴν θέσιν, τὴν ὁποίαν μάλιστα, ὡς ἀκροσφαλῆ, τὴν ἐθεώρησεν ὡς θέσιν ἐμπιστοσύνης ἐκ μέρους τοῦ Κυβερνήτου καὶ οὐχὶ ὡς ποινητήριον, καθὰ ἐγὼ ὑπωπτευόμην.

Ἀπῆλθον λοιπὸν εἰς Ναύπλιον καὶ πρῶτον εἶδον τὸν τότε Γενικὸν Διοικητὴν Ἔιδεκ, ὅστις μοὶ εἶπε νὰ τὸν στείλω μίαν πῆχυν γενείων, ἐννοῶν νὰ συλλάβω καὶ τιμωρήσω τὸν φημιζόμενον τότε ὡς πειρατὴν Ἰω(άννην)

1. Διάταγμα 23 Ἰανουαρίου 1828 : *Ἀρχεῖον τῆς Κοινότητος Ὕδρας, 1778–1832*, ἔκδ. Α. Λιγνοῦ, τ. ΙΔ', Πειραιεὺς 1930, σ. 21.

2. Διάταγμα, ἀρ. 1758, 16 Ἀπριλίου 1828: *Γενικὴ Ἐφημερὶς τῆς Ἑλλάδος*, ἀρ. 28, 21 Ἀπριλίου 1828.

Μαυρομιχάλην Κατζῆν. Δεύτερον δὲ εἶδον τὸν Σπ. Τρικούπην, πρὸς τὸν ὁποῖον ἐξέφρασα τοὺς δισταγμούς μου ὡς πρὸς τὴν ἐπιτυχίαν τῆς εἰς τὸ
95β τιμῆμα ἐκεῖνο ἀποστολῆς μου | καὶ τῷ ἔλεγον ὅτι ἐκεῖ ἔπρεπε νὰ σταλῇ πρόσωπον ἔχον βαρύτητα πολλὴν ἐν τῇ κοινωνίᾳ, ὡς παρ. χάρ. Ζαΐμην, Δελιγιάννην καὶ τοιούτους. Ὁ δὲ Τρικούπης ἀπήντησεν ὅτι «τούτους μάλιστα προτιθέμεθα νὰ ταπεινώσωμεν· καὶ σὺ λέγεις νὰ τοὺς ἀνυψώσωμεν;» Εἶδον τρίτον τὸν Κυβερνήτην, ὅστις μοὶ εἶπε, προλαβών, κατὰ τὴν συνήθειάν του, ὅτι γνωρίζει τὴν μεγίστην δυσχέρειαν τῆς θέσεως τὴν ὁποίαν μοὶ ἐμπιστεύεται. «Ἀλλὰ τί νὰ γένῃ; Ἂς οἰκονομήσωμεν ὅσον τὸ δυνατὸν τὰ πράγματα.» Καὶ χειρονομικῶς μοὶ ἐδείκνυεν ὅτι ἔπρεπε νὰ κλείωμεν τοὺς ὀφθαλμοὺς εἰς πολλά, ἕως οὗ φθάσωμεν εἰς περίστασιν νὰ ἐνεργήσωμεν ἀπροκαλύπτως. «Δὲν ἠξεύρομεν», εἶπεν, «ὅτι ὁ Πέτρος Μαυρομιχάλης εἶναι πρῶτος πειρατής; Ἀλλ' εἴμεθα ἀναγκασμένοι νὰ τὸν ἔχωμεν εἰς τὸ Πανελλήνιον καὶ μάλιστα ὡς Πρόβουλον ἑνὸς τῶν τμημάτων τοῦ σώματος.»

Μὲ τοιαύτας λοιπὸν ὁδηγίας τοῦ Κυβερνήτου καὶ τοιαύτας γνώμας τῶν λοιπῶν κατῆλθον εἰς Μεσσηνίαν συνοδευόμενος ἀπὸ τὸν υἱὸν τοῦ ἐν Σφακτηρίᾳ πεσόντος Στρατηγοῦ Ἀναγνωσταρᾶ, Ἀριστείδην τὄνομα, τὸν ὁποῖον ὁ Κυβερνήτης μοὶ ἐσύστησεν ὡς ὁδηγὸν διὰ τὴν ἐπισφαλῆ ὁδοιπορίαν πρὸς τὸ μέρος ἐκεῖνο, τὸ κατεχόμενον ἀπὸ τοὺς περὶ τὸν Ἰμπραήμην Ἄραβας, μοὶ παρήγγειλε δὲ καὶ νὰ τὸν τοποθετήσω ἐκεῖ εἰς καμμίαν δημοσίαν θέσιν κατάλληλον δι' αὐτόν. Ἀλλ' ἅμα ἐφθάσαμεν εἰς τόπον λεγόμενον Φρουτζα-
96α λοκάμαρα ὑπὸ τοὺς πρόποδας ὄρους συνεχοῦς, τοῦ | Ταϋγέτου, ἐγὼ μὲν κατέλυσα ἔν τινι ἡμιστεγάστῳ ἀθλίᾳ χωρικῇ οἰκίᾳ, ὁ δὲ καλός μας Ἀριστείδης ἀπῆλθεν εἰς τὸ πλησίον ἐκεῖ κείμενον χωρίον του καί, ἐπαιρόμενος εἰς τὴν σύστασιν τοῦ Κυβερνήτου καὶ τὴν ἐδικήν μου προστασίαν δῆθεν, ἤρχισε νὰ προσβάλλῃ καὶ νὰ αἰκίζῃ μέχρις αἵματος παλαιόν τού τινα ἀντίπαλον, Φλέσσαν τὄνομα, ὅστις, παρουσιασθεὶς τὴν ἐπιοῦσαν ἐνώπιόν μου, μοὶ ἐπέδειξε τὰς πληγὰς καὶ τὰ αἵματα τὰ ὁποῖα τοῦ ἐπροξένησεν ὁ μετ' ἐμοῦ κατελθὼν τὴν ἰδίαν ἐκείνην ἑσπέραν εἰς τὸν [τὸν] τόπον τῆς γεννήσεώς του. Ἐγὼ δὲ τὸν προσεκάλεσα ἀμέσως καί, ἀκούσας πρῶτον τὴν ἀπολογίαν του ἢ μᾶλλον τὴν ἀλογίαν του, πρὸς παραδειγματισμὸν καὶ δικαιοσύνην τὸν ἐφυλάκισα ἐπὶ τέσσαρας ἡμέρας ἐντὸς τῆς ὄπισθεν τῆς οἰκίας αὐλῆς, ὡς μὴ ὑπαρχουσῶν πούποτε φυλακῶν οὔδε οἴκων κενῶν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον,

ἐπειδὴ πάντες σχεδὸν οἱ κάτοικοι τῆς Μεσσηνίας εἶχαν καταφύγει εἰς τὸ μέρος ἐκεῖνο, ὅσοι δὲν ἠδύναντο νὰ ζήσωσιν εἰς τὴν Μάνην, τὴν ξηρὰν καὶ ἄγονον αὐτὴν γῆν.

Ἐνταῦθα δὲ διέμεινα περὶ τὸν μῆνα, ἐνεργῶν τὰς συστάσεις τῶν ἐπαρχιακῶν δημογεροντιῶν, τῶν ὁποίων τὰ μέλη, κατὰ τὰς ὁδηγίας τοῦ Κυβερνήτου, ὤφειλον νὰ προτείνουν οἱ νομάρχαι (ἔκτακτοι ἐπίτροποι) ἐν διπλασίῳ ἀριθμῷ πρὸς τὸν σύλλογον τῶν δημογερόντων τῶν χωρίων καὶ οὗτοι νὰ ἐκλέγωσιν ἐκ τοῦ καταλόγου τὰ μέλη τῆς ἐπαρχιακῆς δημογεροντίας.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως τούτῳ κατέβην εἰς τὴν κατηρειπωμένην πόλιν τῶν Καλαμῶν, ὅπου ἐπρόκειτο νὰ δημοπρατηθῶσι τὰ τελωνειακὰ δικαιώματα τῶν παραλίων μερῶν τοῦ νομοῦ ὅσα ἦσαν ἐλεύθερα | τῆς κατοχῆς τῶν Ἀρά- 96β
βων· τοιαῦτα δὲ ἦσαν ἐκ μὲν τῆς Μεσσηνίας μόνον τὸ τῶν Καλαμῶν, τὰ δὲ λοιπὰ τῆς Δυτικῆς Μάνης, ὅθεν συνήχθησαν ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ τῶν Καλαμῶν διάφοροι καπιτανέοι, διὰ νὰ ἀγοράσωσι τελωνειακοὺς δασμοὺς ἀπὸ ἐπίτηδες σταλεῖσαν κατὰ τὰ μέρη ἐκεῖνα ἐπιτροπήν. Οὗτοι δὲ πάντες οἱ καπιτανέοι —ἄλλοι φέροντες τίτλον χιλιάρχων καὶ ἄλλοι συνταγματαρχῶν κ.τ.λ.— παρουσιάζοντο πρωὶ καὶ μετὰ μεσημβρίαν εἰς τὸ κατάλυμά μου, κατὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν παρὰ πάσαις σχεδὸν ταῖς πόλεσι συνήθειαν, διὰ νὰ ἀποδίδωσι δῆθεν τὸν ἀναγκαῖον χαιρετισμὸν εἰς τοὺς κατόχους τῆς διοικήσεως τοῦ τόπου καὶ ἐνταυτῷ νὰ ἀναφέρωσι καὶ τὰς ὑποθέσεις ὅσας ἐνόμιζον πιθανὸν ὅτι ἤθελον ἐξομαλύνεσθαι ἀπὸ τοὺς διοικητὰς τούτους. Εὐθὺς λοιπὸν κατὰ τὴν πρώτην σύναξιν τῶν καπιτανέων τῆς Μάνης τὴν πρωΐαν, παρουσιασθείς τις ἐκ τῆς ἐπαρχίας Πλάτζης, μοὶ ἐγχειρίζει ἀναφορὰν τοῦ καπιτάνου καὶ τῶν κατοίκων δι' ἧς ἐζήτουν παρ' ἐμοῦ νὰ ἐνεργήσω τὴν ἀπελευθέρωσιν τεσσάρων συμπολιτῶν των αἰχμαλωτισθέντων πρό τινος χρόνου ἀπὸ τὸν καπιτάνον τῆς γείτονος ἐπαρχίας Μηλέας ἐν ἐμφυλίῳ τινὶ πολέμῳ καὶ κρατουμένων [1] ἕως τότε εἰς φυλακὴν ἐντὸς λάκκων (γούβας [2] ὠνόμαζον τούτους). Ἀνέγνων τὴν ἀναφορὰν καὶ εἰς τὸν παρουσιάσαντα ταύτην, ἄνδρα τέλειον καὶ μὲ ὀφθαλμοὺς βοός, ζητοῦντα ἀπάντησιν, εἶπον ὅτι θέλω σκεφθῆ

1. *Χφ.* κρατουμένους.

2. Νικήτα Νηφάκη, *Μανιάτικα ἱστορικὰ στιχουργήματα*, ἔκδ. Σ. Κουγέα, Ἀθήνα 1964, σσ. 155, 198.

ἐπὶ τῆς ἀναφορᾶς ταύτης καὶ ἐνεργήσω ὅ,τι ἐκ τῶν καθηκόντων μου. Ἀλλὰ τὴν αὐτὴν πάλιν ἡμέραν, μετὰ μεσημβρίαν, ἐν πλήρει συναθροίσει τῶν καπιτανέων εἰς τὸ κατάλυμά μου, ἔρχεται ὁ ἀνὴρ τῆς Πλάτζης καὶ ζητεῖ ἀπάντησιν τῆς ἀναφορᾶς του καὶ μὲ ἀτενίζει ἀσκαρδαμυκτί, διὰ νὰ ἴδῃ
97α πῶς | ἤθελον διατεθῆ εἰς τὴν ὡς διαμαρτύρησιν προτεινομένην ἀπαίτησιν αὐτοῦ περὶ ἀμέσου ἀπελευθερώσεως τῶν αἰχμαλώτων, οἱ ὁποῖοι, ἔλεγε, κινδυνεύουν νὰ ἀποθάνωσι, κατακλεισμένοι εἰς τοὺς λάκκους ἐν μέσῳ μηνὶ Ἰουλίῳ. Ἴσως δὲ ὑπῆρχε καί τις συνεννόησις τοῦ ἀνθρώπου τούτου μετὰ τῶν καπιτανέων, διὰ νὰ δοκιμάσωσι τὰς δυνάμεις τῆς Διοικήσεως, ὅπως κανονίσωσιν ἔπειτα τὴν διαγωγήν των ἀναλόγως. Τότε λοιπὸν ἐγώ, ἀφοῦ ἐπέμενε ζητῶν διαταγὴν πρὸς τὸν καπιτάνον τῆς Μηλέας, εἶπον μὲ ἐμφαντικόν τινα τρόπον ὅτι τὴν διαταγὴν ἔχω σκοπὸν νὰ τὴν ἐγχειρίσω ὁ ἴδιος εἰς τὸν καπιτάνον αὐτόν, πορευόμενος πρὸς αὐτὸν καὶ πρὸς τὸ φρούριον τὸ ὁποῖον κατέχει, διότι θεωρῶ ὅτι ὁ ἄνθρωπος αὐτός, διατηρῶν μέχρι σήμερον, ὅτε ἡ παρουσία τοῦ Κυβερνήτου ἔφερε παντοῦ τὴν ἐπιθυμητὴν ἀσφάλειαν καὶ ἡσυχίαν, διατηρῶν αἰχμαλώτους ἀνθρώπους Χριστιανοὺς καὶ πολίτας Ἕλληνας, δὲν ἔχει, φαίνεται, σκοπὸν νὰ ἀκούσῃ διαταγὰς ἐγγράφους. «Ἔχεις δίκαιον», ἀποκρίνεται τότε ὁ ζητῶν ἀπάντησιν εἰς τὴν ἀναφορὰν καὶ διαταγὴν πρὸς τὸν Κυβέλον (τὸ ὄνομα τοῦ καπιτάνου τῆς Μηλέας), «διότι τοιαύτην διαταγὴν τῷ ἔστειλε καὶ ὁ κ. Γενοβέλης, ὅστις εἶχε σταλῆ πρὸ ὑμῶν ἐνταῦθα ἀπὸ τὸν Κυβερνήτην, ἀλλ' ἐκεῖνος δὲν ὑπήκουσε καὶ ἴσως εἶπε καὶ ἔπραξε κάτι περισσότερον πρὸς καταφρόνησιν τοῦ διατάξαντος τὴν ἀπόλυσιν τῶν αἰχμαλώτων.» Τότε παρετήρησα εἰς τὰ πρόσωπα τῶν παρακαθημένων καπιτανέων ἀλλοίωσίν τινα, ὡς πρὸς τὸν σεβασμὸν τὸν ὁποῖον ἔπρεπε νὰ φέρωσιν εἰς τὸν ἀντιπρόσωπον τῆς Κυβερνήσεως καὶ δὲν
97β εἶχον δείξει ἕως τότε, | καὶ μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἦλθεν ὁ καπετὰν Κυβέλος εἰς Καλάμας φέρων μεθ' ἑαυτοῦ τοὺς αἰχμαλώτους, τοὺς ὁποίους μοὶ παρέδωκεν, ἀλλ' ἐζήτει συγχρόνως νὰ ἐνεργήσω, ὅπως καὶ ὁ καπιτάνος τῆς γειτονικῆς ἐπαρχίας Πλάτζης ἀποδώσῃ εἰς αὐτὸν τέσσαρας βόας, τοὺς ὁποίους εἶχε λαφυραγωγήσει ἀπὸ τὴν ἐπαρχίαν του Μηλέαν. Τὸ δὲ πρᾶγμα τοῦτο τόσον ἐξέπληξε τοὺς κατοίκους τῶν Καλαμῶν, ὥστε ἦλθον πρός με οἱ δημογέροντες καί, ἀποκαλύψαντες τὰς κεφαλάς των, ἐδόξαζον τὸν Θεὸν καὶ ἐμακάριζον τὸν Κυβερνήτην διὰ τὴν ἀσφάλειαν τὴν ὁποίαν ἀπήλαυσαν, διότι,

ἔλεγον, οἱ Μανιᾶται ὄχι μόνον δὲν ὑπήκουον πρότερον εἰς καμμίαν κυβέρνησιν, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἐφόνευον ἐν μέσῳ τῆς ἀγορᾶς τῶν Καλαμῶν ὅντινα ἤθελον καὶ ἀνεχώρουν ἀτιμώρητοι.

Ἀφοῦ λοιπὸν κατέστησα τὰς δημογεροντίας κατὰ τὰς ἐπαρχίας τῆς Μεσσηνίας καὶ συνέλεξα διαφόρους πληροφορίας περὶ τῶν πραγμάτων καὶ προσώπων τῆς Μάνης, μετέβην εἰς Ἀρμυρόν, ὅπως ἀρχίσω καὶ ἐκεῖ νὰ διοργανίσω ὁμοίως τὰς δημογεροντίας τῆς Μάνης. Εἶχον δὲ συνοδοιπόρον καὶ τὸν Στρατηγὸν Μακρυγιάννην, ὅστις μετὰ τοῦ ἐκ Μεσολογγίου Στρατηγοῦ Δεληγιώργη εἶχον διορισθῆ παρὰ τοῦ Κυβερνήτου πολιτάρχαι τῆς Πελοποννήσου καὶ ἐφωδίαζον τὰς ἐκτάκτους ἐπιτροπείας μὲ 25 πολιτοφύλακας ἑκάστην. Ἐμβαίνων ὅμως εἰς Ἀρμυρόν, δὲν εὗρον καμμίαν ὑποδοχὴν ἀνήκουσαν εἰς τὴν θέσιν μου· ἐξ ἐναντίας, διερχόμενος διὰ τῆς ἀγορᾶς, ἔβλεπον ὑπτίους καὶ καπνίζοντας τοὺς Καπετανάκηδες λεγομένους, οἵτινες ἦσαν καὶ κατάπλεοι βαθμῶν στρατιωτικῶν. Πρὶν δὲ ἀπέλθω, εἶχον γράψει ἐκ Καλαμῶν πρὸς τοὺς ἐν Ἀρμυρῷ προκρίτους νὰ φροντίσωσιν ὅπως μοὶ ἑτοιμασθῇ κατάλυμα δι' ἐμαυτὸν καὶ διὰ τὴν φρουρὰν τὴν συνοδεύουσάν με, συνισταμένην | ἀπὸ 5 – 6 ἄνδρας καὶ τὸν Μακρυγιάννην. Καθ' ὁδὸν ὅμως τῆς *98ᵃ* εἰς τὴν πόλιν εἰσόδου μου μὲ πλησιάζει τις καὶ μοὶ προσφέρει εἰς κατάλυμα τὴν οἰκίαν του, λέγων ὅτι καμμία φροντὶς δὲν ἐλήφθη πρὸς τοῦτο ἀπὸ τοὺς ἐντοπίους — ἐκεῖνος ἦτο Κορωναῖος. «Καὶ βλέπετε», μοὶ λέγει, «μὲ ποῖον ἀπρεπῆ τρόπον φέρονται οἱ ἐνταῦθα δυνατοί, μήτε κινηθέντες διόλου κατὰ τὴν ἐν μέσῳ αὐτῶν διάβασίν σας.» Ἐδέχθην λοιπὸν τὴν πρότασιν τοῦ ἀνδρὸς καὶ εἰσῆλθον εἰς τὴν οἰκίαν του, συνισταμένην ἀπὸ μόνον ἓν ἀνώγαιον δωμάτιον, κάτωθεν τοῦ ὁποίου ὑπῆρχε μέγας σωρὸς ἀραβοσίτου εἰς πώλησιν. Θεωρῶν δὲ ὅτι δὲν ἠδυνάμεθα ὅλοι νὰ οἰκονομηθῶμεν εἰς τὸ μόνον ἐκεῖνο δωμάτιον, τὸ ὁποῖον καὶ ἀποφορὰν πολλὴν ἀπὸ τοῦ ἀραβοσίτου ἀνέδιδε, παρεκάλεσα τὸν οἰκοδεσπότην νὰ μᾶς ἐνοικιάσῃ καὶ κανὲν ἄλλο δωμάτιον εἰς τὴν πόλιν, διὰ νὰ οἰκονομηθῇ οὕτως ὅλη ἡ συνοδεία. Ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος μοὶ εἶπεν ὅτι ἦτον ἀδύνατον νὰ εὑρῇ ἄλλο δωμάτιον, χωρὶς νὰ συγκατατεθῶσιν εἰς τοῦτο[ν] οἱ Καπετανάκηδες. Τότε κράζω μετ' ἀγανακτήσεως τὸν ὑπηρέτην καὶ τοὺς πέντε χωροφύλακας τῆς συνοδείας μου καὶ τοὺς διατάττω νὰ ἐπάρωσι τὰ ὀλίγα μας σκεύη καὶ νὰ στρώσωσι τὰ στρώματά μας ὑπὸ τὰς ἔξωθεν τῆς πόλεως ἐλαίας, διὰ νὰ κατασκηνώσωμεν ἐκεῖ τὴν νύκτα ἐκείνην

καὶ τὴν ἑπομένην ἡμέραν νὰ ἐξακολουθήσωμεν τὴν ὁδόν μας πρὸς τὴν πρωτεύουσαν τῆς ἐπαρχίας εἰς ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντός μας, τὴν σύστασιν τῆς δημογεροντίας. Τοῦ Μακρυγιάννη ὅμως ἀντιτείνοντος εἰς τὴν ἀπόφασίν μου ταύτην καὶ προξενήσαντος διὰ τοῦτο ὀλίγην χρονοτριβήν, ἰδοὺ καὶ παρουσιάζεται εἷς ἐκ τῶν Καπετανάκηδων, κατόπιν δὲ ἄλλοι, καὶ ἄλλοι ὕστερον, πρὸς χαιρετισμόν μου δῆθεν καὶ ἀπολογίαν, διότι αἴφνης δηλ. μὲ εἶδον ἀφιχθέντα εἰς τὸν τόπον των, καὶ διὰ τοῦτο ἐφέρθησαν ὅπως
98β ἐφέρθησαν καὶ ἐζήτουν συγγνώμην, καὶ οἰκίαν | ἀνέλαβον νὰ προβλέψωσι, ⟨καὶ⟩ διὰ τοὺς ἀνθρώπους τῆς συνοδείας μου τὰ ἀναγκαῖα καταλύματα. Ἐξηκολούθουν δὲ καὶ οὗτοι καὶ ἄλλοι ἐκ τῶν συγγενῶν καὶ φίλων αὐτῶν νὰ μὲ ἐπισκέπτωνται δὶς καὶ τρὶς καθημέραν ἐπὶ τρία ἡμερονύκτια, καθ' ἃ διέμεινα εἰς Ἁρμυρόν. Ἀλλὰ καὶ μὲ συνώδευσαν ὕστερον δύο ἐξ αὐτῶν μέχρι τοῦ Κάμπου, πρωτευούσης τῆς ἐπαρχίας Σταυροπηγίου ἢ Ζαρνάτας, ὅπου μετέβην, διὰ νὰ ἐνεργήσω τὴν σύστασιν τῆς δημογεροντίας, ἀφοῦ πρῶτον ἐξ Ἁρμυροῦ ἐξέδωκα προκήρυξιν συγκαλῶν τοὺς δημογέροντας τῶν κωμοπόλεων καὶ χωρίων, οἵτινες, κατὰ τὰς ὁδηγίας τοῦ Κυβερνήτου, ἔμελλον νὰ ἐκλέξωσι τὰ μέλη τῆς ἐπαρχιακῆς δημογεροντίας.

Ἐν τῷ Κάμπῳ δὲ εὑρισκόμενος, τὴν πρώτην ἤδη ἑσπέραν προσκαλοῦμαι ἀπὸ τὸν Διονύσιον Μούρζινον, ὅστις ἦλθεν ἐκεῖ (τὴν ἰδίαν ἡμέραν τῆς ἀφίξεώς μου) ἐκ τῆς ἐπαρχίας Ἀνδρουβίστης, διὰ νὰ ἐνεργήσῃ βεβαίως ὑπὲρ τῶν φίλων του, προσκαλοῦμαι εἰς τὸν οἶκον τοῦ Ἀθανασούλη Κουμουνδουράκη, ὅστις, κατέχων τὸ ἐπὶ τῆς πόλεως φρούριον, ἦτον ὁ φοβερώτερος τῶν καπετανέων τοῦ τόπου, καὶ ἐκεῖ ὑπὸ τὸ[ν] ἀμυδρὸν φῶς τῆς λυχνίας μοὶ ἀποτείνει τὸν λόγον ὁ Μούρζινος λέγων ὅτι μὲ γνωρίζει ἐκ τῆς ἐν Ἄστρει Συνελεύσεως ὡς δημοκράτην. Ἐγὼ δέ, ἐκπλαγεὶς εἰς τὸν λόγον του καὶ ἀρχίσας νὰ ζητήσω ἐξηγήσεις εἰς τοῦτο, διεκόπην ἀμέσως παρὰ τοῦ ἰδίου τούτου, εἰπόντος μοι: «Ἔσο ὁποῖος θέλεις, ἀλλ' ἐδῶ εἰς τὴν Μάνην, ἂν θέλῃς νὰ εὐδοκιμήσῃς, πρέπει νὰ ἐναγκαλισθῇς ἐκ τῶν δύο κομμάτων τοῦ τόπου τὸ ἕν, ἢ τὸ ἐδικόν μας ἢ τὸ τῶν Μαυρομιχαλαίων.» «Δὲν ἐννοῶ», τῷ εἶπον, «νὰ ἐναγκαλισθῶ κανὲν κόμμα, ἀλλὰ θέλω καταβάλει πᾶσαν προσπάθειαν νὰ φανῶ δίκαιος πρὸς πάντα τὰ κόμματα· τοῦτο νομίζω κα-
99α θῆκόν μου, καὶ δὲν μοὶ μέλει ἄν, οὕτω πράττων, θέλω φανῇ ἀρεστὸς | ἢ μὴ εἰς τὰ κόμματά σας.»

Τὴν ἐπιοῦσαν λοιπόν, ὅτε συνήχθησαν ἀπὸ τὰ διάφορα χωρία οἱ δημογέροντες καὶ ἤρχοντο πρὸς ἐπίσκεψίν μου, φωνάζοντες ὅλοι καὶ καταμαρτυροῦντες κατὰ τῶν τυράννων των καὶ ἰδίως κατὰ τοῦ 'Αθανασούλη Κουμουνδουράκη, ἐγὼ προσεπάθησα καὶ ἔπεισα αὐτούς, ἂν καὶ δὲν ἔχωσιν ἐμπιστοσύνη(ν) εἰς τοὺς πρώτους ἐξ αὐτῶν, νὰ συμφωνήσωσιν ὅμως ὅπως γένῃ δυνατὸν νὰ ἐκλεχθῶσι μέλη τῆς ἐπαρχιακῆς δημογεροντίας ἄνδρες συγγένειαν μέν τινα ἔχοντες πρὸς τούτους, εὐσυνείδητοι ὅμως καὶ τίμιοι ὅσον τὸ δυνατόν, διὰ νὰ ἀποφύγωσιν οὕτως οἱ λαοὶ τὰς ἀντεκδικήσεις τῶν χαρακτηριζομένων ἀπ' αὐτοὺς ὡς σκληροτάτων τυραννίσκων. Καὶ τοῦτο ἔλαβε τῷ ὄντι χώραν, καὶ ἐξελέχθη μεταξὺ τῶν τριῶν προσώπων καὶ ὁ ἐξάδελφος τοῦ 'Αθανασούλη Γαλάνης Κουμουνδουράκης, πατὴρ τοῦ γνωστοῦ τὴν σήμερον ἀνὰ πᾶσαν τὴν 'Ελλάδα 'Αλεξάνδρου Κουμουνδούρου. 'Η δημογεροντία δὲ αὕτη, ἅμα τῇ συστάσει της, ἐζήτησε παρ' ἐμοῦ νὰ τὴν ἐφοδιάσω μὲ φρουράν τινα ἐκ τῆς εἰκοσιπενταρχίας τὴν ὁποίαν εἶχε θέσει ὑπὸ τὰς διαταγάς μου ὁ Μακρυγιάννης, διότι ἄλλως, ἔλεγον, δὲν ἠδύναντο νὰ ἐκπληρῶσι τὰ καθήκοντά των, καὶ ἃς ἐφωδιάζοντο μὲ ὅσους καὶ ἂν ἤθελον ἐντοπίους πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον. 'Ενέδωκα λοιπὸν εἰς τὴν αἴτησιν των ταύτην καί, ἀποσπάσας 5–6 ἄνδρας ἐκ τῶν 25 καὶ διορίσας συγχρόνως 'Αστυνόμον εἰς 'Αρμυρὸν ἕνα τῶν παρ' ἐμοὶ γραμματέων, ἀνεχώρησα ἐκεῖθεν, διευθυνθεὶς πρὸς τὴν 'Ανδρούβισταν, εἰς τὸ ἐπίνειον τῆς Καρδαμύλης.

Συνέβησαν δὲ ἐν Κάμπῳ, ἐν τῇ πρωτευούσῃ τῆς ἐπαρχίας Ζαρνάτας, κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἐκλογῆς δύο σκηναὶ θορυβώδεις. 'Ολίγον δηλ. πρὸ τῆς ἐκλογῆς εἰσέρχονται εἰς τὸ δωμάτιόν μου δύο νέαι γυναῖκες μελανηφοροῦσαι καὶ ἀναλελυμένους | ἔχουσαι τοὺς μακροὺς τῆς κεφαλῆς των πλο- 99β
κάμους, αἵτινες μὲ δάκρυα εἰς τοὺς ὀφθαλμούς μοὶ εἶπον ὅτι εἶναι σπαραξικάρδιον θέαμα καὶ εἰς αὐτὰς καὶ εἰς τοὺς συγγενεῖς καὶ φίλους τῆς οἰκογενείας των νὰ βλέπωσι σήμερον ἐν τῇ ἀγορᾷ μέσῃ τὸν φονέα τοῦ ἀδελφοῦ των καθήμενον μὲ ἄκραν ἀδιαφορίαν καὶ καταφρόνησιν τῆς κοινωνίας, ὅστις ἕως τώρα ἦτον φυγὰς καὶ δὲν ἐτόλμα νὰ φανῇ ἐνταῦθα. Τὸ θέαμα τοῦτο τὰς παρεκίνησε νὰ ἔλθωσι πρός με, εἶπον, καὶ νὰ ζητήσωσιν ἐκδίκησιν διὰ τὸ αἷμα τοῦ ἀδελφοῦ των. Καὶ ἐγὼ μὲν ἐπαρηγόρησα τὰς γυναῖκας ὑποσχεθεὶς αὐταῖς νὰ πράξω ὅ,τι ἐκ τῶν καθηκόντων μου, ὅταν ἐπιστῇ ὁ χρόνος τῆς τιμωρίας τῶν κακουργησάντων, ἀλλὰ ὁ Δ. Μούρζινος, τυχὼν τότε

παρὼν καὶ συνεννοημένος ὢν ἴσως εἰς τὴν ἐμφάνισιν τῶν γυναικῶν ἐνώπιόν μου, ἐγερθεὶς ἀμέσως μετὰ σφοδροῦ θυμοῦ καὶ θεὶς τὴν χεῖρα ἐπὶ τῶν ἐν τῇ ζώνῃ του πιστολῶν, ὥρμησε νὰ ἐξέλθῃ τοῦ δωματίου, κράζων ἐκδίκησιν κατὰ τῶν κακούργων, καὶ μόλις ἠδυνήθην νὰ τὸν ἀναχαιτίσω τῆς ἐξορμήσεως ταύτης, ἥτις μοὶ ἐφάνη ὕστερον προσποιημένη, ὅταν ἐγνώρισα κάλλιον τοῦ ἀνδρὸς τὸν θρασύδειλον χαρακτῆρα. Ἔστειλα ὅμως τὸν γραμματέα μου εἰς τὴν ἀγορὰν πρὸς τὸν κατηγορούμενον ὡς φονέα καὶ τῷ παρήγγειλα νὰ ἀποχωρήσῃ, διὰ νὰ μὴ συμβῇ τι ἕνεκα τῆς ἐκεῖ παρουσίας του, αὐτὸς δὲ ἀπήτησε νὰ τὸν διατάξω περὶ τούτου ἐγγράφως, ὅπερ καὶ ἔπραξα, καὶ τοιουτοτρόπως ἤρθη ἐκ μέσου ἡ ἀφορμὴ τῆς ῥήξεως. Ἀλλὰ πρὸς τὸ ἑσπέρας, μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῆς ἐκλογῆς καὶ ὅτε ἀνεχώρουν οἱ τοπικοὶ δημογέροντες εἰς τὰ χωρία των, εἶδον ὄπισθέν μου τρέχοντας, ἐνῷ περιεπάτουν, πλῆθος ἀνθρώπων καταβοώντων κατὰ τῶν φονέων ὅτι καὶ πάλιν ἀπεπειράθησαν νὰ διαπράξωσιν ὅμοια κακουργήματα ἐνεδρεύσαντες τοὺς ἐχθροὺς τῶν δημογέροντας ἔν τινι ἐκκλησίᾳ ἔξωθεν τῆς πόλεως, πρᾶγμα ὅμως τὸ ὁποῖον προαισθανθέντες οὗτοι, ἐβάλθησαν εἰς κατάστασιν ἀμύνης καί, βοήσαντες ὡς ἐν ἐπιθέσει κατὰ τῶν κρυπτομένων ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, τοὺς ἐξέ-
100α βαλον ἐκεῖθεν, φοβηθέντας | καὶ φυγόντας [1] πάραυτα προτροχάδην (*sic*). Τοῦτο δὲ μαθόντες οἱ κάτοικοι, συνηθροίσθησαν ἐν ἀκαρεῖ ἅπαντες καὶ ἔδραμον κατόπιν μου, περιπατοῦντος πέριξ τῆς πόλεως, κράζοντες ἐκδίκησιν κατὰ τῶν κακούργων, μόλις δὲ τοὺς ἔπεισα νὰ ἡσυχάσωσι καὶ νὰ περιμείνωσι δικαιοσύνην ἀπὸ τὰ συστηθησόμενα δικαστήρια.

Ἀλλὰ καὶ εἰς Καρδαμύλην ὕστερον ἐλθών, εὗρον εὐθὺς παρὰ τὸν ὅρμον ὅπου ἀπέβην ἐγὼ καὶ ὁ Μακρυγιάννης μετά τινων στρατιωτῶν τὴν αὐτὴν σχεδὸν ὑποδοχήν, ὁποίαν καὶ εἰς Ἀρμυρόν. Ἀλλ' ἐδῶ εἷς μόνον ἐκ τῶν κατοίκων, εὑρεθεὶς κατὰ τὴν παραλίαν ἔνοπλος, μὲ ἠρώτησε τί ἆρα θέλομεν εἰς τὸν τόπον ἐκεῖνον. Ἀφοῦ δὲ ἐδήλωσα πρὸς αὐτὸν τὸν σκοπὸν τῆς ἐκεῖ παρουσίας μου, διότι ὁ ἄνθρωπος ἐγνώριζε ποῖος ἤμην, ἐλθὼν πρὸ τούτου εἰς Μεσσηνίαν, μοὶ ἀπήντησεν ὅτι ὁ τόπος οὐδὲ χρείαν τινὰ ἔχει τῆς παρουσίας μου οὐδὲ θέλει δεχθῇ ὅ,τι ἐγὼ ἐμελέτων νὰ ἐνεργήσω, καὶ τέλος μοὶ λέγει ὅτι θέλω πράξει καλῶς νὰ ἀναχωρήσω ἐκεῖθεν. Τότε ὅμως τῷ

1. Τελευταῖες τρεῖς λέξεις τοῦ φ. 99β: «καὶ *φυγόντας* πάραυτα». Πρῶτες τρεῖς λέξεις τοῦ φ. 100α: «καὶ *φεύγοντας* πάραυτα».

εἶπον ἐπιτακτικῶς νὰ μὴ ὁμιλῇ οὕτως εἰς ἀντιπρόσωπον τῆς Κυβερνήσεως, ἀλλὰ νὰ μᾶς κάμῃ τὴν χάριν νὰ μᾶς οἰκονομήσῃ εἰς τὸ χωρίον κατάλυμα χωρητικὸν δι' ἐμὲ καὶ τοὺς περὶ ἐμὲ ἐπὶ πληρωμῇ ἐνοικίου. «Εἶναι ἀδύνατον», λέγει, «νὰ εὕρετε ἐδῶ κατάλυμα, ἀλλὰ μόνον εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Μούρζινου· ἂν ἐκεῖνος σᾶς δέχεται, δύνασθε νὰ καταλύσετε.» Καὶ εἰς τὴν ἐπίμονόν μου ἀπαίτησιν νὰ λάβῃ τὴν καλωσύνην νὰ μᾶς εὕρῃ ἄλλο κατάλυμα παρὰ τὴν οἰκίαν τοῦ Μουρζίνου, ἐκεῖνος πάντοτε ἐπέμενεν εἰς τὴν ἄρνησίν του. Καὶ τότε ἐγὼ διέταξα πάλιν μετ' ἀγανακτήσεως, ὡς ἐν Ἁρμυρῷ, νὰ στρώσωσι τοὺς τάπητάς μας ὑπό τινα δένδρα ἐλαιῶν ἐκεῖ πλησίον, λέγων εἰς τὸν ἄνθρωπον ἐκεῖνον ὅτι καὶ ἐκεῖθεν δὲν|θέλω ἀναχωρήσει, πρὶν *100β* δοκιμάσω εἰς τόν, κατ' αὐτόν, ἄξενον ἐκεῖνον τόπον νὰ ἐκτελέσω τὸ καθῆκόν μου.

Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ φθάνει πρὸς ἡμᾶς στρατιώτης φέρων στολὴν Ἠπειρώτου, καὶ ἦτο τῷ ὄντι τοιοῦτος, ὅστις μὲ προσκαλεῖ ἐκ μέρους τοῦ ἀρχηγοῦ — οὕτως ἐκαλεῖτο ὁ Μούρζινος εἰς τὸν τόπον — νὰ καταλύσω εἰς τὴν οἰκίαν του. Ἐγὼ δὲ ἀπεποιήθην τὴν πρότασιν, εὐχαριστῶν τὸν κύριον Μούρζινον διὰ τὴν εὐγενῆ του διάθεσιν, παρεκάλεσα δὲ τὸν στρατιώτην νὰ μᾶς προμηθεύσῃ ἰδίαν τινὰ οἰκίαν ἐπὶ ἐνοικίῳ, καὶ οὗτος, ἀπελθὼν μὲ τὴν ἀπάντησίν μου ταύτην, ἐπανῆλθε λέγων ὅτι ἰδίαν οἰκίαν ἄλλην εἰς τὸ χωρίον εἶναι ἀδύνατον νὰ εὕρῃ, ὁ δὲ ἀρχηγὸς θέλει πολὺ λυπηθῆ, ἂν δὲν τὸν τιμήσω μὲ τὴν παραδοχὴν τῆς προσφορᾶς του. Ἀνθισταμένου δέ μου πάλιν νὰ δεχθῶ τὴν πρότασιν, ὁ Μακρυγιάννης μὲ ἔπεισε νὰ δεχθῶ τὸ πρᾶγμα, ἀφοῦ ὁ τόπος ἄλλως εἶναι τόσον ἄξενος, ὥστε νὰ μὴ μᾶς προσφέρῃ οὐδὲ ἓν κατάλυμα, καὶ τοῦτο μὲ ὑπόσχεσιν πληρωμῆς ἐνοικίου. Καὶ τέλος μοὶ λέγει ὅτι εἶναι ἁμαρτία νὰ ὑποστῶσιν οἱ ἄνθρωποι ἐν μέσῳ θέρους — ἦτο ὁ μὴν Ἰούλιος — τὴν ἐκ τοῦ καύσωνος κακουχίαν, ὅταν ἡ μὲν δυστροπία τῶν ἄλλων κατοίκων τοῦ τόπου μᾶς ἀφήνῃ εἰς τοὺς δρόμους, ἡ δὲ εὐγενὴς διάθεσις τοῦ Μουρζίνου μᾶς χορηγῇ ἄσυλον. Ἐδέχθην λοιπὸν ἐπὶ τέλους τὴν πρόσκλησιν τοῦ Μουρζίνου καὶ ἀπῆλθον εἰς τὴν οἰκίαν του, ἔδωκα ὅμως νὰ καταλάβωσιν οἱ ἐν τῷ τόπῳ ἀντίπαλοί του ὅτι δὲν εἶχα σκοπὸν νὰ μεροληπτήσω κατὰ τὴν ἐξάσκησιν τῶν καθηκόντων μου μὲ κανένα ἀπὸ τοὺς δυνατοὺς τῶν ἀντιπάλων κομμάτων, ἀλλ' ἠναγκασμένος ἦλθον καὶ κατέλυσα εἰς τὸν οἶκον ἐκείνου, τὸν ὁποῖον ἐνόμιζον τύραννον

τοῦ τόπου. Μάρτυς δὲ τούτου ἦτον ἐκεῖνος ὁ ἴδιος ἄνθρωπος τὸν ὁποῖον
101ᵃ εὕρομεν ἐν τῇ παραλίᾳ κατὰ τὴν | στιγμὴν τῆς ἀποβάσεως καὶ ὅστις διὰ παντὸς μέσου ἐδοκίμασε νὰ μᾶς ἀποπέμψῃ καὶ ἠρνήθη μέχρι τέλους νὰ διευκολύνῃ τὴν εὕρεσιν καταλύματος ἐν τῷ χωρίῳ. Ἀνῆκε δὲ οὗτος εἰς τὸ κόμμα τῶν ἀντιπάλων τοῦ Μουρζίνου.

Διατρίψας δὲ περὶ τὰς 8–10 ἡμέρας ἐν τῇ ὡς φρουρίῳ ὀχυρᾷ οἰκίᾳ ταύτῃ, κατ' ἀποτόμου τινὸς πρὸς ἀνατολὰς ἐδάφους κειμένῃ καὶ ἐν μὲν τῇ αὐλῇ ὡπλισμένῃ μὲ δύο μεγάλα τηλεβόλα, ἐχούσῃ δὲ ἐν μέσῳ καὶ πύργον ὑψηλὸν πολεμικόν, ὁποῖον ἐσυνήθιζον νὰ ἔχωσι τότε καὶ τώρα ἴσως οἱ ἐξέχοντες καπιτανέοι Μανιᾶται, διατρίψας, λέγω, ἐνταῦθα καὶ ξενιζόμενος φιλοφρόνως παρὰ τοῦ οἰκοδεσπότου, ἀλλ' οὐχ ἧττον θεωρῶν ἐμαυτὸν οἱονεὶ αἰχμάλωτον, διέταξα ὅμως νὰ συνέλθωσιν οἱ δημογέροντες τῶν χωρίων πρὸς κατάρτισιν ἐπαρχιακῆς δημογεροντίας. Συνῆλθον δὲ οὗτοι αὐθορμήτως ἐν τῇ κατὰ τὴν αὐλὴν τῆς οἰκίας τοῦ Μουρζίνου ἐκκλησίᾳ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον, ἀπόντος τοῦ οἰκοδεσπότου καὶ ἐμοῦ ἀπὸ τὴν συνεδρίασιν πρὸς πληρεστέραν ἐλευθερίαν τῆς ἐκλογῆς, ἀλλὰ δὲν ἔλειψαν καὶ ἐδῶ αἱ κομματικαὶ συγκρούσεις καὶ αἱ κατὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ Μουρζίνου προσβολαί, εἰς τρόπον ὥστε, διαλυθείσης θορυβωδῶς τῆς συνεδριάσεως, εἶδον καὶ ἤκουσα νὰ τρέχωσιν οἱ ἄνδρες εἰς τὰς οἰκίας των καί, ἀναβαίνοντες εἰς τὰ ὑπερῷα, νὰ παρασκευάζωνται εἰς ἐμφύλιον πόλεμον. Ἐν δὲ τῇ ἀμηχανίᾳ μου ταύτῃ βλέπω ἔμπροσθέν μου γέροντα ἐν σχήματι ἱερέως πειρώμενον διὰ λόγου νὰ μὲ ἐξάξῃ τῆς ἐκπλήξεως, ὡς ὄντος τοῦ συμβάντος ἐκείνου πράγματος λίαν συνήθους ἐν τῷ τόπῳ καὶ διασκεδασθησομένου παραχρῆμα, ἐὰν ληφθῶσι τὰ δεῖνα καὶ δεῖνα μέτρα ἐκ μέρους μου. Μοὶ διηγήθη
101ᵇ δὲ συγχρόνως ὅτι καθ' ἡμέραν τινὰ τοῦ Πάσχα, | ἐλθὼν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, διὰ νὰ τοῖς κάμῃ τὸ Χριστὸς Ἀνέστη, ὅτε ἔδιδον πρὸς ἀλλήλους τὸν ἀσπασμόν, ἕνας τῶν ἐκεῖ παρόντων, ἀντὶ ἀσπασμοῦ δώσας ράπισμα εἰς τὸν ἄλλον, ἐπροκάλεσε γενικὴν σύγκρουσιν καὶ ἔνοπλον σχεδὸν μάχην, «ὥστε ἐγώ», εἶπεν ἀφελέστατα ὁ γέρων, «λαβὼν ἀνὰ χεῖρας τὸν τούφεκόν μου, τοὺς ἐφασκέλωσα καὶ ἀπῆλθον εἰς τὴν οἰκίαν μου». Ὁ δὲ γέρων οὗτος ἦτον ὁ Σεβασμιώτατος Ἅγιος Ἀνδρουβίστης. Ἐπελθούσης δὲ μετ' οὐ πολὺ τῆς ἡσυχίας διὰ τῶν προσπαθειῶν τοῦ Ἐπισκόπου τούτου καὶ ἐμοῦ μεταξὺ τῶν κορυφαίων τῶν ἀντιπάλων κομμάτων Μουρζίνου καὶ Πιέρρου Πατριαρ-

χέα, συνῆλθον πάλιν οἱ ἐκλογεῖς καὶ ἐξεπεραιῶσαν τὸν καταρτισμὸν τῆς ἐπαρχιακῆς δημογεροντίας.

Ἀλλὰ δὲν ἔπαυσε μέχρι τούτου τὸ σκάνδαλον τοῦ κομματισμοῦ, καί, ἐνῷ μίαν τῶν ἡμερῶν μετὰ τοῦτο ἀνεπαυόμην ἐν τῷ δωματίῳ τοῦ καταλύματός μου καθ' ὥραν μεσημβρίας, μὲ ἐξυπνίζει ἐν ἄκρᾳ σιγῇ ὁ Πιέρρος Πατριαρχέας λέγων μοι : «Κοιμᾶσαι ἐδῶ ἥσυχος καὶ δὲν ἠξεύρεις ὅτι πολλοὶ ἔνοπλοι Κακαβουλαῖοι[1] διέβησαν ἐπὶ πλοιαρίων παρὰ τὸν λιμένα μας καί, ἀφοῦ συνενοήθησαν μετὰ τοῦ οἰκοδεσπότου σου Μουρζίνου διὰ δύο αὐτῶν ἀποστόλων, ἀπέρχονται ἤδη εἰς Κιτριάς, διὰ νὰ φονεύσωσι τοὺς ἐκεῖ εὑρισκομένους πρόσφυγας Κορωναίους, ἐκδικούμενοι τὸν φόνον ἑνὸς τῶν οἰκείων των, διαπραχθέντα ἀπὸ τούτους πρό τινων ἡμερῶν ἐπὶ πλοιαρίου ἐδικοῦ των ἕνεκα λαθρεμπορίου πρὸς τὰ μεσσηνιακὰ φρούρια;» Ἔμαθον δὲ τότε παρὰ τοῦ Πιέρρου Πατριαρχέα ὅτι πλοίαρχός τις Κορωναῖος εἶχε λάβει διαταγὴν παρὰ τοῦ Ἰωάννου Γενοβέλη, σταλέντος εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα προσωρινῶς ὑπὸ τοῦ Κυβερνήτου, ὅπως, συνεννοηθεὶς μετὰ τῶν ἐν τοῖς φρουρίοις τῆς Μεσσηνίας εὑρισκομένων Τουρκαλβανῶν, τοὺς ὁποίους ἦτο πιθανὸν νὰ ἐγνώριζεν ὁ Γενοβέλης, κατορθώσῃ νὰ τοὺς ἀποσπάσῃ ἀπὸ τὴν συμμαχίαν τῶν | Ἀράβων καὶ ἐξασθενήσῃ οὕτω τὴν δύναμιν τοῦ Ἰμπραὴμ *102α* Πασᾶ. Ἔλαβε δὲ διαταγὰς ὁ Κορωναῖος πλοίαρχος νὰ ὁπλίσῃ τὸ πλοῖόν του καὶ νὰ παρεμποδίζῃ τὸ λαθρεμπόριον τῶν Κακαβουλαίων τὸ ὁποῖον ἐξήσκουν οὗτοι μὲ τὰ μεσσηνιακὰ φρούρια, τὰ ὁποῖα ὅμως, εἰρήσθω ἐν παρόδῳ, ἔκειντο ἐκτὸς τῆς δικαιοδοσίας μου. Ὁ πλοίαρχος λοιπὸν οὗτος, καταλαβὼν πλοῖον τοιοῦτον καὶ μετά τινα ἀντίστασιν κυριεύσας αὐτό, ἐφόνευσεν, ἔλεγον, τὸν κυβερνήτην αὐτοῦ καί, φέρων τὸ πλοῖον εἰς Κιτριάς, ὅπου διέμενε μετὰ πολλῶν συμπατριωτῶν του, τοὺς μὲν ἄλλους ἄνδρας τοῦ πλοίου ἀπέλυσε, τὸ δὲ φορτίον τοῦ σίτου καὶ ἄλλα τινὰ εἴδη ἐδήμευσε πρὸς ὄφελος ἑαυτοῦ καὶ τῶν συντρόφων του. Τοῦτο ἄρα μαθόντες οἱ συγγενεῖς καὶ ἡ πατριὰ τοῦ φονευθέντος πλοιάρχου Κακαβουλαῖοι, συνεκρότησαν τὴν εἰρημένην ἐκστρατείαν, ἥτις διέβη παρὰ τὴν Καρδαμύλην τότε καὶ διευθύνετο πρὸς τὰς Κιτριάς.

Μετὰ τὴν ἐξιστόρησιν δὲ τοῦ γεγονότος τούτου ὑπὸ τοῦ Πιέρρου Πα-

1. Γιὰ τὴν σκωπτικὴ αὐτὴ προσωνυμία τῶν κατοίκων τῆς Μέσα Μάνης βλ. Νηφάκη, ἔ.ἀ., σσ. 54–55, καὶ Σ. Κουγέα, «Κακ(κ)αβούλια», *Ἑλληνικά*, τ. Η' (1935), σσ. 154–156.

τριαρχέα, κορυφαίου τῶν ἀντιπάλων τοῦ Μουρζίνου, εἰς τὸν ὁποῖον ἀπέδιδεν ἐκεῖνος στενὴν συνεννόησιν μετὰ τῶν Κακαβουλαίων πρὸς καταστροφήν, ὡς ἔλεγε, τῆς ἐπιρροῆς τῶν Μαυρομιχαλαίων, ἀπελθόντος ἐκείνου, ἐγὼ κατέβην εἰς τὴν αὐλὴν τῆς οἰκίας λίαν τεταραγμένος καὶ σκυθρωπὸς καὶ διελογιζόμην ποῖον μέτρον ἠδυνάμην νὰ λάβω, ὅπως δυνηθῶ νὰ ἐμποδίσω τὰς συνεπείας τῆς ἐκστρατείας ἐκείνης. Δὲν εἶχα δὲ πλέον τότε πλησίον μου οὔτε τὸν Στρατηγὸν Μακρυγιάννην, ἀναχωρήσαντα ἐκεῖθεν πρὸ ὀλίγου πρὸς περαίωσιν τῆς κατὰ τὴν Πελοπόννησον περιοδείας του καὶ συμβουλεύσαντά με μάλιστα καὶ ἐμὲ νὰ ἀπέλθω ἐκεῖθεν καὶ νὰ ἀφήσω τοὺς ἀγρίους αὐτοὺς ἀνθρώπους εἰς τὴν τύχην των. Ἐνῷ δὲ περιεπάτουν ἐν τῇ
102β αὐλῇ κατεχόμενος ὑπὸ | μυρίων διαλογισμῶν, ἰδοὺ καὶ ἔρχεται πρός με ὁ Μούρζινος καὶ μὲ ἐρωτᾷ τί ἔχω καὶ εἶμαι τόσον συλλογισμένος καὶ σκυθρωπός, εἰς δὲ τὴν σιωπήν μου, μοὶ λέγει : «Μήπως ἤκουσές τι περὶ τῆς ἐντεῦθεν διαβάσης ἐκστρατείας τῶν Κακαβουλαίων;» «Ναί», τὸν λέγω, «αὕτη εἶναι ἡ αἰτία ἡ ὁποία μὲ φέρει εἰς διαφόρους στοχασμούς.» Αὐτὸς ἀπαντᾷ : «Εἶναι τεχνάσματα σατανικὰ τῶν Μαυρομιχαλαίων, διὰ νὰ κρημνίσωσι τὴν ἐδικήν μου ἐπιρροὴν εἰς τὸν τόπον.» «Καὶ πῶς», τὸν λέγω, «αὐτὰ εἶναι τεχνάσματα τῶν Μαυρομιχαλαίων;» «Διότι οἱ Μανιᾶται οὗτοι εἶναι φίλοι των.» «Ἀλλὰ πῶς οἱ φίλοι τῶν Μαυρομιχαλαίων συνεννοοῦνται μετὰ τοῦ ἐχθροῦ των Μούρζινου; Ἢ δὲν εἶναι ἀληθὲς ὅτι δύο ἐκ τῶν ἀνθρώπων τῆς ἐκστρατείας ἀνέβησαν πρὸς σὲ καὶ συνωμίλησαν μετὰ σοῦ; Ἀλλ' ἂς ἀφήσωμεν τὰς ἐγκλήσεις καὶ ἀντεγκλήσεις τὰς μεταξὺ ὑμῶν καὶ τῶν Μαυρομιχαλαίων, διότι, ὅπως ὑμεῖς ἐξηγεῖτε τὸ πρᾶγμα πρὸς βλάβην ἐκείνων, οὕτω καὶ ἐκεῖνοι δύνανται νὰ εἴπωσι τὰ αὐτὰ καὶ περὶ σοῦ.» «Ἀλλὰ τώρα», λέγει, «τί στοχάζεσαι νὰ πράξῃς εἰς τὴν περίστασιν ταύτην;» «Στοχάζομαι», τῷ εἶπον, «νὰ διατάξω κωδωνοκρουσίαν γενικὴν εἰς τὰ χωρία τοῦ τόπου, νὰ συναθροίσω τοὺς πολίτας ὅσοι εἶναι εἰς κατάστασιν νὰ φέρωσιν ὅπλα καὶ νὰ τρέξω πάραυτα κατὰ τῶν ἀνθρώπων τούτων, οἵτινες ἐκστρατεύουσι κατὰ τῶν Κιτριῶν, διὰ νὰ καταστρέψωσι τὴν πόλιν ἐκείνην.» Καὶ τοῦτο εἶπον μὲ τόνον τοιοῦτον, ὥστε «καὶ ἐγώ», εἶπε, «σὲ ἀκολουθῶ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον· ἀλλά, πρὶν φθάσωσι τὰ πράγματα ἕως ἐκεῖ, νομίζω», εἶπε, «καλὸν νὰ γράψετε πρότερον διαταγὴν πρὸς τοὺς Κακαβουλαίους
103α τούτους, πρὸς | τοὺς ὁποίους θέλω γράψει καὶ ἐγὼ συμφώνως μὲ τὸ πνεῦμα

τῶν διαταγῶν σας». Ἔγραψα λοιπὸν καὶ ἐγὼ καὶ ὁ Μούρζινος καὶ ἐξεπέμψαμεν τὰ γράμματα διά τινος ταχυδρόμου, ὅστις, ἐπανελθὼν περὶ τὴν πρωίαν τῆς ἐπιούσης, μᾶς ἀνήγγειλεν ὅτι εὗρε τοὺς Κακαβουλαίους ἐσκηνωμένους καταντικρὺ τῶν Κιτριῶν καὶ ὀλίγην φανέντας ὅτι ἔδωκαν προσοχὴν εἰς τὰ γραφόμενα ἐκ μέρους ἡμῶν. Ἀλλ' ἐγώ, ὅστις, ἅμα κατέλαβον ἐν Μεσσηνίᾳ τὴν διοίκησιν τοῦ νομοῦ, ἔκρινα ἀναγκαῖον νὰ ἀναθέσω ἐπισήμως τὴν φροντίδα τῆς ἀσφαλείας καὶ ἡσυχίας τῶν κατὰ μέρος πόλεων εἰς τοὺς χαίροντας ἐπιρροὴν ἐν αὐταῖς καὶ πρὸς τοῦτον τὸν σκοπὸν εἶχον γράψει πρὸς τὸν ἐν Κιτριαῖς τότε διατρίβοντα Στρατηγὸν Ἀντώνιον Μαυρομιχάλην, ἤρχισα νὰ εὐελπιστῶ ὅτι δὲν ἤθελον καταντήσει τὰ πράγματα εἰς τὸ ἔπακρον καὶ ὅτι οἱ Μανιᾶται, εὑρίσκοντες ἀντίστασιν ἐκ μέρους τοῦ Μαυρομιχάλη καὶ τῶν λοιπῶν κατοίκων τῆς πόλεως, ἔμελλον νὰ σταματήσωσιν ἐκτὸς τῆς πόλεως, τὴν ὁποίαν ἢ ἔμελλον νὰ πολιορκήσωσι, καὶ τότε ἐγὼ ἔπρεπε νὰ ἐκτελέσω ὅ,τι ἐσυλλογίσθην κατ' ἀρχὰς καὶ ἐξέφρασα πρὸς τὸν Μούρζινον, ἢ ἤθελον ἀποσυρθῆ ἄπρακτοι εἰς τὰ ὀπίσω. Ἐπληροφορήθημεν δέ, προϊούσης τῆς ἡμέρας, ὅτι, διαπραγματευθέντες οἱ Κακαβουλαῖοι μετὰ τοῦ Μαυρομιχάλη, ηὐχαριστήθησαν νὰ λάβωσι μόνον τὴν ἀποζημίωσιν τοῦ φορτίου τοῦ σίτου ἀπὸ τὸν πλοίαρχον Κορωναῖον, διὰ νὰ συντηρηθῆ, ἔλεγον, ἡ οἰκογένεια τοῦ φονευθέντος πλοιάρχου τοῦ λαθρεμπορικοῦ πλοιαρίου, καὶ τοῦτο, διότι ἔλεγον ὅτι τὸν πλοίαρχον τοῦτον ἐφόνευσαν οἱ Κορωναῖοι μετὰ τὴν σύλληψιν τοῦ πλοιαρίου. Καὶ ἐνταῦθα ἐτελείωσε καὶ ἡ σκηνὴ αὕτη.

Καὶ τότε ἐγὼ ἀνεχώρησα ὀπίσω εἰς Μεσσηνίαν, ὅπου ἔμαθον ὅτι | εἶχον *103β*
ἐξέλθει οἱ Τουρκαλβανοὶ ἐκ τῶν μεσσηνιακῶν φρουρίων καὶ κατόπιν ὁ Ἰμπραήμης μετὰ τῶν Ἀράβων του πρὸς καταδίωξιν αὐτῶν, ὡς λιποτακτῶν, καὶ ὅτι καὶ μάχην ἔκαμαν πρὸς ἀλλήλους, ἀλλὰ τέλος οἱ Ἀλβανοὶ ἐδυνήθησαν νὰ ἀποχωρήσωσι διευθυνθέντες εἰρηνικῶς διὰ μέσου τῆς Πελοποννήσου πρὸς τὸν Ἰσθμὸν καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὰς πατρίδας των. Ἔμενα δ' ἔκτοτε ἐν Μεσσηνίᾳ μεταξὺ Φρουζάλας καὶ Καλαμῶν, μὴ κρίνων καλὸν νὰ προχωρήσω περαιτέρω εἰς τὴν Μάνην, μετὰ τὰς ὁποίας εἶδον εἰς τὰς δύο ἐπαρχίας σκηνάς, καὶ διότι ἐνόμιζον ὅτι, ἂν ἐνήργουν καὶ περαιτέρω συστάσεις δημογεροντιῶν, αἱ δημογεροντίαι αὗται, πιεζόμεναι ἀπὸ τοὺς δυνατοὺς τῶν μερῶν ἐκείνων, ἤθελον ἐφοδιάζει καὶ ἐν γνώσει τὰ λαθρεμπο-

ρικὰ πλοιάρια μὲ διαβατήρια τακτικά, καὶ τὸ πρᾶγμα ἠδύνατο νὰ ἀποβῇ χεῖρον τῆς μέχρι τοῦδε καταστάσεως.

Εὑρισκόμενος λοιπὸν ἐν Καλάμαις, βλέπω καὶ ἔρχεται πρός με ὁ πλοίαρχος ἑνὸς πολεμικοῦ γαλλικοῦ πλοίου, τοὔνομα Leblanc, τὸν ὁποῖον εἶχον ἴδει πρότερον ἐπὶ τῆς ρωσικῆς ναυαρχίδος καὶ ἐν γεύματι δοθέντι ἀπὸ τὸν Μοίραρχον Εἰδιν, ὅστις μετέφερε τὸν Κυβερνήτην Καποδίστριαν εἰς Ἀστακὸν καὶ ἐκεῖθεν εἰς Μεσσηνίαν, ὅτε ἐν τῷ αὐτῷ γεύματι παρεκάθητο ὁ πλοίαρχος οὗτος, ὁ Κυβερνήτης καὶ ὁ Νικήτας Σταματελόπουλος καὶ ἐγώ, καὶ ὅτε ὁ Μοίραρχος Ρῶσος ἀπέτεινε τὴν ἐρώτησιν πρὸς τὸν Κυβερνήτην πόσος ἆρά γε ἀριθμὸς τακτικοῦ εὐρωπαϊκοῦ στρατοῦ ἠδύνατο νὰ ἐκδιώξῃ ἐκ τῆς Πελοποννήσου τοὺς Ἄραβας, καὶ ὁ μὲν Νικηταρᾶς εἶπε πεντακόσιοι, ἡνωμένοι μετὰ τῶν Ἑλλήνων, ἦσαν ἀρκετοὶ εἰς τοῦτο, ὁ δὲ Κυβερνήτης
104ᵃ εἶπε|χίλιοι, ἐρωτηθεὶς δὲ καὶ ἐγὼ ἰδίως, εἶπον ὅτι πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον, κατὰ τὴν γνώμην μου, ὁ ἀριθμὸς 5–6.000 μόνον ἔπρεπε νὰ ἀναλάβῃ τὸ ἔργον τοῦτο. Καὶ τότε ὁ Μοίραρχος Εἰδιν, ὡς καὶ ὁ Πλοίαρχος Leblanc μοὶ ἔδωκαν δίκαιον. Οὗτος λοιπὸν ὁ Leblanc ἦλθεν εἰς ἐμέ, εὑρισκόμενον ἐν Καλάμαις, φέρων στολὴν καὶ ὅπλον κυνηγοῦ καὶ μοὶ εἶπεν ὅτι θέλει νὰ μοὶ φανερώσῃ τι μυστικόν, τὸ ὁποῖον ὅμως ἔπρεπε νὰ τῷ δώσω τὸν λόγον τῆς τιμῆς μου ὅτι δὲν ἔμελλον νὰ τὸ ἐκμυστηρευθῶ εἰς κανένα, οὔτε πρὸς τὸν Κυβερνήτην τῆς Ἑλλάδος, καὶ εἰς τὸν δισταγμόν μου τοῦτον, μοὶ εἶπεν ὅτι εἶναι ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος καί, προτοῦ ἀκόμη ἀκούσῃ τὴν ὁμολογίαν μου, μοὶ ἐφανέρωσε τὸ μυστικὸν ὅτι δὲν θέλουν περάσει πολλαὶ ἡμέραι καὶ στόλος γαλλικὸς μετὰ τοῦ ἀναγκαίου ἀριθμοῦ στρατιωτῶν θέλει καταπλεύσει εἰς Μεσσηνίαν, διὰ νὰ ἀποδιώξῃ τοὺς Τούρκους ἐκ τῆς Πελοποννήσου. Καὶ ὄντως δὲν παρῆλθον οὔτε δεκαπέντε ἴσως ἡμέραι, καὶ ἰδοὺ βλέπομεν ἀπὸ τὸ μέρος Καμάρι, ἀντικρὺ τῆς Φρουζάλας, στόλον πολυάριθμον πλοίων κάμψαντα τὸ ἀκρωτήριον τῆς Κορώνης καὶ προσορμίσαντα εἰς Πεταλίδιον [1], ἐπίνειον τοῦ Νησίου.

Ἦλθον πρὸς τὸν ἀρχηγὸν τῆς ἐκστρατείας Στρατηγὸν Μαιζῶνα τὴν ἐπιοῦσαν καὶ ἐγνωρίσθην μετ' αὐτοῦ καὶ ἐντὸς μιᾶς περίπου ἑβδομάδος, ἐλθόντα τὸν Κυβερνήτην τῆς Ἑλλάδος, εἰσῆξα ἐγὼ κατὰ παραγγελίαν του πρὸς τὸν Στρατηγόν. Οὗτος δέ, ἀποχωρήσαντος μετὰ τὴν πρώτην συνέν-

1. 17/29 Αὐγούστου 1828.

τευξιν τοῦ Κυβερνήτου, ἐνεχείρισεν εἰς αὐτὸν ἔγγραφόν τι τῆς δημογεροντίας Τριπόλεως καὶ εἶπεν ὅτι διὰ τοῦ ἐγγράφου ἐκείνου | ἡ δημογεροντία *104β*
Τριπόλεως συνιστᾷ πρὸς αὐτὸν νέον τινά, Παπαδάκην τὄνομα, ὅπως οὗτος παραμένῃ ἐν τῷ στρατοπέδῳ, διὰ νὰ ἐκμάθῃ τὴν γαλλικὴν γλῶσσαν. Ἀλλὰ τοιοῦτοι νέοι, εἶπε, δὲν εἶναι καλὸν νὰ διατρίβωσι μεταξὺ στρατῶν, ἀλλ' ἡ Κυβέρνησις πρέπει νὰ φροντίζῃ περὶ τῆς ἐκπαιδεύσεώς των. Ἦλθον δὲ μετὰ τὴν μεσημβρίαν πρὸς τὸν Κυβερνήτην ἐπὶ τοῦ πλοίου ἐν ᾧ ἔμενε καὶ ὅπου εὗρον παρόντας τὸν Θ. Κολοκοτρώνην καὶ Νικηταρᾶν, ἴσως δὲ καὶ τὸν Μούρζινον, ἀλλ' εὗρον αὐτὸν τεταραγμένον εἰς ἄκρον καὶ κατακρίνοντα τοὺς ἄρχοντας τῆς Πελοποννήσου, καὶ αὐτὴν τὴν Πελοπόννησον ἀποκαλοῦντα σχολεῖον τῆς ῥαδιουργίας, διότι ἔλεγεν ὅτι εἶναι ἔγκλημα καθοσιώσεως νὰ γράφῃ μία ἀρχὴ τοῦ τόπου πρὸς ἀξιωματικὸν ξένης δυνάμεως ἄνευ τῆς συγκαταθέσεως τῆς ἐξουσίας τῆς πατρίδος της. Τότε ὅμως ἐγὼ ἔλαβον τὸ θάρρος νὰ τῷ εἴπω ὅτι τὸ ἔγκλημα τοῦτο εἶναι προϊὸν ἀμαθείας μᾶλλον ἢ κακῆς τινος προθέσεως καὶ ὅτι τῷ δίδω ἀντίδοτον τοῦ κακοῦ τούτου τὴν διαγωγὴν τῆς δημογεροντίας Καλαμῶν, ἥτις, προσκληθεῖσα μάλιστα παρὰ τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς κατοχῆς ὅπως παρουσιασθῇ πρὸς αὐτόν, ἔγραψε πρός με ἐρωτῶσα ἂν τῇ ἐπιτρέπεται νὰ πράξῃ τοῦτο, καὶ ὅτι ὅ,τι λέγω θέλει ἀποδειχθῆ, ἂν γένῃ ἐξέτασις ἐπιτόπιος περὶ τῆς πράξεως ταύτης τῆς δημογεροντίας Τριπόλεως. Καὶ ἀμέσως μᾶς ἀναγινώσκει ὁ Καποδίστριας ἐκτεταμένην διαταγὴν πρὸς τὸν Ἔκτακτον Ἐπίτροπον Ἀρκαδίας, τὴν ὁποίαν εἶχε γράψει, εὐθὺς ἅμα ἀνέγνωσε τὸ περιεχόμενον τοῦ ἐγχειρισθέντος αὐτῷ ἐγγράφου παρὰ τοῦ Στρατηγοῦ Μαιζῶνος. Καὶ ὅτε μετά τινα καιρὸν ὕστερον ἀνέβαινον ἐγὼ πρὸς τὴν καθέδραν τῆς Κυβερνήσεως ἐπ' ἀδείᾳ, ἀπήντησα τὸν πατέρα τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος νέου Παπαδάκη ἐπανερχόμενον εἰς Τρίπολιν ἐξ Αἰγίνης, ὅπου εἶχε σταλῆ ὑπὸ τοῦ Νομάρχου πρὸς τὸν | Κυβερνήτην, καὶ ἐπληροφορήθην παρ' αὐτοῦ ὅτι ὄχι μόνον εὑρέθη *105α*
ἀθῷος ἀπὸ πᾶσαν κατ' αὐτοῦ ὑπόνοιαν — διότι οὗτος ἦτον πρόεδρος τῆς δημογεροντίας Τριπόλεως — ἀλλ' ὅτι καὶ ἐχορηγήθησαν εἰς αὐτὸν 40.000 γρόσια, ὅπως διανεμηθῶσι μεταξὺ τῶν ἐχόντων ἀπόλυτον ἀνάγκην γεωργῶν τοῦ δήμου των, νὰ προμηθευθῶσι βόας καὶ ἄλλα χρήσιμα γεωργικὰ ὄργανα.

Εἰς τὴν περίστασιν ὅμως ταύτην τῆς ἐπιστολῆς τῆς δημογεροντίας, καθ' ἣν ἔδειξεν ὁ Καποδίστριας καί τινα δυσπιστίαν ὡς πρὸς τὴν ξένην ἐκεί-

νην κατοχὴν καὶ συνεβούλευε τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν ἑλλην. στρατευμάτων καὶ ἄλλους προύχοντας τοῦ τόπου, εἶπον κατὰ μέρος πρὸς αὐτὸν ὅτι δὲν ἐνόμιζον καλὸν νὰ ἐκφράζῃ τοιαύτας ἰδέας πρὸς τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους, οἵτινες δὲν ἐπεθύμουν νὰ ἴδωσιν εἰς τοιαύτην κατάστασιν τὸν τόπον καὶ οἵτινες μέχρι πρὸ ὀλίγου, νομίζοντες ἀδύνατον τὴν Κυβέρνησιν, ἐφέροντο κατὰ τὰ συνηθισμένα των, ὑπακούοντες, ὅταν αὐτοὶ ἤθελον, καὶ ἀνθιστάμενοι κατ' ἀρέσκειαν, καὶ ὅτι, ἀφ' ὅτου ἦλθεν ὁ γαλλικὸς στρατός, περιεστάλησαν, νομίζοντες ὅτι ὁ στρατὸς οὗτος ἦλθε μὲ τὴν συγκατάθεσιν καὶ μὲ τὰς ἐνεργείας τοῦ Κυβερνήτου καὶ πρὸς ἐνίσχυσίν του. Καὶ τότε μοὶ εἶπεν ὁ μακαρίτης μὲ ἄκραν πραότητα «πάλιν ἐγὼ πταίω καὶ εἰς τοῦτο;» καὶ τίποτε περισσότερον.

Ὅτι δὲ οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖνοι, οἵτινες ἦσαν μὲν ἀληθῶς πατριῶται καὶ ἀνδρείαν ἔδειξαν μεγάλην εἰς τὰς κατὰ τῶν ἐχθρῶν μάχας, δὲν ἠδύναντο ὅμως νὰ ἐννοήσωσι τί ἐστι διοίκησις καὶ πῶς πρέπει νὰ ὑποτάσσωνται εἰς
105β τοὺς νόμους τῆς πολιτείας, ἀναφέρω ἐνταῦθα δύο γεγονότα | τὰ ὁποῖα ἔλαβον χώραν κατὰ τὴν ἐν Μεσσηνίᾳ διοίκησίν μου ἐκ μέρους τοῦ ἁπλουστέρου καὶ ἐναρετωτέρου φημιζομένου Νικήτα τοῦ Τουρκοφάγου, ὅστις ἦτον διατεταγμένος νὰ σταθμεύῃ ἐν Μεσσηνίᾳ ὡς εἷς τῶν τριῶν χιλιάρχων τῆς Πελοποννήσου, ἔχων ὑπὸ τὰς διαταγάς του 200 στρατιώτας. Πρῶτον λοιπόν, ὅτε συνωδεύσαμεν ἐγώ τε καὶ ὁ Νικήτας οὗτος τὸν Κυβερνήτην, καταπλεύσαντα κατὰ μῆνα Ἰούνιον τοῦ 1828 εἰς Πεταλίδιον τοῦ Νησίου ἐπὶ τῆς ρωσικῆς ναυαρχίδος, ὡς ἀνωτέρω που διηγήθην [1], καὶ θελήσαντα νὰ ἔλθῃ εἰς Ναύπλιον διὰ μέσου τῆς Πελοποννήσου, ἐπιστρέφων εἰς Μεσσηνίαν μετ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου Νικήτα, ἀπήντησα τὸν μέχρι τῆς στιγμῆς τῆς ἀναχωρήσεώς μου γραμματέως χρέη ἐκτελοῦντα ἐν Μύλοις, ὅστις μοὶ λέγει γαλλιστί : «Ποῦ ὑπάγεις; Ἐκεῖ κάτω ἄφησα τὸν τόπον εἰς φρικτὴν κατάστασιν· οἱ στρατιῶται τοῦ παρὰ σοὶ ἱσταμένου κατήντησαν ἀνοικονόμητοι· οὗτοι ἐφόνευσαν ἄνθρωπόν μας ἄνευ λόγου, ἂν καὶ ὁ ἄνθρωπος οὗτος ἦτον Ἄραψ καὶ πρόσφυξ ὑπὸ τὴν προστασίαν μας.» Ἀλλοιωθεὶς δ' ἐγὼ τότε τὴν ὄψιν ὑπ' ἀγανακτήσεως, ἐμελέτων κατὰ νοῦν τί νὰ πράξω. Νὰ ἐπιστρέψω εἰς Ναύπλιον καὶ καταγγείλω τὸ πρᾶγμα πρὸς τὸν Κυβερνήτην, ζητῶν συγχρόνως καὶ τὴν παραίτησίν μου ἐν γένει ἀπὸ τῆς δημοσίας ὑπη-

1. Βλ. παραπάνω, σ. 156.

ρεσίας, ἀφοῦ μήτε μετὰ τοῦ ἐναρέτου φημιζομένου τούτου ἀνδρὸς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ καταρτισθῇ τακτική τις ὁπωσοῦν διοίκησις; Ἀλλὰ πάλιν, φοβούμενος μὴ προξενήσω καὶ εἰς τὸν Κυβερνήτην αὐτὸν τὴν ἰδίαν ἀγανάκτησιν, κατέπιον καὶ τὸ ποτήριον τοῦτο, ἐξηγήσας πρὸς τὸν Νικήταν ὅ,τι μοὶ εἶπεν ὁ γραμματεύς, ὅστις ἔφευγεν ἐκ τοῦ τόπου καὶ κατ' οὐδένα τρόπον ἐπείσθη νὰ ἐπιστρέψῃ ὀπίσω, καὶ τὸν ἠρώτησα ἐμβριθῶς ἂν θέλῃ νὰ παραδώσῃ τὸν φονέα στρατιώτην του εἰς τὴν δίκην τῶν νόμων, ἢ ἄλλως ἐγὼ δὲν προχωρῶ περαιτέρω, ἀλλ' ἐπιστρέφω εἰς Ναύπλιον καὶ δίδω τὴν | παραίτησίν μου. *106α*
Τότε δὲ ὁ Νικήτας μεθ' ὅρκου ὑπεσχέθη νὰ παραδώσῃ τὸν φονέα, καὶ οὕτω κατήλθομεν ὁμοῦ εἰς Μεσσηνίαν. Ἀλλ' ἐκεῖ ἐλθών, ἐλησμόνησε σχεδὸν τὴν ὑπόσχεσίν του, καὶ ἔγινε χρεία νὰ τῷ ὑπενθυμίσω δὶς καὶ τρὶς τὸ πρᾶγμα, ὥστε τέλος μοὶ ἀπήντησεν ὅτι θέλει συστήσει στρατιωτικὴν ἐπιτροπήν, νὰ δικάσῃ τὸν ἔνοχον. Ἀλλ' ἐγὼ ἀντέστην εἰς τὴν πρότασίν του ταύτην, ὡς μὴ οὖσαν νόμιμον, καὶ ἐπέμενα νὰ παραπεμφθῇ ὁ ἄνθρωπος εἰς τὰς φυλακὰς τοῦ Ναυπλίου ὡς ὑπόδικος, ὅπως ἐν καιρῷ τῷ δέοντι δικασθῇ ὑπὸ τοῦ ἁρμοδίου δικαστηρίου. Ἔγραψα δὲ περὶ τούτου καὶ πρὸς τὸν Κυβερνήτην καὶ ἐζήτουν τὰς ὁδηγίας του, δὲν ἔλαβον ὅμως καμμίαν ἀπάντησίν ποτε, καὶ ὁ Νικήτας ἐνήργησεν αὐτογνωμόνως τὴν σύστασιν τοῦ στρατοδικείου, καὶ ὁ φονεὺς κατεδικάσθη εἰς ἐνὸς ἔτους φυλάκισιν καὶ ἐστάλη πρός με, διὰ νὰ ὑποστῇ τὴν ποινήν του εἰς τὰς φυλακὰς τῆς Διοικήσεως. Καὶ ποίας φυλακάς; Ἐκλείσθη ὅμως εἰς ἓν κατώγειον τῆς οἰκίας εἰς ἣν κατῴκουν, ἀλλὰ πρῶτον δὲν ἦτον ἡ φυλακὴ αὕτη ἀσφαλής, καὶ καθ' ἡμέραν ἠδύνατο νὰ δραπετεύσῃ, καὶ ὁ Νικήτας αὐτὸς πάλιν, συμπαθῶν, ἐζήτησε τὴν ἀποφυλάκισίν του μετά τινας ἡμέρας, ὅπως νοσηλευθῇ παρ' αὐτῷ, ἔλεγεν, ἀπὸ τὴν νόσον τοῦ πυρετοῦ, καί, συγχωρηθέντος τούτου ἅπαξ καὶ δίς, δὲν ἐπανῆλθε πλέον εἰς τὸν τόπον τῆς φυλακίσεώς του, ἀλλ' ἴσως καὶ ἐδραπέτευσε. Περὶ δὲ τούτου, ὅτε μετά τινα καιρὸν ἦλθεν ὁ Κυβερνήτης εἰς Μεσσηνίαν, κατὰ τὴν ἀπόβασιν τῶν γαλλικῶν στρατευμάτων, μὲ ἠρώτησεν ἐνώπιον τοῦ Νικήτα καὶ ἄλλων τί ἔγινε περὶ τοῦ φονεύσαντος τὸν Ἄραβα πρόσφυγα, ὅτε δὲ τῷ ἀπήντησα ὅτι ὁ Στρατηγὸς Νικήτας ἐσύστησε στρατοδικεῖον τὸ ὁποῖον | κατεδίκασε τὸν φονέα εἰς ἐνὸς ἔτους *106β*
φυλάκισιν, ἀπεκρίνατο μὲ πολλὴν ψυχρότητα: «Ἑνὸς ἔτους φυλάκισις διὰ τὸν ἀνθρωποκτόνον!» Ἀλλὰ ποῦ νὰ γνωρίζῃ ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ ποινὴ δὲν ἐφηρμόσθη!

Δεύτερον γεγονός, ὁμοίας καὶ χειροτέρας φύσεως ὅμως, διεδέχθη τὸ πρῶτον, εἶναι δὲ τὸ ἑξῆς. Στρατιώτης τις τοῦ αὐτοῦ Νικήτα εὑρέθη φονευμένος καὶ λαφυραγωγημένος ἀπὸ τὰ ὅπλα καὶ τὰ χρήματά του, τὰ ὁποῖα ἀνέβαινον, ὡς ἐλέγετο, εἰς 2.000 γρόσια, πλησίον χωρίου τινὸς τῆς Μεσσηνίας. Ἐπέμενε λοιπὸν ὁ Νικήτας, ἐνῷ ἐγὼ ἐνησχολούμην περὶ τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ κακούργου ὡς ἐκ τῶν καθηκόντων μου καὶ διὰ τῶν νομίμων μέσων, ἐπέμενε, λέγω, ὁ Νικήτας νὰ μεταχειρισθῶ τουρκικὰ μέτρα πρὸς τοῦτο καὶ μὲ ἐσυμβούλευσε νὰ τιμωρήσω τοὺς κατοίκους τοῦ χωρίου ἐν τοῖς συνόροις τοῦ ὁποίου εὑρέθη τὸ πτῶμα τοῦ φονευμένου, νὰ τιμωρήσω τοὺς κατοίκους ὑποχρεῶν αὐτοὺς νὰ ἀποδώσωσι τὰ συληθέντα χρήματα καὶ τὴν τιμὴν τῶν ὅπλων αὐτοῦ. Ἀλλ' ἐγὼ φυσικῷ τῷ λόγῳ ἀνθιστάμην εἰς τὰς καθημερινὰς σχεδὸν εἰσηγήσεις τοῦ Νικήτα καὶ προσεπάθουν διὰ παντοίων ἄλλων μέσων νὰ εὕρω τὸν ἔνοχον. Συνέπεσε λοιπὸν ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ νὰ φανῇ μεταξὺ τῶν στρατιωτῶν τοῦ ἰδίου Νικήτα στρατιώτης φέρων πιστόλιον τοῦ φονευμένου, τὸ ὁποῖον ἐγνώρισαν οἱ ἄλλοι συστρατιῶταί του, ὥστε διηγέρθη ὑποψία βαρεῖα κατ' αὐτοῦ. Ἀλλ' οὗτος ἐδικαιολογεῖτο λέγων ὅτι τὸ πιστόλι ἐκεῖνο ἠγόρασεν ἀπὸ χωρικόν τινα κατὰ τὴν ἑβδομαδιαίαν ἀγορὰν τῆς πόλεως ἐν ᾗ ἐκατοικοῦμεν καὶ δὲν ἐγνώριζε
107ᵃ τὸν πωλητήν, διότι ἦτον ἡ ἀγορὰ πλήρης ἀνθρώπων. | Ἀλλ' εἶχε δοθῇ προτοῦ καὶ παραγγελία πρός τινα ἐκεῖ εὑρισκόμενον νομισματογνώμονα νὰ παρατηρῇ τὰ φερόμενα πρὸς αὐτὸν νομίσματα, μήπως καὶ ἐκ τούτου δυνηθῶμεν νὰ ἐξιχνιάσωμέν τι περὶ τοῦ γεγονότος. Καὶ τῷ ὄντι, μετὰ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ πιστολίου εἰς τὴν ζώνην τοῦ στρατιώτου τοῦ Νικήτα, ὁ νομισματογνώμων, πρὸς τὸν ὁποῖον ἔφερεν ὁ ἴδιος οὗτος στρατιώτης χρυσοῦν νόμισμα πρὸς ἐξέτασιν τῆς ἀξίας του, ἐκράτησε τοῦτο, διὰ νὰ τὸ ἐξετάσῃ καλύτερα, καὶ ἀνήγγειλεν ἔπειτα ὅτι τὸ φλωρίον ἐκεῖνο τὸ εἶχε δείξει πρὸς αὐτὸν ἄλλοτε ὁ φονευθεὶς στρατιώτης. Καὶ τότε ὁ φονεὺς ἐκεῖνος, πρὸς τὸν ὁποῖον ἐπεδείχθη τὸ νόμισμα, ἔχων καὶ τὴν συνείδησιν βεβαρυμένην καὶ τοῦ πιστολίου τὴν ἱστορίαν ἐνώπιόν του, ὡμολόγησε τὴν πρᾶξιν καί, συλληφθείς, ἀπεστάλη παρὰ τοῦ Νικήτα εἰς τὰς φυλακὰς τοῦ Ναυπλίου διὰ τὰ περαιτέρω.

Κατεῖχε δὲ ὁ ἀκτήμων οὗτος Νικήτας καὶ τοὺς μύλους τοῦ Πηδήματος καὶ ἀμπελῶνας τουρκικοὺς (ἐθν. δηλονότι) εἰς Λεοντάρι, καὶ ἐλαιοτριβεῖον

αὐτογνωμόνως ἠγόρασεν ἀπὸ τοὺς ἐπιτρόπους τῆς ἐκκλησίας τοῦ Καμαρίου, καὶ τοὺς 200 στρατιώτας τοὺς ὁποίους ἔπρεπε νὰ ἔχῃ ὑπὸ τὰς διαταγάς του ποτὲ δὲν τοὺς εἶχε πλήρει[η]ς, ἀλλὰ μόλις τὸ 8ον καὶ 10ον τοῦ ἀριθμοῦ τούτου. Διὰ τοῦτο καὶ πάντοτε μοὶ ἔλεγεν ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἔλθωσι ξένοι στρατιῶται πρὸς ἐκδίωξιν τῶν Τούρκων. Καὶ κάποτε μοὶ ἔλεγεν ὅτι ὁ Κυβερνήτης πρέπει νὰ προικίσῃ τοὺς ὁπλαρχηγοὺς μὲ μεγάλα ἐθνικὰ κτήματα, νὰ τοὺς κάμῃ Κιαμηλμπέηδες (sic!)[1], «διότι δὲν εἶμαι πλέον ὁ Νικήτας| ἐκεῖνος τῶν πρώτων χρόνων τῆς Ἐπαναστάσεως, ἀλλὰ Général Νικήτας, *107β* τὸν ὁποῖον ἐπισκέπτονται σημαντικοὶ ξένοι, καὶ πρέπει νὰ ἔχω οἰκίαν ἀνοικτὴν καὶ θεραπείαν καὶ τὰ λοιπὰ ἀναλόγως τοῦ βαθμοῦ μου».

Τὴν δὲ διήγησιν τῶν γεγονότων τούτων ἔκαμα, διὰ νὰ δικαιολογήσω τὴν γνώμην τὴν ὁποίαν ἔδωκα πρὸς τὸν Κυβερνήτην νὰ μὴ ἀνακοινώνῃ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους τούτους τὰς σκέψεις του πάσας οὔτε νὰ ἐξομολογῆται πρὸς αὐτοὺς τὰς περὶ τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς ὑποψίας του, μεταχειρισθεὶς μάλιστα καὶ τὸ τῆς Ἁγίας Γραφῆς «μὴ βάλλετε τὰ ἅγια τοῖς κυσὶ καὶ τοὺς μαργαρίτας ἔμπροσθεν τῶν χοίρων»[2]. Ἔπραξα δὲ τοῦτο ἐκ τῶν προτέρων, γνωρίζων τοὺς χαρακτῆρας τῶν ἀνθρώπων. Εὐθὺς ὅμως μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Κυβερνήτου ἐβεβαιώθην καὶ ἐκ τῶν ὑστέρων ὅτι εἶχα δίκαιον νὰ πράξω ὡς ἔπραξα, συμβουλεύσας, ὡς ἀνωτέρω εἶπον, τὸν ἀρχηγὸν τοῦ ἔθνους πῶς ἔπρεπε νὰ ἀναστρέφεται μετ' αὐτῶν, διότι ὁ Μούρζινος, ὅστις παρευρέθη εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Κυβερνήτου ἐκφρασθεῖσαν, εἰ καὶ πατρικῶς, δυσπιστίαν πρὸς τὴν γαλλικὴν κατοχήν, ὁ Μούρζινος, ὅστις πρό τινων ἡμερῶν, εὑρεθεὶς ἐν τῷ γαλλικῷ στρατοπέδῳ, πρὸ τῆς ἐκεῖ δηλ. ἀφίξεως τοῦ Κυβερνήτου, συναντήσας με ἐκεῖ που, ἔν τινι ἐκ τῶν σκηνῶν τοῦ στρατοπέδου, καὶ ἐξελθὼν τῆς σκηνῆς, ἐφώνησε πρὸς τοὺς ἀπέναντι ἱσταμένους ἀνθρώπους του καὶ ἄλλους συμπολίτας του τοὺς ἑξῆς λόγους: «ἰδού, βρὲ Μανιᾶται, πῶς δεξιοῦται ἐμὲ ὁ Ἔκτακτος Ἐπίτροπος, περὶ τοῦ ὁποίου λέγουσιν οἱ ἐχθροί μου ὅτι μὲ μισεῖ καὶ θέλει μὲ καταστρέψει», αὐτός, λέγω, ὁ ἴδιος Μούρζινος, παρατηρήσας τὸ πνεῦμα τοῦ Καποδιστρίου εἰς τὴν δοθεῖσαν πρὸς τοὺς ὁπλαρχηγοὺς νουθεσίαν, ὡς πρὸς τὴν ὁποίαν ὤφειλον νὰ τηρή-

1. Τὸ «(sic!)» εἶναι τοῦ χφ. Κιαμήλμπεης: γνωστὸς γιὰ τὰ πλούτη του Τοῦρκος τῆς Κορίνθου.

2. Ματθ., ζ', 6: «Μὴ δῶτε τὸ ἅγιον τοῖς κυσί, μηδὲ βάλητε τοὺς μαργαρίτας ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν χοίρων.»

σωσι προφυλακτικὴν διαγωγὴν ἀπέναντι τῶν ξένων, ἔλαβε τὴν τόλμην
108α νὰ μοὶ μηνύσῃ δι' ἀπεσταλμένου | ἐπὶ τούτῳ ἀνθρώπου του νὰ εἴπω πρὸς τὸν Κυβερνήτην νὰ τῷ χορηγήσῃ 70.000 γρόσια, τὰ ὁποῖα χρεωστεῖ, ὅπως ἐλευθερώσῃ τὰ κειμήλιά του ἀπὸ τὸν ἐνεχυριασμόν, διότι, ἄλλως, θέλει ὑπάγει εἰς ἐκείνους οἱ ὁποῖοι ἤθελον τῷ χορηγήσει τὸ ποσὸν τοῦτο. Καὶ εἰς τὴν πρότασιν ταύτην ἕκαστος ἠμπορεῖ νὰ ἐννοήσῃ ὅτι μὲ τοῦτο ἐπρόκειτο νὰ ἐκφοβίσῃ διὰ τῆς ἀπειλῆς του ταύτης τὸν ἀρχηγὸν τοῦ ἔθνους ὅτι, ἂν δὲν λάβῃ τὴν ζητουμένην χορηγίαν, θέλει λιποτακτήσει πρὸς τὸν ἀρχηγὸν τῆς ξένης κατοχῆς, τὸν ὁποῖον ἐνόμιζεν ἤδη ἐχθρὸν τοῦ Κυβερνήτου.

Οἱ δυνατοὶ δὲ πάλιν τῆς ἐπαρχίας Σταυροπηγίου, οἱ ἐκ τῆς πατριᾶς τῶν Καπετανάκηδων, κατοικοῦντες πάντες σχεδὸν εἰς Ἁρμυρόν, δυσκόλως ἀνεχόμενοι τὴν τακτικὴν Διοίκησιν τοῦ τόπου τὴν ἐνεργουμένην ὑπὸ τῆς ἐκεῖ ἐδρευούσης ἐπαρχιακῆς δημογεροντίας, ἐπελάβοντο ἀφορμῆς τινος καὶ ἐκινήθησαν μετὰ τῶν περὶ ἑαυτοὺς ὁπλοφόρων καί τινων ἐκ τοῦ ὄχλου καί, ἀφοπλίσαντες δύο ἢ τρεῖς ἀνθρώπους τῆς ἀστυνομίας ἐξ ἐκείνων οὓς ἔθεσα πρὸ πολλοῦ ὑπὸ τὰς διαταγάς της [1], ὥρμησαν κατ' αὐτοῦ τοῦ δημοτικοῦ καταστήματος καὶ ἀπέκλεισαν τὰ μέλη τῆς δημογεροντίας. Ἀλλ' αὕτη ἔκαμε τρόπον καὶ ἀπέστειλε πρός με εἰς Φρουζαλοκάμαρα πεζὸν καὶ γράμμα ἐξιστοροῦν τὴν στάσιν καὶ τὴν κατάστασιν τοῦ ἀποκλεισμοῦ των καὶ ἐζήτουν τὴν συνδρομήν μου. Ἐγὼ δέ, νομίσας τὸ πρᾶγμα πολὺ σοβαρόν, ὡς καὶ ἦτο τῷ ὄντι, δὲν ἔκρινα καλὸν νὰ τρέξω ἐκεῖ ἀμέσως μὲ τοὺς ὀλίγους ἀνθρώπους τοὺς ὁποίους εἶχον ἀκόμη περὶ ἐμαυτόν, ἀλλ' ἔγραψα ἀμέσως πρὸς τοὺς γείτονας ἐκτάκτους ἐπιτρόπους, τὸν τῆς Ἄνω Μεσσηνίας δηλ., τὸν τῆς Ἀρκαδίας καὶ τὸν τῆς Λακωνίας, ὅπως μοὶ στείλωσιν ἐκ τῶν παρ' αὐτοῖς πολιτοφυλάκων ἀνὰ εἴκοσιν ἄνδρας ἕκαστος, καθ' ἃς εἴχομεν
108β ἐξ ἀρχῆς | ὁδηγίας τοῦ Κυβερνήτου νὰ πράττωμεν ἀμοιβαίως εἰς κατεπειγούσας σπουδαίας περιστάσεις. Ἀνέφερα δὲ συγχρόνως καὶ πρὸς τὴν Α.Ε. τὸν Κυβερνήτην περὶ τοῦ πράγματος καὶ περὶ τῶν ὁποίων ἐσκόπουν νὰ λάβω μέτρων, ὅπως δυνηθῶ νὰ δώσω τέλος παραδειγματισμόν τινα σοβαρὸν εἰς τοὺς στασιαστὰς ἐκείνους, ἀπὸ τοὺς ὁποίους δὲν ἔλειψά ποτε σχεδόν, καθ' ὅλην τὴν ἐκεῖ διατριβήν μου, νὰ ἔχω τοιαύτας ποικίλας, ἂν οὐχὶ καὶ τόσον σπουδαίας, ἐνοχλήσεις, τὸν παρεκάλεσα δὲ νὰ διατάξῃ καὶ τὸ περι-

1. Βλ. παραπάνω, σ. 149.

πλέον ἔξω τῶν μεσσηνιακῶν φρουρίων ἑλληνικὸν πολεμικὸν πλοῖον νὰ μοὶ δώσῃ τὴν ἀνήκουσαν συνδρομὴν εἰς ὅ,τι ἤθελα νομίσει κατάλληλον νὰ μεταχειρισθῶ εἰς τὴν περίστασιν ἐκείνην μέτρον. Τὴν δ' ἀναφοράν [1] μου ταύτην ἔστειλα ἀμέσως μὲ ἐπίτηδες πεζὸν καὶ παρεκάλουν τὸν Κυβερνήτην νὰ μοὶ ἀπαντήσῃ ὅσον τὸ δυνατὸν τάχιστα καὶ μὲ τὸν ἴδιον πεζόν, διὰ νὰ μὴ παρατείνεται ἐπὶ πολὺ ἡ κατάστασις αὕτη καὶ συνεπιφέρῃ καὶ ἄλλας, δυσαρεστοτέρας, συνεπείας.

Καὶ οὕτως ἔμενα ἀπεκδεχόμενος τάς τε ἐπικουρίας τῶν γειτόνων νομαρχῶν καὶ τὴν ἀπάντησιν τοῦ Κυβερνήτου ἐπὶ δύο ἢ τρεῖς ἡμέρας, καθ' ἃς ὅμως, εὐτυχῶς, κατέπεσε τοσαύτη ραγδαία βροχή, ὥστε μοὶ ἦτον ἀδύνατον νὰ διαβῶ τὸν πρὸ τοῦ χωρίου τῆς κατοικίας μου χείμαρρον, ὅπως σπεύσω εἰς βοήθειαν τῶν ἀποκλεισμένων δημογερόντων ἐν Ἀρμυρῷ. Λέγω δὲ εὐτυχῶς τὸ πρᾶγμα τῆς βροχῆς, διότι καὶ ὁ λαὸς τοῦ νομοῦ ἐξήγησεν οὕτω τὴν βραδύτητα τῆς συνδρομῆς μου. Ἀλλ' οἱ μὲν ἐπίκουροι ἄνδρες τῆς Ἀρκαδίας καὶ Ἄνω Μεσσηνίας ἔφθασαν ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ, ἐκτὸς τῶν τῆς Λακωνίας εἴτε Λακεδαίμονος, ὑπὸ τοῦ Ἐκτάκτου Ἐπιτρόπου τῆς ὁποίας οὔτε ἀπάντησιν κἂν | καμμίαν ἔλαβον, αἱ δὲ τοῦ Κυβερνήτου *109ᵃ* ὁδηγίαι δὲν ἔφθασαν εἰμὴ μετὰ πολλὰς ἡμέρας καὶ μὲ εὗρον ἐν Καλάμαις, ὅπου τρεῖς ἡμέρας μετὰ τὴν ἐν Ἀρμυρῷ στάσιν ἀφίχθην καὶ ὅθεν ἔστειλα πεντήκοντα πολιτοφύλακας ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν ἑνὸς τῶν δύο παρ' ἐμοὶ πολιταρχῶν, τοῦ ἐκ Μεσολογγίου Καπετὰν Γεώργη [2]. Πρὸς δὲ τὸν πολιτάρχην τοῦτον παρήγγειλα νὰ ἐλευθερώσῃ τὴν δημογεροντίαν, ἂν ἀκόμη ἐτηρεῖτο ἔγκλειστος, καί, ἂν ἡ ἀνάγκη τὸ καλέσῃ, νὰ γράψῃ πρός με, ὅπως κἀγὼ τρέξω εἰς τὸν σκοπὸν τοῦτον μὲ τοὺς λοιποὺς παρ' ἐμοὶ στρατιώτας καὶ πολίτας ἐθελοντάς, ἄλλως δὲ νὰ περιφρουρήσῃ τὴν δημογεροντίαν καί, ἂν εὕρῃ ἐκτὸς τῶν οἰκιῶν των τοὺς Καπετανάκηδες ἢ τινας ἐξ αὐτῶν, νὰ τοὺς προσκαλέσῃ νὰ ἔλθωσι πρός με εἰς Καλάμας καί, εἰς τὴν ἀντίστασίν των, νὰ προσπαθήσῃ νὰ τοὺς συλλάβῃ.

Ἡ ἡσυχία ἐν τούτοις ἀποκατέστη ἐν Ἀρμυρῷ μετὰ τὴν ἐκεῖσε παρου-

1. Ψύλλας πρὸς Κυβερνήτη, ἀρ. 512, 29 Σεπτεμβρίου 1828 : Γενικὰ Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους, Γενικὴ Γραμματεία, φάκ. 133.

2. Πιθανώτατα πρόκειται γιὰ τὸν Μεσολογγίτη πεντηκόνταρχο Γεώργιο Λάμπρου (βλ. «Κατάλογος τῆς εἰς ὑπηρεσίαν τοῦ τμήματος τῆς Κάτω Μεσσηνίας Πεντηκονταρχίας...», 17 Μαΐου 1829: Γενικὰ Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους, Ἔκτακτοι Ἐπίτροποι καὶ Προσωρινοὶ Διοικηταί, φάκ. 82).

σίαν τοῦ ἀποσπάσματος τῆς πολιτοφυλακῆς, καὶ ἤρχοντο ἀνὰ εἷς ἐκ τῶν Καπετανάκη⟨δων⟩ εἰς Καλάμας πρός με προσπαθοῦντες νὰ δικαιολογήσωσι τὴν ἐγκληματικὴν αὐτὴν διαγωγήν των, ἀποδίδοντες τὴν αἰτίαν τῆς ἐξεγέρσεως τῶν πολιτῶν, ὡς ἔλεγον, εἰς τὴν δημογεροντίαν, διότι αὕτη, ἔλεγον, ἐπίεζε τὸν λαόν, ὑποχρεοῦσα αὐθαιρέτως ὀφειλέτας 50 καὶ ἐπέκεινα ἐτῶν νὰ ἀποτίωσι πρὸς τοὺς δανειστάς των ὅσα δικαίως ἢ ἀδίκως τοῖς ὠφείλοντο. Ἀλλ' ἡ ἀπολογία αὕτη βεβαίως δὲν ἠδύνατο νὰ ἀπαλλάξῃ τοὺς πρωταιτίους τῆς ἐγκληματικῆς πράξεως, διότι οὔτε κἂν προηγήθη παρά-
109β πονόν τι κατὰ τῆς διαγωγῆς | τῶν δημογερόντων· ὥστε ἔπρεπε νὰ ὑποστῶσιν οἱ ταραξίαι τῆς δημοσίας ἡσυχίας τὴν ἀνήκουσαν ποινὴν μετὰ προηγουμένην ἀνάκρισιν καὶ δίκην. Μόλις ὅμως μετὰ πολλὰς ἡμέρας ἀπὸ τῆς πρὸς τὸν Κυβερνήτην ἀναφορᾶς μου λαμβάνω τοιαύτας διαταγάς [1], ὁποῖαι, ἂν ἔφθανον πρότερον, ἤθελον μοῦ δέσει τὰς χεῖρας, διὰ ⟨νὰ⟩ μὴ προβῶ οὔτε κἂν εἰς τὰ μέτρα ταῦτα τῆς ἐπιδείξεως διοικητικῆς τινος ὁπωσοῦν ἐνεργείας, ἥτις ἐνεποίησε κάποιαν ἐντύπωσιν πρὸς τοὺς διοικουμένους, διότι αἱ ὁδηγίαι αὗται ἦσαν νὰ προσπαθήσω συμβιβαστικῶς νὰ πείσω τὸν Καπετανάκην (οὐχὶ τοὺς Καπετανάκηδες) νὰ ἀναβῇ εἰς τὴν ἕδραν τῆς Κυβερνήσεως, διὰ νὰ ἀπολογηθῇ περὶ τῶν ἐν Ἁρμυρῷ λαβόντων χώραν, ἂν ὅμως ἐγὼ νομίζω ὅτι τοῦτο εἶναι ἐναντίον τῆς ἀξιοπρεπείας μου, τότε νὰ παραχωρήσω τὴν διοίκησιν πρὸς τὸν Ἔκτακτον Ἐπίτροπον τῆς Λακωνίας Γενοβέλην, πρὸς τὸν ὁποῖον περιείχετο ἐν τῷ φακέλῳ τῶν ὁδηγιῶν μου καὶ διαταγὴ [2] τοῦ Κυβερνήτου ἐπίσημος, καὶ ἐκεῖνος νὰ φροντίσῃ περὶ τῆς εἰρηνοποιήσεως τῶν ἐν Ἁρμυρῷ καὶ περὶ τῶν περαιτέρω, ἐγὼ δὲ ἐλάμβανον συγχρόνως τὴν ἄδειαν νὰ ἔλθω εἰς τὴν καθέδραν τῆς Κυβερνήσεως.

Αἱ δὲ ὁδηγίαι αὗται εὗρον ἤδη τὰ πράγματα εἰς τὴν ὁποίαν ἀνωτέρω ἀνέφερον κατάστασιν, οὐχ ἧττον ὅμως ἐδραξάμην τῆς περιστάσεως νὰ στείλω πρὸς τὸν Γενοβέλην τὴν διαταγὴν τοῦ Κυβερνήτου καί, λαβὼν ἀπάντησιν παρ' αὐτοῦ λέγουσαν ὅτι ἡ Ἔκτακτος αὕτη Ἐπιτροπεία, μὲ ὅλην της τὴν γεροντικὴν ἡλικίαν κ.τ.λ., ἀναδέχεται καὶ τὴν διοίκησιν τοῦ νομοῦ τῆς Κάτω Μεσσηνίας κ.τ.λπ., ἀνεχώρησα πρὸς τὴν ἕδραν τῆς Κυβερνήσεως

1. Ἰ. Καποδίστριας πρὸς Ψύλλα, 5 Ὀκτωβρίου 1828: *Ἐπιστολαὶ Ἰ. Ἀ. Καποδίστρια*, ἔκδ. Ἐ. A. Bétant, μετάφρ. Μ. Σχινᾶ, τ. Β', Ἀθήνα 1841, σσ. 261–262.

2. Ἰ. Καποδίστριας πρὸς Γενοβέλη, 5 Ὀκτωβρίου 1828: *Αὐτόθι*, τ. Β', σσ. 262–263.

καὶ εὗρον τὸν Κυβερνήτην διατρίβοντα εἰς Πόρον. Προτοῦ ὅμως ἀναχωρήσω ἐκ Μεσσηνίας, ἦλθε πρός με ὁ Κωνσταντῖνος Μαυρομιχάλης καὶ μὲ ἐξώρκισεν εἰς ὅ,τι εἶχον ἱερώτερον νὰ ἐπανέλθω εἰς τὴν θέσιν μου, ἅμα ἴδω ὅτι ὁ Καποδίστριας ἐσκόπει νὰ ἀναθέσῃ διαρκῶς τὴν διοίκησιν τοῦ νομοῦ τῆς Κάτω Μεσσηνίας εἰς τὸν Γενοβέλην, διότι, μοὶ εἶπεν, ὁ ἄνθρωπος οὗτος θέλει φέρει τὰ πράγματα εἰς | ἐλεεινὴν καὶ ἀνεπανόρθωτον κατάστασιν. *110α*

Εὗρον λοιπὸν τὸν Κυβερνήτην εἰς Πόρον καὶ μετὰ τὴν ἔκθεσιν τῶν πραγμάτων τῆς διοικήσεώς μου τὸν παρεκάλεσα νὰ ἀναθέσῃ τὴν διοίκησιν τοῦ νομοῦ εἰς ἄλλο πρόσωπον, ἐπειδὴ ἐγὼ ἀπέκαμα πλέον νὰ εὑρίσκωμαι εἰς τὴν ἀδιάκοπον ἐκείνου τοῦ νομοῦ ἀνωμαλίαν καὶ νὰ μὴ δύναμαι εἰμὴ νὰ ἀναβάλλω ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν τὴν διόρθωσιν τῶν πραγμάτων καὶ νὰ δίδω μόνον ὑποσχέσεις περὶ κρείττονος μέλλοντος εἰς τοὺς ζητοῦντας ἐνεργὸν διοίκησιν πολίτας. Ἀλλ' ὁ Κυβερνήτης ἐπέμενε λέγων ὅτι δὲν ἔχει ἄλλον ἄνθρωπον νὰ ἀναθέσῃ εἰς αὐτὸν τὴν διοίκησιν τοῦ νομοῦ ἐκείνου καί, ἂν ἐγὼ θέλω νὰ ἐπανέλθω εἰς τὴν θέσιν μου, καλῶς, ἄλλως ὁ Γενοβέλης θέλει διοικεῖ διαρκῶς καὶ τὸν νομὸν ἐκεῖνον ὁμοῦ μὲ τὸν τῆς Λακωνίας. Ἐγὼ δέ, ἐνθυμούμενος τὴν ἐξόρκισιν τοῦ Κωνστ. Μαυρομιχάλη, ἐδίστασα νὰ ἐπιμείνω εἰς τὴν αἴτησιν τῆς παραιτήσεώς μου καὶ μόνον ἐζήτησα νὰ μένω ὀλίγας τινὰς ἡμέρας εἰς Αἴγιναν, ὅπως ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ σκεφθῶ καὶ ὡριμώτερον περὶ τοῦ πρακτέου, τῆς ἐπανόδου μου δηλ. εἰς Μεσσηνίαν ἢ τῆς παραιτήσεώς μου. Ἐδέχθη δὲ τὴν πρότασίν μου ταύτην ὁ Κυβερνήτης καὶ μοὶ ἐπέτρεψε νὰ μείνω εἰς Αἴγιναν καὶ νὰ λαμβάνω κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐκεῖ διαμονῆς μου μέρος εἰς τὰς συνεδριάσεις τοῦ Πανελληνίου, τοῦ ὁποίου μὲ ἐθεώρει ἀκόμη ὡς ἀποτελοῦντα μέρος.

Τότε δὲ ἦλθεν εἰς τὸ Πανελλήνιον καὶ τὸ διάγγελμα περὶ τῆς μελλούσης ἐκλογῆς τῶν πληρεξουσίων διὰ τὴν Ἐθνικὴν Συνέλευσιν [1], τὴν ὁποίαν ⟨ὁ Κυβερνήτης⟩ εἶχεν ὑποσχεθῆ κατ' ἀρχάς, καὶ ἤρχισε νὰ ἐπιζητῆται παρὰ τῶν ἀντιπολιτευομένων μὲ μεγάλην ἐπιμονήν. Ἀλλὰ μεταξὺ τῶν διατάξεων τοῦ διαγγέλματος ὑπῆρχε καὶ ἡ ἀναθέτουσα τὴν προεδρίαν τῶν ἐκλογικῶν | συλλόγων εἰς τοὺς ἐκτάκτους ἐπιτρόπους καὶ διοικητάς [2], τὴν *110β* ὁποίαν ταύτην διάταξιν ἐπολέμησε σφοδρῶς ἡ ἐν τῷ Πανελληνίῳ ἀντιπο-

1. Βλ. Μάμουκα, ἔ.ἀ., τ. Γ', Ἀθήνα 1841, σσ. 50 κ. ἑ.
2. *Αὐτόθι*, τ. Γ', σ. 102.

λίτευσις καὶ περὶ τῆς ὁποίας ἐγὼ ἔδωκα ψῆφον τροπολογημένην, εἰπὼν ὅτι ἀφήνονται ἐλεύθερα τὰ ἐκλογικὰ συμβούλια νὰ καλῶσιν εἰς τὴν προεδρίαν τῶν συνεδριάσεων τοὺς ἐκτάκτους ἐπιτρόπους καὶ διοικητάς, ἂν εὐαρεστῶνται. Τοῦτο δὲ ἀναφέρω ἐνταῦθα, διότι μέλλω νὰ ἐπανέλθω μετὰ ταῦτα εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο, διὰ τοὺς λόγους τοὺς ὁποίους τότε θέλω ἐκθέσει.

Ἀλλὰ μόλις παρῆλθον ὀλίγαι ἡμέραι ἀπὸ τῆς ἐν Αἰγίνῃ ἀφίξεώς μου, καὶ λαμβάνω γραμμάτιον παρὰ τοῦ κυρίου Τρικούπη, Γενικοῦ Γραμματέως, διὰ τοῦ ὁποίου προσκαλοῦμαι εἰς Πόρον κατεπειγόντως κατὰ διαταγὴν τῆς Α.Ε. τοῦ Κυβερνήτου. Ἀπελθὼν δὲ πάραυτα εἰς Πόρον καὶ παρουσιασθεὶς ἐνώπιον τῆς Α.Ε., μανθάνω παρὰ τοῦ ἰδίου ὅτι ἐν Μάνῃ ἔλαβον χώραν φόνοι ἢ ἀπόπειραι φόνου [1] καὶ ὅτι ὁ τόπος ἐκεῖνος εὑρίσκεται εἰς μεγάλην ταραχήν, τρέχων κίνδυνον νὰ ἐμπέσῃ εἰς ἐμφύλιον πόλεμον. Ἦλθον δὲ ἀναγγέλλοντες τοῦτο ἐκλεκτοὶ τοῦ τόπου ἐκείνου γέροντες ὁμοῦ μὲ τὸν Ἐπίσκοπον Μαΐνης καὶ ἐξαιτούμενοι τὴν προστασίαν τῆς Κυβερνήσεως. «Καὶ ἐπιμένουσι συγχρόνως», ⟨εἶπεν ὁ Κυβερνήτης⟩, «νὰ ἐπανέλθετε ἐκεῖ ὑμεῖς (ἐγὼ δηλ.), λέγοντες ὅτι σεῖς εἶσθε ὁ καταλληλότερος τῶν δυναμένων νὰ ἐπαναφέρωσι τὴν ἡσυχίαν καὶ ἀσφάλειαν εἰς τὸν τόπον.» Μοὶ ἐπιδεικνύει δὲ καὶ ἔγγραφόν τι συμβόλαιον ὑπογεγραμμένον ἀπὸ τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν ἐκεῖ κομμάτων δι' οὗ ὑποχρεοῦνται οἱ ὀπαδοὶ αὐτῶν ἀμοιβαίως νὰ διατηρήσωσιν ἀνακωχὴν (τρέβαν) πρὸς ἀλλήλους, ἐνόσῳ διαρκεῖ ἡ νοσήλευσις καὶ θεραπεία τοῦ τραυματισθέντος (οὗτος δὲ ἦτον ὁ Νικ. Πιέρρου Μαυρομιχάλης, ἤδη ὀνομαζόμενος Νικόλαος Πιερράκος, Ὑποστράτηγος), ἂν δέ, ὃ μὴ γένοιτο, δὲν ἐπέλθῃ θεραπεία καὶ ἀποθάνῃ ὁ ἄνθρωπος, τότε ἀφίενται ἐλεύθεροι νὰ λάβωσι τὸ δίκαιόν των διὰ τῶν ὅπλων οἱ ἐνδιαφερόμενοι, καί, ἐὰν ἐν τῷ μεταξὺ τῆς θεραπείας τοῦ πάσχοντος ἐπιχειρισθῇ ὁποιονδήποτε
111ᵃ τῶν κομμάτων | ἔνοπλον ἐπίθεσιν κατὰ τοῦ ἑτέρου, τότε νὰ χρεωστῇ εἰς τὸ καθ' οὗ ἤθελεν ἐπιτεθῇ μέρος 5.000 γρόσια καὶ δύο φονικά. Ταύτην δὲ τὴν συμφωνίαν κατώρθωσαν οἱ τοῦ τόπου ἐκείνου γέροντες, ὅπως ἀναχαιτίσωσι

1. «... Τῇ 24 Ὀκτωβρίου 1828 ὁ Γεώργιος Μαυρομιχάλης ἐπλήγωσε θανατηφόρως τὸν συγγενῆ του Νικόλαον Μαυρομιχάλη, υἱὸν τοῦ πρεσβύτου Πιέρρου Μαυρομιχάλη ἀπὸ Τζίμοβαν, διότι δὲν ἠθέλησε νὰ ἑνωθῇ μαζί του εἰς τὰς κατὰ τῆς Κυβερνήσεως σκευωρίας του, καθὼς ἀνέφερεν ὁ πατὴρ τοῦ πληγωθέντος. Ὁ Ἔκτ. Ἐπίτροπος συνήργησε, καὶ ἐσυμβιβάσθησαν, ἂν καὶ κατ' ἐπιφάνειαν μόνον, τὰ ἀντιμαχόμενα μέρη...» («Ἔκθεσις ἐν συνόψει τῶν κατὰ τὴν Λακωνίαν ταραχῶν καὶ ἀλληλομαχιῶν ὅσαι συνέβησαν ἀπὸ τοῦ 1828 ἔτους», ἀχρονολόγητο : Γεν. Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους, Συλλ. Βλαχογιάννη, φάκ. 220).

τοὺς εἰς τὰ ὅπλα ὁρμήσαντας μετὰ τὸ γεγονὸς τῆς ἀποπείρας τοῦ φόνου, καὶ κατόπιν ἔστειλαν τὴν περὶ ἧς ἀνωτέρω ὁ λόγος πρεσβείαν πρὸς τὸν ἐν Πόρῳ διαμένοντα Κυβερνήτην, ὅστις ἐξεπλάγη, ἰδὼν συμβόλαιον τοιαύτης φύσεως, νὰ χρεωστῇ δηλ. ὁ εἷς πρὸς τὸν ἄλλον δύο φονικὰ ἐκτὸς τῆς χρηματικῆς ποινῆς. Ἐγὼ δὲ τῷ εἶπον ὅτι πολλάκις ἐξέθεσα τοιαῦτα πράγματα πρὸς τὴν Κυβέρνησιν, ὡς ὄντα ἄλλοτε καὶ μέχρι πρὸ ὀλίγου συνήθη εἰς τὸν τόπον ἐκεῖνον, τὸν ἐν καταστάσει ἀναρχίας τινὸς διατελοῦντα ἀπ' αἰῶνος διὰ τὴν ἔλλειψιν δημοσίου δικαίου, ὡς μοὶ εἶπον πολλοὶ τῶν φρονιμωτέρων καὶ φιλησύχων κατοίκων τοῦ τόπου ἐκείνου, καὶ τὰ ὁποῖα αὐτὰ πράγματα μόνον διὰ στιβαρᾶς τινος χειρὸς δύνανται νὰ διορθωθῶσιν ὁπωσοῦν ἢ κατὰ τὸ ὁποῖον εἶχον προτείνει πρό τινος καιροῦ σχέδιον εἰς τὴν Κυβέρνησιν : ἂν οἱ καπιτανέοι τῶν διαφόρων ἐπαρχιῶν τοῦ τόπου ἐκείνου (τῆς Ἀνατολικῆς δηλ. καὶ Δυτικῆς Μάνης) μετὰ τῶν περὶ αὐτοὺς ὁπλοφόρων ὠργανίζοντο εἰς στρατιωτικὰ σώματα πρὸς ὑπηρεσίαν τοῦ κράτους καὶ ἐτοποθετοῦντο ἐκτὸς τῆς πατρίδος των, τῆς ὁποίας ὁ ὑπόλοιπος λαὸς εἶναι, ἔλεγον, ὁ μᾶλλον ἀγαθὸς καὶ πειθήνιος καὶ τῶν κατοίκων αὐτῆς τῆς Μεσσηνίας.

Ἐν τούτοις ὅμως ὁ Κυβερνήτης μὲ προέτρεπε, καὶ ἐγὼ δὲν ἠδυνάμην νὰ ἀρνηθῶ κατ' αὐτὴν τὴν περίστασιν τὴν ὑπηρεσίαν μου πρὸς τὴν Κυβέρνησιν τῆς πατρίδος. Ἀλλ' ἐπέμεινα ζητῶν παρὰ τοῦ Κυβερνήτου νὰ μὲ ἐφοδιάσῃ μὲ τὴν ἀναγκαίαν δύναμιν, διὰ νὰ δυνηθῶ νὰ ἐκτελέσω ἐμβριθῶς τὸ καθῆκόν μου, καὶ τῷ ἐζήτησα νὰ μοὶ χορηγήσῃ δύναμιν | ἐκ 200 στρα- *111α*
τιωτῶν, δύο πεδινῶν κανονίων καὶ νὰ θέσῃ ὑπὸ τὰς διαταγάς μου τὸ ἐκεῖ παραπλέον ἑλληνικὸν πολεμικὸν πλοῖον. Ὁ Κυβερνήτης ὅμως ἐφάνη ἐκπεπληγμένος εἰς τὰς αἰτήσεις μου ταύτας καὶ μὲ ἠρώτησεν ἀφελῶς ἂν ἔχω σκοπὸν νὰ κάμω πόλεμον. «Ἀλλὰ καὶ πῶς ἄλλως», λέγω, «δύναμαι νὰ φανῶ ὅτι εἶμαι εἰς κατάστασιν νὰ καταδιώξω τοὺς κακούργους, οἵτινες, ὡς γνωρίζετε ἐξ ἰδίας ἀντιλήψεως, εἶναι ὠχυρωμένοι εἰς τοὺς πολεμικούς των πύργους ; Καὶ ὅ,τι μοὶ λέγετε, νὰ τοὺς ἀφήσω νὰ τὸ λησμονήσουν καὶ νὰ τοὺς συλλάβω ἐκτεθειμένους, τοῦτο ἐκεῖ δὲν λαμβάνει χώραν, διότι, ἂν ἐγὼ τοὺς ἀφήσω νὰ τὸ λησμονήσουν, οἱ κακοποιηθέντες παρ' αὐτῶν δὲν τοὺς ἀφήνουν νὰ ἐξέλθωσι τῶν ὀχυρωμάτων των.» Ἀλλὰ τέλος εἶπον πρὸς τὸν Κυβερνήτην: «Ἡ δύναμις αὕτη μοὶ εἶναι ἀναγκαία· ἂν ὄχι πρὸς ἐπίθεσιν, μοὶ ἀναγκαιοῖ τοὐλάχιστον πρὸς ἄμυναν ἐδικήν μου, ἐπειδὴ φοβοῦμαι μήπως ἐπι-

τεθῶσι καὶ κατὰ τῆς ἐμῆς διοικήσεως, θεωροῦντες τὴν ἀδυναμίαν καὶ θέλοντες νὰ ἐκδικήσωσι καὶ κατ' ἐμοῦ πράξεις τὰς ὁποίας ἐνόμισαν, ἂν καὶ μὴ δικαίως, δυναμένας ὅμως νὰ μὴ ἐνεργηθῶσιν ἐναντίον των, ἂν δὲν δύναμαι καὶ σήμερον νὰ ἐνεργήσω τὸ καθῆκόν μου κατὰ τῶν ἐνόχων.» Καὶ ἄλλο λέγω πρὸς τὸν Κυβερνήτην : «Μὴ μοὶ δώσετε πράγματι τὴν δύναμιν ταύτην, ἀλλὰ δότε μοι μόνον ἐγγράφους διαταγὰς πρὸς τοὺς ἀξιωματικοὺς τῶν μεσσηνιακῶν φρουρίων καὶ πρὸς τὸν διευθυντὴν τοῦ πολεμικοῦ πλοίου καὶ ἐμπιστευθῆτέ μοι ὅτι τῆς δυνάμεως αὐτῆς δὲν θέλω κάμει χρῆσιν, εἰμὴ ὅταν μὲ βιάσῃ ἀναπόφευκτός τις ἀνάγκη.» Τότε δὲ πλέον ἐπείσθη καὶ μοὶ ὑπε-
112ᵃ σχέθη νὰ μὲ ἐφοδιάσῃ μὲ τὰς ζητηθείσας | διαταγάς [1], μοὶ παρήγγειλε δὲ νὰ συλλάβω τὸν Κωνσταντῖνον καὶ Γεώργιον Μαυρομιχάλην καὶ τὸν αὐτουργὸν τῆς ἀποπείρας τοῦ φόνου Κατζάκον. Ἐγὼ ὅμως τῷ παρετήρησα ὅτι δὲν βλέπω διατί χρεωστῶ νὰ συλλάβω τοὺς δύο πρώτους, ἐνῷ ὁ Κατζάκος εἶναι ὁ ἔνοχος. «Διότι», εἶπεν, «οἱ ἄλλοι εἶναι συνεργοί.» «Ἀλλ' ἡ ἀνάκρισις θέλει ἀποφανθῆ περὶ τούτου.» «Εἶναι ραδιοῦργοι.» «Ἀλλ' ἡ ραδιουργία δὲν εἶναι ἔγκλημα ὑποβάλλον τοὺς ἐξασκοῦντας αὐτὴν εἰς φυλάκισιν, πρὶν φανῇ ὅτι τεκταίνονται συνομωσίαν.» «Κάμε», λέγει τότε, «ὅ,τι σὲ φωτίσῃ ὁ Θεός, ἀλλὰ σπεῦσον νὰ κατέλθῃς εἰς Μεσσηνίαν τὸ ταχύτερον.»

Καὶ οὕτως, ἀποπλεύσας ἐκ Πόρου εἰς Αἴγιναν καὶ ἐκεῖθεν εἰς Ἐπίδαυρον, διῆλθον διὰ Ναυπλίου, Ἄργους καὶ Τριπόλεως εἰς Καλάμας. Ἀπερχόμενος δ' ἀπήντων καθ' ὁδὸν διαφόρους ἐκ τῶν γνωριμωτέρων Πελοποννησίων τῶν δύο ἀντιθέτων κομμάτων, καὶ οἱ μὲν φίλοι τῶν Μαυρομιχαλαίων ἐξέφερον ἀπειλάς, λέγοντες ⟨ὅτι⟩, ἂν εἶχον ὁδηγίας τοῦ Καποδιστρίου νὰ καταδιώξω τοὺς Μαυρομιχαλαίους, ἡ Πελοπόννησος πᾶσα θέλει ἐξεγερθῆ ὡς εἷς ἀνὴρ κατὰ τῶν μέτρων τοῦ Καποδιστρίου, οἱ ἐναντίοι ὅμως ἔλεγον ὅτι, καθὼς μὲ βλέπουν ἐπιστρέφοντα εἰς Μεσσηνίαν χωρὶς στρατιωτικὴν δύναμιν, διὰ νὰ ἐνεργήσω τὸ καθῆκόν μου κατὰ τῶν κακούργων, ἦτο κάλλιον νὰ μὴν ὑπάγω ἐκεῖ καθόλου. Ἀλλ' ἐγὼ ἐξηκολούθησα θαρραλέως τὴν ὁδόν μου καί, φθάσας εἰς Καλάμας, συνεκάλεσα εἰς συμβούλιον τὸν Διοικητὴν τῶν Καλαμῶν Πεταλᾶν, πρὸ ὀλίγου διορισθέντα ἐκεῖσε, ἀλλὰ διατελοῦντα ὑπὸ τὰς διαταγάς μου, μολονότι ἐφάνη μετὰ ταῦτα φατριάζων κατὰ τοῦ κόμματος τῶν Μαυρομιχαλαίων, καὶ τὸν Γραμματέα

1. *Ἐπιστολαὶ Ἰ. Ἀ. Καποδίστρια*, τ. Β', σσ. 336–338.

τῆς 'Εκτάκτου 'Επιτροπείας Στάμον Σεραφείμ, ἐκλεχθέντα καὶ διορισθέντα παρ' ἐμοῦ πρό τινος χρόνου. 'Εν δὲ τῷ συμβουλίῳ τούτῳ,|ἐκθέσας πρὸς *112β*
αὐτοὺς ὅσα εἶπον καὶ ἤκουσα παρὰ τοῦ Κυβερνήτου, ἐζήτησα τὴν περὶ τοῦ πρακτέου ἐπὶ τῆς ὑποθέσεως τῶν Μαυρομιχαλαίων γνώμην των, ἂν δηλ. δυνάμεθα νὰ κινηθῶμεν κατ' εὐθεῖαν πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντός μας μὲ ὑλικὴν δύναμιν ἢ πῶς ἄλλως ἐκεῖνοι ἐνόουν νὰ πράξωμεν. Καὶ ἀμφότεροι μὲν οὗτοι ἀπεφήναντο ὡς δυσχερέστατον καὶ σχεδὸν ἀκατόρθωτον τὸ μέτρον τῆς βίας, ὁ δὲ Πεταλᾶς ἐγνωμοδότησε νὰ σταλῇ εἰς Λιμένι τῆς Τζίμοβας τὸ ὑπὸ τὰς διαταγάς μου πλοῖον τοῦ Κ. Κοτζιᾶ (Ψαριανοῦ) μὲ τὸν Γραμματέα καὶ αὐτὸν (τὸν Πεταλᾶν), οὗτοι δὲ νὰ καλέσωσιν εἰς τὸ πλοῖον τοὺς Μαυρομιχάλας — Κωνσταντῖνον, Γεώργιον καὶ 'Ηλ. Κατζάκον, τὸν ἔνοχον κυρίως τοῦ ἐγκλήματος — καί, ἔχοντες αὐτοὺς ἐντὸς τοῦ πλοίου, νὰ τοὺς φέρωσιν ὅπου διαταχθῶσιν. «'Αλλὰ πῶς θέλουν ἀναβῇ ἐκεῖνοι πρὸς ὑμᾶς ἐπὶ τοῦ πλοίου», ἠρώτησα ἐγὼ τότε, «ἔχοντες τὴν ὑποψίαν ὅτι θέλουν συλληφθῆ;» Τότε ἀπήντησεν ὁ ἴδιος Πεταλᾶς : «Θέλομεν τοῖς δώσει πρότερον τὸν λόγον τῆς τιμῆς μας καὶ διὰ τοῦ μέσου τούτου θέλομεν τοὺς σαγηνεύσει, καὶ τοῦτο ἴσως ἐνόει ὁ Κυβερνήτης, ὅταν σᾶς εἶπεν : ἀφήσατέ τους νὰ τὸ λησμονήσουν.» «Ὄχι», ἀπεκρίθην, «εἰς τοιαύτην ἄτιμον πρᾶξιν δὲν ἐννοῶ νὰ καταβιβάσω τὸ ὕψος τῆς Κυβερνήσεως.»

Καὶ οὕτω διέλυσα τὸ συμβούλιον καί, μελετήσας ἐμβριθέστερον τὴν ὑπόθεσιν κατὰ μόνας, ἔχων πάντοτε ὑπ' ὄψιν καὶ τοὺς λόγους τοῦ Κυβερνήτου, ὅτι δὲν ἐνόει νὰ μοὶ ἐπιτρέψῃ ἁπλῶς τὴν κατὰ τοῦ ἐνόχου βίαν, καὶ τοὺς λόγους τῶν καθ' ὁδὸν λαλησάντων πρός με φίλων τῶν Μαυρομιχαλαίων, ὅτι δηλ. θέλει γένει ἀνάστατος ἡ Πελοπόννησος εἰς τὸ ἄκουσμα τῆς κατὰ τῶν Μαυρομιχαλαίων ἐπιθέσεως, ἔτι δὲ ἔχων ὑπ' ὄψιν καὶ τὴν γνώμην ἀμφοτέρων τῶν ἀνωτέρων ὑπαλλήλων τῆς Διοικήσεως, τὴν ὁποίαν καὶ ἐγὼ συνεμεριζόμην πληρέστατα, ὅτι ἦτο σχεδὸν ἀκατόρθωτος ἡ διὰ τῆς|βίας *113α*
σύλληψις τοῦ ἐνόχου, ἀπεφάσισα νὰ γράψω πρῶτον ἡμιεπισήμως πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον καὶ Γεώργιον Μαυρομιχάλην, τοὺς ὁποίους ἀκόμη προσεποιούμην ἢ καὶ ἀληθῶς ἐθεώρουν ὡς ἀθῴους τοῦ διαπραχθέντος ὑπὸ τοῦ Κατζάκου ἐγκλήματος, καὶ νὰ τοὺς προσκαλέσω νὰ στείλωσι πρός με τὸν Κατζάκον, διὰ νὰ ὑποστῇ τὴν δίκην τῆς πράξεώς του καὶ τὴν ἐκ ταύτης ποινήν, ἥτις βεβαίως θέλει εἶσθαι ἐλαφροτέρα πολύ, ἂν αὐθορμήτως ὑπο-

βάλῃ αὐτὸς ἑαυτὸν ὑπὸ τὴν δίκην τῶν νόμων. Ἄλλως ὅμως, ἔγραφον πρὸς αὐτούς, ἡ μὲν Κυβέρνησις θέλει λάβει τὰ ἀναγκαῖα μέτρα πρὸς ἱκανοποίησιν τοῦ νόμου, κρῖμα δὲ καὶ τὴν ὑπόληψιν τῆς οἰκογενείας των διὰ τὸ ἄφθονον αἷμα τὸ ὁποῖον καυχῶνται ὅτι ἔχυσαν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῆς πατρίδος. Ἔπεμψα δὲ τὴν ἐπιστολὴν ταύτην μὲ τὸν Γραμματέα Στάμον Σεραφείμ, ἄνδρα πνευματώδη καὶ ἱκανόν, ἐπὶ τοῦ πολεμικοῦ πλοίου τοῦ Κ. Κοτζιᾶ, καὶ τούτου ἀνδρὸς ἀξιολόγου, τὸν ὁποῖον ὅμως ἐθρηνήσαμεν, ἀποθανόντα ὄχι πολὺ ὕστερον ἐν Καλάμαις ἀπὸ νόσον πνευμονίτιδα. Ἀλλ' ἀναχωροῦντι τῷ Γραμματεῖ Σεραφείμ, παρήγγειλα νὰ ἐρευνήσῃ καὶ τὰς οἰκίας ἢ πύργους τῶν Μαυρομιχαλαίων, διὰ νὰ μοὶ εἴπῃ, ἐπανερχόμενος, ἂν ἐν περιστάσει ἀποτυχίας αὐθορμήτου προσελεύσεως τοῦ κατηγορουμένου δυνάμεθα νὰ ἐκβιάσωμεν τὴν σύλληψίν του.

Ἐπανελθὼν δὲ μετά τινας ἡμέρας ὁ Σεραφείμ, μοὶ ἔφερεν ἀπάντησιν ἐκ μέρους τῶν Κωνσταντίνου καὶ Γεωργίου Μαυρομιχάλη ὅτι θέλουν προσέλθει ὅσον οὔπω πρός με εἰς Μεσσηνίαν φέροντες μεθ' ἑαυτῶν καὶ τὸν Κατζάκον. Καὶ τοῦτο πιστεύων ὁ Σεραφείμ, μοὶ ἔλεγεν ὅτι δὲν θέλουν ἀθετήσει τὴν ὑπόσχεσιν τὴν ὁποίαν τῷ ἔδωκαν, διότι ἡ ἡμέρα διεδέχετο τὴν ἡμέραν καὶ κανεὶς ἐξ αὐτῶν δὲν ἐφαίνετο, καὶ ὁ ἀντίπαλος τῆς οἰκίας
113β των Μούρζινος δὲν ἔπαυε | νὰ μὲ ἐνοχλῇ καθ' ἡμέραν καὶ δι' ἐπιστολῶν καὶ διὰ ἐπίτηδες ἀπεσταλμένων, ἐγκαλῶν με διὰ τὴν βραδύτητα τῆς τιμωρίας τῶν ἐνόχων καὶ διαμαρτυρόμενος ἐνταυτῷ ὅτι, ἂν δὲν δοθῇ παραδειγματισμός τις κατὰ τοῦ πραχθέντος ἀπὸ τοὺς Μαυρομιχαλαίους ἐγκλήματος, πολλὰ τοιαῦτα θέλουσιν ἐπακολουθήσει. Ἀλλὰ τοῦ ἔκλεισα τέλος τὸ στόμα ἐρωτήσας αὐτόν, ὡς Μανιάτην, ἂν ὁ Πιέρρος Πατριαρχέας (ἀντίπαλος συμπολίτης του) ἤθελε πράξει ὅ,τι ἔπραξεν ὁ Πιερράκος, τί ἤθελε κάμει ἐκεῖνος (ὁ Μούρζινος). «Ἤθελα τὸν φονεύσει», μὲ ἀπεκρίθη. «Παῦσαι λοιπὸν κραυγάζων ἐκδίκησιν, διότι τὸ πρᾶγμα εἶναι καθιερωμένον εἰς τὸν μανιατικὸν [1] κώδικα τῶν νόμων.» Τέλος ὅμως ἤρχισαν νὰ κινῶνται οἱ Μαυρομιχάλαι καὶ νὰ βαδίζωσι πρὸς τὴν Μεσσηνίαν, ἐλάμβανον δὲ καθ' ἑκάστην ἡμέραν ἀγγελίας καὶ ἐπιστολὰς ἀπὸ ἀνθρώπους τῶν μερῶν ὅθεν διέβαινον ὅτι οἱ Μαυρομιχάλαι ἔρχονται συνωδευμένοι μὲ 500, 300, 200 ὁπλοφόρους, καὶ τότε, ὑποπτεύσας ὅτι πιθανὸν νὰ ἔρχωνται μέ τινα οὐχὶ τόσον ἀθῷον

1. *Χφ.* τὴν μανιατικήν.

σκοπόν, ἀπεφάσισα καὶ ἔστειλα εἰς τὰ μεσσηνιακὰ φρούρια τὴν διαταγὴν τοῦ Κυβερνήτου, ζητῶν παρὰ τῶν ἐκεῖ στρατιωτικῶν ἀρχῶν νὰ μὲ ἐφοδιάσωσι τὸ ταχύτερον μὲ 200 στρατιώτας καὶ μὲ δύο πεδινὰ κανόνια. Εὐτυχῶς ὅμως καὶ κατ' αὐτὴν τὴν περίστασιν, ὡς καὶ ἐπὶ τῆς ὑποθέσεως τῶν Καπετανάκηδων ἐν Ἀρμυρῷ [1], βροχὴ ραγδαία καὶ διαρκὴς ἐσταμάτησε τὸν εἰς τὰ φρούρια ἀπεσταλμένον ἄνθρωπόν μου ἐπὶ δύο καὶ τρεῖς ἡμέρας εἰς χωρίον τι τῆς δικαιοδοσίας μου, καὶ ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ἀφίχθησαν οἱ Μαυρομιχάλαι εἰς τὴν ἕδραν τῆς διοικήσεώς μου, εἰς Φρουζάλαν, ἰδοὺ δὲ πῶς.

Ἡμέραν τινά, ἐν πρωινῇ ὥρᾳ, ἀκούω ἄνω ἀπὸ τοῦ δωματίου μου ἓν εἶδος λογομαχίας παρὰ τὴν θύραν τῆς οἰκίας μου. Σκύπτω εὐθὺς ἀπὸ τὸ παράθυρον καὶ θεωρῶ πλῆθός τι ἀνθρώπων ἐνόπλων καὶ μεταξὺ αὐτῶν ἀναγνωρίζω τὸν Κωνσταντῖνον καὶ Γεώργιον Μαυρομιχάλην καὶ θέλοντας νὰ εἰσβάλωσιν ἅπαντες εἰς τὴν οἰκίαν, ἐμποδιζομένους ὅμως | ἀπὸ τὸν πρὸ *114ᵃ* τῆς θύρας σκοπόν, ὡς ἔχοντα παραγγελίαν νὰ μὴν ἀφήνῃ νὰ εἰσέρχεται εἰς τὴν οἰκίαν ἄνθρωπος ὁπλοφορῶν. Θεωρῶν ὅμως ἀδύνατον τὴν τήρησιν τῆς διατάξεώς μου ταύτης ἀπέναντι πολλῶν ὡπλισμένων ἀνδρῶν καὶ μάλιστα Μανιατῶν, διέταξα τὸν σκοπὸν νὰ τοὺς ἀφήσῃ νὰ εἰσέλθωσιν ὡς εἶχον. Καὶ τότε εἶδον ἀναβαίνοντας πάντας εἰς τὸ δωμάτιόν μου, καὶ πρώτους τοὺς Κωνσταν. καὶ Γεώργιον Μαυρομιχάλην καὶ μεθ' ἑαυτῶν ἄγοντας τὸν Κατζάκον καὶ λέγοντας πρός με : «Ἰδοὺ τὸ τέκνον σου, ὁ Κατζάκος, ὑπακοῦσαν εἰς τὴν διαταγήν σου, προσῆλθε, διὰ νὰ ἀπολογηθῇ περὶ τῆς νεανικῆς του πράξεως, διὰ τὴν ὁποίαν κατηγορεῖται.» Ἀλλ' ἐγώ, θεωρῶν πάντας τούτους ὡπλισμένους, ὡς καὶ αὐτὸν τὸν ὑπόδικον Κατζάκον, δὲν ἔκρινα κατάλληλον τὴν περίστασιν νὰ ἐκφράσω τὴν δυσαρέσκειάν μου ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς παρουσιάσεως τοῦ ἐνόχου ἐνώπιον τοῦ ἀντιπροσώπου τῆς Κυβερνήσεως καὶ περιεστράφην εἰς ὁμιλίας ἄλλας γενικὰς καὶ μηδεμίαν ἐχούσας σχέσιν μὲ τὴν προκειμένην ὑπόθεσιν.

Ἀλλ' ὅτε μετὰ πολλῆς ὥρας ἀδολεσχίαν ἠγέρθησαν νὰ ἀναχωρήσωσιν ἐκεῖθεν, ἔνευσα πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον νὰ μείνῃ καί, ἀφοῦ οἱ πάντες ἀπῆλθον, τότε εἶπον πρὸς αὐτὸν ὅτι τοιαύτη προσέλευσις τοῦ Κατζάκου ἦτο κάλλιον νὰ μὴ λάβῃ ποτὲ χώραν καὶ νὰ μὴ ἤρχετο καθόλου ἐνταῦθα. «Αὐτὸς δὲν προσῆλθεν ὡς ὑπόδικος ἀλλ' ὡς δήμιος ἔμπροσθέν μου, ὡπλισμένος

1. Βλ. παραπάνω, σ. 163.

μέχρις ὀδόντων. Διὰ τοῦτο σᾶς παρακαλῶ, ἐὰν μέλλῃ καὶ αὔριον νὰ παρουσιασθῇ ἔμπροσθέν μου ἔχων οὕτως, κάλλιον νὰ μὴ ἔλθῃ διόλου ἢ μᾶλλον κάλλιον νὰ ἐπιστρέψετε οἴκαδε ὅλοι, ὡς ἤλθατε, διότι τοῦτο δὲν δύναμαι νὰ τὸ θεωρήσω ὡς αὐθόρμητον προσέλευσιν ἐνόχου πρὸς τὸν ἀντιπρόσωπον
114β τῆς Κυβερνήσεως, εἰς τὴν ὁποίαν προστρίβεται | μᾶλλον μομφή, ἀνεχομένην τοιαῦτα.» «Ἀλλὰ πῶς! Θέλετε, κύριε Ἔκτακτε Ἐπίτροπε», ἀπεκρίθη ὁ θεῖος αὐτοῦ Κωνσταντῖνος, «νὰ τὸν διατάξωμεν νὰ ἀφοπλισθῇ; Τοῦτο εἶναι ἀδύνατον! Ἀκόμη», λέγει, «δὲν ἐγεννήθη ἄνθρωπος ὅστις θέλει δυνηθῇ νὰ τοῦ κάμῃ πρότασιν τοιαύτην.» «Ἄ Στρατηγέ, τί λέγετε», ἀποκρίνομαι, «δὲν ἔχετε ὑμεῖς τόσην ἐπιρροὴν ἐπὶ τοῦ ἀνεψιοῦ σας τούτου, νὰ τὸν εἴπητε ὅτι εἶναι ἄτοπον, ὅτι δὲν εἶναι ἀνεκτὸν νὰ παρουσιάζεται τοιουτοτρόπως ἐνώπιον τῆς Ἀρχῆς, ἀφοῦ προσέρχεται ὡς ὑπόδικος;» «Ὄχι, ὄχι», λέγει, «δὲν ἠμπορῶ νὰ κάμω ἐγὼ πρὸς αὐτὸν τοιαύτην πρότασιν», καὶ ἀπέρχεται. Τότε πάλιν προσκαλῶ Μαυροβούνιόν τινα, σύντροφον πάντοτε τῶν Μαυρομιχαλαίων, ὅστις μὲ ἐπεσκέπτετο προτοῦ ἀπὸ καιρὸν εἰς καιρὸν καὶ μοὶ ἐφαίνετο ἄνθρωπος ὀπωσοῦν πολιτισμένος, ὡς χρηματίσας ἄλλοτε εἰς εὐρωπαϊκάς τινας πόλεις, ὀνόματι Γρηγόριον. Πρὸς τοῦτον δὲ ἐπρότεινα τὰ ἴδια ὡς καὶ πρὸς τὸν Κων. Μαυρομιχάλην, ἀλλὰ καὶ οὗτος μοὶ ἀπήντησεν ὡς καὶ ἐκεῖνος καὶ ἠρνήθη νὰ ἐκτελέσῃ τὴν παραγγελίαν μου. Καλῶ λοιπὸν ἐπὶ τέλους τὸν Γραμματέα Σεραφεῖμον καί, διηγηθεὶς πρὸς αὐτὸν τὰ συμβάντα μεταξύ μου καὶ τῶν Μαυρομιχαλαίων, τῷ ἀπαγγέλλω τὴν ἀπόφασιν τὴν ὁποίαν ἔκαμα, νὰ ἀφοπλίσω τὸν Κατζάκον, ἂν πάλιν αὔριον παρουσιασθῇ ἔνοπλος ὡς σήμερον. Συνταράττεται τότε ὁ Σεραφεὶμ καὶ μοὶ λέγει ὅτι «θὰ σκοτωθοῦμεν, ἂν προβῇς εἰς τοιαύτην πρᾶξιν». «Τί νὰ γένῃ ὅμως», τῷ λέγω, «ἐδῶ δὲν εἴμεθα μόνον διὰ νὰ γράφωμεν γράμματα· χρεωστοῦμεν νὰ προβῶμεν καὶ εἰς ἔργα.» «Ἀλλά», μοὶ λέγει, «ἔχομεν γυναῖκας καὶ τέκνα.» Τότε τῷ εἶπον ὅτι ἀπ' αὐτὸν δὲν ἀπαιτῶ τίποτε ἄλλο, εἰμὴ νὰ
115α συνεννοηθῇ μετὰ | τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς πολιτοφυλακῆς μας, ὅπως ἐκλέξωσι μεταξὺ τῶν ἀνδρῶν αὐτῆς ἄνδρα δυνατὸν καὶ τολμηρόν, τὸν ὁποῖον νὰ συστήσωσιν εἰς ἐμὲ ὡς κατάλληλον νὰ ἀφοπλίσῃ τὸν Κατζάκον, ἂν θελήσῃ νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸ δωμάτιόν μου ὡπλισμένος. Εἰς δὲ τὸν διαρκοῦντα ἀκόμη δισταγμόν του τῷ λέγω : «Σὲ διατάττω νὰ πράξῃς ὅ,τι σοὶ παραγγέλλω καὶ σοὶ δίδω ἔπειτα τὴν ἄδειαν νὰ ἀποχωρήσῃς ἐντεῦθεν εἰς ὅποιον μέρος

τοῦ νομοῦ θέλεις ἢ καὶ ἔξω τοῦ νομοῦ.» Τότε δὲ ἀπῆλθε, συνενοήθη μετὰ τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς πολιτοφυλακῆς μας καί, ἐκλέξαντες ἄνδρα ἄξιον καὶ τολμηρόν, ἔχοντα τὸ ἀνάστημα καὶ τὸ σχῆμα τοῦ Κατζάκου, τὸν ἔστειλαν πρός με. Εἶπον δὲ πρὸς αὐτόν, ἐλθόντα, ἂν ἀναδέχεται νὰ μείνῃ αὔριον πρὸ τῆς θύρας τοῦ δωματίου μου καὶ ἀφοπλίσῃ τὸν Κατζάκον, θελήσοντα νὰ εἰσέλθῃ ὡπλισμένος. Ἔβαλε τότε οὗτος τὴν χεῖρα εἰς τὴν κεφαλήν του, ὡς σημεῖον ὑπακοῆς εἰς τὴν διαταγήν μου, προσθεὶς ὅτι διὰ τοῦτο τρώγομεν τὸ ψωμὶ τῆς Κυβερνήσεως, διὰ νὰ τὴν ὑπηρετῶμεν ἀνενδοιάστως εἰς ὅ,τι ἐκ τῶν καθηκόντων μας. Ὁ ἀνὴρ δὲ οὗτος ὠνομάζετο Τζάνης καὶ ἦτο ἐκ τῶν κατοίκων τῆς Πλάκας τῶν Ἀθηνῶν.

Τὴν ἐπομένην δὲ πρωίαν, ὅτε περιέμενα ἀνήσυχος νὰ ἴδω ποῦ θέλει καταλήξει ἡ σκηνὴ αὕτη, ἰδοὺ καὶ ἔρχονται πάλιν οἱ Μαυρομιχαλαῖοι μετὰ τῶν δορυφόρων των καὶ τοῦ Κατζάκου ἐντελῶς γυμνοῦ ἀπὸ ὅπλα καὶ μοὶ παρουσιάζουσιν αὐτὸν πάλιν ὡς εὐπειθέστατον τέκνον μου καὶ μετά τινα συνδιάλεξιν, διαρκέσασαν κατὰ τὸ σύνηθες ἐπὶ πολλὴν ὥραν, ἀπεχώρησαν εὐχαριστημένοι καὶ ἐκεῖνοι, ὡς μοὶ ἐφάνησαν, καὶ ἐγὼ εὐχαριστῶν τὸν Θεὸν ὅτι ἡ φόβου πρόξενος | ἐκείνη σκηνὴ ἔλαβε τοιοῦτον εἰρηνικὸν τέλος. 115β

Πῶς ὅμως τὰ πράγματα ἔλαβον τοιαύτην τροπὴν καὶ τίς κατέπεισε τὸν Κατζάκον νὰ ἀφοπλισθῇ, τοῦτο ἐπληροφορήθην ὕστερον ἀπὸ τὸν πολύμητιν Σεραφείμ, ἐπειδὴ οὗτος, μετὰ τὸ μέτρον τὸ ὁποῖον ἀπεφάσισα ὁριστικῶς νὰ λάβω, διὰ νὰ ἀφοπλισθῇ ὁ Κατζάκος, ἂν ἤθελε πάλιν νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸ δωμάτιόν μου ἔνοπλος, ἦλθεν εἰς τὸ κατάλυμα τῶν Μαυρομιχαλαίων ἐν ἀγνοίᾳ μου καί, ὡς γνωρίζων αὐτοὺς καὶ ἄλλως καὶ κατὰ τὴν ξενίαν τὴν ὁποίαν ἔλαβε παρ' αὐτοῖς, ὅτε ἐστάλη εἰς τὴν ἐν τῷ Λιμένι οἰκίαν των, [καὶ] προσποιηθεὶς ὅτι ἔρχεται αὐτόκλητος, διὰ νὰ συμμεθέξῃ τοῦ γεύματός των (καὶ τὸν ἐδέχθησαν ἐκεῖνοι ἀσπαστῶς), προχωρήσαντος τοῦ συμποσίου, ἔνευσεν εἰς τὸν Κωνσταντῖνον νὰ ἀπομακρύνωσιν ὀλίγον τοὺς πέριξ ἱσταμένους δορυφόρους των καί, τούτου γενομένου, ἤρχισε σπουδαίῳ τῷ τρόπῳ νὰ τοῖς λέγῃ ὅτι «αὔριον μέλλομεν νὰ ἔχωμεν αἱματηρὰς σκηνάς, διότι ὁ Γέρος — οὕτω μὲ ὠνόμασεν — εἶναι ἀποφασισμένος ὁριστικῶς νὰ ἀφοπλίσῃ τὸν Κατζάκον» καὶ ὅτι, μὲ ὅλας του τὰς ἐνστάσεις καὶ τὰς προσπαθείας ἃς κατέβαλε παρ' ἐμοί, ἐστάθη ἀδύνατον νὰ μὲ ἀποτρέψῃ ἀπὸ τὴν ἀπόφασιν ταύτην, ἔκρινεν ὅμως καλόν, ὅπως, εἰ δυνατόν, προληφθῇ τὸ κακὸν

τοῦτο, νὰ ἀναγγείλῃ τὸ πρᾶγμα πρὸς αὐτούς, διὰ νὰ μὴ τὸν βαρύνῃ ἡ συνείδησίς του ὅτι δὲν ἐξεπλήρωσεν ἓν φιλικὸν καθῆκον, καθῆκον συγχρόνως καὶ δημόσιον. Τοῦτο δὲ ἔπραξεν, ὡς εἶπον, ἐν ἀγνοίᾳ μου καὶ μοὶ τὸ ἐφανέρωσε πολὺ ὕστερον.

Ἀλλά, παρελθόντος τοῦ κινδύνου τῆς συγκρούσεως ἥτις ἔμελλε νὰ λάβῃ χώραν, ἂν ὁ Κατζάκος δὲν ἀφωπλίζετο, ἐπέστειλα πρὸς τὸν εἰς τὰ φρούρια διευθυνθέντα ὑπάλληλον Σταῦρον Μαρμαροτούρην νὰ ἐπιστρέψῃ χωρὶς τῆς στρατιωτικῆς δυνάμεως τὴν ὁποίαν ἐζήτουν καὶ χωρὶς τῶν τηλεβόλων. Ἡ δὲ διαταγή μου αὕτη εὗρεν ἀκόμη καθ' ὁδὸν πρὸς τὰ φρούρια τὸν ἄνθρωπον τοῦτον, καὶ τοιουτοτρόπως οὐδὲ τὰς στρατιωτικὰς τῶν φρουρίων ἀρχὰς ἐπρόφθασε νὰ θέσῃ εἰς κίνησιν, μὴ δυνηθεὶς ἕνεκα τῆς ραγδαίας καὶ διαρκοῦς βροχῆς νὰ καταντήσῃ ἕως εἰς τὸ σημεῖον τοῦ διορισμοῦ του.

Ἔμειναν [οἱ] λοιπὸν οἱ Μαυρομιχάλαι μετὰ τοῦ Κατζάκου καὶ τῶν ὀπαδῶν των ἡμέρας τινὰς ἐν Φρουζαλοκαμαρίῳ καὶ μετὰ τοῦτο ἦλθαν |
116ᵃ πρός με ζητοῦντες ἄδειαν νὰ ἀπέλθωσιν ὁ μὲν Κωνσταντῖνος εἰς τὰ Σαμπάζικα[1] πρὸς ἐντάμωσιν τοῦ πενθεροῦ του Νικήτα Φλέσσα, ἀδελφοῦ τοῦ γνωστοῦ Παπαφλέσσα, ὁ δὲ Γεώργιος εἰς Καλάμας. Ἔλαβον δὲ ἀμέσως τὴν ἄδειαν νὰ ἀπέλθωσιν ὅπου ἕκαστος ἤθελε, καὶ χωρὶς μάλιστα νὰ ἔχωσι χρείαν τῆς ἀδείας μου, ἐπειδὴ μόνον περὶ τοῦ ὑποδίκου Κατζάκου εἰς ἐμὲ ἔμελε καὶ αὐτὸς μόνος ἐχρεώστει νὰ μένῃ παρ' ἐμοί, διὰ νὰ διατεθῇ, ὡς ἤθελε διατάξει περὶ αὐτοῦ ὁ Κυβερνήτης, ὡς μὴ ὑπαρχόντων τότε δικαστηρίων. Ἀνεχώρησαν λοιπὸν οἱ δύο, καὶ ὁ Κατζάκος ἔμενεν, ὅτε, μετ' ὀλίγας ἡμέρας, ἠκούσθη ὅτι ὁ Κυβερνήτης ἔφθασεν εἰς Τρίπολιν καὶ διευθύνετο πρὸς τὴν Μεσσηνίαν. Διὰ τοῦτο ἔκρινα καλὸν νὰ ἐξέλθω πρὸς συνάντησίν του μέχρι Λεονταρίου, παραλαμβάνων μεθ' ἑμαυτοῦ *(sic)* καὶ τὸν Κατζάκον, περὶ τοῦ ὁποίου ἔμελλα νὰ ζητήσω καὶ τὰς διαταγάς του τί ἔπρεπε νὰ πράξω. Ἀλλ' ὅτε ἤμην ἕτοιμος εἰς ὁδοιπορίαν, προσῆλθον πάλιν οἱ δύο Μαυρομιχάλαι, οὐχὶ πλέον μὲ τοὺς δορυφόρους των, καὶ μοῦ ζητοῦσι τὴν ἄδειαν νὰ ἔλθωσι καὶ αὐτοὶ μαζί μου. Οὕτω δὲ συνοδευόμενος, ἀπῆλθον εἰς Λεοντάρι καὶ ἔφθασα ἐκεῖ, κατὰ τὴν στιγμὴν ἀκριβῶς ὅτε εἰσήρχετο καὶ ὁ Κυβερνήτης, τὸν ὁποῖον ἀπηντήσαμεν εἰς τὰ προπύλαια τῆς πόλεως.

Ὁ δὲ Κυβερνήτης, ἀμέσως πληροφορηθεὶς παρ' ἐμοῦ περὶ πάντων ὅσα

1. Ἄμφεια Μεσσηνίας.

εἶχον ἐνεργήσει ὡς πρὸς τὴν ὑπόθεσιν τῶν Μαυρομιχαλαίων καὶ ἐγκρίνας καθ' ὁλοκληρίαν τὴν διαγωγήν μου, μοὶ παρήγγειλε νὰ στείλω εἰς αὐτὸν τοὺς δύο Μαυρομιχαλαίους, καί, ἀφοῦ τοὺς εἶδε καὶ συνωμίλησε μετ' αὐτῶν, ἐξελθὼν εἰς περίπατον, μοὶ λέγει ὅτι αὐτοὶ ὁμιλοῦσι καλά. Τοῦτο ἤθελε νὰ εἴπῃ ὅτι ἀπελογήθησαν πειστικῶς περὶ τῆς πράξεως τοῦ ἀνεψιοῦ των. Μοὶ εἶπεν ὅμως συγχρόνως ὅτι πρέπει νὰ τοὺς διευθύνω εἰς τὴν καθέδραν τῆς Κυβερνήσεως καί, εἰς τὴν ἐρώτησίν μου ἂν πρέπῃ νὰ τοὺς συνοδεύσω μὲ φρουρὰν στρατιωτῶν — διότι, τῷ εἶπον, καμμίαν ὑπόσχεσιν δὲν ἔδωκα ὑποχρεοῦσαν τὴν Κυβέρνησιν νὰ μὴ τοὺς μεταχειρισθῇ ὅπως ὁ νόμος ἤθελε περὶ αὐτῶν διατάξει — εἰς τὴν ἐρώτησίν μου ταύτην ἀπήντησεν ὅτι δὲν πρέπει νὰ τοὺς στείλω ὑπὸ φρούρησιν στρατιωτῶν, φθάνει μόνον νὰ ὑποσχεθῶσιν ὅτι ἀπέρχονται εἰς τὴν καθέδραν τῆς Κυβερνήσεως. Καὶ ἐνταυτῷ μοὶ λέγει ὅτι παραπονοῦνται δι' ἔλλειψιν ἐξόδων καί, ἂν ἐγὼ πιστεύω ὅτι τοῦτο εἶναι ⟨ἀληθές⟩, | νὰ τοῖς χορηγήσω ἐκ τοῦ ταμείου τῆς διοικήσεώς 116β
μου τάλληρα 200. Τοῦτο δὲ καὶ ἔπραξα, διότι ἦτον ἀληθέστατον ὅτι ὁ οἶκος τῶν Μαυρομιχαλαίων ἔζη πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως ἀπὸ τὰς προσόδους τῆς ἡγεμονίας καὶ ὅτι ἰδίαν περιουσίαν δὲν εἶχε, ἀλλὰ μόνον ἴσως ξηρὰς πέτρας, ὅτι κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος ἔζων ὁμοίως, ὑπηρετοῦντες τὴν πατρίδα στρατιωτικῶς καί ποτε καὶ πολιτικῶς, καὶ ὅτι πολλάκις παρεπονέθησαν εἰς ἐμὲ διὰ τὴν ἀμέλειαν τῆς Κυβερνήσεως, ἥτις δὲν διώρισε κανένα ἐξ αὐτῶν εἴς τινα θέσιν δημοσίαν, ἐνῷ εἰς τὴν Πελοπόννησον ἐσύστησε τρία τάγματα ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ σχεδὸν οἴκου, τοῦ Κολοκοτρώνου — τὸν Νικήταρον δηλ., τὸν Γενναῖον καὶ τὸν Πλαπούταν — καὶ ὅτι περὶ τούτου εἶχον ἀναφερθῇ πρὸ πολλοῦ πρὸς τὸν Κυβερνήτην, ὅπως συστήσῃ καὶ ἐκ τῶν Μανιατῶν τάγματά τινα στρατιωτικὰ δι' ὑπηρεσίαν τῆς πατρίδος καὶ πρὸς οἰκονομίαν τῶν προσώπων ἅτινα συνέδραμον μὲ μεγάλον ζῆλον τὸν ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγῶνα καὶ ἀπώλεσαν τὰ συμφέροντα τὰ ὁποῖα εἶχον πρὸ τοῦ πολέμου. Καὶ ταῦτα εἶπον πρὸς τὸν Κυβερνήτην, ὅταν ἐρωτήθην παρ' αὐτοῦ ἂν εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἔχουσι χρείαν ἐξοικονομήσεως χρηματικῆς.

Εἶπον λοιπὸν πρὸς τοὺς Μαυρομιχάλας ἂν ἀπέρχωνται εἰς Αἴγιναν, ὡς παραγγέλλει ὁ Κυβερνήτης, καὶ μοὶ τὸ ὑπεσχέθησαν, καὶ οὕτως ἀνεχωρήσαμεν ἐκ Λεονταρίου διευθυνόμενοι πρὸς τὰς Καλάμας. Ἀλλὰ μόλις

ἐξήλθομεν τῆς πόλεως, καί τις τῶν ἀνθρώπων τῶν Μαυρομιχαλαίων τρέχει καὶ μὲ ἐρωτᾷ ἂν τοῖς εἶναι συγχωρημένον νὰ ὑπάγωσι πρότερον εἰς τὴν πατρίδα των ἕνεκά τινων ὑποθέσεων ἢ νὰ ἀπέλθωσιν ἐκ Λεονταρίου κατ' εὐθεῖαν εἰς Αἴγιναν. Τότε ἐγὼ ἠρώτησα τὸν Κυβερνήτην, ἱππεύοντα ὀλίγον πρὸ ἐμοῦ, ἂν τοῖς ἐπιτρέπῃ νὰ ὑπάγωσι πρότερον εἰς τὴν πατρίδα των, οὗτος δὲ μὲ ἐρωτᾷ πάλιν κατ' ἐπανάληψιν ἂν νομίζω ὅτι ἀπέρχονται ἑκουσίως εἰς Αἴγιναν. Ἀφοῦ δὲ πάλιν τὸν ἐβεβαίωσα ὅτι δὲν ἀθετοῦν τὸν λόγον των, διέταξε νὰ τοῖς εἴπω ὅτι ὀφείλουσι νὰ ὑπάγωσιν εἰς Αἴγιναν, χωρὶς
117ᵃ νὰ ἔλθω|σι πρῶτον εἰς τὴν πατρίδα των. Καὶ οὕτως ἐκινήθημεν πρὸς τὰ ἐμπρὸς διὰ τὴν Φρουζάλαν, ὅπου, ὡς εἶπον, εἶχον τὴν ἕδραν τῆς Ἐκτάκτου Ἐπιτροπείας μου.

Καθ' ὁδὸν ὅμως καὶ πλησίον τοῦ μέρους ὅπου ἐμέλλομεν νὰ σταθμεύσωμεν πλῆθός τι λαοῦ μᾶς ἀπαντᾷ καὶ κράζει πρὸς τὸν Κυβερνήτην βοήθειαν κατὰ τῶν τυράννων των, τῶν δημογερόντων, ὁ δὲ Κυβερνήτης μὲ ἐρωτᾷ τί ἔχουσιν αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι καὶ τί ζητοῦσιν. Ἐγὼ δέ, γνωρίζων τὴν ὑπόθεσιν, πληροφορηθεὶς μόλις τὴν προλαβοῦσαν ἡμέραν παρὰ τοῦ Γραμματέως τί συνέβη, εἶπον πρὸς τὸν Κυβερνήτην γαλλιστὶ καὶ συντόμως τί ἐγνώριζον περὶ τοῦ πράγματος, καὶ ὁ Κυβερνήτης εἶπε πρὸς τὸ πλῆθος νὰ στείλωσιν εἰς Φρουζάλαν τρεῖς-τέσσαρας ἀνθρώπους τῆς ἐκλογῆς των, διὰ νὰ τῷ εἴπωσιν ἐκεῖ τὰ παράπονά των καὶ τί ζητοῦσιν. Καὶ ἦλθον τῷ ὄντι τὴν ἐπιοῦσαν ἡμέραν εἰς Φρουζάλαν ἄνθρωποι ἀπεσταλμένοι ἀπὸ τὴν ἐπαρχίαν Ἀνδροῦσαν καὶ παρουσιάσθησαν πρὸς τὸν Κυβερνήτην, αὐτὸς δέ, ἀκούσας αὐτοὺς καὶ ἐν ἀπουσίᾳ μου ἐρωτήσας τὸν Γραμματέα Σεραφείμ, ἤκουσε παρ' αὐτοῦ πάντα τὰ διατρέξαντα, ὅτι δηλ. πολλοὶ κάτοικοι τῆς ἐπαρχίας ἐκείνης ἐκινήθησαν κατὰ τῆς δημογεροντίας, τὴν ἐξεδίωξαν ἐκ τοῦ καταστήματος βιαίως, ἔλαβον εἰς τὴν κατοχήν των τὰ ἀρχεῖα, ἐσύστησαν δημογεροντίαν ἐξ ἄλλων μελῶν. Καὶ τὰ τοιαῦτα, εἶπεν ὁ Σεραφείμ, ἐγένοντο διὰ λόγους πολιτικούς, προκειμένων τῶν διὰ τὴν Ἐθνικὴν Συνέλευσιν ἐκλογῶν, καθ' ἃς τὸ κόμμα τοῦ Κολοκοτρώνη ἐζήτει νὰ ἀποκλείσῃ τοὺς ἀνήκοντας εἰς τὸ κόμμα τῶν ἀρχόντων, εἰς τὸ ὁποῖον ἐφαίνοντο συγκαταριθμούμενα καὶ τὰ μέλη τῆς οὕτω προσβληθείσης δημογεροντίας. Καὶ τοῦτο συμπεραίνει, εἶπεν ὁ Σεραφείμ, ἐκ πληροφοριῶν ἃς ἔχει ὅτι ὁ Κολοκοτρώνης, περιοδεύων τὴν Πελοπόννησον, ἐκήρυττε κήρυγμα κατὰ τοῦ

κόμματος τῶν ἀρχόντων. Ἀκούσας δὲ ταῦτα ὁ Κυβερνήτης παρὰ τοῦ Γραμματέως, εἶπεν εἰς τοὺς ἀπεσταλμένους τῆς Ἀνδρούσης εἰς ἄλλην ἀκρόασιν ὅτι θέλει στείλει ἐκεῖ ὅσον οὔπω τὸν καλὸν τοῦτον ἄνθρωπον (ἐμέ), | διὰ νὰ *117β* διορθώσῃ τὰ πράγματα, ἐρωτήσας αὐτοὺς μάλιστα εἰς κάποιον τρόπον ἂν ἔχωσι πρός με ἐμπιστοσύνην καὶ ἀκούσας ὁμόφωνον τὴν ἀπάντησίν των ὅτι ἔχουσι πλήρη ἐμπιστοσύνην.

Μετὰ 24 δὲ ὡρῶν διατριβὴν ἐν Φρουζαλοκαμαρίῳ, ἐν τῷ καταλύματί μου, ὁ Κυβερνήτης,[1] ὅπου εὗρε καὶ τὸν δημογέροντα τῆς Πλάτζας, διατρίβοντα πρό τινος καιροῦ παρ' ἐμοί, διότι, μετὰ τὴν ἐκλογήν του εἰς τὴν θέσιν τοπικοῦ δημογέροντος τῆς πατρίδος του, ἠπειλήθη παρὰ τοῦ καπετάνου τῆς ἐπαρχίας Δ. Χρηστέα (ὑπὸ τοιούτων καπιτανέων ἐδιοικοῦντο ἐπὶ Τουρκοκρατίας αἱ διάφοροι ἐπαρχίαι τῆς Μάνης), εἰπόντος τοῦτο μόνον πρὸς αὐτόν : «Μοῦ ἐπῆρες τὴν γυναῖκά μου· συλλογίσου το.» Καὶ ὁ λόγος οὗτος μόνος ἤρκεσε νὰ ἐμβάλῃ εἰς τὸν ἄνδρα τοῦτον τόσον φόβον, ὥστε ἀμέσως, ἀναχωρήσας κρυφίως, κατέφυγε παρ' ἐμοὶ καὶ κατ' οὐδένα τρόπον δὲν ἤθελε νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν πατρίδα καὶ οἰκογένειάν του, ἂν δὲν τὸν ἐφωδίαζον μὲ μικράν τινα φρουράν. Ἀλλ' ἐγώ, μὴ ἔχων πλέον οὔτε ἕνα στρατιώτην νὰ διαθέσω ὑπὲρ αὐτοῦ καὶ ἀναμένων τὴν πρώτην τυχοῦσαν εὐκαιρίαν, ὅπως δυνηθῶ νὰ τῷ παράσχω τοιαύτην συνδρομήν, τῷ ἐπέτρεπον νὰ μένῃ καὶ νὰ συνδιαιτᾶται παρ' ἐμοὶ ἐπὶ πολλὰς ἑβδομάδας. Τότε δέ, ἀκούσας τὰ περὶ τούτου ὁ Κυβερνήτης, διέταξε νὰ τὸν ἀποστείλω εἰς τὴν θέσιν του, ἅμα θέσῃ ὑπὸ τὰς διαταγάς μου καὶ ἄλλους 25 πολιτοφύλακας, ὅπως διενοεῖτο νὰ πράξῃ ὅσον οὔπω. Καὶ ἐπειδὴ εὑρίσκομαι εἰς τὴν διήγησιν ταύτην, ἐνόμισα νὰ παρενείρω καὶ τί συνέβη εἰς τὸν ἄνδρα τοῦτον, ἀφοῦ τὸν ἀπέστειλα ἐφωδιασμένον μὲ 8–10 πολιτοφύλακας εἰς τὴν θέσιν του ἐν Πλάτζῃ καὶ πολὺ ὕστερον, ὅτε πλέον, λαβὼν τὴν παραίτησίν μου, διέτριβον εἰς Αἴγιναν, ἀναμένων τὴν συνέλευσιν τῶν Ἀττικῶν ἐκλογέων διὰ τὴν ἐκλογὴν τῆς Τετάρτης Ἐθν. Συνελεύσεως. Ἐπληροφορήθην δηλονότι τότε ὅτι ὁ Χρηστέας καὶ οἱ περὶ αὐτόν, ὑποσκάψαντες λαθραίως καὶ ἀπὸ[2] πολλοῦ χρόνου καταρτίσαντες ὑπόνομον ὑπὸ τὴν οἰκίαν τοῦ δημογέροντος τούτου, καλοῦ κἀγαθοῦ ἀνδρός, Λογοθέτου Μπουκέα τὄνομα, ἀνετίναξαν εἰς τὸν

1. Λείπει τὸ ῥῆμα τῆς κυρίας προτάσεως.

2. *Χφ.* ἐπί.

ἀέρα αὐτόν, τὴν σύζυγόν του καὶ ἓν νήπιον. Καὶ ἐκ τούτων ἡ μὲν γυνὴ διέμεινε μέχρι τέλους χωλή, ὁ σύζυγος ἔπαθε καί, πολὺν χρόνον ἀσθενήσας,
118α ἀπεβίωσε, μόνον δὲ τὸ νήπιον διέμεινεν ἀβλαβὲς καί, | ἀνδρωθέν, ἦλθε πρός με κατὰ τὰ 1854–55 καὶ διωρίσθη παρ' ἐμοῦ ἐπιστάτης εἰς τὴν σχολὴν τῆς Λαμίας, ὑπαρχούσης κενῆς τῆς θέσεως ταύτης. Ἀλλ' ὅτε ἐγὼ ἔμαθον ἐν Αἰγίνῃ τὰ φρικτὸν τοῦτο κακούργημα, προσῆλθον ἀμέσως πρὸς τὸν Γενικὸν τότε Γραμματέα Ν. Σπηλιάδην (καὶ ἐνταῦθα διορθώνω τὸν ἀναχρονισμὸν εἰς τὸν ὁποῖον ὑπέπεσα, εἰπὼν ἀνωτέρω ὅτι τὸ συμβεβηκὸς τοῦτο ἐπληροφορήθην πρὶν τῆς λαβούσης χώραν ἐν Ἄργει Ἐθνικῆς Συνελεύσεως), προσῆλθον, λέγω, πρὸς τὸν Ν. Σπηλιάδην καὶ ἀνέφερον αὐτῷ μετὰ πολλῆς συγκινήσεως τὸ γεγονός, ἡ δὲ ἀπάντησις τοῦ Σπηλιάδου ὑπῆρξεν ὅτι τὰ πράγματα ταῦτα εἶναι μανιάτικα, τί νὰ κάμωμεν· καὶ ταῦτα εἶπε μὲ ψυχρὰν ἀδιαφορίαν.

Ἀλλά, περάνας τὴν ἐν παρόδῳ ταύτην διήγησιν, ἐπανέρχομαι εἰς Καλάμας, ὅπου ἦλθον μετὰ τοῦ Κυβερνήτου, ὅστις διέτριψε καὶ ἐνταῦθα περὶ τὰς 48 ὥρας καὶ ἡτοιμάζετο νὰ ἀπέλθῃ εἰς Νησίον τῆς Μεσσηνίας καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὰ φρούρια καὶ ὅστις κατὰ τὰς στιγμὰς τῆς ἀναχωρήσεώς του, κρατῶν εἰς χεῖρας κατάλογόν τινα ὀνομάτων, ἀναγινώσκει αὐτὸν πρός με καὶ μὲ ἐρωτᾷ περὶ τοῦ χαρακτῆρος τῶν ὀνομάτων ἐκείνων καὶ προσθέτει ὅτι οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ συνεστήσαντο ἑταιρείαν ὕποπτον καὶ ἂν ἐγὼ γνωρίζω τι περὶ τούτου. Εἰς δὲ τὴν ἀπάντησίν μου ὅτι οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συνεταιρισθῶσι, διότι εἶναι ἀντιθέτων πολιτικῶν φρονημάτων καὶ ἐχθροπαθῶς πρὸς ἀλλήλους ἔχουσι, μοὶ εἶπεν ὅτι εἶναι πιθανὸν νὰ ὑποκρίνωνται τοῦτο. «Ὄχι», τὸν λέγω, «ἡ ἔχθρα αὐτῶν χρονολογεῖται ἀπὸ πολλῶν γενεῶν καὶ ἐντεῦθεν, ὡς εἶμαι πληροφορημένος.» «Ἀλλ' αὐτοί,
118β ἀκούω», λέγει πάλιν ὁ Κυβερνήτης, «ἐσύστησαν | ἑταιρείαν καὶ κατέβαλον χρήματα πρὸς σύστασιν δῆθεν σχολείου. Γνωρίζεις τοῦτο; Σὲ ἠρώτησαν; Ἔλαβον τὴν πρὸς τοῦτο ἄδειάν σου;» «Ἤκουσα», τῷ εἶπον, «ὅτι ἐν συμποσίῳ τινι ἔγινε λόγος νὰ συστήσω⟨σι⟩ σχολεῖον, καὶ ὑπεσχέθη ἕκαστος νὰ καταβάλῃ ποσόν τι χρηματικὸν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον, ἀλλὰ μήτε μὲ ἠρώτησαν μήτε νομίζω ὅτι παρηνόμησαν *(sic)*, μὴ ἐρωτήσαντές με περὶ συστάσεως σχολείου, καὶ εἴθε νὰ συστήσουν οἱ πολῖται αὐθόρμητοι πολλὰ σχολεῖα.» «Ἀλλά», λέγει πάλιν ὁ Κυβερνήτης, «πρέπει νὰ προσέχῃς

εἰς τὰ τοιαῦτα, ἐπειδὴ ἡ Ἐπανάστασις τῆς Ἑλλάδος, εἴτε ἡ Ἑταιρεία ἥτις ὑπεκίνησεν αὐτήν, μὲ τὸ πρόσχημα τυπώσεως βιβλίου συνέλεγε συνδρομὰς πρὸς τὸν ὑποκρυπτόμενον σκοπὸν τῆς Ἐπαναστάσεως.» Τότε τῷ ἀποκρίνομαι μὲ γλῶσσαν ἀρχαίου τινὸς Ἕλληνος ἢ Ρωμαίου βουλευτοῦ : «Ἂν ἡ Κυβέρνησίς σας εἶναι ὁποία ἡ Τουρκικὴ Κυβέρνησις, ὅσον καὶ ἂν προσέξωμεν, οὐχὶ μόνον μὲ τὸ πρόσχημα συστάσεως σχολείων ἢ ἐκδόσεως βιβλίων, ἀλλὰ μὲ πᾶσαν ἄλλην ἀφορμὴν δύναται νὰ ἐκραγῇ ἐπανάστασις, ὡς ἐκρήγνυται δοχεῖον πλῆρες ἐμπρηστικῶν ὑλῶν διὰ μικροῦ τινος μόνον σπινθῆρος.» Προστίθημι δὲ ὅτι ὁ ἀρχηγὸς τῶν ἐν τῷ εἰρημένῳ συμποσίῳ προτάσεων περὶ συστάσεως σχολείων εἶναι Ζαχαριάδης τις, ἐλθὼν ἐκ Ζακύνθου πρό τινος χρόνου, καί, ἂν ὁ Ζαχαριάδης οὗτος εἶναι ὕποπτος, τοῦτο δύναται νὰ γνωρίζῃ ὁ Στρατηγὸς Θεόδωρ(ος) Κολοκοτρώνης, πρὸς τὸν ὁποῖον, ἅμα ἀποβὰς ἐκ τοῦ πλοίου, ἀπῆλθε καὶ τὸν εὗρεν εἰς Καρύταιναν, τὴν πατρίδα του. «Γνωρίζω, γνωρίζω», λέγει ὁ Κυβερνήτης, «τὴν ἀλληλογραφίαν ὅλην τὴν ὁποίαν ἔχει ὁ Κολοκοτρώνης μετὰ τοῦ ἐν Ζακύνθῳ | Κόντε Δραγώνα, *119*
καὶ δὲν ὑπάρχει ἐν αὐτῇ τίποτε τὸ ὕποπτον.» Καὶ ἐνταῦθα κατέληξεν ὁ περὶ συνομωσίας διάλογος τοῦ Καποδιστρίου μετ' ἐμοῦ.

Ἀνεχώρησε δὲ μετὰ ταῦτα ὁ μὲν Κυβερνήτης πρὸς τὰ μεσσηνιακὰ φρούρια, συστήσας μοι τὴν ὑπόθεσιν τῶν Ἀνδρουσηνῶν [1], ἐγὼ δὲ διὰ τὴν ἀποστολὴν ταύτην, δοὺς τῷ Κυβερνήτῃ ἀναφορὰν [2] δι' ἧς ἐξῃτούμην τὴν ἀπὸ τῆς θέσεώς μου παραίτησιν, ὡς εἶχον παρακαλέσει αὐτὸν περὶ τούτου καὶ ὅτε ἐκλήθην [3] εἰς Πόρον καὶ προετράπην [4] νὰ ἐπανέλθω εἰς Μεσσηνίαν κατὰ τὰ συμβάντα εἰς Τζίμοβαν, τὴν ἀπόπειραν δηλ. τοῦ Κατζάκου, εἰπὼν ρητῶς πρὸς τὴν Α.Ε. ὅτι ἐπανέρχομαι, μόνον καὶ μόνον ὅπως δυνηθῶ νὰ ἐπιφέρω τινὰ διόρθωσιν εἰς τὴν κατάστασιν τοῦ τόπου ἐκείνου, καὶ λαβὼν τότε τὴν ρητὴν τοῦ Κυβερνήτου ὑπόσχεσιν ὅτι τοῦτο θέλει γένει οὕτως.

Ἐλθὼν λοιπὸν εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς ἐπαρχίας, τὴν κυρίως λεγομένην Ἀνδροῦσαν, συνεκάλεσα τούς τε πρώην δημογέροντας, τοὺς παυθέντας ὑπὸ τῶν λεγομένων ἀντιπροσώπων τῶν διαφόρων χωρίων, καὶ αὐτοὺς

1. Βλ. παραπάνω, σ.σ. 176 - 177.

2. Ψύλλας πρὸς Κυβερνήτη, 26 Μαρτίου 1829: Ἀρχεῖον Ἰονίου Γερουσίας, Τμῆμα Καποδιστριακόν, φάκ. 470.

3. *Χφ.* κληθείς.

4. *Χφ.* προτραπείς.

τούτους, καί, ἀκούσας τὰ μηδεμίαν ἔχοντα βάσιν παράπονα τῶν διαπραξάντων τὴν στάσιν καὶ ἐπιπλήξας καὶ ἀπειλήσας αὐτοὺς πρότερον διὰ τοῦτο, ἐνόμισα καλὸν νὰ προσθέσω ἀκόμη δύο ἄλλα μέλη εἰς τὸν ἀριθμὸν τῆς ἐπαρχιακῆς ταύτης δημογεροντίας κατ' ἐκλογὴν αὐτῶν τῶν ἰδίων καὶ συναινέσει τῶν μελῶν τῆς πρώτης ἐκλογῆς. Καὶ οὕτω, θεραπεύσας τὴν ἐξεγηγερμένην, ἂν καὶ ἀδίκως, κοινὴν γνώμην τοῦ τόπου, ἀνεχώρησα ἐκεῖθεν εἰς τὴν ἕδραν τῆς Ἐκτάκτου Ἐπιτροπείας, διελθὼν διὰ τῶν ἐρειπίων τῆς ἀξιολόγου ἀρχαίας πόλεως Μεσσήνης. Ἀνέφερον [1] δὲ τὰ πρακτικά μου ταῦτα πρὸς τὸν Κυβερνήτην, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἔλαβον ἔγγραφον ἐπιδοκιμασίαν ἐπὶ τούτων.

Ἀπῆλθον μετὰ τοῦτο εἰς Ἀρεούπολιν (Τζίμοβαν) πρὸς σύστασιν | 119β τῆς ἐπαρχιακῆς δημογεροντίας Μαΐνης, τὴν ὁποίαν χρεωστῶ νὰ ὁμολογήσω ὅτι εἶδον ἐνεργηθεῖσαν ὅσον ἠδύνατο ἡσύχως καὶ εἰλικρινῶς. Διότι, ἀφοῦ συνῆλθον οἱ τῶν διαφόρων χωρίων δημογέροντες ἔν τινι τῶν ἐκκλησιῶν τῆς πόλεως, οἱ κατὰ τὰς τότε διατάξεις ἐκλογεῖς ὄντες πρὸς τοῦτο, καὶ ἀφοῦ προεκήρυξα νὰ μὴν εἰσέλθῃ κανεὶς εἰς τὸν τόπον τῆς ἐκλογῆς φορῶν ὅπλα, πλησιάζει πρός με ὁ Νικόλ. Πιερράκος καὶ μοὶ λέγει μυστικῶς : «Δὲν διετάξατε νὰ ἔλθωμεν πάντες ἐνταῦθα ἄοπλοι; Πῶς λοιπὸν ὁ Κωνσταντῖνος Μαυρομιχάλης, παρὼν ἐνταῦθα, φέρει σπάθην;» Ἀλλ' ἐγὼ τῷ λέγω ὅτι, πρῶτον, αὐτὸς εἶναι ἀξιωματικὸς τῆς Κυβερνήσεως καί, δεύτερον, τὸ ὅπλον ὅπερ φέρει εἶναι ἀκίνδυνον. «Καὶ ἡμεῖς λοιπόν, ὡς ἀξιωματικοὶ πολλοὶ ἐξ ἡμῶν, ἔχομεν τὸ δικαίωμα νὰ ἀπέλθωμεν εἰς τὰς οἰκίας μας, νὰ λάβωμεν τὰς σπάθας καὶ τὰ γιαταγάνιά μας καὶ νὰ ἔλθωμεν ἐνταῦθα;» Τότε νεύω πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον καὶ τῷ λέγω εἰς τὸ οὖς νὰ ἐξέλθῃ τῆς ἐκκλησίας καί, ἀπεκδυθεὶς τοῦ ξίφους, νὰ ἐπανέλθῃ. Εἰπὼν δὲ οὕτος πρός με αὐτοὺς τοὺς λόγους οὓς εἶχον εἴπει ἐγὼ πρὸς τὸν Πιερράκον, ὅτι εἶναι ἀξιωματικός, ὅτι τὸ ὅπλον του δὲν εἶναι ἐπικίνδυνον, οὐχ ἧττον, ἀντὶ νὰ ἐξέλθῃ καί, ἐκβαλὼν ἔξω τὸ ξίφος, νὰ ἐπανέλθῃ, ἐξέβαλεν αὐτὸ ἐνώπιον τῆς συνελεύσεως καί, παραδοὺς αὐτὸ εἰς χεῖράς μου, ἐπανῆλθεν εἰς τὴν ἕδραν του, ὡς εἷς τῶν εὐπειθεστάτων πεπολι(τι)σμένης κοινωνίας πολιτῶν. Καὶ μετὰ ταῦτα, ἐνεργηθείσης τῆς ψηφοφορίας μυστικώτατα καὶ διὰ κυάμων, ἡ ἐκλογὴ ἀπέβη εὐνοϊκωτάτη πρὸς τὸ κόμμα τῶν Μαυρομιχαλαίων, ἀνα-

1. Ψύλλας πρὸς Κυβερνήτη, 31 Μαρτίου 1829: Γενικὰ Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους, Γενικὴ Γραμματεία, φάκ. 193.

δειχθέντων μελῶν τῆς δημογεροντίας τοῦ Ἀναστασίου Μαυρομιχάλη, τοῦ Πικουλάκη, συγγενοῦς τῶν Μαυρομιχαλαίων, ἀλλὰ χαρακτῆρος τιμίου καὶ φιλησύχου, καί τινος ἄλλου, ὁμοίως ἀνήκοντος εἰς τὸ κόμμα τῶν Μαυρομιχαλαίων. Ἐνῷ δὲ ἐγὼ προσεδό|κουν νὰ ἴδω τὴν ἐκλογὴν ἀποβαίνουσαν καθόλου ἢ ἐν μέρει ὑπὲρ τοῦ ἐναντίου κόμματος, διὰ τὰ γεγονότα κατὰ τοῦ Πιερράκου τολμήματα[1] καὶ διότι ἡ ἐκλογή, ὡς εἶπον, ἔλαβε χώραν εἰλικρινῶς, ὡς μυστικὴ καὶ ἀνεπηρέαστος, ἠπόρησα καί, ὅτε μετὰ τοῦτο ἠρώτησα τὸν Πιερράκον τίς ὑπῆρξεν ἡ κυρία αἰτία τῆς κατ' αὐτοῦ γενομένης ἀποπείρας φόνου, ἤκουσα αὐτὸν νὰ μοὶ εἴπῃ : «Δὲν βλέπετε τὸν τόπον μας πὼς εἶναι ὅλος πετρώδης καὶ ἄγονος; Πρέπει λοιπόν, διὰ νὰ δυνηθῶμεν νὰ ζήσωμεν, νὰ φάγῃ ὁ εἷς τὸν ἄλλον!» *120ᵃ*

Ἀφοῦ δὲ κατηρτίσθη ἡ δημογεροντία καὶ κατέβην εἰς Λιμένι, διὰ νὰ ἐπανέλθω εἰς Μεσσηνίαν, οἱ Μαυρομιχάλαι, ἔχοντες τὰς οἰκίας των ἐκεῖ πέριξ τοῦ λιμένος (ὅρμου), μοὶ ἐπρότειναν νὰ κάμω τὸ πρόγευμά μου εἰς μίαν τῶν οἰκιῶν των, καὶ δὲν ἔκρινα καλὸν νὰ μὴ δεχθῶ τὴν πρότασίν των, διότι, ἂν καὶ διατρίψας ἱκανὰς ἡμέρας εἰς Τζίμοβαν, δὲν ἠθέλησα νὰ καταλύσω εἰς κανενὸς τῶν κομματαρχῶν τοῦ τόπου οἰκίαν, ἀλλὰ περιωρίσθην εἰς τὸν οἰκίσκον πολίτου τινὸς ὃν πρὸ πολλοῦ εἶχον προσλάβει ὡς κλητῆρα ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ μου τότε, ἐλεύθερος ὢν ἀπὸ πᾶσαν μομφὴν μεροληψίας ἥτις ἠδύνατο νὰ μοὶ ἀποδοθῇ, ἂν συνεδιαιτώμην μετὰ τῶν κομματαρχῶν τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης μερίδος. Εἰσῆλθον εἰς τὴν οἰκίαν τῶν Μαυρομιχαλαίων ἐν Λιμένι καὶ ἐπρογευμάτισα μετ' αὐτῶν, ὑπηρετούσης τῆς μητρὸς αὐτῆς τοῦ πρώην ἡγεμόνος τῆς Μάνης Πέτρου Μαυρομιχάλη, καί, ἐπειδὴ ἡ ἡμέρα ἦτον ἡ Μεγάλη Δευτέρα, τὰ παρατεθέντα φαγητὰ ἦσαν ὅλα νηστήσιμα καὶ χωρὶς ἐλαίου. Εἶπον λοιπὸν τότε πρὸς τὸν παρακαθήμενον παρ' ἐμοὶ Κωνσταντῖνον νὰ διατάξῃ ὅπως μοὶ δοθῇ ὀλίγον ἔλαιον, διὰ νὰ ἀρτύσω τὸ φαγητόν μου, διότι τοῦτο μόνον ἀδυνατῶ νὰ κατορθώσω ἕνεκα τῆς μακροχρονίου ἕξεως τὴν ὁποίαν ἀπέκτησα, | διατρίψας ἐν Εὐρώπῃ. Τότε *120ᵇ* λοιπὸν λέγει πρὸς τὴν μητέρα του ὁ Κωνσταντῖνος νὰ διατάξῃ νὰ φέρωσιν ὀλίγον ἔλαιον, καὶ ἔτρεξεν ἀμέσως ἡ ὑπερογδοηκοντοῦτις γερόντισσα καί, φέρουσα πρός με τὸν καμψάκην[2] τοῦ ἐλαίου, μοὶ ἔδωκεν αὐτὸν νὰ ἀρτύσω

1. Βλ. παραπάνω, σ. 166.

2. Μικρὸ δοχεῖο λαδιοῦ, λαδικό.

ὅσον ἤθελα τὸ φαγητόν μου. Ἀλλ' ὅτε ἤπλωσαν τὰς χεῖρας ὅ τε Κωνσταντῖνος, υἱός της, καὶ ὁ Γεώργιος, ἔγγονός της, νὰ λάβωσι καὶ αὐτοὶ τὸ ἔλαιον διὰ τὸν ἑαυτόν των, ἥρπασεν αὐτὸ μὲ ὀργὴν ἡ γερόντισσα ἀπὸ τὰς χεῖράς των, εἰποῦσα ὅτι δι' ἐμὲ ἦτον συγχωρημένον νὰ καταλύσω τὴν ἡμέραν ἐκείνην, ἐπειδὴ ἔχω ἑνὸς κόσμου τὴν φροντίδα εἰς τὴν κεφαλήν μου· ἀλλ' αὐτοὶ ποῖον λόγον ἔχουσι νὰ πράξωσι τοῦτο; Τὴν αὐτὴν δὲ ταύτην ἀνοχὴν εὗρον καὶ παρὰ τῷ Ἐπισκόπῳ Πλάτζης, παρὰ τοῦ ὁποίου ἐξενίσθην, διαβαίνων ἐκεῖθεν κατὰ τὴν ἐξ Ἀρεουπόλεως ἐπιστροφήν μου εἰς Μεσσηνίαν· δὲν ἐδίστασε δηλ., οὐδ' ἔδειξε καμμίαν θρησκευτικὴν ἐναντιότητα, ὅταν ἐζήτησα, συνδειπνῶν μετ' αὐτοῦ τὴν Ἁγίαν καὶ Μεγάλην Τετράδην, νὰ μοὶ δοθῇ ὀλίγον ἔλαιον εἰς ἀρτυμὴν τοῦ φαγητοῦ μου.

Φθάσας τέλος εἰς τὴν Φρουζάλαν, εὗρον τὴν προκήρυξιν [1] τοῦ Κυβερνήτου περὶ ἐκλογῆς πληρεξουσίων διὰ τὴν πολυζήτητον Ἐθνικὴν Συνέλευσιν, ἥτις ἔμελλε νὰ λάβῃ χώραν εἰς Ἄργος, καὶ ἀπέστειλα εἰς Καλάμας τὸν Στάμον Σεραφεὶμ ὡς ἀντιπρόσωπόν μου, διὰ νὰ προεδρεύσῃ τοῦ συλλόγου τῶν ἐκλογέων, ἂν ἤθελε προσκληθῇ παρ' αὐτῶν, καὶ διὰ νὰ τηρήσῃ ἄλλως τὴν τάξιν κατὰ τὴν περίστασιν ἐκείνην. Ἀλλ' ἡ σύνοδος τῶν ἐκλογέων, ἀντὶ νὰ ἐνεργήσῃ ἐκλογὴν δύο προσώπων τοῦ τόπου, ὠνόμασε κατὰ πρότασίν τινος Κ. Κυριακοῦ, ἀνήκοντος εἰς τὸ κόμμα Κολοκοτρώνη, αὐτὸν τὸν ἴδιον Κυβερνήτην πληρεξούσιον τῆς ἐπαρχίας Καλαμῶν. Ἀλλ' ἂν καὶ ἡ πρᾶξις αὕτη δὲν μοὶ ἐφάνη ἔχουσα τὸν τόπον της, ἔπρεπεν ὅμως, πρὶν ἀκυρώσω αὐτὴν καὶ προσκαλέσω ἐκ νέου τοὺς ἐκλογεῖς νὰ ἐκλέξωσι
121ᵃ πληρεξουσίους, ἔπρεπε νὰ ἀναφέρω τὸ | πρᾶγμα πρὸς τὸν Κυβερνήτην καὶ ζητήσω τὰς ἐπὶ τούτου διαταγάς του. Καὶ εἰς τοῦτο εὗρον σύμφωνον τὸν παρ' ἐμοὶ ξενιζόμενον τότε Μιχαὴλ Σχινᾶν, τὸν ἀποτελοῦντα μέλος τῆς ἐπιτροπῆς τῶν ἐπιστημόνων ἥτις συνώδευε τότε τὸν γαλλικὸν στρατὸν εἰς Πελοπόννησον, δὲν ἐσυμφώνησα ὅμως μετ' αὐτοῦ, ἰσχυριζομένου ὅτι ὁ Κυβερνήτης ἔμελλε, καὶ ἔπρεπε μάλιστα κατ' αὐτόν, νὰ δεχθῇ τὴν ἐντολὴν καὶ νὰ προχωρήσῃ κυβερνῶν τὸ κράτος ὡς ἤθελε καὶ ἐβούλετο. Ἡ δὲ γνώμη μου αὕτη ἦτον ἐκείνη τὴν ὁποίαν εἶχε καὶ ὁ Κυβερνήτης, διότι μετά τινας ἡμέρας ἦλθε διαταγή του παραγγέλλουσα ἡμῖν νὰ εὐχαριστήσωμεν μὲν τοὺς ἐκλογεῖς διὰ τὴν πρὸς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἐμπιστοσύνην, νὰ τοὺς

1. 4 Μαρτίου 1829 (Μάμουκα, ἔ.ἀ., τ. Γ', σσ. 99–101).

προσκαλέσωμεν ὅμως νὰ ἐνεργήσωσιν ἐκλογὴν πληρεξουσίων κατὰ τὸν νόμον· καὶ τοῦτο ἔλαβεν ἐπομένως χώραν.

Καθ' ὅσον ὅμως ἀπέβλεπε τὴν ἐδικήν μου περὶ παραιτήσεως ἀναφορὰν [1], τὴν ὁποίαν ἔδωκα πρὸς τὸν Κυβερνήτην, ἀναχωροῦντα ἐσχάτως ἐκ Καλαμῶν, καὶ εἰς τὴν ὁποίαν, ἐκτὸς καὶ ἄλλων λόγων, τῷ ἔγραφον ὅτι ἐπιθυμῶ, καὶ ζητοῦμαι μάλιστα παρὰ πολλῶν καὶ γνωρίμων συμπολιτῶν μου, νὰ ὑπάγω εἰς Αἴγιναν, ὅπως παρευρεθῶ εἰς τὴν ἐκλογὴν τῶν πληρεξουσίων τῆς Ἀττικῆς, περὶ τῆς ἀναφορᾶς μου ταύτης, οὐκ ἦν φωνή, οὐκ ἦν ἀκρόασις. Οἱ δὲ συμπολῖταί μου ἐπανελάμβανον νὰ μὲ προσκαλῶσι διὰ γραμμάτων νὰ ἀπέλθω εἰς Αἴγιναν πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἐκλογῆς τόσον, ὥστε τέλος ἔλαβον τὸ θάρρος νὰ παρουσιασθῶσι δι' ἐπιτροπῆς πρὸς αὐτὸν τὸν Κυβερνήτην, παρακαλοῦντες νὰ μοὶ δώσῃ τὴν παραίτησίν μου πρὸς τὸν σκοπὸν πάντοτε τῶν ἐκλογῶν [2]. Καὶ τότε ἔλαβον τέλος τὴν παραίτησίν [3] μου παρὰ τοῦ Κυβερνήτου, ἀλλὰ παραίτησιν πολλὰ εὐνοϊκήν, διότι μοὶ ἐπέτρεπεν, ἢ μᾶλλον μὲ διέταττε, νὰ ὀνομάσω δύο διοικητὰς [4] διὰ τὸν νομὸν ὅλον καὶ νὰ τοὺς ἐφοδιάσω μὲ τὰς ἀναγκαίας ὁδηγίας καὶ τότε νὰ ἀναχωρήσω, παραιτῶν τὴν θέσιν μου. Τοῦτο δὲ καὶ ἔπραξα καὶ ἀνέβην εἰς Αἴγιναν, περιμένων τὴν συνάθροισιν τῶν ἐκλογέων τῆς Ἀττικῆς ἐνταῦθα, ὅπου εὑρίσκετο τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν συμπολιτῶν μου καὶ ἐθεωρεῖτο ὡς τὸ καταλληλότερον πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἐκλογῆς μέρος.

1. Βλ. παραπάνω, σ. 179.

2. Ὑπάρχει καὶ ἀναφορὰ τῶν Ἀθηναίων πρὸς τὸν Κυβερνήτη, ἀπὸ 30 Ἀπριλίου 1829, μὲ τὸ ἴδιο περιεχόμενο (Γενικὰ Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους, Γενικὴ Γραμματεία, φάκ. 197).

3. Κυβερνήτης πρὸς τὸν Ἔκτακτο Ἐπίτροπο τῆς Κάτω Μεσσηνίας, ἀρ. 11.838, 3 Μαΐου 1829: Γενικὰ Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους, Γενικὴ Γραμματεία, φάκ. 198.

4. Ἡ ὑπ' ἀρ. 11.838 διαταγὴ τοῦ Κυβερνήτη (βλ. τὴν προηγούμενη ὑποσημείωση) λέγει σχετικῶς τὰ ἑξῆς: «Ὅθεν ἀντὶ σοῦ διωρίσαμεν εἰς τὸ ὑπὸ τὴν διεύθυνσίν σου τμῆμα τὸν μὲν κ. Στάμον Σεραφεὶμ Προσ. Διοικητὴν τῶν ἐπαρχιῶν Νησίου, Ἐμπλακίων, Ἀνδρούσης καὶ Λεονταρίου, τὸν δὲ κύριον Κωνσταντῖνον Πεταλᾶν Προσ. Διοικητὴν τῆς Δυτικῆς Σπάρτης, τῆς Μικρομάνης καὶ Καλαμάτας. Τοῦτ' αὐτὸ εἰδοποιούμενος, διατάττεσαι νὰ παραδώσῃς εἰς τοὺς διαλειφθέντας προσ. διοικητὰς τὰ ἀρχεῖα, δίδων προσέτι καὶ τὰς ἀνηκούσας ὁδηγίας καὶ πληροφορίας, διὰ νὰ δυνηθοῦν ἄνευ παραμικρᾶς διακοπῆς νὰ ἐξακολουθήσουν τὴν σειρὰν τῶν ὑποθέσεων.»

Η'

Η ΣΥΝΕΛΕΥΣΗ ΤΟΥ ΑΡΓΟΥΣ / Η ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ (1829-1832)

Ψύλλας καὶ Καρόρης πληρεξούσιοι Ἀττικῆς γιὰ τὴ Συνέλευση τοῦ Ἄργους.— Συναντήσεις Καποδίστρια καὶ Ψύλλα στὴν Αἴγινα καὶ στὸ Ἄργος.— Ἡ στάση τοῦ Ψύλλα στὴν Δ' Ἐθνικὴ Συνέλευση.— Ὁ Ψύλλας καὶ ἡ ἐκλογὴ τοῦ Κρεστενίτη.— Ἡ συζήτηση γιὰ τὸ «καταστατικὸν τῆς Κυβερνήσεως» : Ψήφισμα Β' τῆς 22 Ἰουλίου 1829.— Ὁ Ψύλλας διορίζεται δικαστὴς στὰ νησιά.— Συνάντηση μὲ τὸν Gordon.— Ὁ Ψύλλας δὲν ἀποδέχεται τελικὰ τὸν διορισμό.— Ἄκαρπες προσπάθειες τοῦ Ψύλλα νὰ γίνῃ δεκτὸς ἀπὸ τὸν Κυβερνήτη.— Ἀναφορὲς πολιτῶν πρὸς τὸν Λεοπόλδο.— Οἱ ἀντιπολιτευόμενοι ζητοῦν τὴν σύγκληση Ἐθνικῆς Συνελεύσεως.— Συνεργασία τῆς δημογεροντίας Ἀθηνῶν μὲ τὸν Σιλιχτάρη καὶ ἀντικατάστασή της.— Καταπιέσεις τῶν Ἀθηναίων ἀπὸ τὸν Σιλιχτάρη.— Ἀγανάκτηση τῶν Ἀθηναίων γιὰ τὸν φόνο τοῦ Ἀναγνώστη Σχινᾶ.— Πρόταση γιὰ τὴν ἵδρυση ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας στὴν Ἀθήνα.— Ἀντίδραση τῶν αὐτοχθόνων Ἀθηναίων.

121β Μετὰ πολλὰς δὲ δυσκολίας καὶ ἀναβολὰς συνήλθομεν τέλος ἐν τῷ ναῷ τῆς πόλεως, καὶ ἐγώ, κατανοήσας τὴν τάσιν πολιτῶν τινων προσπαθούντων νὰ ταράξωσι τὴν συνέλευσιν διά τινων προσβολῶν καὶ ἀντεγκλήσεων πρὸς ἀλλήλους, ἐπρότεινα νὰ προσκληθῇ ὁ Διοικητὴς Αἰγίνης Γιαννίτζης ὁ Ψαριανός, ὅπως μᾶς προεδρεύσῃ. Ἀλλ' οὗτος, ἄνθρωπος ἄπειρος τῶν πολιτικῶν πραγμάτων καί, ὡς πρόκριτος τῆς πατρίδος του Ψαρῶν, μὴ γνωρίζων ὁποῖον ἦτο τὸ δημοτικὸν τῶν Ἀθηναίων πνεῦμα, ἐπρότεινεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς εἰς τὴν συνέλευσιν τῶν πολιτῶν Ἀθηναίων νὰ στείλῃ πρεσβείαν πρὸς τοὺς ἐν Αἰγίνῃ μὲν διατρίβοντας, ἀπόντας δὲ τῆς συνελεύσεως προκρίτους, ὡς ἔλεγεν, Ἀθηναίους, διὰ νὰ τοὺς προσκαλέσωμεν νὰ ἔλθωσι καὶ οὗτοι εἰς τὴν συνέλευσιν, διότι ἄλλως, εἶπε, δὲν ἐννοεῖ πῶς ἠμπορεῖ νὰ γένῃ ἐκλογὴ ἄνευ αὐτῶν. Τοῦτο δὲ φυσικῷ τῷ λόγῳ ἀπήρεσεν ὑπερβολικῶς εἰς τοὺς συνηγμένους ἐκεῖ παμπληθεῖς πολίτας Ἀθηναίους, ἀλλὰ τέλος εἶπεν ὁ Διοικητὴς «ἐγὼ ὁ ἴδιος θέλω στείλει νὰ τοὺς προσκαλέσω» καὶ τοῦτο ἔπραξεν. Ἀλλά, καὶ ἀφοῦ οὗτοι — οἱ πρόκριτοι Ἰ. Βλάχος, Ν. Ζαχαρίτζας καί τινες περὶ αὐτοὺς εὐάριθμοι — ἦλθον εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ἡ ἐκλογὴ δὲν ἔλαβε χώραν, διότι ὁ Διοικητὴς δὲν ἠδυνήθη ἢ δὲν ἠθέλησε νὰ διατηρήσῃ τὴν ἀπαιτουμένην τάξιν καὶ ἡσυχίαν. Εἶπον δὲ ὅτι δὲν ἠθέλησεν,

ἐπειδή, πολὺ μετὰ τὴν ἐνεργηθεῖσαν ἐκλογὴν ἐμοῦ καὶ τοῦ μακρὰν ἀπόντος (ἐν Μονεμβασίᾳ) Νικολ. Καρόρη, ἐπληροφορήθην ὅτι ὁ Ἔκτακτος Ἐπίτροπος Αἰγίνης, Πόρου, Ὕδρας καὶ Σπετζῶν Βιάρος Καποδίστριας ἐπεθύμει νὰ ἴδῃ πληρεξουσίους τῆς Ἀττικῆς τὸν Ἰω(άννη)ν Βλάχον καὶ Νικ. Ζαχαρίτζαν ἢ | τοὐλάχιστον ἕνα ἐξ αὐτῶν. 122α

Ἤλθον τέλος εἰς Ἄργος, ἀφοῦ πρότερον ἐν Αἰγίνῃ παρουσιάσθην εἰς τὸν Κυβερνήτην μετὰ τὴν ἐνεργηθεῖσαν ὑπὸ τῶν ἐκλογέων τῆς Ἀττικῆς ἐκλογὴν ἐμοῦ καὶ τοῦ Νικολ. Καρόρη, ὅπως ἴδω τὴν Α.Ε., προσφάτως ἀφιχθέντα ἐκ μακρᾶς τινος περιοδείας, χάριν σεβασμοῦ καὶ ὅπως ἐκθέσω τὰ κατὰ τὴν ἐκλογήν, ἂν ἤθελον ἐρωτηθῆ περὶ τούτου. Καὶ τότε ἔλαβε χώραν ὁ μεταξὺ ἐμοῦ καὶ τῆς Α.Ε. διάλογος ὃν ἀνέφερον, ἂν καλῶς ἐνθυμοῦμαι*, εἴς τινας προηγουμένας σελίδας τοῦ παρόντος συγγραμματίου. Ἀφιχθεὶς δὲ εἰς Ἄργος, ἔκρινα πάλιν χρέος νὰ παρουσιασθῶ πρὸς τὸν Κυβερνήτην, ὅπως τῷ προσφέρω τὰ σεβάσματά μου, ὅτε ὅμως μὲ ὑπεδέχθη εὐμενέστατα καὶ ὄχι ὅπως μὲ παρέπεμψεν ἐν Αἰγίνῃ κατὰ τὴν ἄνω εἰρημένην συνέντευξίν μου, εἰπὼν «καλὴν ἀντάμωσιν εἰς τὸ Ἄργος» ⟨καὶ ὅτι⟩ ἐκεῖ δύναμαι πάλιν νὰ ἀναπτύξω ὅλον τὸν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας ζῆλόν μου, διότι ἐδῶ μοὶ εἶπεν ὅτι ἀπὸ τοιούτους ἀντιπροσώπους, ὡς ἐμέ, περιμένει νὰ ἴδῃ καλὴν ἔκβασιν τῶν πραγμάτων τῆς Ἐθν. Συνελεύσεως.

Καὶ τῷ ὄντι ἐν τῇ Συνελεύσει ταύτῃ δύναμαι νὰ καυχηθῶ ὅτι, ἂν καὶ εἰς πάσας τὰς προτάσεις τοῦ Κυβερνήτου δὲν ὑπῆρξα ἔνθερμος συνήγορος, μολονότι ὁ Ἰάκωβος Ρίζος (ὁ Νερουλός), ὁ συνοδεύσας τὸν Κυβερνήτην ἐκ τῆς Εὐρώπης εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ πολὺς ὢν παρ' αὐτῷ, γραμματεύων τότε παρὰ τῷ Προεδρείῳ τῆς Ἐθν. Συνελεύσεως, δὲν ἔπαυε νὰ μοὶ λέγῃ ἑκάστοτε ὅτι ὑπερευχαριστεῖται εἰς τοὺς λόγους μου, οἱ ὁποῖοι τοῦ φαίνονται ντανελίδικοι [1] (διαλεκτοὶ) ὡς μαργαρῖται, μολονότι, λέγω, δὲν ὑπῆρξα εἰς τὰς προτάσεις πάσας τοῦ Κυβερνήτου εἴτε τῶν αὐτοκαλουμένων κυβερνητικῶν συνήγορος, εἰς δύο ὅμως καίρια, ὡς ἐνομίσθησαν τότε, ζητήματα ἀνέλαβον τὸν ἀγῶνα νὰ συνηγορήσω κατὰ τὸ πνεῦμα αὐτῶν καὶ νὰ ἐφελκύσω εἰς ἐμαυτὸν τὸν ἔπαινον καὶ θαυμασμὸν τῶν σφόδρα ζηλωτῶν τοῦ Κυβερνήτου ὀπαδῶν, τοῦ Χαρ. Περρούκα καὶ τοῦ Νικηταρᾶ. Ἐκ τῶν ζητημάτων δὲ τούτων τὸ μὲν ἓν ἦτον ἡ ἐκλογὴ τοῦ Λυκούργου Κρεστενίτου,

1. (Ν)τανελίδικος: σπυρωτὸς – ἀπὸ τὸ τουρκικὸ tane ἢ dane : μοῦρο, σπυρί, κόκκος.

τὴν ὁποίαν ἡ ἐπὶ τῶν ἐξελέγξεων τῶν ἐκλογῶν ἐπιτροπὴ δὲν ἐνέκρινεν ὡς νόμιμον καὶ ἐγνωμοδότησεν ἑπομένως νὰ ἀπορριφθῇ ἀπὸ τὴν ὁλομέλειαν
122β τῆς Συνελεύσεως, τὸ ἄλλο δὲ τῶν ζητημάτων ἦτο | τὸ καταστατικὸν τῆς Κυβερνήσεως, ἤτοι, ὡς ἂν εἴπωμεν σήμερον, τὸ σύνταγμα ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔμελλε νὰ στηρίζεται ἡ Κυβέρνησις τοῦ κράτους, τὸ ὁποῖον καθυπέβαλεν αὐτὸς ὁ ἴδιος Κυβερνήτης.

Ἐναντιώθη λοιπὸν εἰς τὴν γνωμοδότησιν τῆς ἐπιτροπῆς ἐπὶ τῶν ἐκλογῶν ἡ ἀντιπολίτευσις, τῆς ὁποίας ἐν γένει ἤμην μέλος, καὶ διὰ τοῦ στόματος τοῦ Κλονάρη ὑπερασπίσθη ἐνθέρμως τὴν ἐκλογήν, ἐπειδὴ ὁ Κλονάρης, ἐκτὸς τῶν ἄλλων ἀνισχύρων ὁπωσδήποτε λόγων τῆς ἐπιτροπῆς, ἐζήτησε νὰ καταστρέψῃ καὶ τὸν ἰσχυρότατον, κατ' ἐμέ, λόγον τῆς βαρυνούσης τὸν Κρεστενίτην κατηγορίας ἐπὶ πλαστογραφίᾳ, διὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἄνθρωπος εἶχε καταδικασθῇ ἀπὸ τὸ μόνον τότε ὑπάρχον Ἐγκληματικὸν Δικαστήριον, ἀλλὰ διὰ τὰς ἀνωμάλους περιστάσεις τῶν ἐποχῶν ἐκείνων ἡ ἐκτέλεσις τῆς καταδικαστικῆς ποινῆς καὶ αὐτοῦ καὶ πολλῶν ἄλλων δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐκτελεσθῇ, καὶ ἐν τῇ ἐν Τροιζῆνι Ἐθνικῇ Συνελεύσει ἀπεφασίσθη[1] ἐξ ἀναφορᾶς τῶν παρὰ τοῦ Ἐγκληματικοῦ Δικαστηρίου καταδικασθέντων νὰ λάβωσιν οὗτοι τὴν ἄδειαν ὅπως ἐκκαλέσωσι τὰς κατ' αὐτῶν ἀποφάσεις ταύτας εἰς τὰ εἰς τὸ μέλλον συστηθησόμενα δικαστήρια τῶν Ἐφετῶν. Ὁ Κλονάρης λοιπὸν ἀνέπτυξεν ὅλην του τὴν νομομάθειαν, ὅπως ἀποδείξῃ ὅτι ὁ Κρεστενίτης, μετὰ τὴν περὶ τῶν δικῶν τοῦ Ἐγκληματικοῦ Δικαστηρίου ἀπόφασιν τῆς ἐν Τροιζῆνι Συνελεύσεως, δὲν ἠδύνατο νὰ ὑπαχθῇ εἰς ἄλλην, εἰμὴ εἰς τὴν τοῦ ἁπλῶς κατηγορουμένου θέσιν καὶ «ἀλλοίμονον», ἀνέκραξεν, «ἂν οἱ ἁπλῶς κατηγορούμενοι ἔμελλον διὰ τοῦτο, διότι ἦσαν κατηγορούμενοι, νὰ ἀποκλείωνται ἀπὸ τὰ ἀστικὰ καὶ πολιτικὰ δικαιώματά των, καὶ δὲν ὑπάρχει», εἶπε, «τρίτος βαθμὸς μεταξὺ κατηγορουμένου καὶ καταδίκου».

Τὴν ἰδέαν ὅμως ταύτην κατεπολέμησα ἐγώ, καίτοι θεωρούμενος, ὡς εἶπον, μέλος τῆς ἀντιπολιτεύσεως ἢ τοὐλάχιστον ὡς ἀποκλίνων πρὸς αὐτήν, ἔχων φίλον στενὸν τὸν Σπ. Τρικούπην ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν. Εἶπον δὲ πρὸς τὸν Κλονάρην ὅτι ἐγὼ βλέπω καὶ ἕνα τρίτον βαθμόν, τὸν ὁποῖον ἐκεῖνος
123α δὲν ἔβλεπεν | ἢ ὑπεκρίνετο ὅτι δὲν ἔβλεπε, καὶ οὗτος ἦτον ὁ μεταξὺ ἁπλῆς

1. Μ ά μ ο υ κ α, ἔ.ἀ., τ. Η', Ἀθήνα 1840, σ. 39, καὶ τ. Θ', Ἀθήνα 1841, σσ. 111–112.

κατηγορίας καὶ ὁριστικῆς καταδίκης, ὡς εἰς τὴν παροῦσαν περίστασιν, ἐπειδὴ ἐδῶ ὑπάρχει καὶ καταδίκη, ἂν ὄχι ὁριστική, ὑπάρχει ὅμως καταδίκη, καθιστῶσα τὸν ἐφ' οὗ ἐπεβλήθη, ἂν οὐχὶ ἄλλο τι, ἀλλὰ βεβαίως μὴ ἀπολαύοντα τὴν κοινωνικὴν ἐκείνην ὑπόληψιν ἣν ὀνομάζομεν τιμήν. Καὶ τότε πᾶσα σχεδὸν ἡ Συνέλευσις ἀνέκραξεν : «Εἶναι ἄτιμος!» Ἀλλ' ὁ Κλονάρης, καίτοι προσπαθήσας νὰ καταβάλῃ καὶ τὸν λόγον τοῦτον, εἰπὼν ὅτι καὶ ἡ ἀτιμία πρέπει νὰ ἐπιβληθῇ ἀπὸ δικαστήριον, δὲν ἠδυνήθη νὰ μεταπείσῃ τὴν Συνέλευσιν καὶ νὰ κατορθώσῃ ὥστε νὰ γένῃ δεκτὴ ἡ ἐκλογὴ τοῦ Κρεστενίτου. Οἱ λόγοι μου δὲ οὗτοι κατὰ τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος ἐκλογῆς ὄχι μόνον τὴν ἐπιδοκιμασίαν τῆς Συνελεύσεως ἐφείλκυσαν [1], ἀλλὰ καὶ πολλῶν ἀκροατῶν ἐκτός, καί τινες μάλιστα τῶν ἐκεῖ παρευρεθέντων νομομαθῶν ἔσπευσαν νὰ μὲ συγχαρῶσι καὶ νὰ μοὶ στείλωσι βιβλία ἐντὸς τῶν ὁποίων μοὶ ἐσημείωναν χωρία σύμφωνα μὲ τὴν ἀγόρευσίν μου, ὡς π.χ. ὅτι οἱ ἐν Ρώμῃ κήνσορες εἶχον τὸ καθῆκον νὰ ἀποπέμπωσιν ἐκτὸς τῆς συγκλήτου μέλη αὐτῆς δυσφημισμένα ἐπὶ ἀσωτίαις καὶ μέθαις κ.τ.λπ.· καὶ ταῦτα μὲν ὡς πρὸς τοῦτο [2].

Τὸ δὲ δεύτερον ζήτημα, περὶ τοῦ ὁποίου ἐπάλαισα καὶ πάλιν μὲ τὸν αὐτὸν Κλονάρην, ὑπῆρξε τὸ καταστατικόν [3], ἐπειδή, ἅμα τοῦτο ἀνεγνώσθη εἰς ἐπήκοον τῆς Συνελεύσεως, ἐγερθεὶς ὁ Κλονάρης, εἶπεν ὅτι «ναὶ μὲν δὲν ἔχω νὰ ἀντιτάξω τίποτε εἰς τὰς διατάξεις τοῦ προκειμένου καταστατικοῦ, ἐπιθυμῶ ὅμως καὶ προτείνω νὰ προστεθῇ εἰς τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ τὸ περὶ δικαιωμάτων τοῦ πολίτου κεφάλαιον, ὁποῖον εἰς ὅλα ἐν γένει τὰ συντάγματά μας ἀνεγράφετο». Ἀλλὰ τότε ἠγέρθη σφοδρὸς ὁ Νικ. Σπηλιάδης καὶ εἶπε πρὸς τὸν Κλονάρην : «Κύριε, ὅταν τὰ δικαιώματα τὰ ὁποῖα λέγεις ἐγράφοντο εἰς τὸ χαρτίον, τότε ἡ ἰδιοκτησία τοῦ πολίτου διηρπάζετο, ἡ τιμή του κατεπατεῖτο, καὶ ἡ ζωή του ἀτιμωρητὶ ἀφῃρεῖτο. Ἀφ' ὅτου ὅμως ἐπάτησε τὸ ἔδαφος | τῆς πατρίδος ὁ θεόπεμπτος ἐκεῖνος ἀνὴρ (ὁ Καποδίστριας), *123β* ἔκτοτε, χωρὶς τὰ δικαιώματα ταῦτα νὰ εἶναι γραμμένα εἰς τὸ χαρτίον, καὶ ἡ ἰδιοκτησία καὶ ἡ τιμὴ καὶ ἡ ζωὴ τοῦ πολίτου ἔγιναν σεβαστά.» Καὶ φωνὴ

1. *Χφ.* ἐφείλκυσεν.

2. Γιὰ τὴν συζήτηση ποὺ ἔγινε στὴν Συνέλευση τοῦ Ἄργους σχετικὰ μὲ τὴν ὑπόθεση Κρεστενίτη βλ. Μ ά μ ο υ κ α, *ἔ.ἀ.*, τ. ΙΑ', Ἀθήνα 1852, σσ. 27–28, 33, 226–228.

3. Πρόκειται γιὰ τὸ «περὶ ἐσωτερικοῦ ὀργανισμοῦ» τῆς Ἐπικρατείας ψήφισμα Β' τῆς Συνελεύσεως, τῆς 22 Ἰουλίου 1829 (Μ ά μ ο υ κ α, *ἔ.ἀ.*, τ. ΙΑ', σσ. 56–60, 63–65, 144–151).

τότε ἠγέρθη, προεξάρχοντος τοῦ Πονηροπούλου : «Ναί, κύριε, *ὁ θεόπεμπτος ἐκεῖνος ἀνήρ*.» Ἀλλ' ὁ Κλονάρης, ἱστάμενος ἐν μέσῳ ἀκλόνητος : «Ὁμολογῶ καὶ ἐγώ», εἶπεν, «ὅτι, ἀφ' ὅτου εἶναι ἀρχηγὸς τῆς Κυβερνήσεως ὁ θεόπεμπτος οὗτος ἄνθρωπος, τὰ πράγματα ἔλαβον τὴν ἐπὶ τὸ βέλτιον τροπήν, καὶ περὶ τοῦ ἀνδρὸς τούτου δὲν πρόκειται· ἡ πρότασίς μου ἀποβλέπει τὰ ὄργανα δι' ὧν ὁ ἀνὴρ οὗτος μέλλει νὰ κυβερνᾷ, τὰ δὲ ὄργανα ταῦτα μένουσι καὶ τώρα τὰ ἴδια, καὶ περὶ τούτων ζητῶ νὰ τεθῶσιν οἱ φραγμοὶ οἱ ἐν τοῖς δικαιώμασι τοῦ πολίτου ἐμπεριεχόμενοι.»

Εἰς τὴν δευτέραν ὅμως ταύτην αἰτιολογίαν τῆς προτάσεως τοῦ Κλονάρη, ἥτις ἐφάνη πολλὰ πειστική, ἔλαβα τὸν λόγον ἐγὼ καὶ εἶπον ὅτι : «Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ζητεῖ ὁ κ. Κλονάρης μοὶ φαίνεται ὅτι ὑπάρχει ἐκπεφρασμένον, ἂν καὶ συνοπτικῶς, εἰς τὸ προκείμενον σχέδιον τοῦ καταστατικοῦ, τὸ ὁποῖον εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ὀνομάζει ὁ νομοθέτης ἐξακολούθησιν τῆς κατὰ τὸ πρῶτον ἐν Αἰγίνῃ καθιερωθὲν καταστατικὸν[1] Κυβερνήσεως, τὸ ἰσχῦον μέχρι σήμερον. Κατὰ δὲ τὸ καταστατικὸν ἐκεῖνο ἐνθυμοῦμαι, καὶ ὁ κ. Κλονάρης πρέπει νὰ ἐνθυμῆται, ὅτι ὁ Κυβερνήτης καὶ ἡμεῖς, τὰ μέλη τοῦ Πανελληνίου, ὡρκίσθημεν ἐν μέσῳ τοῦ πολυπληθεστάτου λαοῦ τῆς νήσου τότε νὰ διοικήσωμεν τὸν τόπον κατὰ τὰς βάσεις τὰς ὁποίας αἱ κατὰ διαφόρους καιροὺς ἐθνικαὶ συνελεύσεις τῆς Ἑλλάδος ἐψήφισαν· αἱ δὲ βάσεις αὗται δὲν εἶναι ἄλλαι βεβαίως εἰμὴ αὐτὰ ταῦτα τὰ δικαιώματα τοῦ πολίτου, διότι
124ᵃ περὶ τύπου συνταγματικοῦ οὐδεὶς λόγος τότε· οὔτε βουλὴ ἀνεφέρετο | οὔτε αἱ σχέσεις αὐτῆς πρὸς τὴν ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν καὶ πρὸς τὸν λαὸν ἐκανονίζοντο οὔτε περὶ ὑπουργῶν καὶ τῶν καθηκόντων αὐτῶν ἐμνημονεύετό τι, ἀλλὰ μόνος ὁ Κυβερνήτης αὐτὸς ἑαυτὸν καὶ τὸ συμβούλιον τοῦ κράτους (τὸ Πανελλήνιον) καθυπέβαλεν εἰς τὴν ὑποχρέωσιν τῆς διατηρήσεως τῶν ἀρχῶν τῶν διαφόρων συνελεύσεων καὶ ὡρκίσθη καὶ αὐτὸς καὶ τὰ μέλη τοῦ Πανελληνίου εἰς τὴν τήρησιν τῶν ἀρχῶν τούτων· ὥστε ὁ κ. Κλονάρης εὑρίσκει ἐν συνόψει ἐν τῷ προκειμένῳ ὅ,τι τῷ φαίνεται ἀναγκαῖον νὰ προστεθῇ.» Ὁ δὲ Κλονάρης ἀπαντῶν εἶπεν ὅτι δὲν ἀρκεῖ ὅτι ὡρκίσθη καὶ ὡρκίσθησαν καὶ τὰ μέλη τοῦ Πανελληνίου νὰ διοικήσωσι τὴν πατρίδα κατὰ τὰς τεθείσας

1. Νόμος ΝΗ', 18 Ἰανουαρίου 1828 : Μ ά μ ο υ κ α, *ἔ.ἀ.*, τ. Γ', σσ. 39–42· Γ. Δ η μ α κ ο π ο ύ λ ο υ, «Ὁ κῶδιξ τῶν νόμων τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, 1822–1828», *Ἐπετηρὶς τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου*, τ. Γ' - ΙΑ' (1963–1964), σσ. 204–206.

ὑπὸ τῶν ἐθν. συνελεύσεων ἀρχάς· πρέπει τοῦτο νὰ εἶναι γραμμένον καὶ εἰς τὸ καταστατικόν καί, ἂν δὲν ἦτο γραμμένον, ὁ ὅρκος δὲν ἀρκεῖ. «Ἐγὼ ὅμως νομίζω», εἶπον, «ὅτι ὁ ὅρκος εἶναι δημοτελεστέρα τις πρᾶξις καὶ μᾶλλον ὑποχρεωτικὴ ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, παρὰ τὸ ψυχρὸν γράμμα· πιστεύω ὅμως ὅτι τοιαύτη διάταξις ὑπῆρχε γραμμένη εἰς τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἔγγραφον.» Καὶ τότε ἐζητήθη παρὰ τοῦ γραφείου τῆς Συνελεύσεως νὰ προσαχθῇ τὸ ἔγγραφον ἐκεῖνο, καὶ μόλις μετά τινα λεπτὰ τῆς ὥρας, ζητηθὲν εἰς τὰ ἀρχεῖα τοῦ Κυβερνήτου καὶ εὑρεθέν, προσήχθη εἰς τὴν Συνέλευσιν, καὶ εὑρέθη ὅτι ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος διάταξις ἐμπεριείχετο ἐν αὐτῷ.

Ἀλλ' ὁ Κλονάρης ἐπιμένει ἀκόμη λέγων ὅτι, ἂν καὶ ἀληθῶς τὸ πρᾶγμα ἔχει οὕτω, δὲν θέλει βλάψει ὅμως ἂν ὡς ἐκ περισσοῦ ἀναγραφῶσι τὰ παρ' αὐτοῦ προτεινόμενα εἰς τὸ προκείμενον καταστατικόν. «Καὶ πῶς», εἶπον, «κ. Κλονάρη, διισχυρίζεσθε πρό τινος χρόνου, ὅτε κατὰ πρῶτον σᾶς ἐγνώρισα, ὅτι εἰς τὴν πολιτικὴν πᾶν τὸ περιττὸν δὲν εἶναι μόνον περιττὸν ἀλλὰ καὶ βλαπτικόν, τώρα δὲ λέγετε ὅτι, ἂν καὶ περιττόν, δὲν βλάπτει; Καὶ τότε μέν, ἂν καὶ ἤκουσα πολλὰ ἀπὸ στόματός σας πρὸς ὑποστήριξιν | τῆς προτάσεώς σας ἐκείνης, ὁμολογῶ ὅτι δὲν τὴν ἐνόησα ἢ δὲν ἐπείσθην, 124[a] εἰς τὴν παροῦσαν ὅμως περίστασιν τὴν ἐννοῶ πολὺ καλῶς, διότι δὲν ἐπιθυμῶ νὰ καλυφθῶσιν οἱ παραβιάσαντες τὰ δικαιώματα τοῦ πολίτου μέχρι σήμερον ὑπὸ τὴν πρόφασιν τῆς ἀγνοίας ὡς πρὸς τὴν ὕπαρξιν τῆς καθιερώσεως αὐτῶν ἐν τῷ καταστατικῷ. Διότι τί ἄλλο σημαίνει ἡ σήμερον προτεινομένη ἀναγραφὴ (ἡ ρητὴ) αὐτῶν ἐν τῷ συνταγματίῳ τούτῳ, εἰμὴ ὅτι, ἐπειδὴ δὲν ἐνόησαν οἱ διαχειρισθέντες μέχρι τοῦδε τὴν δημοσίαν ὑπηρεσίαν ὅτι ἦσαν ὑποχρεωμένοι εἰς τὴν τήρησιν αὐτῶν, διὰ τοῦτο γίνονται ἀπὸ τοῦδε προσεκτικοί; Καὶ τότε πῶς θέλετε δικάσει τοὺς παραβάτας τῶν ἀρχῶν ἐκείνων καὶ τιμωρήσει αὐτοὺς κατὰ νόμον, ὅταν σᾶς εἴπωσιν ὅτι δὲν ἐννοοῦμεν τὴν ὡς πρὸς τοῦτο ὑποχρέωσίν μας;» Τότε τέλος, μὴ ἔχων τί ἄλλο νὰ εἴπῃ ὁ λίαν νομομαθής, εὔγλωττος, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ λίαν φιλόνικος Κλονάρης, εἶπε καὶ ἐζήτησε νὰ κατατεθῇ ἡ ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου ἀνάπτυξις εἰς τὰ πρακτικὰ [1] τῆς Συνελεύσεως καὶ ἀρκεῖται.

Ἐπλησίαζον δὲ αἱ ἡμέραι καθ' ἃς ἐπέκειτο νὰ κηρυχθῇ ἡ διάλυσις τῆς Δης ταύτης Ἐθν. Συνελεύσεως, ὅτε, προσβληθεὶς ἀπὸ πυρετὸν διαλείπον-

1. Μάμουκα, ἔ.ἀ., τ. ΙΑ', σ. 64.

τα, δὲν ἠδυνήθην νὰ λάβω μέρος εἰς τὰ κατὰ τὰς συνεδριάσεις ἐκείνας ψηφισθέντα, καὶ δύο ἢ τρεῖς ἡμέρας μετὰ τὴν κήρυξιν τῆς διαλύσεως [1] ἀνεχώρησα μὲ κατάστασιν ἀναρρώσεως εἰς Αἴγιναν, ὅπου μετά τινα χρόνον, παρὰ πᾶσαν προσδοκίαν, λαμβάνω παρὰ τοῦ Γενατᾶ, Ὑπουργοῦ τῆς Δικαιοσύνης, διάταγμα διορισμοῦ ὡς μέλος τοῦ Ἐφετείου (Δικαστηρίου τῶν Ἐκκλήτων) τῶν νήσων.

Ἐνῷ δὲ ἐσκεπτόμην ἐπὶ δύο ἢ τρεῖς ἡμέρας ἂν πρέπῃ ἢ ὄχι νὰ δεχθῶ
125ᵃ θέσιν | εἰς ἣν ποτὲ δὲν ἐχρημάτισα οὐδὲ ποτὲ νομικὰ μαθήματα ἐμελέτησα, ἐδίσταζα δὲ τόσον μᾶλλον, καθ' ὅσον καὶ οἱ δύο ἄλλοι συνδικασταί μου δὲν μοὶ ἐφαίνοντο ὅτι εἶχον γνώσεις πολὺ καλυτέρας τῶν ἐδικῶν μου εἰς τὸν κλάδον τοῦτον, ἐνῷ, λέγω, ἐσκεπτόμην καὶ πολὺ ἐδίσταζα νὰ δεχθῶ τὸν διορισμὸν ἐκεῖνον, περιπατῶν μετὰ τοῦ Παναγ. Πούλου παρὰ τὴν προκυμαίαν, ἀπαντῶ τὸν Κωνσταντῖνον Ζωγράφον, ὅστις μᾶς ἀναγγέλλει τὴν κατάπλευσιν τοῦ ἰδιοκτήτου πλοίου τοῦ Συνταγματάρχου Γόρδωνος εἰς τὸν ὅρμον τῆς Περιβόλας καὶ τὸν Συνταγματάρχην εὑρισκόμενον ἐντὸς αὐτοῦ καὶ μᾶς προτείνει, ἂν θέλωμεν, νὰ ὑπάγωμεν πρὸς ἐπίσκεψίν του. Ἐδέχθημεν δὲ ἀσπασίως τὴν πρότασιν ταύτην, καθότι καὶ ἐγὼ καὶ ὁ Ποῦλος ἐγνωρίσαμεν ἐκ τοῦ πλησίον τὸν φιλέλληνα τοῦτον, ὡς μετ' αὐτοῦ λαβόντες μέρος εἰς τὴν εἰς Μουνιχίαν ἐκστρατείαν κατὰ τοῦ Κιουταχῆ, καὶ ἐφάγαμεν μὲ αὐτὸν ψωμὶ καὶ ἅλας, κατὰ τὸ λεγόμενον.

Ἀπελθόντες λοιπὸν εἰς Περιβόλαν καὶ ἐπιβάντες εἰς τὸ ἄνω εἰρημένον πλοῖον, εὕρομεν ἀρίστην ὑποδοχὴν παρὰ τῷ Συνταγματάρχῃ, καί, πλησιαζούσης τῆς ὥρας τοῦ προγεύματός του, μᾶς προσεκάλεσεν, ἂν ἠθέλαμεν, νὰ τοῦ γίνωμεν συνδαιτυμόνες. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως τούτῳ μὲ ἐκάλεσε κατὰ μέρος ὁ Γόρδων καί, συγχαίρων με διὰ τὸν διορισμόν μου εἰς τὴν νέαν ταύτην θέσιν καὶ προτρέπων με μάλιστα, διστάζοντα πάντοτε, νὰ δεχθῶ τὴν θέσιν, διότι ἔλεγεν ὅτι ὁ κόσμος ὅλος εὗρε τὸν διορισμὸν τοῦτον παρέχοντα ἐχέγγυα τιμιότητος καὶ ἀμεροληψίας, καὶ ἐνταυτῷ προσθέτων ὅτι ἡ δικαστικὴ αὕτη θέσις εἶναι ἀνεξάρτητος πάσης κυβερνητικῆς ἐπιρροῆς καί, τέλος, λέγων μοι τί ἔμελλα νὰ πράξω, διατελῶν ἐν ἀργίᾳ, καὶ ἐν ἀργίᾳ ἀορίστῳ, διότι, εἶπεν, οὔτε μετὰ τὴν λῆξιν τῆς προθεσμίας καθ' ἣν

1. 6 Αὐγούστου 1829.

ὁ Καποδίστριας ἔμελλε νὰ παραιτήσῃ τὴν θέσιν του, κατὰ τὰ ἐψηφισμένα[1], οὔτε μετὰ ταῦτα ἐπίστευεν ἐκεῖνος (ὁ Γόρδων) ὅτι ὁ Καποδίστριας δὲν ἤθελεν ἐξακολουθήσει διατελῶν πάντοτε Κυβερνήτης τῆς Ἑλλάδος, καὶ δι' ὅλων αὐτῶν τῶν λόγων ἐπροσπάθησε νὰ μὲ πείσῃ, καί, δὸς εἰπεῖν, μὲ ἔπεισε νὰ μεταβάλω τὴν κατάστασιν τῶν δισταγμῶν εἰς τὴν ὁποίαν μέχρι τῆς ὥρας ἐκείνης εὑρισκόμην.

Κατὰ τὴν διάρκειαν ὅμως τοῦ προγεύματος, εἰς ὃ ἐγὼ δὲν ἔλαβον μέ- 125β
ρος, ὡς ἔχων ἤδη προγευματίσει, περὶ τὸ τέλος, λέγει ὁ Γόρδων : «Κύριοι, σᾶς δίδω μίαν περίεργον καὶ παράξενον εἴδησιν, ταύτην : Ὁ Σουλτᾶνος, πιεζόμενος ἀπὸ τὴν Κυβέρνησιν τῆς Ρωσίας, διέταξε τὸν ἐφημεριδογράφον τῆς ἐν Σμύρνῃ ἐκδιδομένης γαλλιστὶ ἐφημερίδος[2] νὰ παύσῃ γράφων κατὰ τῆς Ρωσίας, κατὰ τοῦ Καποδιστρίου καὶ κατὰ τοῦ Κολοκοτρώνη.» Καὶ οἱ τρεῖς μὲν ἡμεῖς ἐπιστεύσαμεν τὴν εἴδησιν καθόσον ἀπέβλεπε τὴν Ρωσίαν καὶ τὸν Καποδίστριαν, ἀλλ' ἐξεφράσαμεν τὴν ἀπιστίαν μας ὡς πρὸς τὸν Κολοκοτρώνην, ἐκεῖνος ὅμως ἐπέμενε βεβαιῶν ἡμᾶς περὶ τούτου, προσθεὶς ὅτι μετ' ὀλίγον θέλομεν ἴδει δημοσιευομένην τὴν εἴδησιν ταύτην ὁλοσχερῆ ἀπὸ τὸν συντάκτην τῆς εἰρημένης ἐφημερίδος ὡς δικαιολογίαν τῆς παύσεως τῆς ἐκδόσεως αὐτῆς, διότι βεβαίως δὲν θέλει νὰ ὑποταχθῇ εἰς τοὺς ὅρους τούτους.

Αὕτη λοιπὸν μόνη ἡ εἴδησις μὲ ἔκαμε ἀμέσως νὰ στείλω τὴν παραίτησίν μου πρὸς τὸν Ὑπουργὸν τῆς Δικαιοσύνης, μὴ δυνάμενος νὰ θεωρῶ ἐν ἴσῃ μοίρᾳ τὴν Ρωσίαν, τὸν Καποδίστριαν καὶ τὸν Κολοκοτρώνην. Ἀλλ' ἡ παραίτησίς μου αὕτη δὲν ἐγράφη κατ' οὐδὲν εἰς τρόπον ἀπότομον· ἔλεγον μόνον ὅτι αἱ περιστάσεις μου δὲν μοὶ ἐπιτρέπουν νὰ δεχθῶ τὴν θέσιν ταύτην καὶ ὅτι μετ' ὀλίγας ἡμέρας θέλω ἐξηγήσει προφορικῶς εἰς Ναύπλιον πρὸς τὴν Α.Ε. τὸν Κυβερνήτην τούτους καὶ ἄλλους τινὰς λόγους δι' οὓς λαμβάνω τὸ θάρρος νὰ ζητήσω τὴν παραίτησίν μου.

Μετὰ δὲ τοῦτο ἔγραψεν ὁ Γ. Αἰνιὰν πρὸς τὸν Ἐπίσκοπον Ἀττικῆς, μὴ γνωρίζων τὴν παραίτησίν μου, νὰ μὲ παρακινήσῃ νὰ δεχθῶ καὶ ὅτι ναὶ μὲν αὕτη δὲν εἶναι ἡ κατάλληλος δι' ἐμὲ θέσις, ἀλλ' ἐλπίζει μετὰ ταῦτα

1. Κατὰ τὸ ὑπ' ἀρ. Σ', ἀπὸ 3 Ἀπριλίου 1827 ψήφισμα τῆς Γ' Ἐθνικῆς Συνελεύσεως (Μ ά μ ο υ κ α, ἔ.ἀ., τ. Θ', σ. 97), ὁ Καποδίστριας εἶχε ἐκλεγῆ Κυβερνήτης γιὰ ἑπτὰ χρόνια.

2. *Le Courrier de Smyrne. Journal politique, commercial et littéraire.*

126α νὰ μοὶ ἀποδοθῇ δικαιοσύνη. | Δὲν ἤξευρα ὅμως τί ἐνόει ὁ Αἰνιὰν διὰ τῆς φράσεως ὅτι ἡ θέσις μου ὡς μέλους τοῦ Δικαστηρίου τῶν Ἐφετῶν ἦτο δι' ἐμὲ ἀκατάλληλος, ἂν δηλ. ἤθελε νὰ εἴπῃ ὅτι δὲν ἤμην νομομαθὴς καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἤμην ἐγὼ κατάλληλος εἰς τὴν θέσιν ταύτην ἢ ἂν ἤθελε νὰ ἐννοήσῃ μὲ τοῦτο ὅτι ὁ διορισμός μου ἐκεῖνος ἦτον ὑποβιβασμός. Ἀλλ' ἐγὼ δὲν παρῃτήθην τῆς θέσεως ταύτης διὰ τὸν δεύτερον τοῦτον λόγον, ἀλλὰ μᾶλλον διὰ τὸν πρῶτον, τὸν ὁποῖον ὅμως δὲν ἔγραψα εἰς τὴν περὶ παραιτήσεως αἴτησίν μου, θέλων νὰ ἐξηγηθῶ προσωπικῶς μετὰ τοῦ Κυβερνήτου περὶ τούτου καὶ νὰ ἴδω καὶ μάθω παρ' αὐτοῦ διὰ ποίους λόγους μὲ μετέθεσεν ἀπὸ τὴν διοικητικὴν ὑπηρεσίαν εἰς τὴν δικαστικήν, ἐνῷ τόσον πολὺ ἦτον εὐχαριστημένος ἀπὸ τὴν διαχείρισίν μου εἰς τὸν κλάδον ἐκεῖνον, ὥστε καὶ μετὰ μεγάλης δυσκολίας συγκατετέθη νὰ μὲ παραιτήσῃ διὰ τὴν περίστασιν τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως καὶ τόσην ἐμπιστοσύνην ἔδειξε πρὸς ἐμέ, ὅταν μοὶ ἔστειλε τὴν παραίτησίν μου, ὥστε οὔτε διάδοχόν μου ἄλλον διώρισεν, ἀλλ' εἰς ἐμὲ ἀνέθεσε τὸ καθῆκον νὰ διορίσω δύο διοικητὰς εἰς τὸν νομὸν ὅλον τῆς Κάτω Μεσσηνίας καὶ αὐτὸς ἐγὼ νὰ τοὺς ἐφοδιάσω μὲ τὰς ἀναγκαίας ὁδηγίας[1].

Καὶ διὰ ταῦτα ἦλθον λοιπὸν εἰς Ναύπλιον, διὰ νὰ ζητήσω ἀκρόασιν παρὰ τῇ Α.Ε., ἀλλά, πρὶν προσέλθω εἰς τὸν οἶκον τοῦ Κυβερνήτου καὶ εὐθὺς ὅτε ἀφίχθην εἰς Ναύπλιον, ἀπήντησα πρῶτον τὸν Γ. Αἰνιᾶνα, ὅστι⟨ς⟩ μοὶ ἐξέφρασε τὴν λύπην του διὰ τὴν παραίτησίν μου, εἰπὼν ὅτι «μετὰ πολλῆς δυσκολίας ἠδυνήθημεν οἱ φίλοι νὰ πείσωμεν τὸν Κυβερνήτην νὰ δώσῃ εἰς ὑμᾶς καὶ αὐτὴν τὴν θέσιν», διότι ἤμην σφόδρα διαβεβλημένος παρ' αὐτῷ, καὶ ὅτι, ἂν ἐδεχόμην τὴν θέσιν ἐκείνην, ἦτο πιθανὸν μετά τινα χρόνον νὰ καθήσω καὶ ἐγὼ ὅπου ἐκάθηντο καὶ ἐκεῖνος καὶ οἱ ὅμοιοί του, δηλ. εἰς τὴν Γερουσίαν. Καὶ λοιπὸν μᾶλλον ἐπίστευσα ὅτι εἶχον δίκαιον νὰ στείλω
126β μὲν τὴν παραίτησίν μου, ἀλλὰ χωρὶς ἄλλων λόγων εἰμὴ τῶν | τῆς ἰδιωτικῆς περιστάσεώς μου, ἐπιφυλαχθεὶς ὅμως ταυτοχρόνως καὶ τὴν πρόθεσιν νὰ ἐξηγηθῶ προσωπικῶς μετὰ τοῦ Κυβερνήτου καὶ περὶ ἄλλων τινῶν πραγμάτων ἀφορώντων τὴν παραίτησίν μου. Δεύτερον τούτου ἀπήντησα τὸν Ἀναστ. Πολυζωΐδην, ὅστις μὲ ἠρώτησε περὶ τῆς παραιτήσεώς μου καί, ἀκούσας τὸν ἀφελῆ τρόπον αὐτῆς, μὲ ὡδήγησεν εἰς τὸ κατάλυμά του καὶ

1. Βλ. παραπάνω, σ. 183.

μοὶ ἐπέδειξε τὸ σχέδιον τῆς ἐδικῆς του παραιτήσεως, τὸ ὁποῖον μοὶ ἐφάνη τόσον τολμηρόν, ὥστε ἠπόρησα πῶς ἠδύνατο ἄνθρωπος ἐπαγγελλόμενος [1] τὸν πεπαιδευμένον καὶ μετριοπαθῆ νὰ γράφῃ τοιουτοτρόπως πρὸς τὸν ἀρχηγὸν τοῦ ἔθνους, διότι τὸν διώρισε Πρόεδρον τοῦ Πρωτοκλήτου Δικαστηρίου τοῦ Ἄργους. Ἀλλ' ἐφάνη ἔπειτα πόσον ἀγρίως ἀντιπολιτεύθη τὸν Καποδίστριαν, γράφων ἐν Ὕδρᾳ τὸν *Ἀπόλλωνα*.

Προσῆλθον δὲ μετὰ δύο ἢ τρεῖς ἀπὸ τῆς ἀφίξεώς μου ἡμέρας εἰς τὸν οἶκον τοῦ Κυβερνήτου καὶ ἐζήτησα νὰ παρουσιασθῶ, ἀλλ' ὁ θυρωρὸς Νικολάκης, ἰδών με μεταξὺ πολλῶν ζητούντων ἀκρόασιν, μοὶ εἶπε : «Δὲν θέλετε δυνηθῆ σήμερον νὰ ἴδετε τὴν Α.Ε., διότι μετ' ὀλίγον θέλει λάβει τὸ λουτρόν του, ἀλλ' ἐγὼ τὸν εἰδοποιῶ σήμερον περὶ ὑμῶν καὶ ζητῶ τὴν ἄδειαν καὶ τὴν ὥραν τῆς ἀκροάσεως αὔριον.» Τὴν δ' ἐπαύριον ἀπῆλθον καὶ πάλιν, ἀλλ' ὁ Νικολάκης μοὶ εἶπεν ὅτι ἐλησμόνησε νὰ τὸν ἐρωτήσῃ καὶ τοῦτο θέλει πράξει σήμερον διὰ τὴν αὔριον. Ἀλλὰ καὶ τὸ αὔριον ὁ Νικολάκης εὗρε νὰ τὸ δικαιολογήσῃ διὰ τὸν αὐτὸν λόγον τῆς ξεχαμάρας του, καὶ τότε τῷ λέγω : «Εἰπὲ εἰς τὸν Κυβερνήτην ὅτι ἐγὼ δὲν ἔρχομαι νὰ τὸν ἐνοχλήσω, ὡς ὁ πολὺς οὗτος ἐνταῦθα ὅμιλος, ὁ ζητῶν ἢ ἐπαιτῶν θέσεις, ἐγὼ ἔρχομαι παραιτῶν θέσιν, καὶ ὅτι, ἐπειδὴ τρὶς ἦλθον καὶ ἐζήτησα ἀκρόασιν καὶ δὲν μοὶ ἐδόθη, ἀναχωρῶ οἴκαδε καὶ δὲν θέλω εἰς τὸ ἑξῆς φανῶ|ἐνταῦθα ζητῶν *127ν* ἀκρόασιν καὶ μὴ λαμβάνων.»

Ἀπῆλθον λοιπὸν εἰς Αἴγιναν καὶ διέμενον ἐκεῖ ἰδιωτεύων καὶ περιμένων τὸν προσδοκώμενον Ἡγεμόνα τῆς Ἑλλάδος Λεοπόλδον, πρὸς τὸν ὁποῖον συνυπέγραψα καὶ τὴν συνταχθεῖσαν τότε ἀναφορὰν [2] ὑπὸ τῶν γνωριμωτέρων ἀνδρῶν [3] τῆς πατρίδος, ἐξαιτουμένων τὴν ταχίστην ἄφιξιν τοῦ ἀνδρὸς ἐπ' ἀγαθῷ τῆς πατρίδος. Ἀλλά, τῆς ἀναφορᾶς ταύτης τὸ περιεχόμενον πληροφορηθεὶς ὁ Καποδίστριας καὶ συνταραχθεὶς διὰ τοῦτο, παρὰ μὲν τῇ παρ' αὐτοῦ σχηματισθείσῃ Γερουσίᾳ ἐνήργησε νὰ συνταχθῇ τὸ περι-

1. *Χφ.* ἐπαγγελλόμενον.

2. Πιθανώτατα πρόκειται γιὰ τὴν ἀπὸ 26 Ἀπριλίου 1830 ἀναφορὰ κατοίκων τῆς Αἴγινας πρὸς τὸν Λεοπόλδο, ποὺ ἀντίγραφό της βρίσκεται στὸ ἀρχεῖο τοῦ Foreign Office (F.O. 32/11, φφ. 173–174). Μικροταινίες τῶν τόμων τῆς σειρᾶς F.O. 32 (Greece) βρίσκονται στὸ Κέντρον Ἐρεύνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.

3. Βλ. εἰς F.O. 32/12, φφ. 101–108, κατάλογο 336 προσώπων ποὺ ὑπέγραψαν συγχαρητήριες ἀναφορὲς πρὸς τὸν Λεοπόλδο. Στὸν κατάλογο ὑπάρχει καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Ψύλλα.

βόητον ἐκεῖνον ὑπόμνημα [1] τὸ ὁποῖον, ὡς λέγεται, συνετέλεσεν ὄχι ὀλίγον εἰς τὴν παραίτησίν του, συντάξας δὲ ταυτοχρόνως καὶ ἄλλην πρὸς αὐτὸν ἀναφορὰν ἐκ μέρους τῶν πολιτῶν Ἑλλήνων, ἐπεφόρτισε [2] τοὺς διοικητὰς τῶν διαφόρων διοικήσεων τοῦ τόπου νὰ ὑποχρεώνωσι τοὺς πολίτας πρὸς ὑπογραφὴν αὐτῆς. Καὶ τότε συνέβη νὰ γεννηθῇ ὄχι μικρὸν σκάνδαλον ἐν Αἰγίνῃ, διότι, συγκαλεσθέντες πολλοὶ νὰ ἀκούσωσι καὶ ὑπογράψωσι τὴν ἀναφορὰν ἐκείνην, ἠρνήθησαν, εἰπόντες ὅτι εὑρίσκονται μεταξύ των ἄνθρωποι γνωρίζοντες νὰ γράψωσι τοιαύτην ἀναφοράν, καὶ καλυτέραν, ὥστε, ἀφέντα [3] πρὸς στιγμὴν τὰ ὄργανα τῆς διοικήσεως τὴν ἐν συνελεύσει παρουσίασιν καὶ ὑπογραφὴν τῆς ἀναφορᾶς των, ἤρχισαν νὰ περιφέρωνται εἰς τὴν ἀγορὰν καὶ νὰ ζητῶσιν ἀπὸ τοὺς κατὰ μέρος πολίτας τὴν ὑπογραφήν της. Τότε δέ, καταβὰς καὶ ἐγὼ εἰς τὴν ἀγοράν, χωρὶς νὰ γνωρίζω τι περὶ τούτου, ἔμαθον ὑπό *(sic)* τινος καπνοπώλου, Λεβαδίτου, ἀλλὰ νυμφευμένου μὲ Ἀθηναίαν (τοῦ Χατζῆ Φίλου), ὅτι πρὸ ὀλίγου ἦλθεν εἰς τὸ ἐργαστήριόν του ὁ διαβόητος τότε Ἀστυνόμος Αἰγίνης Φωτόπουλος καὶ ἐζήτησε παρ' αὐτοῦ τὴν εἰς τὴν ἀναφορὰν ἐκείνην ὑπογραφήν του. «Ἀλλ' ἐγώ», μοὶ εἶπε, «τῷ ἔκαμα τὴν παρατήρησιν ὅτι ἡμεῖς εἴμεθα ἄνθρωποι μὴ γνωρίζοντες μηδὲ ἐνασχολούμενοι εἰς τοιαύτας πολιτικὰς ὑποθέσεις, φροντίζοντες μόνον πῶς νὰ κερδίζωμεν τὸν ἐπιούσιον ἄρτον τῶν οἰκογενειῶν μας, ἔχομεν δ' ἀνθρώπους εἰς τοὺς ὁποίους πάντοτε ἐμπιστευόμεθα τὰ συμφέροντα τῆς πατρίδος μας, καὶ οὗτοι εἶναι οἱ ἁρμόδιοι νὰ σκέπτωνται καὶ νὰ ἐνεργῶσι τοιαύτας πράξεις, ὡς ἡ παροῦσα. Εἰς δὲ τὴν ἐρώτησιν τοῦ Ἀστυνόμου ποῖοι εἶναι οἱ ἄνθρωποι οὗτοι, ἀπεκρίθην», μὲ εἶπεν ὁ καπνοπώλης, «ὅτι τοιοῦτοι εἶναι ὁ Ψύλλας, ὁ Ἀνάρ. Πετράκης, ὁ Ζαχαρίτζας, ὁ Βλάχος καὶ οἱ ὅμοιοι αὐτῶν.» Τότε δὲ καὶ ὁ Ἀστυνόμος ⟨εἶπε⟩ μὲ τρόπον ἡγεμονικόν :|
127β «Ἂν θέλῃς πρῶτον νὰ ἴδῃς τὴν ὑπογραφὴν τοῦ Ψύλλα καὶ τότε νὰ ὑπογράψῃς, θέλεις τὴν ἔχει εἰς τὴν στιγμήν.» Καί, τοῦτο εἰπών, ἀνεχώρησε, λέγει, πρὸς ἀναζήτησίν μου. Ἐγὼ δέ, ἀκούσας ταῦτα παρὰ τοῦ καπνοπώλου καὶ συγχρόνως ἀκούων κήρυκα καλοῦντα ἐπιβάτας εἰς πλοῖον ἀναχωροῦν εἰς Πειραιᾶ, ἔκρινα καλὸν νὰ ἐπιβῶ ἀμέσως εἰς τὸ πλοιάριον καὶ νὰ ἀποχω-

1. 10 Ἀπριλίου 1830 : *Γενικὴ Ἐφημερὶς τῆς Ἑλλάδος*, ἀρ. 36, 10 Μαΐου 1830.
2. Ἐγκύκλιος ἀρ. 1488, 24 Μαΐου 1830: *Γενικὴ Ἐφημερὶς τῆς Ἑλλάδος*, ἀρ. 41, 28 Μαΐου 1830.
3. *Χφ.* ἀφέντες.

ρήσω ἀπὸ τόπον ὅπου ἡ κατασκοπεία καὶ ἡ ἐπέμβασις εἰς τὰς συνειδήσεις τῶν πολιτῶν εἶχεν εἰς ἄκρον κορυφωθῆ, ἀπερχόμενος δὲ εἰς Ἀθήνας, νὰ μένω τοὐλάχιστον ἀνενόχλητος ἀπὸ τοιαύτας πιέσεις καὶ ἐνταυτῷ νὰ προφυλάξω καί τινα χρηματικὴν παρακαταθήκην τὴν ὁποίαν ὁ κύριος Φίνλαης, ἀναχωρῶν εἰς τὴν πατρίδα του, μοὶ εἶχεν ἐμπιστευθῆ, καὶ ἡ χρηματικὴ αὕτη ποσότης ἦτον σημαντική, διότι ἀνέβαινεν εἰς 20.000 γρόσια, ἡ δὲ κατάστασις τῆς Αἰγίνης εἶχεν ἀρχίσει νὰ μὴ φαίνεται πολλὰ ἀσφαλής.

Πρὸ τούτου [1] ὅμως ὑπεγράφετο ἐκ μέρους τῶν ἀντιπολιτευομένων καὶ ἄλλη τις ἀναφορὰ τῆς ὁποίας τὸ ἀντικείμενον ἦτο συγκάλεσις Ἐθν. Συνελεύσεως πρὸς βελτίωσιν τῶν πραγμάτων τῆς πατρίδος. Καὶ ἐν Ἀθήναις ἐγράφη τοιαύτη ἀναφορά, συνταχθεῖσα ὑπὸ τοῦ Βενθύλου, ἔμελλε δέ, ὡς ἐπληροφορήθην, νὰ σταλῇ καὶ εἰς Αἴγιναν, διὰ νὰ ὑπογραφῇ καὶ ἀπὸ τοὺς ἐκεῖ εὑρισκομένους Ἀθηναίους. Ἀλλ' ἐγὼ ἔγραψα πρὸς φίλον μου ἔχοντα ἀρκετὴν ἐπιρροὴν νὰ μὴ γένῃ τοιαύτη ἀναφορά, διότι δὲν εἶναι εἰς θέσιν ἡ πατρίς μας, κατεχομένη τότε ἀκόμη ἀπὸ ὀθωμανικὰς ἀρχάς, νὰ πράξῃ τι τοιοῦτον, ἐπικρίνουσα καὶ κατακρίνουσα τὴν Κυβέρνησιν, τῆς ὁποίας τὰς πράξεις, ὡς κοινότης, δὲν ἐγνώριζεν οὐδὲ τὰ ἀποτελέσματα αὐτῶν ἐδοκίμαζεν, ἠμποροῦσε δὲ νὰ πάθῃ, ἐὰν ἡ Κυβέρνησις ἀπέστρεφε τὸ πρόσωπόν της ἀπὸ αὐτὴν καὶ δὲν τῇ ἐχορήγει τὴν|ἀναγκαίαν κατὰ τῶν Ὀθωμανῶν *128α* προστασίαν. Ἠθέλαμεν ὁμοιάζει, ἔγραφον, μὲ ἄνθρωπον πολεμοῦντα κατὰ πρόσωπον μὲ ἕνα ἀντίπαλον καὶ ἔχοντα ὄπισθεν αὐτοῦ ἐχθρὸν ἄλλον. Οὐχ ἧττον ὅμως ἡ ἀναφορὰ ἐκείνη ἐνηργήθη καὶ ἐστάλη καὶ ἐδημοσιεύθη εἰς τὰς ἐφημερίδας [2] τῆς ἀντιπολιτεύσεως, ὡς καὶ αἱ λοιπαὶ τῶν ἄλλων ἐπαρχιῶν ὅπου ἡ ἀντιπολίτευσις εἶχε τὴν ἐπιρροήν της. Δὲν ἐβράδυναν ἐν τοσούτῳ νὰ ἐπέλθωσιν αἱ συνέπειαι τῆς ἀναφορᾶς ταύτης, ἐπειδή, ὅτε μετά τινα χρόνον ⟨ἐξεδηλώθη⟩ ἡ κατὰ τοῦ Καποδιστρίου φανερῶς κηρυχθεῖσα πολέμιος ἀντιπολίτευσις καὶ οἱ ἐνταῦθα ἐν Ἀθήναις ὀπαδοὶ αὐτῆς ἐπροσπάθησαν νὰ τὴν συνδράμωσι δραστηρίως, ὁ ἐδῶ διοικητὴς Τοῦρκος ὄχι μόνον ἐμπόδισε πᾶσαν φανερὰν ἀνάμειξιν τῶν ἐξ Αἰγίνης ἐξορισθέντων Ἰω. Βλάχου, Ζαχαρίτζα

1. Τὸ «πρὸ τούτου» δὲν ἀνταποκρίνεται ἴσως πρὸς τὴν πραγματικὴ σειρὰ τῶν γεγονότων, γιατί, ἐνῷ οἱ πρὸς τὸν Λεοπόλδο ἀναφορὲς ποὺ ὑπογράφηκαν σύμφωνα μὲ τὴν ὑπ' ἀρ. 1488 ἐγκύκλιο (βλ. τὴν προηγούμενη ὑποσημείωση) τοποθετοῦνται χρονικῶς στὰ μέσα τοῦ 1830, οἱ ἀναφορὲς γιὰ τὴ σύγκληση νέας Ἐθνικῆς Συνελεύσεως συντάχθηκαν στὰ μέσα τοῦ 1831.

2. Ἀθηναῖοι πρὸς τὸν Κυβερνήτη, 8 Ἰουλίου 1831 : *Ὁ Ἀπόλλων*, ἀρ. 42, 1 Αὐγούστου 1831.

καὶ ἄλλων, ἀλλὰ καὶ ἐν μέσῃ ἡμέρᾳ καὶ ἐν μέσῳ τῆς ἀγορᾶς, συλλαβὼν τὸν στρατιωτικὸν Τζῖνον, παρέδωκεν εἰς χεῖρας τῶν παρὰ τοῦ Καποδιστρίου πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον πεμφθέντων ἐνταῦθα κλητήρων, οἵτινες ἀπήγαγον αὐτὸν εἰς Ναύπλιον καὶ καθεῖρξαν ἐν Παλαμηδίῳ.

Οἱ δὲ ἐξ Αἰγίνης ἐνταῦθα ἐξορισθέντες, περὶ ὧν ἀνωτέρω ὁ λόγος, γνωρισθέντες μετὰ τοῦ 'Οθωμανοῦ Διοικητοῦ (Καρυστίου)[1], ἐσχημάτισαν δημογεροντίαν καὶ μετ' αὐτοῦ διενέμοντο τὰς ἐπαρχιακὰς προσόδους, εἰς τρόπον ὥστε ἀφῆκαν τὸν Τοῦρκον νὰ παρεκτραπῇ καὶ εἰς πολλὰς κατὰ τῶν πολιτῶν καταπιέσεις, τὰς ὁποίας μὴ ἀνεχόμενος μέχρι τέλους ὁ λαός, συνῆλθεν αὐτόκλητος εἰς τὴν πλατεῖαν αὐλὴν τοῦ 'Αγίου Γεωργίου Καρύκη καί, καταλύσας τὴν δημογεροντίαν ἐκείνην, ἐξελέξατο ἀντὶ τῶν μελῶν αὐτῆς τὸν Γ. Ψύλλαν, μὴ παρόντα εἰς τὴν συνέλευσιν, τὸν Παναγ. Ποῦλον καὶ τὸν Σταῦρον Βλάχον καί, πέμψαντες πρὸς ἐμὲ (Ψύλλαν) δὶς πρεσβείαν πολιτῶν, μὲ ἐπειθανάγκασαν νὰ δεχθῶ τὸν διορισμὸν τοῦτον, ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ διατελέσω ἕνα μῆνα μόνον μέλος τῆς δημοτικῆς ταύτης ἀρχῆς καὶ ὕστερον νὰ ἀποχωρήσω. Δὲν ἐδέχθην δὲ ἀπολύτως τὸν διορισμὸν τοῦτον, διότι, πρῶτον,
128β δὲν|ἐπεθύμουν νὰ ὑπηρετῶ ὑπὸ τουρκικὴν διοίκησιν, καὶ μάλιστα τὴν τοῦ Σιλικτάρη[2], ἀνδρὸς καταχραστοῦ καὶ βιαίου, καί, δεύτερον, διότι πάντοτε εἶχα τὸν σκοπὸν νὰ ὑπηρετήσω τὴν πατρίδα ὡς ὑπάλληλος τῆς κεντρικῆς Κυβερνήσεως, ὥστε νὰ δύναμαι καί τινας χρηματικὰς ὠφελείας νὰ ἀπολαμβάνω πρὸς ἀπότισιν τοῦ χρέους τὸ ὁποῖον ἀνεδέχθην, ἀγοράσας τὸν ἐν Σεπολίοις κῆπόν μου καὶ τὰ οἰκόπεδα ἐν τῇ πόλει ἐφ' ὧν ᾠκοδόμησα τὴν οἰκίαν μου. 'Αλλ' ὡς εἶπον, μετὰ τὰς ἐπανειλημμένας ἐνστάσεις τῶν συμπολιτῶν μου ἐδέχθην ἐπὶ τέλους ὑπὸ τὸν ἀνωτέρω ὅρον καὶ διετέλεσα δημογέρων ὑπὸ τὸν Σιλιχτάρην καλῶς–κακῶς ἐπὶ ἕνα μῆνα καὶ παρῃτήθην τῆς θέσεως ταύτης. Οἱ παυθέντες ὅμως δημογέροντες δὲν ἀπέκαμαν ἐν τῷ μεταξὺ ἀντιπολιτευόμενοι τὴν νέαν δημογεροντίαν, καὶ μόλις ἠδυνήθην νὰ κατευνάσω τὴν καταφοράν των ταύτην ταπεινούμενος ἐνώπιον αὐτῶν διὰ τὴν παντελῆ ἀνωμαλίαν τῶν πραγμάτων τῆς πατρίδος, ἐχούσης τότε παρά ποτε ἀνάγκην ὁμονοίας καὶ ἡσυχίας.

1. 'Ομὲρ Πασᾶ.

2. Τοποτηρητὴς τοῦ 'Ομὲρ Πασᾶ στὴν 'Αθήνα ἦταν ὁ ὑπασπιστὴς (silihdar) καὶ γαμβρός του Γιουσοὺφ Μπέης.

Ἐκεῖνοι ὅμως δὲν ἔπαυον συναναστρεφόμενοι νυχθημερὸν μετὰ τοῦ Σιλιχτάρη καὶ συμποσιάζοντες μετ' αὐτοῦ, ὥστε, ἐπὶ τῇ φιλίᾳ αὐτῶν στηριζόμενος καί, μετὰ τὸν φόνον τοῦ Καποδιστρίου, εἰς τὰς δυσχερεστάτας περιστάσεις τῆς Ἑλλάδος ἐλπίζων, ἤρχισεν ἐκ νέου νὰ καταπιέζῃ πολυτρόπως τοὺς πολίτας. Καί, ἐνῷ ἀκόμη διετέλουν μέλος τῆς δημογεροντίας, συλλαβὼν ἕνα τῶν λοχαγῶν τῆς Ἐθνικῆς Φυλακῆς τῶν Ἀθηνῶν, Καψορράχην τὄνομα, καλὸν καὶ ἀνδρεῖον ἀναδειχθέντα στρατιώτην, προυτίθετο νὰ τὸν δείρῃ εἰς τοὺς πόδας δημοσίως, τὸ ὁποῖον μετὰ πολλῆς δυσκολίας ἠδυνήθην νὰ ἐμποδίσω, διότι καὶ οἱ συμπολῖταί μας ἦσαν ἕτοιμοι ἄλλως νὰ ἐμποδίσωσι διὰ τῶν ὅπλων τὴν ἀτιμωτικὴν ταύτην ποινήν, ἥτις ἀπεφασίσθη νὰ ἐπιβληθῇ παρὰ τοῦ μεθύσου αὐτοῦ Ὀθωμανοῦ (τοῦ Σιλιχτάρη) ἐπὶ τῇ καταμηνύσει Γύφτου τινὸς ὅτι δῆθεν ὁ Καψορράχης ὕβρισε τὸν Μωάμεθ.|

Μετὰ δὲ τὴν ἀπὸ τῆς δημογεροντίας ἀποχώρησίν μου, ἐξακολουθῶν ὁ 129ᵃ
Σιλιχτάρης νὰ καταπιέζῃ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τοὺς πολίτας, ἐκάλεσεν ἐνώπιόν του τὸν ἀρχηγὸν τῆς συντεχνίας τῶν παντοπωλῶν Ἀναγνώστην Σχινᾶν, κατὰ τοῦ ὁποίου ἔτρεφε καί τι πάθος ἐκδικήσεως, ὡς ὑποκινήσαντος δῆθεν τὴν κατὰ τῆς πρώην δημογεροντίας στάσιν, καὶ τὸν διατάττει νὰ ἀγοράσῃ τὰ παρ' αὐτοῦ εἰσπραχθέντα ὄσπρια ἐκ τῆς ἀποδεκατώσεως. Ἀλλ' ὁ Σχινᾶς ἀπαντᾷ ὅτι δὲν δύναται νὰ πράξῃ τοῦτο, νὰ διανείμῃ δηλ. πρὸς πώλησιν τὰ ὄσπρια ταῦτα μεταξὺ τῶν παντοπωλῶν, διότι ἡ ἀγορὰ γέμει ἀπὸ τοιαῦτα εἴδη. Ὁ Σιλιχτάρης ὅμως ἐπιμένει, καὶ τέλος, βλέπων ὁ Σχινᾶς τὴν ἐπιμονήν του καὶ γνωρίζων τὸν χαρακτῆρά του, ἀποφασίζει νὰ τὸν ὑπακούσῃ, ἐρωτᾷ δὲ αὐτὸν περὶ τῆς τιμῆς, καὶ ὁ Σιλιχτάρης ὁρίζει τιμὴν ἀνωτέραν παρὰ τὴν τρέχουσαν εἰς τὴν ἀγορὰν καὶ μάλιστα διὰ τὰ λιανικῶς πωλούμενα ἐκεῖνα εἴδη. Ἀλλ' ὁ Σιλιχτάρης ἐπιμένει, ὁ δὲ Σχινᾶς ἐναντιοῦται. Τότε λοιπὸν ὁ Τοῦρκος δράττει τὸν παρ' αὐτῷ ἐξηρτημένον πάντοτε πέλεκυν καὶ μὲ αὐτὸν πελεκίζει ἀνηλεῶς τὸν Σχινᾶν, τὸν καθιστᾷ σχεδὸν ἡμιθανῆ καὶ διατάττει μετὰ τοῦτο νὰ τὸν ρίψουν εἰς τὴν ἀθλιεστάτην φυλακήν του.

Μαθόντες δὲ τὴν ἐπιοῦσαν οἱ πολῖται τὴν θηριώδη ταύτην πρᾶξιν τοῦ Σιλιχτάρη, συνέρχονται αὐθορμήτως εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Καπνικαρέας καὶ μετὰ πολλὰς καὶ σφοδρὰς συζητήσεις ἀποφασίζουσι τέλος, πεισθέντες εἰς τὴν φωνὴν τῆς φρονήσεως, νὰ μὴ ληφθῇ πρὸς τὸ παρὸν κανὲν μέτρον,

129β ὅπως ἴδωσι τί θέλει γένει ὁ παθὼν πολίτης, ἂν δηλ. ζήσῃ ἢ ἀποθάνῃ, | καὶ τότε νὰ σκεφθῶσι περὶ ὁριστικοῦ τινος μέτρου. Ἀπηγόρευσαν δὲ ρητῶς καὶ αὐστηρῶς πᾶσαν μετὰ τοῦ Σιλιχτάρη συνέντευξιν παντὸς πολίτου, ἐννοοῦντες βεβαίως τοὺς καθημέραν πλησιάζοντας αὐτὸν πρῴην δημογέροντας. Μετὰ δύο ἡμέρας ὅμως ὁ Σχινᾶς ἀπεβίωσε, καὶ οἱ πολῖται συνεταράχθησαν σφόδρα, ὡς ἦτον ἐπόμενον, καὶ ἔτρεξαν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Μητροπολίτου Νεοφύτου Μεταξᾶ (τότε Ἐπισκόπου Ταλαντίου καὶ Ἐπισκοπικοῦ Τοποτηρητοῦ Ἀθηνῶν), ὅπου συνήθως συνηρχόμεθα οἱ γνωριμώτεροι τῶν πολιτῶν, κράζοντες ἐκδίκησιν κατὰ τοῦ φονέως. Ἀλλ' ἐγώ, θεωρῶν τὴν ἄκραν ταύτην ἀγανάκτησιν καὶ φοβούμενος μὴ ὁ λαὸς παρεκτραπῇ εἰς πράξεις ἐκδικήσεως καὶ φονεύσῃ τοὺς ὀλίγους μὲν ἐνταῦθα διαμένοντας Ὀθωμανούς, ἀλλὰ δυναμένους ὁπωσδήποτε καὶ νὰ ἀντισταθῶσι καὶ προσκαλέσωσι συγχρόνως καὶ ἄλλους πολλοὺς ἐκ Χαλκίδος, τοῦ Πασᾶ τῆς Εὐβοίας ὄντος πενθεροῦ τοῦ Σιλιχτάρη, καί, εἰς τὴν κατάστασιν εἰς ἣν εὑρίσκοντο τότε τὰ πράγματα τῆς Ἑλλάδος ἐν γένει*, προκαλέσῃ τὸ κίνημα τοῦτο τῶν Ἀθηναίων μεγαλυτέραν δεινωσιν εἰς τὴν λύπην αὐτῶν, ἀναλαβὼν τὴν φωνὴν τῆς ἐκδικήσεως μετὰ τῶν συμπολιτῶν μου, ἐπροσπάθησα εἰς τὸν αὐτὸν καιρὸν νὰ μετοχετεύσω τὸν χείμαρρον ἐκεῖνον τῆς ἀγανακτήσεως εἰς εὐρύχωρόν τι πεδίον καὶ ἐπρότεινα μέτρα τὰ ὁποῖα, γενόμενα δεκτά, κατηύνασαν ὁπωσοῦν τὴν ὁρμὴν τὴν δικαίαν τοῦ λαοῦ τῶν Ἀθηνῶν. Τὰ μέτρα δὲ ταῦτα ἦσαν νὰ γράψωμεν πρὸς τὸν Ὁμὲρ Πασᾶν τῆς Εὐρίπου τὸ γεγονὸς καὶ νὰ ζητήσωμεν παρ' αὐτοῦ, ὡς καθ' αὐτὸ ἔχοντος ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν του καὶ τὴν ἐπαρχίαν Ἀττικῆς, νὰ ἀνακαλέσῃ τὸν Σιλιχτάρην ἐντεῦθεν, νὰ διορίσῃ δὲ Διοικητὴν τὸν Ὀσμὰν Ἐφέντην Σιάτον, γραμματέα τοῦ Σιλιχτάρη, ἄνδρα ἥπιον καὶ συμβιβαστικόν, νὰ ὑποχρεωθῇ δὲ ὁ Σιλιχτάρης νὰ ἀποζημιώσῃ τὴν χήραν καὶ τὰ ὀρφανὰ τέκνα τοῦ παρ' αὐτοῦ φονευθέν-
130α τος Ἀναγν. Σχινᾶ μὲ χρηματικήν τινα ἀποζημίωσιν ἀνάλογον | τῆς ἀπωλείας τοῦ οἰκογενειάρχου τούτου. Ταῦτα δὲ πάντα ἐπρότεινα νὰ διαβιβασθῶσι πρὸς τὸν Πασᾶν τῆς Εὐρίπου καὶ πρὸς τὸν Σιλιχτάρην διὰ τῶν ἐνταῦθα τότε εὑρισκομένων προξένων καὶ πρακτόρων τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων. Ἔλεγον δὲ πρὸς τοὺς συμπολίτας μας ὅτι, ἐὰν δὲν ἐπρόκειτο νὰ ἐλευθερωθῇ ὅσον οὔπω, κατὰ τὰ πρωτόκολλα, ἡ πατρίς μας καὶ νὰ ἀποχωρήσωσι διὰ παντὸς ἐκ μέσου ἡμῶν τὰ τοιαῦτα θηρία τῆς ὀθωμανικῆς δυνα-

στείας, τότε ἐγὼ πρῶτος ἤθελον τεθῇ ἐπὶ κεφαλῆς αὐτῶν, νὰ λάβωμεν ἐκδίκησιν διαπρυσίαν κατὰ τῶν βαρβάρων τούτων.

Ἀφοῦ δὲ ὑπεγράφησαν πάντα τὰ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἔγγραφα, ἀπήλθομεν ἅπαντες εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ τελευταίου τούτου μάρτυρος κατὰ τῆς ὀθωμανικῆς τυραννίας, τοῦ Ἀναγν. Σχινᾶ, διὰ νὰ συνοδεύσωμεν τὸν νεκρὸν αὐτοῦ εἰς τὸν τάφον, καὶ εὕρομεν ἀπειροπληθεῖς ἄνδρας, συνελθόντας αὐθορμήτως πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον, συνοδεύοντας τὸν νεκρὸν μὲ ἄκραν ἡσυχίαν καὶ σιωπὴν μέχρι τῆς ἐκκλησίας τῆς Καπνικαρέας καὶ διὰ μέσου τῆς ἀγορᾶς, ὅπου καὶ Ὀθωμανοὶ εὑρίσκοντο, ἀλλὰ κανεὶς δὲν εἶπε λόγον τινὰ κατ' αὐτῶν. Μόνον δὲ ὅταν ὁ Καψορράχης εἶδέ που μεταξὺ τοῦ πλήθους τὸν Δημ. Καλλιφρονᾶν, χρηματίσαντα γραμματέα τῆς καταλυθείσης δημογεροντίας, ἤρξατο, ἀγανακτῶν, νὰ προφέρῃ κατ' αὐτοῦ λέξεις καὶ φράσεις δικαίας ὀργῆς, λέγων ὅτι, ἐναντίον τῆς ἀπαγορεύσεως τῶν πολιτῶν, ἐθεάθη εἰσερχόμενος τὴν προλαβοῦσαν νύκτα εἰς τὸν οἶκον τοῦ φονέως Διοικητοῦ, καὶ παρ' ὀλίγον νὰ κινήσῃ διὰ τῶν λόγων τούτων τὸ πλῆθος εἰς ἀγανάκτησιν κατὰ τοῦ Καλλιφρονᾶ, ὅτε ἐγώ, τυχὼν πλησίον τοῦ Καψορράχη, τὸν προέτρεψα νὰ σιωπήσῃ πρὸς τὸ παρὸν καὶ εἰς τὸ μετὰ ταῦτα θέλομεν λογαριασθῆ διὰ τοῦτο μὲ τὸν Καλλιφρονᾶν. Καὶ μὲ ὑπήκουσεν εὐθὺς ὁ Καψορράχης καὶ ἐσιώπησε, καὶ συνωδεύσαμεν οὕτω τὸν νεκρὸν εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Ἀλλ' ἐνταῦθα πάλιν ἠνοίχθη ἄλλη σκηνὴ ἐκτὸς τῆς ἐκκλησίας, εἰς τὰ πρόθυρα αὐτῆς, διότι, ἐνῷ ὁ Ἐπίσκοπος ἐξεφώνει τὸν ἐπιτάφιον λόγον, ἄνθρωπός τις ἐκ τοῦ ὄχλου, διὰ νὰ ὑπεκκαύσῃ τὴν ὀργὴν τῶν πολιτῶν, ἤρχισε νὰ φωνάζῃ κατὰ τῶν μελῶν τῆς|πρώην δημογεροντίας ὅτι ἐκεῖνοι *130β* εἶναι οἱ καθ' αὐτὸ φονεῖς τοῦ συμπολίτου μας τούτου καὶ ὅτι κατ' αὐτῶν πρέπει νὰ ζητήσωμεν ἐκδίκησιν κ.τ.λπ. Ἤρχισαν δὲ καί τινες ἄλλοι νὰ φωνάζωσιν ὁμοίως, μεταξὺ τῶν ὁποίων κατενόησα καί τινα τὸν ὁποῖον εἶχον εἰς τὴν φρουράν μου, ὅτε διετέλουν Ἔκτακτος Ἐπίτροπος εἰς Μεσσηνίαν. Τοῦτον λοιπόν, λαβὼν ἐκ τῆς χειρός, τὸν ἔκαμα νὰ σιωπήσῃ καὶ νὰ εἴπῃ πρὸς τὸν πρῶτον κινήσαντα τὴν ταραχὴν ταύτην νὰ παύσῃ καὶ αὐτός, λέγων ὅτι τοῦτο συμβουλεύει ὁ ἀγαθὸς συμπολίτης μας Ψύλλας. Ἀλλ' ἐκεῖνος τόσον μᾶλλον ἀνέκραζεν ἐκδίκησιν, καὶ μάλιστα εἶπεν ὅτι ἀπὸ τοῦτον καὶ τοὺς ὁμοίους τούτου πρέπει νὰ ἀρχίσωμεν λαμβάνοντες ἐκδίκησιν, διότι δὲν μᾶς ἀφήνουσι νὰ λάβωμεν τὸ δίκαιόν μας μὲ τὸ χέρι μας. Τότε ὅμως,

χρεωστῶ νὰ εἴπω τὴν ἀλήθειαν, ἐφοβήθην καὶ ἀπεσύρθην ἐκ τοῦ μέσου, διότι ἤρχισαν οἱ περὶ τὸν ὀχλαγωγὸν ἐκεῖνον νὰ ἐρίζωσι πρὸς τὸν ἄνδρα ὃν εἶχον εἰς τὴν ἐν Μεσσηνίᾳ φρουράν μου καὶ τοὺς φίλους αὐτοῦ καὶ παρ' ὀλίγον νὰ ἔλθωσιν καὶ εἰς χεῖρας. Ἀλλ' ἡ ἀκολουθία (ἡ νεκρώσιμος) εὐτυχῶς κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἐτελείωσεν, ὁ νεκρὸς ἐξεφέρθη, διὰ νὰ παραπεμφ⟨θ⟩ῇ εἰς τὸν τάφον, καὶ οἱ διαπληκτισμοὶ ἕνεκα τούτου ἔπαυσαν.

Ἐν τούτοις ὁ Βασιλεὺς Ὄθων κατήρχετο εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὁ δὲ Θείρσιος, εὑρισκόμενος πρὸ μικροῦ ἐνταῦθα, ἐπενόησε νὰ συστήσῃ ἑταιρείαν ἀρχαιολογικὴν πρὸς συντήρησιν τῶν ἀρχαίων τῆς πόλεως λειψάνων, κοινοποιήσας τὴν ἰδέαν του ταύτην πρὸς τοὺς ἐνταῦθα εὑρισκομένους τότε ἀρχιτέκτονας Κλεάνθην καὶ Σιάουβερτ, οὗτοι δὲ ἀνεκοίνωσαν αὐτὴν πρὸς ἐμὲ καὶ πρός τινας ἄλλους τῶν παροικούντων ἐνταῦθα Φαναριωτῶν. Ἀλλ' ἐγὼ ἀπεποιήθην νὰ λάβω μέρος εἰς τὴν σύστασιν τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος ἑταιρείας καὶ συνεβούλευσα μάλιστα τοὺς φίλους τούτους νὰ μὴ προβῶσι
131[a] πρὸς τὸ παρὸν εἰς τοῦτο, διότι, ἔλεγον, [ὅτι] ἤθελεν | εἶσθαι ἄτοπον νὰ ἀκουσθῇ εἰς τὸν κόσμον ὅτι, ἐνῷ αἱ περιστάσεις τῆς πατρίδος μας εἶναι τόσον κρίσιμοι καὶ πέριξ ἡμῶν ὑπάρχει ἀναρχία καὶ ἐμφύλιος πόλεμος, νὰ ἀκουσθῇ, λέγω, ὅτι ἡμεῖς καταγινόμεθα εἰς συστάσεις ἑταιρειῶν πρὸς σκοποὺς οἷος ὁ προκείμενος καὶ οἷος πρέπει νὰ λάβῃ χώραν ἐν μέσῳ τῆς ἀποκαταστάσεως τῶν πραγμάτων καὶ ἐν καιρῷ γενικῆς εἰρήνης καὶ ἀσφαλείας τοῦ τόπου, ὅπως ἐλπίζεται ὅτι ὅσον οὔπω θέλομεν ἀπολαύσει τὰ ἀγαθὰ ταῦτα. Καὶ οὗτοι μὲν οἱ φίλοι δὲν μὲ ἤκουσαν, ἀλλ' ἐνήργουν δραστηριώτερον καὶ κατέγραφον μέλη τῆς ἑταιρείας τοὺς νεωστὶ τότε παροικήσαντας ἐν Ἀθήναις, συμπαραλαβόντες εἰς τὴν ἐνέργειαν ταύτην καὶ τὸν μακαρίτην Πιττάκην, ἐγὼ δὲ ἔμενον ἐντελῶς ἀδιάφορος καὶ δὲν ἀντενήργουν παντελῶς εἰς τὰ ἔργα των ταῦτα.

Ἀφοῦ ὅμως ἀνεχώρησεν ἐντεῦθεν ὁ Θείρσιος καὶ ἱκανὸς ἀριθμὸς μελῶν ἦτον ἐγγεγραμμένος, ἀλλ' ἀπὸ μόνους παροίκους, ὡς εἶπον, ἐπειδὴ οἱ γνωριμώτεροι τῶν Ἀθηναίων οὔτε κατεγράφοντο οὔτε ἄφηναν καὶ ἄλλους νὰ ὑπογραφῶσιν εἰς τὸν κατάλογον τῆς ἑταιρείας, τοῦτο δὲ πνεύματι αὐτοχθονισμοῦ, ὡς ἐφάνη κατόπιν, ἀφοῦ, λέγω, κατεγράφη ἱκανὸς ἀριθμὸς μελῶν, ἀπεφασίσθη νὰ γένῃ συνέλευσις τῶν μελῶν γενικὴ καὶ ἀνοικτὴ εἰς πάντας τοὺς θέλοντας νὰ παρευρεθῶσιν ἐκεῖσε, ὁ δὲ Πιττάκης ἦτον ἐπι-

φορτισμένος νὰ προεδρεύσῃ τὴν συνέλευσιν καὶ ὡς εἰσηγητὴς νὰ ἀνακοινώσῃ εἰς αὐτὴν τὸν ὀργανισμὸν τῆς ἑταιρείας. Πληροφορηθεὶς δὲ ὅτι ἐκ μέρους τῶν Ἀθηναίων, ἐπὶ κεφαλῆς ἐχόντων τοὺς κκ. Ἰω(άννην) Βλάχον καὶ Ζαχαρίτζαν, ἔμελλον νὰ ἐνεργηθῶσι ταραχαὶ πρὸς ματαίωσιν τοῦ σκοποῦ τῆς συστάσεως τῆς ἑταιρείας, προσῆλθε πρός με καὶ μὲ παρεκάλεσε νὰ προεδρεύσω ἐγὼ τὴν συνέλευσιν. Ἀλλ' ἐγώ, καίτοι ἀποποιηθεὶς κατ' ἀρχὰς νὰ λάβω μέρος εἰς τὴν σύστασιν τῆς ἑταιρείας διὰ τοὺς ὁποίους ἐξέθεσα ἀνωτέρω λόγους, δὲν ἐνόμισα καλὸν νὰ ἀποποιηθῶ καὶ τώρα τὴν πρότασιν τοῦ Πιττάκη, διότι ἤθελεν εἶσθαι κατηγορία κατὰ τῶν Ἀθηναίων νὰ προβῶσιν εἰς τοιαῦτα βίαια μέτρα πρὸς ματαίωσιν τῆς ἑταιρείας, ἂν καί, κατὰ τὴν ἰδέαν μου, ἀτόπου καὶ ἀκαίρου. Θεωρῶν ὅμως πάλιν καὶ τὴν μεγάλην δυσχέρειαν τῆς θέσεως τοῦ Προέδρου ἐν περιστάσεσι τοσοῦτον | ἀνωμάλοις καί, δὸς εἰπεῖν, ἀναρχικαῖς, ἐσκέφθην καὶ ἀπεφάσισα ὅπως προσ- *131β*
κληθῇ καὶ καταλάβῃ τὴν θέσιν ταύτην τοῦ Προέδρου ὁ Ἐπίσκοπος Νεόφυτος, ὅστις ἦτο πάντοτε πρόθυμος εἰς ὅ,τι ἀπέβλεπε τὰ καλὰ καὶ συμφέροντα τῆς πατρίδος. Καὶ δὴ προσεκαλέσαμεν ἀμφότεροι, ἐγώ τε καὶ ὁ Πιττάκης, τὸν σεβάσμιον ἐκεῖνον γέροντα νὰ ἀναλάβῃ καὶ τοῦτο τὸ πατριωτικὸν ἔργον, ἀφοῦ ἐξεθέσαμεν εἰς αὐτὸν τὴν κατάστασιν τῆς ὑποθέσεως ταύτης. Ἦλθε λοιπὸν ὁ γέρων μεθ' ἡμῶν εἰς τὴν αἴθουσαν τῆς συνελεύσεως καὶ κατέλαβε τὴν ἕδραν τοῦ Προέδρου, ἀλλ' ἐνῷ εἰσήρχοντο πολλοί, καὶ πάροικοι καὶ Ἀθηναῖοι, ἐκεῖσε, πρὶν ἀρχίσῃ ἡ εἰσήγησις τῆς ὑποθέσεως, τῶν Ἀθηναίων τινὲς μὲ ἠρώτησαν ἂν πρέπῃ νὰ ἀνεχθῶμεν νὰ μᾶς ἀφαιρέσωσι τὰ δικαιώματα τῆς πατρίδος οἱ ξένοι. Ἐγὼ δέ, μὴ ἔχων πλέον καιρὸν νὰ τοῖς ἐξηγήσω τὸ πρᾶγμα ἐμπεριστατωμένως, τοῖς εἶπον ὅτι, ἂν θεωροῦν [1] καὶ ἐμὲ τοιοῦτον ἄνθρωπον, ὁποῖον νὰ προδώσω εἰς τοὺς ξένους τὰ δικαιώματα τῆς πατρίδος, ἂς μὴ ἀκολουθήσουν τὴν γνώμην μου. Ἀλλ' ἀποκρίνονται : «Οὕτω μᾶς ἐβεβαίωσαν οἱ συμπολῖταί μας Βλάχος καὶ Ζαχαρίτζας.» Τότε τοῖς εἶπον, ἂν πιστεύωσι περισσότερον εἰς τοὺς λόγους ἐκείνων παρὰ τοὺς ἐδικούς μου, ἂς ἀκολουθήσουν ἐκείνους.

Ἤρχισε τέλος ἡ εἰσήγησις τῆς ὑποθέσεως, καὶ ἀμέσως ὁ Ἰ. Βλάχος ἤρχισε τὰς ἐνστάσεις καὶ ἀντιρρήσεις του καὶ ἔλεγεν ὅτι «δὲν δεχόμεθα τοιαύτην ἑταιρείαν ξένων, οἱ ὁποῖοι θέλουν καταστρέφει τὰς οἰκίας καὶ ἰδιο-

1. *Χφ.* θεωρῶν.

κτησίας μας πρὸς ἀνακάλυψιν ἀρχαιοτήτων.» «Δὲν δύνανται νὰ πράξωσι τοιαῦτα οἱ ξένοι, ἐπειδὴ ἡ ἑταιρεία δὲν ἀποκλείει κανένα καὶ ἡ συνδρομὴ εἶναι μηδαμινὴ πρὸς τὴν ἐγγραφὴν τῶν μελῶν, εἶναι δύο γρόσια κατ' ἔτος· ἂν λοιπόν», εἶπον, «φοβῆσθε τοὺς ξένους, τρεῖς χιλιάδες ὀνόματα συν-
132ᵃ δρομητῶν | Ἀθηναίων θέλουν ματαιώσει πᾶν τοιοῦτον σχέδιον τῶν ξένων.» Ἀλλ' οὐχ ἧττον αἱ ἐνστάσεις καὶ ἀντιρρήσεις ἐξηκολούθουν, καὶ ὁ χρόνος παρήρχετο εἰς τοιαύτας ἀνοήτους καὶ κακὰς ἰδέας, ὥστε τέλος ἠναγκάσθην νὰ εἴπω πρὸς τὸν Βλάχον καὶ τοὺς ὀπαδούς του : «Κύριοι, τὴν αἴθουσαν ταύτην τὴν ἐνοικιάσαμεν ἡμεῖς καὶ θέλομεν νὰ προχωρήσωμεν πρὸς τὸν σκοπὸν δι' ὃν συνήλθομεν. Ἂν ὑμεῖς δὲν εὑρίσκετε καλὴν τὴν σύστασιν τῆς ἑταιρείας, δύνασθε καὶ χρεωστεῖτε νὰ ἀποχωρήσετε ἐντεῦθεν, ἀφήνοντές μας ἡσύχους.» Καὶ τότε ἠγέρθη ὁ Βλάχος καὶ οἱ ὀπαδοί του μετὰ μεγάλων κραυγῶν καὶ θορύβου καὶ ἀπεχώρησαν, ἀπεχώρησαν δὲ συγχρόνως καὶ πολλοὶ τῶν φιλησύχων πολιτῶν καὶ παροίκων, φοβηθέντες τὸν θόρυβον καὶ τὴν ταραχὴν ἐκείνην. Εἷς δὲ τῶν ὀπαδῶν τοῦ Βλάχου, ὁ αὐθαδέστερος καὶ αἰσχρολόγος, ὁ Λιανοσταφίδας, ἐπικληθεὶς ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων διὰ τοῦτο εἰρωνικῶς Χρυσόστομος, ἀποτείνας πρός με ὕβριν ἐκ τῶν συνήθων εἰς τὸ στόμα του, ἀπεχώρησε, παρακολουθῶν τοὺς ὁμοίους αὐτῷ καὶ τὸν Βλάχον. Ἀλλ' ἐγὼ κατὰ μὲν τὴν στιγμὴν ἐκείνην τῆς ἀπευθυνθείσης ὕβρεως, εἴτε μὴ ἐκλαβὼν τὸ πρᾶγμα ὑπὸ σοβαρὰν ἔποψιν ἢ καὶ φοβηθεὶς νὰ λάβω ἐκδίκησιν κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην τοῦ ἐρεθισμοῦ τῶν πνευμάτων, δὲν ἐκινήθην ἀμέσως κατ' αὐτοῦ, μετ' ὀλίγον ὅμως, συναισθανθεὶς βαθύτερον τὸ βάρος τῆς ὕβρεως, ἔδραμον κατόπιν, ἀναζητῶν τὸν ὑβριστὴν καὶ παρακολουθούμενος μόνον ἀπὸ τὸν Παναγ. Ποῦλον. Εὗρον δὲ τὸν αἰσχρὸν ἐκεῖνον ὑβριστὴν εἰς ἓν τῶν καφενείων τῆς ἀγορᾶς ἐν μέσῳ πολλῶν ὀπαδῶν τοῦ Βλάχου καὶ αὐτοῦ τοῦ ἀδελφοῦ του Ἀναστασίου καί, λαβὼν αὐτὸν ἀπὸ τὴν κουκούλαν τῆς κάπας του, ἤρχισα νὰ τὸν κτυπῶ μὲ τὴν ὁποίαν ἔφερον |
132ᵇ μεθ' ἑμαυτοῦ *(sic)* ῥάβδον, καὶ ὁ Ποῦλος ὁμοίως. Τότε, ἀφορμὴν λαβὼν ὁ Ἀναστ. Βλάχος καὶ ἄλλοι κατὰ τοῦ Πούλου, ὡς ἀδίκως δηλ. δέροντος τὸν ἄνθρωπον, μὴ ὑβρίσαντα αὐτὸν ἀλλ' ἐμὲ μόνον, παρενέβησαν καὶ ἐξέσπασαν ἐκ τῶν χειρῶν μου τὸν ἀγαπητόν των Λιανοσταφίδαν καὶ μετά τινας ἡμέρας μάλιστα εὐκόλυναν αὐτὸν νὰ ἀνταποδώσῃ ἐξ ἐφόδου τοὺς ραβδισμοὺς κατὰ τοῦ Πούλου.

Θ'

ΔΙΟΙΚΗΤΗΣ ΕΥΒΟΙΑΣ/ΥΠΟΥΡΓΟΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ

(1833)

Ἐπιτροπὴ ἀπὸ τὴν Ἀθήνα ὑποβάλλει τὰ σεβάσματά της στὸν Ὄθωνα.—Ἡ Ἀντιβασιλεία προτείνει διάφορες θέσεις στὸν Ψύλλα.—Ὁ Ψύλλας Διοικητὴς Εὐβοίας.—Παράδοση τῆς Χαλκίδος στὸν βαυαρικὸ στρατό.—Ἐπιθυμία τῶν Ὀθωμανῶν τῆς Χαλκίδος νὰ μείνουν στὴν δικαιοδοσία τοῦ Χασὰν Μπέη.—Οἱ ἀρχὲς τῆς Χαλκίδος ἐπισκέπτονται τοὺς ἀντιπροσώπους τῶν τριῶν δυνάμεων στὰ πλοῖα τους.—Δεξίωση στὸ ἀγγλικὸ πλοῖο.—Παράδοση τῆς Καρύστου στοὺς Ἕλληνες.—Ὁ Ψύλλας λαμβάνει τὸ ἔγγραφο τοῦ διορισμοῦ του ὡς Διοικητοῦ Εὐβοίας.—Ὁ Ψύλλας Γραμματεὺς τῆς Ἐπικρατείας ἐπὶ τῶν Ἐσωτερικῶν.—Ἡ πολιτικὴ δικαιοδοσία τῶν γραμματέων τῆς ἐπικρατείας.—Κρίσεις τοῦ Ψύλλα γιὰ τὰ διοικητικὰ μέτρα τῆς Ἀντιβασιλείας.—Διορισμὸς νομαρχῶν.—Διαφωνίες ὡς πρὸς τὴν ἐπιλογὴ τῆς νέας πρωτεύουσας τοῦ κράτους.—Ὑποδείξεις τοῦ Ψύλλα γιὰ τὸ ζήτημα τῆς Ἐκκλησίας.—Ἐνδιαφέρον τοῦ Ψύλλα γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῶν ἀγωνιστῶν.—Ἀμνήστευση ἀποκηρυχθέντων ἀγωνιστῶν.—Προσπάθεια συγκεντρώσεως στοιχείων γιὰ τοὺς ἀγωνιστές.—Φῆμες γιὰ ὀργάνωση συνωμοσίας ὑπὸ τὸν Θ. Κολοκοτρώνη.—Σύλληψη καὶ φυλάκιση συνωμοτῶν.—Ὁ Maurer ἐπιπλήττει τὸν Ψύλλα.—Τὸ Ὑπουργικὸ Συμβούλιο ἀντιτίθεται στὴν παραπομπὴ τῶν συνωμοτῶν σὲ στρατοδικεῖο.

Κατῆλθε τέλος πάντων ὁ Βασιλεὺς Ὄθων εἰς Ναύπλιον μετὰ τῆς Ἀντιβασιλείας καὶ πλήθους βαυαρικῶν στρατευμάτων, καὶ πανταχόθεν αἱ ἑλληνικαὶ ἐπαρχίαι ἔσπευδον νὰ ἀποστέλλωσιν ἐπιτροπάς, ὅπως προσφέρωσι τὰ σεβάσματα τῶν κατοίκων αὐτῶν εἰς τὸν πρὸ πολλοῦ χρόνου ποθούμενον τοῦτον ἀρχηγὸν τοῦ ἔθνους. Τότε δὲ μετὰ τῶν λοιπῶν καὶ ὁ λαὸς τῶν Ἀθηνῶν, αὐθορμήτως συνελθὼν εἰς τὸν εὐρύχωρον περίβολον τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Καρύκη, ἐξελέξαντο μέλη τῆς πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐπιτροπῆς ἐμὲ (ἀπόντα τῆς συνελεύσεως), τὸν Ἀν. Πετράκην καὶ τὸν Σεβασμ. Ἐπίσκοπον Νεόφυτον Μεταξᾶν. Ἀλλὰ πάλιν τὸ ἀντίπαλον ἐνταῦθα κόμμα, καὶ μάλιστα ὁ Δημ. Καλλιφρονᾶς, ἤρχισαν νὰ συνταράττωσι τὴν πόλιν κράζοντες πανταχόσε ὅτι ἡ συνέλευσις ἐκείνη τῶν πολιτῶν δὲν ἦτο τακτική, ὅτι δὲν ἐνόησε νὰ ἐκλέξῃ ὅσους ἔκλεξεν, ὅτι φωναὶ μόνον τινῶν ἀνηγόρευσαν τὰ ὀνόματα ταῦτα καὶ ἐν μέσῳ θορύβου διελύθη ἡ συνέλευσις καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἐγὼ ὅμως, ἀπαντήσας μετά τινας ἡμέρας τοὺς τὰ τοιαῦτα διαδίδοντας, Καλλιφρονᾶν, Ζαχαρίτζαν καί τινας ἄλλους,

τοῖς εἶπον ὅτι ματαίως φωνάζουσι κατὰ τῆς ἐκλογῆς, ὅτι, καὶ χωρὶς τῆς ἐκλογῆς ταύτης, δύνανται ὅσοι τῶν πολιτῶν θέλουσι νὰ ἔλθωσι μεθ' ἡμῶν εἰς Ναύπλιον, νὰ συγχαρῶσι τὸν Βασιλέα διὰ τὴν αἰσίαν εἰς τὴν πατρίδα
133ν ἄφιξίν του καὶ νὰ προσφέρωσιν εἰς αὐτὸν τὰ σε|βάσματά των, ὅτι, μὴ ὑπαρχούσης ἄλλης ἐντολῆς ἐκ μέρους τοῦ λαοῦ πρὸς ἡμᾶς τοὺς ἐκλεχθέντας, ἐντολῆς ἥτις, κακῶς ἐκπληρουμένη[ς], ἠδύνατο νὰ βλάψῃ τὰ συμφέροντα τοῦ τόπου, δὲν βλέπω διατί νὰ γίνεται τόσος λόγος περὶ αὐτῆς. Ἐπείσθησαν λοιπὸν εἰς τοὺς λόγους μου οἱ κομματάρχαι οὗτοι καὶ ἦλθον μεθ' ἡμῶν εἰς Ναύπλιον, αὐτοὶ καί τινες ἄλλοι, καὶ τοσοῦτοι παρουσιάσθημεν ἐνώπιον τῆς Α.Μ. ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ θρόνου μετὰ πολλῶν καὶ ἄλλων ἀπεσταλμένων πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν ἐξ ἄλλων ἐπαρχιῶν.

Παρουσιάσθημεν δὲ κατόπιν καὶ εἰς τὸν Πρόεδρον τῆς Ἀντιβασιλείας Κόμιτα Ἀρμανσπέργην, ὅστις, ἐρωτήσας περὶ τοῦ ὀνόματος ἑκάστου ἡμῶν, εἶπε πρός με γερμανιστὶ ὅτι ἐλπίζει ὀγλήγορα νὰ μὲ ἔχῃ συμπράκτορα εἰς τὴν διοίκησιν τῶν πραγμάτων, ὡς εἶπε καὶ εἰς τὸν μακαρίτην Πιττάκην ὅτι θέλει ἐνεργήσει νὰ τεθῇ εἰς θέσιν κατάλληλον διὰ τὴν ἀρχαιολογικὴν ὑπόθεσιν τοῦ τόπου. Ἀλλὰ καὶ ὁ Μάου[ε]ρερ μὲ ἐζήτησε διὰ τοῦ Μάσσωνος νὰ λάβω μέρος εἰς τὴν κατάρτισιν τῶν ἐγκληματικῶν δικαστηρίων, τὰ ὁποῖα ἐμελέτα νὰ συστήσῃ. Ὁ δὲ Σπ. Τρικούπης, Ὑπουργὸς τότε εὑρισκόμενος κατὰ τὴν ἄφιξιν τοῦ Βασιλέως, ἐπέμενε νὰ δεχθῶ τὴν θέσιν τοῦ Διοικητοῦ Ναυπλίας, τὴν ὁποίαν ὅμως καὶ ἐγὼ ἐπέμενα ἀποφεύγων. Ἐρωτηθεὶς ὅμως παρὰ τοῦ Συνταγματάρχου Ἴδεκ περὶ τούτου καὶ ἂν ἀπολύτως δὲν δέχομαι διοικητικὴν θέσιν, τῷ εἶπον ὅτι, ἐκτὸς τῆς Ναυπλίας, παντοῦ ἀλλοῦ δύναμαι νὰ ὑπηρετήσω διοικητικῶς τὴν βασιλείαν καὶ τὴν πατρίδα. Καὶ τότε μοὶ εἶπεν ἂν θέλω νὰ δεχθῶ τὴν διοίκησιν τῆς Εὐβοίας, ὅπου πρόκειται ὅσον οὔπω νὰ διορισθῇ τις ὡς Διοικητής, καὶ εἶπον ὅτι δέχομαι εὐχαρίστως.

Ἀνεχώρησα ὅμως μετὰ τῶν λοιπῶν συμπολιτῶν μου εἰς Ἀθήνας, ὅπου μετά τινας ἡμέρας, διαβὰς ἐντεῦθεν ὁ Ἰάκωβος Ρίζος (ὁ Νερουλὸς) ὡς Βασιλ. Ἐπίτροπος εἰς παραλαβὴν τῶν παρὰ τῶν Ὀθωμανῶν κατεχομένων φρουρίων, μὲ ἐζήτησε νὰ τὸν παρακολουθήσω εἰς Χαλκίδα, ὅπου εἶχεν ἐντολὴν νὰ μὲ συστήσῃ καὶ καθιδρύσῃ ὡς Διοικητὴν Εὐβοίας[1]. Ἐγὼ

1. Ὁ Ψύλλας διωρίστηκε Διοικητὴς Εὐβοίας μὲ διάταγμα τῆς 16/28 Μαρτίου 1833 : Ἡ. Π α-

ὅμως, πάσχων τότε ἀπὸ γρίππην, δὲν ἀπῆλθον εὐθὺς μετ' αὐτοῦ εἰς Χαλκίδα, ἀλλὰ μεθ' ἡμέρας | δύο ἢ τρεῖς [1], καὶ εὗρον ἐκεῖ τὸ μὲν φρούριον τοῦ 133β
Καράμπαμπα (Σαλγανέα) [2] παραδεδομένον εἰς τὸν βαυαρικὸν στρατὸν ὃν ἔφερον ἐπὶ τῶν πολεμικῶν αὐτῶν πλοίων οἱ τρεῖς τῶν προστατίδων δυνάμεων ναύαρχοι καὶ οἱ πρέσβεις αὐτῶν, τὴν δὲ πόλιν μετὰ τοῦ φρουρίου αὐτῆς κατεχομένην ἀκόμη ὑπὸ τῶν 'Οθωμανῶν, καίτοι τοῦ 'Ομὲρ Πασᾶ Καρυστίου πρό τινος χρόνου ἀναχωρήσαντος εἰς Θεσσαλονίκην.

Διεπραγματεύοντο δὲ οἱ πρέσβεις περὶ τῆς τελείας παραδόσεως τῶν φρουρίων μετὰ τοῦ Χατζῆ 'Ισμαὴλ Μπέη, πληρεξουσίου τῆς Πόρτας καὶ ἀναβάλλοντος ἐπὶ διαφόροις προφάσεσι τὴν ἐκκένωσιν τοῦ τῆς πόλεως φρουρίου, εἰς τρόπον ὥστε ὁ δραστήριος Ναύαρχος Ἄγγλος Λάυονς ἔλαβε τὸ μέτρον νὰ ρυμουλκήσῃ τὴν φρεγάταν του ἐντὸς τοῦ λιμένος τῆς πόλεως, ἐνῷ μέχρι τοῦδε ἦσαν καὶ τὰ τρία πολεμικὰ πλοῖα ἔξωθεν τοῦ λιμένος, καὶ τότε, παρακολουθούμενος καὶ ὑπὸ τῶν λοιπῶν πλοίων, ἐπέστειλεν εἰς τὸν Χατζῆ 'Ισμαὴλ Μπέην ὅτι, ἂν ἐντὸς 24 ὡρῶν δὲν παραδώσῃ τὸ φρούριον, θέλει κανονοβολήσει σφοδρῶς τὴν πόλιν. Καὶ τότε ἐνέδωκαν τέλος οἱ 'Οθωμανοί, καὶ ὁ βαυαρικὸς στρατὸς ἔλαβε κατοχὴν [3] τελείαν τῆς πόλεως καὶ τῶν φρουρίων.

Ὁ δὲ Βασιλ. 'Επίτροπος Ρίζος, ἀφοῦ μὲ ἐσύστησεν ὡς Διοικητὴν Εὐβοίας, μοὶ ἐπρότεινε νὰ ὑπάγω μετ' αὐτοῦ πρὸς τὸν Χατζῆ 'Ισμαὴλ Μπέην, καὶ τὸν ἠκολούθησα. 'Αλλ' ὅταν μεταξὺ λόγων ὁ Χ'' 'Ισμαὴλ Μπέης εἶπε πρός με, διερμηνεύοντος τοῦ Ρίζου, ὅτι, ὅταν πρόκειται περὶ Χριστιανῶν, ἐγὼ θέλω ἔχει δικαιοδοσίαν ἐπ' αὐτῶν, ἐπὶ δὲ τῶν 'Οθωμανῶν, ἐκεῖνος, τῷ εἶπον ⟨δὲ⟩ διὰ τοῦ ἰδίου Ρίζου ὅτι ἐγὼ δὲν ἀναγνωρίζω ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ ἄλλην δικαιοδοσίαν εἰμὴ τὴν τῆς 'Ελλην. Βασιλείας, ἔμεινε μὲν δυσαρε-

παθανασοπούλου, «'Ανέκδοτα ἔγγραφα ἀφορῶντα εἰς τὴν ὁριστικὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς 'Ανατολικῆς Χέρσου 'Ελλάδος (1830 - 1835)», *'Επετηρὶς 'Εταιρείας Στερεοελλαδικῶν Μελετῶν*, τ. Γ' (1973), σσ. 194 - 195. Βλ. καὶ *'Εφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως*, ἀρ. 11, 31/12 'Απριλίου 1833.

1. Γύρω στὶς 22 Μαρτίου 1833 (βλ. 'Η. Παπαθανασοπούλου, «'Ανέκδοτα ἔγγραφα περὶ τῶν τουρκικῶν κτημάτων καὶ τῆς προσαρτήσεως τῆς Εὐβοίας», *'Αρχεῖον Εὐβοϊκῶν Μελετῶν*, τ. ΙΖ' (1971), σ. 405).

2. Γιὰ τὸν Καράμπαμπα καὶ τὴν ἐσφαλμένη ταύτισή του μὲ τὸν Σαλγανέα βλ. Δ. Τριανταφυλλοπούλου, «'Η μεσαιωνικὴ Χαλκίδα καὶ τὰ μνημεῖα της», *'Αρχεῖον Εὐβοϊκῶν Μελετῶν*, τ. ΙΣ' (1970), σσ. 195–196.

3. 26 Μαρτίου 1833.

στημένος, ἀλλ' ἐπροσπάθησε νὰ δικαιολογήσῃ ἄλλως τὴν πρότασίν του, θέλων νὰ μὲ κάμῃ νὰ ἐννοήσω ὅτι, ὅταν πρόκειται περὶ ἀνθρώπων Χρι-
134α στιανῶν πρώην καὶ μετὰ ταῦτα λαβόντων τὴν | ὀθωμανικὴν θρησκείαν, ἐὰν οἱ Χριστιανοὶ ζητήσωσι νὰ τοὺς κρατήσωσιν, ὡς ὁμοθρήσκους των, τότε νὰ ἐξετάζωνται οὗτοι ἐνώπιον ἐμοῦ καὶ αὐτοῦ ἂν θέλωσι νὰ μένωσιν εἰς τὸ δεύτερον θρήσκευμα ἢ νὰ ἐπανέρχωνται εἰς τὸ πρῶτον, καὶ εἰς τοῦτο βεβαίως συγκατετέθην. Ἀλλ' εὐθύς, μετ' οὐ πολύ, ἐφανερώθη ὅτι ὁ σκοπὸς τοῦ Χ″ Ἰσμαὴλ Μπέη, ἢ μᾶλλον τοῦ ἀδελφοῦ του Χασὰν Μπέη, διότι οὗτος ἀντεπροσώπευε τότε τὸν πληρεξούσιον τῆς Πόρτας ἐν Εὐβοίᾳ, ὡς διατρίβοντος τοῦ Χ″ Ἰσμαὴλ Μπέη ἐν Ἀθήναις, ὁ σκοπός του, λέγω, καὶ αὐτοῦ καὶ τῶν ἐν Χαλκίδι Ὀθωμανῶν ἦτο κυρίως νὰ ἐξακολουθῶσιν ὑπὸ τὴν τουρκικὴν δικαιοδοσίαν, ἐπειδὴ εὐθύς, μετὰ 8 ἡμέρας ἀπὸ τῆς ἐκεῖ ὡς Διοικητοῦ ἐγκαθιδρύσεώς μου, δερβίσης τις ἐκ Βαβυλῶνος, περιπεσὼν εἰς ἔγκλημα καὶ προσκληθεὶς παρ' ἐμοῦ νὰ προσέλθῃ ἐνώπιόν μου καὶ νὰ δώσῃ λόγον τῆς πράξεώς του, κατέφυγεν ἀμέσως εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Χασὰν Μπέη καί, ὅτε ὁ σταλεὶς κλητὴρ νὰ τὸν φέρῃ ἐνώπιόν μου ἦλθεν εἰς τοῦ Χασὰν Μπέη, ὅπου κατέφυγεν ὁ δερβίσης, ἅμα εἶδεν οὗτος τὸν κλητῆρα, ἐγερθεὶς τῆς θέσεώς του, ὑπῆγε καὶ ἔπεσε παρὰ τοὺς πόδας τοῦ Χασάν, παρὰ τῷ ὁποίῳ παρεκάθηντο καὶ ἄλλοι πολλοὶ τῶν γνωριμωτέρων Ὀθωμανῶν τῆς Χαλκίδος. Ἀκούσας ὅμως ὁ Χασὰν τὸν σκοπὸν τῆς παρουσίας τοῦ κλητῆρος, δὲν ἐδίστασε νὰ τὸν παραδώσῃ εἰς αὐτόν, καὶ οὗτος νὰ τὸν φέρῃ εἰς τὸν οἶκόν μου. Τὸ δὲ περιστατικὸν τοῦτο ἔλαβε χώραν μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ τε Βασιλ. Ἐπιτρόπου Ρίζου καὶ τῶν πρέσβεων καὶ ναυάρχων τῶν τριῶν δυνάμεων.

Πρὶν ὅμως ἀναχωρήσωσιν οἱ πρέσβεις οὗτοι καὶ οἱ ναύαρχοι, εὐθὺς μετὰ τὴν παράδοσιν τῶν φρουρίων, ἔκρινα καλὸν νὰ προσέλθω μετὰ τῶν δημογερόντων τῆς πόλεως καὶ τοῦ Ἀρχιερέως πρὸς ἕνα ἕκαστον τῶν κυρίων τούτων ἐπὶ τῶν οἰκείων αὐτῶν πλοίων, ὅπως εὐχαριστήσωμεν αὐτοὺς διὰ τὰς προσπαθείας ἃς κατέβαλον ὑπὲρ τῆς ἐντελοῦς ἀπελευθερώσεως τῆς πόλεως ἀπὸ τὴν ὀθωμανικὴν ἐξουσίαν. Καί, κατὰ τὴν ἐν τοῖς πρωτοκόλλοις
134β τοῦ Λονδίνου τάξιν τῶν ὑπογραψάντων τὰς συνθήκας | ἐκείνας πληρεξουσίων, ἐπέβημεν, πρῶτον, εἰς τὸ ἀγγλικὸν πλοῖον, ὅπου μᾶς ὑπεδέχθησαν ὁ Πρέσβυς Δαύκινς καὶ ὁ Ναύαρχος Λάυονς, οἵτινες διέταξαν καὶ πυ-

ροβολισμοὺς κατὰ τὴν ἐκεῖθεν ἀποχώρησίν μας· δεύτερον, ἐπέβημεν εἰς τὸ γαλλικὸν πλοῖον, ὅπου ὁμοίως ὁ Πρέσβυς Ρουὰν καὶ ὁ Ναύαρχος μᾶς ἔκαμαν τὴν αὐτὴν ὑποδοχὴν καὶ τὰς ἰδίας τιμάς· προσήλθομεν, τρίτον, εἰς τὸ ρωσικὸν πλοῖον, ἀλλ' ἐκεῖ μᾶς εἶπον οἱ ἐν τῷ πλοίῳ ὅτι δὲν εὑρίσκοντο ἐκεῖ τότε οὔτε ὁ Πρέσβυς οὔτε ὁ Ναύαρχος καὶ ἐπομένως δὲν μᾶς ἔκαμαν τίποτε ἀφ' ὅσα οἱ ἄλλοι δύο.

Ὁ Δαύκινς ὅμως καὶ ὁ Λάυονς δὲν ἔπαυαν νὰ μὲ βλέπωσι συνεχῶς καὶ νὰ μοὶ δίδωσι τὰς ὁποίας ἐνόμιζον ἀναγκαίας εἰς τὰς περιστάσεις ἐκείνας συμβουλὰς καὶ μάλιστα νὰ μὲ προτρέπωσι νὰ στείλω νὰ καταλάβω τὸ φρούριον τῆς Καρύστου μίαν ὥραν ἀρχύτερα, διότι ὑπώπτευον, ὡς ἐκ τῆς παρουσίας δύο ἀπεσταλμένων μπέηδων ἐκ Καρύστου, ὅτι εἶχαν σκοπὸν νὰ φέρουν προσκόμματα εἰς τοῦτο· καὶ τελευταῖον ὁ Δαύκινς μοὶ ἐπρότεινε νὰ κάμω τι πρὸς ἑόρτασιν τῆς ἐλευθερίας τῆς Εὐβοίας, μίαν συναναστροφὴν δηλ. ὅπου νὰ καλέσω τοὺς ἀξιωματικοὺς τῶν πλοίων καί τινας τῶν γνωριμωτέρων τῆς πόλεως οἰκογενειῶν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον. Ἀλλ' ἐγώ, μὴ ἔχων ἀκόμη οὐδὲ σκέπασμα τῆς νυκτὸς οὔτε κανὲν ἄλλο μέσον, ὅπως προβῶ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῆς προτάσεως ταύτης τοῦ Πρέσβεως, ἀπεποιήθην μετὰ λύπης καὶ μετὰ προηγουμένως ζητηθεῖσαν συγχώρησιν, ἐπιδεικνύων τὴν κατάστασιν τῆς οἰκίας ἐν ᾗ διέτριβον. Τότε δὲ ὁ Πρέσβυς, εἰπών μοι ὅτι πρέπει κάτι νὰ γένῃ, μοὶ εἶπεν ὅτι θέλουν προσφέρει αὐτοὶ ἐν τῷ πλοίῳ των ἕνα χορὸν καὶ μὲ ἐπεφόρτισε νὰ τῷ καταγράψω ὀνόματά τινα ἐκ τῶν γνωριμωτέρων τῆς πόλεως οἰκογενειῶν, ὅπως προσκαλέσωσιν αὐτὰς εἰς τὸ πλοῖον τὴν παραμονὴν τῆς ἀναχωρήσεώς των· καὶ τοῦτο ἔλαβε χώραν, καὶ εὐχαριστήθησαν καὶ οἱ Χαλκιδεῖς καὶ οἱ τῶν πλοίων ἀξιωματικοί, πανηγυρίσαντες οὕτω τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Εὐβοίας.

Εἶπον δὲ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Εὐβοίας, μολονότι ἔμενεν ἀκόμη| εἰς χεῖρας τῶν Ὀθωμανῶν τὸ φρούριον τῆς Καρύστου. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν *135ª* ἐφαίνετο εἰς ἐμὲ δύσκολον ἔργον, νὰ καταλάβω δηλ. καὶ τὸ φρούριον ἐκεῖνο, ἀφοῦ κατελήφθησαν ἤδη ὑπὸ τῶν βασιλ. στρατευμάτων τὰ ἀπόρθητα φρούρια τῆς Χαλκίδος. Ὅθεν, καλέσας ἀμέσως, τὴν Μεγάλην Πέμπτην, μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τῶν πλοίων τῶν τριῶν δυνάμεων, τοὺς ἐν Χαλκίδι εὑρισκομένους δύο μπέηδες ἐκ Καρύστου, περὶ τῶν ὁποίων ἔλεγον καὶ ἐπίστευον ὅτι θέλουσι παρεμβάλει προσκόμματα εἰς τὴν παράδοσιν τοῦ φρουρίου

των, τοὺς ἠρώτησα ἂν τὰ λεγόμενα ἔχωνται ἀληθείας καὶ τί αὐτοὶ φρονοῦσι περὶ τούτων καὶ διὰ ποῖον σκοπὸν ἦλθον ἐνταῦθα καὶ διατρίβουσιν ἐν Χαλκίδι. Οὗτοι δέ, θεωροῦντες τὴν φυσιογνωμίαν μου καὶ ἀκούοντες τὸν τόνον τῆς φωνῆς μου, μοὶ εἶπον ὅτι δὲν εἶναι ἄλλος ὁ δισταγμός των ὡς πρὸς τὴν παράδοσιν τοῦ φρουρίου εἰμὴ ὅτι, ἐπειδὴ οἱ Χριστιανοὶ καὶ Τοῦρκοι κάτοικοι τῆς Καρύστου ἔδωκαν καὶ ἔπαθον πολλὰ κακὰ πρὸς ἀλλήλους, φοβοῦνται μὴ συμβῇ σύγκρουσις μεταξὺ των διὰ τὰ παρελθόντα, καὶ διὰ τοῦτο ὑποβάλλουσι γνώμην νὰ σταλῇ ἐκεῖ στρατὸς βαυαρικὸς πρὸς κατάληψιν τοῦ φρουρίου. Ἐγὼ δέ, γνωρίζων ἐκ τῶν προτέρων ὅτι ὁ ὀλίγος ἐν Χαλκίδι βαυαρικὸς στρατὸς δὲν ἠδύνατο νὰ διασπασθῇ, εἶπον εἰς τοὺς μπέηδες ὅτι, ἂν εἶναι τοῦτο ἡ αἰτία τῶν δισταγμῶν των, ἐγὼ ἐγγυῶμαι διὰ τὴν τρίχα τῆς κεφαλῆς ἑνὸς Ὀθωμανοῦ μὲ τὴν κεφαλήν μου, ἂν ὅμως εἶναι ἄλλος ὁ σκοπός των, τότε θέλω στείλει πέντε μόνον ἄνδρας μὲ τὴν σημαίαν τοῦ Βασιλέως μου, καί, ἂν θέλωσιν, ἂς ἐναντιωθῶσι. Καὶ τότε οἱ καλοί σου μπέηδες, κλίναντες τὴν κεφαλήν, ἐζήτησαν τὴν ἄδειαν νὰ ἐπιστρέψουν εἰς τὴν πατρίδα των, διὰ νὰ προετοιμάσουν τὰ πάντα καὶ τὰ ἀναγκαῖα καταλύματα διὰ τοὺς στρατιώτας οἵτινες ἔμελλον νὰ σταλῶσι πρὸς παραλαβὴν τοῦ φρουρίου. Ἔστειλα λοιπὸν ἀμέσως μετὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ Πάσχα τὸν Ἀδὰμ Δούκαν, ὡς ἀντιπρόσωπόν μου, μετὰ πεντήκοντα στρατιωτῶν καὶ κατέλαβα τὸ φρούριον καὶ τὴν πόλιν τῆς Καρύστου, χωρὶς νὰ αἱματώσῃ ἡ μύτη κανενός, ὡς λέγει ὁ λόγος. |

135β Ταῦτα δὲ πάντα ἔπραξα, χωρὶς νὰ ἔχω κανὲν διορισμοῦ ἔγγραφον εἰς χεῖρας, ἀλλὰ μόνον τὴν προφορικὴν τοῦ Ρίζου σύστασιν καὶ καθίδρυσιν ἐνώπιον τῆς δημογεροντίας Χαλκίδος, ὅτε μετὰ ταῦτα μὲ ἠξίωσεν ὁ τότε Ὑπουργὸς τῶν Ἐσωτερικῶν Χρηστίδης μὲ ἔγγραφον διορισμὸν καὶ μὲ ἐφωδίασε καὶ μὲ γραμματέα, τὸν Δημ. Καλλιφρονᾶν, πέμψας πρὸς ἐμὲ τὸν διορισμόν του. Ἀλλὰ τὸν διορισμὸν τοῦτον, τὸν ὁποῖον ἀμέσως ἔστειλα πρὸς τὸν Καλλιφρονᾶν εἰς Ἀθήνας μὲ ἰδιαιτέραν ἐπιστολὴν συνωδευμένον, ἐν ᾗ τὸν προσεκάλουν ἀδελφικῶς καὶ πατρικῶς νὰ ἔλθῃ ὅσον τὸ δυνατὸν ταχύτερον, διὰ νὰ πράξωμεν ὁμοῦ ὅ,τι καλὸν γνωρίζομεν διὰ τὸν τόπον καὶ πρὸς εὐαρέστησιν τῆς Βασιλ. Κυβερνήσεως, τὸ ἔγγραφον τοῦτο καὶ τὴν ἐπιστολήν μου μοὶ εἶπεν ὕστερον ὁ Καλλιφρονᾶς ὅτι δὲν τὰ ἔλαβε, ἀλλὰ μοὶ εἶπε τοῦτο, ὅταν, διορισθεὶς Ὑπουργὸς τῶν Ἐσωτερικῶν, διέβην ἐν-

τεῦθεν, ἀπερχόμενος εἰς Ναύπλιον, ὅτε καὶ ἐπρόσθεσεν ἀποχωρῶν : «Μέμνησο καὶ ἡμῶν.»

Οὐδὲ μὴν ὁλόκληρος λοιπὸν δὲν παρῆλθεν, ἀφοῦ ἀπῆλθον εἰς Εὔβοιαν ὡς Διοικητὴς μὲ μισθὸν δραχ. 200 κατὰ μῆνα, καὶ λαμβάνω διάταγμα βασιλ.[1] τοῦ διορισμοῦ μου ὡς Γραμματέως τῆς 'Επικρατείας ἐπὶ τῶν 'Εσωτερικῶν καὶ καλοῦμαι ἀλλεπαλλήλως δι' ἐκτάκτων ταχυδρόμων ὑπὸ τοῦ φίλου μου Τρικούπη νὰ δεχθῶ καὶ νὰ ἀπέλθω ὅσον τάχος εἰς Ναύπλιον. Τοῦτο δὲ ἔπραξεν ὁ Τρικούπης, ἀμφιβάλλων ἂν ἤθελα δεχθῆ τὴν ἀνωτάτην αὐτὴν δημοσίαν θέσιν, ἐνῷ τῷ εἶχον ἀρνηθῆ νὰ δεχθῶ τὴν κατωτέραν, ὡς Διοικητὴς Ναυπλίας.

'Αλλ' ἐδέχθην, διότι δὲν ἐπεθύμουν εὐθὺς νὰ προβῶ εἰς τὸ μέσον μὲ μίαν παραίτησιν, τὴν ὁποίαν ἤθελα κάμει βεβαίως, ἂν πρότερον ἤθελα ἐρωτηθῆ περὶ τούτου, καὶ ἀπῆλθον εἰς Ναύπλιον, σκοπὸν | ἔχων ἐκεῖ νὰ προτείνω *136ᵃ* ὅρους τινάς, τοὺς ὁποίους ἤλπιζον ὅτι ἤθελεν ἐπιδοκιμάσει καὶ ὁ Τρικούπης, Πρόεδρος τοῦ Ὑπουργείου, καὶ αὐτὴ ἡ 'Αντιβασιλεία. Οἱ ὅροι δὲ οὗτοι ἦ μᾶλλον ὁ κύριος ὅρος ἦτό τι συνταγματικὸν πρόβλημα, τὸ ὁποῖον ἔπρεπε προλαβόντως νὰ λυθῆ, ὡς πρὸς τὴν θέσιν εἰς τὴν ὁποίαν ἐκλήθημεν νὰ ὑπηρετήσωμεν τὴν βασιλείαν καὶ τὴν πατρίδα ἡμεῖς οἱ διορισθέντες γραμματεῖς τῆς ἐπικρατείας, ἂν δηλ. ἔπρεπε νὰ θεωρώμεθα ὡς ὑπουργοὶ ὑπεύθυνοι ἐνώπιον τοῦ ἔθνους, καὶ νὰ ἔχωμεν ἑπομένως ἀνεξαρτησίαν τινὰ εἰς τὴν ἐξάσκησιν τῶν καθηκόντων μας, ἢ νὰ εἴμεθα ἁπλᾶ ὄργανα τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας, ἤτοι ἁπλῶς γραμματικοὶ τῆς 'Αντιβασιλείας, ἐνεργούσης δι' ἡμῶν ἀπολύτως ὅ,τι ἤθελε νομίσει καλὸν νὰ πράξῃ εἰς τὴν διοίκησιν τῆς πατρίδος[2]. 'Αλλ' εἰς τὴν δευτέραν ταύτην περίστασιν ἔπρεπε νὰ ἐνθυμηθῶμεν τὴν ἐπὶ τῆς κυβερνήσεως τοῦ Καποδιστρίου διαγωγήν μας, ὅτι, καίτοι ἔχοντες ἓν εἶδος συνταγματίου, τοῦ λεγομένου καταστατικοῦ[3], ἐν ᾧ ἀνεγνωρίζοντο αἱ ἀρχαὶ τὰς ὁποίας εἶχαν ψηφίσει αἱ κατὰ διαφόρους καιροὺς ἐθνικαὶ συνελεύσεις, δὲν εὐχαριστούμεθα, ἀλλ' ἐζητῶμεν (*sic*) σύνταγμα καὶ πάλιν σύνταγμα, ἂν καὶ ἡμεῖς καὶ οἱ ὅμοιοι μὲ ἡμᾶς ἠρκούμεθα καὶ περιω-

1. 3/15 'Απριλίου 1833: *'Εφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως*, ἀρ. 12, 6/18 'Απριλίου 1833.

2. Πβλ. τὸ ἀπὸ 3/15 'Απριλίου 1833 διάταγμα «περὶ σχηματισμοῦ τῶν γραμματειῶν» : *'Εφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως*, ἀρ. 13, 10/22 'Απριλίου 1833.

3. Βλ. παραπάνω, σσ. 187 – 189.

ριζόμεθα μόνον εἰς λόγους καὶ πατριωτικὰς παραινέσεις. Τώρα δὲ νὰ δεχθῶμεν ὑπηρεσίαν ὑπὸ ἀπόλυτον ἐξουσίαν μοὶ ἐφαίνετο ὅτι ἐμέλλομεν νὰ θεωρηθῶμεν ὡς ἀσυνεπεῖς καὶ νὰ ἀπολέσωμεν τὴν κοινὴν ὑπόληψιν. Τοιαύτας ὡς ἔγγιστα ἰδέας περιέστρεφον εἰς τὸν νοῦν μου, ὁδοιπορῶν εἰς Ναύπλιον, καὶ τοιαῦτα ἐξέφραζον πρὸς ὅσους κατὰ τὴν εἰς τὰ ἐκεῖ διάβασίν μου μὲ συνεχαίροντο διὰ τὸν διορισμόν μου καὶ ἔλεγον ὅτι πολλὰ περιμένουσιν ἀπὸ τὴν συγκρότησιν τοιούτου Ὑπουργείου. Ἦσαν δὲ μεταξὺ τούτων καί τινες σφόδρα συνταγματικοί, οἵτινες ὄχι μόνον διὰ λόγου ἀλλὰ καὶ δι' ἔργων ἐζήτησαν ἐπὶ Καποδιστρίου τὴν εἰσαγωγὴν τέλειου συνταγματικοῦ πολιτεύματος ἐν Ἑλλάδι. Ὁ Τρικούπης ὅμως, πρὸς τὸν ὁποῖον ἀνεκοίνωσα τὰς ἰδέας μου ταύτας, μὲ ἐβεβαίωσε περὶ τοῦ εἰλικρινοῦς καὶ φιλελευθέρου χαρακτῆρος τῶν μελῶν τῆς Ἀντιβασιλείας, λέγων ὅτι μετ' αὐτῶν
136β θέλομεν πράξει πᾶν ὅ,τι | καλὸν καὶ συμφέρον εἰς τὴν πατρίδα.

Ἐπίστευσα λοιπὸν εἰς τοὺς λόγους τοῦ φίλου μου Τρικούπη καὶ ἀνέλαβον τὰ καθήκοντά μου, ἐξ ὧν τὸ πρώτιστον πάντων ἦτο ἡ πρὸς ἐμὲ πρόσκλησις τῆς Ἀντιβασιλείας νὰ ἐφαρμόσω τὸν ὑπὸ τοῦ πρὸ ἐμοῦ Ὑπουργοῦ καθυποβληθέντα καὶ ψηφισθέντα ὑπὸ τῆς Ἀντιβασιλείας ὀργανισμὸν τοῦ διοικητικοῦ κλάδου[1]. Οὗτος δὲ ἦτο μετάφρασις τοῦ γαλλικοῦ ὀργανισμοῦ, τῶν νομαρχιῶν δηλ. καὶ ἐπαρχείων, καὶ ἐπρόκειτο τότε ἁπλῶς νὰ καθυποβάλω ἐγὼ πρὸς τὴν Ἀντιβασιλείαν τὰ κατάλληλα πρόσωπα εἰς ἔγκρισιν. Ἀλλά, πρὶν προβῶ εἰς τὴν ἐνέργειαν ταύτην, λαβὼν συνέντευξιν μετὰ τοῦ ἐπὶ τῶν Ἐσωτερικῶν μέλους τῆς Ἀντιβασιλείας κυρίου Ἄβελ, εἶπον πρὸς τὴν Α.Ε. ὅτι «ἐσπεύσατε, μοὶ φαίνεται, πολὺ νὰ προβῆτε εἰς ψήφισιν τοιούτων ὀργανικῶν διαταγμάτων, πρὶν πρῶτον σπουδάσητε καὶ γίνητε ἐγκρατεῖς τῶν ἀναγκῶν τοῦ τόπου καὶ τῶν μέτρων ἑπομένως τῆς θεραπείας αὐτῶν, διότι γνωρίζω ἐκ πείρας ἣν ἔλαβον κατὰ τὸ διάστημα τῆς Ἐπαναστάσεως ὅτι πολλοὶ τῶν διοικητικῶν ὑπαλλήλων ἦσαν κατώτεροι τῶν ἀποτελούντων τὰς δημογεροντίας προσώπων καὶ εἰς τὴν διανοητικότητα καὶ εἰς τὴν πεῖραν τῶν πραγμάτων τοῦ τόπου πρὸς τὸν ὁποῖον διωρίζοντο, καὶ ἄλλοι πάλιν ἦσαν ραδιοῦργοι, ἐνσπείροντες τὴν διχόνοιαν μεταξὺ τῶν πολιτῶν, διὰ νὰ καθίστανται ἀναγκαῖοι, ὅτι μόνον αἱ δημογεροντίαι ἐξετέ-

1. Διάταγμα «περὶ τῆς διαιρέσεως τοῦ Βασιλείου καὶ τῆς διοικήσεώς του», 3/15 Ἀπριλίου 1833 : *Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως*, ἀρ. 12, 6/18 Ἀπριλίου 1833.

λουν εἰς τὸ διάστημα τοῦτο τὴν ἀληθῆ διοίκησιν τῶν ἐπαρχιῶν καὶ ὑφίσταντο τὰ μεγάλα βάρη τοῦ πολέμου, καὶ ταῦτα ἐν περιστάσεσι δειναῖς καὶ ὑπὸ τὴν ἀναρχικὴν κατάστασιν καὶ τὴν ἀταξίαν τῶν στρατευμάτων· καὶ τώρα στοχάζομαι ὅτι ἔπρεπεν ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Βασιλικῆς Κυβερνήσεως νὰ δοκιμασθῇ τὸ σύστημα τοῦτο τῶν δημογεροντιῶν πρὸς τὴν διοίκησιν τοῦ κράτους, καὶ εἴχομεν πάντοτε τὸν καιρὸν νὰ ἔλθωμεν εἰς θεραπείαν, ἂν ἐφαίνετο ὅτι διὰ τοῦ συστήματος ἐκείνου τὰ πράγματα τοῦ κράτους δὲν ἤθελον εὐοδοῦσθαι· ἐπράξατε» εἶπον, «ὡς ἂν εἴ τις ἰατρὸς ἐπισκεπτόμενος ἀσθενῆ, χωρὶς νὰ τὸν ἴδῃ καὶ ἐξετάσῃ τὰ συμπτώματα τῆς ἀσθενείας καὶ ψαύσῃ τοὺς σφυγμούς, εὐθύς, κάτωθεν, ἀπὸ | τῆς θύρας τῆς οἰκίας *137ᵃ* τοῦ πάσχοντος, δίδει συνταγὰς περὶ τῶν ἀναγκαιούντων εἰς αὐτὸν φαρμάκων.» Τοῦτο δὲ ὁμολογῶ ὅτι ἦτον ὀπωσοῦν τολμηρόν, ἀλλὰ τοιοῦτος ἦτο τότε ὁ χαρακτὴρ τῶν ἀνθρώπων τῆς Ἐπαναστάσεως, νὰ λέγωσιν ἀπροκαλύπτως πᾶν ὅ,τι τοῖς ἐφαίνετο ὀρθόν. Καὶ ὁμολογῶ πρὸς τούτοις ὅτι ὁ ἀνὴρ ἐκεῖνος (ὁ Ἄβελ) δὲν ἐταράχθη διόλου εἰς τὴν ὁμιλίαν μου ταύτην, ἀλλ' ἀτενίσας ἡσύχως καὶ ἱλαρῶς πρὸς ἐμέ, εἰ καὶ ἐκπλαγεὶς εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῶν λόγων μου ἴσως, μοὶ εἶπεν ἐπὶ τέλους ὅτι τὸ πρᾶγμα ἐτελείωσε, τὰ δὲ διατάγματα ἐψηφίσθησαν καὶ τώρα πρέπει νὰ ἐφαρμοσθοῦν.

Εἰσῆξα λοιπὸν εἰς τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον τὰς περὶ νομαρχῶν προτάσεις μου, καὶ μετά τινα συζήτησιν περὶ δύο ἢ τριῶν ἴσως προσώπων, τὰ ὁποῖα ἐθεώρησαν οἱ συνάδελφοι ὄχι ὡς μὴ ἱκανὰ νὰ καθέξωσι τὴν θέσιν νομάρχου ἀλλ' ὡς πρόσωπα μήπω γνωστὰ εἰς τὸ πανελλήνιον, ὡς παρ. χάρ. τὸ τοῦ Νικολάου Καρόρη, περὶ τοῦ ὁποίου ὁ Μαυροκορδᾶτος ἀπεφήνατο ὅτι ἦτο μὲν ἱκανώτατος διοικητικὸς ὑπάλληλος ἀλλ' ἄγνωστος εἰσέτι εἰς τὸ κοινόν, ὁ δὲ Κωλέττης εἶπε μόνον ὅτι πολλὰ ὀνόματα παρελείφθησαν ἀπὸ τὰς προτάσεις μου κατάλληλα εἰς τὸν σκοπόν, μετὰ τὴν συζήτησιν, λέγω, ταύτην, ἐπιμένοντος ἐμοῦ εἰς τὴν παραδοχὴν τῶν εἰσαχθέντων εἰς τὴν ἔγκρισιν τῶν συναδέλφων ὀνομάτων, διελύθημεν ἀναποφάσιστοι, ἀλλ' ἐπιφυλαξάμενοι νὰ ὑποβάλωμεν εἰς τὴν ἔγκρισιν τῆς Ἀντιβασιλείας κατάλογον ἕκαστον τῶν μερῶν μετὰ τῶν ἀναγκαίων παρατηρήσεων. Κατωρθώθη δὲ ἐκ μέρους τῶν ἐναντιωθέντων εἰς τὸν ἐδικόν μου κατάλογον νὰ διαγραφῇ τὸ ὄνομα μόνον τοῦ Καρόρη, τὸν ὁποῖον ὅμως πάλιν ἐσκεπτόμην νὰ προτείνω ὡς σύμβουλον ἐντὸς τῆς Γραμματείας τῶν Ἐσωτερικῶν, ἀλλ'

αὐτός, ἀρνηθεὶς νὰ δεχθῇ τὴν θέσιν ταύτην, ἐζήτησε νὰ τὸν προτείνω ὡς ἔπαρχον [1].

'Αλλά, παραλείπων ἤδη πολλὰς ἄλλας λεπτομερείας τῆς διαχειρίσεώς
137β μου ὡς|Γραμματέως τῆς 'Επικρατείας ἐπὶ τῶν 'Εσωτερικῶν, ἀναφέρω ἄλλο βασιλ. διάταγμα [2] διαβιβασθὲν εἰς ἐμέ, περὶ προσδιορισμοῦ ὡς πρωτευούσης τοῦ κράτους τῆς πόλεως 'Αθηνῶν. Καὶ τὴν εἰσήγησιν τοῦ διατάγματος τούτου ἔπρεπε νὰ εἰσάξω ἐνώπιον τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου εἰς γνωμοδότησιν αὐτοῦ πρὸς τὴν 'Αντιβασιλείαν. Καὶ ἐνταῦθα εὑρέθημεν εἰς πλήρη διαφωνίαν, ἐπειδὴ ὁ μὲν Πρόεδρος τοῦ Συμβουλίου Τρικούπης δὲν εὕρισκε κατάλληλον τόπον τὰς 'Αθήνας, διὰ νὰ διορισθῇ ὡς πρωτεύουσα τοῦ Βασιλείου, ἀλλὰ τὸν 'Ισθμὸν τῆς Κορίνθου καί, μέχρις οὗ ἑτοιμασθῇ ὁ τόπος οὗτος καὶ κατοικηθῇ, νὰ μένῃ ἡ Κυβέρνησις μεταξὺ Ναυπλίας καὶ Ἄργους (εἶχε δὲ ὁ Τρικούπης ἀξιόλογον οἰκίαν νεόκτιστον ἐν Ναυπλίῳ καὶ ἄλλην τινὰ ἐν Ἄργει), μετὰ δὲ τοῦ Τρικούπη συνεφώνει καὶ ὁ Μαυροκορδᾶτος, λέγων μάλιστα ὅτι ὡς ἰδιώτης προτιμᾷ νὰ κατοικῇ εἰς 'Αθήνας, τὰς ὁποίας ἐγνωμοδότει νὰ ἀφιερώσωμεν εἰς τὰς Μούσας, συνεφώνει δὲ καὶ ὁ Πραΐδης. 'Εγὼ ὅμως ἐπέμενον διὰ τὰς 'Αθήνας, ὁ δὲ Κωλέττης ἐσιώπα εἰς ὅλην τὴν περὶ τούτου συζήτησιν. 'Ερωτηθεὶς ὅμως ἐπὶ τέλους νὰ εἴπῃ καὶ οὗτος τὴν γνώμην του, εἶπεν ὅτι πρωτεύουσαν τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους θεωρεῖ τὴν Κωνσταντινούπολιν, διὰ τὸ ὁποῖον ἀφοῦ πρῶτον ἐγελάσαμεν οἱ συνάδελφοι, ἠρωτήθη ἐκ δευτέρου νὰ εἴπῃ τί στοχάζεται περὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος. Καὶ οὗτος, ἀφοῦ πάλιν ἐπέμενε σοβαρῶς εἰς τὴν γνώμην του, εἶπεν ὅτι προσωρινὴν ἕδραν τῆς Κυβερνήσεως προτείνει τὰ Μέγαρα. Καὶ πάλιν ἐκάγχασαν οἱ ὑπουργοὶ διὰ τοῦτο, ἀλλ' ἐπὶ τέλους, ἀναγκασθεὶς νὰ δώσῃ γνώμην ὁριστικὴν μεταξὺ τῶν 'Αθηνῶν καὶ τοῦ 'Ισθμοῦ τῆς Κορίνθου, ἐπροτίμησε τὰς 'Αθήνας [3]. Καὶ οὕτω πάλιν ἀπεφασί-

1. Βλ. τὴν ἀπὸ 23/5 Μαΐου 1833 ἀπόφαση «περὶ διορισμοῦ τῶν νομαρχῶν διὰ τοὺς δέκα νομοὺς τοῦ Βασιλείου τῆς 'Ελλάδος»: *'Εφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως*, ἀρ. 16, 28/10 Μαΐου 1833. Ὁ Καρόρης διωρίστηκε Ἔπαρχος τῆς ἐπαρχίας Θηβῶν μὲ διάταγμα τῆς 2/14 Μαΐου 1833: *'Εφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως*, ἀρ. 20, 29/10 'Ιουνίου 1833.

2. Προφανῶς πρόκειται γιὰ τὸ σχέδιο τοῦ διατάγματος τῆς 29/11 'Ιουλίου 1833 «περὶ ἀνοικοδομήσεως τῆς πόλεως τῶν 'Αθηνῶν καὶ τῆς ἐκεῖσε μεταθέσεως τῆς ἕδρας τῆς Κυβερνήσεως», γιὰ τὸ ὁποῖο βλ. Κ. Μπίρη, *Αἱ 'Αθῆναι ἀπὸ τοῦ 19ου εἰς τὸν 20ὸν αἰῶνα*, 'Αθήνα 1966, σ. 26.

3. Ἡ παραπάνω συζήτηση τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου ἔγινε, κατὰ τὸν Κ. Μπίρη (*Τὰ πρῶτα σχέδια τῶν 'Αθηνῶν*, 'Αθήνα 1933, σ. 8), στὶς 15 Μαΐου 1833. Γιὰ τὶς γνῶμες ποὺ διατυπώθηκαν

σθη, ἕνεκα τῆς διαιρέσεως τῶν|γνωμῶν, νὰ ὑποβληθῶσιν ἐκθέσεις ἐκ 138ᵃ
μέρους ἑκάστου τῶν διαφωνησάντων μερῶν, καὶ οὕτω διελύθημεν πάλιν ἀναποφάσιστοι. Συντάξας ἑπομένως τὴν ἔκθεσίν μου κατ' εὐθεῖαν εἰς τὴν γερμανικὴν γλῶσσαν καὶ ἐπιδοὺς αὐτὴν εἰς τὴν 'Αντιβασιλείαν, ἤκουσα παρὰ τοῦ κυρίου Ἄβελ τὴν ἑξῆς περὶ αὐτῆς κρίσιν : «Sie ist aus dem Leben gegriffen», τοῦτ' ἔστιν «Αὕτη (ἡ ἔκθεσις) ἐλήφθη ἀπὸ τὸν βίον».

Ἔδωκα δὲ καὶ γνώμην τοιαύτην πρὸς τὸν Πρόεδρον τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, ὅταν οὗτος προυτίθετο νὰ ἐνεργήσῃ τὴν κήρυξιν τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Ἑλλην. Βασιλείου, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον εἶχε λάβει χώραν ἀπὸ τῶν πρώτων συνελεύσεων τοῦ ἔθνους καὶ πράγματι ὑφίστατο, καὶ περὶ τῶν ἄλλων ἐκκλησιαστικῶν μέτρων. Εἶπον δηλ. πρὸς τὸν κ. Τρικούπην νὰ μὴ σπεύσῃ εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τούτων, ἀλλά, ἐν καιρῷ τῷ δέοντι καὶ ἀφοῦ τὰ λοιπὰ πράγματα τῆς πατρίδος τακτοποιηθῶσι, νὰ συγκαλεσθῇ σύνοδος ἐκκλησιαστικὴ ἐπὶ τούτῳ, συγκειμένη ἀπὸ τοὺς ἐπισκόπους, ἀρχιμανδρίτας, ἡγουμένους μοναστηρίων, πρωτοϊερεῖς [1], καὶ ⟨ἐκ⟩ λαϊκῶν πρὸς τούτοις μελῶν ἐκλελεγμένων παρὰ τῶν ἐπαρχιῶν, ὅπως κανονίσωσι συμφώνως μὲ τὰ προκανονισμένα καὶ μὲ τὰς παραδόσεις τὴν ἐκκλησιαστικὴν διοίκησιν τῆς Ἑλλάδος [2].

Ἐσκέφθην πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ περὶ τῆς ἀποκαταστάσεως τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων οἵτινες κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος ὑπηρέτησαν στρατιωτικῶς τὴν πατρίδα, οὐχὶ μόνον ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν καὶ ἐν τῷ τόπῳ τῆς γεννήσεώς του ἕκαστος, ταὐτὸν εἰπεῖν ὡς ἐθνοφύλακες, ἀλλὰ διαρκῶς καὶ τρέχοντες ὅπου ἡ ἀνάγκη τοὺς ἐκάλει. Ἐζήτησα δὲ πληροφορίας περὶ τοῦ ἀριθμοῦ εἰς ὃν ἠδύναντο νὰ ἀναβαίνωσιν οἱ τοιοῦτοι ἄνδρες παρά τε τοῦ πρώην ἐπὶ τῶν Στρατιωτικῶν Ὑπουργοῦ Κωνστ. Ζωγράφου καὶ παρὰ τοῦ Ἰω(άννου) Κωλέττου, ὅστις, ὡς φίλος καὶ ἀντιπρόσωπος τῶν Ρουμελιωτῶν, ἦτον εἰς κατάστασιν νὰ γνωρίζῃ πλειότερόν τι καὶ θετικώτερον παρ' ἐμέ, ἀλλὰ καὶ ὁ εἷς καὶ ὁ ἄλλος δὲν ἐγνώριζον ἀπολύτως τίποτε περὶ τούτου, εἰς δὲ τὴν ἐρώτησίν μου ἂν δὲν ἦτον περὶ τὰς 4000

τότε βλ. *αὐτόθι* Dawkins πρὸς Palmerston, ἀρ. 67, 13/25 Σεπτεμβρίου 1834 (F.O. 32/46, φφ. 12–17)· καὶ Lyons πρὸς Aberdeen, ἀρ. 10, 10/22 Ἰανουαρίου 1845 (F.O. 32/135, φφ. 47–48).

1. *Χφ.* πρωτοϊερέων.

2. Βλ. ὅσα σχετικὰ μὲ τὸ θέμα αὐτὸ εἶπε ὁ Ψύλλας στὴν Γερουσία στὶς 8 Ἰουλίου 1852 (*Πρακτικὰ τῶν συνεδριάσεων τῆς Γερουσίας*, περίοδος Γ', σύνοδος Β', σσ. 578 – 579).

ὡς ἔγγιστα ὁ ἀριθμὸς τῶν τοιούτων, μοὶ ἀπήντησαν καταφατικῶς. Ἠρώ-
138β τησα δὲ|μετὰ τούτους καὶ τὸν κύρ. Ἄβελ ἂν νομίζῃ ὅτι τὰ μέλη τῆς Ἀντιβασιλείας ἔμελλον νὰ ἐγκρίνωσι πρότασίν μού τινα περὶ ἀποκαταστάσεως τῶν ἀνδρῶν τοῦ Ἀγῶνος οἵτινες, λαβόντες μέρος διαρκῶς ἐν αὐτῷ καὶ μὴ φροντίσαντες διὰ τοῦτο παντελῶς περὶ τῆς οἰκονομικῆς αὐτῶν καταστάσεως, ἔμειναν ἄνευ τῶν μέσων τοῦ ζῆν μετὰ τὴν ἐπελθοῦσαν εἰρήνην καὶ τὴν διάλυσιν τῶν ἀτάκτων στρατευμάτων τὴν ὁποίαν ἐνήργησεν ἡ Βασιλεία. Τῷ εἶπον ὅτι πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον μοὶ ἐφαίνετο ὅτι, ὑποτιθεμένου τοῦ ἀριθμοῦ αὐτῶν τῶν τοιούτων εἰς 4000, δύναται νὰ γένῃ ἡ ἀποκατάστασίς των, διδομένων εἰς ἕκαστον τούτων ἀπὸ 25-50 στρέμματα ἐθν. γῆς καὶ ἀνὰ 500 - 1000 γρόσια. Καὶ τὴν πρότασίν μου ταύτην ἤκουσεν εὐνοϊκῶς ὁ κ. Ἄβελ, λέγων μοι νὰ κάμω τὴν περὶ τούτου ἀναφοράν μου πρὸς τὸν Βασιλέα. Δυστυχῶς ὅμως, καθ' ὃν καιρὸν ἐνησχολούμην νὰ καταρτίσω τοιαύτην τινὰ ἀναφοράν, γεγονός τι ἄλλο συμπεσὸν μὲ ἠνάγκασε νὰ ἀναβάλω τὸ πρᾶγμα, χωρὶς ὅμως νὰ ἐγκαταλείψω αὐτὸ παντελῶς. Τὸ γεγονὸς δὲ τοῦτο εἶναι τὸ ἑξῆς.

Ὅτε δηλ. ἡ Ἀντιβασιλεία διέλυσε τὰ ἄτακτα στρατεύματα [1], ἐξ ἀπελπισίας ἢ ἄλλης τινὸς ραδιουργίας οἱ πλεῖστοι ἐκ τῶν ἀποτελούντων τὰ σώματα ταῦτα, συνεννοηθέντες, ἐξώρμησαν εἰς τὸ γειτονικὸν κράτος ὑπὸ ἀρχηγὸν τὸν Ἀλβανὸν Ταφὶλ Μπούζην καὶ ἐκεῖθεν, διωχθέντες, προσέφευγον εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅπου ὅμως δὲν ἐγίνοντο δεκτοί, ὡς ἀποκηρυχθέντες ἀπὸ τὴν Ἀντιβασιλείαν πρότερον διὰ τὸ κακόηθες τοῦτο κίνημά των. Ἀλλ' ὅτε ὁ Βασιλ. Ἐπίτροπος Ἰ. Ρίζος εὑρίσκετο εἰς τὰς μεθορίους ἐπαρχίας πρὸς παραλαβὴν τῶν φρουρίων καὶ ὀχυρῶν ἄλλων θέσεων ἃς ἔμελλον νὰ ἐκχωρήσωσιν εἰς τὴν Ἑλλάδα οἱ Ὀθωμανοὶ κατὰ τὰ πρωτόκολλα, εἶδε, λέγει, πλῆθος τοιούτων ἀνδρῶν διατριβόντων παρὰ τὴν μεθόριον γραμμήν, ζητούντων τὴν ἄδειαν νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὴν πατρίδα καὶ μετανοούντων διὰ τὸ κίνημά των ἐκεῖνο. Τὴν δὲ αἴτησιν ταύτην καὶ τὴν κατάστασιν τῶν ἀνδρῶν ἀνέφερεν ὁ Ρίζος πρὸς ἐμέ, τὸν ἐπὶ τῶν Ἐσωτερικῶν Ὑπουργόν, καὶ ἐγνωμοδότει ὑπὲρ τῆς αἰτήσεώς των ταύτης, ἀναβιβάζων τὸν ἀριθμὸν|
139α εἰς 2000 περίπου [χιλιάδας]. Τὴν ὑπόθεσιν δὲ ταύτην ἀνέφερα πρὸς τὴν Ἀντιβασιλείαν ἀμέσως δι' ἐγγράφου ἀναφορᾶς μου, καὶ τὴν ἐπιοῦσαν ἡμέ-

1. Διάταγμα 2/14 Μαρτίου 1833 : *Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως*, ἀρ. 6, 8/20 Μαρτίου 1833.

ραν ἀμέσως ἡ Ἀντιβασιλεία, τυχούσης μάλιστα καί τινος αὐλικῆς ἑορτῆς [1], ἐξέδωκε βασιλ. διάταγμα [2] περὶ τῆς ἀμνηστίας τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων. Ἔδωκεν ὅμως ταυτοχρόνως καί τινας πρός με ὁδηγίας τὰς ὁποίας ὤφειλον νὰ διαβιβάσω πρὸς τὰς μεθορίους ἑλληνικὰς ἀρχάς, ἐκ τῶν ὁποίων ὁδηγιῶν μία ἦν καὶ ἡ κατὰ πενθημερίαν ἀνακοίνωσις πρὸς τὴν Κυβέρνησιν περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν οὕτως εἰσερχομένων εἰς τὸ κράτος. Ἀφ' ὅτου δὲ πολλαὶ διῆλθον ἡμέραι καὶ ἑβδομάδες, ἡ πρὸς τὴν Κυβέρνησιν ἀνακοίνωσις αὕτη δὲν ἀνέβη εἰμὴ εἰς 50 ἢ 60. Καὶ τότε ὁ Ἄβελ ὀργίλως μοὶ λέγει : «Περὶ τοῦ εὐτελεστάτου τούτου ἀριθμοῦ κατηνάγκασες τὴν Βασιλείαν νὰ ἐκδώσῃ ἀμνηστίας διάταγμα;» «Ἀλλὰ τί πταίω ἐγώ;» ἀπεκρίθην, «ὁ ὑμέτερος Βασιλ. Ἐπίτροπος ἀνέφερε περὶ ἀριθμοῦ 2000, καὶ ἐγὼ βεβαίως δὲν ἐπρότεινα τὸν διορισμὸν τοῦ ἀνδρὸς τούτου εἰς τὴν θέσιν ταύτην.» «Προσέχετε», μοὶ λέγει, «εἰς τὸ ἑξῆς, φίλε μου κ. Ψύλλα, νὰ μὴ ἐκθέτετε οὕτω τὴν ἀξιοπρέπειαν τοῦ Βασιλέως, ἀλλὰ νὰ ἀναφέρεσθε πάντοτε μετὰ μακρὰν καὶ ἀκριβῆ ἔρευναν τῶν πραγμάτων, ὁσάκις πρόκειται νὰ ζητήσητέ τι ἀπὸ τὴν Α.Μ.»

Τοῦτο ἄρα τὸ γεγονὸς μὲ ἐσταμάτησεν εἰς τὴν ὁποίαν ἐμελέτων νὰ κάμω πρότασιν περὶ ἀποκαταστάσεως τῶν ἀνδρῶν τοῦ Ἀγῶνος, περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ὁποίων δὲν εἶχα καμμίαν θετικὴν πληροφορίαν, ἐνῷ περὶ τῶν προσφύγων περὶ ὧν ἀνωτέρω ὁ λόγος εἶχον τοὐλάχιστον ἀνὰ χεῖρας ἓν ἐπίσημον ἐπισήμου ὑπαλλήλου ἔγγραφον, τὸ ὁποῖον ὅμως δυστυχῶς ἐφάνη καὶ αὐτὸ μὴ στηριζόμενον εἰς βεβαίας πληροφορίας. Ἐσκέφθην λοιπὸν νὰ προσφύγω εἰς ἓν ἄλλο προπαρασκευαστικὸν μέτρον δι' ὅσον οἷόν τε ἀκριβεστέραν γνῶσιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀγωνιστῶν ὑπὲρ ὧν ἔμελλον νὰ προκαλέσω τὴν συγκατάθεσιν|τῆς Ἀντιβασιλείας. Διὰ τὸν σκοπὸν τοῦτον *139β* ἔγραψα ἐγκύκλιον διαταγὴν πρὸς τοὺς νομάρχας καὶ ἐζήτουν παρ' αὐτῶν νὰ μὲ πληροφορήσουν πόσοι τῶν ἀνδρῶν τῆς κατηγορίας περὶ ἧς ἀνέφερα ἀνωτέρω εὑρίσκοντο εἰς τὸν νομὸν ἑκάστου καὶ ποία ἡ οἰκονομικὴ κατάστασις αὐτῶν κ.τ.λ., κ.τ.λ. Ἀλλὰ μετὰ παρέλευσιν πολλῶν ἡμερῶν λαμβάνω ἀπάντησιν ἀπὸ δύο νομάρχας, τὸν τῆς Ἀκαρνανίας καὶ Αἰτωλίας καὶ τὸν τῆς Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας, ὅτι μικρός τις ἀριθμὸς τοιούτων ἀνδρῶν εὑρίσκετο εἰς τοὺς νομούς των, 150 - 160 δηλ. Ἄλλοι δὲ τῶν νομαρχῶν ἐζή-

1. Γενέθλια Ὄθωνος, 1 Ἰουνίου (ν.ἡ.).

2. Διάταγμα 20/1 Ἰουνίου 1833 : *Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως*, ἀρ. 19, 20/1 Ἰουνίου 1833.

τουν διασαφήσεις ὡς πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς ἐγκυκλίου, ἄλλως πολλὰ σαφοῦς, ἄλλοι δὲν ἀπήντησαν διόλου. Συνέπεσαν δ' ἔπειτα τὰ περὶ τὸν Κολοκοτρώνην συνωμοτικὰ καὶ διέκοψαν τοιουτοτρόπως πᾶσαν περαιτέρω ἐνέργειαν πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ περὶ οὗ ἀνωτέρω ὁ λόγος μέτρου. Καὶ δὲν ἦτο μόνον τοῦτο τὸ μέτρον τὸ ὁποῖον ἔστρεφον σπουδαίως εἰς τὴν κεφαλήν μου καὶ τοῦ ὁποίου εἶχον ἤδη κάμει καὶ ἀρχὴν ἐκτελέσεως· ἦτον πρὸς τούτοις καὶ ἡ συνδρομὴ τὴν ὁποίαν ἐνόμιζον ὅτι ἠδύναντο νὰ ὑποχρεωθῶσιν οἱ συνδημόται καὶ κάτοικοι τῶν χωρίων τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος ἀνδρῶν νὰ παρέξωσιν εἰς αὐτοὺς διὰ τὴν πρώτην των ἀποκατάστασιν, δανείζοντες λόγου χάριν εἰς αὐτοὺς τοὺς βόας των δι' ὀλίγας ἡμέρας εἰς καλλιέργειαν τοῦ μέρους τῆς γῆς τὴν ὁποίαν ἡ Κυβέρνησις ἐπρόκειτο νὰ τοῖς χορηγήσῃ, διότι μοὶ ἐφαίνετο δίκαιον νὰ πράξωσι τοῦτο οἱ ἄνθρωποι οἵτινες ἀπήλαυσαν τὴν
140ª ἀνεξαρτησίαν καὶ ἐλευθερίαν των, μὴ | συντελέσαντες αὐτοὶ πρὸς τοῦτο ἢ συντελέσαντες μὲν ἀλλ' οὐχὶ τόσον ὅσον ἐκεῖνοι, καί, ὅτε ἐκεῖνοι ἔτρεχον πάντοτε ὅπου τοὺς ἐκάλει ἡ ἀνάγκη τῆς πατρίδος, οἱ ἄλλοι, μένοντες εἰς τὰς ἑστίας των, ἠδύναντο νὰ ἐπιβλέπωσι καὶ ἐπιμελῶνται τὰ οἰκονομικά των.

Πρὸ χρόνου δέ τινος ἱκανοῦ, πρὶν ἀνακαλυφθῶσι τὰ περὶ τὸν Κολοκοτρώνην συνωμοτικά, παρουσιάσθη ἐνώπιόν μου ὁ Ἀριστομένης Κουβαρᾶς, ὃν εἶχα γνωρίσει ἄλλοτε καὶ περὶ τοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ δὲν εἶχα συλλάβει καλὴν ἰδέαν. Παρουσιάσθη, λέγω, καὶ μοὶ ἐπέδειξε κατάλογον διαφόρων λόγων οὓς ἤκουσε, ἔλεγε, περιελθὼν τὴν Πελοπόννησον, παρὰ διαφόρων προσώπων κατὰ τῆς Κυβερνήσεως καὶ κατὰ τῆς Ἀντιβασιλείας, προσθεὶς ὅτι πρέπει νὰ ληφθῶσι τὰ ἀναγκαῖα μέτρα, διότι ὑπώπτευεν ὅτι τεκταίνεταί τι κατὰ τῶν καθεστώτων. Ἀλλ' ἐγὼ τὸν ἠρώτησα ἂν δύναται νὰ ἀποδείξῃ τὰ ἐν τῷ ἐγγράφῳ ἐκείνῳ γεγραμμένα ἐνώπιον τοῦ δικαστηρίου, καὶ ἐκεῖνος ἠρνήθη, διότι δὲν ἠδύνατο νὰ ἔχῃ τρανὰς περὶ τῶν κατηγοριῶν ἐκείνων ἀποδείξεις, ἔκρινε δὲ μόνον χρέος του νὰ ἀνακοινώσῃ ὅ,τι ἤκουσε πρὸς τὴν Κυβέρνησιν, διὰ νὰ λάβωμεν μέτρα. Τὸν εὐχαρίστησα δὲ ἐγὼ τότε, ἀποσυρόμενος, καὶ ἐκεῖνος μὲ παρεκάλεσε νὰ τὸν προμηθεύσω δημοσίαν τινὰ ὑπηρεσίαν, καὶ τοῦτο μὲ ἔκαμε περισσότερον νὰ ὑποπτεύσω ὅτι τὰ γεγραμμένα εἰς τὸ παρουσιασθέν μοι χαρτίον ἦσαν ἴσως ἐν μέρει μὲν ἀληθῆ, ἀλλ' ἀνάξια προσοχῆς, ἐν μέρει δὲ ἐφευρέσεις τοῦ ἰδίου, πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ φανῇ

προσενεγκὼν αὐθορμήτως δούλευσιν εἰς τὸ δημόσιον, ὥστε νὰ ἐπιτύχῃ οὕτως εὐκολώτερόν τινα θέσιν.

Ὁ Κωλέττης ὅμως, ἀπαντήσας με ὕστερον ἐν τῷ Ὑπουργικῷ Συμβουλίῳ, μὲ ἠρώτησεν ἐμβριθῶς ἂν εἶδον τὸν Ἀριστομένην καὶ ἂν ἤκουσα παρ' αὐτοῦ τὰ ὁποῖα λέγει ὅτι ἐπληροφορήθη πράγματα. «Ναί», ἀπεκρίθην, «ἀλλὰ δὲν πιστεύω νὰ ἔχωνται ἀληθείας.» Ὁ δὲ Κωλέττης ἐπέμενε νὰ μὲ πείσῃ ὅτι κάτι τεκταίνεται καὶ πρέπει νὰ λάβω μέτρα, καὶ καθημέραν σχεδὸν μοὶ ἐπεδείκνυεν ἐπιστολὰς διαφόρων ἔκ τε τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος καὶ τῆς Πελοποννήσου αἵτινες ἀορίστως ἔλεγον ὅτι κάτι τρέχει. Τὸ αὐτὸ ἔπραττε|καὶ ὁ Μαυροκορδᾶτος. Ἀλλ' ἐγώ, μὴ γνωρίζων τίποτε περὶ τού- *140β*
του ἐκ μέρους τῶν διοικητικῶν ἀρχῶν, ἐκτὸς μόνον ἐκ μέρους τοῦ Χρηστίδου[1], ἀλλὰ καὶ παρ' αὐτοῦ ἀορίστῳ τῷ τρόπῳ, καὶ πρὸς τὸν ὁποῖον ἔγραψα νὰ ἐξετάσῃ ἀκριβέστερον καὶ νὰ πράξῃ ὅ,τι ἐκ τῶν καθηκόντων του, δὲν ἔκρινα νὰ σκιαμαχήσω οὕτω μὲ τοὺς ἀνεμομύλους τοῦ Ἀριστομένους καὶ τῶν λοιπῶν, χωρὶς νὰ ἔχω ἀνὰ χεῖρας τὰς ἀναγκαίας ἐνδείξεις, ἂν ὄχι ἀποδείξεις.

Ἔρχεται δὲ πάλιν μετ' οὐ πολὺ πρός με ὁ Ἀριστ. Κουβαρᾶς καὶ μοὶ ἐπιδεικνύει ἐπιστολὴν τὴν ὁποίαν ἔγραφε πρὸς αὐτὸν ὁ φίλος του Θεαγένης ἐκ Βυτίνης, εἰς τὴν ὁποίαν τῷ ἔλεγεν ὅτι ἡ ἐπανάστασις προβαίνει καί, ἂν ἡ Κυβέρνησις δὲν λάβῃ τὰ ἀναγκαῖα μέτρα, τὰ πράγματα τῆς πατρίδος θέλουσιν ἐπανέλθει εἰς τὸ πρῶτον χάος, ἔλεγε δὲ τὸν Κολοκοτρώνην ὡς ἀρχηγὸν τῆς μελετωμένης ἐπαναστάσεως. Τότε δὲ πλέον, ἔχων τι θετικὸν ἀνὰ χεῖρας, ἠρώτησα τὸν Κουβαρᾶν ἂν μοὶ ἀφήνῃ τὴν ἐπιστολὴν ἐκείνην εἰς χεῖράς μου, διὰ νὰ κάμω αὐτῆς χρῆσιν, καὶ ἐκεῖνος συγκατένευσεν εἰς τὴν πρότασιν καὶ μοὶ ἀφῆκε τὴν ἐπιστολήν. Ἔγραψα λοιπὸν πρὸς τὸν Νομάρχην τῆς Ἀρκαδίας κ. Ζωγράφον, ἐγκλείσας καὶ τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Θεαγένους, νὰ ἐξετάσῃ περὶ τῶν ἐν αὐτῇ ἀναφερομένων καὶ νὰ πράξῃ ὅ,τι ἐκ τῶν καθηκόντων του καὶ ἢ νὰ καταδιώξῃ τοὺς συνωμότας ἢ νὰ τιμωρήσῃ τὸν συκοφάντην, πληροφορῶν περὶ πάντων καὶ τὴν Κυβέρνησιν. Ἀλλ' ὁ Ζωγράφος ἐβράδυνε νὰ ἀπαντήσῃ, διότι ἡτοιμάζετο νὰ κατέλθῃ εἰς Ναύπλιον, καλεσμένος ἀπὸ τὴν Ἀντιβασιλείαν, διὰ νὰ σταλῇ πρέσβυς εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ὅτε δὲ ἦλθεν εἰς Ναύπλιον, παρουσιάσθη ἀμέσως ἐνώ-

1. Ὁ Δημήτριος Χρηστίδης ἦταν τότε Νομάρχης Μεσσηνίας.

πιόν μου καὶ ὡμολόγησεν ὅτι περὶ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Θεαγένους φρονεῖ καὶ λέγει ὅτι εἶναι συκοφαντία, ὅτι, ἐπειδὴ ὁ Κολοκοτρώνης ἀφήρεσεν ἀπ' αὐτὸν ἕνα ἐθνικὸν μύλον, διὰ τοῦτο τὸν συκοφαντεῖ, ὅτι ποτὲ ὁ Κολοκοτρώνης δὲν θέλει ἔμβῃ εἰς τοιαῦτα πραξικοπήματα τώρα, ὅτε ἔχει πολλὰ νὰ χάσῃ. Τότε δὲ ἐγώ, παραλαβὼν μεθ' ἑμαυτοῦ *(sic)* τὸν Ζωγράφον, τὸν παρου-
141ᵃ σίασα εἰς ἕνα ἕκαστον τῶν μελῶν τῆς Ἀντιβασιλείας, διὰ νὰ εἴπῃ|καὶ εἰς αὐτοὺς ὅ,τι εἶπε καὶ πρὸς ἐμέ. Καὶ ἐγένετο οὕτως.

Ἀλλὰ δὲν παρῆλθεν ἔκτοτε πολὺς καιρός, καὶ μίαν πρωΐαν, ἀπερχόμενος εἰς τοῦ Μαύρου, Νομάρχου Ἀργολίδος, ἀπαντῶ τὸν Κωνστ. Σχινᾶν καθ' ὁδόν, ὅστις ἀποτείνει πρὸς ἐμὲ τὸν λόγον ὅτι οὕτω κρυφίως ἐνεργοῦμεν τὰς πράξεις μας, καί, χωρὶς νὰ σταθῇ νὰ τὸν ἐρωτήσω περὶ τίνος πρόκειται, ἀναχωρεῖ, καὶ ἐγὼ εἰσέρχομαι εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Νομάρχου. Εὗρον δὲ τὸν ἄνθρωπον λίαν τεταραγμένον, καὶ διηγεῖται πρός με ὅτι τὴν παρελθοῦσαν νύκτα ἐν μέσῳ βαθυτάτης σιωπῆς καλεῖται ἀπὸ τὴν Ἀντιβασιλείαν νὰ παραλάβῃ πολλοὺς ἄνδρας τοὺς ὁποίους συνέλαβεν ὁ Τζῖνος ἀπὸ τὴν Στερεὰν καὶ τοὺς ἔφερεν εἰς Ναύπλιον, νὰ τοὺς παραλάβῃ καὶ φυλακίσῃ, ὅπερ καὶ ἔπραξε μετὰ πολλῆς λύπης καὶ στενοχωρίας, τοσοῦτον μᾶλλον καθ' ὅσον δὲν εἶχε διαταγὴν πρὸς τοῦτο ἀπὸ ἐμέ, τὸν ἀμέσως προϊστάμενόν του. Ἐξηκολούθει δὲ νὰ κατακρίνῃ τὸ κόμμα τῶν Ναπαίων, τὸ ὁποῖον δὲν παύει τεκταινόμενον ἀείποτε τοιαῦτα τολμήματα κατὰ τῆς πατρίδος κ.τ.λπ. Ἐγὼ ὅμως τῷ εἶπον ὅτι μεταξὺ τῶν προσώπων τὰ ὁποῖα ἤκουσα ὅτι συνελήφθησαν καὶ ἐφυλακίσθησαν δὲν εἶναι μόνον Ναπαῖοι, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ἄλλων κομμάτων, πῶς λοιπὸν καταφέρεται οὗτος κατὰ μόνον τῶν Ναπαίων. Ἐκεῖνος δὲ μοὶ λέγει ὅτι «ἀκριβῶς δὲν γνωρίζω τὰ πράγματα, ἂς ὑπάγωμεν ὁμοῦ πρὸς τὸν κύριον Μάουρερ καὶ ἀπ' ἐκεῖνον θέλομεν πληροφορηθῇ καλύτερον περὶ τῶν τρεχόντων.»

Ἀπήλθομεν λοιπὸν ὁμοῦ πρὸς τὸν Μάου[ε]ρερ, καὶ ὁ Μαῦρος, λαβὼν πρῶτος τὸν λόγον, εἶπεν ὅτι ὁ κ. Ψύλλας δὲν θέλει νὰ πιστεύσῃ ἀκόμη ὅτι οἱ φίλοι του οἱ Ναπαῖοι δὲν παύουσι νὰ ταράττωσι τὸ κράτος μὲ συνωμοσίας καὶ ἐπαναστάσεις. Ἀλλὰ τότε ἐγὼ εἶπον ὅ,τι καὶ εἰς τὸν Μαῦρον πρὸ
141ᵝ τούτου, ὅτι θεωρῶ ἀναμίξ φυλακισμένους ἄνδρας ἐκ τῶν | τριῶν κομμάτων, ἐκτὸς ἐὰν ἡ Ἐξοχότης του ὁ κ(ύριος) Μάου[ε]ρερ ἤθελε μοὶ δώσει ἃς ἔχει περὶ τῶν τρεχόντων πληροφορίας ἀκριβεστέρας. Ἀλλὰ ὁ Μάου(ρ)ερ, ὃν

ἐγὼ εὗρον πάντοτε δύσθυμον, ἀνακράζει μετ' ὀργῆς πρὸς ἐμέ : «Πῶς, κύριε Γραμματεῦ τῆς Ἐπικρατείας ἐπὶ τῶν Ἐσωτερικῶν, ἀπὸ ἐμὲ ζητεῖς πληροφορίας περὶ πραγμάτων τὰ ὁποῖα σὺ ἔπρεπε νὰ γνωρίζῃς πρῶτος καὶ νὰ πληροφορήσῃς καὶ ἡμᾶς; Θέλεις καθυποβληθῇς διὰ τοῦτο εἰς δίκην ἐσχάτης προδοσίας.» Τότε ὅμως καὶ ἐγὼ μὲ τὸν τόνον τῆς καθαρᾶς συνειδήσεως τῷ ἀποκρίνομαι ὅτι «εἶμαι ἕτοιμος νὰ δώσω λόγον ὑπὲρ τῆς ἀθῳότητός μου καὶ περὶ τῆς ἐνεργείας μου ὡς πρὸς τὰ τρέχοντα, ἐκτὸς μόνον ἂν κατηγορηθῶ διατί δὲν ἔκαμα ἀστυνομικὰ καθήκοντα καὶ ἐντὸς αὐτοῦ τοῦ γραφείου τῆς Ἀντιβασιλείας, διὰ νὰ συλλάβω τὸν συνωμότην γραμματέα εἴτε διερμηνέα σας, τὸν Φρασικλῆν (Franz) — οὗτος εἶχε προσφάτως ἀποπεμφθῆ, ὡς συνεννοημένος μετὰ τῶν συνωμοτῶν· τὴν τρανωτέραν τῶν ἐνδείξεων ἥτις ἔπεσεν εἰς χεῖράς μου, τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Θεαγένους πρὸς τὸν Ἀριστ. Κουβαρᾶν, ἀνεκοίνωσα παρευθὺς πρὸς τὸν Νομάρχην Ἀρκαδίας Ζωγράφον καὶ τῷ παρήγγειλα νὰ κάμῃ τὰς ὅσον ἐνδέχεται ἀκριβεστέρας ἐξετάσεις περὶ τοῦ ἐν αὐτῇ ἀναφερομένου πράγματος· ἀλλ' ἐνθυμεῖσθε καλῶς ὅτι, ὅταν ἦλθεν οὗτος εἰς Ναύπλιον, σᾶς εἶπεν ὅτι ἦτο συκοφαντία κατὰ τοῦ Κολοκοτρώνη καὶ ὅτι ποτὲ ὁ Κολοκοτρώνης δὲν ἀποφασίζει νὰ ρίψῃ τὸν ἐπὶ τῶν ὅλων κύβον, αὐτὸς ὅστις ἔγινε τώρα ὁ πρῶτος οἰκοκύριος τῆς Πελοποννήσου· καὶ αὐτὸν τὸν Ζωγράφον ὄχι μόνον τὸν ἐπιστεύσατε, ἀλλὰ τῷ ἐνεπιστεύθητε καὶ τὴν ὁποίαν κατέχει σήμερον ὑψηλὴν θέσιν, τὴν Πρεσβείαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως.»

Ταῦτα δὲ εἰπών, ἀνεχώρησα καὶ ἐμερμήριζα κατὰ φρένα καὶ κατὰ θυμὸν νὰ δώσω τὴν παραίτησίν μου. Ἐπειδὴ ὅμως ἐπληροφορήθημεν πάντα τὰ μέλη τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου ἀπὸ τὸν Πρόεδρον Σ. Τρικούπην ὅτι ἡ Ἀντιβασιλεία προυτίθετο νὰ ὑποβάλῃ εἰς στρατιωτικὸν δικαστήριον τοὺς φυλακισμένους διὰ τὴν τρέχουσαν κατηγορίαν ἄνδρας καὶ ἀπεφασίσθη νὰ ἀντισταθῶμεν εἰς τὸ μέτρον τοῦτο ἐν σώματι δίδοντες τὴν παραίτησίν μας, ἂν δὲν εἰσακουσθῶμεν, καὶ ἀκόμη ὑφιστάμενοι καὶ τὴν ποινὴν τῆς ἀρνήσεως τῶν καθηκόντων, ἂν ἤθελεν ἐξηγηθῇ οὕτως ἡ ἄρνησίς μας, ἔμεινα εἰς τὴν θέσιν μου, μὴ φροντίσας πλέον περὶ τῆς ἀτομικῆς μου | παραι- *142ᵃ*
τήσεως, ἕνεκα τῶν λόγων οὓς ἀπηύθυνε πρός με ὁ ὀξύχολος Μάουρερ. Ἀνέλαβον δὲ τὴν ἀποστολὴν τότε, κατὰ τὴν ἀπόφασιν τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, ἥτις ἦτο νὰ προσπαθήσῃ ἕκαστος ἐξ ἡμῶν νὰ πείσῃ τὸ μέλος

ἐκεῖνο τῆς Ἀντιβασιλείας μεθ' οὗ συνειργάζετο νὰ ἀναστείλωσι τὴν ἀπόφασίν των περὶ τῆς εἰς στρατοδικεῖον παραπομπῆς τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος ὑποδίκων, ἔλαβον τὴν ἀποστολὴν νὰ πείσω τὸν Ἄβελ, τὸν ὁποῖον ὁ Τρικούπης ἐθεώρει ὡς τὸ ἀγριώτερον μέλος τῆς Ἀντιβασιλείας. Ἐγὼ ὅμως εὗρον αὐτὸν οὐχὶ ὡς τὸν ἐνόμιζεν ὁ Τρικούπης, διότι ναὶ μὲν μοὶ εἶπε κατ' ἀρχὰς τῆς περὶ τούτου προτάσεώς μου «μᾶς ἐρρίψατε, ὦ Ἕλληνες, τὸ χειρόφτι, τὸ ἀναλαμβάνομεν», ἀλλὰ τέλος μοὶ εἶπεν, ὅταν τῷ ὑπέδειξα τὸν σκοπὸν τῆς παραιτήσεώς μας καὶ τῆς ἀποφάσεώς μας νὰ ὑποστῶμεν καὶ πᾶσαν ἄλλην συνέπειαν τῆς ἀρνήσεώς μας εἰς τὸ νὰ ὑπογράψωμεν τὸ μελετώμενον περὶ στρατοδικείου διάταγμα, μοὶ εἶπεν ἱλαρῷ τῷ προσώπῳ: «Ἡμεῖς θὰ κάμωμεν τὸ χρέος μας, κάμετε καὶ σεῖς τὸ ἐδικόν σας.»

Ι'

ΝΟΜΑΡΧΗΣ ΑΤΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΒΟΙΩΤΙΑΣ
ΝΟΜΑΡΧΗΣ ΕΥΒΟΙΑΣ
(1833–1835)

Ὁ Ψύλλας Νομάρχης Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας καὶ «Σύμβουλος τῆς Ἐπικρατείας εἰς ἔκτακτον ὑπηρεσίαν».—Ἐπίσκεψη τοῦ Ὄθωνος στὴν Ἀθήνα.—Κατάθεση θεμελίου λίθου ἀνακτόρων.—Σύνταξη καταλλήλων λόγων ἀπὸ τοὺς Ἀν. Πετράκη καὶ Βενθύλο.—Τελικὴ ἐπιλογὴ τῆς θέσεως τῶν ἀνακτόρων.—Πανηγυρικὴ τελετὴ στὴν Ἀθήνα γιὰ τὴν ὁριστικὴ ἐπιλογή της ὡς πρωτεύουσας τοῦ κράτους.—Ἀντιφατικὲς ὁδηγίες πρὸς τὸν Ψύλλα γιὰ τὴν μεταχείριση Ἄγγλου περιηγητῆ.—Ὁ Ψύλλας Νομάρχης Εὐβοίας.—Ἀνάδειξη δημογερόντων σὲ διάφορα χωριὰ τοῦ νησιοῦ.—Τὸ πρόβλημα στεγάσεως τῶν Σαμίων παροίκων.—Πρόσκληση πρὸς τοὺς κατοίκους καὶ παροίκους τῆς Χαλκίδος γιὰ τὴν ἐκλογὴ νέας δημογεροντίας.—Ἀντίθεση μεταξὺ αὐτοχθόνων καὶ ἑτεροχθόνων κατὰ τὴν ἐκλογὴ δημογερόντων στὴν Θήβα καὶ στὴν Χαλκίδα.—Ἡ ἐπὶ τῶν Ἐσωτερικῶν Γραμματεία διατάσσει τὴν προσωρινὴ παραμονὴ τῆς παλιᾶς δημογεροντίας Χαλκίδος.—Ἡ συμμετοχὴ τῶν ἑτεροχθόνων στὴν ἐκλογὴ τῶν δημοτικῶν ἀρχῶν.—Στέγαση ἀξιωματικῶν στὸ κτήριο τοῦ μεχκεμὲ τῆς Χαλκίδος.—Παράπονα τῶν Ὀθωμανῶν.—Ἀπόφαση γιὰ τὴν ἔξωση τῶν προσφύγων ἀπὸ τὰ σπίτια τους κοντὰ στοὺς Ὠρεούς.—Γνωριμία Ψύλλα καὶ Σεκὶπ Ἐφέντη σὲ δεξίωση τοῦ Ἄρμανσπεργκ στὴν Ἀθήνα.—Αἰτήματα τοῦ Σεκὶπ Ἐφέντη.—Νέα διαταγὴ γιὰ τοὺς πρόσφυγες τῶν Ὠρεῶν.—Ἡ ξύλευση στὰ ἐθνικὰ καὶ τὰ ἰδιωτικὰ δάση.—Ἀπόλυση τοῦ Ψύλλα ἀπὸ τὴν Νομαρχία Εὐβοίας καὶ ἐπαναφορὰ τοῦ Αἰνιᾶνος.—Δυσαρέσκεια τοῦ Ἄρμανσπεργκ.—Ὁ Ψύλλας στὴν Ἀθήνα.—Ὁ Κωλέττης, ὁ Ἄρμανσπεργκ καὶ ἡ ἀπόλυση τοῦ Ψύλλα.—Ὁ Prokesch-Osten ἀποδίδει τὴν ἀπόλυση τοῦ Ψύλλα σὲ ἀπαίτηση τῶν Ὀθωμανῶν.—Σύσταση τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας.—Ἐπικύρωση διορισμοῦ τοῦ Ψύλλα ὡς Συμβούλου τῆς Ἐπικρατείας.

Καὶ τὸ μὲν διάταγμα τοῦτο δὲν ἔλαβε χώραν, ἀλλὰ μετὰ τὴν ἀπὸ τὴν περιήγησιν τοῦ Βασιλέως ἐν Πελοποννήσῳ ἐπάνοδον ἀπεφασίσθη παρὰ τῆς Ἀντιβασιλείας τροποποίησίς τις τοῦ Ὑπουργείου[1], καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐπεφορτίσθη ὁ Τρικούπης νὰ ἐρωτήσῃ ἕνα ἕκαστον ἡμῶν περὶ τῶν ὁποίων ἐπρόκειτο ἡ ἀποχώρησις ποίαν νομαρχίαν ἐπεθυμῶμεν *(sic)* νὰ καθέξωμεν μετὰ τὴν ἀποχώρησίν μας. Ἐγὼ δὲ τότε εἶπον ὅτι ἀλλοῦ που δὲν δέχομαι νὰ διορισθῶ, ἂν δὲν εἶναι ὁ νομὸς Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας. Ὁ Τρικούπης ὅμως, δυσκολευόμενος νὰ δεχθῇ καὶ ὑποστηρίξῃ τὴν πρότασίν μου ταύτην παρὰ τῇ Ἀντιβασιλείᾳ, ὡς δῆθεν ὄντος μου Ἀθηναίου, ὅπου

1. 12 Ὀκτωβρίου 1833. Ἀντικαταστάθηκαν οἱ Τρικούπης, Ψύλλας, Πραΐδης. Πρόεδρος τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου ὡρίστηκε ὁ Μαυροκορδᾶτος.

ἡ ἕδρα τοῦ νομοῦ, ἐπέμενε νὰ μὲ ἐρωτᾷ ἂν δὲν δέχωμαι ἄλλον τινὰ νομὸν παρὰ τοῦτον, καὶ ἐγὼ ἐπέμεινα μέχρι τέλους εἰς τὴν πρώτην ἀπόφασίν μου, καὶ οὕτως ἀπεφασίσθη ἐπὶ τέλους. Συγχρόνως ὅμως ἔλαβον καὶ τὸν βαθμὸν τοῦ Συμβούλου τῆς Ἐπικρατείας εἰς ἔκτακτον ὑπηρεσίαν [1] καὶ τὴν ἄδειαν
142β νὰ φέρω τὴν ὑπουργικὴν|στολὴν ἐν πάσῃ περιστάσει καὶ ἐκφράσεις εὐαρεσκείας ἐκ μέρους τῆς Α.Μ. τοῦ Βασιλέως διὰ τὴν πιστὴν διαγωγήν μου κ.τ.λπ. Ἤλθον λοιπὸν εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ διέμεινα ἑπτὰ ἕως ὀκτὼ μῆνας, διοικῶν τὸν νομὸν Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας.

Κατὰ δὲ τὰς ἀρχὰς τῆς ἐνταῦθα ἀφίξεώς μου ἦλθε [2] καὶ ὁ Βασιλεὺς Ὄθων συνωδευμένος μετά *(sic)* τινων αὐλικῶν του, διέτριψεν ὀλίγας ἡμέρας ἐν τῇ πόλει καὶ εἰς τὴν ἐξοχὴν διὰ κυνηγεσίαν, κατὰ δὲ τὴν εἰς πόλιν ἐπάνοδόν του ἀπεφάσισε νὰ καταθέσῃ τὸν θεμέλιον λίθον τῶν ἀνακτόρων ἐν τῷ προσδιωρισμένῳ εἰς τὸ σχέδιον τῆς πόλεως ὑπὸ τῶν ἀρχιτεκτόνων Κλεάνθους καὶ Σια⟨ου⟩βὲρτ [3] τόπῳ, καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον διετάχθησαν αἱ ἀναγκαῖαι προπαρασκευαὶ καὶ ἡ ἡμέρα [4] καθ' ἣν ἡ Α.Μ. ὁ Βασιλεὺς ἔμελλε νὰ ἔλθῃ μὲ τὴν ἀνήκουσαν εἰς τὴν περίστασιν ἐκείνην παράταξιν, νὰ καταθέσῃ τὸν θεμέλιον λίθον.

Πρὸ δύο ὅμως ἡμερῶν ἡ δημογεροντία παρεκάλεσέ τινας τῶν πολιτῶν, ἱκανοὺς πρὸς τοῦτο, νὰ συντάξωσι καὶ ἐκφωνήσωσι κατάλληλόν τινα λόγον κατὰ τὴν ἡμέραν καὶ ὥραν τῆς τελετῆς ταύτης, καὶ τὸ ἔργον τοῦτο ἀνέλαβεν ὁ Ἀνάργυρος Πετράκης, ὅστις τὴν παραμονὴν τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος τελετῆς ἦλθεν εἰς τὸ κατάστημα τῆς Νομαρχίας καὶ ἐπέδειξε πρός με τὸν συνταχθέντα παρ' αὐτοῦ λόγον [5], ἀρκετὰ ἄξιον λόγου, τὸν ὁποῖον ἐγώ, μεταφράσας εἰς τὸ γερμανικόν, καθυπέβαλα εἰς τὸν Βασιλέα, διὰ νὰ γνωρίζῃ τὸ περιεχόμενον καὶ νὰ ἀπαντήσῃ, ἂν ἠὐδόκει, κατάλληλόν τινα ἀντιφώνησιν [6] εἰς τοῦτον. Ἀλλ' ἦλθε μετὰ ταῦτα καὶ ὁ Βενθύλος, καθηγητής,

1. Ὁ Ψύλλας διωρίστηκε «Σύμβουλος τῆς Ἐπικρατείας εἰς ἔκτακτον ὑπηρεσίαν» καὶ Νομάρχης Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας μὲ διάταγμα τῆς 12/24 Ὀκτωβρίου 1833: *Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως*, ἀρ. 34, 15/27 Ὀκτωβρίου 1833.

2. 27 Φεβρουαρίου 1834 (ἐφημ. *Σωτήρ*, ἀρ. 19, 18 Μαρτίου 1834).

3. Schaubert.

4. 10 Μαρτίου 1834 (αὐτόθι· βλ. καὶ Μ π ί ρ η, *Αἱ Ἀθῆναι ἀπὸ τοῦ 19ου εἰς τὸν 20ὸν αἰῶνα*, σ. 32).

5. Βλ. τὸν λόγο αὐτὸ στὴν ἐφημ. *Σωτήρ*, ἀρ. 22, 29 Μαρτίου 1834 (παράρτημα).

6. Βλ. τὸν λόγο ποὺ ἐξεφώνησε ὁ Ὄθων κατὰ τὴν τελετὴ στὴν ἐφημ. *Σωτήρ*, ἀρ. 26, 12 Ἀπριλίου 1834.

καὶ ἐζήτησε νὰ μοὶ ἐπιδείξῃ καὶ αὐτὸς λόγον ὃν εἶχε συντάξει πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον, ἐγὼ δὲ εἶπον πρὸς αὐτὸν ὅτι εἶναι ὀλίγον ἀργά, διότι ὁ Ἀνάργυρος Πετράκης ἦλθε πολὺ πρὸ αὐτοῦ καὶ μοὶ ἐπέδειξε τὸν ὁποῖον ἐκεῖνος συνέταξε λόγον καί, τὸν λόγον τοῦτον εὑρὼν κατάλληλον, μεταφράσας, ἀπέστειλα ἤδη πρὸς τὸν Βασιλέα, εὐγνωμονῶ ὅμως καὶ πρὸς αὐτὸν (τὸν Βενθύλον) διὰ τὸν κόπον ὃν κατέβαλε πρὸς τοῦτο. Ἀλλ' ὁ Βενθύλος, ἀφοῦ ἐξέφρασε τὴν ἀπορίαν καὶ ἀπιστίαν του ὡς πρὸς τὴν ἱκανότητα τοῦ Πετράκη εἰς τὸ ἔργον τοῦτο, ἐπέμεινε|νὰ μοὶ ἀναγνώσῃ καὶ τὸν ἐδικόν του *143ᵃ* λόγον καὶ νὰ μὲ πείσῃ νὰ τὸν προτιμήσω, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν ἠδυνάμην νὰ δεχθῶ, ἀφοῦ ἅπαξ εἶχον στείλει εἰς τὸν Βασιλέα ἕνα οἱονδήποτε ἄλλον λόγον. Τῷ εἶπον μάλιστα ὅτι «βεβαίως ὁ κόσμος γνωρίζει ὅτι ὑμεῖς, ὡς καθηγητὴς καὶ λογιώτερος πολὺ παρὰ τὸν Πετράκην, δύνασθε νὰ κάμνετε πολὺ καλυτέρους λόγους παρ' ἐκεῖνον· ἀλλά, ἂν τις τῶν πολιτῶν, μὴ ἐπαγγελλόμενος τὸν ἄνθρωπον τῶν γραμμάτων, ὧν μάλιστα καὶ ἐκ τῶν πολιτῶν ἐκείνων οἵτινες κατὰ διαφόρους καιροὺς διέπουσι δημοτικὰς καὶ δημοσίους θέσεις, ἄν τις, λέγω, τοιοῦτος ἐπιχειρῇ εἰς ὁμοίας μὲ τὴν παροῦσαν περιστάσεις νὰ ἐγείρεται ἐν μέσῳ τῶν συμπολιτῶν του, νὰ ἐκφωνῇ λόγον, τοῦτο εὐαρεστεῖ πλειότερον τὸ πλῆθος, καὶ ἐγὼ καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἴσως εὑρίσκουσιν ἁρμοδιώτερον· ἐν ταῖς ἀρχαίαις ἑλληνικαῖς πολιτείαις λόγου χάριν εὑρίσκοντο πολλοὶ φιλόσοφοι, ἀλλ' ἡμεῖς βλέπομεν ὅτι εἰς περιστάσεις δημοτελεῖς οἱ πρῶτοι τῶν πολιτῶν εὑρίσκονται δημηγοροῦντες ἢ ἀπαγγέλλοντες λόγους ἐπιταφίους καὶ πανηγυρικοὺς καὶ οὐχὶ οἱ ἐκ τῆς Ἀκαδημίας ἢ ἐκ τῆς Στοᾶς.» Ἐπέμεινεν ὅμως ἐπὶ τέλους νὰ ἴδῃ τὸν λόγον τοῦ Πετράκη καὶ τὸν ἀνέγνωσεν ἐνώπιόν μου. Ἀλλὰ μοὶ λέγει : «Αὐτὸς βεβαίως δὲν εἶναι γεγραμμένος ὑπὸ τοῦ Πετράκη.» Τόσον τῷ ἐφάνη ἄξιος λόγου. Τότε δὲ τῷ εἶπον : «Δὲν γνωρίζω ἀπὸ ποῖον ἐγράφη, γνωρίζω μόνον ὅτι ὁ Πετράκης αὐτὸς ἦλθε πρός με καὶ μοὶ ἔφερε τοῦτον τὸν λόγον.»

Ἀλλ' ἐρωτᾶται πρὸς ποῖόν τινα σκοπὸν ἀναφέρω διεξοδικῶς τὸ ἀσήμαντον τοῦτο γεγονός. Πράττω τοῦτο, διὰ νὰ σημειώσω ἐνταῦθα τί ἤκουσα παρά τινος Γερμανο - Δανοῦ Φορχαμμέ⟨ρ⟩ [1], συνοδεύοντος τὴν Α.Μ. τὸν Βασιλέα, τὴν στιγμὴν καθ' ἣν ἦλθον εἰς τὸ κατάλυμα τῆς Α.Μ.,

1. Peter Wilhelm Forchhammer, ἀρχαιολόγος.

νὰ τὸν συνοδεύσω εἰς τὸν τόπον ὅπου ἔμελλε νὰ τεθῇ ὁ εἰρημένος θεμέλιος
143β λίθος. Ὁ Γερμανὸς οὗτος δηλ., πλησιάσας με, | ἐρωτᾷ ἂν τῷ ὄντι ὁ Πετράκης μέλλει νὰ ἐκφωνήσῃ λόγον. Τῷ ἀπεκρίθην : «Ναί.» «Ἀλλ' εἶναι ὁ ἄνθρωπος οὗτος ἱκανὸς εἰς τοῦτο;» «Μάλιστα», τῷ εἶπον, «ὅσον ἐνδέχεται νὰ εἶναι ἱκανὸς πολίτης μὴ ἔχων ἀξίωσιν πολὺ πεπαιδευμ(έν)ου καὶ ἐπιστήμονος.» «Εἶναι δὲ ἀληθές», ἐρωτᾷ πάλιν, «ὅτι ὁ Βενθύλος, ἀνὴρ ἐπιστήμων καὶ εἰς ἄκρον πεπαιδευμένος, προσεφέρθη νὰ κάμῃ αὐτὸς τὸν λόγον, ἀλλ' ἐπροτιμήθη ὁ Πετράκης;» Τότε τῷ διηγήθην ὅλα τὰ διατρέξαντα εἰς τὴν ὑπόθεσιν ταύτην τοῦ λόγου, ἐκεῖνος ὅμως, εἰπὼν ὅτι, λέγουσιν, ἐπροτιμήθη ὁ Πετράκης, διὰ τὸν λόγον ὅτι εἶναι αὐτόχθων, καὶ δὲν ἔγινε δεκτὸς ὁ Βενθύλος, διότι εἶναι ἑτερόχθων, προσέθηκεν, ἀκούσας τὴν εἰς ταύτην τὴν σκευωρίαν εἰλικρινῆ ἀπάντησίν μου : «Εὔχομαι νὰ μὴν ἀληθεύῃ ὅ,τι λέγεται περὶ τούτου.» Καὶ βλέπει τις ἐκ τούτου πῶς εὐθὺς κατ' ἀρχὰς τῆς ἐνταῦθα καθιδρύσεώς μου ὡς Νομάρχου ἡ σκευωρία ἐγεννήθη κατ' ἐμοῦ ἀπὸ ἑτερόχθονας, ἕνεκα τοῦ ἁπλουστάτου τούτου περιστατικοῦ ὅπερ ἀνέφερα.

Ἠρωτήθην πρὸς τούτοις, ἀναμένων τὸν Βασιλέα ἐν τῷ ἰδίῳ καταλύματι καὶ τὴν αὐτὴν ὥραν, παρὰ τοῦ ἰατροῦ Βίπμερ [1] ποία θέσις τῆς πόλεως γνωρίζεται ἐνταῦθα καὶ ὁμολογεῖται ὡς ἡ ὑγιεστέρα καὶ εἰς τοῦτον ἀπεκρίθην ὅτι, κατὰ τὴν διατρέχουσαν ἐνταῦθα παράδοσιν, ἡ ἀνατολικοβορεία θέσις, ἡ λεγομένη Βομβονίστρα [2], ὅπου γίνεται ἡ εἰς τὴν πόλιν διανομὴ τῶν ὑδάτων, ὁμολογεῖται ὡς ἡ ὑγιεστέρα. Φέρεται δὲ πρὸς τοῦτο καὶ ἀνέκδοτόν τι, ὅτι δηλ., θέλοντές ποτε οἱ κάτοικοι νὰ γνωρίσωσι ποῖον τὸ ὑγιέστερον μέρος τῆς πόλεως, σφάξαντες πρόβατον, διεμέλισαν αὐτὸ εἰς τέσ-
144α σαρα κομμάτια καὶ ἐκρέμασαν αὐτὰ|εἰς τὰ τέσσαρα μέρη τῆς πόλεως καὶ ἀνέμειναν νὰ ἴδωσι ποῖον τῶν τεσσάρων αὐτῶν κομματίων ἔμελλε νὰ καταντήσῃ τὸ ὕστερον εἰς σῆψιν καὶ εὗρον ὅτι τὸ κομμάτιον ὅπερ ἐτέθη εἰς τοῦτο τὸ μέρος (τῆς Βομβονίστρας) ἐσάπη τὸ τελευταῖον. Ἐκ τούτου δὲ ἐβεβαιώθη ὅτι τὸ μέρος εἴτε ἡ θέσις ἐκείνη εἶναι ἡ ὑγιεστέρα. Καὶ τοῦτο δὲ τὸ περιστατικὸν ἔκρινα καλὸν νὰ ἀναφέρω ἐνταῦθα, διὰ νὰ ἐγκαυχηθῶ, ἂν μοὶ

1. Wibmer.

2. Βομβονίστρα ἢ Μπουμπουνίστρα : μιὰ ἀπὸ τὶς πύλες τοῦ τείχους τῶν Ἀθηνῶν καὶ ὁμώνυμη κρήνη στὴν ἀρχὴ τῆς Λεωφόρου Ἀμαλίας.

εἶναι συγχωρημένον, ὅτι καὶ ἡ περὶ ἀνεγέρσεως τῶν ἀνακτόρων γνώμη μου ὡς πρὸς τὴν καταλληλοτέραν θέσιν ὑπερίσχυσεν ἐπὶ τέλους, μετὰ τὴν ἐγκα(τά)λειψιν δύο ἄλλων, τῆς τε τῶν ἀρχιτεκτόνων Κλεάνθους καὶ Σιάουβερτ καὶ τῆς τοῦ ἀρχιτέκτονος Κλέντζ[1], τοῦ ἐκ τῆς Βαυαρίας ἐπίτηδες ἐνταῦθα ἀποσταλέντος πρὸς ἀνεύρεσιν τοιαύτης θέσεως, ὡς καὶ ἡ περὶ ἐκλογῆς τῆς πρωτευούσης γνώμη μου[2] ὑπερίσχυσεν ἐπὶ τέλους ἐναντίον τῶν τε γνωμοδοτήσεων τῶν συναδέλφων μου γραμματέων τῆς ἐπικρατείας, ἐξ ὧν εἷς μὲ ἠπείλησε μάλιστα μὲ πελοποννησιακὴν ἐπανάστασιν, ἐπιμένοντα εἰς τὴν γνώμην μου, καὶ τῶν διαφόρων ἀντενεργειῶν τοῦ ἐπίτηδες ἐκ Βαυαρίας πεμφθέντος ἀρχιτέκτονος Γκούττενσον[3] πρὸς ἐκλογὴν τόπου καταλλήλου εἰς τὸν σκοπὸν τοῦτον. Ἐπέμενον δὲ εἰς τὴν γνωμοδότησίν μου ταύτην χωρὶς τινος πλαγίου σκοποῦ ἰδιοτελείας, διότι ἡ κτηματική μου περιουσία ἀποδεικνύει τοῦτο τρανῶς μέχρι σήμερον, καὶ ἡ οἰκία μου, τὴν ὁποίαν μὲ κόπους καὶ πολλὰ δικαστικὰ ἔξοδα καὶ ζημίας ἔσωσα ἀπὸ τὰς χεῖρας στρεψοδίκων ἀντιδίκων καὶ διεφθαρμένων δικαστῶν (τῆς μεικτῆς ἐπιτροπῆς[4]), ἥτις διὰ τὸν λόγον τοῦτον μοὶ ἐστοίχισεν ὑπὲρ τὰς 30.000 [καὶ ἐπέκεινα χιλ.] δραχμάς, εὑρίσκεται ἀπὸ τοῦ 1864 ἐνυπόθηκος εἰς τὴν Ἐθν. Τράπεζαν ἕνεκα δανείου ὅπερ ἔλαβον πρὸς συμπλήρωσιν τῆς προικὸς τῆς πρεσβυτέρας τῶν θυγατ(έ)ρων μου, καὶ πρὸς τοῦτο μάλιστα ἠναγκάσθην νὰ ἀπαλλοτριώσω καὶ τὴν παρὰ τὴν ὁδὸν Ἀθηνᾶς οἰκίαν τῆς συζύγου μου.

Εἶπον δὲ ἀνωτέρω ὅτι ἡ περὶ πρωτευούσης γνώμη μου ὑπερίσχυσεν ἐπὶ τέλους, ἐπειδή, ἀφοῦ ἐπί τινα χρόνον ἀνεβλήθη ἡ ἐνταῦθα μετάβασις τῆς Βασιλείας, καὶ ἐλήφθησαν μάλιστα καὶ μέτρα ὅπως ματαιωθῇ ἐντελῶς τὸ σχέδιον τοῦτο — διότι πρὸς ἐπέκτασιν τῆς πόλεως Ναυπλίου ἐπωλήθη καὶ μέρος τῆς | παραλίας αὐτῆς, ἡ θάλασσα αὐτὴ δηλονότι — εὑρισκόμενος *144β* ἐνταῦθα Νομάρχης, λαμβάνω τέλος τὸ ὁριστικὸν περὶ τῆς πόλεως Ἀθηνῶν ὡς πρωτευούσης τοῦ Ἑλλην. Βασιλείου διάταγμα[5] καὶ μετὰ μεγάλης

1. Klenze.
2. Βλ. παραπάνω, σ. 212.
3. Guttensohn.
4. Βλ. παρακάτω, φφ. 166β–167α.
5. Διάταγμα τῆς 30/11 Φεβρουαρίου 1834, γιὰ τὸ ὁποῖο βλ. Μ π ί ρ η, *Αἱ Ἀθῆναι ἀπὸ τοῦ 19ου εἰς τὸν 20ὸν αἰῶνα*, σ. 32.

τελετῆς [1], θρησκευτικῆς τε καὶ ἐξωτερικῆς, ἐνεργῶ νὰ πανηγυρισθῇ ἐνταῦθα τό, κατ' ἐμέ, εὐτυχὲς τοῦτο γεγονὸς παρὰ τὴν ἀπέναντι τοῦ Θησείου —τότε ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου— πλατεῖαν.

Ἀλλὰ κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ ἔτους τούτου (1834), ἐνῷ καὶ ἐνταῦθα καὶ ἐν Ναυπλίῳ ἴσως δὲν ἔλειπον αἱ κατ' ἐμοῦ ραδιουργίαι τῶν ἀντιφρονούντων καὶ φθονούντων με, λαμβάνω ἀπὸ τὸν Ἔπαρχον τῶν Θηβῶν ἀναφοράν, καὶ μετ' αὐτῆς ἄλλην λαμβάνει ὁ ἐνταῦθα Μοίραρχος τῆς Χωροφυλακῆς, αἵτινες καὶ αἱ δύο γράφουσιν ὅτι συνέλαβον ὁπλοφοροῦντα Ἄγγλον τινὰ παρὰ τὸν νόμον καὶ τοῦτον διευθύνουσι πρὸς ἡμᾶς ἐνταῦθα διὰ τὰ περαιτέρω, συνοδευόμενον μετὰ (*sic*) χωροφυλάκων. Ἐνῷ δὲ ἐγὼ ἐσκεπτόμην περὶ τοῦ πρακτέου, ἔρχεται καὶ ὁ Μοίραρχος καὶ ὁ Διευθυντὴς τοῦ Νομοῦ Κλεομένης, ὃν εἶχε πρὸ ὀλίγου προβιβάσει εἰς τὴν θέσιν ταύτην ὁ ἐπὶ τῶν Ἐσωτερικῶν Γραμματεὺς τῆς Ἐπικρατείας Κωλέττης, καὶ μοὶ λέγουσι νὰ τὸν ἀφήσω ἐλεύθερον (τὸν Ἄγγλον), διότι δὲν ἐγνώριζεν, ἔλεγον, τὸν πρὸ ὀλίγου ἐκδεδομένον ἐκεῖνον περὶ ὁπλοφορίας νόμον [2]. Δὲν ἐπειθόμην ὅμως ἐγὼ εἰς τὴν γνώμην των, καί, ὅτε ὁ Κλεομένης εἶδε τοὺς δισταγμούς μου, μοὶ εἶπεν ὅτι ἔχω δίκαιον, διότι, ὅταν ἦτον Ἔπαρχος Θηβῶν, συνελήφθη ἀπὸ τὸν ἐκεῖ Ὑπομοίραρχον Ὀθωμανός τις ἔξωθεν ἐρχόμενος καὶ ὁπλοφορῶν ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ νόμου, ὁ Ὑπομοίραρχος δὲ τὸν ἀπέλυσε διὰ τὸν λόγον τῆς ἀγνοίας, ἀλλ' ὅτι ὁ Ὑπομοίραρχος οὗτος εὑρίσκεται ἀκόμη ὑπόδικος ἕνεκα τούτου. Πρὸς δὲ τὸν Μοίραρχον Βοϊνέσκον εἶπον ὅτι, ἂν δὲν ἐστέλλετο ὁ ἄνθρωπος (ὁ Ἄγγλος) συνωδευμένος μὲ χωροφύλακας καὶ μὲ ἐκθέσεις τῶν ἐν Θήβαις ἀρχῶν ἐπισήμους, τὸ πρᾶγμα ἤθελεν ἔχει ἄλλως, τώρα ὅμως δὲν δυνάμεθα ἡμεῖς νὰ τὸν ἀφήσωμεν ἐλεύθερον, ἀλλὰ πρέπει νὰ σκεφθῶμεν τί τὸ πρακτέον περὶ τούτου, καὶ μετὰ δύο ἢ τρεῖς ὥρας θέ-
145ᵃ λω τῷ εἶπει τί πρέπει νὰ γένῃ. Καὶ ἰδοὺ | μετ' ὀλίγον παρουσιάζεται πρός με ὁ κύριος Χίλλ [3], συνηγορῶν ὑπὲρ τοῦ κρατουμένου Ἄγγλου καὶ ζητῶν

1. Ἡ τελετὴ αὐτὴ ἔγινε στὶς 11 Φεβρουαρίου 1834. Γι' αὐτὴ βλ. ἐφημ. *Σωτήρ*, ἀρ. 12, 22 Φεβρουαρίου 1834 καὶ τὸ φυλλάδιο *Περιγραφὴ τῆς κατὰ τὴν 11 Φεβρουαρίου πανηγύρεως τῶν Ἀθηνῶν καὶ λόγος ἐκφωνηθεὶς παρά τινος τῶν πολιτῶν*, Αἴγινα 1834.

2. Πρόκειται γιὰ τὸ ἀπὸ 9/21 Φεβρουαρίου 1833 διάταγμα «περὶ τιμωρίας τῶν κατὰ τῆς κοινῆς ἀσφαλείας ἐντὸς τῆς ἐπικρατείας ἐγκλημάτων καὶ σφαλμάτων»: *Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως*, ἀρ. 4, 4/16 Μαρτίου 1833.

3. John Hill.

τὴν ἀπόλυσίν του λόγῳ πάντοτε τῆς ἀγνοίας τοῦ νόμου. Ἀλλ' ἐρωτηθεὶς παρ' ἐμοῦ ὁ κύριος Χίλλ ἂν γνωρίζῃ τὸν ἄνθρωπον καὶ ἂν ἐγγυᾶται περὶ αὐτοῦ, διὰ νὰ ἀφεθῇ οὕτως ἐλεύθερος, ἀπεκρίθη ὅτι οὔτε τὸν γνωρίζει οὔτε δύναται νὰ ἐγγυηθῇ. Κατόπιν δὲ πάλιν τούτου ἔρχεται ὁ κύρ. Κίγκ[1], ὅστις καὶ αὐτὸς ἐπαναλαμβάνει τοὺς ἰδίους λόγους ὡς καὶ ὁ Χίλλ, ἀλλὰ καὶ οὗτος, ἐρωτηθεὶς παρ' ἐμοῦ, ἠρνήθη νὰ ἐγγυηθῇ, διότι δὲν τὸν ἐγνώριζεν. Ἀφοῦ ὅμως, μελετήσας ἐγὼ πεφροντισμένως τὴν περίστασιν, εὗρον ὅτι δύναμαι μὲν νὰ ἀφήσω τὸν ἄνθρωπον ἐλεύθερον νὰ περιέλθῃ τὴν ἐπαρχίαν, νὰ θεωρήσῃ τὰ ἄξια θέας ἀντικείμενα, οἷον Μαραθῶνα, Ἐλευσῖνα, Μέγαρα καὶ ὅσα ἄλλα ἤθελε νομίσει καλὸν νὰ ἐπισκεφθῇ ὡς περιηγητής, ἐπειδὴ περιηγητὴς ἦτο, προσεκάλεσα τὸν ἄνθρωπον καὶ εἰλικρινῶς τῷ εἶπον ὅτι ἔχω χρέος, ἀφοῦ τόσον ἐπισήμως ἡ διοικητικὴ ἀρχὴ τῶν Θηβῶν τὸν παρέπεμψεν ἐνταῦθα ὡς ἔνοχον, ἔχω χρέος νὰ ἐρωτήσω καὶ ἐγὼ τὴν ἀνωτέραν ἐμοῦ ἀρχὴν πῶς πρέπει νὰ φερθῶ πρὸς αὐτόν, τοῦτο δὲ θέλω προσπαθήσει νὰ μάθω ἐντὸς 4 - 5 ἡμερῶν τὸ πολύ, καὶ κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο δύναται, ἀφιέμενος ἐλεύθερος, νὰ περιέλθῃ καὶ νὰ ἐπισκεφθῇ ὡς περιηγητὴς πᾶν ὅ,τι ἄξιον λόγου εὑρίσκεται ἐνταῦθα, ὑποσχόμενος μόνον εἰς ἐμέ, ὡς τίμιος ἄνθρωπος, ὅτι δὲν θέλει ἀναχωρήσει ἐντεῦθεν, πρὶν ἢ λάβω τὰς ἀναγκαίας περὶ τῆς περιστάσεως ταύτης ὁδηγίας, ὅθεν ἀνήκει. Ὁ δὲ ἄνθρωπος ἐδέχθη τὴν πρότασίν μου καὶ ὑπεσχέθη ὅτι θέλει περιμένει, ἕως οὗ λάβω τὰς ὁδηγίας μου, καὶ οὕτως ἀφέθη ἐλεύθερος νὰ περιέλθῃ τὴν ἐπαρχίαν.

Ἔγραψα λοιπὸν ἀμέσως ἀναφορὰς εἴς τε τὴν ἐπὶ τῶν Ἐσωτερικῶν Γραμματείαν τῆς Ἐπικρατείας καὶ εἰς τὴν ἐπὶ τῆς Δικαιοσύνης, ἐξαιτούμενος τὰς περὶ τοῦ πράγματος ὁδηγίας αὐτῶν καὶ παρακαλῶν ἅμα|νὰ *145β* ἀπαντήσωσιν ὅσον τάχος εἰς τὸ ζήτημά μου, διὰ νὰ μὴν ἐνοχλῆται ὁ ἄνθρωπος, διατελῶν ὑπὸ ἀστυνομικὴν οὕτως εἰπεῖν ἐπιτήρησιν ἐνταῦθα. Συγχρόνως ὅμως ἔγραψα καὶ πρὸς τὸν Βασιλ. Ἐπίτροπον τοῦ ἐν Χαλκίδι Ἐγκληματικοῦ Δικαστηρίου, ζητῶν καὶ παρ' αὐτοῦ ὁδηγίας περὶ τοῦ πρακτέου, μὲ τὴν ἰδίαν παράκλησιν τῆς ὅσον τάχος ἀπαντήσεως εἰς τὴν αἴτησίν μου. Ἀλλ' ἡ ἡμέρα διαδέχεται τὴν ἡμέραν καὶ ἑβδομὰς τὴν ἑβδομάδα, καὶ ἀπάντησις δὲν φαίνεται ἀπὸ κανὲν μέρος καμμία, καὶ τότε καὶ ὁ Ἄγγλος καὶ ἐγὼ

1. Jonas King (ἱεραπόστολος τῆς American Board of Commissioners for Foreign Missions).

αὐτὸς ἐχάσαμεν τὴν ὑπομονήν, καὶ ὁ μὲν Ἄγγλος λαμβάνει ἐν ἀγνοίᾳ μου διαβατήριον ἐσωτερικόν, ἢ μᾶλλον εἶδον αὐτοῖς ὀφθαλμοῖς τὸν ἄνθρωπον νὰ προσέλθῃ εἰς τὸ κατάστημα τῆς Νομαρχίας καὶ νὰ ζητήσῃ παρὰ τοῦ ἐπὶ τῶν διαβατηρίων ὑπαλλήλου, πρὸς ὃν ὅμως — ἂς σημειωθῇ ἐν παρόδῳ — δὲν εἶχα δώσει καμμίαν ἀπαγορευτικὴν διαταγὴν περὶ τοῦ Ἄγγλου, νὰ ζητήσῃ διαβατήριον δι' Αἴγιναν, καὶ περὶ τὸ ἑσπέρας τῆς ἰδίας ἡμέρας νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν οἰκίαν μου, ἡμέραν τῆς ἑορτῆς τοῦ ὀνόματός μου, διὰ ⟨νὰ⟩ μὲ χαιρετήσῃ καὶ ἀποχαιρετήσῃ, ἀναχωρῶν ἀπὸ τὰς Ἀθήνας. Μόλις δὲ εἶχον διέλθει δύο ἡμέραι ἀπὸ τῆς ἀναχωρήσεώς του, καὶ ἰδοὺ φθάνουσιν αἱ περιμενόμεναι τοσοῦτον χρόνον ἀπαντήσεις, καὶ αἱ μὲν τῶν Γραμματειῶν τῆς Ἐπικρατείας, τῶν Ἐσωτερικῶν δηλ. καὶ τῆς Δικαιοσύνης, ἀλλὰ καὶ τῆς τῶν Ἐξωτερικῶν, ἐπιπλήττουσαί με διὰ τὴν πρὸς τὸν ξένον ταύτην διαγωγήν μου καὶ διατάττουσαι τὴν ἄμεσον ἀπόλυσιν αὐτοῦ, ἡ δὲ τοῦ Εἰσαγγελέως τοῦ ἐν Χαλκίδι Ἐγκληματικοῦ Δικαστηρίου ὡσαύτως ἐπιπλήττουσά με, ὡς μὴ παραπέμψαντα τὸν ἔνοχον πάραυτα εἰς τὸ δικαστήριον, τὸ ὁποῖον μόνον εἶναι τὸ ἁρμόδιον νὰ ἀποφανθῇ περὶ τῆς ἀθῳότητος αὐτοῦ, ἂν τῷ ὄντι ἤθελεν ἀποδειχθῇ ὁπλοφορῶν ἐν ἀγνοίᾳ, καὶ διέταττέ με νὰ παραπέμψω ἀμέσως τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸ δικαστήριον, τὸ ἐν Χαλκίδι. Καὶ τότε, διασταυρώσας ἐγὼ τὰς ἀπαντήσεις, ἔστειλα τὰς μὲν διαταγὰς τῶν ὑπουργῶν εἰς Χαλκίδα πρὸς τὸν Εἰσαγγελέα, τὴν δὲ τοῦ Εἰσαγγελέως πρὸς τὰ ὑπουργεῖα καὶ ἤκουσα παρά τινος ξένου, ἐπικαλεσθέντος καὶ αὐτοῦ πρότερον τὴν ἀπόλυσιν τοῦ Ἄγγλου, ὅτι ἐγὼ ἐγνώριζα μὲ ποίους ἀνθρώπους εἶχα νὰ κάμω.|

146ᵃ Δὲν παρῆλθεν ὅμως πολὺς καιρὸς ἀπὸ τοῦ γεγονότος τούτου, καὶ λαμβάνω διάταγμα βασιλ.[1] περὶ τῆς εἰς τὴν Νομαρχίαν Εὐβοίας μεταθέσεώς μου.

Ἀπῆλθον λοιπὸν τὸ δεύτερον εἰς Χαλκίδα καὶ ἐνταῦθα εὗρον πάλιν πολλὰς τὰς δυσκολίας εἰς τὴν διοίκησιν τοῦ τόπου, ἐπειδὴ τὰ πλεῖστα τῶν ἐπὶ τῆς νήσου ταύτης χωρία δὲν εἶχον δημογέροντας, καὶ μόλις ἠδυνήθην νὰ κατορθώσω νὰ συστήσω τοιούτους, διότι παρῃτοῦντο οἱ ἄνθρωποι, λέγοντες ὅτι εἶναι ἀμαθεῖς καὶ ἀγράμματοι καὶ οὔτε νὰ ἀναγνώσωσι γνωρί-

1. Διάταγμα 9/21 Μαΐου 1834. Μνεία τοῦ διατάγματος βλ. εἰς *Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως*, ἀρ. 19, 26/7 Ἰουνίου 1834.

ζουν, πολὺ δὲ ὀλιγώτερον καὶ νὰ γράψουν. Ἐνθυμοῦμαι μάλιστα ὅτι ἐπεφόρτισά τινας τῶν ἐκεῖ παροίκων οἵτινες εἶχαν ἀγοράσει ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανοὺς κτήματα νὰ ἀναλάβωσι τὸ χρέος νὰ γραμματεύωσιν εἰς τὰς πλησίον τῶν κτημάτων των δημογεροντίας, ἔδωκα δὲ καὶ ἐκ τοῦ βαλαντίου μου χρηματικόν τι ποσὸν εἰς ἕνα λογιώτατον, διὰ νὰ γραμματεύῃ εἰς μέρος τι χωρίων, ἕως οὗ συστηθῶσιν οἱ περιμενόμενοι δῆμοι, καὶ τότε θέλει προσδιορισθῇ καὶ μισθὸς ἀνάλογος διὰ τοὺς γραμματεῖς αὐτῶν. Εὗρον δὲ ταυτοχρόνως καὶ πυρετοὺς διαλείποντας ἐπιπολάζοντας ἐν τῇ νήσῳ καὶ πολλοὺς τῶν ὑπαλλήλων τῆς Νομαρχίας, ἵνα μὴ εἴπω πάντας, πάσχοντας ὑπὸ τῆς νόσου ταύτης.

Τὸ δυσκολώτερον ὅμως πάντων ἦτον ὅτι πανδημεὶ κατέφευγον ἐκεῖσε τότε οἱ Σάμιοι, ὡς ἀποδοθείσης τῆς νήσου των εἰς τὴν ὀθωμανικὴν κυριαρχίαν ὑπὸ τῶν τριῶν δυνάμεων, καὶ ἔπρεπε βεβαίως νὰ τοῖς εὑρίσκω οἰκίας, διὰ νὰ καταλύωσι, καὶ διὰ τοῦτο ἔπρεπε νὰ καταλαμβάνωνται αἱ κεναὶ τῶν Ὀθωμανῶν οἰκίαι, τὰς ὁποίας οὗτοι ἢ οἱ ἐπίτροποι τῶν ἀπόντων μετὰ πολλῆς δυσκολίας παρεχώρουν. Συνέβη δὲ κατὰ τὴν ἐκ Χαλκίδος ἀπουσίαν μου πρὸς περιοδείαν τοῦ νομοῦ νὰ καταναγκάσῃ ὁ ἐνεργῶν τὴν διοίκησιν τῆς πόλεως Διευθυντὴς σημαντικούς τινας Ὀθωμανοὺς νὰ ἐξέλθωσι βιαίως τῆς οἰκίας των καὶ νὰ διεγερθῇ μέγας γογγυσμὸς παρὰ τοῖς Ὀθωμανοῖς ἐν γένει, ὥστε καὶ διὰ τῆς δημοσιογραφίας νὰ ἐκφρασθῶσιν ὡς δίκαια τὰ κατὰ τοῦ Νομάρχου παράπονά των. Οὐχ ἧττον ὅμως οἱ Σάμιοι ἤρχοντο ἀλλεπαλλήλως εἰς Χαλκίδα, καὶ αἱ δυσκολίαι ὑπερηύξανον, καὶ αὐτοὶ οἱ ἴδιοι ἀνεφέρθησαν|πρὸς τὴν Κυβέρνησιν παραπονούμενοι διὰ τὴν *146ᵇ*
στενοχωρίαν τὴν ὁποίαν δοκιμάζουσι δι' ἔλλειψιν καταλυμάτων, ἐνῷ ὑπάρχουσιν, ἔλεγον, οἰκίαι ὀθωμανικαὶ πολὺ εὐρύχωροι, κατεχόμεναι ἀπὸ ὀλίγους Ὀθωμανοὺς ἐνοικοῦντας ἐν αὐταῖς. Καὶ ὁ Γραμματεὺς τῆς Ἐπικρατείας ἐπὶ τῶν Ἐσωτερικῶν (Κωλέττης) διέταξε τὴν Νομαρχίαν νὰ διατάξῃ τὰς ἐν Χαλκίδι ὀθωμαν. οἰκογενείας νὰ ἐνοικήσωσιν ἅπασαι εἰς δύο ἢ τρεῖς οἰκίας, αἱ δὲ λοιπαὶ νὰ δοθῶσιν εἰς ἐνοίκησιν πρὸς τοὺς Σαμίους. Τὴν διαταγὴν ταύτην οὔτε ἐξετέλεσα οὔτε ποτὲ ἤθελον ἐκτελέσει, ὡς ἀντιβαίνουσαν ἄντικρυ κατὰ τῶν θρησκευτικῶν ἐθίμων τῶν Ὀθωμανῶν, παρὰ τοῖς ὁποίοις οὐδὲ ὁ ἀδελφὸς τοῦ συζύγου δὲν ἐπιτρέπεται νὰ βλέπῃ, πολλῷ δὲ μᾶλλον νὰ συνοικῇ μετὰ τῆς νύμφης του, ἐξοικονόμουν δὲ τὰ πράγματα

ὡς ἠδυνάμην κάλλιον, πείθων τοὺς ἔχοντας οἰκίας καὶ δυναμένους νὰ διαθέσωσιν αὐτὰς ἐπὶ λόγῳ ἐνοικίου. Μὲ συνέτρεχον δὲ προθύμως καὶ οἱ δημογέροντες τοῦ τόπου, καίτοι ἀσθενεῖς καὶ γέροντες. Ἀλλ' ἐπὶ τέλους, κεκμηκότες πολὺ ἀπὸ τοὺς μόχθους τούτους, ἔδωκαν ὁριστικῶς τὴν παραίτησίν των εἰς τὴν Νομαρχίαν, ὡς καὶ ἄλλοτε, ἀλλά, προτραπέντες παρ' ἐμοῦ, ἔμεναν ἐκπληροῦντες τὸ καθῆκόν των. Τὴν φορὰν ὅμως ταύτην ἐνόμισα καὶ ἐγὼ καλὸν νὰ δεχθῶ τὴν παραίτησιν τῶν γερόντων τούτων καὶ νὰ διατάξω νέαν ἐκλογήν, καὶ ἐδῶ ἀνεφύη ἄλλη πάλιν δυσχέρεια, ἡ ἑξῆς.

Κρίνας δηλ. καλὸν νὰ ἀπαλλάξω τοὺς γέροντας ἐκείνους ἀπὸ τὸ πολύμοχθον ἔργον των, διέταξα τὸν Γραμματέα τοῦ νομοῦ Ἐδιπίδην νὰ συντάξῃ τὴν πρόσκλησιν τῶν πολιτῶν εἰς συνέλευσιν πρὸς ἐκλογὴν δημογερόντων, ὡς γενομένης δεκτῆς τῆς παραιτήσεως τῶν μέχρι τοῦδε κατεχόντων τὰς θέσεις ταύτας. Ὁ δὲ Γραμματεὺς ἐν τῷ σχεδίῳ τῆς προσκλήσεως ταύ-
147ᵃ της παρενείρει|ἔννοιαν ἥτις ἔμελλε νὰ γεννήσῃ κατὰ πρῶτόν τινα λόγον τὴν μεταξὺ αὐτοχθόνων καὶ ἑτεροχθόνων διαίρεσιν, ἔγραφε δηλ. νὰ ἐκλεχθῶσι δημογέροντες ἐκ κατοίκων καὶ παροίκων. Ἀλλ' ἐγὼ ἐνόμισα ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ διαγράψω τὴν φράσιν ταύτην, ὑποπτεύων ὅτι τοῦτο μάλιστα ἠδύνατο νὰ ἐρεθίσῃ τοὺς παροίκους, πληροφορουμένους τὴν περίστασιν, διότι πρὸ πολλοῦ ὑπῆρχε καταφορὰ τούτων κατὰ τῆς ἀνικανότητος καὶ ἀμαθείας τῶν ὑπαρχόντων δημογερόντων, καὶ ἐπεθύμουν νὰ ἔβλεπον εἰς τὴν θέσιν ταύτην καὶ ἄνδρας ἐξ ἑαυτῶν, μᾶλλον ἱκανῶν καὶ πεπαιδευμένων. Ἔπειτα δὲν ἐπίστευόν ποτε ὅτι ἤθελαν καταντήσει τὰ πράγματα ὅπου κατήντησαν ἕνεκα τῆς ἄνω εἰρημένης φράσεως ἐν τῇ προκηρύξει, ἤλπιζα μάλιστα ἀπ' ἐναντίας ὅτι ἕνεκα τούτου ἤθελα προσελκύσει τὴν πρός με ὑπόληψιν αὐτῶν καὶ ὅτι ἤθελον συμπράξει μετ' ἐμοῦ εἰς τὴν ἐπιτυχίαν καταρτίσεως δημογεροντίας ἀξίας λόγου. Ἂν ὅμως ἔπρεπε νὰ ὑπάρξῃ παράπονόν τι ἐναντίον μου, τοῦτο, φυσικῷ τῷ λόγῳ, ἔπρεπε νὰ προέλθῃ ἀπὸ τοὺς αὐτόχθονας, οἱ ὁποῖοι μέχρι τοῦδε ἐσχημάτιζον τὰς δημογεροντίας των ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀναμείξεως τῶν παροίκων.

Τοῦτο δὲ ἐγίνετο πανταχοῦ σχεδὸν τῆς Ἑλλάδος, καὶ παράδειγμα εἶχον τὴν πόλιν τῶν Θηβῶν, ὅπου ἐπὶ τῆς διαρκείας μου ὡς Νομάρχου Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας, προκειμένης ἐκλογῆς, συνῆλθον οἱ ἐκεῖ παροικοῦντες πολυάριθμοι πάροικοι, οἵτινες ἤθελον βεβαίως κατισχύσει εἰς τὴν ἐκλογὴν

τῶν κατοίκων, ἀλλ' οὗτοι ἠρνήθησαν νὰ συμπράξωσι μετ' ἐκείνων, καί, διαλυθείσης τῆς συνελεύσεως θορυβωδῶς ἕνεκα τούτου, ὁ Ἔπαρχος ἀνέφερε τὴν ὑπόθεσιν πρὸς ἐμέ, ζητῶν τὰς περὶ τοῦ πρακτέου ὁδηγίας μου, καὶ ταύτας δὲν ἐδίστασα οὔτε στιγμὴν νὰ δώσω, γράψας πρὸς τὸν Ἔπαρχον νὰ διατάξῃ τὴν ἐκλογὴν νὰ γένῃ ὡς ἐγίνετο μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ἀνέφερα δὲ ταυτοχρόνως τὸ πρᾶγμα πρὸς τὴν ἐπὶ τῶν Ἐσωτερικῶν Γραμματείαν τῆς Ἐπικρατείας καὶ ἔλαβα παρ' αὐτῆς (τοῦ Κωλέττου) ἀπάντησιν ὅτι καλῶς διέταξα, καὶ οὕτως ἔπρεπε νὰ γένῃ μέχρι τῆς δημοσιεύσεως τοῦ κυοφορουμένου|τότε περὶ δήμων νόμου. *147β*

Ἀλλὰ θὰ μοὶ εἴπῃ τις διατί καὶ εἰς τὴν παροῦσαν περίστασιν δὲν ἐβάδισα τὴν ἰδίαν ὁδὸν ἣν ἐβάδισα κατὰ τὴν περίστασιν τῆς ἐκλογῆς τῶν Θηβῶν. Βεβαίως ἔπρεπε νὰ πράξω οὕτως, ἀνέλαβα ὅμως τὴν εὐθύνην κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην, πρῶτον, διὰ νὰ συμβιβάσω τὰς γνώμας καί, δεύτερον, διότι ἔβλεπον ὅτι εἶχεν ἀνάγκην ἡ πόλις τῆς Χαλκίδος νὰ ἔχῃ εἰς τὸ σῶμα τῆς δημογεροντίας καί τινα μέλη μᾶλλον ἱκανὰ καὶ πεπαιδευμένα, ἅτινα δὲν ἠδύναντο νὰ εὑρεθῶσι παρὰ τοῖς ἐντοπίοις. Δὲν ἠρκέσθησαν ὅμως οἱ πάροικοι εἰς τὸν διαλλακτικόν μου τοῦτον τρόπον καὶ ἠθέλησαν νὰ ἀποκλείσουν ὅλως διόλου τοὺς ἐντοπίους ἀπὸ τὴν συμμετοχήν των εἰς τὴν δημογεροντίαν, καὶ εὐθὺς κατὰ τὴν πρώτην τῶν ἐκλογέων συνέλευσιν, ἧς προέδρευε κατὰ διαταγήν μου ἡ ὑπάρχουσα εἰσέτι δημογεροντία, οἱ ἀρχηγοὶ τῶν παροίκων ἐνήργησαν νὰ συνέλθωσιν εἰς τὴν ἐκλογὴν καὶ οἱ πρὸ μικροῦ ἀφιχθέντες ἐκ Σάμου παρεπίδημοι. Τοῦτο δὲ βλέπουσα ἡ προεδρεύουσα δημογεροντία, ἔκαμε τὰς εὐλόγους παρατηρήσεις της, ἀλλά, μὴ εἰσακουσθεῖσα, διεμαρτυρήθη κατὰ τῆς τοιαύτης ἐπεμβάσεως καὶ ἀνεχώρησεν ἐκ τοῦ τόπου τῆς συνεδριάσεως μεθ' ὅλων τῶν παλαιῶν κατοίκων, τῶν Σαμίων δέ τινες προσέβαλον ἐξερχομένους τοὺς δημογέροντας καί, ὡς ἐλέγετο, ἤκισάν τινα ἐξ αὐτῶν. Καὶ πρὶν δὲ ἀναφερθῶσι περὶ τῶν συμβάντων τούτων οἱ παθόντες δημογέροντες, ἔδραμον εἰς τὴν Νομαρχίαν πολλοὶ τῶν Σαμίων, παραπονούμενοι ὅτι ἀποκλείονται ἀπὸ τοὺς ἐντοπίους, ὅπως λάβωσι μέρος εἰς τὴν προκειμένην ἐκλογήν, καὶ δυσανασχετοῦντες ἕνεκα τῆς διαγωγῆς τῆς δημογεροντίας. Ἀλλ' ἐγὼ τοῖς εἶπον ὅτι, ἂν καὶ τοὺς ἐδέχθη ὁ τόπος ὡς ἀδελφοὺς Ἕλληνας καὶ συναγωνιστὰς καὶ ἡ Κυβέρνησις δεικνύει πρὸς αὐτοὺς συμπάθειαν καὶ τὴν δυνατὴν περίθαλψιν τοῖς προσφέρει, δὲν εἶναι

ὅμως ἀκόμη ἀνεγνωρισμένοι ὡς ἐντελῶς ὑπήκοοι Ἕλληνες, διότι, ἐνῷ οἱ ἐντόπιοι ὡρκίσθησαν ἤδη πρὸ πολλοῦ τὸν κατὰ νόμον ὅρκον [1] τοῦ ὑπηκόου Ἕλληνος, οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν παρουσιάσθη νὰ λάβῃ τὸν ὅρκον τοῦτον. Ἐπείσθησαν λοιπὸν οἱ ἄνθρωποι εἰς τοὺς λόγους μου, καὶ πολλοὶ ἐξ αὐτῶν παρουσιάσθησαν τότε, ὅπως δώσωσι τὸν ὅρκον τοῦτον.|

148ᵃ Οὕτως ἔτρεξαν τὰ πράγματα μέχρι τῆς ἑπομένης Κυριακῆς, ὅτε ἤκουσα ὅτι ὁ ἱερεὺς τῆς ἐν τῷ φρουρίῳ ἐκκλησίας μετὰ τὸ τέλος τῆς λειτουργίας ἀνήγγειλεν εἰς τὸν λαὸν ὅτι τὴν ἡμέραν ἐκείνην, μετὰ μεσημβρίαν, θέλει λάβει χώραν συνέλευσις πρὸς ἐκλογὴν δημογερόντων καὶ πρὸς τοῦτο συγκαλοῦνται οἱ πολῖται νὰ συνέλθωσιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Τὴν ἀναγγελίαν δὲ ταύτην ἔκαμεν ὁ ἱερεὺς εἰσηγήσει τῶν ἀρχηγῶν τῶν παροίκων καὶ ἄνευ οὐδεμιᾶς εἰδοποιήσεως τῆς δημογεροντίας. Καὶ συνῆλθον τῷ ὄντι μετὰ μεσημβρίαν τῆς εἰρημένης ἡμέρας οἱ πάροικοι, ἀλλ' ἐνόμισαν πρέπον νὰ καλέσωσι καὶ τὸν Νομάρχην εἰς τὴν συνέλευσιν ταύτην. Ἀπῆλθον λοιπὸν εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἐν στολῇ, ἀλλ' ἰδὼν ὅτι οὔτε οἱ δημογέροντες οὔτε κανεὶς σχεδὸν ἄλλος τῶν παλαιῶν κατοίκων τῆς πόλεως ἦσαν παρόντες, ἔκαμα τὴν παρατήρησιν πρὸς τοὺς ἐκεῖ συνηθροισμένους, νουθετῶν τὰ δέοντα περὶ ὁμονοίας. Ἀλλά, μὴ εἰσακουόμενος, εἶπον τέλος ὅτι θεωρῶ ἀσυμβίβαστον τὴν εἰς ἓν συνέλευσιν τῶν δύο τούτων μερῶν, τῶν ἐντοπίων δηλ. καὶ τῶν παροίκων, πρὸς ἐκλογὴν δημογερόντων, καὶ διὰ τοῦτο προτείνω νὰ ἐφαρμοσθῇ ἡ δι' ἐκλογέων ἐκλογὴ (ἡ ἔμμεσος) πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον. Ἀλλ' ἐναντιουμένου πάλιν καὶ εἰς τὴν πρότασιν ταύτην τοῦ Ἀθαν. Πετζάλη, τοῦ σφοδροτέρου ἐκ τῶν ἀρχηγῶν τῶν παροίκων, καὶ ἀνατείνοντος ἐν τῇ ἀγορεύσει του τὸν δάκτυλον, ὡς ἔπραττεν ἴσως ἐν τῷ δικαστηρίῳ πρὸς τὸν ἀντίδικόν του, τῷ εἶπον μὲ τὴν ἀνήκουσαν ἐμβρίθειαν καὶ ἀξιοπρέπειαν τῆς θέσεώς μου ὅτι ἐγὼ δὲν ἦλθον ἐδῶ νὰ φιλονικήσω ὡς τις τῶν δικηγόρων. «Εἶμαι ἀντιπρόσωπος τῆς Κυβερνήσεως καὶ ἐγὼ δύναμαι νὰ ἑρμηνεύσω καὶ ἐφαρμόσω τοὺς νόμους· ἂν ὅμως οἱ ἐνταῦθα συνελθόντες ὁμοῦ μὲ σὲ θέλουν νὰ πράξωσιν ἄλλως, ἐγὼ ἀποσύρομαι, καὶ ὑμεῖς ὄψεσθε.» Τότε ἀνεβόησαν οἱ πλεῖστοι ἐξ αὐτῶν ὅτι «δεχόμεθα τὴν πρότασιν τοῦ Νομάρχου καὶ ἐκλέγομεν ἐκ τοῦ μέρους μας τοὺς κατὰ νόμον ἐκλογεῖς, ἀνὰ ἕνα ἐκ τοῦ

1. Τὸ περιεχόμενο τοῦ ὅρκου καὶ ὁ τρόπος ὁρκωμοσίας τῶν ἀρρένων Ἑλλήνων ὑπηκόων ὡρίστηκαν μὲ διάταγμα τῆς 30/11 Φεβρουαρίου 1833: *Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως*, ἀρ. 2, 22/6 Μαρτίου 1833.

ἀριθμοῦ πεντήκοντα οἰκογενειῶν.» Καὶ οὕτως ἤρξαντο ἀμέσως τὴν ἐκλογήν των, ἐγὼ δὲ ἀπεχώρησα τότε ἐκεῖθεν.

Ἀλλὰ μετὰ δύο ἡμέρας, καθ' ἃς καὶ οἱ παλαιοὶ κάτοικοι τῆς Χαλκίδος εἶχον ἐκλέξει τοὺς ἐκλογεῖς των, ἀναφύεται πάλιν μεταξὺ αὐτῶν καὶ | τῶν παροίκων ἄλλη τις ἔρις, ἀντεγκαλοῦντο δηλ. ἀμοιβαίως ὅτι ἀνέγραψαν *148β* εἰς τοὺς καταλόγους οἱ μὲν παρεπιδημοῦντάς τινας, οἱ δὲ ἀποθαμένους καὶ τὰ τοιαῦτα. Τότε δὲ πάλιν ἐπρότεινα εἰς τὰ μέρη νὰ ἐκλέξωσιν ἐκ μέσου αὐτῶν ἀνὰ δύο πρόσωπα καὶ ὑπὸ τούτων καὶ ἐμοῦ νὰ ἐξετασθῶσιν οἱ κατάλογοι καὶ νὰ διορθωθῶσιν ὁριστικῶς. Ἀλλά, πρὶν τοῦτο λάβῃ χώραν, οἱ πάροικοι ἢ οἱ κορυφαῖοι ἐξ αὐτῶν συντάττουσιν ἀναφοράν, ἣν ἔπεμψαν εἰς τὴν Νομαρχίαν, ἐν ᾗ ἔλεγον ὅτι δὲν θέλουν νὰ ἀναγνωρίσουν εἰς τὸ ἑξῆς τὴν ὑπάρχουσαν εἰσέτι δημογεροντίαν, ἐξακολουθοῦσαν κατὰ τὴν διαταγήν μου νὰ ἐκτελῇ τὰ καθήκοντά της μέχρι τῆς ἀποπερατώσεως τῆς ἐκλογῆς νέων δημογερόντων, καὶ ἐνταυτῷ ἔλεγον ὅτι θέλουν προβῆ εἰς τὴν ἐκλογὴν ταύτην χωρὶς ἄλλο. Ἐζήτησαν δὲ παρ' ἐμοῦ, ἀπόντος, παρὰ τοῦ Γραμματέως ὅμως, ὅστις ἦν παρών, ἀπάντησιν εἰς τὴν ἀναφορὰν των ταύτην ἐντὸς τῆς ἡμέρας. Καὶ τὴν ἀναφορὰν ταύτην μοὶ ἐπέδειξεν ὁ Γραμματεὺς Ἐδιπίδης, ὁμόφρων τοῖς παροίκοις, μὲ ἓν εἶδος θριάμβου, προσθεὶς καὶ τὴν διάταξιν τῆς πρὸς ἀπάντησιν προθεσμίας. Ἀλλὰ τότε, θεωρήσας τὴν ὑπόθεσιν λαμβάνουσαν στασιαστικὸν χαρακτῆρα, λαβὼν εἰς χεῖρας τὸ περὶ στρατοδικείου βασιλ. διάταγμα[1], ἐπέδειξα πρὸς τὴν ἐλθοῦσαν ἐν τῇ προθεσμίᾳ τῇ παρ' αὐτῶν ὁρισθείσῃ πρεσβείαν τῶν παροίκων καὶ εἶπον ὅτι, ἐὰν ἐντὸς τῆς ἡμέρας δὲν ἀποσύρωσι τὴν ἀναφοράν των, ἡ ἀπάντησις τῆς Νομαρχίας ἔσται ἡ σύστασις στρατοδικείου, εἰς τὸ ὁποῖον θέλουσι καθυποβληθῆ οἱ τολμήσοντες νὰ ἀντισταθῶσιν εἰς τὴν ἐνέργειαν τῆς δημογεροντίας καὶ εἰς κατάρτισιν ἄλλης, παρὰ τὴν συγκατάθεσιν ἡμῶν. Ἡ δὲ πρεσβεία ἔλαβε σημείωσιν τοῦ ἀριθμοῦ τοῦ διατάγματος, τὸ ὁποῖον ἐπέδειξεν εἰς τὴν συνάθροισιν τῶν παροίκων, καὶ οὗτοι ἀπεφάσισαν, μετὰ μακράν, ὡς ἐπληροφορήθην, ἀντίστασιν καὶ ἀντιλογίαν τοῦ Ἄθαν. Πετζάλη, καὶ ἀπέσυραν τὸ ἔγγρα|φον ἐκεῖνο. *149α* Ἀλλ' ἐνῷ ἀπέσυρον τοῦτο, συνέταξαν καὶ ἔστειλαν πρὸς τὴν Κυβέρνησιν

1. Βλ. τὸν ἀπὸ 5/17 Σεπτεμβρίου 1833 νόμο «περὶ ἐκτάκτου στρατιωτικῆς δίκης» (*Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως*, ἀρ. 28, 7/19 Σεπτεμβρίου 1833) καὶ τὸ ἀπὸ 30/11 Ἀπριλίου 1835 διάταγμα «περὶ συστάσεως ἐκτάκτου στρατιωτικοῦ δικαστηρίου εἰς Χαλκίδα» (*αὐτόθι*, ἀρ. 12, 5/17 Ἀπριλίου 1835).

ἀναφοράν, ἐξαιτούμενοι αὐτὰς ταύτας τὰς προνομίας ὅσας ἐπροσπάθησαν νὰ ἐκσπάσωσι διὰ παντοίων τρόπων καὶ ἀπὸ τὴν Νομαρχίαν, ἣν καὶ κατήγγειλαν ἴσως διὰ παράβασιν καθήκοντος.

Ἔγραψα ὅμως καὶ ἐγὼ συγχρόνως τὰ διατρέξαντα καί, εἰς ἀπάντησιν, λαμβάνω διαταγὴν ἐκ μέρους τῆς ἐπὶ τῶν Ἐσωτερικῶν Γραμματείας (Κωλέττου διευθύνοντος) νὰ διατάξω τὴν ἐξακολούθησιν τῆς ὑπηρεσίας τῆς ὑφισταμένης δημογεροντίας μέχρι τῆς δημοσιεύσεως καὶ ἐκτελέσεως τοῦ περὶ δήμων νόμου, νὰ εἴπω δὲ συγχρόνως πρὸς τοὺς ἀναφερθέντας περὶ τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου παροίκους νὰ ἔχωσιν ὑπομονὴν μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ὅτε θέλουσι καὶ οὗτοι λάβει μέρος εἰς τὰ τοῦ Δήμου Χαλκιδέων πράγματα, καί, ἂν ἐγὼ δὲν ἤθελα νομίσει κατάλληλον εἰς τὴν ἀξιοπρέπειάν μου νὰ εἴπω τοῦτο πρὸς τοὺς παροίκους, τότε θέλω ἐπιφορτίσει τὸν τότε συγχρόνως μὲ τὴν διαταγὴν διορισθέντα καὶ σταλέντα εἰς τὴν Νομαρχίαν Εὐβοίας ὡς Διευθυντὴν Κλεομένην νὰ εἴπῃ πρὸς τοὺς παροίκους τὴν ἄνω εἰρημένην ἀπόφασιν τῆς Κυβερνήσεως.

Ἂς σημειωθῇ δὲ ἐνταῦθα ἐν παρόδῳ ὅτι ὁ Κωλέττης μὲ συνώδευσε καὶ ἐνταῦθα, ὡς καὶ ἐν τῷ νομῷ Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας, μὲ τὸν Κλεομένην ὡς Διευθυντήν, τοῦτ' ἔστιν ἀντιπρόσωπόν μου. Καὶ ὁ μὲν Κλεομένης, ἐξηγῶν μοι τὰς περὶ προσόντων τῶν δημοτῶν διατάξεις τοῦ περὶ δήμων νόμου, ὅστις ἦτον ἤδη δημοσιευμένος[1], ἀλλ' οὐχὶ ἀκόμη καὶ ἐφημοσμένος[2], ἐπροσπάθει νὰ μὲ πείσῃ ὅτι κατ' αὐτὰς οἱ πάροικοι πάντες, χωρὶς ἐξαίρεσιν, ἔμελλον νὰ λογισθῶσιν ὡς δημόται, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν διελάμβανον αἱ διατάξεις αὗται, καὶ τῶν ὁποίων εἶχα κάμει χρῆσιν ἐγὼ πρὸ τούτου, ἐπιδείξας αὐτὰς εἰς τοὺς ἀντιπολιτευομένους παροίκους, ὅπως τοὺς πείσω νὰ δεχθῶσι τὸν παρ' ἐμοῦ προτεινόμενον συμβιβασμὸν μετὰ τῶν παλαιῶν κατοίκων, καὶ ἔλεγον αὐτοῖς ὅτι καὶ κατ' αὐτὸν τὸν νόμον, τὸν ὁποῖον ἐθέσπισαν οὐχὶ αὐτόχθονες ἀλλὰ πάροικοι, ὡς ὁ Κωλέττης, Σχινᾶς καὶ Θεοχάρης, καὶ ἐνέκρινεν αὐτὴ ἡ ξενικὴ Ἀντιβασιλεία, δὲν ἠδύναντο, τοῖς ἔλεγον, οὔτε κατ' αὐτὰς τὰς διατάξεις, νὰ λάβωσι μέρος εἰς τὰ πράγματα τοῦ δήμου πάν-

1. Νόμος 27/8 Ἰανουαρίου 1834: *Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως*, ἀρ. 3, 10/22 Ἰανουαρίου 1834.

2. Ὁ τρόπος διεξαγωγῆς τῶν πρώτων δημαιρεσιῶν καθωρίστηκε μὲ τὸ διάταγμα «περὶ ἐκλογῆς δημοτικῶν ἀρχῶν» τῆς 24/6 Μαΐου 1834 (*Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως*, ἀρ. 17, 16/28 Μαΐου 1834) καὶ μὲ τὸ διάταγμα «ὁδηγίαι περὶ τῶν δημαιρεσιῶν» τῆς 8/20 Ἰουνίου 1834 (*Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως*, ἀρ. 26, 25/6 Αὐγούστου 1834).

τες ἀνεξαιρέτως οἱ παροικήσαντες ἐν Χαλκίδι καὶ μὴ ἔχοντες τὰ ἐκεῖ διαγραφόμενα προσόντα. Ταὐτὰ δὲ ταῦτα εἶπον καὶ πρὸς τὸν Διευθυντὴν Κλεομένην, ἀλλ' ἐκεῖνος μοὶ ἐπέδειξεν ἄλλην τινὰ | διάταξιν ἐν τῷ νόμῳ, ἥτις *149β* ἀπεφαίνετο ὅτι κατὰ τὴν πρώτην σύστασιν τῶν δημοτικῶν ἀρχῶν ὅλοι ἀνεξαιρέτως οἱ κάτοικοι δήμου τινὸς θέλουν λάβει μέρος. Ἡ διάταξις ὅμως αὕτη ἀνεγράφετο κατόπιν τῆς περὶ τῶν μᾶλλον φορολογουμένων εἰς δημοτικοὺς φόρους διατάξεως καὶ ἔλεγε μάλιστα ὅτι, μὴ ὄντων μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης γνωστῶν τῶν δημοτικῶν φόρων, διὰ τοῦτο κατὰ τὴν πρώτην τῶν δήμων σύστασιν ἐπετρέπετο εἰς πάντας τοὺς κατοίκους (ἐννοεῖται τοὺς ἔχοντας τὰ λοιπὰ ὑπὸ τοῦ νόμου ἀπαιτούμενα προσόντα) νὰ μεθέξωσιν εἰς τὴν κατάρτισιν τῶν δημοτικῶν ἀρχῶν. Εἰς δὲ τοὺς λόγους μου τούτους ὁ Κλεομένης μοὶ εἶπεν ὅτι ἠπόρει πῶς οἱ ἐν Ἀθήναις ἐν τῷ Ὑπουργείῳ ὑπηρετοῦντες ἐνόουν ἄλλως τὸ πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον μετὰ τὴν ἀνάπτυξίν μου ἦτο πολὺ σαφές.

Δὲν ἐπεφόρτισα λοιπὸν τὸν Διευθυντὴν νὰ εἴπῃ τὴν ἀπόφασιν τῆς Κυβερνήσεως πρὸς τὴν ἐπιτροπὴν τῶν παροίκων, διὰ νὰ μὴ παρεξηγήσῃ ἀκόμη τὰς διατάξεις τοῦ νόμου, ὡς νεοφώτιστος, ἀλλ' ἀνέλαβον μόνος τὸ καθῆκον τοῦτο καὶ εἶπον μὲν πρὸς τὴν ἐπιτροπὴν ὅ,τι ἔγραφεν ἡ Γραμματεία τῶν Ἐσωτερικῶν, ὅτι δηλ. θέλει λάβωσι μέρος καὶ οὗτοι κατὰ τὴν σύστασιν τῶν δημοτικῶν ἀρχῶν, ὅτε θέλει ἔμβῃ εἰς ἐνέργειαν ὁ περὶ δήμων νόμος, ἀλλ' ἂν ἐγὼ μένω ἕως τότε Νομάρχης, δὲν θὰ συγχωρήσω βεβαίως πάντας ἀνεξαιρέτως τοὺς σήμερον ζητοῦντας διὰ τῆς βίας νὰ ἐπιβληθῶσιν εἰς τὴν δημοτικὴν ἀρχήν, ἀλλὰ μόνον ἐκεῖνοι θέλουσιν ἐξασκήσει τὸ δικαίωμα τοῦτο ὅσοι θέλουσιν εὑρεθῇ ὅτι ἔχουσι τὰ παρὰ τοῦ νόμου ἀπαιτούμενα προσόντα. Εἰς δὲ τὴν παρατήρησίν τινος ἐκ τῶν μελῶν τῆς ἐπιτροπῆς, τοῦ πλουσιωτέρου τῶν ἐκεῖ παροίκων, εἰπόντος ὅτι εἶμαι σφόδρα αὐτοχθονικός, ἀπήντησα περιφρονητικῶς ὅτι δὲν καταδέχομαι νὰ περιμένω τὴν πρέπουσαν εἰς ἐμὲ τιμὴν κολακεύων τοὺς αὐτόχθονας, ἀλλὰ συναισθάνομαι τὴν ἀξίαν μου ἀνεξαρτήτως τῆς τυχαίας εἰς τὸν|τόπον τοῦτον, τὴν Ἐλευθέραν *150α* Ἑλλάδα, γεννήσεώς μου, ἂν καὶ ἠδυνάμην νὰ εὐχαριστῶ τὸν Θεὸν καὶ νὰ καυχῶμαι ἐνταυτῷ ὅτι ἔχω πατρίδα τὰς εὐκλεεῖς Ἀθήνας.

Μόλις δὲ εἶχε λάβει τέλος ἡ ὑπόθεσις αὕτη, καὶ ἰδοὺ ἀναφύεται ἄλλη περιπλοκὴ πραγμάτων ἐν Χαλκίδι, διότι καὶ ⟨οἱ⟩ Σάμιοι ἐξηκολούθουν νὰ

ἀπαιτῶσι καταλύματα καὶ οἱ Ὀθωμανοὶ νὰ δυσκολεύωνται νὰ εὐκαιρῶσι τὰς οἰκίας των χάριν τῶν Σαμίων, καὶ ἐκ τούτου παράπονα καὶ ἐκ μέρους ἀμφοτέρων τῶν μερῶν, ἐγὼ δὲ πάντοτε συμβιβάζων, ὅσον ἠδυνάμην, τὰς διενέξεις ἀμφοτέρων. Ἀλλὰ τέλος ἡ ἐπὶ τῶν καταλυμάτων ἐπιτροπή, τὴν ὁποίαν ἐνόμισα ἀναγκαῖον νὰ συστήσω πρό τινος καιροῦ πρὸς ἀνακούφισιν τῶν γερόντων τῆς δημοτικῆς ἀρχῆς, καταρτίσας αὐτὴν ἐκ πολιτῶν ἐντοπίων καὶ παροίκων, ἔκρινεν εὔλογον νὰ ἐξοικίσῃ τὸν πρώτιστον τῶν ἐκεῖ Ὀθωμανῶν Χασὰν Μπέην, κατέχοντα τὴν μεγαλυτέραν οἰκίαν, μὴ ἔχοντα δὲ πολυμελῆ οἰκογένειαν, ὅπως ἐνοικίσῃ ἐν αὐτῇ τοὺς ἀξιωματικοὺς στρατιωτικοῦ τινος σώματος διαβαίνοντος διὰ τῆς πόλεως καὶ μέλλοντος νὰ διημερεύσῃ ἐν αὐτῇ ἐπ' ὀλίγας ἡμέρας. Ὁ δὲ Χασὰν Μπέης, ἀκούσας τὴν πρότασιν ταύτην τῆς ἐπιτροπῆς, ἐθορυβήθη λίαν καὶ ἔπεμψε πρός με ἄνθρωπόν του παραπονούμενος διὰ τὴν προσβολὴν ἥτις τῷ ἔγινε καὶ ζητῶν τὴν ἀναστολὴν τῆς ἀποφάσεως τῆς ἐπιτροπῆς. Καὶ εἰσήκουσα ἐγὼ τὴν αἴτησιν τοῦ Ὀθωμανοῦ ἐκείνου, ὅστις ἐνομίζετο ὁ ἀντιπρόσωπος, ἵν' οὕτως εἴπω, τῶν παροικούντων, ὡς εἰπεῖν, ἐκεῖσε Ὀθωμανῶν, καὶ διέταξα νὰ ἀφήσωσιν ἀνενόχλητον τὸν ἄνθρωπον, φροντίζοντες δι' εὕρεσιν ἄλλης καταλλήλου οἰκίας πρὸς ἐνοίκισιν τῶν ἀξιωματικῶν. Ἡ δὲ ἐπιτροπὴ μοὶ προτείνει τότε ἂν εἶναι μὲ τὴν γνώμην μου νὰ καταλάβωσι πρὸς τοῦτο οἰκίαν τινὰ ἄλλην, εὐρύχωρον καὶ κενήν, τὴν ὁποίαν ὅμως οἱ Ὀθωμανοὶ κρατοῦσι κεκλεισμένην καὶ ἐκ διαλειμμάτων συνέρχονταί τινες αὐτῶν δι' ὀλίγας
150β ὥρας τῆς ἡμέρας, ὀνομάζοντές την μεχκεμὲν (δικαστήριον). Ἔδωκα | λοιπὸν ἀμέσως τὴν εἰς τοῦτο συγκατάθεσίν μου, καὶ ἡ ἐπιτροπὴ προσεκάλεσε τοὺς κατόχους τῆς οἰκίας ἐκείνης νὰ παραχωρήσωσιν αὐτὴν ἐντὸς 24 ὡρῶν εἰς ἐνοίκισιν τῶν ἀξιωματικῶν ἐπ' ὀλίγας ἡμέρας. Ἀλλ' εὐθὺς μετὰ τὴν εἰδοποίησιν ταύτην τῆς ἐπιτροπῆς βλέπω καὶ παρουσιάζονται ἐνώπιόν μου δύο ἐκ τῶν προκρίτων Ὀθωμανῶν καὶ μοὶ ἐπιδίδουσιν ἀναφοράν, ἐξαιτούμενοι ἐν αὐτῇ τὴν ἀναστολὴν τῆς ἀποφάσεως τῆς ἐπιτροπῆς, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ἡ οἰκία ἐκείνη θεωρεῖται παρ' αὐτοῖς ὡς τις ἱερὸς τόπος, διότι χρησιμεύει ὡς μεχκεμές, ὑπογραφὴν δὲ ἔφερεν ἡ ἀναφορὰ αὕτη «τὸ σύνολον τῶν Ὀθωμανῶν». Ἐγὼ ὅμως δὲν ἐδέχθην τὴν ἀναφορὰν ταύτην, πρῶτον, εἰπὼν εἰς τοὺς ἀπεσταλμένους ὅτι ἡ ὑπογραφὴ αὐτῆς εἶναι ἔκτακτόν τι πρᾶγμα ἐμφαῖνον ἓν εἶδος συστάσεως κατὰ τῆς ἀποφάσεως μιᾶς

ἀρχῆς καί, δεύτερον, τοῖς εἶπον ὅτι εἶμαι ἕτοιμος νὰ ἀποσύρω τὴν ἀπόφασιν αὐτήν, ἂν ἐκεῖνοι μοὶ χορηγήσωσιν ἄλλην κατάλληλον οἰκίαν πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἐνοικίσεως τῶν ἀξιωματικῶν, ὅτι δὲν γνωρίζω ὡς ὑφιστάμενον ἐντὸς τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους δικαστήριον ὀθωμανικὸν καὶ ὅτι, ἂν αὐτοὶ θέλουσι νὰ ἔχωσι μέρος τι, ὡς ἔλεγον, νὰ συνδιασκέπτωνται ἐνίοτε περὶ τῶν ὑποθέσεών των καὶ νὰ φυλάττωσι τὰ παλαιὰ αὐτῶν ἔγγραφα καὶ ἀρχεῖά των, δύνανται νὰ κρατήσωσι δύο ἢ τρία δωμάτια τῆς ἰδίας ταύτης οἰκίας πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον, διότι ἡ οἰκία ἔχει, ὡς ἔμαθον, ὑπὲρ τὰ δέκα δωμάτια. Καὶ οὕτως ἀπεχώρησαν οἱ πρέσβεις οὗτοι, λαβόντες ὀπίσω τὴν ἀναφοράν των, καὶ ἡ οἰκία ἠνοίχθη, καὶ οἱ ἀξιωματικοὶ ἐνοικίσθησαν ἐν αὐτῇ, οἱ δὲ στρατιῶται ἐνοικίσθησαν εἰς ἓν ἐκ τῶν πολλῶν τζαμίων τῆς πόλεως κακῶς μέν, ἀλλὰ διὰ νὰ μὴ ἐνοχληθῶσι περισσότερον οἱ Ὀθωμανοί.

Φαίνεται ὅμως ὅτι ἡ διαγωγή μου αὕτη ἐκίνησε σφοδρότερον τὴν χολὴν τῶν Ὀθωμανῶν, καί, ἂν καὶ πρότερον εἶχαν γράψει παράπονα|κατὰ *151ᵃ* τῶν διοικητικῶν ἀρχῶν τῆς Εὐβοίας, τὴν φορὰν ταύτην πρέπει νὰ ἐξέφρασαν ἄκραν δυσανασχέτησιν διὰ τὴν βεβήλωσιν, ὡς ἔλεγον, τοῦ μεχκεμέ των. Καὶ λοιπὸν τὰ παράπονα ταῦτα, ὡς καὶ ἐκεῖνα τῶν παροίκων ἃ ἀνέφερον ἀνωτέρω, ἐκυοφόρουν ἐν ἀγνοίᾳ μου τὴν εἰς τὸ ἑξῆς δοθεῖσάν μοι παραίτησιν ἐκ τῆς Νομαρχίας τῆς Εὐβοίας, ἀλλὰ τοιαύτη παραίτησις δὲν ἔλαβε χώραν εὐθὺς μετὰ τὰ συμβάντα ταῦτα. Ἔμελλε δὲ νὰ συμβῇ τι καὶ ἄλλο περίεργον γεγονός, τὸ ὁποῖον ἐπέφερε τὴν ἔκπτωσίν μου (ἂν οὕτω δύναται νὰ ὀνομασθῇ ἡ σταλεῖσά μοι κατὰ τὸν μῆνα Μάιον ἢ Ἰούνιον τοῦ 1835 παραίτησίς μου), τοῦτο δὲ ἦτο τὸ ἑξῆς.

Ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Ξηροχωρίου, παρὰ τὸν λιμένα τῶν Ὡρεῶν, εἶχον οἰκοδομήσει καλυβόσπιτά τινα οἱ ἐκ Θεσσαλίας καὶ Μακεδονίας πρόσφυγες, ὅπου κατῴκουν οἰκογενειακῶς, μετερχόμενοι τὸ ἔργον τῶν μεταπρατῶν πρὸς τοὺς ἐκεῖ ἐλλιμενιζομένους ἐμπόρους καὶ ναυτικούς. Τὸ δὲ μέρος τοῦτο, ὅπου ἦσαν ἀνεγηγερμέναι αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος καλύβαι, ἀντεποιεῖτο ὁ ἰδιοκτήτης τῶν πέριξ κειμένων ἀπεράντων ἀγρῶν Χασὰν Μπέης καὶ περὶ διαταράξεως κατοχῆς καὶ ἐξώσεως τῶν προσφύγων ἐκείνων ἐκίνησεν ἀγωγὴν παρὰ τῷ ἐν Ξηροχωρίῳ εἰρηνοδίκῃ καὶ ἐπέτυχεν ἀπόφασιν ὑπὲρ τῆς ἀγωγῆς του. Ἀλλὰ τὰς ἀποφάσεις τῶν δικαστηρίων τούτων τότε, μὴ ὑπάρ-

χοντος τοῦ μετὰ ταῦτα ψηφισθέντος δικαστικοῦ ὀργανισμοῦ[1], ἦσαν κατὰ νόμον ὑπόχρεοι νὰ ἐκτελῶσιν αἱ διοικητικαὶ ἀρχαὶ καί, ἀντ' αὐτῶν, αἱ δημοτικαί, ὥστε ἡ δημογεροντία Ξηροχωρίου ἔμελλε νὰ ἐκτελέσῃ τὴν περὶ ἐξώσεως ἀπόφασιν τοῦ εἰρηνοδίκου. Ἡ δημογεροντία ὅμως, πρὶν προβῇ εἰς τοῦτο, ἔκρινε καλὸν νὰ ἀναφέρῃ περὶ τοῦ πράγματος πρὸς τὴν Νομαρχίαν, ἐκθέτουσα τὴν δυσχερῆ αὐτῆς θέσιν εἰς τὸ νὰ ἐκδιώξῃ ἀπὸ τὰς κατοικίας των περὶ τὰς 100 οἰκογενείας ἐν ὥρᾳ χειμῶνος καὶ νὰ τὰς ρίψῃ εἰς τοὺς δρόμους, καὶ ἐζήτει παρὰ τῆς Νομαρχίας ὁδηγίας ὡς πρὸς τὸ πρακτέον. Ἐγὼ δὲ πάλιν, ἐκτιμῶν τὸ βάρος τῶν παρατηρήσεων τῆς δημογεροντίας, ἔκρινα ὁμοίως καλὸν νὰ ἀναφέρω τὴν ὑπόθεσιν πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐσωτερικῶν (Κωλέττου διευθύνοντος) καὶ νὰ ὑποδείξω τρόπον τινὰ διὰ τοῦ ὁποίου ἡ Κυβέρνησις ἠδύνατο νὰ συμβιβάσῃ τὴν ὑπόθεσιν, καὶ νὰ μὴ πάθωσιν οἱ πτωχοὶ πρόσφυγες ἀπὸ τὴν ἄμεσον ἐκτέλεσιν τῆς σκληρᾶς, ἂν καὶ δικαίας ἴσως, ἀποφάσεως ἐκείνης. Παρεκάλουν ὅμως ταυτοχρόνως τὸν Ὑπουργὸν νὰ ἀπαντήσῃ ὅσον τὸ δυνατὸν ταχύτερον εἰς τὴν ἀναφοράν μου ταύτην, διὰ νὰ ὁδηγηθῶ ὡς πρὸς τὰς διαταγὰς ἃς ἔμελλον νὰ δώσω πρὸς τὴν ἀναμένουσαν παρ' ἐμοῦ τοιαύτας δημογεροντίαν. Ἀλλά, κατὰ τὸ σύνηθες, ἀφοῦ παρῆλθον ἡμέραι | ἱκαναί, λαμβάνω διαταγὴν καὶ *151β* ἐπίπληξιν ἐνταυτῷ, διατὶ δὲν ἔσπευσα ἀμέσως νὰ ἐκτελέσω τὴν ἀπόφασιν ἐκείνην τοῦ δικαστηρίου ἄνευ παρατηρήσεων, καὶ διεταττόμην νὰ τὴν ἐκτελέσω ἀμέσως. Διέταξα λοιπὸν ἀμέσως τὴν δημογεροντίαν νὰ προβῇ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἀποφάσεως καὶ ἀνεχώρησα εἰς Ἀθήνας, ἔχων πρὸ πολλοῦ ἀπουσίας ἄδειαν.

Ἐνταῦθα δὲ ὁ Ἀρχικαγκελλάριος Κόμις Ἄρμανσπεργ μὲ ἐκάλεσεν εἰς γεῦμα καὶ μετὰ τὸ γεῦμα μοὶ εἶπε νὰ μείνω εἰς τὴν οἰκίαν του τὴν ἑσπέραν ἐκείνην, καθ' ἣν ἔμελλε νὰ εἶναι συναναστροφὴ ἐν αὐτῇ, καὶ τὴν ὁποίαν καὶ ἡ Α.Μ. ὁ Βασιλεὺς ἔμελλε διὰ τῆς παρουσίας του νὰ τιμήσῃ. Ἔμεινα λοιπὸν ἐκεῖ καὶ ἐν τῇ συναναστροφῇ ἐκείνῃ εἶδον πολλούς, καὶ τὸν Πρεσβευτὴν τῆς Ρωσίας κύρ. Κατακάζην, ὅστις, ἀφοῦ ὡμίλησε μετ' ἐμοῦ ἱκα-

1. Ὁ δικαστικὸς ὀργανισμὸς («Ὀργανισμὸς τῶν δικαστηρίων καὶ συμβολαιογράφων») τῆς 21/2 Φεβρουαρίου 1834 δημοσιεύτηκε ὡς παράρτημα Α' τῆς *Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως*, ἀρ. 13, 10/22 Ἀπριλίου 1834 καὶ αὐτοτελῶς (Ναύπλιο 1834), ἀλλὰ τέθηκε σὲ ἐφαρμογὴ ἀπὸ 25/6 Φεβρουαρίου 1835 μὲ τὸ διάταγμα τῆς 1/13 Ἰανουαρίου 1835 «περὶ τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ἐμβαίνει εἰς ἐνέργειαν ἡ νέα νομοθεσία» (*Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως*, ἀρ. 1, 11/23 Ἰανουαρίου 1835).

νὴν ὥραν περὶ διαφόρων πραγμάτων, θεωρήσας ἐκεῖ πλησίον που τὸν Πρεσβευτὴν τῆς Πύλης Σεκὶπ 'Εφέντην [1], μὲ ἐρώτησεν ἂν τὸν γνωρίζω καί, ἂν δὲν τὸν γνωρίζω, μὲ ἠρώτησεν ἂν θέλω νὰ τὸν γνωρίσω. 'Εδέχθην ἀσμένως τὴν πρότασίν του καὶ μὲ ἐγνώρισε μὲ τὸν Σεκὶπ 'Εφέντην, ὅστις μετά τινα ἀδιάφορον συνδιάλεξιν μὲ ἠρώτησε ποῦ κατοικῶ, διὰ νὰ ἔλθῃ εἰς ἐπίσκεψίν μου. 'Αλλ' ἐγώ, κατοικῶν τότε εἰς στενότατόν τι δωμάτιον τῆς πενθερᾶς μου μετ' αὐτῆς καὶ μετὰ τῆς γυναικαδέλφης μου, τῷ εἶπον ὅτι τὸν εὐχαριστῶ καὶ ἂς μὴ λάβῃ τὸν κόπον, διότι ἐγὼ εὑρίσκομαι σχεδὸν ἀνέστιος καὶ ἐπὶ ποδός, μέλλων νὰ διατρίψω ὀλίγας μόνον ἡμέρας ἐνταῦθα. 'Επιμένοντος ὅμως ἐκείνου εἰς τὸ νὰ μὲ ἐπισκεφθῇ, ὅπου καὶ ἂν κατοικῶ, τῷ εἶπον τότε ὅτι «ἐγὼ ἔρχομαι πρὸς τὴν Υ. 'Ενδοξότητα».

Καὶ τῷ ὄντι τὴν ἀκόλουθον ἡμέραν ἀπῆλθον εἰς τὸ κατάλυμά του, καὶ μετὰ τὰς πρώτας φιλοφρονήσεις μοὶ λέγει ὅτι ἔχει πολλὰ παράπονα κατ' ἐμοῦ ἐκ μέρους τῶν ἐν Χαλκίδι 'Οθωμανῶν. 'Αλλ' ἐγὼ τότε τῷ εἶπον ὅτι ἔχω ἀνὰ χεῖρας χρεωστικὰ ἔγγραφα πρὸς ἐμὲ 'Οθωμανῶν διαφόρων οἵτινες, καταδικασθέντες κατὰ καιροὺς παρὰ τοῦ δικαστηρίου καὶ ὑποχρεούμενοι εἰς τὴν ἀπότισιν τῶν ἐξόδων τῆς δίκης, ἔπρεπε νὰ καταναγκασθῶσι παρὰ τῆς Νομαρχίας εἰς τοῦτο, ἀλλ' ἐγώ, ἐπιεικῶς φερόμενος, ἐπλήρωσα δι' αὐτοὺς καὶ ἔλαβα μόνον ἔγγραφα χρεωστικὰ εἰς χεῖράς μου. Ἔπειτα δὲ|τῷ εἶπον ὅτι καὶ κατὰ τὸν μεταξὺ ἡμῶν καὶ τῶν 'Οθωμανῶν πόλε- *152ᵃ*
μον ἡ πρὸς τοὺς 'Οθωμανοὺς διαγωγή μου μαρτυρεῖ ὅτι δὲν θεωρῶ αὐτοὺς ὡς μὴ ὄντας ἀνθρώπους πρὸς τοὺς ὁποίους χρεωστεῖται διαγωγὴ ἀνθρωπίνη. Τότε δὲ μοὶ ἀπήντησεν ἐκεῖνος ὅτι περὶ τούτου εἶναι πληροφορημένος παρὰ πολλῶν καὶ διὰ τοῦτο οὔτε ἔκαμε οὔτε θέλει κάμει χρῆσιν τῶν ἀναφορῶν τὰς ὁποίας ἐκ Χαλκίδος ἔλαβε παρὰ τῶν ὁμογενῶν του, μόνον δὲ μὲ παρακαλεῖ, ἐπανερχόμενος εἰς Εὔβοιαν, νὰ τῷ κάμω δύο χάριτας, νὰ ἐκτελέσω δηλονότι τὴν ἀπόφασιν τοῦ εἰρηνοδικείου Ξηροχωρίου (μίαν) καί, δευτέραν, νὰ ἐπιτρέψω εἰς τοὺς ἰδιοκτήτας δασῶν 'Οθωμανοὺς νὰ κάμνωσι χρῆσιν τῶν δασῶν των.

Καὶ ὡς πρὸς μὲν τὴν πρώτην αἴτησιν τῷ ἀπήντησα ὅτι κατὰ τὰς στιγμὰς τῆς ἀναχωρήσεώς μου ἐκ Χαλκίδος διέταξα τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἀποφάσεως, περὶ τῆς δευτέρας δέ, τῶν δασῶν, δὲν δύναμαι νὰ πράξω τι, διότι

1. Ὁ Σεκὶπ 'Εφέντης ἦταν 'Επίτροπος τῆς Πύλης γιὰ τὴν πώληση τῶν ὀθωμανικῶν περιουσιῶν.

ἀντιβαίνει εἰς τὰ περὶ τούτου διατάγματα τῆς Κυβερνήσεως. Ἀλλ' ὁ Πρέσβυς, καταβιβάσας τὸν παρ' αὐτῷ ἀνηρτημένον χαρτοφύλακα, ἐξάγει διάταγμα [1] ἐκδεδομένον πρὸ τριῶν ἡμερῶν καὶ μοὶ τὸ ἐπιδεικνύει λέγων ὅτι «ἰδοὺ περὶ τούτου τί ἀπεφάσισεν ἐσχάτως ἡ Κυβέρνησις.» Φυσικὸν λοιπὸν ἦτο νὰ τῷ ὑποσχεθῶ καὶ νὰ τὸν διαβεβαιώσω ὅτι, ἅμα φθάσας εἰς Χαλκίδα, θέλω ἐκτελέσει τὰς αἰτήσεις του, ὄχι ὡς χαριζόμενος εἰς αὐτόν, ἀλλ' ἐκτελῶν ἁπλῶς τὸ καθῆκόν μου.

Ἀλλ' ἅμα ἀφιχθεὶς εἰς Χαλκίδα, ἦλθεν ἐνώπιόν μου ὁ ἐξ ἀπορρήτων τοῦ Χασὰν Μπέη, παρακαλῶν με ἐκ μέρους τοῦ κυρίου του νὰ διατάξω τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἀποφάσεως τοῦ εἰρηνοδίκου Ξηροχωρίου. Ἐρωτήσας δὲ τὸν Διευθυντὴν τοῦ Νομοῦ διατί μέχρι τοῦδε δὲν ἐξετελέσθη ἡ ἀπόφασις αὕτη, ἐνῷ ἐγώ, ἀναχωρῶν πρὸ ἡμερῶν ἐκ Χαλκίδος, διέταξα τὴν ἐκτέλεσίν της, ἔμαθον παρ' αὐτοῦ ὅτι διαταγὴ τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν, σταλεῖσα ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ τῆς ἀποδημίας μου, διέταξεν ἄλλως περὶ τοῦ πέριξ τοῦ λιμένος Ὠρεῶν τόπου τὸν ὁποῖον ἀπέβλεπεν ἡ ἀπόφασις, καὶ μοὶ ἐπέδειξε τὴν διαταγήν, ἥτις ἔλεγεν ὅτι ὁ τόπος ἐπὶ τοῦ ὁποίου κεῖνται αἱ καλύβαι τῶν προσφύγων πρέπει νὰ μετρηθῇ ἂν κεῖται ἐντὸς ἢ ἐκ-
152β τὸς 40 βημάτων ἀπὸ τῆς χειμερινῆς | ἀκτῆς τῆς θαλάσσης καί ἐν μὲν τῇ πρώτῃ περιπτώσει, νὰ μείνῃ ἀνεκτέλεστος ἡ ἀπόφασις, καθότι τὸ μέρος τοῦτο τῆς παραλίας θεωρεῖται δημόσιον, ἐν δὲ τῇ ἄλλῃ περιπτώσει, δύναται ὁ ἰδιοκτήτης τῶν πέριξ γαιῶν νὰ ζητήσῃ τὸ δίκαιόν του. Ὥστε, κατὰ τὴν ἀντιφατικὴν ταύτην διαταγὴν εἰς τὴν προτέραν τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐσωτερικῶν, ἐνῷ ἐπὶ τῇ περὶ τῆς ὑποθέσεως ταύτης ἀναφορᾷ μου ἔπρεπεν ἐκ συμφώνου νὰ ἀπαντήσωσι πρός με περὶ τοῦ πρακτέου, ἐγὼ ἔμελλον νὰ θεωρηθῶ εἰς τὰ ὄμματα τοῦ Πρέσβεως τῆς Πύλης ὡς κακῆς πίστεως ἄνθρωπος, ὑποσχεθεὶς αὐτῷ τὴν ἄμεσον ἐκτέλεσιν τῆς ἀποφάσεως, ὡς ἔχων ὑπ' ὄψιν τὴν πρώτην διαταγὴν μόνον καὶ οὐχὶ καὶ τὴν δευτέραν.

Ἦλθε δ' ἔπειτα ἄλλος Ὀθωμανὸς ἰδιοκτήτης δάσους, καὶ μὲ παρακαλεῖ νὰ τῷ δώσω ἄδειαν ξυλεύσεως εἰς τὸ δάσος του. Ἠρώτησα τότε τὸν Διευθυντὴν ἐκ νέου ἂν ἔλαβον τὸ περὶ παραχωρήσεως τῶν ἰδιωτικῶν δασῶν

1. Πιθανώτατα πρόκειται γιὰ τὸ διάταγμα τῆς 4/16 Ἀπριλίου 1835 μὲ τὸ ὁποῖο ἐνεκρίθη ἡ ἀπὸ 28/9 Ἀπριλίου 1835 «Σύμβασις τῆς ἐπὶ τῶν ὀθωμανικῶν κτημάτων ἑλληνικῆς ἐπιτροπῆς μετὰ τῶν ἀπεσταλμένων τῆς Υ. Πόρτας» : *Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως*, ἀρ. 15, 27 Ἀπριλίου 1838.

εἰς τοὺς κυρίους των β. διάταγμα καί, εἰς τὴν βεβαίωσιν αὐτοῦ περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ διατάγματος ἐν τῇ Νομαρχίᾳ, ἐρωτήσας αὐτὸν διατί δὲν ἐδόθη λοιπὸν κατὰ τὴν ἀπουσίαν μου τοιαύτη ἄδεια εἰς τὸν ζητήσαντα τοιαύτην, ἤκουσα παρ' αὐτοῦ ὅτι ναὶ μὲν παρὰ τῆς Νομαρχίας τοιαύτη ἄδεια ἐδόθη, ἀλλ' ὁ Δασάρχης (Γερμανὸς οὗτος) δὲν συγχωρεῖ τὴν ξύλευσιν πρὸς τὸν ζητήσαντα ἰδιοκτήτην. Καλέσας δὲ τότε τὸν Δασάρχην καὶ ἐρωτήσας αὐτὸν διατί δὲν συγχωρεῖ τὸν ἰδιοκτήτην νὰ κάμῃ ἣν θέλει χρῆσιν εἰς τὸ δάσος του, κατόπιν τοῦ ἐκδοθέντος διατάγματος τῆς παραχωρήσεως τῶν ἰδιωτικῶν δασῶν εἰς τοὺς κυρίους των, ἤκουσα παρ' αὐτοῦ ὅτι διὰ τοῦτο αὐτὸς εἶναι διωρισμένος ἔφορος τῶν δασῶν, διὰ νὰ θεωρῇ ποῦ πρέπει νὰ ξυλεύωνται οἱ ὑλοτόμοι καὶ ποῦ ὄχι, διὰ νὰ μὴ καταστραφῶσιν οὕτω τὰ δάση καὶ πάθῃ καὶ τὸ δημόσιον οἰκονομικῶς καὶ ἡ ὑγεία ἔπειτα τῶν κατοίκων ἕνεκα τῆς καταστροφῆς ταύτης. «Ἐγώ», προσέθηκε, «δίδω τὴν ἄδειαν ξυλεύσεως ὅπου πρέπει αὕτη νὰ γίνεται καί, ἐπειδὴ τὰ δικαιώματα τοῦ δημοσίου εἶναι τὰ αὐτά, ἂν τις κόψῃ ξύλα εἰς ἰδιόκτητον δάσος ἢ εἰς ἐθνικόν, δίδω ἄδειαν μόνον ἐκεῖ ὅπου νομίζω ὅτι δὲν θέλει προέλθει καταστροφή.» Κακῶς λοιπὸν καὶ πάλιν ἔδωκα ὑπόσχεσιν πρὸς τὸν Σεκὶπ Ἐφέντην ὅτι, ἀφοῦ τοιοῦτον διάταγμα ὑπάρχει, καμμίαν δυσκολίαν δὲν ἔχω νὰ παραχωρήσω ἀδείας ξυλεύσεως εἰς τοὺς Ὀθωμανοὺς ἰδιοκτήτας δασῶν. *153α*

Καὶ ταῦτα ἤρκεσαν ὁμοῦ μὲ τὰ λοιπὰ περὶ καταλυμάτων πρὸς τοὺς Σαμίους καὶ τὰ περὶ τῆς δημοτικῆς ἐκλογῆς παράπονα τῶν ἐν Χαλκίδι παροίκων νὰ καταφέρωσι τὴν Κυβέρνησιν ὅπως μοὶ πέμψῃ τὴν παραίτησίν μου ἀπὸ τῶν νομαρχικῶν καθηκόντων μου καὶ νὰ ἐπαναφέρῃ εἰς τὴν θέσιν μου τὸν πρὸ ἑνὸς ἔτους παυθέντα ἀπὸ τὴν Νομαρχίαν ταύτην ἤ, κατὰ τὴν φράσιν τῆς διαταγῆς, ἀποπεμφθέντα τῆς ὑπηρεσίας Γεώρ(γιον) Αἰνιᾶνα καὶ παραδοθέντα εἰς δίκην, διότι, ὡς ἔλεγε τὸ διάταγμα, κατέθλιβε τοὺς ἡμετέρους ὑπηκόους χάριν τῶν Ὀθωμανῶν[1]. Καὶ τὰ δύο δὲ ταῦτα διατάγματα, καὶ τὸ τῆς ἀποπομπῆς τοῦ Αἰνιᾶνος καὶ τὸ τῆς ἐπανορθώσεώς του καὶ καθιδρύσεως εἰς τὴν ἰδίαν θέσιν, ὑπέγραφεν ὁ ἐπὶ τῶν Ἐσωτερικῶν Ὑπουργὸς Κωλέττης. Ἀλλὰ τὸ δεύτερον διάταγμα ἔλεγεν «ἐπειδὴ ὁ Γεώργ. Αἰ-

1. Βλ. τὴν ἀπὸ 9/21 Μαΐου 1834 ἀπόφαση «περὶ καθαιρέσεως τοῦ Νομάρχου Εὐβοίας κυρίου Αἰνιᾶνος» εἰς τὴν *Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως*, ἀρ. 19, 26/7 Ἰουνίου 1834.

νιὰν ἠθῳώθη ἀπὸ τὰ δικαστήρια, ἐπανέρχεται εἰς τὴν προτέραν θέσιν του, ὑμεῖς δὲ παύετε τῶν νομαρχικῶν χρεῶν σας», ὡσανεὶ δηλ. ἤμην ἐγὼ ὁ αἴτιος τῆς ἀποπομπῆς τοῦ Αἰνιᾶνος καὶ ἔπρεπε νὰ τιμωρηθῶ μὲ παῦσιν, ἐνῷ τοὐλάχιστον, ἂν ἡ Κυβέρνησις ἤθελε νὰ ἱκανοποιήσῃ τὸν Αἰνιᾶνα, ἠδύνατο νὰ τὸν διορίσῃ εἰς ἄλλην τινὰ δημοσίαν θέσιν, ἢ κἂν ἐμὲ νὰ μὲ μεταθέσῃ ἀλλοῦ που. Εἶναι αὕτη συνέπεια λογικὴ κυβερνήσεως ; Δὲν ἔπρεπε, ἂν ἦτο κυβέρνησις ἀνδρική, ὡς ἐλέγετο ἡ τοῦ Κωλέττου, νὰ ἐκφράσῃ εἰς τὸ περὶ τῆς ἐδικῆς μου παύσεως τὸ ἐναντίον ἀφ' ὅ,τι ἐξέφρασεν εἰς τὴν ἀποπομπὴν τοῦ Αἰνιᾶνος «ἐπειδὴ κατέθλιβε τοὺς Ὀθωμανοὺς χάριν τῶν ἡμε-
153β τέρων ὑπηκόων»; Ἀλλὰ τοῦτο βεβαίως δὲν τὸ ἐ|πίστευε καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἐτόλμησε νὰ τὸ γράψῃ.

Ἔχω ὅμως καί τινα μικρὰν ὑποψίαν ἀκόμη ὅτι ὁ Ἀρχικαγκελλάριος Κόμις Ἅρμανσπεργ ἔπρεπε νὰ εἶναι τότε κάπως δυσαρεστημένος κατ' ἐμοῦ, διότι κατὰ τὰς προλαβούσας ἡμέρας πρὶν τῆς παύσεώς μου ἐγίνοντο ἀπὸ διαφόρους ἐπαρχίας ἔγγραφοι ἀναφοραὶ ὑπὲρ αὐτοῦ, ὡς καλῶς κυβερνῶντος τὸ κράτος καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἦλθε λοιπὸν καὶ πρὸς ἐμὲ ἐν Χαλκίδι ὁ ἰατρὸς Σπυρ. Καλογηρόπουλος καὶ μὲ ἠρώτησεν ἂν πρέπῃ καὶ ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Χαλκίδος νὰ γένῃ τοιαύτη τις ἀναφορά, ἀλλ' ἐγὼ τῷ εἶπον ὅτι δὲν ἐμποδίζω τὸ πρᾶγμα, ἂν ἡ θέλησις τῶν πολιτῶν εἶναι τοιαύτη. Προστίθησι τότε ὁ Καλογερόπουλος, ὅστις, εἰρήσθω ἐν παρόδῳ, δὲν ἦτο πολὺ εὐχαριστημένος ἀπὸ τὴν Κυβέρνησιν, ὅτι πρέπει ἐγὼ (ὁ Νομάρχης) νὰ δώσω εἰς τοῦτο τὴν πρώτην ὥθησιν, καὶ ἐγώ, φυσικῷ τῷ λόγῳ, ἀπέκρουσα τοιαύτην πρότασιν, εἰπὼν ὅτι, ἂν ἐγὼ δώσω τὴν ὥθησιν, θέλει νὰ εἴπῃ ὅτι αὐτὸς ὁ ἴδιος Ἅρμανσπεργ εἶναι ἐκεῖνος ὅστις ἀπαιτεῖ τοῦτο, καὶ δὲν νομίζω ὅτι εἶναι ἀξιοπρεπὲς τὸ πρᾶγμα. Δὲν ἔγινε λοιπόν, πιστεύω, τοιαύτη ἀναφορά, καὶ τίς γνωρίζει ἂν δὲν ἔφθασεν ἡ πρὸς τὸν Καλογερόπουλον ἀπάντησίς μου μέχρι τῆς ἀκοῆς τοῦ Ἀρχικαγκελλαρίου.

Ταῦτα δὲ ἔστωσαν ὡς βούλονται. Ἐγὼ ὅμως, καὶ πρὶν λάβω τὴν διαταγὴν τῆς παύσεώς μου, εἶχον ἑτοίμην τὴν παραίτησίν μου, διότι ἀπὸ ἑνὸς ἔτους κατετρυχόμην ἀπὸ διαλείποντας πυρετούς, καὶ ἐσχάτως μάλιστα πολὺ ἐνοχλητικούς, καὶ εἶδον ἐπομένως ἀσπασίως πως τὴν παραίτησίν μου ἐλθοῦσαν, χωρὶς ἐγὼ νὰ τὴν ζητήσω. Ἔσπευσα μάλιστα εἰς Ἀθήνας, ὅπως εὑρεθῶ εἰς τὴν ἑορτὴν ἥτις ἔμελλε νὰ λάβῃ χώραν κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ

Βασιλέως Ὄθωνος πραγματικὴν παραλαβὴν τῶν ἡνιῶν|τοῦ κράτους, κατα- *154α*
στάντος ἐνηλίκου[1].

Ἐλθὼν δὲ εἰς Ἀθήνας, παρουσιάσθην πρὸς τὸν Κωλέττην καί, πρὶν ἐγὼ ἀνοίξω τὸ στόμα μου, διὰ νὰ τῷ εἴπω (καὶ τί εἶχα νὰ τῷ εἴπω, εἰμὴ τὰς προσρήσεις μου;) αὐτός, προλαβών, μοὶ λέγει ὅτι «Μετὰ μεγίστης δυσκολίας καὶ ἀντιστάσεως ὑπέγραψα καὶ ἐξετέλεσα τὸ διάταγμα τῆς παύσεώς σου, τὸ ὁποῖον μοὶ ἐστάλη μὲν ἀφ' ἑσπέρας ὑπὸ τοῦ Ἀρμανσπεργ, ἀλλ' ἐγὼ τὸ ἀνέβαλα μέχρι τῆς ἐπιούσης καὶ τὸ πρωὶ ὑπῆγον νὰ εὕρω τὸν Κόμιτα, μὲ σκοπὸν νὰ τὸν κάμω νὰ ἐννοήσῃ τί ἐστι Κωλέττης! Καὶ ἠξεύρεις διατί; Διότι εἶχον νὰ ὑπερασπισθῶ τὸν Ψύλλαν, ὅστις δὲν ἀνήκει εἰς τὸ κόμμα μου. Ἀλλὰ δυστυχῶς, ἀφοῦ προσεπάθησα νὰ τὸν εὕρω μέχρι τῆς 10ης ὥρας π.μ., δὲν ἠδυνήθην νὰ τὸν ἐνταμώσω, καὶ οὕτω τὸ διάταγμα ἔπρεπε νὰ ὑπογραφῇ καὶ ἐκτελεσθῇ.» Καὶ ταῦτα μὲν μοὶ εἶπεν αὐτολεξεὶ ὁ Κωλέττης, τὸν ὁποῖον εὐχαρίστησα διὰ τὴν ἀγαθὴν πρός με διάθεσίν του, κατέκρινα ὅμως ἐντὸς ἐμαυτοῦ, διότι ἐκαυχήθη ὅτι ἤθελε δείξει τί ἐστι Κωλέττης, προκειμένου λόγου περὶ τῆς παύσεώς μου, καὶ μόνον ὀλίγαι ὧραι τῆς ἡμέρας, καθ' ἃς δὲν ἠδυνήθη νὰ ἴδῃ τὸν Ἀρχικαγκελλάριον, ἤρκεσαν νὰ τοῦ σβήσουν τὸν θερμὸν πολιτικὸν ζῆλον. Ὁ δὲ Κόμις Ἀρμανσπέργης — τὸν ὁποῖον εἶδον ἔπειτα καὶ τὸν ὁποῖον ἠρώτησα εὐσεβάστως νὰ μοὶ εἴπῃ ποῖα τὰ ἀληθῆ αἴτια τῆς παύσεώς μου, διὰ νὰ δυνηθῶ μετὰ ταῦτα τοὐλάχιστον νὰ διορθώσω τὰ ἐλαττώματά μου, καὶ μάλιστα τῷ εἶπον ⟨ὅτι⟩, ἂν τοῦτο ἔγινεν ἕνεκα τουρκικῶν παραπόνων, ὡς ὑποπτεύω, ἐπιθυμῶ νὰ δώσω λόγον ἐνώπιον ἐπιτροπῆς τινος τῆς Κυβερνήσεως, ὅτι ἀντὶ παραπόνων ἐγὼ δικαιοῦμαι νὰ λάβω εὐχαριστήρια παρ' αὐτῶν, διότι ὄχι μόνον ἐφέρθην πρὸς αὐτοὺς ὅσον ἠδυνάμην φιλόφρων καὶ ἐπιεικής, ἀλλ' ἔχω ἀνὰ χεῖρας καὶ ἀποδεικτικά τινων ἐξ αὐτῶν διὰ χρέη των πρὸς τὰ δικαστήρια, τὰ ὁποῖα ὤφειλον κατὰ νόμον νὰ εἰσπράξω καταναγκαστικῶς, καί, διὰ νὰ μὴ τοὺς ἐκθέσω πωλῶν τὰ εὐτελῆ των ἔπιπλα ἢ φυλακίζων αὐτούς, ἐπλήρωσα ἐκ τοῦ βαλαντίου μου — ὁ δὲ Ἀρμανσπεργ, ἀτενίσας με ἀσκαρ⟨δα⟩μυκτὶ ἐπ' ὀλίγον, μοὶ ἀπήντησεν ὅτι ἡ Κυβέρνησις δὲν ἔχει καμμίαν αἰτίασιν κατ' ἐμοῦ, ἀλλ' ὅ,τι ἔγινεν ἔγινε, διὰ νὰ ἀποκατασταθῇ ὁ Αἰνιὰν εἰς τὴν

1. 20/1 Ἰουνίου 1835.

154β θέσιν του, καὶ ὅτι ἡ Κυβέρνησις | ἔχει τὴν αὐτὴν καὶ περισσοτέραν πρός με ὑπόληψιν, καὶ τοῦτο θέλω ἴδει ἐντὸς ὀλίγου.

Εὐχαρίστησα λοιπὸν καὶ τοῦτον διὰ τὴν καλήν του πρός με διάθεσιν καὶ διηγήθην πρὸς τὸν φίλον μου Πρόκες ὅ,τι εἶπον καὶ ἤκουσα παρὰ τοῦ Κόμιτος, διότι μὲ ἠρώτησεν ἐπιμόνως, ὅπως μάθῃ καὶ αὐτὸς τὰ αἴτια τῆς παύσεώς μου. Ἀλλ' οὗτος μὲ ἐβεβαίωσεν ὅτι κάπως ἦτον ἐν γνώσει ὅτι οἱ Ὀθωμανοὶ ἀπῄτησαν τοῦτο καὶ ὅτι, ἂν καὶ ἀνυπόστατα ἦσαν τὰ κατ' ἐμοῦ παράπονά των, ἡ Κυβέρνησις ἐνόμισε καλὸν νὰ προσφέρῃ ἓν θῦμα διὰ σκοποὺς μεγαλυτέρους, ὡς πράττουσι πολλάκις αἱ κυβερνήσεις.

Ἀλλὰ παρῆλθε πολὺς χρόνος, ἕως οὗ ἴδω ὅ,τι ὁ Ἀρχικαγκελλάριος μοὶ ὑπεσχέθη, καί, ἐνῷ πρός τινας ἄλλους συμβούλους τῆς ἐπικρατείας εἰς ἔκτακτον ὑπηρεσίαν, ὡς ἐμέ,[1], ἐδίδετο μισθός, εἰς ἐμὲ δὲν ἐδόθη οὔτε ἓν λεπτόν. Ὅτε δὲ μετά τινας μῆνας συνεστήθη τὸ Συμβούλιον τῆς Ἐπικρατείας[2], ἡ ἔκδοσις τοῦ καταλόγου τῶν μελῶν αὐτοῦ δὲν περιεῖχε καθόλου τὸ ὄνομά μου, ἀλλὰ μεταξὺ τῶν λοιπῶν τακτικῶν μελῶν ἦτο τὸ ὄνομα τοῦ Νικολάου Ζαχαρίτζα[3]. Τοῦτο δὲ ἐκίνησέ τινας τῶν γνωρίμων συμπολιτῶν μου νὰ ἔλθωσι νύκτωρ εἰς τὴν οἰκίαν μου ἐκφράζοντες τὴν ἀγανάκτησίν των καὶ λέγοντες ὅτι «ἐὰν ἦσουν σὺ ἐν τῷ καταλόγῳ, ἡμεῖς ἠθέλαμεν κλίνει γόνυ ἐνώπιόν σου, ἐπειδὴ γνωρίζομεν τὴν ἀξίαν σου, ἀλλὰ ὑπὲρ τὸν Ζαχαρίτζαν ἡμεῖς εἴμεθα πολὺ ἀνώτεροι» καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἐφάνησαν δὲ εἰς ἐμὲ ὡς διανοούμενοι νὰ κάμωσι διαδήλωσίν τινα (démonstration) διὰ τοῦτο. Ἐγὼ ὅμως τοὺς παρεκάλεσα νὰ ἡσυχάσωσι, διότι δὲν πρέπει νὰ δυσχεραίνωμεν τὴν θέσιν τῆς Κυβερνήσεως ἐπὶ προσωπικῶν ζητημάτων, καὶ ὁ καιρὸς θέλει διορθώσει πάντα. Μετὰ τρεῖς ἡμέρας ὅμως λαμβάνω

1. Βλ. παραπάνω, σ. 222.

2. «Ὀργανικὸν διάταγμα περὶ συστάσεως Συμβουλίου Ἐπικρατείας», 18 Σεπτεμβρίου 1835: *Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως*, ἀρ. 8, 18 Σεπτεμβρίου 1835. Ὁ διορισμὸς τῶν μελῶν τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας ἔγινε τμηματικῶς μὲ διάφορα διατάγματα (βλ. *Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως*, ἀρ. 15, 14 Ὀκτωβρίου 1835· Μ. Στασινοπούλου, «Σύντομος ἱστορία τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας», *Παρνασσός*, τ. Α' (1959), σσ. 480–481· καὶ Ν. Λιανοπούλου, «Τινὰ περὶ συμβούλων τῆς Ἐπικρατείας τῶν περιόδων 1833–1844 καὶ 1864–1865», *Ἐπιθεώρησις Δημοσίου Δικαίου καὶ Διοικητικοῦ Δικαίου*, τ. ΙΔ' (1970), σσ. 248–250).

3. Ἐν τούτοις μὲ τὸ ἴδιο διάταγμα (τῆς 14 Ὀκτωβρίου 1835: *Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως*, ἔ.ἀ.) μὲ τὸ ὁποῖο ὁ Ζαχαρίτσας διωρίστηκε Σύμβουλος τῆς Ἐπικρατείας «εἰς *τακτικὴν* ὑπηρεσίαν» ἐπικυρώθηκε καὶ ἡ ἰδιότητα τοῦ Ψύλλα ὡς Συμβούλου «εἰς *ἔκτακτον* ὑπηρεσίαν».

διάταγμα τὸ ὁποῖον, ἐπικυροῦν τὴν θέσιν μου ὡς Συμβούλου τῆς Ἐπικρατείας εἰς ἔκτακτον ὑπηρεσίαν, μοὶ προσδιώριζε καὶ μηνιαῖον μισθὸν τριακοσίων πεντήκοντα δραχμῶν. Καὶ οὕτω διετέλεσα ἐπὶ δέκα ἔτη ἐν ἀργίᾳ, ἐκτός τινων περιστάσεων ἐφημέρων καθ' ἃς διωριζόμην μέλος ἐπιτροπῶν ἐπὶ διαφόρων ἀντικειμένων, καί, τελευταῖον, μέλος τῆς ἐπὶ τῆς πωλήσεως τῶν τουρκικῶν κτημάτων ἐπιτροπῆς[1], ἐν ᾗ διετέλεσα ὑπηρετῶν μέχρι τῆς μεταπολιτεύσεως τῆς 3ης Σεπτεμβρίου καὶ τρεῖς μῆνας ἔπειτα ἀπὸ τὴν διάλυσιν τῆς Ἐθν. Συνελεύσεως, ὅτε,|κατὰ τὴν πρώτην σύστα- *155ᵃ*
σιν τῆς Γερουσίας, διωρίσθην μέλος αὐτῆς καὶ ὡς τοιοῦτος διετέλεσα μέχρι τῆς δευτέρας μεταπολιτεύσεως τῆς 10ης Ὀκτωβρίου 1862.

1. Βλ. παρακάτω, φφ. 165β–166β.

ΙΑ'

ΠΕΡΙΟΥΣΙΑΚΕΣ ΑΜΦΙΣΒΗΤΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΣΤΙΚΟΙ ΑΓΩΝΕΣ

(1830–1843)

Ὁ Ψύλλας ἀγοράζει τέσσερα ὀθωμανικὰ οἰκόπεδα στὴν Ἀθήνα.– Ὁ Χρ. Ραφτόπουλος κτίζει στὰ οἰκόπεδα Ψύλλα.– Ἀπόρριψη προτάσεως τοῦ Ψύλλα γιὰ συμβιβασμό.– Τὰ κληρονομικὰ δικαιώματα τῶν νεοφωτίστων.– Ὁ Ἰ. Παπαρρηγόπουλος ὑποστηρίζει τὸν Ραφτόπουλο.– Ἀποτυχία καὶ νέων προσπαθειῶν τοῦ Ψύλλα γιὰ συμβιβασμό.– Ὁ Ψύλλας κτίζει στὸ διεκδικούμενο ἀπὸ τὸν Ραφτόπουλο οἰκόπεδο.– Τὸ σπίτι τοῦ Ψύλλα.– Ἀγωγὴ Ραφτοπούλου κατὰ Ψύλλα.– Τὰ στοιχεῖα ποὺ ἐπικαλέστηκε ὁ Ψύλλας γιὰ τὴν ὑπεράσπισή του.– Ὁ Ραφτόπουλος ἀπορρίπτει πάλι πρόταση συμβιβασμοῦ.– Ἡ ἀπόφαση τοῦ Πρωτοδικείου.– Προσφυγὴ στὸ Ἐφετεῖο.– Ἡ συζήτηση στὸ Ἐφετεῖο.– Τὸ Ἐφετεῖο ζητεῖ ἀποδεικτικὰ στοιχεῖα.– Ὁ Σ. Πήλικας ὡς δικηγόρος.– Ἡ ἀπόφαση τοῦ Ἐφετείου.– Προσφυγὴ στὸν Ἄρειο Πάγο.– Ἡ μεικτὴ ἑλληνοτουρκικὴ ἐπιτροπὴ ἀναρμόδια γιὰ τὴν ἐκδίκαση τῆς ὑποθέσεως.– Ἡ ἐκκρεμότης συνεχίζεται.– Ἡ ὑπόθεση ὑπάγεται τελικὰ στὴν ἁρμοδιότητα τῆς μεικτῆς ἐπιτροπῆς.– Προσπάθεια συμβιβασμοῦ ἐκ μέρους τῆς μεικτῆς ἐπιτροπῆς.– Διαφωνία τῶν μελῶν τῆς μεικτῆς ἐπιτροπῆς.– Νέα σύνθεση τῆς μεικτῆς ἐπιτροπῆς.– Ὁ Ψύλλας μέλος τῆς ἐξεταστικῆς ἐπιτροπῆς τῶν τουρκικῶν πωλητηρίων.– Σύμβαση γιὰ τὰ βακούφια τῆς Ἀττικῆς.– Τὰ βακούφια τῆς Εὐβοίας.– Ἡ ἀπόφαση τῆς μεικτῆς ἐπιτροπῆς γιὰ τὴν ὑπόθεση Ψύλλα - Ραφτοπούλου.– Ἀναθεώρηση τῆς ἀποφάσεως.– Πλειστηριασμὸς τῶν ἐπιδικασθέντων στοὺς διαδίκους οἰκοπέδων καὶ κτισμάτων.– Ἀγωγὴ Ραφτοπούλου γιὰ τὴν ἀναγνώριση δικαιώματος προτιμήσεως στὰ ὑπόλοιπα οἰκόπεδα Ψύλλα.– Προσφυγὴ στὸ Ἐφετεῖο.– Ὁ Λέων Μελᾶς ὡς δικηγόρος.– Προσφυγὴ στὸν Ἄρειο Πάγο.– Συμβιβασμὸς Ψύλλα –Ραφτοπούλου.– Ὁ χαρακτήρας τοῦ Ραφτοπούλου.– Οἱ τύποι καὶ ἡ οὐσία στὰ ἑλληνικὰ δικαστήρια.– Οἱ εἰρηνοδίκες.– Ἡ «σύνοδος».

Ἀλλὰ κατ' αὐτὸ τὸ μακρὸν (ἐπὶ 10 ἔτη) διάστημα τῆς ἀργίας τῆς ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Συμβούλου τῆς Ἐπικρατείας εἰς ἔκτακτον ὑπηρεσίαν ὑπέστην καὶ τὴν μακρὰν δίκην, τὴν περὶ κατοχῆς καὶ κυριότητος τῆς οἰκίας μου. Ταύτην δὲ τὴν οἰκίαν κατήρτισα προσκ(τ)ησάμενος δι' ἀγορᾶς τέσσαρα συνεχόμενα πρὸς ἄλληλα οἰκόπεδα ὀθωμανικά, καίτοι ἔχων εἰσέτι (1830) εἰς τὴν κυριότητά μου τὸ πατρικὸν οἰκόπεδον κατὰ τὴν θέσιν τῆς Ἁγίας[1] ἐπονομαζομένην καὶ γειτονευόμενον μὲ τὰ οἰκόπεδα Ζαχαρίτζα, Χριστ. Πατούσα, Χαϊμανδᾶ καὶ ἄλλα, πλησίον τῆς ἀνοιχθείσης μετὰ ταῦτα

1. Ἁγίας Ἀγαθοκλείας (Θέκλας) ἢ ἁπλῶς Ἁγίας (βλ. παρακάτω, φ. 208α, καὶ Καμπούρογλου, *Αἱ παλαιαὶ Ἀθῆναι*, σσ. 102–103, 286–288).

ὁδοῦ Ἑρμοῦ. Ἠγόρασα δὲ τὰ ἄνω ρηθέντα ὀθωμανικὰ οἰκόπεδα, ἐγκαταλείψας τὸ πατρικόν, διότι δὲν εἶχον τὰ μέσα νὰ οἰκοδομήσω ἐπ' αὐτοῦ οἰκίαν ἥτις ἠδύνατο νὰ μοὶ εἶναι χρήσιμος εἰς τὴν μέλλουσαν μακρὰν ἢ μικρὰν (Κύριος οἶδε) ἐγκατάστασίν μου, εἶδον δὲ πολλοὺς συμπολίτας μου καί τινας ἄλλους ἐκ τῶν παροίκων νὰ ἐπωφεληθῶσι προσωρινῶς ἐπισκευάσαντες θολωτά τινα κτήρια καὶ κατοικήσαντες ἐν αὐτοῖς, ἐκτὸς δὲ τούτου δὲν μοὶ ἤρεσκε πλέον καὶ ἡ θέσις τοῦ πατρικοῦ οἰκοπέδου. Ἀλλά, καὶ ὅταν ἤμην μακρὰν τῆς πατρίδος, ἐνθυμούμην καὶ ἐπεθύμουν, ἂν ἦτο δυνατόν, νὰ ἀποκτήσω οἶκον κατὰ τὴν θέσιν τῆς Πλάκας, ὡς εὐα(ε)ρωτέραν καὶ περίοπτον.

Ἐλθὼν λοιπὸν εἰς Ἀθήνας κατὰ τὸ ἔτος 1830, ὅτε, μετὰ τὴν ἔκδοσιν τῶν ἐν Λονδίνῳ πρωτοκόλλων [1] τῶν τριῶν δυνάμεων, οἱ Ὀθωμανοὶ ἔλαβον τὸ δικαίωμα νὰ πωλήσωσι τὰς ἐν τῇ Ἀττικῇ καὶ Εὐβοίᾳ ἰδιοκτησίας των, περιῆλθον μετὰ τοῦ φίλου μου Γ. Φίνλαη, ὅστις καὶ αὐτὸς σκοπὸν εἶχε νὰ ἀγοράσῃ ἐκ τῶν παρὰ τῶν Ὀθωμανῶν πωλουμένων οἰκοπέδων πρὸς οἰκοδομὴν οἰκίας δι' ἑαυτόν, εἶδον ἓν παρὰ τοῦ ἰδίου πρό τινος χρόνου ἐν Αἰγίνῃ *(sic)* ἀγορασθὲν ὀθωμανικὸν οἰκόπεδον μὲ τρεῖς πρὸς ἀλλήλους συνεχομένους θόλους καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἔδωκα τὴν προσοχήν μου, ἂν ἠδυνάμην, νὰ τὸ ἀγοράσω, διότι ὁ κ. Φίνλαης δὲν ἤθελε νὰ τὸ κρατήσῃ δι' ἑαυτόν, ὡς μὴ ὂν ἀρκετὰ εὐρύχωρον διὰ τὴν μελετωμένην παρ' αὐτοῦ οἰκοδομὴν οἰκίας. | Δὲν ἀνῆκε δὲ πλέον εἰς αὐτὸν τὸ οἰκόπεδον τοῦτο, ὡς ἀνακτηθὲν πάλιν ἀπὸ *155β* τοὺς ἰδιοκτήτας Ὀθωμανοὺς δυνάμει τῶν πρωτοκόλλων. Τὸ δὲ οἰκόπεδον τοῦτο μετ' ἄλλων πολλῶν εἶχε πωλημένον ἡ Ἑλληνικὴ Διοίκησις, ὡς ἐθνικὸν κτῆμα, καὶ ἀπὸ ἀγοραστὴν Ἕλληνα εἶχε περιέλθει δι' ἀγορᾶς πρὸς τὸν κ. Φίνλαην πολὺ πρὶν τῆς ἐκδόσεως τῶν πρωτοκόλλων.

Διεπραγματεύθην λοιπὸν τὴν ἀγορὰν τοῦ οἰκοπέδου τούτου, τὸ ὁποῖον κεῖται πρὸς μεσημβρίαν τοῦ Πρώτου σήμερον ἐν Ἀθήναις Γυμνασίου καὶ συνέχεται μετ' αὐτοῦ, ἀλλ' ἡ διαπραγμάτευσις παρετείνετο ἀπὸ ἡμέρας

1. Ἕως τὸ 1830 ἡ Διάσκεψη τοῦ Λονδίνου εἶχε καταχωρίσει τὶς ἀποφάσεις της γιὰ τὴν πώληση τῶν ὀθωμανικῶν περιουσιῶν στὰ ἑξῆς πρωτόκολλα: τὸ ὑπ' ἀρ. 17, 10/22 Μαρτίου 1829 (*Papers relative to the affairs of Greece*, τ. Α' (1826–1830), Λονδῖνο 1831, σσ. 131–136)· τὸ ὑπ' ἀρ. 23, 22/3 Φεβρουαρίου 1830 (*αὐτόθι*, τ. Α', σσ. 191–195)· τὸ ὑπ' ἀρ. 32, 4/16 Ἰουνίου 1830 (*αὐτόθι*, τ. Β' (1830–1832), Λονδῖνο 1832, σσ. 5–7)· καὶ τὸ ὑπ' ἀρ. 33, 19/1 Ἰουλίου 1830 (*αὐτόθι*, τ. Β', σσ. 10–11).

εἰς ἡμέραν, διότι καὶ ὁ ἰδιοκτήτης καθ' ἡμέραν ηὔξανε τὴν τιμήν του.

Τοῦτο δὲ βλέπων ὁ φίλος μου κ. Γρόπιους, μοὶ ὑπέδειξε θόλον ἄλλον, ἐν τῇ οἰκίᾳ ἣν κατέχω σήμερον, καὶ μὲ παρεκίνησε νὰ προσκτήσω αὐτόν. Τοῦτο καὶ ἔπραξα, ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ οἰκόπεδον ἐφ' οὗ ὁ θόλος ἦτο στενόν, ὥστε νὰ χρησιμεύσῃ εἰς τὸ μέλλον πρὸς οἰκοδομὴν εὐρυχώρου ὁπωσοῦν οἰκίας, ἐνόμισα καλὸν νὰ προσλάβω καὶ ἄλλο ἔτι οἰκόπεδον δεξιόθεν ἢ ἀριστερόθεν αὐτοῦ. Εὗρον λοιπὸν πρὸς μὲν τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος οἰκοπέδου οἰκόπεδον ἐξ 600 περίπου πηχῶν ἀνῆκον εἰς Ὀθωμανὸν ὀνόματι Δερβισαλμπάνην καὶ ἐζήτησα νὰ τὸ ἀγοράσω, ἀλλὰ ὁ ἐπίτροπος τῆς θυγατρὸς τοῦ Δερβισαλμπάνη Μουζαγιένης δὲν συγκατένευε νὰ πωλήσῃ εἰς ἐμὲ τὸ οἰκόπεδον τοῦτο μόνον, μοὶ ἐπρότεινε δὲ νὰ ἀγοράσω καὶ τὸ πρὸς ἀνατολὰς τοῦ θόλου οἰκόπεδον στάβλου, ἀνῆκον εἰς τὴν ἰδίαν ἰδιοκτήτριαν καὶ συγκείμενον ἐκ πηχῶν 100 περίπου. Τοῦτο καὶ ἔγινε. Ἐπειδὴ ὅμως ἀπὸ τοῦ οἰκοπέδου τοῦ στάβλου τούτου ἔμενε μέχρι τῆς πρὸς ἀνατολὰς ὁδοῦ ἄλλο ἓν οἰκόπεδον, στάβλου καὶ τούτου, ἀνῆκον εἰς ἄλλον ἰδιοκτήτην, Βελδάνην τὄνομα, ἔκρινα καλὸν νὰ προσλάβω καὶ τοῦτο δι' ἀγορᾶς, ὅπως ἔχω τὴν οἰκίαν μου γωνιώδη. Ἐμελέτων ὅμως καθ' ἑμαυτὸν (*sic*) ὅτι ἠδυνάμην νὰ ἐκποιήσω τὸ ἐκ 600 πηχῶν συγκείμενον οἰκόπεδον τοῦ Δερβισαλμπάνη, ἂν εὑρισκόμην μετὰ ταῦτα, ὡς καὶ εὑρέθην, εἰς οἰκονομικὰς δυσχερείας. Περιετοίχισα δὲ τὰ οἰκόπεδα μὲ ξηρολιθιὰν καὶ ἀπῆλθον εἰς Αἴ-
156ᵃ γιναν, ὅπου|ἀκόμη εἶχον τὴν σταθεράν μου κατοικίαν.

Ἀλλά, πρὶν παρέλθῃ μήν, εἰδοποιοῦμαι ὅτι Ραφτόπουλός τις Χριστόδουλος, ἐλθὼν εἰς Ἀθήνας, ἔβαλε χεῖρα εἰς τὰ παρ' ἐμοῦ ἀγορασθέντα καί, ὡς εἶπον, τοιχογυρισθέντα οἰκόπεδα καὶ ἄρχισε νὰ οἰκοδομῇ ἐπ' αὐτῶν, ἐναντίον τῆς ρητῆς ἀποτροπῆς ἑνὸς τῶν ἐν Ἀθήναις φίλων μου. Ἐκεῖνος ὅμως οὐχ ἧττον ἐξηκολούθει καὶ σπουδαίως ἀνήγειρε τοῖχον ἐπὶ τοῦ θόλου τοῦ ἐν μέσῳ τῶν οἰκοπέδων κειμένου. Ἔσπευσα λοιπὸν εἰς Ἀθήνας καί, ἐρωτήσας, ἔμαθον ὅτι ὁ κύριος οὗτος παρουσιάζετο ὡς ἐπίτροπος τῆς γυναικός του, μιᾶς ἐκ τῶν τριῶν θυγατέρων τοῦ Δερβισαλμπάνη, καὶ ἄλλης τρίτης, ἀδελφῆς τῆς πωλητρίας τοῦ οἰκοπέδου καὶ στάβλου τοῦ πατρός των. Ἦσαν δὲ αὗται αἱ δύο ὑπὸ τοῦ Ραφτοπούλου ἐπιτροπευόμεναι γυναῖκες πρώην μὲν Ὀθωμανίδες, ἤδη δὲ νεοφώτιστοι. Ἔμαθον πρὸς τούτοις ὅτι ὁ Ραφτόπουλος ἦτο Ρωσικὸς Πράκτωρ ἐν Νάξῳ καὶ κατήγετο ἐκ

Κεφαλληνίας. Ἀφοῦ ὅμως, προσκαλέσας αὐτὸν νὰ ἀπομακρυνθῇ ἀπὸ τὴν κατοχὴν τῶν παρ' ἐμοῦ ἀγορασθέντων οἰκοπέδων, δὲν εἰσηκούσθην, προσέφυγον κατὰ πρῶτον εἰς τὴν ἐνταῦθα πρὸ πολλοῦ καθεστηκυῖαν ἐπιτροπὴν [1] τοῦ Κυβερνήτου Καποδιστρίου τὴν ἐπὶ τῆς πωλήσεως τῶν ὀθωμανικῶν κτημάτων, καὶ αὕτη προσεκάλεσε τὸν Ραφτόπουλον, ὅπως ἀποτρέψῃ αὐτὸν ἀπὸ τὴν ἐξακολούθησιν τῆς οἰκοδομῆς ἐπὶ τῶν παρ' ἐμοῦ δυνάμει συμβολαίων κατεχομένων οἰκοπέδων.

Ἀλλ' ἀφοῦ ματαίως καὶ ἐγὼ καὶ ἡ ἐπιτροπὴ τῷ εἴπομεν πολλὰ περὶ τούτου καὶ δὲν ἐπείσθη, ἀναχωρήσας ἀποτόμως, τότε μὲ συνεβούλευσεν ἡ ἐπιτροπὴ νὰ ὁμιλήσω τῷ ἐνταῦθα Ρωσικῷ Προξένῳ κυρ. Παπαρρηγοπούλῳ, ὅστις, εἶπον, ἐπροστάτευε τὸν Ραφτόπουλον. Προσῆλθον λοιπὸν πρὸς τὸν κ. Παπαρρηγόπουλον, τὸν ὁποῖον πρότερον οὔτε ἐξ ὄψεως ἐγνώριζον, καὶ τῷ ἐξέθεσα τὴν ὑπόθεσιν καὶ ἐνταυτῷ τῷ ἐπρότεινα ὅτι εἶμαι ἕτοιμος νὰ ἱκανοποιήσω τὰς ἀντιποιήσεις τοῦ Ραφτοπούλου, παραχωρῶν εἰς αὐτὸν διὰ τὰ δικαιώματα (ἂν καί, κατὰ τοὺς Ὀθωμανούς, ἄνομα) τῆς συζύγου καὶ τῆς γυναικαδέλφης του ὁλόκληρον τὸ οἰκόπεδον τοῦ Δερβισαλμπάνη, συνιστάμενον ἐκ πηχῶν 600 περίπου, κρατῶν δι' ἐμαυτὸν τὸν στάβλον ἐκ πηχῶν 100 ὡς ἔγγιστα, καὶ τρέχων τὸν κίνδυνον νὰ μὴ λάβω ἀποζημίωσιν|καμμίαν ἀπὸ τοὺς πωλητὰς τῶν οἰκοπέδων, διότι δὲν τοὺς *156β* ὑπεχρέωνε καμμία νομικὴ διάταξις οὔτε κανὲν ἔκτακτον ὡς ἐκ τῶν περιστάσεων μέτρον νὰ ἀποζημιῶσι τοὺς κακῶς τυχὸν ἀγοράσαντάς τι τῶν ὀθωμανικῶν κτημάτων περὶ τῶν ὁποίων ἤθελεν εἶσθαι ἐκδεδομένον χοτζέτι (πωλητήριον) ὑπὸ τοῦ Πληρεξουσίου τῆς Πύλης. Ἔδειξα πρὸς τὸν κ. Παπαρρηγόπουλον τὸ σχέδιον τῶν οἰκοπέδων καὶ τῷ εἶπον ὅτι, κατὰ μὲν τοὺς ὀθωμανικοὺς περὶ ἀρνησιθρήσκων νόμους, κληρονομία δὲν ὑπάρχει δι' αὐτούς, ὅτι, ἐκτὸς τούτου, κατ' αὐτοὺς τοὺς ὀθωμανικοὺς πάλιν νόμους, δὲν εἶναι μόνον αἱ τρεῖς θυγατέρες τοῦ Δερβισαλμπάνη αἱ κληρονόμοι τῆς ἰδιοκτησίας του, ἀλλὰ καὶ οἱ πλάγιοι συγγενεῖς αὐτοῦ κατὰ τὸ 1/3, καὶ τοιοῦτοι εἶναι ἐν τῷ πωλητηρίῳ δύο πλάγιοι συγγενεῖς τῶν γυναικῶν

1. Γιὰ τὴν ἐπιτροπὴ αὐτὴ βλ. Ἡ. Παπαθαναστοπούλου, «Ἀνέκδοτα ἔγγραφα περὶ τῶν τουρκικῶν κτημάτων καὶ τῆς προσαρτήσεως τῆς Εὐβοίας», *Ἀρχεῖον Εὐβοϊκῶν Μελετῶν*, τ. ΙΖ' (1971), σσ. 319–322, καὶ τοῦ ἰδίου, «Ἀνέκδοτα ἔγγραφα ἀφορῶντα εἰς τὴν ὁριστικὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἀνατολικῆς Χέρσου Ἑλλάδος (1830–1835)», *Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Στερεοελλαδικῶν Μελετῶν*, τ. Γ' (1973), σσ. 149, 150, 167, 169.

τούτων, συνυπογράψαντες ἢ συνομολογήσαντες τὴν πώλησιν καὶ λαβόντες τὸ 1/3 τῆς τιμῆς τῶν οἰκοπέδων. Ἀλλ' ἐκτὸς τούτων πάντων, εἶπον τῷ κ. Παπαρρηγοπούλῳ, ἂν διανεμηθῇ ἡ ἰδιοκτησία τῶν οἰκοπέδων καὶ κατὰ τοὺς ἡμετέρους νόμους καὶ αἱ τρεῖς ἀδελφαὶ λάβωσιν ἑκάστη ἴσον μερίδιον, 1/3 δηλ., τότε ἐκ τῶν 700 περίπου πηχῶν τὸ 1/3 εἶναι πήχεις 233 1/3. Αἱ δύο ἀδελφαὶ ἄρα, αἱ νεοφώτιστοι, θέλει λάβωσιν ὁμοῦ 466 2/3. Ἀλλ' ἐγὼ παραχωρῶ εἰς αὐτὰς ὁλόκληρον τὸ οἰκόπεδον τῆς οἰκίας Δερβισαλμπάνη, ἤτοι πήχεις 600, καὶ κρατῶ μόνον 100 πηχῶν, τὸ οἰκόπεδον τοῦ στάβλου, καὶ τούτου μὴ συνεχομένου διόλου μετὰ τοῦ κυρίου οἰκοπέδου. Τότε ὁ κ. Παπαρρηγόπουλος, περιπτυχθείς με, μοὶ ἐξέφρασε λόγους περιποιητικωτάτους καὶ μεταξὺ ἄλλων εἶπεν ὅτι ἤκουε τὸ ὄνομά μου καὶ τὴν ὑπόληψίν μου, ἀλλ' ἡ παροῦσα διαγωγή μου εἶναι ἀνωτέρα τῆς φήμης ἣν ἀπολαύει τὸ ὄνομά μου, καὶ δὲν ἠμπορεῖ εἰμὴ νὰ προσπαθήσῃ νὰ πείσῃ τὸν Ραφτόπουλον, ὅστις ἐπίστευεν ὅτι ἤθελεν ἀσπασθῇ συμβιβασμὸν τοιοῦτον. Ἀλλὰ φροῦδα κατήντησαν πάντα, καὶ ὁ Ραφτόπουλος οὐδ' ἐπείσθη νὰ δεχθῇ συμβιβασμὸν οὐδ' ἀπεῖχε τῆς ἐξακολουθήσεως τῆς οἰκοδομῆς.

Εἶπον ἀνωτέρω τί ἐφρόνουν ἐνταῦθα αἱ ὀθωμανικαὶ ἀρχαὶ ἢ μᾶλλον ὁ ἐπὶ τῆς πωλήσεως τῶν κτημάτων τῶν Ὀθωμανῶν Πληρεξούσιος[1] τῆς Πύλης. Εἰς τοῦτον προσῆλθον, παραπονούμενος ἢ καταγγέλλων τὴν αὐ-
157ᵃ θαίρετον κατάσχεσιν τῶν παρ' ἐμοῦ διὰ|χοτζετίου ἀγορασθέντων οἰκοπέδων, καὶ ἠρώτησα αὐτὸν ἂν δὲν ἔχῃ ἰσχὺν τὸ ἔγγραφόν του ἀπέναντι τῶν ἀπαιτήσεων δύο γυναικῶν, πρώην Ὀθωμανίδων, νῦν δὲ Χριστιανῶν, αἱ ὁποῖαι διὰ τοῦ ἐπιτρόπου των κατέχουσι τὴν νόμιμον ἰδιοκτησίαν μου καὶ κάμνουσι χρῆσιν αὐτῆς κατ' ἀρέσκειαν. Οὗτος, σιωπήσας ἐπ' ὀλίγον, ἀπήντησεν ὅτι χιλιάκις ἐρωτήθη καὶ χιλιάκις ἀπεκρίθη ὅτι δὲν ἀναγνωρίζει ὁ νόμος δικαιώματα εἰς ἀρνησιθρήσκους. «Ἀλλ' ἂν καὶ αἱ γυναῖκες αὗται, περὶ ὧν λέγεις, προσέλθωσιν ἐνώπιόν μου καὶ ὁμολογήσωσιν ὅτι ἐπανέρχονται εἰς τὴν θρησκείαν τῶν γονέων των, ἀφ' ἧς διὰ τῆς βίας ἀπεχωρίσθησαν, καὶ τότε πάλιν δὲν δύναμαι νὰ ἀκυρώσω τὴν πρᾶξιν τῆς πωλήσεως, θέλω δὲ μόνον ὑποχρεώσω τοὺς πωλητὰς νὰ ἀποδώσωσιν εἰς ταύτας τὸ ἀνάλογον ποσὸν ἐκ τῆς τιμῆς τῶν χρημάτων τὰ ὁποῖα ἔλαβον· καί, ἂν ἡ τιμὴ αὕτη ἠμπορῇ νὰ ἀποδειχθῇ ὡς εὐτελής, τότε θέλω πάλιν ὑπο-

1. Χατζῆ Ἰσμαὴλ Μπέης.

χρεώσει τοὺς ἐνεργήσαντας τὴν πώλησιν νὰ ἀποζημιώσωσι τοὺς συνιδιοκτήτας των κατὰ τὴν ἀληθινὴν τιμὴν τῆς ἰδιοκτησίας.» Ταῦτα εἶπεν ὁ Πληρεξούσιος τῆς Πύλης, τὰ ὁποῖα ἦσαν ἴσως σύμφωνα καὶ μὲ τὸν ὀθωμανικὸν νόμον, βέβαιον ὅμως ἦτον ὅτι τοῦτο ἦτο μέτρον γενικὸν καὶ συνετέλει εἰς τὰς περιστάσεις ἐκείνας, καθ' ἃς οὐδεμία σχεδὸν πώλησις ἤθελεν εἶναι ἀσφαλής, ὡς παρουσιαζομένων ἑκάστοτε νέων συνιδιοκτητῶν, διεσπαρμένων εἰς διαφόρους χώρας τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ πολέμου καὶ τὴν μετανάστευσιν αὐτῶν ἐκ τῆς γῆς τῆς γεννήσεώς των καὶ κατὰ διαφόρους ἡλικίας. Χωρὶς δὲ τούτου, καὶ αὐτὸ τὸ πρωτόκολλον τῶν τριῶν δυνάμεων ἓν ἔτος μόνον ἔθεσεν ὡς προθεσμίαν ἐντὸς τῆς ὁποίας ἔμελλον νὰ ἐκποιήσωσιν οἱ ἰδιοκτῆται Ὀθωμανοὶ τὰς ἀκινήτους ἐνταῦθα περιουσίας των. Τὸ δὲ μέτρον τοῦτο εἶδον προκηρυγμένον καὶ ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν ἐνταῦθα ἐπιτροπήν, συμβουλεύουσαν τοὺς ἀγοραστὰς νὰ προμηθεύωνται μὲ χοτζέτια τοῦ Πληρεξουσίου, τὰ ὁποῖα μόνα ἔμενον ἀπρόσβλητα.

Αὐτὴ δὲ αὕτη ἡ ἐπιτροπὴ μοὶ ἐπέδειξε καὶ δύο τοῦ Κυβερνήτου τῆς Ἑλλάδος ἐπίσημα ἔγγραφα διὰ τῶν ὁποίων, ἀπαντῶν εἰς ἐρώτησιν αὐτῆς πῶς θέλουν προσφέρεσθαι εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῶν νεοφωτίστων ἐπὶ τῆς κληρονομίας τῶν γονέων των, τὰς ὁποίας οἱ Ὀθωμανοὶ ἀπέκρουον, ἔλεγεν ὅτι, | ἐπειδὴ ὁ τουρκικὸς νόμος δὲν ἀναγνωρίζει εἰς αὐτοὺς κληρονομικὰ *157β* δικαιώματα, ἡ Κυβέρνησις δὲν δύναται νὰ ἐπέμβῃ, ἀλλὰ συνεβούλευε τὴν ἐπιτροπὴν νὰ προσπαθῇ διά τινος συμβιβασμοῦ νὰ πείθῃ τοὺς [μὲν] πωλητὰς νὰ παραχωρῶσι μέρος τι τῆς ἐκ κληρονομίας ἰδιοκτησίας καὶ εἰς τοὺς συγγενεῖς των τούτους καὶ νὰ τοὺς ἀπειλῇ μὲ τὴν ἄρνησιν τῆς ἐπικυρώσεως τῶν ἀγορῶν αὐτῶν [1].

Τοιαύτη ἦτον ἡ κατάστασις τῶν πραγμάτων καὶ τῶν ζητημάτων, ὅτε ὁ Ραφτόπουλος κατέσχε τὰ παρ' ἐμοῦ ἀγορασθέντα οἰκόπεδα καὶ ᾠκοδόμει ἐπ' αὐτῶν, καὶ μόλις ἠδυνήθην νὰ τὸν ἀποτρέψω ἀπὸ τοῦτο διά τινος διαμαρτυρήσεως τὴν ὁποίαν ἐκοινοποίησα εἰς αὐτόν, διαμαρτυρηθέντα ἐπίσης κατ' ἐμοῦ καὶ ἀναχωρήσαντα ἐντεῦθεν. Ἐδῶ ὅμως χρεωστῶ νὰ σημειώσω ὅτι, μολονότι ὁ κύρ. Παπαρρηγόπουλος ἐπεδοκίμασεν ἐγκαρδίως

1. Πβλ. Παπαθανασοπούλου, «Ἀνέκδοτα ἔγγραφα περὶ τῶν τουρκικῶν κτημάτων καὶ τῆς προσαρτήσεως τῆς Εὐβοίας», ἔ.ἀ., σ. 394.

τὴν ἄνω ρηθεῖσαν πρότασίν μου πρὸς πληρεστάτην καὶ δι' ἐμὲ ζημιωδεστάτην ἱκανοποίησιν τοῦ Ραφτοπούλου, δὲν ἔπαυσε μ' ὅλα ταῦτα νὰ προστατεύῃ τὸν Ραφτόπουλον ἐμποδίζων τὰς ὀθωμανικὰς ἀρχὰς ἀπὸ τὴν χρεωστουμένην εἰς ἐμὲ ἀπονομὴν τῆς δικαιοσύνης. Τότε εἶδον πῶς ὁ Ἰωάννης Βλάχος, ἐκ τῶν γνωρίμων συμπολιτῶν μου, ἀπέδειξε πατριωτικὸν ζῆλον, μὴ θελήσας μηδ' αὐτὸς ὁ ἴδιος νὰ προσφέρῃ εἰς τὸν Παπαρρηγόπουλον τὰς συγχαρητηρίους εὐχὰς κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ ὀνόματος τοῦ Αὐτοκράτορος τῆς Ρωσίας καὶ ἀποτρέψας δημοσίως τοὺς φίλους του καὶ ἄλλους ἐκ τῶν πολιτῶν νὰ πράξωσι τοῦτο, κηρύττων ὅτι εἰς ἀξιωματικὸν τοῦ Αὐτοκράτορος καταπατοῦντα τὰ δικαιώματα τῶν συμπολιτῶν μας δὲν πρέπει νὰ κάμωμεν τὴν τιμὴν ταύτην!

Ἔμενον λοιπὸν τὰ οἰκόπεδα ταῦτα ἐπὶ ἓξ καὶ ἐπέκεινα μῆνας εἰς ἣν εὑρίσκοντο κατάστασιν, καὶ ἐγώ, ἐρχόμενος κατὰ καιροὺς εἰς Ἀθήνας ἀπὸ Αἴγιναν, ἠναγκαζόμην νὰ καταλύω τῇδε κἀκεῖσε, στενοχωρούμενος καὶ στενοχωρῶν τοὺς ἐνταῦθα ἀποκαταστημένους φίλους μου, ἕως οὗ τέλος πάντων ἔκρινα νὰ προσφύγω καὶ πάλιν εἰς τὴν ἐπιτροπὴν τοῦ Κυβερνήτου καὶ ἐρωτήσω αὐτὴν τί πρέπει νὰ κάμω, διὰ νὰ στεγασθῶ ὑπὸ τὴν ἰδιο-
158ᵃ κτησίαν μου. Ἡ δὲ ἐπιτροπὴ μὲ|συνεβούλευσε νὰ γράψω πρὸς τὸν Ραφτόπουλον νὰ ἔλθῃ ἐνταῦθα, ὅπως δώσωμεν ἓν τέλος εἰς τὴν διαφορὰν ταύτην, ἤδη μάλιστα ὅτε παρουσιάσθη ἐκ Σμύρνης καὶ ἡ γυναικαδέλφη του Μουζαγιένη, ἡ μόνη Ὀθωμανὶς μείνασα ἐκ τῶν τριῶν θυγατέρων τοῦ Δερβισαλμπάνη, τῆς ὁποίας ἐκεῖνος τὴν ὕπαρξιν ἠρνεῖτο. Ἔγραψα λοιπὸν ἅπαξ καὶ ἐνεχείρισα τὴν ἐπιστολὴν πρὸς τὴν ἐπιτροπήν, ὅπως τὴν διαβιβάσῃ ἐπισήμως, ἀλλ' οὐκ ἦν φωνή, οὐκ ἦν ἀκρόασις. Ἔγραψα καὶ πάλιν μετὰ τριῶν μηνῶν χρονικὸν διάστημα, ἀλλὰ καὶ πάλιν ἔλαβα εἰς ἀπάντησιν σιωπὴν τριῶν ἄλλων μηνῶν.

Τότε ἡ ἐπιτροπὴ μοὶ ἔδωκεν ἄδειαν ἢ μᾶλλον μὲ παρεκίνησε νὰ κάμω χρῆσιν τῆς ἰδιοκτησίας μου, προσθεῖσα μόνον νὰ οἰκοδομήσω ἐπὶ τοῦ θόλου, ὅστις ἦτον ὅλως ἀνεξάρτητος τῶν ἰδιοκτησιῶν τοῦ Δερβισαλμπάνη, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶχεν ἀρχίσει ὁ Ραφτόπουλος νὰ ἐποικοδομῇ, ἀντιποιούμενος ἐπ' αὐτοῦ δουλείαν, ὡς κατωτέρω θέλω διηγηθῆ ἐκτενέστερον. Συνῳκοδόμησα δὲ τὰ ἐπὶ τοῦ θόλου καὶ ἓν μόνον κατ' ἀρχὰς δωμάτιον ἐπὶ τοῦ στάβλου τοῦ Δερβισαλμπάνη. Ἀλλ' ἐνῷ ἐγίνοντο ταῦτα, ὁ κ. Παπαρ-

ρηγόπουλος διὰ τοῦ 'Οθωμανοῦ κλητῆρός του διέκοπτε τὰς ἐργασίας τῶν οἰκοδόμων, καὶ τότε ἠναγκάσθην νὰ προσφύγω ἐκ νέου εἰς τὰς ὀθωμανικὰς ἐνταῦθα ἀρχάς, καὶ εἰς αὐτὸν τὸν 'Αντιπρόσωπον Διοικητὴν [1] τοῦ 'Ομὲρ Πασᾶ τῆς Εὐβοίας, πρὸς ὃν ἐλάλησα ἐντονώτερον τοῦ δέοντος, ἐπειδὴ καὶ οὗτος μὲ παρέπεμπεν εἰς τοῦ Παπαρρηγοπούλου. Εἶπον δὲ πρὸς αὐτὸν ὅτι «δι' αὐτήν των τὴν ἀναλγησίαν πρὸς τὴν τήρησιν τῶν δικαιωμάτων των πάσχουσιν οἱ 'Οθωμανοὶ ὅσα πάσχουσι, καὶ μάλιστα τὰ τελευταῖα τοῦ πολέμου τῆς Βάρνας, ἀλλ' οἱ Ἕλληνες δὲν ὑποφέρουσι τὰς ἀδικίας οὐδὲ φοβοῦνται τοὺς Ρώσους, καὶ εἴδατε πῶς ἐτόλμησαν καὶ τὸ ἔσχατον τόλμημα...» [2] 'Ο Σιλικτάρης εἰς ταῦτα, ἀντὶ νὰ ὀργισθῇ, ὡς ἦτον ὁ χαρακτήρ του, μοὶ εἶπε μόνον πῶς προφέρω τοιαῦτα λόγια, ἐνῷ, καθὼς ἦτο πληροφορημένος, ὁ Κυβερνήτης τῆς 'Ελλάδος εἶχεν ἐμπιστευθῇ εἰς τὴν διοίκησίν μου τὰ τρία κάρτα (3/4) τοῦ Μορέως. «Ἴσα - ἴσα διὰ τοῦτο μοὶ ἐνεπιστεύθη ὁ Κυβερνήτης τὴν διοίκησιν ταύτην, διότι φρονῶ καὶ λαλῶ ὡς ἤκουσάς μου ἤδη λαλοῦντος.» Τῷ ἀνέπτυξα δὲ ἐν ἐκτάσει|τὰ δίκαιά μου καὶ τὴν ἁρμοδιό- *158β*
τητα αὐτοῦ ὡς Διοικητοῦ τοῦ τόπου νὰ μὲ ὑπερασπισθῇ κατὰ τῆς αὐθαιρεσίας τοῦ Ρώσου Προξένου, καὶ ἔκτοτε ἔπαυσεν ἡ ἐπέμβασις τοῦ τελευταίου τούτου εἰς τὴν οἰκοδομήν μου, διαμαρτυρηθέντος μόνον κατ' ἐμοῦ διὰ τὴν ἐξακολούθησιν τῶν πρὸς τοῦτο ἐργασιῶν μου.

Δὲν νομίζω δὲ ἐνταῦθα νὰ παραλείψω καὶ ἓν ἀνέκδοτον παρεμπίπτον, ὡς χαρακτηριστικὸν τῆς κοινῆς ἐνταῦθα γνώμης τῶν συμπολιτῶν μου. Ὅτε ἐτελείωσα σχεδὸν τὴν οἰκοδομήν, ἥτις συνίστατο ἀπὸ τὸ ἔμβασμα, τὸ ἀνατολικομεσημβρινὸν δωμάτιον, τὴν αἴθουσαν καὶ τὰ δύο ἄλλα μικρὰ δωμάτια πρὸς τὸ δυτικὸν μέρος τῆς αἰθούσης, ὁ κουμπάρος μου Νικόλαος Βουλίκης, λαβὼν πρῶτον συγγνώμην, μοὶ ἀνεκοίνωσε τὴν περὶ τῆς οἰκοδομῆς μου γνώμην τῶν 'Αθηναίων, ὅτι δηλ. οὗτοι λέγουσι «κακῶς πράττει ὁ Ψύλλας ἐνεργῶν τοιαύτην οἰκοδομήν, ἥτις ὁμοιάζει μὲ μικρόν τι ἀνάκτορον», ὅτι ἡ κοινὴ παροιμία δογματίζει τὸ δόγμα τοῦτο τῆς οἰκονομίας «κάμπον ὅσον θωρεῖς καὶ σπίτι ὅσον χωρεῖς» κ.τ.λπ. Τότε τῷ ἀπεκρίθην καὶ ἐγὼ μὲ ἄλλην κοινὴν παροιμίαν ὅτι «κάλλιον γνωρίζει ἕνας τρελλὸς οἰκοκύρης παρὰ ἕνας φρόνιμος γείτονας». Τῷ εἶπον ὅτι τὸ ἐμβαδὸν τῆς

1. Βλ. παραπάνω, σ. 196, ὑποσ. 2.

2. Τὰ ἀποσιωπητικὰ εἶναι τοῦ χφ.

οἰκοδομῆς μου δὲν εἶναι μεγαλύτερον ἀπὸ τὸ ἐμβαδὸν τῆς πατρικῆς μου οἰκίας, ὡς δύναται νὰ ἐνθυμῆται, ὅτι μόνη διαφορὰ ὑπάρχει ὡς πρὸς τὰ χωρίσματα τῶν δωματίων, καὶ τοῦτο, διότι σήμερον ὁ τρόπος τοῦ βίου ἤλλαξε, καὶ τέλος ὅτι δὲν ἐννοεῖ νὰ κατοικήσῃ μόνος τὴν οἰκίαν ταύτην, ἐνῷ μάλιστα εἶναι ἄγαμος, ἀλλὰ σκοπεῖ νὰ ὠφεληθῇ ἀπὸ τὰ ἐνοίκια, τὰ ὁποῖα διὰ πολλοὺς λόγους πιστεύει ὅτι θέλουν εἶναι ἐπικερδῆ. Ὅταν λοιπὸν ἦλθεν ἡ Βασιλεία εἰς Ναύπλιον [1], ἐζητήθη ἡ οἰκία μου αὕτη καὶ ἐνοικιάσθη πρὸς τάλληρα γαλλικὰ 13 - 14 κατὰ μῆνα, ὅτε δὲ ἐπληρώθην τὸ ἐνοίκιον τριῶν μηνῶν διὰ τουρκικῶν νομισμάτων καί, γεμίσας μίαν πήραν, ἔφερον αὐτὰ εἰς τὴν κατοικίαν μου, ἀπαντῶ τυχαίως τὸν ἄνω εἰρημένον κουμπάρον μου καί, ἐρωτηθεὶς παρ' αὐτοῦ τί περιέχει ἡ πήρα, τῷ εἶπον «τὸ ἐνοίκιον τῆς οἰκίας», ἔμεινε δὲ εἰς ἀπορίαν διὰ τὸ μέγα ποσὸν τῶν χρημάτων. Ἀλλ' ἐξεπλάγη, ὅταν τῷ ἐπρόσθεσα ὅτι τὰ χρήματα ἐκεῖνα ἦσαν μόνον διὰ
159ᵃ τρία μηνιαῖα|τῆς οἰκίας, καὶ ἐπανέλαβεν ὅ,τι τῷ εἶπον πρό τινος καιροῦ, ὅτι «κάλλιον ξεύρει ἕνας τρελλὸς οἰκοκύρης παρὰ ἕνας φρόνιμος γείτονας».

Φθάνω ἤδη εἰς τὴν ἀγωγὴν τοῦ Ραφτοπούλου, τὴν ὁποίαν εὐθὺς μετὰ τὴν σύστασιν τῶν τακτικῶν δικαστηρίων [2] εἰσῆξεν ἐνταῦθα, διεκδικῶν τὰ 2/3 τοῦ οἰκοπέδου καὶ στάβλου Δερβισαλμπάνη, ὡς καὶ τὰ 2/3 τῶν ἐπ' αὐτῶν οἰκοδομῶν, τὰ μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἐνοίκια καὶ τὴν προτίμησιν πρὸς τούτοις τοῦ 1/3, τὸ ὁποῖον γενναιοφρόνως ἄφηνεν εἰς ἐμέ, ὡς περιελθὸν ἐξ ἀγορᾶς τῆς γυναικαδέλφης του Μουζεγιένης. Μετὰ δὲ τὴν παρὰ τῷ εἰρηνοδίκῃ ἀπόπειραν συμβιβασμοῦ, κατὰ τὴν ὁποίαν πάλιν παρεχώρουν εἰς αὐτὸν τὰ 6/7 τῶν οἰκοπέδων, ὡς ἄνω εἴρηται, ὁ Ραφτόπουλος προσέφυγεν εἰς τὸ ἐνταῦθα Πρωτοδικεῖον, ἔχων συνήγορόν του τὸν δικηγόρον Σ. Πήλικα, πρὸς τὸν ὁποῖον ἐγὼ δὲν ἠδυνήθην νὰ ἀντιτάξω τότε εἰμὴ τὸν κ. Ἰω(άννην) Κόνιαρην διὰ τὴν τότε σπάνιν τῶν δικηγόρων. Ἔμενέ μοι δηλ. νὰ ἐκλέξω μεταξὺ Ἀθαν. Πετζάλη, Νικολ. Σκούφου καὶ Κόνιαρη, ἀλλ' ἐπειδὴ μετὰ τοῦ Πετζάλη εἶχον συγκρουσθῆ ἐν Χαλκίδι κατὰ τὴν ἐν

1. Τὸ ὀρθὸ ἴσως θὰ ἦταν νὰ γραφῇ : εἰς Ἀθήνας.

2. Τὰ τακτικὰ δικαστήρια ἱδρύθηκαν μὲ τὸ ἀπὸ 16/28 Ὀκτωβρίου 1834 διάταγμα «περὶ τοῦ ἀριθμοῦ, τῶν καθεδρῶν καὶ τῆς δικαιοδοσίας τῶν δικαστηρίων τοῦ Βασιλείου» (*Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως*, ἀρ. 38, 5/17 Νοεμβρίου 1834), ἀλλ' ἄρχισαν νὰ λειτουργοῦν στὶς 25/6 Φεβρουαρίου 1835, σύμφωνα μὲ τὸ ἀπὸ 1/13 Ἰανουαρίου 1835 διάταγμα «περὶ ἐνάρξεως τῶν ἐργασιῶν τῶν δικαστηρίων τῆς Ἐπικρατείας» (*Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως*, ἀρ. 1, 11/23 Ἰανουαρίου 1835).

Εὐβοίᾳ ἐξάσκησιν τῶν νομαρχικῶν μου καθηκόντων, ὡς περιέγραψα [1] τὸ πρᾶγμα ἤδη εἰς τὴν σειρὰν τῆς ἐκθέσεως ταύτης τῶν Ἀπομνημονευμάτων τοῦ βίου μου, τὸν δὲ Νικ. Σκοῦφον δὲν ἐνόμιζα ἐχέγγυον εἰς τὴν ὑπόθεσίν μου ταύτην, ἐπροτίμησα τὸν τελευταῖον, πρὸς τὸν ὁποῖον ὅμως ἔδωκα τὰ δυνατὰ στοιχεῖα τῆς ὑπερασπίσεως κατὰ τοῦ ἀντιδίκου μου αὐτὸς ἐγώ.

Ἦσαν δὲ τὰ στοιχεῖα ταῦτα : Αον. Τὸ ἀναρμόδιον τῶν δικαστηρίων εἰς τὸ νὰ ἐπιληφθῶσι τῆς προκειμένης ὑποθέσεως, ὡς πηγαζούσης ἀπὸ πώλησιν ὀθωμανικοῦ κτήματος. Τὰ δὲ πρωτόκολλα [2] τῶν τριῶν δυνάμεων ἀνέθεντο τὰς ἐπὶ τῶν πωλήσεων τούτων διενέξεις τὰς δυναμένας νὰ προέλθωσιν ἐκ τῶν πράξεων τούτων μεταξὺ Ὀθωμανῶν καὶ Ἑλλήνων εἰς ἐπιτροπὴν συγκειμένην ἀπὸ ἴσον ἀριθμὸν Ἑλλήνων καὶ Ὀθωμανῶν [3] καί, ἐν περιστάσει διαφωνίας, εἰς ἐπιτροπὴν συνισταμένην ἀπὸ ἀντιπροσώπους αὐτῶν τῶν τριῶν δυνάμεων [4]. Βον. Ὁ τουρκικὸς | νόμος, ὁ ἀποκλείων τῶν *159β* κληρονομικῶν δικαιωμάτων τὰ ἀρνησίθρησκα μέλη τῆς οἰκογενείας τῶν ἀποβιούντων γονέων ἢ ἄλλων συγγενῶν των. Καὶ Γον. Αὐτὸς πάλιν ὁ τουρκικὸς νόμος, ὅστις, ἐν ἐλλείψει ἄρρενος κληρονόμου μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας, προσλαμβάνει εἰς τὴν διανομὴν τῆς κληρονομίας τοὺς πλαγίους ἄρρενας συγγενεῖς καὶ χορηγεῖ αὐτοῖς δικαίωμα κληρονομίας ἐπὶ τοῦ 1/3 τῆς ἰδιοκτησίας τῶν κληρονομουμένων.

Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἀντίδικος ἀντεποιεῖτο, ὡς εἶπον ἀνωτέρω, καὶ δουλείαν ἐπὶ τοῦ θόλου τὸν ὁποῖον κατὰ πρῶτον ἠγόρασα ἀπὸ ἰδιοκτήτην ὅλως ἄσχετον μὲ τὸν ἰδιοκτήτην Ἀλμπάνην καὶ τοὺς κληρονόμους του, ὁ ἀντίδικος εἰσῆξε μάρτυρας δύο ὑπηρέτας ἀρχαίους τοῦ Δερβισαλμπάνη, οἵτινες ἐμαρτύρουν ὅτι εἶχε δουλείαν ὁ κύριός των ἐπὶ τοῦ θόλου (τοῦ ἀέρος ἔλεγον), διότι ἀπὸ τὴν οἰκίαν του ἀνέβαινον εἰς τὸν θόλον καὶ ἤπλωναν ροῦχα καὶ σανόν. Ἐγὼ ὅμως ἀπήντησα ὅτι παρὰ τὸν θόλον τοῦ ἐλαιοτριβείου τὸ ὁποῖον ἐγὼ ἠγόρασα ὑπάρχει ἐν τῷ οἰκοπέδῳ τοῦ Δερβισαλμπάνη καὶ ἄλλος θόλος, συνεχόμενος μὲ τὸν ἐδικόν μου, καὶ δὲν ἦτο καθόλου παράξενον νὰ ἤρχοντο ἐκεῖθεν εἰς τοῦ ἐλαιοτριβείου τὸν θόλον καὶ νὰ ἅπλωναν ροῦχα καὶ

1. Βλ. παραπάνω, σ. 232.
2. Εἰδικώτερα τὸ πρωτόκολλο ἀρ. 17, 10/22 Μαρτίου 1829.
3. Μεικτὴ ἐπιτροπή.
4. Ἐπιτροπὴ διαιτησίας.

σανόν, ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἀποδεικνύει κυριότητα, οὔτε δὲ καὶ κατοχῆς δικαίωμα, διότι τὸ μέρος ἐκεῖνο δὲν κατῳκεῖτό ποτε ἀπὸ τοὺς ἰδιοκτήτας, μόνον δὲ κατά τινας μῆνας τοῦ ἔτους, καὶ μάλιστα ἔτους ἐλαιοφόρου, ἐγίνετο χρῆσις τοῦ ὑποκάτω τοῦ θόλου ἐλαιοτριβείου. Ἀντερώτησα λοιπὸν τοὺς μάρτυρας νὰ εἴπωσιν ἂν γνωρίζουν ὅτι κατὰ τὴν ἀγορὰν τῆς οἰκίας τοῦ Δερβισαλμπάνη ὁμοῦ μὲ τὴν οἰκίαν ἠγοράσθη καὶ ἡ στέγη τοῦ θόλου ἢ ἂν ἐγνώριζον ὅτι ἐκινήθη ποτὲ διένεξις μεταξὺ τοῦ ἰδιοκτήτου τοῦ ἐλαιοτριβείου καὶ τοῦ Δερβισαλμπάνη καὶ ἐπὶ τῆς διενέξεως ταύτης ἐπῆλθεν ἀπόφασις δικαστικὴ κατακυροῦσα τὸ δικαίωμα τῆς δουλείας ἐπὶ τοῦ θόλου εἰς τὸν κύριόν των. Ἀλλ' οὗτοι ἀπεκρίθησαν ὅτι ἄλλο τι εἰς τὰς ἐρωτήσεις μου δὲν
160α εἶχαν νὰ ἀπαντήσουν παρ' ὅτι, ὅταν κάποτε, παίζοντες ὡς παιδία | ἐπὶ τοῦ θόλου, ἐδοκίμαζαν νὰ κλείσουν τοὺς καθέτως τοῦ θόλου φεγγίτας ἢ καπνοδόχους τοῦ ἐλαιοτριβείου, οἱ ἐργαζόμενοι κάτωθεν τοὺς ἔδιωχναν ἐκεῖθεν μὲ λιθοβολήματα. Οὗτοι δὲ οἱ φεγγῖται ὑπῆρξαν οἱ σωτῆρες οὕτως εἰπεῖν τῆς ἰδιοκτησίας μου, τὴν ὁποίαν παρ' ὀλίγον νὰ καταπίῃ πᾶσαν ὁ Ραφτόπουλος, προσφέρων εἰς ἐμὲ 600 περίπου δραχμὰς ὡς ἀντίτιμον τοῦ 1/3 λόγῳ προτιμήσεως, ὡς κατωτέρω ἐκτεθήσεται.

Τὸ Πρωτοδικεῖον μετέβη τότε σύσσωμον, μετὰ τοῦ εἰσαγγελέως, μαρτύρων καὶ δικηγόρων, εἰς τὰ ἐπίδικα ταῦτα οἰκόπεδα, ὅτε καθ' ὁδὸν ὁ Σ. Πήλικας μοὶ ἔδωκε γνωριμίαν, ὡς ἔχων συστάσεις ὑπὲρ ἐμοῦ ἀπὸ τὸν φίλτατόν του Διονύσιον Σολωμόν, τὸν ποιητὴν τοῦ ᾄσματος εἰς τὴν Ἐλευθερίαν· ὁ δὲ πάλιν Σολωμὸς εἶχε συστάσεις ὑπὲρ ἐμοῦ ἀπὸ τὸν ἀρχαῖον φίλον μου Σπ. Τρικούπην. Ἀφοῦ μάλιστα ὁ Πήλικας εἶδεν αὐτοῖς ὀφθαλμοῖς τὴν κατάστασιν τῶν ἐπιδίκων οἰκοπέδων καὶ τῶν ἐπ' αὐτῶν οἰκοδομῶν, μοὶ ἐξέφρασε τὴν γνώμην του ὅτι ἡ διαφορὰ αὕτη δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τελειώσῃ εἰμὴ διά τινος συμβιβασμοῦ, πρὸς τὸν ὁποῖον ἐγὼ ἀμέσως ἀπήντησα ὅτι καὶ ἤμην καὶ εἶμαι πάντοτε πρόθυμος εἰς τοῦτο καί, ἂν αὐτὸς ἀναδέχεται νὰ ἐνεργήσῃ τοιοῦτον συμβιβασμόν, θέλει μοὶ κάμῃ χάριν. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολλὰς ἡμέρας μοὶ εἶπε καὶ οὗτος, ὡς καὶ ὁ Παπαρρηγόπουλος κατ' ἀρχάς, ὅτι ὁ πελάτης του δὲν θέλει νὰ ἀκούσῃ τίποτε περὶ συμβιβασμοῦ.

Ἐδίκασε λοιπὸν τὸ Πρωτοδικεῖον καί, ἀπορρῖψαν τὴν περὶ ἀναρμοδιότητος ἔνστασιν, διότι δὲν ὑπῆρχε μεικτὴ ἐπιτροπή, νὰ δικάσῃ τὴν ὑπόθε-

σιν, οὔτε δὲ καὶ ἡ διαφορὰ ὑφίστατο μεταξὺ Ἕλληνος καὶ Τούρκου (sic) [1], ἀπορρῖψαν πρὸς τούτῳ καὶ τὸν ἰσχυρισμὸν ἡμῶν ὅτι αἱ ἀντίδικοι ἀπεκλείοντο ἀπὸ τὸν τουρκικὸν νόμον, ὡς ἀρνησίθρησκοι, διότι | δὲν ζῶμεν ὑπὸ *160β* δουλείαν συνειδήσεως, ἀπορρῖψαν ὁμοίως καὶ τὴν ἔνστασιν ὅτι ἡμεῖς δικαιούμεθα κατὰ τὸν τουρκικὸν νόμον νὰ λάβωμεν τὰ 2/3 περίπου τῆς ἰδιοκτησίας τοῦ Δερβισαλμπάνη, διὰ τὸν λόγον ὅτι, ἐλλείποντος ἄρρενος κληρονόμου, οἱ θεῖοι τῶν ἀντιδίκων εἰσῆλθον εἰς τὴν κληρονομίαν καὶ ἐπώλησαν εἰς ἐμὲ τὸ μέρος των ὁμοῦ μὲ τὴν ἀδελφήν των, τὴν Ὀθωμανίδα Μουζεγιένην, ἀπορρῖψαν, λέγομεν, καὶ ταύτην τὴν ἔνστασιν, διότι ἀπὸ τῆς πρώτης Ἐθνικῆς τῶν Ἑλλήνων Συνελεύσεως ἐδογματίσθη νὰ ἰσχύωσιν ἐν Ἑλλάδι οἱ νόμοι τῶν Χριστιανῶν αὐτοκρατόρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως [2], ἀπεφάσισε νὰ λάβωσιν αἱ ἀντίδικοι τὰ 2/3 τοῦ οἰκοπέδου καὶ τοῦ στάβλου Δερβισαλμπάνη, τὸ δὲ ἐπὶ τοῦ θόλου τοῦ ἐλαιοτριβείου κτήριόν μου νὰ κατεδαφισθῇ δι' ἐξόδων μου καὶ νὰ καταντήσῃ εἰς ἣν πρὶν εὑρίσκετο κατάστασιν.

Εἰς τὸν ἀντίδικον δὲν ἤρεσεν ἡ ἀπόφασις, πολὺ δὲ ὀλιγώτερον ἦτο διὰ νὰ ἀρέσῃ εἰς ἐμέ. Προσεφύγομεν λοιπὸν ἀμφότεροι εἰς τὸ Δικαστήριον τῶν Ἐφετῶν καὶ προσεβάλομεν τὴν ἀπόφασιν, ζητοῦντες τὴν κατάργησίν της. Καὶ ὁ μὲν ἀντίδικος διὰ τοῦ δικηγόρου Πήλικα ἐπρότεινεν αὐτὰ ταῦτα ὁποῖα καὶ εἰς τὸ Πρωτοδικεῖον, ἐγὼ δέ, ἀλλάξας δικηγόρον καὶ λαβὼν ἀντὶ τοῦ Κόνιαρη τὸν Περικλῆ Ἀργυρόπουλον, ἐνέμεινα εἰς ὅσα ἐξέθεσα καὶ πρωτοδίκως. Ἀλλ' ὁ κ. Π. Ἀργυρόπουλος, τυχὼν κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς συζητήσεως εἰς Τεργέστην, ἄφησε τὴν ὑπόθεσιν ἔκθετον ἢ μᾶλλον μοὶ εἶχε παραγγείλει νὰ ἀφήσω αὐτὴν νὰ συζητηθῇ ἐρήμην.

Φοβούμενος ὅμως τὰς συνεπείας τῆς ἐρήμην ἀποφάσεως, ἔπραξα ὅ,τι ἠδυνάμην μόνος καὶ συνεζήτησα ὁ ἴδιος ἐγὼ καὶ ἐγγράφους προτάσεις κατέθεσα. Ἦλθον λοιπὸν πρόσωπον πρὸς πρόσωπον μὲ τὸν Πήλικα καί, ὅτε ἠρνεῖτο, μετὰ τὴν πρώτην, τὴν περὶ ἀναρμοδιότητος, ἄρνησιν, καὶ τὸ δικαίωμα τοῦ Κυβερνήτου καθ' ὃ ἐκεῖνος ἀνεγνώριζε διὰ δύο ἐπισήμων ἐγγράφων πρὸς τὴν | ἐπιτροπὴν [3] τὸν ἰσχυρισμὸν τῶν Ὀθωμανῶν ὅτι *161α*

1. Τὸ «(sic)» εἶναι τοῦ χφ.

2. Προσωρινὸν Πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος (Ὀργανικὸς Νόμος), παράγρ. 98 : *Ἀρχεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας, 1821–1832. Αἱ Ἐθνικαὶ Συνελεύσεις*, τ. Α', σ. 33.

3. Βλ. παραπάνω, σ. 249, ὑποσ. 1.

ὁ νόμος αὐτῶν ἀποκλείει τῆς κληρονομίας τοὺς ἀρνησιθρήσκους ἢ νεοφωτίστους καὶ ἐνθουσιωδῶς ὑπερασπίζετο τὰ δικαιώματα τῶν προσελθόντων εἰς τὴν ἐθνικότητα καὶ εἰς τὴν θρησκείαν μας, ἐγὼ ἀντέτεινα πρὸς αὐτὸν ὅτι πρῶτον εὑρίσκεται εἰς ἀντίφασιν ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον θεωρεῖ σήμερον τὰς πράξεις τοῦ ἀοιδίμου Κυβερνήτου πρὸς τὸν ἄκρον σεβασμὸν μεθ' οὗ ἑκάστοτε ἀναφέρει τὸ ὄνομά του καὶ ὅτι πᾶσα Κυβέρνησις δύναται ἄλλως νὰ θυσιάζῃ κάποτε συμφέροντα ἀτόμων καὶ νὰ παραχωρῇ καὶ χώρας ὁλοκλήρους χάριν μεγάλων ἄλλων συμφερόντων τῆς ἐπικρατείας, ὅταν ὑπάρχῃ τοιαύτη ἀνάγκη, οἱ δὲ οὕτω παθόντες ἔχουσι βεβαίως δικαιώματα ἀποζημιώσεως ἐπὶ τῆς ἐπικρατείας, ⟨ὅτι⟩, ἂν λοιπὸν ὁ Κυβερνήτης, ἀναγνωρίσας ἐπισήμως τὸν τουρκικὸν περὶ κληρονομίας νόμον, ἠδίκησε τὰς πελάτιδάς του, αὗται δύνανται νὰ ἀπαιτήσωσι τὴν ἀποζημίωσίν των ἀπὸ τὸ δημόσιον καὶ οὐχὶ ἀπὸ τοὺς ἰδιώτας ἡμᾶς, καὶ ὅτι, «ὑπερασπιζόμενος τόσον ἐνθέρμως νεοφωτίστους, ἀδικεῖτε προφανῶς ἡμᾶς τοὺς παλαιοφωτίστους καὶ τὸ μέρος μας, συντελέσαντας εἰς τὸ αὐθύπαρκτον τῆς ἐθνικότητος τῶν Ἑλλήνων, εἰς τὴν ὁποίαν διότι προσῆλθον αἱ πελάτιδές σας, πρέπει νὰ ζημιωθῶμεν ἡμεῖς, καθὼς φρονεῖτε». Ἐπάλαισα[1] δὲ πολὺ καὶ τὴν πρότασίν του, λέγων ὅτι, ἂν ἄλλως δικαιοῦνται αἱ πελάτιδες αὐτοῦ νὰ λάβωσι μέρος εἰς τὴν κληρονομίαν τῶν γονέων των, τοῦτο εἶναι ἐκ τῶν 2/3 τῆς περιουσίας, διότι τὸ 1/3 κληρονομεῖται ἀπὸ τοὺς πλαγίους συγγενεῖς, κατὰ τὸ τουρκικὸν δίκαιον. Ἔλεγε δὲ ὅτι, ἂν καὶ ἀποδεδειγμένως ὁ πατὴρ τῶν πελατίδων του ἀπεβίωσεν ἐν τῇ Ἀκροπόλει κατὰ τὴν πολιορκίαν αὐτῆς ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, καὶ ἐπομένως ἡ κληρονομία ἀνεῴχθη ἐν τῇ ὀθωμανικῇ ἐκείσε κοινότητι, τὸ ἐπίδικον κτῆμα ὅμως, κείμενον ἐν τῇ πόλει, ἐπεσκιάζετο ἀπὸ τὴν σημαίαν τοῦ σταυροῦ, καὶ ἐπομένως πρέπει
161β νὰ δικασθῇ κατὰ τοὺς νόμους τοῦ σταυροῦ. Τότε εἶπον αὐτῷ | στεντορείᾳ τῇ φωνῇ ὅτι εἶμαι εἰς ἄκρον εὐχαριστημένος νὰ θεωρηθῇ τὸ δικαίωμα τῶν πελατίδων του μὲ τοὺς νόμους τοὺς τότε πρεσβευομένους καὶ ἐγγεγραμμένους εἰς τὴν σημαίαν τοῦ σταυροῦ. Ἠξεύρετε ποῖοι ἦσαν οἱ νόμοι ἐκεῖνοι; Αἱ δημεύσεις πάσης ὀθωμανικῆς περιουσίας, διὰ νὰ μὴ εἴπω καὶ ἄλλο τι. Κατὰ τὸν νόμον λοιπὸν ἐκεῖνον, τὸ δημόσιον δύναται νὰ ἀπαιτήσῃ ἀπ' ἐμοῦ τὸ κτῆμα τοῦ Δερβισαλμπάνη καὶ οὐχὶ αὐτὸς διὰ τὰς πελάτιδάς του.

1. *Χφ.* Ἐπάλαισε.

Μετ' οὐ πολλὰς δ' ἡμέρας τὸ Δικαστήριον τῶν Ἐφετῶν ἐξέδοτο ἀπόφασιν προδικαστικὴν ἐν ᾗ ὑπεχρεούμην ἐγὼ νὰ ἀποδείξω διὰ παντὸς τρόπου καὶ διὰ μαρτύρων : αον) ὅτι οἱ ἀρνούμενοι τὴν θρησκείαν των Ὀθωμανοὶ ἀπέβαλλον τὰ κληρονομικά των δικαιώματα, καὶ βον) ἂν οἱ πλάγιοι συγγενεῖς προσελαμβάνοντο εἰς τὴν διανομὴν τῆς κληρονομίας, ἐν περιστάσει ἐλλείψεως ἄρρενος κατ' εὐθεῖαν γραμμὴν κληρονόμου μεταξὺ γυναικῶν. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον ἀπέδειξα, ὡς καὶ εἰς τὸ ἀκροατήριον, δι' ἐπισήμων ἐγγράφων καὶ διὰ μαρτυριῶν ἐνώπιον τοῦ Εἰσηγητοῦ Δικαστοῦ. Ἀλλ' ἐνταῦθα ἐζήτησεν ὁ ἀντίδικος νὰ διακριθῇ ἄν, ἀφοῦ ἀπέθνῃσκε τὸ κληρονομούμενον πρόσωπον καὶ οἱ κληρονόμοι αὐτοῦ δὲν εἶχαν ἀρνηθῇ τὴν θρησκείαν τῶν γονέων των, ὅτε ἠνοίγετο εἰς αὐτοὺς ἡ κληρονομία, ἠδύναντο νὰ ἀποβληθῶσι ταύτης, ἂν μετὰ ταῦτα ἐγκατέλιπον τὴν θρησκείαν τῶν γονέων των. Τοιαύτην περίστασιν βεβαίως δὲν ἐγνώριζον οἱ μάρτυρες, οὐδὲ αὐτὸς ὁ γραμματισμένος Ὀσμὰν Ἐφέντης Σιάτος, μάρτυς, ὅστις καὶ Πρέσβυς ἐσχάτως τῆς Πύλης διωρίσθη [1] ἐνταῦθα. Ἀλλ' οὐδὲ ἡ ἐπιτροπὴ τῆς Ἑλλην. Κυβερνήσεως ἐνταῦθα οὐδ' ὁ Κυβερνήτης αὐτὸς ἔκαμέ ποτε τὴν διάκρισιν ταύτην, μολονότι ἦτο προφανεστάτη, διότι ὅλαι αἱ νεοφώτιστοι πολὺν χρόνον μετὰ τὴν ἀποβίωσιν τῶν γονέων των ἐδέχθησαν τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν ἤ, κάλλιον εἰπεῖν, ἐπεβλήθη αὐταῖς ἡ θρησκεία αὕτη, εὑρισκομέναις εἰς κατάστασιν αἰχμαλωσίας παρὰ διαφόροις Ἕλλησι. Λέγεται μάλιστα ὅτι μετὰ | τὴν εἰρηνοποίησιν καὶ τὴν ἔκδοσιν τῶν πρω- *162a*
τοκόλλων τὰς περισσοτέρας μεταξὺ αὐτῶν τὰς ἐνυμφεύθησαν οἱ αὐθένται των, διὰ νὰ ὠφεληθῶσιν ἀπὸ τὰς κληρονομίας τῶν γονέων των. Κυρίως δ' εἰπεῖν ἡ κληρονομία ἠνεῴχθη, καθ' ὃν καιρὸν αἱ τρεῖς δυνάμεις ἔδωκαν τὸ δικαίωμα εἰς τοὺς Ὀθωμανοὺς τῆς Ἀττικῆς καὶ Εὐβοίας νὰ ἀνακτήσωσι καὶ διαθέσωσι τὰς ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, δικαιώματι τοῦ πολέμου, δημευθεί(σ)ας ἀκινήτους περιουσίας.

Ἐνταῦθα δὲ κρίνω καλὸν νὰ ἀναφέρω καί τινα φράσιν τοῦ δικηγόρου τῶν ἀντιδίκων μου Πήλικα, ὅστις, καίτοι κατ' ἀρχὰς τῆς γνωριμίας μας ἐφάνη ὅτι ἔλαβε πρός με αἴσθημά τι συμπαθείας ἕνεκα τῆς συστάσεώς μου πρὸς αὐτὸν ἀπὸ τὸν ποιητὴν Σολωμόν, μοὶ ἀπήντησεν εἰς τὴν περίστασιν

1. Ὁ Ὀσμὰν Ἐφέντης ἀνέλαβε καθήκοντα Ἐπιτετραμμένου στὴν Ἀθήνα μετὰ τὴν ἀναχώρηση τοῦ Μουσούρου (ἀρχὲς Νοεμβρίου 1848, ν.ἡ.).

ταύτην τῆς ἐνώπιον τοῦ Εἰσηγητοῦ Δικαστοῦ ἐξετάσεως τῶν μαρτύρων, καθ' ἣν στιγμὴν τῷ παρετήρησα ὅτι μὲ ἀδικεῖ, μὴ ἐπιτρέπων νὰ ἐξετάσω τοὺς μάρτυρας ἂν αἱ θυγατέρες τοῦ Δερβισαλμπάνη εἶχον πλαγίους συγγενεῖς τοὺς δεῖνα, ἐπειδὴ τὸ θέμα περιωρίζετο μόνον εἰς τὴν ἀπόδειξιν τοῦ δικαιώματος ὃ εἶχον οἱ πλάγιοι συγγενεῖς τῶν Ὀθωμανῶν νὰ λαμβάνωσι καὶ αὐτοὶ μέρος εἰς τὴν κληρονομίαν, τῷ παρετήρησα, λέγω, ὅτι τοῦτο ἔπραξα ἐκ περισσοῦ, διότι τὸ εἰς χεῖράς μου ἐπίσημον πωλητήριον τοῦ Πληρεξουσίου τῆς Πύλης ἀναφέρει ρητῶς τὰ ὀνόματα τῶν πλαγίων τούτων συγγενῶν, καὶ εἰς τοὺς ἀντιδίκους μου ἀπόκειται νὰ ἀποδείξωσι τὸ ἐναντίον, ὁ Πήλικας μοὶ ἀπήντησεν ὅτι ἐπώλησε τὴν γλῶσσάν του εἰς τοὺς πελάτας του. Θέλω δέ, προϊούσης τῆς ἱστορίας ταύτης, ἀναφέρει καὶ μίαν ἄλλην
162β ὁμοίαν ἀπάντησιν, | δοθεῖσαν εἰς ἐμὲ ἀπὸ ἄλλον τινὰ ἐπίσης εὐυπόληπτον δικηγόρον[1].

Τὸ Ἐφετεῖον τέλος μετὰ τὴν κατάθεσιν τῶν μαρτυριῶν καὶ μετὰ δημοσίαν συζήτησιν, καθ' ἣν ἔλαβε μέρος ὁ δικηγόρος μου Ἀργυρόπουλος, ἐπανελθὼν ἐκ Τεργέστης, ἐξέδοτο ὁριστικὴν ἀπόφασιν καθ' ἣν ὁ κ. Ραφτόπουλος διὰ τὴν σύζυγόν του καὶ γυναικαδέλφην του ἐδικαιοῦτο νὰ λάβῃ τὸ 1/3 τοῦ οἰκοπέδου Δερβισαλμπάνη καὶ τὸ 1/3 τῆς ἐπὶ τοῦ θόλου οἰκοδομῆς μετὰ τῶν μέχρι τότε δεδουλευμένων ἐνοικίων κατὰ τὸ 1/3. Καὶ ἐδῶ ἀναγκάζομαι πάλιν νὰ ἀναφέρω τὴν ἔλλειψιν τοῦ δικηγόρου μου Ἀργυροπούλου, διότι δὲν ἀπέκρουσε τὴν ἐπὶ τῶν ἐνοικίων πρότασιν τῶν ἀντιδίκων, ὡς τῷ εἶχον παρατηρήσει καὶ ὡς ἦτο πεπεισμένος, διότι δὲν ἤμην καθόλου κακῆς πίστεως κάτοχος, διὰ νὰ ὑποχρεωθῶ νὰ ἀποδώσω καὶ οἰκοδομὰς καὶ ἐνοίκια τὰ ὁποῖα εἶχα κτίσει ἐπὶ οἰκοπέδων ὧν τὰ 2/3 μοὶ ἐπεδίκασε καὶ αὐτὸ τὸ Ἐφετεῖον. Τότε μόνον ἐδικαιοῦντο οἱ ἀντίδικοι νὰ λάβωσι μέρος οἰκοδομῶν καὶ ἐνοικίων, ἂν ὑπεχρεοῦντο νὰ συνεισφέρωσι τὸ μέρος των εἰς τὰς δαπάνας τῶν οἰκοδομῶν.

Εἰς τὴν ἀπόφασιν ταύτην δὲν εὐχαριστήθη ὁ Ραφτόπουλος καὶ ἐζήτησε τὴν ἀναίρεσίν της ἀπὸ τὸν Ἄρειον Πάγον. Πολὺ δὲ ὀλιγώτερον ἠδυνάμην νὰ εὐχαριστηθῶ ἐγώ, ὅστις ἐπίστευα, κατὰ τὰ ἀνὰ χεῖράς μου ἐπίσημα ἔγγραφα, ὅτι δὲν ἐχρεώστουν νὰ παραχωρήσω τίποτε εἰς τοὺς ἀντιδίκους. Συνεκάλεσα διὰ τοῦτο δικηγορικὸν συμβούλιον συγκαταθέσει καὶ

1. Βλ. παρακάτω, φ. 168β.

τοῦ δικηγόρου μου Ἀργυροπούλου, ἀπαρτισθὲν ἀπὸ τοὺς δικηγόρους Σπ. Τριανταφύλλην καὶ Μ. Μαρινάκην. Ἀφοῦ δὲ οὗτοι ἔλαβον ὑπ' ὄψιν τὰς ὁποίας τοῖς καθυπέβαλον προτάσεις καί, συζητήσαντες μεταξύ των, κατήρτισαν, ὅπως αὐτοῖς ἔδοξε, τὰς | βάσεις τῆς ἀναιρέσεως, ἐγὼ ἐπέμενον νὰ τεθῇ καὶ ἡ περὶ τῆς ἐπὶ τοῦ θόλου δουλείας ἀπαίτησις τοῦ ἀντιδίκου, ὡς ἄδικος καὶ παράνομος, δι' οὓς ἀνέπτυξα αὐτοῖς λόγους, στηριζομένους πάντοτε εἰς τὴν ὕπαρξιν φεγγιτῶν καθέτων ἐπὶ τῆς στέγης. Καὶ οἱ μὲν δύο ἐκ τῶν δικηγόρων δὲν ἤθελαν νὰ πεισθῶσιν ὅτι ἔπρεπε νὰ τεθῇ τοῦτο ὡς λόγος ἀναιρέσεως μεταξὺ τῶν λοιπῶν προτάσεων, ὡς διαφεύγων δῆθεν τὴν ἁρμοδιότητα τοῦ Ἀρείου Πάγου, ὢν πραγματικός, ἐμοῦ ὅμως ἐπιμένοντος, ὁ Μαρινάκης ἔπεισεν αὐτοὺς νὰ τὸν συμπεριλάβωσιν ὡς ἐκ περισσοῦ. Περίεργον δὲ πρᾶγμα, μόνος οὗτος ὁ λόγος ὑπῆρξε λόγος ἀναιρέσεως τῆς ἀποφάσεως τοῦ Ἀρείου Πάγου ὑπὲρ ἐμοῦ! Εἶχε δὲ καὶ χάριν τοῦ ἀντιδίκου ἄλλον λόγον ἀναιρέσεως ἡ ἀπόφασις αὕτη, ὅτι τὸ Ἐφετεῖον δὲν ἐδικαιολόγησε τὴν περὶ τῆς μετοχῆς τῶν πλαγίων συγγενῶν ἀπόφασίν του, περὶ τῶν ὁποίων διισχυρίζετο ὁ ἀντίδικος ὅτι δὲν ὑπῆρχον τοιοῦτοι, ἂν καὶ σαφῶς ἀνεφέροντο ἐν τῷ ἐπισήμῳ πωλητηρίῳ, ὡς εἶπον ἀνωτέρω. *163α*

Ἤδη ἐπρόκειτο νὰ δικασθῇ ἡ ὑπόθεσις εἰς τὸ Ἐφετεῖον τοῦ Ναυπλίου, ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ κοινὴ γνώμη συνεκινήθη σπουδαίως ἐπὶ τῶν δικαστικῶν τούτων ἀποφάσεων, ὅτι δηλ., παρὰ τὰ θεσπισθέντα διὰ τῶν πρωτοκόλλων τῶν τριῶν δυνάμεων, ἐπελήφθησαν τὰ τακτικὰ δικαστήρια τῶν μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Ὀθωμανῶν διαφορῶν αἵτινες ἔπρεπε νὰ δικασθῶσιν ἀπὸ μεικτὴν ἐπιτροπὴν ἐξ ἴσου ἀριθμοῦ Ἑλλήνων καὶ Τούρκων, ἠναγκάσθη ἡ Κυβέρνησις νὰ συστήσῃ ὁμοῦ μὲ τὴν Ὀθωμανικὴν Κυβέρνησιν τοιαύτην ἐπιτροπήν [1], καὶ τότε μὲ συνεχάρη ὁ κύριος Ρίζος (Νερουλός), Ὑπουργὸς τῆς Δικαιοσύνης, πρὸς ὃν πολλάκις ἀνέφερον τὴν ἀδικίαν ἥτις μοὶ προξενεῖται κατὰ τὴν ἐκδίκασιν τῆς διαφορᾶς μου ἀπὸ τὰ τακτικὰ δικαστήρια. | Ἀλλὰ καὶ ἐγὼ ἀνέλαβον ἐλπίδας χρηστὰς ὅτι θέλω εὕρει πλήρη δικαιοσύνην ἀπὸ τὸ ἐξαιρετικὸν τοῦτο δικαστήριον τὸ ὁποῖον ἐπρόλαβε νὰ συστήσῃ ἡ πολύπειρος φρόνησις τῶν πληρεξουσίων τῶν τριῶν δυνάμεων. Ἀλλὰ πόσον εὐ- *163β*

1. Διάταγμα 26 Ἰουνίου 1836 «περὶ συστάσεως εἰδικῆς μεικτῆς ἐπιτροπῆς πρὸς διάλυσιν τῶν μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Ὀθωμανῶν διαφορῶν ἕνεκα διαφιλονικουμένων ἀκινήτων ἰδιοκτησιῶν κ.τ.λ.» : *Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως*, ἀρ. 30, 26 Ἰουνίου 1836.

ρέθην ἔπειτα ἠπατημένος! Διότι, ἅμα προσῆλθον εἰς τὸ δικαστήριον τοῦτο καὶ ἐζήτησα τὴν ἀπαλλαγήν μου ἀπὸ τὴν πολυχρόνιον ἐνόχλησιν τοῦ ἀντιδίκου μου, ἤκουσα πάλιν ἀπὸ τοῦ στόματος τοῦ προεδρεύοντος τὴν μεικτὴν ἐπιτροπὴν κυρ. Ἀναγνώστου Δεληγιάννη[1] τὸ ἀπαράδεκτον τῆς αἰτήσεώς μου, διὰ τὸν αὐτὸν ἐκεῖνον λόγον διὰ τὸν ὁποῖον καὶ τὰ τακτικὰ δικαστήρια ἀπέρριψαν τὴν περὶ ἀναρμοδιότητος αὐτῶν ἔνστασιν καὶ προέβησαν εἰς τὴν ἐκδίκασιν τῆς ὑποθέσεως, ἐμφυόμενα[2] κακῶς εἰς τὸ γράμμα τῶν πρωτοκόλλων τὸ ἀναφέρον διαφορὰς μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Τούρκων. Εἶπον δ' ἐγὼ πολλὰ τότε κατὰ τῆς τοιαύτης ἑρμηνείας τῶν πρωτοκόλλων· εἶπον ὅτι, ἂν χρέος τι διατυπωθῇ εἰς εἶδος συναλλάγματος, ἡ διαφορὰ μεταξὺ ὀφειλέτου καὶ πιστωτοῦ δικάζεται ἀπὸ τὰ ἐμποροδικεῖα, καὶ ἂς μὴν ἤθελεν εἶναι κανὲν τῶν συμβαλλομένων προσώπων ἐπαγγέλματι ἔμπορος· προσέθηκα μάλιστα ὅτι οὐχὶ ἀπὸ τὴν μεικτὴν ἐπιτροπὴν εἶναι ἀνάγκη νὰ δικασθῶσιν αἱ ὅμοιαι μὲ τὴν προκειμένην ὑπόθεσιν, ἀλλὰ κυρίως πρέπει τουρκικὸν δικαστήριον (μεχκεμὲς) νὰ δικάσῃ ταύτας, διότι ἡ φύσις τῶν διαφορῶν τούτων πηγάζει καὶ εἶναι τοῦ ὀθωμανικοῦ δικαίου, ἂν καὶ τὰ διαφερόμενα πρόσωπα εἶναι Χρι(στι)ανοὶ καὶ Ἕλληνες. Ἀλλ' ὁ κύριος Δεληγιάννης, καίτοι ἐναντίον τῆς γνώμης τῶν Ὀθωμανῶν μελῶν τῆς ἐπιτροπῆς, οὐκ ἠβουλήθη συνιέναι, καὶ τοιουτοτρόπως ἔμενε πάλιν ἐκκρεμὴς ἡ ὑπόθεσις, καὶ ἐμέλλομεν ἀμφότεροι οἱ διαφερόμενοι νὰ προσφύγωμεν εἰς τὸ Ἐφετεῖον τοῦ Ναυπλίου πρὸς λύσιν τῆς διαφορᾶς μας.

164α Καὶ ἡ ἐκκρεμότης αὕτη διήρκεσεν ἐπὶ πολύ, ἐπειδὴ | καὶ ὁ ἀντίδικός μου αὐτὸς ἄρχισεν ἴσως νὰ φοβῆται περὶ τῆς ἐκβάσεως τῆς δίκης μετὰ τὴν ἀναίρεσιν τοῦ Ἀρείου Πάγου, καθ' ἣν ἐγὼ μὲν ἔμελλον βεβαίως νὰ καταστῶ κύριος τοῦ θόλου καὶ τῆς ἐπ' αὐτοῦ οἰκοδομῆς, τῆς κυριωτέρας ἐφ' ὅλης τῆς οἰκίας, καὶ ἐπομένως ἤθελεν ἐκπέσει καὶ τῆς μεγάλης, ὡς ἀπήτει, ποσότητος τῶν ἐξ αὐτῆς ἐνοικίων. Καθόσον δὲ ἀπέβλεπε τὴν ὑπὲρ αὐτοῦ ἀναίρεσιν τῆς ἀποφάσεως τῶν ἐνταῦθα Ἐφετῶν, διὰ [δὲ] τὴν ἔλλειψιν δῆθεν τῶν λόγων δι' οὓς ἀνεγνώρισαν ὑπάρχοντας πλαγίους συγγενεῖς,

1. Μὲ διάταγμα τῆς 3 Ἰουλίου 1836, γιὰ τὸ ὁποῖο βλ. *Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως*, ἀρ. 35, 17 Ἰουλίου 1836, τακτικὰ μέλη τῆς μεικτῆς ἐπιτροπῆς διωρίστηκαν οἱ Ἀ. Δεληγιάννης, Λ. Ἀργυρόπουλος, Κουδσῆ Ἐφέντης καὶ Σαΐδ Ἐφέντης. Γιὰ τὴν περίπτωση ἰσοψηφίας ἐπιδιαιτητὴς ὡρίστηκε ὁ Γ. Κουντουριώτης μὲ ἀναπληρωτὴ τὸν Ἀ. Ζαΐμη.

2. *Χφ.* ἐμφυόμενοι.

δὲν ἤθελε βεβαίως κερδίσει τὴν ἔνστασίν του, ὡς ἀναφερομένων τοιούτων ἐν τῷ εἰς χεῖράς μου ἐπισήμῳ πωλητηρίῳ.

Ἔπειτα δὲ ἤλπισε καὶ αὐτὸς ἴσως ὅτι ἡ ἁρμοδιότης τῆς μεικτῆς ἐπιτροπῆς ἔμελλεν ὅσον οὔπω νὰ κανονισθῇ προσηκόντως καὶ νὰ περιληφθῶσιν ἐν αὐτῇ καὶ αἱ διαφοραὶ ὅσαι εἶχαν τὴν αὐτὴν μὲ τὴν ἐδικήν μας φύσιν καὶ ἴσως - ἴσως ἤλπιζεν ὅτι διὰ τοιούτου δικαστηρίου ἤθελε κερδίσει πολὺ περισσότερα ἀφ' ὅσα ἀπήλαυσε μέχρι τοῦδε ἀπὸ τὰ τακτικὰ δικαστήρια. Ἐγὼ ὅμως ἐφοβούμην πολὺ πλέον τὰ τακτικὰ δικαστήρια καὶ ἤλπιζα πλήρη δικαιοσύνην ἀπὸ τὴν μεικτὴν ἐπιτροπήν, μὴ οὖσαν δεδεμένην ἀπὸ τύπους καὶ νόμους, ἰσχυροὺς μόνον ἐν τακτικαῖς καὶ ὁμαλαῖς περιστάσεσι πάντῃ διαφόροις ἀπὸ τὰς περιστάσεις καθ' ἃς ἔλαβον χώραν αἱ πωλήσεις καὶ ἀγοραὶ τῶν ὀθωμανικῶν κτημάτων, ὅτε μόνον ὁ ὀρθὸς νοῦς καὶ ἡ εὐσυνειδησία ἔμελλε νὰ εἶναι ὁ ὁδηγὸς τῶν ἀποφάσεων τοῦ δικαστηρίου τούτου. Ἤλπιζα δὲ πρὸς τούτοις ὅτι ἡ Κυβέρνησις δὲν ἔμελλε νὰ ἀφήσῃ ἀνεφάρμοστον καὶ τὴν ἄλλην | διάταξιν τοῦ πρωτοκόλλου, τὴν σύστασιν *164β*
δηλ. τῆς ἐπιτροπῆς τῶν τριῶν δυνάμεων [1] ἥτις, ἐν περιστάσει διαφωνίας μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς μεικτῆς ἐπιτροπῆς, ἔπρεπε νὰ λύῃ τὰς διενέξεις συνοπτικῶς καὶ ἀνεκκλήτως. Ὁποία ἐγγύησις! Ἀλλὰ καὶ αὐτὴν ἄφησε νὰ ἐκφύγῃ ἀπὸ τὰς χεῖράς της ἡ Κυβέρνησις, δὲν ἠξεύρω διατί, ἀλλ' ὑποθέτω ἀπὸ ἁπλῆν ἀπερισκεψίαν, ἂν ὄχι καὶ ἀπὸ αἴσθημα ἀνεξαρτησίας κακῶς ἐννοούμενον, ὅπως δηλ. μὴ ἀναμείξῃ εἰς τὰ τοῦ κράτους πράγματα ξένην δύναμιν! Ἠναγκάσθη λοιπὸν μετὰ παρέλευσιν πολλοῦ χρόνου ἡ Κυβέρνησις, ὠθουμένη ἀπὸ τὴν κοινὴν γνώμην, νὰ κανονίσῃ προσηκόντως τὴν ἁρμοδιότητα [2] τῆς μεικτῆς ἐπιτροπῆς, καὶ ἦλθε τέλος ἡ ὑπόθεσίς μου ἐνώπιόν της.

Προσεπάθησε δὲ αὕτη νὰ καταρτίσῃ συμβιβασμόν [3] τινα μεταξὺ ἐμοῦ καὶ τοῦ ἀντιδίκου καὶ εὗρε μὲν παρ' ἐμοὶ πάντοτε προθυμίαν εἰς τοῦτο, διότι καὶ τώρα παρεχώρουν εἰς αὐτὸν τὰ 6/7 τῶν οἰκοπέδων τοῦ Δερβισαλμπά-

1. Βλ. παραπάνω, σ. 255, ὑποσ. 4.

2. Βλ. τὸ ἄρθρο 2 τοῦ ἀπὸ 27 Αὐγούστου 1838 νόμου «περὶ τῆς μεικτῆς ἐπιτροπῆς» : *Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως*, ἀρ. 35, 3 Σεπτεμβρίου 1838.

3. Ἡ μεικτὴ ἐπιτροπὴ εἶχε «ἀδιττὴν ἐξουσίαν, συμβιβαστικὴν καὶ δικαστικήν» (ἄρθρο 4 τοῦ διατάγματος τῆς 26 Ἰουνίου 1836 «περὶ συστάσεως εἰδικῆς μεικτῆς ἐπιτροπῆς πρὸς διάλυσιν τῶν μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Ὀθωμανῶν διαφορῶν ἕνεκα διαφιλονικουμένων ἀκινήτων ἰδιοκτησιῶν κ.τ.λ.»).

νη, καὶ ἔπαινον ἤκουσα περὶ τούτου ἀπὸ τὰ ἑλληνικὰ μέλη τῆς ἐπιτροπῆς, ἐνῷ τὰ ὀθωμανικὰ μοὶ ἔλεγον ὅτι τίποτε δὲν χρεωστῶ νὰ δώσω εἰς αὐτόν, ἀλλὰ τὸ πολὺ - πολὺ τριακόσια μόνον γρόσια (δρ. 40), τὰ ὁποῖα αὐτοί, ἔλεγον, θέλουν πληρώσει εἰς αὐτόν, ἐγὼ δὲ ἔμενον ἀναζήτητος, καὶ τοῦτο ἔλεγον, διότι διετείνοντο ὅτι τὸ πωλητήριον δὲν ἀκυροῦται, ἀλλὰ τὸ δικαί-
165ᵃ ωμα, ἂν ἔχωσι τοιοῦτον οἱ ζημιούμενοι ἀπὸ τὸ κακῶς ἐκδεδομένον | πωλητήριον, θέλουσι τὸ λάβει ἀπὸ τοὺς κακῶς πωλήσαντας, ὑποχρεουμένους ἀπὸ τὸν Πληρεξούσιον τῆς Πύλης εἰς τοῦτο. Τοιοῦτος ἦτο ὁ κανὼν ὅστις διεῖπε τὰς ἀγοραπωλησίας ταύτας εἰς τοιαύτας περιστάσεις, ἴσως δὲ καὶ νόμος τοιοῦτος ὑπάρχει παρὰ τοῖς Ὀθωμανοῖς, διότι πολλάκις ἀνέκραξεν ὁ Πληρεξούσιος τῆς Πύλης ⟨ὅτι⟩ τὸ χέρι του δίδει νὰ τὸ κόψουν, ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ ἀκυρώσῃ τὰ ἐκδοθέντα παρ' αὐτοῦ πωλητήρια. Ἀλλ' εἰς τὰς προσπαθείας ταύτας τῶν Ἑλλήνω⟨ν⟩ μελῶν τῆς ἐπιτροπῆς πρὸς κατόρθωσιν συμβιβασμοῦ ὄχι μόνον δὲν ἐνέδωκεν ὁ ἀντίδικος, ἀλλὰ προσέβαλεν ἐξ ἀναντίας καὶ τὸ ἓν ἐξ αὐτῶν, ὅπερ ἕνεκα τούτου καὶ παρῃτήθη, ὡς μὴ δυνάμενος δῆθεν νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὴν δίκην.

Ἐξέδωκαν τέλος ἢ μᾶλλον ὑπέγραψαν ἀπόφασίν τινα οἱ δύο ἐν τῇ μεικτῇ ἐπιτροπῇ Ἕλληνες δικασταί, δὲν ὑπέγραφον ὅμως καὶ οἱ Τοῦρκοι, διότι ἦτον ἄδικος, ὡς ἔλεγον, καὶ χειροτέρας ζημίας πρόξενος εἰς ἐμὲ παρὰ τὰς προηγηθείσας τῶν τακτικῶν δικαστηρίων. Καὶ τὸ μὲν περιεχόμενον τῆς ἀποφάσεως ταύτης ἀκριβῶς δὲν μοὶ ἦτο γνωστόν, ἐπίστευα ὅμως ὅτι ἤθελα τὴν ἀποδεχθῇ, διὰ νὰ παύσῃ πλέον ἡ διηνεκὴς ἀνησυχία μου καὶ αἱ ἐκ τῆς παρατάσεως τῆς δίκης ζημίαι, διότι καὶ ἐνοικιαστὰς καλοὺς καὶ ἀξιοχρέους ἐβίασεν ὁ ἀντίδικος νὰ ἐγκαταλείψωσι τὴν οἰκίαν καὶ αὔξησιν ἐνοικίου διὰ μικρᾶς τινος προσθήκης εἰς τὴν οἰκοδομὴν δὲν ἠδυνάμην νὰ κατορθώσω.

Εἰς τοιαύτην στάσιν εὑρισκομένης τῆς ὑποθέσεως, ἔπρεπε κατὰ τὰς διατάξεις τοῦ πρωτοκόλλου τῶν τριῶν δυνάμεων νὰ ἀποφασίσῃ ἡ ἐπιτροπὴ αὐτῶν, ἀλλ' αὕτη οὔτε συστημένη ὑπῆρχεν οὔτε φροντὶς ἐλαμβάνετο ἀπὸ τὴν ἡμετέραν Κυβέρνησιν περὶ προκλήσεως εἰς σύστασιν αὐτῆς. Κατέφυγε
165ᵇ δὲ μόνον, ἀναγκασθεῖσα | καὶ εἰς τοῦτο ἀπὸ τὴν κοινὴν κατακραυγήν, εἰς αὐθαίρετόν τι μέτρον καὶ διώρισεν ἐπιδιαιτητὴν ἕνα τῶν προβούλων

τοῦ Συμβουλίου τῆς 'Επικρατείας, τὸν κύριον 'Ανδρ. Ζαΐμην [1], ὅστις δυστυχῶς ἀπεβίωσε, πρὶν ἐπιληφθῇ οὐδεμιᾶς τῶν ὑποθέσεων τούτων. Μετερρύθμισε δὲ πρὸς τούτοις καὶ τὸ προσωπικὸν τῆς μεικτῆς ἐπιτροπῆς, ἀντικαταστήσασα τὰ πρῴην ἑλληνικὰ μέλη δι' ἄλλων νέων [2], καὶ οὕτως ἔγινε χρεία νὰ εἰσαχθῇ ἐκ νέου καὶ συζητηθῇ ἡ πολυώδυνος ὑπόθεσίς μου καὶ νὰ πάθω τῷ ὄντι ὅ,τι δὲν ἔπαθον ἀπὸ τὰ τακτικὰ δικαστήρια, καὶ ὁ λόγος εἶναι ὁ ἑξῆς.

'Ανέφερον νομίζω ἀνωτέρω [3] ὅτι ἡ Κυβέρνησις μὲ εἶχε διορίσει πρό τινος χρόνου μέλος τῆς ἐξεταστικῆς τῶν τουρκικῶν πωλητηρίων ἐπιτροπῆς [4] ἣν ἐξ ἀρχῆς εἶχε συστήσει ὁ Κυβερνήτης Καποδίστριας, διὰ νὰ ἐξετάζῃ μήπως οἱ 'Οθωμανοὶ ὁμοῦ μὲ τὰ ἰδιωτικὰ αὐτῶν κτήματα ἤθελον πωλεῖ ὡς τοιαῦτα καὶ τὰ δημόσια (βακούφια), τὰ ὁποῖα δυνάμει τῶν πρωτοκόλλων ἀνῆκον εἰς τὴν 'Ελληνικὴν Κυβέρνησιν.

Καὶ περὶ μὲν τῶν ἐν τῇ 'Αττικῇ βακουφίων εἶχε λάβει πρὸ πολλοῦ χώραν σύμβασίς τις μεταξὺ τῶν πληρεξουσίων τῆς Πύλης καὶ τῆς 'Ελλην. Κυβερνήσεως, καθ' ἣν οἱ μὲν 'Οθωμανοὶ παρεχώρουν πάντα τὰ γνωστὰ καὶ εἰσέτι ἄγνωστα βακούφια εἰς τὴν 'Ελλην. Κυβέρνησιν, αὕτη δὲ ὑπεχρεώθη νὰ πληρώσῃ δι' αὐτὰ δραχμὰς 150.000, διότι ἐχαρακτηρίσθησαν πάντα τὰ βακούφια ταῦτα ὡς ἐβλὰτ βακούφια καὶ κανὲν ὡς σερὶ βακούφιον, τὸ δὲ πρωτόκολλον ἔλεγε περὶ τῶν ἐβλὰτ βακουφίων ὅτι ἠδύναντο οἱ ἔχοντες ἐπ' αὐτῶν δικαιώματα ἰδιῶται 'Οθωμανοὶ νὰ πωλήσουν τὸ μέρος των.

Ἦλθε δὲ καὶ ἡ σειρὰ τῶν ἐν Εὐβοίᾳ βακουφίων, ὅτε ἤμην καὶ ἐγὼ μέλος τῆς ἐξεταστικῆς ἐπιτροπῆς. Παρουσιάσθησαν λοιπὸν ἡμέραν τινὰ οἱ πληρεξούσιοι τῆς Πύλης μὲ ἕνα μακρὸν κατάλογον εἰς χεῖρας περιέχοντα, ὡς ἔλεγον, τὰ ἐν Εὐβοίᾳ βακούφια, πάντα | χαρακτηριζόμενα ὡς ἐβλάτ, *166ᵃ* καὶ ἐζήτησαν τὴν ἐπίσπευσιν τῆς ἀποφάσεως τῆς ἐπιτροπῆς, διὰ νὰ λά-

1. Βλ. τὴν ἑπόμενη ὑποσημείωση.

2. Μὲ διάταγμα τῆς 16 Αὐγούστου 1838, γιὰ τὸ ὁποῖο βλ. *'Εφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως*, ἀρ. 38, 22 Σεπτεμβρίου 1838, τακτικὰ μέλη τῆς μεικτῆς ἐπιτροπῆς ὡρίστηκαν οἱ Λ. 'Αργυρόπουλος, Γ. Καλλιστράτης, Κουδσῆ 'Εφέντης καὶ Σαΐδ 'Εφέντης καὶ ἐπιδιαιτητὴς ὁ 'Α. Ζαΐμης. 'Αργότερα (βλ. *'Εφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως*, ἀρ. 20, 29 'Οκτωβρίου 1840) οἱ Κουδσῆ 'Εφέντης καὶ Σαΐδ 'Εφέντης ἀντικαταστάθηκαν μὲ τοὺς Κ. Μουσοῦρο καὶ 'Οσμὰν 'Εφέντη Σατουνζαδέ.

3. Σελ. 245.

4. Μὲ διάταγμα τῆς 16 Σεπτεμβρίου 1838, γιὰ τὸ ὁποῖο βλ. *'Εφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως*, ἀρ. 39, 29 Σεπτεμβρίου 1838.

βωσι τὴν χρηματικὴν ἀποζημίωσιν τῶν κτημάτων τούτων ἀπὸ τὴν Ἑλλην. Κυβέρνησιν. Εἶχον δὲ προσδιωρισμένην καὶ τὴν τιμὴν ἑκάστου κτήματος, καὶ ὁ κατάλογος οὗτος, σημειωτέον, ἦτον γεγραμμένος τουρκιστί. Εἰς τὴν πρότασιν δὲ ταύτην τῶν πληρεξουσίων ἡ ἐπιτροπὴ συμφώνως πάντες ἀπηντήσαμεν ὅτι τὸν κατάλογον ἐκεῖνον ἔπρεπε νὰ μᾶς ἀφήσωσιν ἐπί τινα χρόνον, διὰ νὰ δυνηθῶμεν καὶ ἡμεῖς νὰ τὸν ἐξετάσωμεν, ὅπως καταστῶμεν ἱκανοὶ νὰ γνωμοδοτήσωμεν ἐν γνώσει περὶ τῶν ἀπαιτήσεών των. «Καὶ τί θὰ ἐξετάσετε», ἀπεκρίναντο ἐκεῖνοι, «καὶ πῶς θὰ ἐξετάσετε καὶ ἀπὸ ποίους θὰ ζητήσετε πληροφορίας; Μήπως στοχάζεσθε νὰ ἐρωτήσετε τὸν οἰκονομικόν σας ἔφορον περὶ τούτου;» Εἶχον δὲ συλλάβει κακὰς ἰδέας περὶ τῶν οἰκονομικῶν ἐφόρων, διότι πολλάκις οὗτοι ἔδωκαν πληροφορίας αἴτινες δὲν ἤρεσκον εἰς τοὺς πληρεξουσίους. «Ναί», εἶπον τότε ἐγώ, «τὸν οἰκονομικὸν ἔφορον τῆς Κυβερνήσεως θέλομεν καὶ χρεωστοῦμεν νὰ ἐρωτήσωμεν, ὡς πάντοτε, καὶ εἰς τὴν παροῦσαν μάλιστα περίστασιν, καθ' ἣν πρόκειται νὰ γνωμοδοτήσωμεν περὶ τόσον πολλῶν καὶ μεγάλων κτημάτων, ὁποῖα φέρει ὁ παρουσιασθεὶς οὗτος κατάλογός σας.» «Καὶ τί ἠξεύρει ὁ οἰκονομικός σας ἔφορος περὶ τῶν κτημάτων τούτων καὶ πόθεν θέλει πορισθῇ τὰς περὶ αὐτῶν πληροφορίας του; Ἀπὸ τοὺς κατοίκους καὶ γείτονας τῶν χωρίων τούτων Χριστιανούς; Καὶ τί δύνανται νὰ γνωρίζωσιν ἐκεῖνοι; Γνωρίζουσιν οἱ ἡμέτεροι Ὀθωμανοὶ τὰ ἐδικά σας ἐκκλησιαστικὰ κτήματα;» «Ναί», ἀπήντησα ἐγώ, «οἱ ἐδικοί μας Χριστιανοὶ γνωρίζουσι τὰ ὀθωμανικὰ βακούφια, διότι αὐτοὶ τὰ ἐκαλλιέργουν, τοῦτο ὅμως δὲν ἐγίνετο καὶ ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανούς. Ἐδῶ εἰς τὴν Ἀττικήν», εἶπον, «οἱ ἰδιοκτῆται Ὀθωμανοὶ δὲν ἐγνώριζον ἀκριβῶς τὰς μικράς των ἰδιοκτησίας καὶ ἐβοηθήθησαν τώρα
166β ἀπὸ τοὺς ἐδικούς | μας γεωργοὺς εἰς τὴν ἀνεύρεσιν αὐτῶν.» Τότε, ὀργισθέντες οἱ πληρεξούσιοι, ἠγέρθησαν παρευθὺς καὶ ἀπεχώρησαν, λέγοντες ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ τελειώσωμεν τὴν ὑπόθεσίν μας μὲ τοὺς ἀνθρώπους τούτους.

Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐδική μου ὑπόθεσις εἶχε συζητηθῇ προσφάτως ἐνώπιον τῆς μεικτῆς ἐπιτροπῆς, τῆς ὁποίας τὰ δύο ὀθωμανικὰ μέλη ἦσαν αὐτοὶ οὗτοι οἱ πληρεξούσιοι οἱ ἐρεθισθέντες τόσον πολὺ ἀπὸ τὰς ἀνωτέρω παρατηρήσεις μου, δυστυχῶς δὲ καὶ τὰ ἄλλα δύο ἑλληνικὰ μέλη δὲν μοὶ ἐνέπνεον ἀρκετὴν περὶ τῆς εὐθυδικίας των ἐμπιστοσύνην, διότι ὁ μὲν εἷς ἐξ

αὐτῶν ἀνῆκεν ὅλως εἰς τὴν ρωσικὴν φατρίαν, ἥτις τότε ἀντεπροσωπεύετο ἐνταῦθα ὄχι μόνον ἀπὸ τὸν Παπαρρηγόπουλον ἀλλὰ καὶ ἀπὸ αὐτὸν τὸν Πρέσβυν Κατακάζην, ὁ δὲ ἄλλος μοὶ ἐφαίνετο, ὡς καὶ ἦτο τῷ ὄντι, μικροῦ νοὸς καὶ σχολαστικὸς μᾶλλον ἄνθρωπος. Ἀκούσας δὲ πρὸς τούτοις καὶ παρὰ τοῦ γραμματέως τῆς ἐπιτροπῆς μας (τῆς ἐξεταστικῆς) πόσα οἱ πληρεξούσιοι ἔλεγον κατ' ἐμοῦ ἰδίως, ἔκρινα νὰ ζητήσω ἀμέσως τὴν παραίτησίν μου ἀπὸ τὴν θέσιν εἰς τὴν ὁποίαν εἶχον διορισθῆ διὰ τὴν μετὰ τῶν πληρεξουσίων τῆς Πύλης διαπραγμάτευσιν περὶ τῶν ⟨ἐν⟩ Εὐβοίᾳ ἐβλάπτ βακουφίων, ἀλλὰ μέχρι σήμερον (1869) δὲν ἔλαβα εἰς τὴν αἴτησίν μου ταύτην καμμίαν ἀπάντησιν. Ἡ δὲ ἀπόφασις τῆς μεικτῆς ἐπιτροπῆς δὲν ἐβράδυνε νὰ δημοσιευθῇ καὶ ἦτο χειροτέρα πασῶν τῶν μέχρι τοῦδε ἐκδοθεισῶν ἀποφάσεων, διότι μὲ κατεδίκαζε νὰ ἀποδώσω εἰς τὸν ἀντίδικον τὰ 2/3 τοῦ οἰκοπέδου καὶ τοῦ στάβλου τοῦ Δερβισαλμπάνη μὲ τὰ 2/3 τῆς ἐπ' αὐτῶν οἰκοδομῆς, ὡς καὶ τὰ 2/3 τοῦ θόλου μετὰ τῶν 2/3 τῆς ἐπ' αὐτοῦ οἰκοδομῆς, μετὰ τῶν ἐνοικίων ἅτινα εἰσέπραξα ἢ ἠδυνάμην νὰ εἰσπράξω μέχρι τῆς ἐκτελέσεως τῆς ἀποφάσεως, καί, τὸ χείριστον πάντων, μὲ κατε|δίκαζον *167ᵃ* νὰ παραχωρήσω εἰς τὸν ἀντίδικον καὶ τὰ 2/3 τοῦ ὑπὸ τὸν θόλον οἰκοπέδου, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον οὔτος ποτὲ δὲν ἀντεποιήθη οὔτε ἐζήτησεν.

Οἱ Ὀθωμανοὶ λοιπόν, οἱ ὁποῖοι μοὶ ἔλεγον ὅτι οἱ ἀντίδικοι δὲν εἶχον κανὲν δίκαιον καὶ ὅτι τὸ πολὺ - πολὺ θὰ λάβωσιν, ἂν θὰ λάβωσι, δραχ. 50, τὰς ὁποίας αὐτοὶ ἀνελάμβανον νὰ πληρώσωσιν ἀντ' ἐμοῦ, οἱ ὁποῖοι δὲν ὑπέγραψαν τὴν ἀπόφασιν τὴν ὁποίαν ἐξέδωκεν ἡ αὐτὴ ἐπιτροπὴ (μεικτὴ) πρότερον, συγκειμένη ἀπὸ ἄλλα ἑλλην. μέλη, διότι ἔλεγον ὅτι εἶναι χειροτέρα τῶν ὅσων ἐξέδωκαν ἐπὶ τῆς ἰδίας ὑποθέσεως τὰ τακτικὰ δικαστήρια, αὐτοὶ οἱ Ὀθωμανοὶ δὲν ἐδίστασαν ἢ μᾶλλον δὲν ἠσχύνθησαν νὰ ὑπογράψωσι τὴν τελευταίαν ταύτην, τὴν χειρίστην πασῶν, διότι τοῖς ἔκαμα τὰς λογικὰς παρατηρήσεις, ὅτε ἐπρόκειτο νὰ ἔμβωμεν εἰς διαπραγμάτευσιν περὶ τῶν ἐν Εὐβοίᾳ βακουφίων. Ἐλέγετο ὅμως καὶ ἐπιστεύετο ὅτι, ὅσας καὶ ἂν ἔκαμαν ἀποφάσεις, δὲν τὰς ἔκαμαν ἄνευ προηγουμένης δωροδοκίας.

Ἀλλά, μολονότι αἱ ἀποφάσεις τοῦ ἐκτάκτου τούτου δικαστηρίου ἦσαν ἀνέκκλητοι καὶ ὁριστικαί, ἐκτὸς τῆς περιστάσεως καθ' ἣν τὰ μέλη αὐτοῦ ἤθελον εὑρεθῆ διχογνωμοῦντα, ὅτε ἡ ἐπιτροπὴ τῶν τριῶν δυνάμεων (ἥτις ποτὲ δὲν συνεστήθη) ἔμελλε νὰ χρησιμεύῃ ὡς ἐφετεῖον καὶ ἀνέκκλητον

δικαστήριον, μόλον τοῦτο ἡ ἀπόφασις ἐπὶ τῆς ἐμῆς ὑποθέσεως ἔκαμε τό-
167β σον κακὴν ἐντύπωσιν εἰς τὴν κοινὴν | γνώμην, ὥστε αὐτὴ ἡ Κυβέρνησις, ἢ μᾶλλον ὁ Ὑπουργὸς τῆς Δικαιοσύνης, ἠναγκάσθη νὰ ἐπιβάλῃ εἰς τὴν μεικτὴν ἐπιτροπὴν τὴν ἀναθεώρησιν τῆς ἀποφάσεως, καθόσον ἀπέβλεπε τὴν παραχώρησιν τῶν 2/3 τοῦ ὑπὸ τὸν θόλον ἀδιαφιλονικήτου οἰκοπέδου μου, τὸ ὁποῖον, ὡς εἶπον, οὔτε ἀντεποιήθησαν οὔτε ἀπήτησαν πώποτε οἱ ἀντίδικοι.

Καὶ κατὰ τοῦτο μὲν ἡ ἀπόφασις διωρθώθη, ἡ διανομὴ ὅμως τῶν οἰκοπέδων καὶ οἰκοδομῶν ἐκηρύχθη ἀνέφικτος, καὶ ἐξετέθησαν οὕτως εἰς πλειστηριασμὸν δημόσιον τά τε οἰκόπεδα καὶ αἱ ἐπ' αὐτῶν οἰκοδομαί. Ἠγοράσθησαν δὲ ὑπὸ τοῦ Κωνστ. Λεβίδου δι' ὀκτὼ καὶ ἡμισείας χιλιάδων δραχμῶν. Ἀλλ' ὁ Λεβίδης ἐφαίνετο παρακεκλημένος μᾶλλον ὑπὸ τοῦ ἀντιδίκου μου νὰ φανῇ ὡς πλειστηριάζων, ὅπως αὐξηθῇ ἡ τιμὴ τῶν δημοπρατουμένων εἰς ὄφελός του, διότι ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τὴν κατακύρωσιν τῶν κτημάτων τούτων εἰς ὄνομά του μοῦ ἐμήνυσεν ὅτι εἶναι ἕτοιμος νὰ μοὶ ἀποδώσῃ ταῦτα, λαμβάνων τὴν τιμὴν (τὰς 8500 δραχ.) καὶ μικρὰν ὠφέλειαν δραχ. 400, ἄλλως θέλει ἀπαιτήσει δικαστικῶς καὶ τὰ ἀδιαφιλονίκητα ἐδικά μου οἰκόπεδα δυνάμει τοῦ δικαιώματος τῆς προτιμήσεως. Κατώρθωσε δὲ διὰ τῆς ἀπειλῆς ταύτης νὰ λάβῃ συγκαταβατικῶς δραχ. 200.

Καὶ πάλιν ὅμως δὲν ἔπαυσεν ὁ ἀντίδικος ἀπὸ τὴν ἐξακολούθησιν τῆς κατ' ἐμοῦ ἐνοχλήσεως, ἀλλ' ἐκίνησεν ἀγωγὴν περὶ προτιμήσεως, καταθέσας παρά τινι τῶν ἐνταῦθα συμβολαιογράφων περὶ τὰς 600 δραχμάς, τὴν ἀξίαν, ὡς ἔλεγε, τῶν παρ' ἐμοῦ, ἀσχέτως πρὸς τὰ οἰκόπεδα τοῦ Δερβισαλμπάνη, ἀγορασθέντων οἰκοπέδων. Ἡ ἀγωγὴ δὲ αὕτη ἐξεδικάσθη ἀπὸ τὸ
168α Πρωτοδικεῖον, ἀλλ' οὔτε | εἰς τὸν ἀντίδικον οὔτε εἰς ἐμὲ ἤρεσεν ἡ ἀπόφασις αὕτη, καὶ προσεφύγομεν ἀμφότεροι εἰς τὸ Ἐφετεῖον, τὸ ὁποῖον μόλις μετὰ παρέλευσιν ἑνὸς περίπου ἔτους ἐπελάβετο τῆς δίκης.

Ἀλλ' ἔμεινα σχεδὸν ἐμβρόντητος, ὅτε, παρουσιασθεὶς τὴν δικάσιμον ἡμέραν εἰς τὸ κατάστημα τοῦ Ἐφετείου, ἔμαθον παρὰ τοῦ δικηγόρου μου Σπυρ. Τριανταφύλλη ὅτι ὁ ἀντίδικος παρουσίασεν εἰς τὸ δικαστήριον ἔνστασιν ἀνατρεπτικὴν τῆς ἡμετέρας ἐφέσεως, διὰ τὸν ἄλογον λόγον ὅτι ἐν τῷ ἐγγράφῳ τῆς ἐφέσεως ταύτης εἶχε παρεισφρήσει λάθος τι, τὸ ἑξῆς: «Ἔφεσις Γ. Ψύλλα κ.τ.λ. κατὰ Χριστ. Ραφτοπούλου κ.τ.λπ. καὶ κατὰ τῆς

ὑπ᾽ ἀριθ. δεῖνα ἀποφάσεως τῶν ἐνταῦθα Πρωτοδικῶν, *ἐνώπιον τῶν ἐνταῦθα Πρωτοδικῶν.*» Αἱ στιγματισμέναι ἄρα αὗται λέξεις[1] ἀπετέλουν τὸ σῶμα τοῦ ἐγκλήματος διὰ τὸ ὁποῖον ἔμελλον νὰ ἐξωσθῶ μακρὰν τῆς ἰδιοκτησίας μου, λαμβάνων δραχ. 600. Μὲ παρηγόρησεν ὅμως ὁ δικηγόρος μου λέγων ὅτι εὐτυχῶς ὑπάρχει καὶ ἐκ μέρους τοῦ ἀντιδίκου ἔφεσις ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἀποφάσεως καὶ τοῦτο μᾶς δίδει τὸ δικαίωμα νὰ παρουσιάσωμεν καὶ ἡμεῖς ἀντέφεσιν εἰς πᾶσαν στάσιν τῆς δίκης. Τὴν δ᾽ ἔνστασιν ταύτην τοῦ ἀντιδίκου τὴν εἶχε συντάξει καὶ τὴν ὑπεστήριξεν ὁ ἐντίμου δικηγόρου ὑπόληψιν ἀπολαύων Λέων Μελᾶς, ὅστις ἐγνώριζε πρὸ πολλοῦ τὴν μετὰ τοῦ Ραφτοπούλου διαφοράν μου, συχνάζων εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ συγγάμβρου μου Ἀλ. Πάλλη, καὶ ἐφαίνετο δυσανασχετῶν διὰ τὴν δι᾽ ἐμὲ ἄδικον τροπὴν ἣν ἔλαβε παρὰ τοῖς δ καστηρίοις. Ἠγόρευσε λοιπὸν ὁ Μελᾶς ὑποστηρίζων τὴν ἔνστασιν, ἀπήντησεν ὁ Τριανταφύλλης κατὰ τῆς ἐνστάσεως, καὶ τέλος ὁ παρὰ τοῖς Ἐφέταις Εἰσαγγελεύς, ὁ Γερμανὸς Φέδερ, τὸν ὁποῖον οὔτε ἐγνώριζον οὔτε εἶχόν ποτε καλημερίσει, ἀναστάς, κατεπολέμησεν ἐνθουσιωδῶς τὴν ἔνστασιν εἰπὼν μεταξὺ ἄλλων ὅτι «Δὲν εἶσθε | ξύλινοι δικασταί, *168β* κύριοι. Πρέπει, ὡς λογικὰ ὄντα, νὰ ἐμβατεύετε εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ νομοθέτου.» Οὐχ ἧττον ὅμως οἱ δικασταί, συσκεφθέντες ἐν τῷ δωματίῳ, ἀπήγγειλαν ἀπόφασιν, ἀποδεχόμενοι τὴν ἔνστασιν καὶ ἀκυροῦντες κατὰ συνέπειαν τὴν ἔφεσίν μου, μόνον δὲ διὰ τῆς ἀντεφέσεως, ὡς εἶπεν ὁ Τριανταφύλλης, ἐσώθη ἡ ἰδιοκτησία μου.

Τότε εἶπον πρὸς τὸν εὐσυνείδητον δικηγόρον Μελᾶν ὅτι, ἂν εἶναι τοιοῦτον τὸ ἐπάγγελμά των, ὥστε διὰ ψύλλου πήδημα νὰ προσπαθοῦν νὰ καταστρέφουν τοὺς πολίτας, δικαίως ἢ ἀδίκως, τοὺς συγχαίρω δι᾽ αὐτό. Τί ὅμως μοὶ ἀπήντησεν ὁ ἄνθρωπος; «Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον δὲν ἤθελα νὰ πράξω ἐγὼ ἦσαν πολλοὶ ἄλλοι ἕτοιμοι νὰ πράξωσι.» Καὶ ὅτι, ἐὰν δὲν εὑρεθῶσι δέκα τοὐλάχιστον ἐκλεκτοὶ μεταξὺ τῶν δικηγόρων νὰ συμφωνήσωσι ποτὲ νὰ μὴν ἀναλαμβάνωσι τοιαύτας ὑποθέσεις, τὰ πράγματα θέλουν τρέχει ὡς τρέχουσι. Δὲν εἶναι αὕτη ἡ ἀπάντησις ὁμοία μὲ τὴν τοῦ Πήλικα, ὅστις, ὡς εἶπον [2], μοὶ ἀπήντησεν ὅτι «ἐπώλησα τὴν γλῶσσάν μου εἰς τὸν πελάτην μου»; Δὲν ἐπωλήσατε ὅμως τὴν γλῶσσάν σας μόνον, κύριοι, ἐπωλήσατε

1. Τυπωμένες μὲ στοιχεῖα πλάγια.
2. Βλ. παραπάνω, σ. 260.

συγχρόνως καὶ τὴν συνείδησίν σας! Τοῦ ψυχροῦ γράμματος [1] τοῦ νόμου, νόμου κατὰ πρῶτον εἰσαχθέντος εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἐφαρμοζομένου ἀπὸ δικαστὰς πρωτοπείρους καὶ δικηγόρους οὐχὶ τοιούτους μάλιστα ὁποίους περιέγραψα τοὺς δύο τούτους, οἵτινες δικαίως ἐν μέρει, ἵν' οὕτως εἴπω, ἀπελάμβανον φήμην τιμίων καὶ ἱκανῶν, πόσοι πολῖται δὲν ἔπεσον θύματα! Ἀρκεῖ νὰ μάθῃ τις τὴν ἱστορίαν τῆς μεταξὺ Μακρυγιάννη καὶ Γ. Πούλου δίκης, ὅπως ἐκτιμήσῃ κατὰ γράμμα τὴν λέξιν *θύματα*, ἣν ἔγραψα ἀνωτέρω. Τὴν ἱστορίαν ταύτην θέλω ἴσως ἐκθέσει εἰς τὸ τέλος τῆς παρούσης
169α συγγραφῆς, ὅτε θέλω κάμει μνείαν | περί τινος διαλόγου λαβόντος χώραν μεταξὺ τοῦ μακαρίτου Κλονάρη καὶ ἐμοῦ [2].

Νομίζετε δὲ ἴσως ὅτι ὁ ἀντίδικος δὲν προσέφυγεν εἰς τὸν Ἄρειον Πάγον, ἐξαιτούμενος τῆς ἄνω εἰρημένης ἀποφάσεως τοῦ Ἐφετείου τὴν ἀναίρεσιν; Καὶ τοῦτο ἔπραξε καὶ τοὺς πραγματογνώμονας ἐπὶ τῆς ὑποθέσεως τῶν ἐνοικίων ἐνῆξεν εἰς δίκην, διότι δὲν εὐχαριστήθη εἰς τὴν ἀπόφασίν των, καὶ τοὺς ἐζημίωσεν, ἀλλ' ἡ ζημία των ὑπῆρξεν ἡ δαπάνη τὴν ὁποίαν ἔκαμαν εἰς ἀμοιβὴν τῶν δικηγόρων, χωρὶς νὰ προσβληθῇ εἰς τὸ παντελὲς ἡ ἀπόφασις.

Μὲ τοιοῦτον ἀντίδικον εἶχον περιπλεχθῆ καὶ ἐβασανιζόμην περὶ τὰ ἓξ ἢ ὀκτὼ ἔτη καὶ τελευταῖον, διὰ νὰ ἀπαλλαχθῶ ἐντελῶς ἀπὸ τοὺς ὄνυχάς του, τῷ ἐπλήρωσα κατ' ἐπίμονον αἴτησίν του δραχμὰς 300, πρὸς ταῖς πολλαῖς ἄλλαις, ὅπως ἀποσύρῃ τὴν περὶ ἀναιρέσεως τελευταίαν αἴτησίν του καὶ ὑπογράψῃ ἔγγραφον ἐν ᾧ ὡμολόγει ὅτι δὲν ἔχει πλέον καμμίαν κατ' ἐμοῦ ἀπαίτησιν.

Διὰ νὰ γνωρίσῃ τις ὅμως καλύτερα τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἀντιδίκου μου, ἔστω καὶ τὸ ἑξῆς γεγονός. Ὁ ἴδιος οὗτος, ὅτε κατὰ πρῶτον ἦλθεν εἰς Ἀθήνας καὶ συνετάραξε τοὺς ἀγοραστὰς διαφόρων κτημάτων τοῦ Δερβισαλμπάνη, εὗρε καί τινα ἀπώλητα μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ἐπώλησε λοιπὸν αὐτὸς χωράφιον ἐκτὸς τῆς πόλεως, παρὰ τὸ τεῖχος ὅμως, πρὸς τὸν ἰατρὸν Ἠπίτην. Ἀλλ' ὅτε συνεστήθησαν τὰ δικαστήρια καὶ ἐκίνησεν ἀγωγὰς κατὰ πάντων τῶν ἀγοραστῶν, ἐκίνησε τοιαύτην καὶ κατ' αὐτοῦ τοῦ Ἠπίτου,
169β πρὸς τὸν ὁποῖον ὁ ἴδιος, ὡς ἐπίτροπος | τῆς γυναικὸς καὶ γυναικαδέλφης

1. *Χφ.* Τὸ ψυχρὸν γράμμα.
2. Βλ. παρακάτω, φ. 169β.

του, ἐνήργησε τὴν πώλησιν, καὶ τὰ δικαστήρια, τὰ ὁποῖα ἐνεφύοντο, ὡς εἴδομεν, εἰς τοὺς τύπους καὶ ἔκαμνον ὥστε οἱ τύποι νὰ τρώγουν τὴν οὐσίαν, εὗρον τὴν πώλησιν ἄκυρον καὶ κατεδίκασαν τὸν ἀγοραστὴν νὰ ἀποδώσῃ τὸ χωράφιον. Ὁ δὲ Ἠπίτης, ζητήσας νὰ ἀποζημιωθῇ ἀπὸ τὸν Ραφτόπουλον μὲ τὴν ἀπόδοσιν τοῦ τιμήματος τοὐλάχιστον, εἰς τὸ ὁποῖον ὑπεχρεοῦτο κατὰ τὸν νόμον, ἔμεινε μὲ κενὰς τὰς χεῖρας, μὴ εὑρὼν τρόπον ἀποζημιώσεως, διότι τὰ ἐν Νάξῳ κτήματά του εἶχε προλάβει νὰ τὰ πωλήσῃ ἤ, ὡς ἐλέγετο, μὲ εἰκονικὴν πώλησιν νὰ τὰ ἀσφαλίσῃ.

Αὐτὴν δὴ ταύτην τὴν ἀπὸ τοὺς τύπους καταβρόχθισιν τῆς οὐσίας θεωρῶν, καὶ μάλιστα ἐν ταῖς τότε περιστάσεσι τῆς πατρίδος, κατὰ πρῶτον[1] ἤδη μεταβαινούσης ἀπὸ ἀνωμάλου, ἢ μᾶλλον ἀνόμου, κυβερνήσεως εἰς τακτικὴν καὶ ἔννομον, ἀλλὰ καὶ τοῦτο μετὰ μίαν καταστρεπτικωτάτην ἐπανάστασιν, εἶπον πρὸς τὸν Πρόεδρον τοῦ Ἀρείου Πάγου Κλονάρην: «Πῶς ἔγινεν, ὥστε ὁ Παναγ. Καλεβρᾶς, ἄνθρωπος χωρὶς τὰ ἀναγκαῖα προσόντα, χωρὶς ἄλλας ἐγγυήσεις, νὰ ἀντικαταστήσῃ τὸν Ἀνάργυρον Πετράκην εἰς τὴν θέσιν τοῦ εἰρηνοδίκου ἐν Ἀθήναις, ἐν αὐτῇ τῇ πρωτευούσῃ τοῦ κράτους; Ποῖα πρόσωπα συνιστᾷ τὸ περὶ εἰρηνοδικῶν βασιλ. διάταγμα, εἰμὴ τοὺς πρωτεύοντας μεταξὺ τῶν πολιτῶν;» Ἡ ἀπάντησις τοῦ Κλονάρη ἦτον ὅτι ὁ Καλεβρᾶς ἔφαγεν ὅλην τὴν δικονομίαν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ὁ Πετράκης δὲν ἔκαμεν. Ἄλλοτε δὲ πάλιν ἠρώτησα τὸν ἴδιον πῶς ὁ Ἄρειος Πάγος, τοῦ ὁποίου προΐστατο, κατεδίκασε τὸν Γεώργιον Ποῦλον, ἀντὶ ὀκτὼ ταλλήρων τὰ ὁποῖα ἔλαβεν ἀπὸ τὸν Μακρυγιάννην, πωλήσας εἰς αὐτὸν ἀγρόν τινα τῶν ἀνεψιῶν του, ὄντων ἀνηλίκων, τὸν κατεδίκασε νὰ πληρώσῃ εἰς τὸν Μακρυγιάννην περὶ τὰς 30.000 δραχ., τὴν τελευταίαν ἀξίαν τοῦ χωραφίου. | «Οὗτος εἶναι ὁ νόμος», μοὶ ἀπήντησε. «Καὶ δὲν *170ᵃ* ὑπάρχει ἐπιείκεια παρ' ἡμῖν;» «Ὄχι», λέγει, «δὲν ὑπάρχει τοιαύτη.» «Ὑπάρχει ὅμως ἐν Ἀγγλίᾳ· συνιστᾶται δὲ καὶ παρὰ τῶν προγόνων ἡμῶν ὅσοι ἔγραψαν περὶ νόμων καὶ δικαστηρίων.»

Ἐν τῇ Γερουσίᾳ ἐπολέμησα κατὰ διαφόρους περιστάσεις τὴν νόθευσιν τοῦ περὶ εἰρηνοδικῶν καὶ τοῦ συστήματος ἐν γένει τῶν εἰρηνοδικείων βασιλ. διατάγματος τοῦ ἐκδοθέντος ὑπὸ τῆς Ἀντιβασιλείας. Τὸ σύστημα ἐκεῖνο ἤθελε τοὺς εἰρηνοδίκας νὰ λαμβάνωνται μεταξὺ τῶν πρωτευόντων

1. *Χφ.* πρώτην.

τοῦ τόπου πολιτῶν, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἶπον, καὶ νὰ ἐξασκῶσι τὴν ὑπηρεσίαν δωρεάν, ἐκτὸς μικρᾶς τινος ἀποζημιώσεως, ὡς φέρει καὶ τὸ περὶ δημάρχων βασιλ. διάταγμα. Ἀλλ' ὁ κ. Πάικος, Ὑπουργὸς τῆς Δικαιοσύνης, εἰσῆξε τὸν νῦν ἰσχύοντα περὶ εἰρηνοδικῶν καὶ εἰρηνοδικείων νόμον καὶ ἐπλήρωσε τὰς θέσεις μὲ νεανίσκους ἀπείρους καὶ τῶν πραγμάτων καὶ τῶν προσώπων, διότι ἤκουσάν τινα μαθήματα τῆς νομικῆς ἐν τῷ Πανεπιστημείῳ, προσδιώρισε δὲ καὶ μισθοδοσίας ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου, τὰς ὁποίας ἄλλοι κατόπιν ὑπουργοὶ ηὔξησαν, αὐξήσαντες τὰς θέσεις.

Ἐν Ἀθήναις ἐπὶ Τουρκοκρατίας ὑπῆρχεν εἰρηνοδικεῖον κατὰ τὴν ἀληθῆ σημασίαν τῆς λέξεως. Τὸ εἰρηνοδικεῖον τοῦτο συνεκροτεῖτο κατὰ πᾶσαν Δευτέραν τῆς ἑβδομάδος ἀπὸ τὸν Μητροπολίτην Ἀθηνῶν, τοὺς προεστῶτας τοῦ τόπου καί τινας ἄλλους ἐκ τῶν πρωτίστων πολιτῶν καὶ ὠνομάζετο *σύνοδος*. Συνεδρίαζε δὲ δημοσίως ἐν τῇ Ἐπισκοπῇ καὶ ἤκουε τὰς εἰσα-
170β γομένας προφορικῶς διαφορὰς καὶ ἀπεφάσιζεν | ἐπ' αὐτῶν συμβιβαστικῶς ἅμα καὶ πατρικῶς καὶ τοῦτο ἀπήγγελλε προφορικῶς, σπανιώτατα δὲ ἐγγράφως [1]. Αἱ δ' ἀποφάσεις τοῦ δικαστηρίου τούτου ἦσαν τοσοῦτον σεβασταί, ὥστε, ἄν τις, δυσαρεστούμενος ἀπό τινα τοιαύτην ἀπόφασιν, κατέφευγεν εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ Ὀθωμανοῦ δικαστοῦ (τὸν παρὰ τῶν Τούρκων ὀνομαζόμενον *μεχκεμέν*, παρὰ δὲ τῶν ἡμετέρων *ἐξωτέραν*), ὁ πολίτης ἐκεῖνος ἐθεωρεῖτο ὑπὸ τῆς κοινότητος τῶν Ἑλλήνων ὡς ἀποσυνάγωγος καὶ ἐστερεῖτο τῆς κοινωνίας καὶ τῶν γειτόνων του αὐτῶν. Τοιοῦτόν τι ἐλέγετο εἰς τὰς ἡμέρας μου ὅτι συνέβη εἰς ἕνα τῶν τριῶν ἀδελφῶν Καρόρηδων, Παναγιώτην τὄνομα, διότι, μὴ εὐχαριστηθεὶς εἰς τὴν ἀπόφασιν τοῦ ἀνωτέρω περιγραφομένου δικαστηρίου ἐπὶ διαφορᾶς ἣν εἶχε μετὰ τῶν ἀδελφῶν του, προσέφυγεν εἰς τὴν ἐξωτέραν.

Εἰς τὰς ἀνωτέρω σκέψεις κατήντησα, ἐκθέσας τὴν περὶ κατοχῆς καὶ κυριότητος δίκην ἥτις ἔλαβε χώραν μεταξὺ ἐμοῦ καὶ τοῦ ἀντιδίκου μου Χριστ. Ραφτοπούλου, ἥτις καὶ μεγάλην ἐνόχλησιν μοὶ ἐπροξένησε καὶ πολ-
171α λὴν ζημίαν μοὶ ἐπέφερε. | Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τούτων.

1. Ὑποσ. χφ. : «Εὑρίσκεται κατὰ τύχην εἰς χεῖράς μου μία τοιαύτη ἔγγραφος ἀπόφασις, ἡ ἑξῆς :» Μετὰ τὴν λέξη ἑξῆς ἀκολουθεῖ κενὸ δέκα περίπου στίχων, ὅπου ὁ Ψύλλας ἐπρόκειτο νὰ παραθέσῃ τὴν ἀπόφαση ἢ νὰ ἐκθέσῃ τὸ περιεχόμενό της.

ΙΒ΄
ΣΤΗΝ ΓΕΡΟΥΣΙΑ
(1844 - 1854)

Οἱ ἀγορεύσεις τοῦ Ψύλλα στὴν Γερουσία.— Ὁ Ψύλλας γραμματεὺς τῆς Γερουσίας.— Παρατηρήσεις τοῦ Ψύλλα στὸ νομοσχέδιο «περὶ τοῦ ἐπὶ τῶν ζῴων φόρου».— Ἐνέργειες τῆς ἀντιπολιτεύσεως γιὰ τὴν καταψήφιση τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ 1845 στὴν Γερουσία.— Σχετικὴ συνομιλία Ψύλλα καὶ Τρικούπη.— Ἐνέργειες συμπολιτευομένων γερουσιαστῶν.— Ἡ συζήτηση στὴν Γερουσία.— Ἡ στάση τοῦ Ψύλλα γενικὰ στὴν Γερουσία.— Ἡ ροπή του πρὸς τὸν ἀντίλογο.— Συνομιλία Ψύλλα καὶ Ἀμαλίας.— Συζήτηση στὴν Γερουσία γιὰ τὸ νομοσχέδιο «περὶ Διοικητικῆς Ἀστυνομίας Ἀθηνῶν καὶ Πειραιῶς».— «Ἐγὼ δὲν βλέπω οὔτε κάτω οὔτε ἄνω.»— Τρόπος ψηφοφορίας στὴν Γερουσία.— Τὸ νομοσχέδιο «περὶ παραχωρήσεως ἑνὸς στρέμματος γῆς εἰς ἕκαστον γεωργόν».— Ψύλλας καὶ Μαγγίνας ἀναλαμβάνουν νὰ προτείνουν σχετικὴ τροπολογία.— Διαφωνία ὡς πρὸς τὴν διατύπωση τῆς τροπολογίας.— Ἔγκριση τῆς διατυπώσεως Μαγγίνα.— Ἡ ἀπόφαση τῆς Γερουσίας καὶ τὸ ἀνέκδοτο τοῦ Κλονάρη.— Ὁ Ψύλλας συνεχίζει τὴν τακτικὴ τοῦ ἀντιλόγου στὴν Γερουσία.

Ἤδη δὲ μεταβαίνω εἰς τὴν ἀφήγησίν τινων γεγονότων κατὰ τὴν ἐν τῇ Γερουσίᾳ δημοσίαν θέσιν μου, ἅτινα δὲν εἶναι τόσον εὔκολον νὰ γένωσι γνωστὰ οὔτε ἐκ τῶν Πρακτικῶν τοῦ σώματος τούτου οὔτε ἐκ τῶν ἀγορεύσεων τὰς ὁποίας κατὰ καιροὺς ἀπήγγειλα, διότι ἐν τοῖς Πρακτικοῖς αὐτοῖς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δὲν κατονομάζονται οἱ ἀγορεύοντες καὶ διότι ἐν γένει αἱ ἀγορεύσεις, καὶ μάλιστα αἱ ἐδικαί μου, δὲν ἐγράφησαν ἀπὸ τοὺς συντάκτας ὡς ἀπηγγέλθησαν ἀλλὰ πολὺ συγκεχυμέναι, καὶ τοῦτο διότι αὐτὸς ἐγὼ δὲν ἔδιδα πολλὴν προσοχὴν εἰς τὴν διόρθωσίν των, ὡς ἄλλοι ἔπραττον, λαμβάνοντες κατ' οἶκον τὰς σημειώσεις τῶν συντακτῶν καὶ διορθοῦντες ἢ μᾶλλον συντάττοντες αὐτοὶ ὡς ἤθελον τὰς ἀγορεύσεις των. Διετήρησα δὲ καὶ ἐγὼ τοιαύτας χειρογράφους ἀγορεύσεις, τὰς ὁποίας εἴτε ἐκ μνήμης εἴτε καὶ βοηθούμενος ἐκ τῶν σημειώσεων τῶν συντακτῶν ἔγραψα ἐνίοτε, οὐχὶ μὲ σκοπὸν νὰ τὰς δημοσιεύσω, ἀλλὰ διὰ νὰ ἀναπολῶ κάποτε τί εἶπον εἴς τινας οὐσιώδεις συζητήσεις. Ἔχω δὲ καὶ σημείωσίν τινα μεταξὺ τῶν ἐγγράφων τούτων ἀγορεύσεων ὑπό τινος νοήμονος φίλου μου, ἀντιγράψαντος ἐκ τῶν Πρακτικῶν ἀγόρευσιν ἐδικήν μου, περὶ τῆς ὁποίας μοὶ λέγει ὅτι, ἂν ἔχω σκοπὸν νὰ τὴν δημοσιεύσω, πρέπει νὰ τὴν διορθώσω, διότι, ὡς ἔχει,

δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γένῃ καταληπτή, καὶ εἶναι κρῖμα νὰ μένῃ τοιαύτη, ἐνῷ φαίνεται ὅτι περιέχει πολλὰς καὶ καλὰς ἰδέας.

Ἅμα λοιπὸν ἀρξαμένων[1] τῶν συνεδριάσεων τῆς Γερουσίας καὶ πρὶν
171ᵇ τῆς καταρτίσεως τοῦ κανονισμοῦ αὐτῆς, ἐξελέχθην | γραμματεὺς[2] ὁμοῦ μετὰ τοῦ κυρίου Ἰακώβου Παξιμάδη. Ἀλλ' ἐγὼ κυρίως ἐξεπλήρουν τὰ ἔργα τοῦ γραμματέως καὶ συντάκτου καὶ ἀντιγραφέως, ὥστε ἕνεκα τῆς πολλῆς ἐργασίας ταύτης, τὴν ὁποίαν καὶ ἡμέρας καὶ νυκτὸς ἠναγκαζόμην (ἢ μᾶλλον ἐπροθυμοποιούμην) νὰ ἐκτελῶ, νὰ ἀναγινώσκω δὲ πρὸς τούτοις καὶ ἐφημερίδας, καὶ μάλιστα τὴν τῆς Αὐγούστης, ἤρχισα τότε κατὰ πρῶτον νὰ μὴ δύναμαι νὰ ἀναγινώσκω πλέον χωρὶς ὀμματοϋαλίων[3]. Συνετάχθη τέλος ὁ κανονισμὸς ἢ κάλλιον εἰπεῖν μετεφράσθη ὁ τῆς γαλλικῆς Γερουσίας καί, εἰσαχθεὶς εἰς τὴν Γερουσίαν, ἐψηφίσθη[4], καὶ τότε ἀπηλλάγην ὁπωσοῦν ἀπὸ τὴν πολλὴν ἐργασίαν, μολονότι καὶ πάλιν ἐξελέχθην γραμματεὺς πρῶτος καί, ὡς ἔχων καθῆκον νὰ ἐπιτηρῶ τὴν σύνταξιν τῶν Πρακτικῶν, τῶν συνταττομένων ἤδη ὑπὸ συντακτῶν ἐπὶ τούτῳ διοριζομένων ὑπὸ τοῦ Γραφείου (Προεδρείου, Bureau), δὲν μοὶ ἔλειπε καὶ πάλιν ἡ φροντίς, καταντῶσα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον σπουδαιοτάτη καὶ διὰ τὸ πρωτόπειρον τῶν συντακτῶν καὶ διὰ τὴν ἐπιμονὴν τῶν ἀγορευόντων, οἵτινες ἀπῄτουν νὰ γράφωνται αἱ ἀγορεύσεις των καὶ πλήρεις καὶ ἀκριβεῖς.

Ἦλθε τέλος ὁ ἐπὶ τῆς Οἰκονομίας Ὑπουργὸς Ἀνδρ. Μεταξᾶς καὶ εἰσήγαγε τὸ πρῶτον νομοσχέδιον τῶν ὅσων εἰσήχθησαν καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς ὑπάρξεως τῆς Γερουσίας, τοῦτο δὲ ἦτο τὸ «περὶ τοῦ ἐπὶ τῶν ζῴων φόρου».[5] Καὶ τότε πρῶτος καὶ μόνος ἐγὼ ἔκαμα τὴν ἀρχὴν νὰ ἀτενί-

1. 26 Σεπτεμβρίου 1844.

2. Ἐξελέγη μὲ ψήφους 23 ἐπὶ 31 (*Πρακτικὰ τῶν συνεδριάσεων τῆς Γερουσίας*, περίοδος Α, σύνοδος Α, σ. 2 — συνεδρίαση 27 Σεπτεμβρίου 1844). Διατήρησε τὴ θέση αὐτὴ ἕως τὶς 24 Ἰανουαρίου 1847 (*Πρακτικά*, ΑΓ, σσ. 73–74). Στὸ ἑξῆς οἱ παραπομπὲς στὰ *Πρακτικὰ τῶν συνεδριάσεων τῆς Γερουσίας* γίνονται μὲ τὴν συντομογραφία *Πρακτικά*, ποὺ συνοδεύεται ἀπὸ δύο κεφαλαῖα γράμματα. Ἀπ' αὐτὰ τὸ πρῶτο δηλώνει τὴν περίοδο καὶ τὸ δεύτερο τὴν σύνοδο.

3. *Χφ.* ὀμματοϋλαΐων.

4. 25 Ὀκτωβρίου 1844.

5. Τὸ νομοσχέδιο αὐτὸ εἰσήχθη στὴν Γερουσία στὶς 10 Μαρτίου 1845 (*Πρακτικά*, ΑΑ, σ. 121) καὶ ψηφίστηκε στὶς 15 Μαρτίου (*αὐτόθι*, σ. 147). Πρὶν ἀπ' αὐτὸ εἶχε εἰσαχθῆ (5 Φεβρουαρίου) καὶ ψηφισθῆ (7 Φεβρουαρίου) τὸ νομοσχέδιο «περὶ τῶν δημοσίων ἐξόδων» τῆς πρώτης τριμηνίας τοῦ 1845 (*αὐτόθι*, σσ. 89, 97).

σω κατὰ πρόσωπον τὸν πρῶτον ἐνώπιον τῆς Γερουσίας παρουσιασθέντα Ὑπουργόν, τὸν ἀρχηγὸν τῆς Μεταπολιτεύσεως Μεταξᾶν, καὶ νὰ τῷ παρατηρήσω τὰ ἑξῆς, ἀναφορικῶς ὡς πρὸς τὸ εἰσαχθὲν παρ' αὐτοῦ νομοσχέδιον : «Κύριε Ὑπουργέ», τῷ εἶπον, «ποῖαι εἶναι αἱ βάσεις ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐστηρίξατε τὰ διάφορα ταῦτα ποσὰ τοῦ | ἐπὶ τῶν ζῴων φόρου;» Ὁ *172α* Ὑπουργὸς δὲ τότε μὲ ἀντερωτᾷ μὲ ἕνα κάποιον τρόπον ἰδιάζοντα εἰς αὐτὸν καὶ μέ τινα δυσαρέσκειαν : «Ἔχετε σκοπὸν νὰ ἀντισταθῆτε εἰς τὴν πρότασίν μου;» «Ὄχι», εἶπον, «δὲν ἔχω τοιοῦτον σκοπόν, ἀλλά, πρὶν δώσω τὴν ψῆφόν μου, ἐπιθυμῶ νὰ γνωρίσω τὰς βάσεις εἴτε τοὺς λόγους οἱ ὁποῖοι σᾶς ἔπε σαν νὰ ἐπιβάλετε εἰς μὲν τὰ μικρὰ ζῷα παρ. χάρ. τριάκοντα λεπτὰ καὶ οὐχὶ 35 ἢ 25, εἰς δὲ τὰ μεγάλα ὁμοίως 80 λεπτὰ καὶ οὐχὶ μίαν δραχμὴν ἢ ὀλιγώτερον ἢ περισσότερον· τοῦτο ἐπιθυμῶ νὰ μάθω καὶ ἔχω διὰ τοῦτο τὸν λόγον μου. Ἐπειδὴ τὸ Σύνταγμα διατάττει ὅτι ὅλοι οἱ πολῖται συνεισφέρουσιν εἰς τὰ δημόσια βάρη, ἕκαστος ἀναλόγως τῆς περιουσίας του, εἶναι ἀνάγκη νὰ γνωρίσωμεν ἂν τὰ ἐπιβαλλόμενα διὰ τοῦ προκειμένου νομοσχεδίου εἰς τοὺς κτηνοτρόφους βάρη εἶναι ἐπιβεβλημένα ἀναλόγως τῆς περιουσίας των καὶ κατὰ σύγκρισιν πρὸς τὰς λοιπὰς[1] τῶν ἄλλων τάξεων τῶν πολιτῶν περιουσίας, διότι ἡμεῖς, μὴ ἔχοντες εἰσέτι ὑπ' ὄψιν τοὺς λοιποὺς τοῦ κράτους φόρους, δὲν δυνάμεθα νὰ κάμωμεν τὴν σύγκρισιν ταύτην. Καὶ ἐξηγοῦμαι ἀκόμη σαφέστερον. Σεῖς, κύριε Ὑπουργέ, ἔχετε ὑπ' ὄψιν τὸ σύνολον τῶν ἀναγκαίων τοῦ κράτους δαπανῶν διὰ τὸ τρέχον φορολογικὸν ἔτος, τὰς δὲ δαπάνας ταύτας ἐπείγεσθε νὰ πληρώσητε διὰ τῶν φόρων τοὺς ὁποίους σκοπεῖτε νὰ ἐπιβάλετε. Εἴπατέ μας λοιπὸν ἂν ἐλάβατε κοινόν τι μέτρον διὰ τὴν ἐπιβολὴν τῶν φόρων τούτων ἐπὶ τῶν διαφόρων περιουσιῶν ἢ εἰσοδημάτων τῶν πολιτῶν καὶ ποῖον τὸ μέτρον τοῦτο, ἂν εἶναι 10 % ἢ περισσότερον ἢ ὀλιγώτερον, καὶ ⟨ἂν⟩ διὰ τοῦ κοινοῦ τούτου μέτρου ἐκανονίσατε καὶ τὸν προκείμενον ἐπὶ τῶν ζῴων φόρον.»[2] Τότε ὁ Ὑπουργὸς Μεταξᾶς ἀπήντησεν ὅτι περὶ ὅσων εἶπον δὲν γνωρίζει τίποτε, τοῦτο μόνον λέγει, ὅτι τὸν μὲν ἐπὶ τῶν μικρῶν ζῴων φόρον εὗρε 35 κατὰ κεφαλὴν μέχρι τοῦδε καὶ τὸν ἠλάττωσε κατὰ λεπτὰ 5, ὁμοίως δὲ καὶ τὸν ἐπὶ τῶν μεγάλων ζῴων εὗρεν ἀναβαίνοντα εἰς δραχμὴν | μίαν καὶ τὸν ἠλάττωσε κατὰ λε- *172β*

1. *Χφ.* τοὺς λοιποὺς.

2. Περίληψη τῆς ἀγορεύσεως αὐτῆς τοῦ Ψύλλα βλ. εἰς *Πρακτικά*, ΑΑ, σ. 145.

πτὰ 20. Ἀλλ' ἐνῷ ἐγὼ ἡτοιμαζόμην ἢ μᾶλλον ἠγέρθην νὰ εἴπω ἀκόμη καί τι ἄλλο πρὸς ὑποστήριξιν τῆς προτάσεώς μου καὶ περὶ τῆς ἀνάγκης εἰς τὴν ὁποίαν ὑπόκεινται οἱ ὑπουργοὶ καὶ μάλιστα ὁ τῶν Οἰκονομικῶν νὰ ἐρευνᾷ κατὰ βάθος τὴν ὑπόθεσιν τῶν φόρων, ὥστε νὰ ἐπιβάλλωνται οὗτοι κατὰ τὴν διάταξιν τοῦ Συντάγματος καὶ οὐχὶ ἁπλῶς καὶ αὐθαιρέτως, πολλοὶ τῶν γερουσιαστῶν, καὶ μάλιστα ἐκ τοῦ κόμματος εἰς ὃ ἀνῆκον, ἐθορύβησαν καὶ μὲ διέκοψαν, μὴ θέλοντες νὰ προχωρήσῃ περαιτέρω ἡ συζήτησις, καὶ ἐψήφισαν τὸ νομοσχέδιον ὡς εἶχεν. Ἀλλὰ τὴν ἐπιοῦσαν ἡμέραν τῆς συζητήσεως ταύτης δύο - τρεῖς τῶν πολιτικῶν φίλων μου γερουσιαστῶν, οἱ μᾶλλον θορυβήσαντες καὶ διακόψαντές με, μοῦ ἐζήτησαν συγχώρησιν, εἰπόντες ὅτι εἶχον δίκαιον εἰς ὅσα εἶπον, ἐφέρθησαν δὲ ὡς ἐφέρθησαν, διότι τότε δὲν μὲ ἐνόησαν, καί τις μάλιστα τούτων μετά τινας ἡμέρας ἔφερεν εἰς τὴν συνεδρίασιν τοῦ σώματος καὶ ἀνέγνω μακρὸν ὑπόμνημα ἐν γένει περὶ τῆς ἐπικρατούσης ἀνισότητος κατὰ τὴν ἐπιβολὴν τῶν φόρων, οὗτος δὲ ἦτο ὁ κ. Τάτζη Μαγγίνας.

Εἰσήχθη μετὰ ταῦτα, περὶ τὰ τέλη Ὀκτωβρίου[1], ὁ προϋπολογισμὸς τοῦ ἤδη λήγοντος ἔτους 1844[2], ἡ δὲ ἀντιπολίτευσις, συγκροτουμένη τότε ἀπὸ τοὺς πολιτικούς φίλους μου, ἐβουλεύσατο νὰ μὴ παραδεχθῇ τὸν προϋπολογισμόν ἐκεῖνον, μολονότι ὁ Κωλέττης εἶχεν ἐνεργήσει καὶ προσετέθησαν εἰς τὸ σῶμα τῆς Γερουσίας 12 - 13 νέοι γερουσιασταί[3]. Προσεκλήθην λοιπὸν καὶ ἐγὼ εἰς τὰ συμβούλια τῆς ἀντιπολιτεύσεως, ἀλλὰ δὲν ἐσυμφώνησα εἰς τὴν ἀπόφασιν τῆς μὴ παραδοχῆς τοῦ προϋπολογισμοῦ, διότι δὲν ἔβλεπον καλὰς τὰς συνεπείας καὶ τέλος εἶχα μορφώσει τὴν πεποίθησίν μου ὅτι δὲν ἦτον ὁ αἴτιος τῆς βραδείας εἰσαγωγῆς τοῦ προϋπολογισμοῦ ὁ Κωλέττης ἀλλ' αἱ περιστάσεις. Οἱ δὲ ἐναντίοι διισχυρίζοντο ὅτι δὲν τοῖς
173ᵃ ἔμενε καιρὸς νὰ ἐξετάσωσι τὸν προϋπολογισμὸν | ἀρκούντως, διότι δὲν ἔμενον εἰμὴ τρεῖς ἢ τέσσαρες ἡμέραι μέχρι τῆς πρώτης τοῦ Νοεμβρίου, ὅτε ἔμελλε νὰ κηρυχθῇ ἡ ἔναρξις τῆς Βας συνόδου.

1. Στὴν συνεδρίαση τῆς 27 Ὀκτωβρίου 1845 (αὐτόθι, σσ. 745 κ.ἑ.).

2. Τὸ ὀρθό : 1845.

3. Βλ. *Πρακτικά*, ΑΑ, σ. 489 (συνεδρίαση 24 Ἰουλίου 1845), ὅπου τὸ ἔγγραφο τοῦ Πρωθυπουργοῦ Ἰωάννη Κωλέττη μὲ τὸ ὁποῖο ἀναγγέλλεται στὴν Γερουσία ὁ διορισμὸς δεκαέξη νέων γερουσιαστῶν.

Κατ' αὐτὴν λοιπὸν τὴν ἡμέραν τῆς δημοσίας συνεδριάσεως ὁ μὲν Τρικούπης μὲ καλεῖ κατὰ μέρος καὶ μοὶ λέγει ὅτι αὐτοί, ἡ ἀντιπολίτευσις δηλ., θέλει προσπαθήσει νὰ μὴ γένῃ δεκτὸς ὁ προϋπολογισμός, μὲ ἐρωτᾷ δὲ ἐγὼ τί θέλει κάμω. Τῷ ἀπεκρίθην τότε ὅτι φοβοῦμαι τὰς κακὰς συνεπείας τοῦ διαβήματος τούτου, πρῶτον, ὅτι ὁ Κωλέττης ἀφορμὴν ζητεῖ ἴσως νὰ ἐκτελέσῃ πραξικόπημά τι κατὰ τοῦ Συντάγματος τὸ ὁποῖον μόλις πρὸ ὀλίγου ἐψηφίσθη, καὶ μάλιστα θέλει ἐντείνει τὰ βέλη του κατὰ τῆς Γερουσίας, τὴν ὁποίαν ἡ κοινὴ γνώμη (ἂν καὶ κακῶς) κατεδίκασε καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ καταδικάζῃ. «Ἀλλά, καὶ ἐὰν δὲν πράξῃ τοῦτο καὶ κατὰ τὰ συνταγματικὰ ἔθιμα παραιτηθῇ, ποῖος θέλει τὸν ἀντικαταστήσει; Ὁ Μαυροκορδᾶτος; Ἀλλ' αὐτὸς πρὸ ὀλίγου ἐξώσθη τῆς Βουλῆς μὲ στιγματισμόν. Ἀπὸ τὸν Μεταξᾶν, ὅστις εἶχεν ἤδη παραιτηθῇ τοῦ Ὑπουργείου Κωλέττη;» «Ὁ Θεὸς νὰ φυλάξῃ», ἀνέκραξεν ὁ Τρικούπης. «Ἀλλὰ σεῖς, κ. Τρικούπη;» τῷ εἶπον. «Δὲν σᾶς δίδω εἰς τοῦτο τὴν ψῆφόν μου, ἐπειδὴ εἰς τὰς παρούσας περιστάσεις οἱ βραχίονές σας δὲν εἶναι ἀρκούντως ἰσχυροί, ὥστε νὰ βαστάσωσι τοὺς οἴακας τοῦ κράτους.»

Τότε καλοῦμαι κατὰ μέρος ἀπὸ ὁμάδα τινὰ συμπολιτευομένων καὶ νεωστὶ διωρισμένων γερουσιαστῶν, οἵτινες μοὶ λέγουσιν ὅτι μὲ γνωρίζουν ὡς πατριώτην ἀκέραιον καὶ μὲ ἐρωτῶσιν ἂν εἶναι φρόνιμον καὶ πατριωτικὸν ἔργον τὸ νὰ μὴ παραδεχθῇ ἡ Γερουσία τὸν προϋπολογισμόν. Τότε ἐγὼ τοῖς ἀπήντησα ὅτι καὶ ἐγὼ φρονῶ ὡς ἐκεῖνοι καὶ θέλω δώσει τὴν ψῆφόν μου ὑπὲρ τῆς παραδοχῆς τοῦ προϋπολογισμοῦ. Ἐκεῖνοι ὅμως ἐπιμένουσι νὰ μὲ παρακαλῶσι καὶ νὰ ὁμιλήσω | ὑπὲρ τῆς παραδοχῆς. Τοῖς εἶπον τότε ὅτι ἕως ἐκεῖ δὲν τοῖς ὑπόσχομαι, ὅτι δύναμαι νὰ καταντήσω ἐναντίον τῆς πολιτικῆς μερίδος εἰς ἣν ἀνήκω, τοῖς χορηγῶ ὅμως τοὺς λόγους οἵτινες μὲ πείθουσιν εἰς τὴν παραδοχήν, καὶ ἃς κάμωσιν αὐτῶν χρῆσιν. Ἀλλ' ἐκεῖνοι ἐπέμεναν ὅτι ἐγὼ εἶμαι ὁ κατάλληλος νὰ ἀγορεύσω ὑπὲρ τῆς παραδοχῆς. Ἀπεχώρησα ὅμως, χωρὶς νὰ τοῖς δώσω καμμίαν ὑπόσχεσιν. Τελευταῖος ἔρχεται ὁ Γερουσιαστὴς Λάμπρος Νάκος καί, λαβών με διὰ τῆς χειρός, ὁδηγεῖ εἴς τινα γωνίαν τοῦ πρὸς τὴν αἴθουσαν τῶν συνεδριάσεων διαδρόμου καὶ παρὰ τὴν κυρίαν θύραν αὐτῆς, λέγει δέ μοι μυστικῶς, ἀλλ' ὡς ὑπόκωφος αὐτὸς οὐχὶ μὲ πολλὰ χαμηλὴν τὴν φωνήν : «Ταύτην τὴν στιγμὴν ἔρχομαι ἀπὸ τὸν Βασιλέα, ὅστις μοὶ εἶπεν ὅτι ἀπὸ τὸν Ψύλλαν 173β

ἀπαιτῶ τὸν προϋπολογισμὸν σήμερον.» Ὁ λόγος δὲ οὗτος μὲ ἔκαμε νὰ μεταβάλω ἀμέσως γνώμην περὶ τῆς διαγωγῆς ἣν ἐσκόπουν νὰ τηρήσω κατὰ τὴν συζήτησιν καὶ νὰ εἴπω καθαρῶς πρὸς τὸν Λ. Νάκον ὅτι μὲ αὐτὰ ὅσα μοὶ εἶπεν ἔφερον τὸ ἐναντίον ἀποτέλεσμα. Καὶ τῷ ὄντι ἔμελλον νὰ ἐντρέπωμαι, ἂν οὐχί τινα ἄλλον, ὑποθέτων ὅτι ὁ Νάκος ἀπέκρυπτεν ἐπιμελῶς ὅ,τι μοὶ εἶπεν, ἔμελλον νὰ ἐντρέπωμαι αὐτὸς ἑαυτόν, ἂν ἐλάμβανον μέρος εἰς τὴν ὑποστήριξιν τοῦ προϋπολογισμοῦ. Ἀλλ' ὁ Πρόεδρος τῆς Γερουσίας, ὁ Γ. Κουντουριώτης, ἐλθὼν κατὰ τὰς στιγμὰς ἐκείνας πρὸς τὴν θύραν, διὰ νὰ μὲ προσκαλέσῃ ὅπως λάβω τὴν θέσιν μου εἰς τὸ Γραφεῖον (Bureau) ὡς πρῶτος γραμματεύς, εἶδε καὶ ἤκουσεν ὅσα ὁ Νάκος μοὶ εἶπε καὶ ὅ,τι ἐγὼ τῷ ἀπήντησα. Τότε λέγει πρός με γεγωνυίᾳ τῇ φωνῇ : «Ἄφες τὸν ψεύστην, κύριε Ψύλλα, ὅμως καὶ ἐλθὲ νὰ καθήσωμεν εἰς τὰς ἕδρας μας, διὰ νὰ γένῃ ἔναρξις τῆς συνεδριάσεως.» Οὗτος δὲ πάλιν ὁ λόγος τοῦ Προέδρου μετέβαλε τὴν διάθεσιν τὴν ὁποίαν μοὶ ἐπροξένησαν οἱ λόγοι τοῦ Λ. Νάκου καὶ μὲ ἐνεθάρρυνε νὰ λάβω μέρος εἰς τὴν συζήτησιν, ἂν ἤθελα ἴδει τὴν ἀνάγκην, ἐπειδὴ εἶχον πλέον μάρτυρα ὅτι δὲν ἐπηρεάσθην ἀπὸ τὰ|
174ᵃ ψεύδη τοῦ Νάκου.

Ἀρξαμένης λοιπὸν τῆς συζητήσεως καὶ μετὰ τὴν ἀγόρευσίν τινων γερουσιαστῶν, οὐχὶ ἐκ τῶν ἀξιολογωτέρων, ἀνέστη μέγας καὶ βαρὺς ὁ Τρικούπης καὶ κατεπολέμησεν ἰσχυρῶς τὸν προϋπολογισμόν. Ἐγὼ δέ, καθήμενος εἰς τὸ ἱκρίωμα τοῦ Προεδρείου, ὡς γραμματεύς, ἐκράτουν σημειώσεις ἐπὶ τῶν κυριωτέρων λόγων τῆς ἀγορεύσεως τοῦ Τρικούπη, καί, τοῦτο βλέποντες οἱ γερουσιασταὶ τῆς ἀντιπολιτεύσεως, ἐνόησαν ὅτι ἡτοιμαζόμην νὰ ἀπαντήσω εἰς τοὺς λόγους τοῦ Τρικούπη, οἵτινες ἤρχισαν νὰ κάμνωσι μεγάλην ἐντύπωσιν εἰς τὸ πολυπληθέστατον ἀκροατήριον. Μοὶ διεβίβαζον λοιπόν τινες ἐξ αὐτῶν γραμμάτια ἀποτρεπτικὰ εἰς τὴν ὑποστήριξιν τοῦ προϋπολογισμοῦ, ἐπιτρέποντές μοι συγχρόνως νὰ δώσω τὴν ψῆφόν μου ἐλευθέρως.

Ἐγὼ ὅμως, θεωρῶν ὅτι ὁ Τρικούπης κατήντα σχεδὸν ἀκαταμάχητος ἀπὸ τὴν φυσιογνωμίαν τῶν τε μελῶν τῆς Γερουσίας ἐν γένει καὶ τοῦ ἀκροατηρίου καὶ φοβούμενος, ὡς ἀνωτέρω εἶπον, τὰς συνεπείας τῆς μὴ παραδοχῆς τοῦ προϋπολογισμοῦ, ἠγέρθην μετὰ τὸν Τρικούπην καὶ ὑπεστήριξα τὴν παραδοχὴν αὐτοῦ, ὅτε, γενομένης ψηφοφορίας, ἡ Γερουσία

παρεδέξατο τὸν προϋπολογισμὸν διὰ σημαντικῆς πλειονοψηφίας[1]. Ἤκουσα δὲ μετὰ ταῦτα ὅτι ὁ Ζ. Βάλβης, Ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν τότε[2], ἀπελθὼν εἰς τὰ Ἀνάκτορα πρὸς τὸν Βασιλέα, ἀπήγγειλε τὸ ἀποτέλεσμα καὶ προσέθετο ὅτι εἰς τὸν Ψύλλαν χρεωστεῖται ἡ παραδοχὴ τοῦ προϋπολογισμοῦ. Τὴν ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου ἀγόρευσίν μου δὲν εὑρίσκω μεταξὺ ὅσων παρ' ἐμοὶ εὑρίσκονται χειρόγραφοι τοιαῦται, ἀλλ' ἴσως εἶναι δημοσιευμένη διὰ τῶν Πρακτικῶν τῆς Γερουσίας, ἂν καὶ ἀτελῶς καὶ συγκεχυμένως, ὡς εἶπον | ἀνωτέρω. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τοῦ πρώτου προϋπολο- *174β*
γισμοῦ, τὸν ὁποῖον τὸ πρῶτον συνταγματικὸν Ὑπουργεῖον, ὑπὸ τὴν Προεδρίαν τοῦ Κωλέττου, εἰσήγαγεν εἰς τὴν Γερουσίαν καὶ τὸν ὁποῖον ἐγὼ μόνος μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς πολιτικῆς μου μερίδος καὶ ἐναντίον τῆς γνώμης των ὑπεστήριξα, ἀναλογιζόμενος τὰς συνεπείας ὁποῖαι ἤθελον κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐπακολουθήσει, ἕνεκα τῆς ἀνωμάλου καὶ ταραχώδους περιστάσεως εἰς τὴν ὁποίαν εὑρίσκετο ἡ πατρίς.

Ἀλλ' εἰς τὸ μετέπειτα ποτὲ πλέον δὲν ὑπεστήριξα κανὲν ἐκ τῶν νομοσχεδίων τὰ ὁποῖα καὶ τὸ Ὑπουργεῖον Κωλέττη καὶ τὰ μετὰ τοῦτο εἰσήγαγον εἰς τὴν Γερουσίαν. Ἔπραττον δὲ οὕτως ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκ πεποιθήσεως κατὰ τῆς ἀρχῆς αὐτῶν, ἀλλ' οὐχ ἧττον ἐλάμβανον κάποτε τὸν ἀντίλογον, ὅπως προκαλέσω τὴν συζήτησιν, ἥτις μοὶ ἐφαίνετο πολὺ ἀναγκαία διὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς συνταγματικῆς πορείας τὴν ὁποίαν ἀνέλαβε τὸ ἔθνος. Καὶ ἐνόμιζα ἐντροπὴν διὰ τὸ σῶμα ἐκεῖνο τῶν γερόντων, ἄνωθεν καὶ πέριξ τοῦ ὁποίου ἵστατο πολὺ πλῆθος πολιτῶν ἐπιθυμούντων νὰ ἀκούσωσι καὶ τῶν ὑπουργῶν τοὺς λόγους περὶ τῆς ἀνάγκης καὶ χρησιμότητος τῶν προτάσεών των καὶ τοὺς λόγους τῶν μελῶν τῆς Γερουσίας, τούς τε ὑπὲρ τῆς παραδοχῆς ἢ μὴ τῶν προτάσεων ἐκείνων, ἐνόμιζον, λέγω, ἐντροπὴν νὰ κάθη(ν)ται ἐκεῖ 40 - 50 ἄνδρες καὶ νὰ ἀκούωσι μόνον ἀναγινωσκόμενα τὰ νομοσχέδια τῶν ὑπουργῶν καὶ μὲ τὸ ναί, ναὶ νὰ κλείεται ἡ συνεδρίασις, καὶ νὰ ἀποχωρῶμεν οἴκαδε, λαμβάνοντες κατὰ μῆνα τὰς 500 δραχμάς, τὸ κατὰ τὸ Σύνταγμα ποσὸν τῆς | ἀποζημιώσεως, *175α*
αὐξηθὲν ἐν τέλει εἰς δρ. 650. Ἐκτὸς δὲ τῶν ἀνωτέρω λόγων, ἐφρόνουν

1. «Διὰ ψήφων 40 λευκῶν πρὸς 2 μελαίνας» (*Πρακτικά*, ΑΑ, σ. 792 — συνεδρίαση 29 Ὀκτωβρίου 1845).

2. Διαδέχθηκε τὸν Μεταξᾶ στὶς 9 Αὐγούστου 1845.

ὅτι νόμοι οἵτινες ψηφίζονται ἄνευ μεγάλης ὅσον οἷόν τε συζητήσεως ὁμοιάζουσι μὲ πασσάλους οἱ ὁποῖοι, ὅσον εὐκολώτερον ἐμπήγνυνται εἰς τοῖχόν τινα ἢ ἔδαφος, τόσον ἄχρηστοι καταντῶσι διὰ τὰς χρείας ἕνεκα τῶν ὁποίων οἱ ἄνθρωποι τοὺς μεταχειρίζονται.

Καὶ ἐνταῦθα κρίνω καλὸν νὰ ἀναφέρω τὸ ἑξῆς ἀνέκδοτον, τὸ ὁποῖον ἔλαβε χώραν εἰς περίστασίν τινα καθ' ἣν ἐπρόκειτο νὰ ψηφισθῇ ὑπὸ τῆς Γερουσίας πρότασίς τις φιλανθρωπικὸν σκοπὸν ἔχουσα. Ὁ Γερουσιαστὴς Νικ. Πρασακάκης, ὢν συγχρόνως καὶ Δήμαρχος τῆς Ἑρμουπόλεως, παρεκάλεσε τὴν Κυβέρνησιν νὰ παρατείνῃ διὰ νόμου δασμὸν τὸν ὁποῖον διὰ βασιλ. διατάγματος εἶχεν ἐπιβάλει εἰς τὰ εἰσερχόμενα καὶ ἐξερχόμενα τῆς νήσου Σύρου ἐμπορεύματα χάριν τοῦ ἐκεῖ νοσοκομείου. Ἐζητεῖτο δὲ ἡ παράτασις τοῦ δασμοῦ, διότι ἤγγιζε νὰ λήξῃ ἡ προθεσμία καθ' ἣν ἔμελλε νὰ εἰσπράττεται. Εἰσήχθη λοιπὸν εἰς τὴν Γερουσίαν τὸ περὶ τούτου νομοσχέδιον [1], ὁ δὲ Πρασα⟨κά⟩κης εἶπέ μοι, πειράζων με ἴσως : «Νὰ σὲ ἴδω τώρα ἐσέ, τὸν πάντοτε ἐναντ ούμενον εἰς τὰς προτάσεις τῶν ὑπουργῶν, τί δύνασαι καὶ ἂν δύνασαι νὰ ἐναντιωθῇς καὶ εἰς τοῦτο τὸ φιλανθρωπικὸν νομοσχέδιον.» Ἐγὼ τότε ἀπήντησα : «Μὴ μὲ πειράζῃς, φίλε καὶ συνάδελφε, διότι δύναμαι κάπως καὶ ἠμπορῶ νὰ ἔχω λόγους τινὰς νὰ ἐναντιωθῶ εἰς τὴν παραδοχὴν καὶ τούτου τοῦ φιλανθρωπικοῦ νομοσχεδίου, ἐπειδή, καθόσον ἐνθυμοῦμαι ἀπὸ τὴν παιδικήν μου ἡλικίαν, ὅταν ἐφοίτων εἰς τὸ ἐνταῦθα ἑλληνικὸν σχολεῖον καὶ ἀνεγίνωσκον τὰ προλεγόμενα τοῦ σοφοῦ Κοραῆ,
175β εἶδόν τινας λόγους ἐναντίους | εἰς τοιαῦτα καταστήματα ὡς τὸ προκείμενον.» «Βλασφημεῖς», ἀπαντᾷ ὁ Νικ. Πρασακάκης, «ὁ Κοραῆς, ὁ Κοραῆς ποτὲ δὲν ἠδύνατο νὰ εἶναι ἐναντίος εἰς τοιαῦτα καταστήματα.» Καὶ μοὶ προτείνει παρευθὺς τί θέλω νὰ στοιχηματίσω μετ' αὐτοῦ, κατὰ τὴν συνήθειαν τῶν Χίων. Τότε ἐγώ, δραμὼν εἰς τὴν βιβλιοθήκην τοῦ Πανεπιστημείου καὶ ἐρευνήσας μεταξὺ τῶν Ἁπάντων τοῦ Κοραῆ, εὗρον τὸ μέρος τὸ ὁποῖον ἐνθυμούμην ὅτι ἀνέγνωσα εἰς τὴν παιδικήν μου ἡλικίαν καί, λαβὼν τὸ βιβλίον ὑπὸ μάλης, τὸ ἐπέδειξα εἰς τὸν Πρασακάκην, ἐκπλαγέντα καὶ ἀναφωνήσαντα εἰς ἐμέ : «Σεῖς εἴσθενε ἕνας Δ...» [2] Ἔλεγε δὲ ὁ Κοραῆς ὅτι δὲν πρέπει νὰ δίδωσι μεγάλην προσοχὴν εἰς τοιαῦτα καταστήματα,

1. Βλ. *Πρακτικά*, ΑΑ, σσ. 365–367, 375, 378–379 (συνεδρ. 12, 13 καὶ 15 Ἰουνίου 1845).
2. Τὰ ἀποσιωπητικὰ εἶναι τοῦ χφ.

διότι αὐτὰ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον διαφθείρουν τοὺς πολίτας, οἱ ὁποῖοι, γνωρίζοντες ὅτι ὑπάρχουν ἄσυλα δι' αὐτοὺς ἐν καιρῷ ἀνάγκης, εἴτε διάγουσιν ὀκνηρὸν βίον, μὴ προσπαθοῦντες νὰ δημιουργῶσι κατάστασίν τινα ἀναγκαίαν πρὸς συντήρησίν των, καὶ διὰ τῆς ὁποίας νὰ δύνανται νὰ γένωσι καὶ πατέρες οἰκογενειῶν, εἴτε, ἐὰν ἐργάζωνται καὶ κερδίζωσί τι καθ' ὅλας τὰς ἐργασίμους ἡμέρας, ἀποβλέποντες καὶ οὗτοι εἰς τὰ ἄσυλα ταῦτα, κατασπαταλῶσι τὰς οἰκονομίας των εἰς ἀσωτίας κ.τ.λ., κ.λ. Ἀναφέρει δὲ πρὸς τούτοις ὁ Κοραῆς καὶ ὅτι Εὐρωπαῖός τις ἐσυμβούλευσέ ποτε τὸν Αὐτοκράτορα τοῦ Οὐρανίου Κράτους (τῆς Κίνας) νὰ ἀνεγείρῃ τοιαῦτα καταστήματα εἰς τὸ κράτος του, ἀλλ' αὐτός, ἀφοῦ ἐξέτασε λεπτομερῶς περὶ τούτων τὸν συμβουλεύοντα αὐτὸν Εὐρωπαῖον, τῷ ἀπήντησεν οὕτω : «Δὲν μὲ συμβουλεύεις κάλλιον πῶς ἠμπορῶ νὰ κατορθώσω, ὥστε οἱ ὑπήκοοί μου νὰ μὴ καταντῶσί ποτε εἰς τὸ νὰ λαμβάνωσιν ἀνάγκην τοιούτων καταστημάτων;» Τὴν ἔννοιαν ταύτην τοῦ Κοραῆ γράφω ἐνταῦθα ἐκ μνήμης, χωρὶς νὰ ἔχω ἔμπροσθέν μου αὐτὸ τὸ κείμενον [1].

Καὶ πρὸς τὴν Βασίλισσαν Ἀμαλίαν εἶπόν ποτε τὰ ἑξῆς, ἀφορμὴν λα- *176ᵃ*
βὼν ἀπὸ λόγον τῆς ἰδίας ὃν μοὶ ἀπέτεινεν ἔν τινι συναναστροφῇ ἢ χορῷ εἰς τὰ Ἀνάκτορα. «Ἔχετε», μοὶ εἶπε, «πολλὰ καὶ ἀναγκαῖα νομοσχέδια εἰς τὴν Γερουσίαν, ἀλλὰ βραδύνετε, καθὼς ἀκούω, νὰ τὰ ψηφίσετε.» «Θέλομεν τὰ ἐξετάσει ἐπιμελῶς πρότερον, Μεγαλειοτάτη, καὶ τότε θέλομεν τὰ φέρει εἰς τὴν γενικὴν συνεδρίασιν πρὸς συζήτησιν καὶ ὁριστικὴν ἀπόφασιν.» «Ἀλλὰ πρέπει νὰ σπεύσητε», λέγει, «καὶ νὰ μὴ χάνετε τὸν καιρὸν εἰς μακρὰς συζητήσεις.» «Μὲ συγχωρεῖτε, Μεγ., ἔχομεν σκοπὸν νὰ παλεύσωμεν μὲ τοὺς ὑπουργούς.» «Νὰ παλεύσετε! Καὶ διατί;» «Διὰ νὰ γυμνασθῶμεν καὶ ἡμεῖς καὶ οἱ ὑπουργοὶ εἰς τὰ πράγματα τῆς πολιτείας. Ἡ Μεγαλειότης Σας γνωρίζετε, ὡς ἐκ τῆς συχνῆς ἀναγνώσεως τῶν Ἱερῶν Γραφῶν, ὅτι εἴμεθα Ἕλληνες καί, ὡς Ἕλληνες, ζητῶμεν (*sic*) σοφίαν, καθὰ λέγει ὁ Ἀπόστολος Παῦλος.» Μὲ ἀφῆκε τότε ἡ Βασίλισσα, εἰποῦσα μόνον : «Σοφίαν ναί, ἀλλ' οὐχὶ παρλάτες.» Τὴν λέξιν ταύτην ἐφήρμοσαν τότε οἱ συμπολιτευόμενοι εἰς τὰς ἀγορεύσεις τοῦ Χρηστίδου κυρίως.

1. Μ' αὐτὸ τὸ πνεῦμα μίλησε ὁ Ψύλλας στὴν Γερουσία στὶς 15 Ἰουνίου 1845 γιὰ τὸ νομοσχέδιο «περὶ τελωνειακοῦ φόρου ὑπὲρ τοῦ νοσοκομείου Σύρου», χωρὶς ὅμως νὰ ἐναντιωθῇ στὴν ἀποδοχή του. Στὴν ἀγόρευσή του ἐπικαλέστηκε καὶ τὴ γνώμη τοῦ Κοραῆ (*Πρακτικά*, ΑΑ, σσ. 378–379).

Εἶπον ἀνωτέρω ὅτι μετὰ τὴν ὑποστήριξιν τοῦ κατὰ πρῶτον παρουσιασθέντος προϋπολογισμοῦ ποτὲ ἄλλοτε δὲν προσέφερον τοιαύτην ὑπηρεσίαν εἰς τοὺς κατὰ καιρὸν ὑπουργούς, εἶπον δὲ καὶ τοὺς λόγους δι' οὓς ἔπραξα οὕτω. Καὶ εἰς πολλὰς μὲν ἄλλας περιστάσεις εἶχον συντρόφους εἰς τὰς συζητήσεις τοὺς πολιτικούς φίλους μου, ἀλλ' εἰς τὸ περὶ Διοικητικῆς Ἀστυ-
176β νομίας ζήτημα, ἂν | ὑπῆρξαν οἱ κυριώτεροι μεταξὺ αὐτῶν ἐναντίοι, μὲ ἀφῆκαν ὅμως μόνον εἰς τὴν κατὰ τοῦ νομοσχεδίου ἐκείνου ἀντίστασιν, δι' ἣν (εἰρήσθω ἐν παρόδῳ), ἂν καὶ δὲν ὑπῆρξα νικητής, ἤκουσα ὅμως πολλοὺς ἐπαίνους καὶ ἀπὸ τὰς δύο πολιτικὰς μερίδας τῆς Γερουσίας καὶ τοῦ ἀκροατηρίου. Ἀλλὰ καὶ ὁ Τρικούπης αὐτός, παραδεχθεὶς τὴν ἀρχὴν τοῦ νομοσχεδίου καὶ μόνον διὰ τῆς κατωτέρω τροπολογίας προσπαθήσας νὰ ἐπιφέρῃ διόρθωσίν τινα αὐτοῦ, ὅτε ἠγέρθη νὰ προτείνῃ τὴν παραδοχὴν τῆς ἀρχῆς καὶ νὰ συστήσῃ τὴν τροπολ⟨ογ⟩ίαν, ἐξεφράσθη λίαν καλῶς ὑπὲρ τῆς ἀγορεύσεώς μου, ὡς καὶ ὁ Κλονάρης ἔπραξεν, ἐρωτηθεὶς παρά τινος τῶν παρ' αὐτῷ καθημένων γερουσιαστῶν πῶς τῷ ἐφαίνοντο οἱ λόγοι μου, εἰπὼν ὅτι λέγω πολλὰ καλὰ πράγματα. Ἡ δὲ τροπολογία τοῦ Τρικούπη ἦτον αὕτη : «Ὁ παρὼν νόμος ἰσχύει διὰ τέσσαρα ἔτη.» Καὶ μ' ὅλα ταῦτα ἡ Γερουσία δὲν παρεδέχθη αὐτήν, τὸ δὲ νομοσχέδιον ἔγινε δεκτὸν μὲ μεγίστην πλειονοψηφίαν [1]. Νομίζω δὲ ὅτι ἡ ἀγόρευσίς μου ἐπὶ τοῦ νομοσχεδίου τούτου εὑρίσκεται μεταξὺ τῶν σῳζομένων, εἰ καὶ ἀτελῶν, χειρογράφων τῶν ἀγορεύσεών μου.

Τὸ νομοσχέδιον τοῦτο εἰσήχθη καὶ κατὰ τὴν ἑπομένην [2] βουλευτικὴν σύνοδον, διότι ἡ Βουλὴ τῶν Ἀντιπροσώπων δὲν ἐπρόφθασε νὰ τὸ συζητήσῃ, πρὶν τῆς λήξεως τῆς συνόδου. Ἀλλ' εἰσαχθὲν τὴν φορὰν ταύτην εἰς τὴν Βουλὴν κατὰ πρῶτον, ἔγινε δεκτόν, καί τις τροπολογία, ὡς ἐκείνη τοῦ Τρικούπη, προταθεῖσα δὲν ἔγινε δεκτή. Εἰσαχθὲν δὲ κατόπιν καὶ εἰς τὴν Γερουσίαν, ἐπολεμήθη [3] πάλιν ὑπ' ἐμοῦ. Ἀλλά, προβλέπων τὴν ἀποτυχίαν, ἔκαμα χρῆσιν ἐγὼ τῆς τροπολογίας τοῦ Τρικούπη, ὅστις ἀντέστη εἰς τὴν παραδοχήν της, διότι, ἔλεγεν, ἀφοῦ ἅπαξ τοιαύτη τροπολογία ἀπερρίφθη κάτω, δὲν δύναται ἐδῶ νὰ προταθῇ, ἐκτὸς εἰμὴ ἂν θέλωμεν νὰ ματαιώσω-

1. *Πρακτικά*, ΑΒ, σσ. 171–255 (συνεδριάσεις 18 Ἀπριλίου — 4 Μαΐου 1846).

2. Πράγματι εἰσήχθη ἐκ νέου πολὺ ἀργότερα, κατὰ τὴν δευτέραν σύνοδο τῆς δευτέρας περιόδου.

3. *Πρακτικά*, ΒΒ, σσ. 118–123 (συνεδρίαση 10 Μαρτίου 1849). Πβλ. καὶ παραπάνω, σ. 44, ὑποσ. 1.

μεν | τὸ νομοσχέδιον. «Ὄχι», ἀπεκρίθην πρὸς τὸν Τρικούπην, «ἐγὼ δὲν 177α
βλέπω μήτε *κάτω* μήτε *ἄνω* μήτε δεξιὰ μήτε ἀριστερά, ἀλλ' ἀκολουθῶν
τοὺς λόγους τῆς πεποιθήσεώς μου, προτείνω τὴν τροπολογίαν, ἥτις, φέ-
ρουσα εὐτυχῶς ἀριθμοὺς «4 καὶ 6 κ.τ.λ. ἔτη», δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς διά-
φορος τῆς προταθείσης ἀλλοῦ, καὶ τοῦτο μοὶ φαίνεται ὅτι πράττομεν εἰς
περιστάσεις καθ' ἃς ἔχομεν νὰ ψηφίσωμεν ἀριθμούς.» Οὐχ ἧττον ὅμως ἡ
τροπολογία ἀπερρίφθη, καὶ τὸ νομοσχέδιον περὶ τῆς Διοικητικῆς Ἀστυνο-
μίας Ἀθηνῶν καὶ Πειραιῶς ἔγινεν ἔκτοτε νόμος [1], τοῦ ὁποίου τὰ ἀποτε-
λέσματα εἴδομεν μὲν καὶ ἄλλοτε, μάλιστα δὲ ἔγιναν καταφανῆ τώρα (1868)
— ὅλοι γνωρίζουσι τὴν ὑπόθεσιν τῶν αἰγυπτιακῶν λιρῶν.

Ἐνθυμοῦμαι ὅμως ὅτι ἡ ἀνωτέρω ἀναφερομένη φράσις μου «ἐγὼ δὲν
βλέπω οὔτε *κάτω* οὔτε *ἄνω*» ἐξελήφθη τότε ὡς τις ὑπαινιγμὸς κατὰ τοῦ
Τρικούπη, διότι ἤρχισαν νὰ νομίζωσιν οἱ ἄνθρωποι ὅτι προσήγγιζεν εἰς
τὴν Αὐλήν, καὶ εἶπέ τις μάλιστα εἰς αὐτὸν ἐκ τῶν παρακαθημένων, ἀντι-
πολιτευόμενος, κατ' αὐτὴν τὴν στιγμὴν τῆς ἀπαγγελίας τῆς φράσεως ταύ-
της : «Ἄκουσέ τα λοιπόν, ἂν τὰ ἀγαπᾷς, ὅσα λέγονται περὶ σοῦ ἀπὸ αὐ-
τὸν τὸν Ψύλλαν δημοσίως!» Διεθόθη δὲ καὶ καθ' ὅλην τὴν πόλιν τὸ γεγονὸς
τοῦτο, ὥστε ἔφθασε καὶ εἰς τὰ ὦτα αὐτοῦ τοῦ Λάυονς, τὸν ὁποῖον εἶδον
τὴν ἰδίαν αὐτὴν ἑσπέραν ἔν τινι συναναστροφῇ καὶ μοὶ ἐλάλησε περὶ τοῦ
πράγματος. Ἐγὼ ὅμως ἀπέκρουσα τὴν ἰδέαν ταύτην καὶ ἐνώπιον τοῦ
Λάυονς καὶ ἐνώπιον αὐτοῦ τοῦ Τρικούπη, ἐρωτήσαντός με εὐθὺς μετὰ τὴν
λύσιν τῆς συνεδριάσεως ἂν ἐνόουν οὕτω, λέγων *ἄνω*, ὡς τινες ἐξέλαβον.

Ἐν γένει δὲ λέγω ὅτι μὲ τὸν Τρικούπην ἤμην σύμφωνος | εἰς τὰ πλεῖ- 177β
στα τῶν ἀντικειμένων ὅσα συνεζητήθησαν ἐν τῇ Γερουσίᾳ, εἰς τὰ σπουδαι-
ότερα μάλιστα ἐξ αὐτῶν, ὡς παρ. χάριν εἰς τὸ ζήτημα τῆς φανερᾶς ἢ μυ-
στικῆς ψηφοφορίας τὴν ὁποίαν εἶχεν ἀναγράψει εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ὁ κανονι-
σμὸς [2] καὶ τὴν ὁποίαν τρὶς καὶ τετράκις ἐπροσπάθησαν [3] οἱ ὑπουργοὶ καὶ
οἱ φίλοι των γερουσιασταὶ νὰ μεταβάλουν εἰς φανεράν, ὥστε καὶ τὸ κατώρ-
θωσαν [4] μέχρι τέλους, πείσαντες τὴν Ἀντιβασίλισσαν Ἀμαλίαν, ἐν ἀπο-

1. Νόμος ΡΚΣ', 13 Μαρτίου 1849 : *Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως*, ἀρ. 11, 15 Μαρτίου 1849.
2. Ἄρθρο 44 τοῦ κανονισμοῦ : *Πρακτικά*, ΑΑ, σ. 55.
3. Π.χ. βλ. *Πρακτικά*, ΑΑ, σσ. 393–399 (συνεδρίαση 16 Ἰουνίου 1845).
4. *Πρακτικά*, ΓΑ, σσ. 12–34 (συνεδριάσεις 16, 18 καὶ 20 Νοεμβρίου 1850).

δημίᾳ τινὶ τοῦ Βασιλέως, νὰ καλέσῃ ἐνώπιόν της τὰ πλεῖστα μέλη τῆς Γερουσίας καὶ νὰ λάβῃ παρ' αὐτῶν ἔνορκον ὑπόσχεσιν ὅτι θέλουν ψηφίσει ὑπὲρ τῆς φανερᾶς. Οὕτω τοὐλάχιστον μᾶς ἐβεβαίωσαν δύο ἐκ τῶν τότε ὑπουργῶν τῆς πολιτικῆς μερίδος μας, ὁ Ἀναστ. Λόντος καὶ Ν. Χρυσόγελος.

Μὲ τὸν Τρικούπην, ὡς εἶπον, δὲν ἐσυμφώνησα εἰς τὸ περὶ τῆς μὴ παραδοχῆς τοῦ πρώτου προϋπολογισμοῦ, δὲν ἐσυμφώνησα ἔπειτα εἰς τὴν παραδοχὴν τῆς Διοικητικῆς Ἀστυνομίας, καὶ τέλος δὲν ἐσυμφώνησα μετ' αὐτοῦ εἰς τὰ λαβόντα χώραν κατὰ τὴν περίστασιν τῶν Παρκερικῶν. Εἰς πολλὰ δὲ ἄλλα ζητήματα ἐφαίνετο ὅτι δὲν ἐνέκυπτε σπουδαίως ὁ ἀνήρ, διότι ἐνησχολεῖτο εἰς τὴν συγγραφὴν τῆς Ἱστορίας του, καὶ ὡς παράδειγμα ἀναφέρω τὸ περὶ παραχωρήσεως μέρους ἐθνικῆς γῆς εἰς τοὺς κατοίκους τῶν χωρίων πρὸς περισσοτέραν εὐρυχωρίαν τῶν οἰκημάτων των, τὸ εἰσαχθὲν [1] ὑπὸ τοῦ τότε Ὑπουργοῦ τῆς Οἰκονομίας, δυσμόρου, ἀποθανόντος [2] Κορφιωτάκη, διότι, ὅταν ἐγὼ ὡμίλησα [3] κατὰ τῆς ἀρχῆς τοῦ νομοσχεδίου
178ᵃ καὶ ἔπεισα, νομίζω, τὴν πλειοψηφίαν ναὶ μὲν ὄχι | νὰ μὴ παρα⟨δε⟩χθῇ τὴν ἀρχήν, νὰ ἀναβάλῃ ὅμως τὴν συζήτησιν τῶν κατὰ μέρος διατάξεων, ὁ Τρικούπης μοὶ εἶπεν ὅτι περιττοὶ ἦσαν οἱ λόγοι μου, καὶ ἐπομένως περιττὴ καὶ ἡ ἀναβολὴ τῆς συζητήσεως. Τότε εἶπον εἰς αὐτὸν νὰ μοὶ ἐξηγήσῃ τί ἐννοεῖ μὲ μιάν τινα ἐκ τῶν ἐν τῷ νομοσχεδίῳ ἐκείνῳ διατάξεων, καὶ ὁ Τρικούπης ἔδωκε τὴν περὶ τούτου ἐξήγησιν, ὡς τὴν ἐνόει. Ὁ δὲ Μαγγίνας ἀποτόμως ἀπεκρίθη εἰς αὐτὸν ὅτι ἡ διάταξις ἐκείνη εἶχεν ὅλως ἐναντίαν ἔννοιαν τῆς τοῦ Τρικούπη, καὶ ὄντως εἶχεν οὕτω τὸ πρᾶγμα.

Εἰς τὴν περίστασιν ταύτην κρίνω ὄχι ἄσκοπον νὰ ἀναφέρω καί τι ἐπεισόδιον χαρακτηριστικὸν τῆς διαγωγῆς τῶν γερουσιαστῶν, συμπολιτευομένων ὁμοίως καὶ ἀντιπολιτευομένων. Τὴν ἀναβολὴν τῆς συζητήσεως τοῦ ἄνω εἰρημένου νομοσχεδίου ἐπρότεινεν αὐτὸς ὁ Μαγγίνας, εἰπὼν ὅτι δὲν εἶναι ἐναντίος τῆς ἀρχῆς, ἐπείσθη ὅμως ἀπὸ τοὺς λόγους τοῦ Ψύλλα ὅτι ἔχει ἀνάγκην πολλῆς σκέψεως, καθόσον ἀφορᾷ τὰ καθέκαστα αὐτοῦ. Ἐπείσθη δὲ ἡ Γερουσία νὰ ἀναβάλῃ εἰς τὴν ἐπαύριον τὴν συζήτησιν, ἀλλ' ἀνέ-

1. *Πρακτικά*, ΒΑ, σσ. 159–162 (συνεδρίαση 25 Νοεμβρίου 1847).
2. Δολοφονήθηκε τὸ 1850.
3. *Πρακτικά*, ΒΑ, σσ. 223–226 (συνεδρίαση 15 Δεκεμβρίου 1847).

θετο εἰς τὸν Ψύλλαν καὶ Μαγγίναν νὰ σκεφθῶσιν ὁμοῦ καὶ νὰ προτείνωσι τὴν ἀναγκαίαν διόρθωσιν. Ἅμα λοιπὸν μετὰ τὴν λύσιν τῆς συνεδριάσεως ὁ Μαγγίνας προτείνει εἰς τὸν Ψύλλαν νὰ λάβωσιν ὑπ' ὄψιν τὸ νομοσχέδιον καὶ νὰ σκεφθῶσι περὶ τῆς διορθώσεως. Ἀλλ' ὁ Ψύλλας, κεκμηκὼς ἀπὸ τὴν ἀγόρευσιν, ἐπρότεινε τῷ Μαγγίνᾳ νὰ ἀναβάλωσιν εἰς τὴν αὔριον τὴν ὑπόθεσιν καί, σκεφθέντες ἕκαστος τὴν ἡμέραν ἐκείνην (τῆς συνεδριάσεως) καὶ μάλιστα κατὰ τὴν ἑσπέραν, νὰ συνέλθωσιν ἀπὸ πρωΐας εἰς τὸ κατάστημα καί, κοινοποιήσαντες ἕκαστος τὰς σκέψεις του, νὰ συντάξωσι τὴν διόρθωσιν.

Τοῦτο δὲ καὶ ἐγένετο, ἀλλ' ὅτε τὴν πρωΐαν τῆς ἐπιούσης συνῆλθον ἐν τῷ Βουλευτηρίῳ, ὁ Μαγγίνας ἐπιδεικνύει τῷ Ψύλλᾳ | τὴν ὁποίαν εἶχε *178β* συντάξει διόρθωσιν καὶ ἐρωτᾷ ἂν καὶ οὗτος εἶχε γράψει τοιαύτην. Τῷ ἐπέδειξα λοιπὸν καὶ ἐγὼ τὴν διόρθωσιν καὶ τῷ εἶπον ὅτι συμφωνοῦμεν μὲν εἰς τὴν ἔννοιαν ἀμφότεροι, ἀλλὰ νομίζω ὅτι τὸ κείμενον τῆς διορθώσεως ἐκείνου δὲν ἔφερε τὸν τύπον ὁποῖον πρέπει νὰ ἔχῃ ὁ νόμος, τὸ σύντομον δηλ. καὶ τὴν ἀκρίβειαν, διότι τῷ ὄντι τὸ [μὲν] ἐδικόν μου κείμενον εἰς ὀλίγας λέξεις περιεῖχεν ὅλην τὴν ἔννοιαν τὴν ὁποίαν ὁ Μαγγίνας ἐξέθετεν εἰς μίαν ὁλόκληρον σχεδὸν σελίδα. Ἀλλ' ὁ Μαγγίνας ἐπιμένει νὰ ὑποβάλωμεν τὴν ἐδικήν του τροπολογίαν εἰς τὸ σῶμα τῆς Γερουσίας, διότι, ἔλεγεν, [ὅτι] ἤρεσε καὶ εἰς τὸν Ὑπουργόν, εἰς τὸν ὁποῖον εἶχεν ἐπιδείξει αὐτήν. Καὶ τοῦτο ἔπραττεν ὁ εὐλογημένος, ἢ τοὐλάχιστον ἔλεγεν ὅτι ἔπραττεν, ὁσάκις ἤθελε νὰ ἐπιβάλῃ τι εἰς τὴν παραδοχὴν τῆς Γερουσίας, ὅτι δηλ. τὸ εἶδον καὶ εἰς τὰ Ἀνάκτορα καὶ τὸ ἐνέκριναν. Ἐγὼ ὅμως δὲν συγκατετέθην εἰς τὴν ἐπίμονον ταύτην πρότασίν του, καὶ οὕτως εἰσήξαμεν εἰς τὸ σῶμα τῆς Γερουσίας τὸ ἴδιον κείμενον τῆς τροπολογίας ἕκαστος, καὶ ἐγώ, λαβὼν τὸν λόγον, ἐξέθεσα διατί νομίζω ὅτι ἡ ἐδική μου τροπολογία πρέπει νὰ προτιμηθῇ, ἥτις εἶχεν οὕτως, ἂν καλῶς ἐνθυμοῦμαι : «Ἑκάστη οἰκία γεωργικὴ προσλαμβάνει μέρος ἐθνικῆς γῆς κατὰ λόγον ἀντίστροφον τῆς ἐκτάσεώς της.»

Τότε τινὲς τῶν κκ. γερουσιαστῶν εἶπον ὅτι τὸ κείμενον τοῦτο δὲν εἶναι καταληπτόν. Ἀπήντησα ὅτι καὶ καταληπτὸν εἶναι καὶ δι' ἐξηγήσεως, ὁποία εἶναι ἡ τοῦ κ. Μαγγίνα τροπολογία, ἣν ὁ κύριος Ὑπουργὸς θέλει διαβιβάσει εἰς τοὺς ἁρμοδίους ἐκτελεστὰς τοῦ νόμου, θέλει ἐφαρμοσθῇ προσηκόντως. Ὁ ἀντίστροφος λόγος εἰς τὴν γεωμετρίαν, εἶπον, εἶναι ὁ ἐναν-

τίος τοῦ ὀρθοῦ. Ὁ ὀρθὸς θέλει : ὁ ἔχων μεγαλυτέραν ἔκτασιν νὰ λαμβάνῃ μεγαλύτερον μέρος. Ὁ ἀντίστροφος : ὅστις ἔχει μικροτέραν ἔκτασιν νὰ λαμβάνῃ μεγαλυτέραν, ὁ δὲ ἔχων μεγαλυτέραν νὰ λαμβάνῃ μικροτέραν.
179α Ἀλλὰ πολλὴ μετὰ | τὰς ἐξηγήσεις ταύτας ἐπῆλθε σιωπή, ὡς δισταζόντων τῶν γερουσιαστῶν νὰ προτιμήσωσι τὸ ἓν ἢ τὸ ἄλλο ἐκ τῶν δύο κειμένων, ὥστε ἠναγκάσθη ἐπὶ τέλους ὁ προεδρεύων τότε τῆς Γερουσίας Ἀντιπρόεδρος Κλονάρης νὰ προσκαλέσῃ τὴν Γερουσίαν νὰ ἀποφανθῇ τέλος ποῖον τῶν κειμένων παραδέχεται. Τότε ἐξεφώνησέ τις τῶν γερουσιαστῶν ὅτι εἶναι προτιμητέον τὸ τοῦ Μαγγίνα ὡς εὐληπτον, καὶ οἱ πλεῖστοι παρεδέχθησαν τοῦτο.

Ἀλλὰ τὴν ἐπιοῦσαν παρετήρησα πρὸς τὸν Κλονάρην ἐνώπιον πολλῶν γερουσιαστῶν (οὐχὶ ἐπὶ συνεδριάσεως) ὅτι ὤφειλεν, ὡς Πρόεδρος, νὰ συστήσῃ εἰς τὴν Γερουσίαν τὸ ὀρθότερον τῶν δύο κειμένων, διότι δὲν ἐπρόκειτο περὶ διαφορᾶς τῆς ἐννοίας ἀλλὰ περὶ ἀκριβείας τῶν φράσεων, διότι, καὶ ἂν ἔμελλε νὰ γένῃ δεκτὸν τὸ σχέδιον τοῦ Μαγγίνα, ἔπρεπεν, ὡς Πρόεδρος, νὰ ἐξαλείψῃ, ἢ ὁ ἴδιος ἢ νὰ ζητήσῃ ὥστε ἄλλοι τινὲς νὰ ἐξαλείψωσι, τὰς κακοζήλους καὶ κακοσυντάκτους φράσεις του, πρὶν ἢ τὸ παραδώσῃ εἰς τὴν ἐπιψήφισιν τοῦ σώματος. Τί ὅμως ἀπεκρίθη ὁ Κλονάρης εἰς τὰς παρατηρήσεις ταύτας; Ἦτον, εἶπέ, ποτε εἰς τὴν Γερονικιὰν (Θεσσαλίαν) δημογέρων τις ἑνὸς χωρίου, ἀγράμματος. Οὗτος, ἔχων ἀνάγκην γραμματικοῦ, ἐπρότεινεν εἰς τοὺς δημότας νὰ καλέσωσι διδάσκαλον, διὰ νὰ διδάσκῃ τὰ τέκνα των γράμματα. Ὑπήκουσαν οἱ δημόται, ἐκαλέσθη ὁ διδάσκαλος, τὸν ὁποῖον μετεχειρίζετο ὁ δημογέρων καὶ ὡς γραμματικόν του. Ἀλλ' οὗτος, ἁπλοῦς τὰ ἤθη, ὡς ἐν γένει εἶναι οἱ διδάσκαλοι (τοῦ τότε καιροῦ ὅμως), δὲν ἠδύνατο νὰ ὑπηρετῇ τὸν δημογέροντα καὶ εἰς τὰ καλὰ καὶ εἰς τὰ
179β κακὰ | ὁμοίως. Ἐζήτησε λοιπὸν ὁ δήμαρχος ἀπὸ τοὺς δημότας νὰ καλέσουν ἐπὶ συνελεύσεως τὸν διδάσκαλον καὶ νὰ τὸν ἀποπέμψουν, πληρώνοντες τοὺς δεδουλευμένους μισθούς του. Τοῦτο καὶ ἔπραξαν. Ἀλλ' ὁ διδάσκαλος ἐρώτησε διὰ ποῖον λόγον ἀποπέμπεται. Τότε ὁ δημογέρων τῷ λέγει : «Διότι δὲν ἠξεύρεις γράμματα.» «Πῶς καὶ ποῖος λέγει ὅτι δὲν ἠξεύρω γράμματα;» «Ἐγώ», λέγει ὁ δημογέρων. «Γράψε λοιπὸν *βόδι*, ἂν ἠξεύρῃς γράμματα.» Ὁ διδάσκαλος ἔγραψε *βόδι*. Τότε λαμβάνει καὶ ὁ δημογέρων ἓν τεμάχιον χάρτου καὶ γράφει ἐπ' αὐτοῦ ἢ ζωγραφεῖ μᾶλλον κακὰ ψυ-

χρὰ ἓν βόδι καὶ ἐρωτᾷ τοὺς δημότας ποῖον χαρτὶ ἔχει τὸ βόδι. Οἱ δημόται ἔδειξαν ἅπαντες τὸ χαρτὶ τοῦ δημογέροντος, καὶ τοιουτοτρόπως ἐφάνη ὅτι ὁ διδάσκαλος δὲν ἤξευρε γράμματα. Ταύτην τὴν ἀπάντησιν ἔδωκεν ὁ Κλονάρης ἐνώπιον πολλῶν γερουσιαστῶν διὰ τὴν προτίμησιν τὴν ὁποίαν ἔκαμεν ἡ Γερουσία τοῦ μαγγινείου σχεδίου, ἀλλὰ τίποτε δὲν εἶπεν ἂν ἔπρεπε καὶ ἂν δὲν εἶχε καθῆκον νὰ ὑποδείξῃ εἰς τὴν Γερουσίαν πῶς ἔπρεπε νὰ φερθῇ εἰς τὴν περίστασιν ταύτην.

Ἐπανέρχομαι εἰς τὸν Τρικούπην, ὅστις ἐθεωρήθη ἐξ ἀρχῆς ὡς ἀρχηγὸς τῆς ἀντιπολιτεύσεως ἐν τῇ Γερουσίᾳ. Οὗτος λοιπὸν μὲ ἀπέτρεπε κάποτε ἀπὸ τὰς ἐνστάσεις ὅσας πάντοτε σχεδὸν ἐνέβαλλον ἐν τῷ μέσῳ κατὰ τῶν προτάσεων τῶν ὑπουργῶν καὶ μοὶ ἔλεγεν ὅτι δὲν πρέπει νὰ εἴμεθα ἐναντίοι εἰς ὅλα ὅσα εἰσάγονται ὑπὸ τῶν ὑπουργῶν εἰς τὴν Γερουσίαν, διότι πιθανὸν νὰ εὑρεθῶμεν καὶ ἡμεῖς ποτε εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ φέρωμεν τοιαύτας τινὰς προτάσεις εἰς τὰς Βουλάς. Ἐγὼ ὅμως ἐξηκολούθουν τὸν δρόμον μου, διότι, καθὼς ἀνωτέρω | ἐξέθεσα, ἐνόμιζα ἀναγκαίαν τὴν συζήτησιν, *180* διὰ νὰ μὴ φαίνεται ἡ Γερουσία ὡς σῶμά τι ἄφωνον, καὶ ἔπειτα δὲν εἶδόν ποτε νομοσχέδιον μὴ ἐπιδεκτικὸν ἀντιρρήσεως. Διὰ τοῦτο ἀντέστην μὲ ὅλας μου τὰς δυνάμεις εἰς τὸ νομοσχέδιον τὸ ὁποῖον, δι' ἔλλειψιν δημίων δῆθεν, ἐπρόκειτο νὰ καταστήσῃ τοιούτους τοὺς στρατιώτας τῆς πατρίδος[1]. Ἀντέστην εἰς τὸν περὶ τύπου νόμον[2], ὅστις προυτίθετο νὰ καταστήσῃ τὰ ἐγκλήματα τοῦ τύπου τὰ κατὰ τῶν προσώπων τοῦ Βασιλέως, τῆς Βασιλίσσης καὶ τῶν βασιλοπαίδων οἱονεὶ κακουργήματα καὶ ὁ ὁποῖος δυστυχῶς ὑπεβλήθη ἀπὸ ὑπουργοὺς ἀνήκοντας εἰς τὴν ἀντιπολίτευσιν, Λόντον καὶ Χρυσόγελον, καὶ ἐψηφίσθη ὑπὸ τῆς Γερουσίας. Ἀντέστην εἰς τὸ περὶ ἀντιβασιλείας τῆς Βασιλίσσης Ἀμαλίας νομοσχέδιον[3], ἕνεκα τοῦ ὁποίου παρητήθησαν οἱ δύο ἤδη ὀνομασθέντες ὑπουργοί. Ἤμην ἐντελῶς σύμφωνος μὲ τοὺς 16 γερουσιαστὰς οἵτινες ἀντέστησαν[4] εἰς τὴν πρόθεσιν τῆς Κυ-

1. *Πρακτικά*, ΑΒ, σσ. 92–94, 106, 108–118 (συνεδριάσεις 18, 20, 22 Μαρτίου 1846).

2. Νόμος ΡΞΓ', 27 Ἰουνίου 1850 «περὶ μεταρρυθμίσεως τοῦ ἄρθρου 2 τοῦ ἀπὸ 23 Νοεμβρίου (5 Δεκεμβρίου) 1837 περὶ ἐξυβρίσεως ἐν γένει καὶ περὶ τύπου Νόμου» : *Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως*, ἀρ. 17, 30 Ἰουνίου 1850. Βλ. καὶ *Πρακτικά*, ΒΓ, σσ. 217–219, 226–231, 247–274 (συνεδριάσεις 8, 16, 17 Ἰουνίου 1850).

3. *Πρακτικά*, ΒΓ, σσ. 331–346 (συνεδρίαση 24 Ἰουλίου 1850).

4. *Πρακτικά*, ΔΑ, σσ. 41–57 (συνεδρίαση 9 Μαρτίου 1854, κεκλεισμένων τῶν θυρῶν).

βερνήσεως διὰ τὸν θεσσαλικὸν καὶ ἠπειρωτικὸν πόλεμον τοῦ 1854, ἂν καὶ δὲν παρευρέθην ἕνεκα ἀσθενείας εἰς τὴν συνεδρίασιν ἐκείνην, ἡ ἀπόφασις τῆς ὁποίας ἔφερε τοσαύτας κακὰς συνεπείας εἰς τὸν τόπον καὶ ἴσως - ἴσως ὑπῆρξεν ἡ πρώτη αἰτία τῆς μετὰ ταῦτα ἐκθρονίσεως τοῦ Βασιλέως Ὄθωνος, κ.τ.λπ.

Ἤδη δέ, παραπέμπων τοὺς ἐντευξομένους τὰ Ἀπομνημονεύματά μου ταῦτα εἰς τὰς χειρογράφους, ἂν καί, ὡς πολλάκις ἐνταῦθα εἶπον, ἀτελεῖς ἀγορεύσεις μου ἐν τῇ Γερουσίᾳ, μεταβαίνω εἰς τὸν ἐπὶ ἓν μόνον ἔτος διαρκέσαντα ὑπουργικόν μου βίον.

ΙΓ'

ΥΠΟΥΡΓΟΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ

(1854-1855)

Ἡ ἀγγλογαλλικὴ ἐπέμβαση τὸ 1854.—Ὁ Ψύλλας διστάζει νὰ ἀποδεχθῇ πρόταση συμμετοχῆς του στὴν Κυβέρνηση Μαυροκορδάτου.—Λόγοι ὑγείας.—Ὁ Ψύλλας Ὑπουργὸς Ἐκκλησιαστικῶν καὶ Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως.—Ἡ ἀπουσία τοῦ Μαυροκορδάτου.—Τὰ χρέη τοῦ Μαυροκορδάτου.—Ἐπιστροφὴ τοῦ Μαυροκορδάτου καὶ σύνταξη τοῦ προγράμματος τῆς Κυβερνήσεως.—Ἡ διοικητικὴ ἀποκέντρωση.—Ἡ βοήθεια πρὸς τοὺς σεισμοπαθεῖς τῶν Θηβῶν.—Ἄρνηση τοῦ Ὄθωνος γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τοῦ Μακρυγιάννη.—Τὸ διάταγμα τοῦ 1854 γιὰ τὴν ἀμνηστία.—Ὀργὴ τοῦ Ὄθωνος κατὰ τοῦ Ὑπουργοῦ Δικαιοσύνης Καλλιγᾶ.—Σημείωση τοῦ Ὄθωνος στὸ νομοσχέδιο γιὰ τὴν ὁροδοσία τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων.—Ἀπομάκρυνση τοῦ Wendtland.—Κλονισμὸς τῆς ὑγείας τοῦ Ψύλλα.—Ἀνάγκη ἐκλογῆς Ἀρχιεπισκόπου Κορινθίας.—Ἡ πρόταση τῆς Ἱερᾶς Συνόδου.—Προσπάθειες τοῦ Ψύλλα γιὰ τὴν ἀνάκληση τῆς προτάσεως.—Ἡ ἀνάμειξη τοῦ Φαρμακίδη.—Ἐκλογὴ τοῦ Ἀμφιλοχίου.—Ὁ Αἰγινήτης διορίζεται ἔκτακτος καθηγητὴς τῆς παθολογίας.—Ἀντίδραση τοῦ Μακκᾶ καὶ τῶν φίλων του.—Ἐπεισόδια στὸ Πανεπιστήμιο.—Παραίτηση τοῦ Ψύλλα.—Ὁ Ψύλλας ἐκθέτει στὸν Ὄθωνα τὶς ἀπόψεις του γιὰ τὰ καθήκοντα τοῦ ἀνωτάτου ἄρχοντος.

Ὅταν, κατὰ τὸν Κριμαϊκὸν Πόλεμον καὶ τὰς ἀπερισκέπτους καὶ ἀκαίρους ἐνεργείας καὶ ἐκστρατείας τῆς Κυβερνήσεως, ἔλαβον τὸ μέτρον αἱ δύο προστάτιδες δυτικαὶ δυνάμεις νὰ ἐμποδί|σωσι τὰς περαιτέρω περιπλοκὰς *180*[β] εἰς τὰς ὁποίας ἦτο πιθανώτατον νὰ περιπέσῃ ἡ Ἑλλὰς διὰ τῆς διαγωγῆς της ταύτης, ⟨ὑφισταμένη⟩ ἀνήκουστα δεινά[1], καὶ ἐζητήθη μάλιστα τοῦτο[2] ἀπὸ φιλέλληνας βουλευτὰς τῆς Ἀγγλίας κατὰ τὰς περὶ τῶν πραγμάτων τούτων συζητήσεις ἐν τῇ Βουλῇ τῶν Ἀντιπροσώπων, προτείναντας εἰς τὴν Κυβέρνησιν τῆς Ἀγγλίας νὰ λάβωσι τοὐλάχιστον τὰ ἀναγκαῖα μέτρα, διὰ νὰ μὴ ἴδῃ πάλιν, ἔλεγον, ὁ κόσμος τὰς τρομερὰς ἐκείνας σκηνὰς τῶν καταστροφῶν καὶ ἐρημώσεων καὶ αἰχμαλωσιῶν τοῦ πολέμου τῶν 1821, τὰς μελλούσας πιθανῶς νὰ ἐπαναληφθῶσιν ἀπὸ τὰς ἀγρίας ὀρδὰς τῶν Τούρκων, ὅτε, λέγω, αἱ δυνάμεις αὗται ἔλαβον τὸ μέτρον νὰ στείλωσι κατοχὴν

1. Ἀντὶ *ἀνήκουστα δεινά*, στὸ χφ. ὑπάρχει *εἰς ἀνήκουστα δεινά*. Οἱ τρεῖς αὐτὲς λέξεις ἀποτελοῦν προσθήκη ποὺ ἔχει σημειωθῆ στὸ περιθώριο.

2. Ἡ λέξη τοῦτο εἶναι διαγεγραμμένη στὸ χφ.

εἰς τὰς Ἀθήνας, ὡς ἐγνωμάτευσε καὶ ἐπέμενεν ἡ Γαλλικὴ Κυβέρνησις ἐναντίον τῆς γνώμης τῆς Ἀγγλίας, ἥτις ἤθελε τὴν κατοχὴν εἰς τὰ μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας μεθόρια, τότε, ὑπαρχούσης τῆς κατοχῆς εἰς τὸν Πειραιᾶ, ὑπεβλήθη τῷ Βασιλεῖ Ὄθωνι κατάλογος ὑπουργῶν ὑπὸ τῶν πρέσβεων τῶν δύο τούτων δυνάμεων.

Ἀλλά, προτοῦ τοῦτο λάβῃ χώραν, ἐπειδὴ ὑπωπτευόμην καὶ ἤκουον μάλιστα παρὰ πολλῶν ὅτι τὸ ὄνομά μου μέλλει νὰ εἶναι μεταξὺ τῶν προταθησομένων ὑποψηφίων, παρεκάλεσα ἐπιμόνως τὸν χρηστὸν καὶ σεβαστὸν φίλον μου Στρατηγὸν Τζούρτζ, ὅστις ἔβλεπε συχνότατα τὸν Πρέσβυν τῆς Ἀγγλίας Οὐάις, νὰ τῷ εἴπῃ [ὅτι], ἐπειδὴ ἡ ὑγεία μου δὲν μὲ συγχωρεῖ νὰ λάβω μέρος εἰς τὸ σχηματισθησόμενον ὑπουργεῖον, νὰ μὲ ἀπαλλάξῃ ἀπὸ τὸ βάρος αὐτό, ἐὰν ὑπῆρχε πρόθεσις νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν καὶ τὸ ὄνομά μου. Ὁ δὲ Στρατηγὸς Τζοὺρτζ ἠθέλησε νὰ βεβαιωθῇ καὶ διὰ χειραψίας ἂν τῷ ὄντι διὰ λόγους ὑγείας δὲν θέλω νὰ δεχθῶ τὴν θέσιν ταύτην, ἂν μοὶ προσεφέρετο, καὶ τότε ἀνέλαβε νὰ ἐκτελέσῃ τὴν παράκλησίν μου. Ἀλλὰ τὸ ἑσπέρας τῆς ἰδίας ἐκείνης ἡμέρας καθ' ἣν ἔκαμα | τὸν λόγον περὶ τούτου πρὸς *181ᵃ* τὸν Στρατηγὸν ἐζητήθην πανταχόθεν ἀπὸ τὸν Ναύαρχον Κανάρην νὰ ἔλθω εἰς τὴν οἰκίαν του, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐγνώριζα εἰς τί ἀπέβλεπεν, ἀλλὰ διὰ τοῦτο καὶ δὲν ἠδυνάμην νὰ μὴ ὑπάγω εἰς αὐτόν. Ἐλθὼν δὲ εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Κανάρη, εὗρον ἐκεῖ τὸν Περικλῆ Ἀργυρόπουλον, τὸν Παῦλον Καλλιγᾶν καὶ τὸν Ρήγαν Παλαμήδην. Πάντες λοιπὸν οὗτοι μὲ προέτρεψαν νὰ λάβω μέρος εἰς τὸ συγκροτηθησόμενον ὑπουργεῖον, μάλιστα δὲ οἱ κ. Ἀργυρόπουλος καὶ Καλλιγᾶς, οἵτινες καὶ μοὶ ἔλεγον κατὰ μέρος ὅτι μετ' ἐμοῦ μόνον ἐπεθύμουν νὰ εἰσέλθουν εἰς τὸν ὑπουργικὸν ἐκεῖνον συνδυασμόν. Μοὶ ἔλεγον δὲ ὅλοι σχεδὸν ὁμοῦ νὰ ἐκλέξω ὁποιονδήποτε ὑπουργεῖον θέλω καί, εἰς τὴν ἄρνησίν μου, δι' οὓς ἐξεθέμην ἀνωτέρω λόγους ὑγείας, προσέθεντο ὅτι δύναμαι νὰ ἐκλέξω τὸ ἐλαφρότερον πάντων, τὸ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως καὶ Ἐκκλησίας. Εἶπον τέλος εἰς αὐτούς, ἐπιμένοντας, ὅτι δὲν τοῖς δίδω τότε ὁριστικὴν ἀπάντησιν ἀλλὰ τὴν ἐπαύριον, ἀφοῦ πρῶτον ἐρωτήσω τὸν ἰατρόν μου (τὸν σύγγαμβρόν μου Ἀλέξιον Πάλλην) ἂν δύναμαι χωρὶς κίνδυνον μεγάλον τῆς ὑγείας μου νὰ ἀναλάβω τὸ βάρος ἐκεῖνο καὶ εἰς τὰς βαρείας μάλιστα περιστάσεις ἐκείνας.

Ὁ δὲ φόβος μου οὗτος προήρχετο, διότι κατὰ τὸ 1849 ἔτος προσεβλή-

θην ἀπό τι εἶδος ἀρχῆς λιποθυμίας, ὅτε ἐν τοῖς δωματίοις τοῦ καταστήματος τῆς Γερουσίας, περικυκλωμένος ἀπὸ δύο πολιτικοὺς φίλους μου γερουσιαστάς, προετρεπόμην ὑπὸ τοῦ μὲν ἐκ δεξιῶν | νὰ ὑποστηρίξω καὶ *181β*
ψηφίσω ὑπὲρ τοῦ πυρός, ὑπὸ δὲ τοῦ ἐξ ἀριστερῶν μου ὑπὲρ τοῦ ὕδατος, ὑπὲρ προτάσεων δηλ. πάντῃ διαφόρων καὶ ἐναντίων πρὸς ἀλλήλας. Μοὶ[1] ἐλάλουν δὲ περὶ τούτου μυστικῶς καὶ εἰς τὸ οὖς ἐπὶ πολλὴν ὥραν καὶ ὄρθιοι πρὸς ὄρθιον, ἐμέ, καὶ τότε ἠσθάνθην ἐμαυτὸν κλονιζόμενον καὶ μέλλοντα σχεδὸν νὰ πέσω. Εἶπον λοιπὸν πρὸς αὐτοὺς νὰ μὲ ἀφήσωσιν ἥσυχον καὶ ἐκάθησα, ἀλλοιωθεὶς κατὰ τὸ χρῶμα, ὅτε ὁ Δρόσος Μανσόλας (ἰατρὸς) μοὶ παρήγγειλεν, ἀντὶ νὰ καπνίσω, καθὼς ἐζήτησα, νὰ πίω λεμονάταν, καί, τοῦτο πράξας, ἀπῆλθον εἰς τὸν οἶκόν μου, ὅπου μετά τινας ὥρας ἦλθεν ὁ Στάμος Σεραφείμ, συντάκτης τῆς Γερουσίας, καὶ μοὶ παρήγγειλεν ἐκ μέρους τοῦ ἰατροῦ καὶ γερουσιαστοῦ Γλαράκη νὰ ἐπιθέσω βδέλλας εἰς τὰ ὀπίσθια. Τοῦτο δὲ πράξας, ἀντὶ ὠφελείας (ἴσως καὶ διά τινα ἄλλην κατάχρησιν) ἠσθάνθην τοσαύτην ἀδυναμίαν, ὥστε τὴν ἐπιοῦσαν, πορευόμενος εἰς τὸ κατάστημα τῆς Γερουσίας, μόλις ἠδυνήθην νὰ φθάσω ἐκεῖ, κλονιζόμενος εἰς πᾶν βῆμά μου. Εὗρον δὲ ἐκεῖ τὸν Γλαράκην, τῷ εἶπον τί μοὶ συμβαίνει, καὶ μάλιστα κατόπιν τῆς ἐπιθέσεως τῶν βδελλῶν, ἐκεῖνος δὲ μοὶ παρήγγειλε νὰ ἐπαναλάβω τὴν ἐπίθεσιν τῶν βδελλῶν, καὶ τότε κατήντησε τὸ πρᾶγμα χειρότερον, ὥστε ὁ Γλαράκης μοὶ εἶπεν ὅτι φαίνεται τὸ νόσημα νὰ εἶναι κάπως νευρικόν. Καὶ πιστεύω ὅτι τοιοῦτον ἦτο, διότι εἶδον ὅτι τοῦτο προῆλθεν ἀπὸ στενοχωρίας ἠθικὰς πολιτικὰς δηλ., ἕνεκα τῶν καθημερινῶν λιποταξιῶν αἵτινες ἐλάμβανον χώραν μεταξὺ | τῶν μελῶν τῆς *182α*
μερίδος μου καὶ τῆς κατὰ συνέπειαν τούτου δυσθυμίας καί, δὸς εἰπεῖν, ἀπελπισίας μου πρὸς τὴν διόρθωσιν τῶν κοινῶν πραγμάτων. Εἰς τοιοῦτον δὲ βαθμὸν εἶχε καταντήσει ἡ κατάστασις τῆς ὑγείας μου, ὥστε ἐπὶ μῆνα σχεδὸν ὁλόκληρον οὔτε νὰ περιπατήσω στερεῶς ἠδυνάμην οὔτε νὰ φάγω τίποτε, χωρὶς ναυτιάσεων. Κατὰ δὲ τὸ χρονικὸν τοῦτο διάστημα ὁ σύγγαμβρός μου Πάλλης, ὅστις πρὸ πολλοῦ ἐγνώριζε τὴν ἰδιοσυγκρασίαν μου, ἦτον δυστυχῶς εἰς ἀποδημίαν, ἀποσταλεὶς ἐκ μέρους τοῦ ἡμετέρου Πανεπιστημείου εἰς Τουρῖνον, ὅπου ἔλαβε χώραν γενική τις τῶν ἐν Εὐρώπῃ σπουδαίων ἰατρῶν συνέλευσις. Ἀλλὰ μετὰ τὴν ἐπάνοδόν του εἰς Ἀθήνας,

1. Ἡ λέξη *μοὶ* εἶναι διαγεγραμμένη στὸ χφ.

μαθὼν καὶ ἰδὼν τὴν κατάστασιν τῆς ὑγείας μου, μὲ συνεβούλευσε περιπάτους μακρούς, μοὶ ἔδωκε συνταγήν τινα πρὸς εὐκοιλιότητα, καὶ ἔκτοτε εἶχε μὲν ἀρχίσει νὰ βελτιοῦται ἡ κατάστασίς μου, ἀλλ' ἐγὼ ἐφοβούμην πάντοτε νὰ ὑποβάλω ἐμαυτὸν εἰς διαρκεῖς πνευματικοὺς κόπους, καὶ διὰ τοῦτο ἀπέφευγον νὰ ἀναλάβω ἐνεργητικὰς δημοσίους ὑπηρεσίας, καὶ μάλιστα ὡς τὴν προκειμένην ὑπουργικήν. Ἠρώτησα διὰ τοῦτο τὸν Πάλλην, καὶ ἐκεῖνος μοὶ εἶπεν ὅτι πιθανὸν ἦτο μάλιστα νὰ μὲ ὠφελήσῃ ἡ ἐνασχόλησις αὕτη.

Καὶ οὕτως ἀνέλαβον νὰ διευθύνω τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Ἐκπαιδεύσεως[1] ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Ἀλ. Μαυροκορδάτου καὶ με(τα)ξὺ συναδέλφων Κανάρη, Παλαμήδου, Ἀργυροπούλου, Καλλέργη καὶ Καλλιγᾶ.

Ἀλλ' ὁ Πρόεδρος Μαυροκορδᾶτος ἦτον ἀπὼν τότε εἰς Παρισίους ὡς Πρεσβευτής. Ὅθεν ἐπρόκειτο νὰ προεδρεύεται τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον ἀπὸ τὸν γηραιὸν Κανάρην. Κατὰ τὴν στιγμὴν δὲ καθ' ἣν ἐπρόκειτο νὰ δώ-
182β σωμεν τὸν νενομισμένον ὅρκον, ὁ Βασιλεὺς | ἀνθίστατο καὶ δὲν ἤθελε νὰ ὑπογράψῃ τὰ διατάγματα τῶν διορισμῶν μας, λέγων ὅτι δὲν δύναται νὰ διορίσῃ εἰς θέσιν ἄνθρωπον, πρὶν πρῶτον βεβαιωθῇ ὅτι δέχεται τὸν διορισμόν του, καὶ διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ἐρωτήσῃ τὸν ἀπόντα Μαυροκορδᾶτον ἂν δέχεται. Καί, ἐνῷ οἱ λοιποὶ τῶν συναδέλφων μου ἐφαίνοντο ὅτι ἐνέκριναν τὴν γνώμην ταύτην τοῦ Βασιλέως, ἐγὼ μόνος, φοβούμενος μὴ δὲν πραγματοποιηθῇ διόλου ὁ διορισμὸς οὗτος καὶ τὸ Ὑπουργεῖον μέλλῃ νὰ εὑρίσκεται ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Κανάρη διὰ παντὸς τοῦ χρόνου τῆς ὑπάρξεώς του, ἀφοῦ ἀπέδειξα ὅτι αὐτὸς ἐγὼ διωρίσθην ὑπουργὸς ἀπὸ τὴν Ἀντιβασιλείαν, χωρὶς νὰ ἐρωτηθῶ προηγουμένως, ἐπέμεινα μέχρι παραιτήσεως εἰς τὴν ὑπογραφὴν τοῦ διατάγματος τοῦ ἀφορῶντος τὸν διορισμὸν τοῦ Μαυροκορδάτου, ἥτις καὶ ἔλαβε χώραν. Ἡ δὲ ἐπιμονή μου αὕτη ἐδικαιώθη εἰς τὸ μετέπειτα, διότι ὁ Μαυροκορδᾶτος μὲ πολλὴν δυσκολίαν καὶ μετὰ παρέλευσιν ἑνὸς μηνὸς καὶ πλέον κατῆλθεν εἰς Ἀθήνας, διὰ νὰ ἀναλάβῃ τὴν νέαν θέσιν του ὡς Πρόεδρος τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου.

Λόγον δ' ἔδιδε διὰ τὴν μὴ εὔκολον ἐκ Παρισίων ἀναχώρησίν του τὸ χρέος 50.000 καὶ ἐπέκεινα φράγκων τὸ ὁποῖον εἶχε κάμει κατὰ τὴν ἐκεῖ διαμονήν του, ἕνεκα τοῦ ἀνεπαρκοῦς τῶν ἀποδοχῶν του καὶ διότι εὑρέθη εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ βοηθήσῃ πολλοὺς ὁμογενεῖς περιπεσόντας εἰς οἰκονομι-

1. Διάταγμα 16 Μαΐου 1854 : *Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως*, ἀρ. 12, 17 Μαΐου 1854.

κὰς στενοχωρίας κατὰ τὰ μέρη ἐκεῖνα. Καὶ τὸ ζήτημα τοῦτο ἐφέρθη ἐνώπιον τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, καὶ ἀπεφασίσθη νὰ τῷ χορηγηθῇ τὸ ποσὸν τοῦτο διὰ τὰς μεγάλας τοῦ ἀνδρὸς πρὸς τὴν πατρίδα ἐκδουλεύσεις, παρὰ τὴν ἐδικήν μου γνώμην, ἥτις ἦτο ὅτι, | ἐπειδὴ πλεῖστοι ὑπάρχουσιν *183α* οἱ προσενεγκόντες μεγάλας πρὸς τὴν πατρίδα ὑπηρεσίας καὶ εὑρισκόμενοι, ὡς ὁ Μαυροκορδᾶτος, εἰς οἰκονομικὰς στενοχωρίας, πρέπει πάντες οὗτοι νὰ λάβωσι τοιαύτας ἀναλόγους χορηγίας ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου, καὶ τοῦτο δὲν δύναται νὰ γένῃ, εἰμὴ διὰ νόμου καὶ ἐν καλῇ καταστάσει τῶν οἰκονομικῶν μας πραγμάτων. Ἀνάγκη ὅμως νὰ κατέλθῃ εἰς τὴν πατρίδα ὁ κορυφαῖος οὗτος μεταξὺ τῶν δημοσίων ἀνδρῶν τοῦ τόπου καὶ ἀναλάβῃ τοὺς οἴακας τοῦ σκάφους τῆς πατρίδος, ἐν τοιαύταις σοβαραῖς εὑρισκομένης περιστάσεσι. Διὰ τοῦτο γνωμοδοτῶ νὰ μένῃ καὶ θεωρῆται ὁ ἀνὴρ ὡς Πρεσβευτὴς τοῦ Βασιλέως μὲ τὰς εἰς τὴν θέσιν ταύτην ἀποδοχάς, ἀπεσπασμένος δὲ ἐνταῦθα ὡς ἐν ἐκτάκτῳ ὑπηρεσίᾳ, ἕως οὗ διὰ τῶν ἀποδοχῶν τούτων φθάσῃ νὰ ἱκανοποιήσῃ τοὺς δανειστάς του καὶ τότε νὰ παύσῃ ἡ ἀνωμαλία αὕτη.

Ὅταν δὲ κατῆλθε[1] τέλος πάντων εἰς Ἀθήνας ὁ Μαυροκορδᾶτος καὶ ἀνέλαβε τὰ καθήκοντά του, συνεκαλέσθημεν εἰς συμβούλιον καὶ οἱ λοιποὶ τῶν ὑπουργῶν, πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς συντάξεως τοῦ προγράμματος ὅπερ ἔμελλε νὰ δημοσιευθῇ εἰς τὸ ἔθνος διακηρῦττον τὰς ἀρχὰς τοῦ Ὑπουργείου. Προλογίζει λοιπὸν ὁ Μαυροκορδᾶτος καὶ λέγει ὅτι αἱ ἀρχαί μας ἢ μᾶλλον ἡ ἀρχή μας εἶναι τὸ Σύνταγμα καὶ μόνον τὸ Σύνταγμα. Εἰς τοῦτο ἀπαντῶ ἐγὼ ὅτι τοῦτο δὲν εἶναι ἀρχὴ τὴν ὁποίαν μόνον ἡμεῖς δυνάμεθα νὰ ἰδιοποιηθῶμεν, διότι τὸ Σύνταγμα εἶναι ἤδη ὁ θεμελιώδης νόμος τοῦ κράτους καὶ πάντες οἱ | ὑπουργοὶ καὶ ὁρκίζονται καὶ κηρύττουσιν ὅτι θέλουν τηρήσει *183β* τὸ Σύνταγμα, κανὲν δὲ Ὑπουργεῖον δὲν δύναται νὰ ἔχῃ ὡς ἀρχὴν τὴν μὴ τήρησιν τοῦ Συντάγματος, αἱ δὲ καταχρήσεις δὲν δύνανται νὰ θεωρῶνται ὡς ἀρχαί.

Ἐγὼ λοιπὸν λέγω καὶ ἀπαιτῶ νὰ κηρύξωμεν ἡμεῖς ἀρχήν τινα ἄλλην, ἂν ἔχωμεν τοιαύτην, καί, κατὰ τὴν γνώμην μου, ἀρχή μας πρέπει νὰ εἶναι ἡ ὅσον τὸ δυνατὸν ἀποκέντρωσις τῆς διοικήσεως, ἀρχὴ ἥτις διαφέρει καὶ εἶναι μάλιστα ἐναντία τῆς ἀρχῆς ἥτις μέχρι τῆς σήμερον ἐπεκράτησε, τῆς συγ-

1. 9 Ἰουλίου 1854.

κεντρώσεως δηλ., ἥτις βαίνει ἢ μᾶλλον ἐπεμβαίνει εἰς πάντας τοὺς κλάδους τῆς διοικήσεως τοῦ τόπου, εἰς τὰ δημοτικά, εἰς τὰ τῆς Ἐκκλησίας, εἰς τὰ τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ ἐμμέσως εἰς πᾶν ὅ,τι γίνεται ἐν τῇ πολιτείᾳ, καὶ ὁμοιάζει τὸ ἔθνος ὡς τέρας τι ἔχον ὑπερμεγέθη τὴν κεφαλὴν καὶ μικρότατον τὸ σῶμα. Ἡμεῖς πρέπει νὰ σεβασθῶμεν ὅ,τι τὸ Σύνταγμα ἀποδίδει προνομιακῶς εἰς τὸν Βασιλέα, ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου μέρους πρέπει νὰ προσπαθήσωμεν καὶ διὰ νόμων καὶ διὰ τῆς κυβερνητικῆς μας ἐνεργείας νὰ ἀποδώσωμεν καὶ εἰς τὸν λαὸν σφαῖραν ἐνεργείας, διὰ νὰ συναυξάνῃ οὕτως ἀναλόγως πᾶν μέλος τοῦ σώματος τοῦ ἔθνους καὶ τὸ Σύνταγμα νὰ θεωρηθῇ ὡς μία ἀληθινὴ αὐτοκυβέρνησις. Ἡ γνώμη μου δὲ αὕτη ἔγινε δεκτή, καὶ ἀπεφασίσθη νὰ συνέλθωμεν ἐγώ, ὁ Π. Ἀργυρόπουλος καὶ ὁ Κ. Δόσιος, ὅστις ἐθεωρεῖτο ὡς προσωρινὸς γραμματεὺς τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, καὶ νὰ συντάξωμεν τὸ πρόγραμμα ἐπὶ τῶν ἀρχῶν τούτων. Ἔδωκα δὲ τὴν ἐπιοῦσαν εἰς τὸν κ. Δόσιον ἐνώπιον τοῦ Ἀργυροπούλου διατυπωμέ-
184α νας | τὰς ἰδέας μου ταύτας, ὅπως τὰς διαρρυθμίσῃ ἐπὶ τὸ γραμματικώτερον οὕτως εἰπεῖν. Ἀλλ' ὅταν πάλιν εἶδον ἐν Ὑπουργικῷ Συμβουλίῳ τὸ ὑποβληθὲν ἐκεῖνο πρόγραμμα ὑπογεγραμμένον παρὰ πάντων σχεδὸν τῶν συναδέλφων, δὲν ἐνόμισα ὅτι ἔπρεπεν ἐκ νέου νὰ ἀρχίσω τὴν περὶ τούτου συζήτησιν καὶ ἀφῆκα νὰ δημοσιευθῇ[1] ὡς εἶχεν, ἐλπίζων διὰ τῆς πείρας νὰ πείσω καὶ τὸν Πρόεδρον καὶ τοὺς συναδέλφους μου νὰ εἰσέλθωμεν εἰς τὴν ὁδὸν ἐκείνην τὴν ὁποίαν ἐσυμβούλευσα καὶ ἡ ὁποία, ἂν καὶ δὲν κατεδεικνύετο σαφῶς ἐν τῷ προγράμματι, ἠδύνατο διὰ τῶν πράξεών μας καὶ διὰ τῶν νόμων τοὺς ὁποίους ἠθέλομεν ὑποβάλει εἰς τὰ νομοθετικὰ σώματα νὰ καταστῇ ἡ κυρία ὁδὸς καθ' ἣν ἔμελλε νὰ βαδίζῃ Ὑπουργεῖον δημοτικόν, ὡς ἐγὼ ἐνόμιζον καὶ ὠνόμαζον αὐτό.

Εἶχον δὲ καί τι πρόσφατον γεγονὸς πρὸς ὑποστήριξιν τῆς κατὰ τῆς συγκεντρωτικῆς διοικήσεως ἰδέας μου, τὸ ἑξῆς. Ἡ κατάπτωσις τῶν Θηβῶν ἐκ τοῦ συμβάντος τὴν ⟨6 Αὐγούστου⟩ τοῦ 185⟨3⟩ τρομεροῦ σεισμοῦ ἐκίνησεν αὐθημερὸν τὴν τότε Κυβέρνησιν νὰ εἰσαγάγῃ εἰς τὰς Βουλὰς νομοσχέδιον[2] περὶ περιθάλψεως τῶν παθόντων ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ. Ἡ ἡμέρα ἦτο, νομίζω, Κυριακή. Ἀλλ' ἡ Κυβέρνησις καὶ αἱ Βουλαὶ ἐντὸς ὀλίγων ὡ-

1. Ἐσημ. *Ἐλπίς*, ἀρ. 777, 25 Ἰουλίου 1854.

2. *Πρακτικά*, ΓΓ, σσ. 669–672 (συνεδρίαση Τρίτης, 11 Αὐγούστου 1853).

ρῶν τῆς ἡμέρας ἐκείνης ἐψήφισαν τὸ νομοσχέδιον περὶ χορηγήσεως 2.000 κοιλῶν σίτου καὶ 30.000 δραχμῶν, ὅπως διανεμηθῶσιν εἰς τοὺς παθόντας. Τί συνέβη λοιπὸν περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ νόμου[1] ἐκείνου; Δύο ἢ τρία ἔτη[2] παρῆλθον ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, καὶ ἡ κατεπείγουσα αὕτη περίθαλψις, ἤτοι ἡ ἐκτέλεσίς της, ἔμενε μετέωρος, καὶ εἰσήχθη εὐθὺς μετὰ τὴν σύστα-
σιν τοῦ Ὑπουργείου | τῆς κατοχῆς (ὡς τὸ ὠνόμαζεν ἡ ἀντιπολίτευσις), *184*[B]
διὰ νὰ ὑποβληθῇ εἰς τὴν ὑπογραφὴν τοῦ Βασιλέως, διάταγμα τελεσίδικον ἐπὶ τῆς ὑποθέσεως ταύτης. Μὲ ἔκπληξίν μου μεγίστην ἠρώτησα τὸν ἐπὶ τῶν Ἐσωτερικῶν Ὑπουργὸν Παλαμήδην, ὅστις ἦτο ὁ ἴδιος ὁ εἰσαγαγὼν[3] κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς καταπτώσεως τῆς πόλεως τὸ ἀνωτέρω νομοσχέδιον, πῶς γίνεται νὰ ζητῆται μετὰ τόσου καιροῦ παρέλευσιν ἡ ἐκτέλεσις νόμου ὅστις ἔμελλεν ἀμέσως νὰ φθάσῃ εἰς βοήθειαν τῶν παθόντων, καὶ οἱ ὁποῖοι σήμερον πλέον δὲν εὑρίσκονται εἰς ἐκείνην τὴν μεγίστην ἀνάγκην, νὰ εἰσαχθῇ καὶ ψηφισθῇ ὁ νόμος αὐθημερὸν καὶ ἐν ἡμέρᾳ Κυριακῇ[4]. Τί ἀπεκρίθη δὲ ὁ Ὑπουργός; «Ἔγινε χρεία», εἶπε, «νὰ συστηθῶσιν ἐπιτροπαὶ ἐπὶ ἐπιτροπῶν, διὰ νὰ ἐξετάσωσιν ἐπιτοπίως τὰ πράγματα καὶ νὰ εὕρωσι καὶ ἀποφασίσωσι τὸ ἀναλογοῦν εἰς ἕκαστον τῶν παθόντων μέρος τῆς ψηφισθείσης περιθάλψεως.» Τότε ἀνέκραξα : «Ὦ καιροί, ὦ ἤθη!» Ἂν ὑπῆρχεν ἐν Θήβαις τὸ κοινοτικὸν ἐκεῖνο σύστημα ὅπερ διεῖπε τὸν τόπον ἐπὶ τῆς Τουρκοκρατίας αὐτῆς, τὸ πρᾶγμα ἤθελεν εἶσθαι τετελεσμένον αὐθημερόν, ὡς καὶ αὐθημερὸν ἐψηφίσθη. Ἡ περίθαλψις τοῦ δημοσίου ἤθελε διανεμηθῆ ὑπὸ τῶν δημοτικῶν ἀρχόντων καὶ ἐπ' εὐθύνῃ αὐτῶν εἰς τοὺς παθόντας, ἐνῷ τώρα καὶ ἡ περίθαλψις σχεδὸν ἐματαιώθη καὶ ἡ εὐθύνη τούτου πίπτει ἐπὶ τῆς Κυβερνήσεως. Ἐνεκρίθη μ' ὅλον τοῦτο, ἂν καὶ ἀργά, νὰ ὑποβληθῇ εἰς τὸν Βασιλέα ἡ ὑπόθεσις καὶ νὰ προκληθῇ τὸ ἀνῆκον διάταγμα πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ νόμου κατὰ τὰς ἐκθέσεις τῶν ἐπιτροπῶν ὅσαι, σταλεῖσαι ἐντεῦθεν, ἐνησχολήθησαν περὶ τὴν ἐξακρίβωσιν τῆς ἀναλογίας τῆς διανομῆς. Ἀλλὰ τί συμβαίνει πάλιν; Ὁ Ὑπουργὸς ἐπιστρέφει ἄπρακτος εἰς τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον, φέρων μεθ' ἑαυτοῦ ἀναφορὰς διαφόρων

1. Νόμος ΣΜΒ', 11 Αὐγούστου 1853 : *Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως*, ἀρ. 24, 12 Αὐγούστου 1853.

2. Πράγματι δέκα περίπου μῆνες.

3. Τὸ νομοσχέδιο αὐτὸ εἶχε πράγματι εἰσαγάγει ὁ Ἰ. Ἀμβροσιάδης, Ὑπουργὸς τῶν Ἐσωτερικῶν ἀπὸ 24 Φεβρουαρίου 1853 ἕως 16 Μαΐου 1854.

4. Βλ. παραπάνω, σ. 294, ὑποσ. 2.

κατοίκων τῆς πόλεως Θηβῶν κατὰ τῶν ἐκθέσεων τῶν ἐπιτροπῶν, τὰς ὁποίας εἶχον ὑποβάλει εἰς τὸν Βασιλέα, καί, ταύτας ὁ Βασιλεὺς ἔχων ὑπ' ὄψιν, ἐδίσταζε νὰ ὑπογράψῃ τὸ ὑποβληθὲν εἰς αὐτὸν διάταγμα [καὶ] παραγγέλλων τῷ Ὑπουργῷ νὰ λάβῃ ἀκόμη περισσοτέρας πληροφορίας καὶ νὰ
185α ἐνεργήσῃ περαιτέρω ἐξετάσεις, | διὰ νὰ ἐκτελεσθῇ ὅσον οἷόν τε ἀκριβέστερον ὁ νόμος. Ἀλλὰ τότε ἐνθυμοῦμαι ὅτι ἅπαν τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον ἐξέφρασε τὴν γνώμην νὰ ριφθῶσιν εἰς τὰ ἀρχεῖα αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος ἀναφοραὶ καὶ νὰ πεισθῇ ὁ Βασιλεὺς νὰ ὑπογράψῃ τέλος πάντων τὸ διάταγμα. Ταῦτα δὲ ἔλαβον χώραν πρὶν τῆς ἀφίξεως τοῦ Μαυροκορδάτου.

Συνέβη δὲ καί τι ἄλλο κατὰ τὴν ἀπουσίαν τοῦ Μαυροκορδάτου εἰς τὸ ὁποῖον ἔλαβον μέρος σημαντικὸν καὶ εἶναι τὸ ἑξῆς, ἄσχετον ὅμως πρὸς ὅ,τι ἀνωτέρω ἀνέφερον περὶ τῆς ἀρχῆς ἣν εἶχον ὡς πρὸς τὴν πολιτικὴν ὁδὸν ἣν ἔπρεπε, κατ' ἐμέ, νὰ διατρέξῃ τὸ Ὑπουργεῖον οὗ ἀπετέλουν μέρος. Ὁ ἀναπληρῶν τὸν Πρόεδρον Μαυροκορδᾶτον Κανάρης, ὁ Παλαμήδης, Καλλέργης καὶ Καλλιγᾶς ἐπέμενον νὰ πείσωσι τὸν Βασιλέα νὰ ἀποκαταστήσῃ τὸν Μακρυγιάννην εἰς οὓς εἶχε πρὸ τῆς εἰς θάνατον καταδίκης[1] του βαθμοὺς καὶ ἀποδοχάς, καὶ τοῦτο, ἀφοῦ ὁ Βασιλεὺς μετέβαλεν εὐθὺς τὴν ποινὴν τοῦ θανάτου εἰς ἰσόβια δεσμὰ καί, μετὰ τὴν κατοχήν, ἀπήλλαξεν αὐτὸν ἐντελῶς πάσης σωματικῆς ποινῆς. Ὁ Ἀργυρόπουλος, ὡς νομομαθής, ἀνέλαβεν, εὐνοούμενος ὢν μάλιστα παρὰ τῷ Βασιλεῖ, νὰ ὑποδείξῃ εἰς αὐτὸν ὅτι ὁ περὶ χάριτος νόμος δὲν ἑρμηνεύεται εἰς ὅλα τὰ κράτη καὶ εἰς ὅλους τοὺς καιροὺς ὡς ἡ Μεγαλειότης του ἐφρόνει, ὅτι δηλ. δύναται ὁ Βασιλεὺς νὰ κάμῃ χρῆσιν τῆς βασιλ. χάριτος εἴτε ἡμιτελοῦς εἴτε καὶ ἐντελεστάτης[2]. Ἤνεγκε μάλιστα ὡς παράδειγμα αὐτὴν ταύτην τὴν διαγωγὴν τῆς Ἀντιβασιλείας, ἐνεργούσης ἐν ὀνόματι τοῦ Βασιλέως, ὡς πρὸς τὴν εἰς θάνατον καταδίκην τοῦ Κολοκοτρώνη, εἰς τὸν ὁποῖον δύο ἔτη μετὰ τὴν καταδίκην του ὄχι μόνον ἀπέδωκε πλήρη χάριν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ Συμβούλιον τῆς Ἐπικρατείας τὸν εἰσήγαγεν. Ὁ Βασιλεὺς ὅμως κατ' οὐδένα λόγον δὲν ἤθελε νὰ πεισθῇ. Τότε λοιπὸν ὁ Καλλιγᾶς, Ὑπουργὸς τῆς Δικαιοσύνης, γράψας

1. Ὁ Μακρυγιάννης εἶχε καταδικασθῇ στὴν ποινὴ τοῦ θανάτου ὡς ἔνοχος ἐσχάτης προδοσίας στὶς 17 Μαρτίου 1853 (Ἐ. Π ρ ω τ ο ψ ά λ τ η, *Ἡ δίκη τοῦ Στρατηγοῦ Μακρυγιάννη*, Ἀθήνα 1963, σ. 503).

2. Ὁ Ὄθων στὶς 19 Μαρτίου 1853 εἶχε μετατρέψει τὴν θανατικὴ ποινὴ τοῦ Μακρυγιάννη σὲ εἴκοσι ἐτῶν δεσμὰ καὶ στὶς 25 Ἰανουαρίου 1854 σὲ δέκα ἐτῶν δεσμὰ (αὐτόθι, σσ. 504, 516).

ὑπόμνημα | περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου, παρουσιάσθη εἰς τὸν Βασιλέα *185β*
καί, ἀφοῦ ἀνέγνωσεν ἐνώπιον αὐτοῦ τὸ ὑπόμνημα καί, προσπαθήσας νὰ τὸν καταπείσῃ, δὲν ἐπέτυχεν, εἶπεν ὅτι θέλει δημοσιεύσει τὸ ὑπόμνημά του ἐκεῖνο. Ὁ Βασιλεὺς ἤκουσε μὲ μεγάλην δυσαρέσκειαν τὸν λόγον τοῦτον, τῷ εἶπεν ὅτι οὕτω τὸν ἀπειλεῖ, ὅτι θέλει νὰ τὸν ἐκθέσῃ εἰς τὴν κοινὴν γνώμην, καὶ οὕτω τῷ ἔστρεψε τὰ νῶτα. Ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα ἔμενε μέχρι τούτου, καὶ ὁ Ὑπουργὸς Καλλιγᾶς ἐξηκολούθει νὰ κατέχῃ τὴν θέσιν του καὶ νὰ ἐκτελῇ τὰ καθήκοντα τῆς ὑπηρεσίας του, ὅτε ἄλλο τι γεγονός, ἐπελθὸν εὐθὺς μετὰ τοῦτο, κατήντησε τὴν σχέσιν τοῦ Καλλιγᾶ πρὸς τὸν Βασιλέα δεινοτέραν.

Ὁ Ὑπουργὸς οὗτος ἀνέλαβεν ἐξ ἀρχῆς νὰ συντάξῃ καὶ ὑποβάλῃ εἰς τὸν Βασιλέα σχέδιον διατάγματος περὶ ἀμνηστίας τῶν εἰσβαλόντων εἰς τὴν γείτονα ἐπικράτειαν Ἑλλήνων, ἀξιωματικῶν, στρατιωτῶν καὶ ἄλλων ἐθελοντῶν, καὶ τοῦτο ἀπῄτησαν καὶ οἱ πρέσβεις τῶν δύο δυνάμεων, διὰ νὰ δοθῇ οὕτως εὐκολία εἰς τὴν ἐπάνοδον τῶν πολεμιστῶν τούτων καὶ κατευνασθῇ ἡ ἐπανάστασις τῶν ἐπαρχιῶν ἐκείνων εἰς ἃς εἶχον εἰσβάλει οἱ ἡμέτεροι. Τὸ σχέδιον τοῦτο συνετάχθη καί πως καὶ ἐτροπολογήθη ἀπὸ τοὺς εἰρημένους πρέσβεις καὶ δὶς ἢ τρὶς ἀπὸ τὸν ἴδιον Βασιλέα, ὅστις τελευταῖον ἐξήντλησεν ὅσας εἶχε νὰ κάμῃ τροπολογίας ἐπὶ τοῦ κειμένου πρὸς τὸν Ὑπουργόν, παρόντα καὶ συζητοῦντα μετ' αὐτοῦ. Ἔπεμψε τέλος τὸ διάταγμα ὁριστικῶς συντεταγμένον καὶ εἰς τὸ καθαρὸν γεγραμμένον εἰς ὑπογραφὴν τοῦ Βασιλέως, ἀλλ' οὗτος, ἀφοῦ ὑπέγραψε, δὲν ἀπέστη τοῦ νὰ σημειώσῃ πάλιν | ἐν τῷ περιθωρίῳ λέξεις τινὰς διὰ μολυβδοκονδύλου, μὲ τὸν σκοπὸν *186α*
τοῦ νὰ συμπεριληφθῶσιν εἰς τὸ δημοσιευθησόμενον κείμενον τοῦ διατάγματος. Ὁ Ὑπουργὸς ὅμως, ἰδὼν ὅτι ἡ προσθήκη αὕτη δὲν παρήλλαττε κατ' οὐδὲν τὴν ἔννοιαν τοῦ κειμένου, παραδοὺς αὐτὸ εἰς τὸν Γενικὸν Γραμματέα τοῦ Ὑπουργείου Ἀξελόν, ὅπως ἐνεργήσῃ τὴν δημοσίευσιν, τῷ παρήγγειλε συγχρόνως νὰ μὴ συμπεριλάβῃ καὶ τὰς διὰ μολυβδοκονδύλου σημειωμένας λέξεις. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Ἀξελός, ἀφροντιστήσας τὴν παραγγελίαν τοῦ προϊσταμένου του, συμπεριέλαβε καὶ τὴν σημείωσιν ἐκείνην εἰς τὸ δημοσιευθὲν διάταγμα [1], ἐπαύθη ἀμέσως πειθαρχικῶς [2] ἀπὸ τὸν Ὑπουργόν, ὅσ-

1. 18 Μαΐου 1854 : *Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως*, ἀρ. 13, 19 Μαΐου 1854.

2. Ἀντὶ τῆς λέξεως *πειθαρχικῶς* ὑπῆρχε προηγουμένως ἡ λέξη *προσωρινῶς*, ἡ ὁποία διεγράφη.

τις ἐπέμενε παρὰ τῷ Βασιλεῖ ζητῶν τὴν ὁριστικὴν αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ Ὑπουργείου ἀπόλυσιν.

Τὴν αἴτησιν ὅμως ταύτην τοῦ Καλλιγᾶ ὄχι μόνον δὲν ἐδέχθη ὁ Βασιλεύς, ὄχι μόνον δὲν ἤθελε νὰ τὸν βλέπῃ πλέον ἐνώπιόν του ἢ νὰ ὑπογράφῃ τὰ καθημερινὰ τῆς ὑπηρεσίας ἔγγραφα τὰ πεμπόμενα εἰς αὐτόν, ἀλλὰ καὶ ἐζήτει διὰ τῶν ἄλλων ὑπουργῶν τοὺς ὁποίους ἔβλεπε νὰ πείσῃ τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον ὅπως προτείνῃ τοῦτο τὴν παῦσίν του, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον κανὲν μέλος τοῦ Ὑπουργείου δὲν ἐνέκρινεν. Ἀλλὰ καὶ αἱ προσπάθειαί τινων συναδέλφων νὰ κατευνάσωσι τὴν ὀργὴν τοῦ Βασιλέως ἀπέτυχον. Τότε ἔπεσεν ὁ κλῆρος εἰς ἐμὲ νὰ δοκιμάσω ἴσως δυνηθῶ νὰ ἐπιτύχω τὴν ποθουμένην ταύτην ἐξιλέωσιν. Καὶ ὄντως ἐπέτυχον, ἀλλ' ἐπέτυχον, ἀφοῦ πρῶτον, ἐπὶ τρεῖς ὁλοκλήρους ὥρας συνδιαλεχθεὶς μετὰ τοῦ Βασιλέως, ἐπιμένοντος πάντοτε εἰς τὸ νὰ μένῃ ἀδυσώπητος, τῷ εἶπον ἐπὶ τέλους ταύτην τὴν σκέψιν
186β μου : «Βασιλεῦ, ἂν ἐμὲ τοὐλάχιστον | νομίζετε εἰλικρινῆ ὑπηρέτην τοῦ θρόνου καὶ τῆς πατρίδος, τί ἠθέλατε πράξει, βλέποντές με νὰ περιπέσω εἰς τὸ ἴδιον τοῦτο σφάλμα εἰς τὸ ὁποῖον περιέπεσεν ὁ Καλλιγᾶς, κατὰ τοῦ ὁποίου ἔχετε, ὡς μοὶ εἴπατε, καὶ ἄλλα προηγούμενα παράπονα (οἷον τὸ περὶ τῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ Μακρυγιάννη); Καὶ σᾶς ὁμολογῶ, Βασιλεῦ, ὅτι, ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ εἰς ἣν εὑρέθη ὁ Καλλιγᾶς καὶ ἐφέρθη ὅπως ἐφέρθη, αὐτὸς ἐγώ, εὑρισκόμενος, ἤθελα πράξει ὁμοίως, διότι, ἂν ἐνομίζατε ἀναγκαίαν τὴν προσθήκην τῶν διὰ μολυβδοκονδύλου σημειωμένων λέξεων, ἠρνεῖσθε τὴν ὑπογραφήν σας, ἐκαλούσατε τὸν Ὑπουργὸν ἐνώπιόν σας καὶ τὸν ἐπείθετε νὰ παραδεχθῇ, ἂν ἤθελε, τὴν προσθήκην ταύτην. Ἀλλά, ἂν τὸ διάταγμα ἔφερε τὴν βασιλικὴν ὑπογραφήν, αἱ δὲ λέξεις ἐσημειοῦντο εἰς τὸ περιθώριον μὲ ἐξίτηλον μελάνην, ἤθελον νομίσει, καὶ ἐγὼ καὶ πᾶς ἄλλος ἴσως, ὅτι ἡ Μεγαλειότης σας δὲν ἔδιδε πολλὴν σημασίαν εἰς τοῦτο, ἀλλ' ἄφηνεν εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ Ὑπουργοῦ νὰ πράξῃ κατὰ βούλησιν.» Οὕτος τελευταῖον ὁ λόγος ἔκαμε τὸν Βασιλέα νὰ εἴπῃ : «Ἂς στέλλῃ λοιπὸν διατάγματα ὁ Καλλιγᾶς εἰς τὸ ἑξῆς.»

Συνέβη δέ τι τοιοῦτον καὶ πρότερον εἰς τὸ περὶ τοῦ νέου τύπου τῆς ὁρκοδοσίας τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων νομοσχέδιον μετὰ τὴν κατάστασιν τοῦ συνταγματικοῦ πολιτεύματος, τὸ ὁποῖον εἰσῆξεν ὁ Κωλέττης εἰς τὰς Βουλάς. Ἀφοῦ δηλ. τὸ νομοσχέδιον ἐκεῖνο, εἰσαχθὲν πρῶτον εἰς τὴν Βουλὴν

καὶ ψηφισθὲν ὑπ' αὐτῆς, ὑπεβλήθη τῷ Βασιλεῖ, πρὶν εἰσαχθῇ καὶ εἰς τὴν Γερουσίαν, κατὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν συνήθειαν, ὁ Βασιλεὺς ἐσημείωσε καὶ ἐκεῖ διὰ μολυβδοκονδύλου εἰς τὸ περιθώριον λέξεις τινας, ὅπως προστεθῶσιν εἰς τὸ κείμενον. Κατὰ δὲ τὴν ἡμέραν τῆς συζητήσεως, καθ' ἣν ἕκαστος ἢ κἂν τὸ πλεῖστον μέρος τῶν γερουσιαστῶν εἶχον ὑπ' ὄψιν τὸ ἔντυπον ἐκεῖνο νομοσχέδιον, | εἷς τῶν γραφέων τῆς Γερουσίας, ἐπιδείξας μοι τὸ χειρό- *187α* γραφον νομοσχέδιον, ὅπερ κατέθεσεν ὁ Κωλέττης εἰς τὸ γραφεῖον τῆς Γερουσίας, μὲ ἔκαμε προσεκτικὸν εἰς τὴν ἰδιόχειρον ἐκείνην σημείωσιν τοῦ Βασιλέως καὶ μὲ παρεκίνει νὰ κάμω λόγον καὶ νὰ ὑποστηρίξω αὐτὴν κατὰ τὴν συζήτησιν. Ἀλλ' ἡ σημείωσις οὔτε ἀξία λόγου μοὶ ἐφάνη οὔτε ὁ Κωλέττης, ὅστις εἰσῆξε τὸ νομοσχέδιον καὶ ἦτον παρὼν εἰς τὴν συζήτησιν, ἀνέφερέ τι περὶ αὐτῆς.

Ἀλλὰ τοῦ κυρ. Καλλιγᾶ ἡ μετὰ τοῦτο εὐθὺς ἐπακολουθήσασα διαγωγὴ ἀπέδειξε, πιστεύω, ἀρκούντως εἰς τὸν Βασιλέα ὅτι ὁ ἀνὴρ ἦτο εἰλικρινὴς εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν καθηκόντων του, διότι ἐπρόκρινε νὰ δώσῃ τὴν παραίτησίν [1] του, ὅτε, βιαζόμενος ἀπὸ τὸν Καλλέργην νὰ ἀπολύσῃ ἐκ τῆς φυλακῆς τὸν Σοφιανόπουλον καί τινα ἄλλον [2] δημοσιογράφον, προκαλέσαντας διὰ τῶν ἐφημερίδων [3] των τὴν ἀποπομπὴν τοῦ Βασιλέως καὶ διὰ τοῦτο φυλακισθέντας κατὰ τὸν νόμον, ὁ Καλλιγᾶς, ἐπιμένων εἰς τὸ καθῆκόν του, ἠρνήθη νὰ ὑπακούσῃ εἰς τὴν παραγγελίαν τοῦ τότε παντοδυνάμου Καλλέργη, ὡς ὑποστηριζομένου ὑπὸ τῶν Γάλλων, οἵτινες φαίνεται ὅτι καὶ ἀπῄτησαν τὴν ἐκφυλάκισιν τῶν εἰρημένων διὰ τοῦ Καλλέργη, ἐπειδὴ ὁ ἐνταῦθα Πρέσβυς τῆς Γαλλίας δὲν ἀπέσχε νὰ ἐπισκεφθῇ τὸν Σοφιανόπουλον ἐν αὐτῇ τῇ φυλακῇ.

Κατ' αὐτὸ δὲ τοῦτο τὸ χρονικὸν διάστημα καὶ πρὶν ἀκόμη κατέλθῃ ὁ Μαυροκορδᾶτος εἰς Ἀθήνας, τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον ἢ μᾶλλον ἡ πλειοψηφία αὐτοῦ, κινουμένη ἀπὸ τὸν Καλλέργην, ἀπῄτησεν ἀπὸ τὸν Βασιλέα τὴν λεγομένην καθάρισιν τῆς Αὐλῆς καὶ ἐπέτυχεν ἐν μέρει. | Ἀλλ' εἰς τὴν *187β* ἐπίμονον ἄρνησιν τοῦ Βασιλέως τοῦ νὰ ἀποπέμψῃ καὶ τὸν γραμματέα του

1. Ἡ παραίτηση τοῦ Καλλιγᾶ ἔγινε δεκτὴ μὲ διάταγμα τῆς 17 Ἰουλίου 1854 : *Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως*, ἀρ. 25, 23 Ἰουλίου 1854.

2. Κ. Γρυπάρη.

3. Ὁ Σοφιανόπουλος μὲ τὸν *Νέο Κόσμο* καὶ ὁ Γρυπάρης μὲ τὴν *Ἀνατολὴ* (σχετικῶς βλ. τὴν ἐφημ. *Ἐλπίς*, ἀρ. 775, 10 Ἰουλίου 1854).

Βέντλανδ, ἔγινε χρεία νὰ ἀνατεθῇ πάλιν εἰς ἐμὲ ἡ φροντὶς περὶ τῆς ἐπιτυχίας καὶ τῆς ἀπαιτήσεως ταύτης, καὶ δὲν ἐψεύσθησαν τῆς ἐλπίδος των οἱ συνάδελφοι ὑπουργοί, διότι τῷ ὄντι κατόπιν μιᾶς πολυώρου πάλιν συνδιαλέξεως μετὰ τοῦ Βασιλέως ἔλαβον τὸν βασιλ. του λόγον ὅτι θέλει τὸν ἀπομακρύνει, ὡς καὶ τὸν ἀπεμάκρυνε, δοὺς αὐτῷ ἀπεριόριστον ἀπουσίας ἄδειαν.

Ἦσαν ὅμως ὑπερβολικοὶ οἱ μόχθοι μου οὗτοι καὶ αἱ καθημεριναὶ καὶ ὁλημεριναὶ ἐπισκέψεις καὶ ἀπαιτήσεις πλήθους ἀνθρώπων ἐν μέσῳ τῶν κυνικῶν καυμάτων τοῦ Ἰουλίου, καὶ διὰ τοῦτο καὶ διὰ τὴν ἔκπληξιν τὴν ὁποίαν ἐπροξένησεν εἰς τὸν κόσμον ἡ ἐν Πειραιεῖ ἐνσκήψασα πανώλεθρος χολέρα ταῦτα πάντα ἤρχισαν νὰ ὑποσκάπτωσι τὴν ὑγείαν μου, εἰς τρόπον ὥστε, ὅταν κατὰ πρῶτον μὲ εἶδεν ὁ Μαυροκορδᾶτος, ὅστις τέλος ἔφθασεν εἰς Ἀθήνας περὶ τὰ μέσα Ἰουλίου, μὲ ἠρώτησεν ἂν πάσχω, καὶ ἐγὼ ἀμέσως τῷ εἶπον ὅτι τῷ ὄντι βλέπω καὶ ἐγὼ ὅτι φθείρεται καθημέραν ἡ ὑγεία μου καὶ θέλω ἀναγκασθῇ νὰ τῷ ζητήσω ἑνὸς μηνὸς τοὐλάχιστον ἀπουσίας ἄδειαν, διὰ νὰ προσπαθήσω, ἀλλάσσων κλῖμα, νὰ ἀνακτήσω τὴν ὑγείαν μου, καθὼς καὶ ἔπραξα τοῦτο, ἀποδημήσας εἰς Αἴγιναν, Πόρον καὶ Σαλαμῖνα ἀπὸ τῆς 4ης Αὐγούστου τοῦ ἔτους ἐκείνου, καὶ ἐπανῆλθον περὶ τὰ τέλη τοῦ ἰδίου μηνός.

Παρέλειψα ὅμως νὰ σημειώσω ἐνταῦθα μεταξὺ τῶν δυσχερειῶν τὰ ἀνεπανόρθωτα οὕτως εἰπεῖν προσκόμματα[1] τὰ ὁποῖα ἀπήντησα κατὰ τὸ
188α ὀλιγοχρόνιον ἐκεῖνο | διάστημα τῆς ἐν τῷ Ὑπουργείῳ τῆς Ἐκπαιδεύσεως καὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν ὑπηρεσίας μου καθ' ὃ ἀκόμη ἦτον ἀπὼν ὁ κύριος Πρόεδρος τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, ἀπὸ τῆς 16ης δηλ. Μαΐου μέχρι τῆς 15ης Ἰουλίου. Ἡ Ἐπισκοπὴ[2] τῆς Κορινθίας ἐχήρευε πρὸ πολλοῦ. Ἅμα δὲ ἐγὼ ἀνέλαβον τὴν διεύθυνσιν τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐκκλησιαστικῶν, ὁ Πρόεδρος καί τινα ἄλλα τῶν μελῶν τῆς Ἱερᾶς Συνόδου μοὶ ἀνέφερον προφορικῶς ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ χειροτονηθῇ ὁ Ἐπίσκοπος τῆς ἐπαρχίας Κορινθίας, ἥτις ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον στερεῖται ποιμενάρχου. Εἰς τούτους ἀπήντησα ἀμέσως ὅτι εἰς αὐτοὺς (τὴν Ἱ. Σύνοδον) ἀνήκει νὰ κάμῃ τὴν κατὰ νόμον πρότασιν.

1. *Χφ.* τῶν ἀνεπανορθώτων οὕτως εἰπεῖν προσκομμάτων.

2. Μὲ τὸν νόμο Σ' τῆς 9 Ἰουλίου 1852 «περὶ ἐπισκοπῶν καὶ ἐπισκόπων» (*Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως*, ἀρ. 25, 10 Ἰουλίου 1852) ἡ Ἐπισκοπὴ Κορινθίας εἶχε προαχθῇ σὲ Ἀρχιεπισκοπή.

Καὶ δὴ καὶ προέβησαν εἰς τὴν ἐκλογὴν τῶν τριῶν προσώπων [1] μεταξὺ τῶν ὁποίων ἔμελλεν ὁ Βασιλεὺς νὰ ἐγκρίνῃ τὸν μέλλοντα νὰ χειροτονηθῇ Ἐπίσκοπον καὶ ὑπέβαλον ἀμέσως τὰ ὀνόματα τῶν ὑποψηφίων τούτων εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐκκλησιαστικῶν. Τούτου δὲ γνωστοῦ γενομένου, ἐκινήθησαν λυτοὶ καὶ δετοί, κατὰ τὴν παροιμίαν, νὰ κατακρίνωσι τὴν ἐκλογὴν τῆς Συνόδου καὶ νὰ συνιστῶσιν εἰς ἐμὲ τὸν ἱεροκήρυκα τοῦ νομοῦ Ἀττικῆς, τὸν Μητροφάνην [2], ἤδη Ἐπίσκοπον Ἄνδρου. Τὰ δὲ προταθέντα ὑπὸ τῆς Συνόδου πρόσωπα ἦσαν : Μαθᾶς [3], νῦν Ἐπίσκοπος Θήρας, Φιλόθεος [4], ἀποβιώσας Ἐπίσκοπος Καλαβρύτων, καὶ Ἀμφιλόχιος [5], ἤδη Ἀρχιεπίσκοπος Κορινθίας. Καὶ οἱ τρεῖς δὲ οὗτοι ἦσαν οὕτως εἰπεῖν ἐκ τῆς αὐλῆς τῆς Συνόδου, διότι οἱ μὲν δύο πρῶτοι ἦσαν γραμματεῖς αὐτῆς, ὁ δὲ τρίτος γραφεύς.

Ἐκ τῆς πολλῆς λοιπὸν πιέσεως ἥτις μὲ κατεβάρυνε καὶ μὲ | κατηνάγ- *188β*
καζε νὰ κάμω τρόπον, ὥστε νὰ ἀνακληθῇ ἡ πρότασις αὕτη τῆς Συνόδου, προσέδραμον εἰς τὸ μέτρον νὰ δοκιμάσω, ἂν δύναμαι, νὰ πείσω τρία τοὐλάχιστον ἐκ τῶν πέντε αὐτῆς μελῶν νὰ ἀνακαλέσωσι τὴν πρότασιν, ὅπως ἀναθεωρήσωσιν αὐτὴν καὶ τὴν τροπολογήσωσιν ἐπὶ τὸ βελτιώτερον. Προσῆλθον λοιπὸν κατὰ πρῶτον πρὸς τὸν Ἐπίσκοπον Σύρου [6], πρὸς τὸν ὁποῖον εἶπον μὲν καὶ ἄλλα τινά, κυρίως ὅμως τὸν ἔκαμα προσεκτικὸν εἰς τὸ ὅτι ὅλα τὰ πρόσωπα τὰ ὁποῖα προέτεινον ἀνῆκον εἰς τὴν αὐλὴν τῆς Συνόδου καὶ ὁ κόσμος θέλει εἴπει ὅτι κατὰ συμπάθειαν μᾶλλον ἢ κατὰ συνείδησιν καὶ πεποίθησιν περὶ τοῦ καταλλήλου αὐτῶν εἰς τὸ ὑψηλὸν αὐτὸ τῆς Ἐπισκοπῆς ἀξίωμα ἐνήργησαν τὴν ἐκλογὴν ταύτην, ὅτι δὲν ἦτο καλὸν νὰ περιορίσωσι τὴν προσοχήν των ἐντὸς τοῦ περιβόλου τοῦ καταστήματός των, ἀμελοῦντες νὰ ἐξετάσωσι μήπως εὑρίσκονται καταλληλότερα πρόσωπα ἐκτὸς τοῦ περιωρισμένου κύκλου των, κατὰ τὰς ἐπαρχίας, τὰς πόλεις καὶ τὰ μοναστήρια τοῦ κράτους. Εἰς ταῦτα μοὶ ἀπεκρίθη ὁ μακαρίτης ἐκεῖνος :

1. Συνεδρίαση 15 Ἰουνίου 1854 (Β. Ἀ τ έ σ η, *Ἐπίτομος Ἐπισκοπικὴ Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τοῦ 1833 μέχρι σήμερον*, τ. Α', Ἀθήνα 1948, σ. 162).

2. Μητροφάνης Οἰκονομίδης.

3. Ζαχαρίας Μαθᾶς.

4. Φιλόθεος Οἰκονομόπουλος.

5. Ἀμφιλόχιος Γαρδέλης.

6. Δανιὴλ Κοντούδης.

«Δὲν νομίζετε κατάλληλον τὸν Ἡγούμενον τῆς Μονῆς Πεντέλης Κύριλλον;[1]» Ἐγὼ τῷ ἐπανέλαβον ὅτι τὸ κύριον ζήτημα εἶναι νὰ ἀνακληθῇ ἡ πρότασις καὶ περὶ τῶν ἄλλων θέλει γένει περαιτέρω σκέψις. Μόλις εἶχα τελειώσει τὸν λόγον τοῦτον, καὶ ἰδοὺ εἰσέρχεται εἰς τὸ δωμάτιον τοῦ Ἐπισκόπου ὁ Θ. Φαρμακίδης, ὅστις ἐφαίνετο προστάτης θερμότατος τοῦ Φιλοθέου. Διεκόπη λοιπὸν ἡ ὁμιλία, καὶ μετ' ὀλίγον ἀπῆλθον καὶ ἐγὼ ἐκεῖθεν, προπεμφθεὶς μέχρι τοῦ προδόμου ἀπὸ τὸν Ἐπίσκοπον, πρὸς ὃν εἶπον τελευταῖον, ἀποχωρῶν : «Θέλομεν συσκεφθῆ καὶ πάλιν περὶ τούτου.»

Ἦλθον εὐθὺς ἔπειτα εἰς τοῦ Ἐπισκόπου Ἀκαρνανίας[2], νῦν δὲ Μητρο-
189ᵃ πολίτου Ἀθηνῶν, ἀλλὰ καὶ ἐδῶ εὗρον αὐτὸν ἐν τῷ | μέσῳ τῶν δύο ὑποψηφίων Ματθᾶ καὶ Φιλοθέου, καί, ἀφοῦ ἐπὶ πολλὴν ὥραν διέμεινα ἐκεῖ, προσδοκῶν τὴν ἀποχώρησιν τῶν προσώπων ἐκείνων, ἐγερθείς, παρεκάλεσα τὸν Ἐπίσκοπον νὰ μοὶ συγχωρήσῃ νὰ τῷ εἴπω τι κατὰ μέρος καὶ ἔν τινι παρακειμένῳ δωματίῳ τῷ ἀνεκοίνωσα πᾶν ὅ,τι εἶχον εἴπει καὶ πρὸς τὸν Ἐπίσκοπον Σύρου, ἀλλ' οὗτος μοὶ ἀπήντησεν ὅτι θέλει εἶσθαι σύμφωνος, ἂν ὁ Πρόεδρος τῆς Συνόδου ἐγκρίνῃ τὴν γνώμην μου.

Παρὰ τούτῳ ὅμως, ἂν καὶ πρὸ πολλοῦ στενοτάτῳ φίλῳ μου καί πως καὶ εὐγνωμοσύνην τινὰ ὀφείλοντί μοι, διότι ἐξ ἀρχῆς ὑπῆρξα ἐκ τῶν πρώτων μεταξὺ τῶν Ἀθηναίων ὅσοι ἐζήτησαν τὴν εἰς τὴν Ἐπισκοπὴν Ἀθηνῶν ἀπὸ τῆς Ἀταλάντης μετάθεσίν του καὶ ὡς Ὑπουργὸς ἐπὶ τῆς Ἀντιβασιλείας ἐσύστησα αὐτόν, ἀντιπράττοντος πρὶν ἐμοῦ τοῦ Ἰακώβου Ρίζου, Ὑπουργοῦ, προστάτου τοῦ μετὰ ταῦτα Ἐπισκόπου Χαλκίδος Ἀνθίμου, παρὰ τούτῳ, λέγω, εὗρον τὴν πλέον ἐπίμονον ἀντίστασιν καὶ εἰς τοῦτο μόνον ἠδυνήθην νὰ τὸν πείσω, εἰς τὸ νὰ κάμῃ δηλ. νὰ ἔχωσιν ὑπομονὴν τὰ μέλη τῆς Συνόδου μέχρι τῆς ἀφίξεως τοῦ Μαυροκορδάτου, ἀπὸ τὴν πεπειραμένην γνώμην τοῦ ὁποίου ἠλπίζετο διόρθωσίς τις τοῦ γεγονότος. Ἡ ἐπιμονὴ δὲ αὕτη τοῦ Προέδρου δὲν ἐξηγεῖτο ἄλλως, εἰμὴ διὰ τὴν μεγάλην συμπάθειάν του πρὸς τὸν Ματθᾶν, ἐπιδεξιώτατον εἰς τὸ κερδίζειν εὐνοίας.

Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἄφιξιν τοῦ Μαυροκορδάτου τίποτε δὲν ἐγένετο, καὶ διότι τὸ πρᾶγμα ἦτο δυσκολώτατον καθ' αὐτὸ καὶ διότι ὁ Φαρμακίδης, προστατεύων, ὡς εἶπον, τὸν Φιλόθεον, δὲν ἄφηνε νὰ τροποποιηθῇ ἡ πρότα-

1. Κύριλλος Δέγλερης.
2. Θεόφιλος Βλαχοπαπαδόπουλος.

σις τῆς Συνόδου, ὡς ἐμπεριέχουσα τὸ ὄνομά του, ἐπειδὴ καὶ αὐτοπροσώ-
πως ἦλθε πρός με ὁ Φαρμακίδης καί πως | καὶ εἰς ἀπειλήν τινα προῆλθε, 189β
λέγων ὅτι, κατὰ τοὺς κανόνας τῆς Ἐκκλησίας, ἐὰν ἐπισκοπή τις χηρεύῃ
ἐπέκεινα τῶν δύο μηνῶν, μὴ λαμβανομένης προνοίας περὶ τούτου ὑπὸ τῆς
οἰκείας ἀρχῆς, ἔχουσι τὸ δικαίωμα δύο τῶν γειτνιαζόντων ἐπισκόπων νὰ
χειροτονήσωσιν αὐθορμήτως τὸν ἐπίσκοπον τῆς χηρευούσης αὐτῆς ἐπι-
σκοπῆς. Οὕτω μοὶ ἐλάλησεν ὁ Φαρμακίδης, ὅστις πολλὰ ὀλίγον ἐφρόντιζε
περὶ ἐφαρμογῆς τῶν ἐκκλησιαστικῶν κανόνων, ὡς τοῦτο ἐγνώριζον ἀπό τινα
πρότασίν του τὴν ὁποίαν κατὰ τὸ 1826 *(sic)* εἶχε προτείνει ἐν Αἰγίνῃ πρὸς
τὸν τότε Τοποτηρητὴν τῆς Ἐπισκοπῆς Ἀθηνῶν, αὐτὸν τὸν νῦν Πρόεδρον
τῆς Συνόδου καὶ Μητροπολίτην Ἀθηνῶν Νεόφυτον. Ἡ πρότασις αὕτη ἢ
μᾶλλον ἡ σύστασις ἐγίνετο, ὅπως ὁ Ἐπίσκοπος δώσῃ ἄδειαν γάμου εἴς τι-
νας μελλονύμφους, πρᾶξις αὕτη [κατὰ τοὺς κανόνας] ἐμποδιζομένη ἀπὸ τοὺς
κανόνας. «Καὶ ποίας λογῆς ἄνθρωποι ἦσαν», ἀνεφώνησεν ὁ Φαρμακίδης
εἰς τὴν παρατήρησιν τοῦ Ἐπισκόπου, «ποίας λογῆς ἄνθρωποι ἦσαν οἱ ψη-
φίσαντες τοὺς κανόνας αὐτούς; Ἦσαν, ὡς σέ, ἄνθρωποι ἀμαθέστατοι,
ἦσαν...» [1] Ἐνθυμοῦμαι ὅμως ὅτι, ἀγανακτήσας ἐγὼ τότε, ἀπήντησα τῷ
Φαρμακίδῃ : «Καὶ ποίας λογῆς ἄνθρωποι ἦσαν οἱ ψηφίσαντες τὸ Σύνταγμα τῆς Τροιζῆνος, ὑπὲρ τοῦ ὁποίου δὲν παύεις κραυγάζων ὅτι κατεπατήθη
ἀπὸ τὸν Καποδίστριαν;» Ἀλλ' ἂς ἐπανέλθω ὅθεν ἐξέβην. «Πολὺ περισ-
σότερος καιρός», εἶπον εἰς τὸν Φαρμακίδην, «παρῆλθεν, ἀφ' ὅτου ἐχήρευ-
σεν ἡ Ἐπισκοπὴ τῆς Κορινθίας. Πῶς δὲν ἐλαμβάνετο τότε πρόνοια περὶ
χειροτονίας Ἐπισκόπου ἐν αὐτῇ καὶ πῶς σήμερον ἀνεφάνη ὁ θερμὸς οὗτος
ζῆλος;»

Ἡ κατάστασις ὅμως τῆς ὑγείας μου μὲ ἠνάγκασε τέλος νὰ ζητήσω ἐπι-
μόνως ἑνὸς μηνὸς ἀπουσίας ἄδειαν, καὶ ἔλαβον | αὐτήν, ἀνατεθείσης προσ- 190α
ωρινῶς [2] τῆς διευθύνσεως τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐκκλησιαστικῶν εἰς τὸν
Π. Ἀργυρόπουλον. Οὗτος δέ, ὅτε ἔμελλον νὰ ἀποδημήσω, μὲ ἠρώτησε τί
ἔμελλε νὰ πράξῃ ὡς πρὸς τὴν πρότασιν τῆς Συνόδου, ἂν αὕτη ἤθελε τὸν
στενοχωρήσει νὰ δώσῃ τέλος εἰς τὴν ὑπόθεσιν, καὶ ὁ ἴδιος μοὶ ἀπεκρίθη
ὅτι δὲν βλέπει ἄλλο, εἰμὴ νὰ προτείνῃ εἰς τὸν Βασιλέα τὸν ἀποδεδοκι(μα)-

1. Τὰ ἀποσιωπητικὰ εἶναι τοῦ χφ.

2. *Χφ.* προσωπινῶς.

σμένον λίθον τῆς προτάσεως, τὸν νεώτατον καὶ τὴν ἡλικίαν καὶ τὴν κοινωνικὴν θέσιν Ἀμφιλόχιον. Εἰς τοῦτο συνήνεσα καὶ ἐγώ, ἀφοῦ πρότερον τὸν παρεκάλεσα νὰ προσπαθήσῃ ὅπως παραταθῇ ἐπ' ἀορίστῳ ἡ ὑπόθεσις, ἐπειδὴ ἐμελέτων, ἅμα τὰ πράγματα ἤθελον ἀποκατασταθῇ καὶ ἡ συγκάλεσις τῆς Βουλῆς ἤθελε λάβει χώραν, νὰ εἰσάξω νομοσχέδιον σύμφωνον μὲ τὰς ἀρχὰς τὰς ὁποίας ἐγὼ καὶ πολλοὶ φίλοι μου ὑπεστήριξαν ἐν τῇ Γερουσίᾳ[1], ὅτε ἐψηφίζετο ὁ περὶ ἐπισκοπῶν καὶ ἐπισκόπων νόμος[2] ἐπὶ Βλάχου Ὑπουργοῦ, ὃν καὶ ὠνόμασαν διὰ τοῦτο βλαχοκάνονα. Ἡ ὑπόθεσις ὅμως ἐτελείωσεν, ἀποδημοῦντος ἐμοῦ, καὶ ἐχειροτονήθη Ἐπίσκοπος Κορινθίας ὁ Ἀμφιλόχιος.

Μὲ περιέμενεν ὅμως ἄλλο περιστατικόν, τὸ ὁποῖον κατίσχυσε νὰ μὲ ἀναγκάσῃ νὰ ἀπομακρυνθῶ ἀπὸ τὴν ὑπουργικήν μου θέσιν, μὲ ὅλας τὰς προσπαθείας καὶ τοῦ Μαυροκορδάτου καὶ τοῦ Βασιλέως αὐτοῦ, μὴ συγκατανευόντων νὰ μοὶ δώσωσι τὴν παραίτησίν μου, ἡ αἴτησις τῆς ὁποίας ἔμενεν ἐκκρεμὴς ἐπὶ τρεῖς ὁλοκλήρους μῆνας· τὸ δὲ περιστατικὸν ἦτο τὸ ἑξῆς. Διονύσιος ὁ Αἰγινήτης ἐδίδασκεν ὡς ὑφηγητὴς εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τὸ μάθημα τῆς παθολογίας καὶ τὸ ἐδίδασκεν εὐδοκίμως, ὡς μὲ ἐπληροφό-
190β ρησαν πολλοὶ ἐκ τῶν ἁρμο|δίων καθηγητῶν, τοὺς ὁποίους ἠρώτησα, ὅτε, ἐνδοὺς εἰς δικαίας φίλων μού τινων εἰσηγήσεις, ἔκρινα πρέπον νὰ δικαιώσω τὸν ἄνδρα, ἐπὶ ἓξ ἔτη διδάσκοντα δωρεὰν εἰς παμπληθὲς ἀκροατήριον. Ἀλλὰ τὸ ἴδιον τοῦτο μάθημα ἐδιδάσκετο καὶ ὑπὸ τοῦ τακτικοῦ καθηγητοῦ τῆς παθολογίας καὶ κλινικῆς κ. Μακκᾶ. Ἀνεθέμην λοιπὸν ὁριστικῶς τὴν διδασκαλίαν τῆς παθολογίας εἰς τὸν Αἰγινήτην, ὡς εἰς ἔκτακτον καθηγητήν, ἀφήσας εἰς τὸν Μακκᾶν τὴν τῆς κλινικῆς.

Ἀλλ' ἡ πρᾶξις αὕτη κατετάραξε τόσον τὸν Μακκᾶν καὶ τοὺς φίλους του, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦσαν καί τινες τῶν ὑπουργῶν, ὥστε αὐτοὶ οὗτοι οἱ ὑπουργοὶ μοὶ εἶπον δὶς καὶ τρὶς ὅτι οἱ φοιτηταὶ τοῦ Πανεπιστημείου ἔχουσι σκοπὸν νὰ ἐπαναστατήσωσι. Καί, διὰ νὰ μὴ καταντήσωσι τὰ πράγματα εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο, ὑπεσχέθην ὅτι μετ' οὐ πολύ, κατευνασθέντος τοῦ σάλου, τὸν ὁποῖον ὑπερρίπιζον οἱ σφόδρα ἀφωσιωμένοι φίλοι τοῦ Μακκᾶ καὶ διὰ τῶν ἐφημερίδων καὶ δι' ἰδιαιτέρων φυλλαδίων, ὑπεσχέθην νὰ τροπολο-

1. *Πρακτικά*, ΓΒ, σσ. 550–601 (συνεδριάσεις 7, 8 καὶ 9 Ἰουλίου 1852).
2. Νόμος Σ', τῆς 9 Ἰουλίου 1852.

γήσω τὸ διάταγμα καὶ νὰ ἀφήσω εἰς τὸν Μακκᾶν καὶ τὴν διδασκαλίαν τῆς παθολογίας, ἕνεκα τῆς ἀφαιρέσεως τῆς ὁποίας ἐγένετο ὅλος ἐκεῖνος ὁ πάταγος. Δὲν ἴσχυσεν ὅμως οὐδὲ ἡ ὑπόσχεσις αὕτη οὐδὲ ἡ εἰς τὸ πρόγραμμα τῶν μαθημάτων τοῦ Πανεπιστημε΄ου τὸ καθυποβληθὲν κατὰ νόμον εἰς τὴν ἔγκρισιν τοῦ Ὑπουργοῦ τῆς Ἐκπαιδεύσεως καὶ φέρον τὸ ὄνομα τοῦ Μακκᾶ ὡς μέλλοντος νὰ διδάσκῃ καὶ τὴν παθολογίαν καὶ τὴν κλινικήν, ὡς πάντοτε, καὶ τὸ ὁποῖον πρόγραμμα ἐνέκρινα διὰ τῆς ὑπογραφῆς μου. Ὁ σάλος ἐξηκολούθει, καὶ ὁ Αἰγινήτης, ὅστις, διὰ τὴν ὑποψίαν μήπως συμβῇ τι ἄτοπον, ἀπετράπη ἐξ ἀρχῆς ὑπ' ἐμοῦ νὰ μὴ ἀρχίσῃ τὴν διδασκαλίαν τοῦ μαθή|ματος, πρὶν ἐγὼ τῷ ἐπιτρέψω ρητῶς τοῦτο, ἔχων ὑπ' ὄψιν τὴν κατά- *191α*
στασιν τῶν πνευμάτων, ἀπεῖχεν ἐπὶ πολὺν χρόνον νὰ παρουσιασθῇ εἰς τὴν οἰκείαν ἕδραν πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντός του.

Ἐκάλεσα τέλος παρ' ἐμαυτῷ τὸν Μακκᾶν καὶ τῷ ὑπεσχέθην προσωπικῶς ὅτι μετὰ ἕνα τὸ πολὺ μῆνα θέλω ὑποβάλει εἰς τὸν Βασιλέα διάταγμα κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν αὐτοῦ καὶ τῶν φίλων του. Ἐκεῖνος ὅμως, ζητήσας κατ' ἀρχὰς συντομωτέραν προθεσμίαν ὡς πρὸς τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ὑποσχέσεώς μου, συγκατετέθη ἐπὶ τέλους νὰ ἀρχίσῃ καὶ αὐτὸς τὴν παράδοσιν τῆς παθολογίας, τὴν ὁποίαν δὲν ἤθελεν ἕως τότε νὰ ἀρχίσῃ, ἐπιμένων εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ νέου διατάγματος ὅπερ ὑπεσχόμην.

Τοιουτοτρόπως λοιπὸν ὁ Πρύτανις τοῦ Πανεπιστημείου Κοντογόνης, ὁ συμφατριαστὴς τοῦ Μακκᾶ καὶ τῶν φίλων του, ἐτοιχοκόλλησεν εἰς τὰ πρόθυρα τοῦ Πανεπιστημείου πρόγραμμα ἐν ᾧ ἐδηλοῦτο ὅτι ὁ Μακκᾶς μέλλει νὰ ἐπαναλάβῃ τὴν διδασκαλίαν περὶ ἧς ὁ λόγος τὴν δεῖναι ἡμέραν τῆς ἑβδομάδος, ὁ δὲ Αἰγινήτης σήμερον, τὴν ἡμέραν δηλ. τῆς τοιχοκολλήσεως τοῦ προγράμματος, τὴν 4 - 5ην ὥραν μ.μ. Ἀλλὰ περὶ τὴν μεσημβρίαν τῆς αὐτῆς ἡμέρας ὁ Πρύτανις μοὶ ἐπιστέλλει ὅτι μελετᾶται νὰ γένῃ ταραχὴ ἐκ μέρους τῶν φοιτητῶν, ἂν ὁ Αἰγινήτης ἔλθῃ νὰ διδάξῃ, καὶ αὐτός, ἀναγγέλλων μοι τοῦτο καὶ προκαλῶν με νὰ λάβω τὰ κατάλληλα πρὸς ἀναχαίτισιν τοῦ κακοῦ τούτου μέτρα, ἐκφράζει ὅτι ἀπεκδύεται οὕτω πάσης εὐθύνης διὰ τὰ συμβησόμενα. | Λαβὼν δὲ τὸ ἐπιστόλιον ἐκεῖνο, ἐκάλεσα παραχρῆ- *191β*
μα τὸν Κοντογόνην ἐν τῷ Ὑπουργείῳ τῶν Οἰκονομικῶν καὶ τῷ παρήγγειλα νὰ προσέξῃ καλῶς μὴ συμβῇ τι ἐκ τῶν ἀτόπων τὰ ὁποῖα ἀνήγγειλεν ὅτι μέλλουσι νὰ λάβωσι χώραν, διότι εἰς αὐτόν, κατὰ τὸν κανονισμόν, εἶναι

ἀνατεθειμένη ἡ ἀστυνομία ἐντὸς τοῦ καταστήματος καὶ ἐκεῖνος χρεωστεῖ νὰ λάβῃ ὅλα τὰ πρόσφορα μέτρα πρὸς διασκέδασιν τῶν μελετωμένων.

Ἦλθε λοιπὸν ἡ ὥρα καθ' ἣν ἔμελλε νὰ κάμῃ ἔναρξιν τοῦ μαθήματός του ὁ Αἰγινήτης, ἀλλ' ὁ Πρύτανις τὸν ἀποτρέπει, ὑποδεικνύων αὐτῷ τὸν κίνδυνον ὃν δύναται νὰ διατρέξῃ, ὡς ἐκ τῆς φαινομένης κατ' αὐτοῦ συστάσεως τῶν φοιτητῶν. Ὁ Αἰγινήτης πείθεται κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν συμβουλὴν τοῦ Πρυτάνεως, ἐνισχυθεὶς ὅμως μετὰ ταῦτα ὑπὸ τοῦ Καθηγητοῦ Ἀλ. Πάλλη καί τινος ἄλλου συναδέλφου του, ἀνέβη, συνοδευόμενος μετ' αὐτῶν, εἰς τὴν καθηγετικὴν ἕδραν, καὶ ἀμέσως ἐκρήγνυται ἡ τρικυμία τῆς στάσεως ἐκ μέρους πλήθους πολλοῦ τῶν φοιτητῶν, ἐξ ὧν πλεῖστοι μὴ ἀνήκοντες εἰς τὸν κλάδον τῆς ἰατρικῆς. Καί, ἐναντίον πάσης προτροπῆς καὶ πάσης πατρικῆς νουθεσίας ἀποταθείσης πρὸς αὐτοὺς ἐκ μέρους τῶν δύο τούτων καθηγητῶν καὶ τοῦ Γραμματέως τοῦ Πανεπιστημείου, ὁ θόρυβος ἐξακολουθεῖ, αἱ φωναὶ «κάτω, κάτω ὁ Αἰγινήτης» ἀντηχοῦσιν ἐντὸς τοῦ περιβόλου καὶ ἐκτὸς αὐτοῦ, καί τις προσβολὴ ἀκούεται ἐν μέσῳ τοῦ θορύβου κατὰ τοῦ Ὑπουργοῦ Ψύλλα, ὥστε ὁ Αἰγινήτης ἠναγκάσθη νὰ καταβῇ τῆς ἕδρας του καὶ νὰ ἀπέλθῃ ἐκεῖθεν.

Ταῦτα πληροφορηθεὶς ἐγὼ ἐντὸς τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐκκλησιαστι-
192α κῶν, ἀμέσως ἔστειλα τὴν παραίτησίν μου πρὸς | τὸν Πρόεδρον Μαυροκορδᾶτον, ἀλλ' οὗτος προσεπάθησε πολλάκις νὰ μὲ ἀποτρέψῃ ἀπὸ τὴν ἀπόφασίν μου ταύτην, ὡς καὶ αὐτὸς ὁ Βασιλεύς, καὶ ἀκόμη καὶ ἡ Βασίλισσα. Μοὶ ἔδωκε μάλιστα τὴν ἄδειαν ὁ Βασιλεὺς νὰ κλείσω ἐπί τινα χρόνον ἢ καὶ ἀορίστως τὸ Πανεπιστήμιον. Ὁ Αἰγινήτης μοὶ εἶπεν, ἂν ἐγκρίνω, εἶναι ἕτοιμος νὰ παραιτηθῇ ἐκεῖνος ἀντ' ἐμοῦ. Ὑπέμεινα δὲ ἐπὶ μῆνα ἕνα, προσδοκῶν νὰ ἴδω τιμωρουμένους τοὺς αὐτουργοὺς ἢ πρωταιτίους τῆς γενομένης στάσεως, κατὰ τὸν κανονισμὸν τοῦ Πανεπιστημίου, ὡς μοὶ ὑπέσχετο ὁ Μαυροκορδᾶτος, καὶ ἐνήργουν τὰ τῆς ὑπηρεσίας καὶ μέρος ἐλάμβανον εἰς τὰ συμβούλια. Ἀφοῦ ὅμως παρῆλθε μὴν ἀπὸ τῆς ἡμέρας καθ' ἣν ἐζήτησα τὴν παραίτησίν μου καὶ δὲν ἔβλεπον καμμίαν ἐνέργειαν πρὸς ἀνακάλυψιν καὶ τιμωρίαν τῶν ἐνόχων τῆς στάσεως, ἀπέσχον μὲν νὰ παρευρίσκωμαι εἰς τὰ συμβούλια, ἐνήργουν δὲ μόνον τὰ τῆς τρεχούσης ὑπηρεσίας, ἀπεκδεχόμενος πάντοτε τὴν διὰ τῆς τιμωρίας τῶν ἐνόχων ἱκανοποίησίν μου. Ἀλλὰ μετὰ τὸ τέλος τοῦ δευτέρου μηνὸς οὐδὲ εἰς τὸ Ὑπουργεῖον πλέ-

ον ἠρχόμην, μόνον δέ, κατ' οἶκον μένων, ὑπέγραφον τὰ ἐντάλματα τῶν μισθοδοσιῶν τῶν ὑπαλλήλων, διὰ νὰ μὴ στερῶνται καὶ οὗτοι τῶν πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαίων ἕνεκα τῶν περιπετειῶν τούτων. Καὶ οὕτω τέλος πάντων ἠναγκάσθη καὶ ὁ Μαυροκορδᾶτος καὶ ὁ Βασιλεὺς νὰ ἐνδώσωσιν [1] εἰς τὴν περὶ παραιτήσεως αἴτησίν μου.

Ἐπειδὴ δὲ συγχρόνως μὲ τὴν κοινοποίησιν τοῦ διατάγματος τῆς παραιτήσεώς μου μοὶ ἐχορηγήθη καὶ τὸ παράσημον τοῦ Σωτῆρος, ὁ ἀργυροῦς σταυρός, ὑπῆγα νὰ εὐχαριστήσω | τὸν Βασιλέα, ὅστις, ἀπευθύνων μοι τὸν *192ᵇ* λόγον, μὲ ἐρωτᾷ τί θέλει εἴπει ὁ κόσμος περὶ τῆς παραιτήσεώς μου. «Βασιλεῦ», τῷ ἀπήντησα, «ἡ παραίτησίς μου περιορίζεται εἰς τὸν λόγον τῆς ὑγείας μου.» Τότε μοὶ λέγει : «Καὶ τί νὰ εἴπω ἐγώ, ὅστις κατηνάλωσα τὴν νεότητα καὶ τὴν ὑγείαν μου εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων;» «Βασιλεῦ», τῷ ἀποκρίνομαι, «Ὑμεῖς θέλετε καὶ φθείρετε τὴν ὑγείαν Σας, διότι θέλετε νὰ ἐνασχολῆσθε εἰς πράγματα εἰς τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι ἀνάγκη καὶ τὰ ὁποῖα ἀνεθέσατε εἰς τοὺς ὑπουργούς Σας διὰ τῶν κειμένων νόμων καὶ δι' ὅσων εἶναι ἀκόμη καλὸν καὶ κοινωφελὲς νὰ νομοθετηθῶσι πρός τε τὴν τελείαν ἀνακούφισιν τοῦ Βασιλέως καὶ τῶν ὑπουργῶν καὶ πρὸς ταχυτέραν καὶ ἐπιτυχεστέραν εὐόδωσιν τῆς διοικήσεως τοῦ τόπου. Ὁ Βασιλεὺς εἶναι ἀνεύθυνος, κατὰ τὸν νόμον, καὶ πράγματι πρέπει νὰ εἶναι τοιοῦτος. Ἂν λοιπὸν ἐγώ, Βασιλεῦ, ὅστις μόνον ἓν μέρος τῆς διοικήσεως ὑποχρεοῦμαι νὰ διευθύνω, Σᾶς ὁμολογῶ ὅτι πνίγομαι ἀπὸ τὸ βάρος τοῦ μέρους τούτου μόνον, πόσον πρέπει νὰ ὑποφέρετε Ὑμεῖς, οἱ θέλοντες νὰ θεωρῆτε καὶ νὰ σπουδάζετε νυχθημερὸν τὰς λεπτομερείας ὅλων τῶν κλάδων τῆς κυβερνήσεως! Καὶ δι' ἐμὲ μὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ πράττω τοῦτο εἰς τὸν ἐμπιστευθέντα μοι κλάδον, διότι εἶμαι ὑπεύθυνος [2] διὰ πᾶν ἄτοπον ὅπερ δύναται νὰ λάβῃ χώραν εἰς αὐτὸ⟨ν⟩, ἀλλ' Ὑμεῖς οὐχί! Μίαν καὶ μόνην φροντίδα πρέπει νὰ ἔχετε, τὴν περὶ τὴν ἐκλογὴν τοῦ πρώτου τῶν ὑπουργῶν Σας, καὶ οὗτος θέλει διευθύνει τὸ πᾶν, διανέμων εἰς ἕκαστον τῶν ὑπ' αὐτοῦ προτεινομένων συνυπουργῶν του τὸ κατάλληλον εἰς ἕκαστον αὐτῶν μέρος τῆς δη-

1. Διάταγμα τῆς 31 Μαΐου 1855 «περὶ ἀποδοχῆς τῆς παραιτήσεως τοῦ ἐπὶ τῶν Ἐκκλ. καὶ τῆς Δημ. Ἐκπαιδεύσεως Ὑπουργοῦ κ. Γ. Ψύλλα» : *Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως*, ἀρ. 25, 21 Ἰουνίου 1855.

2. *Χφ.* ὑπεύθυνον.

193ª μοσίας | ὑπηρεσίας. Καὶ ἄλλοτε Σᾶς παρέστησα, Βασιλεῦ, ὅτι πολλὰ πράγματα τῆς διοικήσεως ἔπρεπε καὶ πρέπει νὰ ἀφεθῶσιν ἀπὸ τὴν κεντρικὴν Κυβέρνησιν καὶ νὰ ἐνεργῶνται ἐπιτυχέστερον ἀπὸ ἄλλα ἀνεγνωρισμένα μὲν ὑπὸ τοῦ νόμου ὄργανα, μὴ ὑποκείμενα ὅμως ἀμέσως ὑπὸ τὰς ἐπεμβάσεις τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας.» «Καὶ πῶς», μοὶ λέγει τότε ὁ Βασιλεύς, «πρέπει νὰ σηκώσωμεν τὴν χεῖρα ἀπὸ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἀναγκαίων τῆς διοικήσεως πραγμάτων καὶ νὰ ἀφήσωμεν αὐτὰ νὰ ἐνεργῶνται ὡς ἔτυχεν ἀπὸ ἄλλας χεῖρας;» «Ὄχι, δὲν λέγω νὰ ἄρωμεν ἐκ μέσου πᾶσαν ἐποπτείαν ἐπὶ τῶν κοινῶν πραγμάτων, ἀλλὰ μόνον τὴν ἀνάμειξιν τῆς κεντρικῆς Κυβερνήσεως ἐπ' αὐτῶν.» Καὶ ὧδε ἔπαυσεν ἡ περὶ τούτου συνδιάλεξις.

ΙΔ'

ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΑΙ ΙΔΙΩΤΙΚΑ

(1855 - 1869)

Οἱ κληρονόμοι Καϋρὰκ καὶ ἡ ἄρδευση τοῦ κήπου τῶν ἀνακτόρων.— Δέκα χρόνια δικαστικῶν ἀγώνων.— Ὑπόσχεση τοῦ Ὄθωνος νὰ ἐξετάσῃ τὴν ὑπόθεση.— Μεσολάβηση τοῦ Feder.— Πρόταση συμβιβασμοῦ.— Ἀπόφαση γιὰ νέα προσφυγὴ στὰ δικαστήρια.— Τὰ σφάλματα τοῦ Ὄθωνος.— Ὁ Ψύλλας παραθερίζει στὸν Πόρο μετὰ τὴν παραίτησή του.— Τὸ ζήτημα τῆς διαρκείας τῶν βουλευτικῶν συνόδων.— Ἔκτακτα χρηματικὰ βοηθήματα σὲ γερουσιαστές.— Ἀπόψεις Μαυροκορδάτου καὶ Ψύλλα.— Ἡ ἐπιψήφιση τοῦ νομοσχεδίου «περὶ διαρκείας τῶν βουλευτικῶν συνόδων».— Ὁ Ψύλλας ἀντιπολιτευόμενος ἀλλὰ νομιμόφρων.— Ἡ αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν γερουσιαστῶν καὶ ἡ σημασία της.— Τὸ «ἀνεύθυνον τοῦ Βασιλέως».— Ἡ ἰδέα τῆς «αὐτοκυβερνήσεως».— Συνωμοσία κατὰ τῆς ζωῆς τοῦ Ὄθωνος.— Ἔντονη συζήτηση στὴν Γερουσία.— Τὸ «ἀπόρρητον τῶν ἐπιστολῶν».— Ὁ Ψύλλας ἀποφεύγει ἀνάμειξη στὰ πολιτικὰ κατὰ τὴν περίοδο τῆς Μεσοβασιλείας.— Ὑποψήφιος πληρεξούσιος γιὰ τὴν Ἐθνικὴ Συνέλευση στὸν συνδυασμὸ Καλλιφρονᾶ.— Λόγοι ἀντικαταστάσεώς του μὲ τὸν Κορωναῖο.— Ὑποψίες ὅτι ὁ Ψύλλας ἦταν Ὀθωνιστής.— Παράταση τῶν ἐργασιῶν τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως.— Τὸ δικαίωμα τῆς «ἐν ὑπαίθρῳ συναθροίσεως».— Τὸ «ἀπόρρητον τῶν ἐπιστολῶν» καὶ τὸ Σύνταγμα τοῦ 1864.— Τὸ Σύνταγμα καὶ οἱ Ἑπτανήσιοι.— Κατάργηση τῆς Γερουσίας.— Ὁ Σπόννεκ καὶ ὁ σχηματισμὸς τῆς Κυβερνήσεως Βούλγαρη.— Τὰ Ἰουνιακά.— Ὁ Χρηστίδης καὶ ἡ Κυβέρνηση Βούλγαρη.— Τὸ βασιλικὸ διάγγελμα τῆς 6 Ὀκτωβρίου 1864 καὶ ἡ λήξη τῶν ἐργασιῶν τῆς Συνελεύσεως.— Ὁ Ψύλλας ἀρνεῖται νὰ διορισθῇ Νομάρχης Κερκύρας.— Προτάσεις τοῦ Κουμουνδούρου στὸν Ψύλλα γιὰ συνεργασία.— Ὁ Ψύλλας Ἀντιπρόεδρος τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας.— Στὸ Μοναστήρι τῆς Πεντέλης γιὰ ἀνάρρωση.— Κατάργηση τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας.— Ὁ Ψύλλας συνταξιοῦχος.— Ἡ οἰκονομικὴ καὶ ἡ κτηματικὴ κατάσταση τοῦ Ψύλλα στὰ τελευταῖα του χρόνια.— Σκοπὸς καὶ χρόνος συγγραφῆς τῶν Ἀπομνημονευμάτων.— Τὸ Ἡμερολόγιο Ψύλλα.

Κατὰ δὲ τὴν στιγμὴν τῆς ἀποχωρήσεως ὁ Βασιλεὺς πρώτην φορὰν μοὶ ἔτεινε τὴν δεξιάν του. Ἀλλ' ἐκ τούτου λαβὼν τὸ θάρρος, τῷ εἶπον : «Βασιλεῦ, Σᾶς παρακαλῶ ἤδη νὰ μοὶ κάμετε καὶ μίαν ἀτομικὴν χάριν.» «Σᾶς ἔκαμα», μοὶ εἶπε, «πολλάς.» Ἂν ὅμως καὶ δὲν ἐνόησα ποίας πολλὰς χάριτας ἀτομικὰς μοὶ εἶχε κάμει, τῷ εἶπον ὅμως ὅτι τῷ εἶμαι πολὺ εὐγνώμων διὰ τοῦτο, ἀλλ' ἡ χάρις αὕτη εἶναι ἀτομική, ἀτομικωτάτη, ἡ ἐξῆς. Ὁ πάππους τῆς πενθερᾶς μου Καϋρὰκ εὗρε πρὸ ἐπέκεινα τῶν ἑκατὸν ἐτῶν ὕδωρ, τὸ ὁποῖον ἐσυμφώνησε μὲ τὰς τότε τοῦ τόπου ἀρχὰς νὰ τὸ διαβιβάσῃ εἰς τὴν πόλιν διὰ τῶν κοινοτικῶν ὑδραγωγείων, δίδων εἰς τὴν κοινότητα τὸ

ἥμισυ τοῦ ὕδατος, τὸ δὲ λοιπὸν 1/2 κρατῶν αὐτὸς εἰς τὴν κυριότητά του[1]. Ἐξηκολούθει δὲ νὰ ἰσχύῃ ἡ συμφωνία αὕτη (γραπτὴ εἰς τουρκικὸν χοτζέτιον) μέχρι τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821, ὅτε τὸ πᾶν κατεστράφη καὶ οἱ κάτοικοι διεσκορπίσθησαν τῇδε κἀκεῖσε ἕνεκα τοῦ πολέμου, οὐδεὶς δὲ ἐφρόντιζε περὶ ὕδατος καὶ τῶν τοιούτων. Ὅτε δὲ ἦλθεν ἐνταῦθα ἡ βασιλ.
193 Κυβέρνησις, κατὰ τὸ 1835, οἱ κληρονόμοι | τοῦ Καϋρὰκ ἐκ τῆς οἰκογενείας Μερτροὺδ ἐζήτησαν τὸ ἀναλογοῦν αὐτοῖς μέρος ἀπὸ τὴν Δημαρχίαν, ἥτις διέθετε τὰ νερὰ τῆς πόλεως, ἀλλ' ἔλαβον εἰς ἀπάντησιν ὑπὸ τῆς Δημαρχίας ὅτι τὸ νερὸν ἐκεῖνο κατέλαβον τὰ ἀνάκτορα.

Παρουσιασθεὶς τότε πρὸς τὸν Βασιλέα ὁ Βαρθολ. Μερτροὺδ καὶ ἐξηγήσας τὴν ὑπόθεσιν, ἅμα δὲ καὶ παρακαλέσας αὐτὸν νὰ ἀποδώσῃ δικαιοσύνην εἰς τοὺς ἰδιοκτήτας τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος ὕδατος, ἔλαβεν εἰς ἀπάντησιν ὅτι ἡ Δημαρχία παρεχώρησεν εἰς τὴν Αὐλὴν μέρος ὕδατος ἐκ τοῦ τῆς κοινότητος πρὸς ἄρδευσιν τοῦ κήπου τῶν ἀνακτόρων καὶ πρὸς αὐτὴν ἀποταθήτω. Ἐπειδὴ δὲ κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον δὲν ὑπῆρχεν ἀκόμη τὸ διάταγμα δι' οὗ ἐκανονίζετο ὁ τρόπος τῆς ἐκδικάσεως τῶν μεταξὺ Βασιλέως καὶ ἰδιωτῶν διενέξεων, ἡ συμβουλὴ τῶν δικηγόρων ἦτο νὰ ἐνάξῃ ὁ Μερτροὺδ τὴν Δημαρχίαν ἐνώπιον τῶν δικαστηρίων, ὅπερ καὶ ἐγένετο, καὶ ἡ δίκη διήρκεσε περὶ τοὺς 10 ἐνιαυτούς, παραπεμπομένη ἀπὸ δικαστηρίου εἰς δικαστήριον, ἀποβαινουσῶν ἀείποτε τῶν ἀποφάσεων ὑπὲρ τοῦ ἐνάγοντος, ἕως οὗ τέλος τὸ ἐν Ναυπλίῳ Δικαστήριον τῶν Ἐφετῶν ἀπεφήνατο ὅτι ἡ ἀγωγὴ εἶναι ἄκυρος, ὡς μὴ ἁρμοδίως, ἤτοι κατὰ τοῦ κατέχοντος τὸ ὕδωρ, κινηθεῖσα.

Ὁ Βαρθ. Μερτροὺδ ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ἀπεβίωσε, καὶ τὰ τέκνα αὐτοῦ ἐδίσταζον ἂν ἔπρεπε νὰ κινήσουν ἐξ ἀρχῆς ἀγωγὴν κατὰ τοῦ κατέχοντος. Διὰ τοῦτο ἡ θεία αὐτῶν, οὖσα μάλιστα καὶ μεριδοῦχος, Αἰκατερίνα Βιτάλη, ἐμὴ πενθερά, μὲ εἶχε παρακαλέσει πρὸ πολλοῦ καὶ πολλάκις νὰ κάμω λόγον πρὸς τὸν Βασιλέα περὶ τῆς ὑποθέσεως, καὶ τοῦτο ἔπραξα κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς ἀπὸ τῆς ὑπουργικῆς θέσεως παραιτήσεώς μου, ὡς ἀνωτέρω εἴρηκα. Ὁ Βασιλεύς, ἀκούσας τοὺς λόγους μου, ἔλαβεν εἰς σημείωσιν τὴν ὑπόθεσιν, εἰπών μοι ὅτι θέλει ἐξετάσει περὶ αὐτῆς. Τῷ προσέ-

1. Γιὰ τὴν κυριότητα τῶν ὑδάτων τῆς περιοχῆς Ἀθηνῶν βλ. Καμπούρογλου, *Μνημεῖα*, τ. Α', σσ. 333–334.

θηκα δὲ ὅτι ἴσως θέλει ἀκούσει λόγους ἀποτρέποντας τὴν Α.Μ. νὰ ἀποδώσῃ δικαιοσύνην εἰς τοὺς ἀξίους αὐτῆς, λόγους ἀρυομένους ἐκ τῆς κοινῆς πολιτικῆς δικονομίας, οἷον τὸν λόγον τῆς παραγραφῆς κ.τ.λ. Ἀλλ' ὁ Βασιλεὺς νομίζω ὅτι δὲν συμφέρει νὰ καταφεύγῃ εἰς τοιαῦτα μέσα, προκειμένου λόγου νὰ ἀποδώσῃ δικαιοσύνην εἰς τὸν ὑπήκοόν του κ.λπ. Ἀλλὰ πολὺς παρῆλθε | καιρός, καὶ τίποτε δὲν ἔγινεν, οὐδὲ κανὲν τέλος ἐδόθη εἰς τὴν ὑπόθε- *194ᵃ*
σιν ταύτην μέχρι τῆς καταργήσεως τῆς δυναστείας του καὶ τῆς ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα ἀποπομπῆς του.

Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ τούτῳ τὰ τέκνα τοῦ Μερτρούδ, εἰς μεγίστην οἰκονομικὴν στενοχωρίαν εὑρισκόμενα καὶ προσπαθήσαντα πολλάκις νὰ πείσωσι τὴν Αὐλὴν νὰ δεχθῇ συμβιβασμόν τινα ἀλλὰ μὴ ἐπιτυχόντα, ἐμελέτησαν νὰ προσφύγωσιν ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ Στρατηγοῦ [1] Τινάν, ἀρχηγοῦ τῶν γαλλικῶν στρατευμάτων τῆς κατοχῆς, ὡς ἔλκοντα τὸ γένος ἀπὸ Γάλλων προγόνων, διότι εἶδον καὶ ἄλλους τινάς, καθ' αὐτὸ μάλιστα Ἕλληνας, νὰ μεταχειρισθῶσι τὴν ἐπέμβασιν τοῦ ἰσχυροῦ τούτου πρὸς ἀπόκτησιν τῶν δικαιωμάτων των κατὰ τῆς Ἑλλην. Κυβερνήσεως. Ἀλλ' ὡς ἔμαθον ἐγὼ τὸν σκοπὸν τοῦτον, τοὺς ἀπέτρεψα τόσον ἀποτόμως, ὥστε ἀπέσχον νὰ πράξωσιν ὅ,τι εἶχον κατὰ νοῦν. Προσέφυγον ὅμως πρὸς τὸν Στρατηγὸν Φέδερ, τὸν τότε Πρέσβυν τῆς Βαυαρίας ἐνταῦθα, πρὸς ὃν, ἐκθέσαντες τὴν ὑπόθεσίν των, ἀνέφερον καὶ τὸ ὄνομά μου, ὡς ὄντος συγγενοῦς των. Βλέπω λοιπὸν αἴφνης ἡμέραν τινὰ τὸν ἄνδρα νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν οἰκίαν μου, ὅπου ποτὲ δὲν εἶχε πατήσει τὸν πόδα του, διὰ νὰ πληροφορηθῇ ἀπὸ ἐμὲ περὶ τοῦ πράγματος τούτου. Ἐκθέσας δ' ἐγὼ τὴν ὑπόθεσιν, τῷ εἶπον ὅτι ἐν Ἀθήναις κανὲν ἀπὸ τὰ ρέοντα νερὰ δὲν ὑπάρχει ἀδέσποτον, ἀλλ' ὡς καὶ αὐτὸς ὁ Κηφισός, ὁ ἀρδεύων τοὺς κήπους, ὁ ἀξιολογώτερος τῶν ἐνταῦθα ποταμῶν, εἶναι διῃρημένος ὡς ἰδιοκτησία μεταξὺ τῶν κυρίων τῶν κήπων καὶ πωλεῖται δὲ καὶ ἀγοράζεται ὡς πᾶσα ἄλλη ἰδιοκτησία. Ἀνέλαβε τότε ὁ Φέδερ νὰ συστήσῃ τὴν ὑπόθεσιν ὅπου ἀνήκει, ἀλλὰ μετά τινας ἡμέρας, ἀπαντήσας με καθ' ὁδόν, μοὶ εἶπεν ὅτι ὡμίλησε τὰ δέοντα εἰς τὴν Αὐλήν, ἔλαβεν ὅμως εἰς ἀπάντησιν ὅτι τὰ παιδία αὐτὰ (τὰ τέκνα Μερτρούδ) εἶναι χαρακτῆρος ὄχι εὐσυστάτου (εἶναι μπιρμπάνται). «Τί πρὸς τοῦτο;» εἶπον ἐγὼ πρὸς τὸν Φέδερ. «Χάνουσι διὰ τοῦτο τὸ δίκαιον τῆς ἰδιοκτησίας των;» «Θέλω

1. Ναυάρχου.

ὁμιλήσει καὶ δεύτερον», εἶπέ μοι. Καί, πάλιν ἀπαντήσας με, μοὶ λέγει :
194β «Ἂς προσφύγωσιν εἰς τὰ δικαστήρια.» | «Τὴν ὁδὸν ταύτην γνωρίζομεν καὶ ἡμεῖς, ἀλλ' ὁ λόγος εἶναι νὰ μὴ περιπλεχθῶμεν πάλιν εἰς νέας δίκας, ἀφοῦ ἐπὶ δέκα ὁλόκληρα ἔτη καὶ ἐπέκεινα ἐβασανίσθημεν πρὸς διεκδίκησιν τῆς ἰδιοκτησίας μας καί, ἕνεκα τοῦ περιστατικοῦ τῆς ἀναρμοδιότητος τῆς ἀγωγῆς, ἥτις καὶ αὕτη προῆλθεν ἀπὸ τὴν ἔλλειψιν τοῦ προσώπου ἢ ἀντιπροσώπου τοῦ κατόχου (τοῦ Βασιλέως), ἠναγκάσθημεν νὰ ἐνάξωμεν τὸν Δήμαρχον[1], ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἔλαβε τὸ ὕδωρ ἡμῶν ὁ Βασιλεύς, ὡς εἶπεν ὁ ἴδιος.»

Ἀλλὰ δὲν ἐτελείωσεν ἕως ὧδε τὸ πρᾶγμα, διότι, ἀφοῦ ἀπηλπίσθησαν πλέον ἀπὸ τὴν ἐπιτυχίαν ἑνὸς συμβιβασμοῦ οἱ κληρονόμοι Μερτρούδ, ἀπεφάσισαν νὰ προσφύγωσιν εἰς τὰ δικαστήρια. Ἂς εἴπωμεν δὲ καὶ ποίου εἴδους συμβιβασμὸν ἐπρότειναν εἰς τὴν Αὐλήν, πρὶν ἀποφασίσωσι τὸ τελευταῖον μέτρον, τὸ τῶν δικαστηρίων. Εἶπον λοιπὸν πρὸς τὸν Αὐλάρχην Ἰω(άννην) Κολοκοτρώνην ὅτι διὰ τῶν μέχρι τοῦδε ἐκδοθεισῶν κατὰ τοῦ Δήμου ἀποφάσεων τῶν δικαστηρίων τὸ ποσὸν τοῦ ὕδατος ἔφθανεν εἰς δράμια 200· ἐξ αὐτῶν τῶν 200 δραμ. εὐχαριστοῦνται νὰ λάβωσι τὸ ἀντίτιμον 100 μόνον δραμίων· ἐνῷ δὲ ἡ τιμὴ ἑνὸς δραμίου ὕδατος, καὶ τούτου ἐκμισθουμένου μόνον δι' ἓν ἔτος ἀπὸ τὴν Δημαρχίαν, εἶναι δραχ. 75 κατ' ἔτος, ἡμεῖς εὐχαριστούμεθα νὰ λάβωμεν 50 μόνον δραχμὰς δι' ἕκαστον δράμι καὶ τὸ παραχωροῦμεν εἰς τελείαν ἰδιοκτησίαν καὶ οὐχὶ εἰς ἐκμίσθωσιν κατ' ἔτος ἀνανεουμένην· ζητοῦμεν ὅμως νὰ λάβωμεν τὴν τιμὴν ταύτην τοῦ παραχωρουμένου ὕδατος, ἀφ' ὅτου ἡ Αὐλὴ τὸ ἔλαβεν εἰς τὴν κατοχήν της ἢ ἀφ' οὗ ἐκινήσαμεν τὴν περὶ τούτου ἀγωγήν μας. Ἀλλὰ τί ἔλαβον εἰς ἀπάντησιν τῶν προτάσεων τούτων ἀπὸ τὸν Αὐλάρχην; «Σεῖς θέλετε νὰ σᾶς δώσωμεν τὸ χοτζέτι (πωλητήριον) τοῦ σπιτιοῦ μας (τῶν ἀνακτόρων).»

Ἀπεφασίσθη λοιπὸν νὰ κινηθῇ ἀγωγή. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ δικηγόρος τῶν τέκνων Μερτρούδ προέβλεψεν ὅτι θέλουν προσαχθῇ ἐνστάσεις τινὲς κατὰ τῶν ἀπαιτήσεών των, οἷον ἂν ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἠδύνατο νὰ γίνεται ἰδιο-
195α κτησία τὸ ὕδωρ, ἂν τὰ ἐν τῷ χοτζετίῳ | (πωλητηρίῳ) ὑπογεγραμμένα πρόσωπα τοῦ βοϊβόνδα (διοικητοῦ) καὶ τοῦ καδῆ (κριτοῦ) εἶναι γνήσια, συνεβούλευσαν τὸν πρεσβύτερον τῶν υἱῶν Μερτρούδ νὰ ἔλθῃ εἰς Κωνσταν-

1. Γιὰ τὸ νόημα τῆς φράσεως «ἕνεκα τοῦ περιστατικοῦ...νὰ ἐνάξωμεν τὸν Δήμαρχον» βλ. τὰ προηγούμενα (σ. 310).

τινούπολιν, ὅπως ἐκεῖ ἐξακριβώσῃ ἐν τοῖς ἀρχείοις τῆς Πύλης τὰ περὶ τούτου. Ὁ Ἀνδρ. Μερτροὺδ ἐζήτησεν ἀπὸ ἐμὲ συστατικήν τινα ἐπιστολήν, καὶ τῷ ἔδωκα τοιαύτην πρὸς τὸν φίλον μου Τζάνον, Γραμματέα τῆς Πρεσβείας, ἀλλ' οὗτος μοὶ ἀπήντησεν ὅτι ἡ ὑπόθεσις αὕτη ἦτο προτοῦ συστημένη ἀπὸ τὴν ἐνταῦθα Κυβέρνησιν, ἐννοεῖται πρὸς ὄφελός της, καὶ ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ γένῃ χρήσιμος πρὸς τὸν παρ' ἐμοῦ συνιστάμενον ἕνεκα τούτου.

Ἄ! πόσον κακῶς ἐσυμβουλεύετο καὶ ὑπηρετεῖτο ὁ ἀξιοθρήνητος ἐκεῖνος Ἡγεμών, τοῦ ὁποίου τὰ σφάλματα ἕως καὶ τὴν σήμερον προσπαθοῦσι νὰ δικαιολογήσωσί τινες ἀποδίδοντες τὴν κατάργησιν τῆς δυναστείας του εἰς ἐξωτερικὰς ἐπεμβάσεις καὶ μάλιστα εἰς τὴν Ἀγγλίαν, καὶ δὲν ἐξηγοῦσιν ἢ μᾶλλον δὲν ἀποδίδουσι τὰ σφάλματα ταῦτα εἰς τοὺς ὑπηρέτας τοῦ Βασιλέως ἐκείνους οἵτινες ἐσυμβούλευον αὐτὸν εἰς ὅ,τι ἔπραττε κακὸν καὶ ἄδικον. Ἀλλὰ περὶ τῶν αἰτιῶν τῆς καταστροφῆς τῆς δυναστείας ἐκείνης, ὡς καὶ περὶ τῶν ἐξωτερικῶν ἐπεμβάσεων ἐπιφυλάττομαι νὰ ἐκθέσω τὰ πράγματα ὅπως ἐγὼ τὰ ἀντελήφθην καὶ ὅπως μοὶ φαίνεται ὅτι ἐξηγοῦνται ἀκριβέστερον τὰ γεγονότα.

Μετὰ δὲ τὴν παραίτησίν μου, εἰς [ἀπὸ] τὴν διεύθυνσιν τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Ἐκπαιδεύσεως διωρίσθη ὁ Περικλῆς Ἀργυρόπουλος, ἐγὼ δὲ μετέβην οἰκογενειακῶς εἰς Πόρον καὶ κατέλυσα εἰς τὴν Μονὴν τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, ὅπου πρὸ μηνῶν τινων εἶχον διέλθει δύο ἡμερονύκτια καὶ ἐγνώρισα ὅτι καταλληλότερον ἄλλο μέρος πρὸς θερινὴν | τρίμη- *195β*
νον διατριβὴν δὲν εὑρίσκει τις, ὅταν μάλιστα πρόκειται καὶ περὶ λουτρῶν θαλασσίων. Ἐνταῦθα δὲ διατρίβων, ἔμαθον τὰ συμβάντα [1] μεταξὺ Καλλέργη καὶ Βασιλέως καὶ ἀνέγνων μάλιστα εἰς γερμανικὰς ἐφημερίδας ἃς μοὶ ἐδάνεισεν ἀξιωματικός τις ἔκ τινος αὐστριακοῦ πολεμικοῦ πλοίου προσωρμισμένου ἐν τῷ λιμένι τοῦ Πόρου.

Ὅτε δέ, μεταβὰς πρὸς καιρὸν εἰς Ἀθήνας, εἶδον τὸν Μαυροκορδᾶτον, εὗρον αὐτὸν συζητοῦντα μετά τινων βουλευτῶν σχέδιόν τι νόμου, τὸ ὁποῖον προυτίθετο νὰ εἰσάξῃ εἰς τὰς Βουλάς, προσδιορίζον τὸν ἀνώτατον τῆς διαρκείας τῶν βουλευτικῶν συνόδων ὅρον, τὸν ὁποῖον, δῆθεν λαθὼν ὁ νομοθέτης τοῦ Συντάγματος, δὲν προσδιώρισεν.

1. Βλ. Π. Καρολίδου, *Σύγχρονος ἱστορία τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν λοιπῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς ἀπὸ 1821 μέχρι 1921*, τ. Δ', Ἀθήνα 1924, σσ. 538-540.

Εἰς δὲ τὴν ἐπίνοιαν ταύτην ἤχθη ὁ Μαυροκορδᾶτος ἀπὸ τοιαύτην τινὰ αἰτίαν. Ὅταν ἡ Κυβέρνησις ὑπὸ τὴν πρωθυπουργίαν τοῦ Ναυάρχου Κριεζῆ ἀπεφάσισε νὰ ἀναλάβῃ τὸν ἀκήρυκτον ἐκεῖνον δυστυχῆ κατὰ τῆς γείτονος ἐπικρατείας πόλεμον, συγχρόνως μὲ τὸν κριμαϊκόν, ἐκήρυξε τὴν λῆξιν τῆς βουλευτικῆς συνόδου περὶ τὰ μέσα τοῦ Ἀπριλίου. Ἀλλὰ, καθὼς ἀνέλαβε τὸ ἡμέτερον Ὑπουργεῖον τὴν κυβέρνησιν περὶ τὰ μέσα τοῦ προσεχοῦς Μαΐου, εὐθὺς κατὰ τὴν πρώτην τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου συνεδρίασιν, ὁ Παλαμήδης, Ὑπουργὸς τῶν Ἐσωτερικῶν, εἰσήγαγεν εἰς τὸ Συμβούλιον πρότασιν νὰ χορηγηθῇ εἴς τινας γερουσιαστὰς χρηματικὴ περίθαλψις, ὡς διατελοῦντας εἰς ἐσχάτην ἔνδειαν. Ἐγὼ τότε εἶπον ὅτι «βλέπω τὸ χωριὸ χαλασμένον», φράσιν τὴν ὁποίαν ἐπὶ πολὺν χρόνον δὲν ἔπαυσεν ὁ Κανάρης νὰ ἐπαναλαμβάνῃ εἰς πᾶσαν δυσχερῆ περίστασιν. Ὁ Παλαμήδης ὅμως ἐπέμενεν εἰς τὴν πρότασίν του καὶ ὑπέβαλε καὶ κατάλογόν τινα γερουσιαστῶν, φίλων τῆς Αὐλῆς, εἰς τοὺς ὁποίους τὸ Ὑπουργεῖον Κριεζῆ εἶχε χορηγήσει τοιαύτην περίθαλψιν ὀλίγον πρὶν τῆς παραιτήσεώς του, τὸ δὲ κεφάλαιον
196ᵃ ἐξ οὗ ἠρύσθη τὸ ποσὸν ἐκεῖνο ἦτο ἐκ τοῦ λεγομένου | κεφαλαίου τῶν βοηθημάτων. Ἀπεφασίσθη λοιπὸν νὰ ἀκολουθήσωμεν καὶ ἡμεῖς τὸ παράδειγμα τῶν προκατόχων μας, τοὐλάχιστον δι' ἐκείνην μόνην τὸν φοράν, ἐλπίζοντες ὅτι ὅσον οὔπω ἦτο πιθανὸν νὰ συγκαλεσθῶσι πάλιν τὰ βουλευτικὰ σώματα καὶ νὰ ἐξέλθωμεν οὕτως ἀπὸ τὴν ἀνώμαλον ἐκείνην κατάστασιν. Αἱ ἐλπίδες μας ὅμως αὗται ἔμειναν ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐλπίδες κεναί, ἐπειδὴ ἡ ἐπελθοῦσα μάστιξ τῆς χολέρας καὶ τὴν συγκάλεσιν τῶν Βουλῶν ἐματαίωσε μέχρι τοῦ τέλους τοῦ ἔτους, καὶ αἱ ἀνάγκαι τῶν ἀπὸ τὴν περίθαλψιν τῆς Κυβερνήσεως μόνον ἀπεκδεχομένων τὴν συντήρησιν τῆς ἑαυτῶν ὑπάρξεως γερουσιαστῶν ἐδεινώθησαν διὰ τοῦτο ἔτι μᾶλλον, ὥστε κατὰ μῆνα σχεδὸν ἔπρεπε νὰ δίδεται τὸ χορήγημα τοῦτο ἀπὸ τὸ δημόσιον ταμεῖον καὶ διὰ διαταγμάτων νὰ ἐξογκωθῇ οὕτω τὸ κεφάλαιον τοῦ προϋπολογισμοῦ τὸ φέρον τὴν ἐπωνυμίαν τῶν βοηθημάτων.

Ὅτε δὲ κατὰ πρῶτον εἶδεν ὁ Μαυροκορδᾶτος τὸ πρᾶγμα τοῦτο, ἀνέκραξεν ὅτι κακῶς ἔπραξεν ἡ Συνέλευσις τῆς Τρίτης Σεπτεμβρίου νὰ ἀπορρίψῃ τὴν πρότασίν του περὶ ἐτησίας ἀποζημιώσεως τῶν γερουσιαστῶν [1]

1. *Ἡ τῆς Τρίτης Σεπτεμβρίου ἐν Ἀθήναις Ἐθνικὴ Συνέλευσις. Πρακτικά*, Ἀθήνα 1844, σσ. 452–468 (συνεδριάσεις 16 καὶ 17 Φεβρουαρίου 1844).

καὶ ὅτι καὶ τώρα δύναται νὰ διορθωθῇ ἡ ὑπόθεσις αὕτη, ἐὰν διὰ νόμου προσδιορισθῇ ἀνώτατος ὅρος τῆς διαρκείας τῶν βουλευτικῶν συνόδων καὶ διὰ τοῦ μέσου τούτου χορηγῆται ἡ ἀποζημίωσις τοῦ ὅλου τούτου χρονικοῦ διαστήματος, ὁπόσον καιρὸν ἄλλως μέλλουσι νὰ διαρκῶσιν αἱ σύνοδοι αὗται. Εἰς τὴν γνώμην ταύτην τοῦ Μαυροκορδάτου ἤμην ἐξ ἀρχῆς ἐναντίος, ἐπειδὴ τὴν ἐθεώρουν ἀντισυνταγματικὴν καὶ ἀντιπολιτικήν : ἀντισυνταγματικὴν μέν, διότι τὸ Σύνταγμα ἔλεγε ρητῶς ὅτι ἀποζημίωσις δίδεται εἰς τοὺς βουλευτὰς καὶ γερουσιαστάς, ἐφ' ὅσον χρόνον διαρκοῦν αἱ βουλευτικαί των ἐργασίαι [1], δὲν περιελάμβανε δὲ καμμίαν διάταξιν περὶ ἀνωτάτου ὅρου· ἀντιπολιτικὴν δέ, διότι | δὲν ἦτο δυνατὸν [2] νὰ γνωρίζῃ οὔτε ἡ ἐκτελεστικὴ *196*
ἐξουσία οὔτε τὰ βουλευτικὰ σώματα πόσος χρόνος ἔμελλε νὰ χρειάζεται ἑκάστοτε πρὸς περαίωσιν τῶν γνωστῶν ἔργων αὐτῶν καὶ πολὺ ὀλιγώτερον τῶν ἀγνώστων, ἅτινα πολλὰ πιθανὸν ἠδύναντο νὰ παρουσιάζωνται κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν συνόδων, ἐν τῇ ἀρχῇ δηλ. καὶ ἐν τῷ μέσῳ, καὶ μάλιστα ὅτε τοιαῦται ἀνάγκαι νομοθετημάτων ἤθελον παρουσιάζεσθαι περὶ τὸ τέλος τῆς προθεσμίας αὐτῆς, ἥτις ἤθελε προσδιορισθῇ διὰ τοιούτου περὶ ἀνωτάτου τινὸς ὅρου νόμου. Ταῦτα πάντα ἔμελλον νὰ φαίνωνται, καὶ νὰ εἶναι ὄντως, καὶ ἄτοπα καὶ ἀντιπολιτικά. Τοιούτους πάντοτε ἔδιδον λόγους πρὸς τὸν Μαυροκορδᾶτον, τοιούτους εἶπον, καὶ ὅτε ἠρωτήθην ἐνώπιόν του ὑπό τινων ἀξίων λόγου βουλευτῶν οὓς εὗρον εἰς τὴν οἰκίαν του, ἐλθὼν ἐκ Πόρου. Καὶ μοὶ φαίνεται ὅτι τοὺς μὲν βουλευτὰς τούτους ἔκαμα νὰ σκεφθῶσι καλύτερα περὶ τῆς γνώμης τοῦ Μαυροκορδάτου τότε, αὐτὸς δ' ὁ Μαυροκορδᾶτος, ἐμμένων εἰς τὴν γνώμην αὐτήν, ἐξεφώνησε μετά τινος ἐρεθισμοῦ : «Ὅτε προσδιωρίζετο ἡ ἀποζημίωσις τῶν μελῶν τῶν βουλευτικῶν σωμάτων, ἡ δραχμὴ εἶχεν ἀξίαν διπλασίαν σχεδὸν τῆς σημερινῆς καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἠμπορεῖ σήμερον νὰ ἐπαρκῇ εἰς τὰς ἀνάγκας των.»

Εἰσῆξε λοιπὸν τὴν πρότασιν ταύτην εἰς τὴν Βουλήν, καθ' ὃν χρόνον εὑρισκόμην πάλιν ἐν Πόρῳ, ἐπανακάμψας ἐξ Ἀθηνῶν, ἀλλὰ δὲν ἔγινε δεκτὸν τὸ νομοσχέδιόν του. Ἡ ἀρχὴ ὅμως αὕτη ἐκίνησε κατόπιν ἄλλους ὑπουργοὺς νὰ εἰσάξωσιν ἀνάλογόν τι τοιοῦτον νομοσχέδιον, τὸ ὁποῖον ἔγινε δεκτὸν ὑπὸ ἀμφοτέρων τῶν βουλευτικῶν σωμάτων. Ἀλλὰ τὰ κατὰ τὴν

1. Ἄρθρα 67 καὶ 79.

2. *Χφ.* μὴ ὄντος δυνατοῦ.

συζήτησιν τούτου λαβόντα χώραν ἐν τῇ Γερουσίᾳ ἐξιστοροῦσι τὰ Πρακτικὰ[1] αὐτῆς, ἐμφαίνονται δὲ καὶ ἐν τῇ ἐμῇ ἀγορεύσει[2], ἥτις εὑρίσκεται χειρόγραφος καὶ ἐκ μνήμης μεταξὺ τῶν λοιπῶν ἀγορεύσεών μου. Εἰς ταύτην τὴν περίστασιν ἐξέφερον τὴν φράσιν ὅτι εἶναι προδοσία ἐκ μέρους τῶν ὑπουργῶν ἡ πρότασίς των αὕτη. |

197α Ἂς ἔλθωμεν ἤδη εἰς τὰ περὶ τὰ τέλη τῆς καταργηθείσης δυναστείας λαβόντα χώραν, καὶ ποίαν ἐγὼ ἐτήρησα διαγωγὴν πρὸς τὰς περιστάσεις ἐκείνας.

Ἂν λοιπὸν ἐν τῇ Γερουσίᾳ ὑπῆρξα πάντοτε σχεδὸν ἀντιπολιτευόμενος, ὡς ὀνομάζονται οἱ ἀντιλέγοντες εἰς τὰς προτάσεις τῶν ὑπουργῶν συνήθως, ἀλλ' ὡς ἐγὼ ἔκρινα νὰ ὀνομάζω ἐμαυτὸν συζητητήν, ποτὲ δὲν ἔσχον κατὰ νοῦν νὰ πολεμήσω τὴν δυναστείαν εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Βασιλέως, ποτὲ δὲν εἰσῆλθον εἰς καμμίαν μυστικὴν ἑταιρείαν σκοπὸν ἔχουσαν τὴν κατάργησιν τῆς δυναστείας ἢ καὶ ἁπλῶς τὴν διὰ βιαίων μέσων ἔξωσιν τῶν κατὰ καιροὺς κυβερνήσεων. Εἶπον ἀνωτέρω ὅτι ἐν τῇ περιπτώσει τῆς συζητήσεως τοῦ περὶ διαρκείας τῶν βουλευτικῶν συνόδων νομοσχεδίου ἐξέφερα κατὰ τῶν εἰσαγαγόντων τὴν πρότασιν ταύτην ὑπουργῶν τὴν λέξιν *προδοσίαν*, τοῦτο δὲ ἔπραξα, διότι ἐπίστευον ἀδιστάκτως ὅτι ἐπρόδιδον τὸ συνταγματικὸν προνόμιον τοῦ Βασιλέως, ὅστις μόνος ἠδύνατο νὰ κηρύττῃ τὴν λῆξιν τῶν συνόδων τούτων, ἐνῷ διὰ τοῦ νόμου ἐκείνου τοῦ ἐδένοντο αἱ χεῖρες. Ἔβλεπον δ' ἔπειτα καὶ τὴν διαφθορὰν διὰ τῆς ὁποίας ἐδυνήθησαν οἱ προτείναντες τὸν νόμον νὰ κερδίσωσι τὰς ψήφους τῶν βουλευτῶν καὶ τῶν γερουσιαστῶν, διότι τῶν μὲν βουλευτῶν ηὔξησαν τὴν μηνιαίαν ἀποζημίωσιν εἰς δρ. 550 ἀπὸ τῆς ἐν τῷ Συντάγματι ἐκ δρ. 250, εἰς δὲ τοὺς γερουσιαστὰς ἐχορήγουν καὶ ἐν τῇ ἀργίᾳ τῶν ἓξ μηνῶν τοῦ ἔτους τὴν αὐτὴν ἀποζημίωσιν ἣν ἐλάμβανον, διαμένοντες ἐν Ἀθήναις καὶ ἐκπληροῦντες τὰ καθήκοντά των. Εἶναι ἆρα τοῦτο ἀντιδυναστικὴ ἀντιπολίτευσις ἢ μᾶλλον

197β ὑπερδυναστικὴ | καὶ ἀντιδημαγωγική; Ἐνταῦθα ὅμως φέρω καὶ τὴν ἑξῆς ἐρώτησιν : Ὑπεισήγαγεν ἆρα ἡ ἐξωτερικὴ δυσμενὴς πρὸς τὸν τόπον πολιτικὴ τὸ μέτρον τοῦτο ἢ ἦτο βεβαίως αὐτόχρημα ἐπίνοια τῶν τότε ὑπουργῶν, εἰς τὸ ὁποῖον ἔπεισαν καὶ τόν, ἄλλως λίαν δύσπιστον, Βασιλέα ;

1. *Πρακτικά*, ΔΓ, σσ. 1253–1255, 1349–1391 (συνεδριάσεις 13, 22, 23 Ὀκτωβρίου 1856).
2. *Αὐτόθι*, σσ. 1365–1370.

Ἐρωτῶμεν δὲ καὶ ἄλλο, τὸ ἑξῆς : Αἱ δυσμενεῖς πρὸς τὴν Ἑλλάδα δυνάμεις ἐσύριξαν εἰς τὸ οὖς τοῦ Κωλέττη νὰ εἰσφουρνίσῃ εἰς τὴν Γερουσίαν 12 - 14 νέους γερουσιαστὰς[1] εὐθὺς κατὰ τὴν πρώτην σύνοδον τῆς Α' βουλευτικῆς περιόδου, καὶ τοῦτο χωρὶς καμμίαν συνταγματικὴν ἀνάγκην; Ἐκτὸς ἐὰν νομίσῃ τις ὅ,τι ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ συντηρη(τι)κοῦ κράτους τότε τῆς Αὐστρίας Πρόκες, ὅστις εἶπεν εἰς ἐμὲ ἀποτόμως ὅτι, ἂν ἦτο ἐκεῖνος Βασιλεύς, ἤθελε ρίψει εἰς τὴν Γερουσίαν 100 ἀκόμη γερουσιαστάς, διὰ νὰ φιμώσῃ τὰ στόματα τῶν ἀντιπολιτευομένων. Ἀλλά, καὶ ὅσας ἄλλας προσθήκας ἔφεραν εἰς τὸ σῶμα ἐκεῖνο, δὲν τὰς ἔφεράν ποτε ἕνεκα συνταγματικῶν ἀναγκῶν, ὡς καὶ τὴν τελευταίαν τῶν δεκαοκτώ[2], ἥτις ἔκαμε πλέον νὰ ὑπερεκχυλίσῃ τὸ ποτήριον καὶ νὰ καταντήσωσι τὰ πράγματα ὅπου κατήντησαν τὴν νύκτα τῆς 10ης Ὀκτωβρίου τοῦ ἔτους 1862.

Ὑπὲρ τοῦ ἀνευθύνου τοῦ Βασιλέως ἤμην πάντοτε οὕτως εἰπεῖν ξεσπαθωμένος καί, ὅτε ὁ Χρηστίδης μοὶ εἶπεν ὅτι πταίει καὶ αὐτὸς ὁ εὐλογημένος, ἀναμειγνυόμενος εἰς πάντα καὶ καταβαίνων εἰς τὰ ταπεινότατα, ὡς ἔπραξεν ἐσχάτως, παραγγείλας τῷ Παπαδαίῳ νὰ ἐνεργήσῃ, ὥστε ὁ Ζαΐμης νὰ μὴ ἐκλεχθῇ βουλευτής, τῷ ἀπήντησα ὅτι «δὲν πταίει ὁ Βασιλεύς· οἱ ὑπουργοί του πταίουν, διότι, πρὶν τὸ μάθῃς σὺ καὶ ἀπὸ σοῦ ἐγώ, ἔπρεπε νὰ τὸ γνωρίζουν οἱ ὑπουργοί· ἂν ὅμως τὸ γνωρίζουν καὶ σιωποῦν, εἶναι ἔνοχοι· ἂν πάλιν δὲν τὸ γνωρίζουν, ἀφοῦ σὺ καὶ ἴσως καὶ ἄλλοι τὸ γνωρίζουν, δὲν εἶναι ὑπουργοὶ ἱκανοί, καὶ αὐτοὶ εὐθύνονται κατ' ἀμφοτέρας τὰς | περιστάσεις.» *198ᵃ*
Καὶ καθ' ὅλον δὲ τὸ χρονικὸν διάστημα καθ' ὃ ὑπὸ πολλῶν διεβάλλετο τὸ ὄνομα τοῦ Βασιλέως καὶ ἀπεδίδετο ἡ εὐθύνη τῶν κακῶς πραττομένων εἰς αὐτόν, ἐκήρυττον τοιαῦτα. Ἔφθασα μάλιστα εἰς τοσαύτην ὑπερβολήν, ὥστε ἔλεγον πολλάκις ὅτι, ἐάν, ὃ μὴ γένοιτο, ἤθελον ἴδει τὸν Βασιλέα νὰ τρέχῃ εἰς τὴν ἀγορὰν μὲ τὸ ξίφος εἰς τὴν χεῖρα καὶ νὰ φονεύῃ δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τοὺς προστυχόντας, εἰς τοὺς ὑπουργοὺς ἔμελλον νὰ ἀποδώσω καὶ ταύτας τὰς πράξεις, διότι ταῦτα εἶναι βεβαίως συμπτώματα παραφροσύνης, καὶ ταύτην ἔπρεπε νὰ προλάβωσιν οἱ ὑπουργοί, πρὶν ἡ λάβῃ τοσαύτην πρόοδον ἡ νόσος.

Εἶναι ὅμως ἀληθὲς ὅτι πολλάκις παρεξηγήθην, ἢ διότι δὲν ἤμην ἐκ τῶν

1. Βλ. παραπάνω, σ. 276.

2. *Πρακτικά*, ΖΑ, σσ. 7–11 (συνεδρίαση 3 Μαρτίου 1861).

ἀφωσιωμένων σφόδρα (καί, καθὼς λέγει τι ἀξίωμα αὐτῶν, «ὁ μὴ ὢν μεθ' ἡμῶν ἐστι καθ' ἡμῶν») ἢ παρεξήγησάν με, κινούμενοι ὑπὸ φθόνου ἢ καὶ ἐξ ἀγνοίας τῶν συνταγματικῶν ἐλευθέρων φράσεων, διότι, ὅταν ποτὲ εἶπον πρὸς τὸν Χρηστίδην (Ὑπουργὸν τῆς Οἰκονομίας), ὅτε μοὶ ἔλεγεν ἐν τῇ Γερουσίᾳ[1], κακίζων τὴν ἀντιπολίτευσιν, «σεῖς ἀποβλέπετε εἰς πρόσωπα καὶ οὐχὶ εἰς ἀρχάς», ὅτε, λέγω, τῷ εἶπον ὅτι «σεῖς οἱ συνταγματικοὶ τῶν Μεγάρων ἀναλαμβάνετε τὸ πρόσχημα τῶν ἀρχῶν μας πάντοτε καὶ φαίνεσθε πρεσβεύοντες τὰς αὐτὰς μὲ ἡμᾶς ἀρχάς, ἀλλ' ἔρχεται ἡμέρα καθ' ἣν θέλομεν ἀναπετάσει τὴν διάφορον πρὸς τὴν ἐδικήν σας σημαίαν, καὶ τότε θέλομεν ἴδει ποίαν τὸ ἔθνος θέλει ἐξ ἀμφοτέρων ἀσπασθῇ», ὅτε λοιπὸν εἶπον ταῦτα, εἷς ἐκ τῶν βουλευτῶν, καθήμενος πλησίον μου παρὰ τὰς κιγκλίδας, μοὶ λέγει: «Ἐννοεῖς βέβαια τὴν σημαίαν τῆς δημοκρατίας.» «Ὄχι», τῷ εἶπον, «ἀλλ' ἐννοῶ τὴν ἰδέαν ἢ τὴν σημαίαν τῆς αὐτοκυβερνήσεως, τῆς καταργήσεως τοῦ κεντρικοῦ κυβερνητικοῦ συστήματος τὸ ὁποῖον ἐπικρατεῖ καὶ μετὰ τὴν καθίδρυσιν τοῦ συνταγματικοῦ πολιτεύματος εἰς τὴν πατρίδα μας.»

Ἀλλ' ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἔκαμε νὰ καταχωρισθῇ καὶ εἰς τὴν ἀξιόλογον |
198β γερμανικὴν ἐφημερίδα *Allgemeine Zeitung* τὸ ὄνομά μου ὡς προστάτου δῆθεν τῆς βασιλοκτονίας — πρᾶγμα ἀνήκουστον! — εἶναι τὸ ἑξῆς: Συνελήφθησάν ποτέ τινες ἄνθρωποι ἀνάξιοι λόγου, ὡς συνομόσαντες κατὰ τῆς ζωῆς τοῦ Βασιλέως, καί, φυλακισθέντες, ἀνεκρίνοντο. Ἔγινε λοιπὸν ἐπερώτησις εἰς τὴν Βουλὴν περὶ τούτου, καὶ ὁ ἁρμόδιος Ὑπουργὸς εἶπεν ὅτι ἔλαβεν ἡ Κυβέρνησις ὑπονοίας τινὰς περὶ τοῦ πράγματος τούτου, ἀλλ' ὅτι, ἐπειδὴ ἡ ἀνάκρισις δὲν ἐπεραιώθη, δὲν δύναται νὰ εἴπῃ τι ἀφορῶν τὰ καθέκαστα. Ἐν δὲ τῇ Γερουσίᾳ ὁ Γρηγοριάδης ἐπέμεινε προτρέπων καὶ ἐμὲ νὰ κάμω περὶ τοῦ ἰδίου πράγματος ἐπερώτησιν, ἐγὼ ὅμως τῷ εἶπον ὅτι δὲν θέλει ἔχει κανὲν πρακτικὸν ἀποτέλεσμα ἡ ἐπερώτησις αὕτη, διότι θὰ μᾶς εἴπωσιν οἱ ὑπουργοὶ ὅ,τι ἠκούσαμεν νὰ εἴπωσιν εἰς τὴν Βουλήν. Ἀλλ' ὁ Γρηγοριάδης, δὲν γνωρίζω ἀπὸ ποῖον σκοπὸν κινούμενος, ἔκαμεν ὁ ἴδιος τὴν ἐπερώτησιν, ἐσιώπησε δέ, ὅταν ἤκουσε τὴν αὐτὴν ἐκείνην ἀπάντησιν ἣν ἔδωκαν οἱ ὑπουργοὶ καὶ εἰς τὴν Βουλήν.

1. Κατὰ τὴν περίοδο ποὺ ὑπῆρχε Γερουσία, ὁ Δ. Χρηστίδης διετέλεσε μόνο μιὰ φορὰ Ὑπουργὸς Οἰκονομικῶν: 4 Αὐγούστου 1850 – 5 Ὀκτωβρίου 1853.

Τότε ἐγώ, νομίσας ὅτι ἤθελον περιγελάσει οἱ ὑπουργοὶ καὶ οἱ φίλοι των τὴν ἀντιπολίτευσιν ὡς κενόσπουδον καὶ ἐπερωτῶσαν περὶ πράγματος τὸ ὁποῖον ἐγνώριζον ἤδη ἀπὸ τὴν εἰς τὴν Βουλὴν ἀπάντησιν, ἀνέλαβον νὰ ὑψώσω τὴν ὑπόθεσιν ὑπεράνω τῆς τετριμμένης ἐκείνης ἐπερωτήσεως καὶ ἀπαντήσεως καὶ εἶπον νὰ μᾶς ἐξηγήσωσιν οἱ ὑπουργοὶ τί γνωρίζουσι περὶ τῆς καταστάσεως τῶν πνευμάτων τοῦ ἔθνους ὡς πρὸς τὰς πράξεις τῆς Κυβερνήσεως, ὄχι μόνον τῆς παρούσης ἀλλὰ καὶ τῶν προκατόχων, διότι, ὅταν γνωρίσῃ τις καλῶς τὰς αἰτίας, ἡ θεραπεία τῶν κακῶν καθίσταται εὐκολωτέρα, καὶ τέλος εἶπον μήπως κακὴ κυβέρνησις ὠθεῖ τοὺς ἀνθρώπους εἰς τοιούτους ἀπαισίους καὶ ὀλεθρίους σκοπούς. Τότε ὁ κ. | Προβελέγγιος, *199ᵃ* ἀπαντῶν εἰς ἐμέ, λέγει ὅτι τοιαῦται πράξεις, ὡς ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος, εἰς τὰ συνταγματικὰ κράτη δὲν πρέπει νὰ γένωνται, διότι, εἶπεν, ἂν οἱ ἀποτελοῦντες τὴν Κυβέρνησιν ὑπουργοὶ κυβερνῶσι κακῶς, ἔχουσιν ἐπάνω των τοὺς ἀντιπροσώπους τοῦ λαοῦ, οἵτινες κατηγοροῦσι τοὺς ὑπουργοὺς ἐνώπιον τῆς Γερουσίας, ἥτις τοὺς δικάζει. Ἂν ὅμως αἱ κατηγορίαι εἶναι ψευδεῖς, ἡ Κυβέρνησις διαλύει τὴν Βουλὴν διὰ βασιλ. διατάγματος καὶ ἐκκαλεῖ τὸ πρᾶγμα εἰς τὸν λαόν, ἤ, γνωρίζοντες ἑαυτοὺς ἐνόχους, παραιτοῦνται οἱ ὑπουργοί. Τότε ἐγὼ ἀπήντησα εἰς ταῦτα οὕτω : «Πρῶτον, εἰς τὸ πολιτικόν μας λεξικὸν ἡ λέξις παραίτησις δὲν ὑπάρχει.» Ὁ Προβελέγγιος φωνάζει : «Ἐγώ, ἐγώ», δηλ. ἐγὼ παραιτοῦμαι [1]. Ἐπιμένων δὲ ἐγὼ εἰς τὸν λόγον μου, ἐκείνου πάντοτε κράζοντος «ἐγώ, ἐγώ», τῷ εἶπον : «Μὴ μὲ ἀναγκάζῃς νὰ εἴπω τι περισσότερον.» Καὶ τέλος τῷ λέγω : «Σὺ πρὸ μιᾶς ἡμέρας ἔλεγες εἰς πολλούς, προκειμένου νὰ σχηματισθῇ νέα Κυβέρνησις, ὅτι ποτὲ δὲν θέλεις δεχθῇ θέσιν ὁμοῦ μὲ τὸν Χρηστίδην, ἀλλὰ τώρα σὲ βλέπω νὰ παρακάθησαι ὡς συνάδελφος.» Πάταγος καὶ κραυγαὶ ἀπὸ τοὺς ὑπουργικοὺς καὶ συγγενεῖς τοῦ Προβελεγγίου, μέχρι προκλήσεως εἰς μονομαχίαν, ἀλλά, παρελθούσης τῆς καταιγίδος, ἐξηκολούθησα τὸν λόγον μου : «Εἶπες, δεύτερον, ὅτι, ἂν ἡ Κυβέρνησις θεωρήσῃ ψευδεῖς τὰς κατηγορίας, διαλύει τὴν Βουλὴν καὶ ἐκκαλεῖ τὴν ὑπόθεσιν εἰς τὸν λαόν. Ἀλλὰ πῶς ἔγινεν ἡ εἰς τὸν λαὸν τῆς πατρίδος σου ἔκκλησις αὕτη; Πόσον δὲν ἐφώναζες

1. Ἐδῶ προφανῶς ὁ Προβελέγγιος ὑπαινίσσεται τὴν παραίτηση ποὺ ὡς Ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν ὑπέβαλε τὸ 1854, ἀλλὰ ποὺ δὲν ἔγινε δεκτὴ (βλ. Σ. Π ή λ ι κ α, *Ἀπομνημονεύματα*, Ἀθήνα 1893, σσ. 166 – 185).

σὺ καὶ ὁ Χρυσόγελος κατὰ τῆς ἐπεμβάσεως τῆς ἐξουσίας εἰς τὰς ἐκλογάς;» Ταῦτα εἶπον πρὸς τὸν Προβελέγγιον καί τι ἄλλο ἀφορῶν τὴν πολιτικὴν |
199β ἀδυναμίαν τοῦ σώματος τῆς Γερουσίας, ἐντὸς τοῦ ὁποίου δὲν ἔπαυον οἱ κατὰ καιροὺς ὑπουργοὶ νὰ ρίπτωσι νέας φουρνιὰς γερουσιαστῶν ἀνὰ δεκαπεντάδας, δεκάδας καὶ οὐδέποτε μικροτέρας τῶν ὀκτώ, καὶ ταύτας, ὡς πολλάκις εἶπον, ἄνευ τινὸς συνταγματικῆς ἀνάγκης. Ἀλλ' ἐνταῦθα πλέον ὁ θόρυβος ἐκ μέρους τῶν ὑπουργικῶν ἀνέβη μέχρι τρίτου οὐρανοῦ, ὥστε ἡ συνεδρίασις ἐκείνη διεκόπη μὲ μεγάλην ταραχὴν καὶ χωρὶς νὰ ἀπαγγείλῃ τὴν λύσιν, κατὰ τὸν κανονισμόν, ὁ Πρόεδρος.

Εἶπον ἀνωτέρω [1] ὅτι κατ' ἀρχὰς τοῦ συνταγματικοῦ πολιτεύματος, κατ' αὐτὴν τὴν πρώτην σύνοδον τῆς Ας βουλευτικῆς περιόδου, καὶ ὑπεστήριξα καὶ ἐψήφισα ὑπὲρ τῆς παραδοχῆς τοῦ προϋπολογισμοῦ, ἐναντίον τῆς γνώμης τῆς πολιτικῆς μερίδος εἰς τὴν ὁποίαν ἀνῆκον. Λέγω καὶ τώρα ὅτι, ὅτε ὁ ροῦς τῶν πραγμάτων ἤρξατο νὰ φέρῃ τὴν πολιτείαν εἰς νέαν τινὰ καὶ σοβαρωτέραν ἀντιπολίτευσιν, πάλιν ἐγώ, ἀποσπασθεὶς ἀπὸ τὴν πολιτικήν μου μερίδα, ὡς συμμεριζομένην τὰς ἰδέας τῆς ἐπαναστάσεως, συνετάχθην μετὰ τοῦ Ὑπουργείου Κολοκοτρώνη [2] καὶ τῆς ὑπουργικῆς πλειοψηφίας εἰς τὸ καίριον ἐκεῖνο ζήτημα τὸ ὁποῖον διήγειρεν ἐν τῇ Γερουσίᾳ ἡ ἀντιπολίτευσις ὑπὲρ τοῦ ἀπαραβιάστου δῆθεν τοῦ ἀπορρήτου τῶν ἐπιστολῶν καὶ ἠγόρευσα συμφώνως μὲ τὸν Ὑπουργὸν τῆς Δικαιοσύνης Ἠλιόπουλον ὅτι δίδονται περιστάσεις καθ' ἃς δικαιοῦται ἢ μᾶλλον δὲν καταδικάζεται μία Κυβέρνησις, παρεκβαίνουσα τοῦ γενικοῦ ἐκείνου κανόνος χάριν τῆς ἀσφαλείας τοῦ κράτους. Ἤκουσα μάλιστα ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τὴν συζήτησιν ταύτην ὅτι ἐν Ἀγγλίᾳ ὁ Ὑπουργὸς τῶν Ἐσωτερικῶν καταφεύγει ἐνίοτε εἰς τὴν ἀποσφράγισιν ἐπιστολῶν ἐν αἷς ὑπάρχει ὑποψία κακοῦ τινος ἐπαπειλοῦντος τὴν κοινωνίαν καὶ τοῦτο ἔμαθον παρὰ τοῦ κυρίου Φίνλαη, τοῦ ὑπερσυνταγματικοῦ ἢ μᾶλλον δημοκράτου, προσθέντος ὅτι ὄχι πρὸ πολλῶν ἐτῶν ἔλαβε χώραν ἓν τοιοῦτον καί, καταγγελθὲν εἰς τὴν Βουλὴν τῶν Κοινοτήτων, δὲν ἐπέφερε κανὲν ἀπαίσιον ἀποτέλεσμα κατὰ τοῦ Ὑπουργοῦ.|

200α Μετὰ δὲ τὴν μεταπολίτευσιν τῆς 10 Ὀκτωβρ. 1862 καὶ τὴν κατάργη-

1. Σελ. 276–279.

2. 26 Μαΐου – 10 Ὀκτωβρίου 1862.

σιν τῆς δυναστείας τοῦ Ὄθωνος δὲν ἠθέλησα νὰ ἀναμειχθῶ πλέον εἰς τὰ πολιτικά, διαρκούσης τῆς Μεσοβασιλείας, μολονότι ἠδυνάμην πολὺ πιθανῶς καὶ ὑπουργὸς νὰ ἀναδειχθῶ, ἂν προσήγγιζον κἂν ὀλίγον τὸν Βούργαρην ἢ τὸν Κανάρην, καὶ μέλος τῆς Βας ἐν Ἀθήναις Συνελεύσεως νὰ ἐκλεχθῶ, διότι εὐθὺς μετὰ τὴν σύστασιν αὐτῶν ὡς μελῶν τῆς Κυβερνητικῆς Ἐπιτροπῆς μοὶ ἐστέλλοντο κατὰ μῆνα δραχμαὶ πεντακόσιαι ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου, ὡς καὶ πρός τινας ἄλλους, ἀλλὰ πολλὰ ὀλίγους, γερουσιαστάς, χωρὶς ὅμως ἐγὼ νὰ ζητήσω τοῦτο.

Κατὰ δὲ τὰς γινομένας ἐνταῦθα προπαρασκευὰς καὶ τοὺς συνδυασμοὺς διὰ τὴν ἐκλογὴν τῶν πληρεξουσίων τῆς Ἀττικῆς εἰς τὴν Ἐθνικὴν Συνέλευσιν, μολονότι ἀπέφευγον ἐπιμελῶς νὰ πλησιάζω εἰς τοὺς κομματάρχας, ἤκουον ὅμως φερόμενον τὸ ὄνομά μου ἐν τῷ συνδυασμῷ τοῦ Δ. Καλλιφρονᾶ, ὅστις εἰς τέλος καὶ ἐπέτυχεν. Ἀκούων δὲ ταῦτα, δὲν ἔκρινα καλὸν νὰ ἀρνηθῶ, ηὐχόμην μόνον νὰ ἀποτύχω, διότι ἐφοβούμην μήπως ἡ ἄρνησίς μου ἤθελεν ἐκληφθῆ ὡς Ὀθωνισμὸς καὶ πρόφασις εἰς καταδίωξιν, ὡς συνέβη τοῦτο εἴς τινας ἄλλους. Δὲν ἤθελον δὲ πάλιν νὰ συμπράξω μὲ τοὺς λαβόντας μέρος εἰς ἐπανάστασιν τοιαύτην, ἥτις, ἐκτὸς ἄλλων λόγων, διενεργήθη καὶ αὕτη, ὡς καὶ ἡ τῆς Τρίτης Σεπτεμβρίου, ἀπὸ στρατιωτικὴν βίαν καὶ συνωμοσίαν. Καὶ ἡ εὐχή μου ἐπέτυχε, καὶ ἀπηλλάγην ἀπὸ τὴν σύμπραξιν ἐκείνην τῶν βουλευμάτων καὶ ἀποφάσεων τῆς Συντακτικῆς Συνελεύσεως, τὰς συνεπείας τῶν ὁποίων ἐνόμιζα πολὺ ὀλεθριωτέρας παρ' ὅσον ἀπέβησαν, χάριτι θείᾳ.

Ἀπηλλάγην δὲ τῆς συμμετοχῆς ταύτης, τῆς ἐκλογῆς μου δηλ. ὡς πληρεξουσίου τῆς ἐπαρχίας Ἀττικῆς, ὡς ἐκ τῆς ἐξῆς ἀφορμῆς. Μίαν ἢ δύο ἡμέρας πρὶν τῆς ἐνάρξεως τῆς πανδήμου ψηφοφορίας μὲ ἀπαντᾷ τις ἐπανερχόμενον οἴκαδε καὶ μὲ ἐρωτᾷ πότε δύναται|νὰ μὲ εὕρῃ ἐν τῷ οἴκῳ μου *200β*
καὶ μοὶ λέγει συγχρόνως τὸν σκοπὸν διὰ τὸν ὁποῖον μὲ ἐρωτᾷ περὶ τούτου, καὶ ὁ σκοπὸς ἦτον νὰ μὲ προσκαλέσῃ νὰ συνεισφέρω καὶ ἐγὼ τὸ μέρος μου, τὴν χρηματικὴν δηλονότι συνεισφοράν μου, διὰ τὰς ὅσον οὔπω μελλούσας νὰ ἀρχίσωσιν ἐκλογάς. Ἀλλ' ἐγώ, καίτοι μὴ γνωρίζων τὸν ἄνθρωπον, τῷ ἀπήντησα ὅτι δὲν ἐννοῶ πῶς πρέπει νὰ συνεισφέρω χρήματα εἰς τὴν ἐκλογὴν ταύτην, τὴν ὁποίαν θέλει νὰ ἐνεργήσῃ ἡ πατρὶς ὑπὲρ ἐμοῦ, ἐπιβάλλουσά μοι τὸ βαρὺ τοῦτο καθῆκον, διὰ τὸ ὁποῖον ἐγὼ δικαιοῦμαι νὰ ζητή-

σω ἀποζημίωσιν καὶ οὐχὶ δι' ἐξόδων ἰδίων νὰ ζητήσω νὰ ἐπιφορτισθῶ τὸ μέγα φορτίον. Καὶ τοῦτο ἔλεγον, ἔχων κατὰ νοῦν ὅτι θέλει ζητηθῆ ἀπ' ἐμοῦ μικρόν τι χρηματικὸν ποσόν, ὡς 50 - 100 δραχμῶν, διὰ νὰ ἀμειφθῶσιν οἱ μέλλοντες νὰ παρευρίσκωνται κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ψηφοφορίας ἐπὶ τῶν καλπῶν τῶν διαφόρων δήμων τῆς Ἀττικῆς. Ἐπληροφορήθην ὅμως ἔπειτα ὅτι ἡ συνεισφορὰ αὕτη κατὰ χάριν πρὸς ἐμὲ εἶχε μετριασθῆ εἰς χιλίας μόνον δραχμάς, ἐνῷ οἱ πλεῖστοι ἄλλοι τῶν ὑποψηφίων συνεισέφερον καὶ ὑπὲρ τὰς 2.000. Τοῦτο δέ, δηλονότι ὅτι οἱ ἄλλοι συνεισέφερον ποσὰ μεγάλα, μοὶ ἀνήγγειλε καὶ ὁ ἀπαιτήσας παρ' ἐμοῦ τὸν ἔρανον τοῦτον, χωρὶς νὰ μοὶ φανερώσῃ ποία ἔμελλε νὰ εἶναι ἡ ἐδική μου συνεισφορά. Ἀλλ' εἰς τὴν ἀπάντησιν τὴν ὁποίαν ἔδωκα πρὸς τὸν Πέτρον Βενιζέλον (οὗτος ἦτον ὁ ἀπαντήσας με καὶ ὁ ἀπαιτήσας παρ' ἐμοῦ τὸν ἔρανόν μου, ὡς ὕστερον ἐπληροφορήθην) ἤκουσα παρ' αὐτοῦ τὴν ἀπόφασιν ὅτι ἄνευ τῆς χρηματικῆς συνδρομῆς μου δὲν θέλω ἐκλεχθῆ. Καὶ ἔδειξα μὲν εἰς αὐτὸν ὅτι ἐλυπήθην διὰ τοῦτο, ἐχάρην ὅμως ἐσωτερικῶς, διότι οὕτως ἀπαλλάττομαι τοῦ ὀδυνηροῦ ἐκείνου χρέους, μολονότι ἀκόμη δὲν ἤμην βέβαιος περὶ τούτου.

Καὶ ἴσως ἤθελον παραβλέψει οἱ τὸν συνδυασμὸν ἐκεῖνον καταρτίσαντες κορυφαῖοι τὴν ἄρνησίν μου ὡς πρὸς τὴν χρηματικὴν συνεισφοράν, ἂν δὲν ἐπήρχετο ἄλλη τις αἰτία, ἥτις τοὺς παρεκίνησε νὰ ἀντικαταστήσωσιν ἀντ' ἐμοῦ τὸν στρατιωτικὸν Κορωναῖον, ὅστις πρὸ πέντε - ἓξ ἡμερῶν ἔλεγεν
201α ἐνώπιον ἐμοῦ καὶ τοῦ μακαρίτου Μανάκη ἐν τῇ οἰκίᾳ του ὅτι | ἠδύνατο καὶ αὐτός, ἂν ἤθελε, νὰ ἐκλεχθῇ πληρεξούσιος ἐκ μέρους τῆς ἐπαρχίας Ἀττικῆς, ἀλλ' ἐπειδὴ νομίζει παράνομον τοῦτο, ὡς ἐπιτετραμμένος τὴν ἀρχηγίαν τῆς ἐνταῦθα Ἐθνοφυλακῆς, ἀπέχει ἀπὸ τοῦ νὰ ἐκτεθῇ ὡς ὑποψήφιος. Ἡ δὲ κυρία αἰτία δι' ἣν οἱ περὶ τὸν Καλλιφρονᾶν προσέλαβον τὸν Κορωναῖον ἐν τῷ συνδυασμῷ των ὑπῆρξεν ὁ σχηματισμὸς ἄλλου τινὸς συνδυασμοῦ εἰς ὃν συνετάχθησαν διάφοροι στρατιωτικοί, ἔχοντες καὶ τὸν ἀρχηγὸν τῆς Ναυπλιακῆς Ἐπαναστάσεως Ἀρτέμην[1]. Διὰ τοῦτο, φοβηθέντες ἀποτυχίαν οἱ περὶ τὸν Καλλιφρονᾶν, ἐν γένει ἢ καὶ μερικήν, ἔστρεψαν τὰ βλέμματά των πρὸς τὸν ἐπίσης διακριθέντα κατὰ τὴν Ναυπλιακὴν Ἐπανάστασιν καὶ πληγωθέντα καὶ αἰχμαλωτισθέντα καὶ πολλὰ παθόντα Κορωναῖον, ὅστις, λησμονήσας ὅ,τι ἔλεγεν ἐν τῇ οἰκίᾳ Μανάκη καὶ ἀλλαχοῦ ἴσως,

1. Ἀρτέμης Μίχου.

ἠσπάσθη τὴν πρόσκλησιν καὶ συνετάχθη μετὰ τοῦ συνδυασμοῦ τοῦ Καλλιφρονικοῦ, ἀπαλειφθέντος οὕτω πρὸς χαρὰν ἐδικήν μου τοῦ ὀνόματος Γ. Ψύλλα ἐκ τοῦ δελτίου των, ὅπερ ἦτον ἤδη καὶ διανενεμημένον εἰς τοὺς πλείστους τῶν δήμων τῆς Ἀττικῆς. Ἔγινε δὲ διὰ τοῦτο ἐπίτηδες ἄλλη ἀποστολὴ εἰς τὰς πρωτευούσας τῶν ἔξω δήμων μὲ τὴν τροπολογίαν ταύτην τοῦ ὁριστικοῦ ψηφοδελτίου, καί τινες διαπληκτισμοὶ ἔλαβον χώραν εἴς τινα μέρη, διὰ νὰ κατορθωθῇ ἡ παραδοχὴ τοῦ τροπολογημένου ψηφοδελτίου.

Διεδόθη ὅμως ἐνταῦθα, ὅπως καλυφθῇ ἡ παλιμβουλία αὕτη τῶν καταρτιστῶν τοῦ συνδυασμοῦ καὶ πρὸς ἱκανοποίησιν τῆς κοινῆς γνώμης, ὅτι τότε μόνον ἀπεφασίσθη ἡ διαγραφὴ τοῦ ὀνόματός μου ἀπὸ τὸ ψηφοδέλτιον, ὅταν δῆθεν ὁ υἱός μου Φίλιππος ἔγραφε τὸ ἴδιόν του ὄνομα ἀντὶ ἐκείνου τοῦ πατρός του, | καὶ εἰς ἄλλους τινὰς πολίτας ὑπεσφύριζον ὅτι δὲν πρέπει *201β* νὰ ἐκλεχθῶ ἀντιπρόσωπος, διότι ἐπ' ἐσχάτων ἔγινα Ὀθωνιστής, ὡς ὑποστηρίξας τὸ δικαίωμα τῆς Κυβερνήσεως εἰς τὸ παραβιάζειν τὸ ἀπόρρητον τῶν ἐπιστολῶν ἐναντίον τοῦ ρητοῦ περὶ τούτου ἄρθρου τοῦ Συντάγματος.

Διαρκούσης δὲ τῆς Συνελεύσεως (τῆς Δευτέρας ἐν Ἀθήναις) καὶ περὶ τὰς πρώτας αὐτῆς ἀρχάς, ὅτε ἄλλοι μὲν τῶν γνωριμωτέρων πολιτῶν ἐξωρίζοντο, ὡς ὁ Χρηστίδης, Λεβίδης, Γ. Κολοκοτρώνης κ.τ.λ., ἄλλοι δὲ ὑπεβάλλοντο εἰς ἀνακρίσεις, ὡς ὁ Χατζηπέτρος καὶ Χ. Παπαπολίτης, λαμβάνω καὶ ἐγὼ πρόσκλησιν νὰ προσέλθω εἰς τὴν Ἀστυνομίαν πρὸς ἀνάκρισιν. Παρουσιασθεὶς λοιπόν, ἠρωτήθην ἂν γνωρίζω τι περὶ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Βέρναου, Προξένου τῆς Βαυαρίας ἐνταῦθα, πρὸς παλινόρθωσιν τῆς δυναστείας τοῦ Ὄθωνος. Εἰς δὲ τὴν ἀρνητικὴν ἀπάντησίν μου, ἐρωτήθην ἂν δὲν ἤκουσα τίποτε περὶ τούτου ἀπὸ τὸν Στάμον Τρικκαλιώτην. Τότε δὲ μόνον ἐνθυμήθην ὅτι αὐτὸς ὁ Τρικκαλιώτης εἶχεν εἴπει πρὸ πολλῶν ἡμερῶν εἰς τὴν γυναῖκά μου, καὶ ὄχι εἰς ἐμέ, ὅτι ὁ ρηθεὶς Βερνάου, ἀπαντήσας αὐτὸν καθ' ὁδόν, τῷ εἶπε διατί νὰ φροντίζουν οἱ Ἕλληνες περὶ Βασιλέως, ἐνῷ ὑπάρχει ἕτοιμος ὁ ἀνεψιὸς τοῦ Ὄθωνος, υἱὸς τοῦ Λουϊτπόλδου, νὰ δεχθῇ τὸ ἑλλ. στέμμα, τὸ ὁποῖον μάλιστα τῷ ἀνήκει καὶ δικαιωματικῶς, κατὰ τὰ πρωτόκολλα τῶν τριῶν δυνάμεων. Ὁ Τρικκαλιώτης ὅμως, ἐρωτήσας τὸν Βερνάου ἂν ἔχῃ νιονιὸ (νοῦν), ἤκουσε παρ' αὐτοῦ ὅτι καὶ νοῦν ἔχει καὶ χρήματα καὶ «ἂν θέλῃς, ἐλθὲ σιμά». Εἶπον λοιπὸν εἰς τὸν ἀνα-

κριτὴν ὅτι ταῦτα ἔλεγεν ὁ Τρικκαλιώτης εἰς τὰς γυναῖκας τῆς οἰκίας μου. «Καὶ διατί δὲν κατήγγειλες ταῦτα εἰς τὴν Ἀστυνομίαν;» ἐρωτήθην πάλιν.
202α «Διότι δὲν ἐψήφισα τοὺς λόγους τοῦ Τρικκαλιώτη καὶ τοῦ Βερνάου, | ὅτε μάλιστα ὁ μὲν δεύτερος τυχαίως καὶ καθ' ὁδὸν ἐλάλησεν οὕτω πρὸς τὸν πρῶτον καὶ οὗτος πάλιν δὲν ἦλθε πρός με σπουδάζων νὰ μοὶ εἴπῃ ταῦτα, ἀλλὰ διηγήθη εἰς τὰς γυναῖκας τὴν ἱστορίαν, οἱονεὶ παίζων.

Δὲν γνωρίζω ὅμως ἂν ἡ ἀπάντησίς μου αὕτη ἠδύνατο νὰ μὲ ἀπαλλάξῃ τῆς περαιτέρω καταδιώξεως, καθ' ἣν περίστασιν ἤθελε γένει δεκτὴ ἡ πρότασις ἥτις ὑπεβλήθη εἰς τὴν Ἐθνοσυνέλευσιν περὶ συστάσεως ἐπιτροπῆς δημοσίου ἀσφαλείας, ἐπειδὴ εἶδον ἤδη τὴν δευτέραν νύκτα τῆς ἐπαναστάσεως τῆς 10ης Ὀκτωβρίου νεανίαν θερμοκέφαλον, ὅστις ἀνεδείχθη μετὰ ταῦτα καὶ μέλος τῆς Συνελεύσεως, εἶδον, λέγω, τοῦτον νὰ παρουσιασθῇ πρός με ἐν μέσῳ βαθυτάτου σκότους καὶ μετά τινας λόγους περὶ τῶν πραγμάτων τῆς ἡμέρας, ἀνασπάσας τὸν ἐπενδύτην του, νὰ μοὶ ἐπιδείξῃ ξίφος θανατηφόρον (γιαταγάνι), λέγων ὅτι, διὰ νὰ στερεωθῇ ἐπὶ ἀκραδάντων βάσεων ἡ μεταπολίτευσις, πρέπει νὰ πέσωσι κεφαλαί τινες κάτω. Τοῦτο δ' αὐτὸ μοὶ συνέβη, καὶ ὅτε, τὴν δευτέραν ἡμέραν τῆς ἐπαναστάσεως, ἐξελθὼν τῆς οἰκίας μου, συνήντησα τρεῖς στρατιώτας τῆς γραμμῆς, οἵτινες, ἀφοῦ μὲ ἐχαιρέτησαν μὲ τὸν συνήθη τότε χαιρετισμὸν «Ζήτω τὸ ἔθνος, ζήτω ἡ πατρίς», ἀπῄτησαν νὰ τοῖς δώσω καί τι χρηματικὸν ποσόν, διὰ νὰ πίωσιν. Ἐγὼ δέ, μὴ ἔχων ἐπάνω μου οὐδ' ὀβολὸν κατὰ τύχην, τοῖς εἶπον νὰ ἔλθωσι μετ' ἐμοῦ εἰς τὴν οἰκίαν, διὰ νὰ τοὺς φιλοδωρήσω, ἀλλ' εἷς μὲν τούτων εἶπεν ὅτι δὲν ἔρχονται εἰς τὸν οἶκόν μου, καὶ ἀπεσύρθησαν, ἕτερος δὲ λέγει ὅτι «Ἀπ' αὐτοὺς πρέπει νὰ περιμένωμεν φιλοδωρήματα; Αὐτοὶ θέλουν ξάφρισμα (θάνατον).» Καὶ ἦτο πιθανὸν νὰ γένῃ ἔργον ὁ λόγος του, ἂν δὲν ἐτύγχανε τὸ συμβεβηκὸς τοῦτο νὰ λάβῃ χώραν πλησίον τοῦ στρατῶνος τῆς Χωροφυλακῆς, τὴν ὁποίαν πάντοτε ἐμέτρων (*sic*) οἱ τοι-
202β οῦτοι, καὶ διὰ τοῦτο κατὰ τὸν ἐμφύλιον πόλεμον τοῦ Ἰουνίου[1] | ἤκουσα ἐγὼ ὁ ἴδιος ἄνδρα ἐξ αὐτῶν παραγγέλλοντα εἴς τινας ἐθνοφύλακας νὰ σκοπεύουν πάντοτε κατὰ τῶν χωροφυλάκων.

Καὶ ἡ μὲν Ἐθνικὴ Συνέλευσις παρετείνετο ἐπὶ μακρόν, ἀναμένουσα τὴν ἄφιξιν τοῦ Βασιλέως καὶ συζητοῦσα καὶ ψηφίζουσα πᾶν ἄλλο τι παρὰ

1. 1863.

τὸ Σύνταγμα, τὸ κύριον ἀντικείμενον τῆς ἀποστολῆς της. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐπὶ τούτῳ συσταθεῖσα ἐπιτροπὴ καθόλου δὲν ἔσπευδε νὰ ὑποβάλῃ εἰς τὴν ψήφισιν τῶν πληρεξουσίων τὸ παρ' αὐτῆς κατὰ πάντα σχεδὸν τετελεσμένον σχέδιον μὲ τὰς ἀναγκαίας τροπολογίας. Αἱ δὲ τροπολογίαι αὗται, ὡς πάντες ἡμεῖς ἐνομίζομεν, δὲν ἔμελλον νὰ ἀποβλέπωσιν εἰς ἄλλο τι εἰμὴ εἰς τὴν διάταξιν τῶν περὶ τῆς διαδοχῆς τῆς δυναστείας κανονισμῶν, διότι ὁ κόσμος ὅλος δὲν εἶχέ τι νὰ ψέξῃ κατὰ τοῦ ὑπάρξαντος μέχρι τῆς 10 Ὀκτωβρίου θεμελιώδους νόμου τοῦ κράτους. Διὰ ταῦτα, ὅτε, πολλοὺς μῆνας μετὰ τὴν ἔναρξιν τῶν ἐργασιῶν τῆς ἐπιτροπῆς περὶ ἧς ὁ λόγος, ἀπαντήσας ἓν τῶν μελῶν αὐτῆς, ἠρώτησα διατί ἀφήνουν νὰ παρέρχεται τοσοῦτος χρόνος καὶ δὲν εἰσάγουσι τὸ τροπολογηθὲν σχέδιον εἰς τὴν Συνέλευσιν, ἤκουσα παρ' αὐτοῦ ὅτι τὸ πᾶν εἶναι ἕτοιμον, ἐκτὸς δύο ἢ τριῶν διατάξεων, περὶ τῶν ὁποίων δὲν δύνανται νὰ συμφωνήσωσιν. Ἦσαν δὲ αἱ διατάξεις αὗται ἡ περὶ τῆς ἐλευθέρας ἐν ὑπαίθρῳ συναθροίσεως τῶν πολιτῶν πρὸς κοινὴν συνδιάσκεψιν περὶ τῶν δημοσίων πραγμάτων καὶ ἡ περὶ τοῦ ἀπαραβιάστου τοῦ ἀπορρήτου τῶν ἐπιστολῶν, εἰς τὴν ὁποίαν εἶχον προτείνει τινὲς νὰ προστεθῇ τὸ *ἀπολύτως* [1].

Ἀλλ' ἐγώ, ἐνῷ ἤλπιζον ὅτι ἔμελλα νὰ ἀκούσω ὡς λόγον τῆς παρατάσεως εἴτε τῆς ἀναβολῆς τῆς ψηφίσεως τοῦ Συντάγματος μέχρι τῆς ἀφίξεως τοῦ Βασιλέως, ὅπως συναινέσει καὶ συμπράξει οὕτως εἰπεῖν καὶ αὐτοῦ [νὰ] καταρτισθῇ τὸ συμβόλαιον τοῦτο τὸ ἐθνικόν, ὅτε ἤκουσα τοὺς ἀνωτέρω περὶ τῆς ἀναβολῆς λόγους, ἐξέφερα γνώμην ὅτι ματαίως καταναλίσκουσι τὸν καιρὸν διαφωνοῦντες περὶ τῶν ἀνωτέρω ρηθεισῶν διατάξεων. Καὶ περὶ μὲν τῆς πρώτης εἶπον ὅτι ἐν τῷ πρώτῳ Συντάγματι ὑπάρχει διάταξις ἥτις ἀφίησι ἐλευθέραν τὴν συνάθροισιν τῶν πολιτῶν πρὸς διάσκεψιν δημοσίων ἀντικειμένων, δογματίζουσα ὅτι «ἕκαστος ἢ καὶ πολλοὶ ὁμοῦ ἔχουσι τὸ δικαίωμα τοῦ ἀναφέρεσθαι | εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ κράτους» [2], *203ª* καὶ διὰ τοῦτο ἔλεγον ὅτι τὸ «πολλοὶ ὁμοῦ» δύνανται νὰ εἶναι μυριάδες καὶ ὅτι, ὅταν ἐπέλθῃ τοιαύτη ἀνάγκη συναθροίσεως πολλῶν καὶ τόπος ἄλλος

1. Κατὰ τὸ ἄρθρο 14 τοῦ Συντάγματος τοῦ 1844, «τὸ ἀπόρρητον τῶν ἐπιστολῶν εἶναι ἀπαραβίαστον». Κατὰ τὸ ἄρθρον 20 τοῦ Συντάγματος τοῦ 1864, «τὸ ἀπόρρητον τῶν ἐπιστολῶν εἶναι ἀπολύτως ἀπαραβίαστον».

2. Κατὰ τὸ ἄρθρο 7 τοῦ Συντάγματος τοῦ 1844, «ἕκαστος ἢ καὶ πολλοὶ ὁμοῦ ἔχουσι τὸ δικαίωμα νὰ ἀναφέρωνται ἐγγράφως εἰς τὰς ἀρχάς, τηροῦντες τοὺς νόμους τοῦ κράτους».

δὲν δύναται νὰ χωρήσῃ τὸ πλῆθος, ἐννοεῖται οἴκοθεν ὅτι δύνανται νὰ συναθροίζωνται τότε ἐν ὑπαίθρῳ. Ὥστε ἐν αὐτῇ τῇ περὶ ἀναφορῶν διατάξει οἱ πολῖται δύνανται νὰ ἐξασκῶσι τὸ δικαίωμα τῆς ἐν ὑπαίθρῳ συναθροίσεως, χωρὶς νὰ παραβιάζωσι κανένα νόμον [1].

Καὶ πρὸς τὴν προσθήκην δὲ τῆς λέξεως *ἀπολύτως* εἰς τὴν περὶ τοῦ ἀπαραβιάστου τοῦ ἀπορρήτου τῶν ἐπιστολῶν διάταξιν, ἡ γνώμη μου εἶναι ὅτι εἶναι περιττή, διότι ἐννοεῖται οἴκοθεν τοῦτο, μὴ ὑπαρχουσῶν ἄλλων διατάξεων ἐν αὐτῷ τῷ Συντάγματι κολοβουσῶν τὴν ἀπόλυτον αὐτῆς ἔννοιαν, ὡς τοῦτο ἐξέφρασα καὶ κατὰ τὴν ἐν Γερουσίᾳ ἐσχάτως λαβοῦσαν χώραν περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου συζήτησιν, ἐπικαλεσθεὶς τὰς ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ δέκα ἐντολὰς τοῦ Θεοῦ, ἐχούσας οὕτω : «μὴ φονεύσῃς», «μὴ κλέψῃς» κ.τ.λπ., εἰς τὰς ὁποίας ὁ θεῖος νομοθέτης ἐνόμισε περιττὸν νὰ προσθέσῃ καὶ τὸ *ἀπολύτως*. Ἀλλ' ὁ ἀνὴρ οὗτος, ὅστις ἦτο αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ εἰσαγαγὼν τὸ ζήτημα (τὸ τελευταῖον) ἐν τῇ Γερουσίᾳ, οὐκ ἠβουλήθη συνιέναι, εἰπὼν ὅτι πρέπει νὰ διευκρινηθῶσι τὰ πράγματα ταῦτα, ἂν καὶ ἐκ περισσοῦ.

Ἄλλον δὲ πάλιν ἠρώτησα πολὺ βραδύτερον, ὄντα καὶ αὐτὸν μέλος τῆς ἐπιτροπῆς τοῦ Συντάγματος, περὶ τῆς εἰς τὸ ἐπ' ἄπειρον ταύτης ἀναβολῆς εἰς εἰσαγωγὴν τοῦ σχεδίου ἐνώπιον τῆς Συνελεύσεως. Ἀλλ' οὗτος μοὶ ἔδωκεν ἄλλον περὶ τούτου λόγον, ὅτι δηλ. πρέπει νὰ περιμείνωμεν καὶ τοὺς ἀντιπροσώπους τῶν Ἰονικῶν Νήσων. Εἶπον δὲ πρὸς αὐτόν : «Καὶ διατί
203β τοῦτο; Μήπως οἱ λαοὶ τῶν νήσων τούτων, | ὅτε πρὸ τοσούτου χρόνου ἐφώναζαν ὑπὲρ τῆς ἑνώσεώς των μὲ τὸ ἑλληνικὸν κράτος, δὲν ἐγνώριζαν τὸν θεμελιώδη νόμον αὐτοῦ τοῦ κράτους; Ἢ μήπως ἐνόμιζον ὅτι, συνενούμενοι μετὰ τῆς ἀνεξαρτήτου Ἑλλάδος, ἔμελλον, ἑνούμενοι μεθ' ἡμῶν, νὰ καταργήσωσιν ἢ ὁπωσδήποτε τροπολογήσωσι τὸ ἡμέτερον Σύνταγμα;» «Ὄχι», ἀποκρίνεται ὁ καλὸς φίλος, «ἀλλὰ τέλος πάντων πῶς οὗτοι (οἱ Ἰόνιοι)», λέγει, «θέλουν λαμβάνει μέρος εἰς τὸ σῶμα τῆς Γερουσίας, μὴ ἔχοντες τὰ παρ' ἡμῖν ἰσχύοντα καὶ διαγραφόμενα προσόντα;» Εἰς τὴν ἔνστασιν δὲ ταύτην ὑπέβαλον αὐτῷ γνώμην ὅτι δύναται ἡ Συνέλευσις, ψηφίζουσα ἀπὸ τώρα τὸ Σύνταγμα, νὰ ἀναγράψῃ ἐν αὐτῷ ἢ καὶ νὰ ἐκφράσῃ διὰ ψηφίσματος ὅτι τὰ ἐκ τῶν Ἰονίων Νήσων μέλη τῆς Γερουσίας θέλουν διορίζεσθαι κατὰ

1. Τὸ δικαίωμα τῆς «ἐν ὑπαίθρῳ συναθροίσεως» ἀναγνωρίστηκε ρητὰ μὲ τὸ ἄρθρο 10 τοῦ Συντάγματος τοῦ 1864.

τὸν νόμον τὸν καταρτισθησόμενον ἐν τῇ πρώτῃ βουλευτικῇ συνόδῳ ἀπὸ τὰ νομοθετικὰ σώματα. Τότε δὲ ὁ φίλος οὗτος μοὶ ἀπήντησεν ὅτι πρέπει ἕνεκα ἀβροφροσύνης νὰ περιμείνωμεν τοὺς ἀδελφοὺς Ἑπτανησίους, οἵτινες ὅσον οὔπω θέλουν εἶσθαι παρόντες.

Ἀλλ' ὁ φίλος οὗτος καὶ οἱ Ἑπτανήσιοι ὑπῆρξαν ἐκεῖνοι οἵτινες κατήργησαν τὸν θεσμὸν τῆς Γερουσίας, καὶ μάλιστα ὁ φίλος εἶπε καὶ ἐλάλησε πολλὰ κατὰ τοῦ θεσμοῦ τούτου, ὅτε ἦλθεν ἡ σειρὰ τῆς συζητήσεως αὐτοῦ ἐνώπιον τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως.

Ὅταν πάλιν ἔφθασεν ὁ Βασιλεὺς καὶ ἐσχημάτισε τὸ πρῶτόν του Ὑπουργεῖον ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Βούργαρη [1], οἱ ἐν τῇ Συνελεύσει ἀρχολίπαροι δὲν ἔπαυον ραδιουργοῦντες καὶ φωνασκοῦντες κατὰ τοῦ Ὑπουργείου τούτου. Ἤκουσα λοιπὸν ἐν συναναστροφῇ τινι πληρεξουσίων ὅτι ὁ Κόμις Σπόννεκ ἐπεμβαίνει εἰς τὰς πράξεις τοῦ Βούργαρη, ἐπειδὴ ζητεῖ νὰ τῷ ἐπιβάλῃ τὰ πρόσωπα ἅτινα μέλλουν νὰ συγκροτήσουν τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον. Εἶπον δὲ εἰς τούτους ὅτι «Ὁ Βούργαρης εἶναι ἀρκετὰ ἀνεξάρτητος, ὥστε νὰ | ἐνδώσῃ εἰς τὰς ἐπεμβάσεις τοῦ ξένου. Ἀλλ' ἂν ὁ Βούργαρης προσ- *204a*
λάβῃ τὰ πρόσωπα τῆς ἐμπιστοσύνης του καὶ σχηματίσῃ συνταγματικῶς τὸ Ὑπουργεῖον, ὡς θέλετε καὶ ἀπαιτεῖτε, εἶσθε πρόθυμοι νὰ τὸν ὑποστηρίξετε;» Καὶ τοῦτο εἶπον, διότι ἐγνώριζα τὰς διαθέσεις τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων, ὡς ὄντων ἑτεροκινήτων [2] καὶ ὑπὸ τὰς ἐμπνεύσεις τοῦ Χρηστίδου.

Τοῦτο δὲ ἐγνώριζα, διότι εἷς μεταξὺ τῶν παρευρισκομένων τότε εἰς τὴν συνα(να)στροφὴν ἐκείνην, δύο ἢ τρεῖς ἡμέρας πρὶν ἐκραγῇ ὁ κατὰ τὸν Ἰούνιον ἐμφύλιος πόλεμος, ἐπῄνει τὴν πολιτικὴν δεξιότητα τοῦ Χρηστίδου, ὅτι κατώρθωσε νὰ σχηματίσῃ τὴν πλειοψηφίαν ἐν τῇ Συνελεύσει πρὸς τὸν σχηματισμὸν τοῦ Ὑπουργείου [3] ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ ὁποίου καὶ εὐθὺς μετὰ τὴν κατάρτισίν του [4] ἐξερράγη [5] τὸ μέγα ἐκεῖνο δυστύχημα καθ' ὃ ἔπεσαν φο-

1. 25 Ὀκτωβρίου 1863.

2. *Χφ.* ἑτεροκινήκων.

3. Μᾶλλον πρόκειται γιὰ τὴν ἐξασφάλιση ψήφου ἐμπιστοσύνης πρὸς τὴν Κυβέρνηση Ρούφου, ποὺ ἤδη, ἀπὸ τὶς 28 Ἀπριλίου 1863, ἦταν στὴν ἀρχὴ (*Ἐπίσημος Ἐφημερὶς τῆς Συνελεύσεως*, τ. Γ', Ἀθήνα 1863, σ. 310 — συνεδρίαση 15 Ἰουνίου 1863).

4. Πράγματι πρόκειται γιὰ τὸν ἀνασχηματισμὸ τῆς Κυβερνήσεως Ρούφου, ποὺ ἔγινε μὲ τὴν ἀντικατάσταση τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν Δ. Μπότσαρη διὰ τοῦ Π. Κορωναίου στὶς 17 Ἰουνίου 1863 (*αὐτόθι*, τ. Γ', σ. 315 — συνεδρίαση 17 Ἰουνίου 1863).

5. 18 Ἰουνίου 1863.

νευθέντες ἀδελφοὶ ὑπ' ἀδελφῶν καὶ πολλοὶ ἀθῷοι πυροβοληθέντες τυχαίως καὶ τὸ ὁποῖον τοῦτο δυστύχημα δὲν ἠδύνατο νὰ παύσῃ ἄνευ τῆς ἐπεμβάσεως τῶν ξένων, οἵτινες ἔφερον εἰς τὴν πόλιν ἐκ τῶν ἐν τῷ λιμένι Πειραιῶς πολεμικῶν πλοίων στρατιώτας ἀναπεπταμένας φέροντας τὰς οἰκείας σημαίας, μεταξὺ τῶν ὁποίων διεκρίνετο καὶ ἡ ὀθωμανική. Ἀποφρὰς ἐκείνη ἡ ἡμέρα!

Εἰς τὴν ἐρώτησίν μου λοιπὸν ἂν τὸ συνταγματικῶς, ὡς ἤθελον, σχηματισθησόμενον ὑπὸ τοῦ Βούργαρη Ὑπουργεῖον ἔμελλε νὰ ὑποστηριχθῇ ἀπὸ αὐτούς, ἀπεκρίθησαν ὄχι. Μετὰ δύο ἢ τρεῖς ἡμέρας ὅμως, εὑρεθεὶς εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Χρηστίδου διὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ ὀνόματός του (26 Ὀκτωβρίου), ὅπου ἦσαν παρόντες διάφοροι ἐκ τῶν πληρεξουσίων καὶ ἄλλων πολιτῶν, ἤκουσα παρ' αὐτοῦ, ἅμα εἰσελθών: «Ἰδοὺ ἐδῶ ἐκάθητο πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν ὁ Σπόννεκ», δεικνύων θέσιν τινὰ ἐπὶ τοῦ ἀνακλιντηρίου. «Τῷ εἶπον: Κύριε Κόμι, ἔπρεπε, πρὶν ἐπιτρέψετε εἰς τὸν Βούργαρην τὸν σχηματισμὸν τοῦ Ὑπουργείου, νὰ μᾶς συμβουλευθῆτε, καὶ ἡμεῖς ἠδυνάμεθα νὰ σᾶς σχηματίσωμεν Ὑπουργεῖον ἀπολαῦον παντοδύναμον πλειοψηφίαν ἐν τῇ Συνε-
204β λεύσει, | διότι, ὡς ἤδη εἶναι συγκείμενον τὸ Ὑπουργεῖον, δὲν θέλει ἔχει ζωήν· ἡμεῖς ἠθέλομεν συμπεριλάβει ἐν αὐτῷ τὰ καταλληλότερα καὶ πλείστην ἐπιρροὴν ἀπολαύοντα πρόσωπα.» Τότε ἐγὼ εἶπον εἰς αὐτὸν ὅτι «Ἤκουσα πρό τινων ἡμερῶν, πρὶν δηλ. σχηματισθῇ ὁριστικῶς τὸ Ὑπουργεῖον Βούργαρη, ἤκουσα ἀπὸ πληρεξουσίους τῆς ἐδικῆς σας μερίδος νὰ κατακρίνωσι τὸν Κόμιτα Σπόννεκ, ὡς ἐπεμβαίνοντα εἰς τὰς ἐνεργείας τοῦ Βούργαρη κατὰ τὸν σχηματισμὸν ἢ συνδυασμὸν τῶν προσώπων. Πῶς λοιπὸν πταίει ὁ Σπόννεκ, ἂν δὲν σᾶς ἤκουσε, ὅτε τῷ ἐδίδατε τὴν συμβουλὴν νὰ ἀκούσῃ ἀπὸ ὑμᾶς ποῖα ἤθελον εἶσθαι τὰ κατάλληλα πρόσωπα; Βλέπω ὅτι ὑπάρχει ἀντίφασις μεταξὺ ὑμῶν καὶ πολλῶν μελῶν τῆς μερίδος σας. Ἔπειτα ἠκούσθη ὡς βέβαιον ὅτι ὁ Βούργαρης ἐζήτησε νὰ προσλάβῃ πρόσωπα ἄξια λόγου, οἷον Ζαΐμην καὶ ἄλλους, ἀλλὰ δὲν ἐδέχθησαν.» «Δὲν ἐδέχθησαν βέβαια», λέγει, «διότι ἔπρεπε νὰ ἐρωτηθῶσι καὶ ἄλλοι.»

Ὅτε δὲ πάλιν ἤκουσά τινα τῶν μελῶν τοῦ κόμματος τοῦ Χρηστίδου νὰ κατακρίνωσι τὴν Κυβέρνησιν τοῦ Βούργαρη καὶ νὰ προσπαθῶσι νὰ κατορθώσωσι τὴν πτῶσίν του, εἶπον πρὸς αὐτοὺς καὶ πρὸς αὐτὸν τὸν Χρηστίδην ὅτι δὲν φέρονται καλῶς οὐδὲ πολιτικῶς, προσπαθοῦντες νὰ ρίπτωσι καὶ νὰ ὑψώνωσιν ἑκάστοτε ὑπουργεῖα, τοῦτο δὲν εἶναι ἡ ἀποστολή των ὡς μελῶν συντακτι-

κῆς Συνελεύσεως, τῶν ὁποίων μόνον καὶ κύριον καθῆκον εἶναι ἡ κατάρτισις τοῦ Συντάγματος, ἡ διαγωγή των αὕτη εἶναι ἀκατανόητος, ὅτι, οὕτω φερόμενοι, καταβιβάζουσιν ἑαυτοὺς εἰς τὴν θέσιν τῶν μελῶν Βουλευτικοῦ Σώματος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔχει δικαίωμα διαλύσεως ὁ ἀρχηγὸς τοῦ κράτους, ὁ Βασιλεύς. Καὶ τοιαῦτα ἄλλα ἀνάλογα ἐκήρυττον πρὸς ὅσους μοὶ ἀπέτεινον τὸν λόγον περὶ τῶν τρεχόντων. Καὶ μέχρι τέλους ἡ διαγωγή των αὕτη ἠνάγ|κασε τὸν Βασιλέα νὰ τοὺς ἀπειλήσῃ διὰ τοῦ διαγγέλματος [1] ἐκείνου *205α* (τῆς ⟨6 Ὀκτωβρίου 1864⟩) καὶ οὕτω νὰ ἐπέλθῃ τέλος ἡ λῆξις τῆς πολυχρονίου ἐκείνης Συνελεύσεως λίαν κατεσπευσμένως καὶ νὰ μείνωσι πολλὰ ζητήματα ἐκκρεμῆ καὶ μάλιστα ὁ προϋπολογισμὸς τοῦ ἔτους ἐκείνου, τοῦ ὁποίου ἡ ἔλλειψις ἔγινεν ἀρχὴ νὰ φορολογῆται ὁ λαὸς ἔκτοτε διὰ διαταγμάτων (τὰ ὁποῖα ὠνόμασεν ἡ τότε ἀντιπολίτευσις οὐκάζια), ὁσάκις ἐπέλθῃ τοιαύτη τις περίστασις, διάλυσις δηλονότι τῆς ὑπαρχούσης Βουλῆς, ἐνῷ εἰς τὴν ἀληθῶς συνταγματικὴν Ἀγγλίαν ποτὲ πρᾶγμα τοιοῦτον δὲν λαμβάνει χώραν, διότι ποτὲ δὲν ἀφήνουσιν αἱ Βουλαὶ τὴν Κυβέρνησιν ἄνευ προϋπολογισμοῦ καὶ τοῦ στρατιωτικοῦ λεγομένου νόμου (m[o]utiny bill).

Μετὰ δὲ τὴν λῆξιν τῆς Συνελεύσεως, τὸ ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Κανάρη Ὑπουργεῖον ἐξηκολούθει νὰ κυβερνᾷ τὸ κράτος, ἔχον εἰς τοὺς κόλπους του ὡς Ὑπουργὸν τῶν Ἐσωτερικῶν τὸν Κουμουνδοῦρον. Οὗτος λοιπὸν ὁ Κουμουνδοῦρος, ἀπαντήσας με ἡμέραν τινὰ εἰς τὸν περίπατον, μὲ λαμβάνει κατὰ μέρος καὶ μὲ ἐρωτᾷ ποίαν ὥραν ἠμπορεῖ νὰ μὲ εὕρῃ εἰς τὴν οἰκίαν μου, διὰ νὰ μοὶ εἴπῃ τι σπουδαῖον. Τῷ ἀπήντησα ὅτι ἐγὼ δύναμαι νὰ ἔλθω πρὸς αὐτὸν ἢ εἰς τὴν οἰκίαν ἢ εἰς τὸ κατάστημα τοῦ Ὑπουργείου, καὶ αὐτὸς μὲν ἐπέμενε νὰ ἔλθῃ πρός με, ἕως οὗ τέλος ἐπείσθη νὰ μοὶ εἴπῃ ὅτι θέλω τὸν εὕρει ἐν τῷ Ὑπουργείῳ ρητήν τινα ἡμέραν καὶ ὥραν, ὅτε καὶ προσῆλθον καὶ ἤκουσα παρ' αὐτοῦ ὅτι ἐπρόκειτο νὰ διορισθῶ Νομάρχης Κερκύρας. Τῷ εἶπον ὅτι «Οὔτε ἡ ἡλικία οὔτε ἡ κατάστασις τῆς ὑγείας μου μοὶ ἐπιτρέπουσι | νὰ ἀναλάβω εἰς τὸ ἑξῆς τοιαῦτα ἐνεργητικὰ καθήκοντα, καὶ *205β* μόλις ἠμπορῶ ἀκόμη νὰ χρησιμεύσω ὡς μέλος βουλευτικοῦ τινος ἢ συμβουλευτικοῦ σώματος, καὶ εἰς τοιαύτας θέσεις πρέπει νὰ διορίζετε ἀνθρώπους νεωτέρους, διότι καὶ αἱ σημεριναὶ περιστάσεις τοιούτους ἄνδρας ἀπαιτοῦσι.»

1. *Ἐπίσημος Ἐφημερὶς τῆς Συνελεύσεως*, τ. Σ', Ἀθήνα 1864, σ. 677 (συνεδρίαση 7 Ὀκτωβρίου 1864).

Τότε δὲ τῷ ἐσύστησα τὸν Ἀνάργυρον Ἀνδρ. Χατζῆ Ἀναργύρου ἐκ Σπετζῶν, τὸν ὁποῖον, ἐδῶ ἐλθόντα, προσέλαβεν εἰς τὸ Ὑπουργεῖον [1] ὡς Ὑπουργὸν τῶν Ἐσωτερικῶν.

Ἀλλ' ἐνταῦθα χρεωστῶ νὰ σημειώσω ὅτι αὐτὸς ὁ Κουμουνδοῦρος εἰς ἄλλας περιστάσεις, καὶ ἐπὶ τῆς δυναστείας αὐτῆς τοῦ Ὄθωνος, ὅτε ἐλάμβανε χώραν καμμία ὑπουργικὴ κρίσις καὶ ἐκαλεῖτο εἰς τοὺς συνδυασμούς, εἴτε ὡς μέλος εἴτε καὶ ἀνατιθεμένης αὐτῷ τῆς προεδρίας, μοὶ ἐμήνυσε δὶς καὶ τρὶς ἂν ἤθελα νὰ ἀναλάβω κἀγὼ τὴν προεδρίαν καὶ αὐτὸς νὰ συμπράξῃ μετ' ἐμοῦ ὡς μέλος, καὶ τοῦτο ἔπραττε, χωρὶς ἐγώ ποτε νὰ φανῶ [ἐν ταῖς] κατὰ τὰς συζητήσεις τῆς Γερουσίας ὅτι ἀπέκλινα πρὸς τὴν πολιτικὴν εἰς τὴν ὁποίαν ἐκεῖνος, ὡς μέλος τῆς Κυβερνήσεως, ἐφαίνετο ἀνήκων.

Ὅταν δὲ συνεστήθη τὸ καταργηθὲν [2] μετὰ δέκα μῆνας ἀπὸ τῆς συστάσεώς του Συμβούλιον τῆς Ἐπικρατείας, ἡ Κυβέρνησις ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Κανάρη καὶ μὲ Ὑπουργὸν ἐπὶ τῶν ⟨Ἐσωτερικῶν⟩ [3] τὸν Κουμουνδοῦρον μὲ συμπεριέλαβεν εἰς τὸν κατάλογον [4] τῶν μελῶν αὐτοῦ, ἀναθέσασά μοι τὴν ἀντιπροεδρίαν [5]. Κατὰ τὰ 9/10 ὅμως τοῦ χρόνου τῆς διαρκείας τοῦ σώματος τούτου προήδρευσα ἐγώ, διότι ὁ Πρόεδρος Ζ. Βάλβης τὸ πλεῖστον μέρος τοῦ χρόνου ἦ ἔκειτο κλινήρης, ὡς πάσχων ἀπὸ δεινοὺς ρευματισμούς, ἢ ἦτον ἀπὼν εἰς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ πατρίδα.

Εἰς τὴν θέσιν ταύτην ὑπέστην πολλοὺς κόπους καὶ πολλὰς πικρίας, ἐπειδὴ καὶ ἐργασίαι καθημεριναὶ καὶ πολύωροι ἐν καταστήματι ψυχροτάτῳ κατὰ τὴν χειμερινὴν ὥραν τοῦ ἔτους καὶ καύσων ἀνυπόφορος κατὰ τὸ θέρος μᾶς ἐβασάνιζον, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ συζητήσεις ἔκνομοι καὶ ἀντιπολι-

1. Δηλαδὴ στὴν Κυβέρνηση ποὺ σχηματίστηκε στὶς 2 Μαρτίου 1865 ὑπὸ τὴν προεδρία τοῦ Κουμουνδούρου.

2. Νόμος ΡΙΒ', 25 Νοεμβρίου 1865 «περὶ καταργήσεως τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας καὶ ἀκυρώσεως τῶν ἄρθρων 83, 84, 85 καὶ 86 τοῦ Συντάγματος» : *Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως*, ἀρ. 55, 26 Νοεμβρίου 1865.

3. *Χφ.* Ἐξωτερικῶν (Ε...). Ἡ λέξη *Ἐξωτερικῶν* εἶναι διαγεγραμμένη.

4. Διάταγμα 25 Ἰανουαρίου 1865 «περὶ διορισμοῦ συμβούλων Ἐπικρατείας» : *Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως*, ἀρ. 9, 1 Φεβρουαρίου 1865. Βλ. καὶ Ν. Λιανοπούλου, «Τινὰ περὶ συμβούλων τῆς Ἐπικρατείας τῶν περιόδων 1833–1844 καὶ 1864–1865», *Ἐπιθεώρησις Δημοσίου Δικαίου καὶ Διοικητικοῦ Δικαίου*, τ. ΙΔ' (1970), σ. 250.

5. Μὲ διάταγμα τῆς 8 Μαρτίου 1865, σύμφωνα μὲ τὴν *Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως*, ἀρ. 33, 6 Ἰουλίου 1865.

τευτικαὶ λαμβάνουσαι χώραν ἑκάστοτε μοῦ ἐπίεζον ἰσχυρῶς τὴν καρδίαν,| εἰς τρόπον ὥστε περὶ τὰ τέλη τοῦ μηνὸς Ἰουλίου, ναὶ μὲν καὶ ἐξ ἄλλων τι- *206a* νῶν αἰτιῶν ἴσως, μοὶ ἐπέφερον τὴν δεινὴν ἐκείνην συμφόρησιν, τὴν ὁποίαν χάρις εἰς τὸ θεῖον ἔλεος καὶ εἰς τὰ θεραπευτικὰ μέσα τοῦ μακαρίτου γαμβροῦ μας Χριστοδούλου Βρόσκη ἀπέφυγα, βασανισθεὶς ὅμως ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας ἀπὸ κλονισμὸν τῶν ποδῶν καὶ μὴ δυνάμενος νὰ περιπατήσω μὲ σταθερὸν τὸ βῆμα, ἕως ὅτου πάλιν, κατὰ παραγγελίαν τοῦ ἰδίου γαμβροῦ μας, ἀνέβην εἰς τὸ Πεντελικὸν Ὄρος καὶ διέτριψα δέκα ἕως δώδεκα ἡμέρας ἐν τῷ Μοναστηρίῳ. Ἤθελον δὲ διαμείνει ἐκεῖσε ἐπὶ πολλὰς ἀκόμη ἡμέρας, θεωρῶν τὴν κατάστασιν τῆς ὑγείας μου βαίνουσαν ὁσημέραι ἐπὶ τὸ βέλτιον, ἂν δὲν μὲ ἠνώχλουν ἡμέραν καὶ νύκτα αἱ γοεραὶ φωναὶ τοῦ Ἡγουμένου Κυρίλλου, πάσχοντος δεινῶς ἀπὸ λιθίασιν, ἀφ' ἧς ἐσώθη, ἀπελθὼν μετὰ μῆνάς τινας εἰς Παρισίους καὶ θεραπευθεὶς διὰ τῆς εὐστόχου ἐγχειρήσεως τοῦ περιφήμου χειρούργου Νελατῶνος [1], βοηθὸν ἔχοντος εἰς τοῦτο καὶ τὸν ἡμέτερον συμπολίτην Πανᾶν, τὸν Κεφαλλῆνα.

Κατῆλθον λοιπὸν περὶ τὰ τέλη τοῦ μηνὸς Αὐγούστου εἰς τὴν πόλιν καὶ εὗρον τὰ ἐν τῷ Συμβουλίῳ τῆς Ἐπικρατείας πράγματα εἰς ἄκρον τεταραγμένα, δύο δὲ ἐκ τῶν μελῶν αὐτοῦ ἕτοιμα νὰ παραιτηθῶσιν, ὡς καταντήσαντα εἰς προσωπικάς τινας διενέξεις σπουδαίας· ἦσαν δὲ οὗτοι ὁ Χρηστίδης καὶ Θ. Δηλιγιάννης. Διὰ τῶν προσπαθειῶν ὅμως ἐμοῦ τε καὶ πολλῶν ἐκ τῶν συναδέλφων μου ἐπῆλθεν ἡ δέουσα διαλλαγὴ καὶ ἐξηκολούθει τὸ σῶμα τὰς ἐργασίας του. Ἀλλὰ περὶ τὰς ἀρχὰς εἴτε τὰ μέσα τοῦ μηνὸς Ὀκτωβρίου εἰσήχθη πρότασις εἰς τὴν Βουλὴν περὶ καταργήσεως τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας, ἥτις καὶ ἔλαβε χώραν περὶ τὰ τέλη Νοεμβρίου, μεθ' ὅλας τὰς προσπαθείας ἃς κατέβαλεν ὁ τότε Πρόεδρος τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου Κουμουνδοῦρος, ὡς τινες τῶν ἐν τῷ σώματι τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας ἐβεβαίουν, μολονότι, ἐκτὸς μικρῶν ἐξαιρέσεων, πάντα σχεδὸν τὰ μέλη αὐτοῦ| ἀντεπολιτεύοντο τὴν Κυβέρνησιν τοῦ Κουμουν- *206β* δούρου.

Μετὰ δὲ τὴν κατάργησιν τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας ἐπανῆλθον ἐκ νέου εἰς τὸν ἰδιωτικὸν βίον καὶ διῆγον συντηρούμενος ὡς πρὸς τὰ ἔξοδα τῆς οἰκογενείας μου διὰ τῆς συντάξεως δραχμῶν τριακοσίων ἑβδο-

1. Auguste Nélaton (1807–1873).

μήκοντα πέντε, τὴν ὁποίαν εἶχε παραδεχθῆ τὸ Ὑπουργεῖον Κανάρη ἀμέσως μετὰ τὴν λῆξιν τῆς Βας ἐν Ἀθήναις Ἐθνικῆς Συνελεύσεως, λαμβάνον ὑπ' ὄψιν τὸ κατὰ τὸ Σύνταγμα ἀρχικὸν ποσὸν τῆς ἀποζημιώσεως τῶν γερουσιαστῶν, ἤτοι τὰς 500 κατὰ μῆνα δραχμάς. Ἀλλὰ μετά τινα δίκην μεταξὺ τοῦ πρώην Γερουσιαστοῦ Παλαμήδου καὶ τοῦ δημοσίου ἀπεφασίσθη ὁριστικῶς ἀπὸ τὰ δικαστήρια, Πρωτοδικεῖον, Ἐφετεῖον καὶ Ἄρειον Πάγον, νὰ θεωρηθῆ ὡς βάσις τῆς συντάξεως τῶν ἐχόντων εἰς ταύτην δικαίωμα γερουσιαστῶν τὸ ποσὸν τῆς τελευταίου διὰ νόμου προσδιορισθείσης ἀποφάσεως, τὸ ποσὸν τῶν 650 κατὰ μῆνα δραχμῶν, καὶ οὕτω παρεδέξατο πάλιν τὸ Ὑπουργεῖον Κουμουνδούρου νὰ ἀναβιβασθῆ ἡ σύνταξίς μου εἰς δραχμὰς 486, ἀρχομένη ἀπὸ τῆς πρώτης Ἰανουαρίου 1864.

Διὰ τῶν ἀνωτέρω λοιπὸν χρηματικῶν ποσῶν, τῶν μισθῶν μου ὡς Συμβούλου τῆς Ἐπικρατείας ἀνὰ 583 δραχ. κατὰ μῆνα, διὰ τῶν οἰκονομιῶν μου καὶ τόκων ἐκ τῶν δανείων ἅπερ εἶχα καταρτίσει ἐκ τῶν οἰκονομιῶν τούτων, διὰ τῆς πωλήσεως τῆς οἰκίας τῆς γυναικός μου καὶ διὰ δανείων ἐκ τῆς Τραπέζης καὶ δύο ἄλλων ἰδιωτῶν, τοῦ κυρίου Σγούτα καὶ Ἰγνατίου ἱερομονάχου, ἠδυνήθην νὰ ἐπαρκέσω εἰς τὴν προίκισιν τῶν δύο θυγατέρων μας, Κλεοπάτρας καὶ Βιττορίας, τῶν ὁποίων αἱ προῖκες ἀνέβησαν εἰς 110 χιλιάδας περίπου δραχμῶν. Μένω ὅμως διὰ ταύτας νὰ χρεωστῶ τὰ ἑξῆς :

1) εἰς τὴν Ἐθν. Τράπεζαν	δρ. 12.000	– *ἐπληρώθη* [1]
2) εἰς τὴν κόρην μας Κλεοπάτραν	δρ. 26.500	
3) εἰς τὸν γαμβρόν μας Α. Κρασσᾶν	δρ. 15.000	– *ἐπληρώθη*
4) εἰς τὸν Ἀνδ. Σγούταν	δρ. 1.000	– *ἐπληρώθη 1876*
5) εἰς τὸν Ἰγνάτιον, ἱερέα	δρ. 1.000	
207α Εἶναι λοιπὸν τὸ χρέος μου	δρ. 55.500	– *ἀφαιροῦνται τὰ πληρωμένα*

Ἡ κτηματικὴ κατάστασίς μου συνίσταται :

1) ἀπὸ τὴν οἰκίαν [2] μου, ἐκτιμηθεῖσαν ὑπὸ τῆς Ἐθν. Τραπέζης εἰς δρ. 31.000

1. Οἱ λέξεις *ἐπληρώθη* κ.τ.ὅ. ποὺ στὸν πίνακα αὐτὸ καὶ στὸν ἑπόμενο ἔχουν τυπωθῆ μὲ πλάγια στοιχεῖα εἶναι προσθῆκες μεταγενέστερες.

2. *Ὑποσ. χφ.* : Ἡ οἰκία ἔχει πήχεις τετρ. 1.086 καὶ δωμάτια 18 καὶ ὑπόγεια.

2) ἀπὸ τὸν κῆπόν[1] μου, ἀξίας περίπου	1.500	
3) ἀπὸ ἐλαιόδενδρα[2] ἀξίας περίπου	2.000	– *ἐπωλήθησαν κατὰ τὸ 1875*
4) ἀπὸ δάνεια[3] ἐκ δρ. περίπου	20.000	– *εἰσεπράχθησαν πολλὰ*
	54.500	

5) καὶ ἐκ τῆς μηνιαίας συντάξεώς μου.

Ἔγραψα τὰ Ἀπομνημονεύματα ταῦτα διὰ τὰ τέκνα μου μᾶλλον παρὰ δι' ἐπίδειξιν καὶ οὔτε ἔχω τὴν διάθεσιν νὰ ἐκθέσω ταῦτα, ἢ ἐγὼ ἢ τὰ τέκνα μου, εἰς τὴν δημοσιότητα, εἰμὴ καθόσον ἤθελε κριθῇ ἀναγκαῖον τοῦτο καὶ μόνον διὰ τὰ γεγονότα τὰ ἀφορῶντα τὴν ἱστορίαν τῆς πατρίδος. Εἰς τὰ δύο δεδεμένα βιβλία εὑρίσκονται ὁμοίως σημειώσεις διάφοροι ἀφορῶσαι τόν τε ἰδιωτικόν μου βίον καὶ τὰ τρέχοντα τῆς ἡμέρας ἐπί τινα ἔτη. Ἤρχισα δὲ τὴν συγγραφὴν ταύτην ἀπὸ τὸν Μάιον τοῦ 1867* ἔτους καὶ ἔφθασα ἕως ὧδε κατὰ τὴν 8ην Σεπτεμβρίου τοῦ 1869.

30 Ἰανουαρίου 1870. Ἔσχισα τὰ ἄνω Ἀπομνημονεύματα ἐκ τῶν δεδεμένων βιβλίων τοῦ Ἡμερολογίου μου καὶ τὰ συνήνωσα μὲ τὰ μὴ γεγραμμένα ἐν αὐτοῖς.

Γεώργιος Ψύλλας[4] |

1. *Ὑποσ. χφ.* : Ὁ κῆπος ἐκμισθοῦται διὰ δρ. 700 κατ' ἔτος καὶ 100 δρ. ταγίνιον.
2. *Ὑποσ. χφ.* : Ὁ ἐλαιὼν συνίσταται ἐκ 40 δένδρων καὶ μικρῶν ἐλαιοφύτων 10. *Ἐπωλήθη.*
3. *Ὑποσ. χφ.* : Τὰ δάνεια ἠσφαλισμένα δι' ὑποθηκῶν.
4. Στὸ φ. 207β ὑπάρχει μόνο ἡ λέξη «Αὐτοβιογραφία» ἀνάστροφα.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α′ [1]

Ὁ Ψύλλας στὸ γραμματοδιδασκαλεῖο Βησσαρίωνος.— Στὸ σχολεῖο Κουβελάνου.— Στὴν σχολὴ Ντέκα.— Ἡ Φιλόμουσος Ἑταιρεία.— Ὁ διδάσκαλος Διονύσιος Πύρρος ὁ Θετταλός.— Ἔλλειψη ἱκανῶν διδασκάλων.— Ὁ Ψύλλας παίρνει ὑποτροφία τῆς Φιλομούσου Ἑταιρείας καὶ φεύγει γιὰ τὴν Τεργέστη.— Ὕστερα ἀπὸ προσωρινὴ παραμονὴ στὴν Πίζα φθάνει στὴν Ἰένα.— Σπουδὲς στὴν Πίζα, τὴν Ἰένα καὶ τὴν Γοττίγγη. — Μετάβαση στὸ Βερολῖνο καὶ ἐπιστροφὴ στὴν Ἑλλάδα.

208α Τὰ μαθήματά μου ⟨ἤρχισα⟩ ἀπὸ τῆς νηπιότητός μου ὑπὸ τὸν γραμματοδιδάσκαλον καὶ ἐφημέριον τῆς ἐνορίας ἡμῶν Ἁγίας Ἀγαθοκλείας (κατ' ἐξοχὴν Ἁγίας) [2], Βησσαρίωνα ἐκ Μεγάρων, ὅστις, ἐκτὸς τῆς θέσεως τοῦ ἐφημερίου καὶ πνευματικοῦ, δεχομένου δηλ. τοὺς ἐξομολογουμένους τὰς ἁμαρτίας των Χριστιανούς, εἶχε καὶ τὸ ἐπιτήδευμα τοῦ ράπτου τῶν χωρικῶν ἐπενδυμάτων, εἶχε δὲ καὶ τὸν ἐκκλησιαστικὸν βαθμὸν τοῦ οἰκονόμου.

Ὑπὸ τοῦτον ἐδιδάχθην τὴν ἀνάγνωσιν κατὰ πρῶτον διὰ τὴν μάθησιν τῶν 24 γραμμάτων τοῦ ἀλφαβήτου ἐν πινακίδι ξυλίνῃ, ἐφ' ἧς ἔγραφεν ὁ ἴδιος διδάσκαλος τὰ 24 γράμματα ἁπλῶς καὶ κατὰ σειρὰν ἀπὸ τοῦ α μέχρι τοῦ ω καὶ μετὰ τὴν ἐκμάθησιν τούτων ἔγραφεν ἐπὶ τῆς αὐτῆς πινακίδος τὰ ἴδια γράμματα συνδυασμένα, παρ. χάρ. αω, βψ, γχ, κ.τ.λπ. Ταῦτα δὲ τὰ ἐπὶ τῆς ρηθείσης πινακίδος γράμματα ἐξέμαθον ἐντὸς τῶν πρὸ τῆς μεσημ-
208β βρίας ὡρῶν τῆς πρώτης ἡμέρας τῆς εἰς τὸ σχολεῖον φοιτήσεώς μου, | μετὰ δὲ τὴν μεσημβρίαν μοὶ ἠγόρασεν ἡ μήτηρ μου τὴν λεγομένην φυλλάδα, περιέχουσαν ἐν ἀρχῇ τὰ ὡς ἀνωτέρω εἰκοσιτέσσαρα γράμματα, καὶ μετὰ ταῦτα τὸ τροπάριον «Βασιλεῦ οὐράνιε, Παράκλητε κ.τ.λ.», εἶτα τὸ «Τρισάγιον», τὸ «Δόξα Πατρὶ κ.τ.λ.», τὸ «Πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς κ.τ.λ.», τὸ «Πιστεύω εἰς ἕνα Θεὸν» καὶ τὸν προοιμιακὸν ψαλμὸν «Εὐλόγει ἡ ψυχή μου τὸν Κύριον κ.τ.λ.». Ταῦτα δὲ ἐξέμαθον, καθ' ὅσον ἐνθυμοῦμαι, ἐντὸς μιᾶς ἑβδομάδος, καὶ μετὰ τοῦτο ἡ μήτηρ ἠγόρασε τὴν Ὀκτώηχον τοῦ ἐν Ἁγίοις Πατρὸς Δαμασκηνοῦ, τὴν ὁποίαν καὶ ταύτην, ἂν καλῶς ἐνθυμοῦμαι, ἐξέμαθον ἐντὸς μιᾶς ἑξαμηνίας, καὶ μετὰ ταῦτα μοὶ ἠγοράσθη ὑπὸ τῆς μη-

1. Γιὰ τὸ κείμενο τοῦ Παραρτήματος Α′ βλ. παραπάνω, σσ. κδ′, κς′, κζ′, λ′.

2. Βλ. παραπάνω, σ. 246, ὑποσ. 1.

τρὸς τὸ Ψαλτήριον τοῦ Δαυΐδ, τὸ ὁποῖον καὶ τοῦτο ἐξέμαθον ἐντὸς τῆς ἄλλης ἑξαμηνίας, καθόσον καὶ πάλιν ἐνθυμοῦμαι. Ἀλλ' ἡ ἐπίβλεψις ἐπὶ τῆς ἠθικῆς διαγωγῆς τῶν μαθητευομένων, ὄντων πάντων σχεδὸν τέκνων τῶν ἐνοριτῶν τῆς εἰρημένης ἐνορίας, δὲν ὑπῆρχεν ὅσον ἔπρεπεν ἀγαθή, δὲν λέγω μάλιστα αὐστηρά.

Προκειμένου δὲ νὰ προβιβασθῶ εἰς τὴν ἐκμάθησιν τοῦ Ἀποστόλου (οὕτως ἐκαλεῖτο τὸ περιέχον τὰ κατὰ πᾶσαν Κυριακὴν καὶ λοιπὰς ἑορτὰς ἀναγινωσκόμενα ἀποσπάσματα τῶν Ἐπιστολῶν τῶν Ἀποστόλων καὶ τὰς Πράξεις αὐτῶν), τοῦτο τὸ βιβλίον | οὔτε εὐκόλως εὑρίσκετο ἐν τῇ ἀγορᾷ 209α
οὔτε δὲ ἦτον εἰς κατάστασιν ἡ μήτηρ μου νὰ τὸ ἀγοράσῃ, διότι ἦτο πολύτιμον, φαίνεται. Ὅθεν ἐσυμβουλεύθη ἀπό τινα κυρίαν τῆς γειτονίας μας, ἐγγράμματον, νὰ μὲ εἰσάξῃ εἰς τὸ ἑλληνικὸν σχολεῖον τοῦ διδασκάλου Κουβελάνου, ὅπερ ἔκειτο εἰς τὸν τόπον ὅπου ἵσταται νῦν τὸ ὡρολόγιον τῆς πόλεως, διότι ἡ κυρία αὕτη εἶπεν εἰς τὴν μητέρα ὅτι ἀρκετὰ γνωρίζει τὰ κοινὰ γράμματα ὁ Γεώργιος καὶ δὲν ἔχει χρείαν νὰ ἐκμάθῃ καὶ τὸν Ἀπόστολον. Καὶ οὕτως εἰσήχθην εἰς τὸ σχολεῖον τοῦ διδασκάλου Κουβελάνου, ὅπου ἤρχισα νὰ μανθάνω τὴν γραφὴν κατὰ πρῶτον, διότι εἰς τὸ γραμματοδιδασκαλεῖον δὲν ἐδιδάσκετο, εἰμὴ πολλὰ σπανίως, τὸ μάθημα τοῦτο. Ἐνταῦθα ἐγνώρισα τὸν Στέφανον Φιλιππίδην, τὸν γνωστὸν ἄλλως εἰσπράκτορα τοῦ Δήμου Ἀθηναίων, πρωτεύοντα εἰς τὰς τάξεις τῶν μαθημάτων, ἐγνώρισα δὲ καὶ τὸν Ἀλύπιον Σαντζήρην, τὸν Νικόλαον Γέροντα τὸν ἐπιζῶντα (1876) καί τινας ἄλλους. Ἐδιδάχθην τὸν Χρυσολωρᾶν [1] καὶ μύθους τινὰς τοῦ Αἰσώπου. Ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα ἡ ἐπίβλεψις ἐπὶ τῆς διαγωγῆς τῶν μαθητευομένων ἀθλία, διά τε τὸ γῆρας τοῦ διδασκάλου καὶ διὰ τὴν ἐνασχόλησιν αὐτοῦ κατὰ καιροὺς εἰς τὴν ἐξομολόγησιν τῶν μελλόντων νὰ κοινωνήσωσιν.|

Εὐτυχῶς ὅμως δι' ἐμὲ καὶ διὰ τὴν πενομένην μητέρα μου ἠνοίχθη ἡ 209β
ὑποτροφία τοῦ ἀοιδίμου Διονυσίου Πετράκη, εἰς τὴν ὁποίαν κατετάχθην καὶ ἐγώ, λαμβάνων ἓξ κοιλὰ σίτου κατ' ἔτος καὶ τὸν κεφαλικὸν ὀθωμανικὸν φόρον (χαράτζι). Ἐδίδασκε δὲ τότε εἰς τὸ σχολεῖον Ντέκα ὁ Ἰω(άννης) Βενιζέλος, ἀνὴρ ἀγαθὸς καὶ καλῶς πεπαιδευμένος. Οὗτος ἔλαβε πολλὴν συμ-

1. *Γνωμολογικὸν περιέχον τὰ κατὰ ἀλφάβητον γνωμικὰ μονόστιχα τοῦ Χρυσολωρᾶ, ἔτι δὲ συντόμους ἐπιστολὰς διαφόρων παλαιῶν συγγραφέων...*, Βενετία 1801. Τοῦ ἔργου ὑπάρχουν καὶ ἄλλες ἐκδόσεις, προγενέστερες καὶ μεταγενέστερες.

πάθειαν πρὸς ἐμέ, καὶ μάλιστα διὰ τὴν πρὸς τὴν καλλιγραφίαν εὐφυΐαν μου, καὶ ἤθελε νὰ μὲ μετονομάσῃ, ἀντὶ Ψύλλα, Ψελλόν. Μὲ ἐλάμβανε συχνάκις εἰς τὴν οἰκίαν του, ὅπου εἶδον δὶς καὶ τρὶς τὸν καπετὰν Γεώργιον Βούλγαρην, ἐρχόμενον ἐνταῦθα καὶ διαμένοντα ὀλίγας ἡμέρας τοῦ θέρους καὶ ξενιζόμενον ἀπὸ τὸν διδάσκαλον Βενιζέλον, χρηματίσαντα ἄλλοτε διδάσκαλον εἰς Ὕδραν. Ἀλλὰ μετὰ δύο ἔτη ἐτελεύτησεν ὁ ἀγαθὸς καὶ φιλάνθρωπος οὗτος ἀνήρ, ὑπὸ τὸν ὁποῖον ἐδιδάχθην ἀνώτερά τινα μαθήματα τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων καὶ ἤρχισα νὰ καταλαμβάνω ὁπωσοῦν τὴν ἀρχαίαν τῶν προγόνων ἡμῶν γλῶσσαν.

Διεδέχθη δὲ τὸν Βενιζέλον ὁ ἱεροδιάκονος Δαμασκηνὸς Πα(πα)σταμάτης ἢ Πετράκης, πρωτότοκος ἀδελφὸς τοῦ Ἀναργύρου Πετράκη, ἐκαλέσθη δὲ εἰς τὴν σχολὴν τοῦ Ντέκα ἀπὸ Ἀταλάντην, ὅπου μέχρι τότε ἐδίδασκε. Οὗτος ἐδείχθη ἐπιμελέστατος εἰς τὴν διδασκαλίαν του καὶ ἐπροβίβασε τὴν πρώτην τάξιν τῶν μαθητῶν, εἰς ἣν ἀνῆκον κἀγώ, μέχρι θεματογραφίας.

210α Ἀλλ' ἐκλήθη μετὰ τρία ἔτη ὁ Ἰω(άννης) Παλαμᾶς ὡς | πρῶτος καὶ ὁ Δαμασκηνὸς ὡς ὑποδιδάσκαλος. Ὁ Παλαμᾶς οὗτος, ἐπιμελέστατος καὶ αὐτός, προεβίβασε τοὺς μαθητευομένους ἱκανῶς καὶ μάλιστα τὴν πρώτην τάξιν, εἰς ἣν ἀνῆκον κἀγώ, ὡς ἤδη εἶπον. Μᾶς παρέδωκε καὶ δύο ἢ τρία ἐκ τῶν 24 γραμμάτων τοῦ Ὁμήρου, μᾶς ἐξήσκει δὲ καὶ εἰς συγγραφὴν διαφόρων θεμάτων κατὰ τὴν βούλησιν ἑκάστου εἰς τὸν ἀρχαῖον λόγον.

Ἐπὶ δὲ τῆς σχολαρχίας τούτου κατὰ τὸ ἔτος 1812 - 1813 συνέστη ἐνταῦθα καὶ ἡ Φιλόμουσος Ἑταιρεία τῇ πρωτοβουλίᾳ τοῦ Ἰω(άνν)ου Μαρμαροτούρη, συνεταιρισθέντος μετὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου Χωματιανοῦ καὶ Πέτρου Ρεβελάκη. Ἡ Ἑταιρεία ὅμως αὕτη ἔλαβε μεγίστην ἀνάπτυξιν ἔν τε τῷ ἐσωτερικῷ καὶ ἐν τῷ ἐξωτερικῷ, συσταθεῖσα τῷ Ἰω(άννῃ) Καποδιστρίᾳ ἐν Βιέννῃ τῆς Αὐστρίας, ὅπου συνεδρίαζον τότε οἱ αὐτοκράτορες, βασιλεῖς καὶ ἀντιπρόσωποι ἡγεμόνων μετὰ τὴν ἐκδίωξιν τῶν Γάλλων ἀπὸ τῆς λοιπῆς Εὐρώπης.

Αὐτῆς δὲ τῆς Φιλομούσου Ἑταιρείας ἡ Ἐπιτροπὴ διώρισαν τὸν Διονύσιον Πύρρον, ἐλθόντα ἐνταῦθα, καθηγητὴν τῶν ἀνωτέρων ἐπιστημῶν, καὶ ὑπ' αὐτὸν ἐδιδάχθην, ὁμοῦ μετ' ἄλλων τινῶν μαθητῶν, οὐχὶ τῶν τῆς πρώτης τάξεως τοῦ ἑλλη⟨ν⟩. σχολείου, τὴν γεωμετρίαν τοῦ Εὐκλείδου, μέρος τῆς γεωγραφίας καὶ μέρος τῆς βοτανικῆς. Αὐτὸς δ' οὗτος, μετά τινας

ἐξετάσεις τὰς ὁποίας ἔκαμε μετά τινα χρόνον, μετωνόμασε τοὺς φοιτητάς
του | μὲ ἀρχαῖα ἑλλην. ὀνόματα, εἰς ἐμὲ δὲ ἔδωκε τὸ ὄνομα Θουκυδίδης. *210β*
Ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος οὗτος ἐνησχολεῖτο εἰς διάφορα ἄλλα ἔργα, οἷον
τὴν ἰατρικὴν καὶ φαρμακοποιίαν, τὴν ζωγραφικὴν καὶ τὴν διαγραφὴν γεω-
γραφικῶν πινάκων καὶ ἐνταυτῷ εἰς τὴν χαλκογραφίαν, ἀπέτυχεν εἰς τὸ
κύριον ἐπάγγελμά του, τὴν διδασκαλίαν, καί, ἐγκα⟨τα⟩λειφθεὶς ἀπὸ τοὺς
φοιτητὰς αὐτοῦ, ὡς μὴ ἐνδίδων νὰ περιορισθῇ εἰς ὃ ἔργον ἐκλήθη καὶ ἐμι-
σθοδοτεῖτο ὑπὸ τῆς Φιλομούσου Ἑταιρείας, ἠναγκάσθη νὰ ἀναχωρήσῃ
ἐπὶ τέλους ἀπὸ τὰς Ἀθήνας.

Τότε δὲ ἡ Ἐπιτροπὴ τῆς Φιλομούσου Ἑταιρείας, θέλουσα νὰ ἀναπλη-
ρώσῃ τὸν παυθέντα καθηγητὴν τῶν ἐπιστημῶν, ἐθεώρει πέριξ, ὅπως εὕρῃ
τὸν κατάλληλον εἰς τοῦτο ἄνδρα, καί, ἀποτυχοῦσα τέλος νὰ πείσῃ τὸν ὀνο-
μαστὸν τότε Βαρδαλάχον, ἔγραψεν εἰς τὴν Εὐρώπην, ὅπως ἐκεῖθεν εὑρε-
θῇ κατάλληλός τις τοιοῦτος, διὰ νὰ ἀναλάβῃ τὸ ἔργον. Ἀλλ' ἔλαβεν εἰς ἀπάν-
τησιν ὅτι εἶναι σχεδὸν ἀδύνατον νὰ εὑρεθῇ τοιοῦτος καὶ ἡ Ἐπιτροπὴ πρέ-
πει νὰ φροντίσῃ αὐτὴ νὰ στείλῃ εἰς τὴν Ἑσπερίαν δύο ἢ τρεῖς ἐκ τῶν εὐδο-
κιμωτέρων νέων | οὓς ἔχει ὑπ' ὄψιν, ὅπως οὗτοι μεταβῶσιν ἐκεῖ καί, τε- *211α*
λειοποιηθέντες, ἐπανέλθωσιν εἰς τὴν πατρίδα, διὰ νὰ ἀναλάβωσι τὴν δι-
δασκαλίαν τῶν ἀναγκαίων ἐπιστημονικῶν μαθημάτων. Τὰ δὲ μέσα ἦσαν
τότε ἄφθονα εἰς τὰ ταμεῖα τῆς Ἑταιρείας.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως τῶν λοιπῶν μαθημάτων ἐφρόντισεν ἡ Ἐπιτροπὴ
τῆς Φιλομούσου Ἑταιρείας νὰ διδάσκεται ἡ μὲν ἰταλικὴ γλῶσσα ὑπὸ τοῦ
Ἰωάννου Ταπλίκαρα ἢ Τζελεπῆ Γιάγκου (ἐσχάτως δὲ ὀνομασθέντος Εἰ-
ρηναίου), ἡ δὲ γαλλικὴ ἐδιδάσκετο ἀπό τινα Δαλματόν, Παῦλον Τζιούρατζη
ὀνομαζόμενον, καὶ τὰ μαθήματα ταῦτα διήκουον καὶ ἐγὼ μετά τινων ἄλλων.

Ἀπέβλεψε τέλος ἡ Ἐπιτροπὴ τῆς Φιλομούσου Ἑταιρείας εἰς τρία
ταῦτα ὀνόματα τῆς πρώτης τάξεως τοῦ ἑλλην. σχολείου, τὸ ἐδικόν μου,
τὸ τοῦ Στάμου Σεραφεὶμ καὶ τὸ τοῦ Νικολάου Καρόρη. Ἀλλ' οἱ μὲν γονεῖς
τῶν δύο τελευταίων δὲν συγκατετέθησαν κατ' οὐδένα λόγον νὰ ἀφήσωσι
τὰ τέκνα των εἰς τὴν μακρὰν ἀποδημίαν ταύτην, διότι ὁ Σεραφεὶμ ἦτο τὸ
μόνον τέκνον τοῦ ἱερομονάχου Σεραφείμ, πα⟨πα⟩–Βαρελᾶ κοινῶς γνωριζο-
μένου, ὁ δὲ Νικόλαος Καρόρης δυστυχῶς ἦτον ἀσθενικῆς κράσεως καὶ
διὰ τοῦτο ἐφοβοῦντο οἱ γονεῖς του τὴν ἀπὸ πλησίον αὐτῶν ἀπομάκρυνσίν

211β του. | Ἐγὼ ὅμως, καίτοι πολὺ διστάσας καὶ συγκινηθεὶς ἀπὸ τὰς γοερὰς παρακλήσεις τῆς γηραιᾶς μητρός μου, τὴν ὁποίαν ἔμελλον νὰ ἐγκαταλείψω μὲ μόνην τὴν ἀδελφήν μου, ἐξεσπάσθην τέλος, ἵν' οὕτως εἴπω[1], ἀπὸ τὰς σφικτὰ κρατούσας με χεῖράς της καί, διά τινος φίλου (τοῦ Τυρναβίτου) μεσολαβήσεως λαβὼν τὴν εὐχήν της, ἀπῆλθον διὰ Μεγάρων, Κορίνθου καὶ Πατρῶν εἰς Τεργέστην, ὅπου ἤμην συστημένος πρὸς τὸν συμπολίτην ἡμῶν Νικόλαον Ζωγράφον, ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ ὁποίου διέμεινα τρεῖς περίπου μῆνας, ἐπειδὴ οὗτος μὲ ἐκράτησε πρὸς καιρὸν ἐκεῖ, ὡς ἐν ἀργίᾳ δῆθεν εὑρισκομένων τῶν διδακτικῶν καταστημάτων, σκοπῶν ὅμως ἴσως νὰ μὲ κρατήσῃ ὡς γραμματέα τοῦ ἐμπορικοῦ αὐτοῦ καταστήματος. Τὴν δὲ θέσιν ταύτην κατεῖχε τότε ὁ Στέφανος Καραθεοδωρῆς, νέος ἱκανὴν ἔχων παιδείαν καὶ πολλὰς γνωρίζων γλώσσας, ἀλλ' ὅστις ἔμελλε νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸ ὁποῖον κατεῖχε τότε στάδιον καὶ νὰ ἐπαναλάβῃ τὴν ἐκμάθησιν τῆς ἰατρικῆς, ἣν πρό τινος καιροῦ εἶχε διακόψει. Μὲ μετέπεισε δὲ ὁ Ζωγράφος νὰ ἀλλάξω δρόμον καὶ ἀντὶ τῆς Γερμανίας, ὅπου διευθυνόμην, νὰ προτιμήσω τὴν Ἰταλίαν, καὶ διὰ τὸ εὔκρατον τοῦ κλίματος καὶ διότι ἐγνώριζον ἤδη ὁπωσοῦν τὴν γλῶσσαν τοῦ τόπου. |

212α Οὕτω δέ, μεταπεισθείς, ἀπῆλθον μετὰ τοῦ Καραθεοδωρῆ εἰς Πίσαν τῆς Τοσκάνης, ὅπου διέμεινα τὸν χειμῶνα ἐκεῖνον τοῦ 1816 μέχρις Αὐγούστου τοῦ 1817, καὶ ἐκεῖθεν ⟨εἰς Ἰέναν⟩, κατὰ προτροπὴν τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Οὐγγροβλαχίας Ἰγνατίου, πρὸς ὃν ἤμην συστημένος καὶ ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἐλάμβανον τὰ μέσα τῆς συντηρήσεώς μου μέχρι τῆς ἐκ Πίσης ἀναχωρήσεώς μου. Διευθύνθην δὲ εἰς τὸ Πανεπιστημεῖον τῆς Ἰένης συστημένος τῇ κυρίᾳ Κομίσσῃ Ἔδλιγγ (Ὑπουργοῦ τοῦ Δουκὸς τοῦ Βαϊμάρ), τὸ γένος πρὸς πατρὸς Στούρτζα, πρὸς δὲ μητρὸς ⟨Μουρούζη⟩[2].

Ἐν Ἰένῃ λοιπὸν ἐνησχολήθην κυρίως εἰς τὴν ἐκμάθησιν τῆς γερμανικῆς γλώσσης, ἤκουα δὲ καὶ μαθήματα γεωμετρίας καὶ ἀριθμητικῆς συγχρόνως.

Ἀλλ' ἐπειδὴ δὲν ἀνέφερα ἀνωτέρω ποῖα μαθήματα διήκουσα ἐν Πίσῃ, λέγω ἤδη ὅτι κυρίως ἐνησχολήθην καὶ ἐνταῦθα περὶ τὴν τελειοποίησιν τῶν γνώσεών μου πρὸς τὴν ἰταλικὴν γλῶσσαν, διήκουσα καὶ πάλιν τὴν γεωμε-

1. *Χφ.* εἶπον.

2. Στὸ χφ. μετὰ τὴ λέξη *μητρὸς* ὑπάρχει : «(?)». Βλ. παραπάνω, σ. 30, ὑποσ. 2.

τρίαν, ἤκουσα παρέργως τὴν χημικὴν καὶ τὴν ρητορικήν, χάριν τῆς γλώσσης, καὶ μέρος τῆς πειραματικῆς φυσικῆς καὶ τὰ στοιχεῖα τῆς ἀλγέβρης. |

Ἐν δὲ Ἰένῃ, ὡς εἶπον, ἐκτὸς τῶν σπουδῶν μου (τῶν κυρίων) περὶ τὴν ἐκμάθησιν τῆς γλώσσης καὶ τῆς ἀριθμητικῆς καὶ γεωμετρίας, αἵτινες δὲν ἀπῄτουν τόσον πολὺ τὴν ἐκμάθησιν τῆς γλώσσης, διήκουσα ὑπὸ ἰδιαιτέρου καθηγητοῦ τὰ ὑψηλὰ λεγόμενα μαθηματικά, τὸν διαφορικὸν καὶ ὁλοκληρωτικὸν ὑπολογισμὸν (calcul différentiel et intégral), καὶ τοῦτο πολλὰ εὐδοκίμως. Ἀφοῦ δὲ ἱκανώθην ὁπωσοῦν ὡς πρὸς τὴν κατάληψιν τῆς ἐγχωρίου γλώσσης, διήκουσα, κατὰ προτροπὴν τοῦ φίλου μου Λιβερίου, τὴν ὀρυκτολογίαν καὶ τὴν φιλοσοφίαν τῆς φύσεως (Naturphilosophie) ὑπὸ τὸν περίφημον καθηγητὴν Ὄκεν (Oken). 212β

Μετὰ δὲ τὰ συμβάντα τότε ἐκεῖ κατὰ τὴν δολοφονίαν τοῦ Κοτζεμποῦ ἀπὸ τὸν φοιτητὴν τοῦ Πανεπιστημείου Σὰνδ (Sand), καὶ ἑκουσίως καὶ προτροπῇ τῆς προστάτιδός μας Κομίσσης Ἐδλιγγ, ἀνεχώρησα ὁμοῦ μὲ τοὺς πλείστους τῶν ἐκεῖ φοιτητῶν Ἑλλήνων εἰς Γοττίγγην. Ἐδῶ δὲ πάλιν διήκουσα τὴν φιλοσοφίαν ἀπὸ τὸν καθηγητὴν Σιούλτζ (Schulz), τὸν συγγραφέα τοῦ *Αἰνησιδήμου* κατὰ τῆς καντινιανῆς φιλοσοφίας, | τὴν αἰσθητικὴν 213α ἀπὸ τὸν καθηγητὴν Βουτερβὲκ (B⟨o⟩uterwek), τὴν βοτανικὴν παρέργως, ὡσαύτως καὶ τὴν χημείαν. Ἕνα δὲ μόνον μῆνα ὁμοῦ μὲ τὸν μακαρίτην Ἀσώπιον ἤκουσα ἀρχάς τινας τῆς ἀγγλικῆς γλώσσης, ὡς καὶ τὴν περὶ τῆς ἑλληνικῆς συντάξεως διδασκαλίαν τοῦ Δισσενίου (Dissen), καὶ τοῦτο ἐκ διαλειμμάτων καὶ παρέργως, ἀλλὰ καὶ πολλὰ ὠφελίμως δι' ἐμὲ κατὰ πολλοὺς λόγους.

Ἐλησμόνησα δὲ νὰ ἀναφέρω ὅτι ἐν Ἰένῃ ἐσύχναζα εἰς τὸ μάθημα τῆς νεωτάτης ἱστορίας τοῦ καθηγητοῦ Λοῦδεν (Luden)[1], ὅστις, διδάσκων τὸ μάθημα τοῦτο, εἶχε τόσον πολυπληθὲς ἀκροατήριον, ὥστε ἐν τῇ αἰθούσῃ τῆς παραδόσεως, ἀρκετὰ εὐρυχώρου (*sic*), δὲν ἐχώρει τὸ πλῆθος τῶν ἀκροατῶν, καὶ διὰ τοῦτο ἡ αὐλὴ ἡ περὶ τὴν αἴθουσαν καὶ τὰ παράθυρα αὐτῆς ἦσαν πλήρη ἀπὸ ἀκροατάς[2]. Πρὸς τούτοις ἐν Ἰένῃ ἔλαβον μαθήματά τινα τῆς λατινικῆς γλώσσης ἀπὸ τὸν ὑφηγητὴν Ρέϊσιγ (Reisig)[3].

1. Heinrich Luden (1780–1847).

2. Στὴ μεγάλη αὐτὴ συρροὴ φοιτητῶν στὰ μαθήματα τοῦ Luden συντελοῦσαν καὶ λόγοι πολιτικοί, ἡ φιλελεύθερη τοποθέτηση τοῦ Luden, ἡ ἀνοικτὴ ἀντίθεσή του μὲ τὸν Kotzebue κλπ.

3. Karl Christian Reisig (1792–1829).

Καὶ ταῦτα ἔγραψα ἐκ μνήμης κατὰ μῆνα Ἰούλιον τοῦ ἔτους 1876 καὶ πιθανὸν νὰ διέφυγε τὴν μνήμην μου καί τι ἄλλο μάθημα. |

213β Ἀπῆλθον ἔπειτα εἰς Βερολῖνον, ὅπου πρὸ ἓξ μηνῶν εὑρίσκοντο οἱ πρώην ἐν Γοττίγγῃ συμμαθηταὶ καὶ φίλοι μου Μαῦρος καὶ Πολυζωίδης, ἐλπίζων ὅτι ἔμελλον νὰ διανύσω καὶ ἐκεῖ κανὲν ἀκόμη ἔτος ἢ κἂν ἑξαμηνίαν τινὰ καὶ νὰ ὠφεληθῶ καὶ ἐκ τῶν ἀκροάσεων τῶν ἐκεῖ καθηγητῶν ἀπὸ ἀναγκαίας τινὰς γνώσεις, ἀλλ' ἠκούσθη μετὰ ἕνα μῆνα τῆς ἐκεῖ διατριβῆς μου ἡ σάλπιγξ τῆς ἐλευθερίας τῆς πατρίδος. Ὅθεν ἔσπευσα νὰ ἐπανέλθω, καὶ ἀπὸ αἴσθημα πατριωτικὸν κινηθεὶς καὶ ἀπὸ φίλτρον καὶ καθῆκον πρὸς τὴν μητέρα καὶ ἀδελφήν μου, εὑρισκομένας τότε ἐν μέσῳ τοῦ τρομεροῦ ἐκείνου πολέμου χωρίς τινος προστασίας ἄλλης μετὰ Θεόν.

Προσθέτω ἐνταῦθα ὅτι ἀνωτέρω ἐλησμόνησα τὸ ἑξῆς : ἐν Γοττίγγῃ ἤκουσα πρὸς τοῖς ἄλλοις ἀπὸ τὸν περιβόητον Ἐρένον (Heren)[1] τὴν γεωγραφίαν καὶ ἐθνογραφίαν.

Καὶ ταῦτα πάντα ἄκρῳ δακτύλῳ.

Γ. Ψ.

1. Βλ. παραπάνω, σ. 39.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β'

ΛΟΓΟΣ ΕΠΙΚΗΔΕΙΟΣ ΕΙΣ ΓΕΩΡΓΙΟΝ ΨΥΛΛΑΝ[1]

ΥΠΟ

ΑΓΓΕΛΟΥ ΒΛΑΧΟΥ

Πίστευε τῇ ψυχῇ σου, καὶ γὰρ τοῦτό ἐστι τήρησις ἐντολῆς. (Σοφία Σειράχ, λε', 23) [2]

Πλήρης ἡμερῶν, ἱστορίας πλήρης, καὶ ἀγαθῆς φήμης περισσεύων, ἀπέρχεται μετὰ μικρὸν ἀφ' ἡμῶν, εὐθάνατος ὡς οἱ δίκαιοι καὶ εὔφημος ὡς οἱ χρηστοί, ὁ Γεώργιος Ψύλλας, ἤρεμον καὶ ἀνώδυνον ἀποπνεύσας τὴν ἐσχάτην πνοὴν ἐν τοῖς φιλοστόργοις κόλποις τῶν οἰκείων, ἡσύχως καὶ ἐν γαλήνῃ σβεσθείς, ὡς γαλήνιος σβέννυται ὁ ἱλαρὸν φωτίσας λύχνος, ὡς ἤρεμος εἰς ὕπνον κατακλίνεται ὁ τὸ ἔργον αὐτοῦ περάνας.

Ἂν παρὰ τὴν ἐπιθανάτιον κλίνην τῶν νεαρῶν θυμάτων τοῦ θανάτου ἀντηχοῦσι λυγμοὶ προώρου χωρισμοῦ, καὶ ραίνουσι τὴν ὑστάτην αὐτῶν κλίνην δάκρυα φλογερὰ ἀπὸ σπαραχθείσης καρδίας, ἐπὶ τὸ σεμνὸν ὅμως φέρετρον τῶν μεγάλων ἐκείνων ἐργατῶν τῆς πολιτείας οἵτινες, ἀνύσαντες τὸν δρόμον αὐτῶν, ἀπέρχονται εἰς πλήρωσιν τοῦ ὑψηλοῦ νόμου τῆς ζωῆς, δὲν καταλείβεται μόνον δάκρυ στοργῆς καὶ ἀγάπης, ἀλλὰ καὶ δάκρυ εὐγνωμοσύνης, δάκρυ τιμῆς καὶ σεβασμοῦ, δὲν ραίνονται μόνον νεκράνθεμα, ἀλλὰ καὶ δάφνης φύλλα. Οἱ ἄνδρες οὗτοι ὑπῆρξαν, κατὰ τὴν Γραφήν, «βουλευταὶ ἐν συνέσει αὐτῶν, ἡγούμενοι λαοῦ ἐν διαβουλίοις, σοφοὶ ἐν λόγοις παιδείᾳ αὐτῶν»· [3] «πάντες οὗτοι ἐν γενεαῖς ἐδοξάσθησαν καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις

1. Ἐκφωνήθηκε στὸν ναὸ τῆς Μητροπόλεως στὶς 20 Ἰανουαρίου 1878 καὶ δημοσιεύτηκε στὴν ἐφημ. *Στοά*, ἀρ. 21, 21 Ἰανουαρίου 1878. Ἀναδημοσιεύεται ἐδῶ ὄχι τόσο γιὰ τὴν ἐπισκόπηση τοῦ βίου τοῦ Ψύλλα ποὺ περιέχει — στὴν ὁποία ἄλλωστε ὑπάρχουν ὡρισμένες ἀνακρίβειες — ὅσο γιὰ τὸν χαρακτηρισμὸ τῆς προσωπικότητός του.

2. Ὅπως τὸ χωρίο τοῦτο, ἔτσι καὶ ὅλα τὰ παραθέματα ποὺ ὑπάρχουν στὸν ἐπικήδειο προέρχονται ἀπὸ τὴν *Σοφίαν Σειράχ*. Στὶς περισσότερες περιπτώσεις παρατηροῦνται μικρὲς ἢ μεγάλες ἀποκλίσεις ἀπὸ τὸ κείμενο αὐτὸ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης.

3. Τὸ ὀρθό: «σοφοὶ λόγοι ἐν παιδείᾳ αὐτῶν» (*Σοφία Σειράχ*, μδ', 4).

αὐτῶν καύχημα»· πάντες οὗτοι ὑπῆρξαν «ἄνδρες ἐλέους, ὧν αἱ δικαιοσύναι οὐκ ἐπιλησθήσονται». Τοιούτων ἀνδρῶν ὑπῆρξεν εἷς ὁ προκείμενος νεκρός, καὶ ἐπὶ τοιαύτην σεμνὴν κορυφὴν ἔλαχέ μοι ὁ κλῆρος νὰ ράνω εἰς εὐλαβῆ ἀποχαιρετισμὸν καὶ εἰς ὀφειλόμενον ἀρετῆς μνημόσυνον ὀλίγα δάφνης φύλλα.

Γεννηθεὶς ἐν Ἀθήναις περὶ τὰ τέλη τοῦ παρελθόντος αἰῶνος καὶ ἐνωρὶς ὑπὸ τὸν ὀνομαστὸν τότε διδάσκαλον τοῦ γένους Παλαμᾶν μαθητεύσας, κατέδειξεν εὐθὺς ἀπὸ τῆς παιδικῆς του ἡλικίας ὁ Γεώργιος Ψύλλας τὸ ἔμφυτον ἐκεῖνο ρητορικὸν τάλαντον ὅπερ προώριστο νὰ διακρίνῃ αὐτὸν μετέπειτα κατά τε τὰ παλαιὰ καὶ νεώτερα τοῦ ἔθνους βουλευτικὰ συνέδρια. Μόνον τῆς Ἑλλάδος βῆμα ὑπῆρχε τότε ὁ ἄμβων· ἐκεῖθεν δὲ ἠκούσθη πολλάκις τοῦ νεαροῦ ἀλλ' εὐπαρρησιάστου παιδὸς ὁ λόγος, θέλγων τὰ ὦτα καὶ θερμαίνων τὰς καρδίας τῶν δούλων ἀκροατῶν του. Τὴν εὐφυΐαν ταύτην τοῦ Γεωργίου ἐκτιμῶσα ἡ ἀθηναϊκὴ κοινότης, ἐξέπεμψεν αὐτὸν εἰς κρείττονας σπουδὰς ἐν Ἑσπερίᾳ, ὅπου, χώραν ἐκ χώρας καὶ ἀκαδημίαν ἐξ ἀκαδημίας μεταλλάσσων, ἤκουσεν ἐν Γοττίγγῃ τὸ σάλπισμα τοῦ πατρίου ἀγῶνος. Ἔκλεισε τότε τὰς βίβλους ὁ Ψύλλας, κατέλιπε τὰ βάθρα τῶν γερμανικῶν πανεπιστημίων καὶ ἐτράπη πρὸς τὴν ἀναστᾶσαν πατρίδα μετ' ἄλλων Ἑλλήνων σπουδαστῶν, οὓς τῶν γραμμάτων ἡ δίψα καὶ ὁ ζυγὸς τοῦ δεσπότου εἶχον πλανήσει μακρὰν τοῦ πατρίου ἐδάφους. Λαθὼν διὰ κόπου πολλοῦ τὰς παγίδας τῆς αὐστριακῆς Ἀστυνομίας, κατώρθωσε κρύφα νὰ ἐπιβῇ πλοίου κεφαλληνιακοῦ καὶ νὰ προσορμισθῇ μετὰ μακρὸν καὶ κινδυνώδη πλοῦν εἰς Μεθώνην. Ἦλθεν ἐκεῖθεν εἰς Ἀθήνας, ὅπου ἐσπάνιζον τότε οἱ ἄνδρες τῶν γραμμάτων, ὅσον ἠφθόνουν οἱ ἄνδρες τῶν ὅπλων, καί, προσενεγκὼν τὰς γνώσεις αὐτοῦ καὶ τὴν παιδείαν εἰς τὴν ἀγωνιζομένην πατρίδα του, διωρίσθη μὲν εὐθὺς γενικὸς γραμματεὺς τῆς ἀθηναϊκῆς διοικητικῆς ἐπιτροπῆς, ἐστάλη δὲ κατόπιν πληρεξούσιος τῶν Ἀθηνῶν εἰς τὴν ⟨ἐν⟩ Ἐπιδαύρῳ Α' Ἐθν. Συνέλευσιν, ὡς καὶ εἰς τὰς ἄλλας κατόπιν, τὰς διαρκούντος τοῦ Ἀγῶνος συγκροτηθείσας. Τότε, κατὰ τὴν ταραχώδη ἐκείνην ἐποχήν, καὶ κατὰ τὴν κρίσιμον ἰδίως περίοδον τῶν ἐτῶν 1825 καὶ 1826, ἐνόμισεν ὀρθῶς ὁ Ψύλλας ὅτι, πλὴν τῆς ἐν τοῖς ἐθνικοῖς συμβουλίοις συζητήσεως, ὑπῆρχεν ἀνάγκη καὶ ἄλλης, δημοσιογραφικῆς, ἐπὶ τῶν πνευμάτων ἐνεργείας, καὶ ἐξέδωκε τὴν *Ἐφημερίδα τῶν Ἀθηνῶν* διὰ τοῦ μικροῦ ἐκείνου καὶ ἱστορικοῦ πιε-

στηρίου ὅπερ τὸ Φιλελληνικὸν Κομιτᾶτον τοῦ Λονδίνου εἶχε πέμψει διὰ τοῦ Συνταγματάρχου Stanhope εἰς τὴν Ἑλλάδα. Τοσοῦτος δ' ἦν ὁ ζῆλος τοῦ νεαροῦ δημοσιογράφου, ὥστε οὐ μόνον συνέτασσεν, ἀλλὰ καὶ ἐστοιχειοθέτει αὐτὴν μόνος τὸ κατ' ἀρχάς, καὶ τὴν ἐτύπωνεν ἔτι ἰδίαις χερσί, μέχρις οὗ κατώρθωσε τέλος νὰ χρησιμοποιήσῃ εἰς στοιχειοθεσίαν αὐτῆς καὶ τύπωσιν στρατιώτην τινὰ τοῦ Φαβιέρου, παλαιὸν τυπογράφον, ὅστις προσέθετεν οὕτω κατὰ τὰς ὥρας τῆς ἀπὸ τῶν μαχῶν σχολῆς τὴν μελάνην τοῦ τυπογραφείου εἰς τὰς ἐκ τῆς πυρίτιδος ᾠθαλωμένας του χεῖρας.

Ἅμα κατελθόντος τοῦ Κυβερνήτου εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐτάχθη παρ' αὐτοῦ, δικαίως ἐκτιμηθείς, ὁ Ψύλλας μέλος τοῦ Πανελληνίου, ἀπεστάλη δὲ μετὰ ταῦτα ὡς Ἔκτακτος Ἐπίτροπος εἰς Μεσσηνίαν καὶ Μάνην, ὅπου μεγάλως διὰ τῆς φρονήσεώς του συνετέλεσεν εἰς παγίωσιν τῆς ὑποσειομένης δημοσίας τάξεως, καί, ἐπανελθών, διωρίσθη Γερουσιαστής. Μετὰ μικρὸν ὅμως τὸ αἷμα τοῦ ἀειμνήστου ἀνδρὸς βάπτει τὴν μαρμαρίνην φλιὰν τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Σπυρίδωνος, ἡ κατ' ἐπαρχίας διοίκησις σαλεύεται πρόρριζος, καὶ ὁ συνετὸς Ψύλλας στέλλεται πάλιν παρὰ τῆς Κυβερνήσεως εἰς τὴν Εὔβοιαν ὡς Γενικὸς αὐτῆς Διοικητής. Ἐκ τῆς θέσεως ταύτης ἐκάλεσεν αὐτὸν ἡ Ἀντιβασιλεία ὡς Ὑπουργὸν τῶν Ἐσωτερικῶν, ἐν τῷ ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Τρικούπη σχηματισθέντι πρώτῳ Ὑπουργείῳ. Ἀλλ' ὁ εὐθὺς τοῦ ἀνδρὸς χαρακτήρ, ἡ ἐλευθεριότης τοῦ φρονήματος καὶ ἡ ἐνδόμυχος καὶ βαθεῖα αὐτοῦ εὐλάβεια πρὸς τὰ μεγάλα ὀνόματα τοῦ Μεγάλου Ἀγῶνος ἤγαγον αὐτὸν ἐντὸς ὀλίγου εἰς παραίτησιν, ὅτε ἡ μὲν Ἀντιβασιλεία προέβη εἰς τὸ ἀτυχὲς ἐκεῖνο μέτρον τῆς συλλήψεως καὶ δίκης τοῦ Κολοκοτρώνη, ὁ δὲ Ψύλλας ἔσχε τὴν τόλμην καὶ τὴν παρρησίαν νὰ ἀποδοκιμάσῃ ἐνώπιον τοῦ Κόμιτος Ἀρμανσβεργ τὴν παράνομον καὶ ἀδικαιολόγητον καταδίωξιν φαντασταστῆς συνωμοσίας. Ἐμακρύνθη οὕτω πρὸς ὥραν τῆς πολιτικῆς σκηνῆς, ἀλλὰ αἱ γνώσεις, ἡ σύνεσις καὶ ἡ ἐμπειρία του κατέστησαν καὶ πάλιν μετὰ μικρὸν ἀναγκαῖαι εἰς τὴν Ἀντιβασιλείαν, ἀπεστάλη δὲ οὕτω Νομάρχης εἰς Ἀττικήν, ὅτε διὰ μακρᾶς καὶ ἐμβριθοῦς ἐκθέσεως συνετέλεσεν ὑπὲρ πάντα ἄλλον εἰς τὴν ἐν Ἀθήναις καθίδρυσιν τῆς πρωτευούσης τοῦ βασιλείου. Ἔκτοτε δὲ ἀνῆλθε καὶ πάλιν ἀλληλοδιαδόχως ὁ Ψύλλας εἰς τὰ ὕπατα τῶν πολιτικῶν ἀξιωμάτων, Σύμβουλος μὲν τῆς Ἐπικρατείας τὸ κατ' ἀρχὰς γενόμενος, Γερουσιαστὴς δὲ μετὰ τὴν Σεπτεμβριανὴν Μεταπολί-

τευσιν ὀνομασθείς, Ὑπουργὸς πάλιν κληθεὶς κατὰ τὰ 1854, καὶ πάλιν τέλος Σύμβουλος τῆς Ἐπικρατείας διορισθεὶς μετὰ τὰ 1862.

Τοιοῦτος ἐν ὀλίγοις καὶ δι' ὀλίγων καὶ ἀτελῶν διαγραφεὶς ὁ δημόσιος βίος τοῦ Γεωργίου Ψύλλα. Πάντες οἱ ἀπὸ τῆς ἀναγεννήσεως τῆς Ἑλλάδος κυβερνῆται αὐτῆς ἐξετίμησαν τοῦ ἀνδρὸς τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν σύνεσιν, πάντες ἐκάλεσαν αὐτὸν εἰς ἐπιφανεῖς λειτουργίας, καὶ πανταχοῦ ὅπου ἂν οὗτος ἐτάχθη εἰς ὑπηρεσίαν τῆς πατρίδος του διεκρίθη διὰ τῆς ἀκεραιότητος ἰδίως τοῦ χαρακτῆρος, τοῦ εὐσταθοῦς τῆς γνώμης, τῆς μετριοπαθείας καὶ συνδιαλλακτικότητος τοῦ ἤθους καὶ τῆς ἀδιαπτώτου χρηστότητος τοῦ φρονήματος. Πρὸ παντὸς ὅμως ἄλλου ἀξιώματος διέκρινεν ἰδίως καὶ ἀνέδειξε τὸν Ψύλλαν τὸ εἰκοσαετὲς περίπου γερουσιαστικὸν αὐτοῦ στάδιον. Εἷς αὐτὸς ἐν ὀλίγοις καὶ ἐν τοῖς ὀλίγοις ἐκείνοις διακρινόμενος διὰ τὸ ἀπτόητον τῆς παρρησίας, τὸ ἀνυπόκριτον τῆς γνώμης καὶ τῆς φυσικῆς ἰδίως ἐκείνης καὶ ἀπερίττου εὐφραδείας ἣν ἀπὸ παιδὸς εἶχεν ἔτι καταδείξει, κατέστη ἐν τῇ Γερουσίᾳ ὁ ἀδυσώπητος τῶν σφαλμάτων καὶ παρεκτροπῶν τῆς ἐξουσίας τιμητής, σπανία μεταξὺ σπανίων ἐξαίρεσις τῆς τότε κυβερνητικῆς προσκυνήσεως, ἐξέχουσα κορυφὴ ὑπὲρ τὴν γενικὴν ἐκείνην καὶ ἀπευκταίαν ἰσοπέδωσιν ἣν ἀτυχὲς κυβερνητικὸν σύστημα εἶχε νομίσει ἀπαραίτητον βιοτικὸν ὅρον τῆς ἐξουσίας. Ὅση δὲ καὶ ἂν ἦτο ἡ αὐστηρότης τῶν ἀρχῶν αὐτοῦ καὶ τῶν φρονημάτων, ὅσον τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ συνειδήσεως τὸ ἀνένδοτον καὶ δυσσυνάλλακτον, ἐπέβαλλεν ὅμως πάντοτε καὶ ἠκούετο ἡ φωνὴ αὐτοῦ, διότι ἡ φωνή του ἦτο φωνὴ πεποιθήσεων, διότι αἱ πεποιθήσεις του ἦσαν πίστεως ἄρθρα, διότι ὁ Ψύλλας «ἐπίστευε τῇ ψυχῇ αὐτοῦ». Εἶχε τὴν μεγάλην ἐκείνην καὶ ὀσημέραι δυστυχῶς σπανίζουσαν ἀρετὴν νὰ πιστεύῃ εἰλικρινῶς ὅσα ἐφρόνει καὶ ταῦτα μόνον νὰ λέγῃ καὶ ταῦτα μόνον νὰ πράττῃ. Ἂν εἶχε τὴν γλῶσσαν αὐστηράν, εἶχεν ὅμως καὶ τὸν βίον αὐτοῦ, τὸν τε δημόσιον καὶ τὸν ἰδιωτικόν, αὐστηρόν, καὶ παρεῖχεν ἑαυτὸν πρόχειρον καὶ τετελειωμένον πρότυπον τοῦ δημοσίου ἀνδρὸς οἷον αὐτὸς τὸν ἀπῄτει. Ἀρχαϊκὸς τοὺς τρόπους, ἀπέριττος καὶ λιτὸς τὴν δίαιταν, δίκαιος τὸ φρόνημα, λάτρης θερμὸς τῶν πατρίων, βραδεῖαν καὶ ἐσκεμμένην ἔχων τὴν φράσιν καὶ τὴν μορφὴν σοβαράν, σπανίως δι' ἐλαφροῦ μειδιάματος ἱλαρυνομένην, ἐφαίνετο πολλάκις εἰς τὸν προσεκτικῶς παρατηροῦντα οἱονεὶ ἀναβιώσας τις Ρωμαῖος συγκλητικὸς τῆς δημοκρατουμένης Ρώμης. Δυσ-

κόλως ἠδύνατό τις νὰ μαντεύσῃ, ἂν ἐκ τοῦ σύνεγγυς δὲν τὸν ἐγνώριζεν, ὁποία προσηνὴς ἀγαθότης ἐκρύπτετο ὑπὸ τὴν αὐστηρὰν ἐκείνην ἐπιφάνειαν, ὁποίαν ἐπιεικῆ εὐμένειαν ἐκάλυπτε τὸ ἦθος ἐκεῖνο τὸ σοβαρόν.

Τοιαύτη ἐν ἀμυδρῷ ἰχνογραφήματι ἡ εἰκὼν τοῦ ἀνδρός, ὅν, ἀλλεπαλλήλως κενωθεῖσα ἡ κύλιξ πικρῶν οἰκογενειακῶν συμφορῶν, ἀπεμάρανε βαθμηδὸν καὶ ἀπέσβεσε. Τοιοῦτος ὑπῆρξεν ὁ ἀνήρ, οὗτινος ἀραιοτέρους καθ' ἡμέραν βλέπομεν περὶ ἡμᾶς τοὺς ὁμοίους, τόκος γενεᾶς μεγάλης, ἥτις ἐδημιούργησεν ἡμῖν τὴν σήμερον καὶ ἀπέρχεται καὶ ἀπῆλθε σχεδὸν ὅλη, πρὶν ἴδῃ ἀνατέλλουσαν τὴν αὔριον.

Τοιούτων ἀνδρῶν «εἰς αἰῶνας μενεῖ σπέρμα αὐτῶν, καὶ ἡ δόξα αὐτῶν οὐκ ἐξαλειφθήσεται· τὰ σώματα αὐτῶν ἐν εἰρήνῃ ἐτάφη, καὶ τὸ ὄνομα αὐτῶν ζῇ εἰς γενεάς».

Τοιούτων ἀνδρῶν τὸ ἔργον ἔστω ἡμῖν τοῖς ἐπιγενομένοις κέντρον εἰς ἄμιλλαν καὶ ὑποθήκη εἰς παράδειγμα, παραγγέλλουσα ὅτι καθῆκον ἔχομεν, κληρονομήσαντες τὴν σήμερον, νὰ κληροδοτήσωμεν τὴν αὔριον. Τοιούτων ἀνδρῶν, οἷος ὁ Γεώργιος Ψύλλας, ἃς περιθάλψωμεν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν τὴν μνήμην τὴν σεμνήν, αὐτοὺς μὲν τιμῶντες, ἡμᾶς δὲ σῴζοντες.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Περιλαμβάνονται μόνο τὰ δημοσιεύματα ποὺ ἀναφέρθηκαν στὶς σσ. θ'–λζ' καὶ στὶς ὑποσημειώσεις τῶν 'Απομνημονευμάτων.

'Αγγέλου, Α., *Οἱ λόγιοι καὶ ὁ 'Αγώνας*, 'Αθήνα 1971.

'Αθηναϊκὸν 'Αρχεῖον, ἔκδ. Ἰ. Βλαχογιάννη, τόμος Α', 'Αθήνα 1901.

'Αθηναϊκὸν 'Αρχεῖον, ἔκδ. Κ. Διαμάντη, 'Αθήνα 1971.

'Απόλλων (ἐφημ.).

'Αρχεῖα Λαζάρου καὶ Γεωργίου Κουντουριώτου, 1821–1832, ἔκδ. 'Α. Λιγνοῦ (τόμοι Α'–Ε'), 'Ε. Προτοψάλτη (τόμος Σ'), καὶ Κ. Διαμάντη (τόμοι Ζ'–Γ'), 'Αθήνα–Πειραιεὺς 1920–1969.

'Αρχεῖα τῆς 'Ελληνικῆς Παλιγγενεσίας μέχρι τῆς ἐγκαταστάσεως τῆς Βασιλείας, τόμοι Α'–Δ', 'Αθήνα 1971–1973.

'Αρχεῖα τῆς 'Ελληνικῆς Παλιγγενεσίας, 1821–1832. Αἱ 'Εθνικαὶ Συνελεύσεις, τόμοι Α'–Β', 'Αθήνα 1971–1973.

'Αρχεῖον τῆς Κοινότητος Ὕδρας, 1778–1832, ἔκδ. 'Α. Λιγνοῦ, τόμοι 16, Πειραιεὺς 1921–1932.

'Ατέση, Β., *'Επίτομος ἐπισκοπικὴ ἱστορία τῆς 'Ελλάδος ἀπὸ τοῦ 1833 μέχρι σήμερον*, τόμοι 3, 'Αθήνα 1948–1969.

Βίος καὶ κατορθώματα Κόμητος Σοβάρωφ Ρυμνίκου, ἐκείνου τοῦ Γενικοῦ Στρατάρχου τῶν δύο μεγίστων Αὐτοκρατόρων Ρωσσίας τε καὶ Γερμανίας, μεταφρασθεὶς ἐκ τῆς γερμανικῆς τῇ ἰταλικῇ φωνῇ εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς ἑλληνικὴν διάλεκτον παρὰ Ἰωάννου Μαρμαροτούρη, 'Αθηναίου, Τεργέστη 1799.

Bouterwek, F., *Geschichte der neuern Poesie und Beredsamkeit*, τόμοι 12, 1801–1819.

Γατοπούλου, Δ., «Τὰ ἀνέκδοτα 'Απομνημονεύματα τοῦ 'Αθηναίου ἀγωνιστοῦ Γ. Ψύλλα», *Νέον Κράτος*, τεύχη 34–36 ('Ιουνίου–Αὐγούστου 1940), σσ. 657–667, 721–730, 812–822.

Γατοπούλου, Δ., «'Ιστορικὰ Σημειώματα», ἐφημ. *'Εστία*, ἀρ. 17.717, 17.720, 17.724, 17.727, 17.731, 17.734, 17.812, 17.815, 17.819, 17.822, 17.826, 17.829, 17.833, τῆς 1, 4, 8, 11, 15, 18 Φεβρουαρίου καὶ τῆς 9, 12, 16, 19, 23, 26, 30 Μαΐου 1940.

Γ(εδεών), Μ., «'Η ἑλληνικὴ κοινότης Ραιδεστοῦ κατὰ τὸν ΙΗ' αἰῶνα», *'Εκκλησιαστικὴ 'Αλήθεια*, τ. ΚΖ' (1907), σσ. 553–556, 625–628, 638–640, 668–669.

Γενικὴ 'Εφημερὶς τῆς 'Ελλάδος.

Γέροντα, Δ., «Τινὰ περὶ τῆς παιδείας ἐν 'Αθήναις κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς Τουρκοκρατίας. ('Εκ τοῦ 'Ημερολογίου τοῦ Γεωργίου Π. Ψύλλα)», *'Αθηναϊκά*, τεῦχος 26 (Χριστούγεννα 1963), σσ. 51–58.

Γριτσοπούλου, Τ., *Διάγραμμα τῆς ἱστορίας τῶν σχολείων τῶν 'Αθηνῶν κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν*, 'Αθήνα 1964 (ἀνάτυπο μὲ νέα σελίδωση ἀπὸ τὸ περιοδικὸ *'Αθηναϊκά*, τεύχη 28 καὶ 29).

Δημακοπούλου, Γ., *'Η διοικητικὴ ὀργάνωσις κατὰ τὴν 'Ελληνικὴν 'Επανάστασιν, 1821 – 1827*, 'Αθήνα 1966.

Δημακοπούλου, Γ., «'Ο κῶδιξ τῶν νόμων τῆς 'Ελληνικῆς 'Επαναστάσεως, 1822–1828», *'Επετηρὶς τοῦ Κέντρου 'Ερεύνης τῆς 'Ιστορίας τοῦ 'Ελληνικοῦ Δικαίου*, τ. Γ'–ΙΑ' (1963–1964), σσ. 40–234.

Διαμάντη, Κ., *Δημήτριος 'Υψηλάντης*, 'Αθήνα 1966.

Διαμάντη, Κ., «'Η ἐκστρατεία τοῦ Φαβιέρου εἰς Κάρυστον τῷ 1826 κατὰ τὰ 'Απομνημονεύματα τοῦ Στρατηγοῦ Πίσσα», *'Αρχεῖον Εὐβοϊκῶν Μελετῶν*, τ. ΙΖ' (1971), σσ. 5–17.

Dimakis, J., *La guerre de l'indépendance grecque vue par la presse française*, Θεσσαλονίκη 1968.

Ἐθνικὴ Ἐφημερίς.

Ἐλπὶς (ἐφημ.).

Ἐνεπεκίδη, Π., *Ρήγας-Ὑψηλάντης-Καποδίστριας*, Ἀθήνα 1965.

Ἐπίσημος Ἐφημερὶς τῆς Συνελεύσεως (τοῦ 1863-1864).

Ἑρμῆς ὁ Λόγιος.

Εὐαγγελίδου, Τρ., *Ἡ παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας*, τόμοι 2, Ἀθήνα 1936.

Εὐαγγελικὴ Σάλπιγξ (περιοδικό).

Ἐφημερὶς (Κορομηλᾶ).

Ἐφημερὶς Ἀθηνῶν.

Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως.

Θέμελη, Χ., «Ἡ Ἐπισκοπὴ Ὠρεῶν», *Θεολογία*, τ. ΚΔ' (1953), σσ. 64-69.

Καζαντζῆ-Ζαμανίκου, Κ., *Τύπος καὶ '21. Ὁ Γ. Ψύλλας καὶ ἡ «Ἐφημερὶς τῶν Ἀθηνῶν»*, Ἀθήνα 1971 (ἀνάτυπο μὲ νέα σελίδωση ἀπὸ τὸ περιοδικὸ *Ἀθηναϊκά*, τεῦχος 48-49).

Καιροφύλα, Κ., «Ἡ Ἑταιρεία τῶν Φιλομούσων εἰς τὰς Ἀθήνας», *Ἀθηναϊκά*, τεῦχος 15 (1960), σσ. 17-32, καὶ τεῦχος 16 (1960), σσ. 33-46.

Καμπούρογλου, Δ., *Μνημεῖα τῆς ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων*, τόμοι 3, Ἀθήνα 1889-1892.

Καμπούρογλου, Δ., *Ὁ Ἀναδρομάρης τῆς Ἀττικῆς*, Ἀθήνα 1920.

Καμπούρογλου, Δ., *Αἱ παλαιαὶ Ἀθῆναι*, Ἀθήνα 1922.

Καμπούρογλου, Δ., *Αἱ Ἀθῆναι κατὰ τὰ ἔτη 1775-1795*, Ἀθήνα 1931.

(Καμπούρογλου, Δ.) Ἀναδρομάρη, «Παρενθέσεις», ἐφημ. *Ἑστία*, ἀρ. 12.035, 12.039, 12.042, 12.046, 12.049, 12.052, 12.054 τῆς 7, 11, 14, 18, 21, 25, 29 Φεβρουαρίου 1928.

Καμπούρογλου, Δ.-Γέροντα, Δ., *Ἱστορία τῶν Ἀθηναίων*, τόμοι 4, Ἀθήνα 1969.

Καποδίστρια, Ἰ., *Ἐπιστολαί*, ἔκδ. Ἐ. Α. Bétant, μετάφρ. Μ. Σχινᾶ, τόμοι 4, Ἀθήνα 1841-1843.

Καρολίδου, Π., *Σύγχρονος ἱστορία τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν λοιπῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς ἀπὸ 1821 μέχρι 1921*, τόμοι 7, Ἀθήνα 1922-1929.

Καρόρη, Ν., «Ἡμερολόγιον», *Ἀθηναϊκὸν Ἀρχεῖον*, ἔκδ. Ἰ. Βλαχογιάννη, τ. Α' (1901), σσ. 32-222.

Κοραῆ, Ἀ., *Σάλπισμα Πολεμιστήριον*, ἔκδ. α', Ἀλεξάνδρεια 1801.

Κοραῆ, Ἀ., *Ἅπαντα τὰ πρωτότυπα ἔργα*, ἔκδ. Γ. Βαλέτα, τόμοι 2, Ἀθήνα 1964-1965.

Κουγέα, Σ., «Ἡ πρώτη νεοελληνικὴ μετάφρασις τῆς *Ἰφιγενείας* τοῦ Goethe, ὁ μεταφραστὴς καὶ οἱ παρακινηταὶ αὐτῆς», *Ἑλληνικά*, τ. Ε' (1932), σσ. 361-388.

Κουγέα, Σ., «Κακ(κ)αβούλια», *Ἑλληνικά*, τ. Η' (1935), σσ. 154-156.

Κούκκου, Ἐ., *Ὁ Καποδίστριας καὶ ἡ παιδεία, 1803-1822. Α' Ἡ Φιλόμουσος Ἑταιρεία τῆς Βιέννης*, Ἀθήνα 1958.

Κουμαριανοῦ, Αἰκ., *Ὁ Τύπος στὸν Ἀγώνα*, τόμοι 3, Ἀθήνα 1971.

Κώνστα, Κ., «Ἀθηναϊκὰ τοῦ ξεσηκωμοῦ· ἐννιὰ ἱστορικὰ ἔγγραφα τοῦ 1824-1825», *Ἀθηναϊκά*, τεῦχος 34 (1966), σσ. 1-7.

Κώνστα, Κ., «Ὁ Λιβέριος Λιβερόπουλος ἀρχηγὸς τῆς ἐπαναστατημένης Ἀθήνας (1821-1822)», *Ἀθηναϊκά*, τεῦχος 36 (1967), σσ. 9-16.

Λαΐου, Γ., *Ἀνέκδοτες ἐπιστολὲς καὶ ἔγγραφα τοῦ 1821*, Ἀθήνα 1958.

Λαΐου, Γ., «Ἡ Φιλόμουσος Ἑταιρεία τῆς Βιέννης (1814-1820)», *Ἐπετηρὶς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου*, τ. ΙΒ' (1962), σσ. 166-223.

Λάππα, Τ., *Ὀδυσσέας Ἀντροῦτσος*, Ἀθήνα 1961.

Λιανοπούλου, Ν., «Τινὰ περὶ συμβούλων τῆς Ἐπικρατείας τῶν περιόδων 1833–1844 καὶ 1864–1865», *Ἐπιθεώρησις Δημοσίου Δικαίου καὶ Διοικητικοῦ Δικαίου*, τ. ΙΔ' (1970), σσ. 248–252.

Λούρου, Ν., «Ἀποσπάσματα ἀπὸ τὴν χειρόγραφη καὶ ἀνέκδοτη Αὐτοβιογραφία τοῦ Γεωργίου Ψύλλα», *Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, τ. 45 (1970), σσ. 11–22.

Μαζαράκη-Αἰνιᾶνος, Ἰ., *Τὰ ἑλληνικὰ τυπογραφεῖα τοῦ Ἀγῶνος, 1821–1827*, Ἀθήνα 1970 (ἀνάτυπο μὲ νέα σελίδωση ἀπὸ τὸ χριστουγεννιάτικο τεῦχος τῆς *Νέας Ἑστίας*, 1970).

Μακρυγιάννη, Ἰ., *Ἀπομνημονεύματα* (τ. Β' τοῦ *Ἀρχείου τοῦ Στρατηγοῦ Ἰωάννου Μακρυγιάννη*, ἔκδ. Ἰ. Βλαχογιάννη, Ἀθήνα 1907).

Μάμουκα, Ἀ., *Τὰ κατὰ τὴν ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος, ἤτοι συλλογὴ τῶν περὶ τὴν ἀναγεννωμένην Ἑλλάδα συνταχθέντων πολιτευμάτων, νόμων καὶ ἄλλων ἐπισήμων πράξεων ἀπὸ τοῦ 1821 μέχρι τέλους τοῦ 1832*, τόμοι 11, Πειραιεὺς 1839–1852.

Μελετοπούλου, Ἰ., *Πειραϊκά*, Ἀθήνα 1945.

Μέρτζιου, Κ., «Ὁ Ἀθηναῖος εὐεργέτης Ἰωάννης Ντέκας», *Ἀθηναϊκά*, τεῦχος 31–32 (1965), σσ. 1–12.

Μηλιαράκη, Ἀ., «Ἡ Φιλόμουσος Ἑταιρία ἐν Ἀθήναις καὶ ἡ Πριγκίπισσα τῆς Οὐαλλίας (1816)», περ. *Ἑστία*, τ. ΚΖ' (1889), σσ. 65–67.

Μητρῷον Α' Νεκροταφείου Ἀθηνῶν (Α' Ζώνη – 1ον Τμῆμα), ἔκδ. Ἐ. Ἀγγελομάτη-Τσουγκαράκη καὶ Δ. Τσουκλίδου-Πέννα, Ἀθήνα 1972.

Μουστοξύδη, Ἀ., *Sui quattro cavalli della basilica di S. Marco in Venezia*, Πάδοβα 1816.

Μπενιζέλου, Ἰ., «Ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν» εἰς Θ. Ν. Φιλαδελφέως, *Ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἀπὸ τοῦ 1400 μέχρι τοῦ 1800*, τ. Β', Ἀθήνα 1902, σσ. 263–313.

Μπίρη, Κ., *Τὰ πρῶτα σχέδια τῶν Ἀθηνῶν*, Ἀθήνα 1933.

Μπίρη, Κ., *Αἱ Ἀθῆναι ἀπὸ τοῦ 19ου εἰς τὸν 20ὸν αἰῶνα*, Ἀθήνα 1966.

Μπόνη, Κ., *Ἀνέκδοτον ἐπιτάφιον ἐπίγραμμα εἰς τὸν Μητροπολίτην Μονεμβασίας Γρηγόριον Σωτηριανὸν τὸν Ἀθηναῖον*, Ἀθήνα 1957.

Νηράκη, Ν., *Μανιάτικα ἱστορικὰ στιχουργήματα*, ἔκδ. Σ. Κουγέα, Ἀθήνα 1964.

Ντεγιάννη, Γ., *Ὁ Νικόλαος Κριεζώτης*, τόμοι 2, Ἀθήνα 1967–1971.

Παπαδοπούλου, Χ., *Ἡ Ἐκκλησία τῶν Ἀθηνῶν*, Ἀθήνα 1928.

Παπαδοπούλου-Βρετοῦ, Ἀ., *Νεοελληνικὴ Φιλολογία, ἤτοι κατάλογος τῶν ἀπὸ πτώσεως τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας μέχρι ἐγκαθιδρύσεως τῆς ἐν Ἑλλάδι βασιλείας τυπωθέντων βιβλίων παρ' Ἑλλήνων εἰς τὴν ὁμιλουμένην ἢ εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, μὲ βιβλιογραφικὰς καὶ κριτικὰς σημειώσεις περὶ τῶν ἀξίων λόγου συγγραμμάτων*, τόμοι 2, Ἀθήνα 1854–1857.

Παπαθανασοπούλου, Ἡ., «Ἀνέκδοτα ἔγγραφα περὶ τῶν τουρκικῶν κτημάτων καὶ τῆς προσαρτήσεως τῆς Εὐβοίας», *Ἀρχεῖον Εὐβοϊκῶν Μελετῶν*, τ. ΙΖ' (1971), σσ. 313–412.

Παπαθανασοπούλου, Ἡ., «Ἀνέκδοτα ἔγγραφα ἀφορῶντα εἰς τὴν ὁριστικὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἀνατολικῆς Χέρσου Ἑλλάδος (1830–1835)», *Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Στερεοελλαδικῶν Μελετῶν*, τ. Γ' (1973), σσ. 147–260.

Παπαλεξάνδρου, Κ., *Φρούρια ἐλευθερίας. Ὁ ἑλληνικὸς τύπος πρὸ καὶ κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 21*, Ἀθήνα 1971.

Παπαρρηγοπούλου, Κ., *Ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῆς βασιλείας Γεωργίου τοῦ Α'*, ἔκδ. ε' (Π. Καρολίδου), τόμοι 6, Ἀθήνα 1925.

Papers relative to the affairs of Greece, τόμοι 2, Λονδῖνο 1831–1832.

Πατούσα, Ἰ., *Ἐγκυκλοπαιδεία φιλολογικὴ εἰς τέσσαρας τόμους διῃρημένη, πρὸς χρῆσιν τῶν φιλολόγων καὶ φιλομαθῶν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης...*, Βενετία 1710.

Περιγραφὴ τῆς κατὰ τὴν 11 Φεβρουαρίου πανηγύρεως τῶν Ἀθηνῶν καὶ λόγος ἐκφωνηθεὶς παρά τινος τῶν πολιτῶν, Αἴγινα 1834.

Πήλικα, Σ., *Ἀπομνημονεύματα*, Ἀθήνα 1893.

Πλουμίδη, Γ., «Σχολεῖα στὴν Ἑλλάδα συντηρούμενα ἀπὸ κληροδοτήματα Ἑλλήνων τῆς Βενετίας (1603–1797)», *Θησαυρίσματα*, τ. Θ′ (1972), σσ. 236–249.

(Πούλου, Π.), *Ὁ Κῶδιξ τοῦ Νοταρίου Ἀθηνῶν Παναγῆ Πούλου, 1822–1833*, ἔκδ. Γ. Πετροπούλου, Ἀθήνα 1957.

Πρακτικὰ τῶν συνεδριάσεων τῆς Γερουσίας.

Πρωτοψάλτη, Ἐ., *Ἰγνάτιος Μητροπολίτης Οὐγγροβλαχίας (1766–1828)*, τόμοι 2, Ἀθήνα 1959–1961.

Πρωτοψάλτη, Ἐ., *Ἡ Δίκη τοῦ Στρατηγοῦ Μακρυγιάννη*, Ἀθήνα 1963.

Πρωτοψάλτη, Ἐ. *Ἱστορικὰ ἔγγραφα περὶ ἀρχαιοτήτων καὶ λοιπῶν μνημείων τῆς ἱστορίας κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ τοῦ Καποδίστρια*, Ἀθήνα 1967.

Πρωτοψάλτη, Ἐ. «Νέα στοιχεῖα περὶ τῆς ἐν Ἀθήναις Ἑταιρείας τῶν Φιλομούσων», *Ἀθηνᾶ*, τ. ΞΑ′ (1957), σσ. 253–288.

Πύρρου Θετταλοῦ, Δ., *Γεωγραφία μεθοδικὴ ἁπάσης τῆς οἰκουμένης*, Βενετία 1818.

Πύρρου Θετταλοῦ, Δ., *Περιήγησις ἱστορικὴ καὶ βιογραφία*, Ἀθήνα 1848.

R (angabé), E. R., *Livre d'or de la noblesse phanariote et des familles princières de Valachie et de Moldavie*, ἔκδ. β′, Ἀθήνα 1902.

(Ρώμα, Δ.), *Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Διονυσίου Ρώμα*, ἔκδ. Δ. Καμπούρογλου, τόμοι 2, Ἀθήνα 1901–1906.

(Schulze, G. E.), *Aenesidemus, oder über die Fundamente der von dem Herrn Prof. Reinhold in Jena gelieferten Elementarphilosophie, nebst einer Vertheidigung des Skepticismus gegen die Anmaassungen der Vernunftkritik*, Helmstedt 1792.

Σειρὰ τῶν Πατέρων εἰς τὸν μακάριον Ἰώβ, συλλεχθεῖσα παρὰ Νικήτα Μητροπολίτου Ἡρακλείας, νεωστὶ μετατυπωθεῖσα σπουδῇ καὶ δαπάνῃ τοῦ ἐξ Ἀθηνῶν Ἰωάννου Μαρμαροτούρη, μετὰ ἀκριβοῦς ἐπιμελείας διορθωθεῖσα παρὰ Γεωργίου Χρυσοφοῦ τοῦ ἐξ Εὐρίπου, προσφωνηθεῖσα δὲ τῷ Ὑψηλοτάτῳ, Ἐκλαμπροτάτῳ τε καὶ Μεγαλοπρεπεστάτῳ Ἀυθέντῃ καὶ Ἡγεμόνι πάσης Οὐγγροβλάχίας κυρίῳ κυρίῳ Ἰω. Μιχαὴλ Σούτζῳ, Βενετία 1792.

Σισιλιάνου, Δ., *Παλαιαὶ καὶ νέαι Ἀθῆναι*, τόμοι 3, Ἀθήνα 1953–1955.

Σισιλιάνου, Δ., «Αἱ παλαιότεραι Ἀθῆναι», ἐφημ. *Καθημερινή*, ἀρ. 9.720 καὶ 9.721 τῆς 14 καὶ 15 Δεκεμβρίου 1943.

Σουρμελῆ, Δ., *Ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν*, ἔκδ. β′, Ἀθήνα 1853.

Stanhope, L., *Greece in 1823 and 1824, being a series of letters and other documents on the Greek Revolution*, ἔκδ. β′, Λονδῖνο 1825.

Στασινοπούλου, Μ., «Σύντομος ἱστορία τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας», *Παρνασσός*, τ. Α′ (1959), σσ. 489–508.

Ἡ τῆς Τρίτης Σεπτεμβρίου ἐν Ἀθήναις Ἐθνικὴ Συνέλευσις. Πρακτικά, Ἀθήνα 1844.

Σωτὴρ (ἐφημ.).

Tasso, T., *Ἡ Ἱερουσαλὴμ ἐλευθερωμένη. Ποίημα ἡρωικὸν τοῦ Τορκουάτου Τάσσου, μεταφρασθέν... εἰς τὴν ἁπλῆν ἑλληνικὴν διάλεκτον... παρὰ τοῦ Δημητρίου Γουζέλη*, Βενετία 1807.

Tennemann, W., *Geschichte der Philosophie*, τόμοι 11, Λειψία 1798–1819.

Tennemann, W., *Grundriss der Geschichte der Philosophie*, Λειψία 1812, 1816 ².

Tennemann, W., *Σύνοψις τῆς Ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας, συγγραφεῖσα μὲν γερμανιστὶ ὑπὸ Βιλ. Γοτλ. Τεννεμάννου, μεταφρασθεῖσα δὲ εἰς χρῆσιν τοῦ Φιλολογικοῦ τῆς Σμύρνης Γυμνασίου ὑπὸ Κ. Μ. Κούμα*, Βιέννη 1818 (καὶ Ἀθήνα 1973: ἐπανέκδοση ἀπὸ τὸ Κέντρον Ἐρεύνης τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν).

Τερτσέτη, Γ., *Ἀνέκδοτοι λόγοι*, ἔκδ. Ντ. Κονόμου, Ἀθήνα 1970.

Τριανταφυλλοπούλου, Δ., «Ἡ μεσαιωνικὴ Χαλκίδα καὶ τὰ μνημεῖα της», *Ἀρχεῖον Εὐβοϊκῶν Μελετῶν*, τ. ΙΣ′ (1970), σσ. 183–204.

Τωμαδάκη, Ν., «Ναοὶ καὶ θεσμοὶ τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος τοῦ Λιβόρνου», *Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν*, τ. ΙΣ' (1940), σσ. 81–127.

Woodhouse, C., *The philhellenes*, Λονδῖνο 1969.

Φιλαδελφέως, Θ. Ν., *Ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἀπὸ τοῦ 1400 μέχρι τοῦ 1800*, τόμοι 2, Ἀθήνα 1902.

Φουσάρα, Γ., «Ἡ μετεπαναστατικὴ Χαλκίδα στὰ ἀνέκδοτα Ἀπομνημονεύματα τοῦ Γεωργίου Ψύλλα», *Ἀρχεῖον Εὐβοϊκῶν Μελετῶν*, τ. Η' (1961), σσ. 122–151.

Ψύλλα, Γ., *Ἐπιτομὴ λεξικοῦ τῆς παλαιᾶς ἑλληνικῆς γλώσσης εἰς τὴν σημερινήν. Ἐκδοθὲν ἐπιστασίᾳ καὶ διορθώσει Α. Πανταζῆ, Ἀθηναίου*, Ἀθήνα 1836.

ΑΛΦΑΒΗΤΙΚΟ ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ

Abel, 210–211, 213, 214, 215, 220

Ἀγάπιος Ὠρεῶν, 10

Ἀγγλία, 31, 117, 271, 289, 290, 313, 320, 329

Ἀγγλικὸ Προξενεῖο Πατρῶν, ι΄, 17, 24

Ἄγγλοι, 30–31, 109, 120, 131, 132, 205, 226–228

Ἁγία, βλ. Ἁγία Ἀγαθόκλεια

Ἁγία Ἀγαθόκλεια (θέση, ἐκκλησία, ἐνορία στὴν Ἀθήνα), λδ΄, 246, 334, 335

Ἁγία Θέκλα, βλ. Ἁγία Ἀγαθόκλεια

Ἁγία Λαύρα, 31

Ἁγία Παρασκευὴ (ἐκκλησία στὸ Μαρκόπουλο), 12–13

Ἁγία Τριὰς (μονὴ στὸ Μαρκόπουλο), 11–12

Ἁγίας Τριάδος, δεξαμενὲς (Ἀθήνα), 7, 8

Ἁγιορεῖτες, 103, 104

Ἅγιος Ἀθανάσιος (ἐκκλησία στὴν Ἀθήνα), 9

Ἅγιος Γεώργιος (Θησεῖο), 226

Ἅγιος Γεώργιος τοῦ Καρύκη (ἐκκλησία), 196, 203

Ἅγιος Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης, 17

Ἅγιος Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης (ἐκκλησία στὴν Ἀθήνα), 60

Ἅγιος Θωμᾶς (Λιάτανι), 58

Ἅγιος Παντελεήμων, 17, 18

Ἅγιος Παντελεήμων (ἐκκλησία στὴν Ἀθήνα), 17, 18–19

Ἅγιος Πέτρος (ἐκκλησία στὸ Ἀμπελάκι Σαλαμῖνος), 61

Ἅγιος Σπυρίδων (ἐκκλησία στὸ Ναύπλιο), 343

Ἅγιος Σπυρίδων (μονὴ στὸν Πειραιᾶ), 7, 54, 55, 63, 64, 67, 107, 128, 133, 134

Adam, Fr., 49

Ἀθανασιάδης, Γ., 86

Ἀθήνα, θ΄, ι΄, ια΄–ιβ΄, ιε΄, ιζ΄, ιη΄, ιθ΄, κς΄ κζ΄, κθ΄, λ΄, λδ΄, 3, 4, 5, 6, 13, 17, 18, 24, 26, 27, 28, 29, 34, 51, 53, 55, 56, 58, 59, 60, 62, 63, 64, 65, 67, 68, 70, 71, 72, 76, 77, 79, 80, 81, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 90, 96, 99, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 121, 122, 123, 125, 126, 127, 129, 131, 134, 137, 139, 140, 143, 173, 195, 196, 197, 198, 200, 203, 204, 206, 208, 212, 222, 224, 225, 226, 227, 228, 235, 238, 239, 242–243, 247, 248, 249, 250, 252, 253, 254, 258, 259, 262, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 280, 283, 290, 291, 292, 293, 299, 300, 302, 303, 309, 310, 311, 313, 315, 316, 321, 322, 323, 331, 332, 335, 336, 337, 342, 343

Ἀθηνᾶ (ὑδραϊκὸ πολεμικό), λδ΄, 59

Ἀθηναϊκὰ (περιοδικό), λ΄

Ἀθηναῖοι, ιβ΄, ιζ΄, 25, 34, 36, 56, 58, 64, 70, 71, 73, 74, 75, 80, 82, 83, 84, 92, 108, 109, 110, 113, 127, 130, 135, 183, 184, 194, 195, 198, 200, 201, 202, 221, 253, 302, 335

Ἀθηνᾶς, Ὁδὸς (Ἀθήνα), 225

Ἀθηνῶν, Ἐπισκοπὴ/Μητρόπολη, 5, 18, 60, 67, 83, 110, 139, 143, 191, 198, 199, 201, 203, 272, 302, 303

Ἄθως, 12

Αἰγαῖο Πέλαγος, 12

Αἴγινα, ιβ΄, ις΄, ιζ΄, λδ΄, 11, 14, 19, 53, 54, 55, 59, 61, 65, 67, 68, 70, 71, 72, 75, 103–104, 105, 106, 107, 121, 130, 132, 135, 139, 140, 142, 143, 157, 165, 166, 168, 175, 176, 177, 178, 183, 184, 185, 188, 190, 193, 194, 195, 196, 228, 247, 248, 252, 300, 303

Αἰγινῆτες, 19, 69

Αἰγινήτης, Δ., κ΄, 304, 305, 306

Αἴγυπτος, ι΄, 1

Αἰνιάν, Γ., 136, 191–192, 241–242, 243–244

Αἴσωπος (μυθοποιός), 335

Αἴσωπος, Δ., 56

Αἰτωλία, 215

Ἀκαδημία (Πλάτωνος), 223

Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, θ΄, κζ΄, λβ΄–λγ΄, 193

Ἀκαρνανία, 215, 302

Ἀκαρνανίας, Ἐπισκοπή, 302

Ἀκροκόρινθος, 76, 77, 79, 88

Ἀκρόπολη Ἀθηνῶν, ι΄, 55, 63, 72, 73, 74, 75, 79, 80, 81–82, 84, 86, 87, 88, 110, 111, 114, 115, 116, 117, 121, 123, 124, 125, 126, 127, 129, 132, 134, 135, 136–138, 258

Ἀλβανοί, 155, 214

Ἀλέξανδρος Α΄ Ρωσίας, 33, 47

Allgemeine Zeitung, 318

Ἀλμπάνης, βλ. Δερβισαλμπάνης

Ἀμαλία, 281, 283–284, 287, 306

Ἀμαλίας, Λεωφόρος (Ἀθήνα), 224

Ἀμβροσιάδης, Ἰ., 295

American Board of Commissioners for Foreign Missions, 227

Ἀμερικανοί, 101, 139

'Αμερική, 139
'Αμπελάκι (Σαλαμῖνος), 61, 83, 123, 126, 127, 128, 131
Ἄμφεια (Μεσσηνίας), 174
'Αμφιλόχιος Κορινθίας, βλ. Γαρδέλης, 'Αμφιλόχιος
Ἄμφισσα, 115
'Αναγνωσταρᾶς ('Αναγν. Παπαγεωργίου), 144
'Αναγνωσταρᾶς, 'Αρ., 144–145
'Αναγνωστόπουλος, Π., 78, 79
'Αναδρομάρης, βλ. Καμπούρογλους, Δ.
'Αναστασίου, Γαβριήλ, 83
'Ανατολὴ (ἐφημ.), 299
'Ανατολικὴ (Χέρσος) 'Ελλάς, 54–55, 89, 92, 96, 98, 115, 121, 125
Andrée (καθηγητὴς στὸ Πανεπιστήμιο τῆς 'Ιένας), 36
Ἄνδρος, 301
Ἄνδρου, 'Επισκοπή, 301
'Ανδρούβιστα, 148, 149, 152
'Ανδρουβίστης, 'Επισκοπή, 152
'Ανδροῦσα, 176, 177, 179–180, 183
'Ανδρουσηνοί, 179
'Ανδροῦτσος, 'Οδυσσεύς, λβ', 88–89, 91, 93, 95, 96, 98–99, 104–105, 107–108, 114, 115, 116–117.
'Ανδρούτσου, 'Α., 114
Ἄνθιμος Χαλκίδος, 302
'Αννόβερο, 38
'Αντιβασιλεία, θ', ιη', ιθ', 203, 204, 209, 210, 211, 212, 213, 214–215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 234, 271, 292, 296, 302, 343
'Αντωνόπουλος, 48
'Αξελός, 297
'Απέννινα, 27, 30
'Απόλλων (ἐφημ.), 192
'Αποστολίδης, 'Ο., 33
Ἄραβες, 145, 153, 155, 156, 158, 159
'Αργολίδα, 218
Ἄργος, ιζ', 90, 91, 96, 168, 178, 182, 185, 187, 193, 212
'Αργοστόλι, 49
'Αργυρόπουλος, Λ., 262, 265
'Αργυρόπουλος, Π., 257, 260, 261, 290, 292, 294, 296, 303, 313
Ἄρεια (Ναυπλίου), 91
Ἄρειος Πάγος (δικαστήριο), 260, 261, 262, 270, 271, 332
'Αρεο(ύ)πολη, 166, 169, 179, 180, 181, 182
'Αρκαδία, 157, 162, 163, 217, 219
Armansperg, ιθ', 204, 238, 242, 243–244, 343
'Αρμυρὸ (Μάνης), 50, 147, 148, 149, 150, 151, 162, 163, 164, 171
'Αρχεῖον Εὐβοϊκῶν Μελετῶν (περιοδικό), λβ'
'Αστακός, 156
Ἄστρος, ιβ', ιδ', 95, 98, 99, 102, 103, 104, 148
'Ασωμάτων, Μονή, βλ. Πετράκη, Μονὴ
'Ασώπιος, Κ., 38, 39, 48, 339
'Αταλάντη, 336
'Αταλάντης, 'Επισκοπή, βλ. Ταλαντίου, 'Επισκοπή
'Αττική, ια', ιζ', ιθ', λδ', 14, 55, 56, 57, 58, 60, 62, 63, 68, 71, 72, 75, 76, 93, 97, 103, 110, 117, 122, 183, 185, 191, 198, 215, 221, 222, 230, 234, 247, 259, 265, 266, 301, 321, 322, 323, 343
Αὐγούστα, 274
Αὐστρία, 5, 56, 129, 130, 317, 336

Βαβυλών, 206
Βαϊμάρη, ια', 30, 32, 33, 34, 37, 338
Βαϊμάρης, Δούκισσα, ια', 33, 37
Βαϊμάρης, Δούξ, ια', 30, 33, 34, 37, 338
Βάλβης, Ζ., 279, 330
Βαρβάκης, Γ., 33
Βαρβάκης, 'Ι., λγ'–λδ', 33
Βαρδαλάχος, Κ., 20, 337
Βαρελᾶς, Σεραφείμ, βλ. Σεραφεὶμ (παπα–Βαρελᾶς)
Βάρνα, 253
Βασίλειος ὁ Μέγας, 102
Βασιλείου, Μελέτης, λδ', 57
Βάσσος (Μαυροβουνιώτης), 128–129, 131, 133, 134
Βαυαρία, 25, 138, 225, 311, 323
Βελδάνης, 248
Βενετία, ια', 4, 5, 26, 27, 30, 46, 47
Βενθύλος, 'Ι., 195, 222–223, 224
Βενιζέλος, 'Ι., βλ. Μπενιζέλος, 'Ι.
Βενιζέλος, Π., 321–322
Bernau, 323, 324
Βερολῖνο, ια', 36, 39, 40, 41, 42, 45, 340
Βησσαρίων (ἐφημέριος), 2, 334
Βιέννη, ις', 31, 33, 39, 40, 41, 42, 44, 48, 49, 336
Βιτάλη, Αἰκ., 239, 309, 310
Βιτάλη, Μαργαρίτα (σύζυγος Γεωργίου Ψύλλα), βλ. Ψύλλα, Μαργαρίτα
Βιτάλης, Κ., 55
Βλαστός, 38
Βλαχογιάννης, 'Ι., 88
Βλαχομπογδανία, 41
Βλαχοπαπαδόπουλος, Θεόφιλος, 302
Βλάχος, 194
Βλάχος, Ἄγγ., 341
Βλάχος, 'Αναστ., 202
Βλάχος, 'Ι., 81, 83, 84, 85, 113, 117, 184, 185, 195, 201–202, 252

Βλάχος, Π., 68–69
Βλάχος, Στ., 97, 98, 120, 196, 304
Βόδας, Δ., 4
Βοημία, 32
Βοϊνέσκος, Γ., 226
Βοιωτία, ιθ΄, 55, 122, 132, 215, 221, 222, 230, 234
Βολωνία, 27, 30
Βομβονίστρα, βλ. Μπουμπουνίστρα
Βοτανικὸς Κῆπος (Ἀθήνα), 62
Bouterwek, Fr., 38, 339
Βούλγαρης, Γ., 336
Βούλγαρης, Δ., 321, 327, 328–329
Βουλίκης, Ν., 253–254
Βουνοῦ, δεξαμενὲς (Ἀθήνα), 7, 8
Βούρβαχης, Δ., 133, 134
Βρανᾶ, Μονή, 83
Βρόσκης, Χρ., 331
Βρυζάκης, Ν., 93, 94, 95
Byron, 115, 116
Βυτίνα, 217

Cayrac, λδ΄, 13, 15, 309–310
Cayrac, Louis, 13
Church, R., 138, 290
Courier de Smyrne (ἐφημ.), 191

Γαλλία, 117, 290, 299
Γάλλοι, ι΄, 1, 27, 28, 46–47, 64, 74, 117, 134, 299, 311, 336
Γαρδέλης, Ἀμφιλόχιος, 301, 304
Γατόπουλος, Δ., λ΄–λα΄, λγ΄
Γενατᾶς, Ἰ., 190, 191
Γενικὰ Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους, κδ΄, κε΄, λγ΄
Γεννάδιος, Γ., 113
Γενοβέλης, Ἰ., 146, 153, 164, 165
Γερμανία, 25, 26, 29, 30, 31, 33, 34, 38, 39, 41, 42, 47, 48, 59, 60, 91, 338
Γερμανοί, 34, 36, 38, 42, 82, 224, 241, 269
Γερμανὸς (συντάκτης τῆς *Εὐαγγελικῆς Σάλπιγγος*), 103
Γερονικιά, 286
Γέροντας, Ἀλ., λ΄
Γέροντας, Δ., λ΄
Γέροντας, Ν., 335
Γεώργιος Α΄, 324, 325, 327, 329
Γιαννίτσης, Ἀ., 184
Γιουσοὺφ Μπέης, 196, 197–199, 253
Γκικάκης, Σπ., 84
Γκίκας, 35
Γκίκας, Ν., 33, 48–49
Γκούρας, Ἰ., ιγ΄, 88, 107, 111, 113, 114, 117, 118, 119, 121, 126
Γκράτς, λδ΄, 43
Γλαράκης, Ἀλ., 30, 32, 38, 42
Γλαράκης, Γ., 32, 38, 100, 101, 291
Γοττίγγη, ια΄, 32, 35, 38, 39, 40, 45, 339, 340, 342
Γουζέλης, Δ., 49
Γρηγοριάδης, Ἀ., 318
Γρηγόριος (στὴν ὑπηρεσία τῶν Μαυρομιχαλαίων), 172
Γρηγόριος Ἀθηνῶν, βλ. Λέσβιος, Γρηγόριος
Γρηγόριος Ε΄ Κωνσταντινουπόλεως, 5, 60
Γρηγόριος Μονεμβασίας, βλ. Σωτήρης, Γρηγόριος
Γρυπάρης, Κ., 299

Δαλματοί, 337
Δαμαλῶν, Ἐπίσκοπος, 40
Δαμασκηνός, Ἰωάννης, 334
Δαμοκλῆς, 101
Δανιὴλ Σύρου, βλ. Κοντούδης, Δανιὴλ
Δασκαλεῖον, βλ. Ντέκα, σχολὴ
Dawkins, Ed., 206–207
Δαυΐδ, 335
Δαφνίου, Μονή, 10
Δέγλερης, Κύριλλος, 302
Δεληγεώργης, Μ., 147
Δεληγιάννης, 144
Δεληγιάννης, Ἀ., 262
Δελῆ-Ρουμάνης, Γ., βλ. Λέκκας, Γ.
Δεμερτζῆς, Φυλακτός, 69–70
Δερβισαλμπάνης, 248, 249, 250, 252, 254, 255–256, 257, 258, 260, 263–264, 267, 268, 270
De Rigny, 138
Δηλιγιάννης, Θ., 331
Δημοπρατήριο (Ἀθήνα), 17
Διδασκαλεῖον, βλ. Ντέκα, σχολὴ
Δικαῖος, Γρηγόριος, 113, 174
Διονύσιος (τύραννος Συρακουσῶν), 111
Διονύσιος Ἀθηνῶν, 60, 61, 67
Dissen, L., 39, 339
Διστομίτης, Ἰωσήφ, 110
Δόσιος, Κ., 294
Δουδούμης, 40
Δούκας, Ἀ., 208
Δραγώνας, Κ., 179
Δράμαλης, 83
Δρέσδη, 40
Dundas, R., 129
Δυτικὴ (Χέρσος) Ἑλλάς, 99, 115, 116

Ἐδιπίδης, Ἀ., 230, 233
Edling, Κόμισσα, ια΄, 30, 32, 33, 34, 37, 38, 338, 339
Ἐθνικὴ Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος, 31, 225, 332

'Ελβετία, 32
'Ελβετοί, 82
'Ελευσίνα, 7, 23, 122, 123, 125, 127, 134, 227
'Ελλάς, ιγ', ιε', ις', ιζ', λδ', 5, 12, 17, 27, 29, 41, 44, 47, 48, 49, 51, 66, 76, 96, 104, 115, 117, 122, 129, 136, 139, 140, 149, 156, 179, 185, 188, 191, 193, 197, 198, 200, 210, 213, 214, 230, 235, 251, 253, 257, 270, 289, 290, 311, 317, 326, 342, 343, 344
"Ελληνες, ια', ιγ', 25, 30, 31, 33, 34, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 47, 48, 51, 59, 69, 78, 81, 82, 96, 117, 124, 131, 133, 138, 146, 156, 179, 194, 220, 231–232, 247, 253, 255, 257, 258, 259, 261, 262, 263, 264, 272, 281, 297, 311, 323, 336, 339, 342
'Ελληνικὴ Λέσχη Τεργέστης, 46
'Εμ(π)λάκια, 183
'Εξωτέρα (δικαστήριο), 272
'Επίδαυρος, ιβ', ιδ', 75, 76, 77, 98, 100, 102, 105, 117, 118, 121, 135, 168, 342
'Επιτροπὴ διαιτησίας, 255, 263, 264
'Επτανήσιοι, 49, 57, 326, 327
'Ερμιόνη, 135, 136
'Ερμοῦ, 'Οδὸς ('Αθήνα), 247
'Ερμούπολη, 280
'Εστία (ἐφημ.), κθ', λα'
Εὐαγγελικὴ Σάλπιγξ (περιοδικό), 103
Εὔβοια, ιη', ιθ', λβ', λδ', 119, 198, 204, 205, 206, 207, 209, 228, 229, 234, 237, 239, 241, 247, 253, 255, 259, 265–266, 267, 343
Εὐκλείδης, 336
Εὔριπος, 198
Εὐρυτανία, 91
Εὐρωπαῖοι, 129, 281
Εὐρώπη, 51, 52, 69, 70, 80, 114, 138, 185
'Εφημερὶς 'Αθηνῶν, ιβ'–ιε', ις', λγ', λδ', 109, 110, 111, 112, 113, 117, 120, 126, 342–343
'Εφορεία (τοπικὴ διοίκηση 'Αθηνῶν), ιβ', 60, 62, 63, 64, 70, 71, 72, 81, 83, 84, 85, 86, 87, 90

Fabvier, Ch., 89, 119–120, 121, 122–125, 127, 137, 138, 343
Fauvel, L., 74
Feder, G., 269, 311–312
Finlay, G., 195, 247, 320
Forchhammer, P., 223–224
Foreign Office, 193
Franz, J., 219

Gazette de France, 46
Giuravich, P., 337
Goethe, 32, 33
Gordon, Th., 132, 134, 190–191
Gropius, G., λγ', λδ', 56, 129–131, 248
Guttensohn, 225

Hastings, 120, 132–134
Heeren, A., 39, 340
Heideck, 138, 143, 204
Heyden, L., 156
Hill, J., 226–227
Hipsley, 120
Howe, S., 101

Ζαΐμης, 317, 328
Ζαΐμης, 'Α., 112, 135, 136, 139, 144, 262, 265
Ζάκυνθος, ις', 179
Ζαρνάτα, 148, 149
Ζαχαριάδης, Χρ., 179
Ζαχαρίας Θήρας, βλ. Μαθᾶς, Ζαχαρίας
Ζαχαρίτσας, 59, 60, 61, 62, 194, 195, 201, 203–204, 246
Ζαχαρίτσας, Ν., 84, 85, 127, 137, 184, 185, 244
Ζαχαρίτσας, Π., βλ. Χατζῆ Ζαχαρίτσας, Π.
Ζωγράφος, 14, 105, 106
Ζωγράφος, Γ., 14, 105–106.
Ζωγράφος, 'Ι., 14
Ζωγράφος, Κ., 100, 190, 213–214, 217–218, 219
Ζωγράφος, Ν., ι', λδ', 25–26, 31, 45, 46, 47–48, 51, 53, 338
Ζωοδόχος Πηγὴ (μοναστήρι στὸν Πόρο), 313
Ζῶτος, Κ., 91, 95, 98

'Ηλιόπουλος, Εὐστ., κζ', 320
"Ηπειρος, 4
'Ηπειρῶτες, 14, 151
'Ηπίτης, Π., 270–271

Θεαγένης, 217–218, 219
Θεόφιλος 'Αθηνῶν, βλ. Βλαχοπαπαδόπουλος, Θεόφιλος
Θεόφιλος 'Ακαρνανίας, βλ. Βλαχοπαπαδόπουλος, Θεόφιλος
Θεοχάρης, Ν., 234
Θεσσαλία, 237, 286
Θεσσαλονίκη, 205
Θήβα, 7, 93, 212, 226, 227, 230–231, 294–296
Θηβῶν, 'Επισκοπή, 7
Θήρα, 301
Θήρας, 'Επισκοπή, 301
Θησεῖο, 226
Θησεύς, Ν., 87

'Ιγνάτιος (ἱερομόναχος), 332
'Ιγνάτιος Οὐγγροβλαχίας, ια', 29, 30, 32, 33, 338

'Ιδομενεὺς (ἰατρός), 52
'Ιένα, ια', 30, 32, 33, 35, 36, 37, 38, 39, 338, 339
'Ιμπραήμ, 144, 153, 155
'Ιόνιοι, βλ. 'Επτανήσιοι
'Ιόνιοι Νῆσοι, 112, 326
'Ισθμὸς τῆς Κορίνθου, ιη', 155, 212
'Ισπανοί, 38
'Ισραηλῖτες, 101
'Ιταλία, 4, 25, 26, 29, 30, 39, 42, 47, 100, 338
'Ιταλοί, 42
'Ιωαννίδης, 38
'Ιωάσαφ (ἱερομόναχος), 23
'Ιώβ, 7
'Ιωσὴφ Φωκίδος, βλ. Διστομίτης, 'Ιωσήφ

Jouffroy, A., 46, 47

Κακαβουλαῖοι, 153–155
Κακούρης, 'Α., 28
Καλάβρυτα, 31, 301
Καλαβρύτων, 'Επισκοπή, 301
Καλαμάτα, κζ', 50, 145, 146, 147, 155, 156, 157, 163, 164, 168, 170, 174, 175, 178, 182, 183
Καλεβρᾶς, Π., 271
Καλλέργης, Δ., 134, 292, 296, 299, 313
Καλλέργης, 'Εμμ., 120
Καλλιακιδῶν ἢ Καλλιάκων, οἰκογένεια, ι', 1, 61
Καλλιγᾶς, Π., 290, 292, 296–298, 299
Καλλιστράτης, Γ., 265
Καλλιφρονᾶς, Γιαννούλης, 127
Καλλιφρονᾶς, Δ., 4, 97, 98, 199, 203–204, 208–209, 321, 322
Καλογερόπουλος, Σπ., 242
Καμάρι, 156, 161· βλ. καὶ Φρου(ντ)ζαλοκάμαρα
Καματερό, 133, 134
Καμπάνης, Δ., 30
Κάμπος (Σταυροπηγίου), 148, 149, 150
Καμπούρογλους, Δ., κε', κθ', λγ'
Κανάρης, Κ., 140–141, 290, 292, 296, 314, 321, 329, 330, 332
Κανέλλος, Στ., 100
Kant, 38
Καντακουζηνός, 'Αλ., 48
Καπετανάκηδες, 147, 148, 162, 163, 164, 171
Καπετανάκης, 164
Καπετανάκης, Σπ., 6
Καπνικαρέα, 11, 197, 199
Καποδίστριας, Β., 185
Καποδίστριας, 'Ι., θ', ις'–ιζ', κς', κζ', λδ', 29, 33, 39, 44–45, 48, 51, 53, 55, 69, 70, 80, 96, 103, 120, 136, 139, 142–143, 144, 145, 146, 147, 148, 153, 156, 157–158, 159, 161–162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 171, 174–175, 176, 177, 178–179, 180, 182–183, 185, 187–189, 191, 192–194, 195–196, 197, 209, 210, 249, 251, 252, 253, 257–258, 259, 265, 303, 336, 343
Kapp (σύζυγος τοῦ A. Kapp), 32
Kapp, A., 32
Καραθεοδωρῆς, Στ., 25, 26, 27, 28, 338
Καραϊσκάκης, Γ., 127–128, 132, 137, 138
Καραϊσκάκης, Σπ., 33
Καρακατσάνης, Γκίκας, 51, 53, 56
Καράμπαμπας, 205
Καρδαμύλη, 149, 150–155
Καρέα, Μονή, 6
Καρολίνα (Πριγκίπισσα τῆς Οὐαλλίας), 27–28
Καρόρηδες, 20, 272, 337–338
Καρόρης, Ν., 14, 16, 20, 58–59, 87, 113, 185, 211–212, 337–338
Καρόρης, Π., 272
Καροῦσος, 31
Καρτερία (ἀτμόπλοιο), 132, 133
Καρτζιώτου, σχολεῖο (στὸ "Αστρος), 95
Κάρυστος, ιη', 73, 207–208
Καρύταινα, 179
Κατακάζης, Γ., 238–239, 267
Κατσάκος, βλ. Μαυρομιχάλης, 'Ηλίας τοῦ 'Ιωάν.
Κατσῆς, βλ. Μαυρομιχάλης, 'Ιωάννης (ἀδελφὸς τοῦ Πετρόμπεη)
Καϋράκ, βλ. Cayrac
Καψορράχης, 197, 199
Κέα, 4, 121
Κέρκυρα, 329
Κεφαλλῆνες, 49, 52, 331
Κεφαλληνία, 49, 50, 52, 249
Κηρύκος, Δ., 11–12
Κηφισιά, 64
Κηφισός, 311
Κιαμήλμπεης, 161
Κίνα, 281
King, J., 227
Κιουταχῆς, 110, 121, 122, 123, 125, 126, 127, 129, 131, 134, 137, 190
Κιτριές, 153, 154, 155
Κλεάνθης, Στ., 200, 222, 225
Klenze, 225
Κλεομένης, 'Ι., 226, 234, 235
Κλέων, 71
Κλονάρης, Χρ., 136, 186–189, 270, 271, 282, 286–287
Κοδρικᾶς, Π., ια', 28, 29
Κολοκοτρώνης, Γενναῖος, κζ', 175, 312, 320, 323
Κολοκοτρώνης, Θ., ιθ', 93, 95, 139, 157, 175, 176–177, 179, 182, 191, 216–217, 219, 296, 343

Κολοκοτρώνης, Ί., βλ. Κολοκοτρώνης, Γενναῖος
Κόνιαρης, Ί., 254–255, 257
Κοντογόνης, Κ., 305–306
Κοντούδης, Δανιήλ, 301–302
Κοραῆς, Ά., 25, 94, 280–281
Κορινθία, κ', 300–304
Κορινθιακὸς Κόλπος, 22
Κορινθίας, Ἐπισκοπὴ/Ἀρχιεπισκοπή, κ', 300–304
Κόρινθος, ι', 22, 23, 24, 76, 77, 80, 161, 338
Κορίνθου, Ἰσθμός, βλ. Ἰσθμὸς τῆς Κορίνθου
Κορνάρος, Β., ιε'
Κορφιωτάκης, Ν., 284
Κορωναῖοι, 147, 153, 155
Κορωναῖος, Π., 322–323, 327
Κορώνη, 156
Κοτζιᾶς, Κ., 169, 170
Kotzebue, ια', 37, 339
Κουβαρᾶς, Ά., 216–218, 219
Κουβελᾶνος, Σ., 3, 4, 6, 335
Κουδσῆ Ἐφέντης, 262, 265
Κουμαριανοῦ, Αἰκ., λβ'
Κουμουνδουράκης, Ά., 148, 149
Κουμουνδουράκης, Γαλάνης, 149
Κουμουνδοῦρος, Ά., 149, 329–330, 331, 332
Κουντουριῶτες, 59
Κουντουριώτης, Γ., 112, 262, 278
Κουντουριώτης, Λ., 53, 76
Κρανίδι, 115
Κρασσᾶς, Ά., 332
Κρεστενίτης, Λ., 185, 186–187
Κριεζῆς, Ά., 314
Κριεζώτης, Ν., 124, 137
Κυβέλος, 146
Κυδωνιεῖς, 81
Κυδωνίες, 30
Κύθνος, 64, 67, 101
Κυριακός, Κ., 182
Κύριλλος (ἡγούμενος Μονῆς Πεντέλης), 331
Κύριλλος (ἱεροκήρυξ), 12, 13
Κωλέττης, Ί., ιη'–ιθ', 211, 212, 213–214, 217, 226, 229, 231, 234, 238, 241, 242, 243, 276, 279, 298–299, 317
Κωλιάς, 138
Κωνσταντᾶς, Γρ., 76, 110
Κωνσταντινουπόλεως, Πατριαρχεῖο, 5, 60
Κωνσταντινούπολη, ιε', ιη', 5, 60, 212, 219, 257, 312–313

Λαγουμτζῆς, Κ., 80
Laibach, 43, 44, 46, 47
Λακεδαίμων, 6, 163
Λάκωνες, 50
Λακωνία, 162, 163, 164, 165, 166
Λαμία, 178
Λάμπρου, Γ., 163
Λάππας, Τ., λβ'
Λαυρεντιανὴ Βιβλιοθήκη, 28
Λεβάδεια, 10, 11, 18, 79, 93, 139
Λεβαδῖτες, 194
Λεβίδης, 323
Λεβίδης, Κ., 268
Λεβίδης, Ν., κη'–κθ', λδ'
Leblanc, 156
Λειψία, 32, 40, 41, 48
Λέκκας, 128–129
Λέκκας, Ά., 72, 73, 74, 88
Λέκκας, Γ., 88
Λέκκας, Δ., 73, 74, 88, 124
Λεοντάρι, 160, 174, 175, 176, 183
Λεοπόλδος, ιζ', 193–194, 195
Λεπωρίδης, Γ., 33
Λέσβιος, Γρηγόριος, 5, 18
Λέσχη τῶν Ἀθηναίων, 110
Λεωνίδας, 25
Λιανοσταφίδας, 202
Λιάτανι (σήμ. Ἅγιος Θωμᾶς), 58
Λιβέριος, Κύριλλος, βλ. Λιβερόπουλος, Λιβέριος
Λιβερόπουλος, Λιβέριος, 32, 34–35, 36, 37, 39, 59, 60, 61, 62, 63, 71, 72, 75, 339
Λιβόρνο, 30, 42
Λιμένι, 169, 173, 181
Λογοθέτης, 67, 68
Λογοθέτης, Ί., 93, 94, 95
Λογοθέτης, Κ., 14
Λογοθέτης, Ν., 19, 112
Λογοθέτης, Σπ., βλ. Χωματιανός, Σπ.
Λονδῖνο, ιβ', 138, 206, 247, 343
Λόντος, Ἀναστ., 284, 287
Λουδοβῖκος Α' Βαυαρίας, 138
Λούθηρος, 32, 37
Λουϊτπόλδος, 323
Λοῦρος, Ν., κβ', λβ'–λγ'
Luden, H., 339
Lyons, Ed., 205, 206–207, 283

Μαγγίνας, Τάτζης, 276, 284–287
Μαθᾶς, Ζαχαρίας, 301, 302
Μαΐνη, 180
Μαΐνης, Ἐπισκοπή, 166
Maison, N., 156–157
Maitland, Th., 49
Μακεδονία, 237
Μακκᾶς, Γ., κ', 304, 305
Μακρυγιάννης, Ί., κβ', 88, 122–123, 132, 134, 147, 148, 149, 150, 151, 154, 270, 271, 296, 298

Μαμούρης, Ἰ., 116
Μανάκης, Ἀ., 322
Μανδρᾶς, Ἐλ., 2
Μανδρᾶς, Μ., 2
Μάνη, ιζ', 143, 145, 147, 148, 153, 155, 166, 167, 177, 181, 343
Μανιᾶτες, 147, 152, 154, 155, 161, 170, 171, 175
Μανούσης, Θ., 38
Μανσόλας, Δρόσος, 291
Μαραθώνας, 227
Μαρινάκης, Μ., 261
Μαρκέλλος, Ἀ., 19
Μαρκόπουλο, 9, 11, 12, 13
Μαρμαροτούρης, 54, 56, 67
Μαρμαροτούρης, Ἰ., 7, 8, 9, 10, 50, 51, 336
Μαρμαροτούρης, Στ., 50, 51, 52, 174
Μαρμαροτούρης, Συμεών, 7, 55, 107
Masson, Éd., 204
Μασσών, Μ., λδ', 64, 67, 85, 89
Maurer, G., 204, 218–219
Μαυροβούνιοι, 172
Μαυρογένης, 30
Μαυροκορδᾶτος, Ἀ., θ', ιη', κ', 76, 99–101, 104, 111, 115, 116, 140, 211, 212, 214, 221, 277, 292–293, 294, 296, 299, 300, 302, 304, 306, 307, 313–316
Μαυρομιχαλαῖοι, 148, 154, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 180–181
Μαυρομιχάλη (μητέρα Πετρόμπεη), 181–182
Μαυρομιχάλης, Ἀναστ., 181
Μαυρομιχάλης, Ἀντ., 155
Μαυρομιχάλης, Γ., 166, 168, 169, 170, 171, 174, 175, 182
Μαυρομιχάλης, Ἠλίας τοῦ Ἰωάν. (Κατσάκος), 168, 169, 170, 171–172, 173, 174, 175, 179
Μαυρομιχάλης, Ἠλίας τοῦ Πέτρου, 73
Μαυρομιχάλης, Ἰωάννης (Κατσῆς), 143–144
Μαυρομιχάλης, Κ., 165, 168, 169, 170, 171–172, 173–174, 175, 180, 181, 182
Μαυρομιχάλης, Νικόλαος Πιέρρου, βλ. Πιερράκος, Ν.
Μαυρομιχάλης, Πέτρος, 144, 187
Μαυρομιχάλης, Πιέρρος, 166
Μαῦρος, Φ., 35–36, 38, 39, 40, 44, 218–219, 340
Μεγάλο Μοναστήρι (Ἀθήνα), 57
Μέγαρα, ι', ιη', 22, 23, 83, 125, 132, 212, 227, 318, 334, 338
Μεγαρίδα, 84, 125
Μέθανα, 121, 122, 123, 124
Μεθώνη, κζ', 342
Μεικτὴ Ἐπιτροπή, 225, 255, 256, 261, 262, 263–264, 265, 266–267, 268
Μελᾶς, Λ., 269–270
Μελέτης, βλ. Βασιλείου, Μελέτης
Μερτρούδ, 56, 63, 64, 310, 311, 312–313
Μερτρούδ, Ἀ., 312–313
Μερτρούδ, Β., 310
Μεσολόγγι, ις', 24, 25, 110, 115, 117, 121, 126, 147, 163
Μεσολογγῖτες, 163
Μεσσήνη, 180
Μεσσηνία, 50, 103, 144, 145, 147, 150, 153, 155, 156, 158, 159, 160, 165, 167, 168, 170, 174, 178, 179, 181, 182, 199, 200, 217, 343
Μεσσηνία, Ἄνω, 162, 163
Μεσσηνία, Κάτω, ιζ', 143, 163, 164, 165, 183, 192
Μεταξᾶς, Ἀ., 139, 274–276, 277, 279
Μεταξᾶς, Γ., 143
Μεταξᾶς, Νεόφυτος, 110, 139–140, 143, 198, 199, 201, 203, 303
Μηλέα, 145, 146
Μητρόπολη (ἐκκλησία στὴν Ἀθήνα), 341
Μητροφάνης Ἄνδρου, βλ. Οἰκονομίδης, Μητροφάνης
Μικρομάνη, 183
Miller, J., 139–140
Μισαραλιώτης, Σπ., 68
Μίχου, Ἀρτέμης, 322
Μολδαβία, 48
Μολδαβο-Ἕλληνες, 33
Μόναχο, 25
Μονεμβασία, 3–4, 185
Μονεμβασίας, Μητρόπολη, 3–4
Μουζαγιένη, 248, 252, 254, 257
Μουνιχία, 127, 128, 132, 133, 134, 135, 137, 138, 190
Μουρούζης, 30, 338
Μούρτζινος, Δ., 139, 148, 149–150, 151–155, 157, 161–162, 170
Μουσουλούκ, λδ'
Μουσοῦρος, Κ., 259, 265
Μουστοξύδης, Ἀ., ια', 27
Μπαλαούρας, 118, 119
Μπενιζέλος, Ἰ., 3, 7, 335–336
Μπίρης, Κ., λβ'
Μπότσαρης, Δ., 327
Μπουκέας, Λογοθέτης, 177–178
Μπουμπουνίστρα, ιθ', 224
Münchow, 34–35
Μύλοι, 105, 158
Μωάμεθ, 197

Νάκος, Λ., 277–278
Νάκου, Ἰ., 93, 139

Νάξος, 93, 248, 271
Ναπαῖοι, 218–219
Ναυπλία, 204, 209, 212
Ναύπλιο, 53, 91, 92, 95, 105, 110, 111, 112, 117, 121, 143–144, 158, 159, 160, 168, 191, 192, 196, 203, 204, 209, 210, 212, 217–218, 219, 225, 226, 254, 261, 262, 310
Νεάπολη (Ἰταλίας), 44
Νέγρης, Θ., 98–99, 100
Νέγρης, Ν., 33
Nélaton, Aug., 331
Νέον Κράτος (περιοδικό), λ′–λα′
Νέος Κόσμος (ἐφημ.), 299
Νεόφυτος Ἀθηνῶν, βλ. Μεταξᾶς, Νεόφυτος
Νεόφυτος Ταλαντίου, βλ. Μεταξᾶς, Νεόφυτος
Νερουλός, Ἰάκ. Ρίζος, βλ. Ρίζος Νερουλός, Ἰάκ.
Νησὶ (Μεσσηνίας), 156, 158, 178, 183
Νίκας, Λ., 74
Νικηταρᾶς, βλ. Σταματελόπουλος, Νικήτας
Νικολάκης (θυρωρὸς Καποδίστρια), 193
Νοταρᾶς, Παναγιώτης, 133, 134
Νοταρᾶς, Πανοῦτσος, 110, 111
Νοῦτσος, Ἀλ., 91
Ντέκα, 3
Ντέκα, σχολή, ι′, 4–5, 6, 9, 11, 13, 15–17, 21, 23, 71, 335–336
Ντέκας, Ἰ., 4, 5

Ξενοφῶν, 3
Ξηροχώρι (Εὐβοίας), 237–238, 239, 240

Ὀδυσσεύς, βλ. Ἀνδροῦτσος, Ὀδυσσεύς
Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία, 251
Ὀθωμανικὸ Προξενεῖο Λιβόρνου, 42
Ὀθωμανοί, ιθ′, 73, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 101, 137–138, 195, 196, 197, 198, 199, 204, 205, 206, 208, 214, 226, 229, 236–237, 239–240, 241, 242, 244, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 255, 257, 259, 260, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 272
Ὄθων, θ′, ιζ′, κ′, κα′, 200, 203, 204, 208, 214, 215, 221, 222, 223, 224, 238, 243, 277–278, 279, 284, 287, 288, 290, 292, 293, 294, 295, 296–298, 299–300, 301, 303–304, 305, 306, 307–308, 309, 310–311, 312, 313, 316, 317, 318, 321, 323, 330
Οἰκονομίδης, Μητροφάνης, 301
Οἰκονομόπουλος, Φιλόθεος, 301, 302–303
Oken, L., 37, 339
Ὁμὲρ Βρυώνης, ια′, 54, 55, 58, 68, 70, 71, 72
Ὁμὲρ Πασᾶς, 196, 198, 205, 253
Ὅμηρος, ια′, 14, 34, 70, 336
Ὀρλεάνης, Δούξ, 117
Ὀσμὰν Ἐφέντης Σατουνζαδέ, 265
Ὀσμὰν Ἐφέντης Σιάτος, κζ′, 198, 259
Οὐγγροβλαχία, ια′, 29, 338

Πάδος, 27
Πάικος, Ἀ., 272
Παῖσιος Ὕδρας καὶ Αἰγίνης, 11
Παλαμᾶς, Ἰ., 3, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 24, 69, 102, 336, 342
Παλαμήδης, Ρ., 290, 292, 295–296, 314, 332
Παλαμήδι, 196
Παλάσκας, Χρ., 91
Πάλλης, Ἀ., 269, 290, 291–292, 306
Παμπούκης, Ν., 103
Πανᾶς, Φ., 331
Πανδώρα (περιοδικό), 88
Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν, 272, 280, 291, 304, 305, 306
Πανεπιστήμιο Γοττίγγης, ια′, 38
Πανεπιστήμιο Ἰένας, ια′, 30, 32, 37, 338
Πανουργιᾶς, Ν., 128
Πανταζῆς, Δ., ιζ′
Παξιμάδης, Ἰάκ., 274
Παπα - Βαρελᾶς, βλ. Σεραφεὶμ (παπα - Βαρελᾶς)
Παπα - Γεωργάκης, 23
Παπαδαῖος, 317
Παπαδάκης, 157
Παπαδόπουλος, Ἰ., 32–33
Παπα - Ἐλευθέριος, 23
Παπαπολίτης, Χ., 323
Παπαρρηγόπουλος, Ἰ., 249, 250, 251–253, 256, 267
Παπασταμάτης, Δαμασκηνός, βλ. Πετράκης, Δαμασκηνός
Παπαφλέσσας, βλ. Δικαῖος, Γρηγόριος
Παρίσι, 28, 38, 292–293, 331
Παρκερικά, 284
Παρνασσὸς (σύλλογος), λα′
Πάρος, 12
Πατήσια, 8
Πατούσας, Ἰ., 13
Πατούσας, Σπ., 55, 56, 60, 62, 75, 84, 86, 87, 120
Πατούσας, Στ., 58, 60
Πατούσας, Χρ., 246
Πάτρα, ι′–ια′, 17, 22, 23, 24, 338
Πατριαρχέας, Πιέρρος, 152–154, 170
Παῦλος (Ἀπόστολος), 281
Πειραιεύς, 7, 53, 54, 55, 56, 58, 59, 60, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 70, 79, 82, 118, 122, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 137, 138, 194, 283, 290, 300, 328
Πειραιῶς, χερσόνησος, 128
Πελοποννήσιοι, 100, 115, 168

Πελοπόννησος, 49, 57, 59, 71, 83, 91, 95, 103, 104, 112, 139, 147, 154, 155, 156, 157, 158, 168, 169, 175, 176, 182, 216, 217, 219, 220, 253
Πεντέλης, Μονή, 11, 302, 331
Πεντελικὸ Ὄρος, 331
Περεγρῖνος, 14
Περιβόλα (Αἴγινας), 190
Περρούκας, Χ., 185
Πεταλᾶς, Κ., 168, 169, 183
Πεταλίδι, 156, 158
Πετζάλης, Ἀ., 232, 233, 254
Πετιμεζάδες, κς', 97
Πετιμεζᾶς, Β., κς', 97
Πετράκη, Μονή, 3, 5–6, 10, 18, 102
Πετράκης, 6
Πετράκης, Ἀθ., 6
Πετράκης, Ἀν., 3, 5–6, 50, 113, 140, 194, 203, 222, 223, 224, 271, 336
Πετράκης, Δαμασκηνός, 3, 91, 336
Πετράκης, Διονύσιος, ι', 3, 5–6, 71, 102, 335
Πετράκης, Διονύσιος (ὁ νεώτερος), 71, 75, 91
Πήδημα (Μεσσηνίας), 160
Πήλικας, Σπ., 254, 256, 257–258, 259–260, 269–270
Πηλουσιώτης, Ἰσίδωρος, 13
Πι(γι)άδα, 75
Πιερράκος, Ν., 166, 170, 180, 181
Πίζα, ια', 25, 26, 28, 29, 30, 42, 52, 338–339
Πικουλάκης, 181
Πινιατέλης, 38
Πιττάκης, Κυρ., 200–201, 204
Πλάκα (Ἀθηνῶν), ι', 173, 247
Πλαπούτας, Δ., 175
Πλάτσα, 145, 146, 177, 182
Πλάτσης, Ἐπισκοπή, 182
Πολυζωίδης, Ἀ., 35, 38, 39, 40, 48, 192–193, 340
Πονηρόπουλος, 188
Πόρος, 104, 140, 165, 166, 167, 168, 179, 185, 300, 313, 315
Ποῦλος, Γ., 270, 271
Ποῦλος, Π., 91, 92, 132, 190, 196, 202
Πράγα, 32, 40
Πραΐδης, Γ., ιη', ιθ', 212, 221
Πρασακάκης, Ν., 280
Προβελέγγιος, Κ., 319–320
Prokesch–Osten, A., 143, 244, 317
Πύλη, Ὑψηλή, ι', κζ', 78, 205, 206, 239, 240, 249, 250, 251, 259, 260, 264, 265–266, 267
Πύργος Τελωνείου, 128, 133
Πύργος Χασεκῆ, 62
Πύρρος ὁ Θετταλός, Διονύσιος, 3, 14, 15, 19, 20, 42, 102, 336–337
Ραφτόπουλος, Χρ., 248–249, 250, 251–252, 254, 256, 257, 259, 260, 261, 262–263, 264, 267, 268–269, 270–271, 272
Ρεβελάκης, Π., λδ', 15, 64, 67, 336
Reisig, K., 339
Ρέντης, Θ., 23
Rigny, de, 138
Ρίζος Νερουλός, Ἰάκ., 185, 204, 205–206, 208, 214, 215, 261, 302
Roche (Ρόσχης), 117
Rouen, 207
Ρουμανία, 40
Ρουμελιῶτες, 213
Ροῦφος, Μπενιζέλος, 327
Ρωμαῖοι, 179, 344
Ρώμη, 187, 344
Ρωσία, 47, 70, 191, 238, 252
Ρῶσοι, 156, 253
Ρώτας, Ἰάκ., 4, 47

Σαΐδ Ἐφέντης, 262, 265
Σαλαμίνα, 55, 61, 63, 65, 68, 70, 82, 83, 84, 107, 110, 121, 122, 123, 125, 126, 127, 130, 132, 300
Σαλαμίνιοι, 58, 64, 84, 130, 131
Σάλας, Γρ., 93, 94
Σαλγανέας, 205
Σάμιοι, ιθ', 229, 231–232, 233–234, 235–236, 241
Σάμος, 229, 231
Σαμπάζικα (Μεσσηνίας, σήμ. Ἄμφεια), 174
Sand, K., 37, 339
Σαντζήρης, Ἀλύπιος, 335
Σαξονία, 32
Σαρῆς, Ν., 84, 86, 87, 88
Scarica l'Asino, 30
Schaubert, 200, 222, 225
Schiller, 33
Schrader, H., 39
Schulze, G., 38, 339
Σγούτας, Ἀ., 332
Σεκὶπ Ἐφέντης, 239–240, 241
Σεπόλια, 196
Σεραφεὶμ (παπα - Βαρελᾶς), 20, 337
Σεραφείμ, Στάμος, 14, 16, 20, 69, 70, 86–88, 96–98, 107, 110, 118, 135, 169, 170, 172–174, 176–177, 182, 183, 291, 337
Seringapatam (ἀγγλικὸ πολεμικό), 129
Σίλας, Θουκυδίδης· βλ. Ψύλλας, Θουκυδίδης (=Ψύλλας, Γεώργιος)
Σιλιχτάρης, βλ. Γιουσοὺφ Μπέης
Σισιλιᾶνος, Δ., λγ'
Σίφνος, λδ'
Σκιρωνίδες Πέτρες, 23
Σκουζές, Γ., 60, 84

Σκουζές, Π., 56, 60, 71, 84
Σκοῦφος, Ν., 254–255
Σμύρνη, 38, 191, 252
Σοβάρωφ, 7
Σολωμός, Δ., ιε′, ις′, κβ′, 256, 259
Σουσκία, 63
Σοῦτσος, Α., 126
Σοῦτσος, Μ., 110, 111, 112, 113
Σοφιανόπουλος, Π., 115, 116, 117, 299
Σπάρτη, 183
Σπέτσες, 21, 51, 52, 53, 56, 185, 330
Σπετσιῶτες, 31, 135–136
Σπηλιάδης, Ν., 178, 187
Sponnek, 327, 328
Σταματελόπουλος, Νικήτας, 84, 85, 86, 87, 88, 156, 157, 158–161, 175, 185
Stanhope, L., ιβ′, 109, 113, 114, 115, 116, 343
Σταυροπήγιο, 148, 162
Σταῦρος, Γ., 31, 33, 39
Σταῦρος, Ι., 31
Στερεὰ Ἑλλάς, 91, 110, 121, 217, 218· βλ. καὶ Ἀνατολικὴ (Χέρσος) Ἑλλάς, Δυτικὴ (Χέρσος) Ἑλλὰς
Στοὰ (ἀρχαία), 223
Στοὰ (ἐφημ.), 341
Στούρ(τ)ζα, Ρωξάνδρα, βλ. Edling, Κόμισσα
Στούρ(τ)ζας, ια′, 30, 338
Συμβούλιον τῆς Ἐπικρατείας (1833–1844), ιθ′, 222, 244, 245, 246, 264–265, 296, 343
Συμβούλιον τῆς Ἐπικρατείας (1864–1865), κα′, 330, 331, 332, 344
Σύνοδος (δικαστήριο), 272
Σῦρος, 280, 281, 301–302
Σύρου, Ἐπισκοπή, 301–302
Σφακτηρία, 144
Σχινᾶς, Α., 197–200
Σχινᾶς, Κ., 218, 234
Σχινᾶς, Μ., 182
Σωκράτης, 3
Σωτήρης, Γρηγόριος, 3–4
Σωτηριανός, Γρηγόριος, βλ. Σωτήρης, Γρηγόριος

Ταλαντίου, Ἐπισκοπή, 110, 139–140, 198, 302
Tasso, Torquato, 49
Ταΰγετος, 144
Ταφὶλ Μπούζης, 214
Tennemann, W., 36
Τεργέστη, ι′, λδ′, 22, 25, 26, 30, 41, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 257, 260, 338
Τερτσέτης, Γ., κβ′
Thiersch, Fr., 25, 200
Τζαβέλλα, Πλατεῖα (Ἀθήνα), 18
Τζάνης, 173
Τζάνος, 313
Τζίμοβα, βλ. Ἀρεο(ύ)πολη
Τζῖνος, 196, 218
Τζιούρατζης, Π., βλ. Giuravich, P.
Tinan, 311
Τοσκάνη, 338
Τουρῖνο, 291
Τουρκαλβανοί, 153, 155
Τουρκία, ι′, κζ′, 179, 214, 261, 290, 297, 314
Τοῦρκοι, ια′, ιβ′, ιη′, 31, 67, 73, 78, 81, 82, 88, 117, 122, 124, 128, 129–130, 131, 133, 134, 156, 161, 195, 196, 197, 208, 257, 261, 262, 264, 272, 289
Τριανταφύλλης, Σπ., 261, 268–269
Τριζόνια, 23
Τρικκαλιώτης, Στ., 323–324
Τρίκορφα, 50, 59
Τρικούπης, Σπ., ι′–ια′, ιζ′, ιη′, ιθ′, 17, 24, 112, 137, 139, 143, 144, 166, 186, 204, 209, 210, 212, 213, 219, 220, 221–222, 256, 277, 278–279, 282–283, 284, 287, 343
Τρίπολη, 70, 103, 104, 105, 107, 115, 157, 168, 174
Τροιζήνα, 135, 139, 186, 303
Τσίμοβα, βλ. Ἀρεο(ύ)πολη
Τυρναβίτης, Μ., 21, 338
Τυρόλο, 44

Voutier, 79, 80

Waddington, G., 120
Wartburg, 32
Wendtland, 300
Wibmer, 224
Wyse, Th., 290

Ὕδρα, λδ′, 1, 11, 26, 50, 51, 52, 53, 71, 94, 139, 140, 185, 193, 336
Ὑδραῖοι, 57, 93, 94, 135–136
Ὕδρας καὶ Αἰγίνης, Ἐπισκοπή, 11
Ὑμηττός, 6
Ὑψηλάντης, Αλ., 40
Ὑψηλάντης, Δ., 48, 50, 57, 75, 77, 78, 84, 86, 87, 88, 92, 93, 95
Ὕψηλας, Ι., ι′

Φάληρο, 125
Φανερωμένης, Μονή, 83, 122, 123, 124, 125
Φαρμακίδης, Θεόκλητος, 38, 302–303
Φερράρα, 27, 30

Φιλάρετος (ἱερομόναχος), 11, 23
Φιλελληνικὸ Κομιτᾶτο Λονδίνου, ιβ', 343
Φιλική Ἑταιρεία, λδ', 179
Φιλήμων, Ἰ., 92
Φιλιππίδης, Στ., 335
Φιλόθεος Καλαβρύτων, βλ. Οἰκονομόπουλος, Φιλόθεος
Φιλόμουσος Ἑταιρεία (Ἀθηνῶν), ι', ια', κζ', λγ'–λδ', 7, 14, 15–17, 20, 21, 23, 26, 29, 33, 39, 48, 53, 69, 336, 337
Φιλόμουσος Ἑταιρεία (Βιέννης), ις', 29, 31
Φιλόξενος, 111
Φλέσσας, 144
Φλέσσας, Νικήτας, 174
Φλωρεντία, ια', 27, 28, 29, 30
Φουσάρας, Γ., λβ'
Φρασικλῆς, Ἰ., βλ. Franz, J.
Φρου(ντ)ζάλα, 155, 156, 171, 176, 182· βλ. καὶ Φρου(ντ)ζαλοκάμαρα
Φρου(ντ)ζαλοκάμαρα, 144, 145, 162, 174, 177· βλ. καὶ Φρου(ντ)ζάλα, Καμάρι
Φυλὴ (Ἀττικῆς), λδ', 57
Φωκᾶς, 49
Φωκίδα, 110, 122
Φωκίδος, Ἐπισκοπή, 110
Φώτιος (ἀνιψιὸς τοῦ Ἰγνατίου Οὐγγροβλαχίας), 32
Φωτόπουλος, 194

Χαϊδάρι, 123
Χαΐμαντᾶς, 246
Χαΐμαντᾶς, Ν., 60, 61, 69
Χαλάνδρι, 64, 72, 73, 88
Χαλκίδα, 15, 198, 204, 205, 206, 207–208, 227, 228, 229, 231, 232, 233, 235–236, 239–240, 241, 242, 254, 302
Χαλκιδεῖς, 207, 234
Χαλκίδος, Ἐπισκοπή, 302
Χαραλάμπης, Σωτ., 78
Χασὰν Μπέης, 206, 236, 240
Χασὰν Πέλλια, 72
Χατζῆ Ἀναργύρου, Ἀ., 330
Χατζῆ Γκικάκης, Σπ., 60, 107
Χατζῆ Ζαχαρίτσας, Π., λδ', 17, 18, 55–56, 57, 58, 90, 91, 92, 93, 99, 103, 110, 113, 123, 128, 129, 130
Χατζῆ Ἰσμαὴλ Μπέης, 205–206, 249, 250–251, 260, 264, 265
Χατζηπέτρος, Χρ., 323
Χατζῆ Φίλος, 194
Χίος, 38
Χιῶτες, 81, 280
Χοντροδῆμος, Ἰ., βλ. Λογοθέτης, Ἰ.
Χουντουμάδης, Γαβριήλ, 83, 84
Χρηματιστικὴ Τράπεζα Βενετίας, 5
Χρηστέας, Δ., 177–178
Χρηστίδης, Δ., 126, 208, 217, 281, 317, 318, 319, 323, 327, 328–329, 331
Χριστόπουλος, Ἀ., ιε'
Χρυσόγελος, Ν., 136, 284, 287, 320
Χρυσολωρᾶς, 335
Χωματιανός, Ἀθ., 101
Χωματιανός, Ἀλ., 336
Χωματιανός, Θ., 81
Χωματιανός, Σπ., 68

Ψαρά, 184
Ψαριανοί, 140, 169, 184
Ψελλὸς Γεώργιος (=Ψύλλας Γεώργιος), 336
Ψύλλα, Ἀγάθη, ι', ιβ', λδ', 1, 9, 10, 11, 12, 13, 20, 21, 41, 45, 51, 54, 59, 61, 67, 82, 91, 105, 106, 117, 121, 126, 338, 340
Ψύλλα, Βιττορία, 332
Ψύλλα, Ἰσιδώρα, ι', ιβ', 1, 2, 3, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 20, 21, 22, 26, 41, 45, 51, 54, 59, 61, 67–68, 82, 91, 99, 105, 106, 117–118, 126, 334–335, 338, 340
Ψύλλα, Κλεοπάτρα, 325, 332
Ψύλλα, Μαργαρίτα, κα', 225, 323, 332
Ψύλλας, Ἀλέξανδρος, θ', κε', κθ', λ', λα', λβ', λγ'
Ψύλλας, Ἀνδρέας, θ', λβ', λγ', λζ'
Ψύλλας, Γεώργιος, θ'–κβ', κγ'–λζ', 1, 16, 17, 33, 39, 40, 42, 44, 59, 60, 61, 69, 70, 72, 74, 79, 83, 86, 88, 90, 103, 104, 107, 116, 117, 118, 119, 121, 124, 126, 136, 161, 163, 164, 166, 172, 173, 177, 179, 180, 183, 193, 194, 196, 199, 203, 213, 215, 218–219, 221, 222, 243, 244, 253, 268–269, 272, 275, 277–278, 279, 281, 283, 284–287, 306, 307, 323, 333, 335, 336, 337, 340, 341–345
Ψύλλας, Θουκυδίδης (=Ψύλλας, Γεώργιος), 42, 337
Ψύλλας, Παντολέων, ι', 1, 6
Ψύλλας, Φίλιππος, 323
Ψυλλίδης, Γεώργιος (=Ψύλλας Γεώργιος), 16
Ψυρρῆ, 9
Ψυττάλεια, 66, 68, 128

Ὠδεῖο (Ἀκροπόλεως Ἀθηνῶν), 73
Ὠρεοί, 10, 18–19, 237, 240
Ὠρεῶν, Ἐπισκοπή, 10, 18–19
Ὠρωπός, 137

ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ

Σελὶς 104 : Ὁ ἀριθμὸς φύλλου 69β νὰ μεταφερθῇ στὸν ἑπόμενο στίχο.
Σελὶς 107 : Ὁ ἀριθμὸς φύλλου 71α νὰ διορθωθῇ εἰς 71β.
Σελὶς 115 : Ὁ ἀριθμὸς φύλλου 76α νὰ μεταφερθῇ στὸν μεθεπόμενο στίχο.
Σελὶς 167 : Ὁ ἀριθμὸς φύλλου 111α νὰ διορθωθῇ εἰς 111β.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ . . . . . θ′

ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΗ . . . . . κγ′

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ ΚΑΙ ΣΥΜΒΟΛΑ . . . . . λζ′

ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ

Α′. ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΧΡΟΝΙΑ (1801–1816) 1

Οἱ γονεῖς τοῦ Ψύλλα, σ. 1. — Ὁ Ψύλλας στὸ γραμματοδιδασκαλεῖο τοῦ ἐφημερίου Βησσαρίωνος, σ. 2. — Στὸ σχολεῖο Κουβελάνου, σ. 3. — Στὴν σχολὴ Ντέκα, σ. 3. — Στὴν οἰκία Μαρμαροτούρη, σ. 7. — Χειροτονεῖται ἀναγνώστης, σ. 7. — Τὸ πάθος του γιὰ τὸ κολύμπι, σ. 7. — Ἡ φτώχεια τῆς οἰκογενείας του, σ. 9. — Διακοπὴ τῶν σπουδῶν του, σ. 11. — Στὸ Μοναστήρι τῆς Ἁγίας Τριάδος, σ. 11. — Ἐπανάληψη τῶν σπουδῶν του, σ. 13. — Ἡ Φιλόμουσος Ἑταιρεία, σ. 14. — Ὁ διδάσκαλος Διονύσιος Πύρρος ὁ Θετταλός, σ. 14. — Βραβεῖο στὶς δημόσιες ἐξετάσεις τῆς σχολῆς Ντέκα, σ. 16. — Ἐντύπωση ἀπὸ τὸν λόγο του στὴν καθομιλουμένη, σ. 17. — Ὁμιλία στὴν ἐκκλησία κατὰ τὴν ἑορτὴ τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος, σ. 17. — Ὑπότροφος τῆς Φιλομούσου Ἑταιρείας γιὰ σπουδὲς στὴν Εὐρώπη, σ. 20.

Β′. ΣΠΟΥΔΕΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ (1816–1821) 23

Τὸ ταξίδι ἕως τὴν Τεργέστη, σ. 23. — Φιλοξενία ἀπὸ τὸν N. Ζωγράφο, σ. 25. — Συνάντηση στὴν Βενετία μὲ τὸν Μουστοξύδη, σ. 27. — Γνωριμία στὴν Φλωρεντία μὲ τὸν Κοδρικᾶ, σ. 28. — Σπουδὲς στὴν Πίζα ὑπὸ τὴν προστασία τοῦ Οὐγγροβλαχίας Ἰγνατίου (Ὀκτώβριος 1816–Αὔγουστος 1817), σ. 29. — Τὸ ταξίδι ἕως τὴν Ἰένα, σ. 30. — Τὸ πρῶτο ἑξάμηνο σπουδῶν στὴν Ἰένα, σ. 32. — Ἐπίσκεψη στὴν Βαϊμάρη καὶ συνάντηση μὲ τὸν Δούκα, σ. 33. — Ἡ κλίση τοῦ Ψύλλα στὰ μαθηματικά, σ. 34. — Οἱ δεξιώσεις τοῦ καθηγητῆ Andrée, σ. 36. — Συνέχιση σπουδῶν στὴν Ἰένα, σ. 36. — Ὁ ἀντίκτυπος ἀπὸ τὸν φόνο τοῦ Kotzebue, σ. 37. — Σπουδὲς στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Γοττίγγης, σ. 38. — Τὰ νέα γιὰ τὴν Ἐπανάσταση βρίσκουν τὸν Ψύλλα στὸ Βερολῖνο, σ. 39. — Ἡ ἀπόφαση γιὰ τὴν ἐπιστροφὴ στὴν Ἑλλάδα, σ. 39. — Συγκέντρωση Ἑλλήνων φοιτητῶν στὴν Λειψία, σ. 40. — Βιέννη, σ. 41. — Γκράτς, σ. 43. — Τεργέστη, σ. 45. — Τὸ ἐπεισόδιο Jouffroy, σ. 46. — Ὁ N. Ζωγράφος καὶ οἱ προβλέψεις του γιὰ τὴν ἔκβαση τοῦ Ἀγῶνος, σ. 47. — Ἀναχώρηση ἀπὸ τὴν Τεργέστη, σ. 49. — Ἀργοστόλι, σ. 49. — Καλαμάτα, σ. 50. — Σπέτσες, σ. 51. — Ὕδρα, σ. 53. — Ἄφιξη στὸν Πειραιᾶ, σ. 53.

Γ′. ΑΘΗΝΑ / ΑΙΓΙΝΑ (1821) 54

Συνάντηση τοῦ Ψύλλα μὲ τὴν μητέρα του καὶ τὴν ἀδελφή του, σ. 54. — Ὁ Ὀμὲρ Βρυώνης ἀπειλεῖ τὴν Ἀττική, σ. 54. — Στὸ Μοναστήρι τοῦ Ἁγίου Σπυρίδωνος, σ. 55. — Ἐπίθεση χωρικῶν κατὰ τῆς οἰκίας Ζαχαρίτσα, σ. 56. — Συνέλευση τῶν πολιτῶν, σ. 57. — Συζήτηση γιὰ τὴν ἄμυνα τῆς πόλεως, σ. 58. — Συνάντηση Ψύλλα καὶ Λιβερίου, Ἀρχηγοῦ Ἀττικῆς, σ. 59. — Ἐκλογὴ Ἐφορείας, σ. 60. — Ὁ Ψύλλας μέλος τῆς Ἐφορείας, σ. 61. — Ἐνέργειες γιὰ τὴν ἀπομάκρυνση τῶν ἀμάχων, σ. 62. — Διάλυση τοῦ μεθοριακοῦ στρατοπέδου Ἀττικῆς, σ. 63. — Ἀπροθυμία τῶν ἀμάχων νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν πόλη, σ. 64. — «Ἔφθασαν οἱ Τοῦρκοι», σ. 64. — Ἀναχώρηση τῶν ἀμάχων, σ. 65. — Στὴν Αἴγινα, σ. 67. — Θερμὸς ὑποστηρικτὴς τοῦ Ἀγῶνος, σ. 68. — Ἡ ἐμπιστοσύνη τῶν Ἀθηναίων πρὸς τὸν Ψύλλα, σ. 70. — Ἀποχώρηση τοῦ Ὀμὲρ Βρυώνη ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, σ. 71. — Σποραδικὲς συγκρούσεις στὴν Ἀττική, σ. 72. — Μάχη στὸ Χαλάνδρι (2 Νοεμβρίου 1821) καὶ ἡρωικὸς θάνατος τοῦ Ἀναστασίου Λέκκα, σ. 72. — Ἐπιστροφὴ τῶν ἀρχῶν καὶ τῶν μαχίμων στὴν Ἀθήνα, σ. 72. — Προσπάθειες γιὰ τὴν κατάληψη τῆς Ἀκροπόλεως, σ. 73.

Δ'. ΠΛΗΡΕΞΟΥΣΙΟΣ ΣΤΗΝ ΕΠΙΔΑΥΡΟ / ΚΟΡΙΝΘΟΣ / ΑΘΗΝΑ (1822) 75

Πληρεξούσιος Ἀττικῆς στὴν Συνέλευση τῆς Ἐπιδαύρου, σ. 75. — Ἡ ἐκλογὴ τοῦ Προέδρου τοῦ Ἐκτελεστικοῦ, σ. 76. — Στὴν Κόρινθο Β' Γραμματεὺς τῆς Βουλῆς, σ. 76. — Φόνος καὶ κακοποίηση Τούρκων Ἀκροκορίνθου παραδοθέντων διὰ συνθήκης, σ. 77. — Ἡ σχετικὴ συζήτηση στὴν Βουλὴ καὶ τὰ φιλάνθρωπα αἰσθήματα τοῦ Ψύλλα, σ. 77. — Ἐπιστροφὴ στὴν Ἀθήνα, σ. 79. — Μέριμνα τοῦ Ψύλλα γιὰ τὴν προστασία τῶν διὰ συνθήκης παραδοθέντων Τούρκων τῆς Ἀκροπόλεως, σ. 80. — Ἐπὶ κεφαλῆς φρουρᾶς γιὰ τὴν προστασία τους, σ. 81. — Φόνος τῶν παραδοθέντων Τούρκων, σ. 83. — Κατηγορίες τοῦ Ψύλλα κατὰ τῶν ἐφόρων, σ. 83. — Ἔριδες γιὰ τὴν κατοχὴ τῆς Ἀκροπόλεως, σ. 84. — Παράδοση τῆς Ἀκροπόλεως στὸν Ὀδυσσέα Ἀνδροῦτσο, σ. 88.

Ε'. ΠΛΗΡΕΞΟΥΣΙΟΣ ΣΤΟ ΑΣΤΡΟΣ / ΑΙΓΙΝΑ / ΑΘΗΝΑ (1823) 90

Ἐκλογὴ πληρεξουσίων Ἀττικῆς γιὰ τὴν Β' Ἐθνικὴ Συνέλευση καὶ μετάβασή τους στὸ Ναύπλιο, σ. 90. — Ἡ κατάσταση στὸ Ναύπλιο, σ. 91. — Ἐργασίες τῆς ἐκεῖ Συνελεύσεως, σ. 92. — Μετάβαση τῆς στρατιωτικῆς μερίδος στὸ Ἄστρος καὶ συμμετοχὴ ὅλων τῶν πληρεξουσίων στὴν ἐκεῖ Συνέλευση, σ. 95. — Τὸ ζήτημα τῶν ἑτεροχθόνων, σ. 96. — Ἡ Ἐπιτροπὴ γιὰ τὴν ἀναθεώρηση τοῦ Συντάγματος τῆς Ἐπιδαύρου, σ. 98. — Κακουχίες καὶ στερήσεις, σ. 99. — Ὁ «Νόμος τῆς Ἐπιδαύρου», σ. 100. — Τὸ ἄρθρο του γιὰ τὴν ἐλευθεροτυπία, σ. 100. — Ἡ βασκανία, σ. 101. — Ὁ Ψύλλας διώκτης τῆς θρησκείας (!), σ. 103. — Ὀδυσσέας καὶ Ψύλλας στὴν Τριπολιτσά, σ. 104. — Ὁ Ψύλλας ἀσθενὴς καὶ ἐνδεὴς στὴν Αἴγινα, σ. 105. — Διδάσκαλος καὶ κατόπιν δικαστὴς στὴν Ἀθήνα, σ. 108.

Ϛ'. «ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΑΘΗΝΩΝ» / ΠΟΛΙΟΡΚΙΑ ΤΗΣ ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ (1824-1827) . . . 109

Ὁ Ψύλλας ἐκδότης τῆς «Ἐφημερίδος Ἀθηνῶν», σ. 109. — Δημοσίευση ἐπιστολῆς προσβλητικῆς γιὰ τὸν Πρόεδρο τῆς Βουλῆς καὶ τὸν Ζαχαρίτσα, σ. 110. — Πρόταση γιὰ ἀντικατάσταση τοῦ Ψύλλα, σ. 112. — Φήμη ὅτι ὁ Γκούρας θὰ κατέστρεφε τὴν Ἀθήνα, σ. 114. — Ἡ πρώτη συνάντηση Ὀδυσσέα καὶ Stanhope, σ. 115. — Ὀδυσσέας καὶ Ψύλλας στὴν Ἀκρόπολη, σ. 116. — Ἄρθρο τοῦ Ψύλλα κατὰ τοῦ Ὀδυσσέα, σ. 117. — Συνομιλίες Γκούρα καὶ Ψύλλα, σ. 117. — Ἐκλογὴ πληρεξουσίων Ἀττικῆς γιὰ τὴν Γ' Ἐθνικὴ Συνέλευση τῆς Ἐπιδαύρου, σ. 117. — Ὁ Ψύλλας ἀρνεῖται χρηματικὸ βοήθημα τοῦ Γκούρα, σ. 118. — Βελτίωση τῶν οἰκονομικῶν τοῦ Ψύλλα, σ. 119. — Ὁ Γκούρας ἀσθενὴς στὴν Ἀκρόπολη, σ. 121. — Ἀμετάκλητη ἀπόφαση τοῦ Φαβιέρου νὰ ἀποσυρθῇ μὲ τὸ τακτικὸ στὰ Μέθανα, σ. 121. — Ἡ μάχη στὸ Χαϊδάρι (8 Αὐγούστου 1826), σ. 123. — Νέα ἄρνηση τοῦ Φαβιέρου νὰ παραμείνῃ στὴν Ἀττική, σ. 123. — Ὁ Φαβιέρος καὶ ἡ εἴσοδος τοῦ Κριεζώτη στὴν Ἀκρόπολη, σ. 124. — Ὁ Ψύλλας στὸ Ἀμπελάκι τῆς Σαλαμίνας, σ. 126. — Εἴσοδος 300 Ἀθηναίων ὑπὸ τοὺς Ν. Ζαχαρίτσα καὶ Γ. Καλλιφρονᾶ στὴν πολιορκούμενη Ἀκρόπολη, σ. 127. — Συζητήσεις καὶ προετοιμασίες γιὰ ἐνδεχόμενη κατάληψη τῆς Μουνιχίας, σ. 127. — Ἀποστολὴ τοῦ Ψύλλα σὲ ἀγγλικὸ πλοῖο στὸ λιμάνι τοῦ Πειραιᾶ, σ. 129. — Ἡ ἀπόβαση στὴν Μουνιχία, σ. 132. — Ἡ μάχη στὸ Καματερό, σ. 134. — Διαπραγματεύσεις γιὰ τὴν ἕνωση τῶν συνελεύσεων τῆς Αἴγινας καὶ τῆς Ἑρμιόνης, σ. 135. — Κατάσταση τῶν πολιορκουμένων στὴν Ἀκρόπολη, σ. 137. — Ὑπόμνημα τοῦ Ψύλλα γιὰ τὴν ἀντικατάσταση τῆς φρουρᾶς της, σ. 137. — Ὁ Ψύλλας καὶ ἡ ἐκλογὴ τῆς Ἀντικυβερνητικῆς Ἐπιτροπῆς, σ. 139. — Διανομὴ τροφίμων ἀμερικανικῆς προελεύσεως στὴν Αἴγινα, σ. 139.

Ζ'. ΕΚΤΑΚΤΟΣ ΕΠΙΤΡΟΠΟΣ ΚΑΤΩ ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ (1828-1829) 142

Ὁ Ψύλλας μέλος τοῦ Πανελληνίου καὶ Α' Γραμματεὺς τοῦ Τμήματος Ἐσωτερικῶν, σ. 142. — Διορίζεται Ἔκτακτος Ἐπίτροπος Κάτω Μεσσηνίας, σ. 143. — Μετάβαση στὴν Μεσσηνία, σ. 144. — Σύσταση ἐπαρχιακῶν δημογεροντιῶν στὴν Μεσσηνία, σ. 145. — Διευθέτηση διαφορῶν Πλάτσας καὶ Μηλέας, σ. 145. — Ἀνάρμοστη ὑποδοχὴ τοῦ Ψύλλα στὸ Ἁρμυρό, σ. 147. — Μετάβασή του στὸν Κάμπο Ζαρνάτας καὶ ἀπόπειρα προσεταιρισμοῦ του ἀπὸ τὸν Δ. Μούρτζινο, σ. 148. — Ἐκλογὴ ἐπαρχιακῆς δημογεροντίας Ζαρνάτας, σ. 149. — Θορυβώδεις σκηνὲς τὴν ἡμέρα τῆς ἐκλογῆς, σ. 149. — Ἀνάρμοστη ὑποδοχὴ τοῦ Ψύλλα στὴν Καρδαμύλη, σ. 150. — Ἐκλογὴ ἐπαρχιακῆς δημογεροντίας Ἀνδρούβιστας, σ. 152. — Ἐκστρατεία Κακαβουλαίων κατὰ τῶν Κιτριῶν, σ. 153. — Ἐπιστροφὴ τοῦ Ψύλλα

στὴν Μεσσηνία, σ. 155. — Ἄφιξη γαλλικοῦ στρατοῦ στὸ Πεταλίδι, σ. 156. — Αὐθαίρετη ἐνέργεια τῆς δημογεροντίας Τριπόλεως ἐξοργίζει τὸν Ἰ. Καποδίστρια, σ.157. — Δυσπιστία Ἰ. Καποδίστρια πρὸς τὸ γαλλικὸ ἐκστρατευτικὸ σῶμα, σ. 157. — Ὁ Στρατηγὸς Νικήτας, σ. 158. — Ἡ περιουσία του, σ. 160. — Γνώμη τοῦ Ψύλλα γιὰ τοὺς ὁπλαρχηγοὺς καὶ τοὺς προύχοντες, σ. 161. — Στάση στὸ Ἀρμυρό, σ. 162. — Συνάντηση τοῦ Ψύλλα μὲ τὸν Κυβερνήτη στὸν Πόρο, σ. 165. — Τὸ Πανελλήνιο καὶ ἡ ἐκλογὴ τῶν πληρεξουσίων γιὰ τὴν Δ΄ Ἐθνικὴ Συνέλευση, σ. 165. — Ἀνωμαλίες στὴν Μάνη, σ. 166. — Ὁ Καποδίστριας ζητεῖ ἀπὸ τὸν Ψύλλα νὰ ἐπανέλθῃ στὴν θέση του, σ. 167. — Ἐπιστροφὴ τοῦ Ψύλλα στὴν Μεσσηνία καὶ προσπάθειες γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῆς τάξεως, σ. 168. — Ὁ Ψύλλας ζητεῖ ἀπὸ τοὺς Μαυρομιχαλαίους τὴν παράδοση τοῦ ὑπόδικου Κατσάκου, σ. 169. — Οἱ Μαυρομιχαλαῖοι ἔρχονται ἔνοπλοι στὴν Φρουζάλα, σ. 171. — Ὁ Ψύλλας ἀξιώνει τὸν ἀφοπλισμὸ τοῦ Κατσάκου, σ. 172. — Ὁ Κατσάκος παρουσιάζεται ἄοπλος, σ. 173. — Συνάντηση Ψύλλα καὶ Μαυρομιχαλαίων μὲ τὸν Κυβερνήτη στὸ Λεοντάρι, σ. 174. — Οἱ Μαυρομιχαλαῖοι δέχονται νὰ παρουσιασθοῦν στὴν Αἴγινα, σ. 175. — Ἀντικατάσταση τῆς δημογεροντίας Ἀνδρούσας, σ. 176. — Διωγμὸς δημογέροντα τῆς Πλάτσας ἀπὸ τὸν Χρηστέα, σ. 177. — Σύσταση «ὑπόπτου» ἑταιρείας καὶ φόβοι τοῦ Καποδίστρια, σ. 178. — Ὁ Ψύλλας ὑποβάλλει παραίτηση, σ. 179. — Διευθέτηση τοῦ ζητήματος τῆς δημογεροντίας Ἀνδρούσας, σ. 179. — Ἐκλογὴ ἐπαρχιακῆς δημογεροντίας Μαΐνης, σ. 180. — Φιλοξενία τοῦ Ψύλλα ἀπὸ τοὺς Μαυρομιχαλαίους στὸ Λιμένι, σ. 181. — Ὁ Ἰ. Καποδίστριας δὲν ἀποδέχεται τὴν ἐκλογή του ὡς πληρεξουσίου τῆς ἐπαρχίας Καλαμάτας στὴν Ἐθνικὴ Συνέλευση, σ. 182. — Ἡ παραίτηση τοῦ Ψύλλα γίνεται δεκτή, σ. 183.

Η΄. Η ΣΥΝΕΛΕΥΣΗ ΤΟΥ ΑΡΓΟΥΣ / Η ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ (1829-1832) 184

Ψύλλας καὶ Καρόρης πληρεξούσιοι Ἀττικῆς γιὰ τὴν Συνέλευση τοῦ Ἄργους, σ. 184. — Συναντήσεις Καποδίστρια καὶ Ψύλλα στὴν Αἴγινα καὶ στὸ Ἄργος, σ. 185. — Ἡ στάση τοῦ Ψύλλα στὴν Δ΄ Ἐθνικὴ Συνέλευση, σ. 185. — Ὁ Ψύλλας καὶ ἡ ἐκλογὴ τοῦ Κρεστενίτη, σ. 185. — Ἡ συζήτηση γιὰ τὸ «καταστατικὸν τῆς Κυβερνήσεως» : Ψήφισμα Β΄ τῆς 22 Ἰουλίου 1829, σ. 187. — Ὁ Ψύλλας διορίζεται δικαστὴς στὰ νησιά, σ. 190. — Συνάντηση μὲ τὸν Gordon, σ. 190. — Ὁ Ψύλλας δὲν ἀποδέχεται τελικὰ τὸν διορισμό, σ. 191. — Ἄκαρπες προσπάθειες τοῦ Ψύλλα νὰ γίνῃ δεκτὸς ἀπὸ τὸν Κυβερνήτη, σ. 193. — Ἀναφορὲς πολιτῶν πρὸς τὸν Λεοπόλδο, σ. 193. — Οἱ ἀντιπολιτευόμενοι ζητοῦν τὴν σύγκληση Ἐθνικῆς Συνελεύσεως, σ. 195. — Συνεργασία τῆς δημογεροντίας Ἀθηνῶν μὲ τὸν Σιλιχτάρη καὶ ἀντικατάστασή της, σ. 196. — Καταπιέσεις τῶν Ἀθηναίων ἀπὸ τὸν Σιλιχτάρη, σ. 197. — Ἀγανάκτηση τῶν Ἀθηναίων γιὰ τὸν φόνο τοῦ Ἀναγνώστη Σχινᾶ, σ. 197. — Πρόταση γιὰ τὴν ἵδρυση ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας στὴν Ἀθήνα, σ. 200. — Ἀντίδραση τῶν αὐτοχθόνων Ἀθηναίων, σ. 200.

Θ΄. ΔΙΟΙΚΗΤΗΣ ΕΥΒΟΙΑΣ / ΥΠΟΥΡΓΟΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ (1833) 203

Ἐπιτροπὴ ἀπὸ τὴν Ἀθήνα ὑποβάλλει τὰ σεβάσματά της στὸν Ὄθωνα, σ. 203. — Ἡ Ἀντιβασιλεία προτείνει διάφορες θέσεις στὸν Ψύλλα, σ. 204. — Ὁ Ψύλλας Διοικητὴς Εὐβοίας, σ. 204. — Παράδοση τῆς Χαλκίδος στὸν βαυαρικὸ στρατό, σ. 205. — Ἐπιθυμία τῶν Ὀθωμανῶν τῆς Χαλκίδος νὰ μείνουν στὴν δικαιοδοσία τοῦ Χασὰν Μπέη, σ. 205. — Οἱ ἀρχὲς τῆς Χαλκίδος ἐπισκέπτονται τοὺς ἀντιπροσώπους τῶν τριῶν δυνάμεων στὰ πλοῖα τους, σ. 206. — Δεξίωση στὸ ἀγγλικὸ πλοῖο, σ. 207. — Παράδοση τῆς Καρύστου στοὺς Ἕλληνες, σ. 207. — Ὁ Ψύλλας λαμβάνει τὸ ἔγγραφο τοῦ διορισμοῦ του ὡς Διοικητοῦ Εὐβοίας, σ. 208. — Ὁ Ψύλλας Γραμματεὺς τῆς Ἐπικρατείας ἐπὶ τῶν Ἐσωτερικῶν, σ. 209. — Ἡ πολιτικὴ δικαιοδοσία τῶν γραμματέων τῆς ἐπικρατείας, σ. 209. — Κρίσεις τοῦ Ψύλλα γιὰ τὰ διοικητικὰ μέτρα τῆς Ἀντιβασιλείας, σ. 210. — Διορισμὸς νομαρχῶν, σ. 211. — Διαφωνίες ὡς πρὸς τὴν ἐπιλογὴ τῆς νέας πρωτεύουσας τοῦ κράτους, σ. 212. — Ὑποδείξεις τοῦ Ψύλλα γιὰ τὸ ζήτημα τῆς Ἐκκλησίας, σ. 213. — Ἐνδιαφέρον τοῦ Ψύλλα γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῶν ἀγωνιστῶν, σ. 213. — Ἀμνήστευση ἀποκηρυχθέντων ἀγωνιστῶν, σ. 214. — Προσπάθεια συγκεντρώσεως στοιχείων γιὰ τοὺς ἀγωνιστές, σ. 215. — Φῆμες συνωμοσίας ὑπὸ τὸν Θ. Κολοκοτρώνη, σ. 216. — Σύλληψη καὶ φυλάκιση συνωμοτῶν, σ. 218. — Ὁ Maurer

ἐπιπλήττει τὸν Ψύλλα, σ. 219. — Τὸ Ὑπουργικὸ Συμβούλιο ἀντιτίθεται στὴν παραπομπὴ τῶν συνωμοτῶν σὲ στρατοδικεῖο, σ. 219.

Γ'. ΝΟΜΑΡΧΗΣ ΑΤΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΒΟΙΩΤΙΑΣ / ΝΟΜΑΡΧΗΣ ΕΥΒΟΙΑΣ (1833–1835) . . 221

Ὁ Ψύλλας Νομάρχης Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας καὶ «Σύμβουλος τῆς Ἐπικρατείας εἰς ἔκτακτον ὑπηρεσίαν», σ. 221. — Ἐπίσκεψη τοῦ Ὄθωνος στὴν Ἀθήνα, σ. 222. — Κατάθεση θεμελίου λίθου ἀνακτόρων, σ. 222. — Σύνταξη καταλλήλων λόγων ἀπὸ τοὺς Ἀν. Πετράκη καὶ Βενθύλο, σ. 222. — Τελικὴ ἐπιλογὴ τῆς θέσεως τῶν ἀνακτόρων, σ. 224. — Πανηγυρικὴ τελετὴ στὴν Ἀθήνα γιὰ τὴν ὁριστικὴ ἐπιλογή της ὡς πρωτεύουσας τοῦ κράτους, σ. 225. — Ἀντιφατικὲς ὁδηγίες πρὸς τὸν Ψύλλα γιὰ τὴν μεταχείριση Ἄγγλου περιηγητῆ, σ. 226. — Ὁ Ψύλλας Νομάρχης Εὐβοίας, σ. 228. — Ἀνάδειξη δημογερόντων σὲ διάφορα χωριὰ τοῦ νησιοῦ, σ. 228. — Τὸ πρόβλημα στεγάσεως τῶν Σαμίων παροίκων, σ. 229. — Πρόσκληση πρὸς τοὺς κατοίκους καὶ παροίκους τῆς Χαλκίδος γιὰ τὴν ἐκλογὴ νέας δημογεροντίας, σ. 230. — Ἀντίθεση μεταξὺ αὐτοχθόνων καὶ ἑτεροχθόνων κατὰ τὴν ἐκλογὴ δημογερόντων στὴν Θήβα καὶ στὴν Χαλκίδα, σ. 230. — Ἡ ἐπὶ τῶν Ἐσωτερικῶν Γραμματεία διατάσσει τὴν προσωρινὴ παραμονὴ τῆς παλιᾶς δημογεροντίας Χαλκίδος, σ. 234. — Ἡ συμμετοχὴ τῶν ἑτεροχθόνων στὴν ἐκλογὴ τῶν δημοτικῶν ἀρχῶν, σ. 234. — Στέγαση ἀξιωματικῶν στὸ κτήριο τοῦ μεχεμὲ τῆς Χαλκίδος, σ. 236. — Παράπονα τῶν Ὀθωμανῶν, σ. 237. — Ἀπόφαση γιὰ τὴν ἔξωση τῶν προσφύγων ἀπὸ τὰ σπίτια τους κοντὰ στοὺς Ὠρεούς, σ. 237. — Γνωριμία Ψύλλα καὶ Σεκὶπ Ἐφέντη σὲ δεξίωση τοῦ Ἀρμανσπεργκ στὴν Ἀθήνα, σ. 238. — Αἰτήματα τοῦ Σεκὶπ Ἐφέντη, σ. 239. — Νέα διαταγὴ γιὰ τοὺς πρόσφυγες τῶν Ὠρεῶν, σ. 240. — Ἡ ξύλευση στὰ ἐθνικὰ καὶ τὰ ἰδιωτικὰ δάση, σ. 240. — Ἀπόλυση τοῦ Ψύλλα ἀπὸ τὴν Νομαρχία Εὐβοίας καὶ ἐπαναφορὰ τοῦ Αἰνιᾶνος, σ. 241. — Δυσαρέσκεια τοῦ Ἀρμανσπεργκ, σ. 242. — Ὁ Ψύλλας στὴν Ἀθήνα, σ. 242. — Ὁ Κωλέττης, ὁ Ἀρμανσπεργκ καὶ ἡ ἀπόλυση τοῦ Ψύλλα, σ. 243. — Ὁ Prokesch - Osten ἀποδίδει τὴν ἀπόλυση τοῦ Ψύλλα σὲ ἀπαίτηση τῶν Ὀθωμανῶν, σ. 244. — Σύσταση τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας, σ. 244. — Ἐπικύρωση διορισμοῦ τοῦ Ψύλλα ὡς Συμβούλου τῆς Ἐπικρατείας, σ. 245.

ΙΑ'. ΠΕΡΙΟΥΣΙΑΚΕΣ ΑΜΦΙΣΒΗΤΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΣΤΙΚΟΙ ΑΓΩΝΕΣ (1830–1843) . 246

Ὁ Ψύλλας ἀγοράζει τέσσερα ὀθωμανικὰ οἰκόπεδα στὴν Ἀθήνα, σ. 246. — Ὁ Χρ. Ραφτόπουλος κτίζει στὰ οἰκόπεδα Ψύλλα, σ. 248. — Ἀπόρριψη προτάσεως τοῦ Ψύλλα γιὰ συμβιβασμό, σ. 249. — Τὰ κληρονομικὰ δικαιώματα τῶν νεοφωτίστων, σ. 250. — Ὁ Ἰ. Παπαρρηγόπουλος ὑποστηρίζει τὸν Ραφτόπουλο, σ. 252. — Ἀποτυχία καὶ νέων προσπαθειῶν τοῦ Ψύλλα γιὰ συμβιβασμό, σ. 252. — Ὁ Ψύλλας κτίζει στὸ διεκδικούμενο ἀπὸ τὸν Ραφτόπουλο οἰκόπεδο, σ. 252. — Τὸ σπίτι τοῦ Ψύλλα, σ. 253. — Ἀγωγὴ Ραφτοπούλου κατὰ Ψύλλα, σ. 254. — Τὰ στοιχεῖα ποὺ ἐπικαλέστηκε ὁ Ψύλλας γιὰ τὴν ὑπεράσπισή του, σ. 255. — Ὁ Ραφτόπουλος ἀπορρίπτει πάλι πρόταση συμβιβασμοῦ, σ. 256. — Ἡ ἀπόφαση τοῦ Πρωτοδικείου, σ. 256. — Προσφυγὴ στὸ Ἐφετεῖο, σ. 257. — Ἡ συζήτηση στὸ Ἐφετεῖο, σ. 257. — Τὸ Ἐφετεῖο ζητεῖ ἀποδεικτικὰ στοιχεῖα, σ. 259. — Ὁ Σ. Πήλικας ὡς δικηγόρος, σ. 259. — Ἡ ἀπόφαση τοῦ Ἐφετείου, σ. 260. — Προσφυγὴ στὸν Ἄρειο Πάγο, σ. 260. — Ἡ μεικτὴ ἑλληνοτουρκικὴ ἐπιτροπὴ ἀναρμόδια γιὰ τὴν ἐκδίκαση τῆς ὑποθέσεως, σ. 261. — Ἡ ἐκκρεμότης συνεχίζεται, σ. 262. — Ἡ ὑπόθεση ὑπάγεται τελικὰ στὴν ἁρμοδιότητα τῆς μεικτῆς ἐπιτροπῆς, σ. 263. — Προσπάθεια συμβιβασμοῦ ἐκ μέρους τῆς μεικτῆς ἐπιτροπῆς, σ. 263. — Διαφωνία τῶν μελῶν τῆς μεικτῆς ἐπιτροπῆς, σ. 264. — Νέα σύνθεση τῆς μεικτῆς ἐπιτροπῆς, σ. 265. — Ὁ Ψύλλας μέλος τῆς ἐξεταστικῆς ἐπιτροπῆς τῶν τουρκικῶν πωλητηρίων, σ. 265. — Σύμβαση γιὰ τὰ βακούφια τῆς Ἀττικῆς, σ. 265. — Τὰ βακούφια τῆς Εὐβοίας, σ. 265. — Ἡ ἀπόφαση τῆς μεικτῆς ἐπιτροπῆς γιὰ τὴν ὑπόθεση Ψύλλα - Ραφτοπούλου, σ. 267. — Ἀναθεώρηση τῆς ἀποφάσεως, σ. 268. — Πλειστηριασμὸς τῶν ἐπιδικασθέντων στοὺς διαδίκους οἰκοπέδων καὶ κτισμάτων, σ. 268. — Ἀγωγὴ Ραφτοπούλου γιὰ τὴν ἀναγνώριση δικαιώματος προτιμήσεως στὰ ὑπόλοιπα οἰκόπεδα Ψύλλα, σ. 268. — Προσφυγὴ στὸ Ἐφετεῖο, σ. 268. — Ὁ Λέων Μελᾶς ὡς δικηγόρος, σ. 269. — Προσφυγὴ στὸν Ἄρειο Πάγο, σ. 270. — Συμβιβασμὸς Ψύλλα–Ραφτοπούλου, σ. 270. — Ὁ χαρακτήρας τοῦ Ραφτοπούλου, σ. 270. — Οἱ τύποι καὶ ἡ οὐσία στὰ ἑλληνικὰ δικαστήρια, σ. 271. — Οἱ εἰρηνοδίκες, σ. 271. — Ἡ «σύνοδος», σ. 272.

ΙΒ'. ΣΤΗΝ ΓΕΡΟΥΣΙΑ (1844–1854) *273*

Οἱ ἀγορεύσεις τοῦ Ψύλλα στὴν Γερουσία, σ. 273. — Ὁ Ψύλλας γραμματεὺς τῆς Γερουσίας, σ. 274. — Παρατηρήσεις τοῦ Ψύλλα στὸ νομοσχέδιο «περὶ τοῦ ἐπὶ τῶν ζῴων φόρου», σ. 274. — Ἐνέργειες τῆς ἀντιπολιτεύσεως γιὰ τὴν καταψήφιση τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ 1845 στὴν Γερουσία, σ. 276. — Σχετικὴ συνομιλία Ψύλλα καὶ Τρικούπη, σ. 277. — Ἐνέργειες συμπολιτευομένων γερουσιαστῶν, σ. 277. — Ἡ συζήτηση στὴν Γερουσία, σ. 278. — Ἡ στάση τοῦ Ψύλλα γενικὰ στὴν Γερουσία, σ. 279. — Ἡ ροπή του πρὸς [τὸν ἀντίλογο, σ. 280. — Συνομιλία Ψύλλα καὶ Ἀμαλίας, σ. 281. — Συζήτηση στὴν Γερουσία γιὰ τὸ νομοσχέδιο «περὶ Διοικητικῆς Ἀστυνομίας Ἀθηνῶν καὶ Πειραιῶς», σ. 282. — «Ἐγὼ δὲν βλέπω οὔτε κάτω οὔτε ἄνω», σ. 283. — Τρόπος ψηφοφορίας στὴν Γερουσία, σ. 283. — Τὸ νομοσχέδιο «περὶ παραχωρήσεως ἑνὸς στρέμματος γῆς εἰς ἕκαστον γεωργόν», σ. 284. — Ψύλλας καὶ Μαγγίνας ἀναλαμβάνουν νὰ προτείνουν σχετικὴ τροπολογία, σ. 284. — Διαφωνία ὡς πρὸς τὴν διατύπωση τῆς τροπολογίας, σ. 285. — Ἔγκριση τῆς διατυπώσεως Μαγγίνα, σ. 286. — Ἡ ἀπόφαση τῆς Γερουσίας καὶ τὸ ἀνέκδοτο τοῦ Κλονάρη, σ. 286. — Ὁ Ψύλλας συνεχίζει τὴν τακτικὴ τοῦ ἀντιλόγου στὴν Γερουσία, σ. 287.

ΙΓ'. ΥΠΟΥΡΓΟΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ (1854–1855) *289*

Ἡ ἀγγλογαλλικὴ ἐπέμβαση τὸ 1854, σ. 289. — Ὁ Ψύλλας διστάζει νὰ ἀποδεχθῇ πρόταση συμμετοχῆς του στὴν Κυβέρνηση Μαυροκορδάτου, σ. 290. — Λόγοι ὑγείας, σ. 290. — Ὁ Ψύλλας Ὑπουργὸς Ἐκκλησιαστικῶν καὶ Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως, σ. 292. — Ἡ ἀπουσία τοῦ Μαυροκορδάτου, σ. 292. — Τὰ χρέη τοῦ Μαυροκορδάτου, σ. 292. — Ἐπιστροφὴ τοῦ Μαυροκορδάτου καὶ σύνταξη τοῦ προγράμματος τῆς Κυβερνήσεως, σ. 293. — Ἡ διοικητικὴ ἀποκέντρωση, σ. 293. — Ἡ βοήθεια πρὸς τοὺς σεισμοπαθεῖς τῶν Θηβῶν, σ. 294. — Ἄρνηση τοῦ Ὄθωνος γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τοῦ Μακρυγιάννη, σ. 296. — Τὸ διάταγμα τοῦ 1854 γιὰ τὴν ἀμνηστία, σ. 297. — Ὀργὴ τοῦ Ὄθωνος κατὰ τοῦ Ὑπουργοῦ Δικαιοσύνης Καλλιγᾶ, σ. 298. — Σημείωση τοῦ Ὄθωνος στὸ νομοσχέδιο γιὰ τὴν ὁρκοδοσία τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων, σ. 298. — Ἀπομάκρυνση τοῦ Wendtland, σ. 299. — Κλονισμὸς τῆς ὑγείας τοῦ Ψύλλα, σ. 300. — Ἀνάγκη ἐκλογῆς Ἀρχιεπισκόπου Κορινθίας, σ. 300. — Ἡ πρόταση τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, σ. 301. — Προσπάθειες τοῦ Ψύλλα γιὰ τὴν ἀνάκληση τῆς προτάσεως, σ. 301. — Ἡ ἀνάμειξη τοῦ Φαρμακίδη, σ. 302. — Ἐκλογὴ τοῦ Ἀμφιλοχίου, σ. 304. — Ὁ Αἰγινήτης διορίζεται ἔκτακτος καθηγητὴς τῆς παθολογίας, σ. 304. — Ἀντίδραση τοῦ Μακκᾶ καὶ τῶν φίλων του, σ. 304. — Ἐπεισόδια στὸ Πανεπιστήμιο, σ. 305. — Παραίτηση τοῦ Ψύλλα, σ. 306. — Ὁ Ψύλλας ἐκθέτει στὸν Ὄθωνα τὶς ἀπόψεις του γιὰ τὰ καθήκοντα τοῦ ἀνωτάτου ἄρχοντος, σ. 307.

ΙΔ'. ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΑΙ ΙΔΙΩΤΙΚΑ (1855–1869) *309*

Οἱ κληρονόμοι Καϋρὰκ καὶ ἡ ἄρδευση τοῦ κήπου τῶν ἀνακτόρων, σ. 309. — Δέκα χρόνια δικαστικῶν ἀγώνων, σ. 310. — Ὑπόσχεση τοῦ Ὄθωνος νὰ ἐξετάσῃ τὴν ὑπόθεση, σ. 310. — Μεσολάβηση τοῦ Feder, σ. 311. — Πρόταση συμβιβασμοῦ, σ. 312. — Ἀπόφαση γιὰ νέα προσφυγὴ στὰ δικαστήρια, σ. 312. — Τὰ σφάλματα τοῦ Ὄθωνος, σ. 313. — Ὁ Ψύλλας παραθερίζει στὸν Πόρο μετὰ τὴν παραίτησή του, σ. 313. — Τὸ ζήτημα τῆς διαρκείας τῶν βουλευτικῶν συνόδων, σ. 313. — Ἔκτακτα χρηματικὰ βοηθήματα σὲ γερουσιαστές, σ. 314. — Ἀπόψεις Μαυροκορδάτου καὶ Ψύλλα, σ. 314. — Ἡ ἐπιψήφιση τοῦ νομοσχεδίου «περὶ διαρκείας τῶν βουλευτικῶν συνόδων», σ. 315. — Ὁ Ψύλλας ἀντιπολιτευόμενος ἀλλὰ νομιμόφρων, σ. 316. — Ἡ αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν γερουσιαστῶν καὶ ἡ σημασία της, σ. 317. — Τὸ «ἀνεύθυνον τοῦ Βασιλέως», σ. 317. — Ἡ ἰδέα τῆς «αὐτοκυβερνήσεως», σ. 318. — Συνωμοσία κατὰ τῆς ζωῆς τοῦ Ὄθωνος, σ. 318. — Ἔντονη συζήτηση στὴν Γερουσία, σ. 319. — Τὸ «ἀπόρρητον τῶν ἐπιστολῶν», σ. 320. — Ὁ Ψύλλας ἀποφεύγει ἀνάμειξη στὰ πολιτικὰ κατὰ τὴν περίοδον τῆς Μεσοβασιλείας, σ. 321. — Ὑποψήφιος πληρεξούσιος γιὰ τὴν Ἐθνικὴ Συνέλευση στὸν συνδυασμὸ Καλλιφρονᾶ, σ. 321. — Λόγοι ἀντικαταστάσεώς του μὲ τὸν Κορωναῖο, σ. 321. — Ὑποψίες ὅτι ὁ Ψύλλας ἦταν Ὀθωνιστής, σ. 323. — Παράταση τῶν ἐργασιῶν τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως, σ. 324. — Τὸ δικαίωμα τῆς «ἐν ὑπαίθρῳ συναθροίσεως», σ. 325. — Τὸ «ἀπόρρητον τῶν ἐπιστολῶν» καὶ τὸ Σύνταγμα τοῦ 1864, σ.

326. — Τὸ Σύνταγμα καὶ οἱ Ἑπτανήσιοι, σ. 326. — Κατάργηση τῆς Γερουσίας, σ. 327. — Ὁ Σπόννεκ καὶ ὁ σχηματισμὸς τῆς Κυβερνήσεως Βούλγαρη, σ. 327. — Τὰ Ἰουνιακά, σ. 327. — Ὁ Χρηστίδης καὶ ἡ Κυβέρνηση Βούλγαρη, σ. 328. — Τὸ βασιλικὸ διάγγελμα τῆς 6 Ὀκτωβρίου 1864 καὶ ἡ λήξη τῶν ἐργασιῶν τῆς Συνελεύσεως, σ. 329. — Ὁ Ψύλλας ἀρνεῖται νὰ διορισθῇ Νομάρχης Κερκύρας, σ. 329. — Προτάσεις τοῦ Κουμουνδούρου στὸν Ψύλλα γιὰ συνεργασία, σ. 330. — Ὁ Ψύλλας Ἀντιπρόεδρος τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας, σ. 330. — Στὸ Μοναστήρι τῆς Πεντέλης γιὰ ἀνάρρωση, σ. 331. — Κατάργηση τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας, σ. 331. — Ὁ Ψύλλας συνταξιοῦχος, σ. 331. — Ἡ οἰκονομικὴ καὶ ἡ κτηματικὴ κατάσταση τοῦ Ψύλλα στὰ τελευταῖα του χρόνια, σ. 332. — Σκοπὸς καὶ χρόνος συγγραφῆς τῶν Ἀπομνημονευμάτων, σ. 333. — Τὸ Ἡμερολόγιο Ψύλλα, σ. 333.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α΄ *334*

Ὁ Ψύλλας στὸ γραμματοδιδασκαλεῖο Βησσαρίωνος, σ. 334. — Στὸ σχολεῖο Κουβελάνου, σ. 335. — Στὴν σχολὴ Ντέκα, σ. 335. — Ἡ Φιλόμουσος Ἑταιρεία, σ. 336. — Ὁ διδάσκαλος Διονύσιος Πύρρος ὁ Θετταλός, σ. 336. — Ἔλλειψη ἱκανῶν διδασκάλων, σ. 337. — Ὁ Ψύλλας παίρνει ὑποτροφία τῆς Φιλομούσου Ἑταιρείας καὶ φεύγει γιὰ τὴν Τεργέστη, σ. 337. — Ὕστερα ἀπὸ προσωρινὴ παραμονὴ στὴν Πίζα φθάνει στὴν Ἰένα, σ. 338. — Σπουδὲς στὴν Πίζα, τὴν Ἰένα καὶ τὴν Γοττίγγη, σ. 338. — Μετάβαση στὸ Βερολῖνο καὶ ἐπιστροφὴ στὴν Ἑλλάδα, σ. 340.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β΄ : ΕΠΙΚΗΔΕΙΟΣ Γ. ΨΥΛΛΑ ΥΠΟ ΑΓΓ. ΒΑΛΧΟΥ *341*

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ *347*

ΑΛΦΑΒΗΤΙΚΟ ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ *353*

ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ *364*

ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ
«Π. ΚΛΕΙΣΙΟΥΝΗΣ» Ο.Ε.
ΝΕΟΦ. ΜΕΤΑΞΑ 29 — ΑΘΗΝΑΙ (109)
ΤΗΛ. 813.732, 813.695

007694